

**OSOBOWOŚCIOWE UWARUNKOWANIA
SKUTECZNOŚCI KARY
POZBAWIENIA WOLNOŚCI**

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

IWONA NIEWIADOMSKA

**OSOBOWOŚCIOWE UWARUNKOWANIA
SKUTECZNOŚCI KARY
POZBAWIENIA WOLNOŚCI**

Wydawnictwo KUL
Lublin 2007

Recenzenci

dr hab. Stanisława Steuden, prof. KUL

ks. prof. dr hab. Kazimierz Popielski

Opracowanie redakcyjne

Barbara Grodzieńska

Opracowanie komputerowe

Jarosław Bielecki

Projekt okładki i stron tytułowych

Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2007

ISBN 978-83-7363-572-2

Wydawnictwo KUL
ul. Zbożowa 61, 20-827 Lublin
tel. 0-81 740-93-40, fax 0-81 740-93-50
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl
<http://wydawnictwo.kul.edu.pl>

Druk i oprawa
Drukarnia Akapit s.c.
Bolesław Bellon, Grzegorz Kieloch
ul. Węglowa 3, 20-481 Lublin

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	13
Wstęp	15

Rozdział I

KARA POZBAWIENIA WOLNOŚCI W POLSKIM SYSTEMIE PENALNYM

1. System obowiązujących sankcji	24
1.1. Kary	24
1.2. Środki karne	28
1.3. Środki probacyjne	34
1.4. Środki zabezpieczające	39
1.5. Środki stosowane wobec nieletnich	41
1.6. Zaniechanie ukarania sprawcy	42
1.7. Ustanie i ograniczenie reakcji karnej	44
2. Teorie i cele karania	46
2.1. Teorie kary	46
2.2. Cele kary w polskim prawie karnym.	50
2.3. Cele wykonywania sankcji izolacyjnych	55
3. Sądowy wymiar kary	57
3.1. Zasady wymierzania kary.	58
3.2. Dyrektywy ogólne	59
3.3. Dyrektywy szczegółowe	62
3.4. Złagodzenie ustawowego wymiaru kary	65
3.5. Zaostrzenie ustawowego wymiaru kary	66
4. Wykonywanie kary pozbawienia wolności	67
4.1. Prawo penitencjarne	68
4.2. Zasady wykonywania sankcji izolacyjnych	73
4.3. Sposoby wykonywania kary pozbawienia wolności	78
4.3.1. Rodzaje zakładów karnych	79
4.3.2. Typy zakładów karnych	82
4.3.3. Systemy wykonywania izolacji	85
4.4. Status skazanego	88
4.5. Odroczenie i przerwa w wykonywaniu izolacji.	91

Rozdział II POLITYKA KRYMINALNA

1. Przestępczość w Polsce	93
1.1. Przyczyny zjawiska	93
1.2. Dynamika przestępczości	95
1.3. Prognozy kryminologiczne	96
2. Profilaktyka przestępczości	97
2.1. Wskazania dotyczące działań zapobiegawczych	99
2.2. Aktualny stan i charakter postulowanej profilaktyki predeliktualnej	100
3. Stosowanie kar izolacyjnych	104
3.1. Polityka kryminalna nastawiona na resocjalizację w Europie Zachodniej	106
3.2. Retrybutywna polityka kryminalna w USA.	107
3.3. Represyjność polskiej polityki kryminalnej	113
3.3.1. Stosowanie sankcji izolacyjnych pod rządami kodyfikacji karnej z 1969 r.	113
3.3.2. Zmiany w polityce kryminalnej w latach 1989-1997	114
3.3.3. Założenia kodyfikacji karnej z 1997 r.	115
3.3.4. Stosowanie sankcji izolacyjnych na podstawie kodyfikacji karnej z 1997 r.	117
4. Pomoc postpenitencjarna	123
4.1. Wspieranie byłych więźniów w krajach Europy Zachodniej	123
4.2. Propozycje systemowych rozwiązań w USA	124
4.3. Wsparcie postpenitencjarne w Polsce.	127
4.3.1. Regulacje prawne	128
4.3.2. Realizacja zadań pomocowych	130
4.3.3. Proponowane zmiany	132
5. Stosowanie alternatyw kary pozbawienia wolności	133
5.1. Praktyka krajów Europy Zachodniej.	134
5.2. Stosowanie sankcji pośrednich w USA	136
5.3. Orzekanie środków wolnościowych w Polsce.	140
5.3.1. Dynamika stosowania sankcji alternatywnych.	140
5.3.2. Czynniki warunkujące niską preferencję środków wolnościowych	142
5.3.3. Postulowane zmiany	145

Rozdział III ZADANIA PSYCHOLOGA W SYSTEMIE PENITENCJARNYM

1. Diagnostyka penitencjarna	149
1.1. Znaczenie klasyfikacji skazanych w oddziaływaniach penitencjarnych.	149
1.2. Psychologiczne diagnozowanie penitencjarne	151
1.3. Stan polskiej diagnostyki penitencjarnej	156
2. Oddziaływania resocjalizacyjne	159
2.1. Obowiązujący w Polsce model resocjalizacji penitencjarnej	160
2.1.1. System resocjalizacyjny	160
2.1.2. Zasady oddziaływań poprawczych	162
2.2. Resocjalizacyjne środki oddziaływania na skazanych	163
2.2.1. Praca	164
2.2.2. Nauczanie.	166
2.2.3. Zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe.	169
2.2.4. Podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym.	170
2.2.5. Nagrody i kary dyscyplinarne	172
2.2.6. Nowe środki i metody oddziaływania na skazanych.	173
2.2.7. Działalność duszpasterska	174
2.3. Uzasadnienie wpływów psychologicznych w resocjalizacji penitencjarnej	176

2.3.1.	Indywidualizacja programów poprawczych	176
2.3.2.	Psychiczne następstwa izolacji	178
2.3.3.	Spółeczne skutki izolacji	182
2.4.	Zadania psychologa w resocjalizacji skazanych	185
2.4.1.	Rodzaj oddziaływań	185
2.4.2.	Metody pracy psychologicznej	189
2.5.	Stan polskiej resocjalizacji penitencjarnej	191
3.	Oddziaływania terapeutyczne	194
3.1.	Zaburzenia zdrowia psychicznego w populacji skazanych	194
3.2.	Obowiązujący w Polsce model terapii penitencjarnej	198
3.3.	Zadania psychologa w terapii penitencjarnej	199
3.3.1.	Standardy oddziaływań terapeutycznych	199
3.3.2.	Działania ukierunkowane na redukcję „defektu bierności społecznej”	202
3.3.3.	Postępowanie związane z redukcją „defektu aktywności antyspołecznej”	206
3.3.4.	Działania korekcyjne wobec uzależnionych więźniów	212
3.4.	Stan polskiej terapii penitencjarnej	217
4.	Integrowanie oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych	220
4.1.	Czynniki uzasadniające wsparcie postpenitencjarne	221
4.1.1.	Trudności readaptacyjne byłych więźniów	221
4.1.2.	Przestępczy styl życia	223
4.2.	Zadania psychologa w koordynowaniu działań penitencjarnych i postpenitencjarnych	223
4.2.1.	Spełnianie funkcji kuratora penitencjarnego	225
4.2.2.	Udział w postpenitencjarnej interwencji kryzysowej	227
4.2.3.	Tworzenie społecznych systemów wsparcia	229
4.3.	Aktualne problemy w koordynacji penitencjarnych i postpenitencjarnych oddziaływań	231

Rozdział IV

POZYTYWNE EFEKTY KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

1.	Wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych	233
1.1.	Powrotność do przestępstwa	234
1.2.	Kryteria przystosowania społecznego	239
1.3.	Uzasadnienie psychologicznych wskaźników skuteczności karania	241
2.	Porównanie efektywności sankcji izolacyjnych i nieizolacyjnych	245
3.	Instytucjonalne uwarunkowania efektywności uwięzienia	249
3.1.	Wymiar kary	250
3.1.1.	Czas odbywanej izolacji	250
3.1.2.	Poczucie niesprawiedliwości kary u osadzonych	252
3.2.	Funkcjonowanie systemu penitencjarnego	253
3.2.1.	Prizonizacja	253
3.2.2.	Problemy kadry więziennej	254
3.3.	Oddziaływania penitencjarne	256
3.3.1.	Skuteczność resocjalizacji	256
3.3.2.	Efektywność terapii	259
3.3.3.	Znaczenie bezpośredniego przygotowania do wolności	260
3.3.4.	Skuteczność metod korekcyjnych	261
3.3.5.	Przyczyny niskiej efektywności oddziaływań penitencjarnych	264
4.	Spółeczne determinanty efektywności izolowania przestępców	267
4.1.	Więź społeczna	267
4.1.1.	Czynniki stabilizujące życie byłych więźniów	267

4.1.2. Systemy wspierające byłych więźniów	269
4.2. Stygmatyzacja społeczna	273
4.2.1. Naznaczenie jako społeczna reakcja na przestępstwo	274
4.2.2. Społeczny status przestępcy	276
4.3. Integracja z grupami przestępczymi	278
4.3.1. Motywacja wspólnoty celów	279
4.3.2. Zaangażowanie wynikające z poczucia niesprawiedliwości.	280
5. Podmiotowe determinanty skuteczności sankcji izolacyjnych	282
5.1. Główne nurty badań	282
5.2. Wrodzone cechy osobowości	284
5.2.1. Czynniki temperamentalne	284
5.2.2. Osobowościowe wymiary modelu „Wielkiej Piątki”	287
5.3. Zmienne osobowościowe wynikające ze wzmocnień społecznych	291
5.3.1. Poczucie wsparcia społecznego	293
5.3.2. Poczucie odrzucenia społecznego	295
5.4. Wymiary osobowości związane z aktywnością intencjonalną	298
5.4.1. Intencjonalność zachowań przestępczych	298
5.4.2. Orientacja wartościująca	302
5.4.3. Orientacja sytuacyjna	305
5.4.4. Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych	308
5.4.5. Poczucie własnej skuteczności	312
5.4.6. Poczucie koherencji	318
5.4.7. Orientacja temporalna	322

Rozdział V

PROBLEMATYKA BADAŃ WŁASNYCH NAD OSOBOWOŚCIOWYMI UWARUNKOWANIAM SKUTECZNOŚCI KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

1. Problem pracy	328
2. Strategia prowadzonych badań	330
2.1. Zmienne kontrolowane	331
2.2. Zmienne niekontrolowane	332
3. Charakterystyka badanych osób	335
3.1. Dobór grupy	335
3.2. Opis badanych wynikający z kryteriów zmiennych kontrolowanych	336
3.3. Socjodemograficzna charakterystyka badanych	338
4. Opis zastosowanych metod pomiaru psychologicznego	341
4.1. Test Niedokończonych Zdań – RISB J. Rottera	342
4.2. Inwentarz Osobowości NEO-FFI P. Costy i R. McCrae	343
4.3. Kwestionariusz Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej	344
4.4. Interpersonalne Skale Przymiotnikowe IAS-R J. Wigginsa	345
4.5. Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia	346
4.6. Kwestionariusz Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej	347
4.7. Kwestionariusz Radzenia Sobie ze Stresem CISS N. Endlera i J. Parkera	349
4.8. Kwestionariusz MAP J. Marsdena	350
4.9. Kwestionariusz Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego	351
5. Sposób statystycznego opracowania wyników badań własnych	352
5.1. Tabele krzyżowe	352
5.2. Jednoczynnikowa analiza wariancji ANOVA	352
6. Grupy uwzględniające potencjał poprawczy i kryteria zmiennych kontrolowanych	353
6.1. Podział osób badanych ze względu na wysoki i niski potencjał poprawy moralnej	353

6.2. Grupy wyodrębnione z uwagi na potencjał poprawczy i miejsce pobytu	355
6.3. Grupy uwzględniające potencjał poprawczy i powrotność do przestępstwa	355
6.4. Grupy wyselekcjonowane ze względu na potencjał poprawczy i rodzaj przestępstwa	356

Rozdział VI

OSOBOWOŚCIOWE DETERMINANTY SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH A MIEJSCE POBYTU OSÓB KARANYCH

1. Wpływ cech wrodzonych	359
2. Wpływ zmiennych wynikających ze wzmocnień społecznych	363
2.1. Poczucie wsparcia społecznego w sytuacjach trudnych	364
2.1.1. Miniona perspektywa czasowa	364
2.1.2. Aktualna perspektywa czasowa	366
2.1.3. Przyszła perspektywa czasowa	367
2.2. Doświadczanie wsparcia społecznego w osiąganiu sukcesów	369
2.2.1. Miniona perspektywa czasowa	369
2.2.2. Aktualna perspektywa czasowa	370
2.2.3. Przyszła perspektywa czasowa	372
2.3. Spostrzeganie oceny społecznej	374
3. Wpływ zmiennych związanych z motywacją celową	380
3.1. Doświadczanie kryzysu wartościowania	380
3.2. Spostrzeganie sytuacji trudnych	382
3.2.1. Miniona perspektywa czasowa	383
3.2.2. Aktualna perspektywa czasowa	384
3.2.3. Przyszła perspektywa czasowa	386
3.3. Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych	387
3.3.1. Style radzenia sobie ze stresem	388
3.3.2. Strategie unikowego stylu zaradczego	390
3.3.3. Używanie substancji psychoaktywnych	391
3.3.4. Trudności somatyczne i psychiczne współwystępujące z używaniem środków chemicznych	393
3.4. Poczucie własnej skuteczności	396
3.4.1. Miniona perspektywa czasowa	397
3.4.2. Aktualna perspektywa czasowa	398
3.4.3. Przyszła perspektywa czasowa	399
3.5. Poczucie koherencji	400
4. Podmiotowe predyktory potencjału poprawczego u byłych i aktualnych więźniów	403

Rozdział VII

OSOBOWOŚCIOWE DETERMINANTY SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH A POWROTNOŚĆ DO PRZESTĘPSTWA

1. Wpływ cech wrodzonych	409
2. Wpływ zmiennych wynikających ze wzmocnień społecznych	414
2.1. Poczucie wsparcia społecznego w sytuacjach trudnych	414
2.1.1. Miniona perspektywa czasowa	414
2.1.2. Aktualna perspektywa czasowa	416
2.1.3. Przyszła perspektywa czasowa	417
2.2. Doświadczanie wsparcia społecznego w osiąganiu sukcesów	418
2.2.1. Miniona perspektywa czasowa	419
2.2.2. Aktualna perspektywa czasowa	420
2.2.3. Przyszła perspektywa czasowa	422
2.3. Spostrzeganie oceny społecznej	423

3. Wpływ zmiennych związanych z motywacją celową	429
3.1. Doświadczanie kryzysu wartościowania	430
3.2. Spostrzeganie sytuacji trudnych.	432
3.2.1. Miniona perspektywa czasowa.	432
3.2.2. Aktualna perspektywa czasowa	434
3.2.3. Przyszła perspektywa czasowa.	435
3.3. Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych	436
3.3.1. Style radzenia sobie ze stresem	436
3.3.2. Strategie unikowego stylu zaradczego	439
3.3.3. Używanie substancji psychoaktywnych	440
3.3.4. Trudności somatyczne i psychiczne współwystępujące z używaniem środków chemicznych	442
3.4. Poczucie własnej skuteczności	445
3.4.1. Miniona perspektywa czasowa.	446
3.4.2. Aktualna perspektywa czasowa	447
3.4.3. Przyszła perspektywa czasowa.	448
3.5. Poczucie koherencji	449
4. Podmiotowe predyktory potencjału poprawczego u jednokrotnie karanych przestępców i recydywistów penitencjarnych	452

Rozdział VIII
OSOBOWOŚCIOWE DETERMINANTY SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH
A RODZAJ PRZESTĘPSTWA

1. Wpływ cech wrodzonych	459
2. Wpływ zmiennych wynikających ze wzmocnień społecznych	464
2.1. Poczucie wsparcia społecznego w sytuacjach trudnych	464
2.1.1. Miniona perspektywa czasowa.	464
2.1.2. Aktualna perspektywa czasowa	466
2.1.3. Przyszła perspektywa czasowa.	467
2.2. Doświadczanie wsparcia społecznego w osiąganiu sukcesów	468
2.2.1. Miniona perspektywa czasowa.	469
2.2.2. Aktualna perspektywa czasowa	470
2.2.3. Przyszła perspektywa czasowa.	472
2.3. Spostrzeganie oceny społecznej	473
3. Wpływ zmiennych związanych z motywacją celową	480
3.1. Doświadczanie kryzysu wartościowania	480
3.2. Spostrzeganie sytuacji trudnych.	482
3.2.1. Miniona perspektywa czasowa.	482
3.2.2. Aktualna perspektywa czasowa	484
3.2.3. Przyszła perspektywa czasowa.	485
3.3. Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych	487
3.3.1. Style radzenia sobie ze stresem	487
3.3.2. Strategie unikowego stylu zaradczego	489
3.3.3. Używanie substancji psychoaktywnych	491
3.3.4. Trudności somatyczne i psychiczne współwystępujące z używaniem środków chemicznych	493
3.4. Poczucie własnej skuteczności	496
3.4.1. Miniona perspektywa czasowa.	497
3.4.2. Aktualna perspektywa czasowa	498
3.4.3. Przyszła perspektywa czasowa	499
3.5. Poczucie koherencji	500

4. Podmiotowe predyktory potencjału poprawczego u sprawców przestępstw nieagresywnych i osób karanych za czyny o charakterze agresywnym 503

Rozdział IX
ZNACZENIE OSOBOWOŚCIOWYCH DETERMINANTÓW
SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH
W POLITYCE KRYMINALNEJ

1. Weryfikacja hipotez badawczych 509
- 1.1. Wpływ wrodzonych cech osobowości na potencjał poprawy moralnej 510
- 1.2. Wpływ zmiennych osobowościowych wynikających ze wzmocnień społecznych na możliwości poprawcze 513
- 1.3. Wpływ zmiennych osobowościowych związanych z motywacją celową na potencjał adaptacyjny 516
- 1.4. Osobowościowe predyktory potencjału poprawczego skazanych 526
2. Dyskusja wyników badań 527
3. Implikacje praktyczne 536
- 3.1. Możliwości kształtowania osobowościowych determinantów poprawy moralnej przestępców 536
- 3.2. Postulaty wynikające z istnienia podmiotowych predyktorów potencjału poprawczego skazanych 546
- Summary 555
- Źródła prawa. 559
- Bibliografia 561
- Contents 609

WYKAZ SKRÓTÓW

- AA – Anonimowi Alkoholicy
- AAPSS – American Academy of Political and Social Science
- ACA – American Correctional Association
- AIDS – acquired immune deficiency syndrome
- AM – Akademia Medyczna w Lublinie
- APA – American Psychological Association
- ASA – American Sociological Association
- ATK – Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie
- BTN – Bydgoskie Towarzystwo Naukowe
- CEA – Connecticut Education Association
- CHAT – Chrześcijańska Akademia Teologiczna
- CISS – Coping Inventory for Stressful Situations
- COSSW – Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej
- CPA – Care Program Approach
- CZSW – Centralny Zarząd Służby Więziennej
- DSM-IV – Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fourth Edition.
- DTAP – Drug Treatment Alternative-to-Prison
- DUI – Driving Under the Influence (of alcohol or drugs)
- DzU – Dziennik Ustaw
- EQUIP – Electronic Quality Information for Patients
- GUS – Główny Urząd Statystyczny
- GWP – Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne
- HIV – human immunodeficiency virus
- IAS-R – Interpersonal Adjective Scale-Revision
- IBPS – Instytut Badania Prawa Sądowego
- ICCA – International Community Corrections Association
- IPN – Instytut Psychiatrii i Neurologii
- IPZ – Instytut Psychologii Zdrowia
- IPZiT – Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości
- IQ – intelligence quotient
- KBPN – Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii
- k.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (DzU 1997 nr 88 poz. 840)
- k.k.w. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (DzU 1997 nr 90 poz. 557)
- KKW – Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu
- k.p.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (DzU 1997 nr 89 poz. 555)

- KTPN – Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski
MAP – Maudsley Addiction Profile
MCAA – The Measures of Criminal Attitudes and Associates
MMPI – Minnesota Multiphasic Personality Inventory
NAPO – National Association of Probation Officers
NEO-FFI – NEO Five-Factor Inventory
PAMIO – Program for the Aggressive Mentally Ill Offender
PAN – Polska Akademia Nauk
PARPA – Polska Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych
PRL – Polska Republika Ludowa
PTP – Polskie Towarzystwo Psychologiczne
PTS – Polskie Towarzystwo Suicydologiczne
PTT – Polskie Towarzystwo Teologiczne
PWN – Państwowe Wydawnictwo Naukowe
RISB – Rotter Incomplete Sentences Blank
RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
RW KUL – Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
SOC – Sense of Coherence
SPSS – Statistical Package for the Social Sciences
ST – Społeczności Terapeutyczne
STD – sexually transmitted diseases
TN KUL – Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego
UAM – Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu
UCLA – University of California, Los Angeles
UG – Uniwersytet Gdański
UJ – Uniwersytet Jagielloński
UK – United Kingdom
UŁ – Uniwersytet Łódzki
UMCS – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
u.p.n. – ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (DzU nr 35 poz. 228).
US – United States
UŚ – Uniwersytet Śląski
UW – Uniwersytet Warszawski
UWM – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
UWr – Uniwersytet Wrocławski
WN PAT – Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej
WSBiP – Wyższa Szkoła Biznesu i Przedsiębiorczości
WSHiP – Wyższa Szkoła Handlu i Prawa
WSiP – Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne
WSM – Wyższa Szkoła Menedżerska
WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna
WSPS – Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej
WSZiA – Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji
Wyd. – Wydawnictwo
Wyd. Akadem. – Wydawnictwo Akademickie
Wyd. Nauk. – Wydawnictwo Naukowe
Wyd. Zw. Zawod. – Wydawnictwo Związków Zawodowych
ZPP – Zrzeszenie Prawników Polskich

WSTĘP

Karanie przestępców stanowi konieczny warunek stabilizacji życia społecznego i czyni zadość ludzkiemu poczuciu sprawiedliwości¹. Spośród różnych rodzajów sankcji, stosowanych wobec sprawców czynów niezgodnych z prawem, najwięcej kontrowersji budzi kara pozbawienia wolności². W krytyce tej sankcji z jednej strony zwraca się uwagę na jej koszty ekonomiczne, społeczne i psychologiczne, a z drugiej – na sprzeczności tkwiące w samej karze. Kryminolodzy zarzucają sankcjom izolacyjnym niehumanitarność, nieskuteczność w przeciwdziałaniu recydywie, trudności w pogodzeniu pracy wychowawczej z warunkami więziennymi i możliwość oddziaływania jako samoistnego czynnika kryminogennego³. Rezolucje ONZ dotyczące stosowania izolacji zalecają krajom członkowskim, aby ten rodzaj sankcji traktować jako środek ostateczny i orzekać go tylko wtedy, gdy jest on niezbędny z punktu widzenia bezpieczeństwa publicznego lub gdy inne środki okazują się całkowicie nieskuteczne⁴. Zgodnie z zaleceniami międzynarodowych dokumentów występuje ogólnościowa tendencja do stosowania nowych rozwiązań w polityce kryminalnej, które mają zmniejszać negatywne skutki stosowania sankcji izolacyjnych – przede wszystkim rozszerzanie zakresu alternatywnych reakcji formalnoprawnych wobec kary pozbawienia wolności lub minimalizujących izolację, eliminowanie długoterminowych kar izolacyjnych i prowadzenie oddziaływań terapeutycznych w trakcie uwięzienia⁵. Należy jednak podkreślić, że pomimo krytyki sankcje izolacyjne stanowią podstawowy środek reakcji karnej na przestępczość w światowej polityce kryminalnej⁶.

¹ K. Buchała, A. Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna*. Kraków Zakamycze 1998 s. 299-300; W. Poznaniak. *Ustosunkowanie wobec sankcji za niektóre przestępstwa wśród przestępców i nieprzestępców*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 313.

² M. Cieślak. *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*. Warszawa Wydawnictwa Prawnicze PWN 1995 s. 46; B. Hołyst. *Kryminologia*. Warszawa LexisNexis 2004 s. 1388.

³ B. Hołyst. *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce (wybrane zagadnienia)*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988*. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 139; Buchała, Zoll, jw. s. 427-428.

⁴ B. Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży*. Kraków Wyd. UJ 2000 s. 142.

⁵ Hołyst. *Kryminologia* s. 1398-1400.

W dyskusjach na forum światowym zaznaczają się trzy tendencje dotyczące charakteru kary pozbawienia wolności.

Pierwsza z nich jest związana ze stanowiskiem, aby odebrać tej sankcji status podstawowego środka reakcji karnej i prowadzić do działań mających na celu łagodzenie jej ujemnych następstw. Zmiany związane z tym poglądem zmierzają w kierunku jej zastępowania sankcjami o charakterze nieizolacyjnym i/lub redukcji „totalitaryzmu” zakładu karnego poprzez wprowadzanie takich obszarów życia skazanych, które są w minimalnym stopniu kontrolowane przez personel – np. możliwość kontaktu ze światem zewnętrznym, czasowe przebywanie skazanych poza więzieniem, zezwolenie na posiadanie sfery „prywatności” – niekontrolowana korespondencja i swoboda rozmów telefonicznych. Druga tendencja, nawiązująca do nurtu neoklasycznego, polega na traktowaniu kary pozbawienia wolności jako środka czysto retributywnego, nastawionego wyłącznie na izolację osób zagrażających porządkowi społecznemu, bez prób wpływania na zmianę ich społecznego funkcjonowania w przyszłości. Podstawowym celem izolacji jest uniemożliwienie skazanemu popełniania kolejnych czynów niezgodnych z prawem, co automatycznie podnosi karę pozbawienia wolności do roli skutecznego (pomijając karę śmierci) i najważniejszego środka reakcji na przestępczość. Przyjęcie założenia, że jedynym celem pozbawienia wolności jest uniemożliwienie popełniania przestępstw, prowadzi do określonych konsekwencji. Najważniejszym skutkiem retributywnej koncepcji izolowania przestępców jest niedopuszczalność wykonywania kary pozbawienia wolności w sposób, jaki stawia realizację jej celu pod znakiem zapytania, a więc brak możliwości udzielania przepustek, urlopów, warunkowych zwolnień i wszelkich innych modyfikacji raz orzeczonej kary. Ponadto powrót do przestępstwa traktowany jest jako sygnał, że trzeba lepiej zabezpieczyć społeczeństwo przed popełnianiem nagannych czynów przez takiego sprawcę, a więc znacznie zaostrzyć wobec niego wymiar kary pozbawienia wolności. Doprowadziło to do wypracowania reguły: „Trzecie skazanie oznacza dożywocie” (*three strikes and you're out*)⁷. Istotne jest również to, że sądy są związane sztywnymi regułami orzekania kary, aby zapewnić jednolitość jej wymiaru. Uwzględnianie przy wymierzaniu sankcji jedynie okoliczności czynu, przy jednoczesnej rezygnacji z analizy właściwości sprawcy powoduje to, że trzecie skazanie, przy którym następuje wyrzucenie poza nawias społeczeństwa (*you're out*), może być wynikiem przestępstwa niewielkiej wagi – np. drobnej kradzieży⁸.

Trzecia tendencja polega na całkowitym odrzuceniu kary pozbawienia wolności jako formalnoprawnej reakcji na czyn niezgodny z prawem. Koncepcja ta jest preferowana przez skrajny abolicjonizm. Stanowisko to jest jednak krytykowane ze względu na brak realizmu i na obronę interesów przestępcy kosztem reszty społeczeństwa.

⁶ *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1997 s. 135.

⁷ M. Wiatrowski. „*Three Strikes and You're Out*”: *Rethinking the Police and Criminal Control Mandate*. W: *Three Strikes and You're Out. Vengeance as Public Policy*. Red. D. Shichor, D. Sechrest. London Thousand Oaks 1996 s. 117-134.

⁸ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski. *Kryminologia*. Gdańsk Arche 2001 s. 490-491.

Kontrowersje dotyczące sankcji izolacyjnych przyczyniły się do podjęcia analizy zagadnień związanych z efektywnością kary pozbawienia wolności jako środka służącego pozytywnej integracji społecznej przestępców. Rozważania nad przedstawionym problemem są zawarte w niniejszym opracowaniu, na które składa się dziewięć rozdziałów. Cztery z nich zostały poświęcone teoretycznej analizie kary pozbawienia wolności – regulacjom prawnym, polityce kryminalnej, specyfice oddziaływań penitencjarnych oraz efektywności tej sankcji. W czterech kolejnych rozdziałach przedstawiono badania empiryczne nad osobowościowymi uwarunkowaniami skuteczności kary pozbawienia wolności. Rozdział ostatni pełni rolę podsumowania analizowanej problematyki badawczej. Przybliżeniu treści niniejszego opracowania służy umieszczona poniżej krótka charakterystyka zawartości każdego rozdziału.

Ze względu na to, że kara pozbawienia wolności stanowi jeden z rodzajów trójczłonowej reakcji państwa na przestępstwo, w **I rozdziale** zostały ukazane prawne aspekty sankcji izolacyjnych. Po pierwsze, przedstawiono je w kontekście innych rodzajów formalnoprawnej reakcji na przestępstwo – kar, środków karnych, probacyjnych, zabezpieczających oraz postępowania wobec nieletnich. Po drugie, zwrócono uwagę na cele kary pozbawienia wolności – zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości, korzystne oddziaływanie na zbiorowość (cel ogólnoprewencyjny), zadośćuczynienie za wyrządzone szkody (cel kompensacyjny), wpływanie na sprawcę (cele związane z prewencją szczególną)⁹. Po trzecie, zaprezentowano zasady i dyrektywy sądowego wymiaru kary. Po czwarte, dokonano charakterystyki wykonywania sankcji izolacyjnych – szczególną uwagę zwrócono na źródła prawa penitencjarnego, zasady i sposoby realizacji kary pozbawienia wolności oraz na obowiązki i uprawnienia skazanych składające się na ich status.

Rozdział II – poświęcony polityce kryminalnej – ma na celu wskazanie, że różnice w regulacjach kary pozbawienia wolności w systemach prawnych poszczególnych państw stanowią efekt określonych uwarunkowań społeczno-politycznych oraz dylematów związanych z następstwami stosowania tego typu sankcji wobec przestępców. W przeprowadzonych rozważaniach szczególną uwagę zwrócono na fakt, że w ostatnich dekadach światowa polityka kryminalna uległa znacznemu zróżnicowaniu ze względu na charakter kary pozbawienia wolności – w jednych krajach służyła ona idei resocjalizacji przestępców, w innych zaś stosowano ją w celu odstraszenia¹⁰. Polską politykę kryminalną charakteryzuje retributywność karania. Świadczy o tym fakt, że od wielu lat sankcje izolacyjne są traktowane jako podstawowy i najważniejszy rodzaj formalnoprawnej reakcji na przestępstwo. Polityka tego rodzaju doprowadziła z jednej strony do małego zainteresowania alternatywnymi środkami reakcji karnej, a z drugiej – do przeludnienia więzień i do

⁹ Tamże s. 422.

¹⁰ P. O'Malley. *Volatile and Contradictory Punishment*. „Theoretical Criminology” 1999 nr 2 s. 175-196; B. Stańdo-Kawecka. *Podstawy prawne resocjalizacji*. Kraków Zakamycze 2000 s. 43; D. Garland. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press 2001 s. 201-202.

trudności w funkcjonowaniu systemu penitencjarnego, a w konsekwencji do niskiej efektywności procesu poprawczego wśród skazanych¹¹.

Przeprowadzone analizy stanowią podstawę do sformułowania wniosku, że aktualnie w światowej polityce kryminalnej nie występuje tendencja do rezygnacji ze stosowania kary pozbawienia wolności. W wielu krajach – szczególnie w Unii Europejskiej – zmienia się jednak jej koncepcja, gdyż ma ona pełnić przede wszystkim rolę środka służącego integracji skazanego ze społeczeństwem¹². Taki cel sankcji izolacyjnych został również sformułowany na gruncie polskiego prawa. Środki oddziaływania w systemie penitencjarnym mają umożliwić przestępcy ukształtowanie umiejętności istotnych dla życia po opuszczeniu zakładu karnego i dać mu okazję do odrobienia zaległości w jego dotychczasowym rozwoju¹³. Koncentracja oddziaływań penitencjarnych na zmianie postaw skazanych wymaga zastosowania wiedzy i kompetencji o charakterze psychologicznym. Dlatego w **rozdziale III** przedstawiono zadania psychologa służące realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Cele te wymagają, aby oddziaływania penitencjarne były podporządkowane zasadzie indywidualizacji polegającej na dostosowaniu trybu i sposobu realizacji wymierzonej sankcji do specyficznych właściwości skazanych, tj. ich cech osobowości i stopnia nieprzystosowania społecznego¹⁴. Realizacja tej zasady wymaga więc przeprowadzenia rzetelnej diagnozy przed rozpoczęciem wykonywania kary, a w trakcie jej odbywania – dynamicznego dostosowywania środków penitencjarnych do potrzeb i postępów resocjalizacyjnych skazanego¹⁵. W treści rozdziału zwrócono uwagę na cztery grupy zadań, w których występuje konieczność zastosowania kompetencji psychologicznych. Najważniejszym z nich jest diagnozowanie penitencjarne¹⁶. Drugi rodzaj zadań jest związany z przebiegiem procesu resocjalizacyjnego skazanych. Trzecia grupa obowiązków jest ukierunkowana na redukcję zaburzeń w funkcjonowaniu psychicznym więźniów, czyli na działaniach o charakterze terapeutycznym. Czwarty zespół potrzeb penitencjarnych, w które powinien angażować się psycholog, dotyczy integracji oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych.

Rozdział IV został poświęcony omówieniu zawartych w literaturze przedmiotu danych na temat skuteczności kary pozbawienia wolności – jej mierników i wielowymiarowych uwarunkowań. Uzasadnieniem analiz dotyczących efektywności oddziaływań penitencjarnych na osadzonych są prawidłowości związane z przestępczością powrotną. Po pierwsze, surowość kar nie minimalizuje recydywy. Po drugie, niewielka liczba sprawców wyjaśnia dużą część popełnionych czynów karalnych. Po trzecie, istnieje niewielka liczba groźnych przestępców, którzy nie rokują nadziei na trwałą poprawę, natomiast znacznie bardziej liczną i zróżnicowaną gru-

¹¹ Stańdo-Kawecka, jw. s. 96-97.

¹² B. Hołyst. *Kryminologia* s. 1400.

¹³ S. Pawela. *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*. Kraków Zakamycze s. 203-204.

¹⁴ T. Szymanowski, Z. Świada. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy*. Warszawa Wyd. „Librata” 1998 s. 152.

¹⁵ Hołyst. *Kryminologia* s. 1400; Pawela, jw. s. 223-224; Buchała, Zoll, jw. s. 427-428.

¹⁶ J. Metzner. *Commentary: The Role of Mental Health in the Inmate Disciplinary Process*. „The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law” 2002 nr 4 s. 497-499; J. Szostak. *Psychologia sądowa*. Warszawa WSHiP 2002 s. 184-199.

pę stanowią jednostki, które dokonują czynów sprzecznych z normami prawnymi w efekcie niekorzystnego układu czynników psychospołecznych. Czwarta prawidłowość polega na tym, że byli więźniowie najczęściej stanowią grupę zmarginalizowaną społecznie¹⁷.

W charakterystyce mierników skuteczności kary pozbawienia wolności skupiono się na dwóch zagadnieniach – recydywie jako głównym kryterium oceny oddziaływań penitencjarnych wobec skazanych i na poszukiwaniu wskaźników odnoszących się do psychospołecznych czynników redukujących przestępczość powrotną, a tym samym mogących stanowić podstawę prognozy kryminologicznej¹⁸.

W analizie uwarunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności zwrócono uwagę na różnorodność zmiennych doprowadzających do pozytywnej readaptacji społecznej więźniów – wymiar kary, funkcjonowanie systemu penitencjarnego, resocjalizacyjne i terapeutyczne oddziaływania penitencjarne, elementy stabilizujące i wspierające funkcjonowanie społeczne byłych więźniów, społeczny status przestępcy oraz na integrację z grupami przestępczymi.

W rozważaniach dotyczących czynników determinujących efektywność sankcji izolacyjnych w szczególności sposób uwzględniono znaczenie podmiotowości przestępców, przede wszystkim zmiennych osobowościowych, które w wyniku prowadzonych oddziaływań penitencjarnych mogą ulegać zmianom, a w konsekwencji przyczyniać się do poprawy moralnej skazanych¹⁹. Analiza osobowościowych determinantów potencjału poprawczego osób karanych bazuje na założeniu, że zachowania człowieka stanowią wynik wzajemnych relacji między jego psychiką a społecznym środowiskiem²⁰. To, że ludzie wybierają środowiska, w których egzystują, rozpoznają istniejące sytuacje, dopasowują własne funkcjonowanie do różnych okoliczności, stwarzają okazje do kreowania zachowań, wybierają i osiągają cele życiowe w zmieniających się warunkach, świadczy o tym, że człowiek nie jest reaktywny w stosunku do napływających bodźców, ale aktywnie przyczynia się zarówno do zmian w otaczającej rzeczywistości, jak również do transformacji własnej osobowości²¹.

W części dotyczącej znaczenia czynników podmiotowych w kształtowaniu możliwości poprawczych więźniów zwrócono uwagę na psychologiczne mechanizmy

¹⁷ B. Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji*. W: *Wina – Kara – Przemiana – Nadzieja*. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 182; M. Hough. *Modernization, scientific rationalism and the Crime Reduction Programme*. „Criminal Justice” 2004 nr 3 s. 247.

¹⁸ J. Petersilia. *Measuring the performance of community corrections*. In *Performance measures for the criminal justice system*. Washington US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics 1993 s. 61-84; P. Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz–Warszawa KTPN, UW 2003 s. 38-39.

¹⁹ D. Andrews, J. Bonta, R. Hoge. *Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology*. „Criminal Justice and Behavior” 1990 nr 17 s. 19-52; P. Gendreau, T. Little, C. Goggin. *A meta-analysis of the predictors of adult recidivism: What works!* „Criminology” 1996 nr 34 s. 401-433; D. Andrews, I. Zinger, R. Hoge, J. Bonta, P. Gendreau, F. Cullen. *Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis*. „Criminology” 1990 nr 3 s. 369-404.

²⁰ D. Cervone, Y. Shoda. *The Coherence of Personality*. New York Guilford Press 1999.

²¹ T. Mądrzycki. *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk GWP 1996 s. 21; P. Baltes. *On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization and compensation as foundation of developmental theory*. „American Psychologist” 1997 t. 52 s. 366-380; M. Ciosek. *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa PWN 2001 s. 211.

zachowania z trzech poziomów osobowości – wrodzonych dyspozycji, nawyków obejmujących wyuczone sposoby zaspokajania potrzeb w toku interakcji z innymi ludźmi (doświadczanego wsparcia i poczucia odrzucenia społecznego) oraz aktywności intencjonalnej (systemu wartościowania, orientacji sytuacyjnej, posiadanych kompetencji, doświadczania własnej skuteczności, poczucia koherencji i orientacji temporalnej).

W literaturze kryminologicznej od dawna są formułowane postulaty, aby w badaniach skuteczności kar izolacyjnych uwzględniać zmienne psychologiczne, które mają znaczenie w procesie pozytywnej readaptacji więźniów²². Z tego względu w niniejszej pracy przeprowadzono analizy mające na celu wskazanie osobowościowych determinantów skuteczności kary pozbawienia wolności.

W **rozdziale V** został przedstawiony projekt badań uwzględniający odpowiedzi na trzy główne pytania problemowe:

1) Jaki wpływ na skuteczność kary pozbawienia wolności mają zmienne osobowościowe o charakterze wrodzonym?

2) Jakie jest znaczenie zmiennych osobowościowych wynikających ze wzmocnień społecznych dla efektywności sankcji izolacyjnych?

3) Jaki wpływ na skuteczność izolacji przestępców mają zmienne osobowościowe kierujące aktywnością intencjonalną?

Za wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności przyjęto poziom przystosowania osób karanych (zmienną psychologiczną), który był oceniany na podstawie wyników w Teście Niedokończonych Zdań (RISB) J. Rottera²³. Zastosowanie takiego kryterium pozwoliło na wnioskowanie o realizacji celów sankcji izolacyjnych, które zostały wymienione w art. 67 § 1 k.k.w.: „Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzanie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”. Ponadto psychologiczny wskaźnik skuteczności wskazuje na fakt, że poprawa moralna przestępców jest ściśle związana z aktywnością podmiotową, która charakteryzuje się trzema ważnymi atrybutami – kontekstem społecznym, intencjonalnością i antropomorficznością. Kontekst społeczny działania polega na tym, że aktywność ludzka nie tworzy interakcji tylko z aktualną sytuacją, ale uwzględnia szerszy system ról i reguł postępowania. Intencjonalność

²² H. Kołakowska. *Nieletni recydywiści*. „Archiwum Kryminologii” 1960 t. 1 s. 55-122; S. Batawia. *Młodociani i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych*. „Archiwum Kryminologii” 1965 t. 3 s. 9-95; S. Szelhaus. *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki procesu wykołejenia*. Warszawa PWN 1969; J. Wąsik. *Efektywność środków karnych stosowanych w Polsce mierzona powrotnością do przestępstwa*. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1972 nr 4 s. 72; T. Szymanowski, J. Górski. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1982 s. 49-52; L. Pytka. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne*. Warszawa Wyd. WSPS 1991 s. 96; L. Tyszkiewicz. *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1992 s. 5-12; T. Matthews, H. Boone, V. Fogg. *Alternative outcome measures: The concept*. „Perspectives” 1994 nr 18 s. 11-12; H. Boone. *An examination of recidivism and other outcome measures: A review of the literature*. „Perspectives” 1994 nr 18 s. 12-18; Petersilia, jw. s. 61-84; Szczepaniak, jw. s. 96-97; Hołyst. *Kryminologia* s. 1388.

²³ A. Jaworowska, A. Matczak. *Test Niedokończonych Zdań Rottera (RISB)*. Podręcznik. Warszawa PTP 1998.

postępowania wynika z faktu, że odbywa się ono w sytuacji zdefiniowanej przez subiektywnie określone cele, oczekiwania i uzyskane efekty. Atrybut antropomorficzności zachowań polega zaś na tym, że człowiek jest zdolny do świadomego stosowania różnych reguł, realizowania złożonych planów i strategii w celu osiągnięcia pożądanego stanu rzeczy²⁴.

Główne nurty poszukiwań badawczych, zawarte w trzech pytaniach problemowych, stanowiły podstawę do sformułowania hipotez badawczych. Pięć z nich wynikało z pierwszego pytania, w myśl których duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany:

- H1: wysokim nasileniem ekstrawersji,
- H2: wysokim poziomem otwartości na doświadczenie,
- H3: znacznym natężeniem ugodowości,
- H4: wysokim poziomem sumienności,
- H5: niskim nasileniem neurotyczności.

Weryfikacja dwóch kolejnych hipotez była związana z próbą odpowiedzi na drugie pytanie badawcze. Na znaczną skuteczność kary pozbawienia wolności w istotny sposób wpływa:

- H6: wysokie poczucie wsparcia społecznego,
- H7: niskie poczucie odrzucenia przez otoczenie.

Sformułowanie pięciu kolejnych hipotez wynikało z trzeciego pytania badawczego. Pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od:

- H8: niewielkiego nasilenia kryzysu wartościowania,
- H9: niskiej wrażliwości na sytuacje trudne,
- H10: kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych,
- H11: znacznego poczucia własnej skuteczności,
- H12: wysokiego poziomu koherencji.

Do weryfikacji przedstawionych hipotez zastosowano model badawczy, który pozwala na ustalenie związków przyczynowo-skutkowych między zasobami podmiotowymi a efektywnością kary pozbawienia wolności. Podmiotowe determinanty skuteczności sankcji izolacyjnych uzyskano poprzez analizę zależności między testowanymi wymiarami osobowości a poziomem przystosowania karanych przestępców w trzech niezależnych płaszczyznach:

- 1) miejsca pobytu osób karanych – porównanie wyników byłych i aktualnych więźniów,
- 2) powrotności do przestępstwa – analizy uwzględniające wyniki przestępców jednokrotnie karanych i recydywistów penitencjarnych,
- 3) rodzaju popełnionego przestępstwa – porównanie prawidłowości występujących u sprawców przestępstw nieagresywnych i osób karanych za czyny o charakterze agresywnym.

Za predyktory skuteczności kary pozbawienia wolności potraktowano takie wymiary osobowości, które determinują potencjał przystosowawczy osób karanych niezależnie od miejsca pobytu, ilości odbywanych sankcji izolacyjnych i rodzaju popełnionego przestępstwa.

²⁴ M. Najda. *Wiedza moralna jako wiedza o świecie społecznym*. „Przegląd Psychologiczny” 1988 nr 2 s. 456-457.

Pomiar cech osobowości o charakterze wrodzonym został dokonany dzięki zastosowaniu Inwentarza Osobowości NEO-FFI P. Costy i R. McCrae²⁵. Do badania wymiarów osobowości wynikających ze wzmocnień społecznych zastosowano dwie metody – Kwestionariusz Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej oraz Interpersonalne Skale Przymiotnikowe IAS-R J. Wigginsa²⁶. Do pomiaru czynników osobowości związanych z motywacją intencjonalną wykorzystano pięć kwestionariuszy – do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia²⁷, Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej, Radzenia Sobie ze Stresem N. Endlera i J. Parkera²⁸, MAP J. Marsdena²⁹, Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego³⁰.

Weryfikacja sformułowanych hipotez odbywała się na podstawie wyników 296 karanych mężczyzn, którzy zostali wyselekcjonowani do badań ze względu na miejsce pobytu, ilość odbywanych kar izolacyjnych i rodzaj popełnionego przestępstwa.

W **rozdziałach VI-VIII** zostały zaprezentowane wyniki analiz empirycznych dotyczące osobowościowych uwarunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności. Predyktory poprawy moralnej u byłych i aktualnych więźniów ilustruje rozdział VI. Determinanty potencjału poprawczego u przestępców jednokrotnie karanych i recydywistów penitencjarnych zawiera rozdział VII. W rozdziale VIII przedstawiono czynniki warunkujące możliwości przystosowawcze u sprawców przestępstw nieagresywnych i osób karanych za czyny o charakterze agresywnym.

Podsumowanie rozważań dotyczących podmiotowych uwarunkowań skuteczności sankcji izolacyjnych stanowi **rozdział IX**. Jego treść składa się z trzech części. W pierwszej – dokonano analizy wymiarów osobowości, które determinują potencjał poprawy moralnej bez względu na miejsce pobytu osób karanych, ich powrotność do przestępstwa i rodzaj popełnionego czynu. W ten sposób wyodrębniono osobowościowe predyktory skuteczności kary pozbawienia wolności. W części drugiej – stanowiącej dyskusję uzyskanych wyników – przedstawiono znaczenie podmiotowych determinantów potencjału poprawczego w trójfazowym procesie autoregulacji zachowań człowieka. W części trzeciej zawarto implikacje praktyczne dotyczące możliwości kształtowania wymiarów osobowości determinujących potencjał przystosowawczy oraz wskazano na znaczenie uzyskanych wyników badań w dyskusji dotyczącej zmian w polskiej polityce kryminalnej.

²⁵ B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska. *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae (adaptacja polska)*. Podręcznik. Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 1998.

²⁶ J. Wiggins. *Interpersonalne Skale Przymiotnikowe IAS-R (Interpersonal Adjective Scales)*. Lublin Katedra Różnic Indywidualnych KUL 2000 (mps).

²⁷ P. Oleś. *Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu*. Podręcznik. Warszawa PTP 1988.

²⁸ J. Strelau, A. Jaworowska, K. Wrześniewski, P. Szczepaniak. *Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych CISS*. Podręcznik. Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 2005.

²⁹ E. Hornowska. *Kwestionariusz MAP (Maudsley Addiction Profile) i jego wykorzystanie w obszarze uzależnień*. „Serwis Informacyjny Narkomania” 2006 nr 2 s. 10-11.

³⁰ A. Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa Fundacja IPN 1995.

ROZDZIAŁ I

KARA POZBAWIENIA WOLNOŚCI W POLSKIM SYSTEMIE PENALNYM

Analiza podmiotowych uwarunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności zakłada przedstawienie tej sankcji w obowiązującym w Polsce prawie karnym. Jego normy, stanowiące formalną reakcję na przestępstwo, spełniają szczególną rolę w każdym systemie prawa poprzez spełnianie funkcji ochronnej i sprawiedliwościowej. Immanentnym warunkiem równowagi w stosunkach społecznych jest zarówno ochrona istniejących dóbr materialnych i niematerialnych, jak i stosowanie zasad sprawiedliwości retributywnej, która stanowi formę wyrównania krzywdy w wyniku zaistnienia przestępstwa¹.

Kara w ogólnym rozumieniu oznacza reakcję społeczną na zachowanie człowieka, które wykracza przeciwko obowiązującym zakazom lub nakazom. Tak ujęta może mieć różnorodny charakter. Jeśli osoba popełni przestępstwo, to podlega karze kryminalnej, tj. wymierzonej przez państwowe władze sądownicze za czyn stanowiący zamach na żywotne interesy społeczne².

Sformalizowana reakcja na przestępstwo ma trójczłonowy charakter. Pierwszy człon tej reakcji polega na sformułowaniu norm, których naruszenie zagrożone jest sankcją. Prawo karne – jako zespół powszechnie obowiązujących norm społecznych – wskazuje, jakie zachowanie jest przestępstwem i jaka sankcja może zostać zastosowana w wyniku jego popełnienia. Drugim członem reakcji na czyn zabroniony – prawo karne procesowe – są działania zmierzające do ustalenia, czy przestępstwo zostało popełnione i jaką sankcją karną należy wymierzyć jego sprawcy. Człon trzeci natomiast – prawo karne wykonawcze – polega na sformalizowanym wykonaniu sankcji określonej przez sąd³.

¹ W. Poznaniak. *Ustosunkowanie wobec sankcji za niektóre przestępstwa wśród przestępców i nieprzestępców*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Red. A. Frączek. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź Ossolineum 1986 s. 313.

² Z. Papierkowski. *Socjologiczne i filozoficzne oblicze kary*. TN KUL 1947 s. 5-6; L. Gardocki. *Prawo karne*. Warszawa C. H. Beck 2005 s. 153; M. Cieślak. *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*. Warszawa Wydawnictwa Prawnicze PWN 1995 s. 433-434.

³ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski. *Kryminologia*. Gdańsk Arche 2001 s. 473-474.

1. SYSTEM OBOWIĄZUJĄCYCH SANKCJI

Współcześnie kara pozbawienia wolności stanowi sankcję stosowaną na całym świecie. Jednak zakres jej stosowania i sposoby wykonania są specyficzne w różnych krajach⁴. W polskim systemie prawnym całość zadań w zakresie formalnej reakcji na przestępstwo jest regulowana przez trzy odrębne zespoły norm – kodeksy: karny⁵, postępowania karnego⁶ i karny wykonawczy⁷. Podobnie jak w innych współczesnych systemach, formalna reakcja na przestępstwo może przyjąć formę kary, środka karnego (w niektórych systemach funkcjonuje nazwa kara dodatkowa), probacyjnego lub zabezpieczającego⁸.

1.1. Kary

Podstawowym typem reakcji wymiaru sprawiedliwości są kary zasadnicze, które są orzekane jako samoistna forma odpowiedzi na czyn zabroniony⁹. Obowiązujące kary w polskim systemie prawa są wymienione w art. 32 k.k. W ich katalogu występuje:

- 1) grzywna,
- 2) ograniczenie wolności,
- 3) pozbawienie wolności,
- 4) 25 lat pozbawienia wolności,
- 5) dożywotnie pozbawienie wolności.

Kolejność kar wymienionych w art. 32 k.k. nie jest przypadkowa. Jest ona ułożona według abstrakcyjnie ujętego stopnia dolegliwości – od formy najłagodniejszej do najsurowszej. Zastosowany układ wyraża preferencje ustawodawcy odnośnie do ich stosowania, co ma stanowić wskazówkę dla sądu, że pierwszeństwo mają sankcje o charakterze wolnościowym¹⁰.

Ad 1) **Grzywna**. Jej istotą jest zadanie przestępcy dolegliwości polegającej na uszczupieniu jego majątku oraz na niedopuszczeniu do tego, aby sprawca osiągnął korzyść z popełnionego przestępstwa¹¹. Kara ta występuje we współczesnych ustawodawstwach w formie grzywny kwotowej lub orzekanej w stawkach dziennych. Pierwszy model polega na tym, że sąd wskazuje w wyroku wysokość kwoty pieniężnej, którą skazany ma obowiązek uiścić na rzecz państwa, natomiast druga postać – na określeniu liczby stawek dziennych i wysokości stawki dziennej, na którą ska-

⁴ B. Hołyst. *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce (wybrane zagadnienia)*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988*. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 137-138.

⁵ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (DzU 1997 nr 88 poz. 840).

⁶ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (DzU 1997 nr 89 poz. 555).

⁷ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (DzU 1997 nr 90 poz. 557).

⁸ Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego. Warszawa Wyd. Prawnicze 1997 s. 135; S. Paweła. *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*. Kraków Zakamycze 2003 s. 265.

⁹ Cieślak, jw. s. 432.

¹⁰ Uzasadnienie rządowego projektu s. 137; Gardocki, jw. s. 156.

¹¹ Cieślak, jw. s. 442.

zano oskarżonego. Wysokość wymierzonej w ten sposób grzywny wynika z liczby stawek dziennych pomnożonych przez wysokość stawki pojedynczej. Grzywna wymierzona w takiej formie stanowi zasadniczy miernik surowości kary, ponieważ liczba stawek dziennych jest ustalana w oderwaniu od położenia majątkowego skazanego, wyłącznie na podstawie obowiązujących w danym systemie prawnym kryteriów sądowego wymiaru kary. Wysokość stawki dziennej jest natomiast określana w zależności od zamożności i możliwości zarobkowych skazanego¹². K.k. z 1997 r.

radykalnie zmienił charakter tej kary w wyniku wprowadzenia systemu stawek dziennych¹³. Według art. 33 k.k. grzywnę wymierza się w granicach od 10 do 360 stawek dziennych. Wysokość pojedynczej stawki dziennej ustala się w granicach od 10 zł do 2000 zł. Ustalając wysokość stawki dziennej, sąd bierze pod uwagę dochody sprawcy, jego warunki osobiste i rodzinne, stosunki majątkowe i możliwości zarobkowe. Grzywna może mieć charakter kary samoistnej, wówczas podstawę do jej wymierzenia stanowi zagrożenie takim rodzajem kary w sankcji ustawowej za dane przestępstwo. Grzywna może być również wymierzona, mimo że nie jest przewidziana w sankcji ustawowej za przestępstwo, jeżeli sąd odstępuje od wymierzenia kary pozbawienia wolności na mocy art. 58 § 3 k.k. lub nadzwyczajnie łagodzi karę (art. 60 § 6 k.k.). Grzywna może stanowić także rodzaj kary niesamoistnej – może być orzeczona obok tzw. terminowej kary pozbawienia wolności (nie w przypadku orzeczenia kary 25 lat lub dożywotniego pozbawienia wolności) wówczas, gdy sprawca dopuścił się przestępstwa w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub korzyść taką osiągnął. Regulacja tego rodzaju ma w założeniu akcentować nieopłacalność popełniania przestępstw. Ponadto sąd może orzec karę grzywny, gdy zawiesza warunkowo wykonanie pozbawienia lub ograniczenia wolności (art. 71 k.k.). W takim wypadku jej wymierzenie ma zapobiec powstaniu wrażenia bezkarności¹⁴. Kara grzywny spotyka się z pozytywną oceną ze strony doktryny ze względu na możliwość dostosowania jej wysokości do stopnia winy, stanu majątkowego sprawcy, łatwość stosowania, spełnianie funkcji kompensacyjnej w stosunku do społeczeństwa oraz ze względu na fakt, że sprawca czynu zabronionego nie jest izolowany od otoczenia¹⁵. System stawek dziennych ma tę zaletę, że wyraźniej niż kwotowy akcentuje potrzebę równego traktowania skazanych i dostosowania wysokości grzywien do ich realnych możliwości płatniczych¹⁶.

Ad 2) **Kara ograniczenia wolności.** Do jej istoty należy ograniczenie praw sprawcy i zadanie mu dolegliwości majątkowej. Skazany w czasie jej odbywania (art. 34 § 2):

- nie może bez zgody sądu zmieniać miejsca stałego pobytu,
- jest obowiązany do wykonywania pracy wskazanej przez sąd,
- ma obowiązek udzielania wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary.

Dla tego rodzaju sankcji zasadnicze znaczenie ma obowiązek wykonywania pracy wskazanej przez sąd. Obowiązek ten może być realizowany w dwojaki sposób.

¹² Gardocki, jw. s. 157-158.

¹³ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 137.

¹⁴ Gardocki, jw. s. 157-158.

¹⁵ *Kodeks karny. Komentarz.* Red. O. Górniok. Warszawa LexisNexis 2004 s. 104.

¹⁶ Gardocki, jw. s. 157-158.

Po pierwsze, może on polegać na nieodpłatnej kontrolowanej pracy na cele społeczne w odpowiednim zakładzie pracy, placówce służby zdrowia, opieki społecznej, organizacji lub instytucji niosącej pomoc charytatywną albo na rzecz społeczności lokalnej w wymiarze od 20 do 40 godzin miesięcznie (art. 35 § 1 k.k.). Drugi wariant odnosi się wyłącznie do skazanych, którzy są zatrudnieni (art. 35 § 2 k.k.). Sąd może wówczas orzec potrącenie od 10 do 25% wynagrodzenia za pracę na rzecz Skarbu Państwa albo na określony cel społeczny. Dodatkową dolegliwością jest to, że w okresie odbywania kary w tej formie skazany nie może rozwiązać bez zgody sądu stosunku pracy. Wymierzając karę ograniczenia wolności, sąd może oddać skazanego pod dozór (art. 36 § 1 k.k.) i nałożyć określone obowiązki z art. 36 § 2 k.k. – przeproszenia pokrzywdzonego, wykonywania obowiązku alimentacyjnego, powstrzymywania się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających. Sąd może też zobowiązać skazanego do naprawienia szkody w całości lub w części albo do świadczenia pieniężnego (art. 49 k.k.)¹⁷. Wymienione elementy kary ograniczenia wolności wynikają z jej celu – wzbudzenie w skazanym woli kształtowania społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego (art. 53 § 1 k.k.w.). Według doktryny do podstawowych zalet tej sankcji należy zaliczyć niezolacyjny charakter i oddziaływanie wychowawcze w wyniku wykonywania pracy i obowiązków wskazanych przez sąd¹⁸.

Obowiązujący kodeks karny określa pozbawienie wolności w formie trzech rodzajów kar: jako terminową sankcję izolacyjną, 25 lat pozbawienia wolności oraz dożywotni pobyt w zakładzie karnym¹⁹.

Ad 3) **Terminowa kara pozbawienia wolności.** Naturą tej sankcji jest izolacja skazanego od społeczeństwa przez umieszczenie go w zakładzie karnym i poddanie ograniczeniom określonym w k.k.w. i w regulaminie wykonywania kary pozbawienia wolności²⁰. Według art. 37 k.k. terminowa sankcja izolacyjna może trwać najkrócej miesiąc, a najdłużej – 15 lat. Wymierza się ją w latach i miesiącach²¹. Kodeks karny przyjmuje różne dolne i górne granice zagrożeń tą karą, tworząc w sumie 6 odmian prostych sankcji izolacyjnych: od 1 miesiąca do 3 lat (odmiana najczęściej występująca), od 3 miesięcy do 5 lat, od 6 miesięcy do 8 lat, od 1 roku do 10 lat, od 3 lat do 15 lat. Za niektóre kwalifikowane typy przestępstw występuje zagrożenie od 2 do 12 lat pobytu w zakładzie karnym²².

Ad 4) **25 lat pozbawienia wolności.** W obowiązującym systemie prawa ten rodzaj formalnoprawnej reakcji na przestępstwo jest przewidziany za najcięższe zbrodnie. Kara ta pełni rolę zamienną w stosunku do sankcji od 5 do 15 lat, od 10 do 15 lat oraz dożywotniej izolacji. Jej obecność w systemie kar jest uzasadniona przede wszystkim możliwością rzadszego orzekania dożywotniego uwięzienia.

¹⁷ Tamże s. 158-159.

¹⁸ *Kodeks karny. Komentarz* s. 105.

¹⁹ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 141.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25.07.2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (DzU 2003 nr 152 poz. 1493).

²¹ J. Śliwowski. *Prawo i polityka penitencjarna*. Warszawa PWN 1982; J. Śliwowski. *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1982.

²² *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 141.

Sankcja ta ma charakter eliminacyjny, ponieważ jej podstawowym celem jest zabezpieczenie społeczeństwa przed sprawcą przestępstwa²³. Obowiązujący kodeks karny nie zawiera żadnych wskazań dotyczących jej stosowania. Można jednak przyjąć, że z pewnymi modyfikacjami zachowały aktualność dyrektywy wymiaru kary 25 lat pozbawienia wolności, wypracowane w doktrynie i orzecznictwie na gruncie k.k. z 1969 r. A mianowicie sankcja tego rodzaju powinna być wymierzana wtedy, gdy nawet uwięzienie na 15 lat nie byłoby wystarczające z punktu widzenia realizacji wszystkich celów kary wobec sprawcy przestępstwa o wielkim nasileniu społecznej szkodliwości, wykazującego równocześnie bardzo duży stopień zawinienia, a okoliczności obciążające zdecydowanie przeważają nad łagodzącymi²⁴. Zachowało również aktualność zastrzeżenie, że omawiana kara ma w rzeczywistości eliminacyjny (zabezpieczający) charakter, wobec czego należy ją stosować wyjątkowo, w przypadkach „szczególnie długiego procesu resocjalizacji”²⁵.

Ad 5) **Dożywotnie pozbawienie wolności**. Jest to najsurowsza sankcja w katalogu kar. O jej wprowadzeniu zdecydowały dwa względy – rezygnacja z kary śmierci i potrzeba wprowadzenia środka trwale eliminującego z życia zbiorowego najbardziej groźnych przestępców. Celem dożywotniego pozbawienia wolności jest zabezpieczenie społeczeństwa przed najgroźniejszymi przestępcami, a także uczynienie zadość społecznemu poczuciu sprawiedliwości w przypadku popełnienia najcięższych zbrodni²⁶. Obowiązujące prawo nie nadaje tej karze wyjątkowego charakteru ani też nie przewiduje żadnych zasad jej orzekania. Dyrektywę interpretacyjną może stanowić pogląd wyrażony w uzasadnieniu, iż sankcja ta powinna być stosowana wyjątkowo, jeżeli zachodzą szczególne okoliczności obciążające. Zwążywszy, że jest ona substytutem kary śmierci, uzasadnione jest przyjęcie niektórych zmodyfikowanych dyrektyw jej orzekania, ukształtowanych w orzecznictwie i doktrynie z okresu obowiązywania k.k. z 1969 r. Dożywotnie pozbawienie wolności może być wymierzone tylko w skrajnych przypadkach, jeżeli zostanie ustalony najwyższy stopień szkodliwości społecznej popełnionej zbrodni i maksymalne zawinienie sprawcy, wskazujące, że nie nadaje się on do współżycia w społeczeństwie, i tylko wtedy, gdy orzeczenie tej kary pozostaje w zgodzie ze społecznym poczuciem sprawiedliwości²⁷. Do wymierzenia dożywotniego pozbawienia wolności nie wystarczy obiektywne stwierdzenie, że przestępca dopuścił się zbrodni wyjątkowo oburzającej, konieczne jest ponadto skrupulatne rozważenie całokształtu okoliczności sprawy, dokonanie oceny osoby oskarżonego, ustalenie, czy istnieją jedynie okoliczności obciążające, a nie zachodzą także okoliczności łagodzące. Sugerowanie się tylko stroną przedmiotową zbrodni prowadziłyby do tego, że kara tego rodzaju stanowiłaby jedynie „odwet”, co byłoby sprzeczne z duchem nowo-

²³ *Kodeks karny. Komentarz*, jw. s. 105; *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 142.

²⁴ M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek. *Kodeks karny. Komentarz*. T. 2. Gdańsk Arche 2000 s. 10; Wyrok z 9.03.1979 r. III KR 238/78 (Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Zbiór Prokuratury Generalnej 1979 nr 8 poz. 102).

²⁵ K. Buchała, Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, A. Zoll. *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1994 s. 236.

²⁶ *Kodeks karny. Komentarz*, jw. s. 106.

²⁷ Kalitowski i in., jw. s. 1; Wyrok z 1.06.1977r., I KR 91/77 (Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Zbiór Prokuratury Generalnej 1977 nr 10 poz. 74).

żytnego prawa karnego²⁸. Nawet najwyższy stopień szkodliwości społecznej czynu nie może być wystarczającą przesłanką orzeczenia kary dożywotniego pozbawienia wolności, jeżeli dyrektywa prewencji indywidualnej lub generalnej, a także stopień winy prowadzą do wniosku, że inna kara może spełnić dyrektywy z art. 53 § 1 k.k.²⁹ Analizowany rodzaj formalnoprawnej reakcji na przestępstwo może być stosowany zamiennie z karą 25 lat izolacji oraz z wymiarem pozbawienia wolności od 10 do 15 lat. Jednocześnie sankcji tej nie można orzekać wobec sprawców, którzy w chwili popełnienia czynu nie ukończyli 18 lat (art. 54 § 2 k.k.)³⁰. Dożywotnie pozbawienie wolności może w praktyce trwać do końca życia skazanego, nie wyklucza ono jednak starań o ułaskawienie. Jest też możliwe przedterminowe warunkowe zwolnienie z tej kary po odbyciu 25 lat wyroku (art. 78 § 3 k.k.)³¹.

Kary zastępcze. W polskim prawie przewidziane są również kary zastępcze i zmiana sankcji w toku ich wykonywania. Niezapłacona w ciągu 30 dni od daty wezwania przez sąd do uiszczenia grzywna podlega ściągnięciu w toku egzekucji (art. 44 k.k.w.). W razie bezskuteczności tych działań, sąd może zamienić grzywnę, która nie przekracza 120 dziennych stawek (po uprzednim wyrażeniu zgody przez skazanego) na pracę społecznie użyteczną. Jeżeli skazany, mimo możliwości, nie uiszcza grzywny w terminie ani też nie podejmie określonej pracy społecznie użytecznej i zostanie stwierdzone, że nie można ściągnąć należności w drodze egzekucji, to sąd orzeka wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności. Przy karze zastępczej przyjmuje się, że jeden dzień pozbawienia wolności jest równoważny dwóm stawkom dziennym. W takim przypadku izolacja zastępcza nie może przekraczać 12 miesięcy i górnej granicy kary pozbawienia wolności za dane przestępstwo. Jeśli ustawa nie przewiduje za określony czyn zabroniony sankcji izolacyjnej, to górna granica zastępczej kary pozbawienia wolności nie może przekroczyć 6 miesięcy (art. 46 k.k.w.). Jej wykonanie może być warunkowo zawieszona na okres od 1 roku do 2 lat. Regulacje w odniesieniu do ograniczenia wolności i zasad jego ewentualnej zamiany na zastępczą karę grzywny lub pozbawienia wolności są zawarte w artykułach 65-66 k.k.w. Skazanego na ograniczenie wolności, który odbył co najmniej połowę orzeczonej kary, przy czym przestrzegał porządku prawnego i sumiennie wykonywał pracę wskazaną przez sąd, jak również spełnił nałożone nań obowiązki i wyznaczone środki karne, sąd może zwolnić od reszty kary, uznając ją za wykonaną (art. 83 k.k.)³².

1.2. Środki karne

Środki karne nie są jednolite pod względem charakteru i sposobu wymierzania. Ich wspólną cechą jest związany z nimi ładunek dolegliwości, co uzasadnia

²⁸ Kalitowski i in., jw. s. 11; Wyrok z 27.02.1973 r., V KRN 542/72 (Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izby Karnej i Wojskowej 1973 nr 7 poz. 89).

²⁹ Kalitowski i in., jw. s. 12.

³⁰ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 142.

³¹ J. Korecki. *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1988; Gardocki, jw. s. 162.

³² Gardocki, jw. s. 197.

ich nazwę³³. Można wśród nich wymienić pierwszą kategorię, której główną cechą jest potęgowanie dolegliwości kary zasadniczej. Do tego typu środków należy: pozbawienie praw publicznych, świadczenie pieniężne, przepadek przedmiotów pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z przestępstwa. Dla drugiej grupy tego rodzaju środków charakterystyczne są względy prewencyjne, tj. spełnianie funkcji zabezpieczającej przed popełnieniem podobnego przestępstwa. Należy do nich zaliczyć przede wszystkim przepadek narzędzi służących do popełnienia przestępstwa lub przeznaczonych do tego celu, zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych lub innych, wykonywania określonego zawodu, zajmowania określonego stanowiska, prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Celem kolejnej grupy środków karnych jest nasilenie akcentów represyjnych z uwagi na popełnione przestępstwo, a tym samym wzmocnienie prewencji ogólnej i oddziaływać o charakterze indywidualno-prewencyjnym. Efekt tego rodzaju jest osiągnięty przez podanie wyroku do wiadomości publicznej i pozbawienie praw publicznych związanych z funkcjonowaniem społecznym. Funkcja kompensacyjna środków karnych zaznacza się przede wszystkim w obowiązku naprawienia szkody i nawiązce orzekanej na rzecz pokrzywdzonego (art. 46 § 2 k.k.). Elementy kompensacyjne można również dostrzec w nawiązce z art. 47 k.k. i art. 47a k.k. oraz w świadczeniu pieniężnym (art. 49 i 49a k.k.), orzekanych na rzecz społeczeństwa, jeżeli między celem społecznym a popełnionym przestępstwem zachodzi istotny związek, świadczący o szeroko pojętej kompensacji. Szczególnym środkiem karnym jest obowiązek zwrotu całości lub części korzyści majątkowych, uzyskanych przez osobę fizyczną lub prawną albo jednostkę organizacyjną nie mającą osobowości prawnej, jeżeli sprawca przestępstwa działał w imieniu lub w interesie tych podmiotów³⁴.

Obowiązujące środki karne zostały wymienione w art. 39 k.k. Do tego rodzaju formalnej reakcji na przestępstwo należy:

- 1) pozbawienie praw publicznych,
- 2) zakaz zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej,
- 2a) zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi,
- 2b) obowiązek powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakaz kontaktowania się z określonymi osobami lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu,
- 3) zakaz prowadzenia pojazdów,
- 4) przepadek,
- 5) obowiązek naprawienia szkody,
- 6) nawiązka,
- 7) świadczenie pieniężne,
- 8) podanie wyroku do publicznej wiadomości.

Wymienione środki karne można podzielić na rozłożone w czasie (pkt. 1-3) i jednorazowe (pkt. 4-8 k.k.). Sankcje wymierne w czasie mogą być orzekane na

³³ Kalitowski i in., jw. s. 38-39.

³⁴ K. Buchała, A. Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna*. Kraków Zakamycze 1998 s. 332-335; *Kodeks karny. Komentarz*, jw. s. 120-121.

okres od 1 roku do 10 lat (pozbawienie praw publicznych, środki wymienione w punktach: 2 i 3) i na okres od 1 roku do 15 lat (środki zawarte w punktach: 2a i 2b). Okres ten biegnie od uprawomocnienia się wyroku, z wyłączeniem czasu wykonywania kary pozbawienia wolności, orzeczonej nawet za inne przestępstwo (art. 43 § 2)³⁵.

Ad 1) **Pozbawienie praw publicznych.** Środek ten jest wymierzany fakultatywnie przez sąd w razie skazania na karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata za przestępstwo popełnione w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie (art. 40 § 2 k.k.)³⁶. Kodeks karny nie precyzuje określenia „motywacji zasługującej na szczególne potępienie”, ale uprawniony wydaje się pogląd, że jego treść jest zbliżona do pojęcia „niskie pobudki” występującego w k.k. z 1969 r. W piśmiennictwie do niskich pobudek zaliczono m.in. chęć zemsty, wzbogacenia się za wszelką cenę, poniżenia innej osoby czy też okazania wzgardy³⁷. Pozbawienie praw publicznych mocno akcentuje moralne potępienie sprawcy przestępstwa. Przez jego orzeczenie podkreśla się, że osoba okazała się niegodna sprawowania określonych stanowisk, pełnienia ważnych ról społecznych i posiadania honorowych wyróżnień. Na podstawie art. 40 k.k. należy wyróżnić dwie grupy uprawnień traconych przez skazanego w wyniku pozbawienia praw publicznych. Pierwsza dotyczy utraty praw związanych z działalnością w sferze publicznej. Osoba traci więc: a) czynne i bierne prawo wyborcze do organów władzy publicznej, samorządu zawodowego lub gospodarczego; b) prawo do udziału w wymiarze sprawiedliwości – brak możliwości wykonywania funkcji sędziego, ławnika, prokuratora, obrońcy; c) prawo do pełnienia funkcji w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego lub zawodowego; d) posiadany stopień wojskowy – efektem jest powrót do stopnia szeregowego. Druga grupa utraconych uprawnień obejmuje utratę orderów, odznaczeń i tytułów honorowych oraz brak możliwości ich uzyskania w okresie trwania orzeczonego środka³⁸.

Ad 2) **Zakaz zajmowania określonego stanowiska, wykonywania konkretnego zawodu lub prowadzenia działalności gospodarczej we wskazanym zakresie.** Według art. 41 § 1 k.k. sąd może orzec zakaz zajmowania określonego stanowiska, jeżeli sprawca przy popełnieniu przestępstwa nadużył stanowiska lub zawodu albo okazał, że dalsze zajmowanie stanowiska lub wykonywanie zawodu zagraża istotnym dobrom chronionym prawem³⁹. Zgodnie z interpretacją doktryny i orzecznictwa – przez „stanowisko” należy rozumieć pozycję zajmowaną przez człowieka w hierarchii instytucji państwowych, samorządowych i społecznych. Natomiast „zawód” oznacza każde zajęcie wykonywane z reguły zarobkowo i wymagające upoważnienia na podstawie wykazanych kwalifikacji⁴⁰. Zarówno w przypadku nadużycia zawodu lub stanowiska, jak i w sytuacji zagrożenia istotnym dobrom chronionym prawem przez dalsze wykonywanie zawodu lub zajmo-

³⁵ Gardocki, jw. s. 164-165.

³⁶ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 144.

³⁷ Kalitowski i in., jw. s. 43.

³⁸ Tamże s. 166-167.

³⁹ Gardocki, jw. s. 167-168.

⁴⁰ Kalitowski i in., jw. s. 46; I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter. *Kodeks karny z komentarzem*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1973 s. 73; Buchała, Zoll, jw. s. 339.

wanie stanowiska, musi istnieć związek przyczynowy między nadużyciem lub zagrożeniem a przestępstwem, za które następuje skazanie⁴¹.

Ad 2a) **Zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi.** Sąd może orzec zakaz zajmowania wszelkich lub określonych stanowisk, wykonywania wszelkich lub określonych zawodów albo działalności, związanych z wychowaniem, edukacją, leczeniem małoletnich lub z opieką nad nimi. Taki zakaz występuje na zawsze w razie skazania na karę pozbawienia wolności za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego (art. 41 § 1a i 1b k.k.)⁴².

Ad 2b) **Obowiązek powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakaz kontaktowania się z określonymi osobami lub opuszczania miejsca pobytu bez zgody sądu.** Na podstawie art. 41a § 1 k.k. sąd może orzec wymienione środki w razie skazania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej lub obyczajności na szkodę małoletniego oraz w razie skazania za umyślne przestępstwo z użyciem przemocy, w tym skierowanej przeciwko osobie najbliższej. Obowiązek lub zakaz może być połączony z koniecznością zgłaszania się do Policji lub innego wyznaczonego organu w określonych odstępach czasu. W pewnych przypadkach orzeczenie tego środka jest obligatoryjne (41a § 2), a przy recydywie związanej z przestępstwami wymienionymi w art. 41a § 2 – może być orzeczony na zawsze (41a § 3).

Ad 3) **Zakaz prowadzenia pojazdów.** Sąd może go orzec w razie skazania osoby uczestniczącej w ruchu za przestępstwo przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, w szczególności, jeżeli z okoliczności popełnionego przestępstwa wynika, że prowadzenie pojazdu przez tę osobę zagraża innym użytkownikom dróg (art. 42 § 1 k.k.). Obligatoryjność zakazu prowadzenia pojazdu występuje w przypadku, gdy sprawca przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji był w stanie nietrzeźwości, pod wpływem środka odurzającego czy też zbiegł z miejsca katastrofy lub wypadku (art. 42 § 2 k.k.). Orzeczenie tego środka ma charakter fakultatywny w stosunku do sprawcy przestępstwa, którego następstwem jest śmierć innej osoby lub ciężki uszczerbek na jej zdrowiu. W razie ponownego skazania osoby prowadzącej pojazd mechaniczny w warunkach określonych przez art. 42 § 3 k.k., sąd w sposób obligatoryjny na zawsze orzeka zakaz prowadzenia wszelkich pojazdów mechanicznych.

Ad 4) **Przepadek.** Jego stosowanie ma cel prewencyjny – orzeczenie przepadku owoców nagannego czynu ma podkreślać nieopłacalność popełniania przestępstw (44 § 1 k.k.). Środek ten, uregulowany w art. 44 i 45 k.k., dotyczy przedmiotów: a) które służyły lub były przeznaczone do popełnienia przestępstwa; b) pochodzących bezpośrednio z przestępstwa; c) których wytwarzanie, posiadanie, obrót, przesyłanie, przenoszenie lub przewóz jest zakazany, a także korzyści majątkowych pochodzących chociażby pośrednio z popełnienia czynu karalnego. Wymienione przedmioty lub korzyści mogą być nawet znacznej wartości (np. samochód przeznaczony do przewożenia łupów z kradzieży). W przypadku, gdy orzeczenie

⁴¹ Gardocki, jw. s. 167-168.

⁴² Tamże s. 168.

przypadku byłoby niewspółmierne do wagi popełnionego czynu, sąd zamiast niego może orzec nawiązkę na rzecz Skarbu Państwa.

Ad 5) **Obowiązek naprawienia szkody** pełni przede wszystkim funkcje kompensacyjne. W obowiązującym systemie prawnym środek ten może być orzekany zarówno obok kary zasadniczej, jak i samoistnie (w przypadku, gdy może zastąpić karę, tj. może realizować nie tylko kompensacyjne, ale również sprawiedliwościowe oraz ogólnoprewencyjne cele)⁴³. Sąd orzeka obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w całości lub w części na wniosek pokrzywdzonego lub innej osoby uprawnionej, w razie skazania za pewne przestępstwa – spowodowania śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia, przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, środowisku, mieniu lub obrotowi gospodarczemu (art. 46 k.k.)⁴⁴.

Ad 6) **Nawiązka** jest określana jako środek pośredni między naprawieniem szkody a grzywną⁴⁵. W przypadku naprawienia szkody liczy się rodzaj i rozmiar doznanego uszczerbku oraz przywrócenie uprzedniego stanu rzeczy. Nawiązka natomiast ma charakter zryczałtowanego naprawienia szkody, ponieważ jej celem jest zadośćuczynienie ofierze przestępstwa w wyniku tego, że doznała ona ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała, rozstroju zdrowia czy innego rodzaju krzywdy (art. 46 § 2 k.k.)⁴⁶. Nawiązkę można również traktować jako środek zbliżony w swojej istocie do grzywny – może być ona orzeczona w razie skazania za umyślne przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu, którego skutkiem jest śmierć człowieka, ciężki uszczerbek na zdrowiu, naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia. W takim wypadku sąd może orzec nawiązkę na rzecz instytucji, stowarzyszenia, fundacji lub organizacji społecznej, wpisanej do wykazu prowadzonego przez Ministra Sprawiedliwości, których podstawowym zadaniem jest spełnianie świadczeń na cele bezpośrednio związane z ochroną zdrowia (art. 47 § 1 k.k.)⁴⁷. Drugi przypadek dotyczy popełnienia przestępstwa przeciwko środowisku. Nawiązka może być wówczas orzeczona na rzecz instytucji lub organizacji, wpisanej do rejestru prowadzonego przez Ministra Sprawiedliwości, której podstawowym zadaniem jest spełnianie świadczeń na cele bezpośrednio związane z ochroną środowiska (art. 47 § 2 k.k.). Artykuł 212 § 3 k.k. przewiduje również możliwość orzeczenia nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, PCK lub na inny cel społeczny wskazany przez pokrzywdzonego przestępstwem zniesławienia.

Ad 7) **Świadczenie pieniężne** nie stanowi formy naprawienia szkody i nie może go zastępować. Środek ten pełni natomiast funkcję związaną z kształtowaniem świadomości prawnej – np. w wypadku, gdy sąd odstępuje od wymierzenia kary lub stosuje warunkowe umorzenie postępowania. Orzeczenie świadczenia pieniężnego jest w takich sytuacjach zewnętrznym wyrazem tego, że sprawca popełnił czyn zabroniony, który powinien spotkać się choćby z łagodną formą dolegliwości. Świadczenie pieniężne może być orzeczone zawsze w przypadku odstąpienia od

⁴³ Kalitowski i in., jw. s. 66.

⁴⁴ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 146-147; Buchała, Zoll, jw. s. 358-359.

⁴⁵ Kalitowski i in., jw. s. 68; *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 148.

⁴⁶ Buchała, Zoll, jw. s. 361; *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 148; Gardocki, jw. s. 171-173.

⁴⁷ Buchała, Zoll, jw. s. 366.

wymiaru kary. Ogólną klauzulę, zezwalającą na takie odstępianie, zawiera art. 59 k.k., który stanowi, że jeśli przestępstwo jest zagrożone sankcją pozbawienia wolności nieprzekraczającą 3 lat albo alternatywnie karami wymienionymi w art. 32 pkt. 1-3 k.k., a jednocześnie społeczna szkodliwość czynu nie jest znaczna, to sąd może odstąpić od wymierzenia kary, jeżeli orzeka równocześnie środek karny, pozwalający na zrealizowanie celów formalnoprawnej reakcji na przestępstwo. Orzeczenie świadczenia pieniężnego w takim przypadku spełnia funkcję prewencyjną i stabilizującą porządek prawny⁴⁸. Świadczenie to polega na wpłaceniu określonej kwoty (nie wyższej niż 20 000 zł) na rzecz instytucji, stowarzyszenia, fundacji lub organizacji społecznej, wpisanych do wykazu prowadzonego przez Ministra Sprawiedliwości, których podstawowym zadaniem lub celem statutowym jest spełnianie świadczeń na rzecz społeczeństwa, bezpośrednio związanych z ochroną dobra naruszonego lub zagrożonego przestępstwem popełnionym przez sprawcę. Sąd może orzec świadczenie pieniężne przede wszystkim wtedy, gdy odstępuje od wymierzenia kary, a także w innych przypadkach przewidzianych w ustawie, np. przy warunkowym umorzeniu postępowania (art. 67 § 3 k.k.). W razie skazania sprawcy za przestępstwo określone w art. 178a k.k., sąd może orzec świadczenie pieniężne (nie wyższe niż 60 000 zł) na rzecz instytucji, stowarzyszenia, fundacji lub organizacji społecznej, z przeznaczeniem na cel bezpośrednio związany z udzielaniem pomocy osobom poszkodowanym w wypadkach komunikacyjnych.

Ad 9) **Podanie wyroku do publicznej wiadomości.** W obowiązującej regulacji prawnej zrezygnowano z szerokiego stosowania tego środka. Podanie wyroku do publicznej wiadomości ma charakter fakultatywny i może być orzeczone tylko w wypadkach wskazanych w ustawie. Podstawowym uzasadnieniem do jego orzeczenia jest naprawienie wyrządzonej krzywdy – względ tego rodzaju może być szczególnie ważny przy przestępstwach zniesławienia, oszczerstwa oraz przy naruszeniu praw autorskich lub wynalazczych⁴⁹. Zgodnie z art. 50 k.k. sąd może orzec podanie wyroku do publicznej wiadomości w określony sposób, jeżeli uzna to za celowe, zwłaszcza ze względu na społeczne oddziaływanie skazania. Jednocześnie sąd powinien zwracać uwagę na to, czy orzeczenie tego środka nie naruszy interesu pokrzywdzonego. Art. 215 k.k. przewiduje obligatoryjne podanie wyroku do publicznej wiadomości, jeżeli wnosi o to pokrzywdzony przestępstwem zniesławienia.

Zwrot korzyści. Wymieniony środek karny nie został wymieniony w art. 39 k.k. Jego specyfika polega na tym, że nie dotyczy on sprawcy przestępstwa, ale innych podmiotów, w tym również niebędących osobami fizycznymi. Co do swej istoty jest on najbliższy przepadkowi przedmiotów pochodzących z przestępstwa. Regulacje dotyczące zwrotu korzyści są zawarte w art. 52 k.k. W przypadku warunkowego umorzenia postępowania lub skazania za przestępstwo przynoszące korzyść majątkową osobie fizycznej, prawnej lub jednostce organizacyjnej bez osobowości prawnej, a popełnione przez sprawcę działającego w jej imieniu lub interesie, sąd zobowiązuje podmiot, który w ten sposób się wzbogacił, do zwrotu

⁴⁸ Buchała, Zoll, jw. s. 368-369; *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 149.

⁴⁹ Kalitowski i in., jw. s. 75-76; *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 149.

mienia w całości lub w części na rzecz Skarbu Państwa, chyba że korzyść ta podlega zwrotowi innemu podmiotowi⁵⁰.

1.3. Środki probacyjne

W polskim prawie karnym nie ma jednolitych poglądów dotyczących zakresu pojęcia „środki probacyjne”. Przeważa opinia, że są one związane z poddaniem sprawcy próbie, czyli chodzi o środki wymienione w rozdziale VIII k.k. (art. 66-84 k.k.). W tym sensie środkami probacyjnymi są⁵¹:

- 1) warunkowe umorzenie postępowania,
- 2) warunkowe zawieszenie wykonania kary,
- 3) warunkowe przedterminowe zwolnienie.

Drugi pogląd zakłada, że warunkowe przedterminowe zwolnienie nie jest probacją w sensie ścisłym, ponieważ nie stanowi reakcji na przestępstwo w postaci poddania sprawcy próbie, ale następuje w procesie wykonywania kary. Warunkowe przedterminowe zwolnienie posiada jednak wszelkie cechy środka probacyjnego, ponieważ jest związane z okresem próby, nałożeniem na zwolnionego ewentualnych obowiązków i/lub ustanowieniem dozoru oraz uzależnieniem skutków prawnych od wyniku próby⁵².

Do wspólnych cech wymienionych środków probacyjnych należą⁵³: a) określony przepisami sposób postępowania ze skazanymi, b) poddawanie skazanych próbie, określonej zarówno co do długości trwania, jak i co do warunków oraz rygorów z nią związanych, c) roztaczanie nad skazanymi odpowiedniego dozoru ze strony organów sądowych i realizowanie w stosunku do probantów określonego programu oddziaływania resocjalizacyjnego, d) zróżnicowanie metod oddziaływania w zależności od formy probacji i osoby probanta, e) związanie powodzenia lub niepowodzenia okresu próby z określonymi następstwami prawnymi, różnymi dla każdej formy probacji, ale opartymi na zbliżonych zasadach.

Ad 1) **Warunkowe umorzenie postępowania.** Zgodnie z założeniami ustawodawcy instytucja warunkowego umorzenia postępowania powinna przyczynić się do likwidacji konfliktu wywołanego przestępstwem i znajdować zastosowanie tam, gdzie nie ma potrzeby wymierzania kary, kontynuowania postępowania karnego i doprowadzenia do wyroku skazującego⁵⁴. Przesłanki stosowania tego środka, zawarte w art. 66 k.k., można zakwalifikować do trzech niżej wskazanych grup⁵⁵.

a) Przesłanki warunkujące niecelowość postępowania i wymierzania kary ze względu na czyn – społeczna szkodliwość czynu i wina nie są znaczne, zagrożenie karą za zarzucane sprawcy przestępstwo nie przekracza 3 lat pozbawienia wolności. W związku z tym można stwierdzić, że środek ten powinien być stosowany w przypadku drobnych przestępstw.

⁵⁰ Gardocki, jw. s. 174.

⁵¹ Paweła, jw. s. 266-267; A. Marek. *Prawo karne*. Warszawa C. H. Beck 2003 s. 440.

⁵² Paweła, jw. s. 267.

⁵³ Tamże s. 267-268.

⁵⁴ Buchała, Zoll, jw. s. 470-480.

⁵⁵ Tamże s. 481-488.

b) Przesłanki związane z osobą sprawcy. Generalna zasada w tym zakresie wypływa z art. 66 § 1 k.k. – uzasadnione przypuszczenie sądu, że oskarżony, pomimo umorzenia postępowania, będzie przestrzegał porządku prawnego, a w szczególności nie popełni przestępstwa. Takie przypuszczenie sądu ma być oparte na postawie sprawcy, jego uprzedniej niekaralności, jego właściwościach i warunkach osobistych oraz na dotychczasowym sposobie życia. Przesłanki związane z osobą sprawcy mają więc uzasadniać dodatnią prognozę kryminologiczną.

c) Brak wątpliwości dotyczących okoliczności popełnienia czynu zabronionego. Wymieniona przesłanka ma charakter procesowy i spełnia funkcję gwarancyjną, polegającą na ochronie przed stosowaniem warunkowego umorzenia w przypadkach, gdy należy uniewinnić oskarżonego z powodu braku dostatecznych dowodów popełnienia przez niego czynu zabronionego lub jego winy. Ponadto warunek ten zabezpiecza możliwość kontynuowania działań procesowych na wypadek negatywnego przebiegu próby i podjęcia postępowania.

Warunkowe umorzenie postępowania jest w gruncie rzeczy warunkowym zwolnieniem od ponoszenia przez sprawcę kary i oznacza w istocie kontrolowaną wolność. Stopień kontroli zależy od tego, czy orzeczono dozór oraz od rodzaju zastosowanych obowiązków probacyjnych. Negatywny wynik próby otwiera możliwość orzeczenia racjonalnej kary lub środka karnego z uwzględnieniem zachowania się sprawcy po orzeczeniu o warunkowym umorzeniu. Do zalet tego środka należy zaliczyć to, że odpada potrzeba prowadzenia rozprawy głównej, takie orzeczenie nie stygmatyzuje sprawcy, a okres kontrolowanej wolności jest stosunkowo krótki (od 1 roku do 2 lat)⁵⁶. Warunkowe umorzenie może być połączone z dozorem kuratora lub osoby godnej zaufania albo stowarzyszenia, instytucji lub odpowiedniej organizacji społecznej. Ponadto sąd może nałożyć na sprawcę obowiązki w postaci informowania o przebiegu okresu próby, przeproszenia pokrzywdzonego, wykonywania obowiązku alimentacyjnego, powstrzymywania się od nadużywania alkoholu lub używania innych substancji psychoaktywnych, powstrzymywania się od kontaktów z pokrzywdzonymi lub innymi osobami. Sąd może też orzec świadczenie pieniężne oraz zakaz prowadzenia pojazdów na okres do 2 lat. Obligatoryjnie zaś sprawca jest zobowiązany do naprawienia w części lub całości wyrządzonej szkody.

Umorzenie warunkowe staje się definitywne, jeżeli sprawca w okresie próby potwierdzi swoim zachowaniem słuszność pozytywnej prognozy, która stanowiła przesłankę decyzji o umorzeniu⁵⁷. Negatywny wynik próby podlega ocenie sądu. Jeżeli probant popełnił przestępstwo umyślne, za które został skazany, to sąd podejmuje postępowanie karne (art. 68 § 1 k.k.). Sąd może je podjąć również w sytuacji, gdy sprawca w okresie próby rażąco naruszał porządek prawny, a w szczególności popełnił inne przestępstwo albo uchylał się od dozoru, nałożonego obowiązku lub orzeczonego środka karnego albo nie wykonał zawartej z pokrzywdzonym ugody. Sąd może również wznowić postępowanie w przypadku, gdy sprawca po wydaniu orzeczenia o warunkowym umorzeniu, lecz przed jego uprawomocnieniem się, rażąco naruszał porządek prawny, a w szczególności, gdy w tym czasie popełnił

⁵⁶ Uzasadnienie rządowego projektu s. 161-162.

⁵⁷ Gardocki, jw. s. 177-179.

przestępstwo. Warunkowo umorzono postępowania nie można podjąć później niż w ciągu 6 miesięcy od zakończenia okresu próby⁵⁸.

Ad 2) **Warunkowe zawieszenie wykonania kary** jest jedną z odmian warunkowego skazania, które polega na stwierdzeniu winy sprawcy w wyroku skazującym z jednoczesnym poddaniem go próbie, od której zależy, jaką definitywnie dolegliwość poniesie sprawca przestępstwa. Jest to więc odroczenie ostatecznego rozstrzygnięcia w postaci powstrzymywania się od wykonania orzeczonej kary⁵⁹. Celem tej instytucji jest zapobieganie ponownemu popełnieniu czynu zabronionego poprzez dawanie sprawcy szansy, polegającej na tym, że wyrządzone przez niego zło może być mu darowane pod warunkiem przestrzegania porządku prawnego i wykonania nałożonych obowiązków. Przesłanki stosowania tej instytucji mają zróżnicowany charakter, można wśród nich wyróżnić⁶⁰:

a) przesłanki związane z rodzajem i wysokością orzeczonej sankcji – środek ten może być stosowany w stosunku do samoistnej grzywny, kary ograniczenia wolności i kary pozbawienia wolności do 2 lat (niezależnie od tego, czy przestępstwo miało charakter umyślny czy nieumyślny);

b) przesłanki związane z osobą sprawcy – przekonanie sądu, że zastosowanie tej instytucji jest wystarczające dla osiągnięcia celów kary wobec sprawcy, a w szczególności – czy służy ona zapobieganiu powrotowi do przestępstwa; decyzja sądu w tym względzie powinna być oparta na postawie sprawcy, jego właściwościach i warunkach osobistych, dotychczasowym sposobie życia oraz zachowaniu się po popełnieniu czynu karalnego; nie stosuje się warunkowego zawieszenia wobec osoby, która dopuściła się przestępstwa w warunkach recydywy specjalnej wielokrotnej (art. 64 § 2 k.k.), chyba że zachodzi wyjątkowy wypadek, uzasadniony szczególnymi okolicznościami⁶¹;

c) przesłankę związaną ze zwalczaniem zorganizowanej przestępczości – sąd może warunkowo zawiesić wykonanie kary pozbawienia wolności orzeczonej w wysokości do 5 lat, jeżeli sprawca współdziałający z innymi osobami w popełnieniu przestępstwa ujawni wobec organu ścigania informacje dotyczące osób uczestniczących w popełnieniu czynu oraz istotne okoliczności zdarzenia (art. 60 § 3 k.k.)⁶².

Istotą warunkowego zawieszenia wykonania kary jest poddanie sprawcy próbie – jej okres oznacza sąd: w granicach od 2 do 5 lat w wypadku zawieszenia pozbawienia wolności; zaś od 1 roku do 3 lat w wypadku zawieszenia grzywny lub ograniczenia wolności. Jeżeli sąd zawiesza wykonanie kary młodocianemu lub wielokrotnemu recydywiście, to okres próby wynosi od 3 do 5 lat. W artykule 72 k.k. znajduje się katalog obowiązków, które mogą być nałożone na probanta – np. powstrzymywanie się od używania alkoholu czy obowiązek podjęcia pracy. Katalog ten nie ma charakteru zamkniętego. Czas i sposób wykonania nałożonych obowiązków sąd określa po wysłuchaniu skazanego, przy czym jeden z nich – pod-

⁵⁸ Tamże s. 177-179.

⁵⁹ Tamże s. 190-194.

⁶⁰ Buchała, Zoll, jw. s. 502-508.

⁶¹ Gardocki, jw. s. 190-194.

⁶² Buchała, Zoll, jw. s. 505-508.

danie się leczeniu (np. leczeniu odwykowemu) – nie może być nałożony bez zgody skazanego. Ponadto obowiązki nie powinny być nadmiernie kumulowane, aby środek ten nie okazał się dolegliwszy niż samo wykonanie sankcji. Zawieszenie wykonania kary może być też połączone z dozorem osoby lub instytucji. Jedynie w stosunku do młodocianych i wielokrotnych recydywistów dozór ma charakter obligatoryjny (art. 73 k.k. § 2). Celem ustanowionego dozoru jest resocjalizacyjne oddziaływanie na skazanego, udzielanie mu pomocy, wnioskowanie zmian lub rezygnacji z niektórych obowiązków (art. 73 k.k. § 1)⁶³. Przy zawieszaniu sankcji izolacyjnych sąd może również orzec grzywnę w wysokości do 180 stawek dziennych, a przy zawieszaniu kary ograniczenia wolności – w wysokości do 90 stawek dziennych. Grzywna w tych wypadkach ma redukować wrażenie bezkarności sprawy w opinii publicznej⁶⁴.

Pomyślny przebieg próby powoduje, że po 6 miesiącach od jej zakończenia następuje zatarcie skazania z mocy prawa (art. 76 § 1 k.k.). Jeżeli jednak warunkowe zawieszenie było połączone z orzeczeniem grzywny lub środka karnego, to zatarcie nie może nastąpić przed ich wykonaniem, darowaniem albo przedawnieniem ich wykonania. Niepomyślny natomiast przebieg próby powoduje, że sąd może zarządzić wykonanie zawieszanej kary. Jej obligatoryjne zarządzenie występuje w przypadku, gdy skazany w okresie próby popełnił podobne przestępstwo umyślne, za które orzeczono prawomocnie karę pozbawienia wolności (art. 75 § 1 k.k.). Podstawą do zarządzenia wykonania sankcji muszą być zawsze fakty, które nastąpiły w okresie próby lub między wydaniem a uprawomocnieniem się wyroku. Sama decyzja może być natomiast podjęta jeszcze w ciągu 6 miesięcy od upływu tego okresu (art. 75 § 4 k.k.)⁶⁵.

Ad 3) **Warunkowe przedterminowe zwolnienie** stanowi w istocie warunkową rezygnację z wykonania reszty orzeczonej kary pozbawienia wolności, a jednocześnie poddanie sprawcy procesowi resocjalizacji w warunkach kontrolowanej wolności, przy jednoczesnym wykorzystaniu dozoru i możliwości nałożenia określonych obowiązków. Proces resocjalizacji sprawcy może zakończyć się sukcesem tylko wtedy, gdy skazany będzie w nim czynnie uczestniczył. Bardzo silnym motywem w tym kierunku jest perspektywa wcześniejszego zakończenia odbywania kary. Ponadto bardzo istotnym czynnikiem powstrzymującym warunkowo zwolnionego przed naruszeniem porządku prawnego jest obawa odwołania przedterminowego zwolnienia.

Przesłanki decydujące o zastosowaniu tego środka mają charakter materialny i formalny⁶⁶.

a) Przesłanka materialna. Art. 77 § 1 k.k. przyjmuje w zasadzie tylko jeden warunek w tym zakresie – korzystną prognozę kryminologiczną. Jej wyniki muszą prowadzić do wniosku, że występują uzasadnione podstawy dla przypuszczenia, iż – mimo niewykonania kary w całości – skazany będzie przestrzegał porządku

⁶³ Uzasadnienie rządowego projektu s. 163.

⁶⁴ Gardocki, jw. s. 190-194.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Buchała, Zoll, jw. s. 531-533; Z. Hołda, K. Postulski. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Gdańsk Arche 2005 s. 526.

prawnego, a w szczególności nie popełni ponownie przestępstwa. Sąd przy podejmowaniu tego typu decyzji powinien brać pod uwagę cechy sprawcy – jego postawę, właściwości i warunki osobiste, sposób życia przed popełnieniem przestępstwa, po nim i w trakcie odbywania kary. Uwzględniając sposób zachowania osoby w czasie odbywania kary pozbawienia wolności, sąd powinien uwzględniać przede wszystkim współdziałanie skazanego w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w tym poczucie odpowiedzialności za własne zachowanie. Istotne jest również ustalenie nastawienia osoby do obowiązków wynikających z odbywania kary pozbawienia wolności oraz jej stosunku do innych współwięźniów i do rodziny⁶⁷. Pozytywna prognoza oznacza więc, że kara osiągnęła cele indywidualno-prewencyjne⁶⁸.

b) Przesłanki formalne dotyczą minimum okresu odbywania kary, koniecznego do zastosowania tej instytucji. Minimalny okres izolacji wyznaczają dwa elementy: po pierwsze – wymiar orzeczonej kary pozbawienia wolności, a po drugie – czas jej wykonywania. Okres efektywnego odbywania sankcji izolacyjnej ma służyć osiągnięciu celów kary związanych z prewencją ogólną i indywidualną⁶⁹. W zasadzie skazanego można warunkowo zwolnić po odbyciu przez niego co najmniej połowy kary, jednak nie wcześniej niż po 6 miesiącach (art. 78 § 1 k.k.). Dalej idące wymagania obowiązujące prawo stawia wobec recydywistów. Skazanego w warunkach recydywy specjalnej (art. 64 § 1 k.k.) można zwolnić po upływie 2/3 kary, ale nie wcześniej niż po roku. W przypadku recydywy wielokrotnej (art. 64 § 2 k.k.) – po odbyciu 3/4 kary, ale nie wcześniej niż po roku. Skazany na 25 lat pozbawienia wolności może być warunkowo zwolniony po odbyciu 15 lat kary, natomiast w sytuacji dożywotniej izolacji po odbyciu 25 lat (art. 78 § 3 k.k.). Przedstawione reguły ogólne mogą być jednak w konkretnej sprawie zmodyfikowane przez wyznaczenie surowszych ograniczeń – np. sąd może zdecydować w wyroku, że skazany na dożywotnie pozbawienie wolności nie będzie mógł być zwolniony przed odbyciem 30 lat kary.

Okres próby jest w zasadzie równy części kary pozostałej do odbycia. Nie może być on jednak krótszy niż 2 lata i dłuższy niż 5 lat. W przypadku recydywistów w rozumieniu art. 64 § 2 k.k. okres ten nie może być krótszy niż 3 lata, a w odniesieniu do skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności wynosi 10 lat (art. 80 § 3 k.k.). Warunkowo zwolniony podlega w zasadzie takim samym obowiązkom jak przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary. Może być on także poddany pod dozór kuratora sądowego, osoby godnej zaufania, stowarzyszenia, organizacji lub odpowiedniej instytucji. W pewnych wypadkach dozór kuratora sądowego jest obowiązkowy. Warunki obligatoryjnego dozoru określa art. 159 k.k.w.

Jeżeli okres próby przebiegł pomyślnie, to karę uważa się za odbytą z chwilą orzeczenia warunkowego zwolnienia. Niepomyślny przebieg tego czasu powoduje natomiast odwołanie zastosowanego środka. Sąd obligatoryjnie podejmuje taką decyzję, jeżeli osoba w okresie próby popełniła podobne przestępstwo umyślne, za które orzeczono prawomocnie karę pozbawienia wolności bez warunkowego

⁶⁷ Buchała, Zoll, jw. s. 535-538.

⁶⁸ Gardocki, jw. s. 196.

⁶⁹ Buchała, Zoll, jw. s. 539-542.

zawieszenia. Do fakultatywnego odwołania może dojść w sytuacji, gdy zwolniony w okresie próby rażąco naruszał porządek prawny, a w szczególności, gdy dopuścił się innego przestępstwa lub została orzeczona inna kara, niż pozbawienie wolności bez warunkowego zawieszenia, albo gdy uchylał się od dozoru, wykonywania nałożonych obowiązków lub orzeczonych środków karnych (art. 160 k.k.w.). W wypadku odwołania warunkowego zwolnienia nie zalicza się na poczet kary okresu spędzonego na wolności. Nie można również ponownie warunkowo zwolnić skazanego przed upływem roku od osadzenia w zakładzie karnym, a przy karze dożywotniego pozbawienia wolności przed upływem 5 lat⁷⁰.

1.4. Środki zabezpieczające

Współczesne kodeksy karne mają „dwutorowy” charakter, tzn. operują zarówno karami jak i środkami zabezpieczającymi. Te ostatnie odgrywają jednak rolę nieproporcjonalnie małą w porównaniu z sankcjami karnymi⁷¹. Środki tego rodzaju są stosowane w związku z przestępstwem, ale nie za przestępstwo, i dlatego nie stanowią rodzaju odpłaty za popełniony czyn, a ich dolegliwość nie jest zamierzona⁷². Ich celem jest natomiast zabezpieczenie społeczeństwa przed zagrożeniem ze strony sprawcy oraz – w większości wypadków – także dobro osoby popełniającej czyn zabroniony⁷³.

Obowiązujący kodeks karny przewiduje dwa rodzaje środków zabezpieczających:

- 1) izolacyjno-lecznicze (art. 93-98 k.k.),
- 2) o charakterze administracyjnym (art. 99-100 k.k.).

Ad 1) **Środki izolacyjno-lecznicze.** Środkiem zabezpieczającym o charakterze leczniczo-izolacyjnym jest umieszczenie sprawcy w „odpowiednim zakładzie psychiatrycznym” (art. 94 k.k.). Zastosowanie tej instytucji prawnej występuje tylko wtedy, gdy jest to niezbędne, aby zapobiec ponownemu popełnieniu przez sprawcę czynu zabronionego związanego ze stanem jego niepoczytalności albo poczytalności w znacznym stopniu ograniczonej lub ze znacznym uzależnieniem od alkoholu czy innej substancji odurzającej. Ze względów gwarancyjnych przed orzeczeniem tego środka sąd wysłuchuje lekarzy psychiatrów oraz psychologa.

Przesłanką orzeczenia o umieszczeniu osoby niepoczytalnej w odpowiednim zakładzie psychiatrycznym jest popełnienie przez nią czynu zabronionego o znacznej szkodliwości społecznej oraz wysokie prawdopodobieństwo powtórzenia takiego zachowania. Występuje tu więc zasada proporcjonalności stosowania środka zabezpieczającego do wagi popełnionego czynu oraz warunek konieczny w postaci poważnej groźby jego powtórzenia. W związku z tym ani „drobne”, ani „średnie” przestępstwo, ani też prawdopodobieństwo popełnienia nawet poważnego czynu

⁷⁰ Gardocki, jw. s. 194-196.

⁷¹ Tamże s. 199;

⁷² Tamże s. 153.

⁷³ Cieślak, jw. s. 467.

zabronionego, które nie jest „wysokie”, nie uzasadniają umieszczenia w zakładzie zamkniętym⁷⁴.

Specyfika analizowanej instytucji prawnej powoduje, że nie określa się z góry czasu jej trwania. Sąd orzeka zwolnienie sprawcy, jeżeli dalsze jej stosowanie nie jest konieczne, ponadto może zarządzić jego ponowne umieszczenie w zakładzie psychiatrycznym. Taka decyzja nie może jednak zapaść po upływie 5 lat od czasu zakończenia jej wykonywania (zwolnienia z zakładu)⁷⁵.

Odmienne zasady dotyczą sprawców przestępstw popełnionych w stanie znacznego ograniczenia poczytalności. Szpitale psychiatryczne nie chcą przyjmować takich pacjentów, gdyż najczęściej są to osoby upośledzone umysłowo, które nie nadają się do leczenia⁷⁶. W stosunku do osoby, która popełniła przestępstwo w stanie poczytalności w znacznym stopniu ograniczonej i została za to przestępstwo skazana na karę pozbawienia wolności bez jej warunkowego zawieszenia, sąd może orzec umieszczenie w zakładzie karnym, w którym stosuje się szczególnie środki lecznicze lub rehabilitacyjne. W takim przypadku nie występuje stosowanie środka zabezpieczającego, ale szczególny sposób wykonania sankcji karnej.

Isolacyjno-leczniczy charakter ma też środek przewidziany w art. 96 k.k., tj. umieszczenie sprawcy w zamkniętym zakładzie leczenia odwykowego. Instytucja tego rodzaju może być orzeczona wobec skazanych na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo związane z uzależnieniem od alkoholu lub innej substancji odurzającej, jeżeli zachodzi wysokie prawdopodobieństwo ponownego popełnienia czynu karalnego związanego z uzależnieniem. Środka tego nie orzeka się, jeżeli orzeczona kara przekracza 2 lata pozbawienia wolności. Nie określa się z góry czasu pobytu w zakładzie leczenia odwykowego. Jednak nie może być on krótszy niż 3 miesiące ani dłuższy niż 2 lata.

Szczególny środek zabezpieczający jest przewidziany w art. 95a k.k. Dotyczy on skazanego na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo skierowane przeciwko wolności seksualnej, popełnione w związku z zakłóceniem czynności psychicznych o podłożu seksualnym, innym niż choroba. Sąd może orzec umieszczenie takiego sprawcy – po odbyciu przez niego kary – w zakładzie zamkniętym albo skierować go na leczenie ambulatoryjne.

Ad 2) **Środki o charakterze administracyjnym.** Wobec osoby, która dopuściła się czynu zabronionego w stanie niepoczytalności, sąd może orzec tytułem środka zabezpieczającego zakaz zajmowania stanowiska, wykonywania zawodu lub prowadzenia działalności gospodarczej, zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowywaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub opieką nad nimi, obowiązek powstrzymywania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zakaz kontaktowania się z określonymi osobami lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu, zakaz prowadzenia pojazdów oraz przepadek przedmiotów, jeżeli jest to konieczne ze względu na ochronę porządku prawnego. Treść wymienionych zakazów i obowiązków pokrywa się ze środkami karnymi z art. 39 pkt. 2-4 k.k. Jednak ze względu na fakt, że nie są one orzekane

⁷⁴ Uzasadnienie rządowego projektu s. 168.

⁷⁵ Gardocki, jw. s. 199-201.

⁷⁶ Uzasadnienie rządowego projektu s. 169-170.

wobec skazanych oraz z uwagi na ich bezterminowy charakter (zostają uchylone w przypadku ustania przyczyn ich orzeczenia) nadaje się im nazwę środków zabezpieczających.

1.5. Środki stosowane wobec nieletnich

Zgodnie z art. 10 § 1 k.k. odpowiedzialność karną za popełnienie przestępstwa ponosi osoba, która ukończyła 17 lat, lub nieletni, który spełnia warunki z art. 10 § 2 k.k. – ukończone 15 lat w chwili popełnienia czynu zabronionego wymienionego w tym artykule, przemawiają za tym okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne. Osoby poniżej 17 roku życia podlegają odrębnym zasadom postępowania w stosunku do dorosłych przestępców, które są uregulowane w Ustawie z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (u.p.n.)⁷⁷. Środki skierowane do nieletnich sprawców czynów zabronionych odznaczają się wybitnym, wychowawczo-opiekuńczym ukierunkowaniem. Ich celem jest przede wszystkim dobro nieletniego – korzystne kształtowanie jego osobowości oraz zapewnienie mu, w miarę możliwości, prawidłowych warunków opieki i wychowania (art. 3 § 1 u.p.n.). Sąd może stosować tego typu środki również wobec młodocianych przestępców – dotyczy to sprawców, którzy popełnili występki po ukończeniu 17 lat, lecz przed ukończeniem 18 lat, jeżeli przemawiają za tym okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste (art. 10 § 4 k.k.)⁷⁸.

Ustawa wymienia cztery odrębne typy reakcji w postępowaniu wobec nieletnich:

1) **środki wychowawcze** (art. 6 u.p.n.) – upomnienie, zobowiązanie do określonego postępowania (zwłaszcza do naprawienia szkody, przeproszenia pokrzywdzonego, podjęcia nauki lub pracy, powstrzymywania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, zaniechania używania alkoholu lub innych substancji odurzających itp.), nadzór odpowiedzialny rodziców lub opiekuna, nadzór udzielających poręczenia (organizacji społecznych, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania), dozór kuratora, skierowanie do kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą, umieszczenie w zakładzie wychowawczym lub w innej odpowiedniej placówce opiekuńczo-wychowawczej albo w instytucji lub organizacji przygotowania zawodowego, umieszczenie w rodzinie zastępczej, środki przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym;

2) **środek poprawczy** – sąd rodzinny może orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, jeżeli przemawia za tym wysoki stopień jego demoralizacji oraz okoliczności i charakter czynu, zwłaszcza gdy środki wychowawcze okazały się bezskuteczne lub nie rokują resocjalizacji (art. 10 u.p.n.);

⁷⁷ DzU nr 35 poz. 228.

⁷⁸ J. Hołda, Z. Hołda. *Prawo karne wykonawcze*. Kraków Zakamycze 2004 s. 222; Cieślak, jw. s. 470-471.

3) **lecnicze środki zabezpieczające** (art. 12, 56, 79 § 4 u.p.n.) – umieszczenie niepełnosprawnego psychicznie nieletniego w szpitalu psychiatrycznym lub w innym odpowiednim zakładzie leczniczym, w zakładzie pomocy społecznej lub właściwej placówce opiekuńczo-wychowawczej;

4) **nielecnicze środki zabezpieczające** (art. 6, pkt. 7 i 8 u.p.n.) – zakaz prowadzenia pojazdów, przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego.

W postępowaniu wobec nieletnich regułą jest stosowanie działań wychowawczych. Środek poprawczy oraz formy zabezpieczające znajdują zastosowanie w sytuacjach wyjątkowych – wtedy, gdy metody wychowawcze są niewystarczające lub nieodpowiednie ze względu na stan nieletniego. Zakład poprawczy różni się od zakładu wychowawczego odpowiednio bardziej rygorystycznym regulaminem. Sąd rodzinny orzeka ten środek w odrębnym „postępowaniu poprawczym” (art. 48-55 u.p.n.). Jednak nie można go traktować jako „kary”, „quasi-kary” lub „środka zbliżonego do kary” dla nieletniego⁷⁹.

1.6. Zaniechanie ukarania sprawcy

Prawo karne przewiduje sytuacje, w których – mimo popełnienia przestępstwa – nie dochodzi do ukarania sprawcy. Sytuacje takie mogą mieć charakter rozstrzygnięć generalnych dokonywanych przez ustawodawcę, który decyduje, że w pewnych okolicznościach sprawca z mocy ustawy nie zostaje ukarany lub też ustawodawca daje tylko uprawnienia innemu organowi do rezygnacji z ukarania przestępcy.

Do instytucji decydujących o zaniechaniu ukarania sprawcy z mocy prawa należy zaliczyć⁸⁰:

- 1) niepodleganie karze,
- 2) abolicję,
- 3) przedawnienie.

Ad 1) **Niepodleganie karze**. Instytucja ta jest przewidziana w polskim systemie prawa karnego w sytuacjach takich, jak czynny żal (art. 15 § 1; art. 17 i 23 § 1 k.k.), ukrywanie sprawcy przestępstwa będącego osobą najbliższą (art. 239 § 2 k.k.), złożenie fałszywego zeznania w obawie przed odpowiedzialnością karną przez osobę niewiedzącą o swoim prawie do odmowy zeznań (art. 233 § 3 k.k.). Niepodleganie karze ma więc zachęcić sprawcę do określonego zachowania (np. przy czynnym żalu) lub stanowi konsekwencję uznania, że czyn przestępczy stanowi jednak przypadek złamania prawa w mniej nagannym niż zwykle stopniu. W sensie procesowym niepodleganie karze jest traktowane jako okoliczność wyłączająca postępowanie karne (art. 17 § 1 pkt 4 k.p.k.).

Ad 2) **Abolicja** oznacza ustawowe darowanie pewnych przestępstw, określonych przez wskazanie ich typów lub zagrożeń karnych oraz daty, przed którą zostały popełnione. Klasyczna formuła abolicyjna deklaruje, że określonego rodzaju czyny zabronione „przebacza się i puszcza w niepamięć” (abolicja pełna). Ozna-

⁷⁹ Cieslak, jw. s. 470-471.

⁸⁰ Gardocki, jw. s. 174-175.

cza to, że nie można wszczęć postępowania karnego w wyniku popełnienia takich przestępstw, postępowanie wszczęte należy umorzyć w każdym jego stadium, a jeżeli nastąpiło już skazanie, to ulega ono zatarciu. Węższy zakres ma abolicja, jeżeli ustawodawca używa zwrotu: „nie wszczyna się postępowania, a wszczęte umarza się”, nie obejmuje ono bowiem zatarcia skazania. Od strony formalnej ustawodawca nie jest związany żadnymi ograniczeniami w stosowaniu abolicji i ustalaniu jej zakresu. Powinna jednak istnieć powściągliwość w korzystaniu z tej instytucji, szczególnie w odniesieniu do przestępstw, w których występuje pokrzywdzenie indywidualnej osoby. Może ona bowiem odczuwać jako niesprawiedliwe przebaczenie w jej imieniu czynów, które doprowadziły do jej pokrzywdzenia⁸¹.

Ad 3) **Przedawnienie**. Instytucja tego typu oznacza wyłączenie lub ograniczenie reakcji karnej z powodu upływu czasu. Istnieje wielorakie uzasadnienie stosowania tej instytucji. Na pierwszy plan wysuwa się osłabienie celowości formalnoprawnej reakcji zarówno w zakresie prewencji ogólnej, jak i oddziaływań dotyczących prewencji indywidualnej⁸². Przedawnienie uchyla karalność czynu, ale jednocześnie nie odbiera mu charakteru przestępstwa. Terminy przedawnienia są odpowiednio długie i zależą od rodzaju zachowania sprzecznego z prawem⁸³. Karalność przestępstwa ustaje, jeżeli od czasu jego popełnienia upłynęło: a) 30 lat – gdy czyn stanowi zbrodnię zabójstwa, b) 20 lat – w przypadku innej zbrodni, c) 15 lat – gdy chodzi o zachowanie zagrożone karą pozbawienia wolności przekraczającą 5 lat, d) 10 lat – jeśli był to czyn zagrożony sankcją izolacyjną przekraczającą 3 lata, e) 5 lat – w przypadku pozostałych przestępstw. Okresy przedawnienia biegną od momentu popełnienia przestępstwa, tzn. od czasu działania lub zaniechania sprawcy (art. 6 § 1 k.k.), chyba że chodzi o przestępstwo skutkowe, gdyż wtedy przedawnienie należy liczyć od czasu wystąpienia skutku (art. 101 § 3 k.k.). Wymienionych przepisów nie stosuje się do zbrodni przeciwko pokojowi, ludzkości i do przestępstw wojennych (art. 105 § 1 k.k.). Zasada ta wynika z art. 43 Konstytucji RP⁸⁴ oraz z Konwencji z 26.11.1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości⁸⁵. Przedawnienie nie ma również zastosowania do umyślnego przestępstwa zabójstwa, ciężkiego uszkodzenia ciała czy uszczerbku na zdrowiu lub pozbawienia wolności połączonego ze szczególnym udręczeniem, popełnionego przez funkcjonariusza publicznego w związku z pełnieniem obowiązków służbowych (art. 105 § 2 k.k.)⁸⁶. Szczególne zasady dotyczące biegu przedawnienia tzw. zbrodni komunistycznych zostały wprowadzone przez Ustawę z 18.12.1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu⁸⁷.

⁸¹ Tamże s. 175-176.

⁸² Cieślak, jw. s. 482.

⁸³ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 171.

⁸⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz U 1997 nr 78 poz. 483).

⁸⁵ Konwencja z 26.11.1968 o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości (DzU 1970r. nr 26 poz. 208).

⁸⁶ Gardocki, jw. s. 204-205.

⁸⁷ Ustawa z 18.12.1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (DzU 1998 nr 155 poz. 1016).

Podstawową instytucją uprawniającą odpowiednie organy do zaniechania ukarania sprawcy jest **odstąpienie od wymierzenia kary**⁸⁸. Środek ten należy traktować jako rodzaj sankcji, ponieważ w przypadku jego zastosowania istnieje formalny akt oskarżenia, toczy się rozprawa sądowa, a w wyroku jest zawarte stwierdzenie, że sprawca popełnił zarzucany czyn. W związku z tym istnieje tu najważniejszy element karnej reakcji na czyn zabroniony – jego społeczne potępienie i związana z tym dolegliwość. Jednak sąd z przyczyn przewidzianych w ustawie może odstąpić od wymierzenia kary oraz zrezygnować z zastosowania środka karnego, chociażby jego orzeczenie było obowiązkowe (art. 61 k.k.)⁸⁹. Odrębną podstawę do takiej decyzji zawiera art. 59 k.k. – dotyczy ona tylko przestępstw zagrożonych karą pozbawienia wolności nie przekraczającą lat 3 albo alternatywnie karami grzywny, ograniczenia lub pozbawienia wolności. W takim wypadku sąd może ograniczyć się do orzeczenia środka karnego (innego niż pozbawienie praw publicznych)⁹⁰. Obligatoryjność odstąpienia od wymierzenia kary występuje jedynie w przypadku przekroczenia granic obrony koniecznej w wyniku strachu lub wzburzenia (art. 25 § 3 k.k.).

1.7. Ustanie i ograniczenie reakcji karnej

Polski system prawa karnego dopuszcza również okoliczności decydujące o ustaniu lub ograniczeniu reakcji karnej. Do takich okoliczności należą⁹¹:

1) **ustawowe uchylenie przestępstwa** – jeżeli w wyniku zmiany ustawy czyn przestaje być zabroniony pod groźbą kary, to automatycznie zostaje zatrzymana wszelka reakcja karna (nie wolno wszczynać postępowania za ten czyn, a wdrożone należy niezwłocznie umorzyć; dotyczy to także wykonania kary, która do chwili zmiany ustawy jest legalna i nie rodzi żadnych roszczeń);

2) **śmierć sprawcy** – brak podmiotu odpowiedzialności karnej czyni ją nieaktualną; może być jednak orzeczony i wykonany środek w postaci przepadku przedmiotów należących do nieżyjącego sprawcy przestępstwa w tych wypadkach, w których ustawa przewiduje przepadek niezależnie od prawa własności do określonych przedmiotów.

Amnestia. Innym rodzajem ustania lub ograniczenia reakcji karnej jest amnestia będąca aktem generalnym, przewidującym złagodzenie lub darowanie kar za popełnione przestępstwa w odniesieniu do określonych rodzajów czynów zabronionych, kategorii sprawców, rodzaju i wysokości orzeczonych kar lub też w oparciu o łączne stosowanie wymienionych kryteriów. Amnestia wymaga formy ustawowej, a więc o jej wydaniu decyduje władza ustawodawcza. Od abolicji amnestię różni to, że polega ona na darowaniu lub złagodzeniu kar, a nie na darowaniu i puszczaniu w niepamięć przestępstwa. Amnestie były stosowane w Polsce powojennej kilkanaście razy – ostatnio w 1989 r. W latach czterdziestych i pięćdziesiątych

⁸⁸ Gardocki, jw. s. 174-175.

⁸⁹ Cieślak, jw. s. 471-472.

⁹⁰ Kalitowski i in., jw. s. 134-135; Gardocki, jw. s. 176-177.

⁹¹ Cieślak, jw. s. 481.

XX w. miały one głównie charakter polityczny. W późniejszym okresie służyły przeważnie korygowaniu skutków zbyt surowej polityki karania, powodującej przeludnienie więzień⁹².

Ułaskawienie. Według art. 139 Konstytucji RP do kompetencji Prezydenta RP należy stosowanie prawa łaski. Ułaskawienie jest więc w przeciwieństwie do amnestii i abolicji aktem o charakterze indywidualnym, dotyczącym konkretnej osoby, oznaczonej co do tożsamości. Sens tej instytucji ma przed wszystkim wymiar humanitarny. Nie chodzi więc o to, by przez stosowanie ułaskawień korygować politykę karną sądów, lecz łagodzić skutki skazania wówczas, gdy z upływem czasu i w związku ze zmianą sytuacji skazanego dalsze utrzymywanie kary jest zbyt surowe. W drodze ułaskawienia może nastąpić zmniejszenie ilościowego wymiaru orzeczonej sankcji, jej zamiana na inny rodzaj dolegliwości, całkowite darowanie kary albo zatarcie skazania⁹³.

Zatarcie skazania. Z realizacją sprawiedliwościowej funkcji kary i celami ogólnoprewencyjnymi wiąże się upowszechnianie informacji o skazaniu. Wyrok tego rodzaju jest również odnotowywany w Centralnym Rejestrze Skazanych w Ministerstwie Sprawiedliwości⁹⁴. Jednak po upływie pewnego czasu od wykonania kary zachowywanie oficjalnej informacji o skazaniu przestaje być potrzebne. Jego zatarcie polega na przyjęciu fikcji prawnej, że po spełnieniu określonych przesłanek osobę skazaną uważa się za niekaraną, zaś wpis o wyroku usuwa się z rejestru (art. 106 k.k.). Osoba, w stosunku do której nastąpiło zatarcie skazania, może twierdzić, że nigdy nie była karana (np. wypełniając kwestionariusze osobowe). Instytucja tego rodzaju wyraża zasadę, że nikt nie powinien do końca żyć z piętnem przestępcy. A upływ czasu, zwłaszcza gdy przestępca nie popełnił dalszych wykroczeń, powinien przywrócić mu stan osoby niekaranej i szansę rozpoczęcia normalnego życia tak, jakby nigdy nie został skazany⁹⁵.

Zatarcie skazania następuje w niektórych sytuacjach z mocy prawa, a więc automatycznie, bez potrzeby starań ze strony zainteresowanego i decyzji określonego organu. Dzieje się tak w przypadku, gdy czyn objęty wyrokiem nie jest już zabroniony pod groźbą kary (art. 4 § 4 k.k.), a także, gdy upłynęło 6 miesięcy od pomyślnego zakończenia okresu próby przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary (art. 76 § 1 k.k.). Automatyczne zatarcie skazania „terminowej” kary lub kary 25 lat pozbawienia wolności następuje wtedy, gdy upływa 10 lat od jej wykonania, darowania lub przedawnienia jej wykonania (art. 107 § 1 k.k.). Na wniosek zainteresowanego sąd może zarządzić zatarcie skazania kary pozbawienia wolności już po upływie 5 lat, jeżeli w tym czasie przestrzegał on porządku prawnego, zaś wymierzona sankcja nie przekraczała 3 lat. Przy skazaniu na dożywotnie pozbawienie wolności zatarcie skazania następuje z mocy prawa po upływie 10 lat od uznania go za wykonane, od darowania kary albo od przedawnienia jej wykonania (art. 107 § 3 k.k.).

⁹² Tamże s. 487.

⁹³ Cieślak, jw. s. 486; Gardocki, jw. s. 197-198.

⁹⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości i Ministra Obrony Narodowej z 19.11.1983 r. o Centralnym Rejestrze Skazanych (DzU nr 66 poz. 299).

⁹⁵ Uzasadnienie rządowego projektu s. 172; Cieślak, jw. s. 484-486.

W przypadku skazania na grzywnę lub ograniczenie wolności zatarcie skazania następuje z mocy prawa z upływem 5 lat od wykonania lub darowania kary albo przedawnienia jej wykonania. Jednak na wniosek skazanego sąd może zarządzić zatarcie już po upływie 3 lat. Jeżeli zapadł wyrok skazujący, ale sąd odstąpił od wymierzenia kary – następuje ono z mocy prawa z upływem roku od wydania prawomocnego orzeczenia.

Nie podlega zatarciu skazanie na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, jeżeli pokrzywdzonym był małoletni poniżej 15 roku życia (art. 106a k.k.).

Podsumowując zagadnienia dotyczące systemu obowiązujących sankcji w polskim prawie należy podkreślić, że w kodyfikacji karnej, która obowiązuje od 1997 r., zaznacza się duża różnorodność środków w zakresie formalnej reakcji na przestępstwo oraz ich kompleksowość⁹⁶. Wymienione cechy stwarzają duże możliwości w zakresie indywidualizacji postępowania wobec przestępców. Ponadto różnorodność i wzajemne przenikanie środków reakcji karnej stwarza szerokie możliwości stosowania sankcji alternatywnych w stosunku do kary pozbawienia wolności.

2. TEORIE I CELE KARANIA

W kontekście analiz dotyczących skuteczności formalnej reakcji na przestępstwo ważne jest przedstawienie filozoficznego ujęcia kary, skupiającego się na rozważaniach dotyczących okoliczności uzasadniających prawo karania⁹⁷. Czy społeczeństwo powinno karać swoich obywateli? Czy kara ma być tylko odpłatą, czy też ma spełniać inne cele?

2.1. Teorie kary

W historii poszukiwania uzasadnień karania – od starożytności do współczesności – zaznaczają się dwa nurty. Pierwszy z nich, związany z teoriami retributywnymi, kładzie nacisk na to, że sankcja ma być odpłatą za przestępstwo. W drugim nurcie, w którym akcentowana jest celowość karania, występują teorie utylitarne.

Teorie retributywne. W koncepcjach tego rodzaju (bezwzględnych, absolutnych) występuje sprawiedliwościowe uzasadnienie reakcji na przestępstwo, która jest pojmowana „czysto” represyjnie. Zakładają one, że kara jest należną odpłatą za zło i dlatego nie zmierza do osiągnięcia innych celów, oprócz przywrócenia naruszonego porządku. Teorie absolutne są również określane jako retrospektywne, czyli zwrócone ku przeszłości, w których sankcja stanowi następstwo popełnione-

⁹⁶ T. Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego (podstawowe problemy w świetle danych empirycznych)*. Warszawa Wyd. UW 2004 s. 94; Cieślak, jw. s. 431.

⁹⁷ Buchała, Zoll, jw. s. 299-300; Cieślak, jw. s. 44-46; Papierkowski, jw. s. 6.

go przestępstwa. Potrzebą sprawiedliwej odpłaty uzasadniał sens kary Pitagoras. Podobną myśl można znaleźć w dziełach Platona – sprawiedliwa kara ma przywracać naruszoną przez przestępstwo harmonię. Bezwzględne teorie kary znalazły również swoich wybitnych przedstawicieli w dziewiętnastowiecznej filozofii niemieckiej – u I. Kanta i G. Hegla. Kant traktował odpłatę za czyn zabroniony jako odwet moralny społeczeństwa wobec sprawcy za wyrządzone zło. Odwet tego typu nie wymaga żadnego innego uzasadnienia, jak tylko konieczność wymierzania sprawiedliwości, wynikającej z kategorycznego imperatywu, jakim jest prawo karne. Teoria odwetu moralnego głoszona przez Kanta zakłada, że kara jest koniecznością moralną, postępującą za przestępstwem zgodnie z imperatywem kategorycznym powinności bezwzględnej. Jednostka ludzka posiada w myśl tej teorii zbyt wysoką wartość, aby mogła służyć jakiemś celowi, który istnieje poza nią⁹⁸. Hegel również traktował karę jako odpłatę, uzasadniając jej konieczność potrzebą przywrócenia stanu naruszonego przestępstwem. Jest ono, twierdził Hegel, negacją prawa, negacją woli ogólnej. Kara stanowiąc zanegowanie przestępstwa (negację negacji), przywraca poprzednią równowagę, stanowi bezwzględnie konieczną restytucję stanu przewagi prawa nad bezprawiem⁹⁹.

We współczesnych koncepcjach odpłaty uzasadniającej ujemną reakcją na przestępstwo podkreślane są trzy argumenty. Po pierwsze – państwo jest uprawnione, aby przez karę oddać sprawcy winnemu popełnienia bezprawia to, na co swym czynem zasłużył. Po drugie – wina może być mierzona. Po trzecie – winę i karę można sprowadzić do wspólnego mianownika, tak by orzeczenie o karze mogło zostać uznane za sprawiedliwe zarówno przez sprawcę czynu, jak i przez społeczeństwo¹⁰⁰. Do teorii retrybucyjnych nawiązuje współcześnie nurt neoklasyczny, który postuluje zwracanie uwagi na moralną stronę karania oraz wymierzanie surowych sankcji, które nie mogą podlegać żadnym modyfikacjom na etapie ich wykonywania¹⁰¹.

Teoriom retrybucywnym jest stawiany zarzut polegający na tym, że żądanie odwetu w imię logiki, Boga czy estetyki wcale nie wyjaśnia, dlaczego przestępstwo pociąga za sobą karę. Jedynie teoria odwetu moralnego ma uzasadniony charakter. Moralny punkt widzenia w prawie karnym stanowi bowiem *conditio sine qua non* właściwego i rzetelnego oblicza tegoż prawa jako należytego regulatora współżycia społecznego. Moralność domaga się nagrody za dobro, a potępienia za zło, czyli kary. Na pytanie, dlaczego tak właśnie ma być, należy odpowiedzieć, że wymaga tego natura ludzka wyłaniająca się na tle stosunków społecznych. Pomimo przejściowych okresów dezintegracji w zakresie przestrzegania porządku etycznego (zarówno na poziomie jednostkowym, jak i całych społeczeństw) zwyczają potrzeba etycznego wartościowania zjawisk w życiu człowieka i całych zbiorowości¹⁰². Inni krytycy teorii absolutnych uważają, że odwetowa reakcja na działanie przestępcze

⁹⁸ Tamże s. 14.

⁹⁹ M. Cieślak. *O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary*. „Nowe Prawo” 1969 nr 2 s. 196; L. Lernell. *Podstawowe zagadnienia penologii*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1977.

¹⁰⁰ Buchała, Zoll, jw. s. 302.

¹⁰¹ Błachut i in. *Kryminologia* s. 477; Cieślak, jw. s. 58.

¹⁰² Papierkowski, jw. s. 16.

jest nieuzasadniona zarówno z moralnych, jak i praktycznych względów. Względy moralne są związane z argumentem, że kara, która ma na celu umyślne zadawanie szkody, łączy się z niepożądanymi i bolesnymi konsekwencjami dla sprawcy czynu zabronionego. Zadawanie bólu winowajcy tworzy rodzaj „zbrodni” przeciw niemu. Względy natomiast praktyczne, przemawiające przeciwko odwetowemu karaniu, są związane z tym, że winowajca nie jest poddawany procesowi resocjalizacji. Dodatkowo retrybucyjne traktowanie przestępców utrwala kryminalne doświadczenia i przestępcze zachowania. A ponadto utrudnia mediacje między winowajcą a ofiarą. W związku z tym kara powinna kłaść nacisk na poddawanie sprawcy próbie i na wynagrodzenie krzywd ofiary. Okres próby powinien stanowić okazję do stwarzania takich sytuacji dla przestępcy, aby ugodzić się z ofiarą i ze społeczeństwem. Dlatego powinny być rozwijane programy służące wspieraniu pozytywnych zachowań, w których sprawca może udowodnić poprawę i odpowiedzialność swojego zachowania¹⁰³.

Teorie utylitarne. W przeciwieństwie do retrybucyjnych, teorie względne akcentują celowy charakter kary, która powinna służyć zapobieganiu przestępstwom. Na tej podstawie można stwierdzić, że koncepcje utylitarne mają charakter perspektywny. Protagoras, pierwszy przedstawiciel tego nurtu, twierdził, że sankcje powinny służyć zapobieganiu przestępstwom w przyszłości. Utylitarne podejście do kary podkreślano w okresie Oświecenia. Myśl tę bardzo wyraźnie sformułował C. Beccaria, stwierdzając, że kara nie może zmienić faktu popełnienia przestępstwa, wobec tego prawo nie powinno służyć nieużytecznemu okrucieństwu, lecz powstrzymywaniu samego sprawcy i innych osób od popełniania przyszłych przestępstw. Idee zapobiegania przestępczości jako celu karania reprezentowali też J. Bentham i A. Feuerbach, którzy twierdzili, że prawo przez samo zagrożenie karą oddziałuje odstraszająco na potencjalnych sprawców przestępstw, a więc wywiera skutek w postaci tzw. prewencji generalnej.

Współczesne teorie względne, związane z prewencją indywidualną, bazują na dwóch założeniach. Po pierwsze – istnieje możliwość sformułowania prognozy co do przyszłego zachowania sprawcy. Po drugie – kara może być dopasowana do społecznego niebezpieczeństwa przestępcy. Takie uzasadnienie karania jest związane z prewencją indywidualną, która wpływa zarówno na kierunek wykonywanej sankcji, jak i na nastawienie wobec skazanego¹⁰⁴.

Aktualne koncepcje utylitarne uwzględniają również cele związane z prewencją generalną, która w przeszłości występowała w tzw. odmianie „negatywnej” (odstraszającej), a współcześnie – w „pozytywnej” (integrującej). Odmiana odstraszająca prewencji generalnej ograniczała się do wprowadzania systemu surowych kar w nadziei, że doprowadzi to do strachu przed sankcjami, który powstrzyma społeczeństwo od popełniania czynów zabronionych. Współcześnie dominującą rolę w zakresie prewencyjnego oddziaływania kary zyskała odmiana „pozytywna”. Jej celem jest oddziaływanie na społeczeństwo za pośrednictwem orzekanych sankcji tak, aby przestępstwa nie były popełniane. W ramach tak ujętego celu ogólnego

¹⁰³ J. Whitman. *Harsh Justice: Criminal Punishment and the Widening Divide Between America and Europe*. Oxford University Press 2003.

¹⁰⁴ Buchała, Zoll, jw. s. 304.

zmieniły się cele szczegółowe prewencji generalnej. Po pierwsze – kara występuje po to, aby wpoić społeczeństwu szacunek dla norm prawa karnego. Wymieniony cel można określić jako socjalno-pedagogicznie motywowany efekt internalizacji norm prawa karnego przez społeczeństwo w wyniku działalności wymiaru sprawiedliwości, który orzeka o karze. Po drugie – państwo dąży do karania każdego faktu naruszania normy sankcjonowanej, czym społeczeństwo jest żywotnie zainteresowane. W związku z tym karanie spełnia funkcję stabilizacji norm. Charakterystyczną cechą tak pojmowanej prewencji jest silna więź z zasadą winy. W drugim celu wyakcentowane jest budowanie zaufania społeczeństwa do działania wymiaru sprawiedliwości, który – stosując uzasadnione sankcje – spełnia funkcje integrujące społeczeństwo z obowiązującymi normami prawnymi. Prewencja ogólna wykazuje istotne zalety w porównaniu do indywidualnej. Po pierwsze – wykazuje, że także wtedy, gdy nie zachodzi prawdopodobieństwo powrotu do przestępstwa, nie można rezygnować z karania, gdyż czyny, które nie pociągają za sobą odpowiedzialności, skłaniają innych do popełniania przestępstw. Po – drugie prewencja generalna nie musi posługiwać się indywidualnymi prognozami zachowania dotyczącymi konkretnych jednostek. Wystarczy bowiem klarowne określenie tego, co jest zabronione pod groźbą kary, aby można było odpowiednio motywować obywateli do zachowań zgodnych z obowiązującymi normami prawnymi¹⁰⁵.

Podstawowy zarzut stawiany utylitarnym teoriom kary polega na tym, że upatrują one w sankcji jakiś cel idealny. Z praktycznego natomiast punktu widzenia żadna z tych koncepcji nie osiągnęła w pełni zamierzonego celu. Przeciwno teoriom prewencji szczególnej przemawia zjawisko recydywy. Gdyby kara rzeczywiście odstraszała, to powinno przestać istnieć zjawisko przestępczości powrotnej. Tymczasem pobyt w więzieniu zazwyczaj nie prowadzi do poprawy moralnej skazanych, ale do ich poprawy politycznej – więźniowie nie zmieniają się, ale tak przystosowują się do warunków izolacji, aby uchodzić za lepszych (*They do not reform, but conform*). Przeciwno koncepcjom odstraszenia ogólnego przemawia argument, że nie można karać człowieka jedynie w tym celu, aby stworzyć okazję do niepokojenia innych ludzi, co do których wcale nie wiadomo, czy i kto z nich zechce naśladować ukaranego przestępcę. Sprawcę powinno się karać za jego czyny, a nie w celu niedopuszczenia do winy innych ludzi¹⁰⁶.

Teorie mieszane. Trzecia grupa teorii zakłada potrzebę godzenia sprawiedliwej odpłaty (teorii absolutnych) i celowościowych aspektów kary (teorii względnych). Sprawiedliwa odpłata, rozumiana jako dolegliwość, powinna być w taki sposób kształtowana, aby uwzględniać indywidualne właściwości sprawcy i służyć określonym celom kary¹⁰⁷. Mieszany charakter miały koncepcje reprezentowane przez teologów chrześcijańskich – św. Augustyna i św. Tomasza – którzy z jednej strony widzieli w karze instrument poprawy przestępcy (grzesznika), ale jednocześnie wskazywali na element wyrównania zła poprzez zadanie mu dolegliwości. Przedstawicielem teorii mieszanych był również H. Grotius, który, niezależnie od celów kary, postulował w niej również istnienie sprawiedliwej odpłaty¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Tamże s. 305-306.

¹⁰⁶ Papierkowski, jw. s. 16-20.

¹⁰⁷ Błachut i in. *Kryminologia* s. 477.

¹⁰⁸ Gardocki, jw. s. 153-154; Cieślak. *O węzłowych pojęciach* s. 198-206.

Współcześnie to właśnie teorie mieszane najczęściej uzasadniają karanie. Występują głównie w takiej postaci, w której kara stanowi sprawiedliwą odpłatę za czyn, ale jednocześnie ma ona znaczenie w zakresie prewencji ogólnej – służy powstrzymaniu innych osób niż sprawca od popełniania przestępstw i w zakresie prewencji indywidualnej – zapobiega popełnieniu kolejnego takiego czynu przez skazanego. W związku z tym można stwierdzić, że współczesne teorie mieszane przychylają się ku twierdzeniu, że sprawiedliwa kara poprzez realizację określonych celów ma stanowić instrument służący ochronie społeczeństwa przed naruszeniem ważnych dla niego dóbr i interesów. Spory teoretyków dotyczą zagadnień bardziej szczegółowych, w szczególności tego, w jaki sposób te cele mają być realizowane, np. czy prewencja indywidualna ma polegać na oddziaływaniu wychowawczym na sprawcę, czy też na odstraszeniu go od popełniania przestępstw¹⁰⁹.

2.2. Cele kary w polskim prawie karnym

Współczesna kara państwowa jest instytucją o charakterze celowym. Obowiązujący w Polsce kodeks karny nie wylicza jej celów *expressis verbis*. Określenie to występuje jedynie przy formułowaniu dyrektywy prewencji indywidualnej w art. 53 § 1 k.k. – „cele zapobiegawcze i wychowawcze”¹¹⁰. Jednak o celach karania na gruncie obowiązującego prawa można wnioskować na podstawie sankcji ustawowych, dyrektyw sądowego wymiaru kary oraz sposobu wykonywania orzeczonych środków formalnoprawnej reakcji na przestępstwo¹¹¹. Wymienione podstawy decydują o następujących celach kary¹¹²:

- 1) sprawiedliwościowym – zaspokojenie społecznego poczucia sprawiedliwości,
- 2) związanym z prewencją ogólną – korzystne oddziaływanie na społeczeństwo,
- 3) związanym z prewencją szczególną – korzystne oddziaływanie na sprawcę,
- 4) kompensacyjnym – naprawienie lub zmniejszenie społecznego zła wyrządzonego czynem zabronionym.

Ad 1) **Cel sprawiedliwościowy** (odwetowy, represyjny). Normatywną podstawę uznania sprawiedliwościowego celu kary na gruncie polskiego prawa stanowią przewidziane dla poszczególnych typów przestępstw zagrożenia, które wyrażają prawidłowość: im cięższe przestępstwo, tym surowsza sankcja. Cel ten polega na tym, że kara powinna być zgodna ze społecznym poczuciem sprawiedliwości w zakresie zagrożeń karnych za popełnienie czynu zabronionego, rodzaju i wysokości stosowanych sankcji, sądowego wymiaru kary i sposobu jej wykonywania. Tak rozumiany cel nakazuje stosować karę proporcjonalnie do ciężaru przestępstwa mierzonych za pomocą stopnia jego społecznego niebezpieczeństwa. Zakłada on również, aby przy wymierzaniu kary łącznej lub w wypadkach kumulacji kar zasadniczych ze środkami karnymi sąd nie przekroczył granicy tolerancji poczucia spr-

¹⁰⁹ Cieślak. *O węzłowych pojęciach* s. 207-208.

¹¹⁰ Gardocki, jw. s. 185.

¹¹¹ Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 422-423.

¹¹² Tamże s. 422.

wiedliwości. Z celem odwetowym, nawiązującym do teorii retributywnych, łączy się również dolegliwość kary – chodzi o to, aby sprawca ją odczuł¹¹³.

Cel odwetowy związany z realizacją funkcji sprawiedliwościowej stanowi genezę prawa karnego, gdyż w pradawnych społeczeństwach kara stanowiła odpłatę za przestępstwo¹¹⁴. Myśl o tym, że ma ono służyć ochronie dóbr składających się na porządek społeczny, jest historycznie późniejsza i związana z rozwojem refleksji teoretycznych na temat karania. We współczesnym prawie karnym występują obydwie funkcje: sprawiedliwościowa odgrywa większą rolę przy przestępstwach, gdzie pokrzywdzona jest konkretna jednostka (np. zabójstwo, zgwałcenie, kradzież), mniejszą zaś – przy tzw. przestępstwach bez ofiar, godzących w interes ogólny (np. fałszowanie dokumentów, nielegalne posiadanie broni, szpiegostwo). Należy jednak podkreślić, że prawidłowe funkcjonowanie prawa karnego wymaga zachowania równowagi między funkcją sprawiedliwościową i ochronną, choć współcześnie zauważa się niedoceniaenie roli sprawiedliwościowej poprzez jej kojarzenie z zemstą lub odwetem. Jej realizacja pełni jednak bardzo ważną rolę zarówno w rozładowaniu stanu psychicznego u pokrzywdzonego w wyniku przestępstwa, jak i w zaspokajaniu społecznego poczucia sprawiedliwości. Dlatego lekceważenie sprawiedliwościowej funkcji prawa karnego może wywoływać istotne negatywne skutki społeczne¹¹⁵.

Ad 2) **Cele ogólnoprewencyjne.** Współcześnie przyjmuje się, że prewencja generalna ma dwa wymiary: pozytywny i negatywny. Pozytywny wymiar – zagrożenie sankcją karną oraz jej stosowanie podkreśla wagę prawną zakazu, a tym samym stanowi istotny czynnik umacniania poglądu o niedopuszczalności jego naruszania. W związku z tym zagrożenie sankcją i stosowanie jej prowadzi do stabilizacji prawnego systemu normatywnego. Do skuteczności prewencji generalnej wymagane jest to, aby informacje dotyczące zarówno zagrożenia sankcją, jak i jej stosowania dotarły do właściwych adresatów, czyli do osób, które powinny poznać daną normę oraz konsekwencje jej łamania. Wymiar negatywny prewencji generalnej oznacza, że zagrożenie karą, a przede wszystkim jej stosowanie odstrasza od popełniania czynów zabronionych. Negatywne oddziaływanie ogólnoprewencyjne bazuje na założeniu, że wyobrażenie sankcji wywoła reakcję emocjonalną w postaci „strachu przed karą” lub stanie się przedmiotem chłodnej kalkulacji („to się nie opłaca”)¹¹⁶. Skuteczność prewencji generalnej negatywnej zależy od trzech czynników – pewności, szybkości i surowości sankcji. Wymienione elementy, utrwalone w świadomości społecznej, prowadzą do zmniejszenia liczby przestępstw pod warunkiem ich długofalowego występowania. Krótkotrwałe zmiany w tej dziedzinie nie prowadzą do spostrzegania pewności, szybkości i surowości kary, a tym samym nie mogą wygenerować odstraszenia¹¹⁷. Prewencję generalną o charakterze negatywnym można również odnieść do bardziej ogólnych zasad społecznego zacho-

¹¹³ Tamże s. 423-424.

¹¹⁴ J. Makarewicz. *Prawo karne ogólne*. Kraków Księgarnia Leona Frommerna 1914 s. 18.

¹¹⁵ Gardocki, jw. s. 6-7.

¹¹⁶ Błachut i in., jw. s. 475.

¹¹⁷ A. Von Hirsch, A. Bottoms, E. Burney, P. Wikstrom. *Criminal Deterrence and Sentence Severity: An Analysis of Recent Research*. Oxford UK Hart Publishing 1999 s. 6.

wania. Groźba kary kryminalnej stanowi rodzaj negatywnego wzmocnienia społecznego w całym bilansie społecznych kar i nagród, jakie doświadcza jednostka¹¹⁸. Ogólne odstrasżanie należy więc włączyć w całościowe doświadczenie jednostki w zakresie nagradzania i karania nabytego w procesie socjalizacji. Dodatkowo należy je interpretować w kontekście obserwacji nagradzania i karania zachowań innych ludzi (modelowanie społeczne)¹¹⁹. Przedstawione zmienne odgrywają istotną rolę w sytuacji wyboru zachowań przestępczych. Ważne jest to, że jednostka podejmuje decyzję w kontekście subiektywnie spostrzeganych korzyści i strat. Wybór ten zawiera w sobie rozmaite skrypty wynikające z minionych doświadczeń danej osoby, jej aktualnej sytuacji życiowej i spostrzegania przyszłej perspektywy czasowej¹²⁰.

Prewencja negatywna jest współcześnie często krytykowana ze względu na to, że odstrasżanie zarówno szerszego kręgu obywateli, jak i poszczególnych osób jest niezgodne z zasadą humanitaryzmu (art. 3 k.k.). Ponadto wyniki badań empirycznych nie przyniosły rozstrzygających wyników dotyczących skuteczności prewencji generalnej o charakterze negatywnym. Prowadzone metaanalizy stanowią podstawę do sformułowania dwojakiego typu wniosków. Pierwszy z nich polega na tym, że generalnie surowość kary nie wpływa na zmniejszenie rozmiarów przestępczości. Drugi wniosek, wypływający z przeglądu badań, jest taki, że wiedza empiryczna na temat prewencji ogólnej jest niewystarczająca do tego, aby czerpać z niej wskazówki mające na celu kształtowanie polityki karnej¹²¹.

Współcześnie w coraz większym zakresie jest stosowana prewencja generalna o charakterze pozytywnym, która zmierza do uświadomienia społeczeństwa o obowiązujących normach prawnych i konieczności ich przestrzegania¹²². Zmiana koncepcji prewencji generalnej z negatywnej na pozytywną świadczy o tym, że obecnie zdecydowany akcent kładzie się na wychowawcze oddziaływanie kary na społeczeństwo. Tak rozumiana prewencja ogólna jest zgodna ze sprawiedliwosciowym celem kary, albowiem wychowawczo może oddziaływać tylko sankcja sprawiedliwa, która jest wzbogacona elementami humanizmu¹²³. Z ogólnoprewencyjnym celem kary o charakterze pozytywnym, czyli z kształtowaniem świadomości prawnej w społeczeństwie przez stosowanie kar, wiąże się funkcja informacyjna. Wysoka świadomość prawna społeczeństwa jest wynikiem uzyskiwania wiedzy w zakresie wysokiego stopnia wykrywalności przestępstw, nieuchronnego ponoszenia odpowiedzialności, orzekania kar i/lub środków odbieranych jako sprawiedliwą reakcję na przestępstwo¹²⁴.

¹¹⁸ R. Akers. *Rational choice, deterrence, and social learning theory in criminology: The path not taken*. „Journal of Criminal Law and Criminology” 1990 t. 81 s. 658.

¹¹⁹ M. Stafford, M. Warr. *A reconceptualization of general and specific deterrence*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993 t. 30 s. 123-135.

¹²⁰ D. Cornish, R. Clarke. *Introduction*. W: *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. Red. D. Cornish, R. Clarke. New York Springer-Verlag 1986 s. 13.

¹²¹ B. Szamota. *Prewencja ogólna w świetle badań empirycznych*. „Państwo i Prawo” 1986 nr 5 s. 48-64.

¹²² Buchała, Zoll, jw. s. 411.

¹²³ Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 424.

¹²⁴ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 152.

Ad 3) **Cele szczególnoprewencyjne** (specjalne, indywidualne) są związane z oddziaływaniem kary na sprawcę przestępstwa. W zakresie realizacji tych zadań mieszczą różne formy oddziaływań, np. utrudnianie lub uniemożliwianie sprawcy popełniania dalszych przestępstw, co może oznaczać m.in. jego izolację, a w skrajnym przypadku eliminację ze społeczeństwa, odstraszenie osoby od powrotu do przestępstwa czy wychowywanie skazanego. W aktualnym stanie prawnym najistotniejszym składnikiem treściowym prewencji indywidualnej są oddziaływania wychowawcze i prospołeczne. Polskie prawo karne uwzględnia cele wychowawcze kary, mimo że w niektórych ustawodawstwach odrzucono ideę resocjalizacji sprawcy, podważając jej efektywność, przypisując jej kolizję z zasadą równości, a nawet kwestionując prawo państwa do przywracania społeczeństwu sprawców, którzy sobie tego nie życzą. Osiągnięcie wychowawczego celu kary jest trudne, zwłaszcza w warunkach zakładów karnych. Należy jednak nadmienić, że szeroko pojęte cele resocjalizacji mogą być osiągnięte nie tylko przez pozbawienie wolności, lecz przede wszystkim przez stosowanie innych sankcji lub środków karnych, a zwłaszcza przez wykorzystanie probacji¹²⁵.

Ad 4) **Cel kompensacyjny**. Naprawienie lub zmniejszenie społecznego zła wyrządzonego czynem przestępczym jest przede wszystkim celem cywilnoprawnych środków reakcji karnej. Mają one prowadzić do zniesienia lub złagodzenia krzywdy ofierze przestępstwa. Jednakże moralne (w formie przeproszenia) lub materialne zadośćuczynienie pokrzywdzonemu to tylko częściowe wyrównanie szkody wyrządzonej czynem zabronionym. Pozostaje jeszcze rachunek zła w stosunku do społeczeństwa, ponieważ każde przestępstwo, również i takie, które bezpośrednio godzi w dobro jednostki, prowadzi do naruszenia interesów zbiorowości. W tym zakresie funkcję kompensacyjną spełniają środki reakcji karnej w postaci świadczenia pieniężnego na rzecz publicznych lub społecznych osób prawnych i nawiązka na cel społeczny. Spośród sankcji pełną zdolność kompensacyjną posiada kara grzywny. W znacznym stopniu ma ją również kara ograniczenia wolności¹²⁶.

Preferencja celów formalnoprawnej reakcji na przestępstwo. W kwestiach dotyczących ważności celów kary zaznaczają się różnice poglądów. Większość autorytetów uznaje równorzędność czterech wymienionych celów, część – opowiada się za prymatem prewencji szczególnej, a inni wskazują na pierwszoplanowe znaczenie funkcji sprawiedliwościowej.

Między celami kary zachodzą różnego typu zależności i kolizje. Kara sprawiedliwa i zgodna z zasadą humanizmu ma istotne znaczenie dla wychowawczego oddziaływania zarówno na sprawcę, jak i na społeczeństwo. Sankcja nadzwyczajnie surowa wywołuje poczucie niesprawiedliwości, działa demoralizująco i wzmacnia społeczne napięcie. Podobne efekty daje kara niesprawiedliwie łagodna, wywołując wrażenie bezkarności i wzmagając tendencje do bagatelizowania prawa. Większe ryzyko ujemnych skutków wywołuje kara zbyt surowa, co uzasadnia regułę, że w razie wątpliwości sąd przechyla szalę na stronę oskarżonego (*in dubio mitius*). Z drugiej strony – nie zawsze sankcja uznana za właściwą z punktu widzenia potrzeb resocjalizacyjnych (np. odpowiednio długi pobyt w zakładzie penitencjar-

¹²⁵ Tamże s. 153.

¹²⁶ Tamże s. 426-427.

nym) będzie odbierana jako sprawiedliwa. Uznanie, że sprawca w ogóle nie wymaga resocjalizacji i zastosowanie z tego powodu zbyt łagodnej kary lub odstąpienie od jej wymierzenia, stwarza ryzyko odstępstwa od zasady sprawiedliwości.

Trudno natomiast znaleźć jakikolwiek cel kary, który kłóciłby się z funkcją kompensacyjną. Kompensację najpełniej aprobuje cel sprawiedliwościowy pod warunkiem, że nie przekracza ona granic praktycznych możliwości sprawcy. Jednak szczególne znaczenie uzyskuje ona z punktu widzenia wychowawczego. Istotna jest zwłaszcza świadomość sprawcy, że swoim pozytywnym wkładem lub zachowaniem łagodzącym poczucie krzywdy ofiary wyrównuje albo zmniejsza zło wyrządzone przestępstwem. Dokładne określenie właściwej kary z punktu widzenia jakiegokolwiek funkcji jest poza pewnymi wyjątkami niemożliwe. Każdy z celów wskazuje tylko pewien przedział (zakres) ilościowy, poza którym kara musi być uznana za niewłaściwą z punktu widzenia danego celu. Skrzyżowanie się choćby takich dwóch przedziałów wskazuje zakres, w którym kara jest odpowiednia w stosunku do obu funkcji. Gdy cele karania przy określonej sankcji pozostają ze sobą w sprzeczności, to ich pogodzenie w przypadku konkretnego rozstrzygnięcia jest możliwe dzięki marginesowi tolerancji¹²⁷.

W kontekście przedstawionych analiz należy również zwrócić uwagę na istotność zróżnicowania celów kary z uwagi na rodzaj popełnionego przestępstwa. W tym aspekcie interesujące są wyniki badań opinii pracowników wymiaru sprawiedliwości – policjantów (N=2628) oraz sędziów i prokuratorów (N=2628). W opinii policjantów cel sprawiedliwościowy (współmierność kary do szkodliwości społecznej czynu), prewencja ogólna oraz izolacja skazanego powinny być w największym stopniu realizowane w stosunku do zabójców, natomiast w stopniu najniższym wobec sprawców nieumyślnego spowodowania śmierci. Prewencja w postaci odstraszenia przestępców w największym zakresie powinna dotyczyć osób dokonujących gwałtów, a w najmniejszym – sprawców nieumyślnego spowodowania śmierci. Prewencja indywidualna zaś związana z poprawą skazanego najczęściej powinna być stosowana wobec przestępców przeciwko mieniu, a najrzadziej – wobec sprawców przestępstw z użyciem przemocy¹²⁸. Na podstawie opinii sędziów i prokuratorów można sformułować następujące wnioski¹²⁹: 1) Najwyżej oceniano cele związane z prewencją ogólną, następnie zorientowane na prewencję indywidualną, cel sprawiedliwościowy, poprawę skazanego, zaś najniżej – izolację przestępcy od społeczeństwa. 2) Zabójcy stanowili grupę, w stosunku do której kary najczęściej powinny być ukierunkowane na prewencję ogólną i prowadzić do izolacji. Sprawcy nieumyślnego spowodowania śmierci stanowili grupę, w stosunku do której należy najrzadziej realizować oddziaływania wynikające z prewencji ogólnej i indywidualnej, w tym również najrzadziej izolować skazanego. 3) W stosunku do przestępców przeciwko mieniu należy najczęściej stosować prewencję indywidualną, w tym również cele resocjalizacyjne.

¹²⁷ Tamże s. 428-430.

¹²⁸ B. Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna*. Warszawa LexisNexis 2004 s. 1356-1357.

¹²⁹ Tamże s. 1435-1442.

2.3. Cele wykonywania sankcji izolacyjnych

Formalnoprawna reakcja na przestępstwo oddziałuje na trzech poziomach, odpowiadających trzem etapom swej konkretyzacji: 1) jako zagrożenie w ustawie karnej, 2) jako sankcja wymierzona (indywidualnie określona w wyroku), 3) jako sankcja wykonana. W każdej z tych postaci kara charakteryzuje się pewnymi odmiennosciami zarówno co do swej podstawy (racji), jak i kształtu. Sankcja w postaci zagrożenia przewidzianego w ustawie jest dostosowana do typów przestępstw, których znamiona w większości mają obiektywny charakter. Na tym etapie jest ona określona według stopnia społecznego niebezpieczeństwa danego czynu zabronionego, z wyraźnym akcentem na obiektywną antyspołeczność. Wynika to z faktu, że na tym poziomie nie może być uwzględniony stopień indywidualnego zawinienia. Właśnie dlatego ustawy wymiar kary ma głównie charakter sprawiedliwościowy, z którym współbrzmi cel ogólnoprewencyjny w postaci odstraszającego działania ustawowego zagrożenia¹³⁰. Oprócz wymienionych funkcji na poziomie ustawowego zagrożenia karą występuje również cel szczególnoprewencyjny¹³¹. Po pierwsze dlatego, że zagrożenie sankcją oddziałuje na psychikę sprawcy już od momentu popełnienia przestępstwa. Po drugie, przewaga nastawienia sprawiedliwościowego i ogólnoprewencyjnego przy ustalaniu przez ustawodawcę ram zagrożeń karnych, a zwłaszcza sankcji grożących za popełnienie określonego przestępstwa, nie wyłącza refleksji dotyczącej przewidywanych efektów ich wychowawczego oddziaływania w stosunku do sprawcy. Na poziomie sądowego wymiaru kary jest realizowany pluralizm jej celów, choć zakres możliwości ich eksponowania pozostaje w ścisłym związku z rodzajem orzeczonych sankcji¹³².

Poglądy dotyczące celów wykonywania kary pozbawienia wolności w obowiązującym prawie polskim wahają się od tych, które przyjmują jedność celów karania na wszystkich etapach formalnej reakcji na przestępstwo, do tych, które preferują cele związane z prewencją indywidualną – odstraszaniem, uniemożliwieniem powrotu do przestępstwa i wychowaniem¹³³. Jednocześnie wykonywanie tej kary jest związane z realizacją celu sprawiedliwościowego. Stąd każda izolacja ma charakter odwetowy *de facto* i poprawczy „w nadziei”. W tym miejscu następuje konfrontacja celu sprawiedliwościowego z prewencyjnym. Sprawiedliwa odpłata stanowi obiektywny skutek przestępstwa, natomiast dla zaistnienia poprawy nie wystarcza samo wykonanie wyroku, lecz muszą zaistnieć zmiany postaw i przeobrażenia w psychice sprawcy¹³⁴.

Z koncepcji kary pozbawienia wolności wynikają jej funkcje. Z tradycyjnym więzieniem związana jest funkcja represyjna, która polega na eksponowaniu dolegliwości kary rozumianej jako odwet lub odpłata za popełnione przestępstwo

¹³⁰ Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 430-431.

¹³¹ Paweła, jw. s. 201-202.

¹³² Cieślak, jw. s. 430-431; Marek. *Prawo karne* s. 244; Paweła, jw. s. 201-202; Hołda, Postulski. *Kodeks karny wykonawczy* s. 308-309.

¹³³ P. Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz-Warszawa KTPN, UW 2003 s. 17-18.

¹³⁴ M. Porowski. *Karanie a resocjalizacja*. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1985 t. 16 s. 138.

wobec społeczeństwa. Dolegliwość izolacji sprowadza się do pozbawienia wolności (w szczególności do ograniczeń przestrzennych i prawnych). Kara tego rodzaju powinna również działać odstraszająco i w ten najprostszy sposób zapobiegać popełnianiu czynów szkodliwych. Skazany ponosi karę za swój czyn, która z jednej strony ma stanowić ochronę społeczeństwa przed sprawcą (prewencja szczególna), a z drugiej – przestrożę dla innych (prewencja ogólna). Funkcja poprawcza zakłada, że człowiek wychodzący z więzienia powinien być lepszy niż w chwili osadzenia. Realizacja funkcji wychowawczo-resocjalizacyjnej ma polegać na takich zmianach osobowości skazanych, aby w przyszłości przestrzegali oni norm współżycia społecznego.

Cele wykonywania sankcji izolacyjnych w systemie prawa polskiego zostały sformułowane *expressis verbis* w art. 67 § 1 k.k.w., który stanowi, że: „Wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”. Dla osiągnięcia tego celu „prowadzi się zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych” (art. 67 § 2 k.k.w.). Przedstawione sformułowanie uzasadnia stwierdzenie, że podstawowym celem wykonania sankcji izolacyjnych jest prewencja szczególna¹³⁵.

W ostatnich dziesięcioleciach dominował pogląd, że pobyt przestępcy w zakładzie karnym powinien prowadzić do jego resocjalizacji. Jednak wyniki licznych badań naukowych oraz analizy statystyk recydywy dowiodły, że podejmowanie obowiązkowych oddziaływań poprawczych wobec więźniów było nieskuteczne. Z tego powodu odrzucono przymus resocjalizacji w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności. Za odrzuceniem tego przymusu przemawiały również dodatkowe argumenty – poszanowanie praw człowieka w zakresie decydowania o sobie oraz realistyczne uznanie faktu, że efektywne jest tylko takie oddziaływanie na dorosłego człowieka, które on sam zaakceptuje i w ramach którego podejmie współdziałanie¹³⁶.

W obecnym kształcie kara pozbawienia wolności daje możliwość zorganizowania i prowadzenia odpowiedniego procesu wychowawczego, pomimo to, że jest najbardziej represyjną reakcją na przestępstwo¹³⁷. Kara pozbawienia wolności ze swej natury nie może uwolnić się od funkcji izolacyjnej. Może jednak dozować odosobnienie w zależności od kategorii więźniów i celów, które chce wobec nich osiągnąć. Ma tu zastosowanie zasada indywidualizacji oddziaływania penitencjarnego¹³⁸. Przemawiają za tym cele wykonywania kary pozbawienia wolności z art. 67 § 1 k.k.w. – wzbudzenie w skazanym woli współdziałania, kształtowanie u niego spo-

¹³⁵ B. Stańdo-Kawecka. *Podstawy prawne resocjalizacji*. Kraków Zakamycze 2000 s. 106; Hołda, Postulski. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz* s. 216-217.

¹³⁶ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 152-153.

¹³⁷ Paweła, jw. s. 206.

¹³⁸ H. Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk Arche 2003 s. 45-48; Porowski. *Karanie a resocjalizacja* s. 138-151.

łecznie pożądaných postaw i poczucia odpowiedzialności, które z jednej strony są zgodne z celami wychowania, a z drugiej – mają ułatwić mu powrót do społeczeństwa¹³⁹. W chwili obecnej resocjalizacja może być traktowana jedynie jako propozycja skierowana do skazanego, która może być przyjęta lub odrzucona. Dla osiągnięcia celu resocjalizacyjnego prowadzi się zindywidualizowane oddziaływanie na więźniów w ramach określonych w ustawie rodzajów i typów zakładów karnych oraz systemów wykonania kary¹⁴⁰. Wykonywanie sankcji izolacyjnych w systemie programowanego oddziaływania, w którym ustala się środki służące przygotowaniu sprawcy przestępstwa do funkcjonowania w społeczeństwie, służy realizacji funkcji wychowawczo-resocjalizacyjnej¹⁴¹.

Należy podkreślić, że cele wykonywania kary pozbawienia wolności z art. 67 § 1 k.k.w. odnoszą się przede wszystkim do wyroków średnioterminowych. Odosobnienia długoterminowe natomiast pełnią zasadniczo funkcję izolacyjną i ogólnoprewencyjną. Oddziaływanie związane z prewencją indywidualną w trakcie wykonywania sankcji izolacyjnych ma bowiem swój kres, po którym następuje „nasylenie” wychowawczego wpływu, zaś ich przedłużone wykonywanie jest bezskuteczne, a nawet szkodliwe¹⁴².

3. SĄDOWY WYMIAR KARY

Polskie prawo karne nie zna sankcji absolutnych, polegających na występowaniu jednego środka reakcji karnej, który jest oznaczony w sztywny sposób. Operuje ono zawsze sankcjami ramowymi, które polegają na tym, że ustawa grozi za popełnienie danego czynu karą określoną w postaci pewnego przedziału „od” (dolna granica) „do” (górną granicą). Ponadto formalna reakcja na przestępstwo polega najczęściej na wskazaniu dwóch lub kilku rodzajów sankcji. W niektórych wypadkach przewidziane są dodatkowe dolegliwości, które można orzekać obok kar zasadniczych¹⁴³. Regulacje tego rodzaju pozostawiają do dyspozycji sądu duży zakres uznania w zakresie wyboru sankcji za popełnienie czynu szkodliwego, gdy dane przestępstwo jest zagrożone alternatywnie różnymi karami oraz określenie ścisłej miary ilościowej wybranej sankcji. Dlatego w każdym systemie prawa karnego, w którym występują sankcje względnie oznaczone, niezbędne jest sformułowanie zasad i dyrektyw sądowego wymiaru kary¹⁴⁴.

¹³⁹ B. Nowak. *Cele, funkcje i zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania*. W: *Zagadnienia penitencjarne*. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak i in. Kalisz COSSW 2004 s. 55.

¹⁴⁰ Paweła, jw. s. 84-86.

¹⁴¹ Kalitowski i in. *Kodeks karny. Komentarz* s. 34; Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna* s. 45-48.

¹⁴² Buchała, Zoll, jw. s. 327.

¹⁴³ Tamże s. 88.

¹⁴⁴ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 135-136; *Kodeks karny. Komentarz* s. 153.

3.1. Zasady wymierzania kary

Zasady tego rodzaju są wyrazem ogólnych założeń polskiego systemu prawa, które w przypadkach kontrowersyjnych powinny wyznaczać kierunek czy też sposób rozstrzygnięcia konkretnego przypadku¹⁴⁵. Można wśród nich wyróżnić zasady ogólnoustrojowe (konstytucyjne, ogólnoprawne) i kodeksowe¹⁴⁶. Z uwagi na fakt, że zasady ogólnoustrojowe mają charakter wyższego rzędu, mają one pierwszeństwo w razie kolizji rozwiązań dotyczących rodzaju lub rozmiaru orzekanej sankcji¹⁴⁷.

Do zasad konstytucyjnych mających szczególne znaczenie dla sądowego wymiaru kary należy reguła sprawiedliwości, równości wobec prawa oraz traktowania człowieka zgodnie z poszanowaniem jego przyrodzonej godności. Do nich nawiązuje art. 55 k.k., w którym została sformułowana zasada indywidualizacji kary¹⁴⁸. Do norm kodeksowych natomiast, które w sposób istotny wpływają na sądowe wymierzanie kary, należą przede wszystkim zasady¹⁴⁹:

- 1) humanitaryzmu,
- 2) swobodnego uznania sędziowskiego,
- 3) indywidualizacji kary,
- 4) preferencji kar i środków nieizolacyjnych.

Ad 1) **Zasada humanitaryzmu**. Wymieniona reguła jest najważniejsza przy wymierzaniu kary. Z tego powodu została umieszczona na czołowym miejscu w kodeksie karnym (art. 3 k.k.). Oznacza ona, że nic nie może usprawiedliwić orzekania sankcji niehumanitarnej¹⁵⁰. Norma humanitaryzmu polityki karnej wypływająca z poszanowania godności człowieka ma ścisły związek z zasadą winy. Współcześnie uznawane zasady – humanitaryzmu i winy – stanowią fundament dla określenia reakcji organów sprawiedliwości na czyny zabronione przez prawo¹⁵¹.

Ad 2) **Zasada swobodnego uznania sędziowskiego**. Norma ta została określona *expressis verbis* w art. 53 § 1 k.k. Jej gwarancje występują w art. 178 Konstytucji RP, w którym została sformułowana reguła niezawisłości sędziowskiej. W aspekcie pozytywnym polega ona na tym, że sędziowie podejmują swoje rozstrzygnięcia na podstawie prawa, zgodnie ze swoim sumieniem i wewnętrznym przekonaniem. Aspekt zaś negatywny tej zasady oznacza niedopuszczalność wywierania z zewnątrz nacisku na sędziego w toku wymierzania kary. Swobodne uznanie sędziowskie nie oznacza dowolności przy ustalaniu wyroku, gdyż określając konkretną karę, sąd jest zobowiązany czynić to „w granicach przewidzianych w ustawie” oraz brać pod uwagę obowiązujące dyrektywy¹⁵².

¹⁴⁵ A. Marek. *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*. Warszawa C. H. Beck 1997 s. 322.

¹⁴⁶ K. Buchała, A. Zoll. *Polskie prawo karne*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1995 s. 412; Kalitowski i in., jw. s. 86; Stańdo-Kawecka, jw. s. 56.

¹⁴⁷ Buchała, Zoll. *Polskie prawo karne* s. 412.

¹⁴⁸ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 152.

¹⁴⁹ Buchała, Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna* s. 377; Kalitowski i in., jw. s. 86.

¹⁵⁰ L. Sherman. *The Use and Usefulness of Criminology, 1751-2005: Enlightened Justice and Its Failures*. „The Annals of the American Academy, AAPSS” 2005 nr 115 s. 116-135; Gardocki, jw. s. 181.

¹⁵¹ Buchała, Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna* s. 378.

¹⁵² Tamże s. 381-385; Kalitowski i in., jw. s. 87.

Ad 3) **Zasada indywidualizacji kary** nakazuje indywidualne dostosowanie do każdego sprawcy dyrektyw ogólnych i szczególnych wymiaru kary oraz uwzględnianie okoliczności wpływających na decyzję sądu tylko odnośnie do tej osoby, której dotyczy¹⁵³. Indywidualizować to znaczy różnicować sankcje w stosunku do każdego sprawcy. Wpływ na to mają uwarunkowania dotyczące zarówno przestępcy – właściwości, warunki osobiste, zachowanie przed popełnieniem czynu i po nim, jak i charakter przestępstwa – motywacja, sposób zachowania, jego popełnienie wspólnie z małoletnim. Reguła ta ma swoją podstawę w zasadzie sprawiedliwości. Nie można bowiem orzekać identycznych kar, nawet za takie same przestępstwa pod względem ujemnego ładunku bezprawia, skoro uwzględnienie cech sprawców implikuje konieczność orzekania kar odpowiadających indywidualnym właściwościom skazanych. Jeśli przestępstwo zostało popełnione przez dwie lub więcej osób, to – zgodnie z zasadą indywidualizacji kary – okoliczności związane z jednym ze współdziałających mogą być uwzględniane tylko co do niego i nie mogą rzutować na wymiar kary współwinnych¹⁵⁴.

Ad 4) **Zasada preferencji kar i środków nieizolacyjnych**. Norma określająca prymat wolnościowych form reakcji na przestępstwo przed pozbawieniem wolności znana była kodeksowi karnemu z 1932 r.¹⁵⁵, została zniesiona przez jego nową wersję z 1969 r.¹⁵⁶, na nowo wprowadzono ją w kodyfikacji z 1997 r., a jej obecna regulacja znajduje się w art. 58 § 1 k.k. Zastosowanie tej zasady jest możliwe wtedy, gdy sankcja przepisu karnego przewiduje możliwość wyboru rodzaju reakcji karnej – np. grzywna, kara ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. W takiej sytuacji sąd orzeka izolację bez warunkowego zawieszenia jej wykonywania tylko wtedy, gdy inna sankcja lub środek karny nie może spełnić celów kary. Przy tym wybór dokonany przez sąd w postaci orzeczenia izolacji wymaga uzasadnienia¹⁵⁷.

3.2. Dyrektywy ogólne

Celem dyrektyw sądowego wymiaru kary – określonych bezpośrednio w art. 53 k.k. i w art. 54 k.k., a pośrednio w innych przepisach kodeksu karnego – jest kształtowanie orzeczeń w konkretnej sprawie, wobec danego sprawcy i za określony czyn¹⁵⁸. Uznanie sądu, dotyczące rodzaju i wymiaru sankcji w granicach jej ustawowego zagrożenia, jest związane z dyrektywami ogólnymi i szczegółowymi¹⁵⁹.

¹⁵³ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 152.

¹⁵⁴ Kalitowski i in., jw. s. 104-106; Buchała, Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna* s. 401-402.

¹⁵⁵ J. Makarewicz. *Kodeks karny z komentarzem*. Lwów Wyd. Zakładu Narodowego Ossolińskich 1938 s. 227-241.

¹⁵⁶ Ustawa z dnia 19.04.1969 r. – Kodeks karny (DzU 1969 nr 13 poz. 94).

¹⁵⁷ Gardocki, jw. s. 185; *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 153-154.

¹⁵⁸ Buchała, Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna* s. 407; Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 458; Paweła, jw. s. 199.

¹⁵⁹ Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 458.

Dyrektywy ogólne stanowią dla sądu wskazówki przy każdym wymiarze kary i wobec każdego sprawcy¹⁶⁰. Zostały one zamieszczone w art. 53 § 1 k.k. Sąd ma obowiązek uwzględnić cztery ogólne warunki przy orzekaniu sankcji¹⁶¹:

- 1) współmierność kary do stopnia winy sprawcy (cel sprawiedliwościowy),
- 2) współmierność kary do stopnia społecznej szkodliwości czynu (cel sprawiedliwościowy);
- 3) cele zapobiegawcze i wychowawcze wobec sprawcy (prewencja indywidualna);
- 4) kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa (pozytywna prewencja ogólna).

Ad 1) **Współmierność kary do stopnia winy sprawcy.** W dyrektywie odnoszącej się do sprawiedliwości kary występuje nakaz, aby była ona proporcjonalna do stopnia winy sprawcy przestępstwa. Sąd przy orzekaniu sankcji zobowiązany jest baczyć, aby jej dolegliwość „nie przekraczała stopnia winy”, który wyznacza górną granicę dolegliwości za popełniony czyn. Nie można zatem orzec sankcji, której dolegliwość przekraczałaby stopień winy, chociażby za takim orzeczeniem przemawiały inne dyrektywy – np. prewencji ogólnej czy indywidualnej. Wina pełni funkcję limitującą poprzez wyznaczanie górnej granicy konkretnej kary¹⁶². Zawinienie czynu zabronionego zależy od zdolności do rozeznania sytuacji, w jakiej znalazł się podmiot sprawczy, czyli od osiągnięcia określonego wieku, poziomu rozwoju intelektualnego i emocjonalnego, przyswojenia reguł moralnych, a także od stanu wiedzy, doświadczenia życiowego i zdolności percepcyjnych. Stopień winy zależy także od możliwości do kierowania swoim postępowaniem w ogóle lub też zdolności do zachowania nienaruszającego norm prawa w takich warunkach, w jakich podmiotowi przypadło działać lub powstrzymać się od działania¹⁶³. Wymierzana sankcja nie może przekraczać stopnia winy, ale inne dyrektywy mogą spowodować wymierzenie kary łagodniejszej z tego względu, że proporcjonalność sankcji do stopnia winy uniemożliwia jedynie jej zaostrzenie¹⁶⁴.

Ad 2) **Współmierność kary do stopnia społecznej szkodliwości czynu.** Wymieniona dyrektywa stanowi drugie kryterium wymierzania sprawiedliwej sankcji. Powinna ona wyznaczać pułap kary współmiernej do poziomowi szkodliwości konkretnego czynu, a jednocześnie przeciwdziałać orzeczeniu kary zbyt łagodnej. Na ocenę stopnia społecznej szkodliwości wpływają okoliczności wymienione w art. 115 § 2 k.k. Mogą to być warunki przedmiotowe (rodzaj i charakter naruszonego dobra, rozmiar grożącej lub wyrządzonej szkody, sposób i okoliczności działania, waga naruszonych obowiązków) i podmiotowe (postać zamiaru i motywacja sprawcy). Na stopień społecznej szkodliwości nie mają natomiast wpływu okoliczności dotyczące sprawcy, które nie są związane z czynem przestępczym – np. warunki rodzinne, dotychczasowy tryb życia, zachowanie po popełnieniu przestępstwa, nagminność, dotychczasowa karalność¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Kalitowski i in., jw. s. 87-88.

¹⁶¹ Gardocki, jw. s. 181; Paweła, jw. s. 199-200.

¹⁶² Kalitowski i in., jw. s. 88-89.

¹⁶³ Buchała, Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna* s. 387-388.

¹⁶⁴ Gardocki, jw. s. 182.

¹⁶⁵ Kalitowski i in., jw. s. 89.

Ad 3) **Cele zapobiegawcze i wychowawcze wobec sprawcy.** Dyrektywa prewencji indywidualnej (specjalnej, szczególnej) wyraża się w zapobieganiu popełniania kolejnych przestępstw przez skazanego. Efekt taki może być osiągnięty przez odstraszenie od takich zachowań, przez uniemożliwienie ich realizacji oraz przez wychowanie. Osiągnięcie celu zapobiegawczego poprzez odstraszenie sprawcy przestępstwa jest wyraźnie ograniczone przez zasadę humanitaryzmu i dyrektywę stopnia winy¹⁶⁶. Odstraszenie sprawcy nie musi jednak łączyć się ze stosowaniem kary bardzo surowej (co do rodzaju i jej wymiaru) – może ono oznaczać uświadomienie mu nieopłacalności przestępstw, wynikającej z faktu orzeczenia grzywny lub pozbawienia pewnych uprawnień. Uniemożliwienie popełniania przestępstw jest związane z orzekaniem sankcji pozbawienia wolności oraz z niektórymi środkami karnymi – np. zakazem prowadzenia pojazdów czy wykonywania zawodu. Najbardziej ambitnym celem karania jest wychowanie (resocjalizacja) skazanego¹⁶⁷. Oddziaływanie resocjalizacyjno-wychowawcze na sprawcę występuje przede wszystkim w przypadku orzekania sankcji izolacyjnych, środków probacyjnych i kary ograniczenia wolności.

Jeżeli sprawca nie popełni ponownie przestępstwa, oznacza to, że cel zapobiegawczy w stosunku do niego został osiągnięty (poprawa jurydyczna). Nie zawsze jest to jednak związane z osiągnięciem zamiaru wychowawczego (poprawą moralną), który oznacza m.in. pożądaną zmianę osobowości skazanego, jego postaw, a także wdrożenie go do poszanowania porządku prawnego. Cele zapobiegawcze i wychowawcze nie są przeciwstawne, realizuje się je równolegle, a osiągnięcie jednego z nich odpowiada wskazaniom dyrektyw prewencji indywidualnej¹⁶⁸.

Podstawowym kryterium orzekania sankcji karnej w ramach prewencji indywidualnej jest osobowość sprawcy, której ocenę podejmuje się pod kątem wyliczonych w art. 53 § 2 i 3 k.k. okoliczności, zwłaszcza zaś w aspekcie niskiego stopnia społecznej szkodliwości czynu, właściwości i warunków osobistych sprawcy, sposobu życia przed popełnieniem przestępstwa, zachowania się po nim, w szczególności zawarcia ugody z pokrzywdzonym lub poddania się mediacji, a w jej wyniku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia w inny sposób społecznemu poczuciu sprawiedliwości. Opierając się na takich danych można ustalić prognozę kryminologiczną, która jest podstawą do wyboru rodzaju i rozmiaru kary właściwej do osiągnięcia celów wynikających z prewencji szczególnej¹⁶⁹.

Ad 4) **Kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa.** Dyrektywa prewencji ogólnej o charakterze pozytywnym, sformułowana jako kształtowanie świadomości prawnej społeczeństwa, dotyczy społecznego oddziaływania kary. Jej istota polega na formowaniu właściwych ocen i postaw prawnych, w szczególności zaś na tym, aby „poprzez działanie prawa karnego uczulać ludzi na wartości społeczne, konieczność ich respektowania i ochrony, a jednocześnie utwierdzać przekonanie o ich rzeczywistej ochronie i sprawiedliwej reakcji na ich naruszenie

¹⁶⁶ Tamże s. 90-91.

¹⁶⁷ Gardocki, jw. s. 184-185.

¹⁶⁸ Kalitowski i in., jw. s. 90.

¹⁶⁹ Tamże s. 91; Buchała, Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna* s. 412.

lub zagrożenie¹⁷⁰. Dodatkowo oddziaływanie na społeczeństwo może spełniać tylko kara sprawiedliwa, czyli współmierna do stopnia społecznej szkodliwości czynu, nieprzekraczająca zakresu winy sprawcy, orzeczona z zachowaniem zasad humanitaryzmu, której jednocześnie towarzyszy wysoka wykrywalność przestępstw i nieuchronność odpowiedzialności karnej¹⁷¹. Ogólnoprewencyjny efekt karania ma w założeniu dotyczyć społeczeństwa jako całości, a szczególnie tych jednostek i grup społecznych, które takiego oddziaływania najbardziej wymagają, tj. osób znajdujących się w środowisku sprawcy i w otoczeniu pokrzywdzonego, a także jednostek podatnych na pokusę popełnienia przestępstwa¹⁷².

W nauce prawa karnego zaznaczają się rozbieżności w kwestiach dotyczących prymatu dyrektyw i wzajemnych relacji między nimi. Na gruncie obowiązujących przepisów najbardziej trafny wydaje się pogląd, że sądowy wymiar kary dotyczy orzekania sankcji wobec konkretnego sprawcy, dlatego pierwszeństwo należy przyznać celom zapobiegawczym i wychowawczym. Potrzeba społecznego oddziaływania kary (prewencja ogólna) spełnia jedynie rolę uzupełniającą¹⁷³. Drugim argumentem świadczącym o primacie prewencji indywidualnej nad ogólną w sądowym wymiarze kary jest wysunięcie na pierwsze miejsce celów zapobiegawczych i wychowawczych w art. 53 § 1 k.k. Sugeruje to, że przy orzekaniu sankcji zadania związane z celami zapobiegawczymi i wychowawczymi wobec sprawcy przestępstwa uzyskały pierwszeństwo przed kształtowaniem świadomości prawnej społeczeństwa¹⁷⁴.

3.3. Dyrektywy szczegółowe

Szczegółowe wskazania sądowego wymiaru kary stanowią rozwinięcie lub uzupełnienie dyrektyw ogólnych. Jednak niektóre z nich, zwłaszcza te, które opierają się na faktach wyprzedzających czyn (sposób życia przed popełnieniem przestępstwa), lub na tych, które wystąpiły po przestępstwie (zachowanie się po jego popełnieniu), mają charakter samodzielny¹⁷⁵. Dyrektywy szczegółowe odnoszą się do¹⁷⁶:

- 1) okoliczności uwzględnianych przy wymiarze kary,
- 2) pewnych kategorii sprawców,
- 3) określonych kar,
- 4) szczególnych instytucji wymiaru kary.

Ad 1) **Okoliczności uwzględniane przy wymiarze kary.** W art. 53 § 2 wymienione zostały okoliczności, które sąd ma obowiązek uwzględnić przy orzekaniu

¹⁷⁰ Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 424.

¹⁷¹ Paweła, jw. s. 199-201; Marek. *Prawo karne* s. 342; Kalitowski i in., jw. s. 91-94; Wyrok SN z 6.06.1978 r., RW 122/78 (Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Karnej i Wojskowej 1978 nr 6 poz. 65).

¹⁷² Gardocki, jw. s. 183-184; Wyrok SN z 6.06.1978 r., RW 122/78 (Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Karnej i Wojskowej 1978 nr 6 poz. 65).

¹⁷³ Paweła, jw. s. 199-201; Marek. *Prawo karne* s. 342.

¹⁷⁴ Buchała, Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna* s. 417-418.

¹⁷⁵ Gardocki, jw. s. 186.

¹⁷⁶ Kalitowski i in. *Kodeks karny. Komentarz* s. 87-88.

kary, zmierzając do realizacji jej celów. Warunki te nie zostały wymienione wyczerpująco, lecz przykładowo („w szczególności”). Dlatego sąd może uwzględnić również przypadki, które nie zostały wymienione w tym przepisie. Okoliczności wpływające na wymiar sankcji dotyczą zarówno przedmiotowej, jak i podmiotowej strony przestępstwa. Ta sama okoliczność może mieć znaczenie dla realizacji kilku dyrektyw ogólnych – np. motywacja jest istotna przy ocenie stopnia winy, ale także wpływa na określenie rangi społecznej szkodliwości, zaś właściwości sprawcy należy wziąć pod uwagę przy ustaleniu stopnia winy oraz przy realizacji dyrektywy prewencji indywidualnej.

Okoliczności należące do znamion czynu mogą wpływać na wymiar kary wtedy, gdy podlegają stopniowaniu w zakresie ich nasilenia (np. stopień nietrzeźwości), jakości (stopień spowodowania kalectwa) lub nagromadzenia (np. zbiorowe zgwałcenie połączone ze szczególnym okrucieństwem). Do okoliczności mających wpływ na orzeczenie sankcji, wskazanych w art. 53 § 2 k.k., zostały zaliczone¹⁷⁷:

a) Motywacja – jest to pojęcie zbiorcze, obejmujące uczucia, elementy intelektualno-wolitywne i psychikę sprawcy, które stanowią siłę napędową jego zachowania. Motywacja ma znaczenie dla ustalenia stopnia społecznej szkodliwości, zakresu winy i stanowi jedną z przesłanek w prognozie kryminologicznej sprawcy.

b) Sposób zachowania sprawcy – okoliczność ta może wpływać na obostrzenie kary (np. postępowanie szczególnie brutalne i agresywne) lub stanowić przesłankę łagodzącą (np. nieagresywne zachowanie wobec pokrzywdzonego). Nasilenie działania ze szczególnym okrucieństwem może być zróżnicowane. Wysoki stopień takich zachowań uzasadnia orzeczenie kary pozbawienia wolności w górnych granicach ustawowego zagrożenia¹⁷⁸.

c) Popętnienie przestępstwa wspólnie z nieletnim – zaistnienie takiego faktu powinno być traktowane jako ustawowa okoliczność wpływająca na zaostrzenie sankcji. Znaczenie tego faktu odpowiednio maleje, jeżeli różnica wieku między sprawcą a nieletnim jest nieznaczna.

d) Rodzaj i stopień naruszenia ciężących na sprawcy obowiązków – obowiązki tego rodzaju mogą być związane z popełnieniem czynu zabronionego, zarówno o charakterze umyślnym, jak i nieumyślnym. Nie muszą one być uregulowane prawnie (np. mogą wynikać ze zwyczaju). Stopień ich naruszenia może być różny – od wysokiego do nieznacznego.

e) Rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa – wymieniona okoliczność dotyczy najczęściej typu i wielkości szkody majątkowej, ale również innych następstw – np. krzywdy moralnej, utraty zaufania czy rozbicia więzi rodzinnej.

f) Właściwości i warunki osobiste sprawcy – pojęcie „właściwość sprawcy” obejmuje wszystko to, co zawiera jego konstrukcja psychofizyczna – m.in. stopień rozwoju intelektualnego i emocjonalnego, jego wiedzę, zainteresowania, postawy wobec innych, cechy charakteru, natomiast warunki osobiste dotyczą jego stanu majątkowego, dochodów, sytuacji mieszkaniowej. Okoliczności te mają znaczenie przede wszystkim dla określenia kary realizującej cele zapobiegawcze i wychowaw-

¹⁷⁷ Tamże s. 94-99.

¹⁷⁸ Wyrok SN z 19.11.1973 r., III KR 276/73 (Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izby Karnej i Wojskowej 1974 nr 3 poz. 46).

cze wobec skazanego. Właściwości sprawcy współdecydują też o możliwości przypisania mu stopnia winy.

g) Sposób życia przed popełnieniem przestępstwa – fakt ten ma istotne znaczenie dla ustalenia prognozy kryminologicznej sprawcy, a więc dla realizacji wobec niego zapobiegawczych i wychowawczych celów zastosowanej sankcji. Okoliczność ta nie ma natomiast wpływu na ocenę stopnia społecznej szkodliwości czynu i zakresu winy. Istotną rolę dla określenia sposobu zachowania sprawcy przed popełnieniem przestępstwa ma m.in. stosunek do nauki, pracy, przestrzegania zasad porządku prawnego, a przede wszystkim jego niekaralność.

h) Zachowanie się po popełnieniu przestępstwa – w postępowaniu sprawcy po dokonaniu czynu zabronionego podkreśla się starania o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie. Jeżeli osoba czyniła starania o naprawienie szkody lub ją naprawiła, to w szczególnie uzasadnionych przypadkach, kiedy nawet najniższa kara przewidziana za przestępstwo byłaby niewspółmiernie surowa, sąd może wobec niej zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary (art. 60 § 2 pkt 1 i 2 k.k.). Taka regulacja odpowiada założeniom polityki kryminalnej, według której kompensacja powinna stanowić jeden z celów penalnych. Do szczególnie ważnych zachowań sprawcy po popełnieniu przestępstwa należy przyznanie się do winy, zwłaszcza, jeżeli towarzyszy mu wyraz skruchy. Takie postępowanie może być uznane za okoliczność łagodzącą. Zaprzeczanie winie nie może być natomiast poczytywane na niekorzyść sprawcy.

i) Zachowanie się pokrzywdzonego – okolicznością, którą sąd jest zobowiązany uwzględnić przy orzekaniu sankcji, jest również postępowanie pokrzywdzonego przed popełnieniem przestępstwa (np. od dłuższego czasu szantażował sprawcę, znęcał się nad nim), w czasie jego dokonywania (np. dopuścił się zamachu na dobro obwinionego, a ten zareagował obroną) i po nim (np. przebaczył sprawcy, przyjął jego przeprosiny).

Artykuł 53 § 3 k.k. wprowadził nową okoliczność, którą sąd jest zobowiązany uwzględnić przy wymierzaniu sankcji – wyniki przeprowadzonej mediacji między pokrzywdzonym a sprawcą oraz ugodę osiągniętą między nimi przed prokuratorem lub przed sądem. Po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego (zgodnie z art. 320 k.p.k.) prokurator może za zgodą stron dołączyć do aktu oskarżenia wnioski, będący konsekwencją tegoż postępowania (art. 335 k.p.k.).

Ad 2) **Dyrektywy szczegółowe dotyczące pewnych kategorii sprawców.** Odmianą hierarchię w stosunku do dyrektyw ogólnych wymienionych w art. 53 § 1 k.k. zawiera art. 54 k.k., który odnosi się do nieletnich i młodocianych. W stosunku do tej kategorii sprawców wymierzona kara ma służyć przede wszystkim wychowaniu.

Ad 3) **Dyrektywy szczegółowe dotyczące określonych kar.** Pewna specyfika dotyczy wskazówek orzekania kary grzywny. Artykuł 33 § 3 k.k. wskazuje na konieczność wzięcia pod uwagę przy ustalaniu wysokości stawki dziennej takich okoliczności, jak dochody sprawcy, jego warunki osobiste, rodzinne, stosunki majątkowe i możliwości zarobkowe. Ponadto art. 58 § 2 k.k. zakazuje orzekania grzywny, jeżeli dochody sprawcy, jego stosunki majątkowe lub możliwości zarobkowe uzasadniają przekonanie, że nie uiszczy on grzywny i nie będzie jej można ścisnąć w drodze egzekucji.

Ad 4) **Szczególne instytucje wymiaru kary.** Do tego typu instytucji należy zaliczyć złagodzenie kary, które zostało uregulowane w art. 58 § 3 k.k. Sąd może również orzec środek karny (np. naprawienie szkody) zamiast kary, jeżeli czyn jest zagrożony zamiennie grzywną, sankcją ograniczenia albo pozbawienia wolności do 1 roku lub 2 lat albo nawet jedynie karą pozbawienia wolności do lat 3. Szczególną przesłanką odstąpienia od wymierzenia sankcji jest w tym wypadku nieznaczna społeczna szkodliwość czynu (art. 59 k.k.). Wymienione instytucje dają sądowi możliwości orzekania sankcji wolnościowych, pod warunkiem, że spełniają one cele kary¹⁷⁹.

3.4. Złagodzenie ustawowego wymiaru kary

Sens instytucji zmiany kary na łagodniejszą polega na umożliwieniu zmniejszenia liczby spraw, w których stosuje się karę pozbawienia wolności – zgodnie z zasadą, że sankcja ta powinna stanowić *ultima ratio* przy orzekaniu w sprawach karnych. Przykładem złagodzenia ustawowego wymiaru kary jest przepis z art. 58 § 3 k.k., który stanowi, że przy zagrożeniu sankcją pozbawienia wolności nieprzekraczającą 5 lat sąd może orzec zamiast niej grzywnę albo ograniczenie wolności, w szczególności, jeżeli orzeka równocześnie środek karny. Taka norma nie dotyczy jedynie sprawców występków umyślnych, skazanych uprzednio na izolację na czas nie krótszy niż 6 miesięcy bez warunkowego zawieszenia jej wykonania (art. 58 § 4 k.k.)¹⁸⁰.

Nadzwyczajne złagodzenie kary polega na wymierzeniu jej poniżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia karą albo wymierzeniu sankcji łagodniejszego rodzaju. Instytucja ta opiera się na założeniu, że różnorodność przypadków mieszczących się w ramach tej samej kwalifikacji prawnej powoduje, że w niektórych sytuacjach nawet najniższa kara przewidziana w sankcji przepisu byłaby za surowa¹⁸¹. Instytucja nadzwyczajnego złagodzenia kary jest ściśle związana z zasadami humanitaryzmu (art. 3 k.k.) oraz indywidualizacji kary (art. 55 k.k.). Pierwsza nakazuje rozsądne i umiarkowane zadawanie dolegliwości sprawcom przestępstw, przede wszystkim w tych przypadkach, gdy dla osiągnięcia celu kary wystarcza sankcja o mniejszym stopniu dolegliwości. Również z tej zasady wynika ostrożne i szczególnie traktowanie nieletnich i młodocianych. Zgodnie z drugą sąd ma obowiązek rozważyć okoliczności dotyczące zarówno samego sprawcy, jak i czynu przestępczego pod kątem indywidualizacji kary oraz ewentualnego zastosowania jej nadzwyczajnego złagodzenia¹⁸². Podstawy zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary są wymienione w artykule 60 § 1-5 k.k. Instytucja ta może być zastosowana:

1) w wypadkach przewidzianych w ustawie (np. przekroczenie granic obrony koniecznej – art. 25 § 2 k.k.);

¹⁷⁹ Uzasadnienie rządowego projektu s. 153-154.

¹⁸⁰ Gardocki, jw. s. 188; Kalitowski i in. *Kodeks karny. Komentarz* s. 115-116.

¹⁸¹ Gardocki, jw. s. 189-190.

¹⁸² Kalitowski i in., jw. s. 120-121.

2) w stosunku do młodocianego, jeżeli przemawiają za tym względy wychowawcze;

3) w szczególnie uzasadnionych wypadkach, kiedy nawet najniższa kara przewidziana za dane przestępstwo byłaby niewspółmiernie surowa, a w szczególności: a) jeżeli pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą, szkoda została naprawiona albo obaj uzgodnili sposób naprawienia szkody; b) ze względu na postawę skazanego, zwłaszcza gdy czynił starania o naprawienie szkody lub o zapobieżenie jej; c) jeżeli sprawca przestępstwa nieumyślnego lub jego najbliższy poniósł poważny uszczerbek w związku z popełnionym czynem;

4) w stosunku do sprawcy współdziałającego z innymi osobami w popełnieniu przestępstwa, który – niezależnie od wyjaśnień złożonych w sprawie – ujawnił wobec organu ścigania informacje dotyczące osób uczestniczących w popełnieniu przestępstwa oraz istotne okoliczności jego popełnienia;

5) na wniosek prokuratora sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet warunkowo zawiesić jej wykonanie, w stosunku do sprawcy przestępstwa, który – niezależnie od wyjaśnień złożonych w sprawie – ujawnił przed organem ścigania i przedstawił istotne, nieznane dotąd okoliczności przestępstwa zagrożonego karą powyżej 5 lat pozbawienia wolności.

Szczegółowe zasady wymierzania złagodzonych sankcji są zawarte art. 60 § 6-7 k.k. Według tych przepisów:

1) Jeżeli czyn stanowi zbrodnię, sąd wymierza karę pozbawienia wolności nie niższą od jednej trzeciej dolnej granicy ustawowego zagrożenia.

2) Jeżeli czyn stanowi występki, przy czym dolną granicą ustawowego zagrożenia jest sankcja pozbawienia wolności nie niższa od roku, sąd wymierza grzywnę, karę ograniczenia albo pozbawienia wolności.

3) Jeżeli czyn stanowi występki, przy czym dolną granicą ustawowego zagrożenia jest kara pozbawienia wolności niższa od roku, sąd wymierza grzywnę albo ograniczenie wolności.

4) Jeżeli czyn zagrożony jest alternatywnie grzywną, ograniczeniem albo pozbawieniem wolności, nadzwyczajne złagodzenie kary polega na odstąpieniu od wymierzenia jej i orzeczeniu środka karnego (z wykluczeniem jednak pozbawienia praw publicznych).

3.5. Zaostrzenie ustawowego wymiaru kary

Instytucja tego rodzaju polega na stworzeniu w pewnych sytuacjach możliwości orzeczenia sankcji w granicach szerszych, niż jest to przewidziane w sankcji przepisu dotyczącego określonego przestępstwa albo ograniczenie możliwości jej wymierzenia w formie łagodniejszej. Uregulowanie takie nazywa się niekiedy nadzwyczajnym zaostrzeniem kary¹⁸³. Do sytuacji, które mogą stanowić do tego podstawę, należy przede wszystkim ciąg przestępstw, recydywa specjalna, uczynienie z popełniania czynów szkodliwych stałego źródła dochodu, udział w zorganizowa-

¹⁸³ Gardocki, jw. s. 186-188.

nej grupie lub związku przestępczym albo działania o charakterze terrorystycznym.

W sytuacji ciągu przestępstw sąd orzeka karę w wysokości do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę (art. 91 § 1 k.k.). W wypadkach recydywy specjalnej zwykłej (art. 64 § 1 k.k.) sąd może wymierzyć sankcję przewidzianą za przypisane przestępstwo w wysokości do górnej granicy jej ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę w sytuacji, gdy sprawca popełnia umyślne przestępstwo podobne do tego, za które był już uprzednio skazany. Warunkiem zaostżenia jest również to, aby za uprzednio popełniony czyn sprawca odbył co najmniej 6 miesięcy kary pozbawienia wolności, a nowe przestępstwo popełnione było przed upływem 5 lat od momentu zakończenia sankcji. W sytuacji natomiast recydywy specjalnej wielokrotnej (art. 64 § 2 k.k.) – multirecydywy – sąd wymierzając karę pozbawienia wolności przewidzianą za przypisane przestępstwo, może ją określić do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę¹⁸⁴. Przepisy dotyczące wymiaru kary dla recydywy specjalnej wielokrotnej stosuje się także do sprawcy, który z popełniania przestępstw uczynił sobie stałe źródło dochodu lub popełnił czyn szkodliwy, działając w zorganizowanej grupie przestępczej albo w związku mającym na celu działania terrorystyczne (art. 65 k.k.).

4. WYKONYWANIE KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Na etapie wykonawczym formalnej reakcji na przestępstwo występuje realizacja orzeczeń sądowych. Ogół norm prawnych, które regulują wykonywanie wymierzonych kar, środków karnych, zabezpieczających, probacyjnych, należności sądowych w sprawach karnych i tymczasowego aresztowania, składa się na prawo karne wykonawcze¹⁸⁵. Cały proces realizacji orzeczeń służy wypełnieniu i stopniowemu osiągnięciu celów, jakie ustawodawca i sąd wydający wyrok wiązali z zastosowaniem określonych sankcji. Jeżeli w fazie wykonawczej zamierzone cele zostaną osiągnięte wcześniej niż zakładano, to może nastąpić rezygnacja z dalszej realizacji orzeczenia (np. warunkowe zwolnienie z odbywania kary pozbawienia wolności)¹⁸⁶.

Wykonaniu podlegają wszystkie orzeczone przez sąd sankcje, ale główna uwaga jest skoncentrowana na karze pozbawienia wolności. Świadczy o tym przede wszystkim ilościowy stosunek przepisów kodeksu karnego wykonawczego regulujących problematykę wykonywania tej oraz innych kar. Niezwykle mała liczba przepisów dotyczących innych sankcji w stosunku do kary pozbawienia wolności

¹⁸⁴ Stańdo-Kawecka, jw. s. 60.

¹⁸⁵ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 21; Śliwowski. *Prawo i polityka penitencjarna* s. 17; S. Lental. *Wykład z prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*. Łódź Wyd. UŁ 1996 s. 13; J. Hołda, Z. Hołda. *Prawo karne wykonawcze*. Kraków Zakamycze 1999 s. 12; P. Paweła. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Białystok Oficyna Wydawnicza „Iustitia” 1994 s. 13-14; P. Paweła. *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*. Warszawa Wyd. ZPP 1999 s. 17-19.

¹⁸⁶ Marek. *Prawo karne* s. 244.

wywołuje wrażenie, że izolacja stanowi w polskim systemie prawa główny środek formalnej reakcji na przestępstwo¹⁸⁷.

4.1. Prawo penitencjarne

Wykonanie kary pozbawienia wolności łączy się z pojęciem systemu penitencjarnego. Do najważniejszych jego elementów należy zaliczyć¹⁸⁸: przepisy dotyczące wykonania kary pozbawienia wolności, instytucje prawa penitencjarnego (np. warunkowe przedterminowe zwolnienie), środki oddziaływania na więźniów, kadrę więzienną, sposób zarządzania i kontroli, środki ochrony i bezpieczeństwa oraz relacje między kadrą a osadzonymi. Analizując system penitencjarny, trzeba pamiętać o tym, że normy prawne stanowią tylko jeden z jego kilku elementów. Niemniej jednak jest to element bardzo ważny, ponieważ tworzy podstawę tego systemu, zwłaszcza wtedy, gdy wykonywanie sankcji izolacyjnych jest podporządkowane zasadzie praworządności¹⁸⁹. W ujęciu wąskim prawo penitencjarne oznacza normy prawa karnego wykonawczego, które odnoszą się do kary pozbawienia wolności¹⁹⁰. W ujęciu szerokim prawo to oznacza przepisy regulujące wykonywanie wszystkich kar i środków karnych¹⁹¹. Stanowisko pośrednie natomiast zakłada, że zakres prawa penitencjarnego obejmuje – uregulowaną w kodeksie karnym wykonawczym i w aktach prawnych wydanych na jego podstawie – problematykę związaną z wykonywaniem kar izolacyjnych, tymczasowego aresztowania oraz środków resocjalizacyjno-ochronnych skutkujących ograniczeniem wolności¹⁹². W związku z tym w obecnym kształcie prawo penitencjarne stanowi wyodrębnioną część prawa karnego wykonawczego¹⁹³.

Prawo karne poszczególnych państw zawiera pewne elementy wspólne. Typowe rozwiązania, będące świadectwem wspólnoty cywilizacyjno-kulturowej oraz wynikiem myśli naukowej, dotyczą również wykonywania kary pozbawienia wolności. Tworzone są w ten sposób standardy prawa międzynarodowego, które przenikają do wewnętrznych przepisów poszczególnych krajów. Odbywa się to na kilku płaszczyznach. Po pierwsze – wiele umów międzynarodowych dotyczy szczególnych rodzajów przestępstw i zmierza do międzynarodowego ich ścigania i karania. Po drugie – normy prawa międzynarodowego dotyczą ochrony praw jednostki, w tym również tych, które odnoszą się do sytuacji karania. Po trzecie – płaszczyzną do tworzenia standardów penitencjarnych tworzą rezolucje lub zalecenia mię-

¹⁸⁷ Błachut i in. *Kryminologia* s. 490-491.

¹⁸⁸ K. Jędrzejak. *System penitencjarny*. W: *Zagadnienia penitencjarne*. Red. W. Chmielewska, K. Jędrzejczak i in. Kalisz COSSW 2004 s. 7-8.

¹⁸⁹ T. Szymanowski. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania we Francji*. W: *Zachodnie ustawy penitencjarne. Teksty ustaw z komentarzami*. Kalisz COSSW 1994 s. 14.

¹⁹⁰ W. Świda. *Prawo karne. Część ogólna*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1970 s. 14; Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 17.

¹⁹¹ A. Krukowski. *Niektóre problemy teoretyczne polityki penitencjarnej*. „Przegląd Penitencjarny” 1968 nr 1 s. 33.

¹⁹² S. Walczak. *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*. Warszawa 1972 s. 60.

¹⁹³ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 33-35. Lelental. *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej* s. 18.

dzynarodowych organów i organizacji, które zostały powołane do przeciwdziałania i zwalczania przestępczości¹⁹⁴.

Do najważniejszych międzynarodowych dokumentów, które wpływają na wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce, należą:

- 1) Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹⁹⁵
- 2) Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych¹⁹⁶
- 3) Reguły Minimalne ONZ¹⁹⁷
- 4) Europejskie Reguły Więzienne¹⁹⁸
- 5) konwencje o zapobieganiu torturom: Konwencja ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania¹⁹⁹, Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu traktowaniu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu²⁰⁰.

Ad 1) **Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności** została sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. Polska ratyfikowała ten dokument w 1993 r. Skargę indywidualną w zakresie naruszania praw i wolności określonych w konwencji może złożyć każda osoba fizyczna, organizacja pozarządowa i grupa jednostek, która czuje się pokrzywdzona. Przyjmowanie i rozpatrywanie skarg należy do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. W razie stwierdzenia naruszenia konwencji przez państwo-stronę, Trybunał może przyznać skarżącemu odpowiednie zadośćuczynienie. Najczęściej ma ono formę zwrotu poniesionych kosztów i odszkodowania pieniężnego za doznaną szkodę²⁰¹. W art. 3 konwencji została sformułowana norma dotycząca prawa do wolności od tortur oraz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania. Trybunał wielokrotnie zajmował się tą sferą praw, które były naruszane u osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Zgodnie z wykładnią Trybunału władze państwowe są odpowiedzialne za każdą osobę pozbawioną wolności. Dlatego w sytuacji stwierdzenia obrażeń u takiej osoby, to właśnie na władzy państwowej ciąży obowiązek wykazania, że obrażenia powstały z innej przyczyny niż postępowanie organów państwa. W aspekcie wykonywania kary pozbawienia wolności ważny jest również art. 8 konwencji, który dotyczy poszanowania życia prywatnego. Na podstawie tej normy występuje sukcesywne poszerzanie zakresu ochrony przyznawanej życiu prywatnemu osób uwięzionych. Ograniczenia w tym zakresie są oparte o kryterium proporcjonalności do celów, jakim mają służyć²⁰².

¹⁹⁴ Pawela. *Prawo karne wykonawcze* s. 54.

¹⁹⁵ Europejska Konwencja Praw Człowieka z 4.11.1950 r. (DzU 1993 nr 61 poz. 284).

¹⁹⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 19.12.1966 r. (DzU 1977 nr 38 poz. 167).

¹⁹⁷ *Reguły Minimalne*. „Biblioteczka Przeglądu Więziennictwa” 1959 nr 4.

¹⁹⁸ *Europejskie Reguły Więzienne*. W: *Prawa człowieka a policja. Wybór dokumentów Rady Europy i ONZ*. Red. A. Rzepliński. Legionowo 1992 s. 120-149.

¹⁹⁹ DzU 1989 nr 63 poz. 387.

²⁰⁰ DzU 1995 nr 46 poz. 238.

²⁰¹ Stańdo-Kawecka, jw. s. 98.

²⁰² Pawela. *Prawo karne wykonawcze* s. 55-56.

Ad 2) **Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych.** Dokument ten został przyjęty 19.12.1966 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych. Polska ratyfikowała ten akt prawny w 1977 r., ale zatwierdzenie pierwszego protokołu fakultatywnego do paktu nastąpiło dopiero w 1991 r. W odniesieniu do osób pozbawionych wolności, szczególne znaczenie ma zakaz tortur oraz okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karania (art. 7). Ponadto w dokumencie sformułowano nakaz traktowania więźniów w sposób humanitarny, stosowania wobec nich zasady indywidualizacji, a także oddzielenia tymczasowo aresztowanych od skazanych oraz nieletnich od dorosłych więźniów (art. 10). W pakcie sformułowano również zasadniczy cel kary izolacyjnej – poprawę i społeczną rehabilitację więźniów²⁰³.

Na mocy tego dokumentu został powołany Komitet Praw Człowieka, który jest uprawniony do przyjmowania i rozpatrywania indywidualnych skarg skierowanych przeciwko państwu-stronie, które ratyfikowało pierwszy protokół fakultatywny do paktu. Przy rozpatrywaniu skarg Komitet dąży do ich polubownego załatwienia, a jeśli nie jest to możliwe, formułuje swoje stanowisko w sprawie, które nie ma charakteru wiążącego dla stron²⁰⁴.

Ad 3) **Reguły Minimalne ONZ.** W zakresie postępowania z osobami pozbawionymi wolności opracowano Reguły Minimalne, które zostały uchwalone jako zalecenia I Kongresu ONZ w sprawie zapobiegania przestępczości i postępowania z więźniami (Genewa, 22.08-3.09.1955). Zalecenia te nie mają charakteru wiążącego dla poszczególnych państw. Niektóre z nich zostały sformalizowane w konwencjach i paktach prawa międzynarodowego.

Dokument ten składa się z 95 punktów, które ustalają ogólne zasady i reguły dotyczące prawidłowej organizacji wykonania kary pozbawienia wolności i praktyki postępowania z więźniami. Zadaniem reguł było ustalenie minimalnych warunków odbywania izolacji, przyjętych i akceptowanych przez Narody Zjednoczone. Ideą przewodnią było podniesienie wartości działań wychowawczych w więzienictwie, pozyskiwanie kompetentnych osób do pracy ze skazanymi i zachęcanie ich do doskonalenia się w zawodzie, a przez to podniesienie rangi funkcjonariusza służby penitencjarnej²⁰⁵.

Ad 4) **Europejskie Reguły Więzienne.** Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 12.02.1987 r. przyjął zalecenie nr R/87/3 dla państw członkowskich w sprawie Europejskich Reguł Więziennych. Dokument ten stanowi częściowo rozszerzoną, a częściowo zmienioną wersję Reguł Minimalnych ONZ. Jest to zbiór zaleceń, jakie państwa członkowskie Rady Europy powinny uwzględniać przy tworzeniu prawa wewnętrznego w postępowaniu z osobami pozbawionymi wolności. Europejskie Reguły Więzienne – podobnie jak Reguły Minimalne ONZ – nie ustanawiają modelowego systemu penitencjarnego, jedynie określają minimalne standardy wykonywania kary pozbawienia wolności. W dokumencie tym określono w szczególności, że oddziaływanie na więźniów ma na celu podtrzymanie zdro-

²⁰³ Tamże s. 54.

²⁰⁴ B. Banaszak. *Prawa jednostki i systemy ich ochrony*. Wrocław „Kolonial Limited” 1995 s. 83-101.

²⁰⁵ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 59-61; Stańdo-Kawecka, jw. s. 99.

wia tych osób, rozwijanie poczucia odpowiedzialności i szacunku do samego siebie oraz wspieranie takich umiejętności i postaw, które stwarzają najlepsze szanse do samodzielnego utrzymania się po wyjściu na wolność i prowadzenia życia zgodnego z prawem²⁰⁶.

Ad 5) **Konwencje o zapobieganiu torturom.** W dziedzinie zapobiegania torturom obowiązują dwa akty prawa międzynarodowego. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło w 1984 r. Konwencję w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, która w 1989 r. została ratyfikowana przez Polskę. W art. 1 konwencji zostało zdefiniowane pojęcie tortur. Rozumie się przez nie „każde działanie, które jakiegokolwiek osobie umyślnie zadaje ostry ból, cierpienie, fizyczne bądź psychiczne, w celu uzyskania od niej lub od osoby trzeciej informacji lub wyznania, w celu ukarania jej za czyn popełniony przez nią lub osobę trzecią albo o którego dokonanie jest ona podejrzana, a także w celu zastraszenia lub wywarcia nacisku na nią lub trzecią osobę albo w jakimkolwiek innym celu wynikającym z wszelkiej formy dyskryminacji, gdy taki ból lub cierpienie powodowane są przez funkcjonariusza państwowego lub osobę występującą w charakterze urzędowym lub z ich polecenia albo za wyraźną lub milczącą zgodą”. Określenie to nie obejmuje bólu lub cierpienia wynikających jedynie ze zgodnych z prawem sankcji, nieodłącznie związanych z tymi sankcjami lub wywołanych przez nie przypadkowo.

Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu traktowaniu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu została podpisana w Strasburgu w 1987 r. i ratyfikowana w 1994 r. przez Polskę. Konwencja ONZ koncentruje się przede wszystkim na procedurach reagowania na już dokonane tortury, natomiast Europejska konwencja koncentruje się na utworzeniu mechanizmu prewencyjnego, który zmierza do umocnienia ochrony osób pozbawionych wolności przez władzę publiczną. Opracowany mechanizm prewencyjny opiera się na lustracjach dokonywanych przez delegacje wizytujące Europejskiego Komitetu ds. Zapobiegania Torturom wszystkich tych miejsc, w których przebywają osoby pozbawione wolności. Zadaniem Komitetu jest badanie traktowania osób pozbawionych wolności w celu umocnienia ich ochrony przed aktami tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania. Podstawową formą działalności tej instytucji są lustracje okresowe, dokonywane w poszczególnych państwach-stronach konwencji w pewnych odstępach czasu. Jeżeli Komitet uzna, że okoliczności tego wymagają (np. w wyniku doniesień międzynarodowych organizacji o łamaniu praw człowieka), to może przeprowadzić lustracje *ad hoc*. Jest on również uprawniony do lustracji następczych, mających na celu ocenę, czy i w jakim stopniu państwo-strona realizuje jego zalecenia przekazane po uprzedniej lustracji okresowej lub odbytej *ad hoc*. Państwo-strona konwencji jest zobowiązane do dostarczania Komitetowi pełnej informacji dotyczącej miejsc, w których przebywają osoby pozbawione wolności, udostępnienia tych miejsc i zapewnienia swobody ich oglądu. Oceniając ogólne warunki traktowania więźniów w poszczególnych państwach, Komitet odwołuje się do standardów międzynarodowych w tym zakresie. Dotychczasowa jego

²⁰⁶ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 59-61; Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna* s. 18-19.

działalność wskazuje na to, że odgrywa on ważną rolę w umacnianiu ochrony osób pozbawionych wolności przed aktami niehumanitarnego lub poniżającego karania²⁰⁷.

Do podstawowych źródeł prawa polskiego, które kształtują wykonywanie kary pozbawienia wolności, należą:

- 1) Konstytucja RP²⁰⁸
- 2) kodeks karny wykonawczy.

Ad 1) **Konstytucja RP**. W ustawie zasadniczej istnieje zapis mówiący o tym, że „Rzeczypospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej” (art. 2). Dokument ten gwarantuje również ochronę praw jednostki: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych” (art. 30). Oznacza to, że demokratyczne państwo realizuje dwa fundamentalne priorytety: poszanowanie praw i wolności obywateli oraz pierwszeństwo reguł prawnych przed innymi zasadami postępowania. Bezpośrednie zastosowanie do wykonywania kary pozbawienia wolności mają następujące postanowienia Konstytucji:

a) Każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny (art. 41 ust. 4).

b) Nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu (art. 40).

c) Każdy, przeciwko komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu (art. 42 ust. 2).

d) Każdy, czyje konstytucyjne wolności lub prawa zostały naruszone, ma prawo na zasadach określonych w ustawie wnieść skargę do Trybunału Konstytucyjnego w sprawie zgodności z Konstytucją ustawy lub innego aktu normatywnego, na podstawie którego sąd lub organ administracji publicznej orzekł ostatecznie o jego wolnościach lub prawach albo o jego obowiązkach określonych w Konstytucji (art. 79 ust. 1).

e) Każdy ma prawo wystąpienia, na zasadach określonych w ustawie, do Rzecznika Praw Obywatelskich z wnioskiem o pomoc w ochronie swoich wolności lub praw naruszonych przez organy władzy publicznej (art. 80).

Ad 2) **Kodeks karny wykonawczy**. W art. 1 k.k.w. określono przedmiotowy zakres jego obowiązywania. Postanowiono mianowicie, że wykonywanie orzeczeń w postępowaniu karnym, karnym skarbowym i w dochodzeniu w sprawach o wykroczenia oraz kar porządkowych i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności odbywa się według przepisów tego kodeksu. Jego cechą charakterystyczną jest połączenie przepisów prawa materialnego (np. zasady odraczania wykonania kar) i procesowego (np. zasady postępowania organów wykonujących orzeczenia)²⁰⁹. Do innych cech charakterystycznych tej ustawy należy dopasowanie przepisów do standardów europejskich, uwzględnienie postanowień

²⁰⁷ Stańdo-Kawecka, jw. s. 101-103.

²⁰⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r. (DzU 1997 nr 78 poz. 483).

²⁰⁹ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 21-22.

międzynarodowych aktów prawnych ratyfikowanych przez Polskę, rozbudowanie przepisów dotyczących zasady indywidualizacji postępowania ze skazanymi oraz postanowień odnoszących się do praw i obowiązków osób pozbawionych wolności, racjonalizację karania polegającą na odejściu od nadmiernie represyjnego systemu reagowania na przestępczość poprzez poszerzenie obszaru stosowania środków probacyjnych i wzmocnienie roli kuratora sądowego oraz możliwości niesienia pomocy w społecznej readaptacji skazanych przez stowarzyszenia, fundacje, organizacje społeczne i związki wyznaniowe²¹⁰.

4.2. Zasady wykonywania sankcji izolacyjnych

Prawo nie jest tylko kategorią myślową i konstrukcją logiczną – jest przede wszystkim regułą funkcjonowania społecznego. Jednym z najbardziej istotnych pierwiastków życia zbiorowości jest swoista „psychika społeczna” stanowiąca materiał, z którego powstają normy prawne. Jeśli prawo ma być środkiem służącym utrzymywaniu względnej równowagi i harmonii we współżyciu jednostek między sobą, jak również w relacji jednostki do państwa, to musi być podporządkowane zasadom wpływającym z „psychiki społecznej”²¹¹. Całokształt funkcjonowania osoby pozbawionej wolności regulują zasady, które są wspólne dla wszystkich etapów reakcji na przestępstwo, i takie, które są specyficzne dla okresu wykonywania kary.

Do grupy wspólnych reguł, którym podporządkowane jest wykonywanie kary, należą²¹²:

- 1) zasada humanitaryzmu
- 2) zasada praworządności
- 3) zasada sprawiedliwości
- 4) zasada prawdy materialnej
- 5) zasada kontrydiktoryjności.

Ad 1) **Zasada humanitaryzmu** wyznacza nieprzekraczalną górną granicę dolegliwości, jaka może łączyć się w nieunikniony sposób z wszelkimi reakcjami karnoprawnymi jako środkiem przymusu. W myśl tej normy nie wolno stanowić, a w granicach prawa nie można stosować takich sankcji, które naruszałyby poczucie godności ludzkiej i przekraczały granicę tolerancji z punktu widzenia ludzkiej wrażliwości na los drugiego człowieka²¹³. Zgodnie z tą zasadą prawo karne powinno być humanitarne w tym znaczeniu, że wymagania powinny być stawiane na miarę możliwości ludzi, a stosowane sankcje nie powinny być okrutne, poniżej skazanego ani wyrządzać mu zbędnych dolegliwości²¹⁴. W prawie karnym wykonawczym zasada ta została wyrażona przede wszystkim w normach nakazujących

²¹⁰ Tamże s. 64-66.

²¹¹ Z. Papierkowski. *Co prawo karne zawdzięcza psychologii?* Lublin TN KUL 1947 s. 5-7.

²¹² Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 79.

²¹³ M. Cieślak. *Zasada humanizmu, jako naczelna dyrektywa w sferze prawa karnego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego” – Prawo 1985 nr 13 s. 73-75; K. Buchała. *Dyrektywy sądowego wymiaru kary*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1964 s. 138-153.

²¹⁴ Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 427.

poszanowanie godności ludzkiej i osobowości skazanego, w zakazie stosowania tortur lub nieludzkiego albo poniżającego traktowania i karania skazanych (art. 4 § 1 k.k.w.). Ponadto w obowiązującym prawie wykonawczym pierwszy raz w tak dobitny sposób ustalono, że sprawca jest podmiotem określonych praw i obowiązków (art. 5 § 1 k.k.w.). Status skazanego w syntetyczny sposób wyraża art. 4 § 2 k.k.w. stanowiąc, że zachowuje on prawa i wolności obywatelskie, a ich ograniczenie może wynikać jedynie z ustaw oraz z wydanego na ich podstawie prawomocnego orzeczenia sądu²¹⁵.

Ad 2) **Zasada praworządności** – realizacja tej reguły oznacza, że tryb i sposób działania wszystkich podmiotów postępowania wykonawczego, organów realizujących orzeczenia oraz prawa i obowiązki skazanego są określone przez kodeks karny wykonawczy i przepisy wynikające z tej ustawy. Z zasady tej wynika, że odpowiednio organy obowiązane są niezwłocznie wszcząć postępowanie wykonawcze, gdy orzeczenie stało się wykonalne (art. 9 § 1 k.k.w.). Skazany zaś ma obowiązek stosować się do wydanych przez te organy poleceń, zmierzających do realizacji orzeczenia (art. 5 § 2 k.k.w.).

Istotnym składnikiem zasady praworządności w postępowaniu wykonawczym są te przepisy kodeksu, które określają prawne i administracyjne formy kontroli i nadzoru nad wykonaniem orzeczeń. Do prawnych form kontroli należy zaliczyć uprawnienie skazanego do składania wniosków i wnoszenia zażaleń na postanowienia wydane w postępowaniu wykonawczym (art. 6 k.k.w.). Materialna gwarancja tej prerogatywy wynika z prawa do korzystania z obrońcy lub pełnomocnika na etapie wykonywania kary (art. 8 k.k.w.). Skazanemu przysługuje również prawo zaskarżania do sądu tych decyzji organów wykonujących orzeczenia, które nie są zgodne z prawem. Szczególną gwarancją realizacji zasady praworządności wobec skazanych stanowi sędziowski nadzór penitencjarny (art. 32-36 k.k.w., art. 200-205 k.k.w., art. 226 k.k.w.)²¹⁶.

Ad 3) **Zasada sprawiedliwości**. Według niej należy postępować sprawiedliwie, tj. zgodnie ze społecznym poczuciem sprawiedliwości. Trybunał Konstytucyjny w sposób następujący sformułował pojęcie sprawiedliwości: „Być sprawiedliwym, to jednakowo traktować istoty równe z pewnego punktu widzenia, tj. mające tę samą cechę charakterystyczną, istotną dla danej klasy (kategorii) ludzi (np. potrzeby, wyniki pracy, zdolności, zasługi). «Równe traktowanie» nie oznacza otrzymywania równych udziałów rozdzielanych dóbr, lecz stosowanie tej samej miary wobec wszystkich zainteresowanych otrzymaniem rozdzielanych dóbr, a więc ocenianie ich sytuacji według tych samych kryteriów oraz poświęcanie równej uwagi ich potrzebom i interesom. Zgodnie z zasadą sprawiedliwości «równych należy traktować równo», a «podobnych należy traktować podobnie»²¹⁷.

Jeżeli w podziale ludzi występują niesprawiedliwe różnice, to wówczas są one uważane za nierówność. Dlatego przy ocenie, czy określone traktowanie ludzi jest sprawiedliwe, nie da się uniknąć odpowiedzi, czy przy opiniowaniu została zachowa-

²¹⁵ Hołda, Postulski. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz* s. 24.

²¹⁶ Pawela. *Prawo karne wykonawcze* s. 80-81.

²¹⁷ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 9.03.1988 r. Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego 1988 poz. 1.

wana norma równości. I w tym zakresie można przytoczyć orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego. „Konstytucyjna zasada równości wobec prawa (równości w prawie) w ujęciu najszerszym polega na tym, że wszystkie podmioty prawa (adresaci norm prawnych), charakteryzujące się daną cechą istotną (relevantną) w równym stopniu, mają być traktowane równo – według jednakowej miary, bez zróżnicowań, zarówno dyskryminujących, jak i faworyzujących. Równość oznacza także akceptację różnego traktowania przez prawo różnych podmiotów (adresatów norm prawnych), bo równe traktowanie przez prawo tych samych podmiotów pod pewnym względem oznacza z reguły różne traktowanie tych samych podmiotów pod innym względem”²¹⁸.

Zasada sprawiedliwości na gruncie prawa karnego wykonawczego jest skierowana do wszystkich podmiotów uczestniczących w postępowaniu wykonawczym, zarówno organów państwowych, jak i społecznych, a także osób indywidualnych²¹⁹.

Ad 4) **Zasada prawdy materialnej.** Przepis art. 1 § 2 k.k.w. wprowadził normę polegającą na tym, że w kwestiach nieunormowanych w tym kodeksie nakazuje stosować odpowiednio przepisy kodeksu postępowania karnego. Oznacza to, że zdefiniowana w art. 2 § 1 k.p.k. zasada prawdy materialnej ma pełne zastosowanie w postępowaniu wykonawczym. Dlatego organy orzekające w tym postępowaniu są zobowiązane do podejmowania wszelkich starań, aby ich ustalenia faktyczne były zgodne z prawdą. Organy sprawujące kontrolę sądową mają obowiązek sprawdzania prawdziwości tych ustaleń.

W postępowaniu wykonawczym podstawową gwarancją dotarcia do prawdy materialnej stanowią w szczególności przepisy dotyczące kontrydiktoryjności postępowania wykonawczego przed sądem, zaskarżalność orzeczeń w tym postępowaniu (poza nielicznymi wyjątkami), dopuszczalność wzywania na posiedzenie sądu nie tylko stron, ale także innych osób, jeżeli ich udział może mieć znaczenie dla rozstrzygnięcia (art. 22 § 2 k.k.w.), możliwość uchylenia lub zmiany postanowienia wydanego w postępowaniu wykonawczym w trybie art. 24 k.k.w. oraz przesłuchania skazanego w drodze pomocy sądowej (art. 23 § 2 k.k.w.)²²⁰.

Ad 5) **Zasada kontrydiktoryjności.** Obowiązujący kodeks przywrócił zasadę równowagi stron w postępowaniu wykonawczym oraz niezbędne w tej fazie działania minimum ich dyspozycyjności, czyli prawo wpływania swym zachowaniem na przebieg i wyniki realizacji wyroku. Wyraża się to w przyznaniu skazanemu prawa do składania wniosków o wszczęcie postępowania przed sądem i do brania w nim udziału w charakterze strony, a także do wnoszenia zażaleń na wydane postanowienia (art. 6 § 1 k.k.w.). Postępowanie kontrydiktoryjne jest najlepszą metodą poznania rzeczywistości, a więc ustalenia prawdy materialnej. Umożliwia też stronom walkę o korzystne dla nich rozstrzygnięcia, co zaspokaja poczucie sprawiedliwości w fazie realizacji orzeczeń sądu²²¹.

²¹⁸ Tamże.

²¹⁹ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 81-82.

²²⁰ Tamże s. 82.

²²¹ Tamże s. 83.

Na gruncie przepisów prawa karnego wykonawczego istnieje szereg ogólniejszych reguł, które można określić jako swoiste normy prawa karnego wykonawczego. Można wśród nich wymienić m.in. zasady²²²:

- 1) realizacji celów i funkcji kary w postępowaniu wykonawczym,
- 2) indywidualizacji,
- 3) modyfikowania kar i środków karnych w realizacji postanowień sądu,
- 4) podporządkowania sądowi procesu wykonania orzeczeń,
- 5) resocjalizacji.

Ad 1) **Zasada realizacji celów i funkcji kary w postępowaniu wykonawczym.** Reguła ta jest określana również jako zasada ciągłości orzecznictwa lub kontynuacji podstawowych rozwiązań prawa karnego materialnego w procesie wykonywania wyroku²²³. Oznacza ona, że cały proces wykonywania orzeczeń służy wypełnianiu i stopniowemu osiągnięciu celów, jakie ustawodawca i sąd wiązali z określoną sankcją. Jeżeli w fazie wykonawczej cele kary zostaną osiągnięte wcześniej niż zakładano, to można zrezygnować z dalszej realizacji orzeczenia. Postępowanie wykonawcze nie stanowi jednak prostej kontynuacji celów kary, ponieważ w szczególności jest akcentowany jej aspekt zapobiegawczy i wychowawczy. Potwierdzają to przykładowo przepisy dotyczące warunkowego zwolnienia (art. 77 k.k. i 78 k.k.) czy pozwalające na ustanawianie, rozszerzanie lub zmianę obowiązków probacyjnych (art. 74 § 2 k.k.). W związku z tym można przyjąć, że w zakresie walki z przestępczością występuje jedność celów orzekania i wykonywania kary, przy jednoczesnej różnorodności stosowanych środków zmierzających do ich osiągnięcia w poszczególnych stadiach postępowania karnego²²⁴.

Ad 2) **Zasada indywidualizacji.** Systemy penitencjarne w różnych państwach mają swoją specyfikę, ale w większości z nich wykonywanie kary pozbawienia wolności jest oparte na zasadzie indywidualizacji, która polega na stwarzaniu warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanymi²²⁵. Realizacja tej normy jest możliwa zarówno poprzez stworzenie instytucjonalnych ram dla zróżnicowanego postępowania z osadzonymi – rodzaje i typy zakładów karnych, jak również w wyniku klasyfikacji skazanych. Ta ostatnia ma na celu wspieranie procesu resocjalizacji, zapobieganie demoralizacyjnym wpływom wśród osadzonych, zapewnienie im bezpieczeństwa osobistego, wybór odpowiedniego rodzaju, typu zakładu karnego i systemu wykonywania kary oraz właściwe rozmieszczenie więźniów wewnątrz zakładu karnego (art. 82 § 1 k.k.w.). Na podstawie wymienionych celów można stwierdzić, że klasyfikacja skazanych ma dwojaki charakter. Z jednej strony służy pozytywnej selekcji umożliwiającej stworzenie warunków dla indywidualizacji postępowania poprawczego, a z drugiej – selekcja negatywna ma zapobiegać wzajemnej demoralizacji i zwiększaniu bezpieczeństwa²²⁶.

²²² Paweła. *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz* s. 17-20; Hołda, Postulski. *Kodeks karny wykonawczy* s. 23-25.

²²³ J. Śliwowski. *Sądowy nadzór penitencjarny*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1965 s. 120; J. Bafia. *Podstawowe zasady prawa karnego wykonawczego*. „Państwo i Prawo” 1968 nr 10 s. 532.

²²⁴ Cieślak. *Polskie prawo karne* s. 460-462; Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 84-85.

²²⁵ Stańdo-Kawecka, jw. s. 79.

²²⁶ Lelental. *Wykład z prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej* s. 131-134.

W świetle obowiązujących przepisów wykonywanie kary pozbawienia wolności opiera się na zasadzie wolnej progresji, która w uzasadnieniu kodeksu karnego wykonawczego została określona jako „niesformalizowana progresja podporządkowana zasadzie indywidualizacji”²²⁷. Zasada wolnej progresji została wyrażona w art. 89 k.k.w., zgodnie z którym w trakcie odbywania kary skazanego przenosi się z więzienia zamkniętego do zakładu półotwartego lub bezpośrednio do otwartego, jeśli przemawia za tym jego pozytywna postawa i zachowanie. Ujemna ocena zachowania osadzonego i względy bezpieczeństwa uzasadniają jego przeniesienie do zakładu o większym stopniu zabezpieczenia oraz mniejszym zakresie swobody poruszania się. O przeniesieniu skazanego do zakładu innego typu orzeka komisja penitencyjna, która dokonuje okresowych ocen postępów osadzonego w procesie resocjalizacji²²⁸.

Ad 3) **Zasada modyfikowania kar i środków karnych w postępowaniu wykonawczym.** W treść przepisów k.k.w. wpisana jest potrzeba okresowej oceny wykonania orzeczenia z punktu widzenia realizacji celów kary, co może prowadzić do jej modyfikowania w postępowaniu wykonawczym. Z zasady tej wynika fakt systematycznego dostosowywania treści zastosowanej sankcji do postępów procesu resocjalizacji. W związku z tym na etapie wykonywania wyroku zachodzi potrzeba modyfikowania orzeczenia. W jednym wypadku zmiany te zwiększają dolegliwości kary (np. określonego typu zakładu karnego), a w innym – mają charakter złagodzenia orzeczonej sankcji (np. zastosowanie łagodniejszego sposobu odbywania kary pozbawienia wolności). We wszystkich wypadkach jej modyfikacja musi mieć formę postanowienia sądu²²⁹.

Ad 4) **Zasada podporządkowania sądowi procesu wykonania orzeczeń.** Z treści przepisów k.k.w. wynika, że orzeczenie sądu może być wykonywane przez różne podmioty, ale organem, do którego w ostatniej instancji należą wszystkie wiążące i rozstrzygające decyzje w tej sprawie, jest sąd. Można z tego wyprowadzić swoistą zasadę dla prawa wykonawczego – konieczność podporządkowania sądowi procesu wykonania orzeczeń. Wszystkie organy i zakłady, do których skierowano orzeczenie do wykonania, są obowiązane zawiadomić sąd zarówno o przystąpieniu do jego realizacji (art. 11 § 5 k.k.w.), jak również o jego przebiegu (art. 58 k.k.w.). Sąd może zbierać wiadomości o zachowaniu się skazanego w postępowaniu wykonawczym (art. 14 k.k.w., 172 § 2 k.k.w.) lub żądać wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary (art. 60 k.k.w.), może także w każdym czasie uchylić lub zmienić poprzednie postanowienie, jeżeli ujawnią się nowe lub uprzednio nieznanne okoliczności istotne dla rozstrzygnięcia (art. 24 § 1 k.k.w.), z tym zastrzeżeniem, że zmiana na niekorzyść skazanego jest niedopuszczalna po upływie 3 miesięcy od dnia uprawomocnienia się postanowienia (art. 24 § 2 k.k.w.). Sąd kontroluje także zgodność z prawem decyzji organów postępowania wykonawczego (art. 7 k.k.w) i do niego należy rozstrzyganie wątpliwości dotyczących wykonywania orzeczeń

²²⁷ *Uzasadnienie rządowego projektu s. 547.*

²²⁸ *Stańdo-Kawecka, jw. s. 134-135.*

²²⁹ *Pawela. Prawo karne wykonawcze s. 86.*

lub zarzutów odnoszących się do obliczania kary (art. 13 k.k.w.). Sąd może również umorzyć lub zawiesić postępowanie wykonawcze (art. 15 k.k.w.)²³⁰.

Ad 5) **Zasada resocjalizacji.** Jedną z fundamentalnych reguł postępowania wykonawczego jest resocjalizacja skazanych. Ten cel ustawodawca powiązał przede wszystkim z karą pozbawienia wolności, ale zadania przywracania przestępców do społeczeństwa mogą również spełniać inne środki formalnej reakcji na przestępstwo – kara ograniczenia wolności, środki probacyjne, niektóre środki karne. Idea resocjalizacji, rozumiana jako metoda postępowania ze skazanymi, zyskała dominującą pozycję w nauce prawa karnego oraz w praktyce penitencjarnej w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Jednak okazało się, że w warunkach izolacji więziennej, gdzie była wdrażana, z reguły nie prowadziła do poprawy. Dodatkowym argumentem za zniesieniem obowiązkowej resocjalizacji w warunkach izolacji więziennej było kwestionowanie uprawnienia państwa do przymusowej interwencji w osobowość człowieka²³¹. W obowiązującym systemie prawa w dalszym ciągu obowiązuje jednak idea resocjalizacji. Przemawia za tym treść art. 67 k.k.w., w którym określono, że wykonanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego, a tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa. Przedstawione sformułowanie sugeruje, że zasada resocjalizacji jest realizowana w sposób ostrożny i ma dobrowolny charakter. Nie jest obowiązkiem skazanego, ale ofertą, którą może on zaakceptować lub odrzucić. Norma resocjalizacji najwyraźniej zaznacza się w systemie programowanego oddziaływania, który jest obligatoryjny jedynie dla młodocianych, zaś pozostali skazani uczestniczą w tym systemie dobrowolnie (art. 95 k.k.w.)²³².

4.3. Sposoby wykonywania kary pozbawienia wolności

Wyodrębnienie rodzajów kary pozbawienia wolności – terminowej, 25 lat izolacji, dożywotniego odosobnienia – nie ma istotnego znaczenia dla procesu ich wykonywania²³³. Sankcje te mogą być realizowane tylko w miejscach do tego przeznaczonych – zakładach karnych, zorganizowanych i funkcjonujących według zasad ustalonych w k.k.w., regulaminie wykonywania kary pozbawienia wolności²³⁴ i w innych przepisach, do których wydania upoważnia k.k.w.²³⁵ Sposób wykonywania tych sankcji zależy natomiast od rodzaju i typu zakładu karnego oraz od systemu wykonywania kary pozbawienia wolności²³⁶.

²³⁰ Tamże s. 87.

²³¹ Tamże s. 85-86.

²³² Hołda, Postulski. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz* s. 25.

²³³ Hołda, Hołda. *Prawo karne wykonawcze* s.159.

²³⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25.07.2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (DzU 2003 nr 152 poz. 1493).

²³⁵ Pawela. *Prawo karne wykonawcze* s. 206-207.

²³⁶ Hołda, Postulski, jw. s. 307.

4.3.1. Rodzaje zakładów karnych

Podział zakładów karnych na rodzaje wyznacza kryterium przeznaczenia dla określonej kategorii skazanych²³⁷. Cztery z nich *expressis verbis* wymienia art. 69 k.k.w. – są to zakłady karne dla:

- 1) młodocianych,
- 2) pierwszy raz karanych,
- 3) recydywistów penitencjarnych,
- 4) odbywających karę aresztu wojskowego.

Ponadto art. 88 § 3 k.k.w. stwarza podstawę prawną do utworzenia kolejnego rodzaju zakładu przeznaczonego dla:

- 5) skazanych niebezpiecznych.

Ad 1) **Zakład karny dla młodocianych** jest przeznaczony dla skazanych, którzy nie ukończyli 24 r.ż., zwłaszcza jeżeli ich postawa i zachowanie za tym przemawiają, a także wówczas, gdy jest to konieczne ze względu na realizację zadań określonych w indywidualnych programach oddziaływania resocjalizacyjnego lub terapeutycznego (art. 84 § 1).

Wyodrębnienie zakładów karnych dla młodocianych było spowodowane kilkoma względami. Po pierwsze – z uwagi na mniejszą dojrzałość psychiczną osadzonych. Po drugie – ze względu na większą skuteczność oddziaływania wychowawczego. Po trzecie – z uwagi na odrębność stosowanych form i metod oddziaływania penitencjarnego, a w szczególności konieczność organizowania w szerokim zakresie nauczania i przyuczania do zawodu. Po czwarte – ze względu na konieczność odizolowania młodocianych od demoralizującego wpływu więźniów dorosłych²³⁸.

Ustawa nie określa szczegółowych dyrektyw dotyczących metod i środków oddziaływania na tę kategorię skazanych. Wynika to z faktu, że zakres pracy wychowawczej należy do dziedziny psychologii i pedagogiki penitencjarnej²³⁹. Programy resocjalizacji młodocianych muszą charakteryzować się dużą różnorodnością stosowanych metod i środków, a jednocześnie wysokim stopniem indywidualizacji oddziaływań ze względu na znaczną rozpiętość postaw, stopnia demoralizacji i podatności na wpływy zewnętrzne u tej kategorii osadzonych. Jako podstawowe formy resocjalizacji stosuje się nauczanie i zatrudnienie. Ponadto wykorzystuje się różnorodne formy oddziaływania zespołowego lub indywidualnego, odpowiednie do wieku skazanych – np. zajęcia kulturalno-oświatowe, wychowanie fizyczne i sport, prace o charakterze samorządowym, utrzymywanie więzi z rodziną. Zakres uprawnień młodocianych zależy od typu zakładu, w którym kara jest wykonywana. Ponadto ta kategoria osadzonych ma prawo do dłuższych lub dodatkowych widzeń, nie stosuje się wobec nich surowych kar dyscyplinarnych, z wyjątkiem pozbawienia lub ograniczenia uprawnień do zakupu wyrobów tytoniowych. Skuteczną formą oddziaływania jest również włączenie dorosłych skazanych w kształtowanie środowiska wychowawczego młodocianych, którzy z jednej strony wspomagają proces resocjalizacji, a z drugiej – zapobiegają wzajemnej demoralizacji młodych więźniów.

²³⁷ Tamże s. 318.

²³⁸ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 209-210.

²³⁹ T. Szymanowski, Z. Świda. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa Wyd. „Librata” 1998 s. 185.

Do zadań tych nadają się tylko osadzeni o nienagannym zachowaniu, którzy przed pozbawieniem wolności cieszyli się dobrą opinią, a przy tym są w stanie współdziałać z personelem zakładu penitencjarnego. Włączanie dorosłych skazanych w ten rodzaj oddziaływań następuje poprzez skierowanie za ich zgodą do odbywania kary w zakładzie dla młodocianych (art. 84 § 2 k.k.w.)²⁴⁰.

Ad 2) **Zakład karny dla pierwszy raz karanych.** W zakładach tego rodzaju przebywają ci, którzy są pierwszy raz karani, a jednocześnie nie kwalifikują się do innych zakładów penitencjarnych. Dotyczy to przede wszystkim sprawców, którzy po raz pierwszy zostali skazani na karę pozbawienia wolności, osób odbywających karę zastępczą i więźniów z kolejnym wyrokiem izolacji za przestępstwa nieumyślne (art. 85 k.k.w.). Szczególne względy resocjalizacyjne mogą przemawiać za skierowaniem recydywistów penitencjarnych do zakładu dla ukaranych po raz pierwszy – np. niewielki stopień demoralizacji, nieznaczne zagrożenie społeczne sprawcy, niewielki wymiar sankcji izolacyjnej (art. 86 k.k.w.). Decyzje w tym przedmiocie podejmuje komisja penitencjarna.

W omawianym rodzaju zakładów skazani poddawani są oddziaływaniu wychowawczemu stosownie do typu zakładu i systemu odbywania kary. Wymienione względy decydują również o rodzaju ich obowiązków i uprawnień²⁴¹. Istnienie zakładów karnych dla pierwszy raz karanych stanowi podstawę dwojakiego typu postulatów. Pierwszy z nich polega na tym, aby dokonać ich dalszego zróżnicowania ze względu na kryteria klasyfikacji osadzonych – wiek, stan zdrowia, rodzaj popełnionego przestępstwa, stopień demoralizacji²⁴². Drugi natomiast jest związany z tym, aby zwracać uwagę na staranne przestrzeganie zasad klasyfikacji wewnętrznej w tych ośrodkach²⁴³.

Ad 3) **Zakład karny dla recydywistów penitencjarnych.** Profil tego zakładu określa art. 86 k.k.w. Odbywają w nim karę dorośli skazani za przestępstwa i wykroczenia umyślne, którzy uprzednio już odbywali karę za podobne czyny (art. 86 k.k.w.). Jest więc przeznaczony dla skazanych w warunkach tzw. recydywy kodeksowej (art. 64 k.k.). Pojęcie recydywy penitencjarnej jest szersze i obejmuje wszystkie osoby, które poprzednio już odbywały karę pozbawienia wolności i ponownie zostały skazane na nią za umyślne przestępstwo. Przepis w art. 86 k.k.w. odnosi się jedynie do skazanych dorosłych, natomiast młodociani recydywiści penitencjarni odbywają karę w zakładzie dla młodocianych²⁴⁴.

Tak sprofilowany ośrodek więzienny wyraża założenie, że recydywiści stanowią kategorię osób w znacznym stopniu zdemoralizowanych i stwarzających większe zagrożenie dla społeczeństwa. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec nich należy do najważniejszych i najtrudniejszych zadań polityki penitencjarnej²⁴⁵. Nieskuteczność poprzednio orzeczonej i wykonanej izolacji nakazuje stworzenie surowszych warunków jej kolejnego odbywania oraz intensyfikację pracy resocja-

²⁴⁰ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 209.

²⁴¹ Tamże s. 210; Hołda, Postulski, jw. s. 356-357.

²⁴² Hołda, Postulski, jw. s. 354-355; Szymanowski, Świda, jw. s. 185.

²⁴³ S. Lelental. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa C. H. Beck 2001 s. 256.

²⁴⁴ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 211-212.

²⁴⁵ S. Lelental. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla recydywistów*. Warszawa–Łódź Wyd. Nauk. PWN 1992.

lizacyjnej. W zakładach dla recydywistów penitencjarnych wymienione funkcje występują łącznie. Głównym celem pracy wychowawczej w tym rodzaju zakładu jest kształtowanie u skazanych przekonania o możliwości i celowości prowadzenia uczciwego życia, bez powrotu do przestępstwa, dążenie do eliminowania niekorzystnych nawyków i kształtowanie zachowań ułatwiających przystosowanie społeczne.

Ad 4) **Zakład karny dla odbywających karę aresztu wojskowego.** Sąd może orzec areszt wojskowy w stosunku do żołnierza lub osoby powołanej do pełnienia służby wojskowej, jeżeli: a) za popełnione przestępstwo przewidziany jest areszt wojskowy, b) przestępstwo zagrożone jest pozbawieniem wolności nieprzekraczającym 5 lat, a wymierzona za nie kara nie byłaby surowsza niż 2 lata izolacji (art. 329 k.k.). Areszt wojskowy trwa najmniej miesiąc, a najwyżej 2 lata (art. 322 k.k.). W czasie jego odbywania osoba podlega szkoleniu wojskowemu, ma obowiązek pracy lub nauki oraz przestrzegania porządku w zakładzie. Areszt wojskowy jest szczególnym rodzajem sankcji, zawierającym wprawdzie elementy kary pozbawienia wolności, ale różni się od niej przede wszystkim tym, że jest odbywany w specjalnym zakładzie karnym z uwzględnieniem elementów szkolenia i dyscypliny wojskowej. Skazani realizują karę w umundurowaniu wojskowym pozbawionym godła państwowego oraz oznak i stopni wojskowych (art. 69 pkt 4 k.k.w. i art. 322 k.k.).

Ad 5) **Zakład karny dla skazanych niebezpiecznych.** Ten rodzaj więzienia jest przeznaczony dla osadzonych, którzy stwarzają poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego (art. 88 § 3 k.k.w.). Przesłanki kwalifikujące do kategorii niebezpiecznych sprawców są zawarte w art. 88a § 2 k.k.w. O niebezpieczeństwie sprawcy decydują właściwości i warunki osobiste, motywacja, sposób zachowania się przy popełnieniu przestępstwa, rodzaj i rozmiar ujemnych następstw czynu szkodliwego, sposób zachowania się w trakcie pobytu w zakładzie karnym lub stopień demoralizacji.

Pierwszym kryterium, które należy uwzględnić przy uznaniu osoby za sprawcę niebezpiecznego, jest rodzaj lub sposób popełnionego przestępstwa – zamach na niepodległość lub integralność Rzeczypospolitej Polskiej, konstytucyjny ustrój państwa lub konstytucyjne organy Rzeczypospolitej Polskiej, życie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, jednostkę Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, popełnienie przestępstwa ze szczególnym okrucieństwem, wzięcie lub przetrzymanie zakładnika, uprowadzenie statku wodnego lub powietrznego, użycie broni palnej, materiałów wybuchowych albo łatwopalnych.

Drugie kryterium stanowi ocena uprzedniego lub obecnego pozbawienia wolności związana ze stwarzaniem zagrożenia dla bezpieczeństwa zakładu karnego lub aresztu śledczego poprzez: a) organizowanie lub aktywne uczestnictwo w zbiorowym wystąpieniu, b) dopuszczenie się czynnej napaści na funkcjonariusza, c) zgwałcenie współwięźnia albo znęcanie się nad innym skazanym, d) ucieczkę lub próbę ucieczki.

Ponadto w zakładzie karnym dla niebezpiecznych skazanych mogą być osadzone osoby, które działały w zorganizowanej grupie albo w związku mającym na celu popełnianie przestępstw (art. 88 § 4 k.k.w.).

Cechą charakterystyczną dla tego rodzaju zakładów jest przestrzeganie w sposób szczególnie względów bezpieczeństwa. Dlatego istnieje dyrektywa, aby niebezpiecznych skazanych osadzać w zakładach typu zamkniętego. W praktyce mogą to być całe ośrodki lub wydzielone oddziały czy cele²⁴⁶. O osadzeniu osoby w takim miejscu powiadamia się sędziego penitencjarnego (88a § 1 k.k.w.).

Inne rodzaje zakładów karnych. Minister Sprawiedliwości na podstawie obowiązującego prawa karnego wykonawczego może w drodze rozporządzenia tworzyć inne rodzaje i typy zakładów karnych, a także ustalić inne systemy wykonywania kary pozbawienia wolności. Wprowadzane zmiany powinny być zgodne z celami izolacji, zasadami klasyfikacji skazanych, a także uwzględniać potrzeby w zakresie opracowania nowych środków i metod oddziaływania penitencjarnego na osadzonych (art. 71 k.k.w.).

Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet. Obowiązujący system prawny nie przewiduje odrębnego rodzaju zakładu karnego dla kobiet. Jednak w art. 87 § 1 stanowi, że kobiety odbywają karę pozbawienia wolności odrębnie od mężczyzn. W praktyce oznacza to, że więzienia przeznaczone dla kobiet są swego rodzaju odrębnym zakładem karnym²⁴⁷.

Do specyfiki odbywania kary przez kobiety należy zaliczyć przede wszystkim preferowanie więzienia półotwartego, chyba że stopień demoralizacji lub względy bezpieczeństwa przemawiają za realizacją wyroku w zakładzie karnym innego typu (87 § 2 k.k.w.). Druga różnica w stosunku do osadzania mężczyzn jest związana z realizacją funkcji macierzyńskich. Kobiecie ciężarnej lub karmiącej zapewnia się specjalistyczną opiekę (87 § 3 k.k.w.). W celu umożliwienia matce pozbawionej wolności sprawowania stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem organizuje się przy wskazanych zakładach karnych domy dla matki i dziecka, w których dziecko może przebywać na życzenie matki do ukończenia trzeciego roku życia, chyba że względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa, przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki albo za przedłużeniem lub skróceniem tego okresu. Decyzje w tym zakresie wymagają zgody sądu opiekuńczego (87 § 4 k.k.w.).

4.3.2. Typy zakładów karnych

Realizacji zasady niesformalizowanej progresji zakładającej, że od zachowania skazanych zależy możliwość ich awansowania lub degradacji, służy typologia zakładów karnych²⁴⁸. Różnica między nimi polega przede wszystkim na stopniu zabezpieczenia, izolacji osadzonych oraz ich uprawnieniach i obowiązkach w zakresie poruszania się na terenie więzienia i poza nim. Odmienność poszczególnych typów zakładów – uzasadniona zasadą progresji, indywidualizacją metod i środków oddziaływania na skazanych oraz ich przygotowaniem do wyjścia na wolność – może dotyczyć również innych dziedzin, np. widzeń, korespondencji czy rozmów telefonicznych (art. 70 § 2 k.k.w.)²⁴⁹.

²⁴⁶ Pawela. *Prawo karne wykonawcze* s. 208.

²⁴⁷ Szymanowski, Świda, jw. s. 192.

²⁴⁸ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 547.

²⁴⁹ Pawela. *Prawo karne wykonawcze* s. 216; Hołda, Postulski. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz* s. 319.

Odbywanie sankcji izolacyjnych może być organizowane w zakładach karnych typu (art. 70 § 1 k.k.w.):

- 1) zamkniętego,
- 2) półotwartego,
- 3) otwartego.

Ad 1) **Zakłady karne typu zamkniętego** charakteryzują się najmniejszą swobodą skazanych zarówno wewnątrz więzienia, jak i w zakresie ich kontaktów ze światem zewnętrznym. Ich reżim został określony w art. 90 k.k.w. Cele mieszkalne z reguły są zamknięte całą dobę. Zasadą jest, że osadzeni powinni być zatrudniani na terenie zakładu karnego. Mogą pracować poza nim, ale w pełnym systemie konwojowania. Jednak skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności mogą wykonywać pracę wyłącznie na terenie więzienia²⁵⁰. Nauczanie oraz zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe również są organizowane tylko w obrębie zakładu. Ruch więźniów po jego terenie odbywa się w sposób zorganizowany i pod dozorem. Osadzeni mogą korzystać jedynie z własnej bielizny i obuwia. Na korzystanie z własnej odzieży musi wyrazić zgodę dyrektor zakładu. Skazany może korzystać z dwóch widzeń w miesiącu. Z wyjątkiem określonych wypadków (art. 102 pkt. 11 k.k.w. i art. 103 k.k.) nadzorowi administracji zakładu karnego podlegają rozmowy telefoniczne, widzenia i korespondencja więźnia. Osobom odbywającym karę w zakładach zamkniętych nie można udzielać przepustek. Można im jednak przyznawać nagrody, w tym najważniejsze – zezwolenie na widzenia poza zakładem na okres 30 godzin i na opuszczenie zakładu do 14 dni. Przyznanie takiej nagrody skazanemu, który odbywa karę 25 lat albo dożywotniego pozbawienia wolności wymaga zgody sędziego penitencjarnego (art. 139 § 6 k.k.w.). „Przepustka losowa” jest udzielana przez sędziego penitencjarnego, a w przypadkach niecierpiących zwłoki przez dyrektora zakładu karnego²⁵¹.

Dodatkowy reżim towarzyszy ośrodkom typu zamkniętego, które są przeznaczone dla niebezpiecznych sprawców. Obostrzenia są sprecyzowane w art. 88b k.k.w. Po pierwsze – cele mieszkalne oraz miejsca przebywania osób niebezpiecznych są wyposażone w odpowiednie zabezpieczenia techniczno-ochronne. Po drugie – cele mieszkalne pozostają zamknięte całą dobę i często są kontrolowane. Po trzecie – skazani mogą uczyć się, pracować, bezpośrednio uczestniczyć w nabożeństwach, spotkaniach religijnych i nauce religii oraz korzystać z zajęć kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu, tylko w oddziale, w którym są osadzeni. Poruszanie się więźniów po terenie zakładu karnego odbywa się pod wzmocnionym dozorem i jest ograniczone tylko do niezbędnych potrzeb, ponadto poddaje się ich kontroli osobistej przy każdorazowym wyjściu i powrocie do cel. Widzenia skazanych odbywają się w wyznaczonych miejscach pod wzmocnionym dozorem. Mogą one przebiegać w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z odwiedzającymi, jeżeli zachodzi poważne zagrożenie bezpieczeństwa tych osób. Decyzje w tej sprawie podejmuje dyrektor zakładu karnego. Dodatkowo skazani nie mogą korzystać z własnej odzieży i obuwia.

²⁵⁰ Hołda, Postulski, jw. s. 375.

²⁵¹ Tamże s. 374-377.

Ad 2) **Zakłady karne typu półotwartego.** Zakres uprawnień skazanych w zakresie kontaktów wewnętrznych i zewnętrznych jest znacznie szerszy niż w więzieniu typu zamkniętego. Zakłady typu półotwartego odgrywają dużą rolę w procesie resocjalizacji, dlatego powinni w nich odbywać karę skazani objęci systemem programowanego oddziaływania²⁵².

Art. 91 k.k.w. określa następujący reżim dla zakładów typu półotwartego. Cele mieszkalne są otwarte w porze dziennej, a w porze nocnej mogą być zamknięte. Skazani mogą być zatrudniani poza zakładem karnym w systemie zmniejszonego konwojowania lub bez konwojenta. Osadzonym można zezwolić na uczestniczenie w nauczaniu, szkoleniu oraz zajęciach terapeutycznych organizowanych poza murami zakładu karnego, jak również w organizowanych przez administrację więzienia, poza jego obszarem zajęciach kulturalno-oświatowych i sportowych. Skazani mogą poruszać się po terenie zakładu według zasad ustalonych w porządku wewnętrznym oraz korzystać z własnej odzieży, bielizny i obuwia. Osadzonym można udzielać przepustek nie częściej niż raz na dwa miesiące, łącznie na okres 14 dni. Ponadto mogą oni korzystać z trzech widzeń w miesiącu. Widzenia podlegają nadzorowi administracji zakładu. Rozmowy w trakcie widzenia, korespondencja i kontakty telefoniczne mogą być kontrolowane w sposób fakultatywny.

Ad 3) **Zakłady karne typu otwartego** pełnią ważne funkcje w systemie penitencjarnym z dwóch powodów. Po pierwsze – stwarzają najwyższy i najkorzystniejszy stopień w systemie wolnej progresji. Wyraźnie złagodzony reżim odbywania kary spełnia rolę silnego bodźca w resocjalizacji skazanych. Po drugie – ośrodek otwarty daje możliwość ukształtowania końcowej fazy odbywania kary pozbawienia wolności²⁵³. Organizacja pobytu w takim zakładzie jest w największym stopniu podobna do życia na wolności. Dlatego spełnia on rolę pomostu między warunkami więziennymi i środowiskiem wolnościowym. Szczegółowe zasady organizowania zakładów otwartych określa art. 92 k.k.w. Cele mieszkalne skazanych są otwarte całą dobę. Są oni zatrudniani przede wszystkim poza terenem więzienia i bez konwojenta. Osadzonym można zezwolić na uczestniczenie w nauczaniu, szkoleniu, zajęciach terapeutycznych, kulturalno-oświatowych lub sportowych poza zakładem. Skazani mogą poruszać się po terenie więzienia według zasad ustalonych w porządku wewnętrznym. Do ich dodatkowych uprawnień należą możliwości: a) korzystania z własnej odzieży, bielizny i obuwia, b) otrzymywania z depozytu pieniędzy pozostających do osobistej dyspozycji, c) otrzymywania przepustek nie częściej niż raz w miesiącu, łącznie na okres nieprzekraczający 28 dni w roku, d) korzystania z nieograniczonej liczby widzeń – widzenia mogą podlegać nadzorowi administracji zakładu, ale rozmowy w trakcie ich trwania nie podlegają kontroli, e) przygotowywania posiłków we własnym zakresie. Ważne jest również to, że nie podlegają kontroli rozmowy telefoniczne i korespondencja skazanych.

²⁵² Uzasadnienie rządowego projektu s. 547; Szymanowski, Świda. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz* s. 195.

²⁵³ Szymanowski, Świda, jw. s. 213-215.

4.3.3. Systemy wykonywania izolacji

Praktyka wykazuje, że ciągle istnieją problemy z realizacją celów kary pozbawienia wolności. W obecnym kształcie prawnym ich osiągnięcie zależy w dużym stopniu od systemu wykonywania izolacji. Art. 81 k.k.w. wyodrębnia trzy systemy wykonywania kary pozbawienia wolności:

- 1) programowanego oddziaływania,
- 2) terapeutyczny,
- 3) zwykły.

Ad 1) Z **systemem programowanego oddziaływania** wiąże się największe nadzieje na skuteczną realizację celów wykonywania kary pozbawienia wolności. U jego podłoża leży przekonanie, że ten rodzaj sankcji powinien oddziaływać na wolę tego, kto – dobrowolnie popełniając przestępstwo – może również podjąć trud w zakresie kształtowania prospołecznych postaw²⁵⁴. Dlatego podstawowym warunkiem skuteczności programowanego oddziaływania jest współpraca skazanego z personelem penitencjarnym²⁵⁵. Na mocy art. 95 § 1 k.k.w. objęcie dorosłych więźniów tym systemem zostało uzależnione od ich zgody na partycypację w przygotowaniu i wykonaniu zaplanowanych działań resocjalizacyjnych. Obowiązek uczestniczenia w programowanym oddziaływaniu dotyczy jedynie młodocianych. Indywidualny program poprzedza się opracowaniem diagnozy zawierającej opis i wyjaśnienie przyczyn popełnienia przestępstwa. Następnie komisja penitencyjna ustala indywidualny program oddziaływań poprawczych. Zgoda dorosłego skazanego na udział w tym programie musi być wyrażona swobodnie i wyraźnie, najlepiej w formie pisemnej. Przed jej podjęciem należy udzielić zainteresowanej osobie stosownych informacji o zasadach odbywania kary w tym systemie oraz przedstawić projekt zindywidualizowanych działań. Propozycja tego rodzaju może być oferowana osadzonemu wielokrotnie i w każdym czasie²⁵⁶.

System programowanego oddziaływania jest nastawiony na resocjalizację i społeczną readaptację skazanego²⁵⁷. W związku z tym wymaga dużej aktywności zarówno ze strony osoby poddawanej resocjalizacji, jak i personelu odpowiedzialnego za przebieg tego procesu²⁵⁸. Uczestnictwo w tym systemie zakłada również, że musi zaistnieć pewien okres, w ciągu którego zastosowane środki mogą być zrealizowane. W praktyce potrzeba na to co najmniej kilku miesięcy. Z tego względu skazanym odbywającym zastępczą karę pozbawienia wolności, areszt za wykroczenia czy izolacyjne kary porządkowe w zasadzie nie należy oferować odbywania izolacji w tym systemie²⁵⁹.

W oddziaływaniach wychowawczych stosowana jest różnorodność metod i środków – głównie nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe, sport, działalność społeczna i kontakty ze światem zewnętrznym²⁶⁰. Treść planu oddziaływania po-

²⁵⁴ J. Śliwowski. *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1982 s. 216 i s. 227.

²⁵⁵ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 219-220.

²⁵⁶ Hołda, Postulski, jw. s. 384-385.

²⁵⁷ Tamże s. 364; Szymanowski, Świda, jw. s. 217.

²⁵⁸ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 547.

²⁵⁹ Hołda, Postulski, jw. s. 386-389.

²⁶⁰ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 547.

winna być za każdym razem dostosowana do potrzeb skazanego. Ustawodawca w art. 95 § 2 k.k.w. sugeruje, aby w ramach indywidualnych programów w szczególności uwzględniać²⁶¹:

a) W zakresie zatrudniania – potrzebę kształtowania nawyku pracy w przypadku, gdy skazany dotąd nie pracował zarobkowo albo nie robił tego systematycznie; natomiast jeśli utrzymywał się z pracy – wykorzystywanie jego kwalifikacji lub umiejętności w zakładzie karnym lub ułatwienie zatrudnienia na własny rachunek.

b) W zakresie nauczania – posiadane wykształcenie i potrzebę jego uzupełniania; kontynuowanie nauki rozpoczętej przed osadzeniem w zakładzie; doskonalenie zawodowe.

c) W zakresie kontaktu z rodziną i osobami bliskimi – miejsce odbywania kary ułatwiające spotkania oraz stosowanie zezwoleń na zajęcia kulturalno-oświatowe poza zakładem karnym.

d) W zakresie zobowiązań materialnych – wywiązywanie się z obowiązku łożenia na utrzymanie rodziny, zapłacenia grzywny, kosztów postępowania, zasądzonych roszczeń, spłacania rat lub pożyczek itp.

e) W zakresie współdziałania z innymi – włączanie do zespołów prowadzących działalność kulturalno-oświatową, społeczną i sportową oraz określanie rodzaju i form tych zajęć.

f) W zakresie innych uprawnień – sprecyzowanie ich rodzaju i sposobu wykorzystywania.

g) W zakresie przygotowania wyjścia na wolność – pomoc w znalezieniu pracy lub miejsca zamieszkania, ułatwienie kontaktu z kuratorem sądowym.

h) W zakresie okresowych ocen postępów resocjalizacji – ustalenie kryteriów i terminu najbliższej oceny realizacji programu poprawczego.

Zasada okresowych ocen wykonania programu zakłada, że jego realizacja powinna być dostosowana do postępów resocjalizacji i do zmieniających się okoliczności – np. zdobytych kwalifikacji zawodowych, stanu zdrowia, możliwości zatrudnienia (art. 95 § 3 k.k.w.). W wyniku wprowadzenia tej zasady istnieje możliwość stworzenia oddziaływań wychowawczych o dynamicznym charakterze. Zachęty i przywileje powinny stymulować pozytywne postawy skazanego, skłaniać innych do naśladownictwa oraz eliminować z programu poprawczego tych więźniów, którzy nie poddają się procesowi resocjalizacji²⁶². Jeżeli w trakcie realizacji programu zachodzą przesłanki do odbywania kary w systemie terapeutycznym, to skazany jest do niego przenoszony (art. 95 § 4 k.k.w.). Jeżeli natomiast osadzony nie przestrzega wymagań ustalonych w programie oddziaływania, to jest przenoszony do realizacji wyroku w systemie zwykłym²⁶³.

Ad 2) **System terapeutyczny.** Jego istotą jest stosowanie środków leczniczych i psychokorekcyjnych oraz ich dostosowanie do indywidualnych potrzeb więźniów²⁶⁴. Uzasadnieniem dla stworzenia takiej formy oddziaływań jest fakt, że

²⁶¹ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 220.

²⁶² Tamże s. 221.

²⁶³ Hołda, Postulski, jw. s. 384-389.

²⁶⁴ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 547.

u znacznego odsetka skazanych na karę pozbawienia wolności występują zaburzenia psychiczne i/lub fizyczne²⁶⁵. Według art. 96 § 1 k.k.w. odbywanie kary w systemie terapeutycznym jest uzależnione od łącznego spełnienia dwóch przesłanek. Pierwsza dotyczy wystąpienia niepsychotycznego zaburzenia psychicznego, zaburzenia preferencji seksualnych, upośledzenia umysłowego, uzależnienia od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych czy też niepełnosprawności fizycznej. Drugą przesłanką to konieczność oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej. W przypadku ich zaistnienia nie jest wymagana zgoda skazanego na odbywanie kary w systemie terapeutycznym (art. 96 § 3 k.k.w.).

Do podstawowych celów oddziaływań w tym systemie należy zapobieganie pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, przywracanie równowagi psychicznej oraz kształtowanie zdolności współżycia społecznego i przygotowanie do samodzielnego życia skazanych (art. 97 § 1 k.k.w.). W przypadku kierowania osadzonego do odbywania kary w systemie terapeutycznym szczególne znaczenie mają badania osobopoznawcze, przede wszystkim psychologiczne i psychiatryczne²⁶⁶. Specjalistyczna opieka jest prowadzona głównie w oddziałach terapeutycznych o określonej specjalności (art. 96 § 4 k.k.w.). Systemem tym mogą być również objęci skazani przebywający poza oddziałami terapeutycznymi na bazie indywidualnych programów, które są poprzedzone diagnozą zawierającą charakterystykę zaburzeń, aktualnego stanu psychofizycznego, problemu stanowiącego podstawę skierowania do systemu terapeutycznego oraz ocenę motywacji skazanego do uczestnictwa w programie.

W indywidualnym programie terapeutycznym określa się przede wszystkim rodzaje i formy oddziaływań specjalistycznych, zwłaszcza psychologicznych, lekarskich i rehabilitacyjnych. Na wniosek lub po zasięgnięciu opinii personelu specjalistycznego dyrektor zakładu karnego dokonuje niezbędnych odstępstw od przewidzianego sposobu wykonania kary, uzasadnionego stanem zdrowia i potrzebami terapii skazanego. Podobnie jak w zakresie programowanego oddziaływania, również w systemie terapeutycznym dokonuje się okresowych ocen wykonywania indywidualnych programów²⁶⁷. Po zakończeniu oddziaływań więźnia przenosi się do innego systemu – programowanego lub zwykłego²⁶⁸.

Ad 3) **System zwykły**. W taki sposób wykonywana jest kara pozbawienia wolności tych skazanych dorosłych, którzy jej nie odbywają w systemie programowanego oddziaływania lub terapeutycznym²⁶⁹. Do odbywających karę w tym systemie mają zastosowanie wszystkie przepisy k.k.w. i regulaminu jej wykonania, z wyjątkiem odrębności stosowanych w uprzednio wymienionych systemach. Praca ze skazanymi obejmuje więc wszystkie metody i środki wpływu resocjalizacyjnego – zatrudnienie, naukę, zajęcia społeczno-wychowawcze, sport, stosowanie kar

²⁶⁵ Hołda, Postulski, jw. s. 389; T. Kolarczyk. *Terapeutyczny system wykonywania kary pozbawienia wolności*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1995 nr 10 s. 35.

²⁶⁶ Hołda, Postulski, jw. s. 389-391.

²⁶⁷ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 221-222.

²⁶⁸ Hołda, Postulski, jw. s. 391.

²⁶⁹ Tamże s. 391-393.

i nagród. Wprowadzana jest także indywidualizacja form i środków oddziaływania w ramach określonego rodzaju i typu zakładu karnego. Do osadzonych, którzy odbywają karę w systemie zwykłym, odnosi się również zasada okresowych ocen resocjalizacji, a stwierdzone w tej mierze postępy są uwzględniane przez stosowne awansowanie lub degradowanie skazanych w obrębie poszczególnych typów zakładów. W odróżnieniu od programowanego oddziaływania, w zwykłym systemie odbywania kary nie istnieje wymóg sporządzania indywidualnych programów i ich okresowej oceny²⁷⁰.

4.4. Status skazanego

Współcześnie coraz więcej państw reguluje prawa i obowiązki więźniów przepisami rangi ustawowej w przekonaniu, że jest to jedna z istotnych gwarancji praworządności i humanitarnego wykonania kary pozbawienia wolności²⁷¹. W polskim prawie podstawowa norma służąca wyznaczeniu statusu skazanego jest zawarta w art. 5 § 1 k.k.w., według której jest on podmiotem praw i obowiązków zawartych w kodeksie karnym wykonawczym. Geneza tego przepisu bierze się z faktu postrzegania człowieka jako wartości najwyższej. Oznacza to, że skazany nie może być traktowany jako przedmiot zabiegów wychowawczych czy środków przymusu. W całym procesie wykonywania orzeczeń muszą być zachowane jego podmiotowe prawa, zaś do ich respektowania zobligowane są organy wykonujące orzeczenia²⁷².

Przepis art. 5 § 1 k.k.w. odnosi się do praw i obowiązków określonych przez kodeks karny wykonawczy, chodzi więc o prawa i obowiązki, które są elementem stosunku prawnego między skazanym a organem wykonującym orzeczoną karę. W przepisach tego kodeksu znajdują się również instytucjonalne zabezpieczenia osadzonego przed takim postępowaniem organów wykonawczych, które nie są zgodne z celami kary. Ponadto k.k.w. wyposaża skazanego w prawa podmiotowe, które pozwalają jemu samemu lub jego obrońcy aktywnie przeciwstawiać się jakimkolwiek odstępstwom od zasad wykonywania orzeczeń i ułatwiają mu realizację podmiotowych gwarancji w postępowaniu wykonawczym. Ważne jest również to, że ustawa ta pozwala osadzonemu wpływać w pewnym zakresie na proces modyfikowania kary w sposób odpowiedni do stopnia realizacji jej celów i postępów resocjalizacji²⁷³.

Na status prawny osoby w postępowaniu wykonawczym składa się suma jej obowiązków i praw. Są one wspólne dla wszystkich skazanych niezależnie od rodzaju zastosowanej sankcji. Dodatkowe regulacje w tym zakresie w stosunku do osób izolowanych znajdują się w III i IV rozdziale kodeksu karnego wykonawczego. Status prawny skazanego różni się zasadniczo od położenia każdego innego obywatela, wobec którego obowiązuje zasada, że uprawnieniom towarzyszą odpo-

²⁷⁰ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 223.

²⁷¹ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 551-554.

²⁷² T. Jasudowicz. *Administracja wobec praw człowieka*. Toruń Wyd. Dom Organizatora 1996 s. 31-32.

²⁷³ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 106-109.

wiednie obowiązki. W odniesieniu do osoby karanej na pierwszy plan wysuwają się jej obowiązki, co wynika z faktu prawomocnego skazania za szkodliwy społecznie czyn.

Obowiązki skazanego. Czynnikiem przesądzającym o celowości wysunięcia na pierwszy plan obowiązków skazanego jest fakt, że dopiero na podstawie uświadomienia sobie zakresu i treści obowiązków wynikających z pozbawienia wolności można mówić o prawach tej osoby²⁷⁴.

Podstawowym obowiązkiem osoby karanej jest konieczność poddania się wykonaniu orzeczenia. W ten sposób wyrażona została zasada, że państwo realizuje wynikający z treści prawomocnego i wykonalnego wyroku przymus wobec osądzonego obywatela, który ma obowiązek poddania się rygorom wynikającym z orzeczenia. Imperatywem, który wysuwa się na pierwszy plan w postępowaniu wykonawczym, jest zobowiązanie po stronie organów wykonawczych do niezwłocznej realizacji orzeczenia, a po stronie skazanego – konieczność podporządkowania się rygorom tego postępowania²⁷⁵.

Na podstawie art. 116 § 1 k.k.w. można wymienić dodatkowe powinności więźnia:

1) Obowiązek stosowania się do wydawanych poleceń. Generalny nakaz stosowania się skazanego do poleceń wydawanych przez uprawniony organ postępowania wykonawczego formułuje art. 5 § 2 k.k.w. W odniesieniu do wykonania kary izolacji ogólną normą jest art. 73 k.k.w., który stanowi, że w zakładach karnych utrzymuje się dyscyplinę i porządek w celu zapewnienia bezpieczeństwa i realizacji zadań kary pozbawienia wolności. Dyrektor ustala porządek wewnętrzny zakładu karnego. Z art. 116 § 1 k.k.w. natomiast wynika, że skazany ma obowiązek przestrzegania przepisów określających zasady i tryb realizacji kary oraz wykonywania poleceń przełożonych i innych uprawnionych osób.

2) Obowiązek poprawnego zachowania się. Nakaz ten oznacza podporządkowanie się przepisom prawa karnego wykonawczego i poleceniom uprawnionych organów postępowania wykonawczego.

3) Obowiązek niezwłocznego zawiadomienia przełożonego o chorobie własnej oraz o zauważonych zaburzeniach zdrowotnych u innego skazanego.

4) Obowiązek poddania się badaniom, leczeniu, zabiegom lekarskim, sanitarnym oraz rehabilitacji.

5) Obowiązek wykonywania odpłatnej lub nieodpłatnej pracy wskazanej przez administrację więzienną.

6) Obowiązek dbałości o mienie zakładu penitencjarnego, jak też o minie każdej instytucji oraz podmiotu gospodarczego, w którym skazany jest zatrudniony.

Wymieniony katalog nie wymienia wszystkich powinności osadzonego, ponieważ jest on również podporządkowany rygorom wpływającym z innych przepisów, które określają tryb wykonywania kary pozbawienia wolności oraz obowiązkowi wpływającym z poleceń uprawnionych organów (art. 116 § 1 k.k.w.), z wyjątkiem tych, które naruszałyby obowiązujące prawo²⁷⁶.

²⁷⁴ Tamże s. 245.

²⁷⁵ Tamże s. 110.

²⁷⁶ Szymanowski, Świda, jw. s. 270.

Uprawnienia skazanego. Katalog praw osoby odbywającej karę pozbawienia wolności został określony w art. 102 k.k.w. Na podstawie treści tego artykułu można stwierdzić, że więzień ma prawo do:

1) odpowiedniego ze względu na zachowanie zdrowia wyżywienia, odzieży, warunków bytowych, pomieszczeń oraz świadczeń zdrowotnych i właściwych warunków higieny;

2) łączności ze światem zewnętrznym, a zwłaszcza z rodziną i innymi bliskimi osobami;

3) korzystania z wolności religijnej;

4) otrzymywania związanego z zatrudnieniem wynagrodzenia oraz do ubezpieczenia społecznego w zakresie przewidzianym w odrębnych przepisach, a także pomocy w uzyskiwaniu świadczeń inwalidzkich;

5) kształcenia i samokształcenia oraz wykonywania twórczości własnej, a za zgodą dyrektora zakładu karnego do wytwarzania i zbywania wykonanych przedmiotów;

6) korzystania z zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych oraz z radia, telewizji, książek i prasy;

7) komunikowania się z obrońcą, pełnomocnikiem, właściwym kuratorem sądowym oraz wybranym przez siebie przedstawicielem;

8) zapoznawania się z opiniami, sporządzonymi przez administrację zakładu karnego, stanowiącymi podstawę podejmowanych wobec niego decyzji;

9) składania wniosków, skarg i prośb organowi właściwemu do ich rozpatrzenia oraz przedstawiania ich, bez obecności innych osób, administracji zakładu karnego, kierownikom jednostek organizacyjnych Służby Więziennej, sędziemu penitencjarnemu, prokuratorowi i Rzecznikowi Praw Obywatelskich;

10) prowadzenia korespondencji, bez jej cenzurowania, z organami ścigania, wymiaru sprawiedliwości i innymi instytucjami państwowymi, samorządowymi oraz z Rzecznikiem Praw Obywatelskich.

Na podstawie przedstawionego katalogu można stwierdzić, że uprawnienia skazanego na karę pozbawienia wolności mają różnicowany charakter. Po pierwsze – gwarantują odpowiednie warunki bytowe w zakresie wyżywienia, zamieszkania, higieny, bezpieczeństwa osobistego. Po drugie – zabezpieczają łączność ze światem zewnętrznym w postaci widzeń, korespondencji i rozmów telefonicznych. Po trzecie – zapewniają aktywność w czasie odbywania kary – uprawnienia związane z uczestnictwem w nauce, zajęciami kulturalno-oświatowymi i sportowymi. Po czwarte – zapewniają możliwości rozwoju w sferze duchowej, czyli wolność religijną²⁷⁷.

Warto również zwrócić uwagę na to, że kodeks karny wykonawczy stworzył cały system instytucji gwarantujących realność statusu więźnia. Charakter gwarancyjny spełnia przede wszystkim nadzór sądowy nad wykonaniem kary pozbawienia wolności i zapewnienie więźniowi swobodnego dostępu do sądu penitencjarnego. Funkcje gwarancyjne wynikają również z uprawnień podmiotowych skazanego, wśród których znajdują się prawa: inicjowania postępowania i składania

²⁷⁷ Tamże s. 237; Stańdo-Kawecka, jw. s. 163-179.

wniosków dowodowych, uczestniczenia w czynnościach procesowych, składania oświadczeń procesowych, korzystania z obrońcy w postępowaniu przed sądem, zaskarżania decyzji procesowych (wnoszenia zażaleń na postanowienia i zarządzenia w postępowaniu wykonawczym). Gwarancje osadzonego wynikają również z Konstytucji RP. Wśród nich należy wymienić: prawo do wynagrodzenia szkody, jaka została wyrządzona więźniowi przez niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej (art. 77 Konstytucji), kontrolę konstytucyjności prawa przez Trybunał Konstytucyjny, w ramach której mogą być chronione prawa jednostki skazanej na karę pozbawienia wolności (art. 188 Konstytucji), możliwość zwrócenia się do Rzecznika Praw Obywatelskich w przypadku naruszenia praw osadzonego na skutek działania lub zaniechania organów wykonujących orzeczenia (art. 102 k.k.w.), prawo wniesienia skargi konstytucyjnej do Trybunału Konstytucyjnego (art. 79 Konstytucji)²⁷⁸. Dodatkowo więzień jest uprawniony do zwrócenia się ze skargą indywidualną do organów międzynarodowych w razie naruszenia jego praw, które są gwarantowane przez akty prawa międzynarodowego.

4.5. Odroczenie i przerwa w wykonywaniu izolacji

Odroczenie wykonywania kary. Występuje ono wówczas, gdy skazany nie rozpoczął jeszcze jej odbywania²⁷⁹. Podstawą obligatoryjną takiej decyzji jest choroba psychiczna lub inna ciężka choroba uniemożliwiająca realizację wyroku (taki stan więźnia, w którym umieszczenie go w zakładzie karnym może zagrażać życiu lub powodować dla jego zdrowia poważne niebezpieczeństwo). Odroczenie z podanych wyżej przyczyn następuje do czasu ustania przeszkody (art. 150 k.k.w.). Ustalenie ciężkiej choroby nie wystarcza do odroczenia wykonania kary na podstawie art. 150 k.k.w. Musi to być ciężka choroba, która może zagrażać życiu skazanego lub spowodować dla jego zdrowia poważne niebezpieczeństwo w przypadku osadzenia go w zakładzie karnym. „Poważne niebezpieczeństwo” oznacza wysoki stopień i bezpośredniość możliwości wystąpienia skutku w ustroju skazanego. Chodzi więc o sytuację, w której charakter choroby lub rozmiar doznanego uszkodzenia ciała są tego rodzaju, że brak odpowiedniej interwencji medycznej w warunkach izolacji uniemożliwia likwidację zagrożenia życia lub poważnego niebezpieczeństwa dla zdrowia²⁸⁰.

Podstawą fakultatywnego odroczenia wykonania kary mogą być dwie przyczyny: pierwsza zachodzi w sytuacji, gdy natychmiastowe wykonanie kary pociągnęłoby dla skazanego lub jego rodziny zbyt ciężkie skutki (151 § 1 k.k.w.), a druga w przypadku, gdy liczba osadzonych więźniów przekracza w skali kraju ogólną pojemność zakładów karnych, przy uwzględnieniu normy powierzchni przypadającej na jednego skazanego (art. 248 § 1 k.k.w.).

Odroczenie fakultatywne może nastąpić na czas do 6 miesięcy, przy czym okres odroczenia biegnie nie od dnia prawomocności wyroku, lecz od momentu wydania

²⁷⁸ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 111-112.

²⁷⁹ Tamże s. 254-257.

²⁸⁰ Hołda, Postulski, jw. s. 494-495.

jego postanowienia w tym przedmiocie. Może być ono udzielone kilkakrotnie, jednakże łączny okres nie może przekroczyć roku (art. 151 § 1 i 2 k.k.w.), chyba że chodzi o kobietę ciężarną lub kobietę w okresie 3 lat po urodzeniu dziecka, która sprawuje nad nim opiekę (art. 151 § 3). Może się okazać, że po okresie odroczenia, szczególnie ze względu na chorobę psychiczną lub inną ciężką chorobę, wykonanie kary pozbawienia wolności będzie w dalszym ciągu niemożliwe lub niecelowe. W takim wypadku sąd w postępowaniu wykonawczym może warunkowo zawiesić wykonanie tej kary na zasadach określonych w art. 69-75 k.k. Podstawę prawną do takiego postanowienia daje art. 152 k.k.w., który określa warunki formalne takiej decyzji. Pierwszy polega na tym, że kara pozbawienia wolności nie może przekraczać 2 lat, a drugi zakłada, że okres odroczenia musi trwać co najmniej 1 rok. Pozostałe przesłanki formalne i materialne są takie same jak przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności²⁸¹.

Przerwa w odbywaniu kary. Obligatoryjną podstawę takiej decyzji stanowią takie same przesłanki, które stanowią o obligatoryjnym odroczeniu wykonania kary pozbawienia wolności (art. 153 § 1 k.k.w.). Może ona nastąpić tylko wówczas, gdy stan zdrowia skazanego nasuwa uzasadnioną obawę o jego życie lub stwarza poważne zagrożenie dla jego zdrowia. Podstawą fakultatywnej przerwy mogą być ważne względy zdrowotne, rodzinne lub osobiste. Kodeks przewiduje dwa okresy dopuszczalnej przerwy. Okres pierwszy – do czasu wyzdrowienia – w przypadku choroby psychicznej lub innej ciężkiej choroby. W razie stwierdzenia choroby stwarzającej długotrwałą przeszkodę uniemożliwiającą postępowanie wykonawcze, należy je zawiesić na podstawie art. 15 § 2 k.k.w. Jeżeli natomiast przemawia za tym szczególny interes społeczny albo ważne względy zdrowotne i rodzinne, sąd może udzielić przerwy w odbywaniu kary na okres jednego roku²⁸².

Ukazana w I rozdziale charakterystyka regulacji kary pozbawienia wolności pozwala na stwierdzenie, że polski system prawny w dużym stopniu uwzględnia znaczenie podmiotowych uwarunkowań skuteczności sankcji izolacyjnych. Przedstawiony wniosek potwierdza szerokie możliwości stosowania sankcji alternatywnych w stosunku do kary pozbawienia wolności, duże znaczenie prewencji indywidualnej w orzekaniu i wykonywaniu izolacji, readaptacyjne cele wykonywania kary pozbawienia wolności oraz możliwości wprowadzania nowych środków i metod oddziaływania penitencjarnego na skazanych.

²⁸¹ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 257.

²⁸² Tamże s. 258-259.

ROZDZIAŁ II

POLITYKA KRYMINALNA

Trójczłonowa reakcja na przestępstwo zależy od preferencji środków stosowanych w polityce kryminalnej danego państwa¹. W sensie wąskim politykę kryminalną wiąże się wyłącznie ze sferą ustawodawczą dotyczącą rozważań *de lege ferenda* nad prawem karnym, a przez politykę karną – zespół działań dotyczący racjonalnej praktyki w zakresie stosowania kar i innych sankcji w granicach przewidzianych przez prawo². W szerokim natomiast ujęciu pod pojęciem polityki kryminalnej rozumiany jest całokształt działalności skierowanej na zapobieganie przestępczości – profilaktykę, ustawodawstwo karne, ściganie przestępstw, orzekanie sankcji i ich wykonywanie³. W ten sposób współczesna polityka kryminalna rozpatruje przestępstwo w kontekście społecznym i obejmuje swoim zakresem wszystkie jego fazy – od zamiaru jego dokonania aż do zakończenia procesu resocjalizacji sprawcy⁴.

1. PRZESTĘPCZOŚĆ W POLSCE

Zachowania sprzeczne z normami prawa karnego stanowią sferę patologii społecznej, która ma swoje przyczyny, charakteryzuje się pewną dynamiką i w stosunku do której można stawiać określone prognozy.

1.1. Przyczyny zjawiska

Należy zwrócić uwagę na kilka nieprawidłowości w funkcjonowaniu polskiego społeczeństwa, które od początku lat czterdziestych do chwili obecnej

¹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski. *Kryminologia*. Gdańsk Arche 2001 s. 473-474.

² M. Cieślak. *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*. Warszawa Wydawnictwa Prawnicze PWN 1995 s. 40-41.

³ L. Gardocki. *Prawo karne*. Warszawa C. H. Beck 2005 s. 5-6.

⁴ W. Świda. *Kryminologia*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1977 s. 19; B. Hołyst. *Kryminologia*. Warszawa LexisNexis 2004 s. 1388.

prowadzą do zwiększonego nasilenia przestępczości. Z jednej strony okres transformacji ustrojowej spowodował chaos w obowiązującym prawie (częste zmiany przepisów, „luki prawne”), a z drugiej – doprowadził do osłabienia nieformalnej (np. rodzinnej) i formalnej (np. niska wykrywalność sprawców) kontroli społecznej. Wraz z rozwojem gospodarki rynkowej nastąpiło rozwarstwienie społeczeństwa. Utworzyły się bieguny „nędzy” i „bogactwa”. Zmarginalizowane grupy ludzi, zwłaszcza bezrobotni lub pracownicy utrzymujący się z pracy fizycznej, doświadczały frustracji i zagubienia w nowym systemie. Powstanie „bieguna bogactwa” było związane z większą ilością cennych dóbr pozostających w posiadaniu ludności. Ważnym aspektem doprowadzającym do wzrostu tego zjawiska było również otwarcie granic i zwiększenie migracji cudzoziemców⁵. Prawidłowości dotyczące przyczyn dużej dynamiki przestępczości w ostatnich kilkunastu latach potwierdzają wyniki analiz statystycznych. Liczba podejrzanych w 2002 r. w stosunku do 1989 wzrosła niemal trzykrotnie (z 550 tys. do 1 mln 400 tys.). Odniesienie tej wartości do populacji ogólnopolskiej wskazuje, że na każde 100 tys. mieszkańców w 2002 r. przypadało 1430 osób podejrzanych. Jeśli w liczbie ludności nie zostaną uwzględnione osoby, które w świetle prawa nie mogą popełnić przestępstwa (nieletni do 13 r.ż.), to wówczas udział podejrzanych wzrasta do 1685 na każde 100 tys. mieszkańców. Warto również zaznaczyć, że w 2002 r. odsetek podejrzanych był znacznie niższy od liczby stwierdzonych przestępstw (wykrywalność – 54,9%)⁶. Podobne tendencje w zakresie wykrywalności wystąpiły w następnych latach: w 2003 – 55,2%, 2004 – 56,2%, 2005 r. – 58,6%⁷. Istniejąca dysproporcja między wskaźnikiem stwierdzonych przestępstw a liczbą podejrzanych oznacza, że wiele czynów karalnych pozostaje bez rozpoznanego sprawcy.

Nowe tendencje. W ostatnich kilkunastu latach zaistniały trzy groźne zjawiska, które nie w pełni znajdują odzwierciedlenie w statystykach.

Pierwsze dotyczy przestępczości gospodarczej. Suma strat z tego powodu jest wielokrotnie większa, niż straty wynikające z przestępczości pospolitej. Przy tym organa ścigania przez bardzo długi czas wykazywały całkowitą bezradność wobec tego zjawiska, a obecne działania w tym zakresie są w dalszym ciągu niewystarczające. Dlatego istnieje ciemna liczba czynów popełnionych w ramach tej kategorii przestępczości.

Druga tendencja jest związana z powstaniem przestępczości zorganizowanej. Według danych operacyjnych z lat dziewięćdziesiątych w Polsce działało ok. 400 zorganizowanych grup przestępczych, których szacunkowa liczebność wynosiła od kilku do kilkunastu tysięcy osób. Grupy te zajmują się systematycznymi kradzieżami, przemytem, obrotem narkotykowym, wymuszaniem haraczy itp. Istnieją również silne związki między przestępczością gospodarczą a zorganizowaną.

Trzecie niekorzystne zjawisko polega na coraz wcześniejszej inicjacji przestępczej. Jest to związane z dużym nasileniem czynów karalnych nieletnich. Z danych

⁵ A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski. *Atlas przestępczości w Polsce*. T. 2. Warszawa Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Oficyna Naukowa 1999 s. 169; B. Hołyst. *Przestępczość w Polsce w latach 1989-2002 – prognoza do 2008 roku*. Warszawa WSM 2003 s. 227-228.

⁶ Hołyst. *Przestępczość w Polsce* s. 227-228.

⁷ Raporty statystyczne Komendy Głównej Policji z lat 2003-2005. www.kgp.gov.pl

policyjnych wynika, że nieletni, stanowiący 5% populacji naszego kraju, popełniają ok. 15% ogólnej liczby przestępstw, w tym ok. 40% włamań, 30% rozbojów i kradzieży i ok. 20% uszkodzeń ciała⁸.

1.2. Dynamika przestępczości

W latach 1989-2002 nastąpił ponad 2,5-krotny wzrost liczby przestępstw (w 1989 r. – 550 tys.; w 2002 r. – ponad 1 mln 404 tys.)⁹. Na ich ogół w 2002 r. składały się następujące przestępstwa: kryminalne – 77,2%, drogowe – 11,6%, gospodarcze – 7,8%, pozostałe – 3,4%¹⁰.

W latach 1989-2002 stwierdzono następujące prawidłowości w zakresie poszczególnych rodzajów przestępstw kryminalnych¹¹:

1) Zabójstwa – w latach 1989-1994 zaznaczała się tendencja wzrostowa, a do 1997 r. do 2002 r. malejąca.

2) Zgwałcenia – tendencja wzrostowa (na początku dość intensywna) wystąpiła między 1989 a 1995 r., po czym nastąpił okres stabilizacji, w 2000 r. stwierdzono największą liczbę zgwałceń – 2399, a w latach 2001-2002 zaznaczyła się tendencja malejąca.

3) Udział w bójce lub pobiciu – od 1989 do 2002 r. ich liczba intensywnie wzrastała (1989 r. – 2988; 2001 r. – ponad 14 tys.); średnie roczne tempo zmian wynosiło 13%.

4) Kradzież cudzej rzeczy – liczba takich czynów wzrosła trzykrotnie – ze 106 tys. w 1989 do 315 tys. w 2002 r. Średnie roczne tempo wzrostu kradzieży w tym okresie wynosiło ok. 9%.

5) Kradzież rozbójnicza – w latach 1989-1995 zanotowano systematyczny przyrost liczby przestępstw tego rodzaju (z 9 tys. do 48 tys.); w 1996 r. nastąpił niewielki ich spadek; w okresie 1997-2000 – gwałtowny przyrost; a w latach 2001-2002 – odwrócenie tendencji w postaci spadku. Średni roczny wskaźnik wzrostu w analizowanym okresie wynosił 14%.

6) Kradzież z włamaniem – lata 1989-1990 charakteryzuje gwałtowny wzrost takich przestępstw (z 220 tys. do 430 tys.); w okresie między 1991 a 1994 r. zaznaczyła się tendencja spadkowa, w latach 1995-1999 – wzrostowa (w 1999 r. 369 tys.); a między 2000 i 2002 r. – znowu spadkowa.

7) Przestępstwa narkotykowe – w 2002 r. czyny tego typu były odnotowane 16-krotnie częściej niż w 1989 r. (w 2002 r. 36 tys.). Średnie roczne tempo ich wzrostu wynosiło 24%.

8) Oszustwa – liczba tego rodzaju czynów w 1989 r. wynosiła 4,8 tys., a w 2002 r. – 95 tys. Ich nasilenie było zróżnicowane w poszczególnych latach – gwałtowny wzrost między 1989 a 1992 r. (z 4,8 tys. do 36 tys.), w latach 1993-1994 – wyraźny spadek, a od 1995 do 2002 r. – sukcesywny wzrost.

⁸ Siemaszko i in., jw. s. 169.

⁹ Hołyst. *Przestępczość w Polsce* s. 201-213.

¹⁰ Tamże s. 15-16.

¹¹ Tamże s. 170-171.

Analizy statystyczne wskazały, że od 1989 do 2002 r., niezależnie od wahań w poszczególnych latach, w stosunku do takich przestępstw jak zabójstwo, zgwałcenie, udział w bójce lub pobiciu, kradzież cudzej rzeczy, kradzież rozbójnicza, rozbój, wymuszenie, kradzież z włamaniem, przestępstwa narkotykowe zaznaczyła się tendencja wzrostowa¹².

Według Raportów Komendy Głównej Policji w 2003 r. stwierdzono łącznie 1 466 643 przestępstwa. Świadczy to o 4,4-procentowym wzroście przestępczości w stosunku do 2002 r., w tym o zwiększeniu liczby czynów o charakterze kryminalnym o 1,6% i przestępstw gospodarczych o 34,6%. W stosunku do 2002 r. spadła liczba zabójstw o 12,5%, bójek i pobić – o 1,3%, kradzieży z włamaniem o 3,3%. Zwiększył się natomiast wskaźnik kradzieży rozbójniczych, rozbojów i wymuszeń rozbójniczych – o 8,1% oraz kradzieży cudzej rzeczy – o 6,7%.

W 2004 r. zanotowano 1 461 217 przestępstw, co w porównaniu z 2003 r. oznacza spadek o 0,4%, a w 2005 r. – 1 379 962 przestępstwa (o 5,6% mniej niż w 2004 r.). W ogólnej ich liczbie największy spadek dotyczył przestępczości kryminalnej – o 7,9%; w tym: zabójstw – o 14,6%, zgwałceń – o 8,7%, bójek i pobić – o 3,0%, rozbojów i wymuszeń rozbójniczych – o 13,3%, kradzieży z włamaniem – o 17,1%, kradzieży cudzej rzeczy – o 4,4%, fałszerstw kryminalnych – o 7% i oszustw kryminalnych – o 13,4%¹³.

Przedstawione prawidłowości z lat 2004-2005 można interpretować w dwojaki sposób. Z jednej strony mogą one świadczyć o przełamaniu trwającej od kilkunastu lat tendencji do stałego wzrostu przestępczości w Polsce, ale z drugiej – mogą stanowić wyjątek w utrzymującym się trendzie wzrostowym. Za tym drugim wnioskiem przemawiają prognozy dotyczące tego zjawiska.

1.3. Prognozy kryminologiczne

Prognozowanie kryminologiczne dotyczy przyszłych zachowań przestępczych na podstawie zaobserwowanych prawidłowości dotyczących tego zjawiska. Zastosowanie analitycznej metody wyrównywania szeregów czasowych w stosunku do informacji dotyczących przestępstw z lat 1989-2002 pozwoliło na określenie następujących reguł w zakresie dynamiki przestępczości w Polsce do 2008 r.¹⁴:

1) Zaznacza się tendencja wzrostowa zarówno w stosunku do ogólnej liczby przestępstw, jak i do większości ich rodzajów.

2) W 2008 r. ogólna liczba przestępstw powinna przekroczyć 1,6 mln.

3) Zabójstwa – trend wzrostowy, w 2008 r. liczba tego typu czynów powinna przekroczyć nasilenie z 2000 r., czyli ponad 1300 przypadków.

4) Zgwałcenia – ich liczba powinna systematycznie wzrastać i w 2008 r. osiągnąć rozmiar przekraczający 2400 przypadków.

5) Udział w bójce lub pobiciu – prognozy wskazują na dalszy wzrost skali tego typu przestępstw do przekroczenia 19 tys. w 2008 r.

¹² Tamże s. 201-213.

¹³ Raporty statystyczne Komendy Głównej Policji z lat 2003-2005.

¹⁴ Hołyst. *Przestępczość w Polsce* s. 201-213.

6) Kradzież cudzej rzeczy – według modelu liniowego liczba tego rodzaju czynów powinna zwiększać się o ok. 15 tys. rocznie, co doprowadzi w 2008 r. do niemal 400 tys. w ciągu roku.

7) Kradzież rozbójnicza, rozbój, wymuszenie – podobnie jak w przypadku kradzieży, zmiany zachodzące w liczbie popełnianych przestępstw w tej kategorii wskazują silny trend wzrostowy. W 2008 r. ich liczba powinna przekroczyć 70 tys.

8) Kradzież z włamaniem – należy się spodziewać corocznie ponad 340 tys. tego typu czynów i wzrostu ich liczby o kilkadziesiąt w każdym roku.

9) Przestępstwa narkotykowe – wyniki analiz statystycznych sugerują ich gwałtowny wzrost. Liczba przestępstw narkotykowych powinna wzrastać o ok. 8 tys. rocznie, co w 2008 r. doprowadzi do liczby ok. 80 tys.

10) Tendencja spadkowa zaznaczyła się tylko w kontekście jednego typu przestępstwa – uszczerbku na zdrowiu. Według przewidywań powinno następować stopniowe zmniejszanie się skali omawianego zjawiska.

Podsumowując prawidłowości dotyczące przestępczości w Polsce, warto również odnieść się do specyfiki tego zjawiska w innych krajach. Z porównań międzynarodowych wynika, że Polska znajduje się w grupie państw o stosunkowo niskiej przestępczości. Zestawienia ujawnionych przestępstw w 28 krajach europejskich wskazują, że pod względem współczynnika zabójstw Polska znajduje się na 10. miejscu, pod względem współczynnika przestępstw agresywnych – na 22. miejscu, a pod względem współczynnika włamań do mieszkań – na 24. miejscu¹⁵.

2. PROFILAKTYKA PRZESTĘPCZOŚCI

Współcześnie przyjmuje się szeroką definicję zapobiegania czynom sprzecznym z normami karnymi – profilaktyki predeliktualnej¹⁶, co odzwierciedla stwierdzenie, że „zapobieganie przestępczości to wszelkie działania mogące prowadzić pośrednio lub bezpośrednio do powstrzymania powstawania przestępczości, popełniania przestępstw i rozwijania się zjawiska przestępczości w świecie”¹⁷.

Profilaktyka społeczna stanowi zespół działań ukierunkowanych na stwarzanie warunków uniemożliwiających dewiacyjny rozwój społeczno-moralnej sfery osobowości, który zakłóca normatywnie regulowane interakcje społeczne i w konsekwencji powoduje straty w wymiarze jednostkowym i społecznym. Działania tego typu są przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin – aksjologii, psychologii, socjologii, pedagogiki, pracy socjalnej¹⁸.

¹⁵ Siemaszko i in., jw. s. 170.

¹⁶ A. Krukowski. *Wybrane zagadnienia nauki polityki kryminalnej*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1977 s. 67.

¹⁷ H. Kołakowska-Przełomiec. *Zapobieganie przestępczości. Studium kryminologiczne*. Wrocław-Warszawa Ossolineum 1984 s. 28.

¹⁸ B. Urban. *Teoretyczne wyznaczniki systemu profilaktyki społecznej w środowisku lokalnym*. W: *Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży*. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 220-221.

Psychologiczna prewencja (psychoprofilaktyka) polega na wykorzystywaniu metod i środków psychologicznych w celu zapobiegania niekorzystnym zjawiskom w życiu człowieka, powodującym zaburzenia w jego funkcjonowaniu somatycznym, psychicznym i społecznym¹⁹. W psychologicznych podejściach do prewencji wyróżnia się dwa główne cele. Pierwszy z nich polega na wzmacnianiu kompetencji rozwojowych, które sprzyjają takim zachowaniom w interakcji z otoczeniem, aby adekwatnie do sytuacji realizować indywidualne cele, a jednocześnie nie szkodzić sobie i innym²⁰. Istotą drugiego celu jest natomiast organizowanie otoczenia w taki sposób, aby sprzyjało ono rozwojowi jednostki i zawierało jak najmniejszą ilość bodźców doprowadzających do stresu²¹. Ważnym uzasadnieniem dla podejmowania działań profilaktycznych są również względy ekonomiczne – niskie koszty realizowanych programów i wyniki badań, które wskazują na wysoką skuteczność strategii zapobiegających zachowaniom dewiacyjnym²².

W zakresie działań predeliktualnych zaznacza się kilka podejść. Pierwszy sposób zapobiegania czynom karalnym ma charakter indywidualistyczny. Jego cechą charakterystyczną jest to, że koncentruje się na sprawcach i ofiarach przestępstwa. Druga metoda zakłada, że przeciwdziałanie czynom sprzecznym z prawem nie polega na bezpośrednim oddziaływaniu na indywidualne zachowanie, ale jest to rodzaj procesu społecznego, który osłabia motywację jednostek w kierunku działań antyspołecznych²³. W związku z tym podejście to koncentruje się na poszukiwaniu społecznych zasobów redukujących przestępczość w procesie socjalizacji – kontroli społecznej, zasadach postępowania, sposobach wychowania. Zasoby służące zapobieganiu przestępczości znajdują odzwierciedlenie przede wszystkim w podporządkowaniu normom społecznym i w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości²⁴. Trzecie podejście bazuje na założeniu, że na przestępstwo składają się zarówno indywidualne motywy, jak i procesy społeczne. Czyn karalny zaś jest wynikiem dystrybucji ryzyka indywidualnego i grupowego²⁵. Dlatego profilaktyka przestępczości powinna być skoncentrowana na redukcji indywidualnych i społecznych czynników ryzyka. W czwartym podejściu przyjmuje się, że przestępstwa są wynikiem konkretnych sytuacji powstających w określonych procesach społecznych. To okoliczności stwarzają „okazje” do zachowań sprzecznych z prawem. Dlatego strategie zapobiegawcze powinny uwzględniać przede wszystkim kontekst sytuacyjny²⁶.

¹⁹ H. Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki*. W: *Społeczna psychologia kliniczna*. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 475-476.

²⁰ Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 486; Urban. *Teoretyczne wyznaczniki systemu profilaktyki* s. 225-226.

²¹ Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 477.

²² A. Schuck. *American Crime Prevention: Trends and New Frontiers*. „Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice” 2005 nr 2 s. 447-462.

²³ T. Hope. *Community crime prevention in Britain: A strategic overview*. „Criminal Justice” 2001 nr 4 s. 422.

²⁴ R. Sampson, S. Raudenbusch. *Systematic Social Observation of Public Spaces: A New Look at Disorder in Urban Neighbourhoods*. „American Journal of Sociology” 1999 nr 3 s. 603-51.

²⁵ A. Trickett, D. Osborn, J. Seymour, K. Pease. *What is Different about High Crime Areas?* „British Journal of Criminology” 1992 nr 32 s. 81-89.

²⁶ Hope, jw. s. 424.

2.1. Wskazania dotyczące działań zapobiegawczych

Ukierunkowanie postępowania mającego na celu przeciwdziałanie czynom karalnym zawiera Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ (nr 45/112) – „Wskazania dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich” (Wskazania Rijadzkie). Według tego dokumentu model zapobiegania konfliktowi z prawem karnym powinien zawierać²⁷:

- 1) ogólne i perspektywiczne założenia przeciwdziałania przestępczości;
- 2) analizę nowoczesnych technik redukcji negatywnych zjawisk społecznych;
- 3) spisy programów, służb, instytucji prowadzących działalność w tej dziedzinie oraz określenie przeznaczonych na nią środków;
- 4) wytyczne i kierunki podejmowania zespolonych działań przez różne organy zajmujące się sprawami oświaty, pracy, opieki nad dziećmi, zdrowia, pomocy społecznej, ściganiem przestępstw i wymiarem sprawiedliwości;
- 5) charakterystykę koordynacji działań profilaktycznych podejmowanych przez instytucje administracji państwowej;
- 6) kryteria systematycznych ocen realizowanych programów;
- 7) określenie pryncypiów wymiaru sprawiedliwości z uwzględnieniem możliwości stosowania zróżnicowanych środków wobec osób wchodzących w konflikt z prawem;
- 8) wskazanie możliwości i sposobów włączania w działalność zapobiegawczą społeczności lokalnych za pomocą uruchamiania rozmaitych służb i programów;
- 9) zapewnienie społeczeństwu, szczególnie młodzieży, udziału w podejmowanych przedsięwzięciach profilaktycznych.

Duże doświadczenia w profilaktyce przestępczości wypracowano na gruncie amerykańskim – pierwszy program tego typu wypromowano w USA w latach osiemdziesiątych XX w. Jego zainicjowaniu towarzyszyło założenie, że programy szkolne mogą przyczynić się do redukcji konfliktu młodzieży z normami prawa karnego w wyniku dostarczania uczniom szansy na indywidualny sukces i tworzenie środowiska sprzyjającego konstruktywnemu rozwojowi. Aktualnie realizowane szkolne programy profilaktyki przestępczości nie mają powszechnego charakteru – cechuje je przede wszystkim lokalność i dostosowanie do potrzeb odbiorców. Jednak każdy z tych programów musi zawierać standardy polegające na obecności wyspecjalizowanego personelu, planowaniu podejmowanych strategii, dobrowolności uczestnictwa młodzieży oraz udziału społeczności lokalnej w realizowanych działaniach²⁸.

Innym przykładem systemowych oddziaływań w zakresie zapobiegania przestępczości są rozwiązania zaproponowane przez Ministerstwo Oświaty w Branden-

²⁷ P. Stepniak. *Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości. Propozycje modelowe*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*. Red. W. Ambrozik, P. Stepniak. Poznań–Warszawa–Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 55.

²⁸ S. Cox. *An Assessment of an Alternative Education program for At-Risk Delinquent Youth*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1999 nr 3 s. 323-324.

burgii (Niemcy). W celu zmniejszenia ryzyka konfliktu z prawem karnym wśród młodzieży wprowadzono²⁹:

- 1) wsparcie dla lokalnych działań mających na celu zmianę norm obyczajowych;
- 2) rozszerzenie oferty pedagogicznej wykraczającej poza zakres obowiązkowego nauczania – np. organizacja całodziennych szkół;
- 3) szkolenia dla nauczycieli w zakresie problematyki przemocy;
- 4) intensyfikację pedagogiczno-psychologicznego doradztwa w szkołach;
- 5) systematyczną współpracę społeczności lokalnych (np. samorządów, szkół, kościołów, organizacji społecznych) w zakresie pozaszkolnej pracy z młodzieżą;
- 6) regionalną wymianę doświadczeń w zakresie przestępczości młodych osób dla podmiotów odpowiedzialnych za porządek publiczny.

Do podstawowych strategii tego programu należy również zmniejszanie bezrobocia wśród młodzieży. Nie są dokładnie znane prawidłowości dotyczące kryminogennych efektów bezrobocia, ale wyniki badań prowadzą do dwóch wniosków. Pierwszy wskazuje, że działalność przestępcza sprzyja stawianiu się bezrobotnym, a drugi – że w sposób szczególny z przestępczością współwystępuje bezrobocie osób usuniętych ze szkół lub tych, które przerwały naukę. Jedną z propozycji prezentowanego programu jest praca zastępcza, która może przyczynić się do wzrostu stabilizacji psychicznej i społecznej. Podobnemu celowi służy również dokształcanie lub tzw. kształcenie „na zapas” w sytuacji braku aktywności społecznej. Program niemiecki uwzględnia także formy angażowania lokalnej społeczności w profilaktykę przestępczości. Do działań tego typu należy zaliczyć przede wszystkim³⁰: a) konstruktywne organizowanie czasu wolnego młodzieży w trakcie roku szkolnego, b) oferty zagospodarowania ferii i wakacji, c) organizację lokali rozrywkowych dla młodzieży, d) pracę uliczną, e) stworzenie możliwości noclegowych (bez zbędnych formalności) dla osób uciekających z domu.

2.2. Aktualny stan i charakter postulowanej profilaktyki predeliktualnej

W kontekście przedstawionych wskazówek należy stwierdzić, że w Polsce znacząco się wyraża niedostatek przedsięwzięć ukierunkowanych na zapobieganie i ograniczanie przestępczości w odniesieniu do jej psychospołecznych uwarunkowań. Podejmowane działania nie stanowią systemowych rozwiązań, a raczej efekt chwilowego uczulenia na problemy dewiacji młodzieży. Z reguły wprowadzane programy nie opierają się na rzetelnej diagnozie, co skutkuje tym, że w małym stopniu są uwzględniane podmiotowe i środowiskowe czynniki doprowadzające do zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym. Brak długofalowości jest związany z tym, że zainicjowane działania zazwyczaj nie są doprowadzane do następnego etapu i nie są poddawane analizom ewaluacyjnym. Dodatkowo oddziaływania profilaktyczne charakteryzują się izolacyjnością – na tym samym terenie są realizowane różne

²⁹ E. Kube. *Przestępczość młodocianych z użyciem przemocy. Możliwości i szanse jej zapobiegania*. W: *Przemoc w życiu codziennym*. Red. B. Hołyst. Warszawa Agencja Wyd. CB 1997 s. 177.

³⁰ Tamże s. 180-182.

programy przez różne podmioty, ale bez porozumienia i współpracy. W ostatnich latach wiele środków przeznaczono również na szkolenia dla fachowców zajmujących się profilaktyką i terapią. Niestety, po zdobyciu uprawnień specjaliści zazwyczaj prowadzą zajęcia dla innych odbiorców i praktycznie nie stosują zdobytych umiejętności w stosunku do młodzieży zagrożonej przestępczością. Programy realizowane w szkołach publicznych stanowią najczęściej zbiór informacji i działań w małym stopniu powiązanych z uwarunkowaniami doprowadzającymi do konfliktu z prawem karnym³¹. Wymienione względy decydują o tym, że zapobieganie przestępczości na terenie naszego kraju jest mało efektywne, co przekłada się na wzrost zachowań sprzecznych z prawem w populacji młodzieży.

Proponowane rozwiązania makrospołeczne. Zgodnie ze wskazówkami Rezolucji ONZ dotyczącej zapobiegania przestępczości nieletnich oddziaływania mające na celu zapobieganie konfliktowi z prawem karnym powinny mieć charakter systemowych rozwiązań na poziomie makro- i mikrospołecznym³². W systemie ogólnopolskim (makrospołecznym) powinny być uwzględnione 1) ogólne i perspektywiczne założenia przeciwdziałania przestępczości, nowoczesne techniki zapobiegania negatywnym zjawiskom społecznym, 2) spisy programów, służb, instytucji prowadzących działalność w tej dziedzinie oraz przeznaczonych na nią środków, 3) wytyczne i kierunki podejmowania zespolonych działań przez organy zajmujące się sprawami oświaty, pracy, opieki nad dziećmi, zdrowia, pomocy społecznej, ściganiem przestępstw i wymiarem sprawiedliwości, 4) mechanizmy koordynacji działań profilaktycznych.

Na szczególną uwagę zasługuje punkt trzeci, który dotyczy współpracy agend zajmujących się edukacją i wymiarem sprawiedliwości. Z perspektywy kontroli społecznej istnieje konflikt między celami edukacyjnymi i zadaniami wymiaru sprawiedliwości. Wynika to z założenia, że rola szkoły polega na przekazywaniu ważnych wartości społecznych i zapewnieniu osobie właściwego miejsca w zbiorowości poprzez jej przygotowanie do pełnienia ról społecznych. Jednostki charakteryzujące się pozytywnym przystosowaniem szkolnym są posłuszne, punktualne, odpowiedzialne, zdyscyplinowane, a po zakończeniu edukacji zazwyczaj rozpoczynają karierę zawodową, która zapewnia rozwój osobisty i sukces społeczny³³. Internalizacja wartości i norm życia zbiorowego w procesie edukacji doprowadza do tego, że młodzież podporządkowuje się ogólnospołecznym normom postępowania. Działania edukacyjne stanowią zatem rodzaj pośredniej kontroli społecznej³⁴.

W przeciwieństwie do edukacji, środki stosowane przez wymiar sprawiedliwości są rodzajem bezpośredniej kontroli społecznej. Jej charakter wynika z tego, że sankcje jako formalna reakcja na przestępstwo przeciwdziałają naruszaniu systemu normatywnego społeczeństwa, a jednocześnie służą umacnianiu jego stabilności.

³¹ Urban. *Teoretyczne wyznaczniki systemu profilaktyki społecznej w środowisku lokalnym* s. 215.

³² U. Świętochowska. *Systemowe rozwiązania w zakresie zapobiegania i ograniczania patologii społecznej*. Gdańsk Wyd. UG 1995 s. 122-124.

³³ J. Ballantine. *The sociology of education*. Upper Saddle River Prentice Hall 2001 s. 367.

³⁴ S. Eitzen, M. Baca-Zinn. *In conflict and order: Understanding society*. Boston Allyn & Bacon 2001 s. 136.

Przedstawione cele edukacji i wymiaru sprawiedliwości w kształtowaniu polityki społecznej prowadzą do tego, że podmioty zajmujące się ich realizacją nie współpracują ze sobą w zakresie kształtowania wartości i norm obowiązujących w relacjach międzyludzkich. Świadczy o tym zarówno brak wspólnych strategii oddziaływania na społeczeństwo, jak i poglądy osób odpowiedzialnych za kształtowanie polityki społecznej³⁵. Wyniki badań wskazują, że większość urzędników w środowiskach lokalnych opowiada się za taką koncepcją tej polityki, w której stabilność zbiorowości powinna być osiągnięta w wyniku sankcji stosowanych przez sąd, przede wszystkim w postaci kary pozbawienia wolności. Rola edukacji w tym względzie ma natomiast charakter drugorzędny³⁶. Przedstawione prawidłowości sugerują, że w profilaktyce predeliktualnej powinny zostać rozszerzone cele wymiaru sprawiedliwości dotyczące ścisłej współpracy z agendami zajmującymi się edukacją i wychowaniem.

Proponowane rozwiązania mikrospołeczne. Systemy tego rodzaju w profilaktyce predeliktualnej powinny być rozwijane na poziomie lokalnych społeczności. Taka koncepcja jest zgodna ze wskazówkami Rezolucji ONZ, która zaleca, aby małe społeczności włączać w działalność zapobiegawczą za pomocą uruchamiania rozmaitych służb i programów. Za tą ideą przemawiają ważne argumenty³⁷:

- 1) możliwość przeprowadzenia wczesnej diagnozy,
- 2) duża adekwatność w stosunku do potrzeb odbiorców,
- 3) szansa podjęcia oddziaływań zapobiegawczych od najwcześniejszych okresów rozwojowych osób potencjalnie zagrożonych zachowaniami dewiacyjnymi,
- 4) istnienie naturalnych więzi społecznych, zwiększających sprawność organizacyjną i skuteczność programu,
- 5) duże możliwości w zakresie przeprowadzania okresowych badań ewaluacyjnych,
- 6) elastyczność związana z wprowadzaniem bieżących korekt i modernizacji,
- 7) wysoka ekonomiczność.

Metoda organizowania środowiska w celu zapobiegania patologiom społecznym przez długi czas przeżywała w Polsce regres wynikający z niechęci do aktywizowania sił lokalnych, ubóstwa społecznej infrastruktury w miejscu zamieszkania i ze swoistej apatii społecznej. Obecnie w naszym kraju na nowo zaczyna odżywać idea aktywizacji społeczności lokalnych.

Optymalnym obszarem dla wypracowania i wdrażania działań zapobiegawczych jest poziom gminy, w którym bliskość miejscowych instytucji rządowych, samorządowych i pozarządowych stanowi naturalną szansę na stworzenie lokalnego systemu profilaktyki. System tego rodzaju można zdefiniować jako zespół działań (metod i form) organizowanych przez odpowiednie instytucje, których celem jest oddziaływanie profilaktyczno-resocjalizacyjne skierowane zarówno na jednostki nieprawidłowo przystosowane do środowiska społecznego, jak i na formy regulacji funkcjonowania społeczności lokalnej jako całości. System miejscowej profilaktyki

³⁵ G. Barak. *Integrating criminologies*. Boston Allyn & Bacon 1998 s. 277.

³⁶ P. Stretesky, P. Unnithan. *Criminal Justice Versus Education: An Analysis of the Priorities of Local Policy Makers*. „Criminal Justice Policy Review” 2002 nr 3 s. 213-214.

³⁷ Urban. *Teoretyczne wyznaczniki systemu profilaktyki społecznej* s. 225-226.

musi uwzględniać cechy i relacje zachodzące w określonej społeczności, które decydują o losach poszczególnych jednostek i całej zbiorowości. Naczelną ideą jest takie ukształtowanie wymienionych elementów, aby tworzyły one harmonijnie działającą całość o charakterze dynamicznym³⁸.

Koncepcję wzmocnionych starań profilaktycznych na poziomie lokalnym potwierdzają wyniki badań ewaluacyjnych, które wskazują, że najbardziej skuteczne są programy wykorzystujące zasoby społeczności lokalnych. W związku z tym inicjatywa podmiotów zajmujących się zapobieganiem przestępczości w szczególności powinna być ukierunkowana na integrowanie działań w najbliższym otoczeniu, a w związku z tym na poszukiwanie partnerów w szkołach, sądownictwie dla nieletnich, policji, kościołach i różnych grupach społecznych³⁹.

Badania kryminologiczne wykazują również, że istnieją ścisłe związki między przestępczością a innymi problemami społecznymi, zarówno na poziomie mikro-, jak i makrospołecznym. Tradycyjne podejście resocjalizacyjne miało charakter reaktywny (podejmowanie oddziaływań po wystąpieniu przestępstwa) i skoncentrowany na jednostce. Praktyka ujawniła niską skuteczność takiego poglądu. Z tego względu coraz częściej w różnych krajach kładziony jest nacisk na podejście problemowe, które polega na rozwiązywaniu różnorodnych problemów społecznych na

Tabela 1. Ocena ważności różnych problemów w lokalnej społeczności w opinii reprezentatywnej próby Polaków⁴⁰

Problem	Bardzo ważny dane w %	Najważniejszy dane w %
Przestępczość gospodarcza	13,8	2
Przestępczość pospolita	26,5	5
Narkomania	26,7	3
Zanieczyszczenie środowiska	27	4,5
Alkoholizm	46,6	15,1
Kryzys moralny	17,1	1,4
Zły stan zdrowia społeczeństwa	27,7	3,1
Spadek stopy życiowej	38,8	12,4
Sytuacja mieszkaniowa	35	5,3
Przemoc w rodzinie	28,7	2,3
Przemoc i agresja na ulicach	43,7	12,7
Picie przez młodzież	45,1	9,5
Bezrobocie	50,2	22,7
AIDS	19,3	0,4
Inne problemy	-	0,6

³⁸ M. Michel. *Profilaktyka w środowisku lokalnym*. W: *Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży* s. 292-295.

³⁹ L. Jameson, A. Suren, J. Knapp. *A competency analysis of law enforcement training and its linkage to recreation as intervention in youth crime prevention*. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 3 s. 225; S. McKay. *Research findings related to the potential of recreation in delinquency prevention*. „Trends” 1993 t. 30 s. 27-30.

⁴⁰ J. Sierosławski, G. Świątkiewicz. *Współczesny kontekst zagrożeń i jego rozpoznawanie na poziomie lokalnym*. W: *Profilaktyka w środowisku lokalnym*. Red. G. Świątkiewicz. Warszawa KBPN 2002 s. 16.

danym obszarze⁴¹. Celowość takiego stanowiska w profilaktyce przestępczości potwierdzają również wyniki badań polskich, w których poproszono obywateli o ocenę ważności problemów społecznych na poziomie miejscowości, w której mieszkają⁴². Uzyskane rezultaty zostały zaprezentowane w tabeli 1.

Przedstawione wyniki wskazują, że Polacy dostrzegają występowanie wielości problemów w społecznościach lokalnych i wzajemne zależności między nimi. W związku z tym programy zapobiegające przestępczości powinny uwzględniać zagadnienia dotyczące bezrobocia, używania substancji psychoaktywnych, problemów bytowych, złego stanu zdrowia społeczeństwa, stosowania przemocy. Atutem programu profilaktycznego, który jest ukierunkowany na zapobieganie różnym problemom społecznym na określonym terenie, jest przede wszystkim to, że spotka się z większą akceptacją mieszkańców. Ponadto takie ujęcie jest uzasadnione naturą trudności społecznych, które układają się w charakterystyczne wiązki – np. współwystępowanie przestępczości z nadmiernym używaniem alkoholu, marginalizacją społeczną, biedą, zaniedbaniem zdrowotnym. Można zatem stwierdzić, że różne przejawy negatywnych postaw wzajemnie na siebie działają, tworząc system patologii społecznej, co z kolei wymusza stworzenie zintegrowanych oddziaływań, które będą mu zapobiegały (plan profilaktyki) lub prowadziły do redukcji jego nasilenia (program resocjalizacji)⁴³.

3. STOSOWANIE KAR IZOLACYJNYCH

Pośród istniejących rodzajów formalnej reakcji na przestępstwo najwięcej kontrowersji budzi kara pozbawienia wolności. Od wielu lat prowadzone są rozważania nad jej przydatnością dla prawidłowego i skutecznego procesu resocjalizacji i społecznej readaptacji skazanych⁴⁴. Wyniki badań empirycznych, które zostały przeprowadzone w 100 najbogatszych krajach świata, wskazują, że stosowanie sankcji izolacyjnych jest uwarunkowane czynnikami politycznymi, ekonomicznymi i sprawiedliwociowymi. O wpływach politycznych i ekonomicznych świadczy prawidłowość, że ich duże nasilenie występuje w krajach, które charakteryzują się niepewnością polityczną, transformacją ustrojową, niską stabilnością ekonomiczną (wysoka inflacja), zaś ich mieszkańcy mają mniej swobód obywatelskich – w takiej sytuacji kara pozbawienia wolności jest stosowana jako środek represji. O wpływie sprawiedliwości retributywnej świadczy natomiast fakt, że duża częstotliwość sankcji izolacyjnych zaznacza się w państwach odznaczających się wysokim wskaźnikiem przestępczości (szczególnie zabójstw) i tam, gdzie zrezyg-

⁴¹ M. Seligmann, E. Walker, D. Rosenhan. *Psychopatologia*. Poznań Wyd. Zysk i S-ka 2003 s. 744-745; A. Baładynowicz. *Model pracy służb społecznych w zapobieganiu przestępczości – doświadczenia skandynawskie*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 71.

⁴² Sierosławski, Świątkiewicz, jw. s. 15.

⁴³ Świętochowska, jw. s. 122-124.

⁴⁴ Hołyst. *Kryminologia* s. 1388.

nowano z kary śmierci⁴⁵. W związku z tym należy stwierdzić, że orzekanie izolacji w ramach polityki kryminalnej poszczególnych państw nie zależy tylko od dynamiki przestępczości, ale również od innych czynników, m.in. dystrybucji władzy, zatrudnienia i struktury społeczeństwa⁴⁶.

Wspólne tendencje w światowej polityce kryminalnej. Pomimo to, że każde państwo charakteryzuje się określoną specyfiką karania przestępców, można doszukać się ogólnosięwiatowych tendencji w tym zakresie. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na ewolucyjną skłonność do osłabiania formalnej reakcji na przestępstwo. Do podstawowych środków łagodzenia prawa karnego należy zaliczyć⁴⁷:

- 1) dekryminalizację,
- 2) depenalizację.

Ad 1) **Dekryminalizacja** bezwzględna oznacza wyłączenie określonych zachowań ze sfery czynów zabronionych przez prawo karne, a więc pełne wyłączenie odpowiedzialności karnej. Dekryminalizacja względna natomiast polega na przesunięciu danego czynu z kręgu przestępstw do sfery wykroczeń. Zalicza się ona do dekryminalizacji o tyle, że wykroczenia są zagrożone mniejszymi sankcjami niż przestępstwa. Należy jednak dodać, że dekryminalizacja jest uzupełniana kryminalizacją, czyli tworzeniem przestępstw ze względu na nowe zjawiska antyspołeczne (np. niszczenie środowiska, nadużycia medycyny, niewłaściwe wykorzystywanie komputerów itp.).

Ad 2) **Depenalizacja** dotyczy zmian ustawowych w kierunku łagodzenia kar – zniesienia niektórych sankcji, złagodzenia zagrożeń karnych za określone typy przestępstw, rozszerzenia możliwości łagodzenia kar (np. wprowadzenia lub rozszerzenia nadzwyczajnego złagodzenia kary, powiększenia zakresu stosowania instytucji probacyjnych). Ze względu na naciski depenalizacyjne ze współczesnych systemów karnych jest wypierana kara śmierci, a szczególnym rygorom podlega sankcja dożywotniego pozbawienia wolności⁴⁸.

Bardzo ważnym osiągnięciem współczesnej polityki kryminalnej jest również określenie sposobu karania przestępców. Do jego istoty należy zaliczyć humanitarność polegającą na tym, że stosowanie sankcji nie powinno łączyć się z okrucieństwem i zadawaniem niepotrzebnego cierpienia. Ponadto karanie powinno wiązać się z usprawnieniem sądownictwa w taki sposób, aby wymierzać sprawiedliwość nie poprzez cierpienie i dramatyczne pokazywanie zemsty na sprawcy, ale przez zdolność prawną wymiaru sprawiedliwości. Bardzo ważnym osiągnięciem jest również coraz powszechniejsze dostosowanie surowości kary do stopnia winy sprawcy⁴⁹.

Należy jednak podkreślić, że światowa polityka kryminalna w ostatnich dekadach uległa również znacznemu zróżnicowaniu ze względu na charakter kary po-

⁴⁵ R. Ruddell. *Social disruption state priorities, and minority threat. A cross-national study of imprisonment*. „Punishment & Society” 2005 nr 1 s. 7-28.

⁴⁶ J. Sutton. *The political economy of imprisonment among affluent western democracies, 1960-1990*. „American Sociological Review” 2004 nr 2 s. 185.

⁴⁷ Cieślak, jw. s. 47.

⁴⁸ Tamże s. 47.

⁴⁹ S. Hallsworth. *The case for a postmodern penalty*. „Theoretical Criminology” 2002 nr 2 s. 149-152.

zbawienia wolności – w jednych krajach służyła ona idei resocjalizacji przestępców, w innych zaś stosowano ją w celu odstraszenia⁵⁰.

3.1. Polityka kryminalna nastawiona na resocjalizację w Europie Zachodniej

Założenia resocjalizacyjnej polityki kryminalnej. W większości krajów Europy Zachodniej panuje zgoda co do tego, że stosowanie kary pozbawienia wolności jako podstawowego środka zwalczania przestępczości wywołuje zbyt wiele negatywnych skutków zarówno w wymiarze prewencji ogólnej, jak i w aspekcie prewencji indywidualnej.

Izolacja jest traktowana jako środek ostateczny i zarezerwowany dla najcięższych przestępstw. Zagrożenie sankcją izolacyjną za popełnienie czynu o największym ciężarze gatunkowym ma na celu utrzymanie hierarchii wartości chronionych przez prawo. Z tego względu nadużywanie kary pozbawienia wolności osłabia jej znaczenie w zakresie prewencji ogólnej⁵¹. Ograniczony zakres stosowania izolacji – szczególnie w stosunku do młodocianych sprawców – wynika również z przesłanek związanych z prewencją indywidualną⁵². Wynika to z założenia, że najcenniejszym kapitałem każdego kraju są młodzi obywatele. Długi okres uwięzienia obniża kwalifikacje zawodowe skazanych i stanowi przeszkodę w ich zatrudnieniu po zwolnieniu z więzienia, co sprzyja utrwalaniu kariery przestępczej. Ponadto rodziny osadzonych często są pozbawione środków utrzymania i muszą korzystać z pomocy państwa⁵³.

Wymienione względy zdecydowały o tym, że w większości krajów Europy Zachodniej sądy rzadko orzekają sankcje izolacyjne – o czym świadczą niskie wskaźniki prizonizacji, a przy stosowaniu kary pozbawienia wolności są preferowane jej niskie wymiary⁵⁴.

Polityka kryminalna Europy Zachodniej odznacza się również specyfiką ze względu na postępowanie wobec osób pozbawionych wolności. Pomimo krytyki idei resocjalizacji w ciągu ostatnich trzydziestu lat, w europejskich oddziaływaniach penitencjarnych wciąż akcentowano potrzebę zapewnienia więźniom udziału w zajęciach edukacyjnych, sportowych i terapeutycznych. Starania personelu mają na celu ograniczanie negatywnych skutków pobytu w zakładzie karnym i zwiększanie szans na pozytywną reintegrację społeczną więźniów⁵⁵. Przedstawionym działaniom towarzyszy przekonanie, że należy podejmować działania poprawcze

⁵⁰ P. O'Malley. *Volatile and Contradictory Punishment*. „Theoretical Criminology” 1999 nr 2 s. 175-196; B. Stańdo-Kawecka. *Podstawy prawne resocjalizacji*. Kraków Zakamycze 2000 s. 43; D. Garland. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press 2001 s. 201-202.

⁵¹ B. Hołyst. *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce (wybrane zagadnienia)*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988*. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 148.

⁵² Stańdo-Kawecka, jw. s. 40.

⁵³ Hołyst. *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce* s. 150.

⁵⁴ Tamże s. 149; Stańdo-Kawecka, jw. s. 39.

⁵⁵ Stańdo-Kawecka, jw. s. 40.

wobec przestępców, pomimo wysokich nakładów finansowych, ponieważ brak resocjalizacji jest jeszcze bardziej kosztowny, chociaż trudny do wyliczenia i inaczej rozłożony w czasie⁵⁶.

Stosowanie sankcji izolacyjnych w wybranych krajach Europy Zachodniej. W Holandii praktyka wymierzania kary pozbawienia wolności była związana z redukcją wyroków długoterminowych. Obecnie ok. 90% skazanych odbywa tam krótsze sankcje niż pół roku. W Finlandii w 1978 r. nastąpiła całkowita likwidacja zamkniętych zakładów karnych. Kara pozbawienia wolności jest odbywana wyłącznie w ośrodkach typu otwartego, gdzie liczba więźniów skazanych na dłuższy pobyt niż 2 lata wynosi tylko ok. 2%⁵⁷. Niemiecka ustawa karno-wykonawcza przewiduje trzy formy izolacji – w systemie zamkniętego i otwartego wykonywania kary oraz w zakładzie terapii społecznej. Analiza efektywności oddziaływań w zakładach terapii społecznej wskazała na redukcję recydywy o ok. 1/3. Z tego względu na gruncie niemieckiej literatury penitencjarnej panuje pogląd, że odwrót od idei resocjalizacji nie wydaje się uzasadniony⁵⁸.

Podsumowując politykę kryminalną Europy Zachodniej należy stwierdzić, że w tych krajach nie rezygnuje się całkowicie z kary pozbawienia wolności, jednak zmienia się koncepcję jej wykonywania – z kary izolacyjnej na integrującą człowieka „z sobą samym” i z otoczeniem⁵⁹.

3.2. Retrybutywna polityka kryminalna w USA

Do końca lat sześćdziesiątych XX w. w Stanach Zjednoczonych dominowała idea resocjalizacji i depenalizacji, a karę pozbawienia wolności stosowano jako ostateczne rozwiązanie⁶⁰. Fascynacja podejściem poprawczym w stosunku do więźniów była określana jako „euforia resocjalizacji” (*treatment euphoria*) lub „ideologia resocjalizacji” (*treatment ideology*). Przełomowym momentem w podejściu do resocjalizacji penitencjarnej była publikacja R. Martinsona, w której zostały przedstawione nikłe skutki takich oddziaływań⁶¹.

W latach siedemdziesiątych XX w. zaczęto ograniczać środki służące poprawie przestępców i stosować zasadę „nic nie robić” (*nothing works*), co było związane z położeniem nacisku na represyjne funkcje sankcji izolacyjnych. Na początku obowiązywania punitywnej polityki karnej w większości stanów USA wprowadzono obowiązkowe skazywanie sprawców określonych przestępstw na bezwzględne pozbawienie wolności (*mandatory sentences*). Jednocześnie ograniczano możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia z więzienia w odniesieniu do pew-

⁵⁶ S. Brown. *Cost-effective correctional treatment*. „Forum on Corrections Research” 2000 nr 2 s. 58-60.

⁵⁷ Hołyst. *Kryminologia* s. 1400.

⁵⁸ Z. Hołda. *Niemiecka ustawa penitencjarna (wprowadzenie)*. W: *Zachodnie ustawy penitencjarne. Teksty ustaw z komentarzami*. Kalisz COSSW 1994 s. 143-144.

⁵⁹ Hołyst. *Kryminologia* s. 1400.

⁶⁰ Garland. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society* s. 202.

⁶¹ R. Martinson. *What works? Questions and answers about prison reform*. „The Public Interest” 1974 nr 35 s. 22-54.

nych grup sprawców. Do wzrostu liczby orzekanych kar przyczyniło się również wprowadzenie sztywnych reguł wymiaru sankcji za określone przestępstwa (*sentencing guidelines*). W założeniu miało to przeciwdziałać niesprawiedliwości karania poprzez: a) dostosowanie wymiaru kary do ciężaru popełnionego przestępstwa, b) wyeliminowanie wpływu czynników doprowadzających do czynu szkodliwego na orzeczenie sądu, c) wykluczenie znaczenia właściwości osobistych sprawcy w procesie wymierzania kary. W konsekwencji wymienione reguły doprowadziły do ograniczania sędziowskiej swobody orzekania i do wzrostu surowości orzekanych sankcji⁶².

Polityka kryminalna zorientowana na retribucję odstraszenie i izolowanie sprawcy od społeczeństwa (*get tough movement*) doprowadziła w rezultacie do orzekania coraz większej liczby i coraz dłuższych kar pozbawienia wolności⁶³. W latach 1972-2000 liczba skazanych na 100 tys. mieszkańców Stanów Zjednoczonych wzrosła z 93 do 478, co świadczy o tym, że liczba sankcji izolacyjnych zwiększyła się o ponad 400%⁶⁴.

W latach dziewięćdziesiątych XX w. polityka karania uległa dalszemu zaostrzeniu, pomimo to, że obniżyły się wskaźniki przestępczości, w tym również spadek czynów zabronionych przeciwko własności (kradzieże, włamania), które wyjaśniają ok. 90% przestępczości w tym kraju⁶⁵. Wprowadzona została reguła polegająca na tym, że sprawca działający z użyciem przemocy po popełnieniu trzeciego przestępstwa jest automatycznie skazywany na karę dożywotniego pozbawienia wolności, bez możliwości warunkowego zwolnienia (*three strikes you are out*). W ostatnich latach, w niektórych stanach wprowadzono obostrzoną wersję tej reguły, przewidując jej stosowanie w razie popełnienia jakiegokolwiek trzeciego przestępstwa, jeśli dwa poprzednie należały do poważnych, choć niekoniecznie połączonych z użyciem przemocy (np. kradzież z włamaniem). Wprowadzenie wymienionej zasady doprowadziło do dalszego wzrostu automatyzmu i represyjności karania⁶⁶.

Skutki restrykcyjnej polityki karania polegają na tym, że aktualnie w USA jedna na 33 osoby znajduje się pod jakąś formą nadzoru społecznego – więzienie albo inne sankcje określone przez wymiar sprawiedliwości. Jeśli utrzymają się aktualne tendencje dotyczące stosowania kary pozbawienia wolności, to w przyszłości więcej niż 5% całej populacji nowo narodzonych dzieci trafi do więzienia⁶⁷.

Z perspektywy celów karania w amerykańskiej polityce kryminalnej interesujące są wyniki badań dotyczące zagrożenia społecznego osób opuszczających więzienia. Analiza informacji pochodzących z 46 stanów USA od 1975 do 1999 r. potwierdziła, że takie osoby nie mają większych skłonności do popełniania ciężkich przestępstw (głównie zabójstw) od tych, którzy pierwszy raz dokonują takich

⁶² T. Kovandzic, T. Marvell, L. Vieraitis, C. Moody. *When Prisoners Get Out: The Impact of Prison Releases on Homicide Rates, 1975-1999*. „Criminal Justice Policy Review” 2004 nr 2 s. 212-228.

⁶³ Stańdo-Kawecka, jw. s. 35-37.

⁶⁴ B. Ussem, R. Lideka, A. Morrison-Piehl. *Popular support for the prison build-up*. „Punishment & Society” 2003 nr 1 s. 5.

⁶⁵ V. Brown, I. Montoya, C. Dayton-Shotts, T. Carroll-Curtis, M. Riley. *Trends of Criminal Activity and Substance Use in a Sample of Welfare Recipients*. „Crime & Delinquency” 2004 nr 1 s. 6-7.

⁶⁶ Stańdo-Kawecka, jw. s. 35-37.

⁶⁷ Kerley i in., jw. s. 411.

czynów – dlatego nie stanowią większego zagrożenia dla społeczeństwa niż karani pierwszy raz⁶⁸. Przedstawione badania obalają pogląd, że represyjne stosowanie kary pozbawienia wolności jest racjonalnie uzasadnione powstrzymaniem przestępcy przed popełnianiem kolejnych czynów zabronionych i ochroną społeczeństwa przed osobami opuszczającymi więzienie⁶⁹.

Przyczyny punitowności karania. Zwrot amerykańskiej polityki kryminalnej wskazuje na jej silne związki ze zmianami zachodzącymi w społeczeństwie i polityką społeczną państwa. Na modyfikacje celów stosowania kary pozbawienia wolności miały wpływ przyczyny, które można ująć w trzech grupach:

- 1) kryzys idei resocjalizacji,
- 2) zmiany społeczne,
- 3) czynniki polityczne.

Ad 1) **Kryzys idei resocjalizacji.** Punktem początkowym transformacji związanej ze zwiększoną represyjnością w polityce kryminalnej był kryzys wywołany niską efektywnością resocjalizacji skazanych i nadmiernym interwencjonizmem państwa w sferę prywatności więźniów⁷⁰. Krytyka takiego podejścia doprowadziła do tego, że w amerykańskiej polityce kryminalnej uzyskała duże poparcie neoklasyczna koncepcja prawa karnego. Punktem wyjścia współczesnego neoklasycyzmu jest twierdzenie, że sankcje oparte na idei poprawy przestępcy nie sprawdzają się w praktyce, gdyż nie prowadzą do redukcji przestępczości. Dlatego należy powrócić do prawa karnego opartego na tradycyjnych zasadach – sprawiedliwej odpłaty i odstraszania. Jedynym środkiem posiadanym przez państwo do walki z przestępczością jest karanie – zagrożenie sankcją i stosowanie jej w przypadku popełnienia przestępstwa. Sprawca czynu zabronionego jako wolna jednostka dokonuje racjonalnego wyboru między alternatywami nieprzestępczego i przestępczego postępowania. W przypadku zachowania naruszającego normy prawne osoba powinna uwzględnić formalnoprawną reakcję ze strony państwa w postaci kary⁷¹.

Ad 2) **Zmiany społeczne.** Część kryminologów przyjmuje założenie, że ryzyko jest kluczowym pojęciem w zrozumieniu zaostrzonej karalności w państwach o wysokim poziomie rozwoju cywilizacyjnego⁷². „Nowa penologia”, związana ze wzrostem punitowności karania, jest nakierowana na zarządzanie określonymi grupami w celu ich kontrolowania i redukcji ryzyka potencjalnych zmian⁷³. W starszych ujęciach penologicznych karanie było ukierunkowane na prewencję indywidualną, czyli na osiągnięcie resocjalizacyjnych lub odstraszających celów sankcji. We współczesnej natomiast penologii następuje marginalizacja celów o charakterze szczególnieprewencyjnym na rzecz zidentyfikowania, sklasyfikowa-

⁶⁸ Kovandzic i in., jw. s. 225.

⁶⁹ M. Tonry, J. Petersilia. *American prisons at the beginning of the twenty-first century*. W: *Prisons*. Red. M. Tonry & J. Petersilia. Chicago University of Chicago Press 1999 s. 1-16.

⁷⁰ L. McAra. *Modelling penal transformation*. „Punishment & Society” 2002 nr 3 s. 281-282.

⁷¹ Błachut i in., s. 53-54.

⁷² R. Sparks. *Degrees of estrangement: The cultural theory of risk and comparative penology*. „Theoretical Criminology” 2001 nr 2 s. 159.

⁷³ M. Feeley, J. Simon. *Actuarial Justice: The Emerging New Criminal Law*. W: *The Futures of Criminology*. Red. D. Nelken. London Sage Publications 1994 s. 185; Garland. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society* s. 1.

nia i uporządkowania ryzyka określonego przestępstwa. W ten sposób interwencje nakierowane na transformację sprawcy przegrywają z tymi o charakterze nadzoru lub wyłączenia skazanego ze społeczeństwa. Redukowaniu ryzyka zmian służy zarówno dyscyplina sankcji alternatywnych w stosunku do kary pozbawienia wolności (np. surowość obozów dyscyplinujących), jak i retrybutywna surowość samej izolacji⁷⁴. Potwierdzeniem przedstawionej hipotezy jest nieproporcjonalnie wysoki wzrost populacji więziennej w stosunku do dynamiki przestępczości oraz wysoka liczba więźniów z zaburzeniami psychicznymi – wyniki badań wskazują, że w zakładach karnych jest więcej osób zaburzonych psychicznie niż w szpitalach psychiatrycznych⁷⁵.

Społeczeństwo ryzyka (*risk society*) i powstająca na jego bazie nowa „kultura kontroli” (*culture of control*) stanowią efekt zaawansowanego poziomu cywilizacyjnego, który zwiększa prawdopodobieństwo rozpadu dotychczasowych klas społecznych, co generuje frustrację i niepewność dotyczącą istniejącej struktury państwowej oraz obowiązujących norm⁷⁶. Dlatego podstawowym zadaniem władzy w społeczeństwie ryzyka jest wyłączenie lub marginalizowanie grup, które są niebezpieczne dla istniejącego porządku życia zbiorowego⁷⁷. Potwierdzeniem tego, że mieszkańcy Stanów Zjednoczonych stali się społeczeństwem ryzyka, są dwa spostrzeżenia. Pierwsze z nich polega na tym, że w wyniku zmian ekonomicznych zaobserwowano zwiększoną polaryzację społeczną. Drugie natomiast jest związane z tym, że jednostki zmarginalizowane częściej ponoszą odpowiedzialność karną za popełnione przestępstwo⁷⁸. Przedstawione reguły uzasadniają stanowisko, że cele wymiaru sprawiedliwości w tym kraju nie skupiają się na osiąganiu społecznej zmiany przestępców, ale na kontroli i zarządzaniu społecznym napięciem powstającym w wyniku istnienia zmarginalizowanych populacji⁷⁹. Filozofia społeczeństwa ryzyka zyskuje dodatkowe poparcie w wyniku globalizacji kapitału i związanej z nią przestępczości ponadnarodowej, nad którą istnieje ograniczona lub minimalna kontrola społeczna⁸⁰.

Ad 3) **Czynniki polityczne.** Tendencja do upolitycznienia zbrodni w USA nastąpiła w latach siedemdziesiątych XX w., gdy gwałtownie wzrosła przestępczość (trzykrotny wzrost w latach 1970-1980), a sposób karania ich sprawców pojawił się jako ważne zagadnienie w ogólnonarodowych dyskusjach politycznych⁸¹. Zna-

⁷⁴ Sparks, jw. s. 166-167; Feeley, Simon, jw. s. 185.

⁷⁵ R. Matthews. *The myth of punitiveness*. „Theoretical Criminology” 2005 nr 2 s. 187.

⁷⁶ Garland, jw. s. 2; K. Beckett. *Making crime pay: Law and order in contemporary American politics*. New York Oxford University Press 1997 s. 108; U Beck. *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2004 s. 31-33; F. Zimring. *Imprisonment rates and the new politics of criminal punishment*. „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 162.

⁷⁷ M. Douglas. *Risk and blame: Essays in cultural theory*. London Routledge 1992 s. 47.

⁷⁸ Z. Bauman. *Social issues of law and order*. „British Journal of Criminology” 2000 nr 2 s. 220; R. Kane. *Social control in the metropolis: A community-level examination of the minority group-threat hypothesis*. „Justice Quarterly” 2003 nr 2 s. 265-295.

⁷⁹ T. Caplow, J. Simon. *Understanding Prison Policy and Population Trends*. W: *Prisons* s. 63-120; C. Spohn, D. Holleran. *The imprisonment penalty paid by young unemployed Black and Hispanic male offenders*. „Criminology” 2000 nr 38 s. 281-306; Feeley, Simon, jw. s. 173-201.

⁸⁰ Garland. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society* s. 202.

⁸¹ M. Mauer. *The causes and consequences of prison growth in the United States*. „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 14; Garland, jw. s. 201.

czenie retrybutywnej polityki kryminalnej w walce politycznej podkreśla następująca wypowiedź: „Grając na niepokojach wyborców dla krótkoterminowych zysków, politycy szukali głosów przez obietnice surowszych kar dla przestępców. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zagadnienia dotyczące przestępstwa działały jako słowa kodu dla rasowych animozji i jako przemowy do wyborców, którzy byli zaniepokojeni zachodzącymi zmianami w ich życiu”⁸².

W opinii niektórych naukowców amerykańska polityka kryminalna bardziej służy celom politycznym związanym z budowaniem publicznego poczucia bezpieczeństwa niż zmniejszaniu zasięgu i nasilenia przestępczości⁸³. Przedstawione tendencja jest określana jako „technokratyczny wymiar sprawiedliwości” (*technocratic justice*), który stanowi zaprzeczenie racjonalnego karania⁸⁴. Polityczne znaczenie punitywnego karania podkreśla fakt, że wzrost jego nasilenia zaznaczył się szczególnie w latach osiemdziesiątych XX w., czyli w okresie rządów konserwatywnych i nasilającej się polaryzacji amerykańskiego społeczeństwa⁸⁵. Szerokie wykorzystywanie polityki kryminalnej w walce wyborczej opiera się na tym, że ludzie pragną stabilności i są antagonistycznie nastawieni do zmian grożących ogólnemu porządkowi. Duże nasilenie przestępczości w odczuciach społecznych prowadzi do poczucia chaosu i trudności w przewidywaniu zdarzeń, co wywołuje niepokój, gniew, wrogość lub pragnienie wyeliminowania zagrożenia⁸⁶.

Polityczne uzasadnienie represyjności karania bazuje na założeniu, że społeczeństwo koncentruje się wyłącznie na restrykcyjnym nastawieniu wobec przestępców. Tymczasem badania opinii publicznej w Stanach Zjednoczonych pokazują, że obywatele popierają zrównoważone podejście do karania, na które składa się realizacja celów służących poczuciu sprawiedliwości, poprawie sprawcy i ochronie społeczeństwa⁸⁷.

Krytyka punitywnej polityki kryminalnej. Obowiązujący w USA sposób karania jest interpretowany jako obowiązywanie „zasady zemsty” w porządku prawnym (*vengeance as public policy*) lub jako „polityka sądowej zemsty” (*politics of judicial vengeance*)⁸⁸. Taki charakter formalnej reakcji na przestępczość jest traktowany jako odwrócenie „logiki historii” i jako proces pozostający w sprzeczności z osiągnięciami współczesnego prawa karnego, które polegają m.in. na zawężaniu populacji skazanych, orzekaniu kar proporcjonalnych do winy sprawcy, zniesieniu lub ograniczeniu kary śmierci, wprowadzeniu oddzielnego reżimu sankcji dla nie-

⁸² M. Tonry. *Rethinking unthinkable punishment policies in America*. „UCLA Law Review” 1999 nr 6 s. 1788.

⁸³ A. Freiberg. *Affective versus effective justice. Instrumentalism and emotionalism in criminal justice*. „Punishment & Society” 2001 nr 2 s. 265-266.

⁸⁴ D. Garland. *The culture of high crime societies: Some preconditions of „law and order” policies*. „British Journal of Criminology” 2000 nr 40 s. 347-75.

⁸⁵ Mauer, jw. s. 15.

⁸⁶ T. Tyler, R. Boeckmann. *Three strikes and you are out, but why? The psychology of public support for punishing rule breakers*. „Law and Society Review” 1997 nr 31 s. 240.

⁸⁷ J. Doble. *Attitudes to Punishment in the US – Punitive and Liberal Opinions*. W: *Changing Public Attitudes to Punishment*. Red. J. Roberts, M. Hough. Cullompton Willan 2002 s. 149; R. Morgan. *Privileging Public Attitudes to Sentencing*. W: *Changing Public Attitudes to Punishment* s. 221.

⁸⁸ Błachut i in., jw. s. 473-474.

letnich i dorosłych przestępców, stosowaniu alternatyw dla kary pozbawienia wolności⁸⁹.

W procesie hamowania rozwoju prawa karnego zaznaczają się przede wszystkim restrykcje o charakterze klasowym, w którym polityka kryminalna dzieli społeczeństwo na klasy głównego nurtu, i zmarginalizowane (*underclass*), które najczęściej doświadczają sankcji karnych⁹⁰.

Ponadto retrybutywna polityka kryminalna zahamowała realizację idei poprawy przestępcy. Dzięki działaniom resocjalizacyjnym skazany może być przydatny i produktywny w zbiorowości. Przesunięcie akcentu na retrybutywne cele kary zakłada usprawiedliwienie zniszczenia określonej klasy ludzi, która nie może realizować w swoim życiu społecznie przydatnych celów⁹¹. Spadek zainteresowania ideą resocjalizacji w amerykańskim wymiarze sprawiedliwości, a tym samym zmniejszona liczba programów resocjalizacyjnych w więzieniach doprowadziły do tego, że duża grupa byłych więźniów nie uczestniczy w edukacyjnych, zawodowych i readaptacyjnych programach. Takie podejście z jednej strony utrudnia pozytywne przystosowanie społeczne byłych więźniów, a z drugiej – doprowadza do ich marginalizacji i większej motywacji w kierunku kolejnego przestępstwa⁹². Ważnym skutkiem retrybutywnego karania są również wysokie koszty związane z utrzymaniem więźniów⁹³. Kara pozbawienia wolności nie może wywoływać efektu bezproduktywnych wydatków. Dlatego wobec osadzonych powinny być prowadzone działania służące temu, aby mogli oni prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie⁹⁴.

Podsumowując prawidłowości dotyczące stosowania kary pozbawienia wolności w ramach amerykańskiej polityki kryminalnej, należy przytoczyć opinie kryminologów, którzy twierdzą, że współcześnie można w tym kraju zaobserwować kryzys retrybutywnego karania⁹⁵. Przy tym większość z nich krytykuje punitowność sankcji izolacyjnych i opowiada się za powrotem do idei resocjalizacji sprawcy przestępstwa⁹⁶. Część kryminologów zakłada jednak, że retrybutywna polityka kryminalna może ulec nasileniu z uwagi na konserwatywny klimat polityczny, zjawisko globalizacji i lęk przed terroryzmem⁹⁷.

⁸⁹ Tonry, Petersilia. *American prisons at the beginning of the twenty-first century* s. 1-16.

⁹⁰ J. Pratt. *Towards the „Decivilising” of Punishment*. „Social and Legal Studies” 1998 nr 4 s. 487-515; M. Feeley, J. Simon. *The New Penology: Notes on the Emerging of Corrections and Its Implications*. „Criminology” 1992 nr 4 s. 449-475; S. Hallsworth. *The case for a postmodern penalty*. „Theoretical Criminology” 2002 nr 2 s. 156.

⁹¹ Hallsworth. *The case for a postmodern penalty* s. 158.

⁹² J. Lynch, W. Sabol. *Prisoner re-entry in perspective*. „Crime Policy Report” 2001 nr 3 s. 1-26.

⁹³ J. Williams. *Criminal Justice Policy Innovation in the States*. „Criminal Justice Policy Review” 2003 nr 3 s. 401.

⁹⁴ Hallsworth. *The case for a postmodern penalty* s. 156.

⁹⁵ Tamże s. 149-152; M. Tonry. *Why are US incarceration rates so high?* „Overcrowded Times” 1999 nr 3 s. 8-15.

⁹⁶ R. Ortmann. *The Effectiveness of Social Therapy in Prison – A Randomized Experiment*. „Crime & Delinquency” 2000 nr 2 (46) s. 214; Matthews. *The myth of punitiveness* s. 184.

⁹⁷ Schuck. *American Crime Prevention: Trends and New Frontiers* s. 447-462.

3.3. Represyjność polskiej polityki kryminalnej

Po II wojnie światowej Polska należała do bloku państw komunistycznych, które charakteryzowały się wysoką represyjnością systemów karania. Sankcje izolacyjne w tych krajach były traktowane jako podstawowy środek zapobiegania i zwalczania przestępczości. Z tego względu kara pozbawienia wolności była orzekana wobec szerokiej kategorii sprawców i na relatywnie długi okres⁹⁸.

3.3.1. Stosowanie sankcji izolacyjnych pod rządami kodyfikacji karnej z 1969 r.

Ustawowe podstawy polityki karnej, skodyfikowanej 1969 r., oparto na kilku założeniach wynikających z uchwał Kongresów ONZ w zakresie zapobiegania przestępczości⁹⁹. Do najważniejszych postulatów w tym zakresie należało zasadnicze ograniczenie stosowania sankcji izolacyjnych, polaryzacja odpowiedzialności karnej, eliminacja krótkich kar pozbawienia wolności oraz wprowadzenie alternatyw tej sankcji w postaci warunkowego umorzenia postępowania, ograniczenia wolności i środków probacyjnych¹⁰⁰.

Już w ciągu pierwszych lat obowiązywania nowej kodyfikacji okazało się, że założenia te nie są realizowane. W latach siedemdziesiątych XX w. udział sankcji izolacyjnych utrzymywał się, podobnie jak w latach sześćdziesiątych, na wysokim poziomie – ponad 30% orzekanych kar. Ograniczanie krótkoterminowych sankcji izolacyjnych spowodowało wzrost surowości orzekanych wyroków – w latach sześćdziesiątych udział kar powyżej 2 lat izolacji nie przekraczał 2,5%, a pod rządem nowego kodeksu wzrósł do 7%. Nowe środki reakcji karnej, w szczególności ograniczenie wolności, warunkowe umorzenie postępowania i samoistna grzywna, były orzekane głównie kosztem warunkowego skazania i samoistnej grzywny, a nie zamiast kary pozbawienia wolności, co było sprzeczne zarówno z europejskimi tendencjami, jak i z zaleceniami Rezolucji ONZ. Przedstawione tendencje były skutkiem polityki kryminalnej kreowanej za pomocą wytycznych wymiaru sprawiedliwości, które były uchwalane przez Sąd Najwyższy¹⁰¹. Surowość karania w tym okresie pogłębiały również regulacje ustawowe i praktyka orzecznicza wobec recydywistów, którzy dominowali w populacji osadzonych. Wskaźnik recydywy w zakładach karnych utrzymywał się na poziomie 60%¹⁰². Jednocześnie wobec tej grupy istniały obostrzenia w zakresie orzekania i wykonywania izolacji – dotyczyły one m.in. podwyższania kary pozbawienia wolności, zwolnień warunkowych, nadzoru ochronnego i kierowania do ośrodków przystosowania społecznego, które w praktyce stanowiły przedłużenie izolacji penitencjarnej¹⁰³. Surowość polityki kryminalnej, a tym samym przeludnienie zakładów karnych, korygowano za po-

⁹⁸ Stańdo-Kawecka, jw. s. 43.

⁹⁹ *Kodeks karny. Komentarz*. Red. O. Górniok. Warszawa LexisNexis 2004 s. 105.

¹⁰⁰ Cieślak, jw. s. 435.

¹⁰¹ A. Marek. *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988* s. 225-242.

¹⁰² Hołyst. *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce* s. 157; P. Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz-Warszawa KTPN, UW 2003 s. 117-119.

¹⁰³ Stańdo-Kawecka, jw. s. 90-91.

mocą częstych amnestii¹⁰⁴. Przedstawione prawidłowości doprowadziły do znacznej represyjności polskiej polityki kryminalnej, która trwała aż do momentu transformacji ustrojowej¹⁰⁵.

3.3.2. Zmiany w polityce kryminalnej w latach 1989-1997

Przeobrażenia ustrojowe przyczyniły się do liberalizacji kary pozbawienia wolności. Zmiany dotyczyły różnych kwestii.

Po pierwsze – rozszerzono uprawnienia skazanych. W tym czasie stworzono ustawowe prawa do sądowej kontroli decyzji podejmowanych przez administrację zakładu karnego, gwarancje dotyczące praktyk religijnych oraz zaliczanie okresu pracy wykonywanej przez więźniów do okresu zatrudnienia, od którego zależą uprawnienia pracownicze i emerytalne.

Po drugie – nastąpiła liberalizacja traktowania przestępców powrotnych w postaci zniesienia obligatoryjnego podwyższania kary pozbawienia wolności, nadzoru ochronnego i ośrodków przystosowania społecznego. Wobec tej kategorii sprawców rozszerzono również możliwości stosowania warunkowego zawieszenia wykonania sankcji izolacyjnych i warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbywanej kary.

Po trzecie – uchylono przepis przewidujący karę dyscyplinarną umieszczenia w oddziale izolacyjnym na okres do 6 miesięcy, a na jej miejsce wprowadzono sankcję w postaci osadzenia w celi izolacyjnej na okres do 1 miesiąca.

Po czwarte – nastąpiło otwarcie zakładów karnych na kontakty ze światem zewnętrznym, polegające na uprawnieniach organizacji społecznych i związków wyznaniowych do działań na terenie więzienia.

Ponadto doszło do zmian w kadrze więziennej. W latach 1990-1992 wymieniono niemal połowę składu osobowego personelu, co pozwoliło na odmłodzenie funkcjonariuszy i podwyższenie ich wykształcenia, a tym samym na zmianę stosunku personelu penitencjarnego do osadzonych¹⁰⁶.

Wzrost przestępczości w latach dziewięćdziesiątych XX w. doprowadził do tego, że w tym okresie systematycznie wzrastała liczba spraw karnych w sądach powszechnych. W 1997 r. w stosunku do 1989 r. było ich o 84% więcej¹⁰⁷. W polityce orzeczniczej w tym okresie dominowały trzy tendencje.

Pierwsza prawidłowość polegała na zwiększeniu liczby orzeczonych kar pozbawienia wolności. W latach 1989-1993 współczynnik uwięzionych wzrastał średnio rocznie o 11%, a w latach 1994-1996 – obniżał się średnio rocznie o 6%. W konsekwencji w 1997 r., w stosunku do 1989 r., liczba uwięzionych była o 42% większa¹⁰⁸. Dwie trzecie osadzonych (skazanych i tymczasowo aresztowanych) przebywało w więzieniu za przestępstwa przeciwko mieniu; co ósma osoba odbywała izolację w związku z przestępstwem przeciwko życiu i zdrowiu, a co dziesiąta – na

¹⁰⁴ J. Jasiński. *Obraz polityki karnej lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych (1980-1991)*. „Archiwum Kryminologii” 1993 t. 19 s. 34.

¹⁰⁵ B. Hołyst. *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce (wybrane zagadnienia)*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988* s. 157.

¹⁰⁶ Stańdo-Kawecka, jw. s. 92.

¹⁰⁷ Siemaszko i in., jw. s. 121.

¹⁰⁸ Tamże s. 103.

skutek czynu przeciwko rodzinie¹⁰⁹. W tym okresie zmieniała się również struktura osadzonych – zmalał udział kobiet i młodocianych, a wzrosła liczba recydywistów penitencjarnych (w 1993 r. stanowili oni 68,1% populacji skazanych)¹¹⁰. W latach dziewięćdziesiątych zanotowano również dużą liczbę przedterminowych warunkowych zwolnień z wykonywania kary pozbawienia wolności. W analizowanym okresie ponad połowa odbywających karę pozbawienia wolności skorzystała z tej instytucji¹¹¹.

Druga tendencja była związana ze zwiększonym orzekaniem przez sądy krótkoterminowych izolacji¹¹². Z tego powodu wzrastał odsetek skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w wymiarze do 1 roku (w 1997 r. udział tych sankcji zwiększył się czterokrotnie w porównaniu z 1989 r.) i w wymiarze 1-2 lata (w 1989 r. – 20%, a w 1997 – 28%). Jednocześnie zmniejszała się liczba sprawców odbywających karę pozbawienia wolności od 2 do 5 lat (w 1989 r. – 47%, 1997 – 34%) i w wymiarze między 5 a 15 lat (w 1989 r. – 24%, w 1997 – 15%)¹¹³.

Trzecia prawidłowość polegała na zwiększeniu liczby sankcji alternatywnych w stosunku do izolowania przestępców. W 1997 r. kary w zawieszeniu stanowiły 80% wszystkich orzeczonych izolacji, a kary pozbawienia wolności bez zawieszenia – 14% wszystkich sankcji orzeczonych przez sądy. Niestety, stosowaniu środków probacyjnych nie towarzyszyło sprawne funkcjonowanie systemu probacji ze względu na zbyt małą liczbę kuratorów sądowych. W latach dziewięćdziesiątych obserwowano również systematyczny wzrost skazań na karę grzywny samoistnej, co było zgodne z tendencjami europejskimi. Jednak w Polsce, w przeciwieństwie do krajów Europy Zachodniej, skuteczność jej egzekwowania była znacznie słabsza¹¹⁴.

3.3.3. Założenia kodyfikacji karnej z 1997 r.

Nowe regulacje w polskim prawie karnym miały na celu wprowadzenie racjonalnej, a zarazem wyrażającej współczesne tendencje polityki karnej – ochronę porządku prawnego, a jednocześnie doprowadzenie do osłabienia dominacji kary pozbawienia wolności w wyniku szerszego stosowania instytucji stanowiących alternatywy izolacji – środków probacyjnych i środków karnych¹¹⁵.

Przyjęte rozwiązania wyrażały aksjologię demokratycznego państwa prawnego, które nie traktuje reakcji prawnokarnej ani jako odwetu za uczynione zło, ani jako głównego środka zapobiegania przestępczości. Uzasadnieniem nowej regulacji karania za przestępstwo było również to, że represyjna polityka kryminalna, operująca surowymi karami pozbawienia wolności, mającymi rekompensować niedostatek wykrywalności przestępstw, jest w zasadzie bezskuteczna, a przy tym bardzo kosztowna i powodująca wiele ujemnych następstw społecznych. U podstaw

¹⁰⁹ Tamże s. 106.

¹¹⁰ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie* s. 109-113.

¹¹¹ Siemaszko i in., jw. s. 172.

¹¹² Tamże s. s. 173.

¹¹³ Tamże s. 111.

¹¹⁴ Tamże s. 172-173.

¹¹⁵ *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1997 s. 150; Cieślak, jw. s. 47.

obowiązującej obecnie kodyfikacji było również założenie, że należy przesunąć punkt ciężkości polityki kryminalnej – zwłaszcza w zakresie zwalczania występów – z karania na rzecz rozwiązania konfliktu społecznego. Zażegnanie takiego problemu powinno obejmować przede wszystkim naprawienie powstałej szkody, zapobieganie jej w przyszłości i traktowanie pokrzywdzonego w postępowaniu karnym jako stronę równoprawną z oskarżonym¹¹⁶.

Nowa kodyfikacja nadała również specyficzny charakter karze pozbawienia wolności. W świetle przyjętych założeń do istotnych elementów tej sankcji należą: aktywność skazanych, przestrzeganie przez nich obowiązków, zapewnienie im realizacji praw podmiotowych, utrzymywanie łączności ze światem zewnętrznym, a zwłaszcza z rodziną, oraz programowane oddziaływania resocjalizacyjne i terapeutyczne¹¹⁷.

Ważnym założeniem nowych regulacji prawnych było dążenie do redukcji długoterminowych wyroków. Takie stanowisko zostało uzasadnione zmniejszaniem kosztów zwalczania przestępczości, zwłaszcza gdy stosowane środki nie przynoszą oczekiwanych rezultatów, jak to się dzieje w wypadku długotrwałej kary pozbawienia wolności. Koszt utrzymania jednego więźnia jest pokrywany tylko w ok. 3% z dochodów pochodzących z jego pracy w czasie odbywania kary. Resztę wydatków ponosi całe społeczeństwo. W takiej sytuacji bezzasadne jest stosowanie długotrwałych kar wobec niegroźnych przestępców, gdy izolacja nie służy ich resocjalizacji.

W obowiązującym systemie prawnym występuje również mocno krytykowana kara dożywotniego pozbawienia wolności. Jej cel jest taki sam, jak w przypadku terminowego uwięzienia – przystosowanie sprawcy do życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi. Gwarancją spełnienia tego celu jest perspektywa warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary, a przesłanką do udzielenia takiej szansy jest przekonanie sądu, że skazany w wyniku oddziaływań penitencjarnych ponownie nie popełni przestępstwa¹¹⁸.

W kontekście założeń obowiązującej kodyfikacji karnej należy zwrócić uwagę na dwie kwestie. Pierwsza z nich dotyczy redukcji dominującej roli izolacji w zakresie formalnej reakcji na przestępstwo. Drugi wniosek jest natomiast związany z tym, że obecne uregulowanie wyznacza karze pozbawienia wolności inną rolę w stosunku do kodyfikacji z 1969 r. – ma ona służyć readaptacji społecznej skazanego. Z tego względu ograniczono jej stosowanie na korzyść sankcji wolnościowych, złagodzono jej wykonywanie oraz wprowadzono zindywidualizowane sposoby oddziaływań penitencjarnych¹¹⁹. Wymienione argumenty świadczą o tym, że nowa regulacja prawa karnego miała służyć liberalizacji polityki kryminalnej.

¹¹⁶ Uzasadnienie rządowego projektu s. 151.

¹¹⁷ Tamże s. 529.

¹¹⁸ K. Buchała, A. Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna*. Kraków Zakamycze 1998 s. 309-310.

¹¹⁹ *Kodeks karny. Komentarz* s. 105.

3.3.4. Stosowanie sankcji izolacyjnych na podstawie kodyfikacji karnej z 1997 r.

Realizacja przedstawionych założeń dotyczących stosowania kary pozbawienia wolności zostanie przedstawiona na podstawie:

- 1) liczby wykonywanych sankcji izolacyjnych w latach 1997-2004,
- 2) wymiarów orzeczonych kar pozbawienia wolności w latach 1997-2004,
- 3) porównania współczynników przizonizacji w Polsce w latach 1985-2004,
- 4) porównanie stosowania kary pozbawienia wolności w wybranych krajach europejskich.

Ad 1) **Liczba wykonywanych sankcji izolacyjnych w latach 1997-2004.** Informacje dotyczące liczby osadzonych w zakładach karnych z podziałem na tymczasowo aresztowanych, skazanych i odbywających karę zastępczą zostały przedstawione w tabeli 2.

Tabela 2. Liczba osadzonych w latach 1997-2004¹²⁰

Rok	Średnia liczba osadzonych w zakładach karnych w latach 1997-2004			
	Razem	Tymczasowo aresztowani	Skazani	Odbywający karę zastępczą
1997	57 705	13 864	42 794	1 047
1998	58 350	13 334	43 944	1 072
1999	55 436	13 059	41 775	603
2000	64 246	18 189	45 475	581
2001	78 716	24 275	53 899	542
2002	81 391	21 850	59 014	527
2003	81 321	20 383	60 502	436
2004	80 239	16 546	63 331	362

Na podstawie danych zawartych w tabeli można stwierdzić, że w latach 1997-2004 systematycznie wzrastała zarówno liczba osadzonych w zakładach karnych – od ok. 57 tys. w 1997 do ok. 80 tys. w 2004 r., jak również skazanych na karę pozbawienia wolności – od ok. 42 tys. w 1997 do ok. 63 tys. w 2004 r. Przedstawione prawidłowości świadczą o tym, że na przestrzeni kilku lat populacja więźniów zwiększyła się o ok. 1/3. Zaiścia tendencja doprowadziła do różnego typu problemów.

Pierwszym z nich jest przeludnienie zakładów karnych i aresztów śledczych, w których jest tylko ok. 70 tys. miejsc. Związane z tym trudne warunki bytowe stanowią największy problem polskiego systemu penitencjarnego¹²¹.

Druga kwestia dotyczy dużej dysproporcji między nasileniem przestępczości w Polsce a liczbą osób osadzonych w zakładach karnych. Szacuje się, że przy aktualnym stanie przestępczości liczba więźniów w naszym kraju nie powinna przekraczać 40 tys. (w tym ok. 30 tys. skazanych i ok. 10 tys. tymczasowo aresztowanych).

¹²⁰ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

¹²¹ J. Hołda, Z. Hołda. *Prawo karne wykonawcze*. Kraków Zakamycze 2004 s. 41.

Trzeci problem polega na tym, że dla zbyt dużej populacji skazanych bardzo trudno stworzyć warunki penitencjarne służące realizacji celów wykonywania kary pozbawienia wolności¹²².

Ad 2) **Wymiary orzeczonych kar pozbawienia wolności w latach 1997-2004**. Karę pozbawienia wolności można podzielić na wyroki krótko-, średnio- i długoterminowe. Nie ma zgodności dotyczących okresu izolacji, które decydują o kwalifikacji do grupy wyroków krótko- i długoterminowych. Według jednych autorów w zakresie krótkich kar mieszczą się wymiary do 1 roku pozbawienia wolności, w przedziale średnich – od 1 roku do 3 lat izolacji, a w grupie długich wyroków – od lat 3 do 15, 25 lat i dożywotniego pozbawienia wolności¹²³. Według innych autorów dzielą się one na: a) najkrótsze – poniżej 6 miesięcy, b) krótkoterminowe

Tabela 3. Skazani według wymiaru odbywanej kary pozbawienia wolności (stan na 31.12.) w latach 1997-2004¹²⁴

Wymiar kary pozbawienia wolności:	Liczba skazanych na karę pozbawienia wolności w latach 1997-2004							
	1997 r.	1998 r.	1999 r.	2000 r.	2001 r.	2002 r.	2003 r.	2004 r.
1-3 miesiące	174	b.d.	186	182	205	250	353	449
3-6 miesięcy	900	970	989	1 312	1 377	1 583	1 860	2 629
6 m-cy – 1 rok	7 666	7 640	7 108	7 725	8 586	8 665	8 704	9 683
1-2 lata	11 681	12 099	11 962	14 675	17 548	16 989	17 210	18 587
2-3 lata	6 584	5 980	6 088	7 185	9 020	9 881	9 641	10 040
3-5 lat	7 528	6 919	6 654	7 402	9 135	10 492	10 921	10 285
5-10 lat	4 551	4 639	4 614	5 082	5 686	6 223	6 393	6 823
10-15 lat	1 772	1 799	1 967	2 231	2 412	2 621	2 763	2 850
25 lat	671	763	786	861	950	1 042	1 115	1 172
Dożywotnia izolacja	7	19	34	45	59	84	120	133
Wszystkie osoby karane	41 534	40 987	40 388	46 700	54 978	57 830	59 080	62 651

– do 1 roku, c) średnioterminowe – do 2 lat, d) długoterminowe – powyżej 2 lat¹²⁵. Informacje o skazanych na izolację w latach 1997-2004 z podziałem na wymiar wykonywanej kary zawiera tabela 3.

Dane umieszczone w tabeli stanowią podstawę do sformułowania wniosku, że wzrost skazań zaznaczył się we wszystkich wymiarach izolowania przestępców – najkrótszych (poniżej 6 miesięcy), krótkich (do 1 roku), średnioterminowych (od 1 roku do 3 lat) i długoterminowych (powyżej 3 lat)¹²⁶. Najwięcej skazanych odbywa średnioterminowe sankcje izolacyjne. Taka prawidłowość jest zgodna ze wskazaniami racjonalnej polityki kryminalnej, ponieważ wyroki tego typu sprzyjają kształtowaniu procesu efektywnej resocjalizacji więźniów¹²⁷.

¹²² Tamże s. 42.

¹²³ J. Wąsik. *Kara krótkoterminowego pozbawienia wolności w Polsce*. Wrocław Ossolineum 1981 s. 25; K. Buchała. *Dylematy sądowego wymiaru kary*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1964 s. 46; L. Lernell. *Podstawy nauki polityki kryminalnej*. Warszawa Wyd. PWN 1967 s. 49-55.

¹²⁴ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

¹²⁵ T. Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego (podstawowe problemy w świetle danych empirycznych)*. Warszawa Wyd. UW 2004 s. 82; Hołyst. *Przestępczość w Polsce* s. 230-231.

¹²⁶ Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce* s. 82; Hołyst. *Przestępczość w Polsce* s. 230-231.

¹²⁷ Wąsik, jw. s. 25.

Jednocześnie zaznacza się duży odsetek skazanych na kary pozbawienia wolności poniżej 1 roku, w tym również poniżej 6 miesięcy. Tego rodzaju fakt świadczy o tym, że izolacja w dalszym ciągu stanowi dominującą reakcję wymiaru sprawiedliwości na popełnione przestępstwo. Jest to niezgodne z zakładaną polityką kryminalną, według której pozbawienie wolności jest odczuwane jako bardzo dolegliwe, co zmusza do ograniczenia stosowania tej kary na korzyść sankcji wolnościowych, zwłaszcza że badania kryminologiczne podważyły przekonanie dotyczące wartości resocjalizacyjnej krótkotrwałej izolacji¹²⁸. Według stanowiska kryminologów kary krótkoterminowe działają jedynie odstrasżająco. Nie nadają się natomiast do oddziaływań wychowawczych i dlatego są nieskuteczne w sferze resocjalizacyjnej¹²⁹.

W analizowanym okresie systematycznie zwiększała się również liczba wyroków długoterminowych, co również jest sprzeczne z założeniem odnoszącym się do redukcji tego rodzaju sankcji¹³⁰. Według ujęcia kryminologicznego kara orzeczona na czas dłuższy niż 3 lata staje się bardziej odwetowa niż resocjalizacyjna, gdyż wieloletnie odizolowanie od społeczeństwa utrudnia proces readaptacji skazanego¹³¹. Odwetowy charakter stosowanych kar potwierdza również wzrost orzeczonych sankcji najsurowszych – 25 lat pozbawienia wolności (671 – w 1997 r., 1 172 – w 2004 r.) i dożywotniej izolacji (7 – w 1997, 133 w – 2004 r.).

Ad 3) **Porównanie współczynników prizonizacji w Polsce w latach 1985-2004.** Bardzo dobrym wskaźnikiem porównawczym w zakresie stosowania kary.

Tabela 4. Współczynniki prizonizacji w Polsce w latach 1985-2004¹³²

Rok	Ogółem uwiezieni	Współczynnik prizonizacji
1985	110 182	296
1986	99 427	265
1987	91 140	255
1988	67 824	212
1989	40 321	106
1990	50 165	132
1991	58 619	153
1992	61 409	159
1993	61 562	160
1994	62 719	163
1995	61 136	158
1996	55 487	144
1997	57 382	149
1998	54 373	141
1999	56 765	147
2000	70 544	183
2001	79 634	206
2002	80 467	208
2003	79 281	206
2004 (31.03)	81 472	213

¹²⁸ Uzasadnienie rządowego projektu s. 141.

¹²⁹ Wąsik, jw. s. 25.

¹³⁰ Uzasadnienie rządowego projektu s. 142.

¹³¹ J. Korecki. *Efektywność kary długoterminowego pozbawienia wolności*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Red. B. Hołyst, S. Redo. Warszawa Wyd. CZSW i COSSW 1996 s. 400-410; Buchała, Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna* s. 308.

¹³² Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce* s. 145.

pozbawienia wolności jest współczynnik prizonizacji. Oznacza on liczbę osób uwięzionych na 100 tys. mieszkańców kraju. Za jego pomocą można prześledzić: a) dynamikę stosowania sankcji izolacyjnych na przestrzeni dłuższego okresu na terenie jednego kraju, b) nasilenie stosowania izolacji w różnych krajach. W tabeli 4. zostały przedstawione współczynniki prizonizacji w Polsce od 1985 do 2004 r

Analiza współczynników prizonizacji w naszym kraju od 1985 do 2004 r. pozwala na sformułowanie kilku wniosków dotyczących zmian w polityce kryminalnej. Do 1987 r. odznaczała się ona bardzo dużą represyjnością¹³³. Charakter formalnej reakcji na przestępstwo w tamtym okresie odzwierciedlają współczynniki prizonizacji – 296 w 1985, 265 w 1986 i 255 w 1987 r. W okresie transformacji ustrojowej zaznaczyła się liberalizacja w stosowaniu kary pozbawienia wolności – w latach 1989-1997 współczynniki prizonizacji wahają się w granicach między 106 (1989) i 163 (1994). Pomimo to, że wprowadzenie nowej kodyfikacji karnej było uzasadnione liberalizacją formalnej reakcji na przestępczość, od 1997 do 2004 r. zaznacza się systematyczny wzrost wskaźników prizonizacji – od 149 w 1997 do 206 w 2003 r. Zaistniała tendencję można więc interpretować w kategoriach wzrostu represyjności aktualnie obowiązującej polityki kryminalnej. W związku z tym stosowanie kary pozbawienia wolności przyjmuje odwrotny kierunek w stosunku do tego, jaki był postulowany przy konstruowaniu aktualnie obowiązującego prawa karnego.

Ad 4) **Porównanie stosowania kary pozbawienia wolności w wybranych krajach europejskich.** W tabeli 5. zostały przedstawione dane informujące o liczbie więźniów, współczynnikach prizonizacji, zaludnieniu zakładów karnych i przeciętnej długości odbywanych kar w wybranych krajach europejskich.

Tabela 5. Porównanie stosowania kary pozbawienia wolności w Europie (stan na 1.09.2001)¹³⁴

Państwo	Liczba więźniów	Współczynnik prizonizacji	Procent zaludnienia więzień	Przeciętna długość kary w miesiącach
Duże państwa				
Anglia i Walia	67 065	126	94	3,9
Francja	47 005	77	97	8,8
Hiszpania	46 962	117	b.d.	13,1
Niemcy	78 707	96	103	b.d.
Włochy	55 136	129	95	7,9
Turcja	61 336	93	83	5,6
Państwa nowych demokracji				
Bułgaria	–	114	91	24,0
Czechy	–	207	105	14,0
Estonia	–	350	96	b.d.
Litwa	–	291	108	2,9
Łotwa	–	364	90	b.d.

¹³³ Tamże s. 147.

¹³⁴ Tamże s. 149.

Polska	80 007	207	119	23,7
Rosja	971 496	671	103	b.d.
Słowacja	–	139	84	5,1
Ukraina	198 885	406	92	b.d.
Węgry	–	171	115	11,2
Państwa skandynawskie				
Dania	–	59	90	b.d.
Finlandia	–	59	90	5,2
Norwegia	–	59	92	2,7
Szwecja	–	69	105	b.d.

Przedstawione zestawienie stanowi podstawę do sformułowania wniosku, że w polityce kryminalnej państw europejskich w dalszym ciągu występuje podział na kraje, w których stosowanie kar izolacyjnych: a) nie stanowi dominującej roli w redukowaniu przestępczości, b) ma podstawowe znaczenie w polityce karania.

Do krajów, które ograniczają stosowanie kary pozbawienia wolności, należą przede wszystkim państwa skandynawskie, Francja, Niemcy i Turcja. Ich politykę kryminalną charakteryzują niskie współczynniki prizonizacji – poniżej 100 punktów, zaludnienie zakładów karnych kształtujące się poniżej lub w granicach 100% oraz niska przeciętna długość kar odbywanych przez skazanych – np. 2,7 miesiąca w Norwegii.

Dominująca rola kar izolacyjnych w polityce kryminalnej zaznacza się przede wszystkim w krajach postkomunistycznych. Świadczą o tym bardzo wysokie współczynniki prizonizacji, np. 671 – w Rosji, 406 – na Ukrainie, 350 – w Estonii.

Przedstawione tendencje w zakresie stosowania kary pozbawienia wolności w krajach europejskich potwierdzają wniosek, że Polska charakteryzuje się wysoką represyjnością formalnej reakcji na przestępczość, w ramach której podstawowe znaczenie mają kary izolacyjne¹³⁵. O surowości polskiej polityki kryminalnej świadczy wysoki współczynnik prizonizacji – jeden z najwyższych w Europie – przeludnienie zakładów karnych i okres średniej izolacji skazanych, który również należy do najdłuższych w Europie.

Czynniki warunkujące represyjność karania. Częste wymierzanie kary pozbawienia wolności, mimo przeprowadzonej reformy prawa karnego i relatywne niskiej przestępczości, może być tłumaczone trzema względami. Pierwszym z nich jest surowe orzecznictwo wynikające z konserwatyizmu sędziów. Drugi polega na wykorzystywaniu do celów politycznych społecznego lęku przed przestępczością¹³⁶. Według polityków surowe karanie ma doprowadzić do ładu, porządku i bezpieczeństwa publicznego, a tym samym zapewnić głosy wyborców¹³⁷. Trzeci czynnik polega na popieraniu przez społeczeństwo surowych sankcji wobec prze-

¹³⁵ Tamże s. 147-148; M. Leśniak. *Adaptacja społeczna osób opuszczających zakłady karne*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 500; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie* s. 113-114; Hołda, Hołda. *Prawo karne wykonawcze* s. 45-46.

¹³⁶ Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce* s. 148-150.

¹³⁷ Tamże s. 83.

stępców. Badania przeprowadzone pod koniec lat siedemdziesiątych wskazały, że ponad 70% badanych cechowało się umiarkowanym lub silnym rygoryzmem w stosunku do sprawców przestępstw. Akceptacja surowych sankcji współwystępowała z niską pozycją społeczną, wysokim poczuciem zagrożenia i pesymizmem życiowym¹³⁸. Poparcie społeczne dla represyjnej polityki kryminalnej wykazały również badania przeprowadzone w 1996 r. Według opinii publicznej ograniczenie przestępczości powinno być wynikiem: zaostrzenia kar za wszystkie przestępstwa kryminalne – 68%, zaostrzenia prawa – 62%, stanowczego i konsekwentnego karania według istniejących przepisów – 35%, zaostrzenia kar za najcięższe przestępstwa – 24%¹³⁹. Rygorystyczne poglądy społeczeństwa dotyczące karania przestępców potwierdzają również badania opinii publicznej z 2002 r. Zdecydowana większość ankietowanych opowiedziała się za przywróceniem kary śmierci (69%). Respondenci stwierdzili, że bezwzględna izolacja i surowe sankcje powinny być stosowane wobec sprawców takich przestępstw jak: zabójstwo – 78%, rabunek mienia o dużej wartości – 86%, zgwałcenie – 92%, rabunek mienia o niewielkiej wartości – 69%, kradzież mienia o dużej wartości – 65%, pobicie – 53%. Do najważniejszych celów kary badani zaliczyli: zapobieganie przestępstwom – 32%, ochronę społeczeństwa – 24%, odpłatę, zadośćuczynienie sprawiedliwości – 14%, poprawę skazanego – 13%, naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem – 5%. Interesujące wyniki dotyczyły poczucia zagrożenia przestępczością – aż 89% respondentów wypowiedziało się, że jest ono bardzo duże lub duże, ale jednocześnie ponad połowa badanych (55%) stwierdziła, że nie ma obaw przed wyjściem z domu o zmierzchu¹⁴⁰. Przedstawiona dysproporcja może świadczyć o tym, że wysokie poczucie zagrożenia przestępczością jest wynikiem „straszenia” przez środki masowego przekazu ponad rzeczywisty stan zagrożenia. Na podstawie przytoczonych badań opinii publicznej można stwierdzić, że do liberalizacji polityki kryminalnej w Polsce konieczna jest edukacja społeczna, dotycząca możliwości i prawidłowości karania za zachowania sprzeczne z normami prawnymi.

Podsumowując zagadnienia dotyczące stosowania sankcji izolacyjnych należy podkreślić, że traktowanie kary pozbawienia wolności jako podstawowej reakcji na przestępczość doprowadziło do negatywnych konsekwencji w polityce kryminalnej. Pierwszy rodzaj problemów polega na małym zainteresowaniu alternatywnymi środkami reakcji karnej. Drugi rodzaj konsekwencji dotyczy trudności w funkcjonowaniu systemu penitencjarnego. Przeludnienie zakładów karnych skutkuje tym, że sankcje izolacyjne nie są realizowane wobec kilkudziesięciu tysięcy skazanych ze względu na brak miejsc. Wykonywanie tej kary łączy się natomiast z dużymi trudnościami socjalnymi i niską efektywnością procesu poprawczego u osadzonych¹⁴¹.

¹³⁸ W. Poznaniak. *Ustosunkowanie wobec sankcji za niektóre przestępstwa wśród przestępców i nie-przestępców*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Red. A. Frączek. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź Ossolineum 1986 s. 316-317.

¹³⁹ B. Karolczak-Biernacka. *Percepcja przyczyn przestępczości i wizje środków zapobiegawczych*. W: *Przemoc w życiu codziennym* s. 29.

¹⁴⁰ Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce* s. 89-90.

¹⁴¹ Tamże s. 96-97.

4. POMOC POSTPENITENCJARNA

O konieczności wsparcia postpenitencjarnego przekonują wyniki badań dotyczące marginalizacji społecznej byłych więźniów – od 40 do 70% bezdomnych przebywało w zakładach karnych, a znaczna ich część to recydywiści penitencjarni¹⁴². Zjawisko bezdomności więźniów jest porównywane do „syndromu rozbitych okien”, polegającego na tym, że jeżeli ktokolwiek nie zatroszczy się o pierwsze stłuczone okno w budynku, to wkrótce wszystkie będą zniszczone. Odniesienie tego syndromu do bezdomności byłych więźniów oznacza konieczność uruchomienia pomocy postpenitencjarnej. Jeśli ktokolwiek nie zatroszczy się o takie osoby, to wtedy gwałtownie zwiększa się prawdopodobieństwo nieporządku społecznego, co przyczynia się do wzrostu przestępczości i lęku obywateli przed recydywistami¹⁴³.

Pobyt w zakładzie karnym doprowadza do rozwoju cech, postaw i zachowań, które utrudniają funkcjonowanie byłego więźnia w warunkach wolnościowych¹⁴⁴. Dodatkowo sprawca przestępstwa w wyniku skazania i uwięzienia doświadcza degradacji statusu społecznego i zyskuje etykietę kryminalisty. Różnorodność czynników psychospołecznych wpływających na sytuację byłego więźnia składa się na fakt, że przestępczość powrotna stanowi często przejaw zachwiania równowagi adaptacyjnej w środowisku wolnościowym. Przywrócenie tej równowagi stanowi istotę postdeliktualnej profilaktyki przestępczości¹⁴⁵. Dlatego pomoc kierowana do osób opuszczających zakłady karne powinna koncentrować się na zwiększaniu możliwości osiągania osobistych celów, umacnianiu prospołecznych postaw, ograniczaniu skutków etykietowania społecznego, kształtowaniu więzi z systemami socjalizującymi oraz na redukowaniu wpływów subkultury przestępczej¹⁴⁶.

4.1. Wspieranie byłych więźniów w krajach Europy Zachodniej

O potrzebach związanych ze wsparciem postpenitencjarnym decyduje przede wszystkim rodzaj polityki kryminalnej państwa. W krajach Europy Zachodniej, w których kara pozbawienia wolności jest stosowana w małym stopniu, regulacje ustawowe w zakresie pomocy postpenitencjarnej polegają przede wszystkim na

¹⁴² D. Piekut-Brodzka. *O bezdomnych i bezdomności*. Warszawa CHAT 2000 s. 174; L. Stankiewicz. *Zrozumieć bezdomność*. Olsztyn Wyd. UWM 2002 s. 35-36; M. Hough. *Modernization, scientific rationalism and the Crime Reduction Programme*. „Criminal Justice” 2004 nr 3 s. 247; J. Chwaszcz. *Wielowymiarowe skutki bezdomności byłych skazanych wezwaniem dla oddziaływań resocjalizacyjnych*. W: *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 245; J. Petersilia. *Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges*. „The Prison Journal” 2001 nr 3 s. 369.

¹⁴³ Petersilia. *Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges* s. 370.

¹⁴⁴ K. Pospiszyl. *Psychopatia*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2000 s. 136.

¹⁴⁵ B. Wojcieszak. *Reintegracja społeczna sprawców przestępstw jako zadanie służb socjalnych w profilaktyce recydywy*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 504-505; A. Krukowski. *Wybrane zagadnienia nauki polityki kryminalnej*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1977 s. 67.

¹⁴⁶ J. Turner. *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*. Poznań Wyd. Zysk i S-ka 1998 s. 207; P. Sztompka. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków Znak 2003 s. 414.

zadaniach zakładów karnych, które są związane z przygotowaniem skazanego do zwolnienia. Najczęściej takie obowiązki dotyczą nawiązania kontaktów z potencjalnym pracodawcą i znalezienia mieszkania.

Jako przykłady dodatkowych rozwiązań wsparcia postpenitencjarnego można podać tworzenie domów przejściowych dla byłych więźniów, którzy nie mają gdzie mieszkać (projekt realizowany w Szwecji i Finlandii), czy powołanie fundacji, która udziela pomocy finansowej w postaci nisko oprocentowanych pożyczek dla osób opuszczających zakłady karne (rozwiązanie niemieckie)¹⁴⁷.

W krajach Europy Zachodniej wsparcie postpenitencjarne jest również świadczone w ramach pracy socjalnej, która obejmuje trzy zasadnicze sfery: 1) pomoc w sytuacji trudnej, związanej ze zjawiskiem społecznego wykluczania jednostek i grup społecznych, 2) działalność profilaktyczną i wychowawczo-korekcyjną wobec osób zagrożonych nieprzystosowaniem społecznym lub popełniających przestępstwa, 3) opiekę nad ludźmi starymi, chorymi i kalekami.

W zakresie troski o osoby wchodzące w konflikt z prawem karnym pomoc socjalna ma charakter kompleksowy i jest świadczona od chwili zastosowania sankcji. Działania pomocowe polegają na zastosowaniu klasycznej triady metod – pracy z przypadkiem (*casework*), z grupą i organizowaniem społeczności lokalnej. Służby świadczące wsparcie socjalne na rzecz skazanych organizowane są również w osobnych strukturach mieszczących się w sądownictwie, więziennictwie, instytucjach wychowawczych i poprawczych¹⁴⁸.

4.2. Propozycje systemowych rozwiązań w USA

Pomoc osobom opuszczającym zakłady karne stanowi poważne zagadnienie społeczne w państwach, które stosują karę pozbawienia wolności jako najważniejszy środek formalnej reakcji na przestępczość. Polityka kryminalna Stanów Zjednoczonych stanowi przykład wzmożonego stosowania sankcji izolacyjnych przy jednoczesnym małym zainteresowaniu osobami opuszczającymi więzienia. Stąd na gruncie literatury kryminologicznej i praktyki wymiaru sprawiedliwości pojawiają się postulaty dotyczące kreowania systemowych rozwiązań w zakresie profilaktyki postdeliktualnej¹⁴⁹.

Podstawowym argumentem przemawiającym za koniecznością pomocy skierowanej do osób opuszczających więzienia są wyniki badań, które wśród czynników sprzyjających recydywie bardzo często wskazują na zbyt małą lub nieodpowiednią troskę w zakresie kształtowania wszechstronnych zasobów służących pozytywnej reintegracji społecznej byłych więźniów. Opracowanie skutecznych programów

¹⁴⁷ E. Pływaczewski, G. Szczygieł. *Aktualne tendencje przestępczości a reforma systemu penitencjarnego*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 127.

¹⁴⁸ P. Stępniaak. *Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości. Propozycje modelowe*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 56-57.

¹⁴⁹ J. Travis, A. Solomon, M. Waul. *From Prison to Home: The Dimensions and Consequences of Prisoner Reentry*. Washington The Urban Institute 2001.

w tym zakresie, szczególnie w odniesieniu do młodocianych przestępców, stanowi wyzwanie dla współczesnego wymiaru sprawiedliwości w USA¹⁵⁰.

Kierunki pomocy postpenitencjarnej wyznaczają problemy doświadczane przez osoby opuszczające zakłady karne. Trudności te można podzielić na kilka grup.

Ich pierwsza kategoria dotyczy adaptacji do warunków wolnościowych. W Stanach Zjednoczonych występuje tendencja do wymierzania przez sądy coraz dłuższych wymiarów kary pozbawienia wolności. Średni okres uwięzienia wydłużył się z 22 miesięcy w 1990 do 27 miesięcy w 1998 r.¹⁵¹ Jednocześnie w ciągu trzech ostatnich dekad fundusze związane z obsługą penitencjarną były przeznaczane głównie na budowę nowych więzień, a nie na realizację programów resocjalizacyjnych. Badania populacji opuszczających więzienia w 1991 r. i w 1997 r. wskazały na niewielki udział skazanych w programach przygotowujących do wyjścia na wolność – w obydwu porównywanych okresach jedynie 12% więźniów brało udział w tego rodzaju przygotowaniach. Wydłużanie pobytu w więzieniach i zmniejszanie zajęć służących konstruktywnej readaptacji społecznej prowadzi w konsekwencji do nasilenia trudności adaptacyjnych po opuszczeniu zakładu karnego¹⁵².

Wyniki badań wskazują również na drugi rodzaj problemów w populacji byłych więźniów – silne związki między trudnościami psychicznymi (w tym również zaburzeniami psychiatrycznymi) a recydywą¹⁵³. Według danych szacunkowych jedna na pięć osób opuszczających więzienie doświadcza różnego typu problemów psychiatrycznych – załamania psychicznego, depresji albo choroby umysłowej. Raport *Office National Policy Control Drug* wskazuje, że ok. 70-80% więźniów powinno uczestniczyć w terapii uzależnień. W trakcie wykonywania kary w oddziaływaniach terapeutycznych uczestniczy tylko ok. 13% skazanych, a po jej zakończeniu – jeszcze mniej, ze względu na brak koordynacji między oddziaływaniami penitencjarnymi i postpenitencjarnymi¹⁵⁴.

Trzeci rodzaj trudności byłych więźniów koncentruje się na integracji społecznej w warunkach wolnościowych. Stygmatyzacja, alienacja społeczna i brak wsparcia ze strony lokalnych społeczności prowadzi do angażowania się w działalność grup przestępczych. Integracja z grupami antyspołecznymi jest wzmacniana przez fakt, że byli więźniowie zazwyczaj wracają do biednych, wyizolowanych kulturowo społeczności, w których występuje duża koncentracja osób wchodzących w konflikt z prawem karnym¹⁵⁵.

¹⁵⁰ B. Feld. *Juvenile (in)justice and the criminal court alternative*. „Crime & Delinquency” 1993 nr 39 s. 403-424; B. Feld. *Abolish the juvenile court: Youthfulness, criminal responsibility, and sentencing policy*. „Journal of Criminal Law and Criminology” 1997 nr 1 s. 68-136.

¹⁵¹ Petersilia. *Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges* s. 360.

¹⁵² Tamże s. 363-364.

¹⁵³ A. Lurigio, A. Rollins, J. Fallon. *Effects of Serious Mental Illness on Offender Reentry*. „Federal Probation” 2004 nr 2 s. 45-47; B. Hatfield, T. Ryan, L. Pickering, H. Burroughs, R. Crofts. *The mental health of residents of approved premises in the Greater Manchester probation area: A cohort study*. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 111.

¹⁵⁴ J. Hagan, R. Dinovitzer. *Collateral consequences of imprisonment for children, communities, and prisoners*. W: *Prisons* s. 159.

¹⁵⁵ Hagan, Dinovitzer, jw. s. 160-161.

Ze względu na specyfikę problemów byłych więźniów pomocowe działania postpenitencjarne powinny być ukierunkowane na trzy sfery¹⁵⁶:

- 1) wzmocnienie adaptacji społecznej,
- 2) redukcję problemów zdrowotnych,
- 3) kształtowanie więzi społecznej.

Ad 1) **Wzmocnienie adaptacji społecznej.** Strategie służące pozytywnemu przystosowaniu do warunków wolnościowych powinny być oparte na indywidualnej diagnozie potrzeb, a świadczona pomoc – ukierunkowana na uzyskanie stabilizacji życiowej, czyli wspieranie w zakresie zakwaterowania, środków potrzebnych do życia, zatrudnienia, edukacji. Ważne jest również angażowanie byłych więźniów w programy kształtujące umiejętności przystosowawcze.

Ad 2) **Redukcja problemów zdrowotnych.** Pomoc postpenitencjarna powinna uwzględniać rehabilitację zdrowotną, szczególnie w aspekcie zdrowia psychicznego. Potrzeby tego typu implikują rozszerzenie dostępności usług psychologicznych i psychiatrycznych. Specjalistyczne oddziaływania powinny być ukierunkowane w szczególny sposób na wspieranie uczestnictwa w programach terapii uzależnienia od substancji psychoaktywnych i redukcjonowania objawów depresji.

Ad 3) **Kształtowanie więzi społecznej.** Strategie pomocy postpenitencjarnej, ukierunkowane na ten cel, powinny z jednej strony tworzyć środowisko życia i społeczną sieć wsparcia dla byłych więźniów, a z drugiej – redukować bariery utrudniające reintegrację tych osób. W związku z tym ważne są programy przygotowujące rodziny do powrotu skazanych i wszechstronna pomoc w rozwiązywaniu problemów rodzinnych po ich powrocie. Niezwykle istotną kwestią jest włączanie byłych więźniów w działania podejmowane w lokalnych społecznościach (np. sąsiedzkie inicjatywy wycieczkowe czy sportowe) oraz promowanie miejsc, organizacji i stowarzyszeń integrujących takie osoby ze społecznością lokalną. Duże znaczenie ma również inicjowanie i wspieranie grup samopomocy dla osób opuszczających zakłady karne. Zmniejszeniu stygmatyzacji służą też programy edukacyjne dla społeczeństwa, które przybliżają problemy byłych więźniów.

Systemowy charakter pomocy postpenitencjarnej. Wnioski z badań dotyczących wspierania byłych więźniów wskazują, że w działaniach tego typu powinny obowiązywać cztery podstawowe zasady – wczesnej interwencji, reakcji na występujące problemy, wszechstronności działań i długiego okresu zaangażowania¹⁵⁷.

W modelu proponowanym przez *National Institute Transition Corrections from Prison to Initiative Community* wzmocnienie pozytywnej readaptacji społecznej więźniów powinno mieć systemowy i długofalowy charakter. Jednym z najważniej-

¹⁵⁶ Lurigio i in. *Effects of Serious Mental Illness on Offender Reentry* s. 49-52; J. Graffam, A. Shinkfield, B. Lavelle, W. McPherson. *Variables Affecting Successful Reintegration as Perceived by Offenders and Professional*. „Journal of Offender Rehabilitation” 2004 nr 2 s. 147-171; T. Clear, D. Rose, J. Ryder. *Incarceration and the Community: The Problem of Removing and Returning Offenders*. „Crime & Delinquency” 2001 nr 3 s. 344-347; Hatfield i in. *The mental health of residents of approved premises in the Greater Manchester probation area* s. 112; J. Petersilia. *Hard Time: Ex-Offenders Returning Home After Prison*. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 66-71.

¹⁵⁷ J. Graffam, A. Shinkfield, B. Lavelle, W. McPherson. *Variables Affecting Successful Reintegration as Perceived by Offenders and Professional*. „Journal of Offender Rehabilitation” 2004 nr 2 s. 153-159.

szych elementów programu jest określenie dynamicznych cech ryzyka recydywy w przypadku każdej osoby trafiającej do zakładu karnego. Cały okres izolacji powinien służyć jej przygotowywaniu do funkcjonowania w warunkach wolnościowych. Program zakłada również integrację działań podmiotów zajmujących się oddziaływaniem penitencjarnym i postpenitencjarnym od momentu skazania przestępcy aż do jego pozytywnej adaptacji w warunkach wolnościowych. Do szczególnych zadań instytucji pomocowych należy planowanie, inicjowanie i podtrzymywanie starań dostosowanych do potrzeb reintegracyjnych skazanych, a także ewaluowanie skuteczności podejmowanych działań¹⁵⁸. Efektywność wsparcia postpenitencjarnego wymaga również kształcenia fachowców specjalizujących się w tej dziedzinie. Osoby kierujące programami poprawczymi (*correctional managers*) powinny cechować się znajomością występujących problemów oraz ich twórczym rozwiązywaniem¹⁵⁹.

Bardzo zbliżony model został zaproponowany przez *Council Policy*. Pomoc postpenitencjarna w tym ujęciu polega na realizacji trzech strategii. Po pierwsze, konieczne jest stworzenie instytucji i zatrudnianie fachowców zajmujących się integracją inicjatyw wpierających byłych więźniów. Po drugie, ważne jest dostosowanie oddziaływań do potrzeb i specyficznych problemów osoby opuszczającej zakład karny. Z drugiego postulatu wynika konieczność działań ukierunkowanych na jednostkę niedostosowaną społecznie – określenia czynników ryzyka recydywy, sposobów zwiększania poziomu adaptacji, wspierania korzystnych zmian, ewaluowania podejmowanych działań. Trzecia strategia dotyczy oddziaływania na społeczeństwo, czyli angażowania środków masowego przekazu i lokalnych zbiorowości w proces reintegracji społecznej więźniów¹⁶⁰.

4.3. Wsparcie postpenitencjarne w Polsce

Kodeks karny z 1969 r. wprowadził dwie szczególne instytucje służące oddziaływaniom postpenitencjarnym – nadzór ochronny i ośrodek przystosowania społecznego. Celem ich stosowania był dodatkowy wpływ resocjalizacyjny – po odbyciu kary przez wielokrotnie przestępcę – po to, aby ułatwić mu przejście do normalnego życia na wolności. Nadzór ochronny był sprawowany przez kuratora sądowego i stanowił formę ograniczenia wolności oraz szczególnej kontroli wobec recydywisty. Ośrodek przystosowania społecznego był specjalnym zakładem o rozluźnionym reżimie, połączonym z obowiązkiem pracy, za którą recydywista otrzymywał pełne wynagrodzenie. Jednak w opinii doktryny taki ośrodek przypominał raczej karę niż rodzaj pomocy postpenitencjarnej¹⁶¹. Przedstawione instytucje nie sprawdziły się w praktyce, z tego względu w 1990 r. zostały zniesione¹⁶².

¹⁵⁸ D. Parent, L. Barnett. *The Transition From Prison to Community Initiative*. „Federal Probation” 2004 nr 2 s. 25-30.

¹⁵⁹ M. Brown, D. Beto. *Effective Correctional Leadership for the 21st Century*. „Corrections Management Quarterly” 1999 nr 1 s. 47.

¹⁶⁰ K. Brown. *Making Inmate Re-Entry Safe and Successful: Using the Report of the Reentry Policy Council*. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 98-100.

¹⁶¹ Cieślak, jw. s. 466.

¹⁶² Ustawa z 23.02.1990 r. o zmianie kodeksu karnego i niektórych ustaw (DzU 1990 nr 14 poz. 84).

4.3.1. Regulacje prawne

Na gruncie aktualnie obowiązującego prawa polskiego cele pomocy dla osób opuszczających zakłady karne są takie same, jak w innych krajach – ułatwienie readaptacji społecznej, zwłaszcza po okresie długotrwałego pozbawienia wolności¹⁶³. Podstawy prawne wsparcia postpenitencjarnego są uregulowane w dwóch ustawach – kodeksie karnym wykonawczym i w ustawie o pomocy społecznej¹⁶⁴.

Regulacje kodeksu karnego wykonawczego odnoszą się wprost do zagadnień związanych z troską postpenitencjarną. Art. 41 § 1 k.k.w. stanowi, że w celu ułatwienia społecznej readaptacji więźniów powinno się udzielać skazanym i ich rodzinom niezbędnej pomocy. Przepis ten wymienia przykładowo opiekę materialną, medyczną, prawną oraz wsparcie w znalezieniu pracy i zakwaterowaniu. Działalność tego typu mogą świadczyć stowarzyszenia, fundacje, instytucje, Kościoły i związki wyznaniowe oraz osoby godne zaufania (art. 38-43 k.k.w.). Podstawę materialną działań wspierających stanowi Fundusz Pomocy Postpenitencjarnej, utworzony na mocy art. 43 § 1 k.k.w. Składają się nań potrącenia w wysokości 20% z wynagrodzenia za pracę skazanych, wykonania kar dyscyplinarnych oraz z dotacji, darowizn, zapisów, zbiorów i innych źródeł. Beneficjentami środków finansowych z funduszu są osoby zwalniane z zakładów karnych i aresztów śledczych, ich rodziny a także osoby pokrzywdzone przestępstwem i ich bliscy (43 § 6 k.k.w.). Szczegółowe zasady udzielania pomocy z wymienionego źródła określa rozporządzenie wykonawcze¹⁶⁵. Według § 2 rozporządzenia środki z funduszu mogą być w szczególności przeznaczone na:

- 1) pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub schronienia w ośrodku dla bezdomnych;
- 2) organizowanie i finansowanie poradnictwa prawnego, promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej;
- 3) organizowanie i finansowanie kursów przygotowania zawodowego lub pokrywanie kosztów związanych z udziałem w takich formach kształcenia oraz składaniem egzaminów kwalifikacyjnych;
- 4) pokrywanie kosztów związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją zdrowotną oraz uzyskiwaniem orzeczeń o niepełnosprawności lub niezdolności do zatrudnienia, obciążenia z tytułu pomocy psychologicznej oraz terapii uzależnień organizowanej poza placówką terapeutyczną;
- 5) pomoc rzeczową w formie żywności lub bonów żywnościowych, odzieży, leków, protez, przedmiotów ortopedycznych i wspomagających, m.in. środków sanitarnych, podręczników i innych pomocy naukowych, niezbędnych przedmiotów gospodarstwa domowego lub narzędzi i wyposażenia potrzebnego do wykonywania wyuczonego zawodu albo prowadzenia na własny rachunek działalności gospodarczej;
- 6) okresową dopłatę do bieżących zobowiązań czynszowych za lokal mieszkalny, do którego osoba ubiegająca się o pomoc ma tytuł prawny;

¹⁶³ S. Paweła. *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*. Kraków Zakamycze 2003 s. 261.

¹⁶⁴ Ustawa z 12.03.2004 r. o pomocy społecznej (DzU 2004 nr 64 poz. 593).

¹⁶⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 22.04.2005 r. w sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej (DzU 2005 nr 69 poz. 618).

7) finansowanie przejazdów środkami komunikacji lub pokrywanie kosztów transportu specjalnego, zgodnie ze wskazaniami lekarskimi;

8) pokrywanie kosztów związanych z uzyskaniem dowodu osobistego oraz innych niezbędnych dokumentów;

9) w szczególnie uzasadnionych wypadkach udzielanie świadczeń pieniężnych na określony cel i okres wskazany przez organ udzielający pomocy.

Według planu podziału Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej na 2006 r. Centralny Zarząd Służby Więziennej otrzymuje 60% środków, sądy – 30%, a inne podmioty zajmujące się pomocą dla byłych więźniów – 10%¹⁶⁶.

Podsumowując możliwości rozporządzenia środkami z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej należy podkreślić, że obowiązująca regulacja prawna zezwala na finansowanie zarówno doraźnych oddziaływań pomocowych, jak również tych o charakterze długofalowym. Integracja pracy organów państwowych i przedstawicieli społeczeństwa w zakresie pomocy dla osób opuszczających zakłady karne została przewidziana dla Rady Głównej do spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, która jest powoływana przez prezesa Rady Ministrów (art. 40 § 1 k.k.w.).

W ustawie o pomocy społecznej wspieranie osób opuszczających zakłady karne jest uregulowane w sposób pośredni. Według art. 2.1. ustawy pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Do podstawowych zadań tej instytucji w stosunku do osób i rodzin należy: 1) wspieranie w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwienia życia w warunkach odpowiadających godności człowieka, 2) zapobieganie trudnym sytuacjom życiowym, 3) podejmowanie działań zmierzających do usamodzielnienia się, 4) integracja ze środowiskiem (art. 3 ustawy o pomocy społecznej). Przedstawiona regulacja uzasadnia więc troskę postpenitencjarną w sytuacjach, gdy osoby opuszczające zakłady karne mają niezaspokojone podstawowe potrzeby, doświadczają trudnych sytuacji życiowych, nie są samodzielne w życiu zbiorowym i/lub nie są zintegrowane ze środowiskiem lokalnym.

Ustawa o pomocy społecznej została oparta na współczesnych teoriach pracy socjalnej. Koncepcje te zakładają, że pracownik socjalny powinien być przygotowany do podejmowania interwencji, mających na celu rozwiązanie różnych problemów społecznych. Z kolei podopieczny, w tym również skazany opuszczający zakład karny, nie może być traktowany jako bierna ofiara takich trudności. Założenia aktualnie obowiązującej pomocy społecznej polegają na rozbudzeniu potencjału podopiecznego do kształtowania osobistej sytuacji życiowej, wspieraniu jego rozwoju i zapewnieniu mu środków do rozwiązywania problemów¹⁶⁷. Organizacją tak rozumianej opieki zajmują się organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, Kościołami, związkami wyznaniowymi oraz z osobami fizycznymi i prawnymi (art.

¹⁶⁶ Ministerstwo Sprawiedliwości (www.ms.gov.pl).

¹⁶⁷ B. Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji*. W: *Wina – Kara – Przemiana – Nadzieja* s. 186-187.

2.2 ustawy o pomocy społecznej). Pracownicy socjalni mogą być także zatrudniani w różnych instytucjach, m.in. w zakładach karnych, wykonując tam zadania w zakresie pomocy społecznej.

4.3.2. Realizacja zadań pomocowych

Wspieranie osób opuszczających zakłady karne na podstawie uregulowań kodeksu karnego wykonawczego ma dwojaki charakter:

- 1) świadczenia z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej,
- 2) działania pomocowe innych podmiotów.

Ad 1) **Świadczenia z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej**. Informacje o rodzaju wsparcia z tego funduszu dla skazanych, którzy opuścili zakłady karne w latach 2000-2004, zawiera tabela 6.

Z przedstawionych informacji wynika, że pomoc byłym więźniom, oferowana z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej, ma przede wszystkim charakter doraźny. Dowodzi tego zarówno rodzaj świadczeń, jak również ich wartość. W latach 2000-2004 do najczęściej występujących form postpenitencjarnej opieki należały:

Tabela 6. Świadczenia dla osób opuszczających zakłady karne z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej w latach 2000-2004¹⁶⁸

Rodzaj świadczenia	Otrzymane świadczenia z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej w latach 2000-2004									
	2000 r.		2001 r.		2002 r.		2003 r.		2004 r.	
	Liczba*	Wartość*	Liczba	Wartość	Liczba	Wartość	Liczba	Wartość	Liczba	Wartość
Ogółem:	92 342	51,3	86 815	43,8	91 011	32,8	96 991	38,3	91 848	41
Świadczenia pieniężne	43 405	59,3	44 314	49,8	44 028	35,8	42 165	39,0	38 407	40
Świadczenia rzeczowe	17 937	57,8	18 043	54,4	16 467	49,3	18 498	53,6	17 527	62
Czynsze i zakwaterowanie	121	219,6	80	144,5	80	122,7	75	236,5	116	185
Porady prawne, psychologiczne lub zawodowe	197	47,8	34	98,6	4 601	9,1	7 881	21,4	8 501	28
Szkolenia i kursy zawodowe	5 551	138,1	478	401,7	205	196,5	902	283,7	851	296
Leczenie specjalistyczne i rehabilitacja	189	63,7	181	61,3	792	64,6	1 093	67,7	591	81
Bilety kredytowe PKP i inne przejazdy	14 238	13,0	15 562	12,7	18 703	12,7	17 734	13,4	16 528	16
Dowody osobiste	9 670	7,6	4 663	35,0	6 135	34,0	8 643	39,3	8 850	36
Inne	1 034	53,8	3 460	9,6	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	477	25

* Wartość – średnia wartość świadczenia w zł

* Liczba – liczba świadczeń

b.d. – brak danych

1) jednorazowe zapomogi pieniężne (wartość tego świadczenia wahała się od ok. 59 zł w 2000 do 40 zł w 2004 r.), jednorazowe dary rzeczowe (jego wartość wahała się od ok. 58 zł w 2000 do 62 zł w 2004 r.), jednorazowe świadczenie w postaci opłaty za przejazd z zakładu karnego do miejsca zamieszkania (wartość jednego wahała się od ok. 13 zł w 2000 do 16 zł w 2004 r.), jednorazowe świadczenia w postaci opłaty za wyrobienie dokumentów (od ok. 8 zł w 2000 do 36 zł w 2004 r.). Ponadto w analizowanym okresie systematycznie spadała liczba opłacanych szkoleń i kursów zawodowych – w 2000 było ich 5551, a w 2004 r. – tylko 851. W niewielkim zakresie realizowano też opłaty za specjalistyczne leczenie. Wzrosła natomiast ilość świadczeń polegających na poradach prawnych, psychologicznych lub zawodowych – ze 197 przypadków w 2000 r. do 8501 w 2004 r. Jednak one również charakteryzują się krótkoterminowością oddziaływań.

Ad 2) **Działania pomocowe innych podmiotów.** Pomimo istniejących możliwości prawnych, niewiele podmiotów oferuje pomoc osobom opuszczającym zakłady karne¹⁶⁹. W ostatnich latach tylko ok. 30 organizacji pozarządowych było dotowanych ze względu na organizowanie opieki postpenitencjarnej. Aktywność w tym zakresie podjęły m.in. Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”, Bractwo Więzienne, Towarzystwo św. Brata Alberta i Monar¹⁷⁰. Pomoc dla byłych więźniów najczęściej polega na dostarczaniu środków materialnych lub na prowadzeniu schronisk. W stosunku do niektórych podmiotów zajmujących się tego rodzaju wsparciem został sformułowany zarzut, że trudnią się swoistym „rozdawnictwem” zapomóg¹⁷¹. Do chwili obecnej nie spełniła również swojej roli Rada Główna do spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, która została powołana w 1999 r., a jej skład tworzą przedstawiciele organów państwowych, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, Kościołów, związków zawodowych i nauki. Istnieje pogląd, że Rada ma jedynie charakter fasadowy i nie realizuje w zadowalający sposób zadań ustawowych¹⁷².

Troska postpenitencjarna wynikająca z ustawy o pomocy społecznej również nie spełnia swojej roli. Pierwszym powodem takiego stanu rzeczy jest rozproszona i niejednolita struktura organizacyjna pomocy społecznej, na którą składa się działalność organów państwowych, samorządowych i społecznych.

Drugi powód jest związany z brakiem koordynacji między instytucjami penitencjarnymi a podmiotami zajmującymi się pomocą socjalną. Świadczy o tym fakt, że jeszcze w latach dziewięćdziesiątych XX w. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej oraz Centralny Zarząd Zakładów Karnych Ministerstwa Sprawiedliwości podpisały porozumienie mające na celu minimalizowanie problemów doświadczanych przez osoby opuszczające zakłady karne. Na mocy tego porozumienia jednostki penitencjarne są zobowiązane, nie później niż na dwa miesiące przed zakończeniem kary, informować właściwe ośrodki pomocy społecznej o terminie zwolnie-

¹⁶⁹ T. Karczewski. *Kuratela sądowa w kontekście oczekiwań recydywistów penitencjarnych i możliwości kuratorów*. W: *Więziennictwo – nowe wyzwania* s. 311.

¹⁷⁰ Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce* s. 245-246.

¹⁷¹ M. Kruk. *Pożądanee kierunki pomocy postpenitencjarnej*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 444-445.

¹⁷² Szymanowski, jw. s. 244-245.

nia osadzonego i rodzaju niezbędnej opieki. Gdy zachodzi potrzeba umieszczenia zwalnianego w domu pomocy społecznej, należy o tym zawiadomić przynajmniej rok przed przewidywanym zwolnieniem wojewódzki zespół pomocy społecznej. Pposzczególne ośrodki mają zapewnić osobom zwalnianym z zakładów karnych wsparcie materialne do czasu podjęcia pracy i uzyskania pierwszych zarobków albo otrzymania zasiłku dla bezrobotnych oraz pomoc w znalezieniu zatrudnienia. Do wspólnych zadań administracji zakładów karnych i podmiotów zajmujących się opieką społeczną należą też inicjatywy zmierzające do utrzymania kontaktów między więźniami i ich rodzinami oraz rozwiązywanie problemów życiowych takich rodzin¹⁷³.

Zawarte porozumienie nie przyniosło spodziewanych efektów z kilku powodów. Po pierwsze – ośrodki pomocy społecznej nie były zawiadamiane w ogóle lub były zawiadamiane zbyt późno o zwolnieniach skazanych, co uniemożliwiało wcześniejsze rozpoznanie sytuacji rodziny, prawidłowe określenie jej potrzeb, zaplanowanie środków i realizację określonych form wsparcia. Po drugie – osoby zgłaszające się do ośrodków pomocy społecznej były do tego nieodpowiednio przygotowane przez administrację zakładów karnych – np. brak dokumentów stwierdzających tożsamość, adres niezgodny z faktycznym miejscem zamieszkania, brak informacji o przebiegu pracy i stanie zdrowia. Po trzecie – utrudnienie polegało na tym, że zainteresowani nie byli wcześniej informowani o kryteriach przyznawania opieki na mocy ustawy o pomocy społecznej¹⁷⁴.

Przedstawione prawidłowości dotyczące pomocowych oddziaływań postpenitencjarnych uprawniają do sformułowania wniosku, że zapisy ustawowe w tym względzie nie są w pełni realizowane¹⁷⁵. Świadczy o tym fakt, że zarówno agendy wymiaru sprawiedliwości, jak również inne podmioty zobowiązane do udzielania wsparcia byłym więźniom koncentrują się jedynie na doraźnych problemach u niewielkiej liczby osób opuszczających zakłady karne.

4.3.3. Proponowane zmiany

Brak wsparcia ze strony społeczeństwa często prowadzi do tego, że zetknięcie osadzonego z wolnością staje się dodatkową karą, nawet bardziej okrutną niż uwięzienie. Zwiększenie skuteczności pomocy postpenitencjarnej wymaga wprowadzenia systemowych rozwiązań w tym zakresie¹⁷⁶. Dopiero powstanie zintegrowanej troski wobec osób opuszczających zakłady karne pozwoli na realizację programów ukierunkowanych na wzmacnianie adaptacji społecznej, redukcję problemów zdrowotnych i konstruktywne kształtowanie więzi z otoczeniem. Systemowe rozwiązania powinny ułatwić również realizowanie zasad zwiększających efektywność działań pomocowych – wczesnej interwencji, adekwatnego reagowania na indywidualne problemy, wszechstronności działań i długotrwałego angażowania uczestników w inicjowane programy.

¹⁷³ Leśniak. *Adaptacja społeczna osób opuszczających zakłady karne* s. 500.

¹⁷⁴ Tamże s. 500-501.

¹⁷⁵ Szymanowski, jw. s. 246.

¹⁷⁶ Świętochowska, jw. s. 124-125.

Jedną z propozycji systemowych rozwiązań pomocy postpenitencjarnej jest jej włączenie w ogólny model zapobiegania przejawom patologii społecznej. W takim modelu najważniejszą rolę powinny odgrywać pracownicy socjalni, których podstawowym zadaniem jest interwencja oparta na wspieraniu rozwoju podopiecznego, czyli na spostrzeganiu jego zachowań w określonym kontekście społecznym, traktowaniu go w kategoriach jednostki zdolnej do rozwiązywania problemów i uznaniu, że celem interwencji jest przede wszystkim wzmacnianie umiejętności zaradczych osoby wspieranej¹⁷⁷. Skuteczna troska pracowników socjalnych zależy od ich kompetencji zawodowych (wiedzy, umiejętności, postaw), od struktur instytucjonalnych służących zapobieganiu patologiom, a także od koordynacji działań różnych podmiotów powołanych do rozwiązywania problemów społecznych. Tak rozumiana profilaktyka postdeliktualna stanowi przeciwwagę dla stygmatyzujących i marginalizujących działań instytucji kontroli społecznej, zmniejsza prawdopodobieństwo recydywy i sprzyja integracji ze społeczeństwem¹⁷⁸.

5. STOSOWANIE ALTERNATYW KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Orzekanie środków alternatywnych w stosunku do kary pozbawienia wolności jest uzasadnione jej krytyką¹⁷⁹.

Konieczność wprowadzania alternatyw dla kar izolacyjnych wynika również z innych względów. W pierwszej kolejności należy do nich zaliczyć stały wzrost przestępczości i pojawianie się nowego typu czynów szkodliwych oraz ich powiązanie z różnymi przejawami patologii społecznej. Należy również zwrócić uwagę na problem obniżania się wieku inicjacji przestępczej.

Przy stosowaniu kar należy też uwzględnić fakt, że istnieje stosunkowo niewielka liczba groźnych sprawców, którzy nie roszą nadziei na trwałą poprawę. Znacznie liczniejszą i zróżnicowaną grupę stanowią jednostki, które dokonują czynów sprzecznych z normami prawnymi w efekcie niekorzystnego układu czynników psychospołecznych. W przypadku pierwszej grupy zachodzi konieczność stosowania sankcji punitywnych, a w przypadku drugiej – środków wolnościowych, które bazują na potencjalnych możliwościach rozwojowych jednostki i stanowią dla niej szansę przyjęcia niekonfliktowych ról społecznych¹⁸⁰. Z tego względu bardzo ważną alternatywą izolowania przestępców są środki probacyjne, których istotą jest oddziaływanie resocjalizacyjne w warunkach wolnościowych¹⁸¹. Probacja koncentruje się na rozwiązywaniu problemów w interakcji jednostka-otoczenie przy zało-

¹⁷⁷ Stepniak. *Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości* s. 56-57; Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji* s. 186-187.

¹⁷⁸ Wojcieszak. *Reintegracja społeczna sprawców przestępstw* s. 505-506; J. Szostak. *Psychologia sądowa. Podstawowe zagadnienia*. Warszawa WSHiP 2002 s. 183.

¹⁷⁹ Hołyst. *Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce* s. 139; Buchała, Zoll. *Kodeks karny* s. 427-428.

¹⁸⁰ Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji* s. 182.

¹⁸¹ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 268.

zeniu, że człowiek może kierować się wewnętrznymi wartościami, a jednocześnie państwo demokratyczne gwarantuje takie warunki rozwoju, w których osoba może postępować zgodnie z powszechnie przyjętymi normami¹⁸². Stosowanie probacji spełnia trzy funkcje: 1) opieki społecznej, która polega na stymulacji osoby dozorowanej do podejmowania aktywności życiowej akceptowanej przez otoczenie, 2) kontroli społecznej – rygory nałożone przez sąd, 3) zmiany w wyniku wzmocnienia prospołecznych postaw u probanta¹⁸³. Zakłada się również, że w przyszłości normalną reakcją na przestępstwo będzie resocjalizacja i terapia na wolności, co wskazuje na szczególne znaczenie potencjału środków probacyjnych¹⁸⁴.

Kolejnym argumentem za stosowaniem alternatyw kary pozbawienia wolności jest cel kompensacyjny formalnej reakcji na przestępstwo. Jego realizacja nie polega na odstraszeniu od zachowań sprzecznych z prawem, lecz na dążeniu do naprawienia zła wyrządzonego czynem karalnym oraz złagodzenia konfliktu między sprawcą i pokrzywdzonym. Takie podejście wymagało wyjścia poza tradycyjne orzekanie o odpowiedzialności cywilnej sprawcy i stworzenia instrumentów prawnych skłaniających go do działań kompensacyjnych. W konsekwencji doprowadziło to do powstania środków karnych o charakterze kompensacyjnym – np. wyrównanie szkody lub zmniejszenie jej skutków czy postępowanie nastawione na pojednanie między sprawcą a ofiarą. Ważne jest jednak to, że wprowadzone środki nie zerwały z pojęciem i celami kary jako sposobu reakcji za zachowanie przestępcze, a stanowią jedynie jej rozwinięcie¹⁸⁵.

Poszukując światowych tendencji we współczesnej polityce kryminalnej, które dotyczą stosowania sankcji alternatywnych wobec kar izolacyjnych, należy przedstawić kilka prawidłowości. Wyniki analiz pokazują, że coraz większa uwaga jest przykładana do sprawnego funkcjonowania systemu probacji. Świadczy o tym coraz lepsza organizacja działań kontrolnych i pomocowych, profesjonalizm pracowników oraz unifikacja systemów probacyjnych. Do sankcji wolnościowych, które coraz częściej są stosowane w różnych krajach, należy również praca na rzecz lokalnej społeczności, ośrodki dzienne, elektroniczne monitorowanie i restytucja szkody wyrządzonej przestępstwem. Należy również odnotować rosnącą rolę grzywny, która w wielu krajach stała się dominującą sankcją karną¹⁸⁶.

5.1. Praktyka krajów Europy Zachodniej

Proces sukcesji sankcji wolnościowych (*community sanctions*) w krajach europejskich nastąpił w ciągu ostatnich dwóch dekad XX w. Ich wprowadzenie jest uważane za bardzo istotne zjawisko w rozwoju prawa karnego. W tym okresie stosowanie izolacji zatraciło powszechność, a jej orzekanie następowało tylko wobec sprawców

¹⁸² Hołyst. *Kryminologia* s. 1398.

¹⁸³ A. Baładynowicz. *Probacja. Wychowanie do wolności*. Grodzisk Mazowiecki Primus 1996 s. 85-86.

¹⁸⁴ Marek. *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej* s. 240-242.

¹⁸⁵ Błachut i in., jw. s. 482-483.

¹⁸⁶ Hołyst. *Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce* s. 108-109; Marek. *Rola kary pozbawienia wolności* s. 240-242.

groźnych przestępstw¹⁸⁷. Przedstawiony kierunek polityki kryminalnej popierają również mieszkańcy Unii Europejskiej. Badania opinii społecznej w Europie Zachodniej wskazały, że społeczeństwa w tych krajach nie traktują kary więzienia jako najbardziej skutecznego środka w zakresie przeciwdziałania przestępczości. Większość badanych wyraziła opinię, że pobyt w zakładzie karnym ma przeciwny skutek do zamierzonego. Podstawowym środkiem, który służy redukowaniu przestępczości, jest natomiast właściwe wychowanie¹⁸⁸.

Nazwa *community sanctions*, używana w dokumentach Rady Europy, kładzie nacisk na realizację sankcji, które są wykonywane w obrębie społeczności lokalnej, przy jej pomocy i współdziałaniu. Do najważniejszych zalet tego rodzaju środków należy to, że skazany pozostaje wśród ludzi wolnych, a w związku z tym unika degradacji i stygmatyzacji związanych ze statusem więźnia. Niżej przedstawiono rodzaje sankcji alternatywnych stosowanych w krajach Europy Zachodniej¹⁸⁹.

1) **Grzywna**. W państwach europejskich przyjęto jej wymierzenie w systemie stawek dziennych. W związku z tendencjami depenalizacyjnymi ten rodzaj sankcji wysuwa się na czoło formalnej reakcji na przestępstwo. Do zalet tej kary należy stosunkowa łatwość wykonania, brak „kosztów społecznych” wynikających z izolacji, a także funkcja kompensacyjna w stosunku do zbiorowości. Jej wady polegają natomiast na tym, że w zakresie prewencji indywidualnej spełnia wyłącznie funkcję odstrasżającą, obciąża rodzinę skazanego (duże prawdopodobieństwo faktycznego uiszczenia grzywny przez inne osoby), a ponadto może stanowić instrument wykorzystywany do celów fiskalnych państwa¹⁹⁰.

2) **Środki probacyjne**. Poddanie przestępcy próbie odbywa się w ramach warunkowego wstrzymania postępowania karnego, warunkowego skazania i warunkowego przedterminowego zwolnienia. Podstawową metodą pracy w ramach probacji jest *casework*. Celem tej metody jest ponowne przystosowanie osoby do przestrzegania norm społecznych oraz udzielanie jej pomocy w rozwiązywaniu problemów życia codziennego. W oddziaływaniach resocjalizacyjnych prowadzonych zgodnie z zasadami *casework* wyróżnia się dwa podstawowe zespoły czynności – diagnozowanie i oddziaływanie. Diagnoza określa granice interwencji kuratora sądowego, a także cele i kierunek podejmowanych strategii. Oddziaływanie zaś polega na realizacji zaplanowanych zadań o charakterze wychowawczym, opiekuńczym i terapeutycznym kuratora, które mają wpływać na zmianę postaw podopiecznego¹⁹¹. Ze względu na cele resocjalizacyjne instytucja probacji łączy się z dodatkowymi obowiązkami. Dla przykładu można podać, że w Wielkiej Brytanii już w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. było promowane obligatoryjne uczestnictwo probantów w programach redukujących przemoc domową¹⁹².

¹⁸⁷ B. Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży*. Kraków Wyd. UJ 2000 s. 146.

¹⁸⁸ Research & Reports. *Community sentences – convincing the public*. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2003 nr 2 s. 159.

¹⁸⁹ Stańdo-Kawecka, jw. 41-42.

¹⁹⁰ Cieślak, jw. s. 442.

¹⁹¹ Hołyst. *Kryminologia* s. 1398.

¹⁹² D. Gadd. *Evidence-led policy or policy-led evidence? Cognitive behavioral programmes for men who are violent towards women*. „Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 173-174.

3) **Praca na rzecz społeczności lokalnej.** Ten rodzaj sankcji został wypracowany na gruncie angielskim – po raz pierwszy zastosowano ją w 1972 r. i od tej pory znalazła się w systemach karnych niemal wszystkich krajów zachodnioeuropejskich. Nieodpłatna i społecznie użyteczna praca, która jest połączona z określonymi obowiązkami, stanowi formę ograniczenia wolności skazanego¹⁹³. Aby nakazana praca spełniała funkcje resocjalizacyjne, musi mieć określony sens i wartość związaną z rozwojem jej wykonawcy. Prawidłowe wykonanie tej kary stwarza szansę na ponowne włączenie skazanego do wspólnoty poprzez umożliwienie mu wykazania się posiadanymi możliwościami i umiejętnościami. Środek ten przyczynia się także do łagodzenia frustracji, poczucia zagubienia i anonimowości jednostki wśród innych¹⁹⁴. Rada Europy w 1986 r. wyraziła opinię, że praca na cele społecznie użyteczne jest prawdopodobnie najbardziej postępowym środkiem formalnej reakcji na przestępstwo, który został wprowadzony do europejskiego prawa karnego w ostatnich 10 latach i jedynym z niewielu, który zawiera duży potencjał resocjalizacyjny¹⁹⁵.

Jako przykład zastosowania tego rodzaju sankcji może posłużyć niemiecki projekt „Brucke”, w którym sprawca przestępstwa jest kierowany przez prokuratora lub sędziego pod opiekę superwizora na okres 6 miesięcy. Podopieczny dobrowolnie deklaruje pracę w instytucjach komunalnych – np. domu opieki społecznej czy szpitalu, która jest traktowana jako zadośćuczynienie za wyrządzone szkody. Dodatkowo, jeżeli osoba doświadcza trudności psychicznych, to uczestniczy w zajęciach terapeutycznych¹⁹⁶.

4) **Obowiązkowe uczestnictwo w programach resocjalizacyjnych.** Sankcje tego typu dzielą się na ośrodki pobytu dziennego i takie, w których przebywanie ogranicza się do określonych dni w tygodniu. Obowiązkiem skazanego jest uczestniczenie w programach poprawczych, które są realizowane w tych ośrodkach.

5) **Mediacja.** Postulaty dotyczące wzmocnienia praw poszkodowanego w procesie karnym doprowadziły do powstania mediacji, która polega na pojednaniu sprawcy z ofiarą i naprawieniu wyrządzonej szkody. Z reguły mediacja jest stosowana przed formalnym zakończeniem postępowania karnego, tzn. przed wydaniem wyroku skazującego.

5.2. Stosowanie sankcji pośrednich w USA

Analiza polityki karnej w USA pokazuje, że w ciągu ostatnich dwóch dekad XX w., obok retrybutywnego karania sankcjami izolacyjnymi, zaczęto również stosować środki o charakterze wolnościowym¹⁹⁷. Doktryna określana jako „nic nie

¹⁹³ Cieślak, jw. s. 439.

¹⁹⁴ Hołyst. *Kryminologia* s. 1399; Buchała, Zoll, jw. s. 318.

¹⁹⁵ Tamże s. 321.

¹⁹⁶ Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji* s. 183-184.

¹⁹⁷ K. Daly. *Restorative Justice: The Real Story*. „Punishment and Society” 2002 nr 1 s. 55-79; N. Marion. *Effectiveness of Communitybased Correctional Programs: A Case Study*. „The Prison Journal” 2002 nr 4 s. 478; A. Freiberg. *Affective versus effective justice. Instrumentalism and emotionalism in criminal justice*. „Punishment & Society” 2001 nr 2 s. 272-273.

skutkuje” (*nothing works*), która dominowała od połowy lat siedemdziesiątych, została zastąpiona przeciwstawną – „coś skutkuje” (*something works*) – która uzasadniała wprowadzenie środków nieizolacyjnych¹⁹⁸. Argumentacja popierająca tego rodzaju zmiany w polityce kryminalnej polegała na tym, że dobrze zasądzone sankcje nieizolacyjne pozwalają zatrzymać przestępcę w lokalnej społeczności, są mniej kosztowne i w mniejszym stopniu grożą perspektywą powrotu do przestępczości. Nawet jeżeli zastosowana kara jest słabsza w stosunku do pozbawienia wolności, ale służy zmniejszeniu recydywy, jest to wystarczający dowód, aby rozszerzyć jej użycie¹⁹⁹. Dodatkowe argumenty za wprowadzeniem nowych sankcji do amerykańskiego systemu penalnego polegały na rosnącym przeludnieniu więzień, wzroście nakładów na ich utrzymanie oraz zmniejszeniu skuteczności systemu probacyjnego ze względu na redukcję etatów kuratorskich przy jednoczesnym zwiększeniu liczby probantów.

Wymienione czynniki spowodowały, że w latach osiemdziesiątych XX w. zaczęto w Stanach Zjednoczonych poszukiwać sankcji pośrednich (*intermediate sanctions*) między karą pozbawienia wolności a probacją²⁰⁰. Obecnie do najważniejszych celów stosowania tych sankcji należy ochrona interesów społeczeństwa poprzez redukcję recydywy, zmniejszenie nakładów finansowych na więziennictwo i ograniczenie przeludnienia w zakładach karnych²⁰¹. Ponadto stosowaniu środków wolnościowych sprzyja przychylne nastawienie społeczne. Opinia publiczna wyraża przekonanie, że redukcji recydywy służy przede wszystkim nadzór kuratorski połączony z resocjalizacją (40%). Pogląd, że kara pozbawienia wolności realizuje ten cel, wyraziło tylko 2% badanych²⁰². Wymienione względy zadecydowały, że aktualnie wobec ok. 60% przestępców są realizowane środki alternatywne w stosunku do kary pozbawienia wolności²⁰³.

Do stosowanych sankcji pośrednich w amerykańskiej polityce kryminalnej należy zaliczyć przede wszystkim²⁰⁴:

1) **Naprawienie szkody.** Przykładem realizacji tego środka jest *Program Probation Reparative*, w którym sprawcy przestępstwa zobowiązują się wypełniać warunki kontraktu z pokrzywdzonym – np. napisanie listu przeproszącego, płacenie odszkodowania, prace na rzecz społeczności lokalnej. Badania dotyczące stosunku pokrzywdzonych przestępstwem do programu wskazały, że 72% ankietowanych było zadowolonych z wynegocjowanego kontraktu, 87% ofiar stwierdziło, że uczestnictwo w programie pomogło im poczuć się lepiej po zaistniałym wydarzeniu, a 94% – było zdania, że działania tego rodzaju powinny być kontynuowane.

¹⁹⁸ B. Hołyst. *Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 107.

¹⁹⁹ M. Tonry. *Sentencing matters*. New York Oxford University Press 1996 s. 132.

²⁰⁰ Stańdo-Kawecka, jw. s. 37-38.

²⁰¹ J. Jackson, J. de Keijser, J. Michon. *A critical look at research on alternatives to custody*. „Federal Probation” 1995 nr 59 s. 43-44.

²⁰² *Research & Reports. Public and sentencer attitudes to probation*. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2003 nr 4 s. 331.

²⁰³ D. May, P. Wood, J. Mooney, K. Minor. *Predicting Offender-Generated Exchange Rates: Implications for a Theory of Sentence Severity*. „Crime & Delinquency” 2005 nr 3 s. 374.

²⁰⁴ Stańdo-Kawecka, jw. s. 38-39.

Natomiast ponad 80% sprawców odczuwało skruchę z powodu wyrządzonej krzywdy i przyjmowało odpowiedzialność za naprawienie szkody²⁰⁵.

2) **Zapłata odszkodowania** (*restitution, compensation*).

3) **Grzywna** – w amerykańskim systemie prawnym grzywna jest wymierzana w formie stawek dziennych.

4) **Nieodpłatna praca na rzecz społeczności lokalnej** (*community service*).

5) **Środki zapewniające intensywny nadzór w ciągu dnia** (*day-centers*).

Sankcją tego typu jest obligatoryjne uczestnictwo przestępców uzależnionych od substancji psychoaktywnych w programach terapii uzależnień. W latach 2001-2003 w USA prowadzono 697 tego rodzaju programów, w których uczestniczyło ok. 226 tys. skazanych. W 1999 r. przeznaczono na nie ok. 40 milionów dolarów, co świadczy o zainteresowaniu rozwojem tego typu oddziaływań w ramach amerykańskiego wymiaru sprawiedliwości²⁰⁶.

Terapia uzależnień przestępców w warunkach wolnościowych cieszy się poparciem z tego względu, że kontrola spożywania substancji psychoaktywnych coraz częściej znajduje się w centrum zainteresowania polityki społecznej²⁰⁷. Zauważono ponadto, że tego typu programy mają innowacyjny charakter, dużą elastyczność i są nakierowane na mobilizowanie lokalnej społeczności, co zwiększa prawdopodobieństwo ich skuteczności. Dodatkowym argumentem przemawiającym za rozwijaniem tego środka w stosunku do skazanych były wyniki badań, w których stwierdzono, że surowe sankcje nie rozwiązywały problemu przestępczości osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych. Redukcja recydywy była natomiast wynikiem rozwiązywania trudności współwystępujących z nałogiem²⁰⁸.

Specyfika stosowania tej sankcji polega na wspólnym traktowaniu trudności wynikających z uzależnienia i popełnienia przestępstwa. Jej stosowanie wiąże się z ofertą różnych form terapii i resocjalizacji, interdyscyplinarną edukacją pracowników oraz współpracą instytucji publicznych, organizacji i lokalnych społeczności. Ważne jest również to, że zastosowanie tego środka łączy się z szybką identyfikacją problemów skazanego i jego natychmiastowym uczestnictwem w programie²⁰⁹.

6) **Areszt domowy** (*home confinement*). Charakter tej sankcji polega na ograniczeniu wolności osoby do przebywania w domu, z wyjątkiem czynności związanych z pracą zawodową, szkołą, uczestnictwem w programach resocjalizacyjnych czy aktywnością na rzecz społeczności lokalnej pod ścisłą kontrolą kuratora. Sędzia może zezwolić na inne sytuacje, w których można opuszczać dom²¹⁰.

²⁰⁵ D. Karp, L. Walther. *Community reparative boards in Vermont*. W: *Restorative community justice: Repairing harm and transforming communities*. Red. G. Bazemore & M. Schiff. Cincinnati Anderson 2001 s. 199-218.

²⁰⁶ S. Listwan, J. Sundt, A. Holsinger, E. Latessa. *The Effect of Drug Court Programming on Recidivism: The Cincinnati Experience*. „Crime & Delinquency” 2003 nr 3 s. 389.

²⁰⁷ Tamże s. 389-390.

²⁰⁸ J. Fagan. *Do criminal sanctions deter drug crimes?* W: *Drugs and crime: Evaluating public policy initiatives*. Red. D. MacKenzie & C. Uchida. Thousand Oaks Sage 1994 s. 89-131.

²⁰⁹ Listwan i in. *The Effect of Drug Court Programming on Recidivism: The Cincinnati Experience* s. 391.

²¹⁰ R. Stanz, R. Tewksbury. *Predictors of success and recidivism a home incarceration program*. „The Prison Journal” 2000 nr 3 s. 326; Hołyst. *Kryminologia* s. 1399.

7) **Areszt elektroniczny** (*electronic monitoring*). System domowego monitorowania obejmuje terenowe urządzenia elektroniczne i przekaźnik umieszczony w stopie skazanego. Areszt elektroniczny jest najczęściej połączony z domowym. W ten sposób kontrolowane jest przestrzeganie przez skazanego obowiązków nakazanych przez sąd. Aktualnie obydwa środki należą do najczęściej stosowanych sankcji pośrednich w USA²¹¹.

8) **Intensywny nadzór probacyjny** (*intensive probation supervision*). Pojęcie „intensywnej probacji” obejmuje zestaw restrykcji ograniczających swobodę życia jednostki w danej społeczności i różnorodność programów służących zapobieganiu recydywie. Poddanie przestępcy konkretnemu systemowi zadań w ramach tego środka stanowi jedyną w swym rodzaju karę, umożliwiającą dokładne zbadanie i częściowe wyeliminowanie czynników patologicznych, mających określony wpływ na popełnienie czynu zabronionego²¹². Amerykańska Komisja Prezydencka, powołana pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. do oceny zjawiska przestępczości oraz funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, zaleciła szerokie stosowanie intensywnej probacji jako najbardziej obiecującej perspektywy dla efektywnej resocjalizacji przestępców²¹³.

9) **Obóz dyscyplinujący** (*boot camps*) polega na obowiązkowym pobycie w miejscu, w którym jest stosowana surowa dyscyplina, forsowne ćwiczenia i ciężka praca fizyczna. Wojskowy charakter obozu – struktura, dyscyplina, musztra – służy intensywnym oddziaływaniom resocjalizacyjnym. Sankcja tego rodzaju została pierwszy raz zastosowana w 1983 r., a obecnie jest orzekana w większości stanów USA zarówno w stosunku do młodzieży, jak i dorosłych. Obozy dyscyplinujące mogą mieć różny charakter – lokalny, stanowy lub federalny. Pobyt w ośrodku lokalnym może trwać od 5 do 50 dni, w stanowym i federalnym – od 3 do 6 miesięcy, z możliwością przedłużenia programu oddziaływań do jednego roku. Osoby, które nie przestrzegają obowiązującego reżimu, są kierowane do zakładów karnych. Po zakończonym pobycie w obozie dyscyplinującym wobec skazanego są stosowane środki probacyjne z obowiązkowym dozorem kuratorskim. Opuszczających obozy federalne obowiązuje okres przejściowy, podczas którego wykonują prace na rzecz społeczności lokalnej²¹⁴.

Początkowo podstawowym celem sankcji pośrednich była resocjalizacja sprawców w warunkach wolnościowych. Jednak ze względu na retrybutywną politykę kryminalną zaszła ewolucja w ich stosowaniu. Aktualnie występuje silna tendencja, która polega na przejściu od kar ukierunkowanych na resocjalizację do sankcji zorientowanych na dużą kontrolę i unieszkodliwienie sprawcy – nacisk na areszt domowy, areszt elektroniczny oraz intensywny nadzór probacyjny. Dodatkowo mnożenie obowiązków wobec skazanego zwiększa prawdopodobieństwo wykonania kary pozbawienia wolności z powodu ich naruszenia. Efektem takiej ewolucji

²¹¹ S. Roy. *Five years of electronic monitoring of adults and juveniles in Lake County, Indiana: A comparative study on factors related to failure*. „Journal of Crime and Justice” 1997 nr 1 s. 141-160.

²¹² Baładynowicz. *Probacja* s. 43-45.

²¹³ Marek. *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej* s. 240-242.

²¹⁴ D. MacKenzie. *Boot Camp Prisons: Components, Evaluations, and Empirical Issues*. „Federal Probation” 1990 nr 54 s. 44-52; M. Osler. *Shock Incarceration: Hard Realities and Real Possibilities*. „Federal Probation” 1990 nr 55 s. 34-42; Holyst. *Kryminologia* s. 1398-1399.

jest fakt, że sankcje pośrednie przestają być poważną alternatywą dla izolacji²¹⁵. Wnioski ten potwierdzają wyniki badań, w których stwierdzono, że szczególnie pobyt w obozie dyscyplinującym i areszt elektroniczny stanowią sankcje bardziej dotkliwe od kary pozbawienia wolności. Jako mniej dotkliwe oceniono środki probacyjne i pracę na rzecz lokalnej społeczności. Dolegliwość grzywny została natomiast oceniona na podobnym poziomie jak pobyt w więzieniu²¹⁶.

5.3. Orzekanie środków wolnościowych w Polsce

Znaczenie sankcji alternatywnych w polskiej polityce kryminalnej wynika z zasady ich pierwszeństwa w stosunku do stosowania pozbawienia wolności w sytuacji, gdy spełniają one cele kary (art. 32 k.k.; art. 58 § 1 k.k.)²¹⁷. W związku z tym istnieje możliwość szerokiego stosowania kar wolnościowych, środków probacyjnych i innych sankcji o charakterze wolnościowym²¹⁸.

5.3.1. Dynamika stosowania sankcji alternatywnych

Prawidłowości dotyczące orzekania sankcji karnych przez sądy powszechne w Polsce na przykładzie wybranych lat – 1991, 1996, 2000, 2003 – zastały przedstawione w tabeli 7.

Tabela 7. Sankcje karne orzekane przez sądy wobec sprawców przestępstw w latach 1991²¹⁹, 1996²²⁰, 2000²²¹, 2003²²²

Rodzaj sankcji	1991 r.		1996 r.		2000 r.		2003 r.	
	Liczba*	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Kary orzeczone ogółem	152 185	100	227 603	100	222 815	100	415 933	100
Grzywna samoistna	29 714	19,5	62 082	27,3	33 699	15,1	93 274	22,4
Ograniczenie wolności	5 291	3,4	10 612	4,7	14 796	6,6	52 763	12,7
Pozbawienie wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania kary	76 579	50,3	123 669	54,3	143 497	64,4	233 055	56,0
Bezwzględna kara pozbawienia wolności	40 601	26,7	31 240	13,7	30 687	13,8	36 588	8,8

* Liczba – liczba orzeczeń

* % – odsetek wymierzanych sankcji

²¹⁵ Stańdo-Kawecka, jw. s. 39.

²¹⁶ P. Wood, D. May. *Race differences in perceptions of sanction severity: A comparison of prison with alternatives*. „Justice Quarterly” 2003 nr 20 s. 629; D. May, P. Wood, J. Mooney. K. Minor. *Predicting Offender-Generated Exchange Rates: Implications for a Theory of Sentence Severity*. „Crime & Delinquency” 2005 nr 3 s. 384.

²¹⁷ M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek. *Kodeks karny. Komentarz*. T. 2. Gdańsk Arche 2000 s. 110-113.

²¹⁸ Buchała, Zoll. *Kodeks karny* s. 427-428; Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 22-24; Stępiak. *Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości* s. 54; Baładynowicz. *Probacja* s. 7; *Kodeks karny. Komentarz* s. 105.

²¹⁹ Siemaszko i in., jw. s. 70.

²²⁰ Tamże s. 70.

²²¹ Mały Rocznik Statystyczny Polski. Warszawa GUS 2005 s. 103.

²²² Tamże.

Informacje odnoszące się do orzeczonych sankcji na przestrzeni kilkunastu lat stanowią podstawę do sformułowania kilku wniosków. Pierwszy z nich polega na tym, że nie nastąpiły radykalne zmiany w zakresie wymierzania kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania – jest to sankcja najczęściej stosowana i utrzymuje się na względnie stałym poziomie. Ograniczenie wolności jest orzekane najrzadziej – jeszcze w 2000 r. utrzymywało się poniżej 10% kar, dopiero w 2003 r. jego poziom przekroczył 10%. Na względnie podobnym poziomie występuje stosowanie grzywny – w analizowanym okresie do 1/4 orzeczonych kar. Największe różnice zaznaczają się w dynamice zasądzania bezwzględnej kary pozbawienia wolności – na początku lat dziewięćdziesiątych sankcje tego typu stanowiły więcej niż 25% wszystkich kar, w 2000 r. – więcej niż 10%, a w 2003 – mniej niż 10%. Przedstawiona prawidłowość świadczy o tym, że zaznaczyła się tendencja spadkowa w stosowaniu bezwzględnej kary pozbawienia wolności. Trend ten wystąpił, pomimo systematycznego wzrostu przestępczości, a związku z tym zwiększania się liczby sankcji karnych wymierzanych przez sądy. Różnice w poziomie skazań odzwierciedlają dane statystyczne: w 1991 r. ogół wyroków wynosił 152 185, a w 2003 r. – 415 933. Jedną z ważnych przyczyn zmniejszania orzeczeń bezwzględnej kary pozbawienia wolności jest utrzymujące się od kilku lat przeludnienie w zakładach karnych i duża grupa skazanych oczekujących na wykonanie kary – np. w 2003 r. zanotowano 81 321 osadzonych przy 69 469 miejscach w zakładach karnych²²³. Przedstawione prawidłowości pozwalają przychylić się do wniosku, że zachodzą powolne zmiany w polskiej polityce kryminalnej, ale nadal dominuje represyjny systemem karania, konserwatyzm sędziów oraz większe preferowanie celu sprawiedliwościowego kary niż nakierowanego na prewencję indywidualną²²⁴.

O charakterze polityki kryminalnej świadczy również stosowanie środka probacyjnego w postaci warunkowego przedterminowego zwolnienia z wykonywania kary pozbawienia wolności. Pod rządami kodyfikacji z 1969 r. sądy penitencjarne zwalniały warunkowo nawet ponad 25 tys. skazanych rocznie²²⁵. Trend wzrostowy zaznaczył się szczególnie w latach 1990-1996. Blisko połowa skazanych uzyskała warunkowe przedterminowe zwolnienie w 1997 r.²²⁶ Aktualne tendencje dotyczące stosowania tej instytucji zostały przedstawione w tabeli 8.

Tabela 8. Liczba udzielonych warunkowych przedterminowych zwolnień w latach 1997-2004²²⁷

Rok	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Liczba zwolnień	19 845	18 833	16 936	14 276	15 105	18 142	19 370	21 317

²²³ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

²²⁴ Hołda, Hołda. *Prawo karne wykonawcze* s. 40; T. Szymanowski. *Orzecznictwo w sprawach karnych w Polsce w świetle statystyki sądowej za rok 1997 oraz lata 1999-2001*. „Państwo i Prawo” 2002 t. 10 s. 41.

²²⁵ Hołda, Hołda, jw. s. 40.

²²⁶ Siemaszko i in., jw. s. 117.

²²⁷ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

Na podstawie przedstawionych informacji można stwierdzić, że w latach 1997-2001 występowała silna tendencja do systematycznego ograniczania warunkowych przedterminowych zwolnień z wykonywania kary pozbawienia wolności. W 1997 r. pozytywnie rozpatrzono prawie 20 tys. wniosków, a w 2001 r. – tylko ok. 15 tys. Spadek był szczególnie drastyczny, ponieważ w tym samym okresie zaznaczał się wzrost liczby wykonywanych kar izolacyjnych²²⁸. W latach 2002-2004 zaznaczyła się tendencja odwrotna, polegająca na wzroście warunkowych przedterminowych zwolnień – w 2002 r. pozytywnie rozpatrzono ok. 18 tys. wniosków, a w 2004 r. – ponad 21 tys. Jednak w odniesieniu do liczby osób przebywających w zakładach karnych – ok. 80 tys. w 2004 r. – stanowi to jedynie ok. 1/4 osadzonych. Aby osiągnąć poziom warunkowych zwolnień z 1997 r., instytucja ta powinna być zastosowana w stosunku do ok. 40 tys. skazanych. Przyczyny takiego stanu rzeczy wynikają stąd, że jedynie połowa kierowanych do sądu wniosków o warunkowe przedterminowe zwolnienie była rozstrzygana pozytywnie, głównie w stosunku do skazanych, którzy pierwszy raz odbywali karę pozbawienia wolności²²⁹.

Prawidłowości dotyczące stosowania tego typu zwolnienia potwierdzają opinię, że aktualna polityka kryminalna w Polsce odchodzi od dziedzictwa punitaryzmu prawa karnego PRL, ale redukcja represyjności nie jest szczególnie głęboka, a pod wieloma względami wciąż bardziej represyjna niż w krajach Unii Europejskiej²³⁰. Praktyka orzekania i wykonywania kar jeszcze ciągle w zbyt wąskim zakresie wykorzystuje duże możliwości indywidualizacji środków karnych²³¹.

5.3.2. Czynniki warunkujące niską preferencję środków wolnościowych

Koncepcja grzywny w obowiązującym systemie prawnym stwarza szansę, aby stać się głównym środkiem polityki kryminalnej w odniesieniu do drobnej przestępczości. Wynika to m.in. z jej wymierności, łatwości wykonania i pozostawienia skazanego w środowisku wolnościowym²³². Jednak zalety tej sankcji nie mogą się w pełni ujawnić w wyniku niskiej stabilności gospodarczej, mało sprawnego działania państwowych organów fiskalnych i dużej rozbieżności między oficjalnymi i rzeczywistymi dochodami obywateli²³³.

Istotą kary ograniczenia wolności powinna być nieodpłatna, kontrolowana praca na cel społeczny. Takie rozumienie tej sankcji odpowiada coraz szerzej stosowanej na świecie *community service*. Jej stosowanie jest zasadne w sytuacji, gdy konieczna jest zmiana postaw skazanego wobec wartości społecznych, które zostały naruszone poprzez jego czyn²³⁴. Weryfikacji postępowania może służyć także nałożenie przez sąd dodatkowych obowiązków o charakterze probacyjnym oraz dozór kuratora, osoby godnej zaufania, stowarzyszenia, instytucji albo organizacji

²²⁸ Hołda, Hołda, jw. s. 40.

²²⁹ M. Puszka. *Problemy resocjalizacji a warunkowe przedterminowe zwolnienie*. W: *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji* s. 226.

²³⁰ K. Krajewski. *Przestępczość i polityka karna w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2003 t. 1 s. 207.

²³¹ Hołyst. *Kryminologia* s. 1400.

²³² *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 139; Kalitowski i in., jw. s. 114-115.

²³³ Gardocki, jw. s. 157-158.

²³⁴ Buchała, Zoll, jw. s. 321; Gardocki, jw. s. 158-159.

społecznej²³⁵. Jednak na przestrzeni kilkunastu lat sankcja ta należy do najrzadziej stosowanych. Wynika to z krytyki dotyczącej niewłaściwego sposobu wykonywania kary ograniczenia wolności²³⁶.

W założeniach obowiązującej kodyfikacji karnej szerszemu stosowaniu środków probacyjnych miało służyć znaczne rozszerzenie zakresu stosowania warunkowego umorzenia postępowania, warunkowego zawieszenia wykonania kary i warunkowego przedterminowego zwolnienia z jej realizacji²³⁷.

Na szczególną uwagę zasługuje warunkowe przedterminowe zwolnienie z wykonywania kary pozbawienia wolności. Środek ten powinien być stosowany w przypadku, gdy izolacja nie jest już konieczna ze względu na realizację jej celów²³⁸. Warunkowe przedterminowe zwolnienie jako instytucja prawa penitencjarnego i ważny środek polityki kryminalnej posiada specyficzne cele. Należy do nich przede wszystkim zaliczyć²³⁹: a) ochronę społeczeństwa przed przestępczością poprzez zapobieganie recydywie, b) indywidualizację postępowania z przestępcą, c) nagrodę za wykazaną poprawę, a jednocześnie bodziec i zachętę do dalszych korzystnych zmian, d) sprawdzenie ugruntowania prospołecznych postaw, e) ułatwienie przejścia z warunków penitencjarnych do wolnościowych, f) społeczną rehabilitację przestępcy, g) zapobieganie rozkładowi rodziny, h) działanie odstrasżające przez możliwość odwołania, i) wpływanie na wzrost dyscypliny w zakładzie karnym.

Integralnym elementem stosowania środków probacyjnych jest dozór, który należy do zawodowych i społecznych kuratorów sądowych (art. 171 § 1 k.k.w.). Taka regulacja świadczy o zawodowo-społecznym modelu kurateli sądowej. Wykonywanie dozoru może być także powierzone osobie godnej zaufania, stowarzyszeniu, instytucji albo organizacji społecznej, do której działalności należy troska o wychowanie, zapobieganie demoralizacji lub pomoc skazanym. Zadaniem tych podmiotów jest wspieranie skazanego w readaptacji społecznej i kontrola wykonywania nałożonych na niego obowiązków (art. 171 § 2 k.k.w.). Podstawowe znaczenie w systemie kurateli odgrywają zawodowi kuratorzy sądowi²⁴⁰. Sposób ich funkcjonowania został uregulowany w Ustawie z 27.07.2001 r. o kuratorach sądowych²⁴¹. Do podstawowych zadań kuratora zawodowego należy organizowanie i prowadzenie działań mających na celu pomoc skazanemu w społecznej readaptacji, kierowanie pracą sądowych kuratorów społecznych i innych osób wykonujących dozór samodzielnie lub z upoważnienia stowarzyszeń, organizacji i instytucji (art. 173 § 1 k.k.w.). Kuratorowi zawodowemu przyznano również uprawnienia wykraczające poza bezpośrednie sprawowanie dozoru. Zgodnie z art. 173 § 2 k.k.w. do takich kompetencji należy w szczególności składanie wniosków dotyczących:

²³⁵ Buchała, Zoll, jw. s. 325; *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 139-140.

²³⁶ Bałandynowicz. *Probacja* s. 45-46; Hołda, Hołda, jw. s. 44; Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna* s. 64.

²³⁷ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 161-162; Buchała, Zoll. *Kodeks karny*, jw. s. 502-504.

²³⁸ Gardocki, jw. s. 190-194.

²³⁹ L. Stodolska. *Warunkowe przedterminowe zwolnienie, przerwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności*. W: *Zagadnienia penitencjarne*. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak. Kalisz COSSW 2004 s. 156-157.

²⁴⁰ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 561-562.

²⁴¹ DzU 2001 nr 98 poz. 1071.

a) zmian okresu próby, b) zmian nałożonych obowiązków, c) odroczenia lub przerwy w wykonywaniu kary, d) warunkowego zwolnienia z kary, e) zmian wykonywanej sankcji. Ponadto zawodowy kurator sądowy jest uprawniony do udzielania dozorowanemu wsparcia z Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej, brania udziału w posiedzeniach sądu w przedmiocie wykonywania środków karnych związanych z poddaniem sprawcy próbie i podejmowania czynności mających na celu przygotowanie skazanego do zwolnienia z zakładu karnego.

Zarówno zawodowy, jak i społeczny kurator sądowy mają podobne obowiązki wynikające z dozoru nad przestępcą. Osoba, której powierzono dozór, powinna: a) bezzwłocznie nawiązać kontakt z podopiecznym oraz poinformować go o jego prawach i obowiązkach, b) składać sądowi okresowe sprawozdania z przebiegu dozoru, c) bezzwłocznie powiadomić sąd o popełnieniu przez skazanego przestępstwa lub o innym rażącym naruszeniu przez niego porządku prawnego (172 § 1 i 2 k.k.w.). Zasady i tryb wykonywania dozoru określa rozporządzenie wykonawcze²⁴².

Pomimo ustawowych regulacji stosowanie środków probacyjnych w Polsce jest tylko pozornie zgodne z tendencjami światowymi. Wynika to z faktu, że polityka kryminalna w naszym kraju – w przeciwieństwie do państw Europy Zachodniej – nadal jest pozbawiona autentycznego systemu probacji. W istocie zastosowanie wobec skazanego środków probacyjnych stanowi rodzaj fikcji i nie realizuje celów karania. Niewydolny system kurateli prowadzi do tego, że izolacja z warunkowym zawieszeniem jej wykonania przestaje pełnić swoją funkcję resocjalizacyjną. Zarówno w opinii przestępców, jak i społeczeństwa jest ona równoznaczna z uniewinnieniem²⁴³. Podobne zarzuty dotyczą wykonywania kary ograniczenia wolności. Wieloletnie doświadczenia wykazują, że kuratorzy zawodowi koncentrują się przede wszystkim na działaniach biurokratycznych, które wynikają z ich obowiązków. Nie mają natomiast możliwości oddziaływać resocjalizacyjnych. Uniemożliwia to przede wszystkim absurdalnie duża grupa podopiecznych²⁴⁴. Przedstawiony wniosek potwierdza dane statystyczne. Liczba zawodowych kuratorów sądowych dla dorosłych kształtowała się następująco w ciągu ostatniej dekady: w 1995 r. – 1436, w 2000 – 1720, w 2002 – 1796, a w 2003 r. – 1914 osób. Jednocześnie w tym samym okresie wzrastała liczba orzeczeń dotyczących stosowania dozoru. Przykładowo – poziom skazań polegających na warunkowym zawieszeniu wykonania kary z zastosowaniem dozoru w latach 2000-2003 kształtował się następująco: w 2000 – 56 876, w 2002 – 65 021, w 2003 – 69 398 orzeczeń²⁴⁵. Niska skuteczność pracy kuratorskiej wynika również z innych przesłanek. Wśród nich zwraca się szczególną uwagę na²⁴⁶:

²⁴² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.06.2002 r. w sprawie zakresu praw i obowiązków podmiotów sprawujących dozór, zasad i trybu wykonywania dozoru oraz trybu wyznaczania przez stowarzyszenia, organizacje i instytucje przedstawicieli do sprawowania dozoru (DzU 2002 nr 91 poz. 812).

²⁴³ Siemaszko i in., jw. s. 172-173; Marek. *Rola kary pozbawienia wolności* s. 240-242.

²⁴⁴ Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji* s. 185-186.

²⁴⁵ Ministerstwo Sprawiedliwości (www.ms.gov.pl).

²⁴⁶ R. Pawłowska. *Założone a rzeczywiste funkcje kurateli sądowej*. W: *Więziennictwo – nowe wyzwania* s. 582-583.

- niski status materialny – często nieadekwatny do roli zawodowej, stawianych wymagań i potencjalnego zagrożenia;
- niski prestiż zawodowy kuratora w grupie zawodów związanych z sądownictwem;
- niezadawalające warunki organizacyjne i biurokratyczny sposób funkcjonowania sądownictwa kładącego nacisk na formalno-kontrolne aspekty wykonywania orzeczeń;
- feminizację zawodu.

Ważną alternatywą kary pozbawienia wolności jest również mediacja. Instytucja ta jest w Polsce używana od 1995 r. Na początku miała zastosowanie w postępowaniu w sprawach nieletnich, natomiast w obowiązującym systemie prawnym stanowi rodzaj formalnej reakcji na przestępstwo²⁴⁷. Stosowanie mediacji może mieć duże znaczenie w polityce kryminalnej. Po pierwsze, instytucja ta – służąc ograniczaniu przestępczości – nie stanowi dużego obciążenia finansowego dla państwa. Ponadto może uwolnić system sprawiedliwości od zajmowania się mniej poważnymi przestępstwami. Dodatkowo mediacja może służyć przywróceniu zaufania w stosunkach społecznych, które zostały zaburzone w wyniku przestępstwa. Przy tym daje stronom szansę na wyrażenie swoich emocji, poznanie wzajemnych relacji i przyczyn zaistnienia zdarzenia. Do jej zalet należy również zaliczyć rolę wychowawczo-resocjalizacyjną, ponieważ w takim przypadku sprawca poznaje skutek i skalę krzywdy wyrządzonej przestępstwem²⁴⁸. Wyniki badań wskazują, że ok. 50% skazanych na karę pozbawienia wolności za czyny przeciwko osobom bliskim manifestowało poczucie krzywdy, często deprecjonując ofiarę i obarczając ją za penalizowane zdarzenie²⁴⁹. Pomimo przedstawionych zalet tej instytucji, w latach 1998-2001 tylko ok. 2000 postępowań mediacyjnych zakończyło się powodzeniem²⁵⁰.

5.3.3. Postulowane zmiany

Najważniejszy postulat nawiązuje do przeobrażeń w niewydolnym systemie probacyjnym. Wprowadzane zmiany powinny dotyczyć zarówno statusu kuratora sądowego, jak również sposobu organizowania oddziaływań probacyjnych.

Oddanie pod dozór kuratorski ma na celu udzielanie wszechstronnej pomocy w readaptacji społecznej i kontrolowanie zachowań skazanego w celu zapobiegania ponownemu konfliktowi z prawem karnym²⁵¹. Zadania postawione przed ku-

²⁴⁷ Hołda, Hołda, jw. s. 44; Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce* s. 52.

²⁴⁸ M. Wielec. *Resocjalizacyjne znaczenie przepisów kodeksu postępowania karnego dla sprawcy przestępstwa*. W: *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 150.

²⁴⁹ M. Gordon. *Psychologiczno-psychiatryczne przesłanki resocjalizacji sprawców przestępstw przeciwko osobom bliskim*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 429-437.

²⁵⁰ Hołda, Hołda, jw. s. 44; Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce* s. 52.

²⁵¹ Z. Ostrihanska, A. Greczuszkin. *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego*. Lublin Norbertinum 2000 s. 11; A. Baładynowicz. *Probacja – system sprawiedliwego karania – podstawy aksjologiczne*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 48-68; A. Marek. *Rola amerykańskiej probacji i jej efektywność*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1978 z. 89 s. 62-87. J. Kamiński, S. Milewski. *Resocjalizacja skazanych. Poradnik dla kuratorów sądowych*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1974. S. Pawela. *O czynnikach prognostycznych przy warunkowym zwolnieniu*. „Nowe Prawo”

ratorami sądowymi wiążą się przede wszystkim z eksponowaniem działań pedagogicznych służących przywróceniu przestępcy do społeczeństwa przed funkcją egzekwującą i kontrolującą. Od postaw kuratora, jego indywidualnych cech osobowości, znajomości strategii i procedur wychowania resocjalizacyjnego zależy w dużym stopniu zamiana zachowań skazanych. Zakres zadań osoby dozorującej obli-guje ją również do integrowania rozproszonych inicjatyw społecznych mających na uwadze przeciwdziałanie przestępczości²⁵². Takie sformułowanie celów powoduje, że kurator odgrywa najważniejszą rolę w profilaktyce postdeliktualnej w ramach stosowania probacji²⁵³. Rozwiązania *de lege ferenda* powinny więc zmierzać do takiego umocnienia statusu kuratora, który zwiększa autonomię dozoru wychowan-ka, współpracę z organami wymiaru sprawiedliwości (sądem orzekającym i sądem penitencjarnym) oraz podmiotami wspomagającymi proces resocjalizacji skazane-go²⁵⁴.

Równie ważnym warunkiem efektywnej probacji jest zwiększenie liczby kura-torów i nadanie odpowiedniego prestiżu temu zawodowi, co wiąże się ze stworze-niem silnego systemu dozoru²⁵⁵. Jedną z propozycji polega na wprowadzeniu mo-delu resocjalizacji alternatywnej w społeczności lokalnej. Rozwiązanie to zakłada stworzenie rad do spraw readaptacji społecznej na odpowiednich szczeblach admi-nistracji lokalnej. Gremia te, składające się ze specjalistów w zakresie resocjalizacji i kierowane przez kuratora, powinny ściśle współpracować z sądem i ośrodkami diagnostycznymi. Podjęcie decyzji dotyczącej oddziaływań wychowawczych miało-by następować po wszechstronnej ocenie materiałów zebranych w tych ośrodkach. Rada powinna mieć szerokie uprawnienia w zakresie kierowania całokształtem procesu resocjalizacyjnego podopiecznych. Do jej kompetencji powinna należeć decyzja wyboru środków, które mogą polegać na²⁵⁶: a) pozostawieniu wychowan-ka w dotychczasowym środowisku pod kontrolą kuratora, b) obowiązkowej pracy w miejscu nadzorowanym przez radę, c) specjalistycznej terapii, d) różnorodnych sposobach zagospodarowania czasu wolnego, e) zadośćuczynieniu w formie bez-pośredniej rekompensaty na rzecz poszkodowanego i/lub pracy dla środowiska, f) postawieniu wychowanekowi swobody w zakresie decyzji o wyborze kształcenia lub pracy, po zobowiązaniu go do zmiany trybu życia i zgłaszania się do kontroli w od-powiednim miejscu i czasie. Przedstawiony model stanowi rodzaj propozycji, która daje podstawę do tworzenia systemu kuratorskiego, uwzględniającego zarówno

1983 nr 9-10 s. 45-59. S. Paweła. *Resocjalizacja recydywistów w systemie nadzoru ochronnego*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1977; S. Stępiak. *Funkcjonowanie kurateli sądowej*. Poznań Wyd. UAM 1992; J. Śpiewak. *Kurator sądowy w postępowaniu karnym wykonawczym. Poradnik dla sprawujących dozory*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1999.

²⁵² A. Baładynowicz. *Zawodowa kuratela sądowa centralnym organem systemu środków probacyjnych*. W: *Wina – Kara – Przemiana – Nadzieja* s. 207-209.

²⁵³ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 161-162; A. Baładynowicz. *System probacji szansą na profesjonalny model kurateli sądowej*. W: *Wina – Kara – Przemiana – Nadzieja* s. 110-112.

²⁵⁴ Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji* s. 185; J. Nikołajew. *Kuratela więzienna szansą na naprawę sprawcy*. W: *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2004 s. 260-262.

²⁵⁵ A. Marek. *Rola kary pozbawienia wolności* s. 242; Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego syste-mu resocjalizacji* s. 185.

²⁵⁶ Urban. *W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji* s. 186-187.

współpracę fachowców zajmujących się resocjalizacją – pedagogów, psychologów, pracowników socjalnych, jak również integrację strategii służących poprawie podopiecznego. W takim systemie można zrealizować postulaty intensywnej probacji, która polega na dostosowaniu różnorodnych oddziaływań (np. regularny nadzór nad podopiecznym, czasowy pobyt w ośrodku rehabilitacyjnym i prace na rzecz społeczności lokalnej) w stosunku do potrzeb osoby poddawanej probacji²⁵⁷.

W opinii specjalistów obowiązujący system karny charakteryzuje się zbyt dużą polaryzacją. W celu uzupełnienia brakującego ogniwa pomiędzy bezwzględnym pozbawieniem wolności a postępowaniem w warunkach probacji należy wprowadzić kary pośrednie. Nowe instytucje formalnej reakcji na przestępstwo powinny polegać na oddziaływaniach resocjalizacyjnych w warunkach wolnościowych wobec przestępców, którzy nie zagrażają społeczeństwu, a jednocześnie nie spełniają warunków do zastosowania środków probacyjnych²⁵⁸. W ramach sankcji pośrednich postulowane jest przede wszystkim wprowadzenie aresztu elektronicznego połączonego z wykonywaniem kary ograniczenia wolności oraz tworzenie małych jednostek penitencjarnych, które są zintegrowane z różnymi instytucjami społecznymi²⁵⁹.

Przedstawione postulaty mają duże znaczenie dla kształtowania polityki kryminalnej. Podstawowym atutem stosowania środków alternatywnych w stosunku do kary pozbawienia wolności jest to, że – realizując wszystkie cele kary – zwiększają prawdopodobieństwo poprawy skazanego, a jednocześnie wywołują mniejsze koszty indywidualne i społeczne. W wymiarze jednostkowym zalety środków alternatywnych polegają na tym, że ich stosowanie przebiega w warunkach wolnościowych, co zwiększa prawdopodobieństwo pozytywnej resocjalizacji skazanego i niweluje negatywne skutki uwięzienia. W wymiarze społecznym natomiast – stanowią sposób na redukcję przeludnienia zakładów karnych i zmniejszenia kosztów ich funkcjonowania o ok. 50%²⁶⁰. Oszczędności finansowe wynikają z możliwości stosowania innych sankcji, zamiast krótkoterminowych kar pozbawienia wolności. Sukcesja tego typu dotyczy około połowy skazanych, wobec których są wykonywane sankcje izolacyjne.

Podsumowując zagadnienia poruszane w II rozdziale należy stwierdzić, że przemiany polityczne w Polsce spowodowały konieczność zreformowania prawa karnego. O tym, że reforma formalnej reakcji na przestępstwo nie została jeszcze zakończona, świadczy polityka kryminalna, w której zaznacza się dominująca rola kary pozbawienia wolności i brak racjonalnych alternatyw dla tego rodzaju sankcji z powodu nieobecności odpowiedniej tradycji, niskiej aprobaty społecznej oraz niedostatku mechanizmów i instytucji umożliwiających ich skuteczne wdrażanie.

²⁵⁷ Bałandynowicz. *Probacja – system sprawiedliwego karania* s. 50.

²⁵⁸ Tamże s. 49; Bałandynowicz. *Probacja. Wychowanie do wolności* s. 42.

²⁵⁹ Nikołajew. *Kuratela więzienna szansą na naprawę sprawcy* s. 260-262; Marek. *Rola kary pozbawienia wolności* s. 242.

²⁶⁰ J. Jasiński. *Problem przeludnienia zakładów karnych*. „Przeгляд Więziennictwa Polskiego” 1997 nr 15 s. 16-17; Bałandynowicz. *System probacji szansą na profesjonalny model kurateli sądowej* s. 103-109.

ROZDZIAŁ III

ZADANIA PSYCHOLOGA W SYSTEMIE PENITENCJARNYM

Cele wykonywania kary pozbawienia wolności w obowiązujących w Polsce regulacjach prawnych służą urzeczywistnieniu więzienia o charakterze prospołecznym, stanowiącym przeciwieństwo modelu ochronno-odwetowego, nacechowanego surowością kary, wzmacnianiem jej dolegliwości oraz izolowaniem od społeczeństwa¹. W realizacji celów reintegracyjnych bardzo ważną rolę spełniają psychologowie. Ich kompetencje powinny być wykorzystywane w czterech sferach pracy ze skazanymi – diagnozowaniu penitencjarnym, resocjalizacji i terapii więźniów oraz w integracji oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych².

1. DIAGNOSTYKA PENITENCJARNA

1.1. Znaczenie klasyfikacji skazanych w oddziaływaniach penitencjarnych

Klasyfikacja skazanych polega na ich kierowaniu do właściwego rodzaju i typu zakładu karnego, systemu odbywania kary oraz na ich odpowiednim rozmieszczeniu wewnątrz zakładu karnego (art. 82 § 1 k.k.w.). Służy ona przede wszystkim indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności. W klasyfikowaniu osadzonych uwzględnia się płeć, wiek, uprzednie odbywanie sankcji izolacyjnych, umyśl-

¹ D. Gajdus, B. Gronowska. *Europejskie Standardy Traktowania Więźniów*. Toruń Wyd. Organizator 1998 s. 22-23.

² T. Szymanowski, Z. Świda. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy*. Warszawa Wyd. „Librata” 1998 s. 152; K. Buchała, A. Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna*. Kraków Zakamycze 1998 s. 427-428; J. Metzner. *Commentary: The Role of Mental Health in the Inmate Disciplinary Process*. „The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law” 2002 nr 4 s. 497-499; J. Szostak. *Psychologia sądowa*. Warszawa WSHiP 2002 s. 184-199; S. Paweła. *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*. Kraków Zakamycze 2003 s. 223-224; B. Hołyst. *Kryminologia*. Warszawa LexisNexis 2004 s. 1400.

ność lub nieumyślność czynu, czas pozostałej do odbycia kary, stan zdrowia fizycznego i psychicznego, w tym stopień uzależnienia od substancji psychoaktywnych, zakres demoralizacji i zagrożenia społecznego, rodzaj popełnionego przestępstwa (art. 82 § 2 k.k.w.). Wymienione podstawy klasyfikacyjne mają charakter formalny (przedmiotowy) i materialny (podmiotowy)³. Do kryteriów formalnych zalicza się płeć, wiek, poprzednią karalność, charakter przestępstwa, wysokość orzeczonej kary i czas pozostały do jej odbycia. Kryteria materialne – stopień demoralizacji, poziom zagrożenia społecznego i podatność na resocjalizację – stanowią podstawę racjonalnej selekcji służącej dostosowaniu oddziaływań penitencjarnych do rzeczywistych potrzeb skazanego w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa, zapobiegania demoralizacji i stworzenia warunków sprzyjających jego poprawie⁴.

Obowiązujące przepisy stanowią, że decyzje w przedmiocie klasyfikacji skazanych mogą podejmować:

1) sąd orzekający karę pozbawienia wolności – wyrok skazujący może określać rodzaj i typ zakładu karnego, a także terapeutyczny system wykonania kary (art. 62 k.k.);

2) sąd penitencjarny – organ ten dokonuje zmian prawomocnego orzeczenia w części dotyczącej rodzaju zakładu karnego, jego typu i terapeutycznego systemu wykonania kary (art. 74 § 1 k.k.w.);

3) komisja penitencjarna – organ kolegialny składający się z funkcjonariuszy i pracowników zakładu karnego z możliwością udziału i głosu doradczego innych osób godnych zaufania, zwłaszcza przedstawicieli podmiotów zajmujących się pomocą penitencjarną i postpenitencjarną. Do jej kompetencji należy w szczególności: a) podejmowanie decyzji o skierowaniu skazanego do właściwego rodzaju i typu zakładu karnego, jeśli nie uczynił tego sąd orzekający, b) kierowanie osadzonego do określonego systemu odbywania kary, c) ustalanie indywidualnego programu oddziaływania na więźnia, d) dokonywanie okresowych ocen poprawy skazanego (art. 76 k.k.w.).

W klasyfikowaniu osadzonych są wykorzystywane różnego typu dane osobopoznawcze, m.in. treść podlegającego wykonaniu orzeczenia i jego uzasadnienie oraz informacje przekazane przez sąd lub będące w dyspozycji zakładu karnego – np. orzeczenie o stanie zdrowia, wywiady środowiskowe⁵. Podstawę klasyfikacji powinny stanowić przede wszystkim badania osobopoznawcze, jakie zostały zgromadzone w postępowaniu przygotowawczym i jurysdykcyjnym, oraz badania psychologiczne i psychiatryczne w stadium wykonawczym (art. 82 § 3 k.k.w.; art. 83 k.k.w.)⁶. Według obowiązującego ustawodawstwa potrzeba badań psychologicznych, a co najmniej formułowania ocen i zaleceń psychologa, powinna być realizowana szczególnie w takich sytuacjach, jak⁷:

³ S. Ziemiński. *Klasyfikacja skazanych*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1973.

⁴ S. Lelental. *Wykład prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej*. Łódź Wyd. UŁ 1996 s. 133-135; Paweła, jw. s. 224-225; L. Stodolska. *Typologia jednostek penitencjarnych i klasyfikacja skazanych*. W: *Zagadnienia penitencjarne*. Red. H. Chmielewska [i in.]. Kalisz COSSW 2004 s. 66-67; Z. Hołda, K. Postulski. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Gdańsk Arche 2005 s. 344.

⁵ Paweła, jw. s. 226.

⁶ L. Tyszkiewicz. *Badania osobopoznawcze w prawie karnym*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1975; Paweła, jw. s. 241-242.

⁷ Tamże s. 37.

1) wybór i rodzaj typu zakładu karnego (art. 67 § 2 k.k.w.) oraz właściwego systemu odbywania kary (art. 82 k.k.w.),

2) ustalenie właściwych metod i form oddziaływania wychowawczego (art. 67 § 1 i 3 k.k.w.),

3) określenie systemu odbywania kary oraz indywidualnych programów oddziaływania (art. 76 k.k.w.),

4) dokonywanie okresowych ocen w zakresie resocjalizacji i stosowania zasad systemu progresji odpowiednio do zmian w postawie i zachowaniu się skazanych (art. 76 § 1 k.k.w. i art. 89 k.k.w.).

Potrzebę przeprowadzenia badań tego typu ocenia dyrektor zakładu karnego. Obligatoryjnym badaniom psychologicznym są poddawani młodociani, którym do nabycia prawa do ubiegania się o warunkowe zwolnienie pozostało co najmniej 6 miesięcy lub młodociani sprawiający trudności wychowawcze (art. 84 § 3 k.k.w.). Badania osobopoznawcze w zasadzie są dokonywane za zgodą skazanego (dotyczy to także młodocianego z art. art. 84 § 3). Przed jej podjęciem zainteresowana osoba powinna być poinformowana o naturze planowanych analiz. W uzasadnionych przypadkach sędzia penitencjarny może zarządzić przeprowadzenie badań osobopoznawczych bez zgody skazanego. Dotyczy to szczególnie sytuacji kierowania do odbywania kary w systemie terapeutycznym⁸.

1.2. Psychologiczne diagnozowanie penitencjarne

Poznawanie psychologiczne polega na analizie jakiegoś „wycinka” psychospołecznego funkcjonowania człowieka, czyli na określaniu struktury i mechanizmów doprowadzających do określonego zachowania. Rodzaj poznawanego „wycinka” zależy od celu diagnozy psychologicznej⁹. Jej odmianą jest diagnoza penitencjarna, na którą składają się trzy elementy¹⁰:

1) opis charakterystycznych sposobów zachowania się skazanego w różnych okolicznościach i środowiskach – ustalenie symptomów reakcji negatywnych (pasywów) i pozytywnych (aktywów),

2) wyjaśnienie psychologicznych mechanizmów powstawania pasywów i aktywów w funkcjonowaniu osoby,

3) etiologia zauważonych zaburzeń w zachowaniach – wyjaśnienie, w jakim stopniu postępowanie badanego stanowi rezultat przebywania w sytuacjach trudnych, a w jakim jest uwarunkowane zaburzeniami w funkcjonowaniu osobowości.

Na bazie przeprowadzonej diagnozy opiera się prognozowanie kryminologiczne, które z jednej strony uwzględnia czynniki ryzyka konfliktu z prawem karnym – określenie intensywności postaw antyspołecznych, przyczyn ich powstawania

⁸ Hołda, Postulski, jw. s. 347-349; Paweła, jw. s. 241-242.

⁹ K. Ostrowska. *Diagnozowanie psychologiczne nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży*. W: *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii*. Red. K. Ostrowska, E. Milewska. Warszawa ATK 1986 s. 12.

¹⁰ H. Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk Arche 2003 s. 236-237; A. Lewicki, L. Paryzek, B. Waligóra. *Podstawy psychologii penitencjarnej*. W: *Psychologia kliniczna*. Red. A. Lewicki. Warszawa PWN 1974 s. 451.

i sposobu wewnętrznej integracji, a z drugiej – wskazuje zmienne psychospołeczne, które zmniejszają prawdopodobieństwo popełnienia kolejnego przestępstwa. Wymienione elementy stanowią podstawę do formułowania wniosków dotyczących oddziaływań penitencjarnych¹¹.

Psychologiczne badania skazanych w systemie penitencjarnym mogą być ukierunkowane na osiągnięcie różnych celów. Z tego względu wyróżnia się kilka rodzajów diagnozy. Celem diagnozy konstatacyjnej (zawierającej charakterystykę i ocenę zachowań badanego) i ukierunkowującej (dotyczącej działań resocjalizacyjnych wynikających z diagnozy konstatacyjnej) jest stworzenie podstaw do konstruowania indywidualnego planu postępowania ze skazanym¹². Diagnoza weryfikacyjna (sprawdzająca) wynika z konieczności kontrolowania rzetelności badań wyjściowych lub zastosowanych działań naprawczych¹³. Natomiast diagnoza cząstkowa polega na opisanie fragmentu badanej rzeczywistości, który ma istotne znaczenie w działaniach systemu penitencjarnego. Analizy diagnozy cząstkowej mogą dotyczyć¹⁴: a) wycinka rzeczywistości, który zostaje podporządkowany określonej kategorii ilościowej i jakościowej (diagnoza kategorialna), b) czynników kształtujących pewne właściwości sprawcy (genetyczna), c) znaczenia określonego układu zmiennych dla zaistnienia jakiegoś stanu (funkcjonalna), d) etapu zachodzących zmian (fazowa), e) tendencji rozwojowych w ramach badanego zjawiska (rozwojowa), f) konkluzji dotyczących sposobu postępowania z osobą diagnozowaną (decyzyjna).

Skuteczność oddziaływań penitencjarnych zależy w istotny sposób od prawidłowo przeprowadzonych badań psychologicznych, które mogą spełniać rolę:

- 1) diagnozy resocjalizacyjnej,
- 2) diagnozy terapeutycznej,
- 3) diagnozy ryzyka powrotności do przestępstwa.

Ad 1) **Diagnoza resocjalizacyjna**. Głównym powodem zatrudniania psychologów w zakładach karnych – zarówno w przeszłości, jak i obecnie – jest dążenie do stosowania adekwatnych środków poprawczych i zapobieganie wzajemnej demoralizacji skazanych w trakcie wykonywania sankcji izolacyjnych. Realizacja tych dążeń nie jest jednak możliwa bez dogłębnej diagnozy psychologicznej osadzonych¹⁵. Dlatego punktem wyjścia w postępowaniu resocjalizacyjnym powinno być nakłanianie więźnia do poddania się badaniu diagnostycznemu, aby ustalić w konkretnym przypadku, na czym polega, jaki ma zakres i na skutek czego powstało nieprzystosowanie społeczne. Psycholog powinien również odpowiedzieć na istotne pytania dla prognozy resocjalizacyjnej – w jakim stopniu badany jest podatny na

¹¹ Machel, jw. s. 240; L. Pytka. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne*. Warszawa Wyd. ASP 2002 s. 137-148.

¹² Cz. Czapów, S. Jedlewski. *Pedagogika resocjalizacyjna*. Warszawa PWN 1971 s. 41.

¹³ I. Łabuć-Kryśka. *Diagnoza w wychowaniu resocjalizacyjnym*. „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Socjologiczne” 1991 nr 7 s. 8-9.

¹⁴ Cz. Czapów. *Wychowanie resocjalizacyjne*. Warszawa Państw. Wyd. Nauk. 1978 s. 320-324; L. Pytka. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa Wyd. WSPS 1991 s. 75-76; Machel, jw. s. 230-231; Łabuć-Kryśka, jw. s. 12.

¹⁵ J. Szałański. *70 lat uczestnictwa psychologów w przeobrażeniach więziennictwa polskiego*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*. Red. W. Ambrozik, P. Stepniak. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 96; A. Szymanowska. *Więzienie i co dalej*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003 s. 191.

oddziaływania wychowawcze, co je stymuluje i na ile mogą one zredukować istniejące formy zachowań antyspołecznych¹⁶.

Uzasadniony jest pogląd, że jedynie część osób odbywających karę pozbawienia wolności nadaje się do skutecznej resocjalizacji. Ze względu na kryterium podatności na oddziaływania poprawcze, skazanych można podzielić na 3 kategorie¹⁷:

1) przestępców przypadkowych – osoby mało zdemoralizowane, które popełniły niezbyt groźne czyny karalne, doświadczyły wstydu i przykrości w związku z postępowaniem wymiaru sprawiedliwości i stosowaniem wymierzonych sankcji; tacy więźniowie zazwyczaj nie wracają do przestępstwa, w związku z tym wobec nich zbędne są oddziaływania poprawcze;

2) przestępców zdemoralizowanych, ale podatnych na resocjalizację – jednostki charakteryzujące się zdolnością do autorefleksji oraz do zmian w sposobie myślenia i zachowania; wobec tej kategorii więźniów konieczne są oddziaływania psychokorekcyjne, służące pozytywnej readaptacji społecznej;

3) przestępców wysoce zdemoralizowanych, w tym zawodowych – skazani cechujący się tym, że duże nasilenie demoralizacji współwystępuje z defektami zachowań wynikającymi z zaburzeń organicznych i/lub osobowościowych o różnym pochodzeniu; korygowanie prospołeczne tej grupy jest nieskuteczne.

Według szacunków pierwsza kategoria stanowi do ok. 5% więźniów, druga – od ok. 60 do 65%, a trzecia – od ok. 25 do 30% populacji skazanych. Na podstawie przedstawionych danych można stwierdzić, że w stosunku do znacznej części osadzonych (60-65%) oddziaływania poprawcze powinny być skuteczne, ale pod warunkiem prawidłowej oceny potrzeb resocjalizacyjnych i sprawnego działania systemu penitencjarnego¹⁸.

Wyniki badań diagnostycznych są więc niezbędne do opracowania indywidualnego programu oddziaływań wychowawczych¹⁹. Jego dostosowanie do struktury psychicznej przestępcy świadczy o racjonalnym i celowym kierowaniu procesem resocjalizacji²⁰. Analizy empiryczne wskazują, że osoby uczestniczące w oddziaływaniach poprawczych (poddawanie ostrej dyscyplinie w obozach dyscyplinujących), które charakteryzowały się niskim poczuciem własnej wartości, w trakcie realizacji programu były coraz mniej dostosowane do stawianych wymagań, co skutkowało wzrostem nasilenia bezradności oraz zwiększeniem poczucia izolacji. Przedstawiona prawidłowość sugeruje, że diagnozowanie penitencjarne powinno uwzględniać opis możliwości podmiotowych w zakresie uczestnictwa w określonych programach resocjalizacyjnych²¹.

¹⁶ Lewicki i in., jw. s. 446-551; I. Urbańska. *Diagnoza psychologiczno-penitencjarna*. W: *Wprowadzenie do metodyki pracy penitencjarnej*. Red. S. Benedyczak [i in.]. Kalisz Wyd. COSSW 1994 s. 166-170; A. Kempa. *Rola diagnozy psychologicznej w programowaniu resocjalizacji skazanych anomaliami i zespołami uzależnień*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Red. B. Hołyst, S. Redo. Warszawa CZSW, COSSW 1996 s. 257; Machel, jw. s. 231-237.

¹⁷ Machel, jw. s. 44.

¹⁸ Tamże s. 44.

¹⁹ E. Silecka. *System programowanego oddziaływania jako nowa forma pracy wychowawczej ze skazanymi*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 335.

²⁰ Paweła, jw. s. 205; Lewicki i in., jw. s. 442-445.

²¹ F. Lutze, D. Brody. *The eighth amendment and boot camp prison: mental abuse as cruel and unusual punishment*. „Crime and Delinquency” 1998 nr 2 s. 242-255.

Indywidualizacja postępowania poprawczego bazuje na założeniu, że zasadnicza odpowiedzialność za realizowany program spoczywa na osobie resocjalizowanej przez to, że zobowiązała się wykonywać określone obowiązki. Natomiast do zadań wychowawcy należy wspomaganie, współdziałanie i kontrolowanie opracowanego programu korekcyjnego. Okresowe oceny postępów resocjalizacji i wprowadzanie ewentualnych korekt do opracowanego planu oddziaływań implikuje prowadzenie badań psychologicznych, mających na celu uchwycenie zmian zachodzących w osobowości skazanego²².

Diagnozę resocjalizacyjną uzasadnia również fakt, że coraz częściej w różnych krajach są realizowane programy ukierunkowane na redukcję specyficznych problemów osób, które odbywają karę pozbawienia wolności. Zakwalifikowanie do uczestnictwa w programie, a następnie skuteczność jego realizacji w dużym stopniu zależy od właściwego zdiagnozowania występujących trudności²³.

Zasadność stosowania fazowej diagnozy resocjalizacyjnej potwierdzają wyniki badań empirycznych. Prowadzone statystyki wskazały, że zmniejszenie recydywy występowało w przypadkach tych więźniów, którzy osiągnęli wysokie oceny w przygotowaniu do wolności²⁴. W związku z tym badania prowadzone w końcowej fazie penitencjarnego procesu resocjalizacyjnego powinny służyć odpowiedzi na pytania: czy zaszły zmiany w zachowaniach skazanego, na czym polega istota tych zmian i jakie oddziaływania pomocowe należy podjąć w celu ich utrzymania²⁵.

Ad 2) **Diagnoza terapeutyczna.** Ochrona zdrowia psychicznego więźniów wymaga oszacowania występujących zaburzeń w tym zakresie, zarówno na początku, jak i w trakcie wykonywania kary²⁶.

Diagnoza tego rodzaju powinna być ukierunkowana na dwa cele. Pierwszy z nich polega na selekcjonowaniu skazanych do odbywania kary w systemie terapeutycznym. Dotyczy to przede wszystkim osób z zaburzeniami psychicznymi i uzależnionych od substancji psychoaktywnych. W takim przypadku psycholog zajmuje się opisem i wyjaśnieniem istniejących trudności psychicznych osadzonego i oceną jego zdolności przystosowawczych do warunków izolacji więziennej²⁷. Natomiast drugi cel diagnozy terapeutycznej jest związany z wyodrębnianiem osób o dużym ryzyku samobójczym. Badania selekcyjne w tym zakresie są najskuteczniejsze w sytuacji, gdy osoba jest przyjmowana do zakładu karnego²⁸. Argumentem przemawiającym za ich stosowaniem są istotnie niższe wskaźniki samobójstw

²² Machel, jw. s. 86-87; Hołda, Postulski, jw. s. 346-347.

²³ P. Harris, R. Gingerich, T. Whittaker. *The „Effectiveness” of Differential Supervision.* „Crime & Delinquency” 2004 nr 2 s. 239.

²⁴ D. LeClair, S. Guarino-Ghezzi. *Prison Reintegration Programs: An Evaluation.* „Corrections Management Quarterly” 1996 nr 4 s. 65-74.

²⁵ Machel, jw. s. 86-87.

²⁶ J. Sim. *The future of prison health care: a critical analysis.* „Critical Social Policy” 2002 nr 2 s. 307.

²⁷ K. Różański. *Oddziaływanie resocjalizacyjne na alkoholików w warunkach zakładu karnego.* W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana.* Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 460.

²⁸ Światowa Organizacja Zdrowia. *Polskie Towarzystwo Suicydologiczne. Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla funkcjonariuszy Służby Więziennej.* Warszawa–Genewa PTS 2003 s. 21-23.

w zakładach karnych, w których jest analizowane prawdopodobieństwo zachowań suicydalnych²⁹.

Podstawową przeszkodą w uzyskaniu trafnej diagnozy terapeutycznej są procesy depersonalizacji i dehumanizacji w warunkach penitencjarnych, które tworzą rodzaj dystansu i „neutralizacji” dla moralnego zainteresowania potrzebami drugiego człowieka, czyli rodzaj biurokratycznej demoralizacji. Procesy tego rodzaju prowadzą do tego, że bariery w ujawnianiu problemów psychicznych znajdują się zarówno po stronie profesjonalistów diagnozujących istniejące zaburzenia – np. stereotypy dotyczące przestępców seksualnych, jak i po stronie skazanych – przede wszystkim lęk przed ujawnianiem własnych trudności psychicznych³⁰.

Ad 3) **Diagnoza ryzyka powrotności do przestępstwa.** W światowej polityce kryminalnej coraz częściej są opracowywane diagnozy oceny ryzyka powrotności do przestępstwa. Za istnieniem tego typu analiz opowiedział się również Komitet Ministrów Rady Europy, który w 1967 r. przyjął Rezolucję 67/5, dotyczącą badań naukowych w zakresie skuteczności oddziaływań systemu penitencjarnego. Uzasadnieniem analiz dotyczących recydywy jest założenie, że pomimo istnienia alternatywnych środków penalnych, znaczna liczba przestępców przebywa w więzieniach. Potrzeba przygotowania tych osób do życia na wolności powoduje konieczność podjęcia szczegółowych studiów nad instytucjonalnymi, społecznymi i podmiotowymi uwarunkowaniami efektywności kary pozbawienia wolności. Efekty przeprowadzonych analiz powinny być uwzględniane w polityce kryminalnej – zarówno przy wprowadzaniu nowych środków penalnych, jak również przy ich orzekaniu³¹.

Rezultaty studiów nad recydywą pokazują, że istnieje niezgodność między teoriami karania a czynnikami ryzyka zachowań przestępnych. Możliwość powrotu do działań kryminogennych ma elastyczny charakter, dlatego pierwszym założeniem w diagnozowaniu tego zjawiska jest odejście od kryteriów statycznych na rzecz poszukiwania zmiennych stanowiących dynamiczne czynniki ryzyka recydywy. Po drugie, istnienie zależności między groźbą zachowań kryminogennych a nasileniem określonych potrzeb skazanych zakłada ocenianie powrotności do przestępstwa w kategorii frustracji indywidualnych potrzeb, dotyczących osiągnięcia reglamentowanych w społeczeństwie „wartości i dóbr”. Diagnozowanie prawdopodobieństwa recydywy oparte na dynamicznej kategorii „ryzyko/potrzeby” stanowi podstawę do specyficznych działań resocjalizacyjnych i/lub terapeutycznych, które prowadzą do charakterystycznej dla określonej osoby redukcji fuzji tych czynników³². Zasadność analizowania ryzyka recydywy potwierdzają różnice między bezpośrednią a odroczoną skutecznością sankcji izolacyjnych. Wyniki badań wskazują, że do przestępstwa często wracają więźniowie, którzy w czasie od-

²⁹ B. Hołyst. Wstęp do wydania polskiego. W: Światowa Organizacja Zdrowia. Polskie Towarzystwo Suicydologiczne. *Zapobieganie samobójstwom* s. 12.

³⁰ J. Wardhaugh, P. Wilding. *Towards an Explanation of the Corruption of Care*. „Critical Social Policy” 1993 t. 37 s. 7.

³¹ M. Wołowicz. *Etyczne i metodologiczne dylematy badań penitencjarnych*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 140.

³² K. Hannah-Moffat. *Criminogenic needs and the transformative risk subject. Hybridizations of risk/need in penalty*. „Punishment & Society” 2005 nr 1 s. 29-51.

bywania kary uzyskują bardzo dobre lub dobre efekty resocjalizacyjne, szczególnie w zakresie oddziaływań związanych z pracą i nauką. Przedstawione rezultaty stanowią podstawę do wniosku, że do badania skuteczności oddziaływań penitencjarnych należy poszukiwać kryteriów związanych z czynnikami psychospołecznymi oraz z biografią osób opuszczających zakłady karne³³.

Podsumowując zagadnienia dotyczące rodzajów diagnozy penitencjarnej, należy stwierdzić, że poznanie osobowości skazanych jest niezbędnym warunkiem służącym zarówno indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, jak i prawidłowemu przygotowaniu skazanego do wolności. W związku z tym badania osobopoznawcze powinny stanowić nieodzowny element systemu penitencjarnego.

Treść, zakres i organizacja badań diagnostycznych powinny być ściśle powiązane z organizacją wpływów resocjalizacyjnych i terapeutycznych. Sprzężenie diagnozy z postępowaniem podejmowanym w zakładach karnych stanowi warunek sensownego i efektywnego funkcjonowania systemu penitencjarnego. Dotychczas najlepsza integracja między diagnozowaniem a podejmowanymi działaniami występuje w ramach terapeutycznego systemu wykonywania kary pozbawienia wolności. Wynika to z faktu, że fachowcy zatrudnieni w oddziałach terapeutycznych mają skonkretyzowane oczekiwania pod adresem psychologów wykonujących badania osobopoznawcze i domagają się praktycznie użytecznych diagnoz na potrzeby pracy psychokorekcyjnej. W konsekwencji na odcinku diagnozowanie terapeutyczne – oddziaływania terapeutyczne występuje pozytywne sprzężenie zwrotne, które przyczynia się do doskonalenia działalności diagnostycznej i terapeutycznej³⁴. Podobne rozwiązania powinny zaistnieć w kontekście pozostałych systemów – resocjalizacyjnego oraz integrującego oddziaływania penitencjarne z pomocą postpenitencjarną.

1.3. Stan polskiej diagnostyki penitencjarnej

Obecność psychologów-diagnostyków w polskim więziennictwie zaznaczyła się już w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Świadczyło to o nowoczesnym podejściu do problematyki resocjalizacji skazanych, pomimo występujących trudności w organizacji ustroju penitencjarnego wynikających z braku ciągłości i spójności ustrojowej, trudności materialnych i przeludnienia więzień, będącego skutkiem dużej dynamiki przestępczości w latach 1931-1935³⁵. Pierwszych psychologów zatrudniono w 1931 r. w więzieniu mokotowskim w celu prowadzenia analiz kryminologicznych. Następtwem tych badań było wprowadzenie postępowania diagnostycznego służącego selekcji skazanych do zakładów specjalnych i kolonii

³³ P. Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz–Warszawa KTPN, UW 2003 s. 443-444; L. Tyszkiewicz. *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1992.

³⁴ J. Górski. *Rozpoznanie osobowości skazanych*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988* s. 350-351.

³⁵ S. Lelental. *Postępowanie z recydywistami w systemie penitencjarnym II Rzeczypospolitej (lata 1918-1939)*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988* s. 81-82.

rolnej³⁶. Na duże znaczenie diagnostyki psychologicznej zwrócono uwagę przy reformowaniu ustroju penitencjarnego w okresie dwudziestolecia międzywojennego, co znalazło odzwierciedlenie w Ustawie z 26.07.1939 r. o organizacji więziennictwa³⁷. W wymienionym akcie prawnym zaprojektowano więzienia obserwacyjno-rozdzielcze, w których należało przeprowadzać badania osobowości w celu wyboru więźnia i ustalenia metod postępowania ze skazanymi³⁸. W okresie powojennym nastąpił bardzo duży regres w funkcjonowaniu więziennictwa. W związku z tym nie zwracano również uwagi na psychologiczne badania selekcyjne.

Przełomowym momentem dla prowadzenia analiz osobopoznawczych było uruchomienie działów penitencjarnych w 1958 r. Podjęto wówczas działania organizacyjne zmierzające do szerszego zastosowania różnych technik poznawania osobowości skazanych. Psychologowie-diagnostycy w dużym stopniu korzystali z dorobku wypracowanego w okresie dwudziestolecia międzywojennego. W diagnozowaniu penitencjarnym przyjęto następujące założenia. Po pierwsze, do badań byli kierowani więźniowie, wobec których zapadł wyrok w I instancji i u których okres do zakończenia wykonywania kary wynosił co najmniej jeden rok. Oprócz przedstawionego warunku osoby badane musiały jednocześnie spełniać dodatkowe kryterium w postaci: recydywy – niezależnie od wieku i zachowania się – lub jednokrotnego karania i wieku do 25 lat – niezależnie od zachowania się – albo szczególnej demoralizacji lub sprawiania trudności na terenie zakładu karnego³⁹.

Do zadań psychologa w działach obserwacyjno-rozdzielczych należało przede wszystkim: 1) prowadzenie prac w kierunku rozpoznania osobowości więźniów, pozwalających na ich zakwalifikowanie do odpowiedniej grupy segregacyjnej i właściwego dla nich zakładu karnego ze wskazaniem zasad rozmieszczenia ich w celach, 2) wskazanie metod i środków wychowawczego oddziaływania, ze szczególnym uwzględnieniem rodzaju zatrudnienia i szkolenia, 3) opracowanie prognozy kryminologicznej, 4) grupowanie materiałów badawczych służących do kształtowania polityki penitencjarnej⁴⁰. Szczególny rozwój oddziałów obserwacyjno-rozdzielczych z wiodącą rolą psychologów zaznaczył się w latach 1961-1968. Jego efektem był dynamiczny wzrost liczby przebadanych osób i przeobrażenia w oddziaływaniach penitencjarnych.

W 1975 r. zlikwidowano 27 istniejących oddziałów obserwacyjno-rozdzielczych. Celem tej decyzji było ściślejsze powiązanie badań psychologicznych z pracą działów penitencjarnych. Przeprowadzone zmiany miały jednak negatywny charakter w odniesieniu do diagnozowania skazanych. Wygenerowane stanowisko psychologa ogólnowięziennego miało na celu realizację zadań związanych z funkcjonowaniem działów penitencjarnych, a nie badania osobopoznawcze. W związku z tym przez okres dwóch dekad został zaniedbany całokształt zagadnień dotyczących diagnozowania więźniów. Wysoka ranga badań psychologiczno-penitencjarnych w latach sześćdziesiątych XX w. pozwoliła na przywrócenie ośrodków diagnostycznych w latach dziewięćdziesiątych.

³⁶ Szałański. *70 lat uczestnictwa psychologów* s. 101-102.

³⁷ Ustawa z 26.07.1939 r. o organizacji więziennictwa (DzU 1939 nr 69 poz. 457).

³⁸ Lelental, jw. s. 87.

³⁹ Górski, jw. s. 341.

⁴⁰ Tamże s. 342-343.

W obowiązującym stanie prawnym badania psychologiczne dla potrzeb wykonania kary pozbawienia wolności są przeprowadzane w ośrodkach diagnostycznych (art. 83 § 2 k.k.w.), ale przepisy nie wykluczają ich wykonywania także poza tymi ośrodkami⁴¹. Zgodnie z art. 83 § 3 k.k.w. do podstawowych zadań tych placówek należy: 1) wyjaśnianie psychologicznych i socjologicznych procesów zachowania skazanego, 2) diagnozowanie ewentualnych zaburzeń psychicznych u osadzonego, 3) określanie ewentualnego postępowania leczniczego i rehabilitacyjnego. Przedstawione zadania mają służyć podejmowaniu właściwych decyzji klasyfikacyjnych i określaniu warunków indywidualnego oddziaływania na skazanego. Przedstawione regulacje wskazują, że wyniki specjalistycznych badań psychologicznych powinny być również wykorzystywane w systemie programowanego odbywania kary, a także w trakcie przygotowywania więźnia do życia po zwolnieniu z zakładu karnego⁴².

Szczegółowe unormowanie badań osobopoznawczych zostało zawarte w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 14.03.2000 r. w sprawie zasad organizacji i warunków przeprowadzania badań psychologicznych i psychiatrycznych w ośrodkach diagnostycznych⁴³. Według tych regulacji skazany jest kierowany do ośrodka diagnostycznego przez dyrektora zakładu karnego. Badania nie powinny trwać dłużej niż 2 tygodnie, ale w uzasadnionych przypadkach mogą być przedłużone. Dobór i zakres metod osobopoznawczych ustala odpowiednio psycholog lub lekarz psychiatra przeprowadzający badania. Na podstawie uzyskanych wyników psycholog wydaje orzeczenie psychologiczno-penitencjarne, a lekarz psychiatra – opinię psychiatryczną⁴⁴.

W latach 1999-2001 utworzono 15 ośrodków diagnostycznych, po jednym w każdym z Okręgowych Inspektoratów Służby Więziennej. Jednak psychologowie-diagnostycy nie mogą spełnić swojej roli w systemie penitencjarnym ze względu na ograniczoną liczbę osób – we wszystkich ośrodkach diagnostycznych jest zatrudnionych aktualnie ok. 35 osób. Jednocześnie tylko w systemie oddziaływania programowanego odbywa karę ok. 37 tys. skazanych. W związku z tym ponad 80% osadzonych trafia do systemu programowanego oddziaływania bez wymaganych orzeczeń psychologiczno-penitencjarnych. W praktyce na badania diagnostyczne, opracowywane przez fachowców, kierowani są młodociani recydywiści, młodociani skazani na dłuższe kary, więźniowie sprawiający poważne kłopoty wychowawcze lub osoby dorosłe, które zostały skazane na kary długoterminowe. Dla pozostałych więźniów diagnozy skrótove opracowuje personel wychowawczy, który nie jest do tego przygotowany. Stąd wartość tych ustaleń i ich praktyczna przydatność jest niewielka⁴⁵. Dlatego inicjatywa reaktywowania ośrodków diagnostycznych została oceniona w literaturze przedmiotu jako zasadna i obiecująca, natomiast aktualny

⁴¹ Hołda, Postulski, jw. s. 347-349.

⁴² Paweła, jw. s. 242.

⁴³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14.03.2000 r. w sprawie zasad organizacji i warunków przeprowadzania badań psychologicznych i psychiatrycznych w ośrodkach diagnostycznych (DzU 2000 nr 29 poz. 369).

⁴⁴ Hołda, Postulski, jw. s. 350.

⁴⁵ Machel, jw. s. 241; J. Szałański. *Zadania i rola psychologa więziennego*. W: *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Red. M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2004 s. 213.

stan diagnostyki penitencjarnej – jako zagadnienie wirtualne⁴⁶. W praktyce badania diagnostyczne o charakterze naukowym nie były przeprowadzane w polskich zakładach penitencjarnych od 15 lat, a klasyfikacja skazanych opiera się głównie na danych społeczno-demograficznych⁴⁷. Właściwości osobiste skazanych należą do czynników, które najsilniej wpływają na ostateczne rezultaty wykonywania kary pozbawienia wolności. Aby dotrzeć do zmiennych podmiotowych, determinujących skuteczność sankcji izolacyjnych, należy prowadzić odpowiednie analizy kryminologiczno-psychologiczne. Niestety, w polskiej praktyce penitencjarnej od ok. 25 lat nie przeprowadzono tego typu badań⁴⁸.

2. ODDZIAŁYWANIA RESOCJALIZACYJNE

Interakcje człowieka z otoczeniem decydują o tym, że zaczyna on poznawać i realizować system wartości oraz przejawiać zachowania zgodne z oczekiwaniami dominujących instytucji i reprezentantów społeczeństwa. Uczenie się zachowań społecznych przez jednostkę jest określane jako proces socjalizacji⁴⁹. Kiedy przebiega on wadliwie, dochodzi do społecznego nieprzystosowania osoby, które charakteryzuje niski stopień realizacji wartości, norm i ról, jakie nakłada na nią otoczenie⁵⁰. Resocjalizacja polega na korygowaniu nieprawidłowo przebiegającej socjalizacji, a jej celem jest redukcja zaburzeń w przystosowaniu interpersonalnym człowieka⁵¹. Ze względu na psychokorekcyjny charakter resocjalizacja jest uważana za najtrudniejszy proces wychowawczy, szczególnie w przypadku dorosłego człowieka, u którego występuje względnie ukształtowana struktura osobowości⁵². Przejawy niedostosowania społecznego są w dużym stopniu efektem procesu uczenia w toku interakcji i wzmocnień interpersonalnych. Dlatego resocjalizacja polega na oduczaniu działań społecznie niepożądanych, wzmacnianiu aktywności pożąda-

⁴⁶ Szałański. *70 lat uczestnictwa psychologów* s. 101-102.

⁴⁷ T. Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego wykonawczego w Polsce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 143; P. Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz–Warszawa KTPN, UW 2003 s. 25.

⁴⁸ Szymanowski, jw. s. 143.

⁴⁹ Machel, jw. s. 24; D. Geulen, K. Hurrelmann. *Handbuch der Socialisationsforschung*. Weinheim Beltz 1980 s. 15; J. Turner. *Socjologia. Konceptje i ich zastosowanie*. Poznań Wyd. Zysk i S-ka, 1998 s. 232; P. Zimbardo, F. Ruch. *Psychologia i życie*. Warszawa PWN 1994 s. 682.

⁵⁰ B. Malak. *Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji)*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Red. A. Frączek. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź Ossolineum 1986 s. 114-115.

⁵¹ B. Hołyst. *Bariery resocjalizacji penalnej*. W: *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*. Red. B. Hołyst. Warszawa Wyd. Prawnicze 1984 s. 31; O. Lipkowski. *Resocjalizacja*. Warszawa WSiP 1988; M. Ciosek. *Izolacja więzienna*. Gdańsk Wyd. UG 1993; K. Pospiszyl. *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 1998; Z. Bartkowicz. *Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych*. Lublin Wyd. UMCS 1996 s. 13; Machel, jw. s. 20;

⁵² H. Machel. *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*. Gdańsk Wyd. UG 1994; D. Katz, R. Kahn. *Społeczna psychologia organizacji*. Warszawa Wyd. PWN 1979 s. 222.

nych, a także na uczeniu nowych zachowań, które służą pozytywnej adaptacji społecznej. Zjawisko uczenia społecznego jest wykorzystywane w procesie resocjalizacyjnym również w odniesieniu do przekształcania elementów poznawczych, motywacyjnych i emocjonalnych, co w konsekwencji prowadzi do zmian w osobowości człowieka⁵³. W związku z tym proces psychokorekcyjny nie ogranicza się wyłącznie do zmiany zachowań, ale obejmuje również stymulację do wszechstronnej aktywizacji, samodzielności w doborze prospołecznych celów i środków działania oraz do internalizacji obowiązujących standardów aksjologicznych. Osiągnięte zmiany służą temu, aby zwiększył się stopień społecznego przystosowania osoby⁵⁴.

2.1. Obowiązujący w Polsce model resocjalizacji penitencjarnej

Oddziaływania psychokorekcyjne, stosowane wobec skazanych na karę pozbawienia wolności, są określane jako resocjalizacja penitencjarna⁵⁵. Wprowadzanie systematycznych oddziaływań poprawczych w warunkach więziennych zaznacza się od XIX w., kiedy zauważono, że wychowanie więźniów, służące zmianom w ich psychice, prowadzi do zmniejszenia powrotności do przestępstwa. Rozwój idei resocjalizacji w XX w. przyczynił się do tego, że w zakładach karnych zaczęto stosować systematyczne oddziaływania poprawcze, zasadę progresji, segregację więźniów, diagnostykę penitencjarną, nauczanie szkolne, przyuczanie do zawodu, celową pracę (w tym także odpłatną) oraz zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe⁵⁶.

2.1.1. System resocjalizacyjny

W obowiązującym systemie prawnym przy określaniu celów wykonywania kary pozbawienia wolności pominięto wyraz „resocjalizacja”. Jednak zgodnie z normą zawartą w art. 67 § 1 k.k.w., wykonywanie tej sankcji ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanego postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego, i tym samym powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa. Z brzmienia tej normy można wnioskować, że maksymalnym celem wykonywania kary izolacyjnej jest doprowadzenie do takich zmian w osobowości osadzonego, które spowodują zrozumienie błędu oraz przyczynią do zadośćuczynienia i odrodzenia moralnego, a celem minimalnym – takie zmiany w psychice osadzonego, które sprawią, że będzie on przestrzegał porządku prawnego⁵⁷. Wymienione cele mają psychokorekcyjny charakter. Dlatego do zmian w osobowości więźniów powinien doprowadzić sposób resocjalizacji, sprecyzowany w art. 67 § 2 k.k.w., czyli zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych w ramach określonych w ustawie systemów wykonania kary oraz w różnych rodzajach i typach zakładów karnych.

⁵³ Bartkiewicz, jw. s. 12.

⁵⁴ J. Szałański. *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*. Warszawa WSiP 1978 s. 31-32; B. Hołyst. *Kryminologia*. Warszawa LexisNexis 2004 s. 64-65.

⁵⁵ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 21.

⁵⁶ Tamże s. 15-18.

⁵⁷ Paweła, jw. s. 24-25; S. Paweła. *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*. Warszawa Wyd. ZPP 1999.

Pełna działalność resocjalizacyjna jest prowadzona tylko w systemie programowego oddziaływania. Jediną grupą, która ma obowiązek uczestniczenia w takim systemie odbywania izolacji, są młodociani. Ich obligatoryjne uczestnictwo w oddziaływaniach resocjalizacyjnych wynika z nacisku na realizację celów wychowawczych w stosunku do tej kategorii więźniów, ze względu na niedojrzałość osobowości, niewielki zasób doświadczenia życiowego i podatność na ujemne wpływy społeczne⁵⁸. W stosunku do pozostałych skazanych oddziaływanie poprawcze stanowią jedynie ofertę ze strony organu wykonującego karę, z której więźniowie mogą skorzystać po przedstawieniu im projektu programowego oddziaływania⁵⁹.

Cele wykonywania kary pozbawienia wolności implikują zatem wyodrębnienie w całokształcie funkcjonowania zakładu karnego systemu resocjalizacyjnego. Pojęcie to oznacza zespół metod i zasad postępowania w warunkach penitencjarnych, które mają spowodować zmiany w osobowości więźnia, w wyniku czego powinien on podjąć wysiłki na rzecz pozytywnej readaptacji społecznej⁶⁰.

Proces korekcyjno-wychowawczy zmierza do kształtowania lub przekształcania sądów, uczuć i zachowań, a więc do zmiany postaw osób resocjalizowanych⁶¹. W tym celu są wykorzystywane metody pedagogiczne i psychologiczne. Oddziaływanie poprzez pracę, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe, sport, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz nagrody i kary to tradycyjne metody pedagogiczne⁶². Terapia jest natomiast traktowana jako psychologiczny sposób oddziaływania. Często jednak w praktyce zacierają się granice między metodami z wymienionych dyscyplin naukowych. Ważne jest przede wszystkim to, aby zastosowany sposób działania przyniósł określony skutek⁶³.

Metody resocjalizacji polegają na systematycznym stosowaniu określonych sposobów postępowania ze skazanymi, co powinno skutkować zmianami w ich motywacji, zachowaniu i postawach w kierunku zgodnym z celami wychowania poprawczego. Można wśród nich wyróżnić: 1) metody wpływu osobistego – oddziaływanie wychowawcy na postępowanie więźniów w wyniku tego, że jest autorytetem lub osobą godną zaufania, 2) metody wpływu sytuacyjnego – wykorzystanie i/lub tworzenie sytuacji wzmacniających konstruktywne zachowania i wygaszających zachowania negatywne, np. nagradzanie i karanie wychowawcze, organizowanie doświadczeń, 3) metody wpływu społecznego – kształtowanie postaw prospołecznych w wyniku ich modelowania przez grupę społeczną, 4) zasady kierowania samowychowaniem – oddziaływania polegające na zwiększaniu samopoznania i sa-

⁵⁸ M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek. *Kodeks karny. Komentarz*. T. 2. Gdańsk Arche 2000 s. 104.

⁵⁹ Tamże s. 34.

⁶⁰ S. Górski. *Rozwój badań osobopoznawczych*. W: *Rozwój penitencjarystyki w PRL*. Red. P. Wierzbicki. Warszawa Wyd. Prawnicze 1988 s. 121-135; Pytka. *Pedagogika resocjalizacyjna* s. 65-101; P. Szczeniowski. *Efektywność oddziaływań penitencjarnych*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 391; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 23.

⁶¹ J. Malec. *Czynniki warunkujące kształtowanie się właściwych postaw moralnych więźniów w Polsce*. W: *Więziennictwo. Nowe wyzwania*. Red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stepniak. Warszawa-Poznań-Kalisz Wyd. UAM, CZSW i COSSW 2001 s. 413.

⁶² Machel. *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej* s. 116-123.

⁶³ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 64-67.

mokontroli⁶⁴. Coraz częściej głoszony jest również pogląd, że proces resocjalizacji powinien mieć charakter interdyscyplinarny. W taki sposób można z jednej strony zbadać, opisać i wyjaśnić ten sam problem, uwzględniając rozmaite sposoby myślenia, a z drugiej – stosować różnorodne formy jego eliminowania⁶⁵.

2.1.2. Zasady oddziaływań poprawczych

Skuteczność zastosowanych metod zależy od ich podporządkowania zasadom resocjalizacyjnym, do których należą przede wszystkim:

1) Zasada poszanowania godności więźnia. Skazani powinni być traktowani z szacunkiem, a odbywana kara nie może być wzmacniana przez dodatkowe dolegliwości. Stosowanie tej reguły pozwala na utrzymywanie pozytywnych relacji między personelem a więźniami i wzmacnia autorytet wychowawcy⁶⁶.

2) Zasada instancji obiektywnych. Realizacja tej normy jest związana z odwoływaniem się działalności poprawczej do prospołecznych wartości i norm postępowania.

3) Zasada tworzenia środowiska wychowawczego. Jej stosowanie polega na takim rozmieszczaniu więźniów w celach, oddziałach i grupach zajęciowych, aby wzajemnie się nie demoralizowali, tworzyli w miarę jednolite środowisko społeczne i byli jak najlepiej zabezpieczeni przed brutalnością podkultury więziennej⁶⁷.

4) Zasada profesjonalizmu. Oddziaływaniami resocjalizacyjnymi powinien zajmować się odpowiednio przygotowany personel, którego profesjonalizm umożliwia zaprogramowanie, zorganizowanie i zrealizowanie procesu psychokorekcyjnego. Do zespołu specjalistycznego należy zaliczyć psychologów, pedagogów resocjalizacyjnych, socjologów, psychiatrów, bibliotekarzy, instruktorów wychowania fizycznego, którzy są profesjonalnie przygotowani do pracy z przestępcami w warunkach zakładu karnego⁶⁸. Personel penitencjarny znajduje się w unikalnej sytuacji o charakterze pomocowym – może z jednej strony redukować skutki izolacji więziennej u osadzonego, a z drugiej – pomagać mu w zmianie postaw w stosunku do siebie i otoczenia społecznego⁶⁹.

5) Zasada indywidualizacji. Resocjalizacja wymaga stosowania różnych środków oddziaływania poprawczego, które powinny być zindywidualizowane zarówno odnośnie do osoby skazanego, stopnia jego demoralizacji i podatności na wpływy resocjalizacyjne, jak również w odniesieniu do charakteru popełnionego przestępstwa⁷⁰.

6) Zasada wolnej progresji. W obowiązującym systemie prawa reguła ta została zawarta w art. 89 k.k.w. Wolna progresja oznacza uzależnienie warunków odbywania kary, a także zakresu kontaktów skazanego ze światem zewnętrznym, od jego postaw i zachowania, przy czym skazany może być zarówno awansowany,

⁶⁴ B. Nowak. *Metody resocjalizacji*. W: *Zagadnienia penitencjarne* s. 119-120.

⁶⁵ Pytka. *Pedagogika resocjalizacyjna* s. 7.

⁶⁶ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 276-277.

⁶⁷ Tamże s. 51-53.

⁶⁸ Tamże 54-55.

⁶⁹ L. Myers. *Meeting Correctional Offenders Needs: An Ethical Response to Cultural Differences*. „The Prison Journal” 2000 nr 2 s. 184.

⁷⁰ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 204-205.

jak i degradowany⁷¹. W aktualnym stanie prawnym wolna progresja jest trójstopniowa, z uwagi na trzy typy zakładów karnych – awansowanie polega na przejściu z zakładu zamkniętego do półotwartego, a następnie do otwartego; przy degradacji – przejście z zakładu otwartego do półotwartego, a następnie do zamkniętego. W określonych przypadkach osoba może być przeniesiona z zakładu typu zamkniętego wprost do otwartego lub odwrotnie – z zakładu otwartego wprost do zamkniętego⁷².

7) Zasada odpowiedzialności łączy się z koncepcją oddziaływań poprawczych, w których więźniowie mają możliwość wybierania rozmaitych zachowań i ponoszenia pełnych konsekwencji za własne postępowanie – zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Przypisywanie odpowiedzialności za dokonywane wybory ma na celu uczenie ról społecznych, które z jednej strony pozwalają na pozytywną readaptację społeczną, a z drugiej – chronią przed powrotem do przestępstwa. W warunkach zakładu karnego ważne jest to, aby więzień mógł takich wyborów dokonywać. Ponadto, żeby pozytywne decyzje prowadziły do korzyści oczekiwanych przez skazanego, a negatywne – powodowały straty osobiste. W ten sposób tworzy się sytuacja, w której osoba uczy się dokonywania samodzielnych decyzji. Odpowiedzialność za własne postanowienia odpowiada założeniom wolnej progresji, w myśl której w zależności od postępowania więźnia, można go awansować lub zdegradować⁷³.

8) Zasada normalności/otwartości więzienia. Realizacja tej reguły polega na uwzględnianiu różnorodnych kontaktów skazanych ze środowiskiem pozawieziennym i organizowaniu życia w zakładzie karnym na podobieństwo funkcjonowania świata w warunkach wolnościowych. Uwzględnianie zasady otwartości, przy jednoczesnym respektowaniu celów ochronnych, ma na uwadze uspołecznianie osadzonych w bardziej naturalnych warunkach⁷⁴.

2.2. Resocjalizacyjne środki oddziaływania na skazanych

W odróżnieniu od metod resocjalizacyjnych, które mają psychopedagogiczny charakter, środki oddziaływań penitencjarnych są szczegółowo określone w regulacjach prawnych⁷⁵. Indywidualizacja kary pozbawienia wolności polega na takim doborze środków i metod oddziaływania, który zapewni ich dostosowanie do celu wykonywania tej sankcji w przypadku konkretnego więźnia⁷⁶.

W obowiązującym systemie prawnym do resocjalizacyjnych środków oddziaływania na skazanych należy (art. 67 § 3 k.k.w., art. 71 k.k.w., art. 137 k.k.w. i art. 142 k.k.w.):

⁷¹ Hołda, Postulski, jw. s. 342; Szymanowski, Świda, jw. s. 199-201.

⁷² Hołda, Postulski, jw. s. 372-374.

⁷³ H. Machel. *Propozycja modelu ośrodka pracy skazanych dla młodocianych i dorosłych nierecydywistów (koncepcja, organizacja, wdrożenie i ocena)*. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1983 nr 16 s. 102-104.

⁷⁴ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 51-55.

⁷⁵ Lelental. *Wykład prawa karnego wykonawczego* s. 112; S. Lelental. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa C. H. Beck 2001 s. 227; Czapów, Jedlewski, jw. s. 276-278.

⁷⁶ Pawela. *Prawo karne wykonawcze* s. 228-229.

- 1) praca,
- 2) nauczanie,
- 3) zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe,
- 4) podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym,
- 5) nagrody i kary dyscyplinarne,
- 6) nowe środki i metody oddziaływania na skazanych.

2.2.1. Praca

We współczesnej doktrynie prawa penitencjarnego uznaje się, że praca skazanego jest jednym z najważniejszych środków resocjalizacji. Jej znaczenie w zakresie przygotowania do życia w społeczeństwie wynika z nauczania zawodu, kształtowania nawyku pracy i przybliżania do warunków wolnościowych. Aspekt wychowawczy pracy wynika również z aktywizacji skazanych, pobudzania ich zainteresowań, uczenia punktualności i odpowiedzialności. Do dodatkowych atutów tego środka penitencjarnego należy zaliczyć możliwość oderwania od przymusowej izolacji, wypełniania wolnego czasu, wyładowania energii⁷⁷.

Wykorzystywanie pracy jako środka resocjalizacji wymaga jednak spełnienia określonych warunków. Najważniejszym z nich jest to, aby nie stanowiła ona dodatkowej dolegliwości dla skazanego. Pozostałe założenia polegają na jej produktywności, kolektywności, organizowaniu z myślą o przyszłości skazanego i uwzględnieniu przygotowania do zawodu. Readaptacyjne funkcje pracy są realizowane w sytuacji, gdy podlega ona takiej samej ochronie, jest podobnie wynagradzana i posiada zbliżone formy do aktywności zawodowej w warunkach wolnościowych⁷⁸. W praktyce penitencjarnej często utożsamia się pozytywny stosunek do pracy u więźniów jako korzystny efekt resocjalizacyjny. Jest to rodzaj uproszczenia, ponieważ skazany może być dobrym pracownikiem przy nikłych postępach wychowawczych lub odwrotnie – proces wychowawczy może przynosić nieoczekiwane pozytywne skutki, a wdrażanie skazanego do obowiązków zawodowych – napotykać przeszkody. Skuteczność resocjalizacji należy więc oceniać na podstawie sumy wszystkich oddziaływań psychokorekcyjnych, które zostały zastosowane do potrzeb więźnia⁷⁹.

Aktualnie stosuje się dwie ważne reguły dotyczące pracy więźniów. Po pierwsze, praca skazanego jest odpłatna (art. 123 § 1 k.k.w.), chociaż przepisy dopuszczają także zatrudnianie nieodpłatne tej kategorii pracowników (art. 123a § 1-4 k.k.w.)⁸⁰. Druga ważna reguła polega na tym, że czas przepracowany przez osadzonego jest zaliczany do okresów zatrudnienia w rozumieniu przepisów o zaopatrzeniu emerytalnym i do okresu pracy, od którego zależą uprawnienia pracownicze (art. 127 k.k.w.)⁸¹.

Ze względu na dużą wartość poprawczą pracy, zatrudnienie skazanych może przybierać różne formy – na podstawie umowy o pracę, umowy zlecenia, umowy

⁷⁷ Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego. Warszawa Wyd. Prawnicze 1997 s. 555-556; M. Kalinowski. *Etos pracy w resocjalizacji skazanych*. W: *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 163-164.

⁷⁸ Hołyst. *Kryminologia* s. 1360; Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 229-232.

⁷⁹ Hołyst, jw. s. 1360.

⁸⁰ J. Hołda, Z. Hołda. *Prawo karne wykonawcze*. Kraków Zakamycze 2004 s.174-178.

⁸¹ Uzasadnienie rządowego projektu s. 555-556.

o dzieło, umowy o pracę nakładczą albo na innej podstawie prawnej (art. 121 § 2 k.k.w.). Oprócz tego wykorzystuje się tradycyjne formy zatrudniania na podstawie skierowania do pracy w zakładzie przywieziennym, do obowiązków administracyjno-porządkowych w zakładzie karnym, do zadań porządkowych lub pomocniczych na rzecz jednostek organizacyjnych Służby Więziennej lub na rzecz samorządu terytorialnego⁸². Elastyczne traktowanie zatrudnienia skazanych ma na celu dostosowanie systemu penitencyjnego w Polsce do gospodarki wolnorynkowej, konkurencji oraz bezrobocia⁸³.

Uzasadnieniem podejmowania różnego typu inicjatyw dotyczących zatrudniania więźniów jest fakt, że w krajach gospodarki wolnorynkowej wysokie bezrobocie w tej grupie jest normalnym zjawiskiem. Taki stan ma różne uwarunkowania, m.in. to, że praca skazanych charakteryzuje się niższą wydajnością z powodu braku kwalifikacji i odpowiednich nawyków. Trudności w aktywizacji zawodowej, będącej wynikiem braku kwalifikacji, występują zwłaszcza u młodocianych i recydywistów penitencyjnych, czyli grup dominujących w zakładach karnych⁸⁴. Sposobem na zmniejszenie bezrobocia wśród osadzonych miała być Ustawa z 28.08.1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności, w której przewidziano szereg ulg podatkowych dla pracodawców zatrudniających więźniów⁸⁵. Artykuł 3 tej ustawy dopuszczał także możliwość tworzenia przy zakładach karnych miejsc pracy w postaci: przedsiębiorstw państwowych, spółek akcyjnych lub spółek z ograniczoną odpowiedzialnością, w których Skarb Państwa lub państwowa osoba prawna ma więcej niż 50% udziałów oraz gospodarstw pomocniczych.

Wprowadzenie przepisów ułatwiających zatrudnianie osób pozbawionych wolności nie przyniosło jednak przewidywanych rezultatów. Duże bezrobocie w populacji więziennej odzwierciedlają dane statystyczne. W okresie PRL odsetek zatrudnianych więźniów przekraczał z reguły 90%. Skazani często pracowali w przedsiębiorstwach państwowych poza terenem zakładu karnego – nawet ponad 45% zatrudnionych więźniów. Kryzys gospodarczy w 1986 r. przyczynił się do gwałtownego wzrostu bezrobocia w tej populacji⁸⁶. Tendencja ta utrzymuje się do chwili obecnej. Jej potwierdzeniem są informacje statystyczne dotyczące zatrudnienia osadzonych w latach 1997-2004.

Przedstawione informacje potwierdzają niską powszechność aktywizacji zawodowej wśród skazanych. W ciągu ostatniej dekady zatrudnianych było tylko ok. 1/4 osób odbywających karę pozbawienia wolności. A znaczna ich część pracowała przy obsłudze zakładów karnych i aresztów śledczych⁸⁷.

Problem bezrobocia wśród więźniów wymaga podjęcia różnego typu inicjatyw. Badania przeprowadzone wśród pracodawców sugerują, że wzrost aktywizacji

⁸² Hołda, Hołda, jw. s.175-176.

⁸³ Uzasadnienie rządowego projektu s. 555-556; Hołda, Postulski, jw. s. 447.

⁸⁴ T. Szymanowski. *Polityka karna i penitencyjna w Polsce w okresie przemian prawa karnego (podstawowe problemy w świetle danych empirycznych)*. Warszawa Wyd. UW 2004 s. 178-180.

⁸⁵ Ustawa z 28.08.1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności (DzU 1997 nr 123 poz. 777).

⁸⁶ Szymanowski, jw. s. 181-184.

⁸⁷ Hołda, Hołda, jw. s. 41-42.

Tabela 9. Zatrudnienie skazanych w latach 1997-2004⁸⁸

Rok	Liczba zatrudnionych skazanych (wyniki średnie w roku)	Powszechność zatrudnienia wśród skazanych (dane w %)
1997	12 211	27,9
1998	11 474	25,5
1999	10 712	25,3
2000	10 512	22,8
2001	9 346	24,5
2002	8 718	23,6
2003	9 116	24,4
2004	10 138	25,7

zawodowej poza terenem zakładu karnego zależy od dalszej reorganizacji systemu ulg z tytułu przyjmowania skazanych do pracy. Należy stworzyć skuteczny instrument zachęty i rekompensaty wyższych kosztów zatrudniania osadzonych. Przy tym istnieje potrzeba rzetelnego przedstawienia i popularyzacji wśród pracodawców założeń odpłatnego angażowania osób odbywających karę. Drugi warunek spadku bezrobocia w populacji więźniów jest związany z podwyższaniem ich wykształcenia ogólnego i kwalifikacji zawodowych. Takie oczekiwania powinny być w miarę możliwości uwzględniane przez administrację więzienną. Zainteresowanym skazanym należy stworzyć warunki sprzyjające do nauki, a pozostałych zachęcać do kształcenia. Istnieje również konieczność, aby dyrektorzy zakładów karnych nawiązywali kontakty i aktywnie współpracowali z lokalnymi podmiotami gospodarczymi⁸⁹.

W przypadku braku miejsc służących aktywizacji zawodowej osadzonych, funkcje resocjalizacyjne spełnia również strategia polegająca na wychowaniu do pracy. W ramach tego zadania należy wdrażać skazanych do obowiązków, czyli przyzwyczajając do regularnego wysiłku, wpajać nawyk pracowitości i przyuczać do zawodu. Takie podejście powinno być stosowane zwłaszcza wobec młodocianych i recydywistów penitencjarnych, którzy przed osadzeniem w zakładzie karnym nie pracowali regularnie⁹⁰.

2.2.2. Nauczanie

Populacja więzienna charakteryzuje się na ogół niskim poziomem wykształcenia ogólnego i przygotowania zawodowego. Ze względu na znaczenie readaptacyjne i wysoki poziom bezrobocia wśród więźniów nauczanie stanowi obecnie najważniejszy, a być może jedyny rzeczywisty środek penitencjarnego oddziaływania resocjalizacyjnego⁹¹. Znaczenie ogólnego i zawodowego nauczania w aspekcie poprawczym polega na wykorzystaniu okresu pozbawienia wolności do uzupełnienia braków w wykształceniu, zdobycia kwalifikacji zawodowych lub przyuczenia do

⁸⁸ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

⁸⁹ T. Kalisz. *Pracodawcy pozawięzienni a zatrudnianie skazanych*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 439.

⁹⁰ Hołyst. *Kryminologia* s. 1359-1361.

⁹¹ Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna* s. 178-184.

zawodu (art. 130 k.k.w.). Uzupełnienie tych braków stanowi ważny warunek prawidłowej adaptacji społecznej po opuszczeniu zakładu karnego, tym bardziej że od strony programowej i dydaktycznej takie nauczanie jest całkowicie zintegrowane z systemem oświaty publicznej. Dodatkowym argumentem, który świadczy o resocjalizacyjnej roli nauczania, jest to, że angażuje ono całą osobowość skazanego – zmusza do koncentrowania uwagi, do wysiłku, wytrwałości, systematyczności oraz wymaga dyscypliny zewnętrznej i wewnętrznej. Ponadto w sposób konstruktywny wypełnia czas odbywania kary⁹².

W celu zwiększenia liczby uczących się więźniów w systemie penitencjarnym zostały stworzone warunki sprzyjające podwyższaniu wykształcenia. Istniejące przepisy zezwalają na naukę osadzonych w różnych typach szkół, w tym również w szkołach mieszczących się poza terenem więzienia. Wobec skazanych, którzy nie mają podstawowego wykształcenia lub zawodu, nauka jest traktowana jako obowiązek. Nauczanie na poziomie szkoły podstawowej, gimnazjum, szkoły zasadniczej i średniej jest nieodpłatne. Natomiast zawodowe szkolenie kursowe może być w całości lub w części odpłatne. Świadectwo ukończenia szkoły lub kursu jest wydawane według ogólnie obowiązujących wzorców⁹³. Za zgodą dyrektora zakładu karnego osadzony może w drodze samokształcenia przygotować się i zdawać egzaminy w kierunku nauczania, jakie nie jest prowadzone w tym zakładzie (np. uczenie się i zdawanie egzaminów z języków obcych). Istnieje także możliwość składania w zakładzie karnym egzaminów końcowych przez tych skazanych, którzy przed ukończeniem roku szkolnego zostali zwolnieni z odbywania kary⁹⁴. Uczący się więźniowie uzyskują dodatkowe uprawnienia, przede wszystkim możliwość skrócenia czasu pracy, przyznania miesięcznej zryczałtowanej należności za prace produkcyjne w warsztacie szkolnym oraz pierwszeństwo w zatrudnieniu po zakończeniu kursu zawodowego⁹⁵.

Częstotliwość stosowania nauczania jako środka resocjalizacji penitencjarnej w latach 1999-2004 została przedstawiona w tabeli 10 (nauczanie służące podwyższaniu wykształcenia) i w tabeli 11 (kursy zawodowe).

Tabela 10. Nauczanie skazanych na poziomie różnych typów szkół w latach 1999-2004⁹⁶

Rodzaj szkoły	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
Razem	3 651	3 833	4 011	4 014	3 843
Szkoły podstawowe	311	56	64	83	63
Gimnazja	161	388	436	452	484
Zasadnicze szkoły zawodowe	2 450	2 538	2 628	2 463	2 311
Średnie studium zawodowe	110	20	0	0	0
Technika zawodowe	533	631	563	590	482
Licea zawodowe	40	62	102	73	39
Licea ogólnokształcące	35	123	211	341	443
Szkoły wyższe	11	15	7	12	21

⁹² Hołyst. *Kryminologia* s. 1361-1362; Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 232-234.

⁹³ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 556.

⁹⁴ Paweła, jw. s. 232-234.

⁹⁵ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 232-234.

⁹⁶ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

Wyniki zawarte w tabeli stanowią podstawę do sformułowania wniosku, że nauczanie ogólne utrzymuje się na względnie stałym poziomie i dotyczy niewielkiej liczby skazanych. Dane potwierdzają również fakt niskiego wykształcenia więźniów, ponieważ nauka szkolna odbywa się przede wszystkim w zakresie podstawowym, gimnazjum i na poziomie zawodowym. Spadek osadzonych uzupełniających wykształcenie podstawowe, a jednocześnie zwiększenie liczby osób w gimnazjum wynika przede wszystkim z reformy szkolnictwa. Najwięcej skazanych w analizowanym okresie uczestniczyło w zajęciach zasadniczych szkół zawodowych. Pozwala to na przypuszczenie, że ukończenie szkoły na tym poziomie w niskim stopniu przyczyni się do znalezienia pracy po opuszczeniu zakładu karnego. W tym samym okresie zaznaczyła się jednak pozytywna prawidłowość w zakresie kształcenia ogólnego, która polega na tym, że systematycznie wzrastała liczba skazanych uczestniczących w zajęciach liceów ogólnokształcących.

Tabela 11. Nauczanie kursowe skazanych w latach 1999-2004⁹⁷

Dane dotyczące kursów	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
Liczba kursów	66	48	27	58	69
Liczba uczestników	1 185	668	412	848	965
Liczba absolwentów	1 085	625	377	810	930

Informacje statystyczne wskazują, że nauczanie kursowe związane ze zdobywaniem kwalifikacji zawodowych lub z ich podnoszeniem jest w bardzo małym stopniu wykorzystywane w zakresie resocjalizacji penitencjarnej. Świadczy o tym zarówno liczba przeprowadzonych szkoleń, która w analizowanym okresie wahała się od 27 do 69 w ciągu roku, jak również liczba skazanych, którzy takie kursy ukończyli – od 377 do 1085 w ciągu roku.

Podstawowym postulatem z przeprowadzonej analizy w kontekście znaczenia nauczania jako środka oddziaływań penitencjarnych jest zwiększenie jego stosowania – zarówno w zakresie podwyższania wykształcenia, jak i zdobywania wiedzy na kursach. Realizacja tego postulat jest jednak związana z przezwyciężeniem kilku barier⁹⁸.

Bardzo ważną przeszkodą jest niechęć do podejmowania nauki wśród samych skazanych. Negatywna motywacja jest z reguły spowodowana dość znacznym upływem czasu od zakończenia edukacji lub wcześniejszymi niepowodzeniami szkolnymi. Wyniki badań wskazują jednak, że postawa więźniów wobec szkoły zmienia się w trakcie uczenia, szczególnie pod wpływem osiągniętych wyników. Osoby uczestniczące w więziennych zajęciach edukacyjnych dostrzegają ich szczególne znaczenie w kontekście konstruktywnego spędzania czasu wolnego, zdobywania kompeten-

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Hołda, Hołda, jw. s. 178; E. Sapia-Drewniak. *Współczesne tendencje oświatowe a ich realizacja w warunkach izolacji*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1994 nr 8 s. 68; Szymanowski. *Przemiany systemu penitencjarnego* s. 53-58; M. Bramska. *Realizacja prawa skazanego do kształcenia*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2000 nr 42 s. 35.

cji zawodowych, rozwoju osobistego oraz zbliżania warunków zakładu karnego do życia na wolności.

Poważnym problemem szkolnictwa więziennego są ograniczone możliwości zatrudniania uczących się osób. Dotyczy to zwłaszcza absolwentów szkół zawodowych. Brak perspektyw zawodowych stanowi bardzo istotny czynnik zniechęcający do podejmowania i kontynuowania nauki. Sugeruje to zmiany nauczania penitencjarnego w kierunku dużej znajomości rynku pracy i dostosowania kształcenia do istniejących potrzeb pracodawców. Jednym z poważniejszych problemów szkolnictwa w zakładach karnych jest również wyłączenie skazanych z nauczania z powodu ukończenia okresu izolacji. Problemy tego typu mogą być rozwiązane poprzez integrację oddziaływań penitencjarnych, probacyjnych i postpenitencjarnych.

2.2.3. Zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe

Najbogatszą ofertę resocjalizacyjną adresowaną do skazanych stanowią zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe. Rozwój takich zajęć występuje od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Ich psychokorekcyjne znaczenie wynika z kilku przesłanek.

Po pierwsze – stanowią one podstawowy środek zagospodarowania czasu wolnego, który jednocześnie sprzyja aktywnemu wypoczynkowi i zaspokaja potrzeby psychiczne izolowanej osoby. Po drugie – organizowanie zajęć kulturalno-oświatowych i/lub sportowych stwarza niepowtarzalną możliwość zmiany ról – skazany przestaje być biernym odbiorcą oferty proponowanej przez zakład karny, gdyż sam może inicjować i współdziałać w organizowaniu określonych przedsięwzięć. Potwierdzeniem dużej roli więźniów w aranżowaniu zajęć kulturalnych i/lub sportowych jest możliwość powoływania przez dyrektora zakładu karnego rzecznika skazanych w celu konsultacji i opiniowania tego typu działalności (art. 136 § 2 k.k.w.).

Trzeci argument świadczący o funkcjach resocjalizacyjnych wymienionych środków jest związany dużymi możliwościami rozwoju osobistego w wyniku rozbudzania pozytywnych zainteresowań i nawyków. Jest to tym bardziej istotne, że znaczna część skazanych wywodzi się ze środowisk zaniedbanych kulturowo.

Kolejnym powodem resocjalizacyjnego wykorzystywania zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych są ich możliwości w zakresie przeciwdziałania procesom standaryzacji. Pozbawienie wolności łączy się z poczuciem ograniczenia własnej indywidualności, dlatego wszelkie działania twórcze służące rozwijaniu wyobraźni i eksponowaniu osobowości jednostki stanowią przeciwwagę dla regulaminowego funkcjonowania w więzieniu. Tym bardziej że aktywności kulturalne, oświatowe i/lub sportowe mogą być organizowane wspólnie z instytucjami, organizacjami, stowarzyszeniami oraz osobami fizycznymi spoza zakładu karnego.

Ważnym czynnikiem, który uzasadnia angażowanie więźniów w zajęcia o charakterze twórczym lub sportowym, jest fakt, że prowadzą one do redukcji napięcia, impulsywności i przejawów agresji.

Warto również zwrócić uwagę na znaczenie gier zespołowych w procesie resocjalizacji. Zmiany w postawach skazanych mogą być wynikiem konieczności przestrzegania regulaminów sportowych, współpracy między zawodnikami, podporządkowania osobistych ambicji interesowi zespołu, poczucia odpowiedzialności

za wykonanie i wynik gry, zaspokojenia potrzeby sukcesu lub zwiększenia poczucia własnej wartości. Gry zespołowe spełniają również bardzo ważną rolę w zakresie łagodzenia konfliktów wynikających z istnienia podkultury więziennej oraz napięć występujących między osadzonymi a funkcjonariuszami⁹⁹. Znaczenie zajęć sportowych w resocjalizacji penitencjarnej potwierdzają wyniki badań empirycznych. W opiniach skazanych wychowanie fizyczne jest głównym środkiem resocjalizacyjnym, który pomaga w rozładowaniu negatywnych stanów emocjonalnych i uzyskiwaniu dobrego samopoczucia. Ponadto zajęcia sportowe – przede wszystkim gry zespołowe i świetlicowe – stanowią najciekawszy i najczęściej preferowany sposób spędzania czasu wolnego¹⁰⁰.

Pomimo wielu zalet aktywności o charakterze kulturalno-oświatowym, trzeba stwierdzić, że środek ten nie jest wystarczająco efektywny pod względem resocjalizacji skazanych. Wynika to przede wszystkim z faktu, że w ten rodzaj zajęć angażuje się tylko niewielka część osadzonych. Najczęściej są to osoby, które przejawiają określone zainteresowania lub posiadają pewne uzdolnienia. Zdecydowana większość skazanych uczestniczy w kulturze w sposób bierny, polegający na przyjmowaniu propozycji kadry więziennej. W ofercie kulturalno-oświatowej dominują formy zajęć, które w niewielkim stopniu oddziałują na osadzonych. Ofertę tego typu stanowi czytelnictwo prasy i książek z przywiezionej biblioteki, oglądanie programów telewizyjnych, filmy wideo, audycje radiowe i zajęcia świetlicowe. W niektórych jednostkach uruchomiono telewizyjną sieć kablową, co umożliwiło korzystanie przez więźniów z programów satelitarnych.

Najważniejszą przeszkodę w rozwijaniu zajęć sportowych stanowią specyficzne warunki, w jakich działają zakłady karne – ograniczenia architektoniczne uniemożliwiające budowanie boisk i przeludnienie utrudniające wyodrębnienie pomieszczeń do uprawiania sportu¹⁰¹.

2.2.4. Podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym

Istotą tego środka poprawczego jest podtrzymywanie, wzmacnianie i odbudowywanie więzi ze społeczeństwem, a szczególnie z rodziną. Bez współpracy zakładów karnych z otoczeniem resocjalizacja penitencjarna nie ma szans na sukces. Osiągnięcie tego celu polega na podejmowaniu różnego typu inicjatyw służących kontaktom więźniów z osobami przebywającymi na wolności¹⁰².

Istnieją dwie podstawowe płaszczyzny współdziałania zakładów karnych ze społeczeństwem, które spełniają funkcje resocjalizacyjne. Pierwszą z nich są różnorodne formy wspierania skazanych przez instytucje, organizacje, stowarzyszenia, Kościoły i związki wyznaniowe oraz przez osoby fizyczne. Drugą płaszczyzną polega na pomocy świadczącej przez więźniów różnym podmiotom życia społecz-

⁹⁹ *Uzasadnienie rządowego projektu* s. 556-557; Hołyst. *Kryminologia* s. 1362-1365; Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 234-236; J. Dobrzeński. *Resocjalizacja więźniów środkami i metodami kultury fizycznej*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 491-498; J. Skupińska-Mówieńska. *Wychowanie przez sztukę jako metoda oddziaływań resocjalizacyjnych*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 480-484.

¹⁰⁰ Dobrzeński, jw. s. 491-498.

¹⁰¹ Hołyst. *Kryminologia* s. 1365-1366.

¹⁰² Tamże s. 1366-1367.

nego, często w postaci pracy zorganizowanych grup skazanych na rzecz społeczności lokalnych¹⁰³. Współpraca ze zbiorowością spoza więzienia z jednej strony neutralizuje negatywne skutki izolacji u osadzonych, a z drugiej – prowadzi do zmian mentalności opinii publicznej w zakresie traktowania więźniów. Najczęściej bowiem dominują w społeczeństwie oczekiwania, aby zwiększyć restrykcyjność wykonywania kary pozbawienia wolności poprzez zwiększanie wymiarów izolacji i jej dolegliwości¹⁰⁴.

W krajach Europy Zachodniej bardzo ważną rolę w resocjalizacji penitencjarnej odgrywa wolontariat. Aktualnie również w polskich więzieniach zaczynają funkcjonować grupy wolontariuszy¹⁰⁵. Ich działalność skupia się przede wszystkim na zagospodarowaniu czasu wolnego skazanych oraz na różnych formach pomocy zarówno dla nich, jak i dla ich rodzin¹⁰⁶. Za rozpowszechnianiem działalności wolontariatu w zakresie resocjalizacji penitencjarnej przemawiają bardzo ważne argumenty. Przede wszystkim istotny jest wysoki poziom motywacji wolontariuszy w podejmowanych działaniach. Ważne jest również to, że osoby dobrowolnie pomagające więźniom nie są traktowane jako przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości, a jednocześnie sprawują nieformalną kontrolę społeczną nad zachowaniami skazanych przez to, że są spostrzegane przez osadzonych jako „moralny głos społeczności” (*moral voice of the community*). Działania resocjalizacyjne wolontariuszy mogą odnieść większy skutek ze względu na ich większą wiarygodność w porównaniu z pracownikami reprezentującymi organy władzy publicznej. Jest ona wynikiem pracy za darmo, czyli „dla idei”. Atrybut wiarygodności sprawia, że wolontariusze często pełnią rolę pośredników między władzą sądowniczą a przestępcą¹⁰⁷.

Priorytetowe znaczenie w ramach relacji ze światem zewnętrznym mają strategie służące utrzymywaniu i wzmocnieniu więzi z rodziną. Resocjalizacyjne znaczenie tych kontaktów polega na tym, że członkowie rodziny mogą wywierać wpływ na zmianę postaw skazanego. Ponadto spotkania z najbliższymi w trakcie odbywania kary mogą się przyczynić do rozwiązywania wewnątrzrodzinnych konfliktów. Do najważniejszych strategii, które ułatwiają poprawę więzi między najbliższymi, należy poradnictwo rodzinne i racjonalnie udzielane przepustki dla więźniów¹⁰⁸.

Uspołecznienie wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce wciąż ewoluuje. Udział społeczeństwa w resocjalizacji penitencjarnej rozpoczął się po 1989 r.

¹⁰³ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 77; J. Zagórski. *Formy współdziałania ze społeczeństwem w polskiej praktyce penitencjarnej*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 518-519.

¹⁰⁴ J. Marinissen. *The Problem with Prisons*. W: *The Prison Experience*. Red. M. Camhi. Tokyo University Press 1989 s. 241; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 70-71; K. Dziedzic, G. Kiejnick. *Subkultura więzienna w świetle procesu naznaczania społecznego*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1998 nr 18 s. 79-87; W. Ambrozik. *Więzi społeczne skazanych i ich rola w procesie resocjalizacji*. W: *Więziennictwo. Nowe wyzwania* s. 511-519.

¹⁰⁵ A. Biskupska. *Wolontariat w zakładzie karnym*. „Zamojskie Studia i Materiały”. Pedagogika 2005 nr 1 Zamość WSZiA s. 239.

¹⁰⁶ Tamże s. 240-241.

¹⁰⁷ D. Karp, G. Bazemore, J. Chesire. *The Role and Attitudes of Restorative Board Members: A Case Study of Volunteers in Community Justice*. „Crime & Delinquency” 2004 nr 4 s. 505-506.

¹⁰⁸ H. Machel. *Przepustka a problemy seksualne skazanych*. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1986 nr 9-10 s. 95-106; H. Machel. *Instytucja przepustki – nadzieje i niebezpieczeństwa*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 297-301.

Aktualnie występują różne formy współpracy w tym zakresie, które należy udoskonalać i rozszerzać. Zwiększanie udziału różnych podmiotów społecznych w wykonywaniu kar izolacyjnych jest najlepszym gwarantem zmiany charakteru systemu penitencjarnego – z podstawowego narzędzia retributywnej polityki karnej na ogniwo służące pozytywnej reintegracji przestępców¹⁰⁹.

2.2.5. Nagrody i kary dyscyplinarne

Systemy nagród i kar są ważnymi środkami oddziaływań poprawczych z tego względu, że stanowią ważne bodźce do przemiany skazanego. Nagrody tworzą wzmocnienia pozytywne i zachętę do poprawy, a kary – wzmocnienia negatywne, mające na celu wyeliminowanie zachowań niepożądanych. Resocjalizacyjny charakter nagród i kar potwierdza również to, że z założenia ich stosowanie musi być podporządkowane celom i zasadom wykonywania kary pozbawienia wolności¹¹⁰.

Nagroda może być przyznana więźniowi, który wyróżnia się dobrym zachowaniem w czasie odbywania kary lub w celu zachęcenia go do poprawy postępowania (art. 137 k.k.w.). Katalog nagród został wyszczególniony w art. 138 § 1 k.k.w. Nagrodami są:

- 1) zezwolenie na dodatkowe lub dłuższe widzenie,
- 2) zgoda na widzenie bez osoby dozoruującej,
- 3) zezwolenie na widzenie w oddzielnym pomieszczeniu, bez osoby dozoruującej,
- 4) zatarcie wszystkich lub niektórych kar dyscyplinarnych,
- 5) nagroda rzeczowa lub pieniężna,
- 6) umożliwienie widzenia bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego, z osobą najbliższą lub godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin,
- 7) zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nieprzekraczający jednorazowo 14 dni,
- 8) pochwała,
- 9) zezwolenie na częstsze branie udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu,
- 10) zgoda na przekazanie upominku osobie wskazanej przez osadzonego,
- 11) zezwolenie na odbywanie widzeń we własnej odzieży,
- 12) pozwolenie na otrzymanie dodatkowej paczki żywnościowej,
- 13) umożliwienie dokonywania dodatkowych zakupów artykułów żywnościowych i wyrobów tytoniowych oraz przedmiotów dopuszczonych do sprzedaży w zakładzie karnym,
- 14) zezwolenie na telefoniczne porozumienie się więźnia ze wskazaną przez niego osobą na koszt zakładu karnego.

Nagroda może być również przyznana w formie ulgi, na przykład w sytuacji, gdy skazany nie wyróżniał się dobrym zachowaniem, ale wystąpiły szczególne okoliczności rodzinne lub osobiste, które uzasadniają jej przyznanie (art. 141 § 1

¹⁰⁹ P. Szczepaniak. *Aktualne problemy współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 415-425.

¹¹⁰ Szymanowski, Świda, jw. s. 333; Lelental. *Kodeks karny wykonawczy* s. 358.

k.k.w.). W takim przypadku nie mogą być jednak przyznane dwa rodzaje nagród: 1) zezwolenie na widzenie bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego, z osobą najbliższą lub osobą godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin, 2) zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nieprzekraczający jednorazowo 14 dni.

Zamknięty katalog kar dyscyplinarnych zawiera art. 143 § 1 k.k.w. Karami dyscyplinarnymi są:

- 1) nagana,
- 2) pozbawienie wszystkich lub niektórych niewykorzystanych przez skazanego nagród lub ulg albo zawieszenie ich wykonania, na okres do 3 miesięcy,
- 3) zakaz korzystania z udziału w niektórych zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych, z wyjątkiem korzystania z książek i prasy, na okres do 3 miesięcy,
- 4) brak możliwości otrzymania paczek żywnościowych, na okres do 3 miesięcy,
- 5) pozbawienie lub ograniczenie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych lub wyrobów tytoniowych, na okres do 3 miesięcy,
- 6) udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą, na okres do 3 miesięcy,
- 7) obniżenie przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę, nie więcej niż o 25%, na okres do 3 miesięcy,
- 8) umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni.

Kary dyscyplinarne są stosowane w przypadku zawinionego naruszenia zakazów lub nakazów wynikających z ustawy lub innych przepisów wydanych na jej podstawie albo ustalonego w zakładzie karnym lub miejscu pracy porządku (art. 142 § 1 k.k.w.). Karanie musi być jednak stosowane w sposób bardzo elastyczny, aby stanowiło rodzaj zachęty do zmiany postępowania¹¹¹.

2.2.6. Nowe środki i metody oddziaływania na skazanych

Obowiązujące ustawodawstwo dopuszcza wprowadzanie nowych środków i metod wpływania na skazanych (art. 71 k.k.w.). W związku z tym istnieją możliwości przeprowadzania eksperymentów penitencjarnych¹¹². Dodatkowo, wprowadzanie nowych form oddziaływania resocjalizacyjnego może być połączone z tworzeniem nowych służb, działów, zespołów i stanowisk (art. 3 ust. 3 ustawy o SW)¹¹³.

Przeprowadzanie eksperymentów penitencjarnych jest uzasadnione kilkoma względami. Ważnym aspektem ich wprowadzania jest fakt, że są to projekty oparte na określonych koncepcjach teoretycznych i wynikach badań empirycznych. W związku z tym opierają się na naukowej metodologii, która sprzyja ocenie zastosowanych sposobów oddziaływań resocjalizacyjnych pod względem ich skuteczności. Z kolei rzetelne wyniki efektywności nowych strategii psychokorekcyjnych prowadzą do wzrostu akceptacji metod doświadczalnych w polityce kryminalnej¹¹⁴.

¹¹¹ Szymanowski, Świda, jw. s. 338.

¹¹² Hołda, Postulski, jw. s. 320.

¹¹³ Ustawa z 26.04.1996 r. o Służbie Więziennej (DzU 1996 nr 61 poz. 283).

¹¹⁴ L. Sherman. *The Use and Usefulness of Criminology, 1751-2005: Enlightened Justice and Its Failures*. „The Annals of the American Academy, AAPSS” 2005 nr 115 s. 128.

Jednak pomimo istniejących możliwości, w polskim systemie penitencjarnym istnieje znikoma liczba eksperymentów i dążeń innowacyjnych w zakresie oddziaływań poprawczych¹¹⁵.

2.2.7. Działalność duszpasterska

Do zaistnienia poprawy moralnej skazanego niezbędna jest wewnętrzna przemiana, w której pomagają wartości religijne¹¹⁶. W perspektywie chrześcijańskiej karanie powinno być zgodne z zasadą miłości, a poprawa moralna przestępcy – z winą, pokutą i przebaczeniem za zło wyrządzone przestępstwem¹¹⁷. Pokuta służy przywróceniu naruszonej przez czyn równowagi zarówno we własnym sumieniu, jak i w naruszonym porządku społecznym. Osiągnięcie takiej gotowości, a następnie jej realizacja w postaci różnych form zadośćuczynienia, przyczynia się do odnowy moralnej oraz do oczekiwania na przebaczenie ze strony innych ludzi.

Poprawa moralna jest wynikiem gruntownego przeorientowania osobowości skazanego, dlatego doprowadzenie do niej jest bardzo trudne, co potwierdzają wyniki badań. Większość skazanych deklaruje pozytywny stosunek do wiary w Boga (66,3%), stosunek ambiwalentny – 19,3%, a postawę negatywną – 13,2%. Jednocześnie zaangażowanie w praktyczny wymiar posługi duszpasterskiej charakteryzuje jedynie 20,3% więźniów¹¹⁸. Najwięcej negatywnych i ambiwalentnych postaw wobec działalności duszpasterskiej występuje u recydywistów penitencjarnych. Niechętny stosunek do zaangażowania religijnego w tej grupie może mieć różne przyczyny, m.in. może stanowić efekt zmniejszonej wrażliwości moralnej w wyniku wielokrotnych pobytów w zakładzie karnym, stosowania silnych mechanizmów obronnych, trudności przyznania się do własnych błędów lub obawy przed wykluczeniem z podkultury więziennej¹¹⁹.

Bardzo ważne znaczenie w odnowie duchowej osadzonych mają wysiłki duszpasterskie, co również potwierdzają wyniki analiz empirycznych. Pierwsza prawidłowość polega na tym, że duża częstotliwość praktyk religijnych współwystępuje ze wzrostem zachowań o charakterze prospołecznym. Więźniowie o wysokiej religijności są bardziej zdyscyplinowani, rzadziej popełniają przestępstwa w trakcie odbywania kary i mają mniej konfliktów interpersonalnych – zarówno z innymi osadzonymi, jak i z personelem¹²⁰. Po drugie, skazani o dużej wrażliwości religijnej

¹¹⁵ Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna* s. 292.

¹¹⁶ J. Vining. *Corporate crime and the religious sensibility*. „Punishment & Society” 2003 nr 3 s. 320; P. Smith. *A religious technology of the self. Rationality and religion in the rise of the modern penitentiary*. „Punishment & Society” 2004 nr 2 s. 214.

¹¹⁷ J. Mutchy. *Christianity and criminal punishment*. „Punishment & Society” 2003 nr 3 s. 268-273.

¹¹⁸ U. Świętochowska. *Systemowe rozwiązania w zakresie zapobiegania i ograniczania patologii społecznej*. Gdańsk Wyd. UG 1995 s. 97.

¹¹⁹ M. Rudnik. *Społeczna efektywność kary pozbawienia wolności*. W: *Socjotechnika*. Red. A. Podgórecki. Warszawa Książka i Wiedza 1970 s. 57; Hołyst. *Kryminologia* s. 1370.

¹²⁰ B. Johnson, D. Larson, T. Pitts. *Religious programming, institutional adjustment and recidivism among former inmates in prison fellowship programs*. „Justice Quarterly” 1997 nr 14 s. 145-166; R. Maginnis. *Faith-based prison programs cut costs and recidivism. Insight*. Washington Family Research Council 1996 s. 10; K. Kerley, T. Matthews, J. Schulz. *Participation in Operation Starting Line, Experience of Negative Emotions, and Incidence of Negative Behavior*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 4 s. 423; T. O'Connor, M. Perreyclear. *Prison Religion*

w stosunku do tych, którzy posiadają zewnętrzną motywację religijną i w stosunku do więźniów niewierzących, charakteryzują się wyższym poczuciem winy za popełnione przestępstwo i bardziej pozytywnym stosunkiem do norm moralnych¹²¹. Osoby uczestniczące w programach religijnych istotnie rzadziej doświadczają negatywnych emocji w postaci gniewu, goryczy i chłodu emocjonalnego¹²². Ponadto badania związków między religijnością a funkcjonowaniem poznawczym wskazały, że wysoka formacja duchowa współwystępuje z dużym nasileniem poczucia własnej skuteczności i celami ukierunkowanymi na realizację wartości wypływających z Dekalogu¹²³.

Obecnie we wszystkich zakładach karnych w Polsce prowadzona jest działalność duszpasterska przez kapelanów Kościoła katolickiego. W niektórych więzieniach aktywność tego typu prowadzą również duchowni innych Kościołów i związków wyznaniowych¹²⁴. Oddziaływania duszpasterskie są realizowane w trzech wymiarach¹²⁵:

- 1) posługi religijnej wobec skazanych – np. nabożeństwa, sakramenty,
- 2) wzbudzania wiary – np. homilia mszalna, zespoły katechetyczne, rekolekcje, rozmowy indywidualne, katechezy okolicznościowe, odwiedziny w celach,
- 3) świadczenia czynnej miłości – np. doradzanie, pocieszanie, pomoc materialna.

Aktualnie coraz częściej występuje dążenie do integrowania więziennej posługi duszpasterskiej. Takim przykładem na gruncie amerykańskim może być program *Inner Change Freedom Initiative*, który jest realizowany w zakładach karnych w stanie Teksas. Jego celem jest stworzenie w więzieniu środowiska służącego przemianie duchowej skazanego oraz odbudowywanie jego więzi ze społeczeństwem, a szczególnie z rodziną. Idea programu jest realizowana w wyniku edukacji biblijnej, kierownictwa duchowego, organizowania wypoczynku, uczenia postępowania zgodnego z chrześcijańskimi zasadami i kształtowania umiejętności radzenia sobie z problemami życiowymi¹²⁶.

Integracja działań duszpasterskich ma miejsce również w polskich więzieniach. Jej przykładem jest Grupa Oddziaływania Duszpasterskiego w ZK Iława, składająca się ze skazanych i wolontariuszy pod kierunkiem kapelana więziennego. Celem działalności tego zespołu jest pomoc więźniom w ich rozwoju duchowym, rodzinnym i zawodowym zgodnie z zasadami moralnymi Kościoła katolickiego. Do podstawowych strategii programu realizowanego przez grupę należą: a) kierownictwo duchowe kapelana więziennego, b) modlitwa i uczestniczenie w całorocznej liturgii

in Action and Its Influence on Offender Rehabilitation. „Journal of Offender Rehabilitation” 2002 nr 3-4 s. 11-33.

¹²¹ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 281; J. Skrzypaczak. *Typ religijności więźniów ich postawy moralne i poczucie winy*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997 nr 16-17 s. 68-81.

¹²² Kerley i in., jw. s. 424.

¹²³ G. Walters. *Mapping the Criminal Mind: Idiographic Assessment of Criminal Belief Systems*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 1 s. 5-24.

¹²⁴ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 251.

¹²⁵ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 282.

¹²⁶ C. McDaniel, D. Davis, S. Neff. *Charitable Choice and Prison Ministries: Constitutional and Institutional Challenges to Rehabilitating the American Penal System*. „Criminal Justice Policy Review” 2005 nr 2 s. 169.

Kościółu, c) nauka i praca związana z posługiwaniem się komputerami, d) organizowanie różnych przedsięwzięć na terenie zakładu karnego i poza nim, e) utrzymywanie kontaktów z rodzinami przez skazanych¹²⁷.

Przedstawione prawidłowości dotyczące znaczenia oddziaływań religijnych w resocjalizacji penitencjarnej sugerują wzmocnienie, rozszerzenie oraz integrowanie tego typu działań. Specyfika posługi duszpasterskiej wśród więźniów powinna być traktowana jako specyficzny środek działań poprawczych zarówno ze względu na jej cele, które są zbieżne z ideą resocjalizacji penitencjarnej, jak i z uwagi na wykorzystywanie przez kapłanów metod specyficznych dla działań resocjalizacyjnych¹²⁸. Kapłan pełni w stosunku do więźniów rolę wychowawcy, wspomagając w ten sposób kadrę penitencjarną. A jego wpływy wychowawcze są odbierane jako bardziej wiarygodne, ponieważ nie reprezentuje on administracji zakładu karnego¹²⁹.

2.3. Uzasadnienie wpływów psychologicznych w resocjalizacji penitencjarnej

Oddziaływania psychologiczne w resocjalizacji skazanych wynikają z jednej strony z indywidualizacji programów poprawczych, a z drugiej – uzasadnia je redukcję wielowymiarowych skutków izolacji więziennej.

2.3.1. Indywidualizacja programów poprawczych

Formy oddziaływania na skazanych powinny być – w granicach wyznaczonych przez warunki odbywania kary pozbawienia wolności – maksymalnie zindywidualizowane i dostosowane do osobowości więźnia oraz potrzeb jej przekształcania¹³⁰. Pełny zakres resocjalizacji jest prowadzony w systemie programowanego oddziaływania. Wprowadzenie tego systemu stanowi szansę większej skuteczności resocjalizacji penitencjarnej w wyniku planowania podejmowanych działań, dostosowania metod i środków poprawczych do właściwości skazanych, aktywizowania osób uczestniczących w programie, a w przypadku dorosłych skazanych – dobrowolności uczestnictwa¹³¹.

Starania poprawcze wobec osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania składają się z kilku etapów¹³²:

- 1) opracowania diagnozy penitencjarnej,
- 2) skonstruowania indywidualnego planu resocjalizacji,

¹²⁷ K. Tyberski. *Więźniowie – wsparcie duchowe*. W: *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*. Red. M. Kalinowski. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 239-240.

¹²⁸ J. Sundt, F. Cullen. *Correctional Ideology of Prison Chaplains: A National Survey*. „Journal of Criminal Justice” 2002 nr 5 s. 369-385; J. Sundt, H. Dammer, F. Cullen. *Role of the Prison Chaplain in Rehabilitation*. „Journal of Offender Rehabilitation” 2002 nr 3-4 s. 59-86.

¹²⁹ Z. Lasocik. *Praktyki religijne więźniów*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993; K. Linowski. *Możliwości duszpasterskiego oddziaływania wobec osób odbywających karę pozbawienia wolności*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2001 nr 31 s. 87; S. Meler. *Prawo więźniów do wolności religijnej*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003 nr 38-38 s. 62; Hołyst. *Kryminologia* s. 1370-1378.

¹³⁰ Lewicki i in., jw. s. 442-445.

¹³¹ A. Nawój. *Problemy resocjalizacji systemu programowanego oddziaływania*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji* s. 354.

¹³² Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 229.

- 3) wdrożenia i realizacji indywidualnego planu poprawczego,
- 4) okresowego sprawdzania prawidłowości przebiegu resocjalizacji i opracowania jej końcowej oceny.

Warunkiem wstępnym postępowania poprawczego jest opracowanie diagnozy penitencjarnej, która ma na celu poznanie osobowości sprawcy oraz przyczyn i stopnia jego demoralizacji¹³³. Projekt resocjalizacji powinien zawierać metody, środki i zadania, które służą osiągnięciu celów naprawczych – usuwaniu przyczyn demoralizacji, wzmacnianiu cech osobowości sprzyjających poprawie i wdrażaniu jednostki do samowychowania¹³⁴.

Według art. 95 § 2 k.k.w. indywidualny program oddziaływania powinien przede wszystkim zawierać rodzaj zatrudnienia i nauczania, kontakty z rodziną i innymi osobami bliskimi, wykorzystywanie czasu wolnego, możliwości wywiązywania się z ciężących na skazanym obowiązków oraz przedsięwzięcia niezbędne dla przygotowania więźnia do powrotu do społeczeństwa. Ze względu na potrzeby praktyki penitencjarnej indywidualny program resocjalizacji powinien posiadać również inne informacje – przede wszystkim wskazanie postaw, motywów i umiejętności życiowych, które mają ulec poprawie w trakcie podjętego postępowania. W kontekście oczekiwanych zmian w osobowości powinny być sformułowane zalecenia dotyczące¹³⁵: sposobów zabezpieczenia przed dalszą demoralizacją, zagospodarowania czasu wolnego, kształcenia, nagradzania i karania, nawiązywania pozytywnych kontaktów między skazanym a wychowawcą, pomocy w zakresie problemów osobistych, poziomu i sposobów utrzymywania kontaktów z rodziną, zabezpieczenia przed zagrożeniami ze strony podkultury więziennej, przygotowania do opuszczenia zakładu karnego, zwiększania umiejętności życiowych oraz zdolności samokontroli.

Postawienie diagnozy i sporządzenie indywidualnego programu resocjalizacji stanowi początek postępowania poprawczego, którego przebieg musi być stale kontrolowany¹³⁶. Formą takiej kontroli jest okresowe ocenianie więźniów, które jest dokonywane przez komisję penitencjarną nie rzadziej niż co 6 miesięcy (§ 48 ust. 1 Regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności)¹³⁷. Oceny postępów poprawczych skazanego dokonuje się także przed: 1) zmianą decyzji klasyfikacyjnej, 2) wystąpieniem do sądu penitencjarnego o zmianę rodzaju lub typu zakładu karnego, podjęciem decyzji o zakwalifikowaniu do nauczania w szkołach lub na kursach, skierowaniem do odbywania kary w oddziałach terapeutycznych, 3) nabyciem przez skazanego uprawnień do warunkowego przedterminowego zwolnienia (§ 48 ust. 2 Regulaminu).

Przy dokonywaniu ocen okresowych w postęпах osadzonego komisja penitencjarna uwzględni w szczególności: 1) stosunek do popełnionego przestępstwa, 2) stopień przestrzegania porządku i dyscypliny, 3) stosunek do pracy, 4) charakter

¹³³ Lewicki i in., jw. s. 442-445.

¹³⁴ S. Górski. *Metodyka resocjalizacji*. Warszawa Wyd. Zw. Zawod. 1985 s. 135.

¹³⁵ H. Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk Arche 2003 s. 247-249.

¹³⁶ Górski, jw. s. 135.

¹³⁷ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25.07.2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (DzU 2003 nr 152 poz. 1493).

kontaktów z rodziną i wywiązywanie się z obowiązku łożenia na jej utrzymanie, 5) zachowanie wobec innych skazanych i przełożonych, 6) zmiany w zachowaniu od ostatniej oceny.

2.3.2. Psychiczne następstwa izolacji

Izolacja społeczna, niezależnie od przyczyn powstawania i towarzyszących okoliczności, jest źródłem stresu psychologicznego. Zjawisko tego rodzaju powstaje w wyniku ograniczenia ilości i różnorodności napływających bodźców sensorycznych, zmniejszenia przestrzeni życiowej sprzyjającej powstawaniu poczucia przedludnienia oraz minimalizacji bezpośrednich kontaktów społecznych. W przypadku izolacji przymusowej dochodzi również bardzo poważne źródło napięcia psychicznego w postaci frustracji potrzeby bezpieczeństwa¹³⁸.

Istotą dolegliwości kary pozbawienia wolności jest z jednej strony oderwanie osoby od jej środowiska życia – rodziny, pracy, przyjaciół, miejsca zamieszkania, a z drugiej – funkcjonowanie na ograniczonej przestrzeni zakładu karnego, konieczność podporządkowania się rygorom zastosowanej sankcji oraz narażenie na różnorodne sytuacje trudne, przede wszystkim deprawację, cierpienie, przeciążenia i/lub konflikty¹³⁹.

O stresie deprywacyjnym więźniów decyduje niewielka ilość i różnorodność napływających bodźców. Ograniczenia stymulacji sensorycznej wynikają z architektury i zasad funkcjonowania zakładów karnych – ubóstwo barw, monotonia przestrzeni i zdarzeń¹⁴⁰.

Ważnym źródłem sytuacji trudnych jest aspekt funkcjonalny środowiska więziennego – frustracja poczucia bezpieczeństwa, kontrola zachowań i ingerowanie personelu we wszystkie dziedziny życia, niekorzystne warunki bytowe, ograniczenie swobody decyzji i działań, częste ich zrutynizowanie i bezsensowność, pozbawienie możliwości kontaktów heteroseksualnych¹⁴¹.

Czynnikiem stresorodnym jest również aspekt temporalny kary pozbawienia wolności. Czas stanowi taki wymiar ludzkiego życia, w którym istotną rolę odgrywają subiektywne doświadczenia. W świadomości więźniów zajmuje on miejsce wyjątkowe. Przede wszystkim dlatego, że jest wartością, w której mierzony jest okres izolacji. Kara jest tym dotkliwsza, im dłuższy jest orzeczony wyrok. Wyczekiwanie na moment zakończenia sankcji, a jednocześnie ograniczenie swobody samodzielnego wywoływania zdarzeń i podejmowania działań sprawia, że czasokres spędzony w więzieniu staje się nierealny, nierzeczywisty i zupełnie inny od upływającego na wolności. Skazani często informują, że dużą wartość ma tylko czas „zewnętrzny”, natomiast pobyt w izolacji charakteryzuje się funkcjonowaniem „poza czasem”, który jest stracony¹⁴².

¹³⁸ M. Ciosek. *Izolacja więzienna a doświadczanie czasu*. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1983 nr 11 s. 50-60; Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 300-302; M. Ciosek. *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa PWN 2001 s. 304-305.

¹³⁹ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 204; Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 306.

¹⁴⁰ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 298-299.

¹⁴¹ Tamże s. 299-300.

¹⁴² Tamże s. 302-304.

Przeżywanie sytuacji trudnych przez skazanego jest również wynikiem oderwania od środowiska społecznego, poczucia utraty więzi z rodziną, obawy o los najbliższych, świadomości wyrządzonej krzywdy i/lub żalu za utraconą pracę. Oderwanie od dotychczasowego środowiska życia jest często odbierane przez więźniów w kategoriach odrzucenia społecznego¹⁴³.

Wymienione prawidłowości decydują o tym, że długotrwały stres związany z pobytem w zakładzie karnym prowadzi do negatywnych zmian w osobowości skazanych. Izolacja więzienna jest jedną z najostrzejszych form zaburzenia struktury „ja-świat” w wyniku tego, że powoduje konieczność znacznej redukcji bodźców z obydwu tych sfer. Destrukcyjne zmiany w psychice są spowodowane tym, że osobowość rozwija się w wyniku interakcji z otaczającym światem. Niemożność podtrzymania tych relacji prowadzi do tego, że osobowość funkcjonuje w warunkach nieadekwatnych do jej potrzeb¹⁴⁴. Negatywne skutki izolacji więziennej są najczęściej wywołane brakiem zaspokojenia potrzeb związanych z bezpieczeństwem, miłością, afiliacją, stymulacją sensoryczną i informacyjną, autonomią decyzyjną, swobodą działania, kontaktami heteroseksualnymi¹⁴⁵.

Potrzeby psychiczne stanowią mechanizm motywacyjny, który pobudza do działania i nadaje kierunek podjętej aktywności¹⁴⁶. Dlatego deprywacja potrzeb człowieka w warunkach zakładu karnego prowadzi do różnego typu zaburzeń w jego myśleniu, emocjach i zachowaniu¹⁴⁷.

Do skutków w sferze poznawczej należy zaliczyć przede wszystkim skrócenie okresu koncentracji uwagi, wskutek czego podejmowane czynności szybko męczą. Skazany zastępuje wysiłek intelektualny poszukiwaniem stymulacji w postaci zachowań zastępczych, coraz mniej wybrednych żartów lub czynności przypominających dziecięce zabawy. Nasilają się tendencje do myślenia magicznego, co skutkuje wzrostem podatności na sugestię i większą zależnością od innych. Osadzony często ma trudności z funkcjonowaniem w wymiarze temporalnym. W związku z tym nie potrafi myśleć perspektywicznie i traci orientację dotyczącą celów życiowych.

Pod wpływem izolacji więziennej zachodzą również istotne zmiany w sferze emocjonalnej. Pobytowi w zakładzie karnym towarzyszy gwałtowny wzrost negatywnych stanów psychicznych w postaci złego samopoczucia, napięcia psychicznego, impulsywności, wysokiego lęku i/lub trwałego przygnębienia. Dodatkowo stany psychiczne skazanych ulegają bardzo szybkim zmianom i często są nieadekwatne do bodźców, które je wywołały¹⁴⁸. Szczególną uwagę w zakresie emocjonalnych skutków pobytu w więzieniu należy zwrócić na gwałtowny wzrost agresywności. Wynika to z kilku prawidłowości, które mają istotne znaczenie dla resocjalizacji penitencjarnej. Po pierwsze – omawiane zjawisko jest typowym następstwem

¹⁴³ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 299-300; Hołyst. *Kryminologia* s. 1389-1390.

¹⁴⁴ Hołyst, jw. s. 1388-1389.

¹⁴⁵ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 304-305; Ciosek. *Izolacja więzienna* s. 255; H. Chmielewska. *Psychologiczne aspekty izolacji*. W: *Zagadnienia penitencjarne* s. 165.

¹⁴⁶ Hołyst. *Kryminologia* s. 1389.

¹⁴⁷ Tamże s. 1390.

¹⁴⁸ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 300-305; Ciosek. *Izolacja więzienna* s. 50-60; Pospiszyl. *Psychopatologia* s. 135-136.

wszystkich sytuacji o charakterze izolacyjnym¹⁴⁹. W związku z tym pojawia się również często jako reakcja na sytuację więzienną. Potwierdzają to wyniki badań – osadzeni w zakładach karnych przejawiają istotnie wyższy poziom agresji w stosunku do osób poddawanych probacji (skazani z warunkowym zawieszeniem wykonania kary i warunkowo przedterminowo zwolnieni z jej wykonywania)¹⁵⁰. Po drugie – przejawy takich zachowań mogą mieć różny charakter – np. podejmowanie ataków wobec innych, autoagresja lub bunt przeciwko normom moralnym¹⁵¹. Po trzecie – wysokie nasilenie agresji często współwystępuje z niskim poczuciem własnej wartości¹⁵².

Deprywacja potrzeb w warunkach więziennych wywołuje również niekorzystne zmiany na poziomie aktywacji zachowań. Ich długotrwałe niezaspokojenie prowadzi do bierności, apatii, niechęci do podejmowania wysiłku fizycznego i/lub psychicznego, bezwolności i bezsilności. Brak motywacji w kierunku podejmowania aktywności prowadzi często do tego, że skazany zmienia się z podmiotu sprawczego na przedmiot oddziaływań innych¹⁵³.

Negatywne skutki uwięzienia potwierdzają wyniki badań, w których stwierdzono, że w miarę wydłużania się czasu izolacji u skazanych zaznacza się obniżenie samooceny, aprioryczna negacja wartości przekazywanych przez personel, brak reakcji na oddziaływania poprawcze i stopień wrażliwości na uwięzienie¹⁵⁴. Osadzonych długoterminowo cechuje ponadto duże nasilenie agresywnych zachowań, stosowanie przemocy, zaburzenia seksualne, mniejsza odporność psychiczna i brak wyraźnej perspektywy życiowej¹⁵⁵.

Adaptacja oznacza zdolność dopasowania się człowieka do zmieniających się okoliczności zewnętrznych oraz umiejętność osiągnięcia ważnych dla siebie celów¹⁵⁶. Skazanie na karę pozbawienia wolności stawia człowieka przed koniecznością przystosowania się do nowych warunków, zupełnie innych niż te, w jakich żył na wolności¹⁵⁷. Stres więzienny, nawet przy dużych zdolnościach adaptacyjnych, uruchamia mechanizmy obronne, mające na celu albo zlikwidowanie źródła wywołującego napięcie wewnętrzne, a jeśli się to nie udaje, to przynajmniej doprowadzenie do redukcji natężenia negatywnego stanu psychicznego¹⁵⁸.

Adaptacja skazanego do warunków zakładu karnego jest ściśle związana z procesem prizonizacji. Polega on na tym, że w trakcie odbywania sankcji osoba izolowana przyswaja sobie coraz większą wiedzę na temat norm i wartości obowiązujących w zakładzie.

¹⁴⁹ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 304-305.

¹⁵⁰ J. Szałański, J. Michalski. *Wskaźniki syndromu agresji u przestępców osadzonych w zakładach karnych i poddanych probacji*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 163-169.

¹⁵¹ Hołyst. *Kryminologia* s. 1389-1390.

¹⁵² G. Calhoun, B. Glaser, T. Stefurak, C. Bradshaw. *Preliminary Validation of the Narcissistic Personality Inventory-Juvenile Offender*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 5 s. 564-565.

¹⁵³ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 299-305; Hołyst. *Kryminologia* s. 1389-1390.

¹⁵⁴ M. Wołowicz. *Charakterystyka młodocianych i młodych więźniów byłych wychowanków zakładów poprawczych*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 214.

¹⁵⁵ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 208-209.

¹⁵⁶ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 211.

¹⁵⁷ Chmielewska, jw. s. 168-171.

¹⁵⁸ Ciosek, jw. s. 308.

zujących w społeczności więziennej. Oosadzony wykazuje się również coraz wyższym stopniem przyswojenia specyficznych dla tego środowiska postaw, zachowań i rytuałów. Efektem prizonizacji jest lepsze znoszenie dolegliwości więziennych, integracja z grupami nieformalnymi, a czasem bezkrytyczna akceptacja dewiacyjnych form zachowania¹⁵⁹. Istnieją cztery podstawowe techniki adaptacji jednostki do wykonywania kary w warunkach izolacyjnych¹⁶⁰:

1) **Wycofanie z sytuacji** polegające na radykalnym odcięciu się od otoczenia, zobojętnieniu na sprawy innych, manifestowaniu trudności emocjonalnych, częstym stosowaniu mechanizmów obronnych, zachowań infantylnych i/lub egocentrycznych, a w skrajnych przypadkach – na depersonalizacji, symptomach autyzmu lub autoagresji.

2) **Bunt** objawiający się jawną wrogością wobec personelu lub uczestnictwem w grupach nieformalnych i skrywaną niechęcią wobec administracji zakładu karnego.

3) **Zadomowienie** związane z osiągnięciem pewnej swobody działania i względnie stabilnych warunków egzystencji. Dla tego sposobu przystosowania charakterystyczna jest fasadowa życzliwość zarówno wobec personelu, jak i współwięźniów. Przystosowanie cechujące się zadomowieniem jest charakterystyczne dla recydywistów penitencjarnych. Duża częstotliwość pobytów w zakładach karnych powoduje, że ta kategoria osadzonych dobrze zna realia więzienne i ma w nich ugruntowaną pozycję. Ponadto warunki socjalno-bytowe w zakładzie karnym są dla wielu z nich lepsze od tych, które mieli na wolności¹⁶¹.

4) **Konwersja** polegająca na tym, że skazany przyjmuje bez zastrzeżeń wszystkie polecenia personelu, jest posłuszny, zdyscyplinowany i nie stwarza żadnych problemów wychowawczych. Uległość i podporządkowanie ma często charakter „polityczny”, ponieważ ma na celu osiągnięcie doraźnych interesów.

Wyniki badań przeprowadzonych na grupie recydywistów penitencjarnych wskazują, że najczęściej stosowanym mechanizmem przystosowawczym do warunków więziennych jest technika wycofania związana z problemami w funkcjonowaniu emocjonalnym (zaburzenia emocjonalne, obniżenie poczucia własnej wartości, obcość bliskich osób, utrata wiary), intelektualnym (osłabienie sprawności umysłowej, poczucie naznaczenia) i behawioralnym skazanych (wypaczenie zachowań, negatywne postawy wobec innych ludzi). U części badanych mechanizm adaptacyjny wycofania jest kompensowany przez technikę integracji z grupą nieformalną współwięźniów (kara jako możliwość nawiązania przyjaźni) lub/i technikę zadomowienia (izolacja jako czynnik uczący samodzielności i zaradności). Najrzadziej występującym sposobem przystosowawczym jest konwersja (pobyt w zakładzie karnym jako czynnik służący zerwaniu kontaktu z negatywnym środowiskiem)¹⁶².

¹⁵⁹ Tamże s. 214-215.

¹⁶⁰ E. Goffman. *On the characteristics of total institutions*. W: *The prison. Studies in institutional organization and change*. Red. D. Cressey. New York Guilford Press 1961 s. 68-106.

¹⁶¹ Chmielewska, jw. s. 174-175.

¹⁶² I. Niewiadomska. *Opinie skazanych dotyczące kary pozbawienia wolności jako wskaźnik adaptacji do warunków izolacji więziennej*. W: *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna* s. 328.

2.3.3. Społeczne skutki izolacji

W społeczności więziennej, podobnie jak w innych grupach, występują dwa rodzaje więzi – formalne i nieformalne¹⁶³. Formalna organizacja skazanych jest oparta na przepisach ustawowych i regulaminie zakładu karnego, które w sposób drobiazgowy normują całość zachowań jednostki, a jednocześnie tworzą niezwykle złożony układ jawnych i ukrytych zależności, określanych w kategoriach instytucji totalnej¹⁶⁴. O tym, że więzienie można traktować jako instytucję totalną, decydują następujące wyznaczniki¹⁶⁵:

1) Podział społeczności na personel pełniący funkcje regulacyjno-kontrolne i pensjonariuszy bezwzględnie podporządkowanych nadzorowi ze strony funkcjonariuszy.

2) Grupowy charakter władzy, w której każdy członek personelu może wymierzać sankcje każdemu pensjonariuszowi.

3) Powszechne stosowanie sankcji, które mogą być wymierzane skazanym za bardzo liczne zachowania.

4) Funkcjonowanie osadzonych na niewielkiej i ograniczonej przestrzeni.

5) Przepelnienie zakładów karnych.

6) Regulowanie i kontrolowanie całej aktywności jednostki.

7) Ścisłe podporządkowanie regulaminowi rozkładu dnia, kolejności i czasu działań.

8) Jednakowe traktowanie skazanych przez personel.

9) Podejmowanie wszelkich czynności pensjonariuszy w obecności współwięźniów, którzy zachowują się w podobny sposób.

10) Unifikacja skazanych polegająca na tym, że mają oni takie same prawa i obowiązki.

Włączenie skazanego do grupy więziennej ma charakter sztuczny i przymusowy. Nienaturalność populacji więźniów polega na tym, że w dużym skupieniu i na małej przestrzeni funkcjonują osoby, które niewiele łączy – jedynie sytuacja, w jakiej się znalazły, natomiast pod wieloma innymi względami jest to grupa silnie zróżnicowana – np. w kwestii wieku, osobowości, potrzeb, postaw, wykształcenia i stopnia demoralizacji.

Do najczęściej występujących problemów społecznych w środowisku więziennym należą sytuacje konfliktowe, stanowiące efekt sprzecznych funkcji w systemie penitencjarnym. Kolidacja ról między personelem a skazanymi wynika z faktu, że funkcjonariusze wykonują rutynowe zadania kontrolne (np. rewizje), którym często towarzyszy brak zaufania do pensjonariuszy. Skazani natomiast poddają się tym czynnościom jedynie pod groźbą przymusu. Przedstawiony układ zależności stanowi sytuację konfrontacyjną, która w wielu przypadkach prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu indywidualnym i społecznym. Jednym z efektów kolizji ról w relacjach personel–pensjonariusze jest zespół błędnej adaptacji występujący u więźniów, zwany również syndromem instytucjonalizmu. Do jego podstawowych

¹⁶³ Hołyst. *Kryminologia* s. 1389-1390.

¹⁶⁴ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 304-305.

¹⁶⁵ H. Sęk. *Wprowadzenie do psychologii klinicznej*. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2001 s. 304-305; J. Błachut, A. Gaberze, K. Jasiński. *Kryminologia*. Gdańsk Arche 2001 s. 486-491.

objawów należy występowanie wyuczony bezradności, apatia, depresja, skrajna uległość, obniżenie poczucia jakości własnego życia, nasilenie zachowań agresywnych, utrata tożsamości indywidualnej oraz silna integracja z podkulturą więzienną¹⁶⁶.

Relacje między więźniami są tworzone spontanicznie i często przyjmują postać nielegalnej organizacji – „drugiego życia”, które może stanowić poważny problem dla funkcjonowania zakładu karnego. Przyjmowana jest hipoteza, że stanowi ono formę odtworzenia warunków wolnościowych, będących przeciwwagą dla izolacji społecznej i przejawów „totalności” zakładu karnego. Skazani stwarzają sobie bodźce stymulacyjne, strukturę społeczną, system wykonywanych ról i możliwości podejmowania decyzji dotyczących własnego i cudzego losu. Świadczy o tym akceptacja wartości i norm ułatwiających funkcjonowanie w roli przestępcy, negatywny stosunek do pracy, traktowanie członków społeczeństwa w kategorii „fajeryków”, skłonność do używania substancji psychoaktywnych¹⁶⁷. Ze względu na fakt, że proces odtwarzania środowiska wolnościowego występuje w warunkach nienaturalnych, to jego efekty przybierają często patologiczne formy¹⁶⁸.

Kolizja ról społecznych w relacjach więziennych stanowi również efekt zasady subkulturowej, która polega na dychotomicznym postrzeganiu społeczności „my” – „oni”. Kategorii „my”, czyli własnej grupie są przypisywane atrybuty pozytywne. Natomiast kategoria „oni”, do której należą pozostali więźniowie i funkcjonariusze, stanowi zagrożenie dla wewnętrznej solidarności grupy subkulturowej. Dychotomiczny podział środowiska prowadzi do konfrontacyjnego nastawienia i sytuacji ciągłego konfliktu między grupą podkulturą a jej społecznym otoczeniem – zarówno w relacjach z personelem, jak i pozostałymi skazanymi¹⁶⁹. W kontekście społecznych skutków funkcjonowania nieformalnych grup więziennych ważne jest to, że regulacja zachowań między skazanymi jest podporządkowana zasadzie stosowania przemocy. Realizowanie tej reguły służy zarówno regulacji zachowań na poziomie społeczności osadzonych, jak również formom przystosowania indywidualnego w sytuacjach trudnych¹⁷⁰.

Podkultura więzienna jest zjawiskiem dynamicznym, jej charakter jest uzależniony od typu zakładu karnego, jego wielkości, stosunku funkcjonariuszy do osadzonych, atmosfery wychowawczej, organizacji życia więziennego, zagospodarowania czasu wolnego, stosowanego systemu nagradzania i karania oraz ogólnie przyjętej polityki penitencjarnej¹⁷¹. Wpływy subkulturowe znacznie wzrastają w sytuacji, gdy dochodzi do nasilenia skutków wynikających z izolacji społecznej i totalnego funkcjonowania zakładu karnego. Solidarność skazanych w stosunku

¹⁶⁶ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 304-305.

¹⁶⁷ J. Śliwowski. *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1981 s. 21; E. Szymczak. *Podkultura przestępcza*. W: *Zagadnienia penitencjarne* s. 141-145.

¹⁶⁸ Hołyst. *Kryminologia* s. 1389-1390.

¹⁶⁹ K. Jędrzejak. *Konflikty w izolacji więziennej*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 340-345; Hołyst. *Kryminologia* s. 1371-1373.

¹⁷⁰ M. Kosewski. *Agresywni przestępcy*. Warszawa Wiedza Powszechna 1977 s. 291-292.

¹⁷¹ B. Nowak. *Cele, funkcje i zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania*. W: *Zagadnienia penitencjarne* s. 141-148.

do obowiązujących reguł formalnych odzwierciedlają naczelną zasadę zorganizowanych grup „drugiego życia”, które polegają przede wszystkim na: 1) kulcie siły, agresywności i cwaniactwa, 2) zakazie współpracy z administracją więzienną, 3) nakazie solidarności i wzajemnej pomocy, 3) eksploatacji więźniów spoza grupy¹⁷².

Funkcjonalne znaczenie subkultury więziennej wynika z faktu, że zaangażowanie się osoby w jej działalność umożliwia zaspokojenie sfrustrowanych potrzeb psychicznych – bezpieczeństwa, stymulacji, przynależności, odrębności, uznania i/lub poczucia własnej wartości¹⁷³. Znaczenie nieformalnych grup w indywidualnym przystosowaniu skazanych potwierdzają wyniki badań. Uczestnictwo w subkulturze w istotny sposób współwystępuje z wysokim poczuciem bezpieczeństwa, dobrym przystosowaniem do warunków zakładu karnego, przeświadczeniem o realnych możliwościach osobistego wpływu na przebieg zdarzeń, brakiem symptomów poczucia osamotnienia, realistycznym stosunkiem do rzeczywistości, niskim nasileniem trudności w myśleniu, nastroju i działaniu¹⁷⁴.

Bardzo niekorzystnym skutkiem społecznym funkcjonowania subkultury więziennej jest jej wpływ na wzrost demoralizacji osadzonych. Największa podatność na tego typu oddziaływania, skutkująca największymi problemami resocjalizacyjnymi, występuje u młodocianych. Skazani w tej grupie charakteryzują się wysokim stopniem identyfikacji z wartościami i normami podkulturowymi, wysoką pozycją w hierarchii grup nieformalnych i dużym stopniem solidaryzmu wewnątrzgrupowego¹⁷⁵. Z tego względu w ich zachowaniach występuje duże nasilenie różnych form agresywności – brutalność, znęcanie się nad słabszymi, pobicia, samouszkodzenia, głodówki¹⁷⁶.

Przedstawione prawidłowości potwierdzają analizy empiryczne oraz dane statystyczne dotyczące przestępczości wewnątrzwięziennej. Badania dotyczące stosowania przemocy w zakładach karnych wykazały, że duża część populacji więziennej doświadczyła pokrzywdzenia ze strony członków nieformalnych społeczności – zastraszania (36,1%), poniżania (27,4%), pobicia (21,8%), zgwałcenia (10,1%), uszkodzenia ciała (3,2%), innych form przemocy (1,4%)¹⁷⁷. W zakładzie karnym występują również przestępstwa agresywne, pomimo nadzoru i kontroli administracyjnej. W wielu przypadkach współczynnik przestępczości wewnątrzwięziennej (stosunek liczby popełnionych czynów do liczby osadzonych) jest znacznie wyższy niż w populacji ogólnej¹⁷⁸. Nasilenie tego zjawiska w latach 1997-2004 ilustruje tabela 12.

¹⁷² Tamże s. 150-154.

¹⁷³ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 249-250.

¹⁷⁴ J. Szałański. *Wybrane korelaty osobowościowe uczestnictwa w podkulturze więziennej*. W: *Problemy współczesnej patol i społecznej*. Red. B. Urban. Karków Wyd. UJ 1998 s. 67-69.

¹⁷⁵ Szymczak, jw. s. 153-154; Hołyst. *Kryminologia*, jw. s. 1396.

¹⁷⁶ H. Machel. *Agresja i przemoc wśród więźniów młodocianych w opiniach byłych funkcjonariuszy Służby Więziennej*. W: *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*. Red. J. Papież, A. Płukis. Toruń Wyd. A. Marszałek 1998 s. 472-473; Kosewski, jw. s. 291-292; Chmielewska, jw. s. 176; Szymczak, jw. s. 151-153.

¹⁷⁷ Świętochowska, jw. s. 57.

¹⁷⁸ Szymanowski. *Polityka karna* s. 265.

Tabela 12. Przepięstwa popełnione przez skazanych w latach 1997-2004¹⁷⁹

Rok	Napaść na funkcjonariusza	Przepięstwa skierowane przeciwko więźniom				Ucieczka
		Zgwałcenie	Znęcanie się	Zabójstwo/ usiłowanie zabójstwa	Pobicie	
1997	33		50	2	454	146
1998	31		49	1	470	80
1999	30		70	0	482	85
2000	23		110	1	691	60
2001	73		124	3	669	39
2002	55		115	0	680	62
2003	56		107	0	637	46
2004	46	8	58	b. d.	651	88

Przedstawione informacje potwierdzają stosowanie zasady przemocy w regulowaniu stosunków interpersonalnych wśród skazanych. Świadczy o tym fakt, że w oficjalnych statystykach największa liczba przestępstw popełnianych przez więźniów ma charakter pobicia lub znęcania się nad innymi osadzonymi. Regulacyjny charakter czynów sprzecznych z prawem potwierdzają również dwie dodatkowe okoliczności. Pierwsza z nich polega na tym, że ofiarami karalnych zachowań agresywnych są przede wszystkim więźniowie, a druga odnosi się do tego, że w ciągu ostatniej dekady liczba przestępstw tego typu utrzymuje się na względnie stałym poziomie.

2.4. Zadania psychologa w resocjalizacji skazanych

Psychologowie są przygotowani do tego, aby w systemie penitencjarnym aktywnie uczestniczyć w procesie resocjalizacji. W ramach psychologii klinicznej istnieje subdyscyplina kliniczno-penitencjarna, która jest skoncentrowana na problematyce dotyczącej sprawcy przestępstwa – diagnostyce, oddziaływaniach psychologicznych (poprawczych i terapeutycznych), działalności badawczej i poradnictwie¹⁸⁰.

2.4.1. Rodzaj oddziaływań

Psycholog spełnia funkcję resocjalizacyjną wobec więźnia w wyniku realizacji trzech najważniejszych zadań¹⁸¹:

- 1) opieki psychologicznej,
- 2) współorganizowania i realizowania zabiegów resocjalizacyjnych,
- 3) kształtowania środowiska więziennego.

Ad 1) **Opieka psychologiczna.** Zadania związane z opieką psychologiczną wobec więźniów polegają na poradnictwie i pomocy w indywidualnych problemach. Są one szczególnie istotne dla osoby pierwszy raz karanej, na początku jej pobytu w zakładzie karnym. W tym okresie skazany doświadcza wielu trudności

¹⁷⁹ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więzienniej.

¹⁸⁰ J. Stanik. *Związki psychologii z prawem*. „Przegląd Psychologiczny” 1985 nr 4 s. 992-994.

¹⁸¹ Szostak, jw. s. 191.

zarówno o charakterze adaptacyjnym – ze względu na brak wiedzy dotyczącej realiów więziennych, jak również z powodu zmiany dotychczasowego stylu życia i zerwania kontaktów z najbliższymi¹⁸². Ważne jest to, aby psycholog – przygotowując do pobytu w warunkach izolacyjnych – potrafił przekonać osadzonego do aktywnego uczestnictwa w działaniach o charakterze resocjalizacyjnym. Dzięki zmotywowaniu więźnia do realizowania indywidualnego programu poprawczego może on w mniejszym stopniu doświadczać problemów wynikających z warunków izolacyjnych oraz uzyskać większą odporność na wpływy subkulturowe i manipulację ze strony innych skazanych. Aktualnie dominuje jednak opinia, że obowiązujące standardy opieki psychologicznej w stosunku do więźniów, którzy rozpoczynają odbywanie kary, są nieadekwatne i mało skuteczne¹⁸³.

Ważne jest również to, aby profesjonalna pomoc była dostępna dla osadzonego przez cały okres jego pobytu w zakładzie karnym. Duża dostępność doradztwa psychologicznego jest uzasadniona tym, że odbywanie kary izolacyjnej stanowi rodzaj długotrwałego stresu, który może prowadzić do trudności w sferze intelektualnej, emocjonalnej i/lub w zachowaniach więźnia. Możliwość indywidualnego kontaktu z psychologiem, w sytuacji gdy osoba doświadcza dużego nasilenia trudności, może pomóc w ich rozwiązaniu lub przyczynić się do podjęcia działań o charakterze terapeutycznym. Poradnictwo psychologiczne w trakcie odbywania kary przez skazanych dotyczy przede wszystkim rozwiązywania problemów indywidualnych i konfliktów interpersonalnych, ale pomaga również w utrzymywaniu przez osadzonych higieny psychicznej poprzez uczenie konstruktywnego wypełniania czasu wolnego i realizowania zainteresowań czy udzielanie porad dotyczących sposobów rozładowywania napięcia psychicznego¹⁸⁴. Wsparcie psychologiczne w sposób szczególnie powinno być kierowane do osób, które są dyskryminowane przez innych. Tyranizowanie, ryzyko ataku, uprzedzenia, nadużycia i/lub ośmieszanie powodują szczególne zapotrzebowanie na profesjonalną pomoc¹⁸⁵.

Zasadność dużej dostępności doradztwa psychologicznego w warunkach więziennych potwierdzają analizy empiryczne. W badaniach mających na celu poszukiwanie skutecznych form pracy penitencjarnej ze sprawcami przemocy w rodzinie ponad połowa badanych (53%) stwierdziła, że największe znaczenie w tym względzie mają indywidualne kontakty i spotkania z psychologiem¹⁸⁶. Skuteczność profesjonalnego wsparcia stanowi wynik określonych postaw etyczno-zawodowych, tworzenia atmosfery zaufania i dyskrecji, poszukiwania istoty zaistniałych trudności wspólnie z podopiecznym, realnej oceny problemu oraz rzetelnego przedstawiania możliwości jego rozwiązania¹⁸⁷.

¹⁸² Chmielewska, jw. s. 176.

¹⁸³ L. Birmingham. *The mental health of prisoners*. „Advances in Psychiatric Treatment” 2003 nr 9 s. 197.

¹⁸⁴ A. Nawrocki. *Rola i zadania psychologów w wykonywaniu kary*. W: *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna* s. 232-233.

¹⁸⁵ T. Maden. *The mental health of prisoners*. „Advances in Psychiatric Treatment” 2003 t. 9 s. 197.

¹⁸⁶ J. Mazur. *Powrót do środowiska rodzinnego sprawcy przemocy domowej – nadzieja na poprawę czy dalsza przemoc*. W: *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*. Red. J. Świątko, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2004 s. 286.

¹⁸⁷ M. Stepulak. *Tajemnica zawodowa psychologa*. Lublin RW KUL 2001 s. 165-166.

Ad 2) Współorganizowanie i realizowanie zabiegów resocjalizacyjnych.

Zadania psychologów związane z resocjalizacją dotyczą planowania i realizacji indywidualnych programów oddziaływań.

Z perspektywy kilku lat obowiązywania nowych regulacji wykonywania kary pozbawienia wolności można sformułować pogląd, że system programowanego oddziaływania powoduje największe problemy realizacyjne. Wynika to z faktu, że wykonywanie sankcji izolacyjnych odbywa się w warunkach przeludnienia zakładów karnych, niedoinwestowania więziennictwa i braków etatowych w służbach penitencjarnych. Wydaje się również, że idea wdrażania tego systemu została od początku wypaczona. Przyjęto bowiem założenie, że powinien on stanowić podstawowy sposób wykonywania kary pozbawienia wolności. Stąd objęto nim bardzo dużą liczbę osadzonych, bez względu na warunki zakładu karnego i motywację skazanych. W latach 1998-2002 w systemie programowanego oddziaływania odbywało karę rocznie ok. 62,1% ogólnej populacji więźniów. Z wymienionych względów zalety tego systemu, polegające na upodmiotowieniu wykonywanej sankcji i wymuszeniu resocjalizacyjnej aktywności skazanego, często są niweczone lub w znacznym stopniu odbiegają od standardów wyznaczonych przez jego twórców¹⁸⁸.

Prawidłowe wykonywanie kary izolacyjnej w systemie programowanego oddziaływania wymaga spełnienia kilku warunków. Po pierwsze – należy przyjąć zasadę, że w aktualnych realiach penitencjarnych stosowanie tego systemu powinno mieć charakter wyjątkowy, a nie podstawowy. Po drugie – należy stworzyć odpowiednią bazę materialną i kadrową. Dotyczy to szczególnie zwiększenia liczby etatów wychowawców w taki sposób, aby można było pracować z małymi grupami podopiecznych. Po trzecie – powinno nastąpić doskonalenie umiejętności personelu więziennego w zakresie diagnozy penitencjarnej, prognozy kryminologiczno-społecznej oraz umiejętności konstruowania indywidualnych programów oddziaływania¹⁸⁹.

Przedstawione postulaty dotyczące kadry odpowiedzialnej za przygotowanie i realizację indywidualnego programu resocjalizacyjnego wprost odnoszą się do kompetencji psychologicznych. Uwzględnianie czynników podmiotowych sprawia, że proces poprawczy więźnia uzyskuje indywidualny charakter, co w konsekwencji prowadzi do redukcji zjawiska standaryzacji stosowania środków resocjalizacyjnych i zapewnienia ich większej skuteczności w wyniku dopasowania do potrzeb skazanych¹⁹⁰.

Kompetencje psychologa, polegające na rozpoznawaniu resocjalizacyjnych potrzeb izolowanego, a następnie dostosowaniu do nich odpowiednich środków, dotyczą przede wszystkim diagnostyki penitencjarnej. Działania tego typu stanowią podstawę do opracowania i ewentualnych korekt indywidualnych programów oddziaływań wychowawczych. W procesie psychokorekcyjnym powinny być jednak w dużym stopniu wykorzystywane metody pracy psychologicznej – szczególnie w zakresie wychowania do pracy, motywowania do nauki (redukcja niechęci lub

¹⁸⁸ A. Nawój. *System programowanego oddziaływania w teorii i w praktyce*. W: *Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży*. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 137-138.

¹⁸⁹ Nawój, jw. s. 137-138.

¹⁹⁰ Chmielewska, jw. s. 168-171.

łęku przed szkołą), rozbudzania zainteresowań i poradnictwa rodzinnego. Stosowanie nowych i niekonwencjonalnych metod w procesie poprawczym jednostki uzasadniają również postawy więźniów wobec do wpływów psychokorekcyjnych. Wyniki badań wskazują, że skazani w niewielkim stopniu oczekują od wychowawców starań resocjalizacyjnych, związanych z realizacją indywidualnego programu oddziaływań. Uważają natomiast, że w pierwszej kolejności wychowawcy powinni spełniać wobec osadzonych funkcje organizacyjno-administracyjne, czyli składać wnioski o nagrody lub warunkowe przedterminowe zwolnienie, rozwiązywać sprawy bytowe, wydawać opinie i organizować zajęcia oświatowe. W opiniach więźniów wyraźnie zaznaczają się postawy roszczeniowe, ukierunkowane na eskalację żądań i wymagań stawianych pod adresem kadry penitencjarnej¹⁹¹.

Ad 3) **Kształtowanie środowiska więziennego.** Jeżeli wykonywanie kary pozbawienia wolności ma wpłynąć na ukształtowanie społecznie pożądanego postaw, to muszą temu sprzyjać warunki systemu penitencjarnego. Zakład karny stanowi podstawowe środowisko społeczne, w którym odbywa się proces poprawczy więźniów. W związku z tym zarówno organizacja życia wewnątrz obiektu, jak i relacje interpersonalne powinny być podporządkowane idei resocjalizacji¹⁹². Bardzo ważnym czynnikiem wzmacniającym proces poprawczy są wewnątrzwięzienne relacje interpersonalne – stosunki między skazanymi, stosunki między zatrudnionymi, a także kontakty: skazani – personel. W związku z tym za formowanie środowiska sprzyjającego poprawie są odpowiedzialni wszyscy ci, którzy je tworzą – specjaliści zajmujący się resocjalizacją, funkcjonariusze i sami więźniowie¹⁹³. Stosowanie metod pracy psychologicznej powinno korzystnie wpływać na środowisko penitencjarne. Oddziaływania psychologa służące temu celowi powinny skupiać się przede wszystkim na przeciwdziałaniu wpływom podkultury więziennej, która jest istotnym czynnikiem kryminalizacji i wiktymizacji więźniów. Skuteczność podejmowanych inicjatyw w tym kierunku zależy od: 1) właściwego rozpoznania przejawów subkultury więziennej w określonym zakładzie karnym, 2) odpowiedniego przygotowania i współpracy personelu – kadry penitencjarnej i funkcjonariuszy – w celu osłabiania pozycji nieformalnych przywódców i zwiększania kontroli nad aktywnymi uczestnikami takich grup, 3) tworzenia mikrośrodków sprzyjających bezpieczeństwu i poprawie – właściwe rozmieszczenie w celach mieszkalnych i adekwatne dopasowanie do grup wychowawczych, 4) konsekwentnego realizowania indywidualnego programu resocjalizacji dostosowanego do potrzeb skazanego¹⁹⁴.

Ważnym zadaniem psychologa w zakresie redukcji wpływów podkulturowych jest praca wychowawcza z młodocianymi. Ze względu na silną identyfikację z normami podkulturowymi i duże nasilenie zachowań agresywnych do pracy z tą grupą powinni być desygnowani wychowawcy charakteryzujący wysokim profe-

¹⁹¹ D. Pstrąg, J. Rejman. *Oczekiwania skazanych wobec wychowawców więziennych*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 377-388.

¹⁹² Lewicki i in., jw. s. 432-433; E. Bielicki. *Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca*. Bydgoszcz Wyd. WSP 1991 s. 20-34; H. Machel. *Resocjalizacyjne znaczenie zatrudnienia skazanych*. „*Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*” 1985 nr 16 s. 177-179.

¹⁹³ Paweła. *Prawo karne wykonawcze* s. 204-205.

¹⁹⁴ B. Hołyst. *Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 86; Szymczak, jw. s. 145-151.

sjonalizmem i odpowiednimi predyspozycjami osobowościowymi¹⁹⁵. Zwiększenie liczby psychologów, którzy zajmują się młodocianymi, uzasadnia również fakt, że zarówno w Polsce, jak i w innych państwach obserwuje się zjawisko odmładzania populacji skazanych. Jego skutkiem jest wzrost zachowań patologicznych w środowisku penitencjarnym – konfliktów interpersonalnych, aktów agresji skierowanych do słabszych więźniów i przejawów autoagresji¹⁹⁶.

Aktywne przeciwdziałanie nieformalnym zasadom regulującym stosunki interpersonalne w zakładzie karnym stanowi rodzaj wyzwania również z tego powodu, że skazani nie akceptują tego rodzaju inicjatyw. W opinii więźniów kontakty w społeczności osadzonych powinny kształtować się poza sferą działalności wychowawczej, dlatego są oni przeciwni temu, aby personel penitencjarny angażował się w rozwiązywanie problemów na oddziale, przeciwdziałał nieformalnej strukturze więziennej oraz zajmował zdecydowane stanowisko wobec norm subkulturowych. Najbardziej radykalne postawy niezależności i autonomii w funkcjonowaniu społeczności osadzonych manifestują młodociani. W ich opinii „wychowawca-urzędnik” ma pełnić jedynie doraźną działalność usługową¹⁹⁷.

2.4.2. Metody pracy psychologicznej

Aktualnie w światowej polityce kryminalnej zaznaczają się dwie tendencje w zakresie stosowania środków oddziaływań penitencjarnych. Pierwsza z nich jest związana ze zwiększaniem liczby specjalistycznych programów resocjalizacyjnych. Wynika to przede wszystkim z coraz większego nacisku na pozytywną readaptację społeczną więźniów. Prawidłowość tego typu jest zauważalna nawet w retributywnej polityce kryminalnej w USA. W związku z tym w zakładach karnych coraz częściej są realizowane specjalistyczne programy, mające na celu zmniejszanie analfabetyzmu, trening pracy i nabywanie większych umiejętności potrzebnych do radzenia sobie w życiu¹⁹⁸. Istnienie takich programów uzasadniają jeszcze inne korzyści. Wśród nich należy wymienić redukcję bezczynności skazanych, konstruktywne zorganizowanie ich wolnego czasu, a także lepsze przystosowanie osadzonych do warunków więziennych¹⁹⁹.

Druga tendencja w ramach resocjalizacji penitencjarnej polega na wprowadzaniu różnorodnych programów, posiadających uzasadnienie teoretyczne, szczególne

¹⁹⁵ Machel. *Agresja i przemoc wśród więźniów* s. 472-473; Rózański, jw. s. 458-463; A. Chmura. *Resocjalizacja narkomanów oraz osób zagrożonych HIV/AIDS w polskim modelu penitencjarnym*. W: *Narkomania – HIV/AIDS, zagrożenia społeczne, profilaktyka, terapia, resocjalizacja*. Red. S. Kawula, H. Machel. Gdańsk Wyd. Połczek 1993 s. 56-59; E. Opawska. *Diagnostyka i programowanie resocjalizacji narkomanów oraz osób zagrożonych HIV/AIDS w warunkach aresztu śledczego*. W: *Narkomania – HIV/AIDS, zagrożenia społeczne, profilaktyka, terapia, resocjalizacja* s. 98-101; E. Opawska, G. Czajkowski. *Metody oddziaływań wobec narkomanów*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 486-491.

¹⁹⁶ Hołyst. *Kryminologia* s. 1395.

¹⁹⁷ Pstrąg, Rejman, jw. s. 377-388.

¹⁹⁸ F. Cullen, P. Gendreau. *From nothing works to what works: Changing professional ideology in the 21st century*. „Prison Journal” 2001 t. 27 s. 313-338.

¹⁹⁹ G. Walters. *Recidivism in Released Lifestyle Change Program Participants*. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 1 s. 50-65; D. Lovell, D. Allen, C. Johnson, R. Jemelka. *Evaluating the effectiveness of residential treatment for prisoners with mental illness*. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 28 s. 83-104; J. Bonta, S. Wallace-Capretta, J. Rooney. *A quasi-experimental evaluation of an intensive rehabilitation supervision program*. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 27 s. 312-329.

we opracowanie oraz możliwości integracji z innymi oddziaływaniami penitencjarnymi, z jednoczesnym badaniem ich skuteczności²⁰⁰. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają kryteria akredytowania programów, które były realizowane w więzieniach angielskich w latach 2001-2002. Przyjęte do wdrażania strategii musiały spełniać następujące warunki²⁰¹: 1) dostosowanie do potrzeb skazanych – zakłada to przeprowadzenie diagnozy penitencjarnej i opracowanie form pracy adekwatnych do istniejącego zapotrzebowania, 2) istnienie bazy teoretycznej i akceptacja specjalistów zajmujących się oddziaływaniami poprawczymi wśród skazanych, 3) różnorodność celów, 4) posiadanie niezbędnych zasobów do realizacji programu, 5) precyzyjne określenie kosztów realizacyjnych, 6) systematyczne badanie skuteczności prowadzonych działań.

Specjalistyczne programy psychologiczne mają charakter psychoterapii resocjalizacyjnej. W ogólnym sensie oznacza to zastosowanie każdej metody, która ma łagodzący lub leczniczy wpływ na zaburzenia w zachowaniu jednostki²⁰². Aktualne tendencje w stosowaniu oddziaływań psychologicznych w procesie resocjalizacji wyrażają się w podejściu eklektycznym (integracyjnym), które polega na łączeniu metod i technik, należących pierwotnie do różnych szkół i orientacji. Kojarzenie metod wynika przede wszystkim z konieczności dostosowania terapii do potrzeb jej uczestników²⁰³. Skuteczność procesu resocjalizacji wymaga stworzenia takiego modelu psychologicznych oddziaływań, który służy redukcji osobowościowych czynników ryzyka zachowania przestępczego, ale jednocześnie motywuje osobę do dalszego uczestnictwa w programie. Pozytywny stosunek do udziału w zajęciach stanowi wynik dostosowania przekazywanych treści do poziomu funkcjonowania psychicznego więźnia. Program powinien być prowadzony w taki sposób, aby osoba izolowana mogła zrozumieć przekazywaną treść, a następnie nauczyła się określonych umiejętności²⁰⁴.

We współczesnej psychoterapii resocjalizacyjnej zachodzą tendencje polegające na²⁰⁵: 1) skracaniu czasu psychoterapii – odchodzenie od terapii długoterminowej na rzecz oddziaływań krótkoterminowych, 2) koncentracji na terapii grupowej, 3) przeniesieniu punktu ciężkości z zaburzeń na dodatnie strony funkcjonowania osoby w celu wykorzystywania pozytywnych zasobów osobowościowych.

Stosowanie psychologicznych programów o charakterze zespołowym – psychoterapii grupowej – w resocjalizacji skazanych jest uzasadnione zarówno ze względu

²⁰⁰ J. Waltz, M. Addis, K. Koerner, N. Jacobsen. *Testing the integrity of a psychotherapy protocol: Assessment of adherence and competence*. „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 1993 nr 61 s. 620-630; D. Antonowicz, R. Ross. *Essential components of successful rehabilitation programs for offenders*. „International Journal of Offender Rehabilitation and Comparative Criminology” 1994 nr 38 s. 97-104; C. Hollin. *The meaning and implications of programme integrity*. W: *What works: Effective Methods to Reduce Reoffending*. Red. J. McGuire. Chichester John Wiley 1995 s. 195-208; J. McGuire. *Defining correctional programs*. „Forum on Corrections Research” 2000 nr 2 s. 5-9.

²⁰¹ S. Rex, A. Bottoms. *Evaluating the evaluators: Researching the accreditation of offender programmes*. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2003 nr 4 s. 365-366.

²⁰² A. Reber, E. Reber. *Słownik psychologii*. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2000 s. 600.

²⁰³ Bartkowicz, jw. s. 27-28.

²⁰⁴ D. Simourd, M. Olver. *The Future of Criminal Attitudes Research and Practice*. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 4 s. 442-443.

²⁰⁵ Bartkowicz, jw. s. 26-28.

na możliwości zwiększenia ich zdolności readaptacyjnych w okolicznościach wolnościowych, jak i wzrost przystosowania do warunków więziennych. Wynika to z faktu, że istotą grupowych oddziaływań psychologicznych jest koncentracja na relacjach, jakie zachodzą między uczestnikami spotkania. Ich analiza służy rozwojowi wglądu w motywację i charakter postępowania jednostki w relacjach międzyludzkich²⁰⁶. Przepracowanie określonych problemów w kontaktach interpersonalnych może przyczynić się w znacznym stopniu do wzrostu adaptacyjności zachowań. Bardzo ważnym czynnikiem w procesie grupowych oddziaływań psychologicznych jest również dostarczanie nadziei. Jest to szczególnie istotny czynnik w przypadku osób przebywających w więzieniu, gdzie dominują emocje negatywne, bierność i apatia. W takiej sytuacji uzyskiwanie nadziei zwiększa szanse skuteczności innych starań poprawczych²⁰⁷. Istotnym czynnikiem psychokorekcyjnym jest również wspólnota doświadczeń osób uczestniczących w zajęciach terapeutycznych. Dzielenie się swoimi problemami sprzyja poczuciu ulgi oraz tworzeniu zaufania i otwartości na drugiego człowieka. W trakcie zajęć z więźniami szczególne znaczenie ma przepracowanie problemów związanych z poczuciem własnej wartości, wstydem, winą i/lub krzywdą, które przeżywa większość skazanych. Terapia zespołowa służy także rozwojowi społecznych umiejętności, ponieważ uczestnicy mogą nauczyć się kompetencji interpersonalnych na podstawie obserwacji zachowań innych skazanych. Psychoterapia grupowa zajmuje się również problemami emocjonalnymi. Uświadamianie emocji – szczególnie negatywnych – następuje w wyniku pozytywnych i negatywnych wzmocnień od innych uczestników spotkania. Dzięki temu osoba uzyskuje większą świadomość własnych reakcji emocjonalnych i uczy się wyrażać silne uczucia w taki sposób, aby nie zagrażać innym. Równie ważnym elementem, który jest przepracowywany w ramach terapii zbiorowej, jest analiza czynników egzystencjalnych związanych z rozpoznawaniem najważniejszych prawd życiowych – piękna życia, nieuchronności cierpienia i śmierci, istnienia innych ludzi, stawiania czoła problemom związanym z życiem i śmiercią, odpowiedzialności za własne życie. Dzięki takim zajęciom osadzony ma większą szansę, aby odnaleźć swoje miejsce w życiu, zarówno w warunkach więziennych, jak i na wolności²⁰⁸.

2.5. Stan polskiej resocjalizacji penitencjarnej

Skuteczność oddziaływań poprawczych w warunkach więziennych zależy od różnych czynników – m.in. od profesjonalizmu personelu, rodzaju oddziaływań psychokorekcyjnych, podatności więźniów na oddziaływania poprawcze i wpływów subkulturowych²⁰⁹.

²⁰⁶ B. Ballinger, I. Yalom. *Group therapy in practice*. W: *Comprehensive textbook of psychotherapy: Theory and practice*. Red. B. Bongar, L. Beutler. New York, Oxford University Press 1995 s. 189-204.

²⁰⁷ I. Yalom. *The theory and practice of group psychotherapy*. New York Basic Books 1995 s. 4.

²⁰⁸ R. Morgan, C. Winterowd. *Interpersonal Process-Oriented Group Psychotherapy With Offender Populations*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2002 nr 4 s. 469-471.

²⁰⁹ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 30.

Jednak najważniejszym z nich jest kolizja funkcji izolacyjnej i resocjalizacyjnej kary pozbawienia wolności. Struktura i działanie instytucji penitencjarnych w Polsce potwierdzają, że to właśnie funkcja izolacyjna zdecydowanie dominuje nad resocjalizacyjną. W związku z tym pobyt w więzieniu częściej stanowi rodzaj odwetu niż środek o charakterze wychowawczym.

Resocjalizacja penitencjarna opiera się na założeniu, że uspołecznianie przestępcy w zamkniętych warunkach i w sztucznie tworzonych grupach wychowawczych, zostanie przeniesione na funkcjonowanie społeczne na wolności. W praktyce przedstawione założenie jest realizowane za pomocą represyjnego stosowania środków resocjalizacyjnych, którym nie towarzyszą oddziaływania o charakterze terapeutycznym. Proces poprawczy jest dodatkowo utrudniony przez wpływy subkultury więziennej i degradacyjne skutki izolacji społecznej. Wymienione prawidłowości przyczyniły się do ukształtowania modelu oddziaływań poprawczych, który pozostaje w sprzeczności z istotą procesu socjalizacji²¹⁰. Zjawisko to zostało określone mianem „entropii penitencjarnej”. Jej cechą charakterystyczną jest to, że warunki, które w dużym stopniu utrudniają prawidłowe funkcjonowanie jednostki, mają służyć autentycznemu przełomowi moralnemu i w ten sposób zapobiegać powrotności do przestępstwa. Dlatego w praktyce takie przypadki są rzadkością²¹¹.

Problemy w urzeczywistnieniu resocjalizacji penitencjarnej potwierdzają również opinie osób wielokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności. Recydywiści sceptycznie ustosunkowują się do możliwości poprawy w warunkach więzennych. Zakłady karne stanowią raczej miejsce doskonalenia umiejętności przestępczych i pozostawania pod wpływem subkultury więziennej, przed którą można się bronić, ale wymaga to dużej odwagi. W przekonaniu badanych poprawa moralna więźnia jest jednak możliwa. Zależy ona od osobistej decyzji i postępowania skazanego, ale także od pomocy ze strony innych – przede wszystkim od wsparcia osób posiadających autorytet i od postawy bliskich²¹².

Kolizja izolacyjnej i poprawczej funkcji kary pozbawienia wolności przekłada się na możliwości oddziaływań psychologów w resocjalizacji penitencjarnej. System zatrudniania, doskonalenia i szkolenia kadr jest podporządkowany sprawiedliwościowym koncepcjom kary, co skutkuje niewielką uwagą w zakresie wykorzystywania kompetencji psychologicznych²¹³. Odzwierciedlają to informacje zawarte w tabeli 13., które dotyczą wykształcenia penitencjarnej kadry wychowawczej w latach 2000-2004, oraz dane dotyczące realizowanych programów resocjalizacyjnych w 2004 r.

²¹⁰ W. Ambrozik. *Resocjalizacja osadzonych w codzienności działania*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 73-75.

²¹¹ B. Hołyst. *Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 69-70.

²¹² L. Tyszkiewicz. *Zakład karny w relacjach i opiniach recydywistów*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 239-240.

²¹³ Ambrozik, jw. s. 76-78.

Tabela 13. Wykształcenie wychowawców działów penitencjarnych w latach 2000-2004²¹⁴

Rok	Ogółem	Wykształcenie wychowawców							
		Wyższe						Średnie	
		Pedago- giczne	Psycholo- giczne	Socjolo- giczne	Prawnicze	Inne	Techniczne	Studium nauczy- cielskie	Inne
2000	1461	781	12	32	75	273	102	24	162
2001	1482	846	10	37	80	279	82	18	130
2002	1479	864	10	36	80	289	79	12	109
2003	1477	909	14	36	77	283	64	10	84
2004	1551	968	15	60	77	300	59	9	63

Na podstawie przedstawionych informacji można stwierdzić, że aktualnie w polskich więzieniach psychologowie nie prowadzą oddziaływań resocjalizacyjnych. Wynika to z faktu, że wśród ogółu zatrudnionej kadry wychowawczej, która w latach 2000-2004 wynosiła ok. 1 500 osób, była znikoma liczba psychologów – od 10 do 15 osób w poszczególnych latach. Świadczy to o zahamowaniu rozwoju psychologii na gruncie więziennictwa polskiego. Podobne tendencje występowały w trzech ostatnich dekadach w USA, kiedy zaznaczała się retrybutywna polityka karaniami. Jednak w odróżnieniu od polskiego systemu penitencjarnego, w Stanach Zjednoczonych aktualnie występuje tendencja do zwiększania liczby psychologów w zakładach karnych. Do ich podstawowych zadań należy prowadzenie programów resocjalizacyjnych i terapeutycznych oraz kierowanie procesem poprawczym skazanych²¹⁵.

Liczba realizowanych programów resocjalizacyjnych w polskich zakładach karnych jest również zbyt mała w stosunku do populacji osadzonych, mimo zwiększenia ilości zintegrowanych oddziaływań, prowadzonych poza systemem terapeutycznym przez kadrę działów penitencjarnych. Według danych z 2004 r. zrealizowano ogółem 496 programów w następujących kategoriach²¹⁶:

- edukacji kulturalnej, oświatowej i obywatelskiej;
- profilaktyki agresji i przemocy;
- zapobiegania uzależnieniom;
- profilaktyki HIV/AIDS;
- promocji zdrowia;
- aktywizacji zawodowej;
- kultury fizycznej i sportu.

Wśród specjalistów zajmujących się resocjalizacją penitencjarną dominuje jednak opinia, że struktura realizowanych programów nie była wprost ukierunkowana na redukcję czynników przestępczości powrotnej i nie uwzględniała w pełni założeń wynikających z teorii kryminologicznych²¹⁷.

²¹⁴ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

²¹⁵ S. Brodsky. *Judging the Progress of Psychology in Corrections – The Verdict Is Not Good*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 2 s. 141-145.

²¹⁶ A. Majcherczyk. *Programy resocjalizacji skazanych – głos w dyskusji o stanie i perspektywach więziennictwa*. „Przeгляд Więziennictwa Polskiego” 2006 nr 52-53 s. 26.

²¹⁷ Tamże, s. 30.

3. ODDZIAŁYWANIA TERAPEUTYCZNE

Działalność terapeutyczna na terenie więzienia wynika z faktu, że do zakładów karnych trafia duża liczba osób z zaburzeniami w funkcjonowaniu psychicznym, co potęguje ich niedostosowanie zarówno do warunków izolacji penitencjarnej, jak i do życia po opuszczeniu zakładu karnego.

3.1. Zaburzenia zdrowia psychicznego w populacji skazanych

W celu ukazania nasilenia różnego typu trudności psychicznych zostanie zaprezentowany przegląd analiz empirycznych dotyczący tej problematyki. W badaniach amerykańskich obejmujących ponad 34 tys. skazanych stwierdzono, że u ok. 65% występują różnego typu problemy w zdrowiu psychicznym, w tym u ok. 15% poważne zaburzenia. Analizy ogólnej populacji więźniów w Wielkiej Brytanii wskazały na tego typu trudności u 38,8%. Natomiast w badaniach polskich przeprowadzonych na grupie 1 510 osadzonych odchylenia od normy psychicznej o różnym stopniu nasilenia występowały u 38% więźniów²¹⁸. Zaprezentowane poniżej wyniki mają na celu wskazanie prawidłowości w zakresie występowania u skazanych:

- 1) chorób psychicznych,
- 2) upośledzenia umysłowego,
- 3) antyspołecznego zaburzenia osobowości,
- 4) używania substancji psychoaktywnych,
- 5) zaburzeń emocjonalnych.

Ad 1) **Choroby psychiczne.** Przegląd danych z 12 krajów obejmujący grupę 22 790 badanych wskazał, że w populacji więziennej w zakresie zaburzeń psychiatrycznych zaznacza się przede wszystkim depresja (10% u mężczyzn i 12% u kobiet) oraz różnego typu psychozy (3,7% wśród mężczyzn i 4% u kobiet)²¹⁹. Należy zaznaczyć, że nie było istotnych różnic między nasileniem chorób psychicznych w populacjach skazanych ani ze względu na kraj, w którym dokonano analiz, ani z uwagi na czas ich prowadzenia.

Inne badania również potwierdzają, że najczęściej występującym zaburzeniem psychicznym w populacji więziennej jest depresja. Niepełne symptomy tego zespołu chorobowego występują u ok. 50% skazanych. Najczęściej w postaci następują-

²¹⁸ Maden, jw. s. 193; Kempa, jw. s. 258; W. Camara, J. Nathan, A. Puente. *Psychological test usage: Implications in professional psychology*. „Professional Psychology: Research & Practice” 2000 nr 31 s. 141-154; M. Black, J. Forbey, Y. Ben-Porath, J. Graham, J. McNulty, S. Anderson, K. Burlew. *Using Minnesota Multiphasic Personality Inventory-2 (MMPI-2) to Detect Psychological Distress and Dysfunction in a State Correctional Setting*. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 6 s. 743-748; B. Hatfield, T. Ryan, L. Pickering, H. Burroughs, R. Crofts. *The mental health of residents of approved premises in the Greater Manchester probation area: A cohort study*. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 102; Kempa, jw. s. 258; J. Walsh, D. Holt. *Jail diversion for people with psychiatric disabilities: The sheriffs perspective*. „Psychiatric Rehabilitation Journal” 1999 nr 2 s. 153-160.

²¹⁹ S. Fazel, J. Danesh. *Serious mental disorder in 23 000 prisoners: a systematic review of 62 surveys*. „Lancet” 2002 nr 359 s. 545-550.

cych oznak²²⁰: 1) w wymiarze kognitywnym – pesymizmu, poczucia porażki, niezadowolenia z siebie, poczucia winy, samooskarżania; 2) w wymiarze wegetatywnym – utraty apetytu, zmniejszenia wagi, hipochondrii; 3) w wymiarze emocjonalnym – smutku, drażliwości, płaczliwości; 4) w wymiarze behawioralnym – apatii i społecznego wycofania. Występowanie depresji pełnoobjawowej jest szacowane między 5 a 30% populacji osadzonych²²¹. Liczba objawów chorobowych zwiększa się w sytuacji, kiedy skazani mają trudności z przystosowaniem się do warunków więziennych – największe nasilenie symptomów występuje u najmłodszych (poniżej 20 r.ż.) i u osób pierwszy raz karanych²²². Emocjonalne załamanie więźniów może zakończyć się samobójstwem, stanowiącym ekstremalną reakcję na trudności wynikające zarówno z choroby, jak i problemów adaptacyjnych²²³. Częstością reakcją ucieczkową od doświadczanych oznak depresji jest również używanie alkoholu i/lub leków²²⁴.

Ad 2) **Upośledzenie umysłowe**. Analiza polskich statystyk więziennych w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. wykazała, że ok. 20% osadzonych charakteryzuje się obniżonym poziomem rozwoju umysłowego²²⁵. W innych polskich badaniach stwierdzono, że niedorozwój tego rodzaju występuje u ok. 10% populacji więziennej²²⁶. Skazani upośledzeni umysłowo cechują się mniejszymi zdolnościami przystosowawczymi w zakresie porozumiewania się, trybu życia, uspołecznienia oraz samodzielności w podejmowaniu decyzji i zachowaniach²²⁷.

Ad 3) **Antyspołeczne zaburzenie osobowości**. Wśród więźniów zaznacza się również częste występowanie zaburzeń osobowości o charakterze antyspołecznym. W ustaleniach amerykańskich i angielskich wskaźniki tego typu trudności wahają się w granicach od ok. 15 do 65% osadzonych, przy czym przejawy głębokiego zaburzenia osobowości o charakterze antyspołecznym zaznaczają się między 8 a 11% tej populacji²²⁸. W polskich badaniach kryminologicznych również wystę-

²²⁰ J. Boothby, T. Durham. *Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory*. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 1 s. 119.

²²¹ L. Eyestone, R. Howell. *An epidemiological study of attention-deficit hyperactivity disorder and major depression in a male prison population*. „Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law” 1994 nr 22 s. 181-193; H. Herrman, P. McGorry, J. Mills, B. Singh. *Hidden severe psychiatric morbidity in sentenced prisoners: An Australian study*. „American Journal of Psychiatry” 1991 nr 148 s. 236-239; J. Chiles, E. Von Cleve, R. Jemelka, E. Trupin. *Substance abuse and psychiatric disorders in prison inmates*. „Hospital and Community Psychiatry” 1990 nr 41 s. 1132-1134.

²²² Boothby, Durham, jw. s. 116-117.

²²³ H. Toch. *Mosaic of despair: Human breakdowns in prison*. Washington APA 1992.

²²⁴ L. Winfree, G. Mays, J. Crowley, B. Peat. *Drug history and prisonization: Toward understanding variations in inmate institutional adaptations*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 1994 nr 38 s. 281-295.

²²⁵ T. Kolarczyk. *Skazani nadużywający alkoholu i uzależnieni*. W: *Rozwój penitencjarystyki w PRL* s. 21; M. Jarosz. *Samobójstwa*. Warszawa PWN 1997 s. 170-181; M. Gordon. *Sprawcy przestępstw seksualnych*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1998 nr 20-21 s. 70-82.

²²⁶ Kempa, jw. s. 258.

²²⁷ J. Kostrzewski. *Upośledzenie umysłowe*. W: *Encyklopedia psychologii*. Red. W. Szewczuk. Warszawa Fundacja Innowacja 1998 s. 941-944.

²²⁸ B. Klingenberg, S. Lang, J. Freidenfelt, P. Alm. *Wskaźniki ryzyka i sytuacje stresowe powiązane psychospołecznymi zaburzeniami o charakterze rozhamowania*. W: *Osobowość a ekstremalny stres*. Red. J. Strelau. Gdańsk, GWP 2004 s. 83-84; Maden, jw. s. 193; Camara i in., jw. s. 141-154; Black i in., jw. s. 743-748; Fazel, Danesh, jw. s. 573; Hatfield i in., jw. s. 102.

pują rozbieżności w odsetkach więźniów z rozpoznaniem psychopatii – od 5 do 52%²²⁹. W analizach empirycznych stwierdzono również, że prawdopodobieństwo antyspołecznego zaburzenia osobowości wzrasta w sytuacji wystąpienia dwóch czynników: 1) wczesnego konfliktu z prawem karnym – w przypadku osób, które popełniały czyny karalne jako nieletni odsetek ten wynosił 48%; 2) większej liczby skazań – u osób jednokrotnie karanych odsetek psychopatów wahał się w granicach 35%, u więźniów dwukrotnie karanych – 52%, a u osób osadzonych 4 lub więcej razy – 96%²³⁰.

Ad 4) **Używanie substancji psychoaktywnych.** Na szczególną uwagę zasługują trudności w funkcjonowaniu skazanych, które stanowią skutek używania, nadużywania lub uzależnienia od substancji psychoaktywnych. Badania ogólnonarodowe przeprowadzone w USA w 1997 r. wskazały, że około połowa osadzonych przebywających w więzieniach stanowych i 1/3 osób przebywających w federalnych zakładach karnych popełniło przestępstwo pod wpływem narkotyku lub alkoholu. Według danych wymiaru sprawiedliwości USA z 1998 r. od 40 do 80% sprawców, w zależności od rodzaju popełnionego czynu, było pod wpływem substancji psychoaktywnej (alkoholu lub innego środka odurzającego) w czasie popełnienia przestępstwa²³¹.

W literaturze przedmiotu toczą się dyskusje dotyczące związku między intoksykacją a przestępczymi zachowaniami agresywnymi. Część hipotez zakłada, że związek ten jest pozorny. Zachowanie agresywne stanowi raczej wynik zależności między spożywaniem środków chemicznych a jakimś czynnikiem trzecim, np. osobowością antyspołeczną, a dopiero taka wiązka wpływa na stosowanie przemocy. Natomiast część hipotez przyjmuje założenie, że intoksykacja chemiczna, następująca bezpośrednio przed popełnieniem czynu karalnego, wpływa przede wszystkim na osłabienie procesu samokontroli, a tym samym prowadzi do wzrostu agresywności i przestępstw z użyciem przemocy²³². Potwierdzeniem drugiego stanowiska są przedstawione poniżej wyniki badań. W populacji osób karanych za przestępstwo zgwałcenia zauważono, że 83% sprawców znajdowało się pod wpływem alkoholu²³³. Tylko 26% mężczyzn aresztowanych z powodu stosowania przemocy nie

²²⁹ Z. Ostrianska. Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych. „Archiwum Kryminologii” 1976 t. 7 s. 82; T. Szymanowski. Powrót skazanych do społeczeństwa. Warszawa PWN 1989 s. 344.

²³⁰ D. Wójcik. *Biopsychiczne uwarunkowania nieprzystosowania społecznego i przestępczości*. W: *Teorie kryminologiczne*. Red. K. Ostrowska, D. Wójcik. Warszawa ATK 1986 s. 57; T. Szymanowski, J. Górski. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1982 s. 129.

²³¹ D. Linhorst, K. Knight, S. Johnston, M. Trickey. *Situational Influence on the Implementation of a Prison-Based Therapeutic Community*. „The Prison Journal” 2001 nr 4 s. 438; V. Brown, I. Montoya, C. Dayton-Shotts, T. Carroll-Curtis, M. Riley. *Trends of Criminal Activity and Substance Use in a Sample of Welfare Recipients*. „Crime & Delinquency” 2004 nr 1 s. 9.

²³² K. Abraham. *The effect of co-occurring disorders on criminal careers: Interaction of antisocial personality, alcoholism, and drug disorders*. „International of Law and Psychiatry” 1989 nr 2-3 s. 133-148; J. Collins, W. Schlenger. *Acute and chronic effects of alcohol use on violence*. „Journal of Studies on Alcohol” 1998 nr 49 s. 516-521.

²³³ A. Łuszczynska-Cieślak, E. Gąsiorowska. *Akty przemocy popełniane przez sprawców nadużywających alkoholu*. „Czasopismo Psychologiczne” 2000 nr 1-2 s. 125.

używało żadnych substancji psychoaktywnych²³⁴. Stwierdzono również, że używanie alkoholu wpływa nie tylko na wzrost zachowań agresywnych, ale również na innego rodzaju czyny karalne. Analiza przeprowadzona na populacji ponad 10 tys. więźniów wykazała, że bezpośrednio przed popełnieniem przestępstwa alkohol spożywało ok. 50% skazanych za czyny z użyciem przemocy, 46% karanych za akty przeciwko mieniu i 47% skazanych za zachowania występujące przeciwko porządkowi publicznemu²³⁵.

Kolejne zagadnienie wiąże się z problemami degradacyjnymi osadzonych w wyniku nadużywania lub uzależnienia od substancji psychoaktywnych. Analizy przeprowadzone na terenie Stanów Zjednoczonych wskazują, że ok. 3/4 więźniów stanowych i 4/5 więźniów federalnych nadużywało substancji psychoaktywnych (alkoholu i/lub narkotyków) przed osadzeniem²³⁶. W badaniach angielskich, dokonanych na ogólnej populacji więźniów, stwierdzono, że zespół uzależnienia od substancji psychoaktywnych może występować nawet u 38% inkarcjerowanych²³⁷. W analizach polskich również wykazano wysoki odsetek skazanych, którzy doświadczają problemów w wyniku zespołu uzależnienia od substancji psychoaktywnych. Badania przeprowadzone na populacji 1 510 osadzonych pokazały, że u ok. 15% tej grupy występuje zespół uzależnienia od alkoholu²³⁸. Natomiast analiza dokonana na grupie 215 osadzonych, w której 61% osób charakteryzowało się co najmniej trzecim pobytem w zakładzie karnym, wskazały, że 26 % badanych było uzależnionych od alkoholu, a 19% nadużywało tej substancji, co stanowiło łącznie 45% grupy²³⁹.

Ad 5) **Zaburzenia emocjonalne.** Trudności w funkcjonowaniu psychicznym więźniów polegają również na silnych zaburzeniach emocjonalnych. W tym kontekście należy zwrócić przede wszystkim uwagę na procesy²⁴⁰: 1) zmiany emocjonalności w kierunku większej impulsywności i labilności, 3) częstego występowania agresji o różnym nasileniu i ukierunkowaniu, 3) tłumienia uczuć lub osłabienia funkcji świadomego kontrolowania nastrojów, 4) dużego nasilenia lęku i/ lub stanów niepewności, 5) częstego znużenia i stanów subdepresyjnych, 6) obniżenia poczucia własnej wartości, 7) zwiększenia nieufności w kontaktach interpersonalnych.

Podsumowując przegląd badań dotyczący trudności w zdrowiu psychicznym skazanych, można wyciągnąć trzy wnioski. Pierwszy z nich polega na tym, że różnice we wskaźnikach nasilenia poszczególnych zaburzeń stanowią efekt przyjmowania niejednorodnych kryteriów określonego zaburzenia i stosowania różnych narzędzi badawczych. Druga konkluzja dotyczy tego, że niezależnie od wielkości zaprezentowanych wskaźników problemy psychiczne w populacji więźniów stanowią

²³⁴ C. Visher. *Self-reported use of alcohol by DUF arrestees*. W: *Drug Use Forecasting: Drugs and Crime, 1990 Annual Report*. Washington National Institute of Justice 1990 s. 22-23.

²³⁵ Bureau of Justice Statistics. *Prisoners and Alcohol*. Washington US Department of Justice 1983.

²³⁶ Linhorst i in., jw. s. 437.

²³⁷ Hatfield i in., jw. s. 102.

²³⁸ Kempa, jw. s. 258.

²³⁹ J. Malec. *Opinie skazanych związane z powrotnością do przestępstwa osób zwalnianych z zakładów karnych*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 222.

²⁴⁰ B. Hołyst. *Suicydologia*. Warszawa LexisNexis 2002 s. 989-990; Maden, jw. s. 193.

zjawisko o stałym charakterze²⁴¹. Zaprezentowane informacje pozwalają również na stwierdzenie, że odsetek osób z odchyleniami od normy psychicznej wśród skazanych jest istotnie wyższy niż w populacji ogólnej²⁴².

Przyczyn wysokiego współczynnika zaburzeń w funkcjonowaniu psychicznym więźniów można upatrywać w dwóch czynnikach. Po pierwsze – w cechach jednostek, które trafiają do zakładów karnych – u części osób popełnione przestępstwo stanowi bezpośrednią lub pośrednią konsekwencję występujących trudności. Po drugie – w warunkach samych zakładów karnych, które doprowadzają do dezintegracji osobowości skazanych²⁴³. Często między tymi czynnikami zachodzi sprzężenie zwrotne, które polega na tym, że w okresie poprzedzającym odbywanie kary osoba doświadcza określonych problemów psychicznych, a pobyt w więzieniu doprowadza do ich nasilenia²⁴⁴.

3.2. Obowiązujący w Polsce model terapii penitencjarnej

Problemy psychiczne uzasadniające specjalne traktowanie osób odbywających karę pozbawienia wolności są bardzo różnorodne – obejmują uzależnienie od substancji psychoaktywnych, nieprawidłową strukturę osobowości, dewiacje seksualne i skutki długotrwałego stresu więziennego²⁴⁵. Ze względu na zaburzenia zdrowia psychicznego w obowiązującym ustawodawstwie stworzono terapeutyczny system wykonywania sankcji izolacyjnych (art. 81 k.k.w.), a wśród sposobów oddziaływania na skazanych zostały wymienione środki terapeutyczne (art. 67 § 3 k.k.w.).

Odbywanie kary w systemie terapeutycznym przebiega za zgodą skazanego. Istnieją jednak zaburzenia, dla których charakterystyczne jest stosowanie mechanizmu obronnego zaprzeczania. Dotyczy to głównie osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych. Podjęcie oddziaływań w takim przypadku reguluje art. 117 k.k.w. Jeżeli osoba uzależniona lub z zaburzonymi preferencjami seksualnymi, która popełniła przestępstwo o charakterze seksualnym, nie wyrazi zgody na leczenie, to o stosowaniu terapii lub rehabilitacji orzeka sąd penitencjarny. Dodatkowe obowiązki osoby uzależnionej od substancji psychoaktywnych są ujęte w regulaminie wykonywania kary pozbawienia wolności. Do obowiązków skazanego, co do którego sąd penitencjarny orzekł o stosowaniu leczenia albo rehabilitacji w związku z uzależnieniem, należy (§ 50. 1): 1) udzielanie informacji osobom prowadzącym leczenie lub rehabilitację o stanie zdrowia, przebytych chorobach i urazach oraz warunkach wychowania; 2) uczestnictwo w zajęciach indywidualnych i grupowych organizo-

²⁴¹ D. Duffy, S. En-Ihan, H. Kennedy. *Screening prisoners for mental disorders*. „Psychiatric Bulletin” 2003 nr 27 s. 241-242.

²⁴² Kempa, jw. s. 258.

²⁴³ P. Taylor, J. Gunn. *Homicides by people with severe mental illness: myth and reality*. „British Journal of Psychiatry” 1999 nr 174 s. 9-14; Hołyst. *Wstęp do wydania polskiego. Zapobieganie samobójstwom* s. 12.

²⁴⁴ Maden, jw. s. 198.

²⁴⁵ Duffy i in., jw. s. 241-242; B. Woźnica. *W stronę psychoterapii, czyli o orientacji oddziaływań penitencjarnych*. W: *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji* s. 232.

wanych w oddziale terapeutycznym; 3) wykonywanie innych zleconych czynności, które są niezbędne dla potrzeb leczenia i rehabilitacji.

Oddziaływania terapeutyczne są ukierunkowane na realizację celów kary pozbawienia wolności – pozytywną readaptację społeczną i przestrzeganie prawa²⁴⁶. Ich osiągnięcie w przypadku osób z zaburzeniami psychicznymi powinno w sposób szczególny uwzględniać zapobieganie pogłębiania się patologicznych cech osobowości, przywracanie równowagi psychicznej oraz kształtowanie zdolności współżycia społecznego i przygotowania do samodzielnego życia (art. 97 § 1 k.k.w.). Rodzaje i formy oddziaływań specjalistycznych (psychologicznych, lekarskich i rehabilitacyjnych) oraz zalecanych środków resocjalizacyjnych zawiera indywidualny program terapeutyczny. Dodatkowo, ze względu na stan zdrowia psychicznego, dyrektor zakładu karnego może dokonywać odstępstw od sposobu wykonywania izolacji wobec osoby, która odbywa karę w systemie terapeutycznym (§ 26. 2 regulaminu kary pozbawienia wolności). Oddziaływania odbywają się głównie w wyodrębnionych oddziałach o określonej specjalizacji (art. 96 § 4 k.k.w.) i są modyfikowane w wyniku okresowych ocen postępów osoby realizującej indywidualny program terapeutyczny²⁴⁷.

3.3. Zadania psychologa w terapii penitencjarnej

Obecność profesjonalistów zajmujących się zdrowiem psychicznym w więzieniach stanowi istotną zmianę jakościową wykonywania sankcji izolacyjnych. Świadczenie pomocy tego rodzaju zmniejsza prawdopodobieństwo występowania zaburzeń w funkcjonowaniu jednostki w trakcie wykonywania kary i po jej zakończeniu, a jednocześnie prowadzi do redukcji problemów w społeczności więziennej²⁴⁸.

3.3.1. Standardy oddziaływań terapeutycznych

Pierwszym krokiem w pomocy z zakresu zdrowia umysłowego powinna być właściwa diagnoza służąca identyfikacji problemów psychicznych, następnie odpowiednia segregacja skazanych, a w końcu – oddziaływania dostosowane do występujących zaburzeń, które służą przywracaniu równowagi psychicznej i pozytywnej readaptacji społecznej²⁴⁹.

Skuteczność działań pomocowych wobec skazanych z problemami psychicznymi wymaga tworzenia standardów w tym zakresie²⁵⁰. W 1991 r. w zakładach karnych w Wielkiej Brytanii został wprowadzony program pomocowy *Care Program Approach* – CPA, który zawiera normy ochrony zdrowia psychicznego więźniów,

²⁴⁶ B. Stańdo-Kawecka. *Podstawy prawne resocjalizacji*. Kraków Zakamycze 2000 s. 165; Woźnica, jw. s. 230-231.

²⁴⁷ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 221-222.

²⁴⁸ J. Metzner. *Commentary: The Role of Mental Health in the Inmate Disciplinary Process*. „The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law” 2002 nr 4 s. 497.

²⁴⁹ Tamże s. 498-499.

²⁵⁰ A. Perez, S. Leifman, A. Estrada. *Reversing the Criminalization of Mental Illness*. „Crime & Delinquency” 2003 nr 1 s. 62-78.

wskazane przez ministerstwo zdrowia (*National Health Service*). Program ma dwa podstawowe cele. Pierwszym z nich jest wprowadzanie standardów opieki dla osób chorych psychicznie w zakładach karnych, a drugim – przygotowanie tego rodzaju skazanych do samodzielnego funkcjonowania po odzyskaniu wolności. W ramach programu pracuje zespół składający się z psychiatry, dwóch pracowników socjalnych, pielęgniarki, terapeuty i psychologa²⁵¹. Według CPA do kanonu postępowania z więźniami, u których występują zaburzenia psychiczne, należy²⁵²:

- 1) diagnoza terapeutyczna – określenie problemów psychicznych skazanego,
- 2) zbieranie dokumentacji dotyczącej poprzednich konfliktów z prawem karnym i ocena aktualnego ryzyka w tym zakresie,
- 3) identyfikacja potrzeb terapeutycznych,
- 4) planowanie specjalistycznej pomocy,
- 5) integracja terapii penitencjarnej i postpenitencjarnej,
- 6) koordynowanie specjalistycznej pomocy postpenitencjarnej.

O podobnych standardach w polskim systemie penitencjarnym świadczy zakres obowiązków terapeuty, do którego należy m.in.²⁵³:

- nawiązywanie wstępnego kontaktu z pacjentem oraz udzielanie informacji dotyczących zasad i sposobu realizacji programu,
- zbieranie informacji o pacjencie i dokonywanie analizy diagnostycznej pod kątem celów prowadzonych oddziaływań,
- opracowanie indywidualnego planu terapii,
- opieka nad przebiegiem leczenia,
- dokumentowanie przebiegu terapii u poszczególnych pacjentów,
- prowadzenie grup terapeutycznych, zajęć edukacyjnych, konsultacji indywidualnych oraz udzielanie pomocy psychologicznej,
- opracowywanie procedur oddziaływania – trafne dobieranie stosowanych metod i technik terapeutycznych,
- włączanie rodzin pacjentów w proces zdrowienia,
- opieka nad podopiecznymi po opuszczeniu przez nich oddziału,
- współpraca z wolnościowymi podmiotami zajmującymi się pacjentami uczestniczącymi w terapii.

Wprowadzenie standardów pomocowych dla więźniów z zaburzeniami psychicznymi ma bardzo duże znaczenie z kilku względów. Przede wszystkim dlatego, że korygowanie wadliwych cech osobowości występuje w niekorzystnych warunkach. Pożądane zmiany w tym zakresie wymagają interakcji ze środowiskiem wolnościowym. Wzory zachowań wypracowane w okolicznościach penitencjarnych z dużym oporem są przenoszone na warunki wolnościowe, które charakteryzują się innym kontekstem społecznym i sytuacyjnym²⁵⁴. Drugim, bardzo istotnym ogra-

²⁵¹ N. Pyszora, J. Telfer. *Implementation of the Care Programme Approach in prison*. „Psychiatric Bulletin” 2003 t. 27 s. 173-174.

²⁵² Tamże s. 175.

²⁵³ K. Linowski, J. Nowicka. *System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu*. Ostrowiec Świętokrzyski Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju WSBiP 2004 s. 114.

²⁵⁴ V. Grace. *The Marketing of Empowerment and the Construction of the Health Consumer: A Critique of Health Promotion*. „International Journal of Health Services” 1991 nr 2 s. 332-333; M. Minkler. *Challenges for Health Promotion in the 1990s: Social Iniquities, Empowerment, Negative Consequences*

niczeniem skuteczności działań terapeutycznych jest częsty brak odpowiedzialności u osób z trudnościami psychicznymi zarówno za własne zachowania, jak i za zmiany zachodzące w procesie korygowania wadliwych cech osobowości²⁵⁵. Z wymienionych powodów trafność i wszechstronność oddziaływań specjalistycznych w trakcie wykonywania kary oraz ich kontynuacja w warunkach wolnościowych zwiększa prawdopodobieństwo efektywności pracy terapeutycznej.

Działania specjalistyczne w warunkach zakładu karnego są skoncentrowane na dwóch syndromach „defektu socjalizacji”. Pierwszym z nich jest bierność społeczna – osoby charakteryzujące się tym defektem są depresyjne, wycofujące się z kontaktów, skłonne do izolacji i obojętne na społeczne wzmocnienia. Na drugi syndrom „defektu socjalizacji” – antyspołeczną aktywność – składa się agresywność, wrogość oraz nadmierne dążenie do dominacji i kontrolowania innych.

Koncepcja przedstawionych zespołów „defektu socjalizacyjnego” wynika ze wspólnych mechanizmów dla różnych zjawisk z obszaru niedostosowania społecznego. Stanowi to podstawę do badania psychologicznych struktur regulujących wadliwą adaptację jednostki w procesie socjalizacji oraz poszukiwanie sposobów uruchamiających zmiany w osobowościowych czynnikach regulacyjnych, które mogą zwiększyć zdolności przystosowawcze osoby²⁵⁶. Takie podejście uzasadnia również specyfika zachowań skazanych, którzy odbywają karę pozbawienia wolności na oddziałach specjalnych ze względu na doświadczane problemy psychiczne. Osoby te najczęściej demonstrują agresywność, konfliktowość, prymitywizm, rzadziej natomiast – objawy depresyjne, lękowe, tendencje samobójcze czy stany psychotyczne²⁵⁷.

U więźniów z trudnościami psychicznymi często dochodzi do zaburzeń o charakterze reaktywnym. Stanowią one sposób reagowania obronnego na warunki pobytu w zakładzie karnym, które przekraczają psychiczną odporność jednostki²⁵⁸. Patologiczne zachowania – „defekt bierności społecznej” lub „defekt aktywności antyspołecznej” – najczęściej wynikają ze stosowania następujących sposobów regulacji psychicznej²⁵⁹:

1) mechanizmu instrumentalnego – patologiczne zachowanie (np. agresja, samouszkodzenie) służy osiągnięciu określonego celu przy jasno określonych sposobach jego realizacji;

2) mechanizmu protestacyjnego – postępowanie stanowi formę protestu przeciwko zdarzeniom, które w subiektywnym odbiorze więźnia są krzywdzące lub niesprawiedliwe; regulacja tego typu najczęściej występuje w przypadku wysokiej

and the Common Good. „American Journal of Health Promotion” 1994 nr 6 s. 405; G. Peersman. *The „Targets” of Health Promotion*. W: *Critical Issues in Social Research*. Red. S. Hood, B. Mayall s. Oliver. Milton Keynes Open University Press 1999 s. 124.

²⁵⁵ M. Fitzpatrick. *The Tyranny of Health*. London Routledge 2001 s. 94.

²⁵⁶ B. Malak. *Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji)*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej* s. 115-116.

²⁵⁷ Kolarczyk, jw. s. 21; Jarosz, jw. s. 170 -181; Gordon, jw. s. 70-82.

²⁵⁸ A. Szymusik, S. Telesiński. *Aktualny obraz zespołów reaktywnych*. „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 1996 nr 6 s. 9-16.

²⁵⁹ Chmielewska, jw. s. 172-174.

frustracji potrzeb i silnego wzburzenia emocjonalnego, co powoduje, że osadzony nie koncentruje się na przewidywaniu konsekwencji swojego czynu;

3) mechanizmu nawykowego – wykorzystywanie dobrze opanowanej, ale jednocześnie patologicznej, aktywności jako sposobu radzenia sobie z sytuacją trudną; w takim kontekście zaburzone zachowanie służy do redukcji silnego napięcia emocjonalnego;

4) mechanizmu emocjonalnego (załamaniowego) – patologiczne działanie (najczęściej próba samobójcza) stanowi reakcję na bardzo trudną sytuację; takiemu zachowaniu zazwyczaj towarzyszy depresyjny nastrój i wycofanie z kontaktów interpersonalnych.

3.3.2. Działania ukierunkowane na redukcję „defektu bierności społecznej”

Oddziaływania psychologiczne, związane z syndromem wycofania, dotyczą przede wszystkim zmniejszania podmiotowych czynników ryzyka samouszkodzeń, samobójstw i pokrzywdzenia ze strony innych.

Więzienie jako rodzaj przymusowej izolacji społecznej prowadzi do dużego nasilenia zachowań o charakterze autoagresywnym²⁶⁰. Według danych Światowej Organizacji Zdrowia wskaźnik samobójstw w aresztach śledczych jest dziesięciokrotnie wyższy w stosunku do populacji ogólnej, a w zakładach karnych – trzykrotnie wyższy. Dodatkowo na każde samobójstwo dokonane przypada znacznie więcej prób suicydalnych²⁶¹. Według danych amerykańskich współczynnik samobójstw w więzieniu jest o 50% wyższy niż w ogólnej populacji²⁶². W tabeli 14. została przedstawiona oficjalna liczba aktów autoagresji w polskich zakładach karnych w latach 1997-2004.

Tabela 14. Akty samoagresji w populacji polskich więźniów w latach 1997-2004²⁶³

Rok	Razem	Odmowa przyjmowania pokarmu	Samouszkodzenia	Usiłowanie samobójstwa	Zgony w wyniku samouszkodzenia	Zgony w wyniku samobójstwa
1997	1029	78	765	186	6	39
1998	1153	57	906	190	4	39
1999	958	36	753	169	4	32
2000	1134	39	904	191	3	46
2001	1 30	51	889	190	7	47
2002	948	43	733	172	W wyniku autoagresji: 40	
2003	664	27	507	130	W wyniku autoagresji: 37	
2004	730	23	572	135	W wyniku autoagresji: 30	

²⁶⁰ G. Babiker, L. Arnold. *Autoagresja. Mowa zranionego ciała*. Gdańsk GWP 2003 s. 177; J. Szałański, D. Wątle-Bechaj. *Wskaźniki syndromu agresji u osadzonych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu oraz mieniu*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 406.

²⁶¹ Światowa Organizacja Zdrowia. *Zapobieganie samobójstwom* s. 17.

²⁶² L. Hayes. *Prison suicide: An overview and guide to prevention*. Washington Department of Justice, National Institute of Corrections 1995 s. 27-32.

²⁶³ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

Na podstawie zaprezentowanych informacji można stwierdzić, że w populacji polskich więźniów również występuje duże nasilenie zachowań autoagresywnych o dwojakim charakterze – samouszkodzeń i samobójstw. W ciągu ostatniej dekadę zauważa się ich nieznaczny spadek, ale w dalszym ciągu nasilenie tego typu czynów jest wysokie – w 1997 r. 765 samouszkodzeń i 186 prób samobójczych, a w 2004 r. – 572 samouszkodzenia i 135 prób suicydalnych. W analizowanym okresie na podobnym poziomie utrzymuje się natomiast liczba zgonów w wyniku aktów autoagresji, która oscyluje między 30 (w 2004 r.) a 54 (w 2001 r.).

Wyniki badań empirycznych wskazują, że prawdopodobieństwo samouszkodzeń wzrasta wraz z obniżaniem się wieku skazanych. Największą grupę ryzyka w tym zakresie tworzą młodociani. Najczęstsze sposoby dokonywania samouszkodzenia polegają na pocięciu przedramienia, połyku obcego ciała i zażyciu leków²⁶⁴.

W porównaniu z tymczasowo aresztowanymi, popełniający samobójstwo w więzieniu to najczęściej osoby młode, posiadające niski poziom wykształcenia, popełniające przestępstwa z użyciem przemocy, którym orzeczono wysokie wymiary sankcji izolacyjnych. Akt samobójczy występuje najczęściej po dłuższym okresie pozbawienia wolności (często po 4-5 latach). U znacznej części tej grupy (ponad 50%) stwierdzono występowanie zaburzeń psychicznych, nadużywanie substancji psychoaktywnych oraz duże nasilenie problemów emocjonalnych zarówno w trakcie odbywania kary, jak i przed osadzeniem. Z pomocy psychiatrycznej w okresie bezpośrednio poprzedzającym akt autodestrukcji (do około jednego tygodnia) korzysta ok. 50% samobójców²⁶⁵.

Obecnie dominuje pogląd, że najważniejszym kierunkiem zapobiegania autodestrukcji wśród skazanych – w szczególności aktom samobójczym – jest rozpoznawanie ich procesów motywacyjnych w celu identyfikacji podwyższonego ryzyka zachowań tego typu²⁶⁶. Samouszkodzenia w placówkach zamkniętych często spełniają rolę destrukcyjnych strategii zaradczych w sytuacjach trudnych. W związku z tym mogą one pełnić funkcje²⁶⁷: 1) regulowania napięcia, lęku i gniewu, 2) odwracania uwagi jednostki od doświadczanego napięcia, 3) zwiększania poczucia autonomii i kontroli nad sytuacją, 4) nasilania poczucia rzeczywistości, 5) tworzenia okazji do zainteresowania i opieki ze strony innych, 6) demonstrowania własnej odwagi i męskości, 7) pokutowania i oczyszczenia (rodzaj *katharsis*) za popełnione czyny, 8) instrumentalnego wywierania wpływu na innych, 9) sposobu zmiany swojej sytuacji społecznej, 10) karania osób, do których skierowana jest złość. Analizy empiryczne wskazują, że samouszkodzenia najczęściej mają charakter instrumentalny, a sam akt autoagresji stanowi rodzaj protestu przeciwko zaistniałej sytuacji faktycznej lub prawnej²⁶⁸.

²⁶⁴ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie* s. 444-445; M. Binczycka-Anholcer. *Przemoc w zakładach karnych. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 290-296.

²⁶⁵ Światowa Organizacja Zdrowia. *Zapobieganie samobójstwom* s. 19-20; Hołyst. *Suicydologia* s. 631-633.

²⁶⁶ Hołyst, jw. s. 985.

²⁶⁷ J. Parański. *Autoagresja jako osobliwa postać agresji w placówkach zamkniętych*. „Biuletyn Resocjalizacyjny” 2004 nr 1 s. 19-25; Szałański, Wąłta-Bechaj, jw. s. 406.

²⁶⁸ Binczycka-Anholcer, jw. s. 290-296.

Badania skazanych po próbach samobójczych wykazały, że tylko u 1/3 osób w tej grupie występowały motywy instrumentalne i/lub manipulacyjne. Połowa ankietowanych charakteryzowała się wysokim ryzykiem samobójczym, w którym dominował motyw pozbawienia się życia²⁶⁹. Bardzo często próba samobójcza stanowi rodzaj rozwiązania sytuacji trudnej. Uzasadnia to fakt, że z jednej strony zachowania tego rodzaju następują po jakimś konflikcie ze współwięźniami, władzami więziennymi, członkami rodziny albo po negatywnych postanowieniach sądu, a z drugiej – skazany doświadcza poczucia beznadziejności, zawężenia perspektyw na przyszłość i/lub nie widzi możliwości poradzenia sobie. W takiej sytuacji samobójstwo zaczyna być spostrzegane jako jedyne wyjście z rozpaczliwej i beznadziejnej sytuacji²⁷⁰.

Wyniki badań empirycznych pozwoliły również na wyodrębnienie trzech kategorii więźniów o szczególnym ryzyku samobójstwa²⁷¹:

1) młodocianych z dużymi trudnościami adaptacyjnymi, zarówno w warunkach wolnościowych, jak i w warunkach więziennych, charakteryzujących się wysokim lękiem, skłonnością do izolowania się i bezradnością;

2) skazanych dorosłych, którzy doświadczają wstydu i/lub winy ze względu na popełnione przestępstwo oraz poczucia beznadziejności;

3) więźniów z zaburzeniami psychicznymi, którzy mają duże problemy w zakresie radzenia sobie z codziennymi problemami.

W tabeli 15. zostały przedstawione oficjalne przyczyny aktów samoagresji w populacji polskich więźniów z lat 1997-2004.

Tabela 15. Przyczyny samoagresji u więźniów²⁷²

Rok	Razem	Samoagresja z powodu:				
		działalności administracji	presji podkultury więziennej	uczestnictwa w podkulturze więziennej	działalności sądu lub prokuratury	Inne
1997	1 029	291	18	40	223	457
1998	1 153	363	12	40	258	480
1999	958	302	10	44	190	412
2000	1 134	393	21	25	204	491
2001	1 130	359	20	35	223	493
2002	948	308	23	44	119	454
2003	664	198	8	24	83	351
2004	730	255	4	13	65	393

Przedstawione informacje potwierdzają wyniki badań empirycznych – duża część aktów samoagresji stanowi formę protestu przeciwko zaistniałej sytuacji prawnej (działalność sądu lub prokuratury) albo sytuacji faktycznej (działalność

²⁶⁹ G. Dear, D. Thomson, A. Hills. *Self-harm in prison: manipulators can also be suicide attempters*. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 2 s. 160-175.

²⁷⁰ Światowa Organizacja Zdrowia. *Zapobieganie samobójstwom* s. 19-20.

²⁷¹ A. Liebling. *Vulnerability and prison suicide*. „British Journal of Criminology” 1995 t. 35 s. 173-187.

²⁷² Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

administracji zakładu karnego/presja podkultury więziennej). Niewielka część tego typu zachowań służy demonstrowaniu męskości i odwagi (uczestnictwo w podkulturze więziennej). Jednak w przypadku około połowy czynów autoagresywnych nie są podane przyczyny ich zaistnienia, co uzasadnia postulat badania podmiotowych czynników samoagresji.

Coraz liczniejsze publikacje przedstawiają również problem wiktylizacji w zakładach karnych²⁷³. Ofiary przestępstw i aktów przemocy można podzielić na trzy grupy²⁷⁴:

1) więźniów z defektami psychicznymi i fizycznymi – najczęściej są to osoby o wątlej budowie ciała, słabej sprawności fizycznej i niskim poziomie sprawności umysłowej;

2) skazanych sprawnych fizycznie, ale z poważnymi defektami psychicznymi, co w znacznym stopniu decyduje o ich niezaradności życiowej;

3) więźniów słabych fizycznie, ale bez mankamentów psychicznych (typ najrzadziej spotykany).

Stosowana przemoc ma najczęściej charakter psychiczny i/lub fizyczny, ale występuje również, chociaż w znacznie mniejszym nasileniu, agresja o charakterze seksualnym. Badania brytyjskie wskazały, że ok. 1% skazanych doświadcza takiej formy pokrzywdzenia – seksualnego szykanowania, gwałtu, eksploatacji. Akty przemocy seksualnej mają najczęściej wielokrotny charakter, a ich ofiarami są więźniowie odznaczający się trudnościami psychicznymi²⁷⁵.

Analizy przeprowadzone w trzech zbiorowościach skazanych – osób z wysokim ryzykiem samobójczym, ofiar przemocy i więźniów pozytywnie dostosowanych do warunków więziennych – wykazały, że we wszystkich porównywanych grupach dominowały destrukcyjne i nieadekwatne sposoby radzenia sobie ze stresem. Jednak istotnie większe trudności zaradcze zaznaczały się u ofiar przemocy i u więźniów z wysokim ryzykiem samobójczym²⁷⁶. Ponadto w obydwu wymienionych kategoriach więźniów występował istotnie wyższy poziom depresji, lęku i poczucia beznadziejności. Ofiary przemocy, w stosunku do porównywanych grup, charakteryzowały się najwyższym stopniem gniewu połączonego z wrogością, a skazani o wysokim ryzyku samobójczym – najwyższym poziomem napięcia połączonego ze znużeniem oraz brakiem sił witalnych²⁷⁷. Studia porównawcze między sprawcami i ofiarami przemocy w zakładach karnych wskazują, że ofiary charakteryzują się istotnie większym nasileniem depresji, niepokoju i zaburzeń somatycznych²⁷⁸.

Wyniki przedstawionych badań stanowią podstawę do wniosku, że ofiary pokrzywdzenia ze strony innych i osoby o wysokim ryzyku zachowań samobójczych mają podobne problemy adaptacyjne. W związku z tym zadania psychologa wobec

²⁷³ Hołyst. *Kryminologia* s. 1392-1393.

²⁷⁴ B. Hołyst. *Wiktymologia*. Warszawa LexisNexis 2006 s. 1039.

²⁷⁵ S. Banbury. *Coercive Sexual Behaviour in British Prisons as Reported by Adult Ex-Prisoners*. „Howard Journal of Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 113-130.

²⁷⁶ F. Biggam, K. Power. *A Comparison of the Problemsolving Abilities and Psychological Distress of Suicidal, Bullied, and Protected Prisoners*. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 2 s. 209-212.

²⁷⁷ Tamże s. 205-208.

²⁷⁸ J. Ireland. *Psychological health and bullying behavior among adolescent prisoners: a study of young and juvenile offenders*. „Journal of Adolescent Health” 2005 nr 3 s. 236-243.

tych grup powinny dotyczyć redukcji podmiotowych czynników, które sprzyjają wiktyimizacji i autowiktyimizacji. Programy terapeutyczne nakierowane na ten cel powinny w sposób szczególny uwzględniać kształtowanie konstruktywnych strategii zaradczych w różnych sytuacjach życiowych²⁷⁹.

Dodatkowo w systemie penitencjarnym powinien być opracowany plan zapobiegania samobójstwom więźniów, składający się z: 1) procedur badania selekcyjnego w celu zidentyfikowania grup wysokiego ryzyka, 2) warunków bytowych dla osadzonych z takich grup, 3) sposobu oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych, 4) programu szkolenia personelu w zakresie rozpoznawania syndromu presuicydalnego i właściwego reagowania w sytuacji czynu autoagresywnego, 4) koordynacji działań z placówkami z zakresu ochrony zdrowia psychicznego w celu specjalistycznej diagnostyki i leczenia²⁸⁰.

Celowość wprowadzania systemowych rozwiązań w zakresie profilaktyki suicydalnej potwierdzają wyniki badań. W Centrum Resocjalizacji *Elayn Hunt* w stanie Luizjana (USA) został opracowany program zapobiegania samobójstwom, który obejmuje działania w zakresie sześciu czynników, a mianowicie: szkolenia personelu więziennego, wczesnej oceny poziomu ryzyka u każdego przyjmowanego więźnia, wyposażenia cel w sposób minimalizujący możliwości zranienia się, odpowiedniego nadzoru, procedur interwencyjnych, dokładnej analizy okoliczności i uwarunkowań po dokonanym zamachu samobójczym. Program okazał się bardzo skuteczny – w ciągu 12 lat od czasu jego wdrożenia samobójstwo popełnił tylko jeden skazany na ponad 57 tys. osadzonych²⁸¹.

3.3.3. Postępowanie związane z redukcją „defektu aktywności antyspołecznej”

Zachowanie agresywne może być spowodowane różnymi mechanizmami reagowania podmiotowego – reaktywnością, niską samokontrolą, potrzebami, stylami radzenia sobie w sytuacjach trudnych, poczuciem własnej wartości i wyuczonymi wzorcami zachowania²⁸². Pomimo różnic indywidualnych pod względem ukształtowania i nasilenia wymienionych mechanizmów, agresja niemal zawsze wiąże się z poznawczym konstruowaniem znaczenia zaistniałej sytuacji. W związku z tym wystąpienie reakcji agresywnej w dużym stopniu zależy od subiektywnej interpretacji zachowań innych osób (np. umyślne działanie czy zdarzenie przypadkowe), repertuaru posiadanych sposobów rozwiązywania problemów a także od normalnego przekonania o tym, co w danej sytuacji należy robić²⁸³. „Uruchomienie” agresji wiąże się także z operacjami poznawczymi podmiotu w zakresie: 1) prze-

²⁷⁹ Biggam, jw. s. 209-212.

²⁸⁰ Światowa Organizacja Zdrowia, jw. s. 30-31.

²⁸¹ Hołyst. *Suicydologia* s. 985.

²⁸² G. Calhoun, B. Glaser, T. Stefurak, C. Bradshaw. *Preliminary Validation of the Narcissistic Personality Inventory-Juvenile Offender*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 5 s. 564-565; Szałański, Wątła-Bechaj, jw. s. 406; B. Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna*. LexisNexis 2004 s. 165; Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 304-305.

²⁸³ J. Reykowski. *O czterech poziomach regulacji zachowań agresywnych u człowieka*. W: *Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne*. Red. Ł. Jurasz-Dudzik. Warszawa Wyd. Sic! 2002 s. 279-280.

widywania skutków własnego postępowania – im bardziej pewne oczekiwanie negatywnych konsekwencji, tym mniejsze prawdopodobieństwo manifestowania agresji; 2) zdolności do decentracji, tj. przyjęcia perspektywy innej osoby w interpretacji zaistniałego zdarzenia²⁸⁴.

Wyniki badań wskazują, że przestępcy przeciwko życiu i zdrowiu charakteryzują się istotnie wyższymi wynikami w zakresie różnych przejawów agresji, stosowania mechanizmów obronnych (głównie zaprzeczania i represji), impulsywności, trudności w samokontroli i rozpoznawania własnych uczuć, ekstrawersji i ogólnej wrogości²⁸⁵.

Ze względu na czynniki motywacyjne zostały wyodrębnione dwa wzory przestępstw z użyciem przemocy. Pierwszy z nich jest związany z reaktywnym stosowaniem agresji. Czyn karalny jest najczęściej efektem długo hamowanego gniewu o ekstremalnym charakterze wobec osób bliskich – rodziny lub przyjaciół. Aktowi agresji towarzyszą zazwyczaj odurzenie alkoholem oraz konflikty interpersonalne²⁸⁶. Drugi wzór agresywnych zachowań przestępczych dotyczy instrumentalnego stosowania przemocy przez osoby charakteryzujące się antyspołecznym zaburzeniem osobowości²⁸⁷.

W innych analizach empirycznych dotyczących sprawców czynów agresywnych przeciwko osobom bliskim również zaznaczył się podział na dwie grupy. Do pierwszej z nich należą skazani charakteryzujący się nasilonymi tendencjami do przekraczania norm współżycia społecznego, mających trudności w nawiązywaniu relacji interpersonalnych, rozwiązujących konflikty za pomocą zachowań agresywnych i spostrzegających ludzi jako nieżyczliwych i szkodzących. Natomiast drugą grupę stanowią przestępcy, których trudności adaptacyjne wynikają z zaburzeń czynności emocjonalnych – słabej tolerancji na sytuacje stresowe, dużej skłonności do przeżywania napięć i niepokoju, depresyjności, drażliwości i niekontrolowanych wybuchów gniewu w sytuacjach przekraczających odporność psychiczną²⁸⁸.

Badania czynników doprowadzających do przestępstw z użyciem przemocy wobec osób bliskich wskazały, że mają one różnorodny charakter. W ok. 50% przypadków zachowanie krzywdzące było uwarunkowane czynnikami psychopatologicznymi – sprawcy działali w warunkach zniesionej lub ograniczonej poczytal-

²⁸⁴ A. Frączek. *Agresja interpersonalna: opis i analiza z perspektywy psychologii społecznej*. W: *Człowiek i agresja* s. 48.

²⁸⁵ A. White, K. Heilbrun. *The classification of over controlled hostility: Comparison of two diagnostic methods*. „Criminal Behavior and Mental Health” 1995 nr 5 s. 118-121; B. Klingenberg, S. Lang, J. Freidenfelt, P. Alm. *Wskaźniki ryzyka i sytuacje stresowe powiązane psychospołecznymi zaburzeniami o charakterze rozhamowania*. W: *Osobowość a ekstremalny stres* s. 83-84; Szałański, Wątła-Bechaj, jw. s. 406-408.

²⁸⁶ L. Du Toit, J. Duckitt. *Psychological characteristics of over- and undercontrolled violent offenders*. „The Journal of Psychology” 1990 t. 124 s. 125-141; M. Hershorn, A. Rosenbaum. *Over- vs. undercontrolled hostility: Application of the construct to the classification of maritally violent men*. „Violence and Victims” 1991 t. 6 s. 151-158; I. Kruh, P. Frick, C. Clements. *Historical and Personality Correlates to the Violence Patterns of Juveniles Tried as Adults*. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 1 s. 89.

²⁸⁷ A. Forth, D. Mailloux. *Psychopathy in youth: What do we know?* W: *The clinical and forensic assessment of psychopathy*. Red. C. Gacono. Mahwah Lawrence Erlbaum 2000 s. 25-54; Kruh i in., jw. s. 89.

²⁸⁸ M. Gordon. *Psychologiczno-psychiatryczne przesłanki resocjalizacji sprawców przestępstw przeciwko osobom bliskim*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 431.

ności. U 58% badanych znaczącą rolę w etiologii zachowań agresywnych odegrało uzależnienie od alkoholu lub jego nadużywanie, co prowadziło do zakłóceń w funkcjonowaniu mechanizmów kontrolnych osobowości i sprzyjało występowaniu gwałtownych reakcji. U 62% sprawców występowały duże trudności adaptacyjne. Czynnikiem sprzyjającym zachowaniom o charakterze przemocowym był również długotrwały konflikt z osobą pokrzywdzoną (65%), przy czym aż 49 % badanych obwinięło ofiarę za zaistniałe zdarzenie, co nieuchronnie prowadziło do agresywnego rozwiązania istniejącego konfliktu²⁸⁹.

Zaprezentowane wyniki wskazują, że postępowanie penitencjarne wobec tego typu sprawców powinno mieć charakter terapeutyczny. Oddziaływania mają prowadzić do krytycznej oceny własnego postępowania, zwiększania kontroli emocjonalnej, korekcji nastawienia interpersonalnego, racjonalnego rozwiązywania konfliktów międzyludzkich, kształtowania odpowiedzialności za los bliskich i utrzymywania trzeźwości²⁹⁰.

Szczególne znaczenie w zakresie redukcji zachowań przemocowych posiada postępowanie korekcyjne wobec skazanych z osobowością antyspołeczną. Trudności socjalizacyjne przestępców psychopatycznych wynikają przede wszystkim z takich cech jak poszukiwanie stymulujących bodźców, wysoka pobudliwość, impulsywność działań, gwałtowność podejmowanych decyzji, niska refleksyjność, trudności w planowaniu i przewidywaniu konsekwencji własnych zachowań, płytkość emocjonalność oraz niski poziom lęku i empatii²⁹¹. Porównanie osób charakteryzujących się ryzykownymi zachowaniami prospołecznymi (policjanci, strażacy) i antyspołecznymi (przestępcy) wskazuje, że podejmowanie działań w wymienionych grupach różni się zarówno charakterem motywacji, jak i mechanizmami psychologicznymi sterującymi ich przebiegiem. Ryzykowne zachowania antyspołeczne (*antisocial risk*) stanowią wynik potrzeby doznawania silnych wrażeń, poszukiwania stymulacji i wysokiej pobudliwości emocjonalnej, natomiast podejmowanie ryzyka prospołecznego (*antistructural risk*) – wysokim poziomem rozwoju moralnego, poszukiwaniem przygód i potrzebą autonomii²⁹².

Konsekwencją występowania cech osobowości antyspołecznej jest nieadekwatność zachowania wynikająca z trudności w sferze rozpoznawania osobistych doświadczeń i kontrolowania własnego postępowania²⁹³. Nieadekwatność zachowań psychopatów może mieścić się w granicach norm społecznych w sytuacji, gdy polegają one na unikaniu obowiązków wobec otoczenia oraz gdy izolacja interpersonalna uzyskuje przewagę nad agresywnością. Często jednak zaburzone funkcjonowanie osobowości prowadzi do czynów antyspołecznych – szczególnie przestępstw

²⁸⁹ Tamże s. 435-436.

²⁹⁰ Tamże s. 437.

²⁹¹ M. Zuckerman. *Sensation seeking and impulsivity: A Marriage of traits made in biology? W: The Impulsive Client: Theory, Research, and Treatment*. Red. W. McCown, J. Johnson, M. Shure. Washington APA 1993 s. 71-91; C. Cloninger. *A systematic model for clinical description and classification of personality variants*. „Archives of General Psychiatry” 1987 t. 44 s. 573-588; Forth, Mailloux, jw. s. 37; Górski. *Metodyka resocjalizacji* s. 50.

²⁹² T. Zaleskiewicz. *Przyjemność czy konieczność? Psychologia spostrzegania i podejmowania ryzyka*. Gdańsk GWP 2005 s. 96-98.

²⁹³ Klingenberg i in., jw. s. 83-84.

z użyciem przemocy, w których agresja spełnia funkcje instrumentalne²⁹⁴. Stosowaniu przemocy sprzyja przekonanie o skuteczności zachowań przemocowych jako sposobu rozwiązania trudności interpersonalnych i poczucie bezkarności własnego postępowania²⁹⁵. Popełnienie agresywnych czynów karalnych jest szczególnie prawdopodobne w sytuacji, gdy są one wzmacniane niewłaściwymi wzorami zachowania społecznego²⁹⁶. Wyniki badań mężczyzn podejrzanych lub skazanych za uśmierzanie lub popełnienie zabójstwa pozwoliły na wyodrębnienie sprawców charakteryzujących się osobowością socjopatyczną. U przestępców tego rodzaju zaznaczyło się silne powiązanie zmiennych, których układ odzwierciedla zjawiska związane z patologią społeczną – pochodzenie z rodzin patologicznych, funkcjonowanie w agresywnych grupach subkulturowych, niskie wykształcenie (najczęściej niepełne podstawowe), różne przejawy zachowań dewiacyjnych, „kariera” przestępcza (93% recydywistów), wielokrotne przebywanie w domach poprawczych i zakładach karnych²⁹⁷.

Terapia socjopatów w warunkach więziennych stanowi bardzo złożone zagadnienie. Trudności w oddziaływaniach korekcyjnych wobec tego rodzaju sprawców wynikają z kilku przyczyn. Pierwsza z nich polega na tym, że cechy psychopatyczne kształtują się bardzo wcześnie w rozwoju osobniczym, a pobyt w więzieniu prowadzi do ich nasilenia – przede wszystkim do wzrostu pobudliwości i niesubordynacji, a jednocześnie do zmniejszenia samokontroli i samokrytycyzmu. Drugie ograniczenie jest związane z faktem, że skazani uczestniczą w zajęciach wbrew swojej woli i spostrzegają działania terapeutyczne jako grę. W tej sytuacji celem więzienia jest oszukanie terapeuty poprzez udawanie skruchy i chęci odkupienia winy, a w końcu ostateczny powrót do wcześniejszych zachowań²⁹⁸. Natomiast trzecia trudność polega na tym, że psychopaci potrafią znakomicie symulować poprawę zachowania w sytuacji uzyskiwania korzyści – postępy w terapii znikają wówczas, gdy określone zachowanie przestaje być nagradzane²⁹⁹.

Podstawą podejmowanych zadań korekcyjnych wobec jednostek socjopatycznych powinna być diagnoza zmiennych osobowościowych oraz ich powiązania z czynnikami sytuacyjnymi³⁰⁰. W prowadzonych oddziaływaniach, mających na celu zwiększenie przystosowania do obowiązujących norm społecznych, w szczególności sposób należy wykorzystywać adaptacyjne cechy pacjentów, które mieszczą

²⁹⁴ Forth, Mailloux, jw. s. 45; Kruh i in., jw. s. 89.

²⁹⁵ A. Zelli, K. Dodge, J. Lochman, R. Laird. *The distinction between beliefs legitimizing aggression and deviant processing of social cues: Testing measurement validity and the hypothesis that biased processing mediates the effects of beliefs on aggression*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1999 t. 77 s. 150–166; R. Catalano, D. Dooley, R. Novaco, G. Wilson, R. Hough. *Using ECA survey data to examine the effects of job layoffs on violent behavior*. „Hospital and Community Psychiatry” 1993 t. 44 s. 874–879.

²⁹⁶ Górski. *Metodyka resocjalizacji* s. 16; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 386; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 233; Lewicki i in., jw. s. 405.

²⁹⁷ A. Wolska. *Mechanizm agresji zabójców*. „Czasopismo Psychologiczne” 1997 nr 3 s. 195–200.

²⁹⁸ T. Millon, R. Davis, C. Millon, L. Escovar, S. Meagher. *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*. Warszawa IPZ, PTP 2005 s. 180–186.

²⁹⁹ B. Pastwa-Wojciechowska. *Diagnoza i funkcjonowanie „psychopatów” w warunkach izolacji więziennej*. W: *Wina – Kara – Nadziewa – Przemiana* s. 425.

³⁰⁰ Kruh i in., jw. s. 69–70.

się w ramach antyspołecznego stylu osobowości, a tym samym nie stanowią jeszcze elementów zaburzonej osobowości³⁰¹. Posługiwanie się pojęciem stylu antyspołecznego wynika z faktu, że każda właściwość, będąca kryterium diagnostycznym osobowości antyspołecznej w DSM-IV, stanowi rodzaj kontinuum, na którego jednym końcu znajduje się norma, a na drugim – patologia. Różnice między cechami osobowości antyspołecznej i stylu antyspołecznego zostały wyszczególnione w tabeli 16.

Obraz kliniczny uzyskany w diagnozie powinien zawierać zarówno opis specyficznych zaburzeń osobowości, które wpływają na motywację i regulowanie patologicznych zachowań, jak również określenie cech, które zwiększają adaptacyjność osoby do obowiązujących norm społecznych³⁰². W terapii powinny być wykorzystywane w szczególności takie elementy antyspołecznego stylu osobowości, jak samodzielność, ambicja, gotowość do podejmowania rywalizacji, konstruktywne dążenie do indywidualności i samostanowienia³⁰³.

Przeprowadzenie dogłębnej diagnozy terapeutycznej uzasadnia również istniejący w literaturze pogląd, że występowanie objawów o charakterze socjopatycznym często łączy się z zaburzeniami osobowości innego typu ze względu na zbyt arbi-

Tabela 16. Charakterystyczne cechy osobowości antyspołecznej i antyspołecznego stylu osobowości³⁰⁴

Kryteria diagnostyczne DSM-IV	Cechy osobowości antyspołecznej	Cechy antyspołecznego stylu osobowości
Kryterium 1	Stałe naruszanie norm społecznych w wyniku podejmowania czynności niezgodnych z prawem	Indywidualny system wartości stawiany ponad wartości grupy, co czasem prowadzi do konfliktu z prawem
Kryterium 2	Korzystanie z rozmaitych sposobów oszukiwania innych ludzi, aby osiągnąć własne cele	Wykorzystywanie słabych punktów sytuacji i przekręcanie faktów w korzystny dla jednostki sposób, ale bez odwoływania się do jawnego oszustwa
Kryterium 3	Impulsywność zachowań i brak refleksji nad ich konsekwencjami	„Folgowanie” zachciankom, ale jednocześnie uświadamianie sobie granic, których nie można przekraczać ze względu na ewentualne konsekwencje
Kryterium 4	Wysoka pobudliwość i agresywność, które prowadzą do notorycznych bójek lub napaści na innych ludzi	Asertywność i wymuszanie respektu dla własnej osoby
Kryterium 5	Lekkomyślne lekceważenie bezpieczeństwa własnego i innych ludzi	Poczucie większej odporności na zagrożenia, ale jednocześnie brak impulsywnej beztroski w zakresie niebezpiecznych zachowań
Kryterium 6	Brak odpowiedzialności w pracy zawodowej i/ lub w zakresie zobowiązań finansowych	Wydawanie pieniędzy na bieżące zachcianki. Brak zdolności do oszczędzania środków na zabezpieczenie przyszłości
Kryterium 7	Brak zdolności do podporządkowania się normom moralnym, społecznym i prawnym (brak sumienia). Racjonalizowanie wykorzystywania innych ludzi	Zachowanie pozostające w granicach norm moralnych, społecznych i prawnych

³⁰¹ Millon i in., jw. s. 142.

³⁰² A. Lewicki., L. Paryzek., B. Waligóra. *Podstawy psychologii penitencjarnej*. W: *Psychologia kliniczna* s. 449-450.

³⁰³ Millon i in., jw. s. 142.

³⁰⁴ Tamże s. 144-145.

tralne kryteria diagnostyczne występujące w DSM-IV³⁰⁵. Potwierdzają to wyniki badań, w których stwierdzono, że wśród recydywistów przebywających w zakładach karnych, u których zdiagnozowano osobowość antyspołeczną, jednocześnie występują objawy innego typu zaburzeń – przede wszystkim osobowości paranoicznej (10% kobiet i 20% mężczyzn), histrionicznej (odpowiednio: 29% i 19%), narcystycznej (19% i 11%), unikowej (28% i 15%) i pogranicznej (22% i 24%)³⁰⁶. Współwystępowanie cech antyspołecznych z innymi postaciami zaburzeń osobowości prowadzi do wniosku, że jednostki, u których występuje taki zespół, różnią się pod względem wielu szczegółowych objawów i ich nasilenia³⁰⁷. Wspomniana sytuacja powoduje zaś trudności zarówno w diagnozowaniu, jak i w oddziaływaniach korekcyjnych.

Pomimo problemów diagnostycznych cele oddziaływań korekcyjnych wobec skazanych z zaburzeniem osobowości o charakterze antyspołecznym najczęściej są ukierunkowane na³⁰⁸:

- zwiększanie poczucia przywiązania,
- wzmacnianie pozytywnych cech motywujących do działania na rzecz innych osób,
- kształtowanie umiejętności interpersonalnych (nawiązywanie bliskich związków emocjonalnych i przywracanie zaufania do innych),
- zwiększenie tolerancji i wygaszenie reakcji agresywnych,
- uczenie odraczania gratyfikacji potrzeb,
- rozpoznawanie skutków własnego zachowania dla innych ludzi,
- zmiany zniekształceń poznawczych w specyficznych dla danej osoby obszarach problemowych,
- przewyżczenie trudności życiowych.

W terapii wykorzystywane są przede wszystkim techniki poznawczo-behawioralne i podejście bazujące na społecznych teoriach uczenia. W mniejszym stopniu jest preferowana terapia psychodynamiczna ze względu na trudności z względem i autorefleksją u jednostek psychopatycznych³⁰⁹.

Przykładem oddziaływań terapeutycznych wobec skazanych z osobowością antyspołeczną jest program dla agresywnych więźniów z zaburzeniami psychicznymi (*Program for the Aggressive Mentally Ill Offender – PAMIO*), który był realizowany w Stanach Zjednoczonych w latach dziewięćdziesiątych XX w. W zajęciach trwających 18 miesięcy uczestniczyli przede wszystkim skazani z zaburzeniami osobowości o charakterze antyspołecznym, narcystycznym i pogranicznym. Cele programu były ukierunkowane na redukcję zachowań agresywnych i zwiększanie umiejętności prospołecznych poprzez modelowanie konstruktywnych zachowań. Badanie skuteczności zastosowanych oddziaływań wskazało na istotną statystycz-

³⁰⁵ M. Radochoński. *Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny*. Rzeszów Wyd. WSP 2000 s. 188.

³⁰⁶ Tamże s. 192.

³⁰⁷ Tamże s. 196.

³⁰⁸ Millon i in., jw. s. 180-183; Pastwa-Wojciechowska, jw. s. 426.

³⁰⁹ Millon i in., jw. s. 184-186.

nie redukcję aktów agresji w stosunku do personelu penitencjarnego i współwięźniów oraz na zmniejszenie problemów o charakterze dyscyplinarnym³¹⁰.

3.3.4. Działania korekcyjne wobec uzależnionych więźniów

Terapia uzależnień w zakładzie karnym jest uzasadniona istnieniem silnych związków między używaniem substancji psychoaktywnych – szczególnie alkoholu – a przestępczością. Wynika to z faktu, że nadmierne picie pozostaje w zgodzie z normami i wartościami podkultury przestępczej, stanowiąc jedną z podstawowych form „rozrywki”³¹¹. Dodatkowo wysokie prawdopodobieństwo sięgania po substancje odurzające występuje u jednostek z osobowością antyspołeczną. Używanie środków chemicznych przez te osoby wynika z różnego rodzaju wzmocnień. Po pierwsze – nie mają one moralnych hamulców przed eksperymentowaniem ze środkami uzależniającymi. Po – drugie natychmiastowa gratyfikacja, jaką zapewnia większość substancji psychoaktywnych, doskonale współgra z tendencją jednostek socjopatycznych do poszukiwania silnych wrażeń. Po trzecie – środki chemiczne przy łatwej dostępności, z jednej strony uwalniają od obowiązujących norm kulturowych, a z drugiej – zapewniają poczucie wspólnoty w subkulturze dewiacyjnej. Po czwarte – używanie tego rodzaju substancji sprzyja redukcji uczuć negatywnych (np. lęku, przygnębienia, winy) i nasileniu emocji pozytywnych (np. zwiększeniu poczucia pewności siebie i własnej mocy). Po piąte – przyjmowanie środków odurzających może stanowić formę samoleczenia doświadczanych dolegliwości³¹². Przedstawione prawidłowości potwierdzają dane empiryczne. Wśród sprawców czynów agresywnych wyodrębniono grupę, dla której najbardziej charakterystyczną cechą było nadużywanie alkoholu lub uzależnienie od tej substancji. Byli to sprawcy zarówno jednokrotnie, jak i wielokrotnie karani, cechujący się zaburzeniami osobowości o złożonej etiologii, brakiem zrównoważenia emocjonalnego, podejrzliwością i nieufnością³¹³.

Problemy z nadużywaniem lub uzależnieniem od substancji psychoaktywnych wpływają negatywnie na proces adaptacji więźnia do warunków zakładu karnego. Przymusowa abstynencja skutkuje różnymi rodzajami trudnościami w funkcjonowaniu skazanych – przede wszystkim problemami emocjonalnymi, stanami napięcia i drażliwości, konfliktowością i brakiem krytycyzmu³¹⁴. Redukowanie negatywnych stanów psychicznych związanych z zespołem abstynencyjnym odbywa się często za pomocą nielegalnego używania środków chemicznych. Bardzo trudno określić liczbę osób postępujących w ten sposób. Wyniki badań wskazują, że w więzieniach amerykańskich ich proporcje wahają się między 35 a 58% osadzonych³¹⁵.

³¹⁰ E. Wang, R. Owens, S. Long, P. Diamond, J. Smith. *Program for the Aggressive Mentally Ill Offender. Effectiveness of Rehabilitation With Persistently Violent Male Prisoners*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 4 s. 509-512.

³¹¹ Różański, jw. s. 459.

³¹² J. Collins, W. Schlenger, B. Jordan. *Antisocial personality and substance abuse disorders*. „American Academy of Psychiatry and the Law Bulletin” 1988 nr 16 s. 187-198; Millon i in., jw. s. 176-177.

³¹³ Wolska, jw. s. 195-200.

³¹⁴ Różański, jw. s. 459.

³¹⁵ R. Swann, P. James. *The effect of the prison environment upon inmate drug taking behavior*. „The Howard Journal of Criminal Justice” 1998 t. 37 s. 262; A. Edwards, S. Curtis, J. Sherrard. *Survey of*

W polskich zakładach karnych wskaźnik używania narkotyków przez skazanych w przedziale wiekowym 20-24 lata przekracza 33%³¹⁶. Do najczęściej używanych substancji w warunkach zakładu karnego (niezależnie od kraju, w którym przeprowadzano badania) należą: alkohol, przetwory konopi, leki uspokajające, kokaina (w Polsce – amfetamina)³¹⁷. Dane empiryczne wskazują również, że korzystanie ze środków uzależniających w trakcie odbywania kary łączy się w istotny sposób z młodym wiekiem, wcześniejszą karalnością, naruszeniem dyscypliny więziennej i dłuższym pobytem w jednostce penitencjarnej³¹⁸.

W polityce kryminalnej istnieją dwa podejścia w stosunku do uzależnionych przestępców. Pierwsza strategia polega na retrybutywnym karaniu mającym na celu odstraszenie od popełniania kolejnego przestępstwa. Współcześnie zmniejsza się jednak poparcie dla takiego podejścia.

Druga strategia bazuje na założeniu, że leczenie uzależnienia zmniejszy prawdopodobieństwo recydywy. Dlatego stosowanie sankcji karnej powinno służyć przymuszeniu i zmotywowaniu przestępcy do terapii. Wyniki badań prowadzonych przez Instytut Medycyny USA wskazują, że programy leczenia uzależnionych przestępców w istotny sposób przyczyniają się do korzyści społecznych, które można analizować w kilku kategoriach – redukcji konsekwencji związanych z używaniem substancji, zmniejszania kosztów wynikających z popełniania przestępstw, redukcji nakładów na stosowanie sankcji wobec ich sprawców, spadku wydatków przeznaczonych na pomoc dla członków rodzin uzależnionych przestępców³¹⁹. Ze względu na wymienione korzyści systemy penitencjarne coraz częściej uwzględniają prowadzenie terapii mającej na celu redukcję tego rodzaju problemów³²⁰.

Uzależnienie od substancji psychoaktywnych jest przewlekłym zaburzeniem behawioralnym. Bardzo często osoba zaprzecza istnieniu tej choroby, ponieważ we wczesnym jej stadium nie występują konsekwencje fizyczne, psychiczne i społeczne używania środka chemicznego, w fazie zaawansowanej istniejące trudności nie są kojarzone z uzależnieniem, a w stadium przewlekłym występuje utrudniona zdolność do oceny zaistniałej sytuacji z powodu zaburzeń myślenia³²¹. Zakres przeżyć osobistych w coraz większym stopniu koncentruje się na zdobywaniu i konsumpcji

risk behavior and HIV prevalence in an English prison. „International Journal of STD & AIDS” 1999 nr 10 s. 464-466.

³¹⁶ K. Dubiel. *Osoby uzależnione od narkotyków w systemie penitencjarnym. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji* s. 180-181.

³¹⁷ J. Inciardi, D. Lockwood, J. Quinlan. *Drug use in prison: Patterns, processes, and implications for treatment.* „The Journal of Drug Issues” 1993 nr 23 s. 119-129; Maden, jw. s. 194; Dubiel, jw. s. 182.

³¹⁸ W. Gillespie. *A Multilevel Model of Drug Abuse Inside Prison.* „The Prison Journal” 2005 nr 2 s. 236-240; Dubiel, jw. s. 180-182.

³¹⁹ D. Anglin, Y. Hser. *Treatment of drug abuse. W: Crime and justice 13, drugs and crime.* Red. M. Tonry, J. Wilson. Chicago University of Chicago Press 1990 s. 393-460; M. French, H. Salome, A. Krupski, J. McKay, D. Donovan, A. McLellan. *Benefit-cost analysis of residential and outpatient addiction treatment in the state of Washington.* „Evaluation Review” 2000 nr 24 s. 609-634.

³²⁰ J. Inciardi, S. Martin, C. Butzin. *Five-Year Outcomes of Therapeutic Community Treatment of Drug-Involved Offenders. After Release From Prison.* „Crime & Delinquency” 2004 nr 1 s. 89.

³²¹ T. Gorski, M. Miller. *Jak wytrwać w trzeźwości. Poradnik zapobiegania nawrotom choroby.* Warszawa IPN 1991 s. 38.

substancji odurzającej, co skutkuje gwałtownym wzrostem egocentryzmu i naruszeniem istniejących norm społecznych³²². Postępujące uzależnienie w znacznym stopniu zmniejsza zdolności w zakresie radzenia sobie ze stresem w wyniku umacniających się mechanizmów obronnych, autodestrukcyjnego nastawienia (niskiego poczucia własnej wartości, myśli samobójczych, negatywnego stosunku do własnego życia), deficytów w relacjach interpersonalnych (stosowanie agresji, nastawienie obronne, wycofanie z kontaktów, podejrzliwość, brak zaufania, zachowania antyspołeczne), rozpadu systemu wartości, braku konstruktywnej wizji życia, trudności w rozumieniu własnych uczuć, deficytów umiejętności zadaniowych w zakresie zawodowym i rodzinnym³²³. Wzrost doświadczanych problemów jest również związany ze specyficznymi zachowaniami nadmiernie pijących jednostek – dominowaniem unikowych sposobów radzenia sobie z sytuacjami trudnymi, wypieraniem ze świadomości czynników stresujących, zewnętrznianiem negatywnych emocji oraz rzadkimi próbami konstruktywnego rozwiązywania zaistniałych trudności³²⁴.

Oddziaływania terapeutyczne mają wysoce zindywidualizowany charakter. Dlatego przed ich rozpoczęciem należy dokonać diagnozy dotyczącej występujących deficytów w funkcjonowaniu somatycznym, poznawczym, emocjonalnym i społecznym osoby uzależnionej. Wyniki diagnozy powinny z jednej strony stanowić wskazówkę do rozwijania określonych umiejętności pacjenta, a z drugiej – do kształtowania sposobu prowadzenia zajęć. Przykładowo – osoby uzależnione, u których występuje upośledzenie funkcji poznawczych, mogą być niezdolne do korzystania z pewnego rodzaju treningów umiejętności³²⁵.

Uczestnictwo w zajęciach powinno służyć zmianom w funkcjonowaniu pacjenta. Na pierwszym etapie osoba powinna uzyskać świadomość utraty kontroli nad używaniem substancji psychoaktywnej, ponieważ dopiero wtedy dochodzi do załamania się zwartej konstrukcji stosowanych mechanizmów obronnych. Najważniejszym zadaniem terapeuty w tej fazie jest pomoc w przełamaniu zaprzeczeń pacjenta oraz jego wspieranie w kształtowaniu nowej tożsamości. U części osób podejmujących terapię zaznacza się uległość wobec choroby i brak odpowiedzialności za własny rozwój. W wyniku trudności adaptacyjnych u uczestników terapii mogą pojawiać się zmiany w postaci negatywnych stanów psychicznych, głównie lęku, bezradności, depresji, myśli samobójczych i/lub zaburzeń snu. Dlatego ważne jest organizowanie konkretnych zachowań pacjenta, którymi można wypełnić pustkę i złagodzić objawy depresji. W trakcie leczenia u osób uzależnionych następuje stopniowa akceptacja własnej odpowiedzialności za powrót do zdrowia, zwiększa

³²² S. Braun. *Leczenie alkoholików. Rozwojowy model powrotu do zdrowia*. Warszawa Instytut Psychiatrii i Neurologii 1992 s. 149; V. Johnson. *Od jutra nie piję. Praktyczne uwagi na temat leczenia uzależnienia od alkoholu*. Warszawa IPZiT 1992 s. 55.

³²³ L. Quigley, G. Marlatt. *Picie alkoholu wśród ludzi dorosłych w młodym wieku*. W: *Alkohol a zdrowie. Picie alkoholu w różnych okresach życia*. Warszawa PARPA 2000 s. 124; J. Mellibruda. *Psychologiczna problematyka uzależnień od alkoholu i narkotyków*. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 707.

³²⁴ P. Brennan, R. Moos. *Wzorce picia u schyłku życia*. W: *Alkohol a zdrowie* s. 144-151.

³²⁵ S. Allsop, B. Saunders. *Nawroty i problemy związane z nadużywaniem alkoholu*. W: *Nawroty w uzależnieniach*. Red. M. Gossop. Warszawa PARPA 1997 s. 21-24.

się szacunek do siebie i potrzeba bliskości z innymi ludźmi, ale jednocześnie pojawiają się nowe mechanizmy obronne w postaci zaprzeczania trudnościom. Minimalny wgląd w siebie i brak zdolności do zachowania abstynencji o własnych siłach u początkujących abstynentów wymagają stworzenia przez profesjonalistów bezpiecznego i opiekuńczego otoczenia, w którym mogą być rozwijane umiejętności niezbędne do długoletniego procesu zdrowienia. Ostatnia faza terapii, w której występuje zwiększenie refleksji jednostki uzależnionej i wzrost adekwatnego spostrzegania własnej przyszłości, powinna być nakierowana na poszukiwanie strategii, które umożliwią skuteczne przezwyciężanie trudności po zakończeniu terapii i opuszczeniu zakładu karnego. Pacjent powinien uzyskać świadomość, że dopiero program leczenia otwartego i uczestnictwo w grupach samopomocowych pomoże mu w przełamywaniu starych przyzwyczajęń i nabywaniu konstruktywnych umiejętności adaptacyjnych bez udziału substancji psychoaktywnej³²⁶.

Realizacja programu terapeutycznego w zakładzie karnym ma swoją specyfikę, którą określa zarówno miejsce leczenia, jak i potrzeby pacjenta-skazanego³²⁷. Z tego względu w więziennej terapii uzależnień są wykorzystywane różne metody (terapia grupowa, indywidualna, społeczność terapeutyczna, poradnictwo rodzinne, terapia zajęciowa, przez pracę, arteterapia) i techniki (psychoedukacja, konfrontacja, rozmowa kierowana, modelowanie zachowań, psychodrama, ćwiczenia umiejętności, zadania indywidualne)³²⁸.

Duża część programów realizowanych w zakładach karnych w Stanach Zjednoczonych jest oparta na założeniach Społeczności Terapeutycznych (ST)³²⁹. Podejście to zakłada, że uzależnienie jest jedynie symptomem, a nie istotą występujących zaburzeń, zaś najważniejszym celem leczenia jest zmiana wzorców myślenia, reakcji emocjonalnych i zachowania osoby uzależnionej³³⁰. Realizacja modelu Społeczności Terapeutycznych w warunkach więziennych wymaga spełnienia kilku warunków. Po pierwsze – osoby uczestniczące w leczeniu powinny być odseparowane od pozostałych więźniów. Po drugie – oddziaływania korekcyjne powinny być wzmacniane skracaniem pobytu skazanego w zakładzie karnym, z jednoczesnym obligowaniem go do uczestnictwa w programie postpenitencjarnym – np. w domu przejściowym realizującym doktrynę ST. Po trzecie – kolejny warunek polega na dostosowaniu programu ST do specyficznych potrzeb uzależnionych więźniów, które wynikają z niskiej motywacji wewnętrznej do pracy nad zmianami zachowania i z występujących przejawów demoralizacji³³¹. Porównanie dobrowolnych i zmuszonych prawnie uczestników oddziaływań korekcyjnych wskazuje, że osoby, którym brakuje wewnętrznej motywacji, mają niewielką skłonność do aktywnego zaangażowania w zajęcia i mniejsze przekonanie dotyczące skuteczności prowadzonych oddziały-

³²⁶ Johnson, jw. s. 129-135; Gorski, Miller, jw. s. 40; Braun, jw. s. 171-177.

³²⁷ Linowski, Nowicka, jw. s. 98.

³²⁸ Tamże s. 125-127.

³²⁹ Inciardi i in., jw. s. 89.

³³⁰ G. de Leon. *The therapeutic community: Theory, model, and method*. New York Springer 2000 s. 15.

³³¹ G. de Leon. *Społeczność terapeutyczna. Teoria, model, metoda*. Warszawa KBPN 2003 s. 411.

wań³³². Problem wewnętrznej motywacji do uczestnictwa w terapii potwierdzają również inne analizy empiryczne. W Stanach Zjednoczonych ok. 2/3 osób biorących udział w programach redukujących problemy uzależnienia jest do tego motywowana jakąś formą przymusu prawnego, a ok. 1/2 pacjentów rozpoczynających terapię rezygnuje z zajęć przed ich zakończeniem³³³. Tego typu zjawisko w sposób szczególny dotyczy więźniów, u których występuje charakterystyczna zmienność postaw wobec leczenia odwykowego. Sprawcy przestępstw udzielają stosunkowo najwięcej informacji o problemach wynikających z uzależnienia podczas pobytu w areszcie, w trakcie odbywania kary często dyssymulują jego objawy, a starając się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, wykazują większą skłonność do uczestnictwa w terapii³³⁴.

W polskich zakładach karnych jest również prowadzony program terapeutyczny ATLANTIS, który stanowi adaptację oddziaływań opracowanych w stanie Minnesota. Jego realizacji towarzyszy założenie, że pacjent posiada potencjalne zdolności dokonywania konstruktywnych zmian w swoim życiu, w tym również możliwości powstrzymania się od używania alkoholu. Psychokorekcja, oparta na kontaktach interpersonalnych z profesjonalistami i ludźmi doświadczającymi podobnych problemów, ma na uwadze uruchomienie zmian rozwojowych jednostki. Do osiągnięcia tego celu niezbędna jest jednak praca w zakresie następujących sfer funkcjonowania osoby³³⁵:

- akceptacji własnej choroby,
- uzyskania umiejętności konstruktywnego wyrażania emocji negatywnych,
- przepracowania mechanizmów obronnych,
- rozwijania wglądu w siebie,
- nabywania kompetencji w zakresie kontaktów interpersonalnych,
- powiększania zdolności dotyczących zwracania się o pomoc,
- eliminowania negatywnych nastawień,
- kształtowania pozytywnego obrazu siebie.

Analizy wyników leczenia uzależnień przy użyciu treningów umiejętności wskazują na skuteczność tego typu oddziaływań – szczególnie w zakresie uczenia kompetencji dotyczących rozwiązywania problemów społecznych i opracowywania planów zaradczych dla potencjalnie trudnych sytuacji życiowych³³⁶.

³³² T. Sia, D. Dansereau, M. Czuchry. *Treatment readiness training and probationers' evaluation of substance abuse treatment in a criminal justice setting*. „Journal of Substance Abuse Treatment” 2000 nr 19 s. 459-467.

³³³ M. Hiller, K. Knight, K. Broome, D. Simpson. *Legal pressure and treatment retention in a national sample of long-term residential programs*. „Criminal Justice and Behavior” 1998 nr 25 s. 463-481; D. Boyum, M. Kleiman. *Substance-abuse policy from a crime-control perspective*. W: *Crime: Public policies for crime control*. Red. J. Wilson, J. Petersilia. Oakland Institute for Contemporary Studies 2002 s. 331-382.

³³⁴ Róžański, jw. s. 460.

³³⁵ Linowski, Nowicka, jw. s. 102-103.

³³⁶ Allsop, Saunders, jw. s. 21-24.

3.4. Stan polskiej terapii penitencjarnej

Zapotrzebowanie na specjalistyczne konsultacje i oddziaływania w zakresie zdrowia psychicznego więźniów odzwierciedlają dane statystyczne, które zostały zaprezentowane w tabeli 17.

Tabela 17. Porady lekarskie udzielane osadzonym w ambulatoriach więziennych i w publicznych zakładach opieki zdrowotnej w latach 1997-2004³³⁷

Specjalista udzielający porady	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Chirurg	24 897	25 763	21 366	25 432	31 433	26 693	25 818	26 433
Specjalista chorób zakaźnych	573	720	788	1 047	1 353	911	1 378	1 540
Internista	16 115	23 910	29 255	24 520	44 758	18 288	41 292	43 603
Dermatolog	28 084	25 526	26 000	28 890	33 511	36 381	36 919	34 133
Ftyzjatra	6 597	6 461	4 751	5 267	5 708	5 295	5 097	5 017
Ginekolog	3 997	3 746	3 310	4 190	4 160	5 897	6 375	6 274
Kardiolog	1 845	2 255	2 507	2 560	2 548	1 824	2 146	2 152
Laryngolog	19 174	18 861	19 889	21 178	21 012	21 330	18 288	20 108
Okulista	25 002	23 594	22 659	24 859	23 960	26 084	23 481	22 897
Ortopeda	7 182	7 890	6 222	8 394	9 931	9 121	9 969	10 444
Neurolog	14 688	16 194	17 026	17 616	18 288	19 431	18 643	19 096
Psychiatra	38 814	39 231	41 615	46 188	52 964	54 925	56 042	60 337
Urolog	1 915	1 805	1 600	1 994	2 490	2 575	2 901	4 195
Inny specjalista	4 875	5 401	7 980	8 453	9 432	12 267	12 050	10 616

Na podstawie informacji statystycznych z lat 1997-2004, dotyczących specjalistycznych porad lekarskich, można stwierdzić, że populacja więźniów najczęściej doświadcza problemów w zakresie zdrowia psychicznego. Świadczą o tym następujące fakty. Po pierwsze – w analizowanym okresie osadzeni najczęściej korzystali ze specjalistycznych konsultacji psychiatrycznych. Po drugie – występowała duża liczba porad z zakresu trudności psychicznych – od ok. 40 tys. do ok. 60 tys. rocznie. Po trzecie – zaznaczył się systematyczny wzrost poszukiwania pomocy przez osadzonych, którzy doświadczyli tego typu zaburzeń.

W kontekście potrzeb dotyczących ochrony zdrowia psychicznego więźniów, w tabeli 18. zostały przedstawione dane z lat 1998-2004, odnoszące się do liczby osób odbywających karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym.

Dane statystyczne ukazujące liczbę osób zakwalifikowanych do leczenia potwierdzają opinię, że w polskich jednostkach penitencjarnych istnieje zbyt mała liczba oddziałów terapeutycznych wobec znacznych potrzeb w tym zakresie. Skazani wymagający pomocy medycznej i psychologicznej stanowią prawie połowę populacji więziennej³³⁸. Tymczasem w ciągu roku oddziaływaniami tego rodzaju obejmuje się jedynie ok. 3 tys. skazanych – ok. 2 tys. osób ze względu na zaburzenia psychiczne lub upośledzenie umysłowe i ok. 1 tys. osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych (alkoholu lub narkotyków). Ze względu na niewielką liczbę odpowiednich oddziałów skazani muszą również dość oczekiwać na

³³⁷ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

³³⁸ Szymanowski. *Polityka karna* s. 292.

Tabela 18. Skazani zakwalifikowani do oddziałów terapeutycznych (stan na 31.12) w latach 1998-2004³³⁹

Rok	Osadzeni zakwalifikowani do oddziałów terapeutycznych z powodu:					
	Zaburzeń psychicznych lub upośledzenia umysłowego		Uzależnienia od narkotyków		Uzależnienia od alkoholu	
	Przebywający w oddziale terapeutycznym	Przebywający poza oddziałem terapeutycznym	Przebywający w oddziale terapeutycznym	Przebywający poza oddziałem terapeutycznym	Przebywający w oddziale terapeutycznym	Przebywający poza oddziałem terapeutycznym
1998	1 055	151	278	79	313	143
1999	1 112	164	288	105	304	155
2000	1 226	185	370	94	375	182
2001	1 445	213	340	122	384	180
2002	1 487	274	340	82	396	119
2003	1 584	287	348	149	460	259
2004	1 621	267	385	186	546	399

leczenie – w 2003 r. czas oczekiwania na miejsce w oddziale terapii uzależnienia od narkotyków wynosił średnio 7,4 miesiąca³⁴⁰.

Według danych z 2006 r. w zakładach karnych na terenie Polski realizowano:

- 21 programów na 689 miejsc dla więźniów uzależnionych od alkoholu,
- 13 programów na 481 miejsc dla osadzonych uzależnionych od środków odurzających lub substancji psychotropowych,
- 22 programy na 1612 miejsc dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo, w tym 7 – dla sprawców przestępstw „seksualnych” z zaburzeniami preferencji seksualnych³⁴¹.

Przedstawione prawidłowości sugerują, że psychologowie zajmujący się pomocą skierowaną do więźniów z trudnościami psychicznymi w polskim systemie penitencjarnym doświadczają podobnych kłopotów, jak specjaliści z tego zakresu, którzy pracują w więzieniach amerykańskich. Analiza problemów tej grupy zawodowej w USA stanowi podstawę do sformułowania wniosku, że polityka kryminalna jest w niewielkim stopniu zainteresowana zagadnieniami odnoszącymi się do ochrony zdrowia psychicznego więźniów. Świadczą o tym dwie przesłanki – zbyt mała liczba psychologów zajmujących się korekcją problemów psychicznych u skazanych oraz przeciążenie specjalistów zatrudnionych w zakładach karnych zbyt dużą grupą tego typu pacjentów. Najczęściej wysiłki psychologów koncentrują się na zapobieganiu próbom samobójczym wśród osadzonych, pomocy osobom chorym psychicznie i sprawcom przestępstw seksualnych. Ze względu na realne możliwości terapeutów są natomiast pomijane inne problemy psychiczne więźniów³⁴². Przeciążenie pracą wpływa również na obniżenie jakości oddziaływań korekcyjnych, co skutkuje pomijaniem lub mniejszym zrozumieniem problemów pacjenta, niewłaściwym określeniem jego potrzeb w zakresie terapii i niewielkim zaangażowaniem w kreowanie sytuacji służących zaspokajaniu potrzeb jednostki w warunkach

³³⁹ Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

³⁴⁰ Dubiel, jw. s. 182.

³⁴¹ Majcherczyk, jw. s. 26.

³⁴² S. Brodsky. *Judging the Progress of Psychology in Corrections – The Verdict Is Not Good*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 2 s. 141-145.

kach izolacji więziennej³⁴³. Marginalizacja ochrony zdrowia psychicznego więźniów prowadzi również do innych skutków – przede wszystkim do regresu metod diagnozujących funkcjonowanie psychiczne, małej ilości badań w tym zakresie oraz do braku innowacyjnych dążeń w oddziaływaniach terapeutycznych³⁴⁴.

Ograniczenia oddziaływań psychologicznych wynikają również z braku odpowiedzialności skazanych za proces terapeutyczny, przede wszystkim z powodu niewielkiej autorefleksji oraz niskiej motywacji do szukania specjalistycznej pomocy³⁴⁵. Na podstawie doświadczeń praktycznych i wycinkowych badań naukowych stwierdzono, że najwięcej problemów w populacji więziennej stwarzają osadzeni, którzy charakteryzują się odchyleniami od normy psychicznej, osoby uzależnione od substancji psychoaktywnych (głównie od alkoholu) oraz sprawcy przestępstw agresywnych³⁴⁶. Statystyki więzienne z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych wskazały, że w analizowanym okresie w populacji więźniów z zaburzeniami psychicznymi dominowały jednostki charakteryzujące się psychopatią. Osoby te, w warunkach oddziałów specjalnych, najczęściej demonstrowały konfliktowość, agresywność i prymitywizm, rzadziej natomiast – stany depresyjne, tendencje samobójcze czy stany psychotyczne³⁴⁷.

Istotnym ograniczeniem oddziaływań korekcyjnych jest również szczególna rola terapeuty w warunkach zakładu karnego. Z jednej strony łączy on w sobie rolę specjalisty odpowiedzialnego za proces leczenia, ale z drugiej – jest odpowiedzialny za realizację regulaminu kary pozbawienia wolności. Często ta podwójna rola powoduje dylematy etyczne. Po pierwsze – zachowanie pacjenta w trakcie leczenia rzutuje na ocenę postępów w procesie jego resocjalizacji jako skazanego. Pacjenci, mając świadomość tej zależności, wzmacniają u siebie instrumentalną motywację i deklaratywną aktywność w czasie terapii. Z tego względu terapeuci bronią się przed stawianiem prognoz kryminologicznych. Po drugie – specjaliści zajmujący się korygowaniem osobowości są zobowiązani do zachowania tajemnicy zawodowej, ale jednocześnie jako funkcjonariusze Służby Więziennej mają obowiązek sporządzania ocen pacjentów. Ponadto społeczność więzienna często nie rozumie i nie aprobuje odmiennego traktowania skazanych, którzy jednocześnie są pacjentami. Nieporozumienia tego typu powodują częste konflikty między terapeutą a funkcjonariuszami oraz między personelem więziennym a skazanymi³⁴⁸.

³⁴³ L. Doyal, I. Gough. *A Theory of Human Need*. London Macmillan 1991 s. 59-60; J. Robertson. *Jailers' liability for custodial suicide after Farmer v. Brennan*. „Mental Health Update” 1996 nr 3 s. 2; R. Hanser. *Inmate Suicide in Prisons: An Analysis of Legal Liability*. „The Prison Journal” 2002 nr 4 s. 474; Maden, jw. s. 198.

³⁴⁴ J. Sim. *The future of prison health care: a critical analysis*. „Critical Social Policy” 2002 nr 2 s. 307; Szymanowski. *Polityka karna* s. 292.

³⁴⁵ Radochoński. *Osobowość antyspołeczna* s. 204.

³⁴⁶ T. Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego wykonawczego w Polsce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 143.

³⁴⁷ Kolarczyk, jw. s. 170-181; Gordon. *Sprawcy przestępstw seksualnych* s. 70-82.

³⁴⁸ Linowski, Nowicka, jw. s. 104-105.

4. INTEGROWANIE ODDZIAŁYWAŃ PENITENCJARNYCH I POSTPENITENCJARNYCH

W ostatniej dekadzie XX w. znowu powróciła w światowych dyskusjach kryminologicznych idea resocjalizacji. Zaczęto więc zastanawiać się nad poszukiwaniem nowych sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności, które zwiększają prawdopodobieństwo pozytywnej prognozy kryminologicznej³⁴⁹. W prowadzonej dyskusji szczególną uwagę zwrócono na fakt, że ignorowanie zagadnień dotyczących społecznego funkcjonowania byłych więźniów – kierowania własnym życiem, rozwiązywania problemów, kształtowania relacji interpersonalnych i nasilenia konfliktów – najczęściej skutkuje powrotnością do przestępstwa, a więc niską skutecznością sankcji izolacyjnych³⁵⁰.

pozytywna readaptacja społeczna wymaga poszukiwania takich sposobów pracy ze skazanymi, które wykorzystują czynniki psychospołeczne w kształtowaniu pożądanych zachowań³⁵¹. O zmianie podejścia w resocjalizacji przestępców w USA świadczy fakt, że w latach 1999-2002 agendy odpowiedzialne za rozwój oddziaływań poprawczych – *Joint Prisons, Panel Accreditation Probation* – akredytowały do realizacji programy oparte na modelowaniu społecznym (12 Kroków Anonimowych Alkoholików, zasady Społeczności Terapeutycznych)³⁵². Wykorzystanie takiego podejścia jest bardzo trudne w warunkach izolacji więziennej. Ograniczenia zakładów karnych w tym zakresie wynikają zarówno z destrukcyjnego wpływu na funkcjonowanie ludzkiej psychiki, jak również z niewielkich możliwości przygotowania człowieka do życia na wolności³⁵³. Integrowanie oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych służących pozytywnej readaptacji społecznej może zatem stanowić skuteczny sposób redukcji zjawiska recydywy. Tego typu założenie towarzyszyło również komisji akredytującej programy penitencjarne w zakładach karnych na terenie Wielkiej Brytanii. Do realizacji zaakceptowano takie formy pracy ze skazanymi, które oprócz nastawienia na potrzeby więźniów, różnorodności realizowanych celów, prowadzenia badań ewaluacyjnych, posiadały również strategię integrowania działań penitencjarnych i postpenitencjarnych³⁵⁴.

³⁴⁹ P. Raynor, J. Kynch, C. Roberts, M. Merrington. *Risk and Need Assessment in Probation Services: An Evaluation*. „Home Office Research” 2000 nr 211 s. 49-62; K. Gorman. *Cognitive Behaviourism and the Holy Grail*. „Probation Journal” 2001 nr 1 s. 3-9; Hołyst. *Kryminologia* s. 70.

³⁵⁰ D. Laws. *Relapse prevention: The state of the art*. „Journal of Interpersonal Violence” 1999 t. 14 s. 285-302; National Association of Probation Officers. *Accredited Programmes Policy*. London NAPO 2002 s. 2.

³⁵¹ G. Mair. *Credible Accreditation?* „Probation Journal” 2000 nr 4 s. 268-271; P. Raynor. *Evidence-based probation and its critics*. „Probation Journal” 2003 nr 4 s. 336-337; B. Benda, N. Toombs, M. Peacock. *Discriminators of Types of Recidivism Among Boot Camp Graduates in a 5-Year Follow-Up Study*. „Journal of Criminal Justice” 2003 nr 6 s. 539-551.

³⁵² Raynor, jw. s. 338.

³⁵³ Błachut i in., jw. s. 486.

³⁵⁴ Rex, Bottoms, jw. s. 365-366.

4.1. Czynniki uzasadniające wsparcie postpenitencjarne

Postulat pomocy postpenitencjarnej, która służy pozytywnej readaptacji społecznej skazanych, wynika przede wszystkim z faktu, że przymusowy pobyt w izolowanym środowisku, szczególnie o długotrwałym charakterze, prowadzi do negatywnych następstw w funkcjonowaniu człowieka³⁵⁵.

4.1.1. Trudności readaptacyjne byłych więźniów

Z powodu lęku przed przyszłością osadzeni doświadczają silnego napięcia psychicznego już w fazie przygotowania do wolności, a po wyjściu z zakładu karnego zazwyczaj dochodzi u nich do nasilenia stresu ze względu na zmianę sytuacji życiowej³⁵⁶. Pobyt w więzieniu jest nakierowany na dwie perspektywy czasowe – na przeszłość (przypominanie o przestępstwie) i na teraźniejszość (istniejące nakazy i zakazy postępowania). W związku z tym dla większości więźniów przyszłość po opuszczeniu zakładu karnego pozostaje na dalekim planie i zwykle nie zapowiada niczego dobrego, najczęściej jest niepewna, a czasem przerażająca³⁵⁷. Dodatkowo w trakcie odbywania kary dochodzi do procesów utrudniających przystosowanie jednostki do życia w społeczeństwie – stygmatyzacji polegającej na przypisywaniu etykiety przestępcy, degradacji związanej z utratą statusu pełnoprawnego obywatela i depersonalizacji oznaczającej destrukcyjne zmiany podmiotowe w postaci negatywnego spostrzegania siebie samego, poczucia niemożności wpływania na własny los, trudności w podejmowaniu decyzji i określaniu celów osobistych, braku potrzeby planowania codziennych działań³⁵⁸. Intensywny i długotrwały trening funkcjonowania w zakładzie karnym prowadzi więc do tego, że osadzeni tracą umiejętność radzenia sobie w okolicznościach, gdzie nie wystarczy już więzienny spryt, a konieczne jest twórcze działanie. Dlatego istnieje wysokie ryzyko sytuacji, w której osoba opuszczająca więzienie doświadcza syndromu wyuczonej bezradności ze względu na zmianę ról społecznych (np. konieczność znalezienia miejsca zamieszkania lub pracy) i/lub trudności dotyczące ponownego ich podziału (np. brak akceptacji przez najbliższych)³⁵⁹. Często o pomyślnej readaptacji społecznej skazanych decyduje to, jak osoba funkcjonuje w pierwszych tygodniach po odzyskaniu wolności. Analiza trudności przystosowawczych byłych więźniów wskazała, że w ciągu trzech miesięcy od opuszczenia zakładu karnego ok. 40% z nich doświadczyło wymienionych problemów³⁶⁰.

³⁵⁵ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 304-305.

³⁵⁶ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 208-209; Wołowicz. *Charakterystyka młodocianych i młodych więźniów* s. 207-215; J. Zagórski. *Wykonywanie kary dożywotniego pozbawienia wolności*. „Biuletyn RPO”. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa 2000 nr 42 s. 155-202.

³⁵⁷ Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 302-304.

³⁵⁸ Chmielewska, jw. s. 168-171.

³⁵⁹ A. Bałandynowicz. *Probacja. Wychowanie do wolności*. Grodzisk Mazowiecki Primus 1996 s. 143; R. Corrado, I. Cohen, W. Glackman, C. Odgers. *Serious and Violent Young Offenders' Decisions to Recidivate: An Assessment of Five Sentencing Models*. „Crime & Delinquency” 2003 nr 2 s. 197; R. Pomianowski. *Niektóre implikacje teorii wyuczonej bezradności dla pracy penitencjarnej – o potrzebie profesjonalizacji wykonywania kary pozbawienia wolności*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997 nr 15 s. 27-31.

³⁶⁰ Szymanowski. *Powrót skazanych do społeczeństwa* s. 162.

Silne napięcie psychiczne towarzyszące pojedynczym lub kumulującym się problemom często prowadzi u byłych więźniów do kryzysu psychologicznego. Zazwyczaj w rozwiązywaniu sytuacji trudnych jednostka wykorzystuje wyczone mechanizmy zaradcze. Jeśli one nie skutkują i wzrasta napięcie wewnętrzne, osoba ta zaczyna stosować nowe sposoby radzenia sobie z zaistniałym problemem. Jeśli sytuacja dalej nie jest rozwiązana lub nie można jej uniknąć ani przeformułować, to dochodzi do ostrego kryzysu sytuacyjnego, który może zagrażać bezpieczeństwu lub zdrowiu jednostki. Warto zaznaczyć, że powstanie reakcji kryzysowej zależy od subiektywnej interpretacji zdarzenia, a jej przebieg odzwierciedla zmaganie się z problemami życiowymi³⁶¹.

Destrukcyjne rozwiązanie problemów sytuacyjnych prowadzi często do kryzysu chronicznego, który stanowi wysokie ryzyko zachowań patologicznych – np. aktów autodestrukcji, nadużywania substancji psychoaktywnych, zachowań przestępczych – ze względu na długotrwanie kumulujące się napięcie psychiczne. Tego typu doświadczenia są charakterystyczne dla osób o niskich umiejętnościach zaradczych, preferujących postawy unikowe, z wysokim nasileniem lęku przed kontaktami interpersonalnymi i niską motywacją do wysiłku ukierunkowanego na zmiany zaistniałej sytuacji. Aktywność takich jednostek najczęściej sprowadza się do użalania się nad sobą i/lub oskarżania innych. Do specyficznych cech chronicznego kryzysu należy również obniżony nastrój oraz liczne dolegliwości somatyczne. Wymienione objawy mogą utrzymywać się nawet przez wiele lat, szczególnie w sytuacji, gdy są wzmacniane przez otoczenie (np. w wyniku stygmatyzacji społecznej)³⁶².

O występowaniu kryzysów chronicznych u osób opuszczających zakłady karne świadczą analizy empiryczne, w których stwierdzono, że osobiednostki powracające do przestępstwa charakteryzują się problemami adaptacyjnymi w postaci nawykowo stosowanych mechanizmów obronnych, manifestowania różnych przejawów agresji, uzależnienia od substancji psychoaktywnych, zaburzeń psychosomatycznych i dużego nasilenia trudności przystosowawczych – bezrobocia, biedy, bezdomności, problemów rodzinnych³⁶³. Wyniki badań wskazują również, że bezdomność mężczyzn z przeszłością kryminalną, którzy charakteryzują się wysokim poczuciem beznadziejności, koreluje z negatywnym stosunkiem do siebie i własnej przyszłości, trudnościami w zakresie określenia celów życiowych, smutkiem, bezsilnością, konfliktami interpersonalnymi, dużymi trudnościami w zakresie radze-

³⁶¹ W. Badura-Madej. *Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej*. W: *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*. Red. W. Badura-Madej. Katowice Wyd. Nauk. „Śląsk” 1999 s. 29; D. Kubacka-Jasiecka. *Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia „ja” i poczucia tożsamości*. W: *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby*. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 64.

³⁶² Badura-Madej, jw. s. 23; Kubacka-Jasiecka. *Kryzys emocjonalny* s. 67.

³⁶³ T. Moffitt. *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*. „Psychological Review” 1993 t. 100 s. 691; L. Birmingham. *The mental health of prisoners*. „Advances in Psychiatric Treatment” 2003 nr 9 s. 191–199; Bogunia, R. Godyła. *Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy od społeczeństwa*. W: *Więziennictwo – nowe wyzwania* s. 520–526; D. Kubacka-Jasiecka. *Interwencja kryzysowa*. W: *Psychologia kliniczna* s. 250–251; Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 308; Bogunia, Godyła, jw. s. 520–526; Pstrąg, Rejman, jw. s. 377–388.

nia sobie w sytuacjach trudnych – na stany stresowe najczęściej reagują negatywnymi emocjami i agresją skierowaną do siebie i/lub innych³⁶⁴.

4.1.2. Przystępczy styl życia

Trudności przystosowawcze osób opuszczających zakłady karne często przyczyniają się do powstawania przestępczego stylu życia (*criminal lifestyle*). Pojęcie to odzwierciedla specyficzną odmianę adaptacji społecznej, dla której charakterystyczne jest to, że jednostka uzyskuje poczucie bezpieczeństwa i stabilizacji życiowej w wyniku trwałego angażowania się w działalność o charakterze przestępczym, której nie powstrzymuje ani groźba ukarania, ani fakt odbywania kary³⁶⁵. Wyniki studiów empirycznych wskazują, że osoby charakteryzujące się takim stylem życia istotnie częściej wchodzi w konflikt z prawem, a popełniane przez nich przestępstwa mają poważniejszy charakter³⁶⁶. Badania podłużne w populacji recydywistów penitencjarnych pozwoliły na wyodrębnienie w tej grupie zdeorganizowanego stylu życia, dla którego charakterystyczne są takie cechy, jak³⁶⁷:

- angażowanie się w zdemoralizowane i/lub przestępcze środowisko;
- duży wpływ zmiennych sytuacyjnych na zachowania antyspołeczne, przede wszystkim na popełnianie przestępstw z użyciem przemocy;
- obniżający się poziom organizacji życia – jednostki tego typu już w okresie dorastania cechują się słabą organizacją własnej egzystencji, która podlega dalszej dezintegracji pod wpływem nadużywania substancji psychoaktywnych (szczególnie alkoholu) w okresie dorosłości;
- preferencja hedonistycznych wartości – chęć przeżywania mocnych doznań i przygód, podejmowanie różnych form aktywności łączących się z dużym niebezpieczeństwem mających na celu ucieczkę od nudy;
- różnorodność zachowań dewiacyjnych – rozhamowanie w postępowaniu, częsta zmiana partnerów seksualnych, akty pijaństwa, skłonność do zachowań kompulsywnych.

4.2. Zadania psychologa w koordynowaniu działań penitencjarnych i postpenitencjarnych

Podstawowym celem oddziaływań psychologicznych w zakresie łączenia strategii penitencjarnych i postpenitencjarnych jest takie ukierunkowanie realizowanych programów, aby służyły one optymalizacji życia osoby opuszczającej zakład kar-

³⁶⁴ J. Chwaszcz. *Osobowościowe wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych – karanych i niekaranych*. W: *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji* s. 136.

³⁶⁵ R. Corrado i in., jw. s. 184; G. Walters. *Criminal Lifestyle*. Thousand Oaks Sage Publications 1990 s. 12; W. Szczęsny. *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003 s. 127-128.

³⁶⁶ F. Dunford, D. Elliott. *Identifying career offenders using self-reported data*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1984 nr 21 s. 57-86; R. Loeber, D. Farrington. *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*. London: Sage 1998.

³⁶⁷ L. Kazemian, M. Le Blanc. *Exploring Patterns of Perpetration of Crime Across the Life Course Offense and Offender-Based Viewpoints*. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2004 nr 4 s. 403-408; H. Raskin, P. Tice, R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber. *Illegal acts committed under the influence of*

ny. Filozofia oddziaływań oparta na zmianie jakości życia służy przede wszystkim zwiększeniu motywacji jednostki do zmian w zachowaniu, a następnie do utrwalania konstruktywnych postaw w zakresie odpowiedzialności za własny rozwój, wzrostu jakości relacji interpersonalnych z rodziną i przyjaciółmi oraz podnoszenia kompetencji zawodowych. Wymienione czynniki w istotny sposób zwiększają szanse pozytywnej readaptacji społecznej³⁶⁸.

Ze względu na procesy adaptacyjne człowieka odbywanie kary pozbawienia wolności można podzielić na trzy etapy. Pierwszy z nich jest związany z przystosowaniem do warunków więziennych. W tym okresie następują poważne zaburzenia równowagi psychicznej (szczególnie u osadzonych pierwszy raz) i rozluźnienie stosunków ze światem zewnętrznym. Już na tym etapie powinny być prowadzone działania służące przyszłej readaptacji społecznej skazanego zarówno w stosunku do jego osoby (resocjalizacja lub terapia), jak i wobec jego najbliższego środowiska w warunkach wolnościowych. Oddziaływania w miejscu życia skazanego mają na celu zabezpieczenie tych komponentów jego sytuacji społecznej, które ułatwią mu funkcjonowanie po opuszczeniu więzienia – szczególnie ważnym zagadnieniem jest przeciwdziałanie rozluźnieniu więzi rodzinnych.

Na drugim etapie funkcjonowania dostosowawczego osadzeni zwykle wypracowują różnorodne techniki przetrwania i uczestnictwa w życiu społecznym zakładu karnego, nie są zmotywowani do inwestowania w swoją przyszłość i zazwyczaj nie angażują się w zadania resocjalizacyjne. Taka sytuacja prowadzi do utrwalenia zachowań związanych z procesem prizonizacji. Fazę tę charakteryzują również niewielkie oddziaływania wobec środowiska wolnościowego osadzonych, w wyniku czego dochodzi do zmniejszania istniejących zasobów (materialnych, mieszkaniowych, emocjonalnych), które służą pozytywnemu przystosowaniu po ich wyjściu na wolność. Przedstawione prawidłowości sugerują, że ten etap powinien być wykorzystany na tworzenie „kapitału początkowego” readaptacji społecznej – wzrost kompetencji społecznych do życia na wolności, utrzymywanie lub rozszerzanie więzi rodzinnych i środowiskowych, zdobywanie umiejętności zawodowych.

Ostatni okres pobytu w zakładzie karnym polega na bezpośrednim przygotowaniu skazanych do wyjścia na wolność³⁶⁹. Działania tego typu są bardzo trudne, ponieważ więźniowie bardzo często nie posiadają podstawowych zabezpieczeń egzystencji po opuszczeniu zakładu karnego – środków materialnych, pracy i mieszkania. Dodatkowo powrót tych osób do wolnościowego środowiska życia jest obarczony stygmatyzacją, co zakłada konieczność tworzenia więzi i odbudowania ich pozycji społecznej³⁷⁰.

alcohol and drugs. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2002 nr 2 s. 131-152; I. Niewiadomska, A. Wałęjsza. *Preferencja stylu życia jako sposobu realizacji wartości u recydywistów penitencjarnych*. W: *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 167.

³⁶⁸ D. Williams, B. William. *Quality of Life Promotion: The Foundation of Offender Rehabilitation?* „Forum on Corrections Research” 2002 nr 2 s. 43-45; Hołyst. *Kryminologia* s. 70.

³⁶⁹ B. Dziecioł. *Rola pracownika socjalnego w zakładzie karnym typu zamkniętego*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 370-371.

³⁷⁰ Tamże s. 372-373.

4.2.1. Spełnianie funkcji kuratora penitencjarnego

O powrocie do przestępstwa często decyduje pierwszy okres pobytu na wolności. Stąd ważne jest, aby przystosowanie społeczne w tym czasie miało pomyślny przebieg. Temu celowi powinno być podporządkowane wykonywanie środków probacyjnych. Fakt pozostawiania pod dozorem kuratora stawia zwolnionego z odbywania kary w podwójnie korzystnej sytuacji – przede wszystkim ze względu na świadomość probanta, że jest on kontrolowany i oceniany, co sprzyja kształtowaniu konstruktywnych zachowań w warunkach wolnościowych, ale również z uwagi na okoliczność, że podopieczny ma możliwość zwrócenia się do kuratora o pomoc w sytuacji doświadczania problemów adaptacyjnych³⁷¹. Zasadność tego typu oddziaływań potwierdzają wyniki badań wskazujące na niskie wskaźniki powrotności do przestępstwa osób poddanych intensywnemu dozorowi kuratorskiemu, który obejmuje nadzór (*supervision*), kierowanie skazanym (*guidance*) i udzielanie mu wszechstronnej pomocy (*assistance*)³⁷².

Pozytywna readaptacja społeczna osoby opuszczającej zakład karny jest również w dużej mierze uzależniona od ciągłości oddziaływań poprawczych, ponieważ efekty uzyskane w fazie oddziaływań penitencjarnych warunkują przebieg i rezultat zachowań na wolności. Funkcjonalne powiązanie procesu resocjalizacji w więzieniu i po opuszczeniu go uzasadnia konieczność integracji oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych w tym zakresie. Tym bardziej że warunki dozorowanej wolności stwarzają o wiele większe możliwości stosowania zasady indywidualizacji procesu resocjalizacyjnego przestępcy³⁷³.

Zatrudnianie psychologów jako kuratorów sądowych uzasadnia fakt, że podstawową metodą postępowania jest praca z indywidualnym przypadkiem osoby nieprzystosowanej społecznie (*casework*). Istota tej metody polega na pobudzaniu i umacnianiu wzajemnych relacji między jednostką i jej środowiskiem społecznym oraz zwiększeniu przystosowania przestępcy do obowiązujących norm społecznych. Realizacja wymienionych celów wymaga od kuratora oddziaływań, które składają się z trzech zasadniczych etapów: 1) ustalenia diagnozy przypadku, 2) opracowania planu działań w odniesieniu do danej jednostki, 3) realizacji planu resocjalizacyjnego³⁷⁴.

Stosunkowo nową instytucją prawa karnego wykonawczego jest kurator penitencjarny. Instytucję tę można traktować jako oddolną inicjatywę zawodowych kuratorów sądowych i kierowników oddziałów penitencjarnych. Jej podstawowym celem jest udzielanie pomocy osobom przygotowującym się do opuszczenia więzienia oraz wspieranie kuratorów zawodowych w pracy ze skazanymi warunkowo zwolnionymi z odbywania kary pozbawienia wolności³⁷⁵. Dotychczasowa praktyka wskazuje, że pomoc dla osób opuszczających więzienia jest świadczona jedynie wy-

³⁷¹ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 285-293.

³⁷² A. Marek. *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988* s. 240-242.

³⁷³ A. Bałandynowicz. *System probacji szansą na profesjonalny model kurateli sądowej*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 105-109.

³⁷⁴ A. Bulzak. *Kurator sądowy dla dorosłych. Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne*. W: *Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży* s. 300-302.

³⁷⁵ Dzieciot, jw. s. 373-374.

cinkowo i w niewielkim zakresie³⁷⁶. Dlatego praca kuratorów penitencjarnych jest potrzebna przede wszystkim do wypełnienia luki między oddziaływaniami resocjalizacyjnymi w ramach systemów izolacyjno-represyjnego i probacyjnego³⁷⁷. Podstawę prawną do jego działań stwarza ustawa o kuratorach sądowych i kodeks karny wykonawczy (art. 164 i n. k.k.w.). Wymienione przepisy nie wymieniają wprost jego funkcji, a jedynie stwarzają umocowanie dla prowadzenia oddziaływań wzorowanych na angielskich *welfare officers*³⁷⁸. Na podstawie § 13 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych można stwierdzić, że podstawowym zadaniem kuratora penitencjarnego jest przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu z zakładu karnego. W tym celu kurator penitencjarny³⁷⁹:

1) sporządza dla skazanego program wolnościowy – plan tego rodzaju powinien być wynikiem współdziałania z izolowanym, rozeznania jego sytuacji rodzinnej i środowiskowej oraz analizy danych zawartych w aktach sprawy karnej i dokumentacji penitencjarnej;

2) przygotowuje środowisko rodzinne i społeczne do powrotu osadzonego;

3) współorganizuje pomoc postpenitencjarną poprzez rozpoznanie potrzeb skazanego i jego rodziny; wspiera kształtowanie umiejętności samodzielnego rozwiązywania trudności życiowych, współdziałając z więźniem, służbą penitencjarną zakładów karnych, organami administracji rządowej, samorządowej oraz podmiotami zajmującymi się pomocą postpenitencjarną;

4) współdziała ze stowarzyszeniami, fundacjami, organizacjami, instytucjami i innymi podmiotami, których celem jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych.

W Polsce kurator penitencjarny pojawił się dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. w Areszcie Śledczym w Białymstoku. Funkcję tę sprawował zawodowy kurator sądowy, którego zadaniem było wdrażanie „programu zwolnieniowego” wobec skazanych, polegającego na zbieraniu danych osobopoznawczych, pomocy w rozwiązywaniu problemów osobistych, doradztwie rodzinnym i socjalno-bytowym, określaniu potrzeb w zakresie pomocy postpenitencjarnej, analizie przewidywanych trudności readaptacyjnych w warunkach wolnościowych oraz opracowaniu sposobów ich przezwycięzania, nawiązywaniu kontraktów z instytucjami i organizacjami zajmującymi się zapewnieniem skazanemu godziwego „startu wolnościowego”³⁸⁰. Eksperyment białostocki wypadł pozytywnie, w związku z tym podjęto próby powoływania kuratorów penitencjarnych w innych zakładach karnych³⁸¹.

³⁷⁶ P. Stępniaak. *Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości. Propozycje modelowe*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 56-57.

³⁷⁷ A. Wasilewska. *Kurator penitencjarny w zawodowo-społecznym modelu kurateli sądowej*. W: *Wina – Kara – Przemiana – Nadzieja* s. 188-195.

³⁷⁸ Dziecioł, jw. s. 373-374.

³⁷⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12.06.2003r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (DzU 2003 nr 112 poz. 1064).

³⁸⁰ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 295-296; G. Szczygieł. *Przygotowanie skazanych do opuszczenia zakładu karnego (na przykładzie białostockiego modelu kurateli sądowej)*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2001 nr 31 s. 318-321.

³⁸¹ Hołda, Hołda, jw. s. 192; G. Szczygieł. *Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*. Białystok Wyd. „Temida 2” 2002 s. 200-204.

Efektywność działań kuratora penitencjarnego wynika przede wszystkim z długotrwałej pracy ze skazanym oraz z faktu integrowania oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych. Praca z więźniem odbywa się w trzech etapach. Pierwszy z nich dotyczy momentu osadzenia, gdy osoba doświadcza trudności adaptacyjnych w środowisku więziennym. Pomoc kuratora w tym okresie polega na przygotowaniu izolowanego do odbywania kary – zapoznanie z nowymi warunkami i ze statusem więźnia. Na drugim etapie, obejmującym czas odbywania sankcji, oddziaływania kuratora są skoncentrowane na pomocy podopiecznemu w zakresie ustalania celów życiowych, rozwiązywania problemów, podtrzymywania więzi z rodziną i ukierunkowania myślenia na przyszłość związaną z funkcjonowaniem w warunkach wolnościowych. Trzeci etap dotyczy okresu bezpośredniego przygotowania osadzonego do wolności (6 miesięcy przed końcem kary lub przewidywanym warunkowym zwolnieniem – art. 164 k.k.w.) i jego początkowego pobytu w warunkach wolnościowych. Na tym etapie oddziaływania kuratora penitencjarnego dotyczą przede wszystkim kwestii zwiększających pozytywną readaptację społeczną skazanych oraz pomocy w rozwiązywaniu problemów osobistych, socjalno-bytowych i rodzinnych. W tym celu niezbędne jest dokładne określenie potrzeb więźnia w kontekście przewidywanych trudności adaptacyjnych oraz opracowanie sposobów ich przezwyciężania. Do jednej z najważniejszych strategii oddziaływań kuratora penitencjarnego należy nawiązywanie kontaktów z podmiotami, które mogą ułatwić przystosowanie społeczne osób opuszczających zakłady karne – agendami zajmującymi się sprawami lokalowymi (zasadność eksmisji, możliwości najmu lokalu, sposoby regulowania zadłużeń czynszowych, możliwości otrzymania lokalu socjalnego), urzędami pracy (uzyskiwanie zatrudnienia, zasiłku dla bezrobotnych), Zakładem Ubezpieczeń Społecznych (zdobycie rent inwalidzkich, emerytur, rent wyjątkowych), biurem porad prawnych (np. regulacje spraw alimentacyjnych wobec dzieci lub współmałżonka), ośrodkami pomocy społecznej (wsparcie mieszkaniowe, finansowe i rzeczowe)³⁸².

Zatrudnianie psychologów w charakterze kuratorów penitencjarnych może w znacznym stopniu przyczynić się do pozytywnej readaptacji społecznej osób opuszczających zakłady karne. Argumentem przemawiającym za takim rozwiązaniem jest fakt, że może on wykorzystywać specjalistyczne kompetencje służące: 1) aktywizowaniu skazanych w realizowanych strategiach poprawczych, 2) koordynacji oddziaływań personelu penitencjarnego z pracą podmiotów zajmujących się pomocą postpenitencjarną, 3) inicjowaniu kontaktów między osobami opuszczającymi zakłady karne i społecznością pozawięzienną³⁸³.

4.2.2. Udział w postpenitencjarnej interwencji kryzysowej

Doświadczenie kryzysu przez byłego więźnia może przyczynić się do rozwoju prospołecznych postaw i nawiązywania pozytywnych więzi z otoczeniem pod warunkiem, że uzyska on wsparcie w aktywnym przeciwstawieniu się zaistniałym

³⁸² Hołda, Hołda, jw. s. 192-194; M. Leśniak. *Adaptacja społeczna osób opuszczających zakłady karne*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 500-503.

³⁸³ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 284; Szczygieł. *Przygotowanie skazanych* s. 321.

trudnościom życiowym³⁸⁴. Jedną z form takiej troski jest interwencja kryzysowa, na którą składają się różne formy pomocy – psychologicznej, medycznej, socjalnej, prawnej.

Opieka psychologiczna w tego typu sytuacji polega na kontakcie terapeutycznym, mającym na celu przywrócenie równowagi psychicznej po zaistnieniu krytycznego wydarzenia życiowego, redukcję symptomów doświadczenia kryzysowego i zapobieganie dalszej dezorganizacji funkcjonowania³⁸⁵.

Byli więźniowie powinni stanowić ważną grupę beneficjentów w ośrodkach interwencji kryzysowej. Zasadność takiego rozwiązania wynika z faktu, że nie istnieje uniwersalny model placówki specjalizującej się w tego typu działaniach. Styl i forma pracy ośrodków zależą od potrzeb lokalnej społeczności w zakresie pomocy o doraźnym charakterze. Aktualnie, nawet w jednym mieście mogą działać wielospecjalistyczne centra interwencyjne różniące się strukturą i rodzajem oddziaływań ze względu na zagrożenia stanowiące podstawę interwencji. Do podstawowych form pracy tego typu ośrodków należy zaliczyć³⁸⁶:

- kontakt telefoniczny – oddziaływanie tego typu wywodzi się z tzw. gorących linii (*hotlines*) przeznaczonych dla osób zagrożonych samobójstwem,
- pomoc ambulatoryjną – jest ona udzielana osobom zgłaszającym się osobiście lub jednostkom kierowanym do ośrodka przez inne służby,
- interwencyjne służby ruchome – ich zadaniem jest zgłaszanie się na miejsce, w którym znajduje się osoba w kryzysie (np. dom, szkoła, ulica) lub „krążenie” po najbardziej zagrożonych obszarach miasta,
- formę stacjonarną – w niektórych ośrodkach interwencyjnych możliwe jest zatrzymanie się w hotelu lub skorzystanie z łóżka na oddziale kryzysowym. Pomoc tego rodzaju proponowana jest osobom, które znajdują się w sytuacji zagrożenia życia, zdrowia lub bezpieczeństwa.

Praca psychologów w ośrodkach interwencji kryzysowej, skierowanej do byłych więźniów, może mieć różnorodny charakter. Wykorzystanie specjalistycznych kompetencji może polegać na opracowaniu diagnozy dotyczącej stanu psychicznego i zachowań osoby znajdującej się w kryzysie. Tak opracowana diagnoza powinna stanowić podstawę skierowania do odpowiednich specjalistów i miejsc, w których jest udzielana długoterminowa pomoc.

Psychologowie mogą również świadczyć krótkoterminową psychoterapię kryzysową. Na praktykę tego typu najczęściej składają się działania w postaci³⁸⁷: 1) udzielania wsparcia emocjonalnego; 2) konfrontowania z rzeczywistością, 3) dokonywania oceny dotychczasowych sposobów zaradczych pod względem ich przystosowawczego charakteru, 4) odwoływania się do sprawdzonych strategii zaradczych lub kształtowania nowych o konstruktywnym charakterze, 5) stworzenia planu pomocy dla osoby doświadczającej kryzysu.

³⁸⁴ Kubacka-Jasiecka. *Kryzys emocjonalny* s. 64-65; Baładynowicz. *Probacja* s. 144.

³⁸⁵ Badura-Madej, jw. s. 27.

³⁸⁶ E. Leśniak. *Modele ośrodków interwencji kryzysowej*. W: *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*. Red. W. Badura-Madej. Katowice Wyd. Nauk. „Śląsk” 1999 s. 73-74.

³⁸⁷ Badura-Madej, jw. s. 28.

Bardzo ważnym zadaniem psychologów jest także udział w tworzeniu społecznych systemów wsparcia, szczególnie grup samopomocy, dla byłych więźniów, którzy opuszczają ośrodki interwencji kryzysowej³⁸⁸.

4.2.3. Tworzenie społecznych systemów wsparcia

W readaptacji społecznej skazanych powinny być w jak największym stopniu wykorzystywane zasoby pomocowe obiektywnie istniejących sieciach społecznych. Za takim rozwiązaniem przemawiają dwa powody – ich skuteczność i łatwa dostępność³⁸⁹. Podstawowe znaczenie w tym zakresie posiadają więzi rodzinne, które w niewielkim stopniu są wykorzystywane w ramach oddziaływań penitencjarnych. Prowadzi to z reguły do sytuacji polegającej na tym, że rodziny osadzonych pozostają w opozycji do więzienia i nie stanowią społecznego systemu wsparcia dla procesu resocjalizacji, który jest inicjowany w warunkach zakładu karnego, a na etapie postpenitencjarnym powinien być kontynuowany przy istotnym udziale systemu rodzinnego³⁹⁰. Zadania psychologa, zarówno w fazie penitencjarnej, jak i postpenitencjarnej, mające na celu podtrzymywanie więzi między osadzonymi i ich rodzinami, powinny być skoncentrowane na kilku zagadnieniach. Po pierwsze – na interwencji kryzysowej wobec tych członków rodziny, którzy doświadczają negatywnych stanów psychicznych w związku z faktem pozbawienia wolności lub jej odzyskania przez bliską osobę. Po drugie – na łagodzeniu problemów życiowych, które wynikają z uwięzienia członka rodziny. Po trzecie – na stworzeniu warunków umożliwiających powrót więźnia do domu i przyjęcie przez niego odpowiedzialności za najbliższych. Ponadto na oddziaływaniach terapeutycznych w sytuacji zaistnienia dezintegracji systemu rodzinnego³⁹¹.

Bardzo ważną rolę w pozytywnym przystosowaniu społecznym jednostek opuszczających zakłady karne mogą odgrywać Kościoły, będące naturalnymi wspólnotami, które mają na celu transformację grzesznika. Dodatkowym argumentem jest to, że nie ewidencjonują one swoich członków, a przy tym stanowią centrum spotkań mieszkańców w lokalnej społeczności³⁹². Znaczenie Kościołów w zakresie readaptacji społecznej więźniów jest tym bardziej znaczące, że oddziaływania duszpasterzy i wspólnot religijnych są inicjowane w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności, a ich kontynuacja może następować w warunkach wolnościowych³⁹³. Zadania psychologa, związane z funkcjonowaniem wspólnot kościelnych jako sieci wsparcia dla byłych więźniów, powinny polegać przede wszystkim na zwiększaniu kompetencji kapłanów i liderów wspólnot religijnych w zakresie funkcji wspierających.

³⁸⁸ Leśniak, jw. s. 76.

³⁸⁹ H. Sęk, R. Cieślak. *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*. W: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*. Red. H. Sęk, R. Cieślak. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2004 s. 16-17.

³⁹⁰ Ambrozik, jw. s. 76-78.

³⁹¹ T. Clear, D. Rose, J. Ryder. *Incarceration and the Community: The Problem of Removing and Returning Offenders*. „Crime & Delinquency” 2001 nr 3 s. 344-347; Machel. *Przepustka a problemy seksualne skazanych* s. 95-106; Machel. *Instytucja przepustki – nadzieje i niebezpieczeństwa* s. 297-301.

³⁹² O. McRoberts. *Religion, Reform, Community: Examining the Idea of Church-based Prisoner Reentry*. Washington The Urban Institute 2002.

³⁹³ Hołyst. *Kryminologia* s. 1370-1378.

Istotną rolę w tworzeniu lokalnych sieci wsparcia dla byłych więźniów mogą również odegrać wolontariusze³⁹⁴. W Szwajcarii i Wielkiej Brytanii istnieją komitety społeczne, a w Niemczech – rady społeczne, których celem jest utrzymywanie kontaktów i pomoc więźniom w trakcie odbywania kary, a po jej zakończeniu – wszechstronna opieka służąca pozytywnej readaptacji w warunkach wolnościowych³⁹⁵. W Polsce taką rolę mogą odgrywać kuratorzy społeczni. Istnieje jednak warunek, aby takie osoby były odpowiednio przygotowane do tworzenia społecznych systemów wsparcia dla byłych skazanych. Do kształtowania kompetencji w tym zakresie należy angażować psychologów³⁹⁶.

Duże znaczenie w pokonywaniu trudności życiowych posiadają grupy pomocowe. Różne rodzaje grup „pomagających” można scharakteryzować jako małe, interakcyjne zespoły ludzi będących w stresie, które są prowadzone przez profesjonalistów lub nieprofesjonalistów. Ich członkowie spotykają się, ponieważ potrzebują pomocy i oczekują, że w tej wspólnocie będą się mogli zwierzyć ze swoich problemów. Trudności dzielone z innymi są kluczowym elementem w rozwoju spójności grupy, co z kolei pozwala jej członkom podejmować ryzyko wyrażania skrywanych emocji oraz nawiązywać więzi gwarantujące wsparcie, akceptację i normalizację przeżyć. Dzięki istniejącym normom grupowym, obserwacji innych i modelowaniu społecznemu dochodzi do zmian w spostrzeganiu własnych problemów, myśleniu i doświadczanych emocjach. Tym samym społeczne otoczenie stwarzane przez członków grupy staje się silnym czynnikiem zmiany zachowań osoby³⁹⁷.

Jednym z ważnych aspektów działań psychologicznych w zakresie łączenia oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych powinno być inicjowanie grup pomocowych, które mogą mieć dwójaki charakter³⁹⁸:

– psychoterapeutyczny – włączanie do grupy na podstawie diagnozy, kontrakt grupowy, profesjonalne prowadzenie, podbudowa teoretyczna, zrozumiałe cele i techniki terapeutyczne;

– „inny niż psychoterapeutyczny” (przede wszystkim grupy samopomocowe) – przystępowanie na podstawie własnej identyfikacji z problemem i potrzebą uzyskania wsparcia, brak formalnego kontraktu grupowego, dowolność dotycząca obecności, brak profesjonalnego prowadzenia, stosowanie raczej pragmatycznych interwencji niż technik opartych na teoriach psychologicznych, nacisk na wsparcie społeczne.

Inicjowanie grup terapeutycznych dotyczy kontynuacji specjalistycznej pomocy wobec więźniów z trudnościami psychicznymi³⁹⁹. W sposób szczególny problem ten odnosi się do ciągłości terapii uzależnienia. Zajmujący się tą problematyką klinicyści wyrażają opinię, że terapia uzależnień inicjowana w trakcie wykonywania

³⁹⁴ G. Bazemore. *Young people, trouble, and crime: Restorative justice as a normative theory of informal social control and social support*. „Youth & Society” 2001 nr 33 s. 199-226.

³⁹⁵ E. Pływaczewski, G. Szczygieł. *Aktualne tendencje przestępczości a reforma systemu penitencjarnego*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 127.

³⁹⁶ Bałandynowicz. *System probacji* s. 110-112.

³⁹⁷ J. Schoenholtz-Read. *Wybór interwencji grupowej*. W: *Podstawy psychoterapii grupowej*. Red. H. Bernard, R. MacKenzie. Gdańsk GWP 2003 s. 161-163.

³⁹⁸ Tamże s. 164-165.

³⁹⁹ Bałandynowicz. *Probacja* s. 147.

kary pozbawienia wolności, powinna być kontynuowana po jej zakończeniu. Szczególnie użytecznym podejściem wobec osób charakteryzujących się wielokrotnymi pobytami w więzieniu i chronicznym używaniem substancji psychoaktywnych jest opieka w ramach Społeczności Terapeutycznych. Dość długie pozostawanie w kręgu oddziaływania takiej grupy i stopniowe przechodzenie pod kuratelę rodziny prowadzi do tego, że uczestnicy terapii stopniowo rezygnują z dotychczasowych kontaktów ze środowiskiem przestępczym, a jednocześnie nawiązują nowe więzi z członkami Społeczności Terapeutycznej i wzmacniają kontakty z rodziną. W ten sposób dochodzi do tworzenia społecznych systemów wsparcia, które służą podejmowaniu prospołecznych zachowań, a w konsekwencji – zwiększeniu szansy na pozytywną adaptację osoby do warunków wolnościowych⁴⁰⁰.

Inicjowaniu grup samopomocowych powinny również służyć wiedza i umiejętności psychologiczne. Wspólnoty tego typu powstają na zasadzie dobrowolności i łączą ludzi, którzy z jednej strony doświadczają podobnych problemów życiowych, a z drugiej – wzajemnie wspierają się w ich rozwiązywaniu⁴⁰¹. Zaangażowanie profesjonalistów w inicjowanie tego typu wspólnot uzasadnia ich wysoka skuteczność, pozytywny etos i elastyczność – podejście samopomocowe daje się łatwo dopasować do szerokiego kręgu ludzi z różnymi problemami⁴⁰².

4.3. Aktualne problemy w koordynacji penitencjarnych i postpenitencjarnych oddziaływań

W nowoczesnych systemach penitencjarnych przewiduje się okres szczególnie intensywnej pracy z więźniami przed ich spodziewanym wyjściem na wolność. Idea ta jest zawarta zarówno w Regułach Minimalnych ONZ (reg. 80-81) i w Europejskich Regułach Więziennych (reg. 70; 87-89), jak również w ustawodawstwie polskim, które przyjmuje, że intensywna praca ze skazanymi, służąca ułatwieniu pozytywnej readaptacji społecznej, powinna być wdrożona na 6 miesięcy przed spodziewanym warunkowym zwolnieniem lub na 6 miesięcy przed końcem kary (art. 164 § 1 k.k.w.)⁴⁰³. W okresie przygotowania do wolności:

- osoba powinna odbywać karę w zakładzie położonym jak najbliżej jej przyszłego miejsca zamieszkania (art. 165 § 1 k.k.w.),
- skazany może uzyskać zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego, łącznie na czas do 14 dni, zwłaszcza w celu podejmowania starań o uzyskanie po zwolnieniu odpowiednich możliwości zamieszkania i pracy (art. 165 § 2 k.k.w.),
- kurator sądowy i inne podmioty zaangażowane w proces readaptacji społecznej więźniów powinny ustalić ze skazanym zakres i sposób udzielania pomocy, służącej jego przystosowaniu w warunkach wolnościowych (art. 165 § 3 k.k.w.).

⁴⁰⁰ De Leon. *Społeczność terapeutyczna* s. 406-408.

⁴⁰¹ Cz. Czabała, H. Sęk. *Pomoc psychologiczna*. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki*. t. 3 s. 618.

⁴⁰² F. Riessman, D. Carroll. *Nowa definicja samopomocy. Polityka i praktyka*. Warszawa PARPA 2000 s. 38-44; I. Yalom, M. Leszcz. *Psychoterapia grupowa. Teoria i praktyka*. Kraków Wyd. UJ 2006 s. 444-446.

⁴⁰³ Paweł. *Prawo karne wykonawcze* s. 262.

Wymienione regulacje – szczególnie art. 165 § 3 k.k.w. – mające na celu ułatwienie w przejściu osoby „od uwięzienia do wolności” uwzględniają integrację oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych. Niestety, istniejące wsparcie w tym zakresie ma jedynie charakter troski doraźnej. Brakuje współdziałania między podmiotami zajmującymi się oddziaływaniami penitencjarnymi i podmiotami świadczącymi pomoc społeczną w celu tworzenia programów readaptacyjnych o charakterze długoterminowym. Dane z 2001 r. wskazują, że opieka dla osób opuszczających zakłady karne polegała przede wszystkim na świadczeniu pieniężnym w wysokości 40 zł – 91%, zakupie biletu na przejazd z zakładu karnego do miejsca pobytu – 15%, odzieży – 13%. Inne rodzaje wsparcia nie przekraczały 1%⁴⁰⁴.

Drugi problem związany z integrowaniem oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych wynika z postaw samych więźniów oraz ich relacji ze społeczeństwem. Osoby przebywające w zakładach karnych, szczególnie skazani na kary długoterminowe, rzadko wykazują inicjatywę służącą ich przygotowaniu do funkcjonowania na wolności. Dodatkowo, ich readaptacja społeczna jest utrudniona z powodu stygmatyzacji społecznej i trwałego zerwania więzi ze środowiskiem wolnościowym. Wymienione zjawiska znacząco utrudniają możliwości ukonstytuowania konstruktywnych ról w społeczeństwie ludzi wolnych⁴⁰⁵.

⁴⁰⁴ Szymanowski. *Polityka karna* s. 254-255.

⁴⁰⁵ Dzieciół, jw. s. 370-373.

ROZDZIAŁ IV

POZYTYWNE EFEKTY KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

W dyskusjach dotyczących zasadności i sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności istnieje pogląd, że należy przeprowadzić rewizję dorobku teoretycznego i wyników badań empirycznych, dotyczących oceny stosowania tego rodzaju sankcji w aspekcie jej pozytywnych skutków¹. Pod pojęciem skuteczności należy rozumieć takie wykonywanie kary, które zmierza do osiągnięcia podstawowych jej celów za pomocą odpowiednich środków oddziaływania, zgodnych z zasadami i przepisami prawa penitencjarnego². W literaturze pojawiają się liczne pytania, odnoszące się zarówno do pomiaru efektywności izolowania przestępców, jak również do jej wielowymiarowych uwarunkowań – instytucjonalnych, społecznych oraz tych, które są związane z cechami osób karanych³.

1. WSKAŹNIKI SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH

Zgodnie z art. 67 § 1 k.k.w. podstawowym celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”. Takie sformułowanie normy dotyczącej celów

¹ B. Hołyst. *Kryminologia*. Warszawa LexisNexis 2004 s. 1388.

² T. Szymanowski, J. Górski. *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1982 s. 49-52; L. Tyszkiewicz. *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1992 s. 5-12; J. Wąsik. *Efektywność środków karnych stosowanych w Polsce mierzona powrotnością do przestępstwa*. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1972 nr 4 s. 72.

³ P. Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz–Warszawa KTPN, UW 2003 s. 96; S. Batawia. *Młodociani i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych*. „Archiwum Kryminologii” 1965 t. 3 s. 9-95; H. Kołakowska. *Nieletni recydywiści*. „Archiwum Kryminologii” 1960 t. 1 s. 55-122; S. Szelhaus. *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki procesu wykolejenia*. Warszawa PWN 1969.

wykonywania izolacji oznacza, że od tej kary wymaga się zdecydowanie więcej niż tylko powstrzymania skazanego od powrotu do przestępstwa⁴. Dążenie do tego, aby osoba nie popełniła kolejnego czynu sprzecznego z prawem, stanowi realizację celu minimalnego – poprawy jurydycznej. W ramach przewidzianych rozwiązań penitencjarnych jest jednak możliwa realizacja celu maksymalnego – poprawy moralnej⁵.

Poprawa jurydyczna sprowadza się do tego, że skazany nie popełni ponownie czynu karalnego. W oddziaływaniach ukierunkowanych na taki cel akcent jest położony na negatywną stronę działania (nie popełni). W dążeniu do osiągnięcia poprawy jurydycznej dochodzi do instrumentalnego traktowania jednostki, wywołania strachu i pobudzania motywacji unikania przestępstw po to, aby zachować porządek prawny, czyli osiągnąć cel tkwiący poza podmiotem sprawczym.

Moralna poprawa wiąże się natomiast z radykalnymi przeobrażeniami osobowości, skutkującymi zmianą regulacji stosunków z otoczeniem w takim kierunku, który zwiększa szansę pozytywnej readaptacji społecznej. Zmiany tego typu bazują na procesie wychowawczym, którego istotą jest pozytywna motywacja i zaangażowanie skazanego⁶. Dlatego oddziaływania penitencjarne powinny być ukierunkowane przede wszystkim na dokonywanie korekt w osobowości i postawach osadzonych w takim stopniu, aby po powrocie do warunków wolnościowych mogli oni prawidłowo funkcjonować w społeczeństwie, tzn. dokonywać właściwych wyborów dotyczących stawianych celów i sposobów ich realizacji⁷.

Zachowania wynikające z poprawy jurydycznej często nie mają nic wspólnego z poprawą moralną. Zdarza się, że osoba opuszczająca zakład karny chwilowo nie szkodzi innym, ale wewnętrznie nadal nie akceptuje zasad zorganizowanego życia społecznego. Choć poprawa jurydyczna nie jest całkiem bez znaczenia dla społeczeństwa, to znacznie większą korzyść odniesie ono wtedy, gdy jednostka karana będzie właściwie funkcjonowała w rodzinie, pracy i sąsiedztwie. Proces ten jest najbardziej możliwy w sytuacji, gdy dojdzie do zmian w zakresie zrozumienia popełnionego błędu, zadośćuczynienia i odrodzenia moralnego⁸.

1.1. Powrotność do przestępstwa

Najprostszym i najczęściej stosowanym pomiarem skuteczności karania jest wskaźnik powrotności do przestępstwa⁹. Za stosowaniem tego miernika przema-

⁴ Z. Hołda, K. Postulski. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Gdańsk Arche 2005 s. 312; T. Szymanowski, Z. Świda. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa Wyd. „Librata” 1998 s. 149.

⁵ T. Kalisz. *Cele wykonywania kary pozbawienia wolności*. W: *Nowa kodyfikacja prawa karnego*. Red. L. Bogunia. T. 4. Wrocław Wyd. UW 2000 s. 217-229; P. Stępiak. *Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004 nr 44-45 s. 32.

⁶ Szczepaniak, jw. s. 38-39.

⁷ J. Stanik. *Związki psychologii z prawem*. „Przegląd Psychologiczny” 1985 nr 4 s. 993.

⁸ P. Kosmol. *Potrzeba etycznej refleksji nad sądowym wymierzaniem kary*. W: *Wina – Kara – Przemiana – Nadzieja*. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 52-53; S. Paweła. *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*. Kraków Zakamycze 2003 s. 86; Szymanowski, Świda, jw. s. 150.

⁹ M. Tonry. *Unthought thoughts. The influence of changing sensibilities on penal policies*. „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 178; T. Szymanowski. *Powrót skazanych do społeczeństwa*. Warszawa

wia jego względna obiektywność, łatwość uchwycenia i dostępność w rejestrach wymiaru sprawiedliwości¹⁰.

Jako przestępcę powrotnego określa się osobę, która ponownie została skazana za przestępstwo popełnione po poprzednim skazaniu. Recydywistą jest więc osoba karana drugi lub każdy następny (n-ty) raz, bez względu na ich liczbę. Należy zwrócić uwagę, że w pojęciu przestępczości powrotnej (recydywy) istotna jest liczba skazań, a nie popełnionych przestępstw. Wynika to z faktu, że zastosowanie określonej kary jest traktowane jako podstawowy środek powstrzymywania osoby od popełnienia ponownego przestępstwa. W związku z tym ponowne skazanie za czyn sprzeczny z prawem jest traktowane jako wskaźnik braku skuteczności reakcji prawnokarnej wobec sprawcy czynu zabronionego¹¹.

Pojęcie „recydywista penitencjarny” ma również szeroki zakres. Obejmuje bowiem wszystkich skazanych za przestępstwo umyślne, którzy uprzednio odbywali karę pozbawienia wolności, przebywali w areszcie wojskowym lub byli izolowani w formie zastępczej za umyślne przestępstwo czy wykroczenie. Nie ma znaczenia okres odbywanej aktualnie i odbytej uprzednio kary oraz to, w jakim odstępie czasu nastąpiły skazania¹².

W aktualnie obowiązującym ustawodawstwie występuje podział na recydywę zwykłą i wielokrotną. Konsekwencją pierwszej jest przede wszystkim podniesienie do 2/3 minimum odbytej sankcji, aby uzyskać warunkowe zwolnienie (art. 78 § 2 k.k.). Natomiast recydywa wielokrotna (tzw. multirecydywa) jest określona poprzez następujące kryteria¹³:

– krąg przestępstw stanowiących podstawę powrotności, chodzi przede wszystkim o działania związane ze stosowaniem przemocy oraz czyny o dużej społecznej szkodliwości – ponowne popełnienie przestępstwa umyślnego przeciwko życiu lub zdrowiu, zgwałcenia, kradzieże z włamaniem lub inne zachowania karalne przeciwko mieniu popełnionemu z wykorzystaniem przemocy lub groźbą jej użycia;

– uprzednie skazanie w warunkach określonych w art. 64 § 1 k.k., czyli recydywa zwykła, co świadczy o tym, że multirecydywa może być orzeczona dopiero w przypadku skazania za trzecie przestępstwo.

Jeżeli sąd orzeknie występowanie multirecydywy, to osoba ponosi większe konsekwencje niż w przypadku recydywy zwykłej. Skutek przestępczości wielokrotnej polega na tym, że zastosowanie warunkowego zwolnienia wobec skazanego jest możliwe dopiero po odbyciu przez niego 3/4 orzeczonej kary, jednak nie wcześniej niż po roku. A okres próby z obowiązkowym dozorem kuratorskim musi wynosić od 3 do 5 lat (art. 64 § 2 k.k.). Można zatem stwierdzić, że w aktualnie obowiązującym ustawodawstwie regułą jest stosowanie warunkowego zwolnienia i środków probacyjnych wobec przestępców powrotnych, ale w stosunku do tej grupy zosta-

PWN 1989 s. 72-73; Szczepaniak, jw. s. 96; A. Baładynowicz. *Probacja. Wychowanie do wolności*. Grodzisk Mazowiecki Primus 1996 s. 37.

¹⁰ Szymanowski, jw. s. 72-73.

¹¹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski. *Kryminologia*. Gdańsk Arche s. 307-308.

¹² Hołda, Postulski, jw. s. 356.

¹³ *Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1997 s. 157-159.

ły podwyższone kryteria uzyskania kontrolowanej wolności oraz czas stosowania środków probacyjnych¹⁴.

Od recydywistów należy odróżnić zawodowych przestępców. Działalność zawodowa występuje w sytuacji, gdy określone zajęcie stanowi stałe, choć niekoniecznie główne, źródło dochodu, a prowadzona działalność wymaga choćby minimalnego przygotowania lub specjalizacji¹⁵. Na podstawie wyników badań ustalono, że przestępczość osób wielokrotnie karanych nie jest stałym źródłem dochodów. Zazwyczaj stanowi ona efekt określonego stylu życia lub wynik doraźnego zbiegu okoliczności¹⁶. Zasadność rozróżnienia przestępców powrotnych od zawodowych wynika również z charakteru działań karalnych popełnianych przez recydywistów. Dla tej grupy charakterystyczna jest przestępczość pospolita, ze znaczną przewagą czynów przeciwko mieniu¹⁷. Dodatkowo, ich większość – zwłaszcza przeciwko życiu i zdrowiu – stanowi efekt nadużywania alkoholu przez sprawców¹⁸.

Badania prowadzone w różnych krajach i w różnych okresach, wskazują na prawidłowość, że niewielka liczba osób jest odpowiedzialna za dużą liczbę popełnianych przestępstw¹⁹. Świadczy o tym również duże nasilenie powrotności do przestępstwa. Metaanalizy dotyczące tego zagadnienia wskazują, że wskaźniki recydywy w różnych badaniach zawierają się w przedziale 50-80%²⁰.

Na zjawisko powrotności do przestępstwa wskazują również pojedyncze studia empiryczne. Z populacji więźniów amerykańskich, którzy zostali zwolnieni z zakładów karnych w 1994 r., 68% zostało powtórnie aresztowanych w ciągu kolejnych 3 lat²¹. W badaniach obejmujących całą populację więźniów stanu Minnesota (USA) stwierdzono, że w ciągu 3 lat od zakończenia wykonywania kary 59% tej grupy było powtórnie aresztowanych, w stosunku do 45% zastosowano jakiś rodzaj sankcji karnej, a 29% – ponownie skazano na karę pozbawienia wolności²². Inne badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wskazują, że ok. 54% osób opuszczających więzienia powraca do zakładu karnego w okresie 6 lat od zakończenia wykonywania poprzedniej sankcji²³.

¹⁴ Tamże s. 157-159.

¹⁵ A. Solarz. *Zagadnienia przestępczości zawodowej w Polsce*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1967.

¹⁶ Błachut i in., jw. s. 312.

¹⁷ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 156-157; A. Baładynowicz. *Nieudane powroty*. Warszawa Wyd. Studio WM 1993 s. 338; U. Świętochowska. *Systemowe rozwiązania w zakresie zapobiegania i ograniczania patologii społecznej*. Gdańsk Wyd. UG 1995 s. 38-51.

¹⁸ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 156-157.

¹⁹ R. Loeber, D. Farrington, D. Waschbusch. *Serious and violent juvenile offenders*. W: *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Red. R. Loeber, D. Farrington. Thousand Oaks Sage Publications 1998 s. 13-39.

²⁰ J. Jackson, J. de Keijser, J. Michon. *A critical look at research on alternatives to custody*. „Federal Probation” 1995 nr 59 s. 47; B. Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży*. Kraków Wyd. UJ 2000 s. 134-147; Tyszkiewicz, jw. s. 152-153.

²¹ K. Kerley, T. Matthews, J. Schulz. *Participation in Operation Starting Line, Experience of Negative Emotions and Incidence of Negative Behavior*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 4 s. 411.

²² Tonry. *Unthought thoughts* s. 178.

²³ L. Bakker, S. Hudson, T. Ward. *Reducing Recidivism in Driving While Disqualified: A Treatment Evaluation*. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 5 s. 531.

Wysokie wskaźniki powrotności do przestępstwa stwierdzono również w polskich studiach kryminologicznych. Wyniki analiz S. Batawii i A. Strzembosza pokazały, że w okresie 5-letniej katamnezy wskaźnik recydywy wynosił 47%, a po 8 latach od zakończenia wykonywania kary kształtował się na poziomie 61%²⁴. Rezultaty uzyskane przez E. Żabczyńską, obejmujące okres 10-letniej katamnezy, wskazały, że nasilenie przestępczości powrotnej u osób opuszczających zakłady karne wynosiło 84%²⁵; a wyniki badań H. Namowicz-Chrzanowskiej, przeprowadzone po 9 latach od zakończenia wykonywania kary, określiły wskaźnik recydywy na poziomie 43%²⁶.

Dane empiryczne pokazują również znaczącą zależność między rozmiarami uprzedniej karalności a nasileniem powrotności do przestępstwa. Badanie przeprowadzone 2,5 roku od zakończenia sankcji wskazało, że wskaźnik recydywy u osób skazanych jednokrotnie wynosił ok. 35%, natomiast u wielokrotnie karanych – ok. 62%²⁷. Po upływie 5-letniego okresu katamnezy recydywa osób uprzednio niekaranych wyniosła 45%, a wśród uprzednio karanych – 70%²⁸. Natomiast po upływie 10 lat od zakończenia wykonywania sankcji wskaźniki powrotności wynosiły 57% dla uprzednio niekaranych i 82% dla uprzednio karanych²⁹.

Wysokie wskaźniki powrotności do przestępstwa prowadzą do tego, że recydywiści stanowią duży odsetek osób przebywających w zakładach karnych³⁰. Potwierdzają to dane statystyczne z lat 2000-2004, dotyczące liczby przestępców powrotnych.

Na podstawie informacji zamieszczonych w tabeli 19. można stwierdzić, że w analizowanych latach systematycznie wzrastała liczba recydywistów penitencjarnych, którzy przebywali w zakładach karnych. Przestępcy powrotni w 2000 r. stanowili 37% ogólnej liczby skazanych, w 2001 r. – 33%, w 2002 r. – 32%, w 2003 r. – 33%, a w 2004 r. – 35% ogółu osadzonych³¹. Wzrost skazań dotyczył przede wszystkim osób drugi raz karanych, czyli recydywy zwykłej. Dane statystyczne wskazują również na fakt, że w zakładach karnych przebywa duża liczba multirecydywistów.

²⁴ S. Batawia, A. Strzembosz. *Nieletni sprawcy kradzieży w praktyce sądowej*. „Państwo i Prawo” 1964 z. 4 s. 137.

²⁵ E. Żabczyńska. *Przestępczość u dzieci a późniejsze dostosowanie społeczne*. „Szkoła Specjalna” 1979 nr 1 s. 21-22.

²⁶ H. Namowicz-Chrzanowska. *Przewidywanie zachowania przestępczego młodzieży w świetle badań psychologicznych*. W: *Prognozowanie kryminologiczne*. Red. A. Krukowski. Warszawa Wyd. Prawnicze 1975 s. 171-172.

²⁷ L. Girard, S. Wormith. *The Predictive Validity of the Inventory – Ontario Revision on General and Violent Recidivism among Various Offender Groups*. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 2 s. 159.

²⁸ T. Szymanowski. *Recydywa jako kryterium efektywności środków karnych w badaniach polskich*. „Państwo i Prawo” 1973 nr 4 s. 56-68.

²⁹ Baładynowicz. *Probacja* s. 33-34; T. Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego wykonawczego w Polsce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 144.

³⁰ Szczepaniak, jw. s. 105.

³¹ Por. Rozdział 2 tab. 2.

Tabela 19. Liczba recydywistów penitencjarnych odbywających karę pozbawienia wolności w latach 2000-2004³²

Ogólna liczba recydywistów odbywających karę pozbawienia wolności:		Rok 2000	Rok 2001	Rok 2002	Rok 2003	Rok 2004
		23 907	25 978	26 185	26 896	28 371
W tym:	Recydywa zwykła (art. 64 § 1)	10 203	11 224	11 361	11 297	11 762
	Recydywa wielokrotna (art. 64 § 2)	5 318	5 721	5 601	5 444	5 452
Kolejność skazania na karę pozbawienia wolności:	Drugie	10 715	11 572	11 863	12 261	13 671
	Trzecie	6 584	6 933	6 430	6 453	6 500
	Czwarte	3 611	3 868	3 827	3 930	3 842
	Piąte	1 692	1 947	2 012	2 036	2 019
	Szóste	790	908	1 052	1 181	1 206
	Siódme i więcej	515	750	1 001	1 035	1 133

Szczegółowe analizy dotyczące funkcjonowania wielokrotnych przestępców ukazują, że ta kategoria więźniów częściej przebywa w więzieniu niż na wolności – ok. 80% tej grupy spędza co najmniej połowę życia w zakładzie karnym³³.

Silnym predyktorem recydywy jest również rodzaj popełnionego przestępstwa³⁴. Wyniki analiz statystycznych wskazują, że najsilniejsze związki tego typu występują przy czynach przeciwko życiu lub zdrowiu – prawdopodobieństwo powtórnego odbywania kary izolacyjnej u sprawców tego rodzaju przestępstw waha się w granicach 78%, wskaźnik recydywy u karanych działających bez użycia przemocy wynosi ok. 67%, a u sprawców przestępstw narkotykowych – 60%³⁵.

Powrotność do przestępstwa wciąż pozostaje głównym kryterium oceny oddziaływań penitencjarnych wobec skazanych. Wskaźnik ten jest jednak krytykowany z dwóch zasadniczych powodów. Pierwszy z nich polega na tym, że nie istnieje standardowa definicja recydywy, która jest wykorzystywana w badaniach. W analizach empirycznych pojęcie to jest traktowane jako popełnienie kolejnego przestępstwa, aresztowanie, skazanie na nieizolacyjną sankcję karną lub odbywanie kary pozbawienia wolności. Rozbieżności w rozumieniu tego pojęcia prowadzą do problemów w zakresie porównań i metaanaliz, odnoszących się do skuteczności stosowania różnych sankcji karnych oraz do trudności w ewaluacji oddziaływań penitencjarnych³⁶.

Drugi powód krytyki jest związany z tym, że zastosowanie powrotności do przestępstwa jako jedynego kryterium skuteczności kar izolacyjnych stanowi duże uproszczenie metodologiczne. Powstawanie recydywy jest uzależnione od wielu zmiennych zarówno o charakterze podmiotowym (np. motywy, postawy, nadużywanie substancji psychoaktywnych), jak i społecznym (np. stan cywilny, niski status społeczny, ubóstwo, bezrobocie). Samo określenie wskaźnika recydywy pomija psychospołeczne czynniki, które doprowadzają do przestępczości powrotnej

³² Informacja statystyczna Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

³³ Baładynowicz. *Nieudane powroty* s. 338.

³⁴ M. Vigorita. *Prior Offense Type and the Probability of Incarceration. The Importance of Current Offense Type and Sentencing Jurisdiction*. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2001 nr 2 s. 167.

³⁵ Tamże s. 181-185.

³⁶ C. Garcia. *Realistic Expectations: Constructing a Mission-Based Evaluation Model for Community Corrections Programs*. „Criminal Justice Policy Review” 2004 nr 3 s. 253.

i stanowią podstawę prognozy kryminologicznej³⁷. Uwzględnianie w badaniach zmiennych psychospołecznych pozwala na wyodrębnienie takich czynników, które pozwalają klasyfikować przestępczość powrotną zarówno pod względem stopnia społecznego niebezpieczeństwa i zdolności adaptacyjnych (perspektywa diagnostyczna), jak i pod względem reakcji prawnokarnej na popełnione przestępstwo (perspektywa prognostyczna)³⁸. Z tego względu coraz częściej są formułowane postulaty, aby do oceny efektywności kar izolacyjnych stosować jednocześnie dwa rodzaje pomiarów. Jeden z nich powinien dotyczyć zjawiska recydywy, a drugi – zmiennych psychospołecznych, które mają znaczenie w procesie adaptacji skazanego do warunków wolnościowych³⁹.

1.2. Kryteria przystosowania społecznego

Ocena skuteczności sankcji izolacyjnych powinna spełniać określone warunki. Pierwszy z nich polega na tym, aby sposób pomiaru odnosił się do celów, które są realizowane w ramach oddziaływań penitencjarnych – resocjalizacyjnych lub terapeutycznych. Miernik powinien uwzględniać zmienne, które służą zahamowaniu przestępczego zachowania, a w konsekwencji redukcji wskaźnika recydywy. Kryterium oceny powinno również uwzględniać podział na realizację celów bezpośrednich, które są związane ze skutecznością doraźną, i celów odległych, służących pozytywnej readaptacji społecznej w warunkach wolnościowych. Drugi warunek jest związany z istnieniem standardowego sposobu pomiaru efektywności – najczęściej w postaci psychometrycznie opracowanego narzędzia⁴⁰.

W literaturze kryminologicznej dominuje pogląd, że skuteczność kary pozbawienia wolności powinna być mierzona kryteriami, na podstawie których można wnioskować o stopniu przystosowania społecznego jednostki w warunkach wolnościowych. A programy oddziaływań penitencjarnych powinny służyć wdrażaniu więźniów do takich czynności, które służą osiągnięciu tych kryteriów⁴¹.

Istnieją jednak problemy z precyzyjnym definiowaniem pojęcia „przystosowanie społeczne”. W tabeli 20. zostały przedstawione kryteria przystosowania w teoriach powstałych na gruncie różnych dyscyplin naukowych.

³⁷ J. Petersilia. *Measuring the performance of community corrections*. In *Performance measures for the criminal justice system*. Washington US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics 1993 s. 61-84; Szczepaniak, jw. s. 38-39.

³⁸ Bałandynowicz. *Nieudane powroty* s. 341; Błachut i in., jw. s. 311.

³⁹ L. Pytka. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne*. Warszawa Wyd. WSPS 1991 s. 96; H. Boone. *An examination of recidivism and other outcome measures: A review of the literature*. „Perspectives” 1994 nr 18 s. 12-18; T. Matthews, H. Boone, V. Fogg. *Alternative outcome measures: The concept*. „Perspectives” 1994 nr 18 s. 11-12; Petersilia, jw. s. 61-84; Szczepaniak, jw. s. 96-97.

⁴⁰ J. Petersilia, S. Turner. *Intensive probation and parole*. W: *Crime and justice: An annual review of research*. Red. Michael Tonry. Chicago University of Chicago Press 1993 s. 281-335; C. Logan. *Criminal justice performance measures for prisons*. In *Performance measures for the criminal justice system*. Washington US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics 1993 s. 19-59; Garcia, jw. s. 262-263; Szczepaniak, jw. s. 96-97.

⁴¹ Hołyst. *Kryminologia* s. 1397; M. Pełka-Sługocka. *Środki postpenalne a przystosowanie społeczne*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1979.

Tabela 20. Kryteria przystosowania wyodrębnione w różnych dziedzinach nauki⁴²

Rodzaj kryterium	Treść kryterium
Biologiczno/ekologiczne:	dążenie do zachowania własnej egzystencji, przetrwania w środowisku naturalnym czy społeczno-kulturowym
Medyczno/psychiatryczne:	stan zdrowia psychicznego i fizycznego zgodny z normami medycznymi (brak zaburzeń funkcjonalnych)
Psychologiczne:	optymalne sposoby redukcji napięć wewnętrznych, utrzymywanie homeostazy psychicznej (subiektywne poczucie dobrego przystosowania i zadowolenia)
Spółeczne:	motywacja zachowań i postępowanie zgodne z powszechnie akceptowanymi normami
Pedagogiczne:	dążenie do samourzeczywistnienia, autonomii, samowychowania i rozwoju
Interakcyjne:	aktywne reagowanie na bodźce pochodzące z otoczenia fizycznego i społecznego; umiejętność przeciwstawiania się presji niekorzystnych czynników biopsychicznych, środowiskowych i sytuacyjnych

Różnorodność wymienionych kryteriów skłania do wniosku, że przystosowanie jest zjawiskiem uniwersalnym, polegającym na wymianie informacji i energii między organizmem a otoczeniem w procesach asymilacji i akomodacji. Istnieje grupa koncepcji, które akcentują obiektywne kryteria przystosowania – spełnianie przez człowieka określonych funkcji lub wymagań, i grupa teorii odnoszących się do subiektywnego wartościowania przez jednostkę własnej egzystencji w otaczającym świecie⁴³.

Wskaźniki skuteczności kar izolacyjnych bazujące na kryterium społecznym kładą nacisk na umiejętność przestrzegania istotnych norm współżycia społecznego (moralnych, obyczajowych i prawnych), dzięki czemu dochodzi do społecznej integracji jednostki. Przyswajanie przez osobę obowiązujących wzorców postępowania następuje w procesie socjalizacji. W życiu każdego człowieka dochodzi do różnego stopnia rozbieżności między powinnościowym a faktycznym zachowaniem. Społeczeństwo ustala jednak pewien dopuszczalny stopień rozbieżności w tym względzie. Dopiero jego przekroczenie jest traktowane jako mniej lub bardziej groźny objaw niedostosowania społecznego. Przedstawione prawidłowości odnoszą się również do procesu resocjalizacji penitencjarnej, który ma zapewnić skazanemu uniknięcie rozbieżności między oczekiwaniami społecznymi a jego faktycznym zachowaniem w warunkach wolnościowych. Wskaźnik efektywności kary izolacyjnej zawiera się więc między jej celem minimum (poprawą jurydyczną) a celem maksimum (poprawą moralną)⁴⁴. Do najczęściej stosowanych wskaźników celu maksimum, które bazują na kryterium społecznym, należą⁴⁵:

- przebieg pracy zawodowej po odbyciu kary – systematyczne i należyte jej wykonywanie,

⁴² Pytka, jw. s. 17.

⁴³ B. Malak. *Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji)*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 114-115.

⁴⁴ M. Ciosek. *Izolacja więzienna*. Gdańsk Wyd. UG 1993 s. 190; H. Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk Arche 2003 s. 24.

⁴⁵ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 73-74; M. Radochoński. *Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych*. W: *Problemy współczesnej patologii społecznej*. Red. B. Urban. Kraków Wyd. UJ 1998 s. 48.

- posiadanie domu,
- stałe związki z partnerami seksualnymi,
- spełnianie ról i obowiązków rodzinnych,
- uzupełnianie luk w wykształceniu i podwyższanie kwalifikacji zawodowych,
- sposób organizowania czasu wolnego – realizowanie zainteresowań, spędzanie czasu wolnego w konstruktywnych grupach społecznych,
- stosunek do zachowań patologicznych – rezygnacja z używania alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych, brak kontaktów ze środowiskiem kryminogennym, rezygnacja z nielegalnych dochodów, niestosowanie przemocy.

Przekroczenie dopuszczalnego stopnia rozbieżności między oczekiwaniami społecznymi a zachowaniami jednostki poniżej celu minimum (popętnienie kolejnego przestępstwa) stanowi wskaźnik braku skuteczności kary izolacyjnej⁴⁶.

Przy ustalaniu wskaźników efektywności kary pozbawienia wolności można również korzystać z kryteriów pedagogicznych. Pomiary tego typu dotyczą zmian w osobowości jednostki ze względu na cel wychowania⁴⁷. „Odległość” cech wychowanka na danym etapie procesu wychowawczego od standardu określonego treścią zamierzonego celu stanowi wskaźnik skuteczności wychowania. Istnieją trzy rodzaje pomiarów efektywności oddziaływań pedagogicznych⁴⁸:

1) psychologiczny (absolutny) – miara tego typu pozwala badać efekty wychowania po jego zakończeniu poprzez porównywanie zachowań ukształtowanych w procesie wychowawczym z wyjściowym stanem osobowości;

2) prognostyczny (pedagogiczny) – pomiar tego rodzaju zakłada porównywanie faktycznie wytworzonych sytuacji wychowawczych z modelem teoretycznym (optymalnym); jego zastosowanie pozwala na przewidywanie stopnia realizacji zamierzonych efektów;

3) faktyczny (realny) – polegający na porównaniu doświadczeń wychowanka z określonej sytuacji wychowawczej z doświadczeniami założonymi dla realizacji określonego celu.

1.3. Uzasadnienie psychologicznych wskaźników skuteczności karania

Osiąganie poprawczych celów kary wymaga zmian w osobowości skazanego, który stanowi niepowtarzalną jednostkę, ukształtowaną zgodnie z predyspozycjami biopsychicznymi w toku jej doświadczeń społecznych. Zaprzestanie działań przestępczych jest więc związane z odpowiednim dopasowaniem biopsychicznej specyfiki danego człowieka do otaczających warunków⁴⁹. Istota norm społecznych polega na regulowaniu relacji, jakie zachodzą pomiędzy różnymi podmiotami zbio-

⁴⁶ Machel, jw. s. 24.

⁴⁷ A. Gurycka. *Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna*. Warszawa PWN 1979 s. 254.

⁴⁸ Szczepaniak, jw. s. 88.

⁴⁹ Błachut i in., jw. s. 478-479; B. Hołyst. *Bariery resocjalizacji penalnej*. W: *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*. Red. B. Hołyst. Warszawa Wyd. Prawnicze 1984 s. 31.

rowości ludzkiej. Każdy zaś członek tej zbiorowości posiada złożony zespół schematów poznawczych, które odzwierciedlają zasady organizujące rzeczywistość społeczną. Schematy te spełniają trzy zasadnicze funkcje: po pierwsze – dostarczają wiedzy na temat życia zbiorowego, po drugie – regulują funkcjonowanie reguł moralnych, które są stosowane w codziennych relacjach międzyludzkich, po trzecie – dostarczają wzorców dla sądów moralnych w rozwiązywaniu nieuniknionych konfliktów między normami postępowania⁵⁰. Z tego względu osiągnięcie maksymalnego celu wykonywanej kary – poprawy moralnej – jest możliwe pod warunkiem poznania i zmiany takich zmiennych osobowościowych przestępcy, które mają regulacyjny wpływ na jego zachowania⁵¹.

Ważnym argumentem przemawiającym za poszukiwaniem psychologicznych pomiarów efektywności kar izolacyjnych, jest zjawisko polegające na „karierze przestępcy” (*career criminals*). Kariera tego typu oznacza trwałe funkcjonowanie w środowisku przestępczym w wyniku osobistego wyboru lub „wepchnięcia” w takie otoczenie przez stygmatyzację społeczną⁵². Istotne znaczenie w procesie powstawania tej kariery mają czynniki o charakterze podmiotowym, które utrzymują się od wczesnych okresów rozwojowych. Rolę zmiennych podmiotowych, które inicjują zachowania przestępcze, trafnie odzwierciedla stwierdzenie: „Antyspołeczne dziecko staje się antyspołecznym nastolatkiem, by później skłonić się w kierunku antyspołecznego dorosłego. A antyspołeczny dorosły skłania się ku temu, by wychować inne antyspołeczne dziecko”⁵³. Wyniki badań empirycznych wskazują na następujące czynniki ryzyka w okresie dzieciństwa i adolescencji, które mają duży wpływ na inicjację kariery przestępczej⁵⁴:

⁵⁰ M. Najda. *Wiedza moralna jako wiedza o świecie społecznym*. „Przegląd Psychologiczny” 1988 nr 2 s. 456-458.

⁵¹ M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek. *Kodeks karny. Komentarz*. T. 2. Gdańsk Arche 2000 s. 90-91; Machel, jw. s. 21.

⁵² Błachut i in., jw. s. 312.

⁵³ D. Farrington. *Developmental Criminology and Risk-Focussed Crime Prevention*. W: *The Oxford Handbook of Criminology*. Red. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner. Oxford University Press 2002 s. 658.

⁵⁴ K. Ostrowska. *Problemy socjalizacji młodocianych więźniów sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim*. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1977 t. 7 s. 250; R. Sampson, J. Laub. *Crime in the making*. Cambridge Harvard University Press 1993; P. Tolan, D. Gorman-Smith. *Development of serious and violent offending careers*. W: *Serious and Violent Juvenile Offenders* s. 70; B. Feld. *Bad kids: Race and the transformation of the juvenile court*. New York Oxford University Press 1999; A. Piquero. *Assessing the relationships between gender, chronicity, seriousness, and offense skewness in criminal offending*. „Journal of Criminal Justice Volume” 2000 nr 2 s. 104; W. Ge, B. Donnellan, E. Wenk. *The Development of Persistent Criminal Offending in Males*. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 6 s. 749-750; B. Benda. *Predictors of Recidivism Factors That Discriminate Between Recidivists, Parole Violators, and Nonrecidivists in a 3-Year Follow-Up of Boot Camp Graduates*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2001 nr 6 s. 722-724; B. Benda, R. Corwyn, N. Toombs. *Recidivism among Adolescent Serious Offenders: Prediction of Entry Into the Correctional System for Adults*. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 5 s. 603; C. Cottle, R. Lee, K. Heilbrun. *The Prediction of Criminal Recidivism in Juveniles: A Meta-Analysis*. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 3 s. 367-394; A. Mason, M. Windle. *Delinquency Risk as a Function of Number of Early Onset Problem Behaviors*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2001 nr 4 s. 445; E. Silver, L. Chow-Martin. *Assessing Recidivism Risk a Multiple Models Approach to Assessing Recidivism Risk. Implications for Judicial Decision Making*. „Criminal Justice & Behavior” 2002 nr 5 s. 559; A. Piquero, R. Brame, D. Lynam. *Studying Criminal Career Length through Early Adulthood*

- duże nasilenie problemów psychologicznych;
- preferencja hedonistycznych wartości;
- trudności w relacjach interpersonalnych – szczególnie zaburzenia więzi z rodzicami, wynikające z błędów wychowawczych i/lub emocjonalnego odrzucenia przez rodziców,
- problemy szkolne i/lub porażka edukacyjna w postaci powtarzania klasy lub porzucenia nauki;
- zaburzenia w funkcjonowaniu społecznym – częste zachowania dewiacyjne, w tym różne przejawy agresji;
- używanie alkoholu i/lub innych substancji psychoaktywnych;
- angażowanie się w działania gangów młodzieżowych;
- wczesna inicjacja przestępcza;
- duża częstotliwość czynów karalnych traktowanych jako sposób osiągnięcia sukcesu osobistego;
- pobyt w placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub resocjalizacyjnych.

Wymienione czynniki ryzyka potwierdzają stanowisko ewolucyjne w badaniach kryminologicznych, które przyjmuje, że kariera przestępcza to rodzaj procesu przebiegającego od stanu relatywnej globalności do relatywnego zróżnicowania, wyrazistości i hierarchicznej integracji. U części osób kariera przestępcza przebiega przez trzy etapy – aktywizację, eskalację (różne formy aktywności sprzecznej z prawem) i zanikanie ze względu na zjawisko przesylenia. Jednak u pewnej kategorii sprawców nie następuje proces zanikania czynów zabronionych. W takiej sytuacji dochodzi do rozwoju przestępczości chronicznej, która utrzymuje się przez większość dorosłego życia⁵⁵.

Znaczenie czynników psychologicznych w rozwoju kariery przestępczej potwierdzają również badania dotyczące wzorców recydywy. Uzyskane wyniki pozwoliły na wyodrębnienie sprawców wielokrotnie karanych o wczesnym (przed 18 r.ż.) i późnym początku karalności (nie wcześniej niż po ukończeniu 21 r.ż.). Recydywiści z pierwszej grupy stanowią większy stopień zagrożenia dla porządku prawnego ze względu na dużą częstotliwość zachowań sprzecznych z prawem i popełnianie groźnych przestępstw. Sprawców o wczesnym początku karalności charakteryzuje również występowanie różnego rodzaju problemów w funkcjonowaniu psychospołecznym – uzależnienie od substancji psychoaktywnych (przede wszystkim od alkoholu), objawy depresyjne, wrogość lub nieufność wobec otoczenia, poczucie wyobcowania, konflikty interpersonalne, zaburzenia osobowości – głównie natury antyspołecznej, pogranicznej (*borderline*) i schizotypicznej oraz duże nasilenie zachowań agresywnych. Natomiast przestępcy powrotni o późnym początku karalności stanowią mniejsze zagrożenie dla społeczeństwa z powodu niższego natężenia i mniejszej szkodliwości popełnianych czynów. Ponadto u tego

among Serious Offenders. „Crime & Delinquency” 2004 nr 3 s. 412-435; B. Benda. *Gender Differences in Life-Course Theory of Recidivism: A Survival Analysis*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 3 s. 338; M. Gordon. *Regulacyjna funkcja mechanizmów obronnych u sprawców czynów zabronionych*. W: *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 108-109; Świętochowska, jw. s. 38-51.

⁵⁵ B. Urban. *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*. Kraków Wyd. UJ 2000 s. 126-127.

typu osób w mniejszym stopniu zaznaczają się trudności psychiczne, a używanie substancji psychoaktywnych rzadziej prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu społecznym⁵⁶.

Zasadność poszukiwania psychologicznych kryteriów efektywności kar izolacyjnych w kontekście czynników ryzyka kariery przestępczej i wzorców recydywy uzasadnia przesłanka wynikająca z różnego stopnia utrzymywania się zachowań antyspołecznych w cyklu życiowym recydywistów oraz podmiotowych uwarunkowań, które służą zanikaniu tego typu działań. Na podstawie analiz empirycznych stwierdzono występowanie przejściowej postaci zaburzeń antyspołecznych w cyklu życiowym jednostki – ok. 1/3 ogólnej populacji mężczyzn w ciągu swojego życia co najmniej raz dopuszcza się poważnego naruszenia prawa, natomiast 4/5 miało do czynienia z policją z powodu drobnych wykroczeń. Osoby z przejściową postacią zaburzeń antyspołecznych sprawują pewną kontrolę nad swoimi reakcjami – są skłonne naruszać normy społeczne w sytuacjach, które przynoszą im korzyść, ale jednocześnie rezygnują z tego typu czynów, gdy zyski osobiste przynosi im postępowanie zgodne z obowiązującymi zasadami. Spadek zachowań antyspołecznych w tej grupie występuje po 30. r.ż. U części osób występuje natomiast tendencja do stabilizacji antyspołecznego postępowania. Mimo upływu czasu, zasadnicza predyspozycja pozostaje taka sama, zmieniają się tylko jej zewnętrzne przejawy, w zależności od środowiska, w którym jednostka funkcjonuje⁵⁷. Przedstawione prawidłowości sugerują, że wskaźniki psychologiczne powinny być w szczególności sposobem wykorzystywane do określania konstelacji takich cech osobowości wielokrotnych przestępców, które stanowią podstawę pozytywnej prognozy kryminologicznej dla tej kategorii sprawców⁵⁸.

Poszukiwanie psychologicznych wskaźników skuteczności kar izolacyjnych wynika także z faktu, że zazwyczaj w definiowaniu procesu resocjalizacyjnego akcentuje się jego cel, natomiast nie określa się osobowościowych mechanizmów doprowadzających do poprawy moralnej (celu maksimum) lub do poprawy jurydycznej (celu minimum). Jedynie obserwowanie zmian w osobowości skazanego – psychologicznego kryterium efektywności karania – stanowi podstawę do sformułowania prognozy kryminologicznej. Wynika to z faktu, że poprawa moralna stanowi efekt takiego funkcjonowania osobowości, który umożliwi zorganizowanie życia osobistego, realizację bliższych i dalszych celów życiowych, wytrwałość w poszukiwaniu i wykonywaniu pracy, nawiązywanie pozytywnych kontaktów in-

⁵⁶ Z. Ostrihanska. *Wielokrotni recydywiści o wczesnym i późnym początku karalności*. „Archiwum Kryminologii” 1969 t. 23-24 s. 215-222; S. Szelhaus. *Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki procesu wykołejenia*. Warszawa PWN 1969; Z. Ostrihanska. *Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych*. „Archiwum Kryminologii” 1976 t. 7 s. 75-87; S. Szelhaus. *Znaczenie nadużywania alkoholu i alkoholizmu w genezie przestępczości*. W: *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego przestępczości w Polsce*. Red. J. Jasiński. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk Ossolineum 1978 s. 243-268; T. Moffitt. *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*. „Psychological Review” 1993 t. 100 s. 695; V. Quinsey, G. Harris, M. Rice, C. Cormier. *Violent offenders: Appraising and managing risk*. Washington APA 1998 s. 203; E. Kjelsberg. *Gender and Disorder Specific Criminal Career Profiles in Former Adolescent Psychiatric In-Patients*. „Journal of Youth and Adolescence” 2004 nr 3 s. 261 -269; Błachut i in., jw. s. 310-312; Radochoński, jw. s. 48;

⁵⁷ Radochoński, jw. s. 45-49.

⁵⁸ Quinsey i in., jw. s. 220.

terpersonalnych, stabilność życia rodzinnego i abstynencję w zakresie używania substancji psychoaktywnych. Natomiast poprawie jurydycznej, oscylującej wokół umiejętności powstrzymywania się od przestępstwa, często towarzyszą trudności przystosowawcze wynikające z nieprawidłowej regulacji osobowościowej – np. brak odroczonego celów życiowych, niskie umiejętności w zakresie respektowania istotnych norm moralnych, częste konflikty interpersonalne, używanie substancji psychoaktywnych⁵⁹.

Doprowadzenie do poprawy moralnej więźnia stanowi niezwykle trudny proces. Pierwsze ograniczenie polega na tym, że oddziaływania penitencjarne dotyczą osób, u których występują duże zaburzenia w postępowaniu moralnym i zdeformowane schematy poznawcze norm regulujących życie społeczne. Druga trudność jest związana z tym, że proces poprawczy odbywa się w warunkach izolacji więziennej. Dlatego istnieje konieczność poszukiwania takich czynników podmiotowych, dzięki którym nastąpi wzrost zaangażowania skazanego w proces resocjalizacji. Do poprawy moralnej dojdzie tylko w takiej sytuacji, w której oddziaływaniom penitencjarnym będą towarzyszyły podmiotowe przeżycia jednostki – refleksja nad własnym zachowaniem i wzbudzanie wewnętrznej motywacji do zmian w postępowaniu⁶⁰.

Podmiotowe czynniki ryzyka kariery przestępczej, wzorce recydywy oraz psychologiczne mechanizmy procesu resocjalizacji stanowią argumenty uzasadniające poszukiwanie osobowościowych kryteriów skuteczności karania⁶¹.

2. PORÓWNANIE EFEKTYWNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH I NIEIZOLACYJNYCH

Ze względu na małą liczbę badań dotyczących pozytywnych efektów sankcji karnych, ich wycinkowość oraz brak analiz porównawczych trudno wskazać na jednoznaczne wnioski dotyczące skuteczności różnych rodzajów formalnej reakcji na przestępstwo⁶². Wyniki analiz empirycznych, w których zastosowano wskaźnik recydywy, skłaniają do rozbieżnych ustaleń. Część wyników sugeruje większą efektywność sankcji wolnościowych – środków odszkodowawczych, kar pieniężnych i warunkowego przedterminowego zwolnienia – w stosunku do kar izolacyjnych⁶³. Przedstawioną prawidłowość potwierdza metaanaliza wyników badań

⁵⁹ Tamże s. 22.

⁶⁰ L. Lernell. *Poprawcza funkcja kary pozbawienia wolności*. „Zdrowie Psychiczne” 1970 nr 3-4 s. 23; Machel, jw. s. 21; Ciosek, jw.

⁶¹ K. Skarżyńska. *Postawy interpersonalne a karanie i nagradzanie*. W: *Studia nad postawami interpersonalnymi*. Red. S. Mika. Wrocław UWr 1976 s. 15-78; Błachut i in., jw. s. 478-479.

⁶² Jackson i in., jw. s. 47.

⁶³ L. Sługocki, M. Pełka-Sługocka. *Powrót do przestępstwa skazanych na samoistną karę grzywny*. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1981 t. 12 s. 7-21; D. MacKenzie, R. Brame, D. McDowall, C. Souryal. *Boot camp prisons and recidivism in eight states*. „Criminology” 1995 nr 33 s. 327-357; P. Gendreau, C. Goggin. *Principles of effective programming with offenders*. „Forum on Corrections Research” 1996 nr 8 s. 38-40; T. Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy reformowania*

z lat 1970-1985 (46 studiów) dotyczących resocjalizacji młodocianych przestępców. Programy prowadzone w społecznościach otwartych miały istotnie wyższe wskaźniki redukcji recydywy (były bardziej skuteczne) niż oddziaływania prowadzone w izolowanych instytucjach poprawczych⁶⁴. Poniżej przedstawiono również wyniki przykładowych badań, które uzasadniają powyższy wniosek. Pomiar przeprowadzony po 3 latach od zakończenia stosowania kary ograniczenia wolności wskazał na 13-procentowy wskaźnik recydywy, a wśród izolowanych wskaźnik ten wynosił 25%⁶⁵. W innych badaniach, które zostały dokonane po 5-letnim okresie katamnezy od zakończenia warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, powrotność kształtowała się w granicach 15%⁶⁶. Wskaźnik recydywy sprawców podobnych przestępstw u skazanych na pracę w lokalnej społeczności wynosił 42%, a u więźniów – 54%⁶⁷. Większa skuteczność sankcji wolnościowych jest tłumaczona dwoma czynnikami. Po pierwsze, środki tego typu są stosowane wobec osób mniej zdemoralizowanych. Po drugie, okoliczności wykonywania środków wolnościowych są korzystniejsze od warunków zakładu karnego, co prowadzi do lepszych efektów w zakresie realizowania celów karania⁶⁸.

Drugi wniosek wskazuje na podobną skuteczność kar izolacyjnych i nieizolacyjnych w zakresie redukcji recydywy. Przykładowo, wskaźniki powtórnych aresztowań u skazanych na różne sankcje alternatywne wahały się między 34 a 63%, natomiast u osób odbywających karę pozbawienia wolności – 59%⁶⁹; zastosowanie nadzoru ochronnego skutkowało 62-procentową powrotnością do przestępstwa⁷⁰, a stosowanie aresztu domowego było związane ze wskaźnikiem recydywy na poziomie 69%⁷¹.

W analizach dotyczących stosowania środków nieizolacyjnych zwraca się uwagę, że wzrost ich skuteczności następuje w sytuacji, gdy wykonywanie sankcji jest połączone z intensywnym procesem przywracania więźnia do społeczeństwa⁷². Przykładowo – u absolwentów terapii uzależnienia, którzy uczestniczyli w obo-

prawa karnego wykonawczego w Polsce. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku s. 144; T. Szymanowski. Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego (podstawowe problemy w świetle danych empirycznych). Warszawa Wyd. UW 2004 s. 84-85; Pytka, jw. s. 89-91.

⁶⁴ R. Izzo, R. Ross. *Meta-analysis of rehabilitation programs for juvenile delinquents*. „Criminal Justice and Behavior” 1990 nr 17 s. 134-142.

⁶⁵ J. Muszyńska. *Efektywność kary ograniczenia wolności mierzona powrotnością do przestępstwa*. „Zeszyty Naukowe IBPS” 1974 nr 1 s. 68.

⁶⁶ J. Wąsik. *Powrotność do działań przestępczych po orzeczeniu z warunkowym zawieszeniem jej wykonania*. „Przegląd Penitencjarny” 1970 nr 1 s. 51.

⁶⁷ Jackson i in., jw. s. 47.

⁶⁸ Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy* s. 145; Pytka, jw. s. 91-93.

⁶⁹ P. Jones. *The risk of recidivism: Evaluating the public safety implications of a community corrections program*. „Journal of Crime and Justice” 1991 nr 19 s. 49-66; E. Latessa, L. Travis, A. Holsing, M. Turner, J. Hartman. *Evaluation of Ohio's community-based correctional facilities*. Cincinnati, OH: University of Cincinnati 1997.

⁷⁰ Baładynowicz. *Nieudane powroty* s. 69.

⁷¹ R. Stanz, R. Tewksbury. *Predictors of success and recidivism a home incarceration program*. „The Prison Journal” 2000 nr 3 s. 335-337.

⁷² P. Gendreau, C. Goggin, B. Fulton. *Intensive supervision in probation and parole settings*. W: *Handbook of offender assessment and treatment*. Red. C. Hollin. Chichester UK Wiley 2000 s. 195-204.

wiązkowych zajęciach w ramach stosowanych środków probacyjnych, zauważono istotne obniżenie wskaźników recydywy w stosunku do więźniów i wzrost umiejętności zaradczych w zakresie rozwiązywania problemów życiowych⁷³. Ewaluacja programu *Drug Treatment Alternative-to-Prison (DTAP)*, polegającego na odroczeniu wymierzania kary pozbawienia wolności i umieszczeniu skazanego w Społeczności Terapeutycznej na okres od 15 do 24 miesięcy w celu leczenia uzależnienia, również pokazała zasadność prowadzenia oddziaływań terapeutycznych w warunkach dozorowanej wolności. Wśród absolwentów programu wskaźnik powrotności do przestępstwa wynosił 23% (przy tym jego absolwenci byli istotnie rzadziej aresztowani za ciężkie przestępstwa), wśród osób, które nie ukończyły *DTAP* – 52%, a w kategorii więźniów, którzy w nim nie uczestniczyli – 47%⁷⁴. Innym przykładem intensywnych wpływów w ramach stosowanych sankcji nieizolacyjnych (probacyjnych) jest uczestnictwo w programach redukujących przemoc domową. Ewaluacja tego typu oddziaływań wskazała, że tylko 33% absolwentów programu w ciągu 12 miesięcy od jego zakończenia ponownie popełniło przestępstwo związane z agresją wobec członków rodziny. Natomiast w tym samym odcinku czasowym czyny związane ze stosowaniem przemocy były popełnione przez ok. 75% sprawców, w stosunku do których wykonano inne sankcje karne⁷⁵. Dość wysoka skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych, które były realizowane w warunkach wolnościowych, przyczyniła się do tego, że aktualnie są one coraz częściej wykonywane w ramach intensywnej probacji.

Na efektywność sankcji alternatywnych w dużym stopniu wpływają zmienne psychospołeczne. Jako przykłady można podać wyniki badań, w których stwierdzono, że istotnie niższe wskaźniki recydywy u osób odbywających karę w obozach dyscyplinujących, zależą od stabilności życia rodzinnego (małżeństwo i posiadanie dzieci), wyższego wykształcenia i religijności⁷⁶. Na skuteczność aresztu domowego w istotny sposób wpływa wiek skazanych (osoby młodsze istotnie częściej są zagrożone recydywą), nasilenie kariery przestępczej (większa liczba popełnionych przestępstw w chwili orzeczenia aresztu domowego zwiększa prawdopodobieństwo recydywy), przygotowanie do funkcjonowania na wolności oraz stabilność zy-

⁷³ S. Belenko, J. Fagan, T. Dumanovsky. *The effects of legal sanctions on recidivism in special drug courts*. „Justice System Journal” 1994 nr 17 s. 53-81; R. Langworthy, E. Latessa. *Treatment of chronic drunk drivers: A four-year follow up of the Turning Point Project*. „Journal of Criminal Justice” 1996 nr 24 s. 273-281; G. Vito, R. Tewksbury. *The impact of treatment: The Jefferson County (Kentucky) Drug Court Program*. „Federal Probation” 1998 nr 62 s. 46-51; R. Granfield, C. Eby, T. Brewster. *An examination of the Denver drug court: The impact of a treatment-oriented drug-offender system*. „Law & Policy” 1998 nr 2 s. 183-202; R. Peters, A. Haas, M. Murrin. *Predictors of retention and arrest in drug courts*. „National Drug Court Institute Review” 1999 nr 1 s. 33-60; C. Spohn, R. Piper, T. Martin, E. Frenzel. *Drug courts and recidivism: The results of an evaluation using two comparison groups and multiple indicators of recidivism*. „Journal of Drug Issues” 2001 nr 1 s. 149-176; M. Brewster. *An evaluation of the Chester County (PA) Drug Court Program*. „Journal of Drug Issues” 2001 nr 1 s. 177-206.

⁷⁴ P. Dynia, H. Sung. *The Safety and Effectiveness of Diverting Felony Drug Offenders to Residential Treatment as Measured by Recidivism*. „Criminal Justice Policy Review” 2000 nr 4 s. 307.

⁷⁵ D. Gadd. *Evidence-led policy or policy-led evidence? Cognitive behavioral programmes for men who are violent towards women*. „Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 176-177.

⁷⁶ B. Benda, N. Toombs, M. Peacock. *Discriminators of Types of Recidivism Among Boot Camp Graduates in a 5-Year Follow-Up Study*. „Journal of Criminal Justice” 2003 nr 6 s. 539-551.

cia rodzinnego⁷⁷. Natomiast efektywność zawieszenia kary pozbawienia wolności u recydywistów zależy od wieku (osoby starsze lepiej wypełniają swoje obowiązki), rodzaju popełnionego przestępstwa (sprawcy oszustw częściej spełniają warunki probationi niż przestępcy zajmujący się handlem narkotykami) oraz używania substancji psychoaktywnych (picie alkoholu istotnie częściej łączy się z łamaniem zasad probationi)⁷⁸.

Przedstawione wyniki uzasadniają stanowisko, że sankcje o nieizolacyjnym charakterze powinny być stosowane nie tylko wobec sprawców pierwszy raz karanych, ale również w stosunku do recydywistów penitencjarnych⁷⁹. Zasadność takiego stanowiska wynika z kilku przesłanek. Po pierwsze, przestępcy powrotni oceniają karę pozbawienia wolności jako mniej dotkliwą w stosunku do sankcji o charakterze wolnościowym ze względu na duże doświadczenie więzienne. Recydywiści w porównaniu do osób pierwszy raz skazanych, spostrzegają zakład karny jako „mniej straszny” i bardziej bezpieczny. Dodatkowo część osób wielokrotnie karanych traktuje pobyt w więzieniu jako czas kształtowania charakteru i osiągnięcia wysokiej pozycji w hierarchii przestępczej. W związku z tym sankcje wolnościowe są przez nich odbierane jako rodzaj „gorszej” kary, przeznaczonej dla niedoświadczonych sprawców, którzy popełniają mało znaczące przestępstwa⁸⁰. Wyniki badań wskazują jednocześnie, że istnieje tendencja do wymierzania przez sądy surowszych sankcji dla recydywistów – najczęściej w postaci dłuższego pobytu w zakładach karnych, zamiast sankcji finansowych lub środków probationijnych. Praktyka tego typu z jednej strony utrudnia pozytywną readaptację społeczną tej kategorii sprawców, a z drugiej – zwiększa liczbę więźniów, którzy wywierają negatywny wpływ na osoby pierwszy raz karane. Zjawisko karier przestępczych przekonuje również, że kolejne odbywanie sankcji izolacyjnej staje się „rutyną”, w której niewielką rolę odgrywa odstraszająca i/lub wychowawcza funkcja karania⁸¹. Na podstawie analiz wskaźników recydywy u przestępców powrotnych, w stosunku do których zastosowano środek probationijny w postaci warunkowego przedterminowego zwolnienia, stwierdzono, że skuteczność zastosowanej sankcji w tej grupie jest podobna jak u osób jednokrotnie karanych. Przedstawiona prawidłowość skłania do wniosku, że rokowania dotyczące postawy społecznej recydywistów w warunkach wolnościowych powinny opierać się na takich samych przesłankach, jak wobec osób pierwszy raz skazanych. Stosowanie środków probationijnych wymaga jednak spełnienia określonych warunków. Poważny wpływ na stopień skuteczności warunkowego przedterminowego zwolnienia, niezależnie od liczby skazań, wywie-

⁷⁷ M. Maxfield, T. Baumer. *Pretrial home detention with electronic monitoring*. „Evaluation Review” 1992 nr 3 s. 315-332; S. Roy. *Five years of electronic monitoring of adults and juveniles in Lake County, Indiana: A comparative study on factors related to failure*. „Journal of Crime and Justice” 1997 nr 1 s. 141-160; R. Stanz, R. Tewksbury. *Predictors of success and recidivism a home incarceration program*. „The Prison Journal” 2000 nr 3 s. 335-337.

⁷⁸ D. MacKenzie, K. Browning, S. Skroban, D. Smith. *The Impact of Probation on the Criminal Activities of Offenders*. „Journal of research in Crime and Delinquency” 1999 nr 4 s. 444-453.

⁷⁹ Sampson, Laub. *Crime in the making* s. 611; Pytka, jw. 89-91.

⁸⁰ D. May, P. Wood, J. Mooney, K. Minor. *Predicting Offender-Generated Exchange Rates: Implications for a Theory of Sentence Severity*. „Crime & Delinquency” 2005 nr 3 s. 390-391.

⁸¹ N. Rodriguez. *The Impact of „Strikes” in Sentencing Decisions: Punishment for Only Some Habitual Offenders*. „Criminal Justice Policy Review” 2003 nr 1 s. 106-127; Holyst. *Kryminologia* s. 1371.

ra czas jego stosowania – okres próby spełnia swoje funkcje, jeżeli jest nie krótszy niż 2 lata i nie dłuższy niż 5 lat. Drugi warunek dotyczy stosowania oddziaływań resocjalizacyjnych – efektywność warunkowego przedterminowego zwolnienia zwiększa się, gdy oddziaływania są dostosowane do potrzeb resocjalizacyjnych osoby (realizacja zasady indywidualizacji)⁸².

Prawidłowości, określające skuteczność nieizolacyjnych sankcji karnych, stanowią podstawę do sformułowania kilku postulatów. Pierwszy z nich dotyczy polityki kryminalnej. Jej podstawowe zadanie powinno polegać na promowaniu i upowszechnianiu sankcji wolnościowych, wykonywanych przez sprawną i profesjonalną służbę kuratorską⁸³.

Drugi postulat sugeruje, aby w ramach probacji były stosowane intensywne oddziaływania resocjalizacyjne i/lub terapeutyczne, mające na celu zwiększanie adaptacji społecznej przestępców. Dopiero sytuacja, w której skazany na sankcję alternatywną nie będzie wywiązywał się z nałożonych na niego obowiązków, powinna skutkować zastosowaniem kary izolacyjnej⁸⁴.

Trzeci postulat dotyczy wprowadzenia poprawnych metodologicznie analiz empirycznych, służących zarówno pomiarowi efektywności określonej sankcji wolnościowej, jak również jej psychospołecznych uwarunkowań⁸⁵. Wyniki tak prowadzonych badań powinny mieć duże zastosowanie w polityce kryminalnej: na etapie ustawodawczym – przy konstruowaniu określonych sankcji, na etapie sądowym – przy orzekaniu kary konkretnemu sprawcy przestępstwa i na etapie wykonawczym – przy stosowaniu określonych zabiegów resocjalizacyjnych i/lub terapeutycznych.

3. INSTYTUCJONALNE UWARUNKOWANIA EFEKTYWNOŚCI UWIEZIENIA

Na skuteczność sankcji izolacyjnych wpływają działania wymiaru sprawiedliwości zarówno na etapie sądowym – orzeczonego wymiaru kary, jak i na etapie wykonawczym – sposób funkcjonowania systemu penitencjarnego i prowadzenie oddziaływań poprawczych w stosunku do skazanych⁸⁶.

⁸² S. Leleńtal. *Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej*. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1977 t. 7 s. 289-291.

⁸³ Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy* s. 145.

⁸⁴ A. Baładynowicz. *Probacja – system sprawiedliwego karania – podstawy aksjologiczne*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 51-52; Garcia, jw. s. 252.

⁸⁵ P. Gendreau, F. Cullen, J. Bonta. *Intensive rehabilitation supervision: The next generation in community corrections*. „Federal Probation” 1994 nr 58 s. 72-78; Gadd, jw. s. 189-190; Pytka, jw. s. 89-91.

⁸⁶ Szymanowski. *Polityka karna* s. 95.

3.1. Wymiar kary

3.1.1. Czas odbywanej izolacji

Poszukując przyczyn niskiej efektywności kary pozbawienia wolności, należy zwrócić uwagę na surowość stosowanych sankcji wobec sprawców przestępstw. Punitivność karania przejawia się w takim zaprogramowaniu systemu kar i kształtowaniu dyrektyw ich stosowania, które polegają na stosowaniu sankcji surowszych zamiast łagodniejszych, zaś w ramach tego samego rodzaju sankcji – wyższego ich wymiaru⁸⁷.

Polski system karny cechuje bardzo wysoki poziom punitivności, związany z realizacją polityki represyjno-poprawczej. Przemawiają za tym trzy czynniki – duża częstotliwość stosowania kar izolacyjnych, wydłużanie ich wymiarów i wysoka liczba izolacji długoterminowych⁸⁸. Istotą wymienionego modelu karania jest założenie, że osoba rozważy pewność i surowość zastosowanej sankcji, co powinno wpłynąć na zahamowanie zachowań sprzecznych z prawem⁸⁹. Wyniki badań wskazują na zróżnicowaną skuteczność polityki odstraszenia. Część z nich potwierdza tezę, że surowość i pewność sankcji sprzyja jej wysokiej skuteczności⁹⁰. Część analiz stanowi podstawę do stwierdzenia, że wysoka punitivność karania nie prowadzi do redukcji, ale do zwiększenia ryzyka recydywy, czyli stanowi czynnik determinujący niską efektywność sankcji izolacyjnych⁹¹. Natomiast w części badań nie ustalono istotnych związków między surowością karania a powrotnością do przestępstwa⁹².

W więzieniach znajdują się osoby skazane na krótko-, średnio- i długoterminowe odosobnienie. Analizy empiryczne uzasadniają stwierdzenie, że czas izolacji wpływa na efektywność karania. Krótkoterminowy pobyt w więzieniu działa na skazanych w sposób odstraszący, ale nie nadaje się do prowadzenia oddziaływań resocjalizacyjnych i często odznacza się niską skutecznością⁹³. Lepsze efekty wychowawcze w wyniku programowania i realizowania procesu resocjalizacji są osiągnięte przy stosowaniu średnioterminowych wymiarów izolacji, którym jednocześnie towarzyszy nadzieja osadzonych na ich wcześniejsze przedterminowe

⁸⁷ Baładynowicz. *Probacja* s. 29; Szczepaniak, jw. s. 22.

⁸⁸ B. Hołyst. Wiktymologia. Warszawa LexisNexis 2006 s. 1023; R. Ruddell. *Social disruption, state priorities, and minority threat. A cross-national study of imprisonment*. „Punishment & Society” 2005 nr 1 s. 7-28; Szymanowski, Górski, jw. s. 186; Baładynowicz. *Probacja* s. 31-32.

⁸⁹ A. Schneider. *Deterrence and juvenile crime: Results from a national policy experiment*. New York Springer-Verlag 1990 s. 26.

⁹⁰ M. Stafford, M. Warr. *A reconceptualization of general and specific deterrence*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993 nr 30 s. 123-135.

⁹¹ R. Paternoster. *The deterrent effect of the perceived certainty and severity of punishment: A review of the evidence and issues*. „Justice Quarterly” 1987 nr 4 s. 173-217; R. Paternoster. *Decisions to participate in and desist from four types of common delinquency: Deterrence and the rational choice perspective*. „Law & Society Review” 1989 nr 23 s. 77-40; Baładynowicz. *Probacja* s. 38; Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy* s. 144; Kerley i in., jw. s. 411;

⁹² Szymanowski. *Polityka karna* s. 84-85.

⁹³ J. Wąsik. *Kara krótkoterminowego pozbawienia wolności w Polsce*. Wrocław Ossolineum 1981 s. 25; K. Buchała. *Dylematy sądowego wymiaru kary*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1964 s. 46; L. Lernell. *Podstawy nauki polityki kryminalnej*. Warszawa Wyd. PWN 1967 s. 49-55.

zwolnienie⁹⁴. Natomiast stosowanie kar długoterminowych skutkuje niską efektywnością. Wynika to z wielu przyczyn. Wśród nich należy zwrócić uwagę na fakt, że uwięzienie orzeczone na czas dłuższy niż trzy lata staje się bardziej odwetowe niż resocjalizacyjne w wyniku odległej perspektywy zwolnienia i utrwalenia zachowań wynikających z procesu prizonizacji⁹⁵.

Ważne jest również to, że zazwyczaj większy wymiar kary za te same przestępstwa jest orzekany w odniesieniu do recydywistów niż w stosunku do osób pierwszy raz skazanych⁹⁶. Przedstawiona tendencja wynika ze stosowania sztywnego rygoryzmu. Podejście to zakłada, że wielkość sankcji ma powstrzymać przestępcę od popełnienia ponownego przestępstwa. W związku z tym zaistnienie kolejnego czynu karalnego, świadczącego o braku poprawy, wymaga zwiększenia wymiaru dolegliwości prawnych wobec jego sprawcy. Konsekwentne realizowanie tych założeń prowadzi do wydłużania izolacji wobec recydywistów. Zwiększeniu skuteczności odosobnienia służy raczej rygoryzm elastyczny, który zakłada konieczność badania przyczyn i szkodliwości ponownego przestępstwa. Brak efektu „korygującego” formalnej reakcji na przestępstwo nie musi obciążać sprawcy powrotnego – czyn karalny może stanowić wynik splotu okoliczności, które muszą być uwzględnione przy wymiarze kary, zaś przestępstwa o niezbyt dużym stopniu szkodliwości nie mogą być automatycznie uznawane za sygnał poważnego zagrożenia dla społeczeństwa ze strony ich sprawcy. W związku z tym wymiar zastosowanej kary – „zwykły” czy „obostrzony” – powinien wynikać z ustaleń dotyczących konkretnego czynu⁹⁷.

Wyniki badań wskazują ponadto, że długoletnia izolacja jest czynnikiem utrudniającym przystosowanie osadzonych do warunków wolnościowych zarówno ze względu na znaczną degradację osobowości, jak i na zerwaną więź ze społeczeństwem⁹⁸. O doświadczanych trudnościach readaptacyjnych świadczy średni okres między kolejnymi wyrokami u przestępców powrotnych. Odbywający długoterminowe kary (ponad trzy lata) przebywają krócej na wolności – najczęściej w ciągu 6 miesięcy od zwolnienia znajdują się ponownie w zakładach karnych (61-procentowy wskaźnik recydywy). Natomiast dla skazanych na kary krótkoterminowe specyficzne są dłuższe pobyty na wolności, które trwają co najmniej 2 lata⁹⁹. Wymieniona prawidłowość może wynikać z faktu, że wraz z wysokością orzeczonej sankcji izolacyjnej u osoby zmniejsza się entuzjazm i przekonanie o posiadaniu wyraźnych

⁹⁴ K. Buchała, A. Zoll. *Kodeks karny. Część ogólna*. Kraków Zakamycze 1998 s. 417; Pytka, jw. s. 93-95.

⁹⁵ J. Korecki. *Efektywność kary długoterminowego pozbawienia wolności*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 400-410; Machel, jw. s. 61.

⁹⁶ Revised Code of Washington 9.94A. Persistent Offender Accountability Act. Initiative Measure No. 593. Olympia Washington State Statute Law Committee; Rodriguez, jw. s. 117-119;

⁹⁷ Błachut i in., jw. s. 315-316.

⁹⁸ S. Szelhaus. *Kwestia skuteczności długoterminowych kar pozbawienia wolności*. „Państwo i Prawo” 1968 nr 11 s. 759-600; T. Szymanowski. *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1976; E. Janiszewska-Talago. *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1980; Szelhaus. *Młodociani recydywiści* s. 57; Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy* s. 144; Baładynowicz. *Probacja* s. 36; Urban. *Zachowania dewiantyczne młodzieży* s. 134-147; Szczepaniak, jw. s. 393; Pytka, jw. s. 88-89.

⁹⁹ S. Szelhaus. *Przestępczość 100 młodocianych recydywistów w okresie od 18. roku życia do ukończenia 25-28 lat*. „Archiwum Kryminologii” 1965 t. 3 s. 97-112; Baładynowicz. *Probacja* s. 36.

celów życiowych, a jednocześnie nasila się poczucie niezdolności do samodzielnego podejmowania decyzji i kierowania własnym życiem¹⁰⁰.

3.1.2. Poczucie niesprawiedliwości kary u osadzonych

Ocena sankcji jako sprawiedliwych lub niesprawiedliwych ma wielkie znaczenie dla organów określających wymiar kary, dla skazanych oraz dla wszystkich, którzy takie interakcje obserwują. Każdy z wymienionych podmiotów posiada obraz sprawiedliwego świata, choć u każdego z nich wizja ta może być odmienna z uwagi na różne doświadczenia społeczne¹⁰¹. Badania dotyczące wpływu uprzedniej kary na orzekanie następnych sankcji wobec przestępców powrotnych wskazały, że wśród przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości występuje tendencja do opowiadania się za sztywnym rygoryzmem. Zarówno sędziowie, jak i prokuratorzy są zwolennikami zaostrzenia kar ze względu na to, że zbyt łagodne sankcje nie powstrzymują sprawców przed popełnianiem kolejnych przestępstw¹⁰².

Inaczej natomiast kształtuje się poczucie sprawiedliwości karania u osób, którym sankcje są wymierzane. Porównanie stosunku więźniów i osób niekaranych do polskiego systemu penalnego wskazało, że osadzeni preferują kary łagodne, natomiast jednostki niekarane – surowe i rygorystyczne. Z tego względu w społeczności więźniów dominuje poczucie niesprawiedliwości, które bazuje na przekonaniu, że zarówno rodzaj zastosowanej sankcji w postaci kary pozbawienia wolności, jak i jej wymiar są nieproporcjonalnie wysokie w stosunku do osobistej odpowiedzialności za popełniony czyn¹⁰³.

Poczucie niesprawiedliwości jest szczególnie nasilone u izolowanych recydywistów penitencjarnych – 1/3 tej grupy ma poczucie całkowitej niewinności, a 2/3 badanych towarzyszy przeświadczenie, że orzeczona kara jest rodzajem całkowicie nieusprawiedliwionej dolegliwości¹⁰⁴. Tendencja związana z oceną własnych czynów jako „mniej złych”, a kary jako niewspółmiernie wysokiej w stosunku do popełnionego przestępstwa sprzyja temu, że osoba zaczyna interpretować siebie jako ofiarę działania wielkiej maszyny niesprawiedliwości, w której uwięzienie stanowi akt wrogości innych ludzi wobec skazanego¹⁰⁵. Taka interpretacja odbywanej kary motywuje albo do działań odwetowych albo do izolowania się od otoczenia z powodu doznanych strat.

Doświadczane poczucie niesprawiedliwości z powodu uwięzienia stanowi więc czynnik odpowiedzialny za recydywę. Mechanizm uruchamiający powrotność do

¹⁰⁰ S. Steuden, K. Jaworowska. *Egzystencjalny wymiar doświadczania izolacji więziennej przez osoby skazane na karę pozbawienia wolności*. W: *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2004 s. 308-312.

¹⁰¹ Z. Zaleski. *Od zawiści do zemsty. Społeczna psychologia kłopotliwych emocji*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003 s. 128-143.

¹⁰² B. Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna*. LexisNexis 2004 s. 1444-1447.

¹⁰³ W. Poznaniak. *Ustosunkowanie wobec sankcji za niektóre przestępstwa wśród przestępców i nieprzestępców*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej* s. 323; A. Szymanowska. *Więźniowie i funkcjonariusze wobec norm obyczajowych i prawnych*. Warszawa Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”, CZSW 1998 s. 242.

¹⁰⁴ J. Malec. *Opinie skazanych związane z powrotnością do przestępstwa osób zwalnianych z zakładów karnych*. W: *Problemy więziennictwa w prognozie XXI wieku* s. 216-224.

¹⁰⁵ Poznaniak, jw. s. 320-321.

przestępstwa polega na tym, że pokrzywdzenie wywołuje chęć zemsty, która od strony emocjonalnej stanowi impuls do działania, od strony racjonalnej koncentruje na określonych celach, a od strony funkcjonalnej – służy odbudowaniu poczucia bezpieczeństwa, zwiększeniu samooceny, wyrównaniu poniesionych strat i doświadczaniu sprawiedliwości społecznej¹⁰⁶.

3.2. Funkcjonowanie systemu penitencjarnego

Osoby odbywające karę pozbawienia wolności są narażone na skutki specyficznego sposobu funkcjonowania więzienia – niewielkiej i ograniczonej przestrzeni, przepełnienia, uniformizacji, nacisku na regulacyjno-kontrolne funkcje personelu wobec całokształtu aktywności jednostki, aktywności grup subkulturowych¹⁰⁷.

3.2.1. Prizonizacja

Na małą efektywność sankcji izolacyjnych w szczególności sposób wpływa przedluźnienie więzienia¹⁰⁸. Do negatywnych skutków tego zjawiska należy zaliczyć pogorszenie warunków socjalno-bytowych i ograniczenia w prawidłowym rozmieszczeniu więźniów. Badania wykazały, że zbyt duża koncentracja skazanych na małej przestrzeni prowadzi do wzrostu przymusowych kontaktów w populacji więźniów i do zmniejszenia kontroli administracyjnej, co skutkuje ułatwionym przekazywaniem i umocnieniem norm subkulturowych¹⁰⁹. Nadmierna liczba osadzonych prowadzi również do znacznego osłabienia jakości całokształtu procedury poprawczej – od diagnostyki, poprzez programowanie i stosowanie technik resocjalizacyjnych, do opiniowania w sprawach o warunkowe przedterminowe zwolnienie¹¹⁰.

Całokształt czynników składających się na funkcjonowanie jednostki w zakładzie karnym prowadzi do tego, że w miarę czasu trwania izolacji skazany w coraz większym stopniu przyswaja specyficzne dla tego środowiska formy aktywności, rytuały i postawy¹¹¹. Zjawisko to, określane jako prizonizacja, można traktować jako zespół błędnej adaptacji, będący efektem funkcjonowania w instytucji totalnej. Objawy tego syndromu polegają na utracie tożsamości indywidualnej, co przejawia się albo silną integracją z podkulturą więzienną i dużym nasileniem zachowań agresywnych, albo wyczoną bezradnością, apatią, stanami depresyjnymi i skrajną uległością¹¹².

¹⁰⁶ L. Sherman. *Defiance, deterrence, and irrelevance: A theory of the criminal sanction*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993 nr 30 s. 123-135; R. Corrado, C. Odgers, I. Cohen. *The incarceration of female young offenders: Protection for whom?* „Canadian Journal of Criminology” 2000 nr 42 s. 189-207; Zaleski, jw. s. 128-143.

¹⁰⁷ H. Sęk. *Wprowadzenie do psychologii klinicznej*. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2001 s. 304-305; Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży* s. 134-147; Błachut i in., jw. s. 486-491; Hołyst. *Wiktymologia* s. 1023.

¹⁰⁸ J. Jasiński. *Problem przedluźnienia zakładów karnych*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997 nr 15 s. 23.

¹⁰⁹ Hołyst. *Kryminologia* s. 1374-1376.

¹¹⁰ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 31-34.

¹¹¹ M. Ciosek. *Psychologia sądowa i penitencjarna*. Warszawa PWN 2001 s. 214-215.

¹¹² Sęk, jw. s. 304-305.

Nasilenie prizonizacji zależy zarówno od sposobu funkcjonowania instytucji totalnej, jak i od czynników podmiotowych – przede wszystkim od niewielkiego zaangażowania w oddziaływania resocjalizacyjne, niskiej motywacji do nawiązywania relacji ze światem zewnętrznym, nadmiernego ulegania wpływom społecznym, bezkrytycznego wykonywania norm subkulturowych oraz od zaniżonej samoakceptacji i braku zaufania do siebie¹¹³.

Prizonizacja stanowi bardzo ważny czynnik małej skuteczności kar izolacyjnych¹¹⁴. Wynika to przede wszystkim z faktu, że wysokie nasilenie tego zjawiska wiąże się z istotną utratą zdolności przystosowawczych więźniów do warunków wolnościowych, szczególnie w przypadku odbywania długich wyroków¹¹⁵. Druga płaszczyzna związków między efektywnością odosobnienia a prizonizacją dotyczy aktywnego uczestnictwa w subkulturze więziennej. Zgrupowanie dużej liczby przestępców w istotny sposób wpływa na kulturę tego miejsca – preferencję wartości, normy postępowania i powstawanie grup nieformalnych¹¹⁶. Osoba przebywająca w takim środowisku uczy się dewiacyjnego postępowania w wyniku „infekcji brutalizacji zachowań”, szczególnie przypadku, gdy angażuje się w działalność subkulturową w zakładach karnych o zwiększonym rygorze¹¹⁷. Im dłuższy okres i większa intensywność uczestnictwa w nieformalnych grupach, tym większe prawdopodobieństwo recydywy – przestępczość powrotna jest charakterystyczna dla ok. 80% aktywnych uczestników tego rodzaju grup¹¹⁸.

3.2.2. Problemy kadry więziennej

Bardzo ważnym elementem systemu penitencjarnego jest sposób funkcjonowania personelu, który koncentruje się na funkcjach regulacyjno-kontrolnych i wymierzaniu sankcji wobec pensjonariuszy. Nacisk na wymienione funkcje znajduje swoje odzwierciedlenie w hierarchicznej kulturze organizacyjnej zakładów karnych, która preferuje pionowy przepływ informacji (kierowanie komunikatów z góry na dół), decyzje zwierzchników i kontrolę jako czynnik motywujący pracowników. Konsekwencją wymienionych cech struktury organizacyjnej jest promowanie rywalizacji między jednostkami organizacyjnymi i częsty brak współpracy między zatrudnioną kadrami¹¹⁹.

¹¹³ A. Podgórecki. *Patologia życia społecznego*. Warszawa PWN 1969 s. 359; M. Kosewski. *Agresywni przestępcy*. Warszawa Wiedza Powszechna 1977 s. 267-293; F. Lutze. *The influence of a shock incarceration program on inmate adjustment and attitudinal change*. „Journal of Criminal Justice” 2001 nr 3 s. 255-267; Z. Nowacki. *Zachowanie się osadzonych w warunkach izolacji a oddziaływania penitencjarne*. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003 nr 40-41 s. 68-83; Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 214-215.

¹¹⁴ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 39; Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży* s. 134-147; Hołyst. *Kryminologia* s. 1374; Tyszkiewicz. *Skuteczność środków penalnych* s. 152-153.

¹¹⁵ Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży* s. 141-147.

¹¹⁶ S. Camp, G. Gaes. *Criminogenic Effects of the Prison Environment on Inmate Behavior: Some Experimental Evidence*. „Crime & Delinquency” 2005 nr 3 s. 429-430.

¹¹⁷ J. Berecochea, J. Gibbs. *Inmate classification: A correctional program that works?* „Evaluation Review” 1991 nr 3 s. 333; P. Cook, J. Laub. *The unprecedented epidemic in youth violence*. „Crime and Justice” 1998 t. 24 s. 27.

¹¹⁸ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 387-389.

¹¹⁹ M. Amendola, R. Olivier. *Współpraca ze służbami społecznymi i szkołami*. W: *Nowe perspektywy Treningu Zastępowania Agresji. Praktyka, badania naukowe i wdrożenia*. Red. A. Goldstain, R. Nensen, B. Dalefod, M. Kalt. Warszawa Instytut „Amity” 2005 s. 108.

Metaanaliza 273 badań dotyczących znaczenia personelu wychowawczego w resocjalizacji skazanych wykazała, że redukcja wskaźników recydywy w istotny sposób zależy od następujących czynników¹²⁰:

- umiejętnego używania władzy – wprowadzanie formalnych reguł służących kształtowaniu pozytywnych zachowań przy jednoczesnym unikaniu nadużyć i przejawów dominacji;
- modelowania zachowań prospołecznych – inicjowanie sytuacji służących obserwacji i uczeniu się konstruktywnych zachowań;
- właściwego stosowania wzmocnień – nagradzanie i karanie podporządkowane zasadom wychowania;
- pomocy w rozwiązywaniu problemów – uczenie strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, w tym również korzystania z zasobów społecznych; angażowanie w działania przynoszące satysfakcję z prospołecznych zachowań;
- kształtowania pozytywnych relacji między skazanymi a personelem więziennym – budowanie relacji opartych na szacunku;
- stosowania reguł etycznych w stosunku do pensjonariuszy – kierowanie się tego typu zasadami sprzyja redukcji konfliktów między personelem a osadzonymi.

Wymienione czynniki dowodzą, że kadre penitencjarną powinni stanowić specjaliści od resocjalizacji – przede wszystkim psychologowie i pedagodzy przygotowani do pracy w więzieniu¹²¹. Rzeczywistość jest jednak zupełnie inna. Na stanowisku wychowawcy w zakładzie karnym może być zatrudniona każda osoba z wyższym wykształceniem, która spełni formalny obowiązek przeszkolenia pedagogicznego. W związku z tym tylko niewielka część kadry wychowawczej legitymuje się odpowiednimi kwalifikacjami w zakresie kierowania procesem poprawczym skazanych¹²². Potwierdzają to wyniki badań, w których stwierdzono, że ponad połowa osób odpowiedzialnych za penitencjarne oddziaływania wychowawcze nie potrafi dokładnie określić, na czym polega specyfika ich pracy¹²³.

Ważnym aspektem skuteczności w pracy resocjalizacyjnej jest również dobór personelu pod względem cech osobowości – przede wszystkim zdolności komunikacyjnych, podmiotowego traktowania, rozpoznania potrzeb oraz adekwatnego reagowania na zachowania innych¹²⁴. Posiadanie odpowiednich predyspozycji do

¹²⁰ L. Myers. *Meeting Correctional Offenders Needs: An Ethical Response to Cultural Differences*. „The Prison Journal” 2000 nr 2 s. 185; C. Dowden, D. Andrews. *The Importance of Staff Practice in Delivering Effective Correctional Treatment: A Meta-Analytic Review of Core Correctional Practice*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2004 nr 2 s. 204-205.

¹²¹ H. Machel. *Personel więzienny jako kategoria zawodowa i jako przedmiot zainteresowań badawczych*. W: *Ludzie, instytucje, idee*. Red. J. Iwanek. Katowice Wyd. UŚ 1997 s. 150-153; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 83-84.

¹²² P. Szczepaniak. *Efektywność oddziaływań penitencjarnych*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI w.* s. 368-399; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 333.

¹²³ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 432-433.

¹²⁴ P. Gendreau. *The principles of effective intervention with offenders*. W: *Choosing correctional options that work: Defining the demand and evaluating the supply*. Red. A. Harland. Thousand Oaks Sage 1996 s. 117-130; P. Gendreau, C. Goggin. *Principles of effective intervention*. W: *Correctional counseling and rehabilitation*. Red. P. Van Voorhis, D. Lester, M. Braswell. Cincinnati Anderson 1997 s. 273-274.

pracy penitencjarnej służy powstawaniu nieformalnego autorytetu, dzięki któremu więźniowie są skłonni uwzględniać opinie wychowawcy w kierowaniu swoim postępowaniem¹²⁵. Osoby odbywające kary izolacyjne mają najczęściej negatywny stosunek do służb mundurowych. Dlatego uzyskanie autorytetu przez wychowawcę bardzo często decyduje o inicjowaniu i przebiegu procesu resocjalizacji skazanych. Prospołeczne zmiany w zachowaniu więźniów, które powstają bez udziału autorytetu kadry penitencjarnej, mają zwykle charakter sytuacyjny lub stanowią wynik kalkulacji dotyczących przewidywanych korzyści¹²⁶.

Podsumowując wpływ systemu penitencjarnego na skuteczność kary pozbawienia wolności należy podkreślić, że pozytywne efekty tej sankcji zależą od niewielkiego liczebnie środowiska instytucjonalnego, oddziaływań wyspecjalizowanego personelu oraz od wysokiej jakości kontaktów interpersonalnych w obrębie grup wychowawczych¹²⁷. Wymienione prawidłowości stanowią podstawę do stwierdzenia, że niska efektywność odosobnienia jest w dużym stopniu uwarunkowana aktualnym stanem polskiego więziennictwa. Do jego najważniejszych problemów należy zaliczyć przeludnienie, zbyt dużą liczebność grup wychowawczych, braki etatowe i luki w profesjonalnym przygotowaniu kadry¹²⁸.

3.3. Oddziaływania penitencjarne

Szerokie ujęcie postulowanych efektów wykonywania kary pozbawienia wolności pozwala na przekonanie, że w procesie resocjalizacji skazanych chodzi o poprawę moralną. Model ten nie jest jednak w pełni realizowany, dlatego bliższe prawdy jest określenie aktualnej treści wykonywania izolacji systemem oddziaływań penitencjarnych¹²⁹. Należy w nim wyodrębnić działania o charakterze resocjalizacyjnym, terapeutycznym oraz bezpośrednio przygotowującym skazanych do funkcjonowania na wolności. Trudna jest również ocena efektów oddziaływań penitencjarnych, gdyż uzyskane wyniki w tym względzie różnią się w zależności od przyjętych kryteriów skuteczności, rodzaju analizowanych wpływów i doboru osób do badań¹³⁰.

3.3.1. Skuteczność resocjalizacji

Realizacja idei poprawy przestępcy implikuje doskonalenie systemów wykonywania kary pozbawienia wolności i wprowadzanie różnych sposobów postępowania resocjalizacyjnego. Pomimo inicjatyw w tym zakresie poziom recydywy był w prze-

¹²⁵ H. Machel. *Personel więzienny w świetle Europejskich Reguł Więziennych*. W: *Młodzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne*. Red. S. Kawula, H. Machel. Toruń Wyd. A. Marszałek 1994 s. 118; J. Stoner, C. Wanker. *Kierowanie*. Warszawa PWN 1994 s. 259.

¹²⁶ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 91-92.

¹²⁷ Pytka, jw. s. 88-89.

¹²⁸ A. Nawój. *Problemy resocjalizacji systemu programowanego oddziaływania*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*. Red. W. Ambrozik, P. Stępiak. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 341; L. Wawrzyniak. *Resocjalizacja w warunkach zakładu karnego*. W: *Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży*. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 159;

¹²⁹ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 43-44.

¹³⁰ F. Lösel. *Rehabilitation of the Offender*. 2002, <http://www.sciencedirect.com>

szłości i nadal jest niezadowolający¹³¹. Wyniki metaanaliz ok. 400 niezależnie prowadzonych badań wskazują, że skuteczność programów resocjalizacji jest ogólnie niska. Redukcja wskaźników recydywy w wyniku oddziaływań poprawczych waha się w granicach 5-15%. W szczególnie korzystnych okolicznościach spadek powrotności do przestępstwa jest szacowany między 20 a 50%¹³². Niepewność przedstawionych ustaleń wynika z trudności prowadzenia studiów porównawczych – przede wszystkim ze względu na różnice w porównywanych grupach, różne metody diagnozowania oraz niejednolite kryteria recydywy¹³³.

Studia empiryczne wskazują również na skuteczność środków resocjalizacyjnych. Metaanaliza dotycząca oddziaływania przez pracę wskazała, że środek tego rodzaju przyczynia się do kilkuprocentowego zmniejszenia wskaźnika recydywy¹³⁴. Wyniki 33 studiów dotyczących efektywności oddziaływań przez pracę i edukację – zarówno w warunkach izolacyjnych, jak i w warunkach probacyjnych – pokazały, że wskaźnik recydywy u uczestników programów resocjalizacyjnych wahał się w granicach 39%, a u skazanych nieuczestniczących w oddziaływaniach tego rodzaju – w granicach 50%¹³⁵. Wnioski z części metaanaliz wskazują na to, że skuteczność pracy i edukacji jako środków resocjalizacji kształtuje się na takim samym poziomie¹³⁶. Natomiast część badań zawiera wniosek, że efektywność programów edukacyjnych jest istotnie większa niż oddziaływań związanych z wdrażaniem do pracy¹³⁷. Znaczenie nauczania w resocjalizacji przestępców potwierdzają również wyniki niezależnych analiz empirycznych, które wykazują spadek recydywy w przypadku stosowania tego środka nawet do 23%¹³⁸.

Studia analizujące efekty nauczania doprowadziły do sformułowania dwóch prawidłowości. Pierwsza z nich dotyczy udziału w zajęciach edukacyjnych. Ukoń-

¹³¹ Machel. *Więzenie jako instytucja karna* s. 34; Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży* s. 134-147.

¹³² M. Lipsey. *The effect of treatment on juvenile delinquents. Results from metaanalysis*. W: *Psychology and law*. Red. F. Lösel, D. Bender, T. Bliesner. Berlin de Gruyter 1992 s. 131-143; Lösel, jw.

¹³³ R. Ortmann. *The Effectiveness of Social Therapy in Prison – A Randomized Experiment*. „*Crime & Delinquency*” 2000 nr 2 s. 215.

¹³⁴ M. Harer. *Recidivism among federal prisoners released in 1987*. „*Journal of Correctional Education*” 1995 nr 3 s. 98-128; J. Bouffard, M. Layton, L. Hickman. *Effectiveness of Vocational Education and Employment Programs for Adult Offenders: A Methodology-Based Analysis of the Literature*. „*Journal of Offender Rehabilitation*” 2000 nr 1-2 s. 1.

¹³⁵ D. Wilson, C. Gallagher, D. MacKenzie. *Meta-Analysis of Corrections-Based Education, Vocation, and Work Programs for Adult Offenders*. „*Journal of Research in Crime and Delinquency*” 2000 nr 4 2000 s. 347.

¹³⁶ Tamże s. 364-365.

¹³⁷ Tamże s. 347.

¹³⁸ J. Gerber, E. Fritsch. *Adult academic and vocational correctional education programs: A review of recent research*. „*Journal of Offender Rehabilitation*” 1995 nr 22 s. 199-242; S. Duguid, C. Hawkey, R. Pawson. *Using recidivism to evaluate effectiveness in prison education programs*. „*Journal of Correctional Education*” 1996 nr 47 s. 74-85; A. Tracy, L. Smith, S. Steurer. *Standing up for education: New CEA study seeks to definitively show correlation between education and reduced recidivism*. „*Corrections Today*” 1998 nr 60 s. 144-147; D. Harr. *A plea from behind bars: Take a chance on education*. „*Social Policy*” 1999 nr 30 s. 50; C. Ubah. *Critical Examination of Empirical Studies of Offender Rehabilitation-Correctional Education: Lessons for the 21st Century*. „*Journal of Correctional Education*” 2002 nr 1 s. 13-19; M. Batiuk, K. Lahm, M. McKeever, N. Wilcox, P. Wilcox. *Disentangling the effects of correctional education: Are current policies misguided? An event history analysis*. „*Criminal Justice*” 2005 nr 1 s. 55-55.

czenie nauki lub zaawansowane uczestnictwo w postaci osiągnięcia kolejnych etapów kształcenia (np. promocje do następnych klas) wpływa na ograniczanie powrotu do przestępstwa. Natomiast krótki okres nauki lub jej nieukończenie zwiększają prawdopodobieństwo recydywy¹³⁹. Drugą prawidłowość jest związana z poziomem wykształcenia. Powrotność do przestępstwa jest odwrotnie proporcjonalna do stanu edukacji skazanych – im wyższe wykształcenie, tym niższy wskaźnik recydywy¹⁴⁰. W związku z tym ukończenie studiów lub szkoły średniej w trakcie odbywania kary jest związane z większą jej skutecznością, niż zaliczenie szkoły podstawowej lub zawodowej¹⁴¹. Poszerzanie zaś wiedzy w ramach edukacji szkolnej jest bardziej skuteczne, niż uzupełnianie kwalifikacji zawodowych, szczególnie w sytuacji, kiedy po opuszczeniu zakładu karnego osoba nie może znaleźć zatrudnienia zgodnego z posiadanymi umiejętnościami¹⁴².

W ostatnich latach zwraca się coraz większą uwagę na oddziaływania religijne wobec skazanych zarówno ze względu na ich znaczenie w kontekście skuteczności kar izolacyjnych, jak i z uwagi na zachowanie więźniów w trakcie pobytu w zakładzie karnym. Wyniki metaanalizy 60 studiów empirycznych z lat 1969-1998, dotyczących związków między religijnością a popełnianiem przestępstw, wskazały, że wysoki poziom rozwoju duchowego hamuje antyspołeczne zachowania¹⁴³. Ocenia się ponadto, że działania mające na celu zwiększenie funkcji regulacyjnej religijności w zakresie redukcji recydywy odznaczają się większą skutecznością niż strategie świeckie¹⁴⁴. Przykładowo – po dwóch latach od opuszczenia zakładu karnego u osób zaangażowanych religijnie wskaźnik powrotności zmniejszył się o 17% w stosunku do skazanych, którzy nie uczestniczyli w tego rodzaju programach¹⁴⁵. Znaczenie poprawcze oddziaływań religijnych wynika z kilku prawidłowości. Przede wszystkim preferencja wartości transcendentalnych silnie wiąże się z normami o charakterze moralnym i społecznym. W związku z tym więźniowie religijni częściej doświadczają poczucia winy za popełnione przestępstwo i częściej traktują pobyt w zakładzie karnym jako czas odpokutowania za popełnione czyny¹⁴⁶. Przeprowadzone badania wskazują również, że skazani odznaczający się wysokim poziomem pobożności są bardziej refleksyjni, częściej zwracają uwagę na konsekwencje własnego postępowania, mają większe poczucie własnej godności,

¹³⁹ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 390-391.

¹⁴⁰ Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy* s. 144.

¹⁴¹ Batiuk i in., jw. s. 55-55.

¹⁴² A. Look, D. Brewster, S. Sharp. *Educational Programs and Recidivism in Oklahoma*. „The Prison Journal” 2002 nr 3 s. 329-330.

¹⁴³ B. Colin, W. Bradley. „If You Love Me, Keep My Commandments”: *A Meta-Analysis of the Effect of Religion on Crime*. „Journal of research in Crime and Delinquency” 2001 nr 1 s. 16.

¹⁴⁴ T. Clear, P. Hardyman, B. Stout, K. Lucken, H. Dammer. *The Value of Religion in Prison. An Inmate Perspective*. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2000 nr 1 s. 53; B. Johnson. *Religious Programs and Recidivism among Former Inmates in Prison Fellowship Programs: A Long-Term Follow-Up Study*. „Justice Quarterly” 2004 nr 2 s. 329-354; Benda i in., jw. s. 539-551.

¹⁴⁵ B. Johnson, D. Larson. *The Inner Change Freedom Initiative: A preliminary evaluation of a faith-based prison program*. Philadelphia University of Pennsylvania Center for Research on Religion and Urban Civil Society 2003 s. 22.

¹⁴⁶ L. Kirkpatrick, P. Shaver. *Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion*. „Journal for the Scientific Study of Religion” 1990 nr 29 s. 315-334; R. Stark, S. Bainbridge. *Religion, Deviance and Social Control*. New York Routledge 1997.

posiadają więcej kontaktów z osobami spoza więzienia, dysponują większą liczbą konstruktywnych sposobów zaradczych, stosują mniej zachowań agresywnych i są bardziej zaangażowani w podtrzymywanie więzi rodzinnych¹⁴⁷.

3.3.2. Efektywność terapii

Metaanalizy dotyczące skuteczności różnego typu więziennych programów terapeutycznych wskazują na niskie lub średnie wskaźniki redukcji recydywy¹⁴⁸. Przeprowadzone studia pozwoliły jednak na sformułowanie kilku wniosków dotyczących sukcesu oddziaływań terapeutycznych. Pierwszy z nich sugeruje, aby pomiary efektywności działań korekcyjnych nie odnosiły się wprost do wskaźnika recydywy, ale do innych kryteriów poprawy – przede wszystkim do zmian w osobowości więźnia lub jego funkcjonowania po opuszczeniu zakładu karnego¹⁴⁹. Po drugie, skuteczność realizowanych programów jest znacznie wyższa w sytuacji, gdy oddziaływania są poprzedzone trafną selekcją uczestników i dostosowane do ich potrzeb¹⁵⁰. Po trzecie, sukces terapeutyczny jest ściśle związany z opieką postpenitencjarną wobec osób uczestniczących w programie¹⁵¹.

Na podstawie ewaluowania oddziaływań terapeutycznych wobec uzależnionych przestępców stwierdzono, że zarówno udział w więziennych formach terapii uzależnień, jak i w programach wolnościowych w sposób istotny zapobiega powrotności do przestępstwa lub znacznie ją opóźnia¹⁵². W innych badaniach zauważono jednak, że u osób uczestniczących w więziennej terapii uzależnień występują istotnie niższe wskaźniki recydywy, ale tylko w stosunku do więziennych grup kontrolnych, natomiast istotnie wyższe nasilenie powrotności – w porównaniu do skazanych objętych nadzorem ochronnym lub pomocą postpenitencjarną¹⁵³.

Obserwacje dotyczące funkcjonowania absolwentów terapii uzależnień pozwoliły również na wyodrębnienie czynników, które w istotny sposób sprzyjają zapobieganiu powrotności do przestępstwa w tej grupie. Najważniejszy z nich polega na tym, że uczestnicy oddziaływań terapeutycznych spożywają mniej alkoholu i częściej zachowują trzeźwość¹⁵⁴. Istotne zmiany dotyczą również sposobów radzenia sobie w sytuacjach trudnych – poddani terapii lepiej radzą sobie z problemami życiowymi, a w związku z tym doświadczają mniej niepowodzeń¹⁵⁵. Ponadto, u tych

¹⁴⁷ D. Miller. *Reinventing American Protestantism*. Berkeley University of California Press 1996; Clear i in., jw. s. 57-72.

¹⁴⁸ C. Dowden, D. Andrew. *Effective Correctional Treatment and Violent Reoffending: A Meta-analysis*. „Canadian Journal of Criminology” 2000 nr 4 s. 449; C. Dowden, D. Antonowicz, D. Andrews. *Effectiveness of Relapse Prevention with Offenders: A Meta-Analysis*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2003 nr 5 s. 516-528; Pytka, jw. s. 88-89.

¹⁴⁹ Ortmann, jw. s. 215.

¹⁵⁰ Dowden i in. *Effectiveness of Relapse Prevention* s. 516-528.

¹⁵¹ W. Burdon, N. Messina, M. Prendergast. *California Treatment Expansion Initiative: Aftercare Participation, Recidivism, and Predictors of Outcomes*. „Prison Journal” 2004 nr 1 s. 61-73.

¹⁵² Tamże s. 74-78.

¹⁵³ M. Prendergast, E. Hall, H. Wexler, G. Melnick, Y. Cao. *Amity Prison-Based Therapeutic Community: 5-Year Outcomes*. „Prison Journal” 2004 nr 1 s. 36-60.

¹⁵⁴ K. Różański. *Oddziaływanie resocjalizacyjne na alkoholików w warunkach zakładu karnego*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 458-464.

¹⁵⁵ J. Hepburn. *Recidivism Among Drug Offenders Following Exposure to Treatment*. „Criminal Justice Policy Review” 2005 nr 2 s. 237-259.

osób zaznacza się poprawa w relacjach interpersonalnych – przede wszystkim małżeńskich i rodzinnych, co prowadzi do rozszerzenia sieci wsparcia społecznego¹⁵⁶.

3.3.3. Znaczenie bezpośredniego przygotowania do wolności

Z redukcją recydywy współwystępuje realizacja programów reintegracyjnych w zakładach karnych. Na podstawie analiz empirycznych stwierdzono prawidłowość polegającą na tym, że im krótszy okres służący przygotowaniu osadzonych do wolności, tym większe prawdopodobieństwo powrotności ze względu na doświadczanie przez nich skutków izolacji więziennej¹⁵⁷. Zauważono również, że obniżenie wskaźników recydywy współwystępuje z działaniami penitencjarnymi, które uwzględniają różne formy reintegracji społecznej więźniów, m.in. poprzez stosowanie urlopów w trakcie odbywania kary oraz wprowadzenie pre-centrów specjalizujących się w przygotowywaniu do życia na wolności¹⁵⁸. Badania ewaluacyjne modelu integracyjnego (*Continuum-of-Care*), który polega na dopasowaniu metod resocjalizacyjnych do potrzeb reintegracji społecznej osadzonych w 4 fazach – instytucjonalnej, momentu opuszczania zakładu karnego, wprowadzania do społeczności i nadzoru ochronnego – wskazały na powrotność do przestępstwa w granicach 30%¹⁵⁹.

W polskim systemie penitencjarnym istnieje rozbieżność między założeniami normatywnymi a praktycznym przygotowaniem skazanych do życia na wolności. W blisko połowie wytypowanych do badań jednostek penitencjarnych programy przygotowujące osadzonych do życia na wolności albo w ogóle nie funkcjonują, albo są wprowadzane tylko w niewielkim zakresie. W opinii dyrektorów zakładów karnych brak programów reintegracyjnych wynika z następujących powodów¹⁶⁰:

- działania przygotowujące do życia na wolności są podejmowane od początku odbywania kary, w związku z tym nie ma potrzeby ich intensyfikowania w jej końcowym okresie;
- większość więźniów załatwia swoje sprawy pozawięzienne już w ramach realizacji indywidualnego programu oddziaływania;
- jedynie niewielka liczba więźniów odbywających karę w zakładach zamkniętych spełnia warunki takiego oddziaływania;
- recydywiści liczą głównie na przepustki, natomiast nie są zainteresowani programami reintegracyjnymi;
- przestępcy powrotni nie mają zaufania do kuratorów sądowych – spostrzegają ich jako kontrolerów ograniczających swobodę, a nie jako osoby, które mogą pomóc w zaistniałych problemach.

¹⁵⁶ Burdon i in. *California Treatment Expansion* s. 61-80; Róžański, jw. s. 462-463.

¹⁵⁷ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 393.

¹⁵⁸ D. LeClair, S. Guarino-Ghezzi. *Prison Reintegration Programs: An Evaluation*. „Corrections Management Quarterly” 1997 nr 1 s. 65-74.

¹⁵⁹ R. Fretz. *Step Down Programs: The Missing Link in Successful Inmate Reentry*. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 102-107.

¹⁶⁰ M. Kiryłuk. *Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.)*. „Biuletyn RPO”. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa 2000 nr 42 s. 361-383; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 278-279.

Brak efektywnych programów przygotowujących więźniów do życia na wolności odzwierciedlają również opinie osób wielokrotnie odbywających kary izolacyjne. Tylko 19 % badanych stwierdziło, że w warunkach zakładu karnego zajęto się nimi pod kątem zmiany dotychczasowego trybu życia i perspektyw na przyszłość. Tak niska proporcja osób przeświadczonych o wspieraniu pozytywnej readaptacji społecznej więźniów świadczy o nieadekwatności dostarczanej pomocy w zakresie bezpośredniego przygotowania do wolności¹⁶¹.

3.3.4. Skuteczność metod korekcyjnych

Stosowanie środków resocjalizacyjnych, wynikających z obowiązujących norm prawnych, nie prowadzi do pożądaných skutków, jeżeli nie są one powiązane z odpowiednimi metodami oddziaływania, co w konsekwencji skutkuje swoistym „efektem zerowym” resocjalizacji¹⁶². Metaanaliza 50 badań dotyczących skuteczności wpływów wobec młodocianych przestępców z lat 1975-1984 doprowadziła do dwóch wniosków. Po pierwsze – jeżeli rozpatruje się globalną efektywność oddziaływań poprawczych wobec skazanych, to mają one niewielkie znaczenie w zakresie redukcji recydywy. Po drugie – zaznacza się zróżnicowana skuteczność oddziaływań penitencjarnych ze względu na stosowane metody resocjalizacyjne¹⁶³. Drugi wniosek potwierdza metaanaliza efektywności ponad 500 programów psychologicznych, które były realizowane wśród skazanych na karę pozbawienia wolności. W ponad połowie programów zauważono istotny spadek powrotności do przestępstwa – średni wskaźnik redukcji recydywy wynosił 15%. Zauważono również zróżnicowanie pozytywnych efektów ze względu na stosowane metody pracy z więźniami – podejście psychoanalityczne prowadzi do istotnie niższej redukcji wskaźnika recydywy (maksymalnie do 6%) w stosunku do podejścia behawioralno-kognitywnego (nawet do 29%)¹⁶⁴.

Znaczenie metod behawioralno-kognitywnych w resocjalizacji więźniów potwierdzają również inne badania ewaluacyjne¹⁶⁵. W części metaanaliz szacuje się, że stosowanie tego podejścia prowadzi do obniżenia powrotności o ok. 15% i sta-

¹⁶¹ Malec, jw. s. 216-224.

¹⁶² Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 430.

¹⁶³ J. Whitehead, S. Lab. *A meta-analysis of juvenile correctional treatment*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1989 nr 26 s. 286; M. Lipsey, G. Chapman, N. Landenberger. *Cognitive-Behavioral Programs for Offenders*. „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2001 t. 578 s. 144-157.

¹⁶⁴ J. McGuire. *Reviewing what works: Past, present and future*. W: *What Works: Reducing reoffending*. Red. J. McGuire. New York John Wiley & Sons 1995 s. 3-34; E. Wang, R. Owens, S. Long, P. Diamond, J. Smith. *Program for the Aggressive Mentally Ill Offender. Effectiveness of Rehabilitation With Persistently Violent Male Prisoners*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 4 s. 507-508; R. Serin, D. Preston. *Programming for violent offenders*. „Forum on Corrections Research” 2000 nr 2 s. 45-48.

¹⁶⁵ L. Allen, D. MacKenzie, L. Hickman. *Effectiveness of Cognitive Behavioral Treatment for Adult Offenders: A Methodological, Quality-based Review*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2001 nr 1 s. 498; C. Friendship, L. Blud, M. Erikson, R. Travers. *Evaluation of Cognitive Behavioural Treatment for Prisoners*. London Great Britain Home Office Research Development and Statistics Directorate 2002.

nowi skuteczniejszy sposób oddziaływań niż edukacja i praca¹⁶⁶. Natomiast wnioski z części studiów empirycznych skłaniają się ku temu, że podejście tego typu zmniejsza ryzyko powrotności do przestępstwa w granicach 8-10%, co stanowi porównywalne efekty ze stosowaniem edukacji i pracy jako środków resocjalizacyjnych¹⁶⁷.

Skuteczność metod behawioralno-kognitywnych w dużym stopniu zależy od liczby osób uczestniczących w oddziaływaniach – redukcja recydywy przy realizacji małych i średnich programów waha się między 18 a 25%, a przy dużych – między 4 a 5%¹⁶⁸. Potwierdzeniem przedstawionej prawidłowości były bardzo małe efekty programu realizowanego w 28 zakładach karnych na terenie Wielkiej Brytanii, który był ukierunkowany na redukcję deficytów inteligencji społecznej wśród skazanych¹⁶⁹.

Relatywnie wysoka efektywność programów kognitywno-behawioralnych wynika z kilku czynników. Pierwszy z nich polega na wielostronności oddziaływań i realizowanych celów¹⁷⁰. Drugi element warunkujący skuteczność tego podejścia wynika stąd, że uczestnictwo w zajęciach służy wzrostowi świadomości w zakresie dokonywanych wyborów i zwiększeniu konsekwencji w ich realizacji¹⁷¹. Największe znaczenie w tym zakresie posiadają takie techniki behawioralno-kognitywne, jak¹⁷²:

- restrukturyzacja sposobu myślenia, w tym również kognitywna terapia moralna,
- modelowanie zachowań, szczególnie w zakresie zmiany postępowania o charakterze agresywnym,

¹⁶⁶ J. McGuire. *What Works: Reducing Reoffending*. Chichester Wiley 1995; D. Wilson, L. Bouffard, D. MacKenzie. *A Quantitative Review of Structured, Group – Oriented Cognitive-Behavioral Programs of Offenders*. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 2 s. 199-200.

¹⁶⁷ E. Wells-Parker, R. Bangert-Drowns, M. Williams. *The past is prologue: Determining directions for research on DUI remediation from meta-analysis*. „Addiction” 1995 nr 90 s. 1595-1601; Wilson i in. *A Quantitative Review* s. 199; D. Wilson, C. Gallagher, D. MacKenzie. *A meta-analysis of corrections based education, vocation, and work programs for adult offenders*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2000 nr 37 s. 364-365.

¹⁶⁸ G. Little, K. Robinson, K. Burnette. *Cognitive behavioral treatment of felony drug offenders: A five-year recidivism report*. „Psychological Reports” 1993 nr 73 s. 1089-1090; M. Carey. *Cog probation*. „American Probation and Parole Association Perspectives” 1997 nr 21 s. 27-42; P. Van Voorhis, L. Spruance, N. Ritchey, S. Jonson-Listwan, R. Seabrook. *The Georgia Cognitive Skills Experiment: A Replication of Reasoning and Rehabilitation*. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 3 s. 284; Bakker i in., jw. s. 535-557.

¹⁶⁹ J. Wilkinson. *Evaluating Evidence for the Effectiveness of the Reasoning and Rehabilitation Programme*. „Howard Journal of Criminal Justice” 2005 nr 1 s. 70-85.

¹⁷⁰ Wilson i in. *A Quantitative Review* s. 199-200.

¹⁷¹ J. Szałański. *Mechanizmy psychologiczne wykolejenia przestępczego i resocjalizacji w świetle wyników dotychczasowych badań krajowych*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 95; Wilson i in. *A Quantitative Review* s. 199-200.

¹⁷² F. Pearson, D. Lipton, C. Cleland, D. Yee. *The Effects of Behavioral/Cognitive-Behavioral Programs on Recidivism*. „Crime & Delinquency” 2002 nr 3 s. 492-493; T. Armstrong. *The Effect of Moral Recantation Therapy on the Recidivism of Youthful Offenders: A Randomized Experiment*. „Criminal Justice and Behavior” 2003 nr 6 s. 670-671; Wilson i in. *A Quantitative Review* s. 172; Izzo, Ross, jw. s. 134-142; Whitehead, Lab, jw. s. 286.

- treningi umiejętności dotyczące rozwiązywania problemów, kontaktów interpersonalnych, negocjacji.

Trzecim czynnikiem, zwiększającym pozytywne efekty tego podejścia, jest możliwość dokonania trafnego doboru stosowanych technik do wyników diagnozy, w której uwzględnia się przede wszystkim potrzeby i styl uczenia uczestników programu¹⁷³.

Znaczenie podejścia behawioralno-kognitywnego w oddziaływaniach penitencjarnych ukazują pomiary psychologicznych kryteriów skuteczności, które są stosowane obok wskaźników recydywy. U przestępców, którzy uczestniczyli w tego typu programach, zauważono istotne zmiany w postaci: 1) wzrostu poczucia własnej godności, samokontroli, rozpoznawania skutków własnego postępowania, odraczania gratyfikacji celów, odpowiedzialności za zdarzenia zachodzące w życiu osobistym, nastawień prospołecznych; 2) spadku nasilenia sytuacji trudnych oraz liczby agresywnych ataków na inne osoby¹⁷⁴.

Zwiększenie efektywności więziennych programów behawioralno-poznawczych jest związane z realizacją dwóch postulatów. Pierwszy z nich polega na kontynuowaniu oddziaływań w środowisku otwartym, szczególnie w warunkach probacji. Przedstawiony postulat bazuje na założeniu, że niskie efekty programów więziennych wynikają z trudności w dostosowaniu umiejętności nabytych w instytucji zamkniętej do warunków wolnościowych¹⁷⁵. Słuszność tego postulatu potwierdzają wyniki analiz ewaluacyjnych – badania przeprowadzone po 42 miesiącach (3,5 roku) od opuszczenia zakładu karnego przez absolwentów uczestniczących w zajęciach Społeczności Terapeutycznych wskazały, że grupa kontynuująca terapię w warunkach wolnościowych miała o 75% niższe wskaźniki aresztowań niż grupa bez kontynuacji leczenia¹⁷⁶.

Druga modyfikacja powinna polegać na tworzeniu programów, które łączą podejście behawioralno-poznawcze z teoriami społecznego uczenia. Takie stanowisko wynika z założenia, że w oddziaływaniach poprawczych – szczególnie w warunkach wolnościowych – należy wykorzystywać zasoby (unikalne „siły”) określonej społeczności, która kieruje się konwencjonalnymi normami postępowania¹⁷⁷.

¹⁷³ Lösel, jw.

¹⁷⁴ J. McGuire, R. Hatcher. *Offense-Focused Problem Solving: Preliminary Evaluation of a Cognitive Skills Program*. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 5 s. 582; Wang i in., jw. s. 505; Armstrong, jw. s. 670-671.

¹⁷⁵ Pearson i in. *The Effects of Behavioral* s. 492-493.

¹⁷⁶ J. Inciardi, S. Martin, C. Butzin. *Five-Year Outcomes of Therapeutic Community Treatment of Drug-Involved Offenders. After Release From Prison*. „Crime & Delinquency” 2004 nr 1 s. 100-102.

¹⁷⁷ M. Spencer, C. Jones-Walker. *Juvenile Offenders Interventions and Services Offered to Former Juvenile Offenders Reentering Their Communities: An Analysis of Program Effectiveness*. „Youth Violence and Juvenile Justice” 2004 nr 1 s. 91; T. Thornberry, A. Lizotte, M. Krohn, M. Farnworth, S. Jang. *Testing interactional theory: An examination of reciprocal causal relationships among family, school, and delinquency*. „Journal of Criminal Law and Criminology” 1991 nr 82 s. 3-35; Ortmann, jw. s. 215.

3.3.5. Przyczyny niskiej efektywności oddziaływań penitencjarnych

Rozczarowanie niskimi rezultatami poprawczymi spowodowało wieloletni odwrót od filozofii resocjalizacyjnej przy wykonywaniu kar izolacyjnych¹⁷⁸. Krytyka oddziaływań skierowanych na poprawę przestępcy bazuje na wątpliwości zawartej w pytaniu: jak można przygotować osobę do życia na wolności w sytuacji, kiedy zostaje ona tej wolności pozbawiona?¹⁷⁹ Istnieją również inne czynniki doprowadzające do niskiej efektywności postępowania poprawczego w warunkach więziennych, a w konsekwencji do krytyki idei resocjalizacji. Jednym z nich jest fałszywe założenie, że samo wprowadzenie ogólnych regulacji prawnych w zakresie postępowania resocjalizacyjnego będzie skutkowało zmniejszeniem recydywy. W unormowaniach prawnych występuje jedynie określenie celów i dyrektyw wykonywania izolacji. Ustawodawca nie wprowadza natomiast szczegółowych rozwiązań, które są konieczne do realizacji tych celów. Brak regulacji prawnych zaznacza się przede wszystkim w odniesieniu do badań osobowości więźniów i metodyki oddziaływań wobec poszczególnych kategorii osadzonych. W związku z tym istnieją znaczne rozbieżności między modelem normatywnym a praktyką resocjalizacyjną¹⁸⁰.

Nie istnieją metody resocjalizacyjne o uniwersalnej skuteczności. Postępowanie służące poprawie przestępcy musi być adekwatne do jego osobowości, która jest rozpoznawana w trakcie diagnozowania. Nieprawidłowa, niepełna i nieprecyzyjna diagnoza prowadzi do nietrafnego programu indywidualnego oddziaływania, co skutkuje niską efektywnością¹⁸¹. W realiach polskiego więziennictwa występują bardzo duże luki w zakresie diagnozowania, a dobór środków wpływania na skazanych odbywa się w zdecydowanej większości przypadków na podstawie kryteriów formalnych – dotyczy to ok. 73% decyzji odnoszących się do stosowania metod resocjalizacyjnych¹⁸². Dużo zastrzeżeń budzi również opiniowanie w sprawach dotyczących warunkowego przedterminowego zwolnienia. Ich analiza wskazuje na to, że nie mogą one stanowić ani dobrej podstawy dla decyzji sądu penitencjarnego, ani merytorycznej sugestii w zakresie realizacji zadań wychowawczych w warunkach dozorowanej wolności¹⁸³.

Kolejnym czynnikiem determinującym niską skuteczność oddziaływań penitencjarnych jest sama realizacja programu poprawczego. W zakładach karnych kładzie się nacisk na spełnianie funkcji represyjno-izolacyjnej. W niewielkim stopniu jest natomiast realizowana zasada indywidualizacji przy stosowaniu środków

¹⁷⁸ A. Marek. *Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej*. W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988*. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 227; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 35.

¹⁷⁹ Błachut i in., jw. s. 485.

¹⁸⁰ Szymanowski, Górski, jw. s. 186-199; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 432-433; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 40-41.

¹⁸¹ H. Machel. *Instytucja przepustki – nadzieje i niebezpieczeństwa*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 300; M. Bramska, A. Kurek, D. Schmidt. *System programowanego oddziaływania w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego*. „Biuletyn RPO”. Materiały, stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa 2000 nr 42 s. 124; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 280; Szymanowski, Górski, jw. s. 191-192.

¹⁸² Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 432-433.

¹⁸³ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 280.

i metod resocjalizacji wobec więźniów¹⁸⁴. Świadczy o tym zarówno fakt, że przy ich doborze są uwzględniane kryteria materialne jedynie w przypadku 1/4 skazanych, jak również wypowiedzi osadzonych – co trzeci badany recydywista wskazuje, że w okresie odbywania kary pozbawienia wolności „nic się w nim nie zmieniło”, a nawet jeśli chciałby zmienić swoje postępowanie, to „nie otrzymuje od administracji zakładu karnego odpowiedniej pomocy”¹⁸⁵. Unifikacja postępowania poprawczego skutkuje niewielkim stopniem wykorzystywania istniejących środków i metod postępowania, którym przypisuje się duże znaczenie wychowawcze – dotyczy to przede wszystkim wpływu czynników społecznych, rad penitencjarnych, różnych form samorządności i samopomocy skazanych¹⁸⁶.

Niewielkie efekty oddziaływań penitencjarnych wynikają również z błędów, jakie popełnia kadra wychowawcza w postępowaniu z więźniami. Błędy te mogą polegać na zrywaniu interakcji z osadzonymi, rygoryzmie, stosowaniu różnych form przymusu, zachowaniach agresywnych, obojętności i/lub hamowaniu aktywności wychowanków. Ich konsekwencją są zarówno negatywne doświadczenia skazanych związane z sytuacjami wychowawczymi, jak również brak zaufania osadzonych do wychowawców i ich umiejętności¹⁸⁷. Wyniki badań wybranych zakładów karnych wskazują, że pomijanie zasad wychowania (np. przewaga stosowania kar nad nagrodami), sposób organizowania oddziaływań penitencjarnych (np. ubóstwo form zagospodarowania czasu wolnego) oraz rodzaj stosowanych metod i środków resocjalizacyjnych prowadzą do tego, że sprawność wychowawcza systemu penitencjarnego nie przekracza 50% potencjalnych możliwości¹⁸⁸. Przedstawione prawidłowości odzwierciedlają pogląd, że na skuteczność kar izolacyjnych w większym stopniu wpływa struktura i dynamika penitencjarnych sytuacji wychowawczych niż system normatywny wykonywania sankcji, ponieważ redukcja recydywy nie wynika z zakładanych celów indywidualnoprewencyjnych, ale stanowi pochodną faktycznie zorganizowanych sytuacji wychowawczych¹⁸⁹.

Analizując czynniki doprowadzające do niskiej efektywności oddziaływań penitencjarnych, należy również zwrócić uwagę na motywację skazanych do uczestnictwa w procesie resocjalizacji. Na podstawie studiów empirycznych można stwierdzić, że angażowanie się osadzonych w opracowanie indywidualnego programu poprawczego ma przede wszystkim instrumentalny charakter – lepsze warunki odbywania kary, łatwiejszy sposób zdobywania przepustek, większe możliwości uzyskania warunkowego zwolnienia, lepsze traktowanie przez personel więzienia¹⁹⁰. Charakter przedstawionej motywacji skutkuje tym, że więźniowie przejawiają małą aktywność w zakresie realizacji indywidualnych programów oddziaływania

¹⁸⁴ Machel, jw. s. 39; Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży* s. 134-140.

¹⁸⁵ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 442.

¹⁸⁶ Tamże s. 432-433.

¹⁸⁷ Szczepaniak. *Efektywność oddziaływań penitencjarnych* s. 396.

¹⁸⁸ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 432-433; Szymanowski, Górski, jw. s. 199; Machel. *Wieżenie jako instytucja karna* s. 40-41.

¹⁸⁹ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 400.

¹⁹⁰ A. Szymanowska. *Wieżenie i co dalej*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003 s. 189; Nawój, jw. s. 350-351.

i są nastawieni na konsumpcję ofert, a nie na własną kreatywność¹⁹¹. Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają również na sformułowanie wniosku, że większa motywacja do uczestnictwa w zajęciach resocjalizacyjnych i/lub terapeutycznych w trakcie pobytu w zakładzie karnym łączy się z większą skutecznością nadzoru ochronnego oraz z częstszym angażowaniem się w grupy samopomocowe, a w konsekwencji – z redukcją recydywy¹⁹².

Podsumowując analizowane zagadnienia należy podkreślić fakt, że odejście od idei resocjalizacji penitencjarnej – nawet przy niewielkich wskaźnikach skuteczności – grozi tym, że istota kary pozbawienia wolności będzie się sprowadzała do demoralizującego „magazynowania” ludzi, prowadzącego do wzrostu przestępczości¹⁹³. Analiza elementów determinujących efektywność oddziaływań penitencjarnych skłania również do wniosku, że istotny spadek recydywy powinien wystąpić w przypadku spełnienia następujących warunków¹⁹⁴:

- poznania osobowości skazanych – analiza dotycząca ryzyka powrotności do przestępstwa i potrzeb służących readaptacji społecznej¹⁹⁵;
- właściwego dopasowania środków wychowawczych i/lub terapeutycznych do potrzeb sprawców, szczególnie w zakresie funkcjonowania społecznego i stylu uczenia się¹⁹⁶;
- modyfikowania oddziaływań stosownie do postępów resocjalizacji na podstawie okresowych ocen w zakresie realizacji indywidualnych programów poprawczych – postępy w resocjalizacji powinny skutkować jak najszerszym stosowaniem zasady progresji, gdyż zmniejszenie rygoru i zakresu izolacji oraz nasilenie kontaktów ze światem zewnętrznym zmniejsza prawdopodobieństwo recydywy¹⁹⁷;
- zaangażowania samych skazanych w proces poprawczy¹⁹⁸.

¹⁹¹ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 278-279; Bramska i in., jw. s. 81-125.

¹⁹² D. MacKenzie, J. Shaw. *Inmate adjustment and change during shock incarceration: the impact of correctional boot camp programs*. „Justice Quarterly” 1990 nr 1 s. 125-150; D. MacKenzie, C. Souryal. *Inmates' attitude change during incarceration: a comparison of boot camp with traditional prison*. „Justice Quarterly” 1995 nr 2 s. 324-353; M. Hiller, K. Knight, C. Leukefeld, D. Simpson. *Motivation as a Predictor of Therapeutic Engagement in Mandated Residential Substance Abuse Treatment*. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 1 s. 58.

¹⁹³ Kerley i in., jw. s. 411.

¹⁹⁴ Pawela, jw. s. 203.

¹⁹⁵ D. Andrews, I. Zinger, R. Hoge, J. Bonta, P. Gendreau, F. Cullen. *Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis*. „Criminology” 1990 nr 3 s. 369-404; C. Kempinen, M. Kurlychek. *An Outcome Evaluation of Pennsylvania's Boot Camp: Does Rehabilitative Programming Within a Disciplinary Setting Reduce Recidivism?* „Crime & Delinquency” 2003 nr 4 s. 586; Dowden, Andrew. *Effective Correctional Treatment* s. 449.

¹⁹⁶ Dynia i in., jw. s. 299-311; Kempinen, Kurlychek, jw. s. 586.

¹⁹⁷ Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 280; Bramska i in. jw. s. 394.

¹⁹⁸ M. Puszka. *Oddziaływanie na skazanych przez kulturę a realizacja celów wykonywania kary pozbawienia wolności*. W: *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji* s. 212.

4. SPOŁECZNE DETERMINANTY EFEKTYWNOŚCI IZOLOWANIA PRZESTĘPCÓW

4.1. Więź społeczna

Osoby opuszczające zakład karny muszą ponownie odnaleźć się w społeczeństwie. Proces reintegracji polega na odbudowaniu dwóch płaszczyzn więzi społecznej. Pierwsza z nich dotyczy funkcjonowania w różnych formach organizacyjnych życia zbiorowego, dzięki czemu dochodzi do stabilizacji życia. Drugą płaszczyznę stanowi sieć relacji interpersonalnych, która decyduje o wielowymiarowym wsparciu społecznym¹⁹⁹.

4.1.1. Czynniki stabilizujące życie byłych więźniów

Analizę recydywy należy łączyć z funkcjonowaniem społeczeństwa, czyli z jego strukturą społeczną, polityczną i ekonomiczną. Powrotność do przestępstwa u osób wywodzących się z klas zmarginalizowanych stanowi bardzo często rodzaj realizacji celów osobistych przy istniejących nierównościach w społecznej dystrybucji dóbr²⁰⁰.

Przedstawiony wniosek potwierdzają wyniki badań. Wskaźniki przestępczości nasilają się szczególnie wtedy, gdy dochodzi do wzrostu stopy bezrobocia i spadku notowań indeksów ekonomicznych²⁰¹. Skutki tych procesów najbardziej dotyczą osoby wielokrotnie powracające do przestępstwa, ponieważ ta grupa w zdecydowanej większości charakteryzuje się pochodzeniem z niskich warstw społecznych²⁰². Dlatego bezrobocie byłych więźniów stanowi istotny czynnik ryzyka zachowań antyspołecznych²⁰³. Dla przykładu można wskazać, że dwa wskaźniki recydywy – liczba aresztowań oraz skazań na karę pozbawienia wolności – u sprawców przestępstw z użyciem przemocy istotnie korelują z posiadaniem statusu bezrobotnego²⁰⁴. Tymczasem analizy empiryczne przekonują, że przed pierwszym skazaniem ok. 80% recydywistów realizuje role pracownicze, a po 10-letniej katamniezie zaledwie 20% tej grupy posiada stałą pracę zarobkową²⁰⁵. W związku z tym stosowanie sankcji izolacyjnych nie powinno koncentrować się na zwiększaniu kontroli społecznej wobec byłych więźniów (np. poprzez stosowanie surowszych kar dla przestępców powrotnych), ale na doprowadzeniu do większej stabilizacji w ich życiu

¹⁹⁹ M. Muskała. *Więź społeczna recydywistów penitencjarnych odbywających karę pozbawienia wolności*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 357; Radochoński, jw. s. 35.

²⁰⁰ J. Barbalet. *Moral indignation, class inequality and justice: An exploration and revision of Ranulf*. „Theoretical Criminology” 2002 nr 3 s. 279-297.

²⁰¹ A. Merlo. *The research agenda: Dynamic models of crime and punishment*. „Economic Dynamics Newsletter” 2001 nr 2 s. 1-3.

²⁰² Błachut i in., jw. s. 309-310.

²⁰³ M. Ouimet. *Explaining the American and Canadian crime „drop” in the 1990s*. „Canadian Journal of Criminology” 2002 nr 44 s. 33-50; Wilson i in. *Meta-Analysis of Corrections* s. 347-368.

²⁰⁴ J. Tanner, S. Davies, B. O’Grady. *Whatever happened to yesterday’s rebels? Longitudinal effects of youth delinquency on education and employment*. „Social Problems” 1999 t. 46 s. 250-274.

²⁰⁵ Baładynowicz. *Nieudane powroty* s. 338.

(np. w wyniku redukcji ubóstwa, bezrobocia, bezdomności) i na zwiększaniu ich szans w osiągnięciu celów osobistych²⁰⁶.

Na stabilizację życia jednostki w decydujący sposób wpływają dwa wymiary funkcjonowania społecznego – rodzinny i zawodowy²⁰⁷. Podejmowanie zobowiązań w tych wymiarach, polegających na prawidłowym spełnianiu obowiązków, w istotny sposób redukuje ryzyko recydywy²⁰⁸.

Na proces pozytywnego przystosowania społecznego jednostki w istotny sposób wpływa zarówno sposób funkcjonowania rodziny pochodzenia, jak i zakładanej przez osobę. Znaczenie stabilizacyjne wymienionych systemów odzwierciedlają wyniki analiz empirycznych. Istotnym czynnikiem powrotności do przestępstwa okazał się zgon jednego z rodziców lub ich rozwód oraz niski status materialny rodziny pochodzenia²⁰⁹. Rodziny zakładane przez recydywistów również charakteryzują się niską stabilnością²¹⁰. Pomimo to, że w zdecydowanej większości osoby z tej grupy zawierają związki małżeńskie i posiadają dzieci, zaledwie 1/3 zawartych małżeństw ma trwały charakter. Rozpad lub porzucenie rodziny dla większości przestępców powrotnych skutkuje życiem w samotności lub w nietrwałym związku²¹¹. Destabilizacja funkcjonowania wielokrotnych przestępców, którzy pozostają w rodzinie, wynika najczęściej z trudnych warunków materialnych²¹².

Przeprowadzone studia empiryczne prowadzą do wniosku, że nie samo zatrudnienie, ale jego stabilność w istotny sposób redukuje ryzyko recydywy²¹³. Przedstawioną prawidłowość potwierdza również fakt, że samo zapewnienie oferty pracy w warunkach wolnościowych, w sytuacji gdy osoba przebywa jeszcze w zakładzie karnym, nie wpływa istotnie na ograniczenie powrotności do przestępstwa²¹⁴.

Poszukiwania czynników determinujących uzyskanie stałej pracy przez recydywistów pokazują, że stabilizacja aktywności zawodowej w tej grupie jest związana z kilkoma zmiennymi. Pierwszą z nich jest wyższy poziom wykształcenia. Na podstawie badań przeprowadzonych na ogólnonarodowej populacji więźniów

²⁰⁶ R. Clarke. *Introduction*. W: *Situational Crime Prevention. Successful Case Studies*. Red. R. Clarke. New York Harrow & Heston 1992 s. 3-36; J. Petersilia. *Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges*. „The Prison Journal” 2001 nr 3 s. 365.

²⁰⁷ D. Rosenhan, M. Seligman. *Psychopatologia*. T. 1. Warszawa PTP 1994 s. 11.

²⁰⁸ R. Sampson, J. Laub. *Crime and Deviance over the Life Course: The Salience of Adult Social Bonds*. „American Sociological Review” 1990 nr 55 s. 609-627; L. Stewart, W. Millson. *Offender Motivation for Treatment as a Responsivity Factor*. „Forum on Corrections Research” 1995 nr 3 s. 5-7; Benda. *Gender Differences* s. 338;

²⁰⁹ Cottle i in., jw. s. 376-394; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 376-379; Lösel, jw.

²¹⁰ H. Machel. *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*. Gdańsk Wyd. UG 2001 s. 236; Radochoński, jw. s. 37-38;

²¹¹ Baładynowicz. *Nieudane powroty* s. 338; Szymanowska. *Więzienie i co dalej* s. 107.

²¹² Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 179-180.

²¹³ V. Brown, I. Montoya, C. Dayton-Shotts, T. Carroll-Curtis, M. Riley. *Trends of Criminal Activity and Substance Use in a Sample of Welfare Recipients*. „Crime & Delinquency” 2004 nr 1 s. 6-7; K. Kerley, H. Copes. *The Effects of Criminal Justice Contact on Employment Stability for White-Collar and Street-Level Offenders*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2004 nr 1 s. 80-81; Silver, Chow-Martin. *Assessing Recidivism Risk* s. 559; R. Wilkinson. *Engaging Communities: An Essential Ingredient to Offender Reentry*. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 86-89; Benda i in. *Discriminators of Types of Recidivism* s. 539-551; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 380-381.

²¹⁴ Szczepaniak, jw. s. 396.

w USA stwierdzono, że 7 na 10 skazanych ma trudności z pisaniem. Po opuszczeniu zakładu karnego osoby te nie są zdolne do wypełnienia dokumentów niezbędnych przy uzyskiwaniu zatrudnienia (np. podania o pracę). Efektem niskiego poziomu wykształcenia osadzonych jest to, że po roku od odzyskania wolności ok. 60% byłych więźniów nie jest zatrudnionych na oficjalnym rynku pracy²¹⁵. Również w badaniach polskich zaobserwowano niższy poziom wykształcenia byłych więźniów starających się o pracę w stosunku do ogólnopolskiej populacji mężczyzn w tym samym wieku. Przedstawiona zależność w znacznym stopniu przyczynia się do braku zawodu i utrudnia uzyskanie dobrze płatnej posady²¹⁶.

Drugim czynnikiem warunkującym znalezienie stałej pracy przez byłych więźniów jest związany z pozytywnym stosunkiem do aktywności zawodowej. Polega on przede wszystkim na odpowiedzialności i angażowaniu się w funkcjonowanie zawodowe²¹⁷. Według opinii ponad połowy pracodawców dyscyplina osób uprzednio karanych jest niewystarczająca i odbiega od charakterystycznej dla ogółu pracowników, głównie z powodu nieusprawiedliwionych absencji (96%), spóźnień (54%) oraz spożywania alkoholu w miejscu pracy (71%)²¹⁸. Ze względu na naruszenia dyscypliny pracowniczej recydywiści są zwalniani trzy razy częściej niż osoby jednokrotnie skazane²¹⁹.

Bardzo istotnym uwarunkowaniem stabilizacji zatrudniania osób karanych jest również ich styl życia charakteryzujący się motywacją do samodzielnego utrzymywania się, zerwaniem kontaktów ze środowiskiem przestępczym, kontrolowanym spożywaniem alkoholu, chęcią dokonania zmian we własnym życiu²²⁰. Czynnikiem ten koreluje negatywnie ze specyfiką kariery przestępczej – osoby posiadające stałą pracę odznaczają się brakiem rodzinnych wzorców zachowań antyspołecznych, późnym początkiem inicjacji przestępczej (odbywanie kar izolacyjnych po 24 r.ż.), mniejszą liczbą skazań oraz ekonomicznymi motywami popełniania czynów karalnych²²¹.

4.1.2. Systemy wspierające byłych więźniów

Istniejące relacje między jednostkami prowadzą do powstawania sieci społecznych – np. między członkami rodziny, wśród kolegów, w stowarzyszeniu czy w grupie samopomocy, które w wysokim stopniu regulują indywidualne zachowania²²². Istnieje kilka mechanizmów wpływania sieci na postępowanie jednostki. Pierwszy z nich polega na tym, że określone zachowanie stanowi efekt preferencji standardów (wartości i norm) grupowych²²³. Drugie źródło wpływu jest związane ze zo-

²¹⁵ Petersilia. *Prisoner Reentry* s. 219-232.

²¹⁶ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 219-232; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 93.

²¹⁷ Stewart, Millson, jw. s. 5-7.

²¹⁸ Szymanowski, jw. s. 201-202.

²¹⁹ Tamże s. 219.

²²⁰ Tamże s. 238-240.

²²¹ J. Krienert, M. Fleisher. *Economic rehabilitation: A reassessment of the link between employment and crime*. „Corrections Management Quarterly” 2001 nr 4 s. 53-63; Kerley, Copes, jw. s. 78-80.

²²² H. Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki*. W: *Społeczna psychologia kliniczna*. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 495.

²²³ H. Landrine, J. Richardson, E. Klondoff, B. Flay. *Cultural diversity in the predictors of adolescent cigarette smoking: the relative influence of peers*. „Journal of Behavioral Medicine” 1994 t. 17 s. 331-336.

bowiązaniami społecznymi. Poprzez stwarzanie okazji do podjęcia wyzwań przez osobę sieci najpierw definiują, a następnie wzmacniają u jednostki określone role w funkcjonowaniu zbiorowości. W ten sposób dochodzi u człowieka do kształtowania zachowań, preferencji określonych wartości, poczucia sensowności podejmowanych działań oraz przynależności do grupy²²⁴. Trzecim, bardzo istotnym źródłem regulacji postaw jednostkowych przez stabilne relacje interpersonalne jest dostarczanie wsparcia społecznego²²⁵. Moc regulacyjna wymienionych mechanizmów zależy w dużej mierze od liczby członków sieci, ich podobieństwa, stopnia powiązania i wzajemnych zależności²²⁶.

W kontekście reintegracji społecznej byłych więźniów szczególną uwagę należy zwrócić na znaczenie wsparcia społecznego. Kontakty międzyludzkie mają pomocowy charakter, gdy spełniają określone warunki. Ważne jest to, aby ich celem było podtrzymanie emocjonalne, zbliżenie do rozwiązania problemu lub reorganizacja zakłóconej relacji z otoczeniem w sytuacji trudnej dla jednostki. Ponadto w relacji wspierający-wspierany powinno dochodzić do procesu wymiany emocji, informacji, instrumentów działania i/lub dóbr materialnych²²⁷. W zależności od rodzaju wymiany można wyodrębnić wsparcie²²⁸:

- emocjonalne – przekazywanie emocji uspokajających, podwyższających samoocenę oraz odzwierciedlających troskę, opiekę i poczucie przynależności;
- informacyjne – wymiana wiadomości służących lepszemu zrozumieniu sytuacji, położenia życiowego czy problemu, a także dostarczanie informacji zwrotnych o skuteczności działań zaradczych osoby wspieranej;
- instrumentalne – rodzaj instruktażu polegającego na informowaniu o konkretnych sposobach postępowania w określonej sytuacji, co stanowi formę modelowania efektywnych strategii zaradczych;
- rzeczowe (materialne) – świadczenie pomocy materialnej, rzeczowej i/lub finansowej na rzecz osoby potrzebującej.

Na skuteczność wsparcia społecznego wpływają różne czynniki. W największym stopniu zależy ona od trafności (odpowiedniości) między oczekiwaną a uzyskaną troską. Pozytywne efekty świadczonej pomocy zależą również od cech sieci społecznych. Duża spójność grupy sprzyja wsparciu emocjonalnemu w sytuacji

²²⁴ S. Bassuk, T. Glass, L. Berkman. *Social disengagement and incident cognitive decline in community-dwelling elderly persons*. „Annals of Internal Medicine” 1999 t. 131 s. 165-173.

²²⁵ K. Rook. *Social relationships as a source of companionship: Implications for older adults' psychological well being*. W: *Social Support: An Interactional View*. Red. B. Sarason, T. Sarason, G. Pierce. New York Wiley 1990 s. 221-250; H. Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu*. W: *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby*. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 93; S. Hobfoll. *Stres, kultura i społeczność*. Gdańsk GWP 2006 s. 171-174.

²²⁶ A. Hall, B. Wellman. *Social networks and social support*. W: *Social Support and Health*. Red. S. Cohen, S. Syme. Orlando Academic Press 1985 s. 26; L. Berkman, T. Glass. *Social integration, social networks, social support and health*. W: *Social Epidemiology*. Red. L. Berkman, I. Kawachi. New York Oxford University Press 2000 s. 137-173.

²²⁷ Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 493-494.

²²⁸ H. Sęk, R. Cieślak. *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*. W: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*. Red. H. Sęk, R. Cieślak. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2004 s. 18-19.

utrąty różnych wartości. Natomiast jest ona niekorzystna w rozwiązywaniu problemów wymagających przekształcenia stylu życia lub zmiany środowiska. Wyższa skuteczność pomocy instrumentalnej występuje w układach formalnych²²⁹.

Znaczenie wsparcia społecznego w funkcjonowaniu jednostki uzasadnia pogląd, że uboga sieć relacji międzyludzkich u osób opuszczających zakłady karne stanowi jedną z istotnych przyczyn niskiej skuteczności kar izolacyjnych²³⁰. Byli więźniowie – szczególnie recydywiści penitencjarni – nawiązują relacje z niewielką liczbą osób, a ich istniejące związki charakteryzuje wewnętrzna niespójność²³¹. Aktualnie zaczyna dominować opinia, że strategie służące redukcji przestępczości nie powinny koncentrować się na powszechnym stosowaniu sankcji izolacyjnych, ale na wzmacnianiu systemów rodzinnych i innych grup społecznych w lokalnych środowiskach²³². Ich podstawowym zadaniem jest kształtowanie więzi przestępcy z otoczeniem w taki sposób, aby jednostka mogła realizować cele osobiste zgodnie z ogólnie obowiązującymi normami²³³.

Zasoby jednostki w zakresie funkcjonowania społecznego stanowią wynik powiązania jej indywidualnych cech z „kapitałem” takich grup, które stwarzają okazje do zdobywania tych dóbr w długim czasie²³⁴. Wartości i normy rodzinne stanowią podstawowy i najważniejszy element kapitału społecznego u człowieka. Dopiero w dalszej kolejności osoba korzysta z zasobów stworzonych przez inne systemy w wyniku nawiązywania kontaktów interpersonalnych, sieci przyjaźni oraz stabilne zatrudnienie²³⁵. Dlatego rodzina jest kluczową strukturą zbiorową, przez którą dochodzi do zdobywania i transmitowania kapitału społecznego. Rola systemu rodzinnego w zakresie zdobywania wymienionych zasobów polega na uczeniu osoby prospołecznych zachowań, w tym również przyjmowania zobowiązań wobec innych ludzi. Natomiast transmisja kapitału społecznego w tym systemie stanowi wynik preferencji prospołecznych wartości i norm postępowania²³⁶. Istnieją trzy mechanizmy, dzięki którym bliscy transmitują społeczny kapitał na zasoby jednostkowe – czas i wysiłek zainwestowany w proces wychowania, więzi uczuciowe

²²⁹ J. House, C. Robbins, H. Metzner. *The association of social relationships and activities with mortality: Prospective evidence from the Tecumseh Community Health Study*. „American Journal of Epidemiology” 1982 t. 116 s. 123-140; Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 493-495.

²³⁰ J. Laub, D. Nagin, R. Sampson. *Good marriages and trajectories of change in criminal offending*. „American Sociological Review” 1998 t. 63 s. 225-238; Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 495; Sampson, Laub. *Crime and Deviance* s. 609-627; Radochoński, jw. s. 37-38.

²³¹ Muskała, jw. s. 361-367.

²³² A. Blumstein, J. Wallman. *The crime drop in America*. Cambridge UK Cambridge University Press 2000; Muskała, jw. s. 357.

²³³ A. Siemaszko. *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 311-312.

²³⁴ J. Coleman. *Foundations of Social Theory*. Harvard Cambridge University Press 1990 s. 302; Sampson, Laub. *Crime in the making* s. 18-19; Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 495.

²³⁵ R. Jessor. *Successful adolescent development among youth in high-risk settings*. „American Psychologist” 1993 t. 48 s. 117-126; T. Thornberry. *Introduction: Some Advantages of Developmental and Life-Course Perspectives for the Study of Crime and Delinquency*. W: *Developmental Theories of Crime and Delinquency*. Red. T. Thornberry. London Transaction Press 1997 s. 4; Benda i in. *Discriminators of Types of Recidivism* s. 539-551.

²³⁶ J. Wright, F. Cullen, J. Miller. *Family social capital and delinquent involvement*. „Journal of Criminal Justice” 2001 nr 1 s. 2.

między członkami rodziny oraz wyraźnie wyartykułowane wskazówki dotyczące zachowań o charakterze dozwolonym i niedopuszczalnym²³⁷. Można stwierdzić, że „kapitałowa inwestycja rodzinna o prospołecznym charakterze” przyczynia się do wysokiego stopnia rozwoju moralnego, co stanowi ważną rolę w redukcji zachowań przestępczych²³⁸.

Rodziny wielokrotnych przestępców w niewielkim stopniu kształtują ich zasoby społeczne. Większość tej grupy posiadała niekorzystne warunki wychowawcze, które najczęściej wynikały z zaburzeń relacji rodzic–dziecko, braku nadzoru rodzicielskiego, doświadczania przemocy fizycznej i/lub seksualnej, negatywnych wzorców zachowań związanych z alkoholizmem, przestępczością i prostytutką²³⁹. Badania rodzin pochodzenia recydywistów wskazują również na specyficzny sposób funkcjonowania systemów rodzinnych. Przede wszystkim charakteryzują się one niskim poziomem wewnętrznej spójności, skutkującej z jednej strony małym nasileniem poczucia przywiązania i wzajemnej lojalności, a z drugiej – indywidualnymi formami aktywności, bez udziału innych członków tego systemu. Ponadto rodziny przestępców powrotnych cechują się niskimi zdolnościami adaptacyjnymi i trudnościami w rozwiązywaniu problemów ze względu na sztywność i chaotyczność funkcjonowania owej grupy. Sztywność jest wynikiem autokratycznego stylu kierowania wychowawczego i stereotypowości przyjmowanych ról, natomiast chaotyczność – niekonsekwentnego modelu kierowania wychowawczego, nadmiernej zmienności obowiązujących zasad oraz płynności pełnionych ról. Dodatkowo w analizowanych systemach stwierdzono zaburzenia w komunikacji wewnątrzrodzinnej, polegające przede wszystkim na występowaniu niezrozumiałych i wewnętrznie sprzecznych komunikatów, dyskwalifikowaniu informacji otrzymywanych od partnera interakcji, braku empatii i niskich umiejętności podtrzymywania wymiany komunikatów²⁴⁰. Jednak pomimo niewielkich zasobów społecznych, rodzina stanowi bardzo ważne lub najważniejsze źródło wsparcia dla osób karanych, zarówno w trakcie ich pobytu w więzieniu, jak i po odzyskaniu wolności²⁴¹. Wzrost skuteczności sankcji izolacyjnych zależy więc od powiększenia kapitału społecznego w rodzinie więźnia i stworzenia mu warunków umożliwiających powrót do domu, w którym powinno dojść do transmisji tego kapitału na zasoby indywidualne.

Na podstawie analizy zależności między wskaźnikami przestępczości a cechami środowiska społecznego przestępców sformułowano wniosek, że społeczności, odznaczające się ograniczoną ilością pozytywnych więzi emocjonalnych oraz nikłymi działaniami o charakterze formalnym i nieformalnym, posiadają wysokie wskaźniki przestępczości. Prawidłowość tego typu stanowi efekt trudności dotyczących wypracowania i egzekwowania norm obyczajowych w zakresie postępowania członków społeczności lokalnej. Do czynników, które najsilniej determinują przestęp-

²³⁷ Tamże s. 590-597.

²³⁸ Coleman, jw. s. 310.

²³⁹ L. Simourd, D. Andrews. *Correlates of delinquency: A look at gender differences*. „Forum on Corrections Research” 1994 nr 6 s. 26-31; Cottle i in., jw. s. 367-394; Błachut i in., jw. s. 309-310; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 376-379.

²⁴⁰ M. Radochoński. *Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny*. Rzeszów Wyd. WSP 2000 s. 199-201.

²⁴¹ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 183-185; Szymanowska. *Więzienie i co dalej* s. 279-283.

czość, należą zmienne związane ze sposobem funkcjonowania sieci społecznych – zakres i gęstość relacji interpersonalnych (uszkodzenia środowiskowych więzi przyjaźni i znajomości), formalna kontrola społeczna (słaby nadzór nad grupami nieformalnymi), niewielki udział organizacji formalnych w życiu lokalnej zbiorowości²⁴². W związku z tym znaczenie środowiska interpersonalnego w reintegracji społecznej skazanych powinno polegać na tworzeniu formalnych i nieformalnych sieci wsparcia, które z jednej strony służą zaspokojeniu potrzeb i zagospodarowaniu wolnego czasu jednostki, a z drugiej – stanowią kontrolę nad jej zachowaniami²⁴³.

Coraz częściej w oddziaływaniach służących wzmocnieniu więzi między przestępcą a społeczeństwem dostrzega się zaangażowanie ofiar i ich organizacji. Duże znaczenie udziału poszkodowanych w programach resocjalizacyjnych wynika również z faktu, że w wielu przypadkach znają oni sprawców. Dla przykładu można wskazać, że akty przemocy przeciwko kobietom są najczęściej wynikiem zachowań aktualnego lub byłego partnera, a agresja skierowana przeciwko dzieciom i młodzieży w ok. 80% jest efektem działań członków rodziny lub znajomych. Ze względu na duże doświadczenie i rozeznanie w zakresie potrzeb osób pokrzywdzonych w wyniku przestępstwa znaczący wkład w proces wzmocnienia więzi społecznej byłych więźniów mogą również wnieść organizacje skupiające ofiary. Ich działalność w sposób szczególnie powinna dotyczyć inicjowania zadań edukacyjnych, resocjalizacyjnych i terapeutycznych wobec sprawców przestępstw²⁴⁴. W ramach już istniejących programów skazani wspólnie z poszkodowanymi przepracowują problemy wynikające z bezpośredniej relacji ofiara–sprawca. Taka sytuacja często doprowadza do wzrostu odpowiedzialności i/lub uznania winy przez osądzonego, co generuje u niego pozytywne zmiany w zachowaniach. Dla skrzywdzonego jest to okazja do przepracowania własnego cierpienia i uzyskania kontroli nad swoim życiem. Natomiast dla członków społeczności lokalnej stanowi przykład rozwiązania konfliktu, który zaistniał między przestępcą a jego ofiarą nie przez potępienie tego pierwszego, ale przez przeproszenie lub zadośćuczynienie osobie skrzywdzonej²⁴⁵.

4.2. Stygmatyzacja społeczna

W poszukiwaniu społecznych przyczyn efektywności kar izolacyjnych należy z jednej strony docenić więź społeczną osób opuszczających zakłady karne, ale z drugiej strony trzeba uwzględnić fakt, że w przestępczości powrotnej bardzo dużą rolę odgrywa zjawisko stygmatyzacji, które przekonuje, że izolowanie przestępców zwiększa prawdopodobieństwo recydywy nie tylko w wyniku trudności przystosowawczych byłych więźniów, ale również poprzez ich społeczne napiętnowanie²⁴⁶.

²⁴² R. Bursik, H. Grasmick. *Neighborhoods and crime: The dimensions of effective community control*. New York Lexington 1993; Radochoński. *Wybrane determinanty* s. 36-37.

²⁴³ S. McKay. *Research findings related to the potential of recreation in delinquency prevention*. „Trends” 1993 t. 30 s. 27-30; Petersilia. *Prisoner Reentry* s. 365; Thornberry, jw. s. 4.

²⁴⁴ S. Herman, C. Wasserman. *A Role for Victims in Offender Reentry*. „Crime & Delinquency” 2001 nr 3 s. 428.

²⁴⁵ Tamże s. 433-438.

²⁴⁶ M. Ciosek, K. Kmiecik. *Psychologia kliniczna. Wprowadzenie do psychologii sądowo-penitencjarnej*. Gdańsk Wyd. UG 1987 s. 141; T. Miethe, H. Lu, E. Reese. *Reintegrative Shaming and Recidivism*

4.2.1. Naznaczenie jako społeczna reakcja na przestępstwo

W funkcjonowaniu interpersonalnym ważne są schematy poznawcze jednostki odnoszące się do świata społecznego, w których przedmioty i zjawiska posiadają określone znaczenia. Każda nowa informacja jest interpretowana w kategoriach uprzedniej wiedzy, od której zależy spostrzeganie innych ludzi i podejmowane w stosunku do nich działania. Wśród tych schematów istnieją również takie, które odwołują się do czynników kulturowych – preferowanych przez ogół wartości i norm postępowania. Warunkiem integralności kulturowej jest takie zachowanie członków zbiorowości, które jest uważane za moralne i właściwe, czyli zgodne z obowiązującymi normami. Natomiast każde inne, które wykracza poza krąg dozwolonych aktywności, jest traktowane jako rodzaj dewiacji. Istnieje zatem umowna granica między zachowaniem aprobowanym i nieaprobowanym przez innych ludzi²⁴⁷.

Dewiacja stanowi konsekwencję interpretacji postępowania jednostki i nadania mu określonego znaczenia przez obserwatorów. Grupy społeczne tworzą normy, których naruszenie prowadzi do negatywnej reakcji społecznej w postaci traktowania osób naruszających wyznaczone reguły jako dewiantów i outsiderów, czyli do ich stygmatyzowania (napiętnowania, naznaczania, etykietowania)²⁴⁸. Proces napiętnowania służy utrzymywaniu stabilności granic kulturowych społeczeństwa, ponieważ tworzy ramy odniesienia dla rozwoju poczucia tożsamości u członków tej zbiorowości²⁴⁹. Potwierdzeniem wymienionej prawidłowości są wyniki analiz empirycznych, w których stwierdzono, że nasilenie zjawiska stygmatyzacji jest istotnie większe u osób, które znajdują się w bliskim sąsiedztwie byłych osadzonych, ale jednocześnie nie weszły w konflikt z prawem karnym²⁵⁰. Naznaczanie byłych więźniów w opiniach sąsiadów dotyczy przede wszystkim²⁵¹:

- dezintegrowania sieci społecznej w lokalnej społeczności – powrót skazanego doprowadza do ostrożności lub lęku sąsiadów, co rozciąga się również na członków rodziny byłego więźnia; jego obecność prowadzi do rozluźnienia lub zerwania relacji sąsiedzkich, ograniczenia społecznego współdziałania i osłabienia nieformalnej kontroli społecznej;
- dezintegrowania stabilizacji życiowej osób niekaranych – badani nie chcą mieszkać i pracować w dzielnicach cieszących się złą reputacją, jednocześ-

Risks in Drug Court: Explanations for Some Unexpected Findings. „Crime & Delinquency” 2000 nr 4 s. 522; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 93; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 39; Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży* s. 134-140; Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 154; Machel. *Psychospołeczne uwarunkowania* s. 236; Błachut i in., jw. s. 313-315.

²⁴⁷ M. Rauste Von Wright, J. Von Wright. *Obraz własnej osoby a spostrzeganie ludzi.* „Przegląd Psychologiczny” 1985 nr 3 s. 687-688.

²⁴⁸ H. Becker. *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance.* New York Oxford University Press 1963 s. 9; B. Weiner, R. Perry, J. Magnusson. *An attributional analysis of reactions to stigmas.* „Journal of Personality and Social Psychology” 1988 nr 5 1988 s. 738; J. Crocker, B. Major, C. Steele. *Social stigma.* W: *Handbook of Social Psychology.* T. 2. Red. D. Gilbert, S. Fiske, G. Lindzey. Boston McGraw-Hill 1998 s. 504-553.

²⁴⁹ Siemaszko, jw. s. 287-289.

²⁵⁰ J. Lauritsen, R. Sampson, J. Laub. *The link between offending and victimization among adolescents.* „Criminology” 1991 t. 29 s. 269.

²⁵¹ T. Clear, D. Rose, J. Ryder. *Incarceration and the Community: The Problem of Removing and Returning Offenders.* „Crime & Delinquency” 2001 nr 3 s. 340-343.

nie oceniają, że mieszkanie w dzielnicach „niepatologicznych” byłoby lepszą okazją do ich osobistego rozwoju, a także do rozwoju ich rodzin;

- dezintegrowania systemu rodzinnego skazanych – byli więźniowie doprowadzają do różnego typu problemów swoje własne rodziny zarówno w trakcie odbywania kary, jak i po jej zakończeniu;
- dezintegrowania tożsamości osób niekaranych – duża koncentracja przestępców prowadzi do problemów tożsamościowych u mieszkańców określonych dzielnic, szczególnie u dzieci; osoby stykające się z byłymi więźniami mają większe trudności w zakresie szacunku do siebie, preferencji wartości, określenia celów życiowych i radzenia sobie w życiu.

Znaczenie dewiacji dla kultury społeczeństwa potwierdza również fakt, że instytucje kontroli społecznej są tak zaprogramowane, aby zarówno pewien rodzaj dewiantów, jak i ich określona liczba podlegały formalnej kontroli społecznej i procesowi naznaczania (w tym również ograniczona liczba przestępców karanych przez wymiar sprawiedliwości)²⁵². O kulturotwórczym znaczeniu dewiacji świadczy także istnienie podwójnej moralności w stosunku do dewiantów – społeczeństwo z jednej strony ich odrzuca i w ten sposób utrwała złe nawyki outsiderów, a z drugiej – podejmuje działania o charakterze rehabilitacyjnym²⁵³.

Zjawisko stygmatyzacji dotyczy w sposób szczególny przestępców, czyli jednostek naruszających obowiązujące normy postępowania. Sformalizowane procedury społeczne (np. proces sądowy), służące konfrontacji przestępcy (dewianta) z innymi ludźmi, mają na celu uświadomienie członkom zbiorowości, że określone zachowanie wykracza poza ramy tolerancji grupy i dlatego spotyka się z ogólnym potępieniem²⁵⁴. Publiczne ukaranie sprawcy czynu zabronionego prowadzi do rozdziału między dewiacją pierwotną, polegającą na naruszeniu normy prawnej, i dewiacją wtórną, która dotyczy postępowania jednostki po fakcie jej publicznego uznania za przestępcę. Postać pierwotna, stanowiąca skutek różnych zmiennych psychospołecznych, ma niewielki wpływ na status społeczny skazanego. Natomiast wtórna, będąca „odpowiedzią zbiorowości” na dewiację pierwotną, uruchamia degradację przestępcy w wyniku procesu naznaczania²⁵⁵.

Podział na dewiację pierwotną i wtórną oznacza, że proces „dojrzwiania przestępczego” można podzielić na dwa stadia – reaktywne i autonomiczne. Pierwsze charakteryzuje się tym, że zachowania antyspołeczne stanowią bezpośrednią reakcję na określone warunki środowiskowe lub konflikt między potrzebami jednostki a wymaganiami zewnętrznymi. Na etapie autonomicznym postępowanie przestępcze uniezależnia się od swoich pierwotnych przyczyn, natomiast zaczyna posiadać autonomiczną motywację wynikającą ze sposobu regulacji stosunków jednostki z otoczeniem²⁵⁶. Potwierdzeniem przedstawionej prawidłowości jest fakt, że w subiektywnym odbiorze recydywistów odbywanie kary pozbawienia wolności jest

²⁵² Siemaszko, jw. s. 291-292.

²⁵³ W. Poznaniak. *Teorie uczenia się społecznego jako model normalnego i zaburzonego funkcjonowania jednostki oraz grupy*. W: *Społeczna psychologia kliniczna* s. 94-98.

²⁵⁴ J. Braithwaite. *Shame and modernity*. „British Journal of Criminology” 1993 nr 33 s. 1-18; Siemaszko, jw. s. 287-289.

²⁵⁵ Błachut i in., jw. s. 132-135.

²⁵⁶ Malak, jw. s. 124-127.

decydującym elementem w zakresie podejmowania decyzji o powrotności do przestępstwa²⁵⁷.

4.2.2. Społeczny status przestępcy

Osoba zwolniona z zakładu karnego, szczególnie po odbyciu kary długoterminowej, często staje się w społeczeństwie wolnościowym niepożądanym osobnikiem – nie dowierza się jej, niechętnie spotyka, unika, nie chce się jej widzieć między sąsiadami i/lub przypisuje się jej sprawstwo przestępstw dokonanych przez nieujawnionych osobników. Przedstawione opinie oznaczają znaczące obniżenie statusu społecznego, co stanowi istotną przeszkodę w pozytywnej reintegracji ukarane-go²⁵⁸.

Do zaistnienia statusu społecznego przestępcy przyczyniają się cztery zasadnicze elementy struktur poznawczych u obserwatorów zachowania dewiacyjnego – stereotypizacja (symboliczna generalizacja), retrospektywna interpretacja, dysonans poznawczy i pochłanianie ról.

Stereotypizacja polega na tym, że jednostka uznana za przestępcę zaczyna być spostrzegana przez otoczenie przede wszystkim poprzez pryzmat stereotypu (np. złodzieja) z pominięciem innych jej cech i zachowań²⁵⁹. Stereotyp podlega symbolicznej generalizacji, polegającej na rzutowaniu jednego niewłaściwego działania na inny rodzaj zachowań i cechy sprawcy przestępstwa. Zjawisko to oddaje stwierdzenie: „Jeśli złamał ważną regułę, to nie może być podobny do nas. To musi być inny, gorszy, rodzaj człowieka. Skoro tak, to można się po nim spodziewać podobnych zachowań w przyszłości”²⁶⁰.

Retrospektywna interpretacja zaznacza się w dążeniu członków społeczeństwa do uzyskania zgodności między aktualnym zachowaniem człowieka i jego dewiacyjną etykietą. Zgodność ta jest zazwyczaj osiągnięta przez takie dobieranie faktów z życia byłego więźnia, aby pasowały do jego statusu przestępcy. W związku z tym jednostka uznana za dewianta jest z jednej strony bacznie obserwowana przez otoczenie, a z drugiej – są jej stawiane podwyższone wymagania dotyczące „poprawności” postępowania²⁶¹. Mechanizm retrospektywnych interpretacji zaznacza się również bardzo wyraźnie we wzmożonym działaniu instytucji sprawujących formalną kontrolę społeczną (np. rejestr skazanych)²⁶². Naznaczenie przyciąga uwagę tych agend i powoduje, że osoby raz ukarane znajdują się pod ich szczególną kontrolą, co skutkuje łatwiejszym wychwyceniem sprawcy przestępstwa i jego ponownym skazaniem. Analizy empiryczne potwierdzają również fakt stygmatyzowania niższych warstw społeczeństwa i zbiorowości żyjących na społecznym marginesie przez sformalizowane agendy kontroli społecznej. Wzmożone zainteresowanie

²⁵⁷ R. Corrado, I. Cohen, W. Glackman, C. Odgers. *Serious and Violent Young Offenders' Decisions to Recidivate: An Assessment of Five Sentencing Models*. „Crime & Delinquency” 2003 nr 2 s. 197.

²⁵⁸ J. Śliwowski. *Kryminologia a kara pozbawienia wolności*. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1981 t. 12 s. 248-249.

²⁵⁹ A. Gaberle. *Patologia społeczna*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1993; Błachut i in., jw. s. 135-139.

²⁶⁰ Siemaszko, jw. s. 316.

²⁶¹ Błachut i in. jw. s. 135-139; Śliwowski, jw. s. 251.

²⁶² Siemaszko, jw. s. 356-357; Poznaniak. *Teorie uczenia się* s. 94-98.

instytucjonalne wobec tych środowisk prowadzi do tego, że prawdopodobieństwo skazania po raz pierwszy, a w następstwie tego po raz kolejny, jest znacznie większe u ludzi żyjących w segmentach społecznych poddawanych ostrzejszej kontroli. Dane statystyczne wskazują, że każde skazanie zwiększa prawdopodobieństwo kolejnego – osoby jednokrotnie osądzone są bardziej zagrożone drugim wyrokiem niż osoby niekarane, drugie skazanie zwiększa ryzyko ukarania po raz trzeci do ok. 45%, a od szóstego orzeczenia sankcji szansa na kolejne wynosi 60-70%. A zatem obraz przestępczości jest często zafałszowany, gdyż zachowania łamiące prawo, które dochodzą do skutku u osób rzadziej kontrolowanych, są znacznie rzadziej ujawniane, co nie znaczy, że nie są popełniane²⁶³.

Trzecim elementem, który wpływa na powstawanie społecznego statusu dewiacyjnego, jest dysonans poznawczy. Osoby utrzymujące relacje z byłym więźniem mogą mieć trudności z pogodzeniem swoich dotychczasowych kontaktów z faktem, że osoba jest przestępcą (dewiantem). Wówczas bardzo często dochodzą do wniosku: „on zawsze taki był”. Następuje więc nagłe „oślnienie”, które normalizuje sytuację i wskazuje, że to, co zostało ujawnione, nie było niczym niespodziewanym, a dotychczasowe związki z osobą wynikały stąd, że dewiant zdołał oszukać otoczenie lub ukryć swój „prawdziwy” charakter²⁶⁴.

Do statusu dewianta doprowadza również zjawisko pochłaniania ról, które polega na tym, że zachowanie dewiacyjne zostaje rozciągnięte na całą aktywność jednostki. Pozostałe role zostają w percepcji otoczenia podporządkowane lub też pochłonięte przez tę dewiacyjną²⁶⁵. Opuszczający zakład karny nadal jest traktowany jako przestępca, niezależnie od innych pełnionych przez niego funkcji społecznych²⁶⁶. Zjawisko pochłaniania ról potwierdzają studia empiryczne. Badania przeprowadzone na ogólnonarodowej populacji więźniów w USA wskazują, że zatrudnianiu byłych skazanych towarzyszy niechęć pracodawców wynikająca przede wszystkim ze stygmatyzującego pobytu w zakładzie karnym. Na podstawie badań przeprowadzonych wśród pracodawców w pięciu wielkich miastach USA stwierdzono, że osoby bez doświadczenia zawodowego były częściej zatrudniane niż więźniowie. Ponadto, 65% pracodawców wskazało, że świadomie nie zatrudnia przestępców, bez względu na rodzaj popełnionego przestępstwa, a ok. 40% z nich sprawdzało przeszłość kryminalną nowo przyjętych pracowników²⁶⁷.

Przypisanie byłemu więźniowi statusu przestępcy prowadzi do szeregu negatywnych konsekwencji. Szczególnie w przypadku, gdy jego zachowania, wynikające z trudności adaptacyjnych, zostaną zinterpretowane jako dewiacyjne. Dla otoczenia stanowi to potwierdzenie słuszności wcześniejszej diagnozy²⁶⁸. Przypisanie jednostce statusu przestępcy skutkuje odrzuceniem społecznym, które prowadzi do tego, że tożsamość osoby, nabudowana na poczuciu przynależności do społecznej

²⁶³ J. Jasiński. *Powrót do przestępstwa i recydywa osób dorosłych w latach 1963-1973*. W: *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*. Statystyka Polski nr 48 Warszawa GUS 1975, s. 76-79.

²⁶⁴ Błachut i in., jw. s. 135-139.

²⁶⁵ Tamże s. 140-141.

²⁶⁶ Tamże s. 135-139.

²⁶⁷ Petersilia. *Prisoner Reentry* s. 366-377.

²⁶⁸ Błachut i in., jw. s. 135-139.

stwa i pełnieniu różnych ról w jego ramach, ulega destrukcji²⁶⁹. Badania dotyczące związków między dewiacyjnym stylem życia a stygmatyzacją społeczną wykazują, że osoby doświadczające naznaczenia często preferują model życia zgodny z przypisaną etykietą społeczną. Przy tym ów styl ma tendencje do utrzymywania się w długim okresie, co może świadczyć o uzyskaniu trwałego statusu dewianta²⁷⁰.

Zjawisko stygmatyzowania byłych więźniów przekonuje o tym, że kary izolacyjne jako formalna reakcja na przestępstwo powinny być stosowane tylko w wyjątkowych przypadkach. Zamiast nich powinny być wykorzystywane sankcje o charakterze wolnościowym oraz inne środki reakcji społecznej na czyn zabroniony. Przykładem mogą tu być instytucje, które służą tzw. *diversion*, tzn. kierują pewne sprawy do załatwiania poza formalnym wymiarem sprawiedliwości – np. wszelkie formy mediacji czy naprawiania szkody. Postuluje się, aby tego typu środki stosować wobec nieletnich i dorosłych sprawców drobniejszych przestępstw, wychodząc z założenia, że ich stygmatyzowanie przez wymiar sprawiedliwości jest szkodliwe i najczęściej stanowi początek kariery przestępczej²⁷¹. Potwierdzają to analizy empiryczne, które wskazują, że wysokie nasilenie stygmatyzacji prowadzi do konfliktu z prawem karnym istotnie częściej niż używanie substancji psychoaktywnych czy motyw zemsty²⁷².

Ostrożność w orzekaniu izolacji potwierdza również fakt, że bardzo trudno zmienić opinie społeczne w stosunku do osoby posiadającej status przestępcy. W przypadku jego wystąpienia, spadek stygmatyzacji zależy od osobistych kontaktów jednostek naznaczających z jednostkami naznaczonymi, którym towarzyszą pozytywne emocje. Bezpośrednie spotkania poprawiają jakość relacji między tymi podmiotami oraz redukują agresję w stosunku do ludzi traktowanych w kategorii dewiantów²⁷³.

4.3. Integracja z grupami przestępczymi

Istotnym czynnikiem przyczyniającym się do niskiej skuteczności sankcji izolacyjnych jest angażowanie się byłych więźniów w działalność grup przestępczych²⁷⁴.

²⁶⁹ P. Sztompka. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków Znak 2003 s. 412-413.

²⁷⁰ L. Zhang, J. Welte, W. Wieczorek. *Deviant lifestyle and crime victimization*. „Journal of Criminal Justice” 2001 nr 2 s. 141-142.

²⁷¹ Błachut i in., jw. s. 139-141.

²⁷² L. Zhang, J. Welte, W. Wieczorek, jw. s. 141-142.

²⁷³ G. Bodenhausen, K. Moreno. *How do I feel about them? The role of affective reactions in intergroup perception*. W: *The Role of Subjective States in Social Cognition and Behavior*. Red. H. Bless, J. Forgas. Philadelphia Psychology Press 2001 s. 283-303.

²⁷⁴ L. Alarid, B. Velmer, F. Cullen. *Gender and Crime among Felony Offenders: Assessing the Generality of Social Control and Differential Association Theories*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2000 nr 2 s. 188; F. Vitaro, M. Brendgen, R. Tremblay. *Influence of deviant friends on delinquency: Searching for moderator variables*. „Journal of Abnormal Child Psychology” 2000 nr 28 s. 313-325; J. Mills, D. Kroner, T. Hemmati. *The Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): The Prediction of General and Violent Recidivism*. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 6 s. 721; Corrado i in. *Serious and Violent Young Offenders’* s. 338; Benda. *Predictors of Recidivism* s. 722-724; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 385; Girard i in., jw. s. 166; Machel. *Psychospołeczne uwarunkowania*

Przyczyny przystępowania do tego rodzaju zbiorowości można połączyć z dwoma rodzajami motywacji – wspólnoty celów i poczucia niesprawiedliwości²⁷⁵.

4.3.1. Motywacja wspólnoty celów

Część osób angażuje się w działalność grup przestępczych ze względu na chęć funkcjonowania w sieci społecznej, utrzymywania satysfakcjonujących kontaktów interpersonalnych oraz posiadania wspólnych zamiarów. Osoba, utożsamiając się ze wspólnotą, przyjmuje jej cele. Nawet, jeśli początkowo indywidualne koszty uczestnictwa są wysokie, to wkład osobisty w funkcjonowanie sieci doprowadza do tego, że normy zespołowe stają się wartościowe dzięki własnemu zaangażowaniu²⁷⁶.

Powstawaniu grup przestępczych wynikających z motywacji wspólnotowej towarzyszy kilka prawidłowości. Osoby preferujące zachowania dewiacyjne, szczególnie młode, posiadają wielu przyjaciół, którzy mają podobne cechy osobowości i styl życia. Podobieństwo między tymi jednostkami nie ma przypadkowego charakteru, ale stanowi rezultat działania następujących mechanizmów²⁷⁷:

- selekcji – jednostka dobiera sobie przyjaciół na zasadzie podobieństwa,
- wywierania wpływu osobistego – wywoływanie u kolegów zachowań oczekiwanych przez osobę,
- deselekcji – unikanie lub wykluczanie przyjaciół, których zachowanie różni się od oczekiwanych jednostki antyspołecznej.

Mechanizm selekcji społecznej należy do najważniejszych czynników, które wpływają na bliskość zachowań i stylu życia wśród recydywistów. Jego znaczenie polega na wzmacnianiu poczucia stabilności relacji interpersonalnych – na początku znajomości osoby przejawiają podobne zachowania, a wzajemne stosunki prowadzą do jeszcze większych podobieństw²⁷⁸. W okresie dzieciństwa selekcja kolegów odbywa się na zasadzie prób i błędów. W wieku dorastania dobór przyjaciół ma charakter bardziej celowy, a udział w grupach przestępczych sprzyja wzmacnianiu i pogłębianiu zachowań antyspołecznych. Natomiast kontynuowanie przynależności do takich zbiorowości w okresie dorosłym prowadzi do wzrostu stabilności zachowań antyspołecznych, przede wszystkim w wyniku zgodności poglądów i postaw członków grupy²⁷⁹. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają wyniki metaanalizy 60 niezależnych badań z lat 1964-1994, w których stwierdzono, że istotnym predyktorem powrotności do przestępstwa jest przebywanie w gronie aspołecznych rówieśników zarówno w okresie dorastania, jak i dorosłości²⁸⁰.

s. 236; B. Urban. *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 50.

²⁷⁵ B. Klandermans, D. Oegema. *Potentials, networks, motivations, and barriers: Steps toward participation in social movements*. „American Sociological Review” 1987 t. 52 s. 519-531; C. Kelly, J. Kelly. *Who gets involved in collective action?* „Human Relations” 1994 t. 47 s. 63-88; B. Simon, M. Loewy, S. Sturmer, U. Wever, P. Freyete, C. Habig, C. Kempmeier, P. Spahlinger. *Collective identification and social movement participation*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1998 t. 74 s. 646-658.

²⁷⁶ Klandermans, Oegema. *Potentials, networks* s. 519-531.

²⁷⁷ Radochoński. *Wybrane determinanty* s. 42.

²⁷⁸ Sampson, Laub. *Crime and Deviance* s. 609-627.

²⁷⁹ Radochoński. *Wybrane determinanty* s. 43.

²⁸⁰ Simourd, Andrews. *Correlates of delinquency* s. 26-31.

4.3.2. Zaangażowanie wynikające z poczucia niesprawiedliwości

Wymieniony rodzaj motywacji występuje u osób odnoszących porażki w konwencjonalnych grupach społecznych. Jednostki te łączą się we wspólnoty, w których podzielany jest pogląd o niesprawiedliwości świata społecznego, co mobilizuje członków do wspólnych działań²⁸¹.

Motywacja tego rodzaju bardzo często towarzyszy recydywistom, którzy angażują się w subkultury przestępcze²⁸². Stosowanie sankcji formalnoprawnych prowadzi do mechanizmu błędnego koła. Ostrzejsze kary – przede wszystkim izolacyjne – prowadzą do naznaczenia społecznego, które zwiększa zaangażowanie się osoby w zachowania dewiacyjne. Jednostka uczy się bycia dewiantem i zaczyna zamykać się w swojej roli. Odrzucenie społeczne powoduje, że osądzony zaczyna również poszukiwać wspólnoty zastępczej, która pozwoli mu odzyskać utraconą tożsamość i podnieść samoocenę. Łatwo odnajduje takie osoby w innych przestępcach lub współwięźniach, którzy poszukują tego samego – nie potępienia, ale akceptacji i wsparcia, umożliwiających w miarę normalne funkcjonowanie społeczne. Przedstawione prawidłowości wskazują na to, że podkultura przestępcza stanowi przejaw zbiorowego rozwiązywania problemów przystosowawczych skazanych opuszczających więzienia²⁸³. Znaczenie tego typu grup dla człowieka znajdującego się w obliczu porażki społecznej odzwierciedla fenomen „towarzyszy niedoli”²⁸⁴. Na podstawie analiz empirycznych stwierdzono, że w sytuacji przeżywania porażki były więzień może redukować negatywne emocje w zespole osób podobnych – „towarzyszy niedoli” – w wyniku następujących procesów²⁸⁵:

- pozytywnych emocji wywołanych samym aktem afiliacji i obecnością innych,
- artykulacji doświadczanych uczuć,
- zmniejszenia koncentracji na własnej osobie i zahamowania procesów obniżania samooceny,
- rozproszenia odpowiedzialności – przebywanie z innymi w sytuacji porażki redukuje napięcie i zdenerwowanie,
- sympatii wywołanej wspólnym działaniem i podobieństwem – „towarzysze niedoli” tworzą pozytywną więź wzmacnianą lękiem, współpracą oraz spostrzeganiem podobieństwa przeżywanych stanów emocjonalnych,
- subiektywizmu pozycji grupowej – ocena osobistego statusu społecznego zależy nie tyle od samych właściwości jednostki, ile przede wszystkim od ich porównania względem cech posiadanych przez innych członków zbiorowości; w wyniku wytworzenia standardu grupowego „bycia przegranym”

²⁸¹ P. Grant, R. Brown. *From ethnocentrism to collective protest*. „Social Psychology Quarterly” 1995 t. 58 s. 195-212.

²⁸² Sztompka, jw. s. 412-413; Błachut i in., jw. s. 135-139; Malak, jw. s. 125.

²⁸³ Z. Ostrianska, B. Szamota, D. Wójcik. *Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum, Wyd. PAN 1982 s. 37-38; Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 495.

²⁸⁴ R. Ohme. *O redukcji napięcia emocjonalnego wywołanego porażką. Fenomen „towarzyszy niedoli”*. „Przegląd Psychologiczny” 1993 nr 3 s. 294.

²⁸⁵ Tamże s. 300-301.

doświadczający porażki nie widzi kontrastu między własnym statusem społecznym a sytuacją innych osób.

Wymienione czynniki prowadzą do zwiększenia poczucia tożsamości wewnątrzgrupowej, czyli do silnej identyfikacji z innymi członkami wspólnoty oraz wartościami i normami w niej panującymi²⁸⁶. W ten sposób dokonuje się redefinicja grupy odniesienia dla własnego zachowania, a więc wpływ socjalizacyjny kontrkultury przestępczej. Osoba interioryzuje rolę przestępcy – antyspołeczne wartości, normy postępowania, styl życia i potrzebne umiejętności. Członek gangu, zrywając z zasadami moralnymi warstw średnich, wyzwala się również z więzów hamujących swobodne przejawianie agresji wobec różnych źródeł frustracji²⁸⁷.

Wpływ socjalizacyjny grupy przestępczej wynika również z procesu uczenia społecznego. Ryzyko recydywy wzrasta w sytuacji, gdy osoba: 1) posiada współników modelujących dewiacyjne postępowanie, 2) przewiduje, że w związku z antyspołecznym zachowaniem będzie miała więcej nagród niż kar²⁸⁸. Prawdopodobieństwo powrotności do czynu karalnego jest szczególnie wysokie, gdy środowisko przestępcze stanowi podstawowy lub jedyny model do uczenia zachowań społecznych. W takiej sytuacji postępowanie preferowane przez gang stanowi rodzaj globalnego schematu myślowego jednostki, który jest przenoszony na jej reakcje w różnych sytuacjach²⁸⁹.

Integracja z grupami przestępczymi sprawia więc, że sprawca pojedynczego czynu karalnego zaczyna stale funkcjonować w antyspołecznym świecie, co w istotny sposób zwiększa ryzyko recydywy. Po kolejnym odbyciu kary i wyjściu na wolność, umacnia się tylko tożsamość przestępcza, głównie ze względu na dalej niechętne nastawienie społeczeństwa do byłego więźnia, wzmocnienie antyspołecznej identyfikacji i podniesienie prestiżu w środowisku osób łamiących prawo²⁹⁰. Przedstawione prawidłowości potwierdzają wyniki badań – ponad 60% recydywistów penitencjarnych odbywających karę izolacyjną stwierdziło, że po opuszczeniu zakładu karnego nadal będzie popełniało przestępstwa²⁹¹.

²⁸⁶ B. Gray-Little, A. Hafdahl. *Factors influencing racial comparisons of self-esteem: A quantitative review*. „Psychological Bulletin” 2000 t. 126 s. 26-54; Kelly, Kelly. *Who gets involved* s. 63-88; Simon i in. *Collective identification* s. 646-658.

²⁸⁷ Vitaro i in. *Influence of deviant* s. 313-325.

²⁸⁸ R. Akers. *Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime and Deviance*. Boston Northeastern University Press 1998 s. 50.

²⁸⁹ Tamże s. 65.

²⁹⁰ Sztompka, jw. s. 412-413; Ostrihanska i in. *Młodociani sprawcy* s. 37-38; Girard i in., jw. s. 166.

²⁹¹ Malec, jw. s. 216-224.

5. PODMIOTOWE DETERMINANTY SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH

5.1. Główne nurty badań

Oszacowanie poprawy zachowania przestępców może być rozważane na płaszczyźnie trzech perspektyw – teorii socjologiczno-kryminologicznych, modeli psychopatologicznych, osobowościowych teorii uczenia społecznego. Koncepcje o podłożu socjologicznym upatrują czynniki doprowadzające do przestępstwa w obszarze kulturowym, politycznym i ekonomicznym społeczeństwa. Jednak w podejściach tego typu występują trudności w ocenie prawdopodobieństwa popełnienia czynów karalnych przez określone osoby.

W ujęciu psychopatologicznym zachowanie przestępcze jest przypisywane biologicznym lub psychologicznym dysfunkcjom. Wyniki metaanaliz nie dają jednak podstaw do tłumaczenia zachowań antyspołecznych różnego typu deficytami. Korelacje między czynami karalnymi a czynnikami dziedzicznymi (określanymi za pomocą adopcji) wahają się w granicach $r = 0,06$ ²⁹²; zaś między czynami karalnymi a poziomem inteligencji $r = 0,10$ ²⁹³. Nie stwierdzono również związków między recydywą a zaburzeniami psychicznymi – korelacja między przestępstwem powrotnym a schizofrenią wynosi $r = -0,04$, natomiast między przestępstwem powrotnym a psychozą maniakalno-depresyjną $r = 0,01$ ²⁹⁴.

Trzecia perspektywa analiz bazuje na osobowościowych koncepcjach uczenia społecznego. Takie podejście zakłada, że zachowanie przestępcze jest wyuczone w toku interakcji w grupie, a czynniki doprowadzające do jego powstania są związane ze zmiennymi psychologicznymi (kognitywnymi i emocjonalnymi), które bazują na elementach biologicznych, psychicznych i społecznych²⁹⁵. Badania empiryczne i wyniki metaanaliz potwierdzają, że wymiary osobowości analizowane przez teorie społecznego uczenia są silnymi predyktorami przestępczości, w związku z tym oddziaływania doprowadzające do ich zmian powinny przyczynić się do wzrostu skuteczności kar izolacyjnych²⁹⁶.

Przyjęcie trzeciej perspektywy w wyjaśnianiu przyczyn zachowań antyspołecznych łączy się z założeniem, że osobowość jest psychologicznym systemem, który negocjuje relacje jednostki ze środowiskiem w procesie jej adaptacji i rozwoju. Rola osobowości w funkcjonowaniu człowieka polega na tym, że złożoność struktur

²⁹² G. Walters. *A meta-analysis of the gene-crime relationship*. „Criminology” 1992 nr 30 s. 595-613.

²⁹³ F. Cullen, P. Gendreau, G. Jarjoura, J. Wright. *Crime and the bell curve: Lessons from intelligent criminology*. „Crime & Delinquency” 1997 nr 43 s. 387-411.

²⁹⁴ J. Bonta, M. Law, R. Hanson. *The prediction of criminal and violent recidivism among mentally disordered offenders*. „Psychological Bulletin” 1998 nr 123 s. 123-142.

²⁹⁵ J. Bonta. *Offender Risk Assessment. Guidelines for Selection and Use*. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 4 s. 363-364.

²⁹⁶ D. Andrews, J. Bonta, R. Hoge. *Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology*. „Criminal Justice and Behavior” 1990 nr 17 s. 19-52; P. Gendreau, T. Little, C. Goggin. *A meta-analysis of the predictors of adult recidivism: What works!* „Criminology” 1996 nr 34 s. 401-433; Andrews i in. *Does correctional treatment work* s. 369-404.

i procesów związanych z poznaniem, emocjami i zachowaniem stanowi jedność (poczucie tożsamości) w ciągłym współdziałaniu z otoczeniem²⁹⁷. W związku z tym zachowania człowieka nie wynikają jedynie z endogennych potencjalności, ale są wynikiem wzajemnych relacji między jego psychiką a społecznym środowiskiem. Przy tym elastyczny system psychiczny umożliwia podmiotowi swobodne radzenie sobie z różnymi wyzwaniami życia²⁹⁸. To, że ludzie wybierają miejsca, w których egzystują, rozpoznają istniejące sytuacje, dopasowują własne funkcjonowanie do różnych okoliczności, stwarzają okazje do kreowania zachowań, osiągają cele życiowe w zmieniających się warunkach, świadczy o tym, że człowiek nie jest reaktywny w stosunku do napływających bodźców, ale aktywnie przyczynia się zarówno do zmian w otaczającej rzeczywistości, jak i do transformacji własnej osobowości²⁹⁹.

Wymienione argumenty przekonują o tym, że w analizie uwarunkowań skuteczności kar izolacyjnych należy zwrócić szczególną uwagę na czynniki związane z podmiotowością skazanego³⁰⁰. Rozważanie recydywy od strony osobowości sprawcy przestępstwa zakłada istnienie dwojakiego typu motywacji – przestępczo-twórczej (czynniki popychające jednostkę do nagannego zachowania) oraz motywacji kryminorepulsywnej (bodźce odpychające ją od przestępstwa)³⁰¹.

Centralnym ogniwem zarówno w procesie kryminogenezy, jak i kryminorepulsywności są psychologiczne mechanizmy zachowania na trzech poziomach osobowości: wrodzonych dyspozycji, nawyków obejmujących wyuczone sposoby zaspokajania potrzeb w toku interakcji z innymi ludźmi oraz aktywności intencjonalnej³⁰². Zmienne z pierwszego poziomu, stanowiące cechy ogólne, niezależne od kontekstu społecznego odpowiadają na pytanie: jaki jest człowiek? Dla zmiennych z drugiego poziomu ważna jest odpowiedź na pytanie: w jaki sposób inni ludzie doprowadzają do kształtowania określonych nawyków zachowania? Natomiast dla aktywności intencjonalnej – trzeciego poziomu osobowości – obejmującej wartości, dążenia, plany osobiste, zadania życiowe, strategie radzenia sobie z trudnościami ważna jest odpowiedź na pytanie: co robi człowiek³⁰³?

Analiza zmiennych podmiotowych determinujących skuteczność sankcji izolacyjnych według poziomów osobowości stanowi próbę szerokiego ujęcia tego zagadnienia, poprzez włączenie do niego zarówno cech będących przedmiotem zainteresowania struktury osobowości, jak również procesów związanych z funkcjonowa-

²⁹⁷ A. Bandura. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs Prentice-Hall 1986.

²⁹⁸ D. Cervone, Y. Shoda. *The Coherence of Personality*. New York Guilford Press 1999.

²⁹⁹ T. Mądrzycki. *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk GWP1996 s. 21; P. Baltes. *On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization and compensation as foundation of developmental theory*. „American Psychologist” 1997 t. 52 s. 366-380; Ciosek. *Psychologia sądowa* s. 211.

³⁰⁰ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 23; Pytka, jw. s. 88-89.

³⁰¹ Z. Papierkowski. *Psychologia w sądownictwie*. „Zeszyty Naukowe KUL” 1963 nr 2 s. 7-9; Z. Papierkowski. *Osobowość przestępcy*. „Roczniki Filozoficzne” 1963 z. 4 s. 65.

³⁰² L. Tyszkiewicz. *Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej*. Katowice Wyd. UŚ 1997 s. 41-42; Mądrzycki, jw. s. 27-31; Szałański. *Mechanizmy psychologiczne* s. 76.

³⁰³ D. McAdams. *What we know the person?* „Journal of Personality” 1995 t. 63 s. 365-369; K. Popielski. *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*. Lublin RW KUL 1993 s. 116-125; Mądrzycki, jw. s. 27-31.

niem osobowości (np. dążenia, plany). Drugim pozytywnym aspektem tego podejścia jest możliwość niezależnego badania poszczególnych poziomów osobowości, ponieważ żaden z nich nie stanowi pochodnej pozostałych³⁰⁴.

5.2. Wrodzone cechy osobowości

Ze względu na występowanie wrodzonych cech osobowości zachowanie człowieka charakteryzuje się względną stałością w dłuższym okresie. Przedstawiona prawidłowość dotyczy również czynów antyspołecznych. We wczesnych badaniach wskazywano na istnienie silnych związków między zaburzeniami o charakterze socjopatycznym a tendencjami do popełniania przestępstw. Ważne jest jednak to, aby w analizach dotyczących tej problematyki ukazać znaczenie normalnie funkcjonującej osobowości w motywacji przestępczo-twórczej i kryminorepulsywnej³⁰⁵.

5.2.1. Czynniki temperamentalne

Podstawowe znaczenie w regulacji zachowań i procesów przystosowawczych odgrywa temperament oznaczający wrodzone predyspozycje do określonych zachowań³⁰⁶. Gdy jednostka podejmuje działania adekwatne do posiadanych cech temperamentu, to zachodzi efektywna regulacja stymulacji, która polega na optymalnym zaspokajaniu potrzeb stymulacyjnych, przy jednoczesnej minimalizacji negatywnych następstw emocjonalnych podjętych czynności, co stanowi rodzaj gratyfikacji dla podejmowanych zadań. Natomiast w sytuacji, gdy osoba jest motywowana wewnątrznie lub zmuszona przez otoczenie do działań, w których efektywna regulacja stymulacji staje się niemożliwa, kształtuje się temperamentalny czynnik ryzyka zaburzeń zachowania. Trudności w efektywnej regulacji stymulacyjnej mogą stanowić wynik działania jednej cechy temperamentu, konfiguracji kilku cech wrodzonych lub ich interakcji z innymi dymensjami osobowości. Duże nasilenie czynników ryzyka prowadzi w krótkiej perspektywie czasowej do zmniejszenia sprawności działania, nasilenia negatywnych emocji oraz do obniżenia odporności na stres. Natomiast ich długotrwałe występowanie zwiększa prawdopodobieństwo patologicznych form zachowania lub chorób psychosomatycznych³⁰⁷.

³⁰⁴ P. Oleś. *Kontrowersje wokół „Wielkiej Piątki”*. „Czasopismo Psychologiczne” 2000 nr 1-2 s. 16.

³⁰⁵ B. Roberts, W. Del Vecchio. *The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies*. „Psychological Bulletin” 2000 t. 126 s. 3-25.

³⁰⁶ A. Caspi. *The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood*. „Journal of Personality and Social Psychology” 2000 t. 78 s. 158-172; J. Strelau. *Psychologia temperamentu*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2001 s. 184-185; J. Strelau, B. Zawadzki, W. Oniszczenko, A. Sobolewski, P. Pawłowski. *Temperament i style radzenia sobie ze stresem jako moderatory zespołu stresu pourazowego w następstwie przeżytej katastrofy*. W: *Osobowość a ekstremalny stres*. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 48-49.

³⁰⁷ J. Strelau. *Temperament, osobowość, działanie*. Warszawa PWN 1985; J. Strelau. *Temperament risk factor: The contribution of temperament to the consequences of the state of stress*. W: *Extreme stress and communities: impact and intervention*. Red. S. Hobfoll, M. de Vries. Kluwer Academic Press 1995 s. 63-81; J. Koczyńska. *Temperamentalny czynnik ryzyka wypalenia zawodowego na przykładzie pracowników służby więziennej*. W: *Osobowość a ekstremalny stres* s. 319-320; Strelau. *Psychologia temperamentu* s. 408.

W nabywaniu i utrwalaniu prospołecznych zachowań (odruchów warunkowych) istotne znaczenie posiada indywidualna podatność na warunkowanie, która jest związana ze sposobem reagowania układu nerwowego na napływające bodźce. Kształtowanie postępowania zgodnego z normami społecznymi jest łatwiejsze w przypadku osób charakteryzujących się dwiema cechami wrodzonymi – introwersją (powolne pobudzenie i wygaszanie reakcji nerwowych) i niskim poziomem neurotyczności (zrównoważenie emocjonalne, odporność na stres, adekwatność reakcji w stosunku do napływających bodźców). Natomiast osoby charakteryzujące się przeciwieństwem wymienionych cech, czyli ekstrawersją (szybkie pobudzenie i wygaszanie reakcji nerwowych) oraz wysokim poziomem neurotyczności, są w małym stopniu podatne na kształtowanie zachowań wynikających z procesów socjalizacji i resocjalizacji³⁰⁸.

Wpływ temperamentu na zjawisko recydywy potwierdzają wyniki metaanalizy 60 publikacji empirycznych z lat 1964-1994³⁰⁹. Zachowania przestępców można ogólnie zdefiniować jako takie, w których zaznacza się przewaga nerwowych procesów pobudzenia nad hamowaniem. Do najsilniejszych wrodzonych predyktorów powrotności do przestępstwa należą dwie zmienne – impulsywność oraz trudności z jej opanowaniem (niska samokontrola zachowań)³¹⁰. Konsekwencją występowania wymienionych cech są takie objawy jak nadmierny napęd psychoruchowy, niepokój, trudności w koncentracji uwagi, duże nasilenie agresji, poszukiwanie stymulacji emocjonalnej, duża liczba zachowań ryzykownych, oczekiwanie na natychmiastową gratyfikację podejmowanych działań.

Impulsywność i niska samokontrola wywołują trudności w funkcjonowaniu psychicznym i społecznym, które powstają w dzieciństwie i utrzymują się w okresie dorosłości. Trudności psychiczne, współwystępujące z wymienionymi czynnikami ryzyka, polegają przede wszystkim na niskiej odporności na frustrację, gwałtowności podejmowanych decyzji, nieczułości na krzywdę innych, obniżonej refleksyjności, awanturniczości, zmienności zachowań, braku stałych zainteresowań oraz niewielkich zdolnościach planowania odległej perspektywy czasowej. Istnieje również empiryczne poparcie dowodu, że groźba sankcji nie powoduje u impulsywnych sprawców czynów zabronionych zahamowania antyspołecznego postępowania. Prawdopodobnie tego rodzaju wynika z faktu, że osoby impulsywne odznaczają się mniejszą przezornością w zakresie przewidywania skutków własnych zachowań – koncentracja na natychmiastowych korzyściach sprzyja spostrzeganiu od-

³⁰⁸ S. Górski. *Metodyka resocjalizacji*. Warszawa Wyd. Zw. Zawod. 1985 s. 50; D. Wójcik. *Biopsychiczne uwarunkowania nieprzystosowania społecznego i przestępczości*. W: *Teorie kryminologiczne*. Red. K. Ostrowska, D. Wójcik. Warszawa ATK 1986 s. 91; H. Eysenck. *Personality and crime: Where do we stand?* „Psychology, Crime and Law” 1996 nr 2 s. 143-152; H. Eysenck. *Podpatrywanie umysłu*. Gdańsk GWP 1996 s. 260; K. Pospiszyl. *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 1998 s. 152-154; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 221; Błachut i in., jw. s. 98-100.

³⁰⁹ Simourd, Andrews. *Correlates of delinquency* s. 26-31.

³¹⁰ Y. Hur, J. Bouchard. *The genetic correlation between impulsivity and sensation seeking traits*. „Behavior Genetics” 1997 t. 27 s. 455-463; Benda. *Gender Differences* s. 338; Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 291; Gordon, jw. s. 108-109.

roczonych konsekwencji (związanych z karaniem) jako mniej kosztownych i mniej ryzykownych³¹¹.

Duże nasilenie analizowanych predyktorów przestępczości – impulsywności i niskiej samokontroli – przekłada się również na problemy w funkcjonowaniu społecznym³¹². Trudności te często prowadzą do utraty pracy, bezdomności, nadużywania substancji psychoaktywnych, przystępowania do grup dewiacyjnych, popełniania czynów karalnych, a następnie recydywy różnego rodzaju przestępstw – m.in. kradzieży, oszustw, prowadzenia samochodu pod wpływem alkoholu, czynów z użyciem przemocy i/lub przestępstw seksualnych³¹³. Przykład stanowią charakterystyczne cechy recydywistów naruszających zasady ruchu drogowego: niska samokontrola, chwiejność emocjonalna, duże nasilenie potrzeby silnych wrażeń, przymus prowadzenia pojazdu z nadmierną prędkością i wysoka agresywność³¹⁴.

³¹¹ M. Gottfredson, T. Hirschi. *A General Theory of Crime*. Stanford Stanford University Press 1990 s. 87; D. Nagin, R. Paternoster. *Enduring Individual Differences and Rational Choice Theories of Crime*. „Law & Society Review” 1993 nr 27 s. 471; P. Gasparski. *Psychologiczne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom*. Warszawa Wyd. Instytutu Psychologii PAN 2003 s. 74; W. Bradley, A. Caspi, T. Moffitt, R. Paternoster. *Does the Perceived Risk of Punishment Deter Criminally Prone Individuals? Rational Choice, Self-Control, and Crime*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2004 nr 2 s. 197-207; B. Wright, A. Caspi, T. Moffitt, R. Paternoster. *Does the perceived risk of punishment deter? Rational choice, self-control and crime*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2004 nr 2 s. 205-206; T. Zaleskiewicz. *Przyjemność czy konieczność? Psychologia spostrzegania i podejmowania ryzyka*. Gdańsk GWP 2005 s. 110; Szymanowska. *Więźniowie i funkcjonariusze* s. 221-222.

³¹² B. Glaser, G. Calhoun, J. Petrocelli. *Personality Characteristics of Male Juvenile Offenders by Adjudicated Offenses as Indicated by the MMPI*. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 2 s. 194-198.

³¹³ J. Gierowski. *Niektóre biopsychiczne determinanty agresywnego zachowania przestępczego*. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979 nr 9 s. 168; C. Cloninger. *A systematic model for clinical description and classification of personality variants*. „Archives of General Psychiatry” 1987 t. 44 s. 573-588; D. Farrington. *Juvenile delinquency*. W: *The School Years*. Red. J. Coleman. London Routledge 1992 s. 123-163; R. Blackburn. *The Psychology of Criminal Conduct*. Chichester UK Wiley 1993 s. 191-196; M. Zuckerman. *Sensation seeking and impulsivity: A Marriage of traits made in biology?* W: *The Impulsive Client: Theory, Research, and Treatment*. Red. W. McCown, J. Johnson, M. Shure. Washington APA 1993 s. 71-91; J. White, T. Moffitt, A. Caspi, D. Bartusch, D. Needles, M. Stouthamer-Loeber. *Measuring impulsivity and examining its relationship to delinquency*. „Journal of Abnormal Psychology” 1994 nr 103 s. 192-205; D. Lynam, T. Moffitt. *Delinquency and impulsivity and IQ: A reply to Block*. „Journal of Abnormal Psychology” 1995 t. 104 s. 399-401; S. Baron. *Self-Control, Social Consequences, and Criminal Behavior: Street Youth and the General Theory of Crime*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2003 nr 4 s. 403-425; Caspi. *The child* s. 158-172; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 231-232; M. Le Blanc, N. Kaspy. *Trajectories of Delinquency and Problem Behavior: Comparison of Social and Personal Control Characteristics of Adjudicated Boys on Synchronous and Nonsynchronous Paths*. „Journal of Quantitative Criminology” 1998 nr 2 s. 182; N. Eisenberg, R. Fabes, S. Shepard, B. Murphy, S. Jones, I. Guthrie. *Contemporaneous and longitudinal prediction of children's sympathy from dispositional regulation and emotionality*. „Developmental Psychology” 1998 t. 34 s. 910-924; R. Tremblay. *Self-Control, Accidents, and Crime Marianne Junger*. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 4 s. 491-495; A. Kaukiainen, K. Bjorkvist, K. Lagerspetz, K. Osterman, C. Salmivalli, S. Rothberg, A. Ahlbom. *The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression*. „Aggressive Behavior” 1999 t. 25 s. 81-89; T. Hirschi, M. Gottfredson. *In defense of self-control*. „Theoretical Criminology” 2000 nr 1 s. 58-59; M. Przybyłek, M. Slawik, J. Gierowski. *Sprawcy zabójstw w Polsce: nowa próba analizy typologicznej z zastosowaniem Facet Theory*. „Przegląd Psychologiczny” 2001 nr 3 s. 319-336; Baron. *Self-Control* s. 403-425; White i in. *Measuring impulsivity* s. 192-205.

³¹⁴ Bakker i in., *op. cit.* s. 532-535.

5.2.2. Osobowościowe wymiary modelu „Wielkiej Piątki”

W badaniach dotyczących znaczenia cech wrodzonych w powstawaniu zachowań antyspołecznych może być wykorzystana teoria wrodzonych cech osobowości, które tworzą model „Wielkiej Piątki”. Koncepcja ta bazuje na kilku założeniach. Pierwsze z nich polega na tym, że wszystkie osoby dorosłe można scharakteryzować na podstawie ich zróżnicowanej pozycji w odniesieniu do zbioru cech osobowości, które oddziałują na wzorce myślenia, uczucia i zachowania. Po drugie, dymensje osobowości w modelu „Wielkiej Piątki” mają wrodzony charakter – stanowią endogenne cechy podstawowe, które rozwijają się od dzieciństwa i osiągają względną stabilność w okresie dorosłości. Po trzecie, są one zorganizowane w sposób hierarchiczny – od dyspozycji wąskich i specyficznych do ogólnych³¹⁵. Na najwyższym poziomie tej hierarchii znajduje się pięć cech³¹⁶:

- ekstrawersja (*extraversion*) – obejmuje ilość i intensywność interakcji międzyosobowych, poziom aktywności, potrzebę stymulacji, zdolność cieszenia się życiem;
- ugodowość (*agreeableness*) – dotyczy jakości odniesień interpersonalnych jednostki na kontinuum od współczucia po antagonizm w myślach, uczuciach i działaniach;
- sumienność (*conscientiousness*) – obejmuje indywidualny stopień organizacji, wytrwałości i motywacji w zachowaniach ukierunkowanych na cel; stanowi przeciwstawienie ludzi niezawodnych i wymagających w stosunku do tych, którzy są niezdyscyplinowani i niezorganizowani;
- neurotyczność (*neuroticism*) – odnosi się do przystosowania emocjonalnego *versus* niestabilności emocjonalnej i dyskomfortu psychicznego, niepożądanego pragnień, nieadaptacyjnego stylu reagowania na stres;
- otwartość na doświadczenie (*openness to experience*) – obejmuje aktywne poszukiwanie i ocenę nowych doświadczeń ze względu na tolerancję i eksploatację tego, co nieznanne.

Za wykorzystaniem modelu „Wielkiej Piątki” w analizie wpływu wrodzonych cech osobowości na powrotność do przestępstwa przemawiają dwa ważne argumenty. Do głównych zalet tej teorii należy zaliczyć względnie prosty i przejrzysty, a jednocześnie udokumentowany empirycznie sposób ujmowania struktury osobowości. Ponadto model ten stwarza możliwości prowadzenia badań takich cech osobowości, które z jednej strony są uwarunkowane biologicznie, a drugiej – wpływają na kształtowanie zmiennych osobowościowych o charakterze dynamicznym (np. postaw, celów osobistych, przekonania o własnej skuteczności). Takie ujęcie przyczynia się do rozumienia człowieka w kategoriach jedności psychofizycznej³¹⁷.

³¹⁵ R. McCrae, P. Costa. *Osobowość dorosłego człowieka*. Kraków Wyd. WAM 2005 s. 226.

³¹⁶ R. McCrae, P. Costa. *Personality trait structure as a human universal*. „American Psychologist” 1997 t. 52 s. 509-516; P. Oleś. *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2005 s. 155; McCrae, Costa. *Osobowość dorosłego człowieka* s. 226.

³¹⁷ D. Buss. *Evolutionary foundations of personality*. W: *Handbook of Personality Psychology*. Red. R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs. San Diego Academic Press 1997 s. 318-344; R. McCrae, F. Ostendorf, A. Angleitner, M. Hrebickova, M. Avia, J. Sanz, M. Sanchez-Bernardos, M. Kusdil, R. Woodfield, P. Saunders, P. Smith. *Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development*. „Journal of Personality and Social Psychology” 2000 t. 78 s. 173-186; L. Pervin, O. John. *Osobowość. Teoria*

Wyniki badań wskazują na istnienie zależności między wymiarami występującymi w modelu „Wielkiej Piątki” a temperamentem. Istnieją wysokie korelacje między neurotycznością a takimi cechami emocjonalności, jak duże nasilenie i ruchliwość procesów nerwowych oraz strach, niezadowolenie i gniew. Ekstrawersja tworzy wspólny wymiar z ruchliwością procesów nerwowych i siłą pobudzania, ale również z aktywnością, towarzyskością i jakością nastroju. Otwartość na doświadczenie wiąże się z elastycznością i rytmicznością zachowania. Ugodowość koreluje dodatnio z umiejętnością hamowania i ogólnym poziomem aktywności, natomiast ujemnie – z gniewem. Sumienność wiąże się z wigorem życiowym i wytrwałością. Przy tym cechy ugodowości i sumienności tworzą wymiar temperamentalny zwany orientacją zadaniową³¹⁸.

Każde działanie jednostki stanowi złożoną funkcję, która zależy od środowiska zewnętrznego, wcześniejszych doświadczeń, planów i celów osobistych. Równocześnie jednak podejmowane działania są zgodne z wrodzonymi cechami osobowości, ponieważ jednostka spostrzega środowisko, oddziałuje na otaczający świat i konstruuje go w sposób zgodny z posiadanymi cechami osobowości³¹⁹. Z tego względu model „Wielkiej Piątki” dobrze ujmuje wpływ wrodzonych wymiarów psychiki na postępowanie człowieka³²⁰. Poniżej zostaną wskazane prawidłowości dotyczące determinowania przez te wymiary takich aspektów funkcjonowania osoby, jak:

- 1) motywacja celowościowa,
- 2) radzenie sobie ze stresem,
- 3) jakość wsparcia społecznego,
- 4) doświadczanie problemów zdrowotnych,
- 5) zachowania przestępcze,
- 6) podatność na oddziaływanie psychokorekcyjne.

Ad 1) **Wpływ na motywację celowościową.** Rozwój człowieka polega na zmianach takich wymiarów osobowości, które służą zarówno dynamicznym procesom motywacyjnym, jak i adaptacji jednostki w konkretnej niszy środowiskowej, społecznej i kulturowej. Zmiany czynników psychicznych służą więc tworzeniu nowych jakości zachowań i optymalizacji życia jednostki³²¹. Na przeobrażenia dynamicznych dymensji w osobowości wpływają jednak cechy wrodzone. Wysokie nasilenie ekstrawersji łączy się z wysokim poczuciem własnej skuteczności, z ujawnianiem swoich planów i z przeświadczeniem, że jest dostatecznie dużo czasu na ich realizację. Natomiast wysokie nasilenie neurotyczności współwystępuje z nie-

i badania. Kraków Wyd. UJ 2002 s. 277-278; L. Pervin. *Psychologia osobowości.* Gdańsk GWP 2002 s. 67; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 163.

³¹⁸ B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska. *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae (adaptacja polska).* Podręcznik. Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 1998 s. 28.

³¹⁹ McCrae, Costa. *Osobowość dorosłego człowieka* s. 226; Pervin, John. *Osobowość* s. 277-278; Buss, jw. s. 318-344.

³²⁰ Pervin, John. *Osobowość* s. 284.

³²¹ A. Bandura. *Human agency in social cognitive theory.* „American Psychologist” 1989 t. 44 s. 1176; P. Baltes, M. Baltes. *Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation.* W: *Successful Aging: Perspectives from the Behavioral Sciences.* Red. P. Baltes, M. Baltes. New York Cambridge University Press 1990 s. 1-34.

zadowoleniem z osobistych planów, z niewielkim sprawowaniem kontroli w trakcie ich realizacji oraz z niskim poczuciem własnej skuteczności³²².

Zaznacza się również związek między wrodzonymi cechami osobowości a kształtowaniem systemu wartości i sposobami wypełniania ról społecznych (skryptów podpowiadających specyficzne zachowania w określonych sytuacjach). Trwałą dyspozycją psychiki, która przyczynia się do zmian w postawach i preferencji wartości, jest otwartość na doświadczenie. Osoby z dużym nasileniem tej cechy mają większą zdolność do modyfikacji własnego światopoglądu, szczególnie gdy otwartość jest połączona ze zdolnością do krytycznego myślenia³²³.

Ad 2) **Wpływ na radzenie sobie ze stresem.** Sposób reagowania w sytuacjach trudnych jest uzależniony od różnych wymiarów w modelu „Wielkiej Piątki”. Neurotyczność jest jednak tą dymensją, która w największym stopniu decyduje o strategiach redukujących stres³²⁴. Osoby o wysokim nasileniu tej cechy charakteryzują się tym, że w sytuacjach trudnych stosują³²⁵:

- nieskuteczne mechanizmy zaradcze – np. reakcje agresywne, bierność, trudności w podejmowaniu decyzji, myślenie życzeniowe, oskarżanie siebie,
- silne mechanizmy obronne – przede wszystkim mechanizm represji, regresji i fantazjowania,
- różne przejawy nieprzystosowania społecznego.

O rodzajach stosowanych sposobów zaradczych w sytuacjach trudnych decydują również inne wymiary osobowości. Duże znaczenie adaptacyjne posiada ekstrawersja. U jednostek z wysokim nasileniem tego czynnika radzenie sobie ze stresem jest związane z optymizmem, „pozytywnym myśleniem”, zdolnością do racjonalnego działania, ale również z wypieraniem istniejących problemów. Sumienność koreluje ze skutecznymi strategiami zaradczymi, z ugodowością współwystępuje tendencja do samopoświęcenia się, a z otwartością – radzenie sobie przez humor. Bardziej trafne przewidywanie stylów zaradczych i mechanizmów obronnych w sytuacjach trudnych umożliwia analiza kombinacji kilku cech wrodzonych – np. uewnętrznione reakcje na stres są związane z wysoką neurotycznością i niską ugodowością, natomiast reakcje uewnętrznione korelują zarówno z wysoką neurotycznością, jak i z nadmierną ugodowością³²⁶.

Ad 3) **Wpływ na jakość wsparcia społecznego.** Do istotnych cech wrodzonych, które regulują wsparcie ze strony innych, należy ekstrawersja, ugodowość i neurotyczność³²⁷. Ekstrawersja jest tym wymiarem osobowości, który spełnia ważną rolę w funkcjonowaniu społecznym osoby. Duże nasilenie tej cechy sprawia, że jednostka poszukuje sytuacji o charakterze społecznym, częściej angażuje się w kontakty interpersonalne, przynależy do różnych grup, posiada lepszą komu-

³²² T. Mądrzycki. *Osobowość a plany życiowe*. „Przegląd Psychologiczny” 1996 nr 3-4 s. 20.

³²³ McCrae, Costa. *Osobowość dorosłego człowieka* s. 248-251.

³²⁴ McCrae, Costa, jw. s. 258; Zawadzki i in. *Inwentarz osobowości* s. 27-28; Strelau i in. *Temperament i style radzenia* s. 59-62.

³²⁵ Zawadzki i in. *Inwentarz osobowości* s. 27-28.

³²⁶ Tamże s. 28.

³²⁷ H. Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacjach stresu życiowego. O dopasowaniu wsparcia do wydarzeń stresowych*. W: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* s. 64-66; Zawadzki i in. *Inwentarz osobowości* s. 27-28.

nikację o charakterze werbalnym i pozawerbalnym oraz posługuje się większymi umiejętnościami społecznymi³²⁸. Wymienione prawidłowości decydują o tym, że wysoki poziom ekstrawersji jest predyktorem skłonności do poszukiwania wsparcia społecznego jako sposobu radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Ekstrawersja służy również zwiększaniu efektywności wsparcia ze strony innych. Wynika to z faktu, że jednostki posiadające duże nasilenie tej cechy są skupione na możliwości uzyskiwania nagród, natomiast w mniejszym stopniu dostrzegają niebezpieczeństwa związane z wystąpieniem kary. Taki sposób myślenia skłania do poszukiwania pomocy i prowokowania innych do udzielania wsparcia, bez przejmowania się faktem związanym z odmową pomocy³²⁹. Ważnym aspektem dotyczącym wsparcia społecznego jest współpraca. Wyniki badań wskazują, że zdolność do kooperacji koreluje ujemnie z ekstrawersją, a dodatkowo – z ugodowością³³⁰. Natomiast wysoki poziom neurotyczności osłabia otrzymywanie wsparcia społecznego. Niewielka liczba relacji pomocowych wynika z tego, że jednostki neurotyczne często zrażają do siebie inne osoby i/lub mają trudności z wyrażaniem prośby o pomoc³³¹.

Ad 4) **Wpływ na doświadczanie problemów zdrowotnych.** Skłonność do wyolbrzymiania dolegliwości cielesnych, problemów psychologicznych i złego samopoczucia jest związana z wysoką neurotycznością. Natomiast jednostki o niskim nasileniu tej cechy wykazują tendencje odwrotne w postaci negocjowania problemów zdrowotnych. Drugą dyspozycją wrodzoną, która wpływa na stan zdrowia jednostki, jest ugodowość. Tak zwana cyniczna wrogość, polegająca na ekspresji gniewu ukierunkowanego przeciwko konkretnym obiektom, jest czynnikiem ryzyka zawału serca lub śmierci z powodu nagłej niewydolności krążenia u osób z niskim nasileniem ugodowości³³².

Ad 5) **Wpływ na zachowania przestępcze.** Analizy empiryczne ukazują również silne zależności między dymensjami „Wielkiej Piątki” a zachowaniami antyspołecznymi:

- ujemne korelacje między ugodowością i sumiennością a popełnianiem czynów karalnych³³³,
- ujemne relacje między ugodowością i sumiennością a objawami osobowości antyspołecznej³³⁴,

³²⁸ M. Argyle. *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2001 s. 140-141.

³²⁹ R. Cieślak, A. Elias. *Wsparcie społeczne a osobowość*. W: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* s. 88-89; Sęk. *Rola wsparcia społecznego* s. 64-66.

³³⁰ S. Koole, W. Jager, A. Van den Berg, C. Vlek, W. Hofstee. *On the Social Nature of Personality: Effects of Extraversion, Agreeableness, and Feedback about Collective Resource Use on Cooperation in a Resource Dilemma*. „Society for Personality and Social Psychology” 2001 nr 3 s. 290-297; Buss, jw. s. 326.

³³¹ Sęk. *Rola wsparcia społecznego* s. 64-66; Cieślak, Elias. *Wsparcie społeczne a osobowość* s. 88-89.

³³² Zawadzki i in. *Inwentarz osobowości* s. 30.

³³³ P. Heaven. *Personality and self-reported delinquency: Analysis of the 'Big Five' personality dimensions*. „Personality and Individual Differences” 1996 t. 20 s. 47-54.

³³⁴ S. Hart, R. Hare. *Psychopathy and the Big Five: Correlations between observers' ratings of normal and pathological personality*. „Journal of Personality Disorders” 1994 t. 8 s. 32-40; Pervin, John. *Osobowość* s. 284.

- dodatnie związki między neurotycznością a objawami osobowości antyspołecznej³³⁵,
- ujemne korelacje między ugodowością a zachowaniami związanymi z jawnym gniewem³³⁶,
- dodatnie sprzężenia między neurotycznością i ekstrawersją a reakcjami jawnego gniewu³³⁷.

Ad 6) **Podatność na oddziaływania psychokorekcyjne.** W badaniach nad skutecznością psychoterapii wykazano, że brak poprawy w wyniku stosowanych oddziaływań psychokorekcyjnych współwystępuje z wysokim nasileniem neurotyczności oraz z niskim natężeniem sumienności i ugodowości. Dyspozycje osobowościowe w modelu „Wielkiej Piątki” mogą również stanowić podstawę doboru optymalnej formy psychoterapii. Duże znaczenie w tym doborze mają dwie cechy – ekstrawersja i otwartość na doświadczenie. W przypadku osób o wysokim nasileniu ekstrawersji większa skuteczność terapii jest związana ze stosowaniem oddziaływań grupowych, a dla jednostek z niskim nasileniem tej cechy – wpływów indywidualnych. Jednostki charakteryzujące się dużą otwartością na doświadczenie reagują pozytywnie na terapię niekonwencjonalną, zaś pacjenci o małej otwartości preferują wsparcie emocjonalne i porady zgodne ze zdrowym rozsądkiem³³⁸.

5.3. Zmienne osobowościowe wynikające ze wzmocnień społecznych

Teorie społecznego uczenia kładą nacisk na opisywanie osobowości w kontekście interakcji społecznych. Wynika to z założenia, że potrzeba funkcjonowania w grupie i umiejętności w kontaktach międzyludzkich stanowią istotę życia człowieka³³⁹. W kształtowaniu dynamicznych dymensji osobowości szczególną rolę odgrywają interakcje jednostki o charakterze reaktywnym, prowokacyjnym i proaktywnym³⁴⁰.

Cechą relacji reaktywnych jest to, że osoba reaguje na napływające bodźce w specyficzny dla siebie sposób. Każdy człowiek wydobywa pewien subiektywny kontekst z obiektywnie zaistniałych okoliczności. To „psychologiczne” środowisko tworzą przede wszystkim schematy poznawcze. W ich kształtowaniu istotną rolę odgrywa spostrzeganie społeczne, na które składają się dwa rodzaje informacji – deskryptywna (związana z właściwościami fizycznymi rzeczy, zdarzeniami i zjawiskami) i afektywna (dotycząca doznań emocjonalnych w bezpośrednim kontakcie

³³⁵ Radochoński. *Osobowość antyspołeczna* s. 196.

³³⁶ I. Böddeker, G. Stemmler. *Who responds how and when to anger? The assessment of actual anger behavior styles and their relation to personality.* „Cognition and Emotion” 2000 t. 14 s. 737-762; R. Martin, D. Watson, C. Wan. *A three-factor model of trait anger: Dimensions of affect, behavior, and cognition.* „Journal of Personality” 2000 t. 68 s. 869-897.

³³⁷ P. Kuppens, I. Van Mechelen, M. Meulders. *Every Cloud Has a Silver Lining: Interpersonal and Individual Differences Determinants of Anger-Related Behaviors.* „Personality and Social Psychology Bulletin” 2004 nr 12 s. 1557; Böddeker, Stemmler, jw. s. 737-762; Martin i in., jw. s. 869-897.

³³⁸ Tamże s. 31.

³³⁹ T. Millon, R. Davis, C. Millon, L. Escovar, S. Meagher. *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie.* Warszawa IPZ, PTP 2005 s. 56-58; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 170.

³⁴⁰ Radochoński. *Wybrane determinanty* s. 39.

z obiektem, oceny obiektu w kategoriach ważności dla podmiotu lub użyteczności dla realizacji celu)³⁴¹. Orientacja poznawcza pozwala planować przyszłe działania i przewidywać ich konsekwencje, natomiast informacja afektywna służy tworzeniu „emocjonalnie symetrycznej” reprezentacji świata w schematach poznawczych. Istnienie obydwu wymienionych rodzajów informacji w strukturze osobowości ułatwia jednostce podejmowanie działań wobec różnorodnych obiektów³⁴². Znaczenie deskryptywno-afektywnych informacji w psychice człowieka potwierdza fakt, że jednostki przejawiające zachowania antyspołeczne zwykle posiadają specyficzne stereotypy poznawcze odnoszące się do zachowań agresywnych – oceniają je jako skuteczny sposób osiągnięcia zamierzonych celów i są bardziej skłonne do stosowania aktów przemocy w różnego rodzaju okolicznościach, uznając je za dozwolony środek rozwiązywania problemów³⁴³.

Istota interakcji prowokacyjnych polega na tym, że określona osoba poprzez swoje zachowanie wywołuje u innych specyficzne dla siebie reakcje. Przebieg tego typu interakcji tworzy swoistą pętlę sprzężenia zwrotnego: reakcja podmiotu → reakcja środowiska → reakcja podmiotu. W wyniku regularnego powtarzania pętli sprzężenia zwrotnego w interakcjach prowokacyjnych dochodzi do stabilizacji zachowań człowieka. Dodatkowo mechanizm generalizacji powoduje przenoszenie wzorów zachowania społecznego z najbliższego środowiska na inne rodzaje sytuacji i stosunków międzyludzkich. Wymienione mechanizmy decydują o tym, że doświadczenia w zakresie stylów interakcji rzutują na antyspołeczne zachowania jednostki³⁴⁴.

Dla interakcji proaktywnych charakterystyczne jest to, że człowiek selektywnie wybiera lub kształtuje środowisko społeczne zgodnie ze swoimi wymaganiami. Ludzie często poszukują towarzystwa osób do siebie podobnych pod względem posiadanych predyspozycji i możliwości. Określone cechy jednostkowe determinują również wybór specyficznych sytuacji, mających na celu zaspokojenie specyficznych potrzeb i/lub wzmocnienie pierwotnych uzdolnień. Przykładowo, gdy osoba potrzebuje mocnych wrażeń, to wybiera sytuacje, które łączą się z ryzykiem fizycznym lub społecznym. Interakcja proaktywna jest więc procesem, w którym jednostka staje się „aktywnym czynnikiem” rozwoju własnej osobowości. Regulacyjne właściwości ludzi w zakresie dynamiki osobowości zwiększają się wraz z wiekiem. Przejawia się to w dokonywaniu odpowiednich wyborów dotyczących kierunku kształcenia, podejmowanej aktywności zawodowej, rozwoju zainteresowań czy form spędzania czasu wolnego³⁴⁵.

Znaczenie relacji interpersonalnych w kształtowaniu dynamicznych cech osobowości stanowi argument za tym, aby w analizach dotyczących podmiotowych uwarunkowań efektywności kar izolacyjnych uwzględniać aspekt dotyczący subiektywnego odbioru pozytywnych i negatywnych wzmocnień społecznych.

³⁴¹ M. Lewicka. *Afektywne i deskryptywne mechanizmy spostrzegania innych ludzi*. W: *Psychologia spostrzegania społecznego*. Red. M. Lewicka, J. Trzebiński. Warszawa Książka i Wiedza 1985 s. 20-21.

³⁴² Tamże s. 25-31.

³⁴³ Radochoński, jw. s. 40.

³⁴⁴ Tamże s. 40-41.

³⁴⁵ Tamże s. 41-42.

5.3.1. Poczucie wsparcia społecznego

Pokonywanie osobistych trudności często łączy się z możliwościami korzystania z pomocowych zasobów społecznych. Dlatego wsparcie otoczenia jest traktowane jako strategia zaradcza, jej element, zasób lub mediator w dynamice radzenia sobie ze stresem³⁴⁶. Pozytywna rola innych ludzi w pokonywaniu sytuacji trudnych jest tym większa, im bardziej pomoc jest trafna i oczekiwana i im bardziej osoba dostrzega związek między korzystną zmianą własnej sytuacji a pozytywnymi wzmocnieniami ze strony innych³⁴⁷.

Znaczenie wsparcia społecznego dla funkcjonowania jednostki może mieć charakter ogólnie uodparniający lub buforowy³⁴⁸. Rola uodparniająca polega na tym, że dostarczana pomoc informacyjna, emocjonalna, instrumentalna czy rzeczowa jest spostrzegana i oceniana w kategoriach umożliwiających przewyższanie trudności, co prowadzi zarówno do złagodzenia stresu, jak również do powiększania indywidualnych zasobów zaradczych. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają wyniki analiz empirycznych – spostrzegane wsparcie społeczne koreluje pozytywnie z zadaniowym stylem zaradczym, a negatywnie – ze stylem emocjonalnym³⁴⁹. Natomiast przy braku zewnętrznego wsparcia w sytuacjach trudnych z jednej strony dochodzi do nasilenia działania stresora, a z drugiej – do spadku indywidualnych możliwości radzenia sobie z czynnikiem stresującym. Ważne jest również to, że jednostka doświadczająca pomocy ze strony innych czuje się bezpieczna i zakorzeniona we wspólnocie, co w dłuższej perspektywie czasu prowadzi do zwiększenia jej odporności na stres³⁵⁰.

Teoria buforowa zakłada, że spostrzeganie i otrzymywanie wsparcia społecznego w sytuacji silnego stresu chroni jednostkę przed patologią w funkcjonowaniu fizjologicznym, psychicznym i/lub społecznym. Buforowe działanie relacji pomocowych może mieć różnorodny charakter w zależności od tego, na jaki element dynamiki stresu oddziałuje. Jego rola może polegać na zmianie oceny pierwotnej w reakcji stresowej – np. osoba dokonuje transformacji opinii typu strata i zagrożenie na inną – typu wyzwanie. Ochronne działanie wsparcia może się również zaznaczyć przy ocenie wtórnej w dynamice stresu – np. dzięki uzyskanym informacjom jednostka zmienia zdanie dotyczące własnych kompetencji, uzyskuje wgląd we własne możliwości, zwiększa poczucie zaradności, a tym samym skuteczniej radzi sobie z zaistniałym problemem. Buforowe działanie relacji pomocowych może również polegać na obniżaniu napięcia psychicznego lub osłabianiu negatywnych skutków stresu³⁵¹.

³⁴⁶ Koole i in. *On the Social Nature* s. 289; Sęk. *Rola wsparcia społecznego* s. 53.

³⁴⁷ K. Kmiecik-Baran. *Skala wsparcia społecznego. Teoria i właściwości psychometryczne*. „Przegląd Psychologiczny” 1995 nr 1-2 s. 204. Cieślak, Eliaż. *Wsparcie społeczne a osobowość* s. 78; Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 98-99.

³⁴⁸ Cieślak, Eliaż, jw. s. 78.

³⁴⁹ Tamże s. 83.

³⁵⁰ R. Carson, J. Butcher, S. Mineka. *Psychologia zaburzeń*. T. 1. Gdańsk GWP 2003 s. 205; Sęk. *Rola wsparcia społecznego* s. 64-66; Kmiecik-Baran. *Skala wsparcia* s. 204; Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 495.

³⁵¹ Sęk, Cieślak. *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania* s. 26-27; Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 101-102.

Spostrzeganie troski ze strony innych w sytuacjach trudnych zależy od cech osobowości jednostki otrzymującej pomoc. Ludzie różnią się zarówno zdolnościami do inicjowania, poszukiwania i utrzymywania więzi dających potencjalną gwarancję wsparcia, jak również subiektywnym poczuciem otrzymywanej pomocy i zdolnościami do jej wykorzystywania. Przykładowo – osoby towarzyskie i emocjonalnie angażujące się w kontakty interpersonalne mają tendencję do prowokowania lub nawet wymuszania troski, natomiast jednostki o dużej potrzebie dominacji preferują indywidualne strategie zaradcze³⁵².

Poczucie wsparcia w dużym stopniu zależy również od zaufania do określonych kontaktów międzyludzkich. Jego brak najczęściej wynika z przekonania jednostki, że inwestowanie osobistych zasobów w relację niesie ze sobą duże ryzyko niekorzystnych rezultatów dla inwestora. Motywacja do inicjowania relacji bazujących na zaufaniu jest szczególnie niska w sytuacji, gdy osoba doświadczyła w przeszłości, że ryzyko inwestycji własnych zasobów okazało się za duże ze względu na małą wiarygodność partnera³⁵³. Wydaje się, że motywacja tego typu jest charakterystyczna dla spostrzegania wsparcia społecznego przez skazanych odbywających kary izolacyjne. Wyniki badań wskazują, że prawdopodobieństwo powrotności do przestępstwa spada w sytuacji, gdy osoba oczekuje, że po opuszczeniu zakładu karnego jej zachowania prospołeczne będą związane z posiadaniem przyjaciół, stabilizacją życiową i osobistym szczęściem. Jednak niski poziom wzajemnego zaufania między byłym więźniem a członkami konwencjonalnych grup społecznych prowadzi do tego, że jednostka uprzednio karana wycofuje się z kontaktów interpersonalnych i nie korzysta ze społecznych zasobów wspierających, przede wszystkim w obawie przed kolejnym niepowodzeniem³⁵⁴. Studia empiryczne prowadzą również do wniosku, że jednym z najczęściej stosowanych sposobów radzenia sobie z odrzuceniem społecznym jest unikanie sytuacji, w których osoba styka się z naznaczeniem. Przedstawiona strategia z jednej strony chroni byłego więźnia przed wzrostem negatywnej samooceny i niweluje poczucie zagrożenia, ale z drugiej – redukuje liczbę i/lub jakość konstruktywnych kontaktów międzyludzkich³⁵⁵.

Znaczenie wsparcia społecznego dla byłych więźniów zostało podkreślone w teorii reintegracyjnego wstydu, która coraz częściej jest wykorzystywana w re-

³⁵² Sęk, Cieślak, jw. s. 26-27; Kmiecik-Baran. *Skala wsparcia* s. 203.

³⁵³ T. Gautschi. *History Effects in Social Dilemma Situations*. „Rationality and Society” 2000 nr 2 s. 132-133.

³⁵⁴ N. Shover, C. Thompson. *Age, Differential Expectations and Crime Desistance*. „Criminology” 1992 nr 1 s. 97; M. Inman, R. Baron. *The influence of prototypes on perceptions of prejudice*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1996 t. 70 s. 727-739; D. Quinn, J. Crocker. *Vulnerability to the affective consequences of the stigma of overweight. Experiencing everyday prejudice and discrimination*. W: *Prejudice: The Target's Perspective*. Red. J. Swim, C. Stangor. San Diego Academic Press 1998 s. 127-148; J. Swim, L. Cohen, L. Hyers. *Experiencing everyday prejudice and discrimination*. W: *Prejudice: The Target's Perspective* s. 38-61; L. Feldman-Barrett, J. Swim. *Appraisals of prejudice and discrimination*. W: *Prejudice: The Target's Perspective* s. 11-36; B. Geiger, M. Fischer. *Naming Oneself Criminal: Gender Difference in Offenders' Identity Negotiation*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 2 s. 194.

³⁵⁵ C. Miller, A. Myers. *Compensating for prejudice: How heavyweight people (and others) control outcomes despite prejudice*. W: *Prejudice: The Target's Perspective* s. 191-219; Geiger, Fischer. *Naming Oneself Criminal* s. 199-207.

socjalizacji osób opuszczających więzienia³⁵⁶. Koncepcja ta zakłada, że istotnym mechanizmem regulującym zachowania recydywistów jest wstyd, który może prowadzić zarówno do pozytywnej readaptacji społecznej, jak i do popełnienia kolejnego przestępstwa. Wstyd reintegracyjny występuje wtedy, gdy są spełnione następujące warunki³⁵⁷:

- członkowie społeczności otwarcie wyrażają dezaprobatę dla czynu sprzecznego z prawem, przy jednoczesnym okazywaniu szacunku dla jego sprawcy,
- nastąpiło uroczyste poświadczenie zakończenia kary za popełnione przestępstwo,
- popełniony czyn nie decyduje o uzyskaniu społecznego statusu przestępcy³⁵⁸.

Spełnienie wymienionych warunków prowadzi do nawiązania i/lub wzmocnienia różnego typu zobowiązań między zbiorowością a byłym więźniem, co z jednej strony sprzyja pozytywnej reintegracji, a z drugiej – redukuje ryzyko naznaczenia społecznego prowadzącego do tożsamości dewiacyjnej i związanych z nią zachowań³⁵⁹. Obydwa wymienione czynniki – wzmacnianie zobowiązań wobec otoczenia i osłabianie stygmatyzacji – przyczyniają się do większej skuteczności sankcji izolacyjnych.

Niektórzy autorzy sugerują, aby reintegracja społeczna skazanych była nabadowana na dwóch doświadczeniach psychicznych sprawców przestępstw – winie i wstydzie reintegracyjnym. Argumentem za wzbudzeniem obydwu doznań u osób karanych za czyny sprzeczne z prawem jest to, że zarówno wina, jak i wstyd reintegracyjny sprzyjają rozwojowi moralności, odzyskiwaniu szacunku do własnej osoby, przyjmowaniu aktywnej odpowiedzialności za własne życie oraz kształtowaniu pozytywnej tożsamości. W związku z tym wzbudzenie obydwu tych uczuć powinno wzmacniać proces poprawy przestępcy³⁶⁰.

5.3.2. Poczucie odrzucenia społecznego

Uznanie przez społeczeństwo sprawcy czynu karalnego za przestępcę (dewianta) prowadzi w jego świadomości do poczucia odrzucenia przez otoczenie. Świadomość tego typu wywołuje szereg negatywnych konsekwencji³⁶¹.

³⁵⁶ D. Gibbons. *Talking about Crime and Criminals: Problems and Issues in Theory Development in Criminology*. Englewood Cliffs Prentice Hall 1994 s. 189.

³⁵⁷ J. Braithwaite. *Crime, shame and reintegration*. Cambridge UK Cambridge University Press 1989 s. 102.

³⁵⁸ T. Makkai, J. Braithwaite. *Reintegrative shaming and compliance with regulatory standards*. „Criminology” 1994 nr 32 s. 361-383.

³⁵⁹ L. Zhang, S. Zhang. *Reiterative Shaming and Predatory Delinquency*. „Journal of Research Crime and Delinquency” 2004 nr 4 s. 436-437; Braithwaite. *Crime* s. 81.

³⁶⁰ J. Braithwaite, V. Braithwaite. *Shame, Shame Management and Regulation*. W: *Shame Management through Reintegration*. Red. E. Ahmed, N. Harris, J. Braithwaite and V. Braithwaite. Victoria Cambridge University Press 2001 s. 9; J. Tangney, P. Price, C. Wagner, C. Fletcher, R. Gramzow. *Shamed into Anger? The Relation of Shame and Guilt to Anger and Self-Reported Aggression*. W: *Emotions in Social Psychology: Essential Readings*. Red. W. Gerrod Parrott. Philadelphia Psychology Press 2001 s. 293; B. Van Stokkom. *Moral emotions in restorative justice conferences: Managing shame, designing empathy*. „Theoretical Criminology” 2002 nr 3 s. 350.

³⁶¹ Śliwowski, jw. s. 250-251.

Ważnym skutkiem naznaczenia społecznego są negatywne emocje, szczególnie w postaci gniewu i złości, które początkowo określają reakcję na zachowania innych ludzi, a w dłuższej perspektywie czasowej stanowią samodzielny czynnik motywacyjny, który kształtuje kontakty byłego więźnia z otoczeniem³⁶². Metaanalizy dotyczące prognozowania przestępczości dostarczają informacji, że antyspoleczne nastawienie sprawcy stanowi bardzo silny czynnik prognostyczny recydywy – silniejszy od kariery przestępczej, społecznych osiągnięć, inteligencji, używania substancji psychoaktywnych, doświadczanych problemów oraz statusu społeczno-ekonomicznego³⁶³. Stosunki interpersonalne recydywistów z konwencjonalnymi grupami rówieśniczymi już w okresie dorastania charakteryzują się dużym nasileniem elementów awersyjnych³⁶⁴, zaś reakcje otoczenia na pobyt w więzieniu dodatkowo zwiększają dystans społeczny w stosunku do osób karanych. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają wyniki analiz empirycznych – w momencie odzyskania wolności 42% skazanych wykazywało pozytywną postawę w stosunku do sąsiadów, natomiast w badaniach przeprowadzonych po 10 latach w tej samej grupie stwierdzono, że ok. 70% byłych więźniów miało negatywny stosunek do otoczenia³⁶⁵. Negatywne nastawienie wobec społeczeństwa i cechy osobowości karanych przestępców, szczególnie podejrzliwość i wrogość wobec innych oraz małe umiejętności nawiązywania trwałych związków emocjonalnych, prowadzą do wzrostu wskaźników recydywy związanych z gwałtownymi zachowaniami o charakterze szkodzącym (czyny karalne z użyciem przemocy)³⁶⁶.

Teorie społecznego uczenia podkreślają wpływ relacji międzyludzkich na spostrzeganie siebie. Do najważniejszych założeń tego podejścia należy zasada komplementarności, według której działania osoby są tak ukierunkowane, aby zachęcały lub zmuszały innych do określonych zachowań. Pośrednim celem każdego interpersonalnego posunięcia jest z jednej strony wzmacnianie reakcji podtrzymujących autoprezentację, a z drugiej – wykluczanie postaw niezgodnych z tym, jak osoba chciałaby być widziana przez innych. Jeżeli każda ze stron w procesie interpersonalnym skutecznie kontroluje zakres reakcji okazywanych przez drugą stronę, to dochodzi do wzajemnego zaspokojenia potrzeb odnoszących się do autoprezentacji. Zachowania niekorzystne dla prezentacji „ja” wywołują zaś uczucia negatywne w postaci zagrożenia lub napięcia psychicznego, co skutkuje wykluczeniem obciążającej relacji³⁶⁷. Selekcja kontaktów międzyludzkich wynika z tego, że reakcje środowiska na zachowania jednostki stanowią główne źródło jej obrazu siebie i samooceny. Samowyoobrażenia odzwierciedlają przede wszystkim sposób spostrzegania jednostki przez otoczenie, a w mniejszym stopniu stanowią wynik indywidualnej introspekcji. Traktowanie osoby w kategoriach przestępcy prowadzi do tego, że zaczyna ona wierzyć, że rzeczywiście jest tym człowiekiem, za którego

³⁶² Weiner i in. *An attributional analysis* s. 746-747.

³⁶³ Gendreau i in. *A meta-analysis of the predictors* s. 401-433; Mills i in. *The Measures of Criminal* s. 721.

³⁶⁴ Radochoński. *Osobowość antyspoleczna* s. 201.

³⁶⁵ Bałandynowicz. *Nieudane powroty* s. 338.

³⁶⁶ Gordon, jw. s. 108-109; Vitaro i in. *Influence of deviant* s. 313-325; Mills i in. *The Measures of Criminal* s. 721.

³⁶⁷ Millon i in., jw. s. 56-59.

uznali ją otaczający ludzie – dewiantem, kimś odmiennym, gorszym. Autodefinicja odrzuconego łączy się z gwałtownym spadkiem samooceny, nasilonym lękiem przed tym, aby nie podejmować postępowania zgodnego z etykietą nadaną przez innych lub odwrotnie – osoba zaczyna spełniać oczekiwania społeczne i zachowywać się zgodnie z treścią przypisaną roli³⁶⁸.

Poczucie odmienności w stosunku do otoczenia interpersonalnego sprawia, że osoba zaczyna poszukiwać środowiska, w którym może doświadczyć akceptacji. W związku z tym odrzucenie prowadzi do silnej integracji z grupami przestępczymi. Zaangażowanie tego typu jest związane z długotrwałymi interakcjami z osobami modelującymi dewiacyjne zachowania, kształtowaniem antyspołecznych ról i zmianami w obrazie siebie w postaci przypisywania sobie właściwości obserwowanych i wykonywanych funkcji, co prowadzi do tworzenia i utrwalania przestępczej tożsamości³⁶⁹. Do jej podstawowych atrybutów należy³⁷⁰:

- duża częstotliwość zachowań sprzecznych z normami społecznymi,
- promowanie relacji przyjaźni,
- nacisk na skuteczność, lojalność, fachowość w działaniach,
- preferowanie wartości materialnych, hedonistycznego stylu życia i nacisk na zaspakajanie potrzeb stymulacyjnych,
- koncentrowanie zachowań na terażniejszości,
- usprawiedliwianie lekkomyślnych wydatków i odejścia od tradycyjnych ról rodzinnych jako męża i ojca.

Przyjęcie tożsamości dewiacyjnej prowadzi przede wszystkim do ukształtowania przestępczego stylu myślenia i do utwierdzenia słuszności własnego postępowania, co potwierdzają wyniki analiz empirycznych³⁷¹. Utożsamianiu się z tego typu standardami (wartościami i normami) towarzyszy wzrost sensowności własnych działań i bardziej optymistyczny sposób wyjaśniania zdarzeń zachodzących w życiu osobistym³⁷².

Osoby preferujące zachowania dewiacyjne funkcjonują w dwóch światach społecznych – przestępczym i konwencjonalnym – poprzez to, że są nastawione na wartości cenione kulturowo (głównie materialne), natomiast sposób osiągania tych wartości jest niezgodny z obowiązującymi regułami postępowania. Należy podkreślić, że czyny antyspołeczne u jednostek odznaczających się tożsamością przestępczą nie prowadzą do poczucia winy. Brak odpowiedzialności za własne zachowania stanowi najczęściej wynik stosowania silnych technik neutralizacji. Do najczęściej stosowanych sposobów uzasadniających postępowanie niezgodne z obowiązującymi normami należy zaprzeczanie szkodom ponoszonym przez ofiary i traktowanie czynu karalnego jako przejawu sprawiedliwości w stosunku do społeczeń-

³⁶⁸ Crocker i in. *Social stigma* s. 504-553; Argyle. *Psychologia stosunków międzyludzkich* s. 221; Błachut i in., jw. s. 132-135; Sztompka, jw. s. 412-413; Quinn, Crocker. *Vulnerability* s. 127-148; Poznaniak. *Teorie uczenia się* s. 94-98.

³⁶⁹ Geiger, Fischer. *Naming Oneself Criminal* s. 194; Poznaniak. *Teorie uczenia się* s. 91; Argyle. *Psychologia stosunków międzyludzkich* s. 223.

³⁷⁰ M. Fleisher. *Beggars and thieves: Lives of urban street criminals*. Madison University of Wisconsin Press 1995.

³⁷¹ Mills i in. *The Measures of Criminal* s. 721.

³⁷² Geiger, Fischer, jw. s. 194.

stwa. Ważnym czynnikiem redukującym poczucie winy jest również specyficzny styl wyjaśniania zdarzeń, który polega na przypisywaniu sukcesów przyczynom wewnętrznym (np. własnym kompetencjom), a porażek – czynnikom zewnętrznym (np. niesprawdliwości sędziów, nieuczciwości kolegów). Na uwagę zasługuje również fakt, że osoby z tożsamością dewiacyjną traktują swoje postępowanie jako wynik racjonalnych decyzji, ponieważ rzadko stosują techniki neutralizacji polegające na traktowaniu własnego zachowania jako efektu trudności psychicznych czy „obłąkania”³⁷³.

Podsumowując zagadnienia dotyczące wpływu poczucia odrzucenia społecznego na skuteczność kar izolacyjnych, należy zwrócić uwagę na postulat występujący w literaturze kryminologicznej, który dotyczy potrzeby prowadzenia studiów empirycznych mających na celu określenie psychospołecznych zmiennych, dzięki którym skazany jest w stanie zredukować indywidualne konsekwencje stygmatyzacji – szczególnie takich czynników, które służą zmianom tożsamości przestępczej³⁷⁴.

5.4. Wymiary osobowości związane z aktywnością intencjonalną

Twórczy charakter aktywności życiowej jednostki zależy zarówno od jej cech wrodzonych, jak i wpływu otaczających ludzi. Jednak zachowanie człowieka nie jest ani automatycznym następstwem wewnętrznych impulsów, ani biernym odbiciem wpływów środowiska³⁷⁵. Charakterystyczną cechą ludzkich reakcji jest intencjonalność w stosunku do świata, wolny wybór w zakresie podejmowania aktywności, nakierowanie na efekt oraz świadomość sensu podejmowanych czynności ze względu na ich przyczyny i skutki³⁷⁶. Cele będące antycypowanymi stanami rzeczy, stanowią nośniki potencjalnych wartości i znaczeń. Można je uznać za wizję przyszłości, którą w toku działania sprawca zmienia w realny świat. Dzięki nim człowiek „nie jest nigdy w pełni”, lecz wciąż „staje się”³⁷⁷.

5.4.1. Intencjonalność zachowań przestępczych

Osobowościowe teorie społecznego uczenia zakładają istnienie czterech rdzennych cech aktywności ludzkiej – intencjonalności, dalekowzrocznego przewidywania, samoregulacji i autorefleksyjności. Pierwsza polega na zdolności do podejmowania działań wypływających z wewnętrznej pasji poznawczej. Intencja

³⁷³ Geiger, Fischer, jw. s. 199-207.

³⁷⁴ A. Bandura. *Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning*. „Educational Psychologist” 1993 t. 28 s. 117-148; P. Gollwitzer, J. Bargh. *The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Action*. New York Guilford Press 1996; Błachut i in., jw. s. 132-135.

³⁷⁵ J. Szałański. *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*. Warszawa WSiP 1978 s. 32; D. Borecka-Biernat. *Zachowanie agresywne i nieśmiałe młodzieży w sytuacji ekspozycji społecznej*. Wrocław Wyd. UWr 1998 s. 31; Malak, jw. s. 117; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 175.

³⁷⁶ L. Eckensberger. *Activity or Action: Two different roads towards an integration of culture into psychology?* „Culture & Psychology” 1995 t. 1 s. 67-80; J. Barbalet. *The Jamesian theory of action*. „The Sociological Review” 1997 t. 45 s. 102-121; R. Franken. *Psychologia motywacji*. Gdańsk GWP 2005 s. 24.

³⁷⁷ C. Cekiera. *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych. Metody – programy – modele – ośrodki – zakłady – wspólnoty*. Lublin TN KUL 1993 s. 260; Popielski, jw. s. 67.

to reprezentacja przyszłego sposobu samorealizacji, polegającego na proaktywnym zaangażowaniu, by zachowanie wcielić w życie³⁷⁸. Można ją więc traktować jako behawioralną dyspozycję o wysokim prawdopodobieństwie zaistnienia³⁷⁹. Dalekowzroczne przewidywanie obejmuje ocenę bliskich i odległych konsekwencji podejmowanej aktywności. Samoregulacja polega na zdolności do kierowania własnym działaniem za pośrednictwem obserwacji i korekty zachowania przez odniesienie do posiadanych standardów osobistych. Autorefleksyjność zaś stanowi przejaw aktywności metapoznawczej – jednostka jest świadoma nie tylko tego, co ma robić, ale jest również zorientowana w zakresie różnorodności elementów towarzyszących podejmowanym działaniom (np. świadomość włożonego wysiłku przy jednoczesnym przekonaniu dotyczącym poziomu koniecznego zaangażowania do osiągnięcia celu). Wymienione składniki aktywności ludzkiej z jednej strony odpowiadają za spójność i ukierunkowanie podejmowanych działań, z drugiej – sprzyjają wzmocnieniu poczucia tożsamości, a w konsekwencji nadają wartość życiu człowieka³⁸⁰. Ludzie robią rzeczy, które dają im satysfakcję i wyznaczają sens działaniom poprzez realizację cenionych wartości, a powstrzymują się od tych, które wywołują negatywne reakcje lub przewidywania³⁸¹.

Intencjonalność zachowania ludzkiego znajduje również odzwierciedlenie na gruncie kryminologicznym. Podejście humanistyczne przyjmuje za podstawę analiz wizję człowieka wybierającego (*homo eligens*). Przepięstwo – podobnie jak inne akty sprawcze człowieka – stanowi wynik autonomii jednostki³⁸². Decyzja o zaniechaniu czynu zabronionego jest związana z przebiegiem procesów psychicznych, które zaczynają się w chwili, gdy podmiot uświadomi sobie, że czegoś nie można robić. Ścierają się tu racje przemawiające za treścią projektowanego wyboru i argumenty przeciwne – przede wszystkim ocena wartości celu, określenie prawdopodobieństwa przewidywanych skutków (pozytywnych i negatywnych) oraz świadomość poniesionych kosztów, czyli zmienne osobowościowe związane z działalnością intencjonalną³⁸³.

Traktowanie czynu sprzecznego z prawem w kategoriach racjonalnego wyboru człowieka zorientowanego na osiągnięcie celów prowadzi do odrzucenia modelu

³⁷⁸ Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 226-227.

³⁷⁹ I. Ajzen, J. Madden. *Prediction of goal-directed behavior: Attitudes, intentions, and perceived behavioral control*. „Journal of Experimental Social Psychology” 1986 t. 22 s. 453-474; I. Ajzen. *The theory of planned behavior*. „Organizational Behavior and Human Decision Processes” 1991 t. 50 s. 179-211; D. Schifter, I. Ajzen. *Intention, perceived control, and weight loss. An application of the theory of planned behavior*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1985 t. 49 s. 843-851.

³⁸⁰ Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 226-227.

³⁸¹ A. Bandura. *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York Freeman 1997 s. 29-36.

³⁸² L. Pytka. *Resocjalizacja – anachronizm, utopia czy nowe wyzwanie socjopedagogiczne?* W: *Deviacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*. Red. B. Urban. Kraków Wyd. UJ 2001 s. 219; Tyszkiewicz. *Kryminogeneza* s. 24.

³⁸³ B. Blatier. *Control and Self-Esteem, Locus of Control, Causal Attributions, and Self-Esteem: A Comparison Between Prisoners*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 1 s. 97; J. Gierowski. *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 726-727; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 155-156; Mądrzycki. *Osobowość jako system* s. 21; Tyszkiewicz. *Kryminogeneza jw.* s. 57.

psychopatologicznego w motywacji przestępstw³⁸⁴. To planowane rezultaty organizują poszukiwanie sposobności do określonego zachowania, wykorzystywanie posiadanych umiejętności i kształtowanie moralnego nastawienia³⁸⁵.

Przedstawione podejście w refleksji dotyczącej czynów sprzecznych z prawem potwierdza empiryczna analiza decyzji sprawców przestępstw przeciwko mieniu, którzy zostali zakwalifikowani do trzech kategorii – początkujących złodziei, profesjonalistów oraz dokonujących kradzieży w desperacji. We wszystkich wymienionych grupach zachowanie antyspołeczne było konsekwencją racjonalnych decyzji, wynikających z własnych doświadczeń i analizy zaistniałej sytuacji. Przesłanki przestępstw początkujących i profesjonalnych złodziei były przygotowane i służyły przede wszystkim osiągnięciu wartości konsumpcyjnych, natomiast desperaci kradli w celu złagodzenia osobistych trudności³⁸⁶. Racjonalność działania sprawcy zaznacza się również w czynach o charakterze agresywnym³⁸⁷. Badania empiryczne pozwoliły na wyodrębnienie trzech typów zabójców ze względu na mechanizmy powstawania agresji – zabójstwo w pierwszej grupie wynikało z doświadczania sytuacji trudnej, osłabienia kontroli wewnętrznej i agresji o charakterze reaktywnym, zachowanie agresywne w drugiej kategorii było związane z naruszeniem poczucia godności sprawcy, wysokim nasileniem lęku i/lub upojeniem alkoholowym, natomiast w trzeciej – było efektem agresji o charakterze zadaniowym³⁸⁸.

Racjonalność postępowania sprawcy przestępstwa uzasadnia również fakt, że często poszukuje on uzasadnienia dla swojego postępowania, aby w ten sposób zmniejszyć odpowiedzialność za jego skutki³⁸⁹. Usprawiedliwianie czynu w postaci stosowania różnych technik neutralizacji można traktować z jednej strony w kategoriach istnienia wewnętrznych norm postępowania (*selfjustification*), a z drugiej – redukcji negatywnych stanów psychicznych w postaci poczucia winy, wstydu, lęku, wyrzutów sumienia³⁹⁰. Nawet z pozoru irracjonalne działanie przestępcy ma określoną logikę, która może być wyjaśniona w wyniku zastosowania heurystycznych metod rekonstrukcji czynników motywacyjnych³⁹¹. Potwierdzeniem faktu, że zachowania antyspołeczne stanowią osobisty wybór podmiotu sprawczego, są także wyniki badań, w których stwierdzono, że z przestępczym stylem życia

³⁸⁴ E. Etzioni. *The Moral Dimension: Toward a New Economics*. New York Free Press 1988, s. 18-25; Clarke. Introduction s. 3-36.

³⁸⁵ R. Clarke, D. Cornish. *Modelling Offenders' Decisions: A Framework for Research and Policy*. „An Annual Review of Research” (Chicago The University of Chicago Press) 1985 t. 6 s. 167.

³⁸⁶ G. Kroese. *Commercial robbers and decision making*. „Dutch Penal Law and Policy” 1994 nr 10 1994 s. 1-7.

³⁸⁷ F. Försterling. Atrybucje. *Podstawowe teorie, badania i zastosowanie*. Gdańsk GWP 2005 s. 161.

³⁸⁸ A. Wolska. *Mechanizm agresji zabójców*. „Czasopismo Psychologiczne” 1997 nr 3 s. 195-200; W. Poznaniak. *Psychologia sądowa – wybrane zagadnienia*. W: *Psychologia kliniczna*. Red. H. Sęk. T. 2. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2006 s. 300.

³⁸⁹ J. Katz. *Seductions of Crime. Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York Basic Books 1988 s. 216; T. Scheff. *Rationality and Emotion. Hommage to Norbert Elias*. W: *Rational Choice Theory. Advocacy and Critique. Key Issues in Sociological Theory*. T. 7. Red. J. Coleman, T. Fararo. Newbury Park Sage 1992 s. 102.

³⁹⁰ W. Haan, J. Vos. *A crying shame: The over-rationalized conception of man in the rational choice perspective*. „Theoretical Criminology” 2003 nr 1 s. 43-44.

³⁹¹ A. Blok. *Honour and Violence*. Cambridge Polity Press 2001 s. 189; Haan, Vos, jw. s. 50-51.

istotnie współwystępują cztery zmienne osobowościowe – nieodpowiedzialność (*irresponsibility*), pobłażanie sobie (*self-indulgence*), preferencja dewiacyjnych norm postępowania (*social rule-breaking*) oraz trudności w nawiązywaniu relacji interpersonalnych (*interpersonal intrusiveness*). Kognitywne wzorce zachowania, wybory życiowe i model egzystencji osób wielokrotnie karanych w sposób istotny zależą od wskazanych wyżej wymiarów osobowości³⁹².

Generatywne zachowania osoby stanowią wynik dwóch podstawowych sposobów uczenia – doświadczeń własnych związanych ze skutkami zachodzących zdarzeń i modelowania społecznego, tworzącego rodzaj matrycy dla postępowania jednostki³⁹³. Wciąż napływające informacje umożliwiają przewidywanie przyszłości i wzbudzanie motywacji do zachowań ukierunkowanych na realizację osobistych dążeń. Dlatego na orientację celowościową składa się szereg procesów poznawczych, związanych z przewidywaniem rozwoju sytuacji, organizowaniem działań w czasie oraz planowaniem ich efektów³⁹⁴. Poznawczy charakter procesów odpowiedzialnych za zachowania intencjonalne wyraża się okresami warunkowymi „jeśli..., to”, dzięki czemu osoba rozważa dostępność celów, możliwości ich osiągnięcia oraz różne skutki podejmowanej aktywności³⁹⁵. Atrakcyjny lub awersyjny cel nie wywołuje automatycznie działania. Dopiero wtedy, gdy pojawi się przeświadczenie, że istnieje możliwość zrealizowania efektu pozytywnego lub uniknięcia skutku negatywnego powstaje dążenie (tendencja motywacyjna) do inicjowania czynności ukierunkowanych na jego osiągnięcie³⁹⁶.

Z punktu widzenia jakości wyników można mówić o celach konstruktywnych, łączących się z powstawaniem nowej jakości, lub destruktywnych, związanych ze zniszczeniem istniejącego stanu rzeczy. Działania przestępcze należy zaliczyć do kategorii celów o destruktywnym charakterze, których realizacja jest związana z działaniem dynamicznych zmiennych osobowościowych warunkujących motywację czynności intencjonalnych – przede wszystkim orientacji wartościującej, sytuacyjnej lub temporalnej oraz kompetencji, przekonania o własnej skuteczności i poczucia koherencji³⁹⁷.

³⁹² G. Walters, T. White. *Crime, Popular Mythology, and Personal Responsibility*. „Federal Probation” 1988 nr 1 s.18-26; G. Walters. *Criminal Lifestyle*. Thousand Oaks Sage Publications 1990, s. 78-81.

³⁹³ T. Rosenthal, B. Zimmerman. *Social Learning and Cognition*. New York Academic Press 1978 s. 24-31; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 216-217.

³⁹⁴ L. Rehm. *Self-management and cognitive processes in depression*. W: *Cognitive Processes in Depression*. Red. L. Alloy. New York Guilford Press 1988 s. 143-176.

³⁹⁵ Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 216-217.

³⁹⁶ W. Hacker. *Occupational psychology between basic and applied orientation – some methodological issues*. „Le Travail Humain” 1993 t. 56 s. 157-169; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 156.

³⁹⁷ Z. Papierkowski. *Chuligaństwo*. „Roczniki Nauk Społecznych” 1958 z. 2 s. 177; A. Bandura, D. Schunk. *Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1981 t. 41 s. 586-598; A. Bandura. *Self-efficacy mechanism in human agency*. „American Psychologist” 1982 t. 37 s. 122-147; A. Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa Fundacja IPN 1995 s. 34; C. Sheridan, S. Radmacher. *Psychologia zdrowia. Wyzwanie dla biomedycznego modelu zdrowia*. Warszawa IPZ, PTP 1998 s. 237; N. Feather. *Values and Value Dilemmas in Relation to Judgments Concerning Outcomes of an Industrial Conflict*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 2002 nr 4 s. 447; D. Włodarczyk, K. Wrześniewski. *Poczucie koherencji a postawa wobec choroby i subiektywna percepcja ograniczeń związanych z przebytym zawałem serca*. W:

Wymienione argumenty stanowią ważną przesłankę do analizy podmiotowych czynników skuteczności kar izolacyjnych z perspektywy *homo eligens*. Wydaje się, że nacisk na motywację celowościową powinien mieć duże znaczenie dla efektywności oddziaływań poprawczych osób karanych zarówno w warunkach więziennych, jak i w środowisku wolnościowym³⁹⁸.

5.4.2. Orientacja wartościująca

Każde ludzkie doświadczenie obejmuje poznawczy kontakt ze sferą wartości³⁹⁹. Motywacja związana z planowaniem osobistych celów polega na ich przyswajaniu, a następnie na realizacji w formie indywidualnych dążeń. W określonych sytuacjach jednostka uważa, że może osiągnąć zamierzony efekt w wyniku konkretnych starań. Jeśli wartość „przypuszczenia” jest wystarczająco silna, to zostaje podjęty zamiar realizacji określonych zachowań, dostosowanych do osiągnięcia celu w danych okolicznościach, zgodnie z subiektywną normą zachowań dostosowaną do kontekstu i posiadanych kompetencji⁴⁰⁰. Wymieniony mechanizm stanowi przesłankę do stwierdzenia, że motywacja działań osoby zdrowej psychicznie może być trafnie wyjaśniona na podstawie jej sposobu wartościowania⁴⁰¹. Poprzez system wartości należy rozumieć elementy struktur poznawczych, które stanowią względnie trwałą organizację przekonań dotyczących preferowanych sposobów postępowania lub ostatecznych stanów egzystencji, uporządkowanych według ich relatywnej ważności⁴⁰². Dzięki temu systemowi wybory dokonywane przez jednostkę są ukierunkowane na takie cele, które w jej subiektywnym odczuciu stanowią istotną wartość, a więc nadają sens postępowaniu służącemu ich realizacji⁴⁰³.

W analizie orientacji aksjologicznej należy uwzględnić rozróżnienie między istnieniem wartości na poziomie deklaratywnym i realizacyjnym⁴⁰⁴. Obiekt przedstawiający dla człowieka coś cennego jest odczuwany jako atrakcyjny, ale wartość odczuwana (deklarowana) może być uznana (co się wiąże z jej interioryzacją) bądź odrzucona. Regulacyjne funkcje zachowań pełnią tylko wartości zinterioryzowa-

Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby s. 154; H. Sęk. *Orientacja patogenetyczna i salutogenetyczna w psychologii klinicznej*. W: *Psychologia kliniczna* t. 1 s. 48-50; Bandura. *Social Foundations* s. 14; Szałański. *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym* s. 31-35; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 162; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 213-214.

³⁹⁸ E. Silecka. *System programowanego oddziaływania jako nowa forma pracy wychowawczej ze skazanymi*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej* s. 330.

³⁹⁹ K. Wojtyła. *Osoba i czyn*. Kraków PTT 1969 s. 13.

⁴⁰⁰ P. Oleś. *Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu*. Warszawa PTP 1988 s. 4; B. Hołyst. *System wartości a zdrowie psychiczne*. Warszawa UW 1990 s. 5.

⁴⁰¹ Feather, jw. s. 447.

⁴⁰² E. Stępień. *System wartości a zachowanie społeczne młodzieży przestępczej i nieprzestępczej*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 287-288.

⁴⁰³ C. Matuszewicz. *Psychologia wartości*. Warszawa PWN 1975 s. 9; E. Bielicki. *Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca*. Bydgoszcz BTN 1991 s. 5-13; S. Schwartz. *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. „Advances in Experimental Social Psychology” 1992 t. 25 s. 1-66; Stępień, jw. s. 287-288; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 238; Schwartz, jw. s. 1-66.

⁴⁰⁴ S. Ossowski. *Z zagadnień psychologii społecznej*. Warszawa PWN 1967 s. 73.

ne⁴⁰⁵. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają studia empiryczne dotyczące orientacji aksjologicznej u osób wchodzących w konflikt z prawem karnym. Na ich podstawie można stwierdzić, że deklaratywne wartości w tej grupie są podobne do tych, które są wybierane przez ogół społeczeństwa. Więźniowie najbardziej cenią życie rodzinne, sprawność i siłę fizyczną, wykształcenie, stabilizację życiową, różne sieci wsparcia społecznego, dobra materialne, niezależność finansową oraz zaspokajanie potrzeb hedonistycznych (silne pragnienie uzyskiwania natychmiastowych przyjemności i/lub korzyści)⁴⁰⁶. Zachodzące różnice polegają na tym, że u osób nieprzystosowanych społecznie zaznacza się istotnie mniejsze nasilenie wartości dotyczących poszukiwania sensu własnego życia w odniesieniu do transcendencji (zbawienie) oraz jakości relacji interpersonalnych (prawdziwa przyjaźń, dojrzała miłość, uznanie społeczne). W zakresie wartości instrumentalnych (związanych z osiągnięciem celów) osoby niedostosowane społecznie istotnie częściej preferują czynniki związane z samowystarczalnością (niezależność, odwaga), a znacząco rzadziej – oparte na kooperacji interpersonalnej (uczciwość, szczerowość, prawdomówność, solidność, odpowiedzialność, pogodne usposobienie)⁴⁰⁷.

Wyniki badań wskazują również na podobieństwo między deklarowanymi wartościami recydywistów i osób jednokrotnie karanych. W obydwu porównywanych grupach stwierdzono zdecydowaną aprobatę dla istniejących wartości i norm społecznych⁴⁰⁸. Analizy empiryczne potwierdzają stwierdzenie, że jednostki powracające do przestępstwa w zdecydowanej większości dążą do realizacji konformistycznych celów. Część osób z tej grupy, popełniając kolejne przestępstwo, stosuje techniki neutralizacji służące usprawiedliwieniu zachowania naruszającego standardy społeczne. Jedynie część recydywistów nie czuje się związana z obowiązującym systemem wartości⁴⁰⁹. Dotyczy to głównie osób zmarginalizowanych, u których antyspołeczne dążenia stanowią wynik silnych wpływów podkultury więziennej, preferującej kult przemocy, brutalności i cwaniactwa⁴¹⁰.

Wydarzenia losowe (np. śmierć osoby bliskiej, choroba) lub rozwojowe (np. podejmowanie nowych ról) często prowadzą do zwiększonego napięcia psychicznego, nasilonego niepokoju, poczucia winy, trudności w zakresie realizacji celów i dążeń życiowych, osłabienia skuteczności działań i/lub obniżenia samoakceptacji⁴¹¹. Wymienione stany psychiczne mogą stanowić konsekwencje kryzysu wartościowania, którego pomyślnie rozwiązanie sprzyja osiągnięciu większej dojrzałości. Często jednak ten rodzaj problemów ma charakter chroniczny, co prowadzi do dezintegracji

⁴⁰⁵ Bielicki, jw. s. 130.

⁴⁰⁶ C. Matuszewicz. *Uznawane wartości a przestępczość nieletnich. Przegląd teorii i zagadnień*. „Przełęcz Psychologiczny” 1977 nr 4 s. 707-742; J. Kościuch. *Hierarchie wartości w nerwicach i psychopatii oraz ich zmiany pod wpływem psychoterapii*. Warszawa ATK 1984 s. 174-179; K. Ziomek-Michalak. *System wartości osadzonych w świetle badań pilotażowych*. „Zamojskie Studia i Materiały. Pedagogika” nr 1 Zamość WSZiA 2005 s. 84-91; Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 310-315; Bielicki, jw. s. 117-123; Świętochowska, jw. s. 88-91.

⁴⁰⁷ Kościuch, jw. s. 174-179.

⁴⁰⁸ Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 442; Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 310-315.

⁴⁰⁹ Siemaszko, jw. s. 311-312.

⁴¹⁰ Baładynowicz. *Probacja* s. 19-20.

⁴¹¹ P. Oleś. *Wartościowanie a osobowość*. Lublin RW KUL 1989 s. 169-172.

osobowości⁴¹². Na objawy kryzysu w sferze aksjologicznej mogą składać się następujące zaburzenia⁴¹³:

– trudności w uporządkowaniu posiadanych wartości w hierarchię – jednostka nie potrafi określić wartości naczelnej w systemie własnych dążeń; taka sytuacja skutkuje brakiem orientacji aksjologicznej lub konfliktem między głównymi wartościami⁴¹⁴;

– znaczące przewartościowanie – osoba odkrywa nowe wartości, a jednocześnie rezygnuje z tych, które dotychczas uznawała;

– brak integracji procesów poznawczych, afektywnych i motywacyjnych składających się na wartościowanie – osoba składa deklaracje poznawcze, ale równocześnie ma do nich negatywny stosunek emocjonalny i nie angażuje się w ich realizację; zaburzenia tego typu są określane jako tłumienie organizmicznego procesu wartościującego (*organismic valuing process*);

– trudności w ocenianiu i dokonywaniu wyborów na podstawie wewnętrznych standardów – system aksjologiczny nie pełni funkcji regulacyjnej; przyczyny tego typu zaburzeń mogą mieć dwojaki charakter: mogą być konsekwencją braku wyraźnej hierarchii wartości lub skutkiem wydawania ocen, które nie wynikają ze standardów wewnętrznych, ale z innych przesłanek (np. sytuacyjnych);

– poczucie niezrealizowania wartości – problemy tego rodzaju wynikają z uświadomienia sobie przez człowieka rozbieżności między standardami wewnętrznymi a własnym postępowaniem; brak regulacyjnej funkcji orientacji aksjologicznej jest najczęściej spowodowany silnymi naciskami wewnętrznymi (np. sfrustrowane potrzeby) lub zewnętrznymi (np. presja społeczna).

Objawy kryzysu wartościowania przekładają się w dużej mierze na trudności w funkcjonowaniu społecznym. Problemy interpersonalne osób doświadczających zaburzeń w sferze aksjologicznej polegają głównie na nieufnym, nieprzyjaznym i nadmiernie krytycznym nastawieniu wobec ludzi, niskich umiejętnościach w nawiązywaniu bliskich kontaktów emocjonalnych, tendencji do rywalizacji i odgrywania się na innych, przy jednoczesnej potrzebie akceptacji z ich strony⁴¹⁵.

Wyniki analiz empirycznych potwierdzają występowanie kryzysu wartościowania u osób podejmujących antyspołeczną aktywność. Jego przejawy w tej grupie polegają przede wszystkim na trudnościach w hierarchizacji wartości oraz na dezintegracji (niewielkiej stabilności) systemu aksjologicznego⁴¹⁶. Na podstawie metaanalizy 60 publikacji empirycznych z lat 1964-1994 stwierdzono również, że zaburzenia w orientacji wartościującej, szczególnie trudności odnoszące się do rozumowania o charakterze moralnym, stanowią silny predyktor powrotności do przestępstwa⁴¹⁷. Uzyskane prawidłowości wynikają z faktu, że wybór moralnych zachowań człowieka jest silnie związany z wewnętrznymi standardami (zinterioryzowanymi wartościami i normami postępowania). Ich przestrzeganie prowadzi

⁴¹² Oleś. *Kwestionariusz* s. 4-5.

⁴¹³ Tamże s. 5-7.

⁴¹⁴ Bielicki, jw. s. 29.

⁴¹⁵ Oleś. *Wartościowanie* s. 169.

⁴¹⁶ Malak, jw. s. 121-122.

⁴¹⁷ Simourd, Andrews. *Correlates of delinquency* s. 26-31.

do satysfakcji i zwiększenia szacunku do siebie, a łamanie – do wyrzutów sumienia i obniżenia samooceny. W ten sposób owe standardy kontrolują zachowanie⁴¹⁸.

5.4.3. Orientacja sytuacyjna

Złożony układ, obejmujący całokształt związków między konkretną osobą a otaczającym środowiskiem, tworzy sytuację psychologiczną⁴¹⁹. Dzięki istnieniu kognitywnych zmiennych osobowościowych postępowanie człowieka odznacza się dużą giętkością w kontekście zaistniałych zdarzeń. Jednostka tworzy subiektywne scenariusze dostosowania zachowań do osiągnięcia celu w występujących okolicznościach, a spośród kilku potencjalnych aktywności wybiera taką, która posiada największe prawdopodobieństwo sukcesu⁴²⁰.

Na szczególną uwagę zasługują sytuacje problemowe, które charakteryzują się rozbieżnością między potrzebami lub zadaniami człowieka a możliwościami zaspokojenia tych oczekiwań lub wykonania zadań⁴²¹. Do katalogu sytuacji trudnych należą przede wszystkim⁴²²:

- deprywacja ważnych potrzeb biologicznych lub psychicznych;
- przeciążenie – konieczność wykonywania zadań przekraczających możliwości fizyczne lub psychiczne;
- sytuacja bolesna – konieczność znoszenia cierpienia fizycznego lub psychicznego (np. obelga, poniżenie, krzywda);
- konflikt motywacyjny – długotrwałe i męczące procesy decyzyjne o negatywnym zabarwieniu emocjonalnym;
- zagrożenie fizyczne (związane z życiem i zdrowiem) lub społeczne (np. możliwość utraty pozycji społecznej) – układ bodźców, które same w sobie są niegroźne, ale sygnalizują pojawienie się przykrych stanów emocjonalnych;
- utrudnienie – ograniczenie działalności intencjonalnej z powodu braku elementów potrzebnych do jej wykonania lub zaistnienie przeszkody w realizacji czynności ukierunkowanych na cel (frustracja);
- sytuacja nowa – układ okoliczności, w których zawodzą wypróbowane sposoby działania.

Wymienione kategorie trudności nie wykluczają się. Mogą one współwystępować ze sobą lub nakładać się na siebie w określonym momencie czasowym lub

⁴¹⁸ K. Ostrowska. *Psychologiczne koncepcje wyjaśniania zachowań przestępczych*. W: *Teorie kryminologiczne* s. 180; Cekiera. *Psychoprofilaktyka uzależnień* s. 284; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 218-223.

⁴¹⁹ T. Tomaszewski. *Wstęp do psychologii*. Warszawa PWN 1963 s. 139.

⁴²⁰ K. Ericsson, A. Lehmann. *Expert and exceptional performance: evidence of maximal adaptation to task constraints*. „Annual Review of Psychology” 1996 t. 47 s. 273-305; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 182-183.

⁴²¹ T. Tomaszewski. *Ślady i wzorce*. Warszawa WSiP 1984 s. 134; Z. Majchrzyk. *Nieletni, młodociarni, dorośli zabójcy i mordercy*. Warszawa IPN 2004 s. 185-187.

⁴²² J. Gierowski. *Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności – problemy diagnostyczne i kompetencyjne*. W: *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej*. Red. J. Gierowski, A. Szymusik. Kraków Collegium Medicum UJ 1996 s. 137-138; J. Terelak. *Psychologia stresu*. Bydgoszcz Oficyna Wydawnicza „Branta” 2001 s. 186-190.

w długotrwały sposób. Na przykład sytuacja nowa może być równocześnie bolesną, zagrożeniem lub powodować konflikt motywacyjny⁴²³.

Doświadczanie trudności jest ściśle związane ze stresem psychologicznym⁴²⁴. Jego nasilenie stanowi funkcję rozbieżności między wymaganiami stawianymi wobec jednostki a możliwościami wykonania zadań⁴²⁵. O poziomie stresu można mówić dopiero wtedy, gdy wielkość obciążenia osiągnie odpowiedni próg natężenia, tzw. próg stresu. Jego przekroczenie jest związane z syndromem reakcji na stres, który przebiega na trzech poziomach – zmian niespecyficznych, specyficznych i modyfikacji czynności ekspresyjnych.

Zmiany niespecyficzne przebiegają od wzmożenia aktywności i polepszenia sprawności, poprzez wzrost napięcia emocjonalnego i pogarszanie funkcjonowania do wyczerpania organizmu, dezorganizacji działania i spadku zainteresowania wynikiem. Zmiany specyficzne polegają na dostosowaniu treści zachowań do rodzaju sytuacji trudnej. W zależności od „progu tolerancji stresu” można wyróżnić dwie formy reakcji specyficznych: a) zwalczanie stresu adekwatne do rodzaju czynnika destabilizującego (np. usuwanie źródła napięcia); b) obronę przed stresem, która pojawia się w sytuacji, gdy jego zwalczanie jest nieskuteczne. Zachowania obronne mogą przyjąć postać realną (np. wycofanie się z sytuacji stresowej, unikanie jej, atakowanie przeszkody) lub postać symboliczną (np. fantazjowanie, zaprzeczanie lub inny rodzaj mechanizmów obronnych). Reakcje związane ze zmianami czynności ekspresyjnych nie służą osiągnięciu konkretnych celów zewnętrznych, lecz sygnalizują stan napięcia emocjonalnego wobec trudności (np. wyrażanie dezaprobaty, werbalizowanie przykrych przeżyć, wściekłość, panika).

Należy również zwrócić uwagę na zróżnicowane skutki obciążenia stresem w zależności od jego nasilenia. Z reguły reakcje stresowe zakłócają funkcjonowanie człowieka, ale nie prowadzą do zaburzeń w procesie przystosowawczym. Jednak po przekroczeniu indywidualnego „progu tolerancji” przeciążenie jest tak silne, że wywołuje reakcje dezadaptacyjne, które nie są skoncentrowane na zadaniu, lecz jedynie na obronie przed zbyt wysokim napięciem psychicznym⁴²⁶.

Splot niekorzystnych czynników sytuacyjnych odgrywa ważną rolę w przepięczności powrotnej⁴²⁷. Recydywiści charakteryzują się zazwyczaj zaburzeniami w funkcjonowaniu emocjonalnym i poznawczym. Problemy te oraz niższa odporność na stres, będąca wynikiem długotrwałych trudności adaptacyjnych, powodują, że osoby z tej grupy często spostrzegają różnego typu okoliczności życiowe w kategoriach sytuacji trudnych. Taka interpretacja zaistniałych zdarzeń zwiększa ryzyko zachowań dewiacyjnych stanowiących reakcję na stres⁴²⁸. Wzrost napięcia psychicznego o kryminogennym charakterze jest najczęściej wynikiem trzech ro-

⁴²³ Gierowski. *Rola biegłego psychologa* s. 138.

⁴²⁴ Tomaszewski. *Ślady i wzorce* s. 134.

⁴²⁵ Strelau i in. *Temperament i style radzenia* s. 49-51.

⁴²⁶ Terelak, jw. s. 228-229.

⁴²⁷ J. Short. *The level of explanation problem revisited*. „Criminology” 1998 t. 36 s. 3-36; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 299.

⁴²⁸ T. Brezina. *Adapting to strain: an examination of delinquent coping responses*. „Criminology” 1996 t. 34 s. 39-60; H. Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 88; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 305-306; Gordon, jw. s. 108-109.

dziejów trudności – przeszkód w osiągnięciu ważnych celów (frustracji), braku szczególnie cenionych wartości (deprywacji), spostrzegania szkodliwych bodźców (sytuacji awersyjnych)⁴²⁹.

Analizy empiryczne potwierdzają istnienie związku między wysokim napięciem psychicznym w sytuacjach problemowych a większą liczbą popełnionych przestępstw, nasilonymi zachowaniami agresywnymi, spadkiem liczby społecznych zobowiązań ich sprawców oraz natężonym angażowaniem się w działania grup przestępczych⁴³⁰. Wyniki badań pozwoliły również na ustalenie cech sprawców, które zwiększają prawdopodobieństwo popełnienia przestępstwa (przede wszystkim czynu o charakterze agresywnym) w okolicznościach stresowych. Do podmiotowych czynników ryzyka w tym zakresie należy⁴³¹:

- poczucie niesprawiedliwości,
- przekonanie o własnej wielkości i sile,
- spostrzeganie niskiej kontroli społecznej,
- wzmożona motywacja do radzenia sobie w sytuacjach trudnych w sposób naruszający normy karne.

Osoba opuszczająca zakład karny może również doświadczać stresu polegającego na „krytycznym wydarzeniu zmiany życiowej”⁴³². Jest ono bardzo podobne do przeżywania sytuacji trudnej. Różnica polega jednak na tym, że stres sytuacji problemowej można łatwiej przetrwać, natomiast wydarzenie krytyczne wymaga zmian w układzie funkcjonalnym człowiek – otoczenie. Zmiany te mogą mieć konstruktywny lub destruktywny charakter⁴³³. Ich konstruktywność polega na tym, że doświadczenie tego rodzaju może sprzyjać rozwojowi osoby ze względu na odkrycie wartości wyższych, ukierunkowanie zachowań na dojrzsze cele i/lub zainicjowanie prospołecznych postaw⁴³⁴. Często jednak okoliczności składające się na wydarzenie krytyczne prowadzą do negatywnych konsekwencji. Ich ryzyko wzrasta, gdy jednostka⁴³⁵:

- doświadcza dużych strat fizycznych, psychicznych i/lub społecznych,
- odczuwa wydarzenie krytyczne w różnych sferach życia (np. sytuacja uwięzienia czy kataklizmu),
- przeżywa duże nasilenie poczucia bezradności i beznadziejności,
- posiada niewielkie zasoby zaradcze.

Przedstawione prawidłowości znajdują odzwierciedlenie we wnioskach z badań dotyczących osób karanych. Pierwszy z nich polega na tym, że ryzyko powrotności

⁴²⁹ P. Mazerolle, V. Burton, F. Cullen, G. Payne. *Strain, Anger and Delinquent Adaptations: Specifying General Strain Theory*. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 2 s. 90.

⁴³⁰ R. Paternoster, P. Mazerolle. *General strain theory and delinquency: a replication and extension*. „Crime & Delinquency” 1994 t. 31 s. 235-263; K. Badźmirowska-Masłowska. *Młodociani sprawcy zabójstw w Polsce*. Kraków Zakamycze 2000 s. 236; Mazerolle i in. *Strain, Anger, and Delinquent Adaptations* s. 89.

⁴³¹ R. Agnew. *Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2001 nr 4 s. 319.

⁴³² S. Siek. *Walka ze stresem*. Warszawa ATK 1989 s. 39; Sęk. *Wprowadzenie do psychologii* s. 252.

⁴³³ Sęk, jw. s. 253.

⁴³⁴ Cekiera. *Psychoprofilaktyka uzależnień* s. 280-281.

⁴³⁵ Sęk, jw. s. 252-253.

do przestępstwa jest bardzo wysokie u osób, które doświadczają dużego nasilenia problemów w różnych wymiarach życia⁴³⁶. Druga prawidłowość dotyczy motywacji zachowań prospołecznych u byłych więźniów – wzrasta ona, gdy stan opresji, w jakim znalazła się osoba po opuszczeniu zakładu, ulega złagodzeniu i gdy jej sytuacja życiowa poprawia się⁴³⁷.

Najsukuteczniejszym sposobem działania w sytuacji wydarzeń krytycznych jest umiejętnie udzielane wsparcie społeczne⁴³⁸. Podstawowe znaczenie w oferowanej pomocy zyskują dwa czynniki – odpowiednie rozbudzanie nadziei na rozwiązanie problemów jednostki i pozytywne wykorzystanie jej zniecierpliwienia z powodu braku istotnych postępów w przezwyciężaniu trudności. Wymienione czynniki są określane mianem stymulatorów skłonności do zachowań ukierunkowanych na zmianę osobistej sytuacji życiowej. Obniżenie motywacji tego typu występuje w sytuacji, gdy jednostka posiada nikłą nadzieję na pozytywne rozwiązanie problemu, a jednocześnie wysoki poziom zniecierpliwienia z powodu braku zachodzących zmian⁴³⁹.

5.4.4. Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych

System poznawczy odpowiedzialny za spostrzeganie tego, do jakiego stopnia osoba wykazała się skutecznością w działaniach lub przypuszcza, że może się w nich sprawdzić, jest określany jako kompetencje⁴⁴⁰. W rozwoju kompetencji biorą udział trzy procesy – modelowanie społeczne, ćwiczenie określonych zachowań w celu utrwalenia pożądanych sprawności oraz ich stosowanie w codziennym życiu⁴⁴¹.

Bardzo ważnym rodzajem kompetencji o charakterze poznawczo-behawioralnym są umiejętności zaradcze w sytuacjach problemowych⁴⁴². Radzenie sobie ze stresem jest funkcją pierwotnej oceny poznawczej zaistniałego zdarzenia – jeśli osoba zaklasyfikuje sytuację jako stresującą, to zostaje uruchomiony proces adaptacyjny w postaci radzenia sobie. Jego przebieg zależy od wtórnej oceny problemu, w której człowiek szacuje, co można zrobić, by sprostać wymaganiom zaistniałych okoliczności. Możliwości zaradcze są oceniane pod kątem dwóch podstawowych funkcji⁴⁴³:

- 1) zmiany sytuacji na lepszą (strategie ukierunkowane na problem),
- 2) takiej samoregulacji emocjonalnej, aby nie doszło do załamania odporności psychicznej ani społecznego funkcjonowania (strategie zorientowane na emocje).

Istnieją cztery zasadnicze sposoby radzenia sobie ze stresem, które spełniają jednocześnie wymienione funkcje – poszukiwanie informacji (przeгляд sytuacji

⁴³⁶ H. Stattin, D. Magnusson. *Onset of official delinquency: Its co-occurrence in time with educational, behavioral, and interpersonal problems*. „British Journal of Criminology” 1995 nr 3 s. 417-449; Gierowski. *Rola biegłego psychologa* s. 138.

⁴³⁷ Bałandynowicz. *Probacja* s. 147.

⁴³⁸ R. Lazarus. *Paradygmat stresu i radzenia sobie*. „Nowiny Psychologiczne” 1986 nr 3-4 s. 5; Sęk. *Wprowadzenie do psychologii* s. 252-253.

⁴³⁹ Bałandynowicz. *Probacja* s. 148.

⁴⁴⁰ Bandura, Schunk. *Cultivating competence* s. 586-598; Bandura. *Self-efficacy mechanism* s. 122-147.

⁴⁴¹ A. Bandura. *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York WH Freeman 1997 s. 56-59.

⁴⁴² Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 216-217.

⁴⁴³ Lazarus. *Paradygmat stresu* s. 24.

stresowej w celu zdobycia wiedzy potrzebnej do podjęcia racjonalnej decyzji zaradczej lub do przewartościowania zagrożenia), bezpośrednie działanie (czynności nakierowane na zmianę w podmiocie sprawczym lub w otoczeniu, mające na celu uporanie się ze stresem), powstrzymywanie się od aktywności (ze względu na okoliczności brak działań jest korzystniejszy niż ich podjęcie), procesy intrapsychiczne (procesy poznawcze mające na celu regulację emocjonalną, zalicza się do nich przede wszystkim mechanizmy obronne)⁴⁴⁴.

Sposoby zaradcze służące zmianie stanu rzeczy na korzystniejszy mogą przyjmować różnorodne formy – np. monitorowania stresu, strukturalizacji sytuacji czy poszukiwania społecznego wsparcia. Ich skuteczność wymaga jednak prawidłowego funkcjonowania systemu poznawczego, który służy realistycznemu spostrzeganiu stresorów i dostępnych zasobów zaradczych. Jeśli w wyniku takiej oceny jednostka dojdzie do wniosku, że nie potrafi rozwiązać zaistniałego problemu, to zaczyna inicjować emocjonalne strategie zaradcze w postaci fizycznego usuwania się z sytuacji lub stosowania mechanizmów obronnych (np. ignorowania lub racjonalizowania problemu)⁴⁴⁵. Ryzyko zaburzeń w przystosowaniu występuje szczególnie wtedy, gdy funkcje zmiany stanu rzeczy i regulacji emocjonalnej wchodzi w konflikt – np. efekt samouspokojenia uzyskany w wyniku używania substancji psychoaktywnych uniemożliwia podjęcie działań adaptacyjnych⁴⁴⁶.

Za względnie stały przebieg procesu zaradczego oraz specyficzne dla jednostki dyspozycje redukcji stresu psychologicznego odpowiada zmienna osobowościowa, określana jako styl radzenia sobie⁴⁴⁷. O istnieniu tego wymiaru osobowości przesądza fakt, że ludzie nawykowo stosują stałe wzorce postępowania w sytuacjach, które charakteryzują się podobnymi właściwościami. Styl radzenia sobie decyduje więc o względnej stałości zachowań człowieka w określonych rodzajach trudności. O tym, jakie strategie zostaną przez niego wykorzystane przy rozwiązaniu konkretnego problemu decydują dwa czynniki – możliwości indywidualnego stylu zaradczego i wymagania aktualnej sytuacji⁴⁴⁸.

Proces radzenia sobie można uznać za efektywny, jeśli prowadzi on do trwałego i konstruktywnego rozwiązania problemu, a jednocześnie – do pozytywnych emocji. Studia empiryczne nie wskazują jednoznacznie, jaki styl zaradczy jest najbardziej skuteczny w pokonywaniu stresu. Wyniki części badań skłaniają do wniosku, że efektywność stylu zaradczego zależy od kontekstu sytuacyjnego⁴⁴⁹, natomiast inne wskazują, że nawet przy uwzględnianiu okoliczności styl zorientowany na rozwiązanie problemu ma większy walor przystosowawczy niż sposoby

⁴⁴⁴ Terelak. *Psychologia stresu* s. 358.

⁴⁴⁵ J. Brandstädter, G. Renner. *Tenacious goal pursuit and flexible goal adjustment: explication and age-related analysis of assimilative and accommodative strategies of coping*. „Psychology and Aging” 1990 t. 5 s. 58-67; Sheridan, Radmacher. *Psychologia zdrowia* s. 224-226.

⁴⁴⁶ I. Heszen-Niejodek. *Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie*. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 477; Terelak, jw. s. 358.

⁴⁴⁷ I. Heszen-Niejodek. *Styl radzenia sobie ze stresem: fakty i kontrowersje*. „Czasopismo Psychologiczne” 1997 nr 1 s. 10; Heszen-Niejodek. *Teoria stresu* s. 484.

⁴⁴⁸ Heszen-Niejodek. *Teoria stresu* s. 484-485; Heszen-Niejodek. *Styl radzenia sobie* s. 10-11.

⁴⁴⁹ Heszen-Niejodek. *Teoria stresu* s. 488-489.

ucieczkowo-unikowe lub emocjonalne⁴⁵⁰. Część autorów wyraża również pogląd, że pokonywanie trudności za pomocą emocji często wiąże się z nieskutecznym sposobem gospodarowania wewnętrznymi zasobami zaradczymi, co zwiększa ryzyko nasilenia napięcia⁴⁵¹.

Przedstawione wnioski prowadzą do ważnych aplikacji praktycznych w zakresie skuteczności kar izolacyjnych – redukcja powrotności do przestępstwa jest związana z potrzebą dostosowania wpływów resocjalizacyjnych do indywidualnego stylu radzenia sobie ze stresem⁴⁵². W oddziaływaniach służących pozytywnej readaptacji społecznej należy również uwzględnić czynniki zwiększające efektywność stosowanych strategii zaradczych. Zachowania służące rozwiązywaniu problemów są bardziej skuteczne, gdy zawierają następujące elementy⁴⁵³:

- podstawowe zaufanie do siebie i do innych ludzi,
- aktywną eksplorację rzeczywistości i poszukiwanie informacji,
- podział sytuacji problemowej na fragmenty i stopniowe rozwiązywanie trudności,
- konstruktywne radzenie sobie z uczuciami,
- inicjowanie pomocy ze strony innych ludzi,
- rozpoznawanie skłonności do zmęczenia i dezorganizacji oraz ich przezwyciężanie,
- gotowość do dokonywania zmian w samym sobie.

W kontekście powrotności do przestępstwa szczególną uwagę należy zwrócić na stres chroniczny, który polega na długotrwałym przeżywaniu napięcia emocjonalnego o negatywnym charakterze. W populacji osób odbywających kary pozbawienia wolności wynika on zarówno z długotrwałej izolacji więziennej, jak również z utrzymujących się trudności adaptacyjnych po opuszczeniu zakładu karnego. Analizy empiryczne wskazują, że długotrwałe napięcie psychiczne prowadzi do reakcji, które zwiększają prawdopodobieństwo zachowań przestępczych – niekontrolowane wybuchy wściekłości i/lub gniewu, wrogość wobec ludzi, agresja jako odpowiedź na najmniejszą prowokację, izolowanie się od otoczenia czy pragnienie dominowania nad innymi⁴⁵⁴. Wymienione przejawy nieprzystosowania społecznego osób karanych stanowią jednocześnie wskaźniki trudności związanych z wymaganiami, jakie społeczeństwo stawia pod adresem jednostki opuszczającej zakład karny. Duże nasilenie tych symptomów prowadzi w rezultacie do wyrządzenia krzywdy społeczeństwu lub jego poszczególnym jednostkom⁴⁵⁵. Przedstawione prawidłowości uzasadniają stwierdzenie występujące w literaturze przedmiotu, że

⁴⁵⁰ Pervin, John. *Osobowość* s. 549.

⁴⁵¹ Strelau i in. *Temperament i style radzenia* s. 49-51.

⁴⁵² Heszen-Niejodek. *Styl radzenia sobie* s. 20-21.

⁴⁵³ Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 492.

⁴⁵⁴ Siek, jw. s. 44; Terelak, jw. s. 307.

⁴⁵⁵ K. Ostrowska. *Diagnozowanie psychologiczne nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży*. W: *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii*. Red. K. Ostrowska, E. Milewska. Warszawa ATK 1986 s. 8.

z perspektywy sprawcy czyn karalny (zwłaszcza o charakterze agresywnym) stanowi często próbę rozwiązania sytuacji trudnej⁴⁵⁶.

Długotrwały stres może również prowadzić do negatywnych konsekwencji u osoby doświadczającej napięcia psychicznego. Na poziomie funkcji psychicznych skutki tego typu mogą polegać na stanach lękowych, apatii czy depresji, w aspekcie fizjologicznym – mogą prowadzić do chorób psychosomatycznych lub innych problemów zdrowotnych, w wymiarze behawioralnym – zwiększają ryzyko zachowań autodestrukcyjnych, w tym również samobójczych⁴⁵⁷. W badaniach podłużnych nad psychologicznymi następstwami stresu chronicznego stwierdzono, że najczęściej jako reakcja na napięcie, oprócz nerwic (zwłaszcza z komponentem depresyjnym) i chorób psychosomatycznych, pojawia się wzmożone używanie środków psychoaktywnych (przede wszystkim alkoholu)⁴⁵⁸. Do czynników podmiotowych zwiększających ryzyko używania substancji chemicznych jako strategii zaradczej należy zaliczyć przede wszystkim⁴⁵⁹:

- brak adekwatnych umiejętności poznawczo-behawioralnych do radzenia sobie ze stresem (ich ubóstwo lub sztywność), przy jednoczesnym przeświadczeniu, że substancja psychoaktywna jest skuteczną metodą rozwiązywania problemów;
- niskie poczucie własnej skuteczności w zakresie radzenia sobie z problemami, a jednocześnie pozytywne oczekiwania wobec efektów używania środka chemicznego w określonej sytuacji – przede wszystkim jako dobrego sposobu redukcji napięcia i oderwania się od aktualnych problemów;
- brak motywacji do zmagania się z problemami życiowymi – niska tolerancja na trudności, nawarstwianie się porażek, tendencja do rezygnacji z wysiłku i poszukiwania „łatwych rozwiązań”;
- posiadanie utrwalonych wzorców używania substancji psychoaktywnych;
- intensywny trening społeczny w zachowaniach o charakterze ucieczkowo-nałogowym.

Używanie środków chemicznych (przede wszystkim alkoholu) jako strategii zaradczej w sytuacjach stresowych jest charakterystyczne dla osób opuszczających zakłady karne. Należy jednak podkreślić, że jej stosowanie stanowi istotny czynnik ryzyka przestępczości powrotnej i poważnych trudności readaptacyjnych – konfliktów z rodziną, problemów w pracy, naruszenia porządku publicznego⁴⁶⁰.

Ucieczka od stresu w stany intoksykacji wiąże się także z paradoksem, polegającym na tym, że w krótkiej perspektywie czasowej używanie substancji psychoaktywnych powoduje ulgę, natomiast w dłuższej – wywołuje większe napięcie psychiczne, pogłębia deficyty zaradcze i często prowadzi do powstania mecha-

⁴⁵⁶ Malak, jw. s. 125; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 305-306; Strelau i in. *Temperament i style radzenia* s. 49-51.

⁴⁵⁷ Siek, jw. s. 44; Strelau i in. *Temperament i style radzenia* s. 49-51.

⁴⁵⁸ R. Poprawa. *Zarys psychologicznej koncepcji używania alkoholu jako sposobu radzenia sobie ze stresem*. „Przegląd Psychologiczny” 1998 nr 3-4 s. 62; Terelak, jw. s. 305.

⁴⁵⁹ Poprawa, jw. s. 65-67.

⁴⁶⁰ J. Yu. *Punishment and Alcohol Problems Recidivism Among Drinking-Driving Offenders*. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 4 s. 261; Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności* s. 381-385; Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 171-174; Szymanowska. *Więzienie i co dalej* s. 37; Machel. *Psychospołeczne uwarunkowania* s. 236.

nizmów uzależnienia, które niszczą prawidłową strukturę dążeń życiowych⁴⁶¹. Przedstawioną prawidłowość potwierdzają wyniki analiz, w których stwierdzono, że alkoholizm często współwystępuje z wielokrotnym popełnianiem przestępstw agresywnych wobec najsłabszych członków rodziny⁴⁶².

Badania przestępców biorących udział w terapii uzależnień wskazały, że uczestnictwo w programie sprzyja stosowaniu większej liczby konstruktywnych strategii w sytuacjach życiowych⁴⁶³. Analiza stylów zaradczych u leczących się alkoholików pozwala na stwierdzenie, że proces powrotu do zdrowia współwystępuje ze zmianą sposobów pokonywania kłopotów w postaci większego ukierunkowania na rozwiązanie problemu (planowane rozwiązywanie trudności, pozytywne przewartościowanie sytuacji) oraz spadku nasilenia stylu zorientowanego na emocje (strategii konfrontacyjnej polegającej na silnej ekspresji emocji negatywnych)⁴⁶⁴. Przedstawione wyniki badań potwierdzają hipotezę, że wzrost kompetencji w sytuacjach trudnych zmniejsza prawdopodobieństwo stosowania strategii zaradczej, która polega na używaniu substancji psychoaktywnych⁴⁶⁵.

Podsumowując przedstawione zagadnienia należy podkreślić, że skuteczność sankcji izolacyjnych jest ściśle związana z kompetencjami osób karanych, szczególnie w zakresie radzenia sobie ze stresem. Potwierdzają to studia empiryczne, które wskazują, że różnice między jednostkami, które trafiają do więzienia a osobami postępującymi zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi, nie wynikają z preferencji różnych wartości, ale z większych trudności jednostek popełniających przestępstwa w zakresie osiągania celów osobistych⁴⁶⁶. Z tego względu zapobieganie recydywie powinno polegać na uczeniu skazanych konstruktywnych sposobów radzenia sobie z problemami⁴⁶⁷. Głównym mechanizmem zmian kompetencyjnych powinno być modelowanie społeczne ukierunkowane na zachowania związane z uniwersalnymi wartościami – odwagą, uczciwością, nadzieją, wytrwałością, kreatywnością i odpowiedzialnością⁴⁶⁸. Przedstawiony kierunek oddziaływań poprawczych potwierdza stwierdzenie występujące na gruncie psychologii motywacji, że przez całe życie człowieka, przy zmieniających się preferencjach celów, istnieje ciągłość w zakresie potrzeby posiadania kompetencji⁴⁶⁹.

5.4.5. Poczucie własnej skuteczności

O podjęciu działania, wysiłku wkładanym w jego wykonanie, wytrwałości, uczuciach towarzyszących czynnościom celowym, radzeniu sobie z przeszkodami

⁴⁶¹ J. Arboleda-Florez. *Mental illness and violence: An epidemiological appraisal of the evidence*. „Canadian Journal of Psychiatry” 1998 t. 43 s. 989-996; Poprawa, jw. s. 68; Terelak, jw. s. 305.

⁴⁶² A. Łuszczynska-Cieślak, E. Gašiorowska. *Akty przemocy popełniane przez sprawców nadużywających alkoholu*. „Czasopismo Psychologiczne” 2000 nr 1-2 s. 132-133.

⁴⁶³ Hepburn. *Recidivism Among Drug Offenders* s. 237-259.

⁴⁶⁴ H. Makowska. *Radzenie sobie ze stresem w grupie leczących się alkoholików*. „Przegląd Psychologiczny” 1998 nr 3-4 s. 108.

⁴⁶⁵ Poprawa, jw. s. 62.

⁴⁶⁶ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 310-315.

⁴⁶⁷ Bandura. *Self-efficacy* s. 124-131; Terelak, jw. s. 228-229.

⁴⁶⁸ Bandura. *Perceived self-efficacy* s. 117-148.

⁴⁶⁹ L. Carstensen, D. Isaacowitz, S. Charles. *Taking time seriously: A theory of socioemotional selectivity*. „American Psychologist” 1999 t. 54 s. 165-181.

oraz o mobilizowaniu zasobów wewnętrznych do sprostania wymaganiom sytuacyjnym w wysokim stopniu decydują przekonania dotyczące osobistej sprawczości. Z tego względu odgrywają one centralną rolę w systemie kognitywnych zmiennych osobowościowych⁴⁷⁰. Poczucie własnej skuteczności nie ma charakteru globalnego, lecz odnosi się do konkretnych zadań i sytuacji – jednostka dokonuje estymacji w zakresie możliwości wykonania zadania kończącego się sukcesem w określonych okolicznościach⁴⁷¹.

Na przekonanie o skuteczności własnej mają wpływ różnorodne czynniki wywodzące się z czterech źródeł informacji⁴⁷²:

1) osiągnięć w działaniu – odniesione sukcesy lub porażki; tego rodzaju doświadczenia mają szczególne znaczenie: sukcesy prowadzą do jego umocnienia, a doświadczenie porażek lub braku sukcesów skutkuje jego osłabieniem⁴⁷³;

2) doświadczeń pomocnych – obserwacje innych ludzi dotyczące efektywności zachowań w określonych okolicznościach, sposoby integrowania własnych kompetencji z wiedzą o skuteczności innych ludzi mające na celu zwiększanie własnej sprawczości;

3) perswazji werbalnej – instrukcje ze strony otoczenia dotyczące wartościowych celów, sposobów ich osiągnięcia oraz kosztów podejmowanych dążeń;

4) stanów fizjologicznych – rodzaje fizjologicznych i emocjonalnych doświadczeń towarzyszących aktywności celowościowej; optymalne pobudzenie prowadzi do wzrostu poczucia osobistej skuteczności, natomiast jego nadmiar lub brak obniża to przekonanie.

Poczucie własnej skuteczności jest określane jako czynnik ochronny zasobów motywacyjnych w działaniach intencjonalnych⁴⁷⁴. Jego ochronne działanie zaznacza się w kilku aspektach.

Po pierwsze – spostrzeganie osobistej sprawczości służy uwalnianiu się od alternatywnych celów – osoba dewaluuje rezultaty alternatywne, których realizacja może zakończyć się porażką, a jednocześnie korzystniej wartościuje dążenia, w których może odnieść sukces⁴⁷⁵. Dlatego człowiek charakteryzuje się tendencją

⁴⁷⁰ R. Schwarzer. *Poczucie własnej skuteczności w podejmowaniu i kontynuacji zachowań zdrowotnych. Dotychczasowe podejścia teoretyczne i nowy model*. W: *Psychologia zdrowia*. Red. I. Heszen-Niejodek, H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1997 s. 178; H. Sęk. *Kierunki behawioralne i podejście poznawcze w psychologii klinicznej*. W: *Psychologia kliniczna* t. 1 s. 110-111; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 214.

⁴⁷¹ Schwarzer, jw. s. 179; Pervin. *Psychologia osobowości* s. 97-100; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 216-217.

⁴⁷² Bandura. *Self-efficacy* s. 56-64; Schwarzer, jw. s. 179; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 215-216.

⁴⁷³ X. Gliszczyńska. *Poczucie sprawstwa*. W: *Człowiek jako podmiot życia społecznego*. Red. X. Gliszczyńska. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź Ossolineum 1983 s. 150-151; Pervin, John. *Osobowość* s. 484.

⁴⁷⁴ E. Skinner. *A guide to constructs of control*. „*Journal of Personality and Social Psychology*” 1996 t. 71 s. 556.

⁴⁷⁵ C. Wrosch, J. Heckhausen. *Control processes before and after passing a developmental deadline: Activation and deactivation of intimate relationship goals*. „*Journal of Personality and Social Psychology*” 1999 t. 77 s. 415-427.

do takiego określania dążeń życiowych, aby mieć możliwość osiągnięcia sukcesów za pomocą istniejących zasobów osobistych⁴⁷⁶.

Po drugie – ludzka wytrwałość w działalności intencjonalnej zależy od pozytywnych lub negatywnych wzmocnień, dotyczących skuteczności kolejnych kroków realizowanej aktywności. Kiedy ludzie robią postępy w kierunku osiągnięcia celów, to czują się bardziej szczęśliwi, natomiast trudności w realizacji dążeń prowadzą do obniżenia satysfakcji życiowej. Wyniki badań przekonują o większej sile pozytywnego sprzężenia zwrotnego między sukcesami a wzrostem motywacji kolejnych działań niż między ich negatywnym splotem, który polega na spadku motywacji w wyniku doświadczanych porażek⁴⁷⁷.

Po trzecie – im bardziej osoba wierzy w możliwość osiągnięcia upragnionego celu, tym wytrwalej do niego zmierza. Jej zaangażowanie wzrasta, gdy jest niezadowolona z własnych osiągnięć, ale jednocześnie świadoma posiadanych kompetencji umożliwiających sukces. Spadek wytrwałości w działaniach intencjonalnych stanowi konsekwencję sytuacji, w których następuje osłabienie spostrzegania własnej skuteczności⁴⁷⁸. Do tego typu okoliczności należy zaliczyć przede wszystkim⁴⁷⁹:

- powtarzające się porażki, mimo włożonego wysiłku w realizację dążeń,
- brak przeświadczenia o możliwości realizacji zamiarów,
- zbyt mało informacji zwrotnych dotyczących potwierdzenia skuteczności osobistej,
- nierealistyczne i trudno osiągalne cele.

Po czwarte – w działaniach intencjonalnych osoba dąży do sprawowania kontroli nad osiąganiem zamierzonych efektów. W związku z tym najbardziej uniwersalne tendencje motywacyjne wiążą się z uważną obserwacją otoczenia i przypisywaniem sobie ostatecznego wyniku podjętych działań. Podstawowym skutkiem tej kontroli jest modyfikacja środowiska w taki sposób, aby istniała możliwość realizacji osobistych planów. Dopiero wtedy, gdy jest to niemożliwe, wewnętrzne procesy kontrolne prowadzą do kognitywnej transformacji dążeń (np. poprzez dewaluację niedostępnych celów lub stosowanie mechanizmów obronnych)⁴⁸⁰. Spostrzeganie własnej skuteczności prowadzi do ukształtowania poczucia wewnętrznej kontroli, które polega na dostrzeganiu związku między własnym działaniem a zaistniały-

⁴⁷⁶ A. Elliot, J. Falter, H. McGregor, K. Campbell, C. Sedikides, J. Harackiewicz. *Competence Valuation as a Strategic Intrinsic Motivation Process*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 2000 nr 7 s. 789-791.

⁴⁷⁷ A. Bandura. *Self-efficacy. Toward a unifying theory of behavioral change*. „Psychological Review” 1977 t. 84 s. 191-215; Elliot i in., jw. s. 789-791.

⁴⁷⁸ Z. Zaleski. *Atrybucyjna analiza kontynuacji i rezygnacji z celów zawodowych*. „Przegląd Psychologiczny” 1987 nr 4 s. 974-975.

⁴⁷⁹ Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 216-217.

⁴⁸⁰ J. Heckhausen. *Developmental Regulation in Adulthood: Age Normative and Sociostructural Constraints as Adaptive Challenges*. New York Cambridge University Press 1999; J. Brandstädter, D. Wentura, K. Rothermund. *Intentional self-development through adulthood and later life: Tenacious pursuit and flexible adjustment of goals*. W: *Action and Self-development*. Red. J. Brandstädter, R. Lerner. Thousand Oaks Sage 1999 s. 373-400; J. Heckhausen. *Evolutionary perspectives on human motivation*. „American Behavioral Scientist” 2000 t. 43 s. 1015-1029; Gliszczyńska, jw. s. 150-151.

mi efektami podejmowanej aktywności⁴⁸¹. Analizy empiryczne wskazują, że osoby z poczuciem kontroli wewnętrznej charakteryzują się większym zaangażowaniem w aktywność celowościową, niezależnością sądów, bardziej konstruktywnymi strategiami zaradczymi w sytuacjach trudnych, wyższym wskaźnikiem samoakceptacji i niższym poziomem lęku⁴⁸².

Przyczynę zachowań patologicznych, w tym również antyspołecznych, stanowi przekonanie wyrażające niezdolność do kontrolowania potencjalnie zagrażających wydarzeń i radzenia sobie z nimi: „nie poradzę sobie z tą sytuacją”⁴⁸³. Przeświadczenie tego typu prowadzi do wzrostu napięcia psychicznego, lęku i bezradności, które są tym większe i trudniejsze do zniesienia, im bardziej jednostka oczekuje, że powinna posiadać kontrolę nad zdarzeniem oraz im bardziej czuje się odpowiedzialna za jego przebieg i skutek⁴⁸⁴. Przedstawiona prawidłowość daje podstawę do stwierdzenia, że sprawowanie kontroli nad zdarzeniami stanowi istotny czynnik ryzyka konfliktu z prawem karnym, co potwierdzają studia empiryczne. W badaniach kryminologicznych zauważono regułę, że przestępstwa pospolite najczęściej popełniają młodzi mężczyźni, którzy nie mogą osiągnąć sukcesu osobistego ze względu na marginalizację ekonomiczną lub rasową⁴⁸⁵. Przeprowadzone analizy wskazują również, że u większości więźniów występuje zewnętrzne poczucie kontroli, w wyniku którego osoba nie dostrzega związku między własnym działaniem a jego konsekwencjami⁴⁸⁶. Ta prawidłowość jest szczególnie charakterystyczna dla recydywistów z długoletnią karierą przestępczą, którzy często odbywają kary izolacyjne i nadużywają substancji psychoaktywnych⁴⁸⁷. Wnioski z badań pozwalają także na przypuszczenie, że skazani charakteryzujący się wewnętrznym umiejscowieniem kontroli powinni w większym stopniu manifestować zachowania zgodne z obowiązującymi normami społecznymi ze względu na to, że w porównaniu do osadzonych odznaczających się kontrolą zewnętrzną, istotnie częściej przypisują sobie odpowiedzialność za popełnione przestępstwo, preferują cele życiowe ukierunkowane na aspiracje zawodowe (a nie na przyjemności) i doświadczają większej liczby sukcesów⁴⁸⁸.

Po piąte – spostrzeżenie własnej efektywności kształtuje samoocenę jednostki⁴⁸⁹. Wzrost pozytywnego stosunku do siebie w przypadku wysokiego poczucia

⁴⁸¹ B. Weiner. *An attributional theory of achievement motivation and emotion*. „Psychological Review” 1985 t. 92 s. 548-573.

⁴⁸² Skinner, jw. s. 556.

⁴⁸³ Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 225-226.

⁴⁸⁴ Ajzen, Madden. *Prediction of goal-directed* s. 453-474; Ajzen. *The theory of planned behavior* s. 179-211; Schifter, Ajzen. *Intention, perceived control* s. 843-851; Poprawa, jw. s. 64.

⁴⁸⁵ Short, jw. s. 3-6.

⁴⁸⁶ J. Shaw, W. Scott. *Influence of parent discipline style on delinquent behavior: The mediating role of control orientation*. „Australian Journal of Psychology” 1991 nr 2 s. 61-67; C. Hollin, D. Browne, E. Palmer. *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka*. Gdańsk GWP 2004 s. 42.

⁴⁸⁷ S. Maruna. *Desistance From Crime and Explanatory Style. A New Direction in the Psychology of Reform*. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 195-197; Bakker i in., jw. s. 535.

⁴⁸⁸ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 307-310; Blatier. *Control and Self-Esteem* s. 103-107.

⁴⁸⁹ J. Heckhausen, R. Schulz. *A life-span theory of control*. „Psychological Review” 1995 t. 102 s. 284-304; L. Scheier, G. Botvin, K. Griffin, T. Diaz. *Dynamic growth models of self-esteem and ado-*

osobistej skuteczności jest następstwem sytuacji, w których osoba wybiera trudniejsze cele, jest bardziej konsekwentna i uporczywa w podjętym działaniu, ma lepszy nastrój przy realizowanej aktywności i optymistyczne nastawienie do przyszłości. Dodatkowo, jest ona bardziej elastyczna w zachowaniach, w związku z tym lepiej radzi sobie z problemami i doświadczanymi porażkami⁴⁹⁰. Związki między obniżaniem samooceny a przekonaniem o własnej skuteczności są natomiast konsekwencją okoliczności, w których osoba doświadcza braku wiary we własne uzdolnienia, poczucia daremności podejmowanych działań ze względu na doświadczane porażki, lęku przed kolejnymi niepowodzeniami, niemożności opanowania własnych reakcji w sytuacjach trudnych i pesymistycznego stosunku do przyszłości⁴⁹¹.

Związki między samooceną a przeświadczeniem o skuteczności osobistej są w różnym stopniu uzmysławiane. Większa świadomość tego typu towarzyszy sukcesom, gdyż w przypadku osiągnięć często występuje chęć potwierdzenia wartości własnego „ja”, natomiast w przypadku niepowodzeń – jego ochrona⁴⁹². Z tego powodu ludzie są skłonni do przypisywania większego znaczenia własnej osobie w doświadczaniu powodzenia, natomiast do większego obciążania odpowiedzialnością czynników zewnętrznych, gdy przeżywają niepowodzenie⁴⁹³.

Analizy empiryczne wskazują, że u osób odbywających kary izolacyjne występuje niskie poczucie własnej skuteczności. Obrazują to badania dotyczące bezpośredniej oceny własnego dorobku i analizy dotyczące obrazu siebie. Większość osób karanych ma trudności w znalezieniu takich faktów w swoim życiu, które można uznać za sukces. Uwięzienie jest najczęściej interpretowane przez skazanych w kategoriach porażki, która przesłania osiągnięcia zaistniałe w przeszłości ze względu na doświadczaną bezsilność, monotonię, stratę czasu i nieobecność bliskich osób. Niskie poczucie własnej skuteczności odzwierciedla również stosunek do przyszłości – więźniowie często charakteryzują się konstruowaniem nierealistycznych celów, beztroską, przewagą myślenia życzeniowego nad realnymi możliwościami oraz brakiem planowania i wytrwałości w zachowaniach nakierowanych na realizację dążeń⁴⁹⁴.

O niskim nasileniu analizowanej zmiennej można również wnioskować z samooceny więźniów. Zarówno u osób jednokrotnie, jak i wielokrotnie karanych zaznacza się zawężenie „obrazu ja”. Jego treść ogranicza się przede wszystkim do sfery emocjonalnej i stosunku do innych ludzi. Skazani mają natomiast duże trudności z werbalizacją samowiedzy w zakresie posiadanych właściwości i kom-

lescent alcohol use. „The Journal of Early Adolescence” 2000 t. 20 s. 178-209; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 216-217.

⁴⁹⁰ G. Holden. *The relationship of self-efficacy appraisals to subsequent health related outcomes: A meta-analysis.* „Social Work in Health Care” 1991 t. 16 s. 53-93; K. Aroian, A. Norris. *Resilience, stress, and depression among Russian immigrants to Israel.* „Western Journal of Nursing Research” 2000 t. 22 s. 54-67; Siek, jw. s. 20; Bandura. *Self-efficacy* s. 147-154; Pervin, John. *Osobowość* s. 483-484.

⁴⁹¹ Holden, jw. s. 53-93.

⁴⁹² C. Steele, J. Aronson. *Stereotype threat and the intellectual test performance of African-Americans.* „Journal of Personality and Social Psychology” 1995 t. 69 s. 797.

⁴⁹³ Zaleski. *Atrybucyjna analiza* s. 969-970.

⁴⁹⁴ M. Jasicki, J. Kozub. *Obraz samego siebie u przestępców w wieku 17-20 lat.* „Problemy Praworządności” 1971 nr 9 s. 40-57; Steuden, Jaworowska, jw. s. 300-305.

petencji⁴⁹⁵. Analiza korelatów osobowościowych współwystępujących z własnym wizerunkiem wskazuje, że więźniów często cechuje lęk o przyszłość, zniechęcenie, trudności adaptacyjne, dezintegracja psychiczna w sytuacjach stresowych i przyjmowanie postaw obronnych wobec problemów⁴⁹⁶. Warto zauważyć, że u jednostek wielokrotnie karanych, w stosunku do osób jednokrotnie odbywających kary izolacyjne, zaznacza się istotnie więcej samookreśleń, które świadczą o niskim poczuciu własnej skuteczności zarówno w różnego typu układach społecznych, jak i w określonych sytuacjach życiowych. Najczęściej recydywiści penitencjarni spozstrzegają siebie w kategoriach osób niezaradnych, przegranych i/lub stanowiących ofiary czynników zewnętrznych – przede wszystkim przeszłości (np. nieszczęśliwe dzieciństwo) i zaistniałych okoliczności⁴⁹⁷. Dodatkowo u recydywistów zaznacza się istotnie częściej ujemne zabarwienie emocjonalne samookreśleń, które wskazują na negatywną samoocenę i niskie poczucie własnej wartości⁴⁹⁸.

Rozpatrując osobowościowe czynniki skuteczności kar izolacyjnych, należy stwierdzić, że ryzyko recydywy jest istotnie niższe u osób, które charakteryzują się wysokim poczuciem własnej skuteczności⁴⁹⁹. W związku z tym oddziaływania poprawcze wobec skazanych powinny służyć wzmacnianiu tego czynnika. Na gruncie kryminologii istnieje nawet postulat, aby jednym ze wskaźników efektywności programów resocjalizacyjnych były indywidualne osiągnięcia osób karanych⁵⁰⁰. Treningi zwiększające poczucie osobistego sprawstwa powinny prowadzić do wzrostu kompetencji związanych z określaniem realistycznych celów oraz ich planowaniem, realizacją i ocenianiem, a w konsekwencji – do zwiększenia liczby sukcesów w różnych dziedzinach życia, umocnienia wewnętrznej kontroli i zwiększenia pozytywnej samooceny⁵⁰¹. Prawdopodobieństwo zmiany szkodliwych nawyków i antyspołecznych zachowań powinno zwiększyć się w sytuacji, gdy wzrostowi poczucia skuteczności osobistej będzie jednocześnie towarzyszyło przekonanie, że dotychczasowe postępowanie wywołuje negatywne konsekwencje, a jego zmiana może z jednej strony zredukować ryzyko zagrożenia lub ewentualnych strat, a z drugiej – stanowić rodzaj zadośćuczynienia za dokonane szkody⁵⁰².

⁴⁹⁵ S. Steuden, A. Wrzeńska-Czapla. *Obraz siebie i obraz ofiary u sprawców zabójstw dokonanych ze szczególnym okrucieństwem*. W: *Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej i osobowości. Problemy człowieka chorego*. Red. S. Steuden, M. Ledwoch. Lublin TN KUL 2005 s. 175-179; Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 317-320.

⁴⁹⁶ Szymanowska. *Więźniowie i funkcjonariusze* s. 221-222.

⁴⁹⁷ K. Ostrowska. *Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych. Analiza kryminologiczna*. Warszawa PWN 1981 s. 265-268; Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 323-324; S. Maruna. *Making Good*. Washington APA Press 2001 s. 9.

⁴⁹⁸ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 323-324.

⁴⁹⁹ S. Cox. *An Assessment of an Alternative Education program for At-Risk Delinquent Youth*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1999 nr 3 s. 325; Thornberry. *Introduction* s. 4; Benda. *Predictors of Recidivism* s. 722-724; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 225-226.

⁵⁰⁰ Cox, jw. s. 323.

⁵⁰¹ R. Baumeister, L. Smart, J. Boden. *Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem*. „Psychological Review” 1996 nr 1 s. 15; Gliszczynska, jw. s. 151-152; Szymanowska. *Więzienie i co dalej* s. 338.

⁵⁰² A. Bandura. *Self-efficacy mechanism in psychological activation and health-promoting behavior*. W: *Neurobiology of learning, emotion and affect*. Red. J. Madden. New York Raven Press 1991 s. 229-270; E. Kube. *Przestępczość młodocianych z użyciem przemocy. Możliwości i szanse jej zapobiegania*. W:

5.4.6. Poczucie koherencji

Wśród aktualnie rozpowszechnionych koncepcji, które podkreślają nie tylko pojedyncze procesy związane z zachowaniami celowościowymi, ale ich integrację, która przyczynia się do spójnego zarządzania własnym życiem, jest model selekcji – optymalizacji – wynagrodzenia (*selection – optimization – compensation*). Znaczenie selekcji polega na tym, że biologiczne, społeczne i indywidualne cele tworzą zasięg alternatywnych wymiarów działania. Ilość potencjalnych dążeń zazwyczaj przewyższa istniejące możliwości jednostki w zakresie ich osiągnięcia. W procesie wyboru (selekcji) dochodzi do skupiania zasobów indywidualnych na określonych wymiarach działalności (celach). Zachowanie celowościowe charakteryzuje się zorganizowaniem, uporządkowaniem i dostosowaniem do zaistniałych sytuacji. Skuteczność postępowania intencjonalnego zależy w dużej mierze od stopnia optymalizacji, która wyraża się w nabywaniu, ćwiczeniu, ulepszaniu, integracji, koordynowaniu i automatyzacji strategii, służących dotarciu do wyobrażonych celów. Proces wynagrodzenia z jednej strony polega na skupianiu zasobów na najważniejszych dążeniach i na dostosowywaniu standardów wewnętrznych do zamierzonych efektów, a z drugiej – służy przeciwdziałaniu stratom związanym z uprzednio osiągniętymi rezultatami⁵⁰³.

Egzemplifikację integracyjnego modelu zachowań intencjonalnych stanowi koncepcja poczucia koherencji (*the sense of coherence*). Pojęcie to jest definiowane jako globalna orientacja człowieka, wyrażająca stopień, w jakim ma on dominujące ewentualnie trwałe poczucie pewności, że⁵⁰⁴:

1) bodźce napływające w ciągu życia ze środowiska wewnętrznego i zewnętrznego mają charakter ustrukturalizowany, przewidywalny i wytłumaczalny;

2) dostępne są zasoby, które pozwolą mu sprostać wymaganiom stawianym przez te bodźce;

3) oczekiwania te są dla niego wyzwaniem wartym wysiłku i zaangażowania.

Poczucie koherencji stanowi względnie stałą zmienną osobowościową, która służy zachowaniu lub przywracaniu prawidłowego funkcjonowania w sferze psychicznej i społecznej w sytuacji oddziaływania różnego typu stresorów⁵⁰⁵. Powszecność czynników wywołujących napięcie psychiczne wymaga istnienia osobowościowych zasobów odpornościowych, mających na celu skuteczne przeciwstawianie się negatywnym skutkom stresu⁵⁰⁶. Związek między poczuciem koherencji a wzrostem odporności na stres polega na tym, że poznawcza orientacja, na którą

Przemoc w życiu codziennym. Red. B. Hołyst. Warszawa Agencja Wyd. CB 1997 s. 182; Maruna. *Making Good* s. 9; Schwarzer, jw. s. 177; Braithwaite, Braithwaite. *Shame* s. 58.

⁵⁰³ P. Baltes, M. Baltes. *Psychological perspectives in successful aging: the model of selective optimization with compensation*. W: *Successful Aging* s. 1-34; A. Freund, P. Baltes. *Selection, optimization, and compensation: an action-theoretical conceptualization of processes of developmental regulation*. W: *Control of Human Behaviour: Mental Processes and Consciousness*. Red. W. Perrig, A. Grob. Mahwah Erlbaum 2000 s. 35-58.

⁵⁰⁴ Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy* s. 34.

⁵⁰⁵ S. Lipiński. *Poziom koherencji a syndrom agresji u nieletnich przestępców*. W: *Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży*. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 88.

⁵⁰⁶ A. Antonovsky. *Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia*. W: *Psychologia zdrowia* s. 211; Strelau i in. *Temperament i style radzenia* s. 59-62; Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 91; Lipiński, jw. s. 86.

składa się poczucie zrozumiałości, zaradności i sensowności, odznacza się tendencją do nadawania znaczenia napływającym bodźcom, ich kontrolowaniem oraz angażowaniem się w czynności przeciwdziałające ich negatywnym skutkom⁵⁰⁷.

Poczucie zrozumiałości stanowi strukturę poznawczą, w której znajdują się informacje dotyczące otaczającego świata i atrybutów sytuacji, w jakich znalazła się jednostka. Na bazie tej struktury istnieje możliwość przewidywania, planowania działań i opracowania strategii zaradczych w różnego rodzaju okolicznościach życiowych⁵⁰⁸. Konstruktywne radzenie sobie z występującymi trudnościami jest związane z wysokim nasileniem zrozumiałości, stanowiącej wynik poszukiwania informacji, ich kreatywnego przetwarzania i logicznej strukturalizacji⁵⁰⁹. Analizy empiryczne wskazują, że osoby popełniające przestępstwa charakteryzują się specyficznym stylem poznawczym, który świadczy o niskim nasileniu poczucia zrozumiałości. Przemawiają za tym następujące przesłanki⁵¹⁰:

- brak refleksji nad różnorodnymi konsekwencjami podejmowanego działania, szczególnie koncentrowanie się na aktualnych korzyściach, a nie na przyszłych stratach płynących z zachowania antyspołecznego,
- preferencja myślenia konkretnego nad abstrakcyjnym,
- skłonność do przypisywania przyczyn zaistniałych zdarzeń czynnikom zewnętrznym, a nie własnemu działaniu,
- trudności w adekwatnej ocenie sytuacji, szczególnie z perspektywy innych osób,
- problemy z formułowaniem celów, ich planowaniem i osiągnięciem.

Zachowaniom przestępczym sprzyjają również zniekształcenia kognitywne, które często występują u ich sprawców. Wadliwe schematy poznawcze mogą dotyczyć własnej osoby (posiadanych cech, oczekiwań, potrzeb czy pragnień), odpowiedzialności innych za doświadczane porażki i ponoszone szkody, minimalizowania szkód wynikających z działania antyspołecznego i/lub interpretacji zaistniałych wydarzeń w niekorzystnych kategoriach (np. w określonej sytuacji zachowanie przestępcze jest nieuniknione)⁵¹¹. Wyniki analiz empirycznych wskazują, że osoby odbywające sankcje izolacyjne często opisują otaczający świat jako wrogi i niesprawiedliwy, nacechowany agresją i obojętnością na los innych ludzi⁵¹². Zniekształcenia kognitywne często prowadzą również do antyspołecznego nastawienia, które jest silnie powiązane z recydywą przestępstw agresywnych⁵¹³. Wymienione prawidłowości przemawiają za tym, że osoby wchodzące w konflikt z prawem kar-

⁵⁰⁷ Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 212-213; Sheridan, Radmacher. *Psychologia zdrowia* s. 237; Strelau i in. *Temperament i style radzenia* s. 59-62.

⁵⁰⁸ Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 215.

⁵⁰⁹ A. Łuszczynska. *Czy poczucie koherencji i style radzenia sobie ze stresem sprzyjają adaptacji w sytuacji doświadczenia gwałtu i przemocy fizycznej*. W: *Osobowość a ekstremalny stres* s. 306-313.

⁵¹⁰ M. McKay, J. Chapman, N. Long. *Causal attributions for criminal offending and sexual arousal: Comparison of child sex offenders with other offenders*. „British Journal of Clinical Psychology” 1996 t. 35 s. 63-75; Hollin i in., jw. s. 42; Mills i in. *The Measures of Criminal* s. 721.

⁵¹¹ J. Gibbs, G. Potter, A. Goldstein. *The EQUIP program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer-helping approach*. Champaign Research Press 1995.

⁵¹² Ostrowska. *Psychologiczne determinanty przestępczości* s. 262.

⁵¹³ Gendreau i in. *A meta-analysis of the predictors* s. 401-433; Vitaro i in. *Influence of deviant* s. 313-325.

nym mają trudności z poznawczym kodowaniem zarówno własnych zachowań, jak i atrybutów otaczającej rzeczywistości. Zaburzenia poczucia zrozumiałości mogą polegać na braku kodowania istotnych aspektów zdarzeń, kłopotach z nadawaniem struktury napływającym bodźcom i/lub na problemach z przetwarzaniem informacji dotyczących konkretnych faktów.

Poczucie zaradności jest zmienną kognitywną, odpowiedzialną za dysponowanie zasobami odpornościowymi, za pomocą których jednostka może wpłynąć na przekształcenie danej sytuacji. Od tej zmiennej zależy spostrzeganie liczby i rodzajów strategii w posiadanym repertuarze zaradczym oraz ich elastyczne stosowanie, gdyż ten sam styl radzenia sobie w zależności od warunków może spełniać funkcje adaptacyjne lub mieć charakter dysfunkcyjny. W związku z tym wysokie poczucie zaradności wyzwała aktywność i sprawność życiową jednostki⁵¹⁴.

Czynnik poczucia sensowności odzwierciedla emocjonalno-motywacyjny stosunek człowieka do otaczającej rzeczywistości. Wymieniony wymiar osobowości wyraża się w dążeniu do określania i realizacji celów rozłożonych w długim odcinku czasu, a w konsekwencji do znalezienia sensu własnej egzystencji. Kompetencja tego typu jest oparta na umysłowej reprezentacji dążeń, które są niezależne od natychmiastowego zaspokojenia⁵¹⁵. Porównanie sensu życia więźniów i osób niekaranych wskazuje, że skazani charakteryzują się istotnie niższym poziomem poczucia usensownienia własnej egzystencji. Obserwowane różnice stanowią konsekwencję większych trudności jednostek karanych w zakresie precyzowania celów życiowych i niskiej motywacji do podejmowania aktywności intencjonalnej. Zauważono również, że większe nasilenie frustracji egzystencjalnej współwystępuje z powrotnością do przestępstwa. Świadczy o tym istotnie niższe nasilenie poczucia sensu życia u recydywistów penitencjarnych w stosunku do osób jednokrotnie karanych⁵¹⁶. Analiza tej zmiennej w trzech rodzajach zbiorowości skazanych na izolację – osadzonych, przedterminowo zwolnionych i tych, którzy otrzymali karę pozbawienia wolności w zawieszeniu – upoważnia do wniosku, że istotnie niższe nasilenie sensowności występuje w populacji osadzonych⁵¹⁷.

Badania przeprowadzone wśród recydywistów odbywających kary izolacyjne pozwoliły jednak na wyodrębnienie grupy więźniów o wysokim poczuciu sensu życia. Okazało się, że zmienna tego typu ma bardzo duże znaczenie w zakresie motywacji intencjonalnej. Świadczy o tym fakt, że ci więźniowie ujawniają istotnie większe nasilenie własnej podmiotowości, sprawstwa i siły, a ponadto są bardziej zorientowani na przyszłą perspektywę czasową, która jest przez nich oceniana jako optymistyczna w związku z możliwością podejmowania różnych form aktywności. Skazani o niskim nasileniu sensu życia charakteryzują się natomiast istotnie wyższym poczuciem beznadziejności i pesymistycznym stosunkiem do przyszłości ze względu na brak dostatecznych racji podejmowania działań nakierowanych na

⁵¹⁴ Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy* s. 133-144.

⁵¹⁵ K. Obuchowski. *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa PWN 1989; Heckhausen, Schulz. *A life-span* s. 284-304; Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 217-219.

⁵¹⁶ P. Nowak. *Analiza poczucia sensu życia u osadzonych w zakładach karnych*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 415-416.

⁵¹⁷ J. Szałański. *Poczucie sensu życia u mężczyzn skazanych osadzonych w zakładach karnych i poddanych probacji*. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana* s. 159-162.

realizację celów⁵¹⁸. Analiza związków między odczuwaniem sensu życia a obrazem siebie daje podstawę do wnioskowania, że skazanych odznaczających się wysokim nasileniem sensowności własnej egzystencji cechuje również dążenie do celów zgodnych z obowiązującymi normami społecznymi, spostrzeganie sporych możliwości osiągnięcia dążeń oraz wysokie zaufanie do siebie i do innych ludzi⁵¹⁹.

Poczucie koherencji odgrywa dużą rolę w regulacji napięć, ale nie można go utożsamiać ze stylem radzenia sobie. Regulacyjny wpływ wysokiego nasilenia tej zmiennej na reakcje stresowe zaznacza się w następujących elementach⁵²⁰:

- wysokiej skłonności do zaangażowania się w walkę ze stresem – najważniejszym czynnikiem w procesie mobilizacji zasobów jest silne doznawanie sensowności;
- próbach uporządkowania i zrozumienia problemu – osoby wysoce koherentne istotnie częściej stosują strategie nakierowane na rozwiązanie problemu, a zdecydowanie rzadziej preferują sposoby związane z reakcjami unikowymi; natomiast jednostki o niskim nasileniu tej zmiennej koncentrują się przede wszystkim na emocjonalnych formach zaradczych;
- trafnym wskazaniu przyczyn powstałej sytuacji – różnica zaznacza się w tym, że osoby nisko koherentne częściej upatrują przyczyny trudności w czynnikach zewnętrznych (np. w innych ludziach, „pechu”);
- emocjach towarzyszących stresowi – osoby wysoce koherentne częściej doświadczają emocji poddających się regulacji (np. złości, a nie wściekłości), ponadto są bardziej świadome przeżywanych uczuć i łatwiej je wyrażają;
- adekwatnym wyborze strategii zaradczych w stosunku do zaistniałych okoliczności.

Wymienione prawidłowości prowadzą do wniosku, że osoby charakteryzujące się wysoką koherencją mają lepszą regulację emocjonalną w sytuacji napięcia psychicznego i łatwiej podejmują działania mające na celu rozwiązanie problemu, w związku z tym doświadczane przez nich napięcie psychiczne rzadziej przeradza się w reakcje stresowe⁵²¹. W kontekście analizy czynników warunkujących skuteczność sankcji izolacyjnych należy podkreślić, że recydywiści penitencjarni odznaczają się istotnie niższym nasileniem poczucia koherencji w stosunku do osób jednokrotnie karanych⁵²².

Na podstawie studiów empirycznych sformułowano również wniosek, że prawidłowemu funkcjonowaniu psychicznemu, mierzonemu istotnie mniejszą liczbą objawów reakcji stresowych, depresyjnych, lękowych i agresywnych, sprzyja dość trwały układ trzech zmiennych – wysokiego poczucia koherencji, dużego nasilenia zadaniowego stylu zaradczego i niskiego poziomu emocjonalnego stylu zaradczego. Jeśli z wymienioną triadą współwystępuje zaangażowanie się osoby w czynności zastępcze, to dodatkowo wzrasta u niej poziom aktywności życiowej i życzliwości

⁵¹⁸ Steuden, Jaworowska, jw. s. 308-312.

⁵¹⁹ Szymanowska. *Więźniowie i funkcjonariusze* s. 238-239.

⁵²⁰ D. Kubacka-Jasiecka. *Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia ja i poczucia tożsamości*. W: *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby* s. 74-75; Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy* s. 133-143.

⁵²¹ Antonovsky, jw. s. 144.

⁵²² Szymanowska. *Więzienie i co dalej* s. 175.

wobec innych⁵²³. Przedstawione prawidłowości potwierdzają również wyniki badań przeprowadzonych w populacji więźniów. Wysokie nasilenie poczucia koherencji u osadzonych koreluje ujemnie z takimi strategiami radzenia sobie ze stresem, jak rezygnacja z rozwiązywania sytuacji trudnej, bezwzględność (instrumentalne traktowanie innych, brak empatii, nieuwzględnianie norm moralnych), uwalnianie się od odpowiedzialności, dokonywanie samouszkodzeń i używanie alkoholu⁵²⁴.

Przedstawione prawidłowości uzasadniają znane w literaturze przedmiotu stanowisko, że poczucie koherencji w istotny sposób różnicuje osoby ze względu na poziom przystosowania społecznego i stosunek do obowiązujących norm społecznych⁵²⁵. Wydaje się zatem zasadne, aby tego typu zmienna była uwzględniona w analizie czynników warunkujących efektywność kar izolacyjnych.

5.4.7. Orientacja temporalna

„Osobowościowy operator temporalny” cechuje zdolność do przemieszczania się z odpowiednią częstotliwością w różnych interwałach czasowych – dzięki niemu powstają łańcuchy zdarzeń związanych z przeszłością, teraźniejszością i przyszłością⁵²⁶. Zdolność ujmowania pełnej perspektywy temporalnej silnie zaznacza się w kształtowaniu zmiennych poznawczych, które są odpowiedzialne za motywację intencjonalną – systemu wartościowania, orientacji sytuacyjnej, spostrzegania własnej skuteczności i poczucia koherencji⁵²⁷. Motywacyjna funkcja pamięci autobiograficznej polega na tym, że przeżyte wydarzenia (nawet z pozoru nieistotne) stanowią znaczniki orientacyjne i wzorce reagowania o dużej sile przełożenia na aktualne zachowania i projektowane cele⁵²⁸. Przyszłość istnieje w umyśle jako stan proksymalny w postaci wizji, oczekiwań oraz sposobów ich osiągania, ale forma jej antycypowania zależy zarówno od minionych, jak i aktualnych doświadczeń jednostki⁵²⁹. Istnienie silnych związków między kognitywnymi reprezentacjami minionych sytuacji a działaniami intencjonalnymi uzasadnia fakt, że ludzie powtarzają zachowania, które służyły osiągnięciu określonego efektu w przeszłości⁵³⁰.

⁵²³ K. Kosińska-Dec, I. Jelonkiewicz. *Poczucie koherencji a style radzenia sobie*. „Psychologia Wychowawcza” 1997 nr 3 s. 217-225; K. Kosińska-Dec, I. Jelonkiewicz. *Poczucie koherencji a style radzenia sobie – zmiany w czasie*. W: *Radzenie sobie i pomoc innym w zdrowiu i w chorobie*. Red. L. Szewczyk. Lublin AM 1997 s. 39-43; I. Jelonkiewicz, K. Kosińska-Dec. *Poczucie koherencji a style radzenia sobie ze stresem: empiryczna analiza kierunku zależności*. „Przegląd Psychologiczny” 2001 nr 3 s. 337-347; Łuszczczyńska, jw. s. 306-313.

⁵²⁴ Szymanowska. *Więzienie i co dalej* s. 176-179.

⁵²⁵ Tamże s. 180; Lipiński, jw. s. 88.

⁵²⁶ J. Kozielecki. *Transgresja i kultura*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2002 s. 71; C. Nosal. *Neuropsychologia kodowania temporalnego i poczucia czasu*. „Przegląd Psychologiczny” 2004 nr 2 s. 181-183; R. Zawadzki. *Nieoznaczoność zachowań i motywacji a subiektywne poczucie czasu*. „Przegląd Psychologiczny” 2004 nr 3 s. 251.

⁵²⁷ C. Nosal, B. Balcar. *Czas w umyśle stratega: perspektywa temporalna a wskaźniki zachowań strategicznych*. „Czasopismo Psychologiczne” 1999 nr 1 s. 60.

⁵²⁸ A. Januszewski. *Wartościowanie perspektywy czasu a style reagowania na stres przez młodzież o predyspozycjach do uzależnień*. W: *Profilaktyka uzależnień drogą do wolności człowieka*. Red. C. Cekiera, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2001 s. 139-140; Zawadzki. *Nieoznaczoność zachowań* s. 247-248.

⁵²⁹ Pervin, John. *Osobowość* s. 585.

⁵³⁰ J. Bargh, T. Chartrand. *The unbearable automaticity of being*. „American Psychologist” 1999 t. 54 s. 462-479; Mądrzycki. *Osobowość a plany życiowe* s. 20.

Szczególne znaczenie w zakresie przewidywań osiągalności celu ma częstotliwość doświadczeń, ich pierwszeństwo oraz świeżość. Można więc spodziewać się, że wprawiony przestępca będzie oceniał jako bardziej skuteczne dążenie do takich rezultatów, które ostatnio udało mu się osiągnąć, i/lub takich, które bywały jego sukcesem w przeszłości, i/lub takich, które osiągnął na samym początku antyspołecznej kariery⁵³¹.

Studia empiryczne skłaniają także do wniosku, że brak równowagi w „osobowościowym operatorze temporalnym” w postaci nadmiernej orientacji futurystycznej prowadzi do obniżenia skuteczności zachowań celowościowych. Prawdopodobnie ta stanowi wynik oderwania projektowanych celów od realnych możliwości sprawczych, niepewności podejmowanych działań, trudności z przewidywaniem ich skutków i zbyt odległej gratyfikacji czynności intencjonalnych⁵³². Jednostki posiadające racjonalny stosunek do przyszłości starają się sprostać zadaniom celowym, gdy spostrzegają wysokie prawdopodobieństwo ich wykonalności, natomiast nie angażują się w takie zachowania, co do których mają niskie poczucie skuteczności⁵³³. Osoby, które wyznaczają sobie mało osiągalne cele, w niewielkim stopniu przykładają się do ich realizacji. Podobne zależności zauważono w badaniach osób karanych – wśród podmiotowych czynników ryzyka recydywy wymienia się najczęściej brak planów życiowych albo dążenia charakteryzujące się niską szansą wykonalności⁵³⁴.

Orientacja temporalna wpływa również w istotny sposób na spostrzeganie własnej skuteczności. W zachowaniach celowych istnieje kilka faz – przeddecyzyjna, decyzyjna, działaniowa i okres po jej zakończeniu. Na wszystkich wymienionych etapach występuje wzajemne oddziaływanie procesów kognitywnych, emocjonalnych i energetycznych⁵³⁵. Jednak zamknięciem zachowania intencjonalnego jest sprawdzanie jego efektów w kontekście osiągnięcia pożądanego celu⁵³⁶. Retrospektywna analiza powstałych skutków oraz ich przyczyn stanowi podstawę do przewidywania własnych możliwości w zakresie osiągania celów w przyszłej perspektywie czasowej⁵³⁷. Wyniki analiz empirycznych wskazują, że umysłowe reprezentacje osobistej skuteczności, będące wynikiem powtarzających się doświadczeń

⁵³¹ Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 159-160.

⁵³² J. Brunstein, O. Schultheiss, R. Grässmann. *Personal goals and emotional well-being: The moderating role of motive dispositions*. „Journal of Personality and Social Psychology” 1998 t. 75 s. 494-508; Nosal, Balcar. *Czas w umyśle* s. 64-65; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 163.

⁵³³ G. Oettingen. *Expectancy effects on behavior depend on self-regulatory thought*. „Social Cognition” 2000 t. 18 s. 101-129.

⁵³⁴ Szymanowski. *Powrót skazanych* s. 291; Szymanowska. *Więzienie i co dalej* s. 276.

⁵³⁵ P. Gollwitzer. *Action phases and mind-sets*. W: *Handbook of Motivation and Cognition: Foundations of Social Behavior*. T. 2. Red. E. Higgins, R. Sorrentino. New York Guilford Press 1990 s. 53-92.

⁵³⁶ Hacker, jw. 157-169.

⁵³⁷ R. Wright. *Brehm's theory of motivation as a model of effort and cardiovascular response*. W: *The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior*. Red. P. Gollwitzer, J. Bargh. New York Guilford Press 1996 s. 424-453; T. Kasser, R. Ryan. *Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 1996 t. 22 s. 280-287; E. Diener, E. Suh, R. Lucas, H. Smith. *Subjective well-being: Three decades of progress*. „Psychological Bulletin” 1999 t. 125 s. 276-302; Eckensberger, jw. s. 67-80; Bandura. *Self-efficacy* s. 103-114; Pervin. *Psychologia osobowości* s. 100-101; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii osobowości* s. 222-223.

w różnych sferach działalności na przestrzeni całego życia, stanowią kognitywną kontrolę nad możliwościami osiągnięcia sukcesu⁵³⁸, a spostrzeganie przyczyn przyszych osiągnięć jest podobne do atrybucji wyników uzyskanych w przeszłości. Kontrola osobista nad realizacją przyszych celów wzrasta, gdy przewidywany rezultat zależy – w subiektywnej interpretacji jednostki – od jej wewnętrznych i stałych cech⁵³⁹.

„Osobowościowy operator temporalny” zaznacza się także w kształtowaniu poczucia koherencji, które stanowi wynik doświadczeń życiowych jednostki, szczególnie z wczesnych okresów rozwojowych⁵⁴⁰. Ich wpływ na budowanie koherencji zaznacza się w trzech aspektach – stałości, równowadze przeciążenia i niedociążenia oraz udziale w podejmowaniu decyzji⁵⁴¹. Stałość odnosi się do zakresu, w jakim aktualne przeżycia osoby pasują do uprzednich pod względem przekazywanych informacji. Im większa jest ich stabilność w ciągu życia jednostki, tym bardziej napływające bodźce są dla niej przewidywalne. Dlatego stałość doświadczeń kształtuje element koherencji, jakim jest poczucie zrozumiałości⁵⁴². Na poczucie zaradności wpływa równowaga procesów przeciążenie/niedociążenie. Człowiek od urodzenia musi sprostać żądaniom środowiska zewnętrznego i wewnętrznego. Adekwatne wymagania, polegające na równowadze przeciążania i niedociążenia, stwarzają możliwości konstruktywnego wypełniania zadań, a w związku z tym sprzyjają osiągnięciu sukcesów. Nadmierne oczekiwania (przeciążenia) skutkują trudnościami w wypełnianiu zobowiązań i dużym prawdopodobieństwem porażki. Negatywne konsekwencje wywołują również niedociążenia w doświadczeniach życiowych jednostki, które polegają na braku wymagań ze strony środowiska zewnętrznego lub wewnętrznego. W takiej sytuacji dochodzi do dezintegracji tożsamości osobistej, szczególnie w zakresie pełnionych ról społecznych⁵⁴³. Udział w podejmowaniu decyzji ma istotne znaczenie w kształtowaniu trzeciego elementu koherencji – poczucia sensowności. Jednostka powinna decydować o rodzaju wykonywanych zadań i przyjmować odpowiedzialność za ich skutki. W ten sposób pozostawia się człowiekowi szeroką autonomię postępowania, a jednocześnie uczy lojalności wobec innych ludzi i obowiązujących norm społecznych⁵⁴⁴.

Podsumowując zagadnienia dotyczące wymiarów osobowości, które kierują zachowaniami celowościowymi – orientację wartościującą i sytuacyjną, kompetencje zaradcze, poczucie własnej skuteczności, koherencję, orientację temporalną – należy podkreślić, że niezależnie od swojej specyfiki i różnorodności mają one zintegrowany charakter i w konsekwencji służą rozwojowi tożsamości osoby jako bytu

⁵³⁸ Gliszczyńska, jw. s. 150-151; Skinner, jw. s. 557; Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 89.

⁵³⁹ Z. Zaleski. *Spostrzeganie przyczyn przyszych sukcesów i niepowodzeń w realizacji celów osobistych. Ujęcie atrybucyjne*. „Przegląd Psychologiczny” 1988 nr 3 s. 840; F. Försterling. *Atrybucje. Podstawowe teorie, badania i zastosowanie*. Gdańsk GWP 2005 s. 97; Skinner, jw. s. 552.

⁵⁴⁰ Lipiński, jw. s. 88.

⁵⁴¹ A. Antonovsky. *The sense of coherence as a determinant of health*. W: *Behavioral Health: A handbook of health enhancement and disease prevention*. Red. J. Matarazzo, S. Weiss, J. Herd, N. Miller. New York Wiley 1984 s. 4; Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 222.

⁵⁴² Antonovsky. *The sense of coherence* s. 6-7; Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 223.

⁵⁴³ Antonovsky. *The sense of coherence* s. 9; Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 223.

⁵⁴⁴ Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 223-224.

intencjonalnego⁵⁴⁵. Pomimo różnic indywidualnych sformułowano kilka prawidłowości dotyczących motywacji celowościowej. Na tej podstawie można stwierdzić, że skuteczność sankcji izolacyjnych będzie wzrastała, gdy zachowanie osób karanych będzie ukierunkowane na dążenia, które są związane z⁵⁴⁶:

- wewnętrzną motywacją – celom narzuconym zewnętrznie towarzyszą strategię unikowe i/lub ucieczkowe,
- autonomią w działaniach,
- doświadczaniem sukcesu w przeszłości,
- wyzwaniem w określonym okresie życia,
- osiąganiem pozytywnych efektów (nagród),
- potwierdzaniem własnych kompetencji,
- subiektywnym poczuciem pomysłowości i satysfakcji z własnego życia – do najsilniejszych parametrów tej zmiennej należy niewielka dysproporcja między oczekiwanymi i osiąganymi dążeniami osobistymi, integracja dużego zakresu celów i niewielka liczba kolizji dążeń.

Treść rozdziału IV potwierdza trzy opinie występujące na gruncie literatury kryminologicznej. Pierwszą, że sankcje izolacyjne charakteryzują się niską skutecznością⁵⁴⁷. Drugą – optymistyczną, że istnieją możliwości skutecznych oddziaływań penitencjarnych. Trzecią – pesymistyczną, że praktyka penitencjarna nie jest w stanie zapewnić warunków koniecznych do zaistnienia poprawy przestępców ze względu na ich znaczną liczbę⁵⁴⁸.

Wśród czynników determinujących skuteczności kary pozbawienia wolności podkreśla się znaczenie właściwości psychicznych skazanych. Najważniejszym powodem ich poszukiwania jest to, że nawet intensywne programy penitencjarne i postpenitencjarne służące poprawie przestępcy są nieskuteczne w sytuacji, gdy nie są dostosowane do jego właściwości i potrzeb⁵⁴⁹. Oddziaływania poprawcze adekwatne do występujących problemów i możliwości rozwojowych więźniów umożliwiają doprowadzenie do takich zmian podmiotowych, dzięki którym postępowanie prospołeczne jest możliwe do realizacji i na tyle atrakcyjne, że może zastąpić zachowanie przestępcze⁵⁵⁰.

⁵⁴⁵ J. Brandtstadter. *Action perspectives on human development*. W: *Handbook of Child Psychology: Theoretical Models of Human Development*. T. 1. Red. W. Damon, R. Lerner. New York Wiley 1998 s. 807-863.

⁵⁴⁶ R. Emmons. *Striving and feeling: Personal goals and subjective well-being*. W: *The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior*. Red. P. Gollwitzer, J. Bargh. New York Guilford Press 1996 s. 313-337; E. Higgins. *Beyond pleasure and pain*. „American Psychologist” 1997 t. 52 s. 1280-1300; Brunstein i in. *Personal goals* s. 494-508.

⁵⁴⁷ Baładynowicz. *Probacja* s. 37; Szymanowski, Świda, jw. s. 189; Pytka. *Pedagogika resocjalizacyjna* s. 96.

⁵⁴⁸ H. Świda, W. Świda. *Młodociani przestępcy w więzieniu*. Warszawa Książka i Wiedza 1972; J. Sikora. *Problemy resocjalizacji w świetle badań psychologicznych*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1978; Machel. *Więzienie jako instytucja karna* s. 36.

⁵⁴⁹ D. Laws. *Relapse prevention: The state of the art*. „Journal of Interpersonal Violence” 1999 t. 14 s. 285-302.

⁵⁵⁰ J. Reid, G. Patterson. *Early prevention and intervention with conduct problems: a social interactional model for the integration of research and practice*. W: *Interventions for Achievements and Behavior Problems*. Red. G. Stoner, M. Shinn, H. Walker. Silver Spring National Association of School Psychologists s. 715-739.

Do tej pory istnieje niewielka liczba studiów empirycznych, które wskazują na podmiotowe determinanty pozytywnych efektów kar izolacyjnych. Przeprowadzenie takich badań jest postulowane na gruncie polskiej kryminologii już od kilkadziesiąt lat⁵⁵¹. Przedstawiony argument stanowi podstawę do ukazania prawidłowości dotyczących wpływu zmiennych osobowościowych na skuteczność kary pozbawienia wolności. W refleksji dotyczącej powyższego zagadnienia, stanowiącej treść kolejnych rozdziałów, podjęto próbę zrealizowania postulatu sformułowanego na gruncie kryminologicznym, aby w analizach empirycznych zwracać szczególną uwagę na takie wymiary osobowości skazanych, które kształtują ryzyko recydywy, ale jednocześnie mogą ulec zmianie w procesie resocjalizacji i/lub terapii⁵⁵².

⁵⁵¹ Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy* s. 143.

⁵⁵² J. Bonta, S. Wallace-Capretta, J. Rooney. *A Quasi-Experimental Evaluation of an Intensive Rehabilitation. Supervision Program*. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 3 s. 314; Szymanowska. *Więżniowie i funkcjonariusze* s. 10.

PROBLEMATYKA BADAŃ WŁASNYCH NAD OSOBOWOŚCIOWYMI UWARUNKOWANIAM SKUTECZNOŚCI KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Badania prowadzone wśród osób karanych sankcjami izolacyjnymi stanowią rodzaj studiów kryminologicznych. Analizy prowadzone w ramach tej nauki powinny obejmować swoim zakresem wszystkie fazy przestępstwa – od momentu zamiaru jego dokonania aż do zakończenia procesu resocjalizacji¹. Ważnym zagadnieniem w poznawaniu etiologii zachowań antyspołecznych jest ocena wielowymiarowych uwarunkowań powrotności do przestępstwa osób opuszczających zakłady karne². Zaniedbania w tym zakresie wynikają przede wszystkim z polityki kryminalnej wielu państw, skoncentrowanej na sprawowaniu kontroli nad przestępcą, a nie na jego reformowaniu³.

Przedstawiona tendencja doprowadziła również do tego, że wymiar sprawiedliwości w niewielkim stopniu wykorzystuje teoretyczny i badawczy dorobek współczesnej psychologii⁴.

Należy jednak podkreślić, że w literaturze kryminologicznej zaczynają powracać poglądy podkreślające znaczenie zasady reformowania więźnia w trakcie wy-

¹ B. Hołyst. *Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 69.

² P. Harris, K. Keller. *Ex-Offenders Need Not Apply. The Criminal Background Check in Hiring Decisions*. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2005 nr 1 s. 23.

³ M. Rudnik. *Społeczna efektywność kary pozbawienia wolności*. W: *Socjotechnika*. Red. A. Podgórecki. Warszawa Książka i Wiedza 1970 s. 43-68; J. Morawski. *Przestępczość o charakterze chuligańskim młodocianych*. Warszawa Wyd. Prawnicze 1974 s. 102-117; T. Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego wykonawczego w Polsce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 143; J. Petersilia. *Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges*. „The Prison Journal” 2001 nr 3 s. 360; A. Szymanowska. *Więzienie i co dalej*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003 s. 10; J. Laub. *The life course of criminology in the United States: The American Society of Criminology 2003 Presidential Address*. „Criminology” 2004 nr 42 s. 5-6; Hołyst, jw. s. 108.

⁴ G. Palermo. *The Future of Criminology and the Law in the Light of New Research*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 1999 nr 3 s. 259; J. Świtka. *Wprowadzenie w problematykę karania*. W: *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2004 s. 13; L. Sherman, H. Strang. *Verdicts or inventions? Interpreting results from randomized controlled experiments in criminology*. „American Behavioral Scientist” 2004 nr 47 s. 575-607; L. Sherman. *The Use and Usefulness of Criminology, 1751-2005: Enlightened Justice and Its Failures*. „The Annals of the American Academy, AAPSS” 2005 nr 115 s. 132; Petersilia, jw. s. 360; Laub, jw. s. 9-12.

konywania kary pozbawienia wolności⁵. Zainteresowanie społeczeństwa poprawą przestępcy wynika z faktu, że tylko znikoma część osób odbywających sankcje izolacyjne kończy życie w zakładach karnych wskutek chorób, wypadków czy innych zdarzeń, natomiast znaczna ich część powraca do społeczeństwa. Polityka kryminalna musi być zatem zainteresowana tym, aby jak największa liczba byłych więźniów potrafiła funkcjonować w warunkach wolnościowych zgodnie z obowiązującymi normami⁶.

1. PROBLEM PRACY

Zmiany w polityce kryminalnej wymagają prowadzenia analiz psychologicznych, mających na celu poznanie tych wymiarów osobowości, które prowadzą do redukcji ryzyka recydywy w wyniku pozytywnej readaptacji społecznej byłych więźniów⁷. Postdeliktualne zapobieganie przestępczości wymaga zatem poznania psychologicznych mechanizmów poprawy moralnej przestępcy po to, aby stosowane sankcje formalnoprawne realizowały readaptacyjne cele karania⁸.

Problem podejmowany w badaniach własnych dotyczy ustalania wpływu zmiennych z trzech poziomów funkcjonowania osobowości – odpowiedzialnych za motywację wrodzoną, wynikającą ze wzmocnień społecznych oraz sterującą działaniami celowymi – na takie zachowania osób karanych, które świadczą o ich poprawie moralnej, czyli o skuteczności kary pozbawienia wolności.

Odpowiednio do przedmiotu rozważań podjętych w pracy zmierzano do odpowiedzi na trzy pytania problemowe:

1) Jaki wpływ na skuteczność kary pozbawienia wolności mają zmienne osobowościowe o charakterze wrodzonym?

Postawione pytanie wynika z założenia, że człowiek spostrzega środowisko, oddziałuje na otaczający świat i konstruuje go w sposób zgodny z wrodzonymi cechami psychicznymi⁹.

⁵ Hołyst, jw. s. 108.

⁶ T. Szymanowski. *Powrót skazanych do społeczeństwa*. Warszawa PWN 1989 s. 6-7; C. Clements. *Offender classification: Two decades of progress*. „Criminal Justice and Behavior” 1996 nr 23 s. 123.

⁷ G. Palermo. *The Future of Criminology and the Law in the Light of New Research*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 1999 nr 3 s. 259; J. Bonta. *Offender Risk Assessment. Guidelines for Selection and Use*. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 4 s. 365; J. Świtka. *Typ kryminalny na tle dynamizmu przestępczości*. W: *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 11-12.

⁸ D. Elliott, J. Hagen, J. McCord. *Youth violence: Children at risk. Congressional Seminar*. Washington ASA 1997 s. 16; J. Rumbay. *Drug treatment and offender rehabilitation: Reflections on evidence, effectiveness and exclusion*. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2003 nr 12 s. 43; S. Paweł. *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*. Kraków Zakamycze 2003 s. 205; M. Spencer, C. Jones-Walker. *Juvenile Offenders Interventions and Services Offered to Former Juvenile Offenders Reentering Their Communities: An Analysis of Program Effectiveness*. „Youth Violence and Juvenile Justice” 2004 nr 1 s. 91.

⁹ R. McCrae, P. Costa. *Osobowość dorosłego człowieka*. Kraków Wyd. WAM 2005 s. 226; L. Pervin, O. John. *Osobowość. Teoria i badania*. Kraków Wyd. UJ 2002 s. 277-278; D. Buss. *Evolutionary founda-*

2) Jakie jest znaczenie zmiennych osobowościowych wynikających ze wzmocnień społecznych dla efektywności sankcji izolacyjnych?

Drugie pytanie badawcze bazuje na przesłance, że potrzeba funkcjonowania w grupie i umiejętności interpersonalne stanowią istotę życia człowieka¹⁰.

3) Jaki wpływ na skuteczność izolacji przestępców mają zmienne osobowościowe związane z aktywnością intencjonalną?

Ostatnie pytanie problemowe odzwierciedla założenie, że zachowanie człowieka nie jest ani automatycznym następstwem wewnętrznych impulsów, ani biernym odbiciem wpływów środowiska – charakterystyczną cechą ludzkich reakcji jest intencjonalność w stosunku do świata¹¹.

W kontekście pierwszego pytania badawczego, dotyczącego wpływu cech osobowości o charakterze wrodzonym na efektywność sankcji izolacyjnych, postawiono pięć hipotez.

Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany:

H1: wysokim nasileniem ekstrawersji,

H2: wysokim poziomem otwartości na doświadczenie,

H3: znacznym natężeniem ugodowości,

H4: wysokim poziomem sumienności,

H5: niskim nasileniem neurotyczności.

Drugie zagadnienie dotyczy wpływu subiektywnie odbieranych wzmocnień społecznych na poprawę moralną przestępców. Z perspektywy drugiego pytania badawczego sformułowano dwie hipotezy – na znaczną skuteczność kary pozbawienia wolności w istotny sposób wpływa:

H6: wysokie poczucie wsparcia społecznego,

H7: niskie poczucie odrzucenia przez otoczenie.

Poszukiwanie odpowiedzi na trzecie pytanie badawcze, związane z wymiarami osobowości, kierującymi intencjonalną aktywnością człowieka, polegało na sformułowaniu pięciu hipotez – pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od:

H8: niewielkiego nasilenia kryzysu wartościowania,

H9: niskiej wrażliwości na sytuacje trudne,

H10: kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych,

H11: znacznego poczucia własnej skuteczności,

H12: wysokiego poziomu koherencji.

tions of personality. W: *Handbook of Personality Psychology*. Red. R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs. San Diego Academic Press 1997 s. 318-344.

¹⁰ T. Millon, R. Davis, C. Millon, L. Escovar, S. Meagher. *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*. Warszawa IPZ, PTP 2005 s. 56-58; P. Oleś. *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2005 s. 170.

¹¹ J. Szałański. *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*. Warszawa WSiP 1978 s. 32; L. Eckensberger. *Activity or Action: Two different roads towards an integration of culture into psychology?* „Culture & Psychology” 1995 t. 1 s. 67-80; D. Borecka-Biernat. *Zachowanie agresywne i nieśmiałe młodzieży w sytuacji ekspozycji społecznej*. Wrocław Wyd. UWr 1998 s. 31; J. Barbalet. *The Jamesian theory of action*. „The Sociological Review” 1997 t. 45 s. 102-121; R. Franken. *Psychologia motywacji*. Gdańsk GWP 2005 s. 24; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 175.

Przedstawione hipotezy mają na celu wskazanie związków przyczynowo-skutkowych między czynnikami podmiotowymi a pozytywnymi efektami sankcji izolacyjnych. Ustalenie osobowościowych predyktorów poprawy moralnej przestępców ma istotne znaczenie dla prognozowania kryminologicznego z tego względu, że pozwala na uchwycenie zależności między motywacją zachowań osoby a prawdopodobieństwem powrotności do przestępstwa w szerokim kręgu osób odbywających kary izolacyjne¹².

2. STRATEGIA PROWADZONYCH BADAŃ

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na istotne luki w zakresie przewidywania prawdopodobieństwa recydywy¹³. Z tego względu w badaniach własnych zastosowano eksperymentalny model analizy danych, który pozwala na ustalenie związków przyczynowych między zmiennymi zawartymi w hipotezach badawczych. Możliwość ukazania tego typu zależności następuje w wyniku manipulowania przez badacza zmiennymi kontrolowanymi (niezależnymi) w celu określenia ich wpływu na zmienne jedynie rejestrowane w badaniach – niekontrolowane (zależne). Jeśli nie zaznacza się wpływ zmiennych niezależnych na zależne, to można wnioskować o powiązaniach przyczynowo-skutkowych między testowanymi zmiennymi zależnymi¹⁴. Ważną zaletą modelu eksperymentalnego jest również to, że czynniki uwzględniane w analizach mogą bazować na różnych teoriach czy mechanizmach rozpatrywanego zjawiska, ponieważ narzędzia statystyczne dostosowane do tego modelu pozwalają na określenie zależności przyczynowo-skutkowej w przypadku różnego charakteru testowanych zmiennych¹⁵.

¹² R. Krueger, P. Schmutte, A. Caspi, T. Moffitt, K. Campbell, P. Silva. *Personality traits are linked to crime among men and women: Evidence from a birth cohort*. „Journal of Abnormal Psychology” 1994 t. 103 s. 328-338; H. Steadman, E. Silver, J. Monahan, P. Appelbaum, P. Robbins, E. Mulvey. *A classification tree approach to the development of actuarial violence risk assessment tools*. „Law and Human Behavior” 2000 nr 24 s. 93; E. Dow, C. Jones, J. Mott. *An Empirical Modeling Approach to Recidivism Classification*. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 2 s. 241-243; Świtka. *Typ kryminalny* s. 15-16.

¹³ J. Chaiken, M. Chaiken, W. Rhodes. *Predicting violent behavior and classifying violent offenders*. W: *Understanding and preventing violence*. Red. A. Reiss, J. Roth. Washington National Academy Press 1993 s. 217-295; K. Auerhahn. *Selective incapacitation and the problem of prediction*. „Criminology” 1999 nr 37 s. 703-734; E. Silver, W. Smith, S. Banks. *Constructing actuarial devices for predicting recidivism: A comparison of methods*. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 27 s. 761-762.

¹⁴ J. Górniak, J. Machnicki. *Pierwsze kroki w analizie danych. SPSS PL for Windows*. Kraków SPSS Polska 2000 s. 100-101.

¹⁵ J. Swets, R. Dawes, J. Monahan. *Psychological science can improve diagnostic decisions*. „Psychological Science in the Public Interest” 2000 nr 1 s. 1-26.

2.1. Zmienne kontrolowane

W prowadzonych analizach wyodrębniono trzy rodzaje zmiennych niezależnych (kontrolowanych):

- 1) miejsce pobytu osób karanych – przebywanie w warunkach więziennych lub wolnościowych,
- 2) powrotność do przestępstwa – jednokrotne lub wielokrotne odbywanie kary pozbawienia wolności,
- 3) rodzaj przestępstwa – popełnienie czynu o charakterze agresywnym lub dopuszczenie się czynu nieagresywnego.

Ze względu na wymienione zmienne niezależne do badań zakwalifikowano 296 osób, które zostały podzielone na 8 grup. Kryteria kwalifikacyjne zostały przedstawione w tabeli 21.

Tabela 21. Podział osób zakwalifikowanych do badań ze względu na kryteria zmiennych niezależnych

Osoby uczestniczące w badaniach:	Miejsce pobytu		Powrotność do przestępstwa		Rodzaj popełnionego przestępstwa	
	Warunki więzienne	Warunki wolnościowe	Jednokrotna kara izolacyjna	Wielokrotne kary izolacyjne	Przestępstwa agresywne	Przestępstwa nieagresywne
Grupa I (N=40)	+	-	-	+	+	-
Grupa II (N=40)	+	-	-	+	-	+
Grupa III (N=40)	+	-	+	-	+	-
Grupa IV (N=40)	+	-	+	-	-	+
Grupa V (N=35)	-	+	-	+	+	-
Grupa VI (N=35)	-	+	-	+	-	+
Grupa VII (N=33)	-	+	+	-	+	-
Grupa VIII (N=33)	-	+	+	-	-	+

Przyjęty podział osób karanych ma głębokie uzasadnienie kryminologiczne z uwagi na czynniki ryzyka przestępczości powrotnej. Pierwsze kryterium – miejsce pobytu – klasyfikuje badanych na grupy, które aktualnie uczestniczą w realizacji poprawczych celów zastosowanej sankcji (skazani przebywający w zakładach karnych), i na te, które już zakończyły realizację poprawczych celów kary (byli więźniowie)¹⁶. Do zbiorowości byłych więźniów zakwalifikowano tylko takie osoby, u których minęły co najmniej 2 lata od zakończenia wykonywania ostatniej izolacji. Przyjęcie tego kryterium jest uzasadnione wynikami badań, w których stwierdzono, że okres do 2 lat od opuszczenia zakładu karnego jest związany z wysokim prawdopodobieństwem recydywy, natomiast dłuższy czas pobytu poza więzieniem może świadczyć o zrealizowaniu poprawczych celów kary pozbawienia wolności ze względu na istotnie niższe ryzyko popełniania ponownego przestępstwa¹⁷.

¹⁶ Clements, jw. s. 123.

¹⁷ P. Dynia, H. Sung. *The Safety and Effectiveness of Diverting Felony Drug Offenders to Residential Treatment as Measured by Recidivism*. „Criminal Justice Policy Review” 2000 nr 4 s. 307; Dow i in., jw. s. 230.

Wyodrębnienie grup badanych ze względu na drugą zmienną niezależną jest uzasadnione tym, że prawdopodobieństwo recydywy jest silnie związane z uprzednią karalnością – u osób jednokrotnie odbywających sankcje izolacyjne ryzyko kolejnego przestępstwa kształtuje się na średnim poziomie, ale wzrasta ono bardzo szybko przy kolejnych pobytach w zakładzie karnym. Dlatego sugeruje się, aby w badaniach kryminologicznych recydywiści penitencjarni byli traktowani jako oddzielna grupa¹⁸.

Trzecie kryterium podziału osób badanych wynika z prawidłowości ustalonych w badaniach empirycznych, że czyny agresywne w stosunku do nieagresywnych stanowią istotnie silniejszy czynnik ryzyka powrotności do przestępstwa¹⁹.

2.2. Zmienne niekontrolowane

Do wskaźników, które były jedynie rejestrowane w przeprowadzonych studiach empirycznych (zamiennie zależne), należały pomiary:

- 1) skuteczności kary pozbawienia wolności,
- 2) cech o charakterze wrodzonym,
- 3) wymiarów osobowości wynikających ze wzmocnień społecznych,
- 4) czynników osobowości związanych z motywacją intencjonalną.

Ad 1) **Pomiar skuteczności kary pozbawienia wolności.** Jako wskaźniki efektywności sankcji izolacyjnych potraktowano zdolności przystosowawcze osoby – zmienną psychologiczną, która odzwierciedla procesy intrapsychiczne i interpersonalne²⁰. Przyjęcie takich wskaźników bazuje na subiektywnej ocenie przystosowania społecznego, obejmującej wartościowanie własnej egzystencji, nasilenie doświadczanych problemów, zdolności opanowania różnorodnych źródeł napięcia psychicznego, czyli zmiennych tworzących potencjał poprawy moralnej²¹.

Zasadność wyodrębnienia psychologicznych wskaźników skuteczności kar izolacyjnych wynika z założenia, potwierdzonego wynikami studiów empirycznych, że harmonijne funkcjonowanie człowieka w wymiarze intrapsychicznym i interperso-

¹⁸ M. Tonry. *Unthought thoughts. The influence of changing sensibilities on penal policies.* „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 178; M. Vigorita. *Prior Offense Type and the Probability of Incarceration. The Importance of Current Offense Type and Sentencing Jurisdiction.* „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2001 nr 2 s. 167.

¹⁹ A. Caspi, T. Moffitt, P. Silva, M. Stouthamer-Loeber, R. Krueger, P. Schmutte. *Are some people crime-prone? Replications of the personality-crime relationship across countries, genders, races, and methods.* „Criminology” 1994 t. 32 s. 163-195; Vigorita, jw. s. 180; Krueger i in., jw. s. 328-338.

²⁰ A. Jaworowska, A. Matczak. *Test Niedokończonych Zdań Rottera (RISB).* Podręcznik. Warszawa PTP 1998 s. 9.

²¹ B. Malak. *Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji).* W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej.* Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 114-115; L. Pytka. *Resocjalizacja – anachronizm, utopia czy nowe wyzwanie socjopedagogiczne?* W: *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka.* Red. B. Urban. Kraków Wyd. UJ 2001 s. 225-226; H. Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu.* W: *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby.* Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 88.

nalnym minimalizuje ryzyko zachowań przestępczych²². Jako wskaźniki efektów wykonywania kary pozbawienia wolności posłużyły wyniki w Teście Niedokończonych Zdań (RISB) J. Rottera²³.

Ad 2) **Pomiar cech o charakterze wrodzonym.** W badaniach czynników wrodzonych wykorzystano wymiary o uniwersalnym i niezmiennym charakterze, wyodrębnione w założeniach teoretycznych „Wielkiej Piątki” – neurotyczność, ekstrawersję, otwartość na doświadczenie, sumiennność i ugodowość. Ocena nasilenia wymienionych zmiennych została oparta na wynikach w Inwentarzu Osobowości NEO-FFI P. Costy i R. McCrae²⁴.

Ad 3) **Pomiar wymiarów osobowości wynikających ze wzmocnień społecznych.** Do analizy tego rodzaju czynników osobowości wykorzystano dwa rodzaje zmiennych – poczucie wsparcia społecznego i poczucie spostrzegania społecznego.

Ocena doświadczanego wsparcia interpersonalnego została dokonana zarówno w aspekcie czasowym, jak i sytuacyjnym:

- w minionych, aktualnych i przewidywanych sytuacjach trudnych,
- w przeszłym, teraźniejszym i przyszłym osiągnięciu sukcesów.

Analiza wymienionych czynników została przeprowadzona na podstawie Kwestionariusza Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej. Natomiast poczucie spostrzegania społecznego zostało przeanalizowane na podstawie wyników uzyskanych w Interpersonalnych Skalach Przymiotnikowych IAS-R J. Wigginsa²⁵. Lista przymiotników dostarczyła odpowiedzi na pytanie: „Jak często inni ludzie oceniają Ciebie w sposób opisany przez dane słowo?”.

Ad 4) **Pomiar czynników osobowości związanych z motywacją intencjonalną.** Badanie tej sfery funkcjonowania psychicznego polegało na testowaniu wyników w zakresie następujących zmiennych:

- nasilenia trudności w procesie wartościowania – w tym celu został zastosowany Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia²⁶;
- spostrzegania sytuacji trudnych w minionej, aktualnej i przyszłej perspektywie czasowej – badania tej zmiennej dokonano za pomocą Kwestionariusza Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej;
- kompetencji w radzeniu sobie z problemami – czynnik ten został przeanalizowany w dwojaki sposób: a) poprzez rodzaj stosowanych stylów zaradczych w sytuacjach stresowych mierzonych za pomocą Kwestionariusza

²² K. Dąbrowski. *Co to jest zdrowie psychiczne? W: Zdrowie psychiczne.* Red. K. Dąbrowski. Warszawa PWN 1979 s. 23-25; L. Pytko. *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne.* Warszawa Wyd. WSPS 1991 s. 93-95; C. Cekiera. *Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych. Metody – programy – modele – ośrodki – zakłady – wspólnoty.* Lublin TN KUL 1993 s. 262.

²³ Jaworowska, Matczak, jw.

²⁴ B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska. *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae (adaptacja polska). Podręcznik.* Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 1998 s. 21.

²⁵ J. Wiggins. *Interpersonalne Skale Przymiotnikowe IAS-R (Interpersonal Adjective Scales).* Lublin Katedra Różnic Indywidualnych KUL 2000 (mps).

²⁶ P. Oleś. *Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu. Podręcznik.* Warszawa PTP 1988.

Radzenia Sobie ze Stresem N. Endlera i J. Parkera²⁷, b) poprzez nasilenie używania substancji psychoaktywnych jako destruktywnego sposobu radzenia sobie ze stresem – do badania tego aspektu kompetencji zaradczych wykorzystano Kwestionariusz MAP J. Marsdena²⁸;

- poczucia własnej skuteczności – pomiar tej zmiennej został dokonany za pomocą spostrzegania minionych, aktualnych i przyszłych sukcesów (w badaniach wykorzystano Kwestionariusz Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej);
- poczucia koherencji związanego z doświadczaniem zrozumiałości napływających bodźców, dostępności zasobów zaradczych w sytuacjach trudnych i sensowności podejmowanego wysiłku – do oceny tego wymiaru osobowości wykorzystano Kwestionariusz Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego²⁹.

Weryfikacja postawionych hipotez badawczych polegała na analizie zależności między testowanymi czynnikami osobowości a poziomem przystosowania karanych przestępców (zmiennie niekontrolowane) w trzech niezależnych płaszczyznach (zmiennie kontrolowane):

1) miejsca pobytu osób karanych – porównanie wyników byłych i aktualnych więźniów,

2) powrotności do przestępstwa – analizy uwzględniające wyniki przestępców jednokrotnie karanych i recydywistów penitencjarnych,

3) rodzaju popełnionego przestępstwa – porównanie prawidłowości występujących u sprawców przestępstw nieagresywnych i osób karanych za czyny o charakterze agresywnym.

W rozdziale VI przedstawiono wyniki dotyczące osobowościowych uwarunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście miejsca pobytu osób karanych, w rozdziale VII – w aspekcie powrotności do przestępstwa, a w rozdziale VIII – w odniesieniu do rodzaju popełnionego czynu.

Jako osobowościowe predyktory pozytywnych efektów sankcji izolacyjnych potraktowano tylko takie czynniki podmiotowe, które determinują potencjał przystosowawczy osób karanych niezależnie od miejsca pobytu, ilości odbywanych kar pozbawienia wolności i rodzaju popełnionego przestępstwa.

²⁷ J. Strelau, A. Jaworowska, K. Wrześniewski, P. Szczepaniak. *Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych CISS. Podręcznik*. Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 2005.

²⁸ J. Marsden, G. Gossop, D. Stewart, M. Farrell, P. Lehmann, C. Edwards, J. Strang. *The Maudsley Addiction Profile (MAP): A brief instrument for assessing treatment outcome*. „Addiction” 1998 nr 12 s. 1857-1867.

²⁹ A. Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa Fundacja IPN 1995.

3. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH OSÓB

3.1. Dobór grupy

Ze względu na pierwszą kontrolowaną zmienną – miejsce pobytu osób karanych – prowadzone badania miały dwojaki charakter. Pierwszy sposób polegał na dotarciu do skazanych mężczyzn, którzy byli w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Badania prowadzono w trzech jednostkach penitencjarnych na terenie Lubelskiego Inspektoratu Służby Więziennej:

- w zakładzie karnym zamkniętym, przeznaczonym dla mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy, w Zamościu,
- w jednostce typu zamkniętego, przeznaczonej dla mężczyzn pierwszy raz skazanych i dla recydywistów penitencjarnych, w Chełmie,
- w zakładzie karnym typu zamkniętego i półotwartego dla recydywistów penitencjarnych we Włodawie.

W wymienionych instytucjach penitencjarnych autorka przeprowadziła badania osobiście w 2005 r. Uczestniczące w nich osoby były wyselekcjonowane na podstawie dokumentacji zgromadzonej w zakładzie karnym, w której brano pod uwagę liczbę uprzednio odbywanych kar pozbawienia wolności oraz rodzaj popełnionych przestępstw. Wypełnianie kwestionariuszy przez badanych odbywało się w kilkuosobowych grupach, po uprzednim wyjaśnieniu celu prowadzonych analiz i sposobu udzielania odpowiedzi w poszczególnych metodach. Czas udzielania pisemnych odpowiedzi przez uczestników wahał się w granicach 1-3 godziny. Do analiz empirycznych zakwalifikowano 160 mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności, którzy ze względu na kryteria zmiennych kontrolowanych w badaniach – miejsce pobytu, powrotność do przestępstwa, rodzaj popełnionego czynu – zostali podzieleni na cztery grupy:

Grupa I (N=40): więźniowie, recydywiści penitencjarni, sprawcy czynów agresywnych;

Grupa II (N=40): więźniowie, recydywiści penitencjarni, sprawcy czynów nieagresywnych;

Grupa III (N=40): więźniowie pierwszy raz karani, sprawcy czynu agresywnego;

Grupa IV (N=40): więźniowie pierwszy raz karani, sprawcy czynu nieagresywnego.

Drugi sposób prowadzenia badań, przeprowadzonych również w 2005 r. na terenie całej Polski, dotyczył mężczyzn, w stosunku do których zakończono wykonywanie sankcji izolacyjnych. Część z nich była nadzorowana bezpośrednio przez autorkę, a część – przez kuratorów sądowych, księży, członków ruchu AA i pracowników socjalnych, którzy zostali poinstruowani odnośnie do sposobu wypełniania kwestionariuszy. Pośredni nadzór nad udzielaniem odpowiedzi przez uczestników wynikał przede wszystkim z tego, że osoby badane chciały zachować anonimowość. Kwalifikowanie do grup byłych więźniów przez kuratorów sądowych i pracowników socjalnych odbywało się na podstawie dokumentacji sądowej lub zapisów prowadzonych przez instytucje pomocy społecznej. Natomiast selekcja dokonywana przez księży i członków ruchu AA wynikała ze znajomości historii życia osób ba-

danych. Wypełnianie kwestionariuszy przez uczestników miało indywidualny charakter i odbywało się w obecności osoby nadzorującej; ponadto było poprzedzone informacją odnośnie do celu prowadzonych analiz i sposobu wypełniania ankiet. Badania przeprowadzone w warunkach wolnościowych służyły wyselekcjonowaniu 136 osób uprzednio karanych, które ze względu na kryteria zmiennych kontrolowanych – miejsce pobytu, powrotność do przestępstwa i rodzaj popełnionego czynu – zostały zakwalifikowane do następujących grup:

Grupa V (N=35): byli więźniowie, recydywiści penitencjarni, sprawcy czynów agresywnych;

Grupa VI (N=35): byli więźniowie, recydywiści penitencjarni, sprawcy czynów nieagresywnych;

Grupa VII (N=33): byli więźniowie jeden raz karani, sprawcy czynu agresywnego;

Grupa VIII (N=33): byli więźniowie jeden raz karani, sprawcy czynu nieagresywnego.

3.2. Opis badanych wynikający z kryteriów zmiennych kontrolowanych

Okres od zakończenia wykonywania sankcji izolacyjnych w stosunku do grup byłych więźniów (kryterium pierwszej kontrolowanej zmiennej) zaprezentowano w tabeli 22., powrotność do przestępstwa (wskaźniki drugiej kontrolowanej zmiennej) ukazano w tabeli 23., a rodzaj popełnionego czynu karalnego (warunki trzeciej kontrolowanej zmiennej) przedstawiono w tabeli 24. i 25.

Zasokres od zakończenia wykonywania ostatniej sankcji izolacyjnej u byłych więźniów

Tabela 22. Charakterystyka byłych więźniów pod względem czasu od zakończenia wykonywania ostatniej kary pozbawienia wolności (N=136)

Osoby badane (N=136)	Czas od ostatniego zakończenia wykonywania kary pozbawienia wolności u byłych więźniów									
	Od 2 do 3 lat		>3 do 5 lat		>5 do 10 lat		>10 lat		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grupa V	7	20,0	13	37,1	8	22,9	7	20,0	35	100
Grupa VI	10	28,6	11	31,5	5	14,3	9	25,6	35	100
Grupa VII	7	21,2	13	39,4	4	12,1	9	27,3	33	100
Grupa VIII	9	27,3	10	30,3	7	21,2	7	21,2	33	100
Ogółem	33	24,3	47	34,6	24	17,6	32	23,5	136	100

Do badań w grupie byłych więźniów zakwalifikowano tylko takie osoby, które przebywały co najmniej dwa lata w warunkach wolnościowych od zakończenia wykonywania ostatniej kary izolacyjnej. Nie zastosowano górnej granicy czasu przebywania w warunkach wolnościowych ze względu na założenie, że dłuższa remisja zmniejsza prawdopodobieństwo powrotności do przestępstwa. Czasokres pobytu na wolności w całej grupie byłych więźniów rozkłada się w miarę proporcjonalnie – minimalny czas remisji (2 lata) występuje u ok. 1/4 badanych (24,3%), u ponad 1/3 tej grupy (34,6%) okres ten wahał się między 3 a 5 latami, ok. 1/5 uczestników (17,6%) przebywała na wolności od 5 do 10 lat, a u ok. 1/4 badanych (23,5%) – remisja wynosiła ponad 10 lat.

Liczba odbytych (odbywanych) sankcji izolacyjnych

Tabela 23. Charakterystyka badanych osób (N=296) pod względem liczby odbytych lub odbywanych kar pozbawienia wolności (w przypadku skazanych pierwszy raz przebywających w zakładzie karnym)

Osoby badane (N=296)	Liczba odbytych kar pozbawienia wolności*									
	Jeden pobyt		Dwa pobyty		Trzy pobyty		Więcej niż trzy pobyty		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grupa I	0	0	11	27,5	11	27,5	18	45,0	40	100
Grupa II	0	0	15	37,5	14	35,0	11	27,5	40	100
Grupa III	40	100	0	0	0	0	0	0	40	100
Grupa IV	40	100	0	0	0	0	0	0	40	100
Grupa V	0	0	18	51,4	6	17,1	11	31,4	35	100
Grupa VI	0	0	10	28,6	11	31,4	14	40,0	35	100
Grupa VII	33	100	0	0	0	0	0	0	33	100
Grupa VIII	33	100	0	0	0	0	0	0	33	100
Ogółem	146	49,4	54	18,2	42	14,2	54	18,2	296	100

* U skazanych przebywających w więzieniu liczba sankcji izolacyjnych została policzona łącznie z aktualnie odbywaną karą pozbawienia wolności

Połowa badanej grupy (49,4%) to osoby jednokrotnie izolowane. Część z nich była w trakcie odbywania kary (grupy: III i IV), a część – odbywała ją w przeszłości (VII i VIII). Natomiast druga połowa uczestników prowadzonych analiz (50,6%) to osoby wielokrotnie karane, które albo przebywały w zakładzie karnym (I i II), albo egzystowały w warunkach wolnościowych po zakończeniu wykonywania ostatniej sankcji izolacyjnej (V i VI). Liczba odbywanych kar pozbawienia wolności wśród recydywistów penitencjarnych miała proporcjonalny charakter: 18,2% badanych – dwie, 14,2% – trzy, a 18,2% – więcej niż trzy sankcje izolacyjne.

Rodzaj popełnionych przestępstw agresywnych

Tabela 24. Charakterystyka badanych osób ze względu na rodzaj karanych przestępstw agresywnych (N=148)

Osoby badane (N=148)	Rodzaje przestępstw agresywnych popełnionych przez osoby badane									
	Rozbój		Pobicie		Pobicie ze skutkiem śmiertelnym		Zabójstwo		Znęcanie fizyczne nad członkami rodziny	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grupa I (N=40)	29	72,5	12	30,0	5	12,5	3	7,5	3	7,5
Grupa III (N=40)	12	30,0	10	25,0	4	10,0	3	7,5	11	27,5
Grupa V (N=35)	25	71,4	18	51,4	2	5,7	1	2,8	1	2,8
Grupa VII (N=33)	8	24,4	21	63,5	0	0	0	0	4	12,1
Ogółem (N=148)	74	50,0	61	41,2	11	7,4	7	4,7	19	12,3

*Odsetki w całej grupie oraz w grupach I i V nie sumują się do 100 % ze względu na różnego rodzaju przestępstwa agresywne, za które były skazywane osoby wielokrotnie odbywające karę pozbawienia wolności.

Wśród osób popełniających przestępstwa o charakterze agresywnym dominują sprawcy rozbójców (50%) i pobic (41,2%), w tym również pobic ze skutkiem śmiertelnym (7,4%). Niewielki odsetek badanych to osoby karane za przemoc fizyczną nad członkami rodziny (12,3%) i za zabójstwa (4,7%). Różnice między grupami

osób popełniających przestępstwa agresywne polegają przede wszystkim na tym, że wśród wielokrotnie karnych dominują sprawcy rozbojów (grupa I – 72,5%; V – 71,4%), a wśród przestępców jednokrotnie karanych – sprawcy pobicia (VII – 63,5%) i przemocy wobec najbliższych członków rodziny (III – 27,5%).

Rodzaj popełnionych przestępstw nieagresywnych

Tabela 25. Charakterystyka badanych osób ze względu na rodzaj karanych przestępstw nieagresywnych (N=148)

Osoby badane (N=148)	Rodzaje przestępstw nieagresywnych popełnionych przez osoby badane									
	Kradzież		Włamanie		Oszustwo		Paserstwo		Przestępstwo gospodarcze	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grupa II (N=40)	32	80,0	24	60,0	4	10,0	3	7,5	2	5,0
Grupa IV (N=40)	13	32,5	13	32,5	12	30,0	0	0	2	5,0
Grupa VI (N=35)	25	71,4	15	42,8	7	20,0	3	8,6	0	0
Grupa VIII (N=33)	14	42,4	10	30,4	8	24,2	0	0	1	3,0
Ogółem (N=148)	84	56,6	62	41,9	31	20,9	6	4,0	5	3,4

*Odsetki w całej grupie oraz w grupach II i VI nie sumują się do 100 % ze względu na różnego rodzaju przestępstwa nieagresywne, za które były skazywane osoby wielokrotnie odbywające karę pozbawienia wolności

W grupach wyselekcjonowanych ze względu na przestępstwa o charakterze nieagresywnym dominują sprawcy kradzieży (56,6%) i włamań (41,9%), mniejszy odsetek badanych to jednostki karane za oszustwa (20,9%), paserstwo (4%) i przestępstwa gospodarcze (3,4%). Różnice między porównywanymi kategoriami skazanych zaznaczają się w tym, że wśród recydywistów penitencjarnych dominują przestępstwa w postaci kradzieży (grupa I – 80%, VI – 71,4%). Natomiast wśród osób jednokrotnie skazanych w podobnym nasileniu występują różne czyny karalne o nieagresywnym charakterze.

3.3. Socjodemograficzna charakterystyka badanych

Poniżej został przedstawiony opis wszystkich uczestników badań pod względem wieku (tabela 26.), stanu cywilnego (tabela 27.), miejsca zamieszkania (tabela 28.), wykształcenia (tabela 29.), statusu związanego z nauką/pracą (tabela 30.).

Wiek osób badanych

Na podstawie informacji zawartych w tabeli można stwierdzić, że średnia wieku w całej populacji badanych wynosi ok. 36 lat. Młodszy uczestnicy prowadzonych analiz znajdowali się w grupach więziennych, a starsi – w wolnościowych. Najmłodsze osoby znajdowały się w grupie aktualnych więźniów pierwszy raz karanych popełniających przestępstwa nieagresywne (grupa IV: M=31,32), a najstarsze – w gronie byłych więźniów wielokrotnie karanych (V: M=40,43; VI: M=43,08).

Tabela 26. Charakterystyka osób badanych pod względem wieku (N=296)

Osoby badane (N=296)	Wiek	
	M	s
Grupa I (N=40)	35,41	8,98
Grupa II (N=40)	32,05	8,02
Grupa III (N=40)	33,37	10,84
Grupa IV (N=40)	31,32	8,16
Grupa V (N=35)	40,43	10,65
Grupa VI (N=35)	43,08	9,29
Grupa VII (N=33)	39,61	10,31
Grupa VIII (N=33)	38,40	9,69
Ogółem (N=296)	36,30	10,37

Stan cywilny

Tabela 27. Charakterystyka badanych osób pod względem stanu cywilnego (N=296)

Osoby badane (N=296)	Stan cywilny									
	Kawaler		Żonaty		Rozwiedziony		Wdowiec		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grupa I (N=40)	19	47,5	5	12,5	14	35,0	2	5,0	40	100
Grupa II (N=40)	26	65,0	7	17,5	7	17,5	0	0	40	100
Grupa III (N=40)	21	52,5	7	17,5	9	22,5	3	7,5	40	100
Grupa IV (N=40)	27	67,5	10	25,0	3	7,5	0	0	40	100
Grupa V (N=35)	10	28,6	10	28,6	13	37,1	2	5,7	35	100
Grupa VI (N=35)	12	34,3	10	28,6	12	34,3	1	2,9	35	100
Grupa VII (N=33)	9	27,3	16	48,5	8	24,2	0	0	33	100
Grupa VIII (N=33)	8	24,2	16	48,5	8	24,2	1	3,0	33	100
Ogółem (N=296)	132	44,6	81	27,4	74	25,0	9	3,0	296	100

W analizowanej grupie ok. 3/4 mężczyzn posiada status osoby samotnej – 44,6% badanych nigdy nie zawarło małżeństwa, 25% – to rozwiedzeni, a 3% – wdowcy. Tylko ok. 1/4 uczestników prowadzonych analiz (27,4%) funkcjonuje w związku małżeńskim.

Największe odstępstwa od średniego rozkładu wyników związanych ze stanem cywilnym występują w grupie II (więźniowie, recydywiści penitencjarni, sprawcy czynów nieagresywnych) i IV (więźniowie pierwszy raz karani, sprawcy czynu nieagresywnego), gdzie zaznacza się największy odsetek kawalerów (w grupie II – 65%, a w IV – 67,5%). Przedstawione odstępstwo może być związane z faktem, że w wymienionych zbiorowościach znajdują się najmłodsze osoby.

Wśród byłych więźniów jednokrotnie karanych zarówno za przestępstwa agresywne (grupa VII), jak i za czyny o charakterze nieagresywnym (VIII) występuje największy odsetek mężczyzn pozostających w związkach małżeńskich – po 48,5%. Natomiast wśród recydywistów penitencjarnych, zarówno w warunkach więzennych jak i wolnościowych, zaznacza się wysoki odsetek osób rozwiedzionych (grupa I – 35,0%; V – 37,5%; VI – 34,3%). Przedstawione prawidłowości sugerują, że osoby jednokrotnie karane częściej pozostają w związkach małżeńskich, natomiast w przypadku wielokrotnie karanych częściej dochodzi do rozpadu małżeństwa.

Miejsce zamieszkania

Tabela 28. Charakterystyka badanych osób pod względem miejsca zamieszkania (N=296)

Osoby badane (N=296)	Miejsce zamieszkania									
	Wieś		Małe miasto		Średnie miasto		Duże miasto		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grupa I (N=40)	10	25,0	10	25,0	6	15,0	14	35,0	40	100
Grupa II (N=40)	12	30,0	6	15,0	14	35,0	8	20,0	40	100
Grupa III (N=40)	18	45,0	9	22,5	9	22,5	4	10,0	40	100
Grupa IV (N=40)	6	15,0	11	27,5	15	37,5	8	20,0	40	100
Grupa V (N=35)	8	22,9	7	20,0	11	31,4	9	25,7	35	100
Grupa VI (N=35)	5	14,3	7	20,0	12	34,3	11	31,4	35	100
Grupa VII (N=33)	5	15,2	9	27,3	11	33,3	8	24,2	33	100
Grupa VIII (N=33)	8	24,2	8	24,2	11	33,3	6	18,2	33	100
Ogółem (N=296)	72	24,3	67	22,6	89	30,1	68	23,0	296	100

W całej grupie osób zakwalifikowanych do badań występuje proporcjonalne zróżnicowanie pod względem miejsca zamieszkania – na wsi zamieszkuje 24,3%, w małym mieście – 22,6%, w średnim mieście – 30,1%, a w dużym mieście – 23% badanych. Najbardziej istotne różnice między porównywanymi grupami polegają na tym, że ze wsi pochodzi największy odsetek osób pierwszy raz karanych za przestępstwa agresywne (grupa III – 45%), a z dużego miasta – największa liczba recydywistów aktualnie przebywających w zakładzie karnym (I – 35,0%) i byłych więźniów, którzy odbywali kary za przestępstwa nieagresywne (VI – 31,4%).

Wykształcenie

Tabela 29. Charakterystyka badanych osób pod względem wykształcenia (N=296)

Osoby badane (N=296)	Wykształcenie									
	Podstawowe		Zawodowe		Średnie		Wyższe		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grupa I (N=40)	13	32,5	20	50	7	17,5	0	0	40	100
Grupa II (N=40)	14	35,0	19	47,5	7	17,5	0	0	40	100
Grupa III (N=40)	23	57,5	10	25,0	7	17,5	0	0	40	100
Grupa IV (N=40)	13	32,5	20	50,0	6	15,0	1	2,5	40	100
Grupa V (N=35)	13	37,1	14	40,0	8	22,9	0	0	35	100
Grupa VI (N=35)	9	25,7	17	48,6	9	25,8	0	0	35	100
Grupa VII (N=33)	7	21,2	16	48,5	9	27,2	1	3,0	33	100
Grupa VIII (N=33)	7	21,2	10	30,3	15	45,5	1	3,0	33	100
Ogółem (N=296)	99	33,4	126	42,6	68	23,0	3	1,0	296	100

Analiza informacji dotyczących uczestników badań wskazuje na dość niski poziom ich edukacji. W całej grupie najwyższy odsetek osób charakteryzuje się wykształceniem zawodowym – 42,6%, następnie podstawowym – 33,4% i średnim – 23%, jedynie 1% uczestników prowadzonych analiz posiada ukończone studia. Na uwagę zasługuje fakt, że osoby przebywające w zakładach karnych posiadają niższy poziom wykształcenia w stosunku do byłych więźniów. Świadczy o tym

zarówno większa liczba aktualnych więźniów z poziomem wykształcenia podstawowego, jak również mniejsze odsetki osób z wykształceniem średnim i wyższym w grupach więziennych.

Status zawiązany z nauką/pracą

Tabela 30. Charakterystyka badanych osób pod względem statusu związanego z nauką/pracą (N=296)

Osoby badane (N=296)	Status zawiązany z nauką/pracą											
	Nauka		Stała praca		Dorywcza praca		Status bezrobotnego		Renta		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grupa I (N=40)	3	7,5	10	25,0	10	25,0	14	35,0	3	7,5	40	100
Grupa II (N=40)	2	5,0	7	17,5	18	45,0	12	30,0	1	2,5	40	100
Grupa III (N=40)	5	12,5	9	22,5	11	27,5	13	32,5	2	5,0	40	100
Grupa IV (N=40)	2	5,0	9	22,5	14	35,0	10	25,0	5	12,5	40	100
Grupa V (N=35)	0	0	7	20,0	9	25,7	12	34,3	7	20,0	35	100
Grupa VI (N=35)	0	0	10	28,6	9	25,7	8	22,9	8	22,8	35	100
Grupa VII (N=33)	0	0	11	33,3	8	24,2	11	33,3	3	9,1	33	100
Grupa VIII (N=33)	1	3,0	7	21,2	11	33,3	10	30,3	4	12,1	33	100
Ogółem (N=296)	13	4,4	70	23,6	90	30,4	90	30,4	33	11,2	296	100

Informacje przedstawione w tabeli stanowią podstawę do stwierdzenia, że ponad 60% osób zakwalifikowanych do uczestnictwa w analizach empirycznych charakteryzuje się brakiem stabilności zawodowej – 30,4% pracuje w sposób dorywczy, a 30,4% posiada status bezrobotnego. Stałe zatrudnienie zaznacza się u ok. 1/4 badanych (23,6%). Pozostałe osoby korzystają z renty (11,2%).

Największy odsetek badanych, otrzymujących zasiłek rentowy, występuje w populacji byłych więźniów, którzy wielokrotnie odbywali kary izolacyjne (VI – 22,8%; V – 20%). Prawdopodobnie tego typu wynika najprawdopodobniej z faktu, że w tych grupach znajdują się najstarsi uczestnicy badań.

Należy również zwrócić uwagę na status badanych wynikający z pobierania nauki. Osoby uczące się to przede wszystkim skazani odbywający kary izolacyjne. Ich największy odsetek znajduje się w grupie III (więźniowie pierwszy raz karani, sprawcy czynu agresywnego), którą cechuje najniższy poziom wykształcenia.

4. OPIS ZASTOSOWANYCH METOD POMIARU PSYCHOLOGICZNEGO

Dobór narzędzi wykorzystanych do analizy podmiotowych uwarunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności wynikał z postulatów formułowanych na gruncie literatury kryminologicznej. Pierwszy z nich sugeruje, aby prognozowanie kryminologiczne nie ograniczało się do opisu negatywnych właściwości przestępcy, ale było skoncentrowane na takich cechach osobowości, na których można oprzeć

procesy resocjalizacji i readaptacji społecznej³⁰. Drugi postulat dotyczy tego, aby wiedza w zakresie podmiotowych czynników ryzyka powrotności do przestępstwa uwzględniała różne koncepcje osobowości, co w konsekwencji prowadzi do stosowania wielu metod pomiaru³¹. Trzeci postulat jest związany z tym, aby psychologiczne narzędzia pomiaru charakteryzowały się wysokimi wskaźnikami trafności i rzetelności³².

4.1. Test Niedokończonych Zdań – RISB J. Rottera

Metoda Niedokończonych Zdań Rottera – RISB (*Rotter Incomplete Sentences Blank*) stanowi narzędzie określające poziom przystosowania osoby. Podstawą polskiej adaptacji testu było drugie wydanie RISB z 1992 r.³³ Narzędzie posiada walory technik projekcyjnych – swobodny charakter wypowiedzi, duży stopień ukrycia celu prowadzonych analiz, ewentualność tworzenia nowych trzonów w zależności od specyficznych celów badawczych i zalety metod obiektywnych – łatwość i rzetelność oceny oraz możliwość porównywania odpowiedzi różnych osób i prowadzenia badań grupowych³⁴.

Instrukcja wymaga, aby ankietowany dopisał dalszy ciąg do podanych mu słów początkowych (trzonu zdania). Zakłada się, że udzielone odpowiedzi odzwierciedlają pragnienia, dążenia, lęki i postawy osoby badanej³⁵. Wnioskowanie o poziomie jej przystosowania odbywa się na podstawie uzupełniania 40 trzonów zdań, które dotyczą dominującego samopoczucia, postaw wobec przeszłości i przyszłości, preferencji wartości i celów, nasilenia problemów psychicznych oraz stosunku do pracy, innych ludzi i do siebie³⁶.

Ze względu na cel badań i możliwość tworzenia nowych trzonów metodę uzupełniono 7 dodatkowymi zdaniami niedokończonymi – 2 z nich dotyczyły preferencji wartości („Najbardziej cenię...”; „Moją największą radością...”), natomiast 5 trzonów miało na celu ustalenie stosunku osób badanych do norm prawa karnego („Przestępstwo...”; „Recydywa...”; „Karanie...”; „Kara pozbawienia wolności...”; „Więzienie...”).

Pomimo to, że RISB jest metodą projekcyjną, to jednak posiada system obiektywnej oceny udzielanych odpowiedzi, dzięki któremu można policzyć wskaźnik ogólnego przystosowania jednostki. W tym celu należy każde zdanie zaklasyfi-

³⁰ A. Lewicki, L. Paryzek, B. Waligóra. *Podstawy psychologii penitencjarnej*. W: *Psychologia kliniczna*. Red. A. Lewicki. Warszawa PWN 1974 s. 448-450; Cz. Czapów. *Wychowanie resocjalizacyjne*. Warszawa PWN 1978 s. 320-324; S. Górski. *Metodyka resocjalizacji*. Warszawa Wyd. Zw. Zawod. 1985 s. 121-125; H. Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk Arche 2003 s. 229-230; Pytka. *Resocjalizacja – anachronizm* s. 223.

³¹ E. Milewska. *Diagnoza psychologiczna w procesie karnym*. W: *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii*. Red. K. Ostrowska, E. Milewska. Warszawa ATK 1986 s. 162; Bonta, jw. s. 373.

³² Steadman i in., jw. s. 93; Bonta, jw. s. 373.

³³ Jaworowska, Matczak, jw. s. 10.

³⁴ Tamże s. 7-8.

³⁵ Tamże s. 6.

³⁶ Tamże s. 9-12.

kować do jednej z siedmiu kategorii możliwych ocen³⁷: odpowiedziom pozytywnym są przypisywane punkty od 0 do 2 (0 – niezwykle pozytywne, 1 – bardzo pozytywne, 2 – umiarkowanie pozytywne), treści neutralne są klasyfikowane na 3 punkty, zaś konfliktowym przypisuje się od 4 do 6 punktów (4 – słaby konflikt, 5 – umiarkowany konflikt, 6 – silny konflikt). Wskaźnik przystosowania stanowi sumę punktów uzyskanych we wszystkich zdaniach niedokończonych. Wielkość liczbowa tego wskaźnika jest zawarta w granicach 0-282 punkty, przy czym wyższy wynik oznacza gorsze przystosowanie. Ze względu na to, że badany może nie wypełnić wszystkich zdań, do jego obliczania stosuje się wzór:

$$\text{Wskaźnik przystosowania} = \text{suma uzyskanych punktów} \times \frac{\text{liczba zdań do uzupełnienia}}{\text{liczba uzupełnionych zdań}}$$

Uzyskana w ten sposób wartość może być wykorzystywana zarówno do celów przesiewowych, jak również do porównań międzygrupowych.

Wartość psychometryczna metody. Zgodność ocen tych samych protokołów przez sędziów kompetentnych, mierzona współczynnikiem korelacji Spearmana, wynosi 0,96. Współczynnik zgodności wewnętrznej α -Cronbacha osiągnął wartość 0,79³⁸. Trafność mierzona różnicami w grupach kontrastowych wskazuje, że osoby nieprzystosowane (więźniowie, maltretowane kobiety, pacjenci z depresją, bezrobotni) osiągają istotnie wyższe wyniki od osób stanowiących próbę normalizacyjną³⁹.

4.2. Inwentarz Osobowości NEO-FFI P. Costy i R. McCrae

Kwestionariusz NEO-FFI (*The NEO Five-Factor Inventory*) służy do opisu wymiarów osobowości, które zostały wyodrębnione w modelu „Wielkiej Piątki”. Metoda zawiera 60 pozycji – po 12 dla każdej z pięciu poniższych skal⁴⁰:

- 1) neurotyczności,
- 2) ekstrawersji,
- 3) otwartości na doświadczenie,
- 4) ugodowości,
- 5) sumienności.

Skale odzwierciedlają cechy stanowiące najbardziej „podstawowe” wymiary osobowości. Wyodrębniona struktura charakteryzuje się możliwościami w zakresie: a) pełnego i wyczerpującego opisu cech (atrybut ogólności), b) ich diagnozowania nie tylko przez samopis, ale także przez szacowanie na podstawie obserwacji i badań leksykalnych (realność), c) dużej stabilności czasowej i sytuacyjnej (niezmienniczość), d) wyodrębniania niezależnie od kultury, wieku, płci i rasy osób

³⁷ Tamże s. 42.

³⁸ A. Matczak, A. Jaworowska. *Test Niedokończonych Zdań Rottera RISB. Aneks do podręcznika. Normalizacja dla osób dorosłych*. Warszawa PTP 2003 s. 11-12.

³⁹ Tamże s. 13-29.

⁴⁰ Zawadzki i in., jw. s. 13-20.

badanych (uniwersalność)⁴¹. W modelu „Wielkiej Piątki” przyjmuje się również, że podstawowe wymiary osobowości są uwarunkowane biologicznie, o czym świadczy zarówno ich ponadkulturowy charakter, jak również stabilność czasowa i sytuacyjna – najwyższe współczynniki dziedziczności uzyskano dla neurotyczności, ekstrawersji oraz otwartości na doświadczenie⁴².

Pomiar cech w ramach tej metody polega na ustosunkowaniu się respondenta do wszystkich twierdzeń na skali od „zdecydowanie się nie zgadzam” do „zdecydowanie zgadzam się”. Za jedną odpowiedź można otrzymać od 0 do 4 punktów. Wynik w każdej skali oblicza się przez zsumowanie punktów uzyskanych przez ankietowanego w każdym zdaniu przyporządkowanym do określonego wymiaru – jego wartość jest określona w granicach 0-48 punktów. Wyższy wynik liczbowy wskazuje na większe nasilenie badanej cechy.

Wartość psychometryczna oryginalnej wersji metody. Współczynnik zgodności wewnętrznej α -Cronbacha dla poszczególnych skal osiągnął następujące poziomy: 0,86 – neurotyczność; 0,77 – ekstrawersja; 0,73 – otwartość na doświadczenie; 0,68 – ugodowość; 0,81 – sumienność. Stabilność czasowa szacowana po trzech miesiącach na podstawie współczynników korelacji r -Pearsona dla poszczególnych skal wynosiła: 0,79 dla neurotyczności i ekstrawersji; 0,80 dla otwartości; 0,75 dla ugodowości i 0,83 dla sumienności⁴³.

Wartość psychometryczna polskiej adaptacji kwestionariusza. Zgodność między angielskimi i polskimi wersjami skal jest bardzo wysoka, na co wskazują współczynniki korelacji: 0,93 dla neurotyczności i ekstrawersji; 0,91 dla sumienności; 0,89 dla otwartości na doświadczenie i 0,85 dla ugodowości. Współczynniki rzetelności α -Cronbacha dla skal w wersji polskiej kształtują się na następującym poziomie: 0,82 – sumienność; 0,80 – neurotyczność; 0,77 – ekstrawersja; 0,68 – otwartość oraz 0,68 – ugodowość. Przedstawione wartości psychometryczne pozwoliły uznać polską wersję inwentarza NEO-FFI jako równoważną z oryginałem⁴⁴.

4.3. Kwestionariusz Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej

Metoda bazuje na kilku założeniach. Po pierwsze, w sytuacjach stresowych ludzie w różnym stopniu wykorzystują wsparcie społeczne, które stanowi rodzaj „bufora” dla negatywnych skutków stresu. Drugie jest związane z tym, że otrzymywane wsparcie zależy od rodzaju sytuacji doprowadzających do napięcia psychicznego, potrzeb osób doświadczających stresu oraz cech i dostępności sieci społecznych. Trzecie wynika z faktu, że otrzymywana pomoc może być relacjonowana jako poczucie otrzymanej ilości wsparcia⁴⁵.

⁴¹ Tamże s. 21-24.

⁴² Tamże s. 24-25.

⁴³ Tamże s. 37-38.

⁴⁴ Tamże s. 40.

⁴⁵ H. Sęk, R. Cieślak. *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*. W: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*. Red. H. Sęk, R. Cieślak. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2004 s. 20-21.

W kwestionariuszu wyszczególniono dwie kategorie podmiotów wspierających:

- osoby mogące udzielać pomocy (9 rodzajów podmiotów) – matka, ojciec, rodzeństwo, krewni, narzeczona/małżonka, koledzy, nauczyciele, księża, inni ludzie;
- instytucje mogące udzielać pomocy (4 typy podmiotów) – szkoła, parafia, gmina, inne ośrodki.

Poczucie wsparcia społecznego jest oceniane w trzech perspektywach czasowych – przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. W każdym przypadku respondent odpowiada na 2 pytania:

1) Jak często w przeszłości (teraźniejszości/przyszłości) doświadczałeś (doświadczaasz/ będziesz doświadczał) wsparcia w sytuacjach trudnych od wymienionych osób i instytucji?

2) Jak często w przeszłości (teraźniejszości/przyszłości) doświadczałeś (doświadczaasz, będziesz doświadczał) pomocy w osiągnięciu sukcesów od wymienionych osób i instytucji?

Obok każdej kategorii podmiotu znajdują się cyfry, określające częstotliwość korzystania ze wsparcia określonej osoby i instytucji: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często. Częstotliwość otrzymywanej pomocy jest liczona oddzielnie dla sytuacji trudnych i dla uzyskiwania sukcesów w trzech perspektywach czasowych. W ten sposób są obliczane wskaźniki poczucia wsparcia – 3 odnoszące się do sytuacji trudnych (poczucie troski w przeszłych, aktualnych i przyszłych trudnościach) i 3 wskaźniki dla okoliczności związanych z osiągnięciami (poczucie wsparcia w minionym, aktualnym i przyszłym osiągnięciu sukcesów). Każdy wskaźnik stanowi wynik zsumowania częstotliwości otrzymywanej pomocy od poszczególnych podmiotów, a jego wartość mieści się w granicach 13-65 punktów.

Wartość psychometryczna metody. Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, liczone na grupie 296 osób, dla wskaźników doświadczanego wsparcia osiągnęły następujące wartości: 0,80 – pomoc w minionych kłopotach; 0,79 – troska w aktualnych sytuacjach trudnych; 0,83 – przewidywana opieka w przyszłych trudnościach; 0,85 – pomoc w osiągnięciu minionych sukcesów; 0,84 – wsparcie w zdobywaniu aktualnych sukcesów; 0,82 – przewidywana troska w osiągnięciu przyszłych sukcesów.

4.4. Interpersonalne Skale Przymiotnikowe IAS-R J. Wigginsa

Narzędzie IAS (*Interpersonal Adjective Scales*) składające się z 64 przymiotników odzwierciedlających funkcjonowanie interpersonalne może mieć różnorodne zastosowanie – np. do analizy kompetencji społecznych, relacji międzyludzkich lub osobowości⁴⁶.

W analizach własnych metoda Interpersonalnych Skal Przymiotnikowych została wykorzystana do subiektywnej oceny spostrzegania osób badanych przez

⁴⁶ Wiggins, jw. s. 66.

otoczenie społeczne. W tym celu poproszono uczestników, aby zastosowali się do następującej instrukcji: „Określ, jak często inni ludzie obecnie oceniają Ciebie w sposób opisany przez dane słowo”. Obok każdego przymiotnika umieszczono cyfry określające częstotliwość, z jaką osoba może doświadczać określonego rodzaju spostrzegania społecznego: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często.

Przymiotniki występujące w metodzie zostały pogrupowane w 8 interpersonalnych wymiarach (skalach)⁴⁷:

- 1) pewny siebie-dominujący (PA),
- 2) arogancki-wyrachowany (BC),
- 3) zimny-nieczuły (DE),
- 4) powściągliwy-introwertywny (FG),
- 5) niezdecydowany-uległy (HI),
- 6) niezrozumiały-szczery (JK),
- 7) ciepły-zgodny (LM),
- 8) towarzyski-ekstrawertywny (NO).

Zastosowanie Interpersonalnych Skal Przymiotnikowych pozwala na określenie poczucia spostrzegania społecznego zarówno w kategoriach negatywnych (wymiary: arogancki-wyrachowany, zimny-nieczuły, powściągliwy-introwertywny, niezdecydowany-uległy), jak i pozytywnych (ciepły-zgodny, towarzyski-ekstrawertywny, pewny siebie-dominujący, niezrozumiały-szczery). Na każdy przedstawiony wymiar składa 8 przymiotników o interpersonalnym charakterze. Wynik osoby badanej w każdej ze skal stanowi suma częstotliwości towarzyszącej każdemu przymiotnikowi przyporządkowanemu do określonego wymiaru. Waha się on między 8 a 40 punktów.

Psychometryczne właściwości metody. Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, liczone na grupie 1083 osób dorosłych, osiągnęły następujące wartości dla poszczególnych skal: 0,79 – PA; 0,86 – BC; 0,81 – DE; 0,84 – FG; 0,81 – HI; 0,75 – JK; 0,85 – LM; 0,83 – NO⁴⁸.

4.5. Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW)

P. Olesia

Metoda jest przeznaczona do analizy trudności w procesie wartościowania u osób zdrowych psychicznie⁴⁹. KKW składa się z 25 pozycji, w tym z 24 o charakterze diagnostycznym. Badanie prowadzi do określenia rezultatu ogólnego (nasielenia kryzysu w wartościowaniu) oraz do wyników w 4 podskalach, które mierzą główne objawy tego kryzysu⁵⁰:

- trudności w hierarchizowaniu systemu wartości (H) – 7 pozycji,
- poczucia zagubienia wartości (Z) – 6,
- dezintegracji wartościowania (D) – 6,
- poczucia niezrealizowania wartości (R) – 5.

⁴⁷ Tamże s. 18.

⁴⁸ Tamże s. 65.

⁴⁹ Oleś. *Kwestionariusz do Badania Kryzysu* s. 3.

⁵⁰ Tamże s. 8-9.

Zadaniem osoby badanej jest ustosunkowanie się do treści każdego z twierdzeń przez zakreślenie jednej z trzech możliwych odpowiedzi: P – prawda, ? – nie jestem pewien, F – fałsz. Za odpowiedź diagnostyczną respondent uzyskuje 2 punkty, za ? – 1, a za odpowiedź niezgodną z kluczem – 0. Ogólną sumę otrzymuje się poprzez dodanie punktów uzyskanych za odpowiedzi dotyczące wszystkich diagnostycznych pozycji, natomiast wyniki w podskalach stanowią sumę punktów z pozycji przyporządkowanych wyodrębnionym objawom kryzysu wartościowania.

Psychometryczne właściwości metody. Rzetelność mierzona współczynnikiem zgodności wewnętrznej α -Cronbacha wynosi: 0,90 – wynik ogólny; 0,76 – podskala H; 0,73 – Z; 0,74 – D i 0,73 – R⁵¹.

4.6. Kwestionariusz Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej

Narzędzie składa się z dwóch części. Pierwsza z nich służy do określenia poczucia nasilenia sytuacji trudnych, a druga – do ustalenia poziomu doświadczanych sukcesów.

Część I kwestionariusza bazuje na dwóch założeniach. Pierwsze z nich sugeruje, że spostrzeganie sytuacji trudnych ma szczególne znaczenie dla funkcjonowania człowieka w wyniku tego, że zakłóca układ jednostka – otoczenie, powodując taki stan destabilizacji, który doprowadza do stresu psychologicznego⁵². Założenie drugie wynika z przyjęcia transakcyjnej koncepcji stresu, w której przyjmuje się, że obciążenie psychiczne nie zależy bezpośrednio ani od bodźca stresującego, ani od osoby doświadczającej napięcia – stanowi ono wynik tego, jak jednostka ocenia zaistniałą sytuację w kontekście adaptacji do otoczenia⁵³.

W kwestionariuszu zostało wyszczególnionych 7 rodzajów sytuacji trudnych związanych z:

- deprivacją potrzeb biologicznych i psychicznych,
- nadmiernym obciążeniem fizycznym i/lub psychicznym,
- cierpieniem fizycznym i/lub psychicznym,
- wewnętrznymi konfliktami,
- poczuciem zagrożenia,
- frustracją w realizacji celów,
- nowością napływających bodźców.

Analiza nasilenia spostrzeganych trudności obejmuje trzy perspektywy czasowe – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość. W każdej z nich występują pytania odnoszące się do 7 wyodrębnionych sytuacji trudnych – np.: „Jak często w przeszłości doświadczałeś sytuacji, w których nie miałeś zaspokojonych ważnych potrzeb?” „Jak często obecnie doświadczasz sytuacji, w których nie masz zaspokoj-

⁵¹ Tamże s. 21-22.

⁵² H. Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki*. W: *Spółeczna psychologia kliniczna*. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 489; S. Steuden. *Dynamika zmian osobowości u osób z rozpoznaną schizofrenią*. Lublin RW KUL 1997 s. 77.

⁵³ P. Szczepaniak, J. Strelau, K. Wrześniewski. *Diagnoza stylów radzenia sobie ze stresem za pomocą polskiej wersji kwestionariusza CISS Endlera i Parkera*. „Przegląd Psychologiczny” 1996 nr 1 s. 188-189; Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki* s. 491.

nych ważnych potrzeb?”. „Według Twojej opinii, jak często w przyszłości będziesz doświadczał sytuacji, w których nie będziesz miał zaspokojonych ważnych potrzeb?”. Obok każdego pytania umieszczono cyfry określające częstotliwość występowania określonego rodzaju problemu: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często. Zsumowanie częstotliwości występowania trudności w każdej perspektywie czasowej służy do określenia 3 wskaźników – poczucia nasilenia sytuacji trudnych w przeszłości, odbioru natężenia aktualnych trudności oraz przewidywania sytuacji problemowych w przyszłości. Wartość każdego z wymienionych wskaźników jest zawarta w granicach od 7 do 35 punktów.

Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, liczone na grupie 296 osób, dla wskaźników nasilenia sytuacji trudnych osiągnęły następujące wartości: 0,85 – doświadczenie minionych problemów; 0,83 – przeżywanie aktualnych trudności; 0,71 – przewidywanie przyszłych sytuacji problemowych.

Część II kwestionariusza służy do analizy nasilenia doświadczanych sukcesów. Badanie tej zmiennej wynika z założenia, że osiąganie pożądaných celów prowadzi do wzrostu poczucia własnej skuteczności, natomiast ich brak – do obniżenia oczekiwań w zakresie osobistej efektywności, co może skutkować różnorodnymi zachowaniami obronnymi⁵⁴.

W kwestionariuszu wyszczególniono 4 rodzaje sukcesów:

- osobiste,
- rodzinne,
- zawodowe,
- towarzyskie.

Poziom doświadczanych sukcesów jest analizowany w trzech perspektywach czasowych – przeszłości, terażniejszości i przyszłości. W każdym wymiarze czasowym występują pytania dotyczące 4 wyszczególnionych rodzajów osiągnięć – np.: „Jak często w przeszłości doświadczałeś sytuacji, w których miałeś poczucie sukcesu osobistego?”. „Jak często obecnie doświadczasz sytuacji, w których masz poczucie sukcesu osobistego?”. „Według Twojej opinii, jak często w przyszłości będziesz doświadczał sytuacji, w których będziesz mógł osiągnąć sukces osobisty?”. Obok każdego pytania umieszczono cyfry określające częstotliwość przeżywania określonego rodzaju pożądaných efektów własnej aktywności: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często. Zsumowanie częstotliwości występowania oczekiwanych rezultatów działań w każdej perspektywie czasowej służy do określenia 3 wskaźników – poczucia nasilenia sukcesów w przeszłości, terażniejszości i przewidywania ich w przyszłości. Wartość każdego z wymienionych wskaźników jest zawarta w granicach od 4 do 20 punktów.

Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, liczone na grupie 296 osób, dla wskaźników nasilenia sukcesów wynosiły: 0,72 – doświadczenie minionych osiągnięć; 0,81 – przeżywanie ich aktualnie; 0,84 – przewidywanie ich w przyszłości.

⁵⁴ W. Poznaniak. *Teorie uczenia się społecznego jako model normalnego i zaburzonego funkcjonowania jednostki oraz grupy*. W: *Spółeczna psychologia kliniczna* s. 83-84.

4.7. Kwestionariusz Radzenia Sobie ze Stresem CISS N. Endlera i J. Parkera

Metoda CISS (*Coping Inventory for Stressful Situations*) jest oparta na transakcyjnej teorii stresu, która przyjmuje, że działania zaradcze człowieka w sytuacji napięcia psychicznego są efektem interakcji, jaka zachodzi pomiędzy cechami sytuacji a stylem radzenia sobie, charakterystycznym dla danej jednostki⁵⁵. Proces zmagania się ze stresem polega na ciągu zmieniających się w czasie strategii, które mają na celu spełnianie dwóch podstawowych funkcji – rozwiązanie problemu (uzyskiwane na drodze realizacji zadań) i obniżenie napięcia emocjonalnego (radzenie sobie zorientowane na emocje). Autorzy kwestionariusza dołączyli trzecią formę zachowania w sytuacji stresowej – unikanie okoliczności doprowadzających do napięcia⁵⁶. Powtarzalność wymienionych form zaradczych w różnych sytuacjach stresowych stanowi podstawę do wyodrębnienia trzech stylów w zakresie radzenia sobie z napięciem psychicznym – skoncentrowanego na zadaniu, emocjach i unikaniu. W badaniach empirycznych uzyskano niskie, przeważnie nieistotne, współczynniki korelacji między wskaźnikami wymienionych kategorii, co sugeruje istnienie niezależnych dymensji w zakresie stylów radzenia sobie ze stresem⁵⁷.

Kwestionariusz CISS składa się z 48 stwierdzeń dotyczących różnych zachowań, podejmowanych w sytuacjach dużego napięcia psychicznego. Pozycje testowe służą wyodrębnieniu 3 skal⁵⁸, które dotyczą kolejno stylu skoncentrowanego na zadaniu (16 pozycji), emocjach (16) i unikaniu (16). W ostatniej kategorii wyodrębniono dwie podskale: czynności zastępczych (8 pozycji) i poszukiwania kontaktów towarzyskich (5).

Powinnością osoby badanej jest ustosunkowanie się do występujących stwierdzeń w postaci zaznaczenia cyfr występujących przy każdym z nich, które oznaczają częstotliwość podejmowania określonej aktywności w sytuacjach stresowych: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często. Wynik surowy dla każdej skali stanowi suma częstotliwości występowania zachowań przyporządkowanych określonemu stylowi. Ze względu na to, że do wszystkich skal przyporządkowanych jest 16 pozycji testowych, osoba badana w każdej kategorii może uzyskać wynik od 16 do 80 punktów, w podskali czynności zastępcze: 8-40 punktów, a w przypadku poszukiwania towarzystwa: 5-25 punktów⁵⁹.

Wartość psychometryczna oryginalnej wersji metody. Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, w pięciu niezależnych badaniach, w których wzięło udział 2898 osób, wahały się od 0,72 do 0,92. Stabilność bezwzględna (określona poprzez obliczenie współczynników korelacji wyników uzyskanych na grupie 238

⁵⁵ Strelau i in., jw. s. 15.

⁵⁶ Szczepaniak i in., jw. s. 188-191.

⁵⁷ J. Parker, N. Endler. *Coping with coping assessment: A critical review*. „European Journal of Personality” 1992 t. 6 s. 324-326.

⁵⁸ N. Endler, J. Parker. *Assessment of multidimensional coping: Task, emotion and avoidance strategies*. „Psychological Assessment” 1994 t. 6 s. 50-60; Szczepaniak i in., jw. s. 192-193; Strelau i in., jw. s. 17.

⁵⁹ Strelau i in., jw. s. 16-17.

studentów w dwukrotnych badaniach w odstępie 6 tygodni) wahała się w granicach od 0,51 do 0,73⁶⁰.

Wartość psychometryczna polskiej adaptacji kwestionariusza. W celu kontroli poprawności tłumaczenia przebadano 46 studentów anglistyki polską i angielską wersją inwentarza CISS. Korelacje między skalami były wysokie – wahały się od 0,90 do 0,93⁶¹. Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, przeprowadzone w trzech grupach, osiągnęły następujące wartości: 0,82-0,88 dla skali „styl zadaniowy”; 0,82-0,88 w odniesieniu do emocji; 0,74-0,78 w kategorii „styl uniko- wy”⁶².

4.8. Kwestionariusz MAP J. Marsdena

MAP (*Maudsley Addiction Profile*) jest ustrukturyzowanym wywiadem, który służy do badania zagadnień związanych z problematyką uzależnień chemicznych⁶³. Metoda składa się z 4 części⁶⁴:

I – używanie substancji psychoaktywnych – częstotliwość korzystania z różnych rodzajów środków odurzających, przyjmowane dawki, wiek inicjacji;

II – zachowania zagrażające zdrowiu – iniekcje narkotykowe, ryzykowne kontakty seksualne;

III – zaburzenia somatyczne i problemy psychiczne towarzyszące używaniu substancji psychoaktywnych;

IV – trudności społeczne współwystępujące z korzystaniem ze środków uzależniających.

W badaniach własnych wykorzystano pierwszą i trzecią część kwestionariusza. Ze względu na rodzaj prowadzonych analiz część I została zmodyfikowana – zadanie osoby badanej polega na zakreśleniu cyfry najlepiej określającej częstotliwość używania każdej z 11 rodzajów wymienionych substancji psychoaktywnych: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często. Wskaźnik nasilenia konsumpcji środków uzależniających stanowi wynik zsumowania częstotliwości przyjmowania poszczególnych środków. Jego wartość jest określona w granicach 10-50 punktów.

Część III metody została wykorzystana do określenia 2 wskaźników – nasilenia zaburzeń somatycznych i natężenia problemów psychicznych współwystępujących z zażywaniem środków chemicznych. W tym celu osoba badana zakreśla cyfrę, która najlepiej określa częstotliwość występowania każdego z 12 rodzajów zaburzeń somatycznych i 21 kategorii problemów psychicznych związanych z przyjmowaniem substancji psychoaktywnych (1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często). Wskaźnik nasilenia kłopotów fizycznych jest oblicza-

⁶⁰ Szczepaniak i in., jw. s. 193-194; Strelau i in., jw. s. 17.

⁶¹ Szczepaniak i in., jw. s. 208.

⁶² Szczepaniak i in., jw. s. 201; Strelau i in. jw. s. 26-27.

⁶³ Marsden i in., jw. s. 1857-1867.

⁶⁴ E. Hornowska. *Kwestionariusz MAP (Maudsley Addiction Profile) i jego wykorzystanie w obszarze uzależnień*. „Serwis Informacyjny Narkomania” 2006 nr 2 s. 10-11.

ny poprzez zsumowanie częstotliwości doświadczania wymienionych rodzajów zaburzeń tego typu. Jego wartość waha się w granicach 12-60 punktów. Natomiast wskaźnik nasilenia trudności psychicznych stanowi sumę częstotliwości występowania wyszczególnionych 21 objawów trudności w funkcjonowaniu psychicznym. Wielkość liczbowa jest tu zawarta w granicach 21-105 punktów.

Wartość psychometryczna polskiej adaptacji kwestionariusza. Rzetelność MAP mierzona metodą test-retest w okresie 14 dni wskazała, że współczynniki korelacji dla poszczególnych części metody wahały się od 0,68 do 0,98. Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, obliczone na grupie 109 pacjentów uzależnionych od substancji psychoaktywnych, wynosiły: 0,86 – dla skali zdrowia fizycznego; 0,89 – dla skali odnoszącej się do stanu psychicznego⁶⁵.

4.9. Kwestionariusz Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego

Metoda SOC-29, składająca się z 29 pytań, jest używana do pomiaru poczucia koherencji. Hierarchiczna analiza czynnikowa ujawniła istnienie ogólnego czynnika w umiarkowanym stopniu obciążającego prawie wszystkie pozycje skali, co stanowi przesłankę do uznania wyniku ogólnego, jaki osoba badana uzyskuje w kwestionariuszu, za trafny wskaźnik poczucia koherencji⁶⁶.

Metoda zawiera również 3 skale służące do pomiaru części składowych koherencji:

- poczucia zrozumiałości (11 pozycji),
- zaradności (10),
- sensowności (8).

Osoby badane ustosunkowują się do każdego twierdzenia na 7-punktowej skali. Wartość wskaźników w inwentarzu jest określona w następujących granicach: poczucie koherencji – 29-203, zrozumiałości – 11-77, zaradności – 10-77, sensowności – 8-56 punktów. Wyższy wynik liczbowy każdego wskaźnika oznacza większe nasilenie badanej zmiennej.

Psychometryczne właściwości metody. Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, uzyskane w 11 różnych badaniach, wahały się od 0,84 do 0,93⁶⁷.

⁶⁵ Hornowska, jw. s. 12.

⁶⁶ M. Zwoliński. *Kontrowersje dotyczące struktury czynnikowej Kwestionariusza Orientacji Życiowej (skali SOC) A. Antonovsky'ego*. „Przegląd Psychologiczny” 2000 nr 3 s. 304.

⁶⁷ Antonovsky, jw. s. 84-85.

5. SPOSÓB STATYSTYCZNEGO OPRACOWANIA WYNIKÓW BADAŃ WŁASNYCH

5.1. Tabele krzyżowe

Analiza tabelaryczna (tabele krzyżowe, kontyngencji, współzależności, dwuczelnice) służy do ustalenia, w jakim stopniu przyporządkowanie obiektu do określonej kategorii jednej zmiennej jest związane z przynależnością do konkretnego aspektu w ramach drugiej zmiennej⁶⁸.

W badaniach własnych wykorzystano procedurę tabel krzyżowych do wyodrębnienia grup ze względu na współzależności między kategoriami zmiennych kontrolowanych a nasileniem psychologicznych wskaźników skuteczności kary pozbawienia wolności.

W przeprowadzonych analizach uwzględniono 6 kryteriów podziału grup wynikających ze zmiennych kontrolowanych: 1) przebywanie w warunkach więziennych, 2) egzystencja w warunkach wolnościowych, 3) jednokrotność karania, 4) wielokrotność odbywanych sankcji, 5) popełnienie przestępstwa agresywnego, 6) dopuszczenie się czynu o charakterze nieagresywnym.

W zakresie psychologicznych wskaźników skuteczności kar izolacyjnych zastosowano 2 kryteria podziału – wysokie i niskie nasilenie potencjału poprawy moralnej. Do ich wyodrębnienia wykorzystano odchylenie ćwiartkowe, które zawiera informacje dotyczące rozrzutu wyników określonej zmiennej w stosunku do dwóch miar położenia – pierwszego i trzeciego kwartyla. Wartość pierwszego kwartyla jest liczbą, poniżej której znajduje się 25% wszystkich obserwacji, a trzeci kwartył to poziom, powyżej którego znajduje się 25% wszystkich obserwacji⁶⁹. Do pomiaru skuteczności kary pozbawienia wolności wykorzystano wyniki w Teście Zdań Niedokończonych RISB – 25% wyników całej grupy uczestniczącej w badaniach (poniżej pierwszego kwartyla) potraktowano jako wysokie wskaźniki potencjału poprawczego, natomiast w stosunku do 25% wyników (powyżej trzeciego kwartyla) przyjęto, że są to niskie wskaźniki poprawy moralnej.

Zastosowanie tabel krzyżowych pozwoliło na wyodrębnienie 12 grup uwzględniających współzależności między 6 kryteriami zmiennych kontrolowanych w badaniach i 2 wskaźnikami skuteczności kar izolacyjnych. Ich charakterystyka została przedstawiona w paragrafie 6. niniejszego rozdziału.

5.2. Jednoczynnikowa analiza wariancji ANOVA

Analizę wariancji zastosowano w tym celu, aby stwierdzić, jaki jest wpływ pojedynczego czynnika stanowiącego zmienną kontrolowaną (miejsce pobytu osób karanych, powrotność do przestępstwa, rodzaj czynu karalnego) na zmiany – wa-

⁶⁸ Górniak, Machnicki, jw. s. 149-151.

⁶⁹ P. Francuz, R. Mackiewicz. *Liczy nie wiedzą skąd pochodzą. Przewodnik po metodologii i statystyce – nie tylko dla psychologów*. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 165.

riancję – w zakresie zmiennych zależnych (osobowościowych uwarunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności)⁷⁰.

W celu ukazania wpływu zmiennej kontrolowanej (niezależnej) na zmienne zależne jest testowana hipoteza zerowa o równości średnich w kilku populacjach, które są ze sobą porównywane ze względu na analizowane zmienne. Brzmi ona: „w populacji wszystkie średnie grupowe są równe”. Natomiast hipoteza alternatywna zakłada, że „przynajmniej jedna średnia grupowa jest różna od pozostałych”. O przyjęciu lub odrzuceniu hipotezy zerowej decyduje wartość F Snedecora – zostaje ona odrzucona, gdy prawdopodobieństwo uzyskania danego stosunku F jest mniejsze od ustalonego kryterium α . Przyjmuje się, że hipoteza ta jest weryfikowana na poziomie $\alpha=0,05$. Oznacza to, że poniżej tej wartości można ją odrzucić, czyli wnioskować o wpływie zmiennej kontrolowanej (niezależnej) na zmienne zależne⁷¹.

Wyniki analiz dotyczące wpływu czynników kontrolowanych w badaniach na osobowościowe uwarunkowania kary pozbawienia wolności zostały zaprezentowane w rozdziałach VI-VIII.

6. GRUPY UWZGLĘDNIAJĄCE POTENCJAŁ POPRAWCZY I KRYTERIA ZMIENNYCH KONTROLOWANYCH

6.1. Podział osób badanych ze względu na wysoki i niski potencjał poprawy moralnej

Tabela 31. Statystyki opisujące psychologiczny wskaźnik skuteczności kary pozbawienia wolności (wynik ogólny w Teście Zdań Niedokończonych RISB) dla całej grupy badanych (N=296)

Miara opisu statystycznego		Wartości miar statystycznych WO w RISB dla całej grupy (N=296)	Błąd standardowy
Średnia (M)		148,91	,961
95% przedział ufności dla średniej	Dolna granica	147,02	
	Górna granica	150,80	
5% średnia obciążenia		148,79	
Mediana		148,50	
Wariancja		273,579	
Odchylenie standardowe (s)		16,54	
Minimum		87	
Maksimum		209	
Rozstęp		122	
Rozstęp ćwiartkowy		21	
Skośność		,129	,142
Kurioza		,907	,282

⁷⁰ G. Ferguson, Y. Tkane. *Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1997 s. 272-273; Francuz, Mackiewicz, jw. s. 561.

⁷¹ Górniak, Machnicki, jw. s. 216-220; Francuz, Mackiewicz, jw. s. 334-335.

Efektywność funkcjonowania w wymiarze intrapsychicznym i interpersonalnym – psychologiczny wskaźnik skuteczności kar izolacyjnych – została określona na podstawie wyniku ogólnego w Teście Zdań Niedokończonych RISB J. Rottera. Opis statystyczny tego wskaźnika dla całej grupy badanych został przedstawiony w tabeli 31, a charakterystyka rozkładu wyników – w tabeli 32.

Wartości potencjału poprawczego (psychologicznych wskaźników skuteczności kar izolacyjnych) u uczestników prowadzonych analiz są zawarte w przedziale od 87 do 209 punktów. Jego średnia wartość wynosi 148,91, a odchylenie standardowe – 16,54.

Tabela 32. Rozkład wyników odzwierciedlających psychologiczne wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w całej grupie badanych (N=296)

Zmienna testowana	Kołmogorow-Smirnow (a)			Shapiro-Wilk		
	Statystyka	df	Istotność	Statystyka	df	Istotność
Wynik ogólny (WO) w RISB	,047	296	,200(*)	,992	296	,105

* Dolna granica rzeczywistej istotności.

(a) – z poprawką istotności Lillieforsa

Na podstawie informacji przedstawionych w tabeli 32. można stwierdzić, że w badanej grupie rozrzut wyników odzwierciedlających potencjał poprawy moralnej ma charakter rozkładu normalnego.

Podział osób badanych ze względu na wysoki i niski wskaźnik skuteczności kary pozbawienia wolności nastąpił w wyniku zastosowania odchylenia ćwiartkowego w odniesieniu do wyników uzyskanych w Teście Zdań Niedokończonych RISB. Zastosowana procedura została przedstawiona w tabeli 33.

Tabela 33. Sposób podziału osób badanych (N=296) ze względu na wysoki i niski wskaźnik skuteczności kary pozbawienia wolności

Rodzaj psychologicznego wskaźnika skuteczności kary pozbawienia wolności	Kryterium kwalifikacji	Wartości liczbowe wskaźników (WO w RISB)
Wysoki potencjał poprawy moralnej	Wyniki poniżej 1. kwartyła	Wyniki poniżej 138,50 punktów
Niski potencjał poprawy moralnej	Wyniki powyżej 3. kwartyła	Wyniki powyżej 159,00 punktów

Zastosowanie odchylenia ćwiartkowego pozwoliło na wyodrębnienie 2 grup – osób z wysokim potencjałem poprawy moralnej ze względu na dobre przystosowanie osobiste (badani posiadający wyniki w teście RISB poniżej 138 punktów) i jednostki z niskim prawdopodobieństwem poprawy na skutek dużych trudności przystosowawczych (uczestnicy z wynikami w teście RISB powyżej 159 punktów).

Ostatnim krokiem, mającym na celu podział osób badanych, było zastosowanie tabel krzyżowych. Dzięki tej procedurze wyselekcjonowano 12 grup, które uwzględniały współzależności między psychologicznymi wskaźnikami efektywności uwięzienia a kryteriami zmiennych kontrolowanych (miejsce pobytu, powrotność do przestępstwa, rodzaj czynu karalnego) w prowadzonych analizach empirycznych.

6.2. Grupy wyodrębnione z uwagi na potencjał poprawczy i miejsce pobytu

Wyniki procedury mającej na celu wyselekcjonowanie osób ze względu na potencjał poprawy moralnej i pierwszą kontrolowaną zmienną – miejsce pobytu karanych przestępców – zostały przedstawione w tabeli 34.

Tabela 34. Wyniki tabeli krzyżowej – wyodrębnienie grup ze względu na psychologiczne wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych

Rodzaj psychologicznego wskaźnika skuteczności kary		Miejsce pobytu		Ogółem
		Więzienie	Wolność	
Wysoki potencjał poprawy moralnej	Liczebność	26	47	73
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	35,6	64,4	100
	% z grupy ze względu na miejsce pobytu	37,1	58,0	48,3
Niski potencjał poprawy moralnej	Liczebność	44	34	78
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	56,4	43,6	100
	% z grupy ze względu na miejsce pobytu	62,9	42	51,7
Ogółem	Liczebność	70	81	151
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	46,4	53,6	100
	% z grupy ze względu na miejsce pobytu	100	100	100

Uwzględnienie kryteriów dotyczących miejsca pobytu karanych przestępców i rodzaju psychologicznego wskaźnika skuteczności sankcji izolacyjnych stanowiło podstawę do wyodrębnienia 4 rodzajów zbiorowości:

Grupa A (N=47) – byli więźniowie z wysokim potencjałem poprawczym.

Grupa B (N=26) – aktualni więźniowie z wysokim potencjałem przystosowawczym,

Grupa C (N=44) – aktualni więźniowie z niskim potencjałem adaptacyjnym,

Grupa D (N=34) – byli więźniowie z niskim potencjałem poprawczym.

Porównania wyników w grupach A, B, C, D stanowią przesłanki do wnioskowania o osobowościowych uwarunkowaniach skuteczności sankcji izolacyjnych u byłych i aktualnych więźniów. Analiza tego zagadnienia została przedstawiona w rozdziale VI.

6.3. Grupy uwzględniające potencjał poprawczy i powrotność do przestępstwa

Charakterystyka osób dobranych z uwagi na potencjał poprawy moralnej i drugą kontrolowaną zmienną – powrotność do przestępstwa – znajduje się w poniższej tabeli.

Tabela 35. Wyniki tabeli krzyżowej – wyodrębnienie grup ze względu na psychologiczne wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa

Rodzaj psychologicznego wskaźnika skuteczności kary		Powrotność do przestępstwa		Ogółem
		Wielokrotne karanie	Jednokrotne karanie	
Wysoki potencjał poprawy moralnej	Liczebność	30	43	73
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	41,1	58,9	100
	% z grupy ze względu na recydywę	40	56,6	48,3
Niski potencjał poprawy moralnej	Liczebność	45	33	78
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	57,7	42,3	100
	% z grupy ze względu na recydywę	60,0	43,4	51,7
Ogółem	Liczebność	75	76	151
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	49,7	50,3	100
	% z grupy ze względu na recydywę	100	100	100

Ze względu na powrotność do przestępstwa i rodzaj psychologicznego wskaźnika skuteczności kary pozbawienia wolności wyselekcjonowano kolejne 4 zbiorowości badanych:

Grupa E (N=43) – osoby jednokrotnie karane z wysokim potencjałem adaptacyjności,

Grupa F (N=30) – osoby wielokrotnie karane z wysokim potencjałem poprawczym,

Grupa G (N=45) – osoby wielokrotnie karane z niskim potencjałem przystosowawczym,

Grupa H (N=33) – osoby jednokrotnie karane z niskim potencjałem poprawy moralnej.

Badanie osobowościowych determinantów skuteczności izolowania przestępców w przedstawionych populacjach stanowi przedmiot analiz rozdziału VII.

6.4. Grupy wyselekcjonowane ze względu na potencjał poprawczy i rodzaj przestępstwa

Zbiorowości wyodrębnione z uwagi na prawdopodobieństwo poprawy moralnej i trzecią kontrolowaną zmienną – rodzaj popełnionego przestępstwa – ukazano w tabeli 36.

Na podstawie współzależności między wskaźnikami skuteczności kar izolacyjnych i rodzajami czynów zabronionych zostały dobrane następujące 4 grupy:

Grupa I (N=36) – sprawcy nieagresywni z wysokim potencjałem poprawczym,

Grupa J (N=37) – sprawcy agresywni z wysokim potencjałem przystosowawczym,

Grupa K (N=41) – sprawcy agresywni z niskim potencjałem poprawy moralnej,

Grupa L (N=37) – sprawcy nieagresywni z niskim potencjałem adaptacyjnym.

Tabela 36. Wyniki tabeli krzyżowej – wyodrębnienie grup ze względu na psychologiczne wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa

Rodzaj psychologicznego wskaźnika skuteczności kary		Rodzaj popełnionego przestępstwa		Ogółem
		Agresywne	Nieagresywne	
Wysoki potencjał poprawy moralnej	Liczebność	37	36	73
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	50,7	49,3	100
	% z grupy ze względu na rodzaj przestępstwa	47,4	49,3	48,3
Niski potencjał poprawy moralnej	Liczebność	41	37	78
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	52,6	47,4	100
	% z grupy ze względu na rodzaj przestępstwa	52,6	50,7	51,7
Ogółem	Liczebność	78	73	151
	% z grupy ze względu na wskaźnik skuteczności	51,7	48,3	100
	% z grupy ze względu na rodzaj przestępstwa	100	100	100

Wyniki zbiorowości I, J, K, L posłużyły do analizy wpływu zmiennych osobowych na możliwości poprawy moralnej u sprawców przestępstw agresywnych i osób karanych za czyny o charakterze nieagresywnym. Badanie tego zagadnienia przedstawiono w rozdziale VIII.

ROZDZIAŁ VI

OSOBOWOŚCIOWE DETERMINANTY SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH A MIEJSCE POBYTU OSÓB KARANYCH

W rozdziale VI zostanie przedstawiona analiza wpływu trzech poziomów osobowości – cech wrodzonych, zmiennych związanych ze wzmocnieniami społecznymi oraz kierujących zachowaniami intencjonalnymi człowieka – na skuteczność kary pozbawienia wolności w kontekście miejsca pobytu osób karanych (pierwszej kontrolowanej zmiennej). Wnioski dotyczące podmiotowych uwarunkowań poprawy moralnej zostaną wyciągnięte na podstawie porównania wyników grupy byłych więźniów przejawiających wysoki potencjał adaptacyjny (grupa A) z pozostałymi grupami, które zostały wyodrębnione ze względu na współzależność między psychologicznymi wskaźnikami skuteczności kar izolacyjnych a kryteriami pierwszej kontrolowanej zmiennej:

- z aktualnymi więźniami z wysokim potencjałem poprawczym (grupa B),
- z aktualnymi skazanymi z niską zdolnością do poprawy moralnej (C),
- z byłymi osadzonymi z niskim potencjałem poprawczym (D).

1. WPŁYW CECH WRODZONYCH

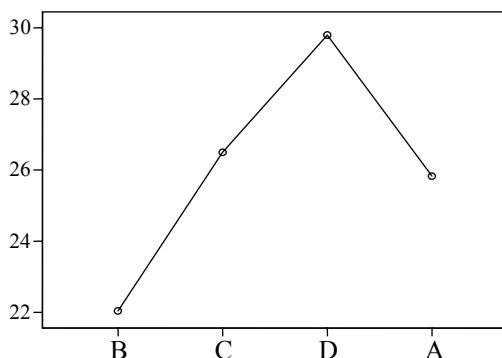
Tabela 37. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Inwentarza Osobowości NEO-FFI P. Costy i R. McCrae w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Skala NEO-FFI	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Neurotyczność	1715,49	,000	5,30	,002	25,83	8,09	22,04	5,27	26,50	7,79	29,79	7,77	,041	–	,021
Ekstrawersja	2786,64	,000	11,34	,000	34,53	6,91	29,19	5,64	26,55	6,48	28,88	7,58	,001	,000	,000
Otwartość	3689,76	,000	5,88	,001	28,96	5,40	25,15	4,33	24,75	5,33	26,09	5,20	,003	,000	,015
Ugodowość	3919,35	,000	14,31	,000	32,81	5,90	29,42	5,08	26,05	4,81	26,44	5,95	,013	,000	,000
Sumienność	3342,02	,000	9,37	,000	39,13	8,06	36,62	5,43	33,55	6,68	31,06	7,97	–	,000	,000

Prawidłowości dotyczące wpływu wrodzonych cech osobowości na potencjał adaptacyjny byłych i aktualnych więźniów zostały przedstawione w tabeli 37. i na wykresach 1-5.

Neurotyczność

Poziom analizowanej cechy jest istotnie najniższy w grupie B, w populacjach A i C kształtuje się na podobnym poziomie, natomiast najwyższe natężenie tego wskaźnika zaznacza się w grupie D. Przedstawione prawidłowości świadczą o tym, że wpływ neurotyczności na potencjał poprawy moralnej jest modyfikowany przez kontrolowaną zmienną – zarówno przez warunki więzienne, jak i wolnościowe.

Wykres 1. Nasilenie neurotyczności w grupach A, B, C, D

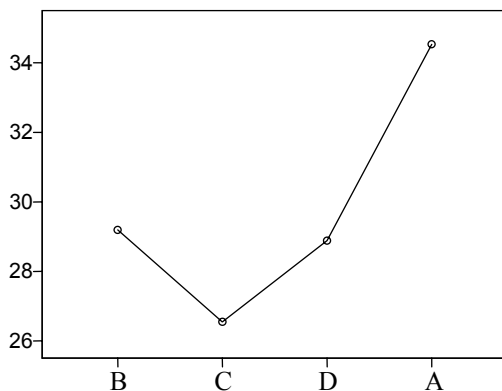
Aktualnych więźniów z wysokim potencjałem poprawy moralnej (B) cechuje z jednej strony największy poziom pewności siebie, stabilności emocjonalnej, poczucia bezpieczeństwa, umiejętności kontroli własnych zachowań, a z drugiej – najmniejsze nasilenie podatności na stres psychologiczny, tendencji związanych z doświadczeniem negatywnych emocji (np. strachu, niezadowolenia, gniewu, poczucia winy) oraz skłonności do martwienia się w sytuacjach trudnych.

U byłych więźniów z wysokim potencjałem odnowy moralnej (A) oraz u aktualnych skazanych z niskim prawdopodobieństwem poprawy (C) zaznacza się istotnie wyższy poziom cech wynikających z neurotyczności – większa niestabilność emocjonalna, podatność na stres i doświadczenie negatywnych emocji oraz mniejsze poczucie bezpieczeństwa.

Największe nasilenie neurotyczności zaznacza się jednak w grupie byłych więźniów z niskim potencjałem poprawczym (D), co świadczy o istotnie najniższym przystosowaniu emocjonalnym, związanym z lękliwością i niepokojem, największą podatnością na stres, najmniejszymi możliwościami kontrolowania popędów oraz najsilniejszymi tendencjami do doświadczenia obaw, napięć i rozdrażnienia.

Ekstrawersja

Grupa A wyróżnia się istotnie wyższym nasileniem tej zmiennej w stosunku do zbiorowości B, C i D. W związku z tym można stwierdzić, że warunki wolnościowe – kontrolowana zmienna – współdeterminują z cechą ekstrawersji wysoki potencjał poprawy moralnej.

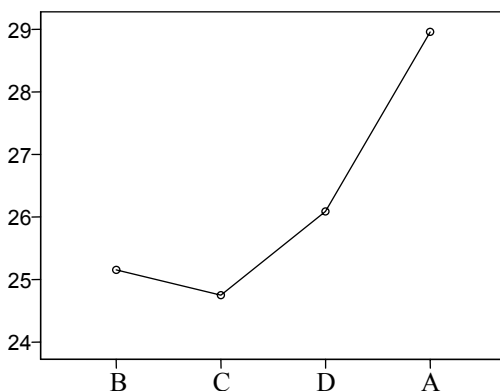
Wykres 2. Nasilenie ekstrawersji w grupach A, B, C, D

Byli więźniowie z wysokim wskaźnikiem przystosowania (A) w stosunku do pozostałych grup – aktualnych osadzonych z dużym potencjałem poprawy (B), aktualnych skazanych z niskim prawdopodobieństwem odnowy moralnej (C), byłych więźniów z niskim potencjałem przystosowania (D) – są bardziej zorientowani na innych ludzi, posiadają większą liczbę relacji interpersonalnych, bardziej angażują się w kontakty społeczne, mają większe zapotrzebowanie na stymulację, a ponadto są bardziej optymistyczni, aktywni, towarzyscy, serdeczni i skłonni do zabawy.

Grupy B, C i D odznaczają się mniejszym optymizmem i zapotrzebowaniem na stymulację oraz niższym poziomem zorientowania na innych ludzi, co znajduje odzwierciedlenie w większej powściągliwości, nieśmiałości, rezerwie, mniejszej liczbie kontaktów społecznych, wycofywaniu się z relacji interpersonalnych i preferowaniu samotności.

Otwartość na doświadczenie

Istotnie niższe nasilenie tej cechy występuje w grupach B, C i D w stosunku do zbiorowości A. Przedstawiony układ sugeruje, że wskaźnik skuteczności kar izolacyjnych jest determinowany zarówno przez otwartość na doświadczenie, jak również przez warunki wolnościowe.

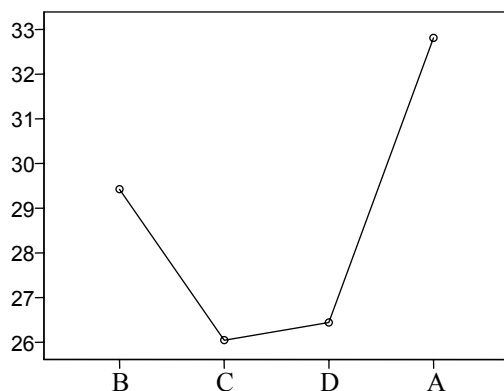

Wykres 3. Nasilenie otwartości na doświadczenie w grupach A, B, C, D

U osób przebywających na wolności, odznaczających się wysokim potencjałem przystosowawczym (A), w stosunku do pozostałych grup (B, C, D), występuje większa ciekawość poznawcza, szersze zainteresowania, niezależność wyrażanych sądów, poszukiwanie nowych doświadczeń oraz wyższy poziom odwagi, kreatywności i niekonwencjonalności w działaniach. Pozostałe zbiorowości cechuje większy konserwatyzm poglądów, częstsze powtarzanie wyuczonych wzorców zachowań oraz mniejsza tolerancja na nieznaną bodźce.

Ugodowość

W zakresie wymienionej zmiennej byli więźniowie z wysokim potencjałem poprawczym (A) uzyskali istotnie wyższe wyniki w stosunku do pozostałych grup (B, C, D). Przedstawiony układ wyników również potwierdza zależność, w której warunki wolnościowe wraz z cechą ugodowości współdeterminują wysoką skuteczność kar izolacyjnych.

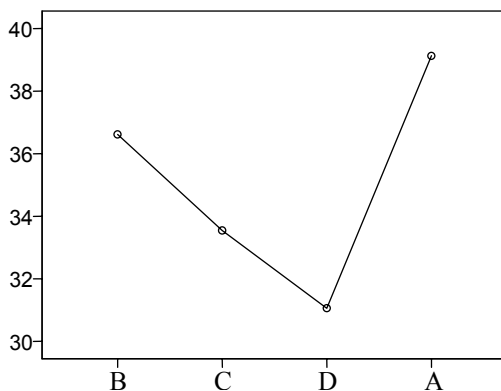
Wykres 4. Nasilenie ugodowości w grupach A, B, C, D

Byli więźniowie posiadający duże możliwości przystosowawcze (A) są bardziej ufni, altruistyczni, pomocni, przebaczący i prostolinijni w kontaktach z innymi ludźmi. W grupach B, C i D występuje gorsza jakość relacji interpersonalnych w wyniku większego nasilenia egocentryzmu, podejrzliwości, skłonności do rywalizacji i/lub manipulacji, brutalności, łatwiejszego wpadania w złość, niechęci do współpracy oraz mniejszej wrażliwości na sprawy innych i gotowości do przebaczenia.

Sumiennność

W grupach A i B występuje istotnie wyższe nasilenie tej zmiennej w stosunku do zbiorowości C i D. Na tej podstawie można stwierdzić, że cecha sumienności determinuje wysoki potencjał poprawy moralnej niezależnie od miejsca pobytu osób karanych.

Osoby z wysokim prawdopodobieństwem poprawy – zarówno w warunkach wolnościowych, jak i więziennych – w stosunku do grup z niskim potencjałem adaptacyjnym odznaczają się istotnie większą „wołą dążenia do osiągnięć”, związaną z ukierunkowaniem na realizację celów, wysokimi ambicjami, organizowaniem podejmowanych aktywności, pracowitością, rzetelnością w realizacji zadań, zdyscyplinowaniem, obowiązkowością i dokładnością.

Wykres 5. Nasilenie sumiennosci w grupach A, B, C, D

Natomiast osoby z niskim potencjałem poprawczym, niezależnie od miejsca pobytu, cechują się większymi trudnościami w zakresie precyzowania i realizowania celów życiowych, hedonistycznym nastawieniem do życia, impulsywnością przy podejmowaniu decyzji, niedbałością w realizowaniu podejmowanych aktywności oraz mniejszym zorganizowaniem, pracowitością i obowiązkowością.

Wnioski dotyczące wpływu wrodzonych cech osobowości na potencjał poprawczy byłych i aktualnych więźniów.

1) Najsilniejszym predyktorem możliwości poprawczych jest sumiennosc, gdyż jej natężenie warunkuje wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych, niezależnie od miejsca pobytu osób karanych (duże nasilenie cechy – wysoki wskaźnik poprawy; jej małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy).

2) W warunkach wolnościowych wysoki wskaźnik przystosowania jest determinowany przez:

- ekstrawersję (duże nasilenie cechy),
- otwartość na doświadczenie (duże nasilenie cechy),
- ugodowość (duże nasilenie cechy),
- neurotyczność (B<C=A<D: średnie i małe nasilenie cechy).

3) W warunkach więziennych na duży potencjał adaptacyjny wpływa małe nasilenie neurotyczności.

2. WPLYW ZMIENNYCH WYNIKAJĄCYCH ZE WZMOCNIENÍ SPOŁECZNYCH

Testowanie wymiarów osobowości, stanowiących efekt wzmocnień interpersonalnych w kontekście pierwszej kontrolowanej zmiennej, zostanie dokonane w trzech aspektach – poczucia wsparcia w sytuacjach trudnych, doświadczania pomocy w osiąganiu sukcesów i poczucia spostrzegania społecznego.

2.1. Poczucie wsparcia społecznego w sytuacjach trudnych

Nasilenie spostrzeganej pomocy w przeżywanych trudnościach przeanalizowano w trzech wymiarach czasowych – przeszłości, terażniejszości i przyszłości. Wyniki z przeprowadzonych badań zostały przedstawione w tabeli 38. i na wykresach 6-8. Natomiast doświadczanie wsparcia od różnych osób i instytucji zaprezentowano w trzech tabelach – podmioty wspierające w minionych trudnościach w tabeli 39., podmioty wspierające w aktualnych problemach w tabeli 40., podmioty wspierające w przewidywanych sytuacjach trudnych w tabeli 41.

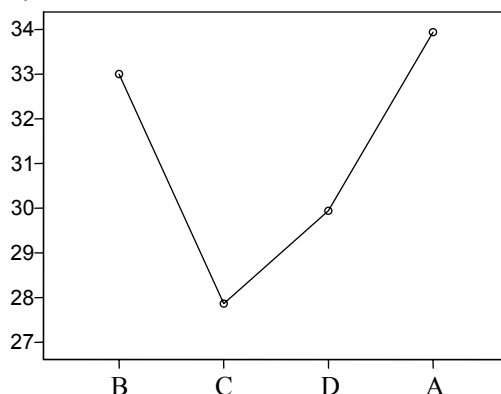
Tabela 38. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Wsparcie w sytuacjach trudnych	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
	Przeszłość	1905,81	,000	4,47	,005	33,94	9,87	33,00	7,37	27,86	6,88	29,94	9,30	-	,001
Teraźniejszość	1579,00	,000	4,87	,003	29,26	8,56	27,46	6,36	23,27	5,96	28,94	10,96	-	,001	-
Przyszłość	1399,48	,000	3,05	,031	29,06	9,56	27,27	7,27	24,14	6,48	29,15	10,93	-	,008	-

2.1.1. Miniona perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w przeszłych sytuacjach trudnych

Istotnie wyższe nasilenie analizowanej zmiennej występuje w grupach A i B w stosunku do zbiorowości B i C.

Wykres 6. Poczucie wsparcia społecznego w przeszłych sytuacjach trudnych w grupach A, B, C, D

Osoby z wysokim prawdopodobieństwem poprawy – zarówno w warunkach wolnościowych, jak i więziennych – mają poczucie, że w przeszłości doświadczyły większej pomocy w sytuacjach związanych z różnego typu problemami w stosunku do aktualnych i byłych więźniów, którzy odznaczają się niskimi możliwościami

przystosowawczymi. Uzyskana prawidłowość świadczy o tym, że doświadczanie pomocy w minionych sytuacjach problemowych wpływa na wysoki potencjał poprawy moralnej niezależnie od miejsca pobytu osób karanych.

Źródła wsparcia w minionych problemach

W porównywanych grupach podstawowym źródłem pomocy w rozwiązywaniu minionych trudności byli członkowie rodziny – matka, ojciec, rodzeństwo, partnerka życiowa (narzeczona/małżonka). Ważnym źródłem wsparcia w sytuacjach problemowych byli również koledzy. Trzecią kategorią podmiotów pod względem częstotliwości wykorzystywania zasobów pomocowych stanowili nauczyciele i księża. Natomiast najrzadziej we wszystkich porównywanych grupach korzystano z zasobów instytucjonalnych (por. tabela 39.).

Tabela 39. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w przeszłych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupa A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	1017,11	,000	1,99	,117	3,94	1,29	3,88	1,243	3,30	1,49	3,53	1,42	–*	,028*	–*
Ojciec	608,66	,000	3,60	,015	3,30	1,47	3,08	1,383	2,41	1,28	2,65	1,39	–	,003	,039
Rodzeństwo	807,20	,000	2,62	,053	3,45	1,30	3,04	1,148	2,70	1,23	2,97	1,40	–*	,006*	–*
Krewni	585,70	,000	,63	,599	2,70	1,30	2,38	1,061	2,45	1,21	2,38	1,26	–*	–*	–*
Narzeczona/małżonka	811,34	,000	1,75	,160	3,45	1,38	3,65	1,441	3,39	1,42	2,88	1,39	–*	–*	–*
Koledzy	735,62	,000	,55	,648	2,87	1,19	2,92	1,294	2,59	1,13	2,79	1,37	–*	–*	–*
Nauczyciele	555,97	,000	1,07	,363	2,47	1,30	2,38	1,203	2,07	,97	2,18	1,11	–*	,101*	–*
Ksiądz	433,78	,000	3,75	,012	2,17	1,27	2,27	1,373	1,52	,76	1,76	1,02	–	,006	–
Inne osoby	405,55	,000	,94	,424	2,00	1,20	2,12	,993	1,73	1,15	1,76	1,10	–*	–*	–*
Szkoła	475,44	,000	2,16	,095	2,28	1,26	1,92	,977	1,70	,85	1,97	1,14	–*	,013*	–*
Parafia	483,33	,000	2,81	,042	1,79	,98	1,92	1,093	1,34	,64	1,68	,98	–	,021	–
Gmina	396,07	,000	2,00	,116	1,72	1,10	1,88	1,243	1,36	,68	1,82	1,09	–*	–*	–*
Inne instytucje	325,40	,000	1,89	,134	1,81	1,15	1,54	1,067	1,30	,79	1,56	1,08	–*	,019*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Porównanie grup w zakresie rodzajów podmiotów udzielających pomocy w minionych sytuacjach trudnych wskazuje na następujące prawidłowości:

- istotnie większą częstotliwość wsparcia od ojca w grupach A i B w stosunku do zbiorowości C i D;
- istotnie mniejszą częstotliwość pomocy od księdza i od parafii w zbiorowości C w stosunku do populacji A, B, D;
- brak różnic między porównywanymi grupami w zakresie wsparcia od innych osób i instytucji.

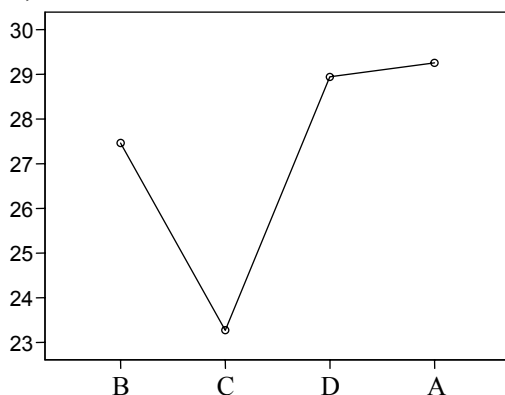
Uzyskana prawidłowość stanowi podstawę wniosku, że duża częstotliwość pomocy ze strony ojca w minionych sytuacjach trudnych stanowi predyktor wysokie-

go potencjału adaptacyjnego niezależnie od miejsca pobytu osób karanych. Natomiast wpływ dwóch zmiennych – niskiej częstotliwości wsparcia ze strony księdza i parafii w rozwiązywaniu minionych problemów – warunkuje jedynie małe prawdopodobieństwo poprawy u osób przebywających w więzieniu.

2.1.2. Aktualna perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w teraźniejszych sytuacjach trudnych

Istotnie niższe nasilenie tego czynnika zaznacza się w populacji C w stosunku do zbiorowości A, B i D.

Wykres 7. Poczucie wsparcia społecznego w aktualnych sytuacjach trudnych w grupach A, B, C, D

Zaprezentowana prawidłowość wskazuje, że wymieniony wymiar osobowości warunkuje małe zdolności przystosowawcze u jednostek przebywających w więzieniu. Testowany czynnik nie stanowi natomiast predyktora wysokiej skuteczności kar izolacyjnych. Świadczy o tym fakt, że nasilenie aktualnego wsparcia u osób z wysokim potencjałem adaptacyjnym (zarówno w warunkach więziennych, jak i wolnościowych) oraz u byłych więźniów z niskimi zdolnościami przystosowawczymi jest podobne.

Źródła wsparcia w aktualnych problemach

W każdej z porównywanych grup w rozwiązywaniu aktualnych problemów najczęściej pomagają członkowie rodziny pochodzenia, partnerka życiowa (narzeczona/małżonka) i koledzy. Najrzadziej zaznacza się natomiast częstotliwość korzystania ze wsparcia instytucjonalnego (por. tabela 40.).

Analiza doznawanej pomocy od różnych podmiotów w aktualnych sytuacjach trudnych pozwala na wskazanie następujących zależności:

- istotnie większej częstotliwości wsparcia ze strony księdza w grupie A w stosunku do populacji B, C, D;
- istotnie mniejszej częstotliwości pomocy ze strony kolegów, parafii i innych podmiotów w grupie C w stosunku do zbiorowości A, B, D.

Dzięki uzyskanym wynikom można stwierdzić, że na duży potencjał poprawy moralnej u byłych więźniów wpływa wysoka częstotliwość wsparcia ze strony księ-

Tabela 40. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w aktualnych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	545,68	,000	1,39	,248	3,06	1,65	3,46	1,42	2,68	1,65	3,00	1,41	-*	-*	-*
Ojciec	361,34	,000	,56	,641	2,26	1,55	2,38	1,50	2,07	1,28	2,47	1,44	-*	-*	-*
Rodzzeństwo	613,40	,000	2,40	,071	3,04	1,43	2,96	1,28	2,34	1,26	2,68	1,32	-*	,013*	-*
Krewni	492,11	,000	,72	,544	2,47	1,36	2,12	1,18	2,16	1,10	2,21	1,12	-*	-*	-*
Narzeczona/małżonka	531,52	,000	1,39	,249	3,23	1,49	3,04	1,48	2,59	1,63	2,91	1,46	-*	,046*	-*
Koledzy	625,14	,000	2,98	,034	2,96	1,18	2,46	1,39	2,20	1,09	2,56	1,28	-	,004	-
Nauczyciele	361,00	,000	1,18	,320	1,60	1,03	1,73	1,00	1,48	,90	1,91	1,29	-*	-*	-*
Ksiądz	362,04	,000	4,33	,006	2,26	1,29	1,62	1,02	1,45	,93	1,78	1,32	,026	,001	,036
Inne osoby	320,89	,000	1,92	,129	2,06	1,32	1,73	1,12	1,52	1,07	2,06	1,37	-*	,038*	-*
Szkoła	387,40	,000	1,75	,160	1,36	,84	1,62	,90	1,30	,67	1,71	1,22	-*	-*	-*
Parafia	440,01	,000	5,20	,002	1,68	1,04	1,46	,81	1,07	,25	1,71	1,03	-	,001	-
Gmina	403,14	,000	3,50	,017	1,57	,99	1,35	,56	1,23	,71	1,85	1,13	-	-	-
Inne instytucje	346,87	,000	3,18	,026	1,70	1,10	1,54	,99	1,18	,49	1,82	1,31	-	,015	-

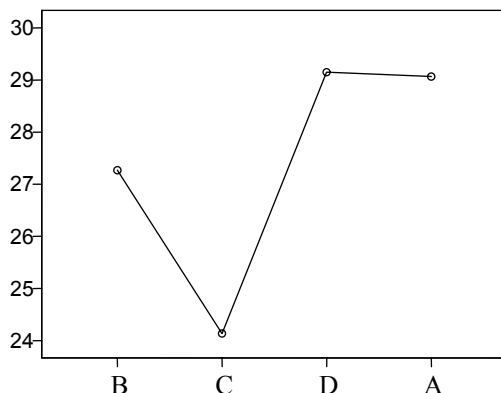
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

dza. Natomiast na niskie zdolności przystosowawcze osób przebywających w zakładzie karnym zaznacza się wpływ małej częstotliwości korzystania z pomocy kolegów, parafii i innych instytucji.

2.1.3. Przyszła perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w przewidywanych sytuacjach trudnych

W stosunku do grup A, B i D w zbiorowości C zaznacza się istotnie niższe nasilenie poczucia wsparcia w rozwiązywaniu przewidywanych problemów.

Wykres 8. Poczucie wsparcia społecznego w przyszłych sytuacjach trudnych w grupach A, B, C, D

Układ wyników sugeruje, że niskie nasilenie przewidywanego wsparcia w rozwiązywaniu przyszłych trudności warunkuje u aktualnych więźniów niewielki potencjał adaptacyjny. Podobny poziom przewidywanego wsparcia u osób z wysokimi możliwościami adaptacyjnymi – zarówno w warunkach więziennych, jak i wolnościowych – oraz u byłych więźniów z niskimi potencjałem poprawczym stanowi podstawę do stwierdzenia, że testowany czynnik nie warunkuje wysokiej skuteczności kar izolacyjnych.

Źródła wsparcia w przewidywanych problemach

W rozwiązywaniu przyszłych problemów – niezależnie od grupy – jako podstawowe źródło wsparcia jest spostrzegana partnerka życiowa (narzeczona/małżonka). Ważne znaczenie w tym względzie mają także dwie inne kategorie podmiotów – członkowie rodziny pochodzenia (matka, rodzeństwo, ojciec, krewni) i koledzy. Natomiast mniejsze znaczenie w pokonywaniu antycypowanych trudności ma pomoc instytucjonalna (por. tabela 41.).

Tabela 41. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w przewidywanych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	P≤
Matka	445,49	,000	,41	,746	2,87	1,60	2,81	1,52	2,52	1,66	2,74	1,31	–*	–*	–*
Ojciec	344,85	,000	1,26	,289	2,28	1,56	2,35	1,52	1,86	1,27	2,44	1,40	–*	–*	–*
Rodzeństwo	526,86	,000	,42	,739	2,76	1,43	2,69	1,38	2,45	1,39	2,71	1,29	–*	–*	–*
Krewni	501,56	,000	1,66	,178	2,24	1,30	2,23	1,21	1,89	,94	2,47	1,24	–*	–*	–*
Narzeczona/małżonka	755,30	,000	,62	,605	3,52	1,41	3,42	1,33	3,14	1,58	3,24	1,39	–*	–*	–*
Koledzy	609,92	,000	,45	,715	2,63	1,20	2,50	1,33	2,45	1,19	2,76	1,33	–*	–*	–*
Nauczyciele	397,66	,000	3,10	,028	1,65	1,04	1,65	,98	1,27	,50	1,94	1,30	–	–	–
Ksiądz	436,23	,000	3,22	,025	2,00	1,23	1,92	1,02	1,41	,66	2,03	1,22	–	,009	–
Inne osoby	327,99	,000	2,85	,039	1,98	1,36	1,42	,76	1,41	,82	1,52	1,25	,042	,016	,046
Szkoła	363,11	,000	3,19	,026	1,67	1,17	1,58	,86	1,16	,37	1,76	1,23	–	,013	–
Parafia	356,66	,000	2,50	,062	1,83	1,22	1,54	,86	1,30	,67	1,79	1,20	–*	,015*	–*
Gmina	365,24	,000	,22	,883	1,74	1,18	1,62	,98	1,57	,92	1,65	,95	–*	–*	–*
Inne instytucje	305,68	,000	,34	,793	1,83	1,23	1,54	,99	1,70	1,19	1,74	1,136	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Analiza dotycząca możliwości uzyskania pomocy od różnych podmiotów w przewidywanych trudnościach wskazała na następujące prawidłowości:

- w grupie A w stosunku do populacji B, C, D zaznacza się istotnie większa częstotliwość korzystania ze wsparcia kategorii podmiotów oznaczonych jako inne osoby;
- w zbiorowości C w stosunku do grup A, B, D występuje istotnie mniejsza częstotliwość uzyskiwania pomocy od księdza i szkoły.

Występujące prawidłowości stanowią podstawę do stwierdzenia, że duża częstotliwość wsparcia ze strony innych osób w przewidywanych sytuacjach problemowych wpływa na wysoką skuteczność kar izolacyjnych w warunkach wolnościowych, natomiast mała częstotliwość przewidywanej pomocy ze strony księdza i szkoły determinuje niski potencjał poprawy moralnej w warunkach więziennych.

2.2. Doświadczanie wsparcia społecznego w osiągnięciu sukcesów

Nasilenie spostrzeganą pomocy w realizacji wyznaczonych celów również przebadano w aspekcie temporalnym. W tabeli 42. i na wykresach 9-11. zostały przedstawione wyniki dotyczące wspierania w minionym, aktualnym i przewidywanym osiągnięciu sukcesów. Częstotliwość wsparcia od różnych osób i instytucji w urzeczywistnianiu dążeń zaprezentowano w tabelach 43-45.

Tabela 42. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

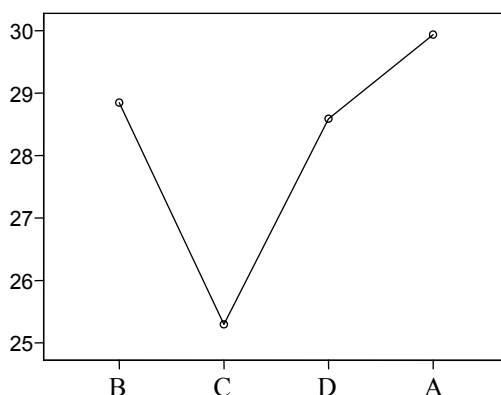
Zmienna zależna Wsparcie w osiągnięciu sukcesów	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	P≤
Przeszłość	1264,53	,000	1,96	,123	29,94	11,77	28,85	7,23	25,30	7,26	28,59	9,91	-*	,021*	-*
Teraźniejszość	1167,49	,000	5,07	,002	27,13	9,16	26,04	8,44	21,18	6,33	28,35	11,68	-	,002	-
Przyszłość	1257,53	,000	2,94	,035	28,51	9,71	28,19	9,29	23,34	6,60	27,35	10,56	-	,007	-

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

2.2.1. Miniona perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiągnięciu przeszłych sukcesów

Nie zaznaczają się różnice statystyczne między porównywanymi grupami w zakresie analizowanego czynnika.

Wykres 9. Poczucie wsparcia społecznego w osiągnięciu minionych sukcesów w grupach A, B, C, D

Uzyskane prawidłowości stanowią przesłankę do stwierdzenia, że doświadczanie pomocy w realizacji minionych dążeń nie stanowi predyktora skuteczności kary pozbawienia wolności niezależnie od miejsca pobytu osób karanych.

Źródła wsparcia w osiągnięciu przeszłych sukcesów

We wszystkich porównywanych grupach spostrzegana pomoc stanowi głównie efekt oddziaływań dwóch sieci społecznych – systemu rodzinnego i środowiska kolegów. Z największą częstotliwością badani otrzymywali wsparcie od matki i partnerki życiowej, a z najmniejszą – od podmiotów o charakterze instytucjonalnym (por. tabela 43.).

Tabela 43. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiągnięciu minionych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupa A, B, C, D źródło zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	666,98	,000	,93	,427	3,15	1,59	3,42	1,42	2,91	1,55	3,38	1,30	–*	–*	–*
Ojciec	522,43	,000	1,75	,160	2,96	1,49	2,92	1,44	2,34	1,35	2,59	1,37	–*	,039*	–*
Rodzeństwo	544,30	,000	,99	,398	2,87	1,48	2,54	1,33	2,41	1,24	2,74	1,31	–*	–*	–*
Krewni	470,11	,000	,16	,922	2,30	1,32	2,15	1,25	2,32	1,18	2,18	1,17	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	742,59	,000	,74	,531	3,15	1,38	3,27	1,31	3,14	1,34	2,79	1,37	–*	–*	–*
Koledzy	667,30	,000	1,33	,268	2,49	1,27	2,81	1,20	2,25	1,04	2,59	1,18	–*	–*	–*
Nauczyciele	510,41	,000	,96	,414	2,13	1,13	2,04	1,00	1,77	,96	1,91	1,03	–*	–*	–*
Ksiądz	495,74	,000	3,70	,013	1,94	1,09	1,77	,95	1,32	,52	1,71	,97	–	,001	–
Inne osoby	377,33	,000	1,42	,238	1,96	1,18	1,69	,97	1,50	,98	1,74	1,05	–*	,041*	–*
Szkoła	442,11	,000	2,54	,059	2,13	1,21	1,65	,69	1,57	,87	1,85	1,13	,060*	,010*	–*
Parafia	446,91	,000	2,16	,096	1,68	,93	1,58	,81	1,27	,76	1,71	1,00	–*	,029*	–*
Gmina	497,18	,000	2,97	,034	1,60	,95	1,50	,81	1,25	,49	1,79	,98	–	,047	–
Inne instytucje	376,53	,000	1,42	,238	1,60	1,01	1,50	,95	1,25	,72	1,62	,98	–*	–*	–*

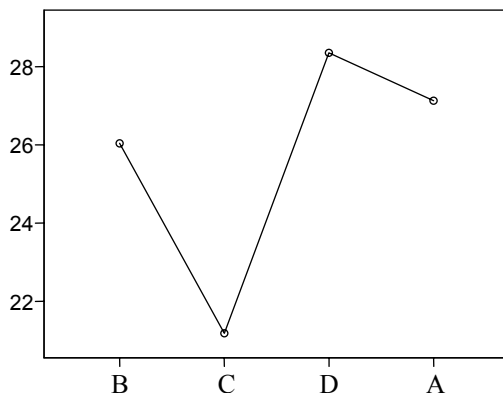
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Porównanie grup w aspekcie korzystania z pomocy różnych osób i instytucji w realizacji minionych sukcesów wskazało na istotnie mniejszą częstotliwość wsparcia ze strony księdza i gminy w grupie C w stosunku do populacji A, B i D. Z tego względu wymienione czynniki stanowią determinanty niskiego potencjału poprawy moralnej u osób przebywających w zakładzie karnym.

2.2.2. Aktualna perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiągnięciu teraźniejszych sukcesów

Istotnie niższe wyniki w testowanym czynniku uzyskała populacja C w stosunku do zbiorowości A, B i D.

Wykres 10. Poczucie wsparcia społecznego w osiągnięciu aktualnych sukcesów w grupach A, B, C, D

Niskie nasilenie doświadczanej pomocy w aktualnej realizacji dążeń warunkuje niskie prawdopodobieństwo poprawy u osób przebywających w zakładzie karnym. Czynnikiem ten nie determinuje natomiast wysokiej skuteczności kar izolacyjnych, rozpatrywanej w kontekście miejsca pobytu karanych przestępców. Przedstawiony wniosek wynika z faktu, że poziom doświadczanej pomocy w realizacji terażniejszych dążeń jest podobny u jednostek z wysokim potencjałem poprawczym (zarówno w warunkach wolnościowych, jak i więziennych) oraz u byłych więźniów z niskimi zdolnościami przystosowawczymi.

Źródła wsparcia w osiągnięciu terażniejszych sukcesów

Nasilenie wsparcia w aktualnej realizacji dążeń – niezależnie od grupy – wynika głównie z udzielania pomocy przez członków rodziny i kolegów (por. tabela 44.).

Analiza wyników odnosząca się do podmiotów wspierających w realizacji aktualnych dążeń wskazała na:

- istotnie mniejszą częstotliwość otrzymywanego wsparcia od narzeczonej/małżonki, kolegów, księdza i parafii w grupie C w stosunku do populacji A, B i D;
- istotnie większą częstotliwość spostrzeganej pomocy ze strony gminy w zbiorowości D w stosunku do grup A, B i C.

Pierwsza prawidłowość wskazuje na fakt, że mała częstotliwość wsparcia ze strony czterech podmiotów w realizacji aktualnych celów – narzeczonej/małżonki, kolegów, księdza i parafii – determinuje niski potencjał poprawy moralnej u osób przebywających w więzieniu. Na podstawie wymienionej zależności nie można wnioskować jednak o wysokim wskaźniku przystosowania ze względu na brak różnic między populacjami A, B i D.

Druga z uzyskanych prawidłowości świadczy o tym, że na niski potencjał poprawy moralnej u osób przebywających na wolności wpływa duża częstotliwość wykorzystywania pomocy ze strony gminy. Uzyskany wynik nie stanowi jednak przesłanki do wnioskowania o wpływie tego czynnika na duże możliwości adaptacyjne ze względu na porównywalne wyniki w grupach A, B i C.

Tabela 44. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiągnięciu aktualnych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

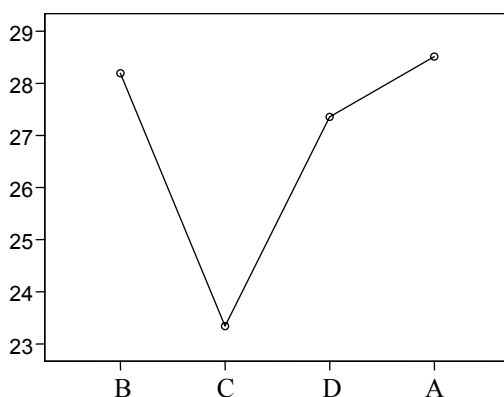
Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	419,43	,000	,90	,441	2,66	1,65	3,04	1,56	2,41	1,65	2,76	1,44	–*	–*	–*
Ojciec	331,38	,000	1,85	,141	2,23	1,52	2,27	1,54	1,80	1,21	2,56	1,58	–*	–*	–*
Rodzeństwo	475,12	,000	1,83	,144	2,66	1,49	2,77	1,34	2,09	1,20	2,53	1,46	–*	–*	–*
Krewni	401,22	,000	,80	,496	2,30	1,50	2,23	1,24	1,93	1,11	2,32	1,32	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	502,80	,000	2,68	,049	3,38	1,45	2,96	1,61	2,48	1,66	2,79	1,47	–	,006	–
Koledzy	536,90	,000	2,75	,045	2,68	1,29	2,42	1,39	1,95	1,10	2,44	1,16	–	,005	–
Nauczyciele	389,85	,000	2,78	,043	1,64	1,00	1,50	,86	1,34	,68	1,97	1,29	–	–	–
Ksiądz	363,68	,000	4,85	,003	1,81	1,23	1,58	,81	1,14	,46	1,91	1,29	–	,002	–
Inne osoby	351,34	,000	2,33	,077	1,91	1,23	1,65	,94	1,39	,94	1,94	1,20	–*	,023*	–*
Szkoła	376,49	,000	2,43	,067	1,47	,97	1,46	,81	1,20	,55	1,76	1,21	–*	–*	–*
Parafia	443,18	,000	4,34	,006	1,55	1,02	1,35	,69	1,09	,36	1,71	,97	–	,007	–
Gmina	452,88	,000	5,32	,002	1,40	,82	1,31	,68	1,14	,51	1,85	1,10	–	–	,014
Inne instytucje	343,51	,000	2,27	,083	1,43	,88	1,50	,99	1,23	,74	1,79	1,25	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

2.2.3. Przyszła perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiągnięciu przyszłych sukcesów

W grupie C w stosunku do populacji A, B i D zaznaczył się również istotnie niższy poziom nasilenia przewidywanej pomocy ze strony innych w realizacji przyszłych dążeń.

Wykres 11. Poczucie wsparcia społecznego w osiągnięciu przyszłych sukcesów w grupach A, B, C, D

Układ wyników pozwala na stwierdzenie, że niski poziom przewidywanej pomocy w przyszłej aktywności celowościowej warunkuje jedynie niskie prawdopodobieństwo poprawy u aktualnych więźniów. Nasilenie testowanej zmiennej nie

determinuje natomiast dużego potencjału poprawczego z tego względu, że czynnik ten kształtuje się na takim samym poziomie u osób ze znacznymi możliwościami adaptacyjnymi (zarówno u byłych, jak i u aktualnych więźniów) oraz u byłych skazanych z niskimi zdolnościami przystosowawczymi.

Źródła wsparcia w osiągnięciu przyszłych sukcesów

Jako najważniejsze źródło wsparcia w realizacji przyszłych zamierzeń – w każdej z porównywanych grup – jest spostrzegana partnerka życiowa. Badani pragną również wykorzystywać w tym względzie zasoby pomocowe „sieci” rodzinnych i koleżeńskich. Natomiast w mniejszym stopniu przy przewidywaniu aktywności związanej z przyszłymi sukcesami zaznacza się chęć wykorzystywania zasobów instytucjonalnych (por. tabela 45.).

Tabela 45. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiągnięciu przewidywanych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupa A, B, C, D źródło zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	445,66	,000	1,93	,128	2,83	1,61	3,12	1,50	2,34	1,55	2,41	1,33	–*	–*	–*
Ojciec	339,34	,000	,76	,521	2,26	1,52	2,31	1,57	1,91	1,29	2,32	1,34	–*	–*	–*
Rodzeństwo	514,57	,000	1,84	,143	2,87	1,48	2,88	1,42	2,27	1,34	2,50	1,28	–*	,041*	–*
Krewni	467,84	,000	1,21	,307	2,30	1,35	2,46	1,33	2,00	1,16	2,50	1,28	–*	–*	–*
Narzeczona/małżonka	656,54	,000	1,37	,253	3,40	1,51	3,46	1,33	2,95	1,57	2,91	1,44	–*	–*	–*
Koledzy	575,90	,000	,43	,729	2,66	1,24	2,58	1,42	2,36	1,12	2,56	1,35	–*	–*	–*
Nauczyciele	391,71	,000	2,12	,100	1,66	1,07	1,69	1,05	1,27	,58	1,76	1,13	–*	–*	–*
Ksiądz	343,93	,000	2,46	,065	1,91	1,18	1,62	,90	1,39	,69	1,97	1,53	–*	,025*	–*
Inne osoby	371,72	,000	1,55	,204	1,81	1,17	1,50	,86	1,41	,87	1,76	1,02	–*	–*	–*
Szkoła	113,26	,000	1,08	,359	1,96	2,99	1,62	,85	1,27	,62	1,76	1,35	–*	–*	–*
Parafia	462,44	,000	3,53	,016	1,70	1,02	1,54	,76	1,20	,55	1,76	1,02	–	,007	–
Gmina	388,22	,000	,62	,606	1,53	,90	1,77	1,18	1,45	,93	1,53	,86	–*	–*	–*
Inne instytucje	340,10	,000	,15	,927	1,62	,99	1,65	1,20	1,50	,95	1,59	1,05	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Porównanie grup ze względu na rodzaj podmiotów, które w przyszłości mogą pomóc przy realizacji osobistych dążeń, wskazało, że aktualni więźniowie z niskim potencjałem poprawy moralnej (C) z istotnie niższą częstotliwością pragną wykorzystywać zasoby pomocowe parafii w stosunku do więźniów z wysokim prawdopodobieństwem poprawy (B) i osób przebywających na wolności, zarówno z dużymi, jak i małymi możliwościami adaptacyjnymi (A i D). Przedstawiony układ wyników pozwala na stwierdzenie, że niskie nasilenie analizowanej zmiennej wpływa jedynie na niewielkie zdolności przystosowawcze osób przebywających w warunkach więziennych. Czynnik ten nie determinuje natomiast wysokich możliwości poprawczych u byłych i aktualnych więźniów ze względu na jego podobieństwo w grupach A, B i D.

2.3. Spozrzeganie oceny społecznej

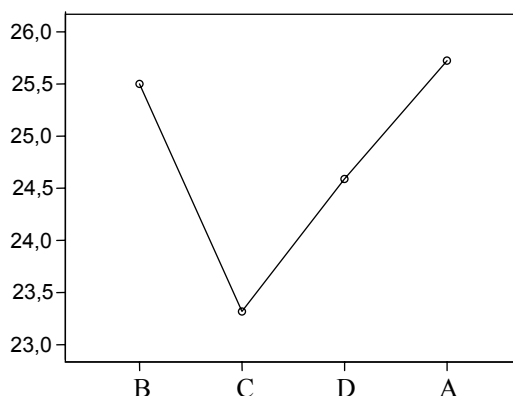
Wyniki dotyczące stosunku otoczenia do osób karanych w subiektywnym odbiorze aktualnych i byłych więźniów zostały zaprezentowane w tabeli 46. i na wykresach 12-19.

Tabela 46. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla Interpersonalnych Skal Przymiotnikowych IAS-R J. Wigginsa w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Skala IAS-R	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Pewny siebie-dominujący	4534,11	,000	2,58	,056	25,72	4,49	25,50	4,17	23,32	4,32	24,59	4,55	–*	,010*	–*
Arogancki-wyrachowany	1681,51	,000	4,82	,003	16,45	5,25	16,88	4,06	18,77	5,42	20,65	6,01	–	,038	,001
Zimny-nieczuły	1204,13	,000	15,70	,000	12,79	4,45	14,42	4,72	18,59	6,29	20,68	7,08	–	,000	,000
Powściągliwy-introwertywny	1919,76	,000	10,55	,000	15,53	4,48	16,42	4,36	20,18	5,36	20,56	5,46	–	,000	,000
Niezdeterminowany-uległy	2655,59	,000	,86	,462	21,72	4,76	20,54	4,46	21,52	5,16	20,21	4,94	–*	–*	–*
Niezrozumiały-szczery	3389,65	,000	1,11	,349	25,47	4,82	24,35	5,48	23,64	5,19	24,06	4,63	–*	–*	–*
Ciepły-zgodny	3222,88	,000	13,11	,000	32,21	4,10	29,69	6,23	25,61	6,57	25,32	6,94	–	,000	,000
Towarzyski-ekstrawertywny	3529,30	,000	9,52	,000	29,96	5,17	28,08	5,10	24,41	5,99	25,26	5,21	–	,000	,000

* Brak różnic wynikających z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Spozrzeganie oceny społecznej w kategorii „pewny siebie-dominujący (PA)”

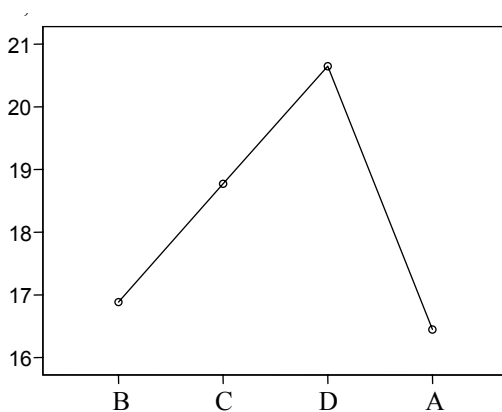
Wykres 12. Spozrzeganie oceny społecznej typu „pewny siebie-dominujący (PA)” w grupach A, B, C, D

W populacjach A, B, C, i D analizowany czynnik kształtuje się na takim samym poziomie, co stanowi podstawę stwierdzenia, że nie wpływa on na potencjał poprawy moralnej, rozpatrywanej w kontekście miejsca pobytu osób karanych.

W porównywanych grupach z podobną częstotliwością zaznacza się doświadczanie oceny otoczenia w zakresie następujących „etykiet społecznych”: stanowczy, dominujący, pewny siebie, apodyktyczny, silny, cierpliwy, niemający obaw, wytrwały. Wymienione określenia świadczą o tym, że w spostrzeganym odbiorze interpersonalnym na takim samym poziomie zaznaczają się tendencje osób karanych – niezależnie od miejsca pobytu i potencjału poprawy moralnej – do przyjmowania inicjatywy w sytuacjach społecznych, kontrolowania innych i stosowania manipulacji wobec partnerów interakcji.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „arogancki-wyrachowany (BC)”

U osób z dużym potencjałem poprawy moralnej (grupy A i B) zaznacza się istotnie niższe nasilenie tej zmiennej w stosunku do jednostek z niskimi możliwościami przystosowawczymi (grupy C i D). Tego typu wyniki uzasadniają konkluzję, że testowany czynnik osobowości warunkuje prawdopodobieństwo skuteczności sankcji izolacyjnych niezależnie od miejsca pobytu karanych jednostek.

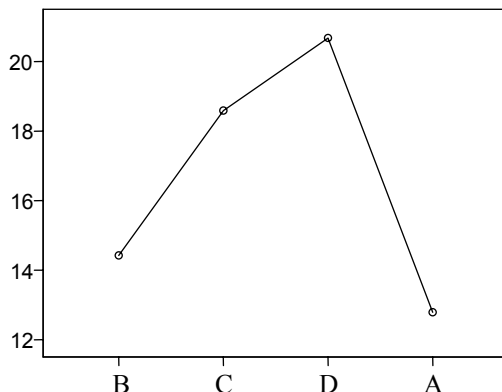

Wykres 13. Spostrzeganie oceny społecznej typu „arogancki-wyrachowany (BC)” w grupach A, B, C, D

Sprawcy przestępstw z wysokim prawdopodobieństwem poprawy – zarówno w warunkach więziennych, jak i w warunkach wolnościowych – w stosunku do osób z niskim potencjałem przystosowawczym (niezależnie od miejsca pobytu) istotnie rzadziej mają poczucie, że przypisuje się im tendencje do poniżania i wykorzystywania innych, mściwości, współzawodnictwa oraz lekceważenia praw przysługujących innym ludziom. Przedstawiona prawidłowość wynika z istotnie mniejszej częstotliwości przypisywania sobie w grupach A i B (w stosunku do zbiorowości C i D) następujących przymiotników interpersonalnej oceny: krętacz, sprytny, lubiący się przechwalać, podstępny, interesowny, zakłamaný, zarozumiały, przebiegły.

Spostrzeżenie oceny społecznej w kategorii „zimny-nieczuły (DE)”

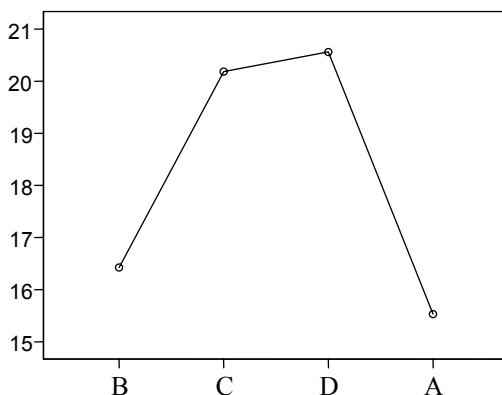
Testowana zmienna występuje na istotnie niższym poziomie w zbiorowościach A i B w stosunku do populacji C i D. Porównanie wyników uzasadnia wniosek, że doświadczanie oceny społecznej w tej kategorii warunkuje skuteczność kary pozbawienia wolności zarówno w warunkach więziennych, jak i wolnościowych.

Wykres 14. Spostrzeżenie oceny społecznej typu „zimny-nieczuły (DE)” w grupach A, B, C, D

U jednostek z wysokim prawdopodobieństwem poprawy w stosunku do osób z małym potencjałem przystosowawczym występuje istotnie mniejsza częstotliwość doświadczania „etykiet” społecznych w postaci: nieuczuciowy, bezwzględny, bezlitosny, okrutny, niemiłosierny, nieczuły na problemy innych, obojętny. Niższa częstotliwość wymienionych określeń sprawia, że wysoki wskaźnik skuteczności sankcji izolacyjnych jest determinowany spostrzeganiem oceny ze strony otoczenia, polegającej na większej czułości na sprawy innych, zdolności do współpracy i wybaczenia oraz motywacji do podporządkowania się obowiązującym normom społecznym.

Spostrzeżenie oceny społecznej w kategorii „powściągliwy-introwertywny (FG)”

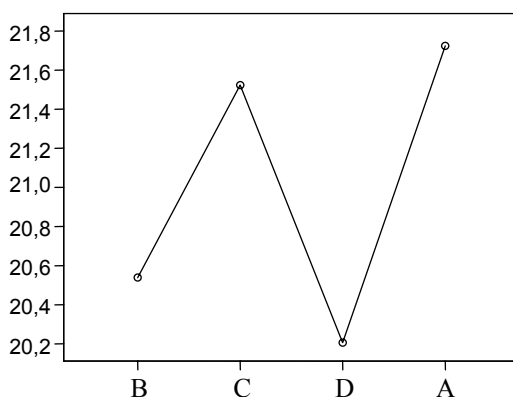
Wykres 15. Spostrzeżenie oceny społecznej typu „powściągliwy-introwertywny (FG)” w grupach A, B, C, D

Badany czynnik osobowości w istotnie niższym nasileniu kształtuje się u jednostek z wysokim potencjałem poprawy moralnej (A i B) w stosunku do osób z niskim prawdopodobieństwem poprawy (grupy C i D). Układ wyników stanowi przesłankę do stwierdzenia, że testowana zmienna warunkuje skuteczność kary pozbawienia wolności zarówno u byłych, jak i aktualnych więźniów.

Na wymiar „powściągliwy-introwertywny” składają się następujące przymiotniki: zamknięty, nietowarzyski, antyspołeczny, apatyczny, niezyczliwy, aspołeczny, niewesoły, zdystansowany. Wysokie prawdopodobieństwo skuteczności kary pozbawienia wolności – niezależnie od miejsca pobytu – jest uwarunkowane istotnie niższą częstotliwością przypisywania sobie wymienionych atrybutów, co jednocześnie wiąże się z poczuciem spostrzegania przez otoczenie w kategoriach osoby, która nie jest zażenowana obecnością innych, nie boi się nawiązywać relacji międzyludzkich i tworzy mały dystans w istniejących kontaktach społecznych.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „niezdecydowany-uległy (HI)”

Analizowana zmienna w porównywanych grupach zaznacza się na takim samym poziomie, co wskazuje na fakt, że nie wpływa ona na potencjał poprawczy osób karanych ani w środowisku wolnościowym, ani w warunkach zakładu karnego.

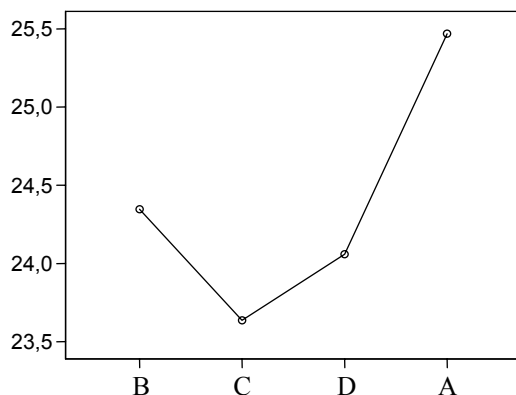
Wykres 16. Spostrzeganie oceny społecznej typu „niezdecydowany-uległy (HI)” w grupach A, B, C,

Karani przestępcy – niezależnie od miejsca pobytu i wskaźników skuteczności kar izolacyjnych – charakteryzują się podobieństwem w zakresie doświadczania oceny społecznej, która odnosi się do uległości w kontaktach międzyludzkich. Wymieniona zgodność stanowi efekt przypisywania sobie z podobną częstotliwością w porównywanych grupach następujących atrybutów odbioru ze strony otoczenia: nienarzucający się, nieśmiały, łagodny, nieagresywny, bojaźliwy, tchórzliwy, wstydlivy, mało stanowczy.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „niezarozumiały-szczery (JK)”

W zbiorowościach A, B, C, D analizowany wymiar osobowości kształtuje się w takim samym nasileniu. Z tego względu testowana zmienna nie wpływa na

wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych, które są rozpatrywane w kontekście miejsca pobytu osób karanych.

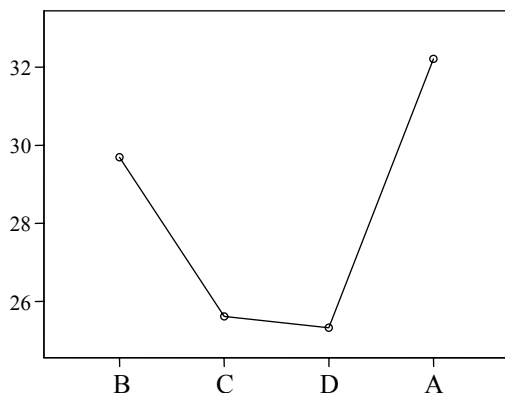

Wykres 17. Spostrzeganie oceny społecznej typu „niezarozumiały-szczery (JK)” w grupach A, B, C, D

Karane jednostki – niezależnie od miejsca pobytu i wskaźników potencjału adaptacyjnego – z porównywalną częstotliwością przypisują sobie przymiotniki odzwierciedlające odbiór społeczny w kategorii „niezarozumiały-szczery”: niewymagający, bezinteresowny, bezpośredni-szczery, ufny, nieprzechwalający się, unikający sporów, prostoliniowy, niewyrachowany. Na podstawie podobieństwa wyników w porównywanych grupach można więc sugerować, że społeczne „etykietowanie” osoby jako łatwowiernej, naiwnej, wyrozumiałej, lękającej się odrzucenia, akceptującej innych i uległej wobec drugiego człowieka nie wpływa na możliwości przystosowawcze byłych i aktualnych więźniów.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „ciepły-zgodny (LM)”

U osób z dużym potencjałem poprawy moralnej (A i B) w stosunku do jednostek z niskimi zdolnościami przystosowawczymi (C i D) występuje istotnie wyższe nasilenie analizowanego wymiaru osobowości. Uzyskana prawidłowość sugeruje, że testowana zmienna determinuje wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności niezależnie od miejsca pobytu karanych przestępców.

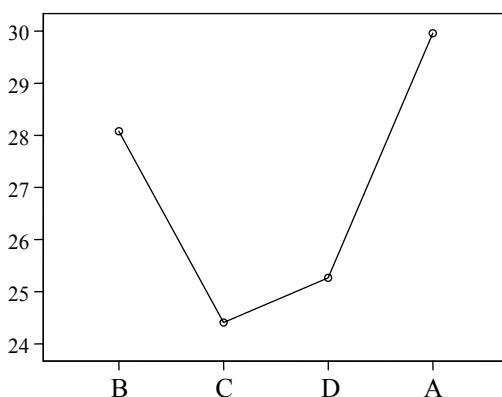

Wykres 18. Spostrzeganie oceny społecznej typu „ciepły-zgodny (LM)” w grupach A, B, C, D

Na wysokie prawdopodobieństwo poprawy – zarówno w trakcie wykonywania kary pozbawienia wolności, jak i po jej zakończeniu – wpływa poczucie oceny społecznej w kategoriach osoby, która okazuje życzliwość i troskę w stosunku do innych. U jednostek charakteryzujących się dużym potencjałem przystosowawczym wystąpiła istotnie większa częstotliwość następujących określeń tworzących wymiar „ciepły-zgodny”: uczynny, uprzejmy, miłosierny, wrażliwy, o miękkim sercu, kochający, delikatny, współczujący.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „towarzyski-ekstrawertywny (NO)”

Testowana zmienna kształtuje się w istotnie większym natężeniu w grupach A i B w stosunku do zbiorowości C i D, co uzasadnia wniosek, że badany czynnik wpływa na potencjał poprawy moralnej zarówno w warunkach więziennych, jak i wolnościowych.

Wykres 19. Spostrzeganie oceny społecznej typu „towarzyski-ekstrawertywny (NO)” w grupach A, B, C, D

Na duży potencjał przystosowawczy wpływa poczucie, że otoczenie spostrzega osobę jako towarzyską, ożywioną w kontaktach, uczuciową i otwartą na innych. Wymieniony wzorzec poznawczy wynika z istotnie większej częstotliwości przypisywania sobie „etykiet” społecznych w postaci: pogodny, entuzjastyczny, radosny, otwarty na innych, zuchwały, przyjacielski, towarzyski, życzliwy.

Wnioski dotyczące wpływu wymiarów osobowości wynikających ze wzmocnień społecznych na potencjał poprawczy byłych i aktualnych więźniów.

- 1) Do czynników determinujących wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności – zarówno w warunkach wolnościowych, jak i w warunkach więziennych – należą:
 - poczucie wsparcia społecznego w minionych sytuacjach trudnych (duże nasilenie zmiennej – wysoki wskaźnik poprawy; jej małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy), w tym doświadczanie pomocy ze strony ojca (duża częstotliwość – wysoki wskaźnik poprawy; mała częstotliwość – niski wskaźnik poprawy),

- spostrzeganie oceny społecznej w kategoriach: „arogancki-wyrachowany (BC)”, „zimny-nieczuły (DE)”, „powściągliwy-introwertywny (FG)” (małe nasilenie czynnika – wysoki wskaźnik poprawy; jego duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - spostrzeganie oceny społecznej w kategoriach: „ciepły-zgodny (LM)”, „towarzyski-ekstrawertywny (NO)” (duże nasilenie zmiennej – wysoki wskaźnik poprawy; jej małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy).
- 2) W warunkach wolnościowych znaczne możliwości przystosowawcze są determinowane przez dużą częstotliwość doświadczania wsparcia: a) ze strony księdza w rozwiązywaniu aktualnych problemów, b) ze strony innych osób w przyszłych sytuacjach trudnych.
 - 3) Determinantem niskiego wskaźnika skuteczności sankcji izolacyjnych w warunkach wolnościowych jest wysoka częstotliwość spostrzeganej pomocy ze strony gminy.
 - 4) Do predyktorów małych możliwości przystosowawczych w warunkach więziennych należy:
 - małe nasilenie spostrzeganego wsparcia w: a) aktualnych problemach, b) przewidywanych trudnościach, c) aktualnej realizacji celów, d) w osiągnięciu przyszłych sukcesów,
 - niska częstotliwość korzystanie z pomocy: a) księdza i parafii w rozwiązywaniu minionych problemów, b) kolegów, parafii, innych osób w pokonywaniu aktualnych trudności, c) księdza i szkoły w redukowaniu przewidywanych problemów, d) księdza i gminy w osiągnięciu minionych sukcesów, e) narzeczonej/małżonki, kolegów, księdza i parafii w realizacji aktualnych dążeń, e) parafii w urzeczywistnianiu przyszłych osiągnięć.

3. WPŁYW ZMIENNYCH ZWIĄZANYCH Z MOTYWACJĄ CELOWĄ

W paragrafie zostanie przedstawiona analiza wyników dotyczących kryzysu wartościowania, spostrzegania sytuacji trudnych, kompetencji zaradczych w radzeniu sobie z problemami, doświadczania własnej skuteczności i poczucia koherencji u osób karanych. Uzyskane zależności mają na celu wskazanie wpływu wymiarów osobowości, kierujących zachowaniami intencjonalnymi na wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych u byłych i aktualnych więźniów.

3.1. Doświadczanie kryzysu wartościowania

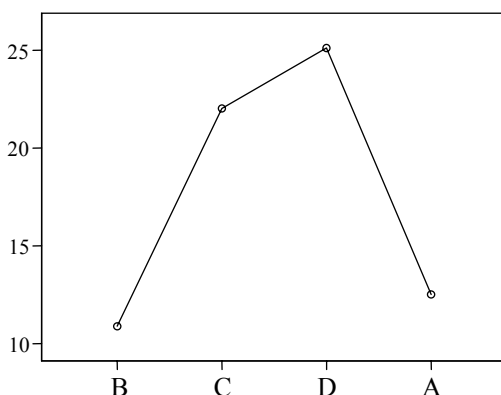
Wyniki dotyczące nasilenia kryzysu wartościowania zostały zaprezentowane w tabeli 47. i na wykresie 20., natomiast natężenie objawów tego kryzysu u byłych i aktualnych więźniów zawiera tabela 48.

Tabela 47. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla wyniku ogólnego w Kwestionariuszu do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Kryzys wartościowania	558,79	,000	21,63	,000	12,51	9,10	10,88	6,35	22,02	9,20	25,12	9,91	-	,000	,000

Nasilenie kryzysu wartościowania

Istotnie niższy poziom tej zmiennej zaznacza się w grupach A i B w stosunku do zbiorowości C i D. Występująca prawidłowość oznacza, że testowany wymiar osobowości determinuje potencjał poprawy moralnej niezależnie od miejsca pobytu karanych przestępców.

Wykres 20. Kryzys wartościowania w grupach A, B, C, D

Wysoki wskaźnik skuteczności sankcji izolacyjnych, zarówno w warunkach wolnościowych, jak i więziennych, jest uwarunkowany niskim nasileniem kryzysu w sferze aksjologicznej.

Objawy kryzysu wartościowania

Charakterystyka trudności i zaburzeń w orientacji wartościującej w porównywanych grupach została ukazana w tabeli 48.

Przestępcy z wysokim wskaźnikiem skuteczności kar izolacyjnych (grupy A i B) w stosunku do jednostek o małym potencjale poprawy moralnej (C i D) cechują się istotnie mniejszym natężeniem każdego z analizowanych wymiarów kryzysu wartościowania – trudnościami w uporządkowaniu systemu wartości w hierarchię (skala H), poczuciem zagubienia wartości (Z), dezintegracją wartościowania (D), poczuciem niezrealizowania wartości (R). W wyniku uzyskanych zależności można stwierdzić, że każdy z wymienionych czynników wpływa na możliwości przystoso-

Tabela 48. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Skala KKW	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Trudności w hierarchizowaniu wartości (H)	520,67	,000	14,89	,000	4,43	3,05	3,81	2,77	7,25	3,23	7,76	3,00	-	,000	,000
Zagubienie wartości (Z)	356,62	,000	15,19	,000	3,64	3,36	3,19	3,26	6,82	3,47	7,50	3,24	-	,000	,000
Dezintegracja wartościowania (D)	154,14	,000	13,44	,000	1,77	2,61	1,27	1,31	3,30	2,67	5,15	3,73	-	,009	,000
Niezrealizowanie wartości (R)	349,87	,000	9,95	,000	2,70	2,34	2,62	1,63	4,66	2,32	4,94	2,94	-	,000	,000

wawcze osób karanych zarówno w warunkach wolnościowych, jak i więziennych. Duży potencjał poprawczy stanowi efekt mniejszych trudności w zakresie:

- porządkowania systemu wartości w hierarchię i określania głównej wartości życiowej (skala H),
- przekonania o niewłaściwie wybieranych celach życiowych, poczucia zagubienia, odchodzenia i/lub utraty cenionych ideałów i wzorów życia, służących jako uzasadnienie podejmowanych decyzji i standardów realizacyjnych w działalności intencjonalnej (skala Z),
- rozbieżności między wartościami uznawanymi, odczuwanymi i realizowanymi, braku satysfakcji z posiadanego systemu aksjologicznego, małej motywacji do realizowania uznawanych wartości i wyznaczanych celów, spostrzegania własnego postępowania w kategoriach przypadkowości (skala D),
- poczucia niezrealizowania uznawanych wartości w związku z tym, że orientacja aksjologiczna posiada zbyt małą moc regulacyjną, co wywołuje niepokój, poczucie niespełniania ważnych zadań życiowych i ocenę własnego postępowania jako niewłaściwego (skala R).

3.2. Spostrzeganie sytuacji trudnych

W tabeli 49. i na wykresach 21-23. zostały porównane wyniki byłych i aktualnych więźniów odnoszące się do spostrzegania sytuacji trudnych w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, zaś w tabelach 50-52. zaprezentowano porównanie tych samych grup dotyczące rodzajów doświadczanych problemów w trzech perspektywach czasowych.

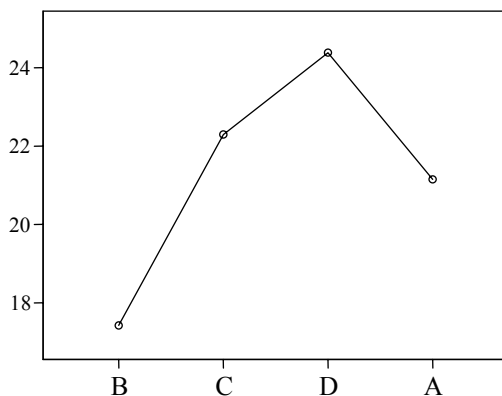
Tabela 49. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Spostrzeganie sytuacji trudnych	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	P≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Przeszłość	2076,12	,000	7,96	,000	21,15	6,11	17,42	5,24	22,30	5,63	24,38	5,01	,007	-	,011
Teraźniejszość	1470,81	,000	10,55	,000	16,09	4,81	15,65	5,82	21,05	5,05	21,44	7,62	-	,000	,000
Przyszłość	1693,38	,000	8,10	,000	15,53	4,64	14,23	4,80	18,52	4,81	19,32	5,45	-	,004	,001

3.2.1. Miniona perspektywa czasowa

Spostrzeganie przeszłych sytuacji trudnych

Poziom analizowanej zmiennej jest istotnie najniższy w grupie B, w populacji A i C kształtuje się na podobnym poziomie, zaś najwyższe natężenie tego czynnika występuje w zbiorowości D. Na podstawie uzyskanych prawidłowości można stwierdzić, że natężenie spostrzegania minionych trudności determinuje potencjał adaptacyjny, ale ten wpływ jest modyfikowany przez kontrolowaną zmienną – zarówno przez warunki więzienne, jak i okoliczności wolnościowe.

Wykres 21. Spostrzeganie przeszłych sytuacji trudnych w grupach A, B, C, D

Wysoki potencjał poprawy moralnej u osób przebywających w zakładzie karnym (B) jest uwarunkowany najniższym poziomem doświadczania problemów w różnego rodzaju sytuacjach trudnych. U byłych więźniów z wysokim wskaźnikiem przystosowania (A) oraz u aktualnych skazanych z niskim prawdopodobieństwem poprawy (C) zaznacza się istotnie wyższe nasilenie poczucia minionych problemów w stosunku do grupy B. Natomiast byłych więźniów z niskim potencjałem poprawczym (D) cechuje największe natężenie przeżywanych trudności w minionej perspektywie czasowej.

Rodzaj minionych sytuacji trudnych

Częstotliwość spostrzegania specyficznych trudności w przeszłej perspektywie czasowej przez byłych i aktualnych więźniów ukazuje tabela 50.

Tabela 50. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów sytuacji trudnych w przeszłości w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Rodzaj minionych sytuacji trudnych	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Deprywacja potrzeb	608,53	,000	6,54	,000	2,68	1,38	1,81	1,20	2,93	1,32	3,24	1,18	,006	-	-
Obciążenia	953,63	,000	5,91	,001	2,74	1,22	2,50	1,27	3,20	1,11	3,62	1,07	-	-	,001
Cierpienie	1042,17	,000	10,19	,000	3,04	1,14	2,04	1,04	3,05	1,16	3,59	,92	,000	-	,027
Konflikty	1146,80	,000	2,42	,069	3,15	1,08	2,69	1,22	3,27	1,11	3,44	1,05	-*	-*	-*
Zagrożenia	1227,50	,000	3,32	,022	3,00	1,16	2,73	,96	3,30	1,07	3,53	1,02	-	-	,030
Frustracje	1568,03	,000	1,81	,147	3,28	1,06	2,96	,77	3,34	1,08	3,56	,93	-*	-*	-*
Sytuacje nowe	1402,65	,000	2,75	,045	3,26	1,05	2,69	,62	3,20	1,07	3,41	1,08	,023	-	-

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

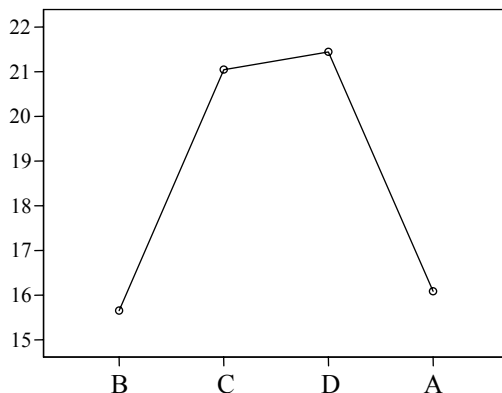
U aktualnych więźniów z wysokim wskaźnikiem skuteczności kar izolacyjnych (B) zaznacza się istotnie niższa częstotliwość doświadczania deprywacji potrzeb, cierpienia i sytuacji nowych w przeszłej perspektywie czasowej w stosunku do grup A, C i D. Z tego względu wymienione zmienne mogą być potraktowane jako determinanty wysokiego potencjału poprawy moralnej, ale jedynie u osób przebywających w warunkach więziennych. Natomiast u byłych więźniów z małym potencjałem poprawczym (D) w stosunku do populacji A, B i C występuje istotnie wyższa częstotliwość minionych problemów w postaci obciążeń, cierpienia i zagrożeń, co przemawia za tym, że przedstawione czynniki wpływają jedynie na niski wskaźnik skuteczności kary pozbawienia wolności u byłych skazanych.

Dwie kategorie sytuacji trudnych – przeszłe konflikty i frustracje – kształtują się na takim samym poziomie w porównywanych grupach. Z tego względu nie mogą być uznane za czynniki determinujące potencjał poprawy moralnej ani u byłych, ani u aktualnych więźniów.

3.2.2. Aktualna perspektywa czasowa

Spostrzeganie terażniejszych sytuacji trudnych

W grupach A i B występuje istotnie niższe nasilenie tego czynnika w stosunku do zbiorowości C i D. Uzyskane wyniki sugerują, że testowana zmienna wpływa na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności niezależnie od miejsca pobytu karanych przestępców.

Wykres 22. Spostrzeganie terazniejszych sytuacji trudnych w grupach A, B, C, D

Osoby karane z dużymi możliwościami przystosowawczymi cechuje niskie poczucie różnego rodzaju trudności w terazniejszej perspektywie czasowej.

Rodzaj aktualnych sytuacji trudnych

Kategorie doświadczanych problemów w porównywanych grupach ilustruje tabela 51.

Tabela 51. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów aktualnych sytuacji trudnych w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Rodzaj aktualnych sytuacji trudnych	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Deprywacja potrzeb	602,80	,000	5,75	,001	2,11	1,24	2,35	1,13	3,09	1,43	2,97	1,24	-	,000	,003
Obciążenia	657,69	,000	3,82	,011	2,19	,97	2,15	1,40	2,39	1,10	2,97	1,14	-	-	,003
Cierpienie	668,21	,000	5,42	,001	2,04	,81	1,96	1,15	2,73	1,19	2,74	1,26	-	,003	,006
Konflikty	880,63	,000	2,39	,071	2,49	,95	2,27	1,18	2,84	1,14	2,85	,96	-*	-*	-*
Zagrożenia	718,41	,000	5,16	,002	2,17	,84	2,12	1,11	2,91	1,16	2,79	1,37	-	,002	,014
Frustracje	1029,55	,000	6,08	,001	2,62	1,07	2,77	1,07	3,57	1,21	2,97	1,06	-	,000	-
Sytuacje nowe	921,94	,000	12,54	,000	2,47	,929	2,04	,82	3,52	1,28	2,94	1,15	-	,000	-

* Brak różnic wynikających z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

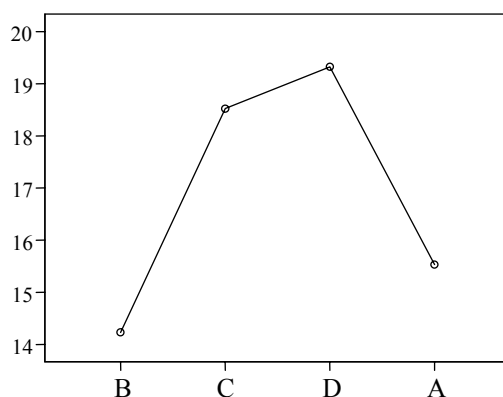
U jednostek z dużym potencjałem adaptacyjnym (grupy A i B) w stosunku do osób z niskimi możliwościami przystosowawczymi (C i D) istnieje istotnie mniejsza częstotliwość spostrzegania aktualnych sytuacji trudnych w postaci deprywacji potrzeb, cierpienia i zagrożeń. Układ wyników uzasadnia wniosek, że wymienione czynniki wpływają na skuteczność kary pozbawienia wolności niezależnie od miejsca pobytu karanych osób. Istnieją również czynniki wpływające jedynie na niski potencjał przystosowawczy u aktualnych i byłych więźniów. Na małe prawdopodobieństwo poprawy, ale jedynie w warunkach więziennych, wpływa wysoka czę-

stotliwość doświadczania aktualnych frustracji i sytuacji nowych – świadczy o tym istotnie wyższe nasilenie tych zmiennych w populacji C w stosunku do grup A, B i D. Natomiast małe możliwości przystosowawcze w warunkach wolnościowych są uwarunkowane wysoką częstotliwością spostrzegania terazniejszych obciążeń – wniosek ten wynika z istotnie wyższego poziomu tego czynnika w populacji D w stosunku do zbiorowości A, B i C. Sytuacje trudne w postaci przeżywanych konfliktów w ogóle nie determinują wskaźników skuteczności kary pozbawienia wolności – przemawia za tym podobieństwo wyników tej zmiennej w porównywanych grupach.

3.2.3. Przyszła perspektywa czasowa

Spostrzeganie przewidywanych sytuacji trudnych

Testowany czynnik w istotnie niższym natężeniu kształtuje się w grupach z wysokim wskaźnikiem skuteczności sankcji izolacyjnych (A i B) w stosunku do zbiorowości z niskim potencjałem przystosowawczym (C i D). Zaiistniały układ wyników świadczy o tym, że zarówno w warunkach więziennych, jak i wolnościowych analizowany wymiar osobowości determinuje wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności.

Wykres 23. Spostrzeganie przyszłych sytuacji trudnych w grupach A, B, C, D

Wysoki potencjał poprawy moralnej – niezależnie od miejsca pobytu – jest uwarunkowany niskim poziomem spostrzegania różnego typu sytuacji trudnych w przyszłej perspektywie czasowej.

Rodzaj przyszłych sytuacji trudnych

Porównanie grup A, B, C i D w zakresie rodzaju przewidywanych problemów zawiera tabela 52.

Tabela 52. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów przewidywanych sytuacji trudnych w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Rodzaj przewidywanych sytuacji trudnych	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Deprywacja potrzeb	597,29	,000	5,95	,001	2,09	,95	1,73	,87	2,48	1,34	2,85	1,18	-	-	,003
Obciążenia	856,92	,000	1,66	,178	2,21	,93	2,46	1,30	2,52	1,00	2,71	,87	-*	-*	,032*
Cierpienie	623,18	,000	3,14	,027	2,15	,91	1,73	1,04	2,34	1,16	2,53	1,08	-	-	-
Konflikty	927,96	,000	1,69	,172	2,34	,91	2,08	,80	2,52	1,04	2,56	,89	-*	-*	-*
Zagrożenia	793,09	,000	4,06	,008	2,21	,81	1,96	,96	2,57	1,02	2,76	1,26	-	-	,016
Frustracje	1220,25	,000	8,86	,000	2,34	,87	2,31	1,01	3,18	,92	2,97	,94	-	,000	,003
Sytuacje nowe	889,84	,000	8,58	,000	2,19	,82	1,96	1,11	2,91	1,10	2,94	1,01	-	,001	,001

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Przeprowadzone analizy pozwoliły na wyodrębnienie dwóch rodzajów zależności między częstotliwością przewidywanych sytuacji trudnych a skutecznością sankcji izolacyjnych. Pierwsza z nich polega na determinowaniu wskaźnika przystosowania jednostek karanych niezależnie od miejsca pobytu. Do tej kategorii zmiennych należą frustracje i sytuacje nowe – u osób z wysokim prawdopodobieństwem poprawy (A i B) zaznacza się istotnie niższa częstotliwość tych czynników w stosunku do osób z małymi możliwościami przystosowawczymi (C i D).

Druga zależność dotyczy jedynie wnioskowania o małym potencjale przystosowawczym w warunkach wolnościowych. Byli więźniowie z niskim prawdopodobieństwem poprawy (D) przypuszczają istotnie częściej w stosunku do grup A, B i C, że w przyszłości mogą doświadczać trudności związanych z deprywacją potrzeb i zagrożeniami.

Częstotliwość trzech kategorii przewidywanych sytuacji trudnych – obciążeń, cierpienia i konfliktów – nie wpływa na wskaźniki poprawy moralnej osób karanych. Wniosek ten wynika z podobnego natężenia wymienionych zmiennych w porównywanych grupach.

3.3. Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych

Analiza sposobów radzenia sobie z występującymi problemami została ukażana poprzez porównanie wyników byłych i aktualnych więźniów w zakresie stylów radzenia sobie ze stresem (tabela 53., wykresy 24-26.), nasilenia czynności zastępczych, poszukiwania towarzystwa i używania substancji psychoaktywnych jako strategii unikowego stylu zaradczego (tabela 54-56., wykresy 27-29.) oraz natężenia zaburzeń somatycznych i psychicznych, które towarzyszą przyjmowaniu środków odurzających (tabela 57-59., wykresy 30-31.).

3.3.1. Style radzenia sobie ze stresem

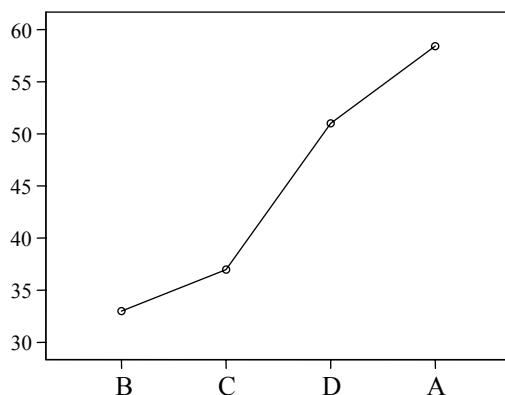
Nasilenie trzech stylów zaradczych – zadaniowego, emocjonalnego i unikowego – w grupach A, B, C i D ilustruje tabela 53.

Tabela 53. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Radzenia Sobie ze Stresem CISS N. Endlera i J. Parkera w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Styl zadaniowy	2508,54	,000	46,68	,000	58,40	7,69	33,00	12,95	36,98	13,37	51,00	8,27	,000	,000	,003
Styl emocjonalny	4239,72	,000	4,00	,009	43,19	9,90	47,62	7,22	48,52	7,93	48,79	8,62	,038	,004	,005
Styl unikowy	4346,12	,000	18,04	,000	48,57	7,60	37,65	7,24	41,23	9,02	50,09	7,90	,000	,000	–

Nasilenie zadaniowego stylu zaradczego

Testowana zmienna w istotnie większym natężeniu występuje w grupie A w odniesieniu do zbiorowości B, C i D. Układ wyników uzasadnia stwierdzenie, że analizowany czynnik wpływa na potencjał poprawy moralnej osób karanych, ale jedynie w warunkach wolnościowych.

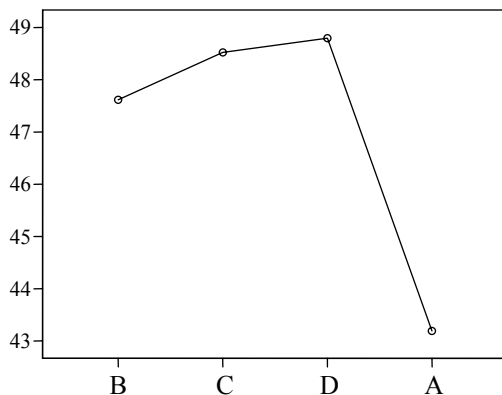

Wykres 24. Nasilenie zadaniowego stylu zaradczego w grupach A, B, C, D

Wysoki wskaźnik przystosowania u byłych więźniów jest uwarunkowany zadaniowym podejściem do sytuacji trudnych, polegającym na planowaniu różnych rozwiązań zaistniałych trudności, podejmowaniu wysiłków zmierzających do pokonania problemów i/lub ich poznawczym przekształcaniu.

Nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego

Badany czynnik na istotnie mniejszym poziomie zaznacza się w grupie A w stosunku do populacji B, C i D. Z tego względu można wnosić, że jego niskie nasilenie determinuje wysoki wskaźnik przystosowania, ale jedynie u jednostek znajdujących się w warunkach wolnościowych.

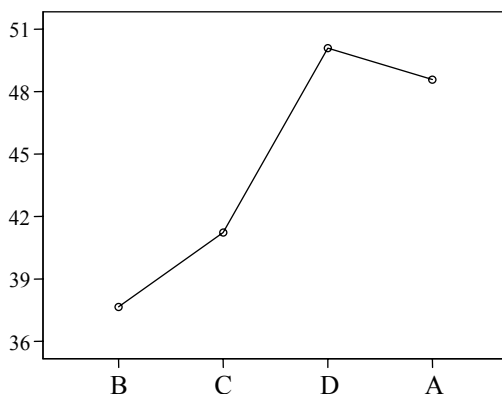

Wykres 25. Nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego w grupach A, B, C, D

Na duży potencjał przystosowawczy u byłych więźniów wpływa niskie natężenie tendencji do koncentrowania się na negatywnych przeżyciach emocjonalnych oraz rzadkie występowanie skłonności do myślenia życzeniowego i fantazjowania, mających na celu redukcję napięcia psychicznego w sytuacjach stresowych.

Nasilenie unikowego stylu zaradczego

Analizowany wymiar osobowości kształtuje się na istotnie wyższym poziomie u jednostek przebywających w warunkach wolnościowych, które charakteryzują się zarówno wysokim, jak i niskim wskaźnikiem przystosowania (grupy A i D) w stosunku do osób przebywających w zakładach karnych, niezależnie od posiadanego przez nich potencjału poprawy moralnej (B i C). Na podstawie uzyskanej prawidłowości można sformułować wniosek, że nasilenie unikowego stylu zaradczego nie warunkuje wskaźników skuteczności kar izolacyjnych, które są rozpatrywane w kontekście miejsca pobytu karanych przestępców.

Wykres 26. Nasilenie unikowego stylu zaradczego w grupach A, B, C, D

Potencjał poprawy moralnej ani u byłych, ani u aktualnych więźniów nie jest uwarunkowany ogólną tendencją do wystrzegania się myślenia, przeżywania i doświadczania zaistniałego problemu.

3.3.2. Strategie unikowego stylu zaradczego

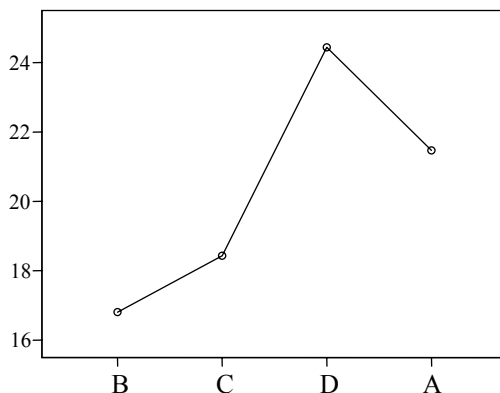
Wyniki porównywanych grup w aspekcie dwóch różnych strategii unikowego stylu zaradczego – zaangażowanie się w czynności zastępcze i poszukiwanie kontaktów towarzyskich – zostały przedstawione w tabeli 54.

Tabela 54. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla podskal stylu unikowego w Kwestionariuszu Radzenia Sobie ze Stressem CISS N. Endlera i J. Parkera w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Czynności zastępcze	2679,68	,000	16,91	,000	21,47	4,19	16,81	2,86	18,43	5,45	24,44	5,33	,000	,002	,006
Poszukiwanie towarzysztwa	2880,23	,000	20,45	,000	18,47	3,60	12,88	3,87	13,89	3,54	16,15	2,52	,000	,000	,003

Nasilenie czynności zastępczych

Testowana zmienna zaznacza się na istotnie niższym poziomie w zbiorowości A w stosunku do populacji D, a jednocześnie na istotnie wyższym poziomie w stosunku do grup B i C. Występująca prawidłowość stanowi podstawę do wniosku, że niskie nasilenie badanej strategii zaradczej wpływa na duże możliwości adaptacyjne, ale jedynie u osób, które przebywają na wolności.

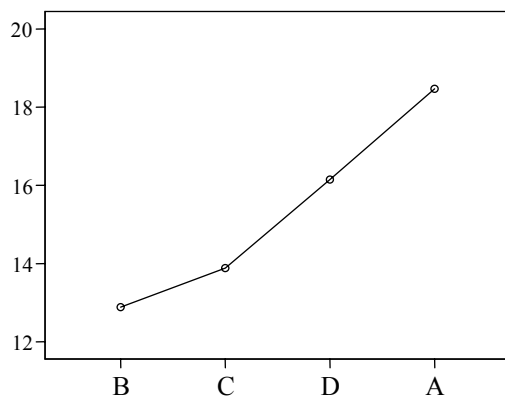

Wykres 27. Nasilenie czynności zastępczych w grupach A, B, C, D

Na wysokie prawdopodobieństwo poprawy byłych więźniów wpływa niska częstotliwość zachowań zastępczych w sytuacjach doświadczania różnego rodzaju trudności – np. sen, oglądanie telewizji i/lub myślenie o przyjemnych sprawach.

Nasilenie poszukiwania towarzysztwa

W zbiorowości A w stosunku do grup B, C i D występuje istotnie wyższe natężenie badanego czynnika, co uzasadnia wniosek, że testowana strategia zaradcza warunkuje wysoki potencjał przystosowawczy, ale tylko w warunkach wolnościowych.

Wykres 28. Nasilenie poszukiwania towarzystwa w grupach A, B, C, D

Wysoki wskaźnik przystosowania u byłych więźniów jest determinowany przez dużą częstotliwość zachowań związanych z poszukiwaniem kontaktów z innymi ludźmi, w sytuacjach związanych z przeżywaniem różnego typu problemów.

3.3.3. Używanie substancji psychoaktywnych

Nasilenie używania substancji psychoaktywnych

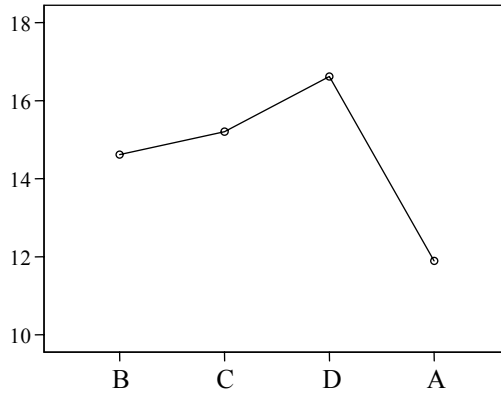
W analizach dotyczących poszukiwania osobowościowych uwarunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności uwzględniono również używanie substancji psychoaktywnych, które zostało potraktowane jako rodzaj strategii unikowego stylu radzenia sobie z trudnościami. Porównanie grup A, B, C i D ze względu na nasilenie używania tego typu środków ilustruje tabela 55. i wykres 29.

Tabela 55. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza MAP J. Marsdena w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Nasilenie używania substancji psychoaktywnych	983,48	,000	5,30	,002	11,89	3,45	14,62	5,12	15,20	3,97	16,62	8,98	,047	,005	,000

Badana zmienna zaznacza się na istotnie niższym poziomie w grupie A w odniesieniu do zbiorowości B, C i D. Układ wyników świadczy o tym, że warunkuje ona wysoką skuteczność sankcji izolacyjnych, ale tylko u jednostek znajdujących się w środowisku wolnościowym.

Wysoki potencjał poprawy moralnej u byłych więźniów jest determinowany niskim poziomem używania różnych środków psychoaktywnych.

Wykres 29. Nasilenie używania substancji psychoaktywnych w grupach A, B, C, D

Rodzaj używanych środków uzależniających

Porównanie grup A, B, C i D w zakresie rodzaju przyjmowanych substancji odurzających zostało ukazane w tabeli 56.

Tabela 56. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów używanych substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	P≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Alkohol	659,59	,000	10,59	,000	1,85	1,18	2,88	1,07	3,30	1,21	2,82	1,55	,001	,000	,001
Heroina	408,15	,000	3,73	,013	1,04	,29	1,04	,20	1,16	,68	1,53	1,21	-	-	,003
Metadon	630,87	,000	3,44	,019	1,04	,29	1,00	,00	1,02	,15	1,35	1,04	-	-	,010
Kokaina	526,03	,000	3,24	,024	1,04	,29	1,08	,39	1,11	,49	1,44	1,05	-	-	,004
Amfetamina	331,07	,000	1,98	,119	1,17	,60	1,62	1,10	1,59	1,13	1,56	1,08	-*	,042*	-*
Ekstazy	324,33	,000	2,22	,088	1,11	,52	1,42	1,06	1,30	,85	1,62	1,21	-*	-*	,013*
Konopie	296,69	,000	3,73	,013	1,13	,54	1,88	1,27	1,57	1,11	1,82	1,51	,006	-	,006
Leki uspokajające	349,85	,000	5,08	,002	1,26	,67	1,19	,49	1,77	1,18	1,94	1,30	-	,013	,002
Halucynogeny	491,29	,000	1,54	,205	1,06	,32	1,35	,94	1,16	,48	1,32	,91	-*	-*	-*
Inne substancje	469,17	,000	,07	,975	1,19	,58	1,15	,54	1,23	,71	1,21	,77	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Przeprowadzone analizy wskazują na cztery rodzaje zależności między częstotliwością używania określonych rodzajów środków psychoaktywnych a wskaźnikami skuteczności kar izolacyjnych. Częstotliwość zażywania leków uspokajających determinuje potencjał poprawy moralnej niezależnie od miejsca pobytu osób karanych. Świadczą o tym istotnie niższe wyniki w tym czynniku w grupach A i B w stosunku do C i D.

Wysoki wskaźnik przystosowania u byłych więźniów jest determinowany przez małą częstotliwość picia alkoholu – istotnie niższy poziom tej zmiennej zaznacza się w grupie A w stosunku do populacji B, C i D.

Na duży potencjał przystosowawczy u osób aktualnie przebywających w zakładzie karnym wpływa duża częstotliwość używania przetworów konopi – istotnie wyższe wyniki w tym czynniku występują w grupie B w stosunku do A i C.

Natomiast niski wskaźnik przystosowania u jednostek przebywających na wolności jest determinowany przez dużą częstotliwość zażywania heroiny, metadonu (istotnie wyższe wyniki populacji D w stosunku do A, B i C) oraz przetworów konopi (istotnie wyższe wyniki w stosunku do grup A i C).

Częstotliwość konsumpcji czterech rodzajów środków odurzających – amfetaminy, ekstazy, halucynogenów oraz innych substancji psychoaktywnych – nie wpływa na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności ani u byłych, ani u aktualnych więźniów.

3.3.4. Trudności somatyczne i psychiczne współwystępujące z używaniem środków chemicznych

W tabeli 57. i na wykresach 30-31. zostało ukazane nasilenie trudności somatycznych i psychicznych, towarzyszących zażywaniu substancji psychoaktywnych, zaś tabele 58-59. ilustrują rodzaje występujących zaburzeń w porównywanych grupach.

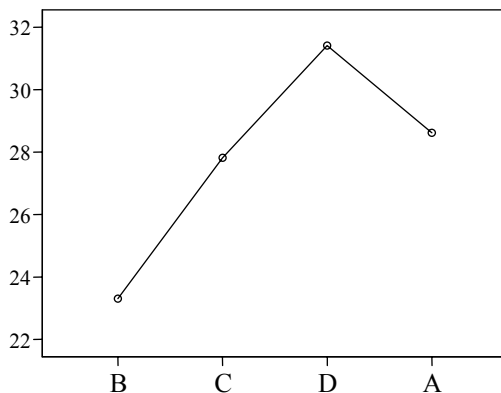
Tabela 57. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza MAP J. Marsdena w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Nasilenie trudności:	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
somatycznych	993,93	,000	2,96	,034	28,62	12,19	23,31	8,74	27,82	9,79	31,41	10,25	,041	-	-
psychicznych	1124,40	,000	3,78	,012	49,64	21,36	39,23	14,08	51,91	14,68	52,91	16,18	,015	-	-

Nasilenie trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

W populacji B w odniesieniu do zbiorowości A, C i D występuje istotnie niższy poziom analizowanego czynnika, co uzasadnia wniosek, że determinuje on wysoki wskaźnik przystosowania, ale tylko w przypadku osób przebywających w zakładach karnych.

Na wysoki wskaźnik przystosowania u jednostek odbywających karę pozbawienia wolności wpływa niski poziom doświadczanych trudności o charakterze somatycznym.

Wykres 30. Trudności somatyczne współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych w grupach A, B, C, D

Rodzaj trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Kategorie doświadczanych problemów w zakresie zdrowia fizycznego w porównywanych grupach odzwierciedla tabela 58.

Tabela 58. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p<	F	p<	M	s	M	s	M	s	M	s	p<	p<	p<
Słaby apetyt	719,63	,000	4,72	,004	2,17	1,007	2,00	,980	2,61	1,104	2,88	1,200	-	-	,004
Zmęczenie	1090,22	,000	1,09	,354	2,98	1,032	2,58	1,137	2,98	1,067	3,00	,953	-*	-*	-*
Zaburzenia snu	785,21	,000	1,03	,380	2,98	1,327	2,65	1,164	3,18	1,225	2,88	1,225	-*	-*	-*
Mdłości	507,18	,000	3,78	,012	2,19	1,096	1,54	,811	2,02	1,131	2,47	1,212	,016	-	-
Bóle brzucha	595,30	,000	4,39	,005	2,55	1,265	2,04	1,076	2,05	1,033	2,88	1,250	-	-	,040
Zaburzenia oddechu	87,44	,000	,79	,503	2,51	4,544	1,50	,762	2,25	1,332	2,24	1,156	-*	-*	-*
Ból klatki piersiowej	406,71	,000	1,90	,132	2,02	1,170	1,69	1,087	2,14	1,287	2,44	1,330	-*	-*	-*
Bóle stawów/kości	582,40	,000	,81	,492	2,40	1,210	2,12	1,107	2,36	1,203	2,59	1,131	-*	-*	-*
Bóle mięśni	613,86	,000	,88	,452	2,36	1,131	2,31	1,158	2,55	1,229	2,74	1,286	-*	-*	-*
Drgawienie/mrowienie	535,49	,000	1,96	,122	2,30	1,214	1,73	,919	2,20	1,153	2,38	1,045	,039*	-*	-*
Dreszcze/napady zimna, gorąca	486,36	,000	3,06	,030	2,34	1,387	1,92	1,197	2,05	1,099	2,76	1,182	-	-	-
Drgawki/utrata przytomności	391,63	,000	5,38	,002	1,81	1,209	1,23	,514	1,43	,759	2,15	1,209	,019	-	-

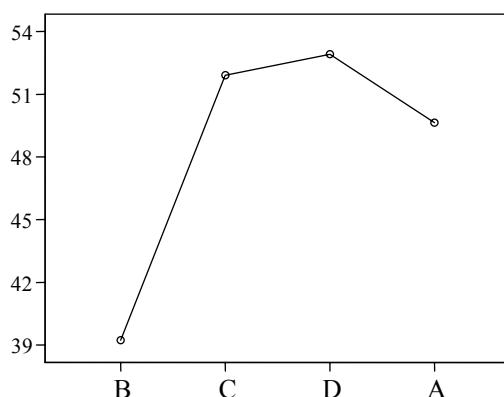
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Między częstotliwością problemów somatycznych współwystępujących z konsumpcją środków uzależniających a wskaźnikami poprawy moralnej u byłych i aktualnych więźniów występują dwa rodzaje zależności. Duży potencjał przystosowawczy u jednostek przebywających w więzieniu jest determinowany niską częstotliwością występowania mdłości, drgawek i/lub utraty przytomności. Przedstawiony wniosek wynika z istotnie wyższego nasilenia wymienionych objawów w grupie B w odniesieniu do A, C i D. Natomiast niskie możliwości przystosowawcze u byłych więźniów są uwarunkowane dużą częstotliwością występowania słabego apetytu i bólów brzucha – świadczą o tym istotnie wyższe wyniki odnoszące się do tych zmiennych w zbiorowości D w stosunku do A, B i C.

Pozostałe kategorie trudności somatycznych kształtują się w porównywanych grupach na podobnym poziomie.

Nasilenie trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Testowana zmienna zaznacza się na istotnie niższym poziomie w zbiorowości B w odniesieniu do populacji A, C i D. Przedstawiony układ wyników stanowi podstawę do stwierdzenia, że badany czynnik wpływa jedynie na wysoki wskaźnik przystosowania u jednostek, które przebywają w zakładach karnych.

Wykres 31. Trudności psychiczne współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych w grupach A, B, C, D

Znaczny potencjał poprawczy u aktualnych więźniów jest uwarunkowany niskim natężeniem problemów o charakterze psychicznym.

Rodzaj trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Porównanie grup A, B, C i D w aspekcie częstotliwości doświadczania różnych kategorii trudności w funkcjonowaniu psychicznym zostało ukazane w tabeli 59.

Przeprowadzona analiza wskazuje na istotnie mniejszą częstotliwość przeżywania czterech kategorii problemów psychicznych współwystępujących z konsumpcją środków psychoaktywnych – poczucia braku własnej wartości, słyszenia dziwnych dźwięków, dziwnych wizji oraz myśli samobójczych – w grupie B w stosunku do zbiorowości A, C i D. Układ wyników świadczy o tym, że niska częstotli-

Tabela 59. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	S	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Napięcie psych.	674,54	,000	,75	,526	2,81	1,362	2,38	1,169	2,61	1,146	2,74	1,109	–*	–*	–*
Lęk	483,53	,000	2,51	,061	2,43	1,395	1,77	,951	2,20	1,153	2,59	1,234	,030*	–*	–*
Przerażenie	480,23	,000	3,13	,028	2,30	1,350	1,62	,941	2,32	1,177	2,53	1,161	,021	–	–
Nerwowość	659,29	,000	1,93	,127	2,70	1,334	2,23	,992	2,89	1,262	2,94	1,301	–*	–*	–*
Paniczny strach	355,12	,000	2,48	,064	2,11	1,289	1,62	,697	2,25	1,184	2,56	1,910	–*	–*	–*
Poczucie bezradności	627,09	,000	1,20	,311	2,85	1,414	2,35	1,198	2,91	1,217	2,88	1,365	–*	–*	–*
Poczucie braku własnej wartości	571,32	,000	2,65	,048	2,70	1,413	1,96	1,113	2,70	1,133	2,79	1,343	,018	–	–
Brak zainteresowań	609,34	,000	2,60	,055	2,57	1,331	1,96	1,038	2,64	1,080	2,79	1,298	,039*	–*	–*
Samotność	694,06	,000	1,30	,278	2,94	1,495	2,69	1,192	3,32	1,325	2,97	1,291	–*	–*	–*
Zaburzenia uwagi	686,10	,000	1,30	,276	2,66	1,323	2,35	1,164	2,93	1,129	2,76	1,232	–*	–*	–*
Niechęć do aktywności	691,12	,000	1,77	,156	2,53	1,283	2,23	1,032	2,86	1,133	2,74	1,189	–*	–*	–*
Uporczywy smutek	522,11	,000	3,38	,020	2,53	1,349	2,31	1,192	3,23	1,669	2,47	1,107	–	–	–
Płaczliwość	431,02	,000	1,04	,378	2,02	1,189	1,62	1,299	1,98	1,000	2,09	,965	–*	–*	–*
Poczucie bycia obserwowanym	442,55	,000	2,47	,064	2,23	1,386	1,81	1,167	2,66	1,256	2,32	1,249	–*	–*	–*
Przekonanie, że ludzie o mnie mówią	643,13	,000	1,05	,371	2,49	1,317	2,15	1,084	2,66	1,098	2,53	1,051	–*	–*	–*
Poczucie bycia śledzonym	436,96	,000	3,69	,013	1,89	1,238	1,46	,706	2,27	1,149	2,29	1,219	–	–	–
Dziwne dźwięki	340,59	,000	3,48	,017	1,96	1,318	1,27	,778	1,91	1,291	2,26	1,163	,020	–	–
Dziwne wizje	341,75	,000	3,22	,024	1,94	1,309	1,31	,884	1,77	1,138	2,24	1,208	,030	–	–
Samouszkodzenia	344,53	,000	1,76	,157	2,04	1,334	1,58	,987	1,93	1,265	2,32	1,364	–*	–*	–*
Mysli samobójcze	334,54	,000	2,65	,049	2,30	1,531	1,46	,811	2,18	1,369	2,32	1,387	,012	–	–
Próby samobójcze	305,82	,000	2,19	,092	1,64	1,187	1,12	,326	1,68	1,052	1,76	1,232	,045*	–*	–*

wość wymienionych zmiennych warunkuje wysoki wskaźnik przystosowania osób znajdujących się w więzieniu.

Częstotliwość pozostałych objawów towarzyszących używaniu substancji chemicznych nie wpływa na wskaźniki skuteczności kar izolacyjnych ani w okolicznościach więziennych, ani w warunkach wolnościowych.

3.4. Poczucie własnej skuteczności

Pomiar poczucia własnej skuteczności został dokonany poprzez porównanie wyników byłych i aktualnych więźniów w zakresie:

- spostrzegania nasilenia osiągniętych sukcesów w przeszłości, terażniejszości i przyszłości (tabela 60., wykresy 32-34.),
- częstotliwości występowania czterech rodzajów sukcesów w trzech perspektywach czasowych (tabele 61-63.).

Tabela 60. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

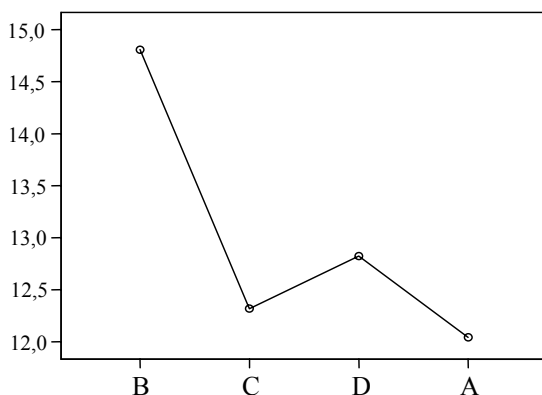
Zmienna zależna Nasilenie sukcesów	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Przeszłość	2103,60	,000	4,12	,008	12,04	3,61	14,81	2,61	12,32	3,60	12,82	3,31	,001	-	-
Teraźniejszość	1245,24	,000	1,75	,160	12,43	4,07	11,96	3,76	10,61	4,10	11,32	3,59	*,029*	*,029*	*,029*
Przyszłość	2251,17	,000	6,15	,001	12,62	3,67	15,54	3,01	12,11	3,32	13,06	3,18	,001	-	-

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

3.4.1. Miniona perspektywa czasowa

Nasilenie przeszłych sukcesów

Poziom badanej zmiennej kształtuje się na istotnie wyższym poziomie w grupie B w odniesieniu do zbiorowości A, C i D, co stanowi podstawę do wniosku, że determinuje ona wysoki wskaźnik skuteczności kar izolacyjnych, ale tylko u osób aktualnie przebywających w zakładzie karnym.

Wykres 32. Spostrzeganie minionych sukcesów w grupach A, B, C, D

Na duży potencjał przystosowawczy aktualnych więźniów wpływa duże natężenie spostrzegania minionych sukcesów, a w związku z tym wysokie poczucie własnej skuteczności w przeszłej perspektywie czasowej.

Rodzaj minionych osiągnięć

Częstotliwość różnych kategorii dawnych sukcesów w porównywanych grupach ilustruje tabela 61.

Tabela 61. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów minionych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Rodzaj minionych sukcesów	Stała		Grupa A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	1346,35	,000	2,44	,067	3,04	1,12	3,73	,78	3,30	1,11	3,15	1,16	,010*	-*	-*
Rodzinne	1185,23	,000	3,91	,010	3,04	1,10	3,69	,93	2,77	1,10	3,06	1,18	,016	-	-
Zawodowe	852,51	,000	2,29	,081	2,72	1,25	3,46	1,03	2,84	1,36	3,12	1,22	,016*	-*	-*
Towarzyskie	1417,46	,000	2,17	,093	3,23	1,13	3,92	1,02	3,41	1,19	3,50	1,08	,013*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

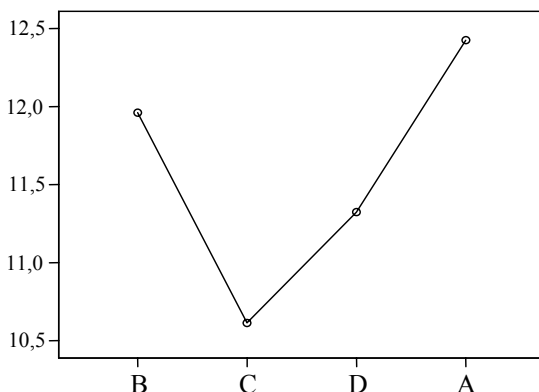
W populacji B w stosunku do grup A, C i D zaznacza się istotnie wyższy poziom minionych sukcesów o charakterze rodzinnym. W związku z tym można stwierdzić, że duża częstotliwość przeszłych osiągnięć związanych ze sferą rodzinną warunkuje wysoki wskaźnik przystosowania u osób przebywających w zakładzie karnym.

Pozostałe kategorie zrealizowanych celów nie wpływają na potencjał przystosowawczy ani u aktualnych więźniów, ani u osób przebywających na wolności.

3.4.2. Aktualna perspektywa czasowa

Nasilenie terażniejszych sukcesów

Testowany czynnik występuje w podobnym natężeniu w grupach A, B, C i D. Układ przedstawionych wyników sugeruje, że doświadczanie bieżących osiągnięć nie wpływa na wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych, rozpatrywanych w kontekście miejsca pobytu karanych przestępców.

Wykres 33. Spozrządzenie aktualnych sukcesów w grupach A, B, C, D

Niezależnie od miejsca pobytu i potencjału poprawy moralnej, karane jednostki na takim samym poziomie spozrządzają osiąganie aktualnych sukcesów, co sugeruje ich podobieństwo w zakresie poczucia własnej skuteczności, odnoszącego się do realizacji celów w terażniejszej perspektywie czasowej.

Rodzaj aktualnych osiągnięć

Częstotliwość osiągania określonych rodzajów terazniejszych sukcesów w zbiorowościach A, B C i D została ukazana w tabeli 62.

Tabela 62. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów aktualnych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Rodzaj aktualnych sukcesów	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	909,78	,000	1,63	,185	3,15	1,103	3,35	1,263	2,80	1,268	2,82	1,193	–*	–*	–*
Rodzinne	714,02	,000	1,07	,364	3,13	1,312	2,88	1,275	2,70	1,304	2,71	1,194	–*	–*	–*
Zawodowe	729,31	,000	1,00	,393	2,96	1,179	2,62	1,203	2,55	1,266	2,79	1,175	–*	–*	–*
Towarzyskie	847,12	,000	2,23	,087	3,19	1,191	3,12	1,211	2,57	1,283	3,00	1,181	–*	,016*	–*

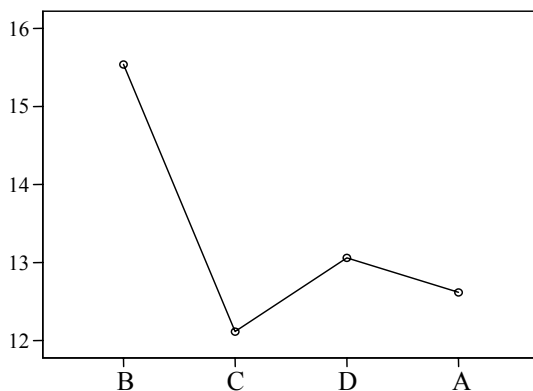
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Porównywane grupy na podobnym poziomie spostrzegają częstotliwość osiągnięcia czterech kategorii aktualnych sukcesów – osobistych, rodzinnych, zawodowych i towarzyskich. W związku z tym poczucie osobistej skuteczności odnoszące się do wymienionych sfer nie wpływa na potencjał poprawy moralnej u byłych i aktualnych więźniów.

3.4.3. Przyszła perspektywa czasowa

Nasilenie przewidywanych sukcesów

Analizowana zmienna kształtuje się w istotnie wyższym nasileniu w zbiorowości B w odniesieniu do grup A, C i D. Obserwowana prawidłowość stanowi podstawę do stwierdzenia, że wysoki poziom tego czynnika wpływa na duży potencjał przystosowawczy, ale tylko u aktualnych więźniów.

Wykres 34. Spostrzeganie przyszłych sukcesów w grupach A, B, C, D

Znaczny wskaźnik poprawy moralnej u osób przebywających w zakładzie karnym jest determinowany wysokim poczuciem własnej skuteczności w przyszłej perspektywie czasowej.

Rodzaj przewidywanych osiągnięć

Porównanie częstotliwości różnych kategorii przyszłych dążeń w grupach A, B, C i D ukazuje tabela 63.

Tabela 63. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów przyszłych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna Rodzaj przewidywanych sukcesów	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	1691,63	,000	4,15	,007	3,26	,92	3,96	,82	3,16	1,18	3,24	,92	,004	-	-
Rodzinne	1241,66	,000	6,10	,001	3,13	1,17	4,08	,89	2,91	1,27	3,38	1,10	,001	-	-
Zawodowe	1340,40	,000	3,69	,013	3,06	1,15	3,85	,92	3,05	1,14	3,18	,97	,003	-	-
Towarzyskie	1432,47	,000	2,25	,085	3,17	1,05	3,65	1,06	3,00	1,06	3,26	,96	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach A, B, C, D

Na wysokie prawdopodobieństwo poprawy moralnej u aktualnych więźniów wpływa wysokie poczucie osobistej skuteczności w trzech kategoriach przewidywanych dążeń – osobistych, rodzinnych i zawodowych. Zależność tego typu wynika z istotnie wyższego nasilenia wymienionych czynników w populacji B w odniesieniu do A, C i D. Częstotliwość przewidywanych sukcesów o charakterze towarzyskim nie warunkuje wskaźników skuteczności kary pozbawienia wolności w porównywanych grupach.

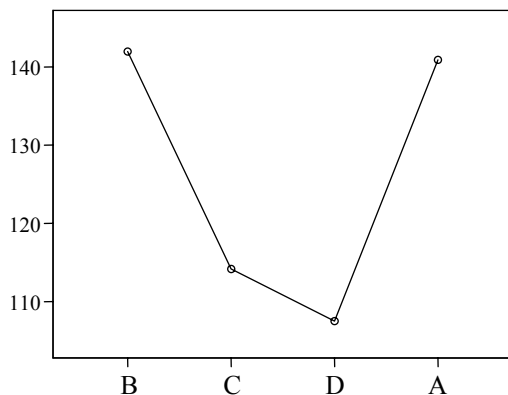
3.5. Poczucie koherencji

Związki między poczuciem koherencji i wskaźnikami potencjału poprawy moralnej u byłych i aktualnych więźniów zostały przedstawione w tabelach 64–65. i na wykresie 35.

Tabela 64. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla wyniku ogólnego w Kwestionariuszu Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Poczucie koherencji	4527,96	,000	23,12	,000	140,89	25,41	141,96	23,06	114,16	22,77	107,50	16,12	-	,000	,000

Testowany wymiar osobowości na istotnie wyższym poziomie kształtuje się w grupach A i B w odniesieniu do C i D. Zaprezentowana zależność wskazuje, że nasilenie tej zmiennej determinuje wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności, niezależnie od miejsca pobytu karanych przestępców.

Wykres 35. Poczucie koherencji w grupach A, B, C, D

Duży potencjał przystosowawczy – zarówno u byłych, jak i aktualnych więźniów – jest determinowany przez wysokie poczucie koherencji.

Nasilenie komponentów koherencji

Porównanie grup A, B, C i D w zakresie nasilenia poczucia zrozumiałości, zaradności i sensowności ukazuje tabela 65.

Tabela 65. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego w grupach A, B, C, D (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i miejsce pobytu osób karanych)

Zmienna zależna	Stała		Grupy A, B, C, D źródło zmienności zm. zależnej		Grupa A (N=47)		Grupa B (N=26)		Grupa C (N=44)		Grupa D (N=34)		A-B	A-C	A-D
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Zrozumiałość	2191,14	,000	12,44	,000	48,21	11,35	44,46	11,52	36,14	10,48	37,32	8,86	-	,000	,000
Zaradność	4170,46	,000	22,38	,000	48,83	8,56	51,92	8,26	40,16	9,14	37,94	6,53	-	,000	,000
Sensowność	3247,86	,000	21,21	,000	44,83	8,70	45,58	7,14	37,86	8,27	31,65	8,96	-	,000	,000

Niezależnie od miejsca pobytu u osób odznaczających się wysokim wskaźnikiem skuteczności sankcji izolacyjnych (grupy A i B) w stosunku do jednostek z niskimi możliwościami przystosowawczymi (C i D) występuje istotnie wyższe nasilenie wszystkich komponentów poczucia koherencji – zrozumiałości, zaradności i sensowności. Zaprezentowany układ wyników świadczy o tym, że każda z wymienionych zmiennych wpływa na potencjał adaptacyjny karanych przestępców. Wysoki wskaźnik poprawy moralnej jest uwarunkowany dużym nasileniem pewności, że napływające bodźce mają uporządkowany, przewidywalny i wytłumaczalny charakter (wysokie poczucie zrozumiałości), dostępne są zasoby pozwalające sprostać

napływającym bodźcom (wysokie poczucie zaradności), a wymagania stawiane przez zewnętrzne okoliczności i wewnętrzne standardy stanowią wyzwanie warte wysiłku i zaangażowania (wysokie poczucie sensowności).

Wnioski dotyczące wpływu wymiarów osobowości kierujących motywacją celową na potencjał poprawczy byłych i aktualnych więźniów.

- 1) Do czynników osobowościowych, które determinują wskaźniki poprawy moralnej niezależnie od miejsca pobytu osób karanych, należą:
 - kryzys wartościowania i jego cztery wymiary – trudności w hierarchizowaniu wartości, poczucie zagubienia wartości, dezintegracja wartościowania, poczucie niezrealizowania wartości (małe nasilenie zmienne – wysoki wskaźnik poprawy; ich duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - spostrzeganie: a) aktualnych problemów – przede wszystkim deprivacji potrzeb, cierpienia i zagrożeń; b) przyszłych sytuacji trudnych – głównie frustracji i sytuacji nowych (małe nasilenie czynników – wysoki wskaźnik poprawy; ich duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - używanie środków uspokajających (mała częstotliwość – wysoki wskaźnik poprawy; duża częstotliwość – niski wskaźnik poprawy),
 - poczucie koherencji i jej trzy wymiary – poczucie zrozumiałości, zaradności i sensowności (duże nasilenie zmiennych – wysoki wskaźnik poprawy; ich małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy).
- 2) Na duży potencjał adaptacyjny u osób przebywających w warunkach wolnościowych wpływa:
 - niskie i średnie natężenie minionych sytuacji problemowych, przede wszystkim sytuacji trudnych o charakterze cierpienia ($B < C = A < D$),
 - duże nasilenie zadaniowego stylu zaradczego,
 - niski poziom emocjonalnego stylu zaradczego,
 - stosowanie unikowych strategii zaradczych: a) czynności zastępcze – niskie i średnie natężenie ($B < C = A < D$), b) poszukiwanie towarzystwa – duże nasilenie, c) niski poziom używania substancji psychoaktywnych, głównie alkoholu i przetworów konopi.
- 3) Wysoki wskaźnik skuteczności sankcji izolacyjnych u osób przebywających w warunkach więziennych jest uwarunkowany przez następujące czynniki osobowości:
 - niskie nasilenie minionych sytuacji trudnych, przede wszystkim deprivacji potrzeb, cierpienia i sytuacji nowych,
 - dużą częstotliwość używania przetworów konopi,
 - małe natężenie trudności somatycznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych, głównie mdłości, drgawek i/lub utraty przytomności,
 - niski poziom trudności psychicznych towarzyszących używaniu środków uzależniających – przede wszystkim poczucia braku własnej wartości, słyszenia dziwnych dźwięków, dziwnych wizji i myśli samobójczych,

- wysokie poczucie własnej skuteczności w: a) minionej perspektywie czasowej – głównie w sferze rodzinnej, b) przyszłej perspektywie czasowej, w tym przewidywanie sukcesów w sferze osobistej, rodzinnej i zawodowej.
- 4) Na mały potencjał przystosowawczy u byłych więźniów wpływają następujące czynniki o charakterze podmiotowym:
- znaczna częstotliwość spostrzegania: a) przeszłych sytuacji trudnych w postaci obciążeń, cierpienia i zagrożeń, b) aktualnych obciążeń, c) przyszłych problemów związanych z deprivacją potrzeb i zagrożeniami,
 - duża częstotliwość używania heroiny, metadonu i/lub przetworów konopi,
 - wysokie nasilenie odczuwanych trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych w postaci słabego apetytu i bólów brzucha.
- 5) Niski wskaźnik przystosowania u osób przebywających w zakładzie karnym warunkuje duża częstotliwość sytuacji trudnych o charakterze frustracji i sytuacji nowych w terażniejszej perspektywie czasowej.

4. PODMIOTOWE PREDYKTORY POTENCJAŁU POPRAWCZEGO U BYŁYCH I AKTUALNYCH WIĘZNIÓW

Przeprowadzone analizy pozwoliły na wyodrębnienie sześciu kategorii zmiennych osobowościowych ze względu na ich znaczenie w determinowaniu wskaźników skuteczności kar izolacyjnych, rozpatrywanych w kontekście pierwszej kontrolowanej zmiennej – miejsca pobytu osób karanych. Specyfika wpływu czynników osobowości na potencjał poprawy moralnej u byłych i aktualnych więźniów została ukazana na schematach 1-6.

Podmiotowe predyktory możliwości poprawczych niezależne od miejsca pobytu

Na schemacie 1. zostały wymienione osobowościowe determinanty potencjału przystosowawczego, które wpływają zarówno na wysoki, jak i na niski wskaźnik poprawy moralnej, niezależnie od miejsca pobytu osób karanych. Predyktory te zostały wyodrębnione na podstawie dwóch kryteriów – ich podobieństwa u byłych i aktualnych więźniów z dużym potencjałem przystosowawczym (pierwsze kryterium: $A=B$) oraz różnic między grupami z wysokim i niskim wskaźnikiem skuteczności kar izolacyjnych niezależnie od miejsca pobytu (drugie kryterium: $A=B > C, D$ lub $A=B < C, D$).

Schemat 1.

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY
WYSOKIEGO I NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
NIEZALEŻNE OD MIEJSCA POBYTU OSÓB KARANYCH**

OSOBOWOŚCIOWE CECHY WRODZONE	→ A=B>C,D (duże nasilenie cechy warunkuje wysoki potencjał poprawczy): • Sumienność
ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI	→ Poczucie wsparcia społecznego A=B>C,D (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): • Wsparcie w minionych sytuacjach trudnych – głównie ze strony ojca
	→ Poczucie oceny społecznej A=B<C,D (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): typu • „Arogancki-wyrachowany” • „Zimny-nieczuły” • „Powściągliwy-introwertywny” A=B>C,D (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): typu • „Ciepły-zgodny” • „Towarzyski-ekstrawertywny”
ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ	→ A=B<C,D (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): • Kryzys wartościowania jego cztery wymiary: ➢ Trudności w hierarchizowaniu wartości ➢ Poczucie ich zagubienia ➢ Dezintegracja wartościowania ➢ Poczucie niezrealizowania standardów wewnętrznych
	→ Spostrzeganie sytuacji trudnych A=B<C,D (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): • Doświadczanie aktualnych sytuacji trudnych – przede wszystkim zagrożeń, deprywacji potrzeb i cierpienia; • Przewidywanie przyszłych problemów – głównie frustracji i sytuacji nowych
	→ Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych A=B<C,D (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): • Używanie leków uspokajających
	→ A=B>C,D (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): • Poczucie koherencji i jego trzy wymiary: ➢ Poczucie zrozumiałości ➢ Zaradności ➢ Sensowności

**Podmiotowe predyktory dużych możliwości poprawczych
w warunkach wolnościowych**

Na schemacie 2. znajdują się zmienne osobowościowe, które warunkują jedynie wysoki potencjał poprawy moralnej u byłych więźniów. Do wyodrębnienia tego typu determinantów wykorzystano:

- różnice między zbiorowością byłych więźniów z dużym potencjałem przystosowawczym a pozostałymi grupami, które zostały wyodrębnione ze względu na miejsce pobytu i wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych – osób przebywających w zakładzie karnym (zarówno z niskim, jak i wysokim prawdopodobieństwem poprawy) oraz byłych więźniów z małym potencjałem przystosowawczym ($A > B, C, D$ lub $A < B, C, D$),
- różnice między byłymi więźniami z wysokim i niskim wskaźnikiem skuteczności kary pozbawienia wolności ($A > D$ lub $A < D$).

Schemat 2.

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY
WYSOKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH**

OSOBOWOŚCIOWE CECHY WRODZONE	→	<p>$A > B, C, D$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ekstrawersja • Otwartość na doświadczenie • Ugodowość <p>$B < C = A < D$ (średnie i niskie nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Neurotyczność
ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI	→	<p>Poczucie wsparcia społecznego</p> <p>$A > B, C, D$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pomoc księdza w teraźniejszych trudnościach • Wsparcie innych osób w przyszłych problemach
ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ	→	<p>Spostrzeganie sytuacji trudnych</p> <p>$B < C = A < D$ (średnie i niskie nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Doświadczenie minionych problemów • Przewidywanie cierpienia w przyszłej perspektywie czasowej <p>Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych</p> <p>$A > B, C, D$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zadaniowy styl zaradczy • Poszukiwanie towarzystwa (unikowa strategia zaradcza) <p>→ $A < B, C, D$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Emocjonalny styl zaradczy • Używanie substancji psychoaktywnych, w tym częstotliwość używania alkoholu i przetworów konopi ($A = C < B, D$) – unikowe strategie zaradcze <p>$B, C < A < D$ (średnie i niskie nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Czynności zastępcze (unikowa strategia zaradcza)

Podmiotowe predyktory dużych możliwości poprawczych w warunkach więziennych

Schemat 3. ilustruje wpływ zmiennych osobowościowych na znaczny potencjał przystosowawczy, ale tylko u osób przebywających w warunkach zakładu karnego. Podstawę do wyodrębnienia tego typu predyktorów stanowiły różnice między aktualnymi więźniami z wysokim wskaźnikiem adaptacyjności a pozostałymi grupami, które zostały wyodrębnione ze względu na prawdopodobieństwo skuteczności sankcji izolacyjnych i miejsce pobytu ($B > A, C, D$ lub $B < A, C, D$).

Schemat 3.

OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY WYSOKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH W WARUNKACH WIĘZIENNYCH

OSOBOWOŚCIOWE CECHY WRODZONE	→ $B < A, C, D$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): Neurotyczność
ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ	Spostrzeganie sytuacji trudnych → $B < A, C, D$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): <ul style="list-style-type: none"> • Doświadczanie minionych trudności – przede wszystkim deprywacji potrzeb, cierpienia i sytuacji nowych
	Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych $B < A, C, D$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): <ul style="list-style-type: none"> • Trudności somatyczne współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych – głównie zaburzenia w postaci mdłości, drgawek i/lub utraty przytomności • Problemy psychiczne towarzyszące używaniu substancji psychoaktywnych – przede wszystkim poczucie braku własnej wartości, słyszenie dziwnych dźwięków, dziwne wizje i myśli samobójcze $B = D > A = C$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): <ul style="list-style-type: none"> • Używanie przetworów konopi
	Poczucie własnej skuteczności → $B > A, C, D$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy): <ul style="list-style-type: none"> • Doświadczanie własnej skuteczności w przeszłości – głównie w sferze rodzinnej • Przewidywanie własnej skuteczności w przyszłości – przede wszystkim w sferze osobistej, rodzinnej i zawodowej

Podmiotowe predyktory małych możliwości poprawczych w warunkach wolnościowych

Na schemacie 4. przedstawiono zmienne osobowościowe, które wpływają na niski wskaźnik przystosowawczy u byłych więźniów, natomiast nie mają wpływu ani na duży potencjał poprawy moralnej w warunkach wolnościowych, ani na wskaźniki przystosowania w warunkach więziennych ($D > A = B = C$ lub $D < A = B = C$).

Schemat 4.

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY
NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
W WARUNKACH WOLNOŚCIOWYCH**

<p align="center">ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI</p>	<p>Poczucie wsparcia społecznego</p> <p>D > A=B=C (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pomoc gminy w osiągnięciu aktualnych sukcesów
<p align="center">ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ</p>	<p>Spostrzeganie sytuacji trudnych</p> <p>D > A=B=C (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Doświadczanie minionych obciążeń i zagrożeń • Przeżywanie aktualnych obciążeń • Przewidywanie w przyszłości deprywacji potrzeb i zagrożeń
	<p>Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych</p> <p>D > A=B=C (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Używanie heroiny, metadonu • Odczuwanie słabego apetytu i bólów brzucha – trudności somatycznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych

Podmiotowe predyktory małych możliwości poprawczych w warunkach więziennych

Schemat 5. zawiera informacje dotyczące osobowościowych determinantów małego potencjału przystosowawczego u osób przebywających w zakładzie karnym. Czynniki tego typu zostały wyodrębnione na podstawie różnic między aktualnymi więźniami z niskim prawdopodobieństwem poprawy a pozostałymi grupami, w których występowało podobieństwo w zakresie tych zmiennych (C > A=B=D lub C < A=B=D).

Schemat 5.

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY
NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
W WARUNKACH WIĘZIENNYCH**

<p align="center">ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI</p>	<p>Poczucie wsparcia społecznego</p> <p>C < A=B=D (małe nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wsparcie w aktualnych sytuacjach trudnych • Przewidywanie pomocy przyszłych problemach • Wsparcie w osiągnięciu teraźniejszych sukcesów • Pomoc w realizacji przyszłych osiągnięć
<p align="center">ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ</p>	<p>Spostrzeganie sytuacji trudnych</p> <p>C > A=B=D (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Doświadczanie aktualnych frustracji i sytuacji nowych

Czynniki podmiotowe nie determinujące możliwości poprawczych

Na schemacie 6. znajdują się zmienne osobowościowe, które nie wpływają na wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych ani u byłych, ani u aktualnych więźniów. Świadczy o tym podobieństwo tych wymiarów osobowości w grupach wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kar izolacyjnych i miejsce pobytu osób karanych ($A=B=C=D$).

Schemat 6.

CZYNNIKI OSOBOWOŚCI NIEWPŁYWAJĄCE NA WSKAŹNIKI SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH U BYŁYCH I AKTUALNYCH WIĘŹNIÓW

<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI</p>	<p>Poczucie wsparcia społecznego</p> <p>→ $A=B=C=D$ (podobne nasilenie):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wsparcia społecznego w przeszłych problemach • Pomocy w sytuacjach trudnych i w osiąganiu sukcesów, niezależnie od płaszczyzn czasowych, od matki, rodzeństwa, krewnych, nauczycieli <p>Poczucie oceny społecznej</p> <p>→ $A=B=C=D$ (podobne nasilenie spostrzegania interpersonalnego typu):</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Pewny siebie-dominujący” • „Niezdeterminowany-uległy” • „Niezarozumiały-szczery”
<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ</p>	<p>Spostrzeganie sytuacji trudnych</p> <p>→ $A=B=C=D$ (podobne nasilenie):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Minionych, aktualnych i przyszłych konfliktów <p>Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych</p> <p>→ $A=B=C=D$ (podobne nasilenie):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Unikowego stylu zaradczego • Używania amfetaminy, ekstazy, halucynogenów, innych substancji <p>Poczucie własnej skuteczności</p> <p>→ $A=B=C=D$ (podobne nasilenie):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Osobistej skuteczności w realizacji aktualnych celów • Minionych, aktualnych i przyszłych sukcesów towarzyskich

ROZDZIAŁ VII

OSOBOWOŚCIOWE DETERMINANTY SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH A POWROTNOŚĆ DO PRZESTĘPSTWA

Przedmiotem analizy rozdziału VII jest ustalenie osobowościowych determinantów poprawy moralnej osób karanych sankcjami izolacyjnymi w kontekście powrotności do przestępstwa (drugiej kontrolowanej zmiennej). Wpływ cech wrodzonych, zmiennych związanych z poczuciem wzmocnień społecznych i zmiennych kierujących motywacją celową na skuteczność kary pozbawienia wolności, zostanie przedstawiony na podstawie porównania wyników uzyskanych przez przestępców jednokrotnie karanych z wysokim potencjałem poprawy moralnej (grupa E) z wynikami populacji wyselekcjonowanych ze względu na kryteria powrotności do przestępstwa i wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych:

grupą F – przestępców wielokrotnie karanych z dużymi możliwościami poprawczymi,

grupą G – wielokrotnie skazanych z niskim potencjałem adaptacyjnym,

grupą H – przestępców jednokrotnie karanych z niskim prawdopodobieństwem poprawy.

1. WPŁYW CECH WRODZONYCH

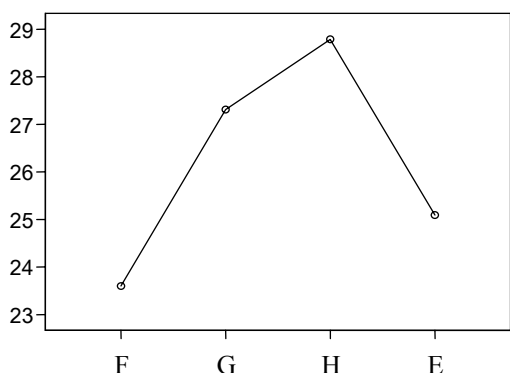
Tabela 66. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Inwentarza Osobowości NEO-FFI P. Costy i R. McCrae w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Skala NEO-FFI	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Neurotyczność	1715,49	,000	3,00	,033	25,09	8,38	23,60	5,76	27,31	8,03	28,79	7,77	-	-	,039
Ekstrawersja	2786,64	,000	7,25	,000	33,58	7,51	31,27	5,89	27,53	6,86	27,61	7,36	-	,000	,000
Otwartość	3689,76	,000	2,86	,039	28,28	5,39	26,63	5,20	25,33	5,26	25,33	5,39	-	,010	,018
Ugodowość	3919,35	,000	13,20	,000	32,42	6,35	30,43	4,83	25,56	5,69	27,12	4,67	-	,000	,000
Sumienność	3342,017	,000	8,514	,000	38,88	7,43	37,30	7,12	33,24	6,99	31,39	7,75	-	,000	,000

Wyniki porównywanych zbiorowości dotyczące wrodzonych determinantów skuteczności kar izolacyjnych zostały przedstawione w tabeli 66. oraz na wykresach 36-40.

Neurotyczność

W grupach E, F i G analizowana cecha zaznacza się w podobnym nasileniu. Istotnie wyższe wyniki w neurotyczności w stosunku do tych populacji osiągają przestępcy jednokrotnie karani z niskim potencjałem poprawy moralnej (H). Wymieniony układ wyników świadczy o dwóch prawidłowościach – u recydywistów penitencjarnych neurotyczność nie wpływa na potencjał poprawy moralnej, natomiast u jednokrotnie karanych wpływ tej zmiennej jest modyfikowany przez zmienną kontrolowaną – neurotyczność stanowi predyktor niskiego prawdopodobieństwa poprawy u przestępców jednokrotnie karanych.

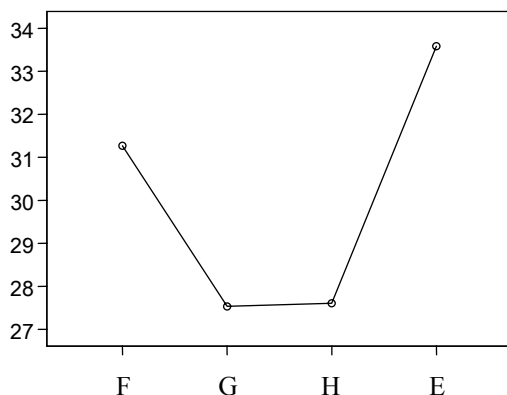
Wykres 36. Nasilenie neurotyczności w grupach E, F, G, H

Podobieństwo w zakresie przystosowania emocjonalnego – podatności na stres psychologiczny, poczucia bezpieczeństwa, kontroli zachowań oraz poziomu doświadczanych emocji negatywnych (lęku, napięcia, wrogości i gniewu) – występuje zarówno u osób jednokrotnie i wielokrotnie karanych z wysokim potencjałem adaptacyjnym (grupy E i F), jak i u przestępców wielokrotnie skazanych z niskim prawdopodobieństwem poprawy (G). Istotnie wyższa niestabilność emocjonalna, związana z mniejszymi zdolnościami w zakresie kontrolowania własnych popędów i zmagania się ze stresem – co w konsekwencji prowadzi do częstszego doświadczania negatywnych stanów psychicznych (lęku, napięcia, gniewu, rozdrażnienia) oraz zamartwiania się i/lub załamywania w sytuacjach trudnych – zaznacza się u przestępców jednokrotnie karanych z niskim wskaźnikiem adaptacyjności (H).

Ekstrawersja

W grupach E i F w stosunku do G i H występuje istotnie wyższe nasilenie testowanej zmiennej. W związku z tym można stwierdzić, że ekstrawersja determinuje wysoki potencjał przystosowawczy zarówno u osób jednokrotnie, jak i u wielokrotnie karanych.

Przestępcy z wysokim potencjałem adaptacyjnym w stosunku do osób z niskim prawdopodobieństwem poprawy odznaczają się większym nasileniem zapotrzebo-

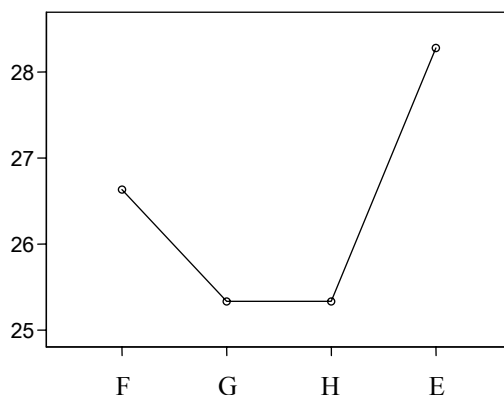

Wykres 37. Nasilenie ekstrawersji w grupach E, F, G, H

wania na stymulację, optymizmu, pozytywnego nastroju, towarzyskości i serdeczności. Ponadto osoby odznaczające się dużymi możliwościami przystosowawczymi odznaczają się wysokim poziomem aktywności życiowej oraz większą liczbą i jakością relacji interpersonalnych. Natomiast przestępcy z niskim prawdopodobieństwem poprawy cechują się słabszą orientacją interpersonalną, co jest związane z większą nieśmiałością, powściągliwością i rezerwą w interakcjach społecznych, wycofywaniem się z kontaktów, posiadaniem mniejszej liczby relacji społecznych oraz ich gorszą jakością. Wśród osób z niskim potencjałem adaptacyjnym zaznacza się również mniejsze zapotrzebowanie na stymulację oraz niższy stopień optymizmu i aktywności życiowej.

Otwartość na doświadczenie

Nasilenie tej zmiennej jest istotnie wyższe w grupach z wysokim wskaźnikiem odnowy moralnej (grupy E i F) w stosunku do przestępców z niskim prawdopodobieństwem poprawy (G i H). Uzyskane wyniki stanowią podstawę do stwierdzenia, że otwartość na doświadczenie wpływa na wysoki potencjał przystosowawczy, niezależnie od kryteriów powrotności do przestępstwa.

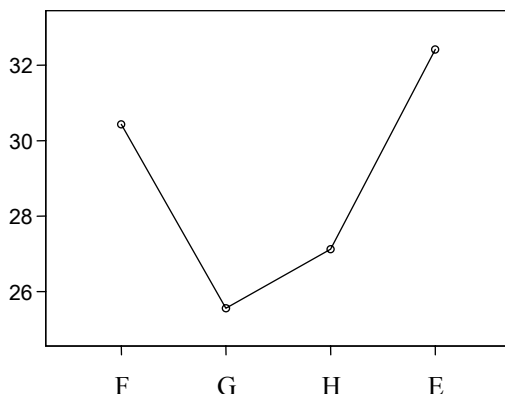
Wykres 38. Nasilenie otwartości na doświadczenie w grupach E, F, G, H

Zarówno u przestępców jednokrotnie, jak i recydywistów penitencjarnych z wysokim psychologicznym wskaźnikiem skuteczności kar izolacyjnych zaznacza się wyższe nasilenie ciekawości świata, kreatywności, niekonwencjonalności działań, niezależności sądów, poszukiwania nowych doświadczeń i tolerancji na nieznaną bodźce.

Osoby z niskim prawdopodobieństwem poprawy – niezależnie od kryteriów powrotności do przestępstwa – cechują się natomiast preferencją wyuczonych zachowań, węższymi zainteresowaniami, niższą motywacją poznawczą oraz mniejszą tolerancją na nowe sytuacje.

Ugodowość

W populacjach G i H zaznacza się istotnie niższe nasilenie tej cechy w stosunku do zbiorowości E i F. Występująca prawidłowość wskazuje, że wysoka efektywność kary pozbawienia wolności jest uwarunkowana dużym nasileniem ugodowości. Przy tym wpływ analizowanej cechy jest niezależny od powrotności do przestępstwa.

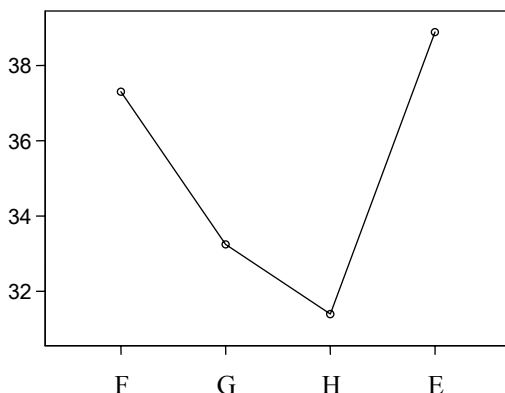
Wykres 39. Nasilenie ugodowości w grupach E, F, G, H

Przestępcy odznaczający się dużymi trudnościami w przystosowaniu osobistym, zarówno jednokrotnie, jak i wielokrotnie karani (grupy G i H), istotnie częściej doświadczają niższej jakości relacji interpersonalnych w wyniku słabszego zaufania do innych, podejrzliwości, niechęci do współpracy, skłonności do manipulacji i cynizmu, łatwego wpadania w złość oraz mniejszej gotowości do przebaczenia i pomocności.

Natomiast u osób z wysokim potencjałem poprawy moralnej – niezależnie od kryteriów powrotności do przestępstwa – zaznacza się wysoka jakość kontaktów międzyludzkich w związku z wyższym poziomem bezpośredniości, ufności, szczerości, wrażliwości na sprawy innych, altruizmu, skłonności do wybaczenia i współpracy.

Sumiennność

Nasilenie tej zmiennej jest istotnie wyższe w grupach E i F w stosunku do populacji G i H. Przedstawiony układ wyników również skłania do wniosku, że su-

Wykres 40. Nasilenie sumiennosci w grupach E, F, G, H

mienność determinuje wskaźniki efektywności sankcji izolacyjnych niezależnie od kryteriów powrotności do przestępstwa.

U przestępców z wysokim potencjałem poprawy moralnej – zarówno jednokrotnie, jak i wielokrotnie karanych (grupy E i F) – zaznacza się istotnie wyższy poziom ambicji, zorganizowania, pracowitości, obowiązkowości, motywacji w dążeniu do celów i rzetelności w realizacji różnego typu zadań.

Natomiast u osób skazanych z niskim prawdopodobieństwem poprawy – niezależnie od kryteriów powrotności do przestępstwa – zaznacza się niższe natężenie „woli dążenia do osiągnięć”, co znajduje odzwierciedlenie w mniejszym zdyscyplinowaniu i skrupulatności w zakresie wypełniania obowiązków, hedonistycznym nastawieniu do życia, braku sprecyzowanych celów, wysokiej impulsywności przy podejmowaniu decyzji i dużej spontaniczności działania.

Wnioski dotyczące wpływu wrodzonych cech osobowości na potencjał poprawczy jednokrotnie karanych przestępców i recydywistów penitencjarnych.

- 1) Do predyktorów, które wpływają na potencjał adaptacyjny bez względu na ilość odbywanych kar pozbawienia wolności należą:
 - ekstrawersja (wysoki poziom cechy – duży potencjał przystosowawczy; jej niski poziom – mały potencjał przystosowawczy),
 - otwartość na doświadczenie (wysoki poziom cechy – duży potencjał przystosowawczy; jej niski poziom – mały potencjał przystosowawczy),
 - ugodowość (wysoki poziom cechy – duży potencjał przystosowawczy; jej niski poziom – mały potencjał przystosowawczy),
 - sumiennosc (wysoki poziom cechy – duży potencjał przystosowawczy; jej niski poziom – mały potencjał przystosowawczy).
- 2) Znaczne nasilenie neurotyczności determinuje jedynie niski wskaźnik możliwości przystosowawczych u przestępców jednokrotnie karanych.

2. WPŁYW ZMIENNYCH WYNIKAJĄCYCH ZE WZMOCNIENÍ SPOŁECZNYCH

Badanie doświadczeń związanych ze wsparciem w sytuacjach trudnych i w osiągnięciu sukcesów oraz analiza spostrzegania społecznego w subiektywnym odbiorze osób jednokrotnie karanych i recydywistów penitencjarnych posłuży do ustalenia prawidłowości dotyczących wpływu wymiarów osobowości, stanowiących wynik społecznych wzmoceń na poprawę moralną w kontekście drugiej kontrolowanej zmiennej.

2.1. Poczucie wsparcia społecznego w sytuacjach trudnych

Nasilenie przeszłego, aktualnego i przewidywanego wsparcia w przeżywanych trudnościach zostało zaprezentowane w tabeli 67. i na wykresach 41-43., a rodzaje pomiotów wspierających w tabelach 68-70.

Tabela 67. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Wsparcie w sytuacjach trudnych	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Przeszłość	1935,22	,000	4,19	,007	33,74	8,49	33,40	9,87	29,38	8,28	27,94	7,73	-	,018	,004
Teraźniejszość	1508,41	,000	1,53	,209	29,02	8,59	28,03	6,75	25,69	9,89	25,82	7,51	-*	-*	-*
Przyszłość	1376,03	,000	,79	,502	28,05	8,63	28,97	9,17	26,04	10,29	26,70	7,00	-*	-*	-*

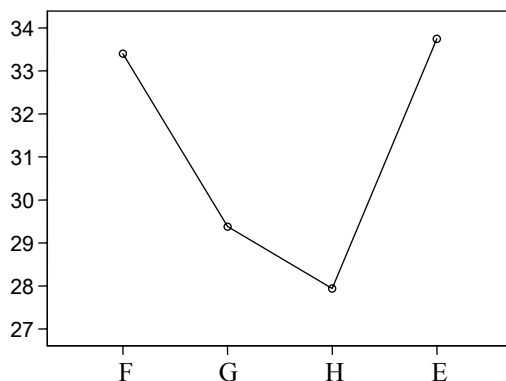
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

2.1.1. Miniona perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w przeszłych sytuacjach trudnych

Istotnie wyższe nasilenie tego czynnika występuje w populacjach E i F w stosunku do zbiorowości G i H. U skazanych z wysokim prawdopodobieństwem poprawy – jednokrotnie i wielokrotnie karanych – występuje istotnie wyższe przeświadczenie, że w przeszłości mogli liczyć na pomoc różnych osób i instytucji w rozwiązywaniu problemów. Natomiast u przestępców z niskimi zdolnościami przystosowawczymi – niezależnie od liczby odbywanych kar izolacyjnych – zaznacza się na istotnie niższym poziomie poczucie wsparcia społecznego w minionych sytuacjach trudnych.

Układ wyników świadczy o tym, że na potencjał poprawy moralnej wpływa przeświadczenie o pomocy za strony innych w rozwiązywaniu minionych kłopotów, niezależnie od liczby odbywanych sankcji izolacyjnych.

Wykres 41. Poczucie wsparcia społecznego w przeszłych sytuacjach trudnych w grupach E, F, G, H

Źródła wsparcia w minionych problemach

Osoby w każdej z wymienionych grup najczęściej korzystały w rozwiązywaniu minionych problemów z pomocowych zasobów rodzinnych – przede wszystkim ze wsparcia matki. Ważnym źródłem troski było również środowisko rówieśnicze. W zakresie opieki instytucjonalnej najważniejsze znaczenie w tym względzie posiadała szkoła (por. tabela 68.).

Tabela 68. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w przeszłych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej				Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤		
Matka	1043,08	,000	1,93	,126	3,84	1,36	4,03	1,13	3,42	1,48	3,36	1,43	–*	–*	–*		
Ojciec	624,40	,000	4,69	,004	3,37	1,40	3,00	1,49	2,73	1,25	2,21	1,39	–	,031	,000		
Rodzeństwo	821,33	,000	1,84	,142	3,35	1,31	3,23	1,19	2,87	1,32	2,76	1,30	–*	–*	,049*		
Krewni	620,65	,000	1,03	,382	2,44	1,16	2,80	1,30	2,53	1,34	2,27	1,04	–*	–*	–*		
Naręczona/małżonka	813,25	,000	1,01	,391	3,63	1,45	3,37	1,33	3,20	1,29	3,12	1,60	–*	–*	–*		
Koledzy	756,68	,000	,74	,532	2,91	1,23	2,87	1,22	2,56	1,34	2,85	1,06	–*	–*	–*		
Nauczyciele	566,29	,000	1,43	,236	2,53	1,33	2,30	1,15	2,20	,97	2,00	1,12	–*	–*	,046*		
Ksiądz	437,35	,000	3,62	,015	2,26	1,29	2,13	1,33	1,56	,84	1,73	,94	–	,004	,042		
Inne osoby	413,45	,000	1,16	,326	1,98	1,06	2,13	1,22	1,82	1,21	1,64	,99	–*	–*	–*		
Szkoła	485,12	,000	1,41	,243	2,14	1,15	2,17	1,23	1,91	1,08	1,70	,85	–*	–*	–*		
Parafia	470,30	,000	2,09	,104	1,88	1,03	1,77	1,01	1,56	,92	1,39	,66	–*	–*	,023*		
Gmina	383,45	,000	,58	,626	1,79	1,10	1,77	1,22	1,53	,89	1,61	,93	–*	–*	–*		
Inne instytucje	336,76	,000	1,52	,212	1,63	1,07	1,83	1,21	1,49	,99	1,30	,85	–*	–*	–*		

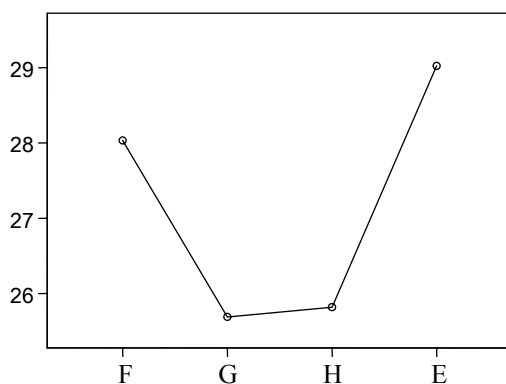
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Badanie spostrzeganego wsparcia pod kątem podmiotów udzielających pomocy w rozwiązywaniu minionych problemów wskazuje na istotnie większą częstotliwość otrzymywanego wsparcia od ojca i księdza w grupach E i F w stosunku do populacji G i H. Uzyskana prawidłowość pozwala na stwierdzenie, że predyktorami skuteczności kar izolacyjnych zarówno w stosunku do osób jednokrotnie, jak i wielokrotnie karanych jest duża częstotliwość pomocy ze strony ojca i księdza w rozwiązywaniu minionych trudności.

2.1.2. Aktualna perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w terażniejszych sytuacjach trudnych

W grupach E, F, G i H na takim samym poziomie kształtuje się nasilenie testowanej zmiennej.

Wykres 42. Poczucie wsparcia społecznego w aktualnych sytuacjach trudnych w grupach E, F, G, H

Uzyskany układ wyników stanowi podstawę do wniosku, że poczucie wsparcia w terażniejszych sytuacjach trudnych nie determinuje potencjału poprawy moralnej, rozpatrywanej w kontekście powrotności do przestępstwa.

Źródła wsparcia w aktualnych problemach

W każdej z wymienionych grup spostrzeganie aktualnego wsparcia społecznego stanowi w znacznej mierze efekt wykorzystywania zasobów rodzinnych (matki, partnerki życiowej, ojca, rodzeństwa, krewnych) i koleżeńskich, a w znacznie mniejszym stopniu zasobów instytucjonalnych – szkoły, parafii, gminy, innych instytucji (por. tabela 69.).

Porównanie wyselekcjonowanych zbiorowości w aspekcie osób i instytucji udzielających pomocy w aktualnym rozwiązywaniu problemów wskazało na istotnie większą częstotliwość wsparcia ze strony narzeczonej/małżonki w grupie E w stosunku do zbiorowości F, G, H. Na tej podstawie można stwierdzić, że częsta pomoc partnerki życiowej (małżonki/narzeczonej) w terażniejszych sytuacjach trudnych determinuje wysoki potencjał poprawy moralnej u osób jednokrotnie karanych.

Tabela 69. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w aktualnych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

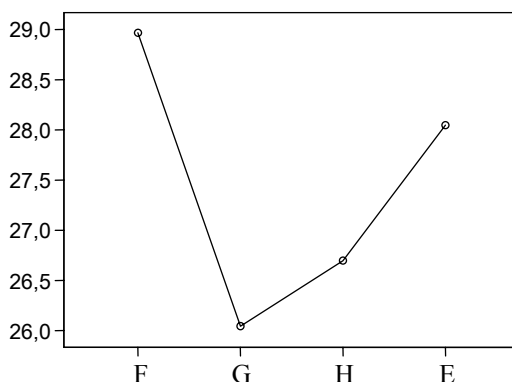
Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	534,94	,000	1,08	,359	3,35	1,57	3,00	1,58	2,87	1,66	2,76	1,41	-*	-*	-*
Ojciec	367,46	,000	2,58	,056	2,67	1,61	1,77	1,22	2,16	1,36	2,36	1,36	,008*	-*	-*
Rodzeństwo	629,13	,000	2,38	,072	3,07	1,45	2,93	1,26	2,36	1,33	2,67	1,22	-*	,013*	-*
Krewni	511,02	,000	,45	,717	2,30	1,34	2,40	1,28	2,27	1,14	2,06	1,06	-*	-*	-*
Naręczona/małżonka	558,34	,000	4,13	,008	3,60	1,38	2,53	1,41	2,71	1,59	2,76	1,54	,003	,006	,015
Koledzy	643,22	,000	1,67	,177	2,72	1,28	2,87	1,28	2,29	1,22	2,45	1,15	-*	-*	-*
Nauczyciele	348,64	,000	,42	,738	1,67	1,02	1,60	1,04	1,78	1,17	1,52	1,00	-*	-*	-*
Ksiądz	373,88	,000	1,81	,148	1,84	1,17	2,30	1,29	1,67	1,15	1,79	1,17	-*	-*	-*
Inne osoby	327,73	,000	,69	,562	1,81	1,16	2,13	1,38	1,78	1,29	1,73	1,15	-*	-*	-*
Szkoła	372,38	,000	,42	,742	1,37	,69	1,57	1,07	1,53	1,10	1,39	,75	-*	-*	-*
Parafia	418,91	,000	1,34	,265	1,53	,98	1,70	,95	1,38	,86	1,30	,64	-*	-*	-*
Gmina	383,73	,000	,01	,999	1,49	,83	1,50	,94	1,51	1,06	1,48	,83	-*	-*	-*
Inne instytucje	339,94	,000	,65	,583	1,58	,96	1,73	1,20	1,40	,91	1,55	1,09	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

2.1.3. Przyszła perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w przewidywanych sytuacjach trudnych

Analizowany czynnik w podobnym nasileniu zaznacza się we wszystkich porównywanych grupach – u osób jednokrotnie karanych z wysokim i niskim wskaźnikiem przystosowawczym (E i H) i u recydywistów penitencjarnych, bez względu na potencjał adaptacyjny (F i G).

Wykres 43. Poczucie wsparcia społecznego w przyszłych sytuacjach trudnych w grupach E, F, G, H

Występująca prawidłowość stanowi przesłankę do stwierdzenia, że poczucie wsparcia w przewidywanych problemach nie wpływa na możliwości adaptacyjne karanych przestępców, rozpatrywane w kontekście powrotności do przestępstwa.

Źródła wsparcia w przewidywanych problemach

Najważniejszym źródłem wsparcia (niezależnie od grupy) w rozwiązywaniu przyszłych trudności jest partnerka życiowa (narzeczona/małżonka). W kategoriach ważnych zasobów pomocowych są również spostrzegani członkowie rodziny i koledzy. Natomiast w znacznie mniejszym stopniu w przyszłych sytuacjach trudnych jest uwzględniane wsparcie instytucjonalne (por. tabela 70.).

Tabela 70. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w przewidywanych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	453,78	,000	,34	,796	2,79	1,61	2,93	1,51	2,64	1,60	2,58	1,41	–*	–*	–*
Ojciec	335,08	,000	,44	,722	2,42	1,53	2,14	1,55	2,09	1,39	2,15	1,30	–*	–*	–*
Rodzeństwo	546,66	,000	,85	,469	2,74	1,46	2,72	1,33	2,38	1,34	2,82	1,33	–*	–*	–*
Krewni	484,36	,000	,36	,785	2,26	1,29	2,21	1,24	2,24	1,19	2,00	1,00	–*	–*	–*
Narzeczona/małżonka	773,50	,000	,86	,464	3,58	1,37	3,34	1,40	3,09	1,61	3,30	1,33	–*	–*	–*
Koledzy	631,99	,000	,87	,459	2,63	1,25	2,52	1,24	2,40	1,25	2,85	1,23	–*	–*	–*
Nauczyciele	383,41	,000	1,04	,374	1,51	,88	1,86	1,16	1,64	1,13	1,45	,75	–*	–*	–*
Ksiądz	425,68	,000	1,18	,321	1,88	1,10	2,10	1,23	1,67	1,04	1,70	,92	–*	–*	–*
Inne osoby	331,79	,000	,63	,596	1,67	1,17	1,93	1,25	1,67	1,15	1,55	,90	–*	–*	–*
Szkoła	352,90	,000	1,06	,368	1,53	,88	1,79	1,29	1,47	1,04	1,36	,70	–*	–*	–*
Parafia	355,20	,000	,68	,561	1,65	1,04	1,83	1,20	1,53	1,08	1,48	,79	–*	–*	–*
Gmina	373,89	,000	,10	,960	1,70	1,10	1,69	1,14	1,60	1,07	1,61	,70	–*	–*	–*
Inne instytucje	323,52	,000	,30	,824	1,67	1,13	1,79	1,21	1,62	1,11	1,85	1,23	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Analiza antycypowanej pomocy pod kątem osób i instytucji wspierających nie wykazała istotnych różnic między grupami E, F, G i H, co stanowi podstawę do stwierdzenia, że żadna kategoria podmiotów wspierających w przyszłym rozwiązywaniu problemów nie determinuje skuteczności kary pozbawienia wolności, rozpatrywanej w kontekście powrotności do przestępstwa.

2.2. Doświadczanie wsparcia społecznego w osiągnięciu sukcesów

Wyniki dotyczące przeszłego, aktualnego i przewidywanego wsparcia w realizacji dążeń u przestępców jednokrotnie i wielokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności przedstawiono w tabeli 71. i na wykresach 44-46., a częstotliwość doświadczanej pomocy od różnych osób i instytucji – w tabelach 72-74.

Tabela 71. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

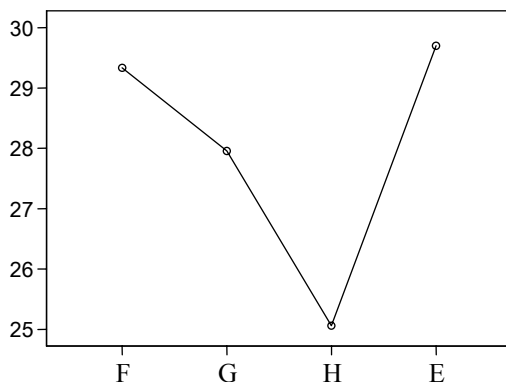
Zmienna zależna Wsparcie w osiągnięciu sukcesów	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p<	F	p<	M	s	M	s	M	s	M	s	p<	p<	p<
Przeszłość	1275,97	,000	1,70	,169	29,70	9,339	29,33	11,798	27,96	9,234	25,06	7,508	–*	–*	,037*
Teraźniejszość	1092,45	,000	,87	,460	26,53	8,749	27,03	9,186	24,36	11,136	24,24	7,404	–*	–*	–*
Przyszłość	1271,17	,000	2,08	,105	27,84	8,400	29,20	10,987	24,24	9,625	26,24	7,314	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikających z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

2.2.1. Miniona perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiągnięciu przeszłych sukcesów

W grupach wyodrębnionych ze względu na powrotność do przestępstwa i wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych – przestępców jednokrotnie karanych z wysokim i niskim potencjałem poprawczym (E i H) i recydywistów penitencjarnych z dużymi i niewielkimi możliwościami adaptacyjnymi (F i G) – na takim samym poziomie zaznacza się nasilenie testowanej zmiennej.

Wykres 44. Poczucie wsparcia społecznego w osiągnięciu minionych sukcesów w grupach E, F, G, H

Przedstawione wyniki świadczą o tym, że doświadczenie pomocy w osiągnięciu przeszłych sukcesów nie wpływa na wskaźniki poprawy moralnej u przestępców jednokrotnie- i wielokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności.

Źródła wsparcia w osiągnięciu przeszłych sukcesów

Nasilenie spostrzeganego wsparcia w każdej z porównywanych grup stanowi przede wszystkim efekt oddziaływań pomocowych ze strony członków rodziny (matki, partnerki życiowej, ojca, rodzeństwa) i środowiska koleżeńkiego. W mniejszym stopniu spostrzeganą pomocy o charakterze instytucjonalnym (por. tabela 72.).

Tabela 72. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiąganiu minionych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

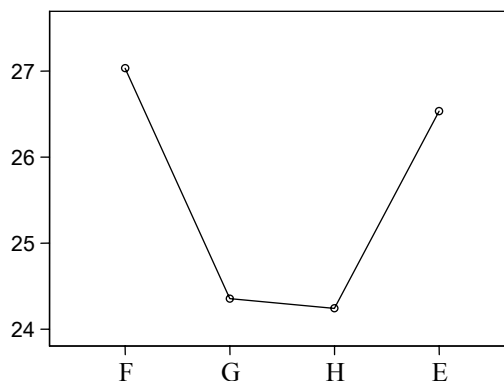
Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	654,32	,000	,46	,712	3,33	1,49	3,13	1,59	3,24	1,43	2,94	1,50	–*	–*	–*
Ojciec	532,44	,000	3,32	,022	3,16	1,33	2,63	1,61	2,67	1,33	2,15	1,35	–	–	,002
Rodzeństwo	553,18	,000	,49	,687	2,86	1,39	2,60	1,50	2,56	1,25	2,55	1,32	–*	–*	–*
Krewni	487,42	,000	,65	,583	2,23	1,25	2,27	1,36	2,42	1,25	2,03	1,01	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	751,68	,000	,58	,629	3,30	1,32	3,03	1,40	3,04	1,36	2,91	1,35	–*	–*	–*
Koledzy	657,94	,000	,51	,677	2,53	1,16	2,70	1,37	2,42	1,12	2,36	1,11	–*	–*	–*
Nauczyciele	527,42	,000	1,31	,273	2,02	1,08	2,20	1,09	1,93	1,07	1,70	,85	–*	–*	–*
Ksiądz	492,79	,000	2,30	,080	1,88	1,00	1,87	1,11	1,51	,87	1,45	,62	–*	–*	,045*
Inne osoby	383,67	,000	1,19	,317	1,91	1,17	1,80	1,03	1,71	1,12	1,45	,83	–*	–*	–*
Szkoła	453,29	,000	1,48	,222	1,91	1,04	2,03	1,13	1,82	1,15	1,52	,71	–*	–*	–*
Parafia	444,72	,000	1,31	,275	1,58	,85	1,73	,94	1,58	1,03	1,30	,64	–*	–*	–*
Gmina	481,42	,000	,39	,761	1,49	,74	1,67	1,09	1,51	,81	1,45	,75	–*	–*	–*
Inne instytucje	380,10	,000	1,19	,314	1,49	,83	1,67	1,18	1,53	1,01	1,48	,92	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Porównanie grup w aspekcie częstotliwości korzystania z pomocy różnego rodzaju podmiotów wspierających wskazało na istotnie mniejszą troskę ze strony ojca w populacji H w stosunku do E, F i G. Na tej podstawie można stwierdzić, że mała częstotliwość pomocy ojca w realizacji minionych dążeń stanowi predyktor niskiego potencjału adaptacyjnego u przestępców jednokrotnie karanych. Ze względu na podobieństwo wyników w grupach E, F i G testowana zmienna nie stanowi predyktora wysokiego prawdopodobieństwa poprawy.

2.2.2. Aktualna perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiąganiu teraźniejszych sukcesów

Wykres 45. Poczucie wsparcia społecznego w osiąganiu aktualnych sukcesów w grupach E, F, G, H

W grupach E, F, G i H zaznacza się podobieństwo wyników w zakresie badanego czynnika.

Uzyskana prawidłowość stanowi przesłankę do stwierdzenia, że doświadczana pomoc przy realizacji aktualnych dążeń nie determinuje poprawy moralnej ani u przestępców jednokrotnie karanych, ani u recydywistów penitencjarnych.

Źródła wsparcia w osiągnięciu teraźniejszych sukcesów

Podobnie jak w przypadku minionych osiągnięć, w każdej z porównywanych grup, jako najważniejsze źródła wsparcia w realizacji aktualnych celów są spostrzegane zasoby rodzinne i koleżeńskie (por. tabela 73.).

Tabela 73. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiągnięciu aktualnych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupa E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	,74	,532	,736	,53	2,98	1,61	2,53	1,61	2,53	1,67	2,61	1,46	–*	–*	–*
Ojciec	1,04	,376	1,042	,38	2,47	1,56	1,93	1,41	2,02	1,45	2,27	1,40	–*	–*	–*
Rodzeństwo	1,52	,211	1,524	,21	2,77	1,49	2,60	1,35	2,16	1,35	2,45	1,30	–*	,040*	–*
Krewni	,22	,885	,217	,88	2,28	1,40	2,27	1,44	2,09	1,26	2,12	1,17	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	2,81	,042	2,810	,04	3,47	1,42	2,90	1,60	2,58	1,62	2,67	1,55	–	–	,027
Koledzy	1,48	,222	1,483	,22	2,58	1,33	2,60	1,33	2,20	1,18	2,12	1,11	–*	–*	–*
Nauczyciele	,46	,713	,456	,71	1,49	,88	1,73	1,05	1,67	1,07	1,55	1,00	–*	–*	–*
Ksiądz	2,25	,085	2,246	,08	1,51	,88	2,03	1,30	1,47	1,01	1,48	,97	,036*	–*	–*
Inne osoby	,74	,529	,742	,53	1,74	1,07	1,93	1,23	1,71	1,18	1,52	,97	–*	–*	–*
Szkoła	1,17	,323	1,172	,32	1,30	,60	1,70	1,21	1,49	,92	1,39	,97	–*	–*	–*
Parafia	1,32	,268	1,325	,27	1,35	,75	1,67	1,09	1,42	,89	1,27	,52	–*	–*	–*
Gmina	,78	,509	,776	,51	1,26	,58	1,53	,97	1,47	,94	1,42	,83	–*	–*	–*
Inne instytucje	,64	,588	,643	,59	1,35	,72	1,60	1,13	1,56	1,18	1,36	,78	–*	–*	–*

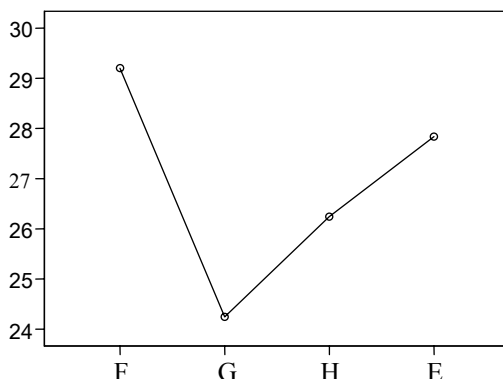
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Testowanie wyników w aspekcie podmiotów wspierających w aktualnym osiągnięciu sukcesów wskazało, że w grupie H zaznacza się istotnie mniejsza częstotliwość korzystania z pomocy partnerki życiowej (naręczonej/małżonki) w stosunku do zbiorowości E, F i G. Zaobserwowana prawidłowość świadczy o tym, że niskie poczucie wsparcia ze strony partnerki życiowej determinuje małe możliwości przystosowawcze osób jednokrotnie karanych. Badana zmienna nie wpływa natomiast na duży potencjał poprawy moralnej ze względu na podobieństwo wyników w populacjach E, F i G.

2.2.3. Przyszła perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiągnięciu przyszłych sukcesów

W porównywanych grupach – podobnie jak w przypadku doświadczanego wsparcia w minionej i aktualnej perspektywie czasowej – nie występują różnice dotyczące nasilenia przewidywanej pomocy w realizacji przyszłych dążeń.

Wykres 46. Poczucie wsparcia społecznego w osiągnięciu przyszłych sukcesów w grupach E, F, G, H

Brak różnic międzygrupowych w testowanym czynniku świadczy o tym, że nasilenie przewidywanej pomocy w osiągnięciu przyszłych sukcesów nie wpływa na potencjał adaptacyjny osób jednokrotnie i wielokrotnie karanych.

Źródła wsparcia w osiągnięciu przyszłych sukcesów

Poziom przewidywanej pomocy – niezależnie od grupy – wynika głównie ze spostrzeganego wsparcia ze strony członków rodziny (matki, partnerki życiowej, ojca, rodzeństwa) i kolegów, w mniejszym zaś stopniu z wykorzystywania możliwości instytucji pomocowych (por. tabela 74.).

Porównanie grup w aspekcie osób i instytucji, które w przyszłości mogą służyć pomocą w realizacji sukcesów, wskazało na istotnie niższą częstotliwość przewidywanego wsparcia ze strony rodzeństwa w grupie G w stosunku do zbiorowości E, F i H. Prawdopodobnie tego rodzaju wskazuje, że przewidywanie niewielkiej troski rodzeństwa warunkuje małe prawdopodobieństwo poprawy u osób wielokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi. Czynniki te nie wpływają natomiast na wysoki potencjał adaptacyjny. Świadczy o tym podobieństwo wyników osób jednokrotnie i wielokrotnie karanych z wysokim prawdopodobieństwem poprawy (grup E i F) oraz przestępców jednokrotnie odbywających sankcje izolacyjne z niskimi zdolnościami przystosowawczymi (populacji H).

Tabela 74. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiąganiu przyszłych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	S	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	448,05	,000	1,72	,166	2,91	1,62	2,97	1,52	2,38	1,50	2,36	1,41	–*	–*	–*
Ojciec	340,37	,000	,30	,826	2,30	1,54	2,23	1,55	2,02	1,36	2,18	1,29	–*	–*	–*
Rodzzeństwo	540,51	,000	2,87	,038	2,95	1,49	2,77	1,41	2,13	1,32	2,70	1,24	–	,006	–
Krewni	459,40	,000	,18	,908	2,37	1,35	2,33	1,35	2,18	1,28	2,27	1,18	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	677,77	,000	2,48	,064	3,67	1,37	3,07	1,48	2,87	1,67	3,03	1,26	–*	,011*	,060*
Koledzy	617,12	,000	1,54	,207	2,56	1,28	2,73	1,34	2,22	1,20	2,76	1,20	–*	–*	–*
Nauczyciele	404,18	,000	2,06	,108	1,47	,73	1,97	1,35	1,47	,89	1,52	,91	,031*	–*	–*
Ksiądz	360,39	,000	2,18	,092	1,56	,80	2,17	1,34	1,71	1,39	1,55	,75	,023*	–*	–*
Inne osoby	395,31	,000	1,43	,236	1,51	,86	1,97	1,30	1,56	,99	1,58	,90	–*	–*	–*
Szkoła	116,50	,000	,76	,520	1,95	1,06	1,67	1,12	1,36	,91	1,67	1,16	–*	–*	–*
Parafia	467,68	,000	1,82	,145	1,49	,70	1,87	1,17	1,40	,89	1,52	,75	–*	–*	–*
Gmina	387,95	,000	,44	,723	1,56	,93	1,70	1,12	1,53	,99	1,42	,75	–*	–*	–*
Inne instytucje	360,62	,000	,86	,463	1,53	,93	1,77	1,22	1,42	,89	1,70	1,10	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

2.3. Spostrzeganie oceny społecznej

Tabela 75. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla Interpersonalnych Skal Przymiotnikowych IAS-R J. Wigginsa w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

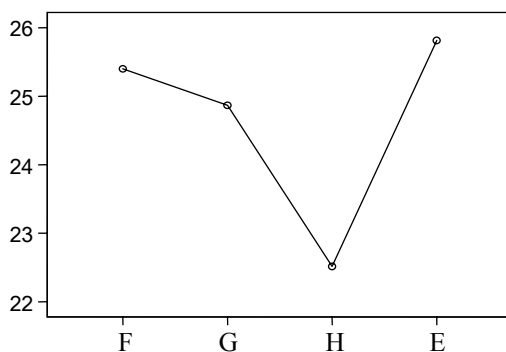
Zmienna zależna Skala IAS-R	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Pewny siebie-dominujący	4725,97	,000	4,01	,009	25,81	4,69	25,40	3,89	24,87	4,48	22,52	4,05	–	–	,001
Arogancki-wyrachowany	1678,68	,000	3,97	,009	16,51	4,96	16,73	4,73	19,76	4,65	19,36	7,00	–	,005	,023
Zimny-nieczuły	1187,44	,000	14,33	,000	12,91	4,43	14,03	4,79	19,62	6,31	19,33	7,26	–	,000	,000
Powściągliwy-introwertywny	1984,88	,000	11,12	,000	15,16	4,34	16,83	4,44	20,44	5,07	20,21	5,83	–	,000	,000
Niezdecydowany-uległy	2719,05	,000	,21	,891	21,12	4,75	21,57	4,60	21,20	4,70	20,61	5,61	–*	–*	–*
Niezrozumiały-szczerzy	3549,35	,000	1,94	,126	24,56	4,99	25,80	5,14	24,56	4,76	22,82	5,05	–*	–*	–*
Ciepły-zgodny	3302,63	,000	12,71	,000	31,67	5,30	30,80	4,75	26,24	6,04	24,45	7,47	–	,000	,000
Towarzyski-ekstrawertywny	3684,21	,000	10,82	,000	29,84	5,22	28,50	5,12	25,91	5,12	23,24	6,03	–	,001	,000

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

W tabeli 75. i na wykresach 47-54. ukazano prawidłowości dotyczące doświadczania oceny społecznej przez osoby karane w kontekście powrotności do przestępstwa (drugiej kontrolowanej zmiennej).

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „pewny siebie-dominujący (PA)”

W grupie H zaznacza się istotnie niższe nasilenie tej zmiennej w stosunku do populacji E, F i G. Efektem uzyskanej prawidłowości jest wniosek, że niskie natężenie tego wymiaru osobowości determinuje mały potencjał poprawy moralnej u przestępców jednokrotnie karanych. Porównywalność wyników w pozostałych grupach stanowi podstawę do stwierdzenia, że testowana kategoria nie wpływa na wysoki wskaźnik przystosowania u jednostek jednokrotnie karanych i recydywistów penitencjarnych.

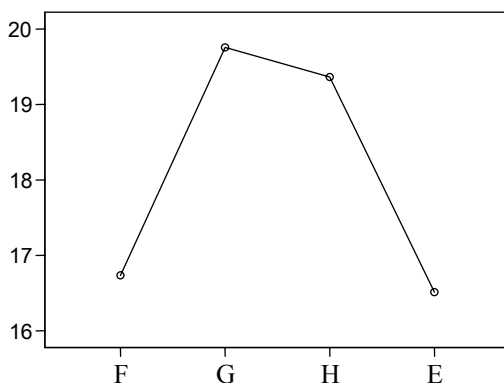
Wykres 47. Spostrzeganie społeczne typu „pewny siebie-dominujący (PA)” w grupach E, F, G, H

Przestępcy jednokrotnie karani z niskimi zdolnościami przystosowawczymi w stosunku do pozostałych zbiorowości (E, F, G) istotnie częściej doświadczają, że otaczający ludzie odbierają ich jako jednostki, które nie podejmują inicjatywy w kontaktach interpersonalnych i słabo kontrolują swoje relacje. Prawidłowość tego typu stanowi efekt istotnie mniejszej częstotliwości przypisywania sobie następujących „etykiet” społecznych w tej grupie: stanowczy, dominujący, pewny siebie, apodyktyczny, silny, cierpliwy, nie mający obaw, wytrwały.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „arogancki-wyrachowany (BC)”

W grupach E i F występuje istotnie niższy poziom testowanej zmiennej w stosunku do zbiorowości G i H. W związku z tym można stwierdzić, że badany czynnik determinuje potencjał poprawy moralnej zarówno u przestępców jednokrotnie, jak i wielokrotnie karanych za czyny sprzeczne z prawem.

Duży potencjał poprawczy jest zdeterminowany niską częstotliwością spostrzegania następujących atrybutów oceny ze strony innych ludzi: krętacz, sprytny, lubiący się przechwalać, podstępny, interesowny, zakłamany, zarozumiały, przebiegły. Wymienione cechy stanowią przesłankę do wniosku, że zarówno przestępcy jednokrotnie karani, jak i recydywiści penitencjarni z wysokim prawdopodobieństwem

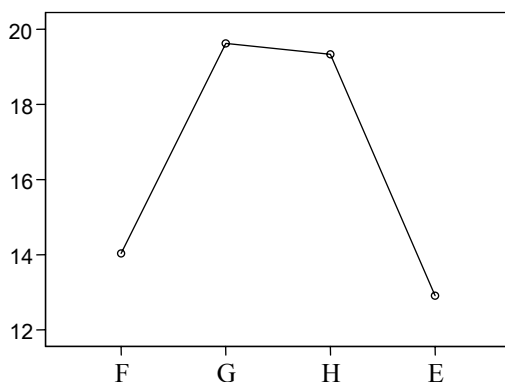

Wykres 48. Spostrzeganie społeczne typu „arogancki-wyrachowany (BC)” w grupach E, F, G, H

stwem poprawy przypisują sobie istotnie rzadziej tendencje w zakresie poniżania i wykorzystywania innych, mściwości i lekceważenia praw przysługujących pozostałym ludziom.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „zimny-nieczuły (DE)”

W populacjach E i F w stosunku do grup G i H występuje istotnie niższy poziom analizowanego wymiaru osobowości, co stanowi podstawę do konkluzji, że determinuje on wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności bez względu na drugą kontrolowaną zmienną.

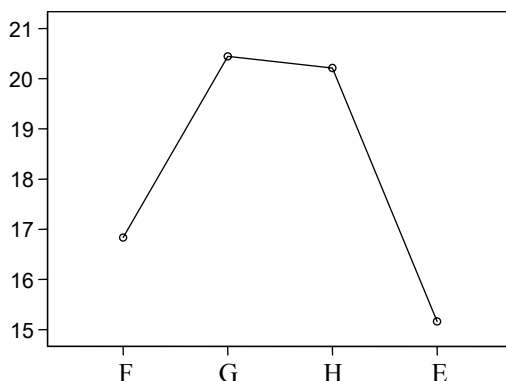
Wykres 49. Spostrzeganie społeczne typu „zimny-nieczuły (DE)” w grupach E, F, G, H

Przestępcy charakteryzujący się dużym potencjałem adaptacyjnym (populacje E i F) w stosunku do jednostek z małymi zdolnościami przystosowawczymi (G i H) przypisują sobie z istotnie mniejszą częstotliwością spostrzeganie ze strony innych ludzi w postaci określeń: nieuczuciowy, bezwzględny, bezlitosny, okrutny, niemiłosierny, nieczuły na problemy innych, zimny-nieczuły, obojętny. Niższa częstotliwość wymienionych cech powoduje, że skazani cechujący się wysokim prawdopodobieństwem poprawy doświadczają tego, że otoczenie odbiera ich istotnie częściej jako osoby czułe na sprawy innych, zdolne do współpracy i wybaczenia

oraz wysoko zmotywowane do podporządkowania się obowiązującym normom społecznym.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „powściągliwy-introwertywny (FG)”

Przestępcy z wysokim prawdopodobieństwem poprawy (zbiorowości E i F) w stosunku do osób z małym potencjałem adaptacyjnym (G i H) osiągnęli istotnie niższe wyniki w badanym czynniku. Na tej podstawie można wnioskować, że testowany wymiar osobowości warunkuje potencjał poprawy moralnej niezależnie od kryteriów powrotności do przestępstwa.

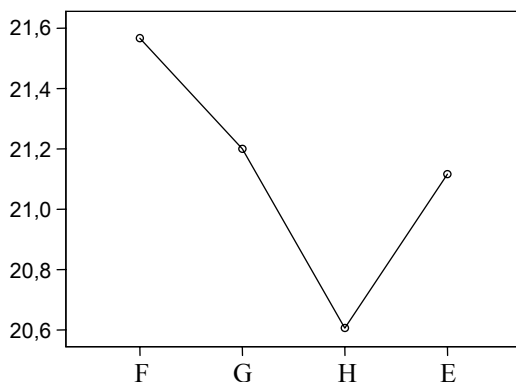
Wykres 50. Spostrzeganie społeczne typu „powściągliwy-introwertywny (FG)” w grupach E, F, G, H

Wysokie prawdopodobieństwo skuteczności kary pozbawienia wolności – zarówno u osób jednokrotnie odbywających sankcje izolacyjne, jak i u recydywistów penitencjarnych – jest determinowane niską częstotliwością przypisywania sobie „etykiet” społecznych typu: zamknięty, nietowarzystki, antyspołeczny, apatyczny, nieżyczliwy, aspołeczny, niewesoły, zdystansowany. Za sprawą wymienionych atrybutów skazany jest oceniany jako ten, który charakteryzuje się niskim nasileniem lęku przed nawiązywaniem relacji z innymi oraz małą powściągliwością w już istniejących kontaktach międzyludzkich.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „niezdecydowany-uległy (HI)”

W porównywanych grupach testowany wymiar osobowości kształtuje się na takim samym poziomie. Z tego względu można wnosić, że badany czynnik nie wpływa na skuteczność kary pozbawienia wolności ani u przestępców jednokrotnie odbywających sankcje izolacyjne, ani u recydywistów penitencjarnych.

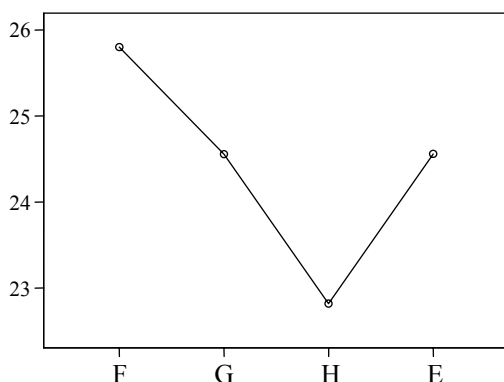
U osób karanych – niezależnie od powrotności do przestępstwa i wskaźników potencjału poprawczego – występuje zgodność w zakresie oceny społecznej w kategorii dotyczącej uległości wobec innych ludzi. Tego typu podobieństwo wynika z porównywalnej częstotliwości przypisywania sobie następujących przymiotników w badanych grupach: nienarzucający się, nieśmiały, łagodny, nieagresywny, bojaźliwy, tchórzliwy, wstydlivy, mało stanowczy.

Wykres 51. Spostrzeganie społeczne typu „niezdecydowany-uległy (HI)” w grupach E, F, G, H

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „niezarozumiały-szczery (JK)”

Badana zmienna zaznacza się na takim samym poziomie w grupach E, F, G i H, co uzasadnia wniosek, że nie stanowi ona czynnika determinującego poprawę moralną, rozpatrywaną w kontekście powrotności do przestępstwa.

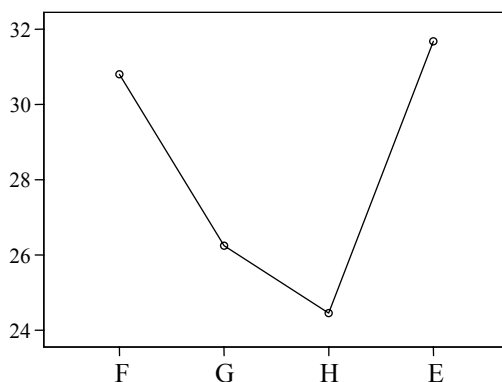
Wykres 52. Spostrzeganie społeczne typu „niezarozumiały-szczery (JK)” w grupach E, F, G, H

Niezależnie od kryteriów drugiej kontrolowanej zmiennej i wskaźników skuteczności kary pozbawienia wolności, osoby karane z podobną częstotliwością zaznaczały następujące określenia, które odzwierciedlają spostrzeganie interpersonalne w kategorii „niezarozumiały-szczery”: niewymagający, bezinteresowny, bezpośredni-szczery, ufny, nie przechwalający się, unikający sporów, prostolinijny, niewyrachowany. W związku z tym przypisywanie sobie „etykiet” społecznych związanych z łatwowiernością, naiwnością, lękiem przed odrzuceniem, uległością w kontaktach nie wpływa na możliwości adaptacyjne.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „ciepły-zgodny (LM)”

W populacjach odznaczających się wysokim prawdopodobieństwem poprawy (E i F) w stosunku do tych z niską zdolnością adaptacyjną (G i H), analizowany czynnik zaznacza się na istotnie wyższym poziomie. Układ wyników sugeruje, że

badana zmienna wpływa na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności niezależnie od liczby odbywanych kar pozbawienia wolności.

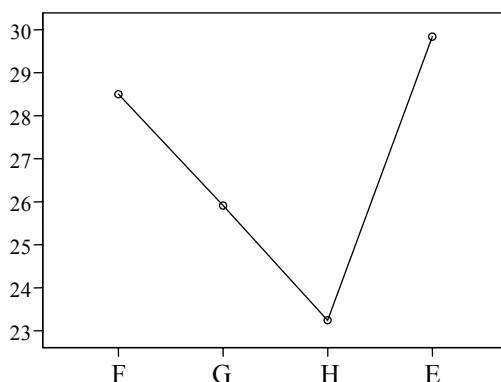

Wykres 53. Spostrzeżenie społeczne typu „ciepły-zgodny (LM)” w grupach E, F, G, H

Wysoka efektywność sankcji izolacyjnych jest determinowana przez poczucie spostrzegania społecznego w kategoriach osoby okazującej życzliwość i troskę w stosunku do innych. Tego typu atrybuty stanowią efekt istotnie większej częstotliwości przypisywania sobie następujących określeń odzwierciedlających odbiór interpersonalny: uczynny, uprzejmy, miłosierny, wrażliwy, o miękkim sercu, kochający, delikatny, współczujący.

Spostrzeżenie oceny społecznej w kategorii „towarzyski-ekstrawertywny (NO)”

Istotnie większe natężenie tego czynnika występuje w populacjach E i F w stosunku do zbiorowości G i H. Występujący układ wyników stanowi podstawę do wniosku, że testowany wymiar osobowości determinuje wskaźniki sankcji izolacyjnych zarówno u osób jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności, jak i u recydywistów penitencjarnych.

Wykres 54. Spostrzeżenie społeczne typu „towarzyski-ekstrawertywny (NO)” w grupach E, F, G, H

Wysokie prawdopodobieństwo poprawy jest uwarunkowane poczuciem, że otaczający ludzie spostrzegają osobę jako towarzyską, otwartą, ożywioną w kontaktach z innymi, uczuciową i umiejącą zwrócić na siebie uwagę. Na wymieniony wzorzec odbioru społecznego składa się istotnie większa częstotliwość następujących określeń: pogodny, entuzjastyczny, radosny, otwarty na innych, zuchwały, przyjacielski, towarzyski, zyczliwy.

Wnioski dotyczące wpływu wymiarów osobowości wynikających ze wzmocnień społecznych na potencjał poprawczy jednokrotnie karanych przestępców i recydywistów penitencjarnych.

- 1) Na wskaźniki poprawy moralnej – niezależnie od liczby kar – wpływają następujące zmienne osobowościowe:
 - poczucie wsparcia w minionych sytuacjach trudnych, przede wszystkim ze strony ojca i księdza (duże nasilenie czynnika – wysoki wskaźnik poprawy; jego małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - doświadczanie oceny społecznej w kategoriach: „arogancki-wyrachowany (BC)”, „zimny-nieczuły (DE)”, „powściągliwy-introwertywny (FG)” (małe nasilenie zmiennej – wysoki wskaźnik poprawy; jej duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - poczucie spostrzegania społecznego w kategoriach: „ciepły-zgodny (LM)”, „towarzyski-ekstrawertywny (NO)” (duże nasilenie zmiennej – wysoki wskaźnik poprawy; jej małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy).
- 2) Wysoki wskaźnik skuteczności sankcji izolacyjnych u przestępców jednokrotnie karanych jest determinowany dużą częstotliwością spostrzeganego wsparcia ze strony partnerki życiowej (narzeczonej/małżonki) w aktualnych sytuacjach trudnych.
- 3) Na niskie prawdopodobieństwo poprawy u przestępców jednokrotnie odbywających kary izolacyjne wpływa:
 - małe nasilenie spostrzeganego wsparcia ze strony: a) ojca w osiągnięciu minionych sukcesów, b) partnerki życiowej w realizacji aktualnych dążeń,
 - niski poziom oceny społecznej w kategorii „pewny siebie-dominujący (PA)”.
- 4) Niskie możliwości przystosowawcze u recydywistów penitencjarnych są uwarunkowane małą częstotliwością przewidywanej pomocy ze strony rodzeństwa w osiągnięciu przyszłych sukcesów.

3. WPLYW ZMIENNYCH ZWIĄZANYCH Z MOTYWACJĄ CELOWĄ

Determinowanie potencjału poprawy moralnej u przestępców jednokrotnie karanych i recydywistów penitencjarnych przez wymiary osobowości, odpowiedzialne za działania celowościowe, zostanie przedstawione w kontekście 5 czynników osobowości – kryzysu wartościowania, doświadczania sytuacji trudnych, kompe-

tencji zaradczych w radzeniu sobie z problemami, spostrzegania własnej skuteczności i poczucia koherencji.

3.1. Doświadczanie kryzysu wartościowania

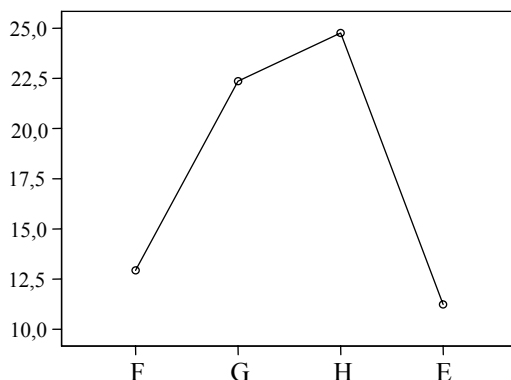
W tabeli 76. i na wykresie 55. przedstawiono nasilenie kryzysu w orientacji aksjologicznej u osób jednokrotnie i wielokrotnie odbywających sankcje izolacyjne, natomiast w tabeli 77. zaprezentowano wyniki dotyczące natężenia objawów tego kryzysu w grupach wyodrębnionych ze względu na drugą kontrolowaną zmienną i wskaźniki skuteczności kar izolacyjnych.

Tabela 76. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla wyniku ogólnego w Kwestionariuszu do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej				Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤		
Kryzys wartościowania	581,75	,000	21,22	,000	11,23	7,16	12,93	9,58	22,36	8,83	24,76	10,48	-	,000	,000		

Nasilenie kryzysu wartościowania

U przestępców z wysokim potencjałem poprawy moralnej (grypy E i F) w stosunku do jednostek z niskimi możliwościami przystosowawczymi (G i H) występuje istotnie niższe nasilenie testowanej zmiennej. W wyniku zaobserwowania takiej prawidłowości należy przyjąć, że nasilenie kryzysu wartościowania determinuje wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych bez względu na ilość odbywanych kar pozbawienia wolności.

Wykres 55. Kryzys wartościowania w grupach E, F, G, H

Duży potencjał poprawy moralnej – zarówno u przestępców jednokrotnie karanych, jak i u recydywistów penitencjarnych – jest uwarunkowany niskim poziomem trudności w sferze wartościowania.

Objawy kryzysu wartościowania

W tabeli 77. znajduje się porównanie wyników grup E, F, G i H w zakresie doświadczanych zaburzeń w sferze aksjologicznej.

Tabela 77. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Skala KKW	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	S	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Trudności w hierarchizowaniu wartości (H)	540,02	,000	14,52	,000	4,02	2,84	4,47	3,13	7,44	3,02	7,52	3,30	-	,000	,000
Zagubienie wartości (Z)	368,47	,000	14,84	,000	3,35	3,24	3,67	3,45	7,00	3,39	7,27	3,37	-	,000	,000
Dezintegracja wartościowania (D)	162,63	,000	12,20	,000	1,05	1,34	2,37	2,95	3,71	2,94	4,64	3,69	,049	,000	,000
Niezrealizowanie wartości (R)	370,21	,000	11,23	,000	2,81	2,07	2,47	2,16	4,38	2,52	5,33	2,63	-	,002	,000

Przeprowadzone analizy wskazują na dwie prawidłowości. Pierwsza z nich polega na tym, że przestępcy charakteryzujący się dużymi możliwościami przystosowawczymi (grupy E i F) w stosunku do populacji odznaczających się małym potencjałem adaptacyjnym (G i H), osiągnęły istotnie niższe wyniki w zakresie trzech elementów kryzysu w sferze aksjologicznej – trudności w hierarchizowaniu wartości (skala H), poczucia zagubienia wartości (Z) oraz poczucia niezrealizowania wartości (R). Wymienione wymiary wpływają na potencjał poprawy moralnej niezależnie od liczby odbywanych kar pozbawienia wolności. Osoby z wysokim wskaźnikiem adaptacyjności doświadczają mniej zaburzeń związanych z:

- określeniem najważniejszej wartości w swoim życiu i porządkiem systemu aksjologicznego w hierarchię ze względu na konflikty i/lub brak refleksji w zakresie orientacji wartościującej (skala H),
- poczuciem zagubienia, odchodzenia i/lub utraty cenionych ideałów i wzorów życia, służących jako uzasadnienie podejmowanych decyzji i preferencji celów życiowych (Z),
- małą mocą regulacyjną orientacji aksjologicznej, co skutkuje niezrealizowaniem uznawanych wartości, niepokojem oraz poczuciem niespełnienia ważnych zadań życiowych i oceną własnego postępowania jako niewłaściwego (R).

Dругa prawidłowość dotyczy dezintegracji wartościowania (skala D) – istotnie niższe nasilenie tej zmiennej występuje w grupie E w stosunku do zbiorowości F, G i H. Uzyskana zależność uprawnia do stwierdzenia, że testowany wymiar kryzysu wartościowania determinuje wysoki wskaźnik poprawy moralnej u przestępców

jednokrotnie karanych. Osoby z tej grupy cechuje mała rozbieżność między normami uznawanymi, odczuwanymi i realizowanymi, co skutkuje wysoką motywacją do kierowania się zasadami i wytrwałością w realizacji celów, czerpaniem satysfakcji z posiadanych wartości i spostrzeganiem własnego postępowania jako takiego, które wynika z wewnętrznego systemu aksjologicznego.

3.2. Spostrzeganie sytuacji trudnych

Badanie wpływu nasilenia sytuacji trudnych w trzech perspektywach czasowych na skuteczność kar izolacyjnych u osób jednokrotnie i wielokrotnie karanych zostało zilustrowane w tabeli 78. i na wykresach 56-58. Natomiast determinowanie potencjału przystosowawczego w wymienionych grupach przez rodzaje minionych, aktualnych i przewidywanych problemów ukazują tabele 79-81.

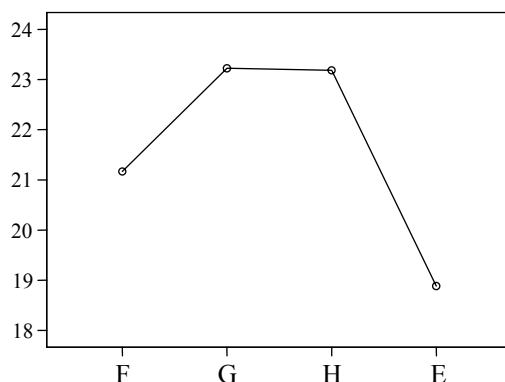
Tabela 78. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Spostrzeganie sytuacji trudnych	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Przeszłość	2087,70	,000	5,32	,002	18,88	5,35	21,17	6,80	23,22	4,53	23,18	6,56	-	,001	,001
Teraźniejszość	1509,83	,000	10,64	,000	15,84	5,39	16,07	4,88	21,56	6,58	20,76	5,86	-	,000	,000
Przyszłość	1761,40	,000	7,99	,000	14,88	4,40	15,33	5,19	18,33	5,33	19,61	4,70	-	,001	,000

3.2.1. Miniona perspektywa czasowa

Spostrzeganie przeszłych sytuacji trudnych

Istotnie niższe nasilenie testowanej zmiennej zaznacza się w grupach E i F w stosunku do zbiorowości G i H, co skłania do wniosku, że analizowany wymiar

Wykres 56. Spostrzeganie przeszłych sytuacji trudnych w grupach E, F, G, H

osobowości determinuje wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności niezależnie od liczby odbywanych sankcji izolacyjnych.

Zarówno osoby jednokrotnie karane, jak i recydywiści penitencjarni, posiadający duże możliwości przystosowawcze, cechują się niskim nasileniem spostrzegania różnorodnych problemów w przeszłej perspektywie czasowej.

Rodzaj minionych sytuacji trudnych

Kategorie doświadczanych problemów w grupach E, F, G i H ilustruje tabela 79.

Tabela 79. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów sytuacji trudnych w przeszłości w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj minionych sytuacji trudnych	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Deprywacja potrzeb	648,56	,000	5,14	,002	2,09	1,25	2,77	1,48	3,02	1,27	3,12	1,27	,032	,001	,001
Obciążenia	957,74	,000	4,96	,003	2,67	1,15	2,63	1,38	3,47	1,01	3,27	1,23	-	,002	,030
Cierpienie	1015,43	,000	4,29	,006	2,56	1,12	2,87	1,31	3,16	1,04	3,45	1,15	-	,015	,001
Konflikty	1203,62	,000	2,03	,112	2,84	1,07	3,20	1,24	3,29	1,01	3,42	1,17	-*	-*	,024*
Zagrożenia	1270,18	,000	3,49	,017	2,81	1,03	3,03	1,19	3,53	,97	3,21	1,14	-	,002	-
Frustracje	1625,74	,000	1,77	,154	3,05	,90	3,33	1,06	3,53	,94	3,30	1,10	-*	,023*	-*
Sytuacje nowe	1478,87	,000	2,19	,091	2,86	,80	3,33	1,09	3,22	1,00	3,39	1,17	,050*	-*	,024*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Przeprowadzone analizy zwróciły uwagę na trzy rodzaje zależności między wskaźnikami efektywności sankcji izolacyjnych a częstotliwością doświadczania określonych problemów w przeszłej perspektywie czasowej.

Pierwsza z nich polega na determinowaniu potencjału przystosowawczego niezależnie od drugiej kontrolowanej zmiennej. Tego typu wpływ posiadają dwie kategorie minionych trudności – obciążenia i cierpienie. Istotnie niższe nasilenie tych czynników zaznacza się w grupach E i F w stosunku do populacji G i H.

Drugi rodzaj zależności dotyczy determinowania wysokiego potencjału poprawczego, ale tylko u sprawców jednokrotnie karanych. Wymieniony rodzaj wpływu jest związany z doświadczaniem deprywacji potrzeb w przeszłej perspektywie czasowej – istotnie niższe nasilenie tej zmiennej występuje w zbiorowości E w stosunku do grup F, G i H.

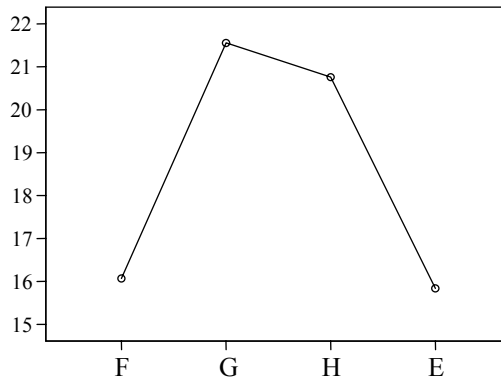
Trzeci typ związków dotyczy warunkowania niskiego potencjału przystosowawczego u recydywistów penitencjarnych. Predyktorem tego rodzaju są minione zagrożenia – ich istotnie wyższa częstotliwość występuje w grupie G wobec E, F i H.

Trzy kategorie przeszłych sytuacji trudnych – konflikty, frustracje i nowość napływających bodźców – nie determinują wskaźników skuteczności kar izolacyjnych. Wskazuje na to podobieństwo wyników w tych zmiennych w populacjach E, F, G i H.

3.2.2. Aktualna perspektywa czasowa

Spostrzeżenie terażniejszych sytuacji trudnych

Zbiorowości E i F w odróżnieniu od G i H charakteryzują się istotnie wyższym poziomem badanego wymiaru osobowości. Uzyskana zależność uzasadnia zatem wniosek, że nasilenie doświadczanych problemów w terażniejszej perspektywie czasowej wpływa na potencjał poprawy moralnej zarówno u osób jednokrotnie karanych, jak i u recydywistów penitencjarnych.

Wykres 57. Spostrzeżenie terażniejszych sytuacji trudnych w grupach E, F, G, H

Wysoki wskaźnik możliwości przystosowawczych – niezależnie od liczby odbywanych kar – jest uwarunkowany niskim nasileniem spostrzeżenia sytuacji trudnych w terażniejszej perspektywie czasowej.

Rodzaj aktualnych sytuacji trudnych

Analizę dotyczącą kategorii aktualnie występujących problemów w porównywanych grupach ilustruje tabela 80.

Tabela 80. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów aktualnych sytuacji trudnych w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj aktualnych sytuacji trudnych	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	S	p≤	p≤	p≤
Deprywacje potrzeb	615,71	,000	5,65	,001	2,16	1,23	2,23	1,16	2,96	1,35	3,15	1,35	-	,004	,001
Obciążenia	653,07	,000	2,28	,082	2,09	1,17	2,30	1,09	2,60	1,21	2,70	1,07	-*	,040*	,024*
Cierpienie	687,20	,000	5,55	,001	2,00	,93	2,03	,96	2,80	1,16	2,64	1,29	-	,001	,013
Konflikty	918,20	,000	2,52	,060	2,33	1,04	2,53	1,04	2,91	1,08	2,76	1,03	-*	,010*	-*
Zagrożenia	739,01	,000	5,12	,002	2,19	1,03	2,10	,80	2,84	1,20	2,88	1,32	-	,006	,008
Frustracje	1031,90	,000	4,39	,005	2,72	1,03	2,60	1,13	3,20	1,18	3,45	1,17	-	,048	,006
Sytuacje nowe	924,48	,000	9,47	,000	2,35	,95	2,27	,87	3,33	1,19	3,18	1,36	-	,000	,001

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

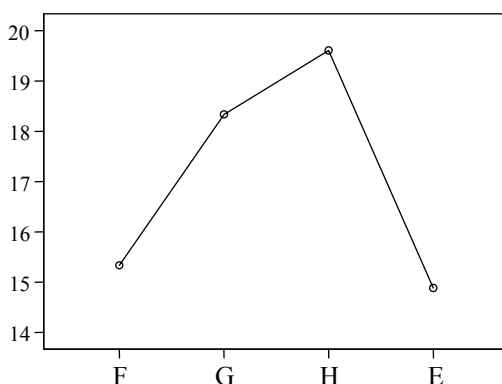
Na wysoki potencjał przystosowawczy, zarówno u osób jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności, jak i u recydywistów penitencjarnych, wpływa niska częstotliwość aktualnych problemów, które stanowią wynik deprywacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych. Powyższy wniosek stanowi efekt prawidłowości, polegającej na istotnie niższych wynikach wymienionych zmiennych w grupach E i F w odniesieniu do zbiorowości G i H.

Częstotliwość dwóch kategorii sytuacji trudnych – aktualnych obciążeń i konfliktów – nie determinuje wskaźników skuteczności kary pozbawienia wolności. Świadczy o tym podobieństwo porównywanych grup w zakresie tych czynników.

3.2.3. Przyszła perspektywa czasowa

Spostrzeżenie przewidywanych sytuacji trudnych

Badany wymiar osobowości zaznacza się w istotnie mniejszym natężeniu w grupach E i F w stosunku do G i H. Z tego względu został on potraktowany jako zmienna, która warunkuje potencjał poprawy moralnej niezależnie od kryteriów drugiej kontrolowanej zmiennej.

Wykres 58. Spostrzeżenie przyszłych sytuacji trudnych w grupach E, F, G, H

U osób odznaczających się dużymi możliwościami przystosowawczymi – zarówno jednokrotnie, jak i wielokrotnie karanych – występuje niskie nasilenie przewidywanych problemów w przyszłościowej perspektywie czasowej.

Rodzaj przyszłych sytuacji trudnych

Porównanie grup pod względem kategorii przewidywanych problemów ukazuje tabela 81.

Przeprowadzona analiza wskazała na dwa typy zależności między częstotliwością przewidywanych rodzajów sytuacji trudnych a potencjałem poprawy moralnej osób karanych. Pierwsza prawidłowość wskazuje na predyktory wysokiego prawdopodobieństwa poprawy niezależnie od liczby odbywanych kar izolacyjnych. Do tego rodzaju zmiennych należy zaliczyć przewidywania dotyczące deprywacji potrzeb, zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych w przyszłej perspektywie czasowej. Istotnie mniejsza częstotliwość wymienionych czynników zaznacza się u osób

Tabela 81. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów przewidywanych sytuacji trudnych w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj przewidywanych sytuacji trudnych	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Deprywacja potrzeb	618,44	,000	5,05	,002	1,84	,84	2,13	1,04	2,60	1,30	2,70	1,26	-	,002	,001
Obciążenia	876,96	,000	1,83	,144	2,26	1,05	2,37	1,13	2,47	1,01	2,79	,82	-*	-*	,024*
Cierpienie	667,08	,000	3,11	,028	1,91	,87	2,13	1,11	2,27	1,07	2,64	1,17	-	-	,003
Konflikty	960,45	,000	1,58	,197	2,33	,86	2,13	,90	2,49	1,06	2,61	,86	-*	-*	-*
Zagrożenia	825,95	,000	3,82	,011	2,09	*,84	2,17	,91	2,56	1,18	2,79	1,05	-	,034	,003
Frustracje	1257,22	,000	8,56	,000	2,33	,97	2,33	,84	3,04	,95	3,15	,91	-	,000	,000
Sytuacje nowe	917,20	,000	8,27	,000	2,14	,99	2,07	,87	2,91	1,08	2,94	1,03	-	,000	,001

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

z wysokim potencjałem adaptacyjnym (grupy E i F) w stosunku do jednostek z niskimi możliwościami przystosowawczymi (G i H).

Drugi rodzaj zależności dotyczy determinowania niskiego wskaźnika skuteczności kar izolacyjnych u osób jednokrotnie karanych. Jego predyktorem jest przewidywane cierpienie – istotnie większa częstotliwość tego czynnika zaznacza się w zbiorowości H w stosunku do E, F i G.

Dwie kategorie przewidywanych sytuacji trudnych – obciążenia i konflikty – nie wpływają na wskaźniki adaptacyjności, rozpatrywane w kontekście powrotności do przestępstwa, ze względu na ich porównywalne nasilenie w grupach E, F, G i H.

3.3. Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych

W celu wyodrębnienia osobowościowych predyktorów skuteczności kar izolacyjnych, związanych z umiejętnościami rozwiązywania problemów u osób jednokrotnie i wielokrotnie karanych, porównano ich wyniki w zakresie:

- stylów radzenia sobie ze stresem (tabela 82., wykresy 59-61.),
- strategii unikowego stylu zaradczego – czynności zastępczych, poszukiwania towarzystwa i używania substancji psychoaktywnych (tabela 83-85., wykresy 62-64.),
- zaburzeń somatycznych i psychicznych, które towarzyszą konsumpcji środków uzależniających (tabela 86-88., wykresy 65-66.).

3.3.1. Style radzenia sobie ze stresem

Porównanie grup E, F, G i H w zakresie nasilenia trzech stylów zaradczych – zadaniowego, emocjonalnego i unikowego zawiera tabela 82.

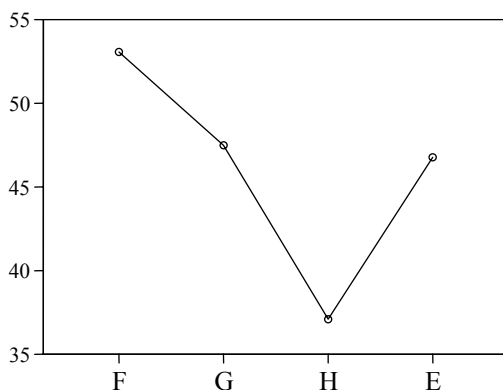
Tabela 82. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Radzenia Sobie ze Stresem CISS N. Endlera i J. Parkera w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p<	F	p<	M	s	M	s	M	s	M	s	p<	p<	p<
Styl zadaniowy	1598,09	,000	7,25	,000	46,77	16,68	53,07	13,55	47,49	13,16	37,09	11,23	-	-	,003
Styl emocjonalny	4359,74	,000	5,74	,001	46,67	9,089	42,03	8,88	50,31	8,41	46,36	7,39	,023	,047	-
Styl unikowy	3437,11	,000	2,13	,099	45,14	10,01	44,03	7,73	47,29	9,50	42,09	8,98	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Nasilenie zadaniowego stylu zaradczego

Istotnie niższy poziom testowanej zmiennej zaznacza się w populacji H w stosunku do E, F i G. W związku z tym można stwierdzić, że jej niskie natężenie warunkuje tylko mały potencjał poprawy moralnej u osób jednokrotnie karanych sankcją izolacyjną.

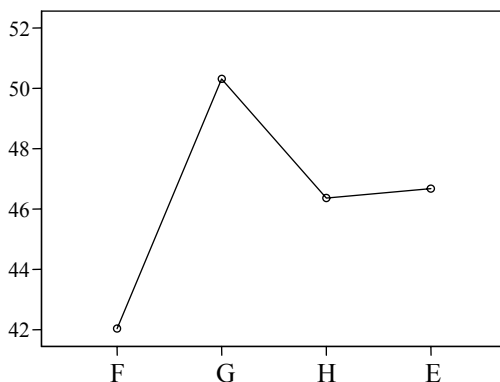

Wykres 59. Nasilenie zadaniowego stylu zaradczego w grupach E, F, G, H

Niski wskaźnik przystosowania jednokrotnie karanych przestępców jest determinowany niewielką tendencją do tego, aby w sytuacjach stresowych podejmować wysiłki zmierzające do rozwiązania problemu poprzez jego poznawcze przekształcenie lub próby zmiany sytuacji. Osoby te w niewielkim stopniu planują rozwiązanie zaistniałych trudności i rzadko traktują je w kategoriach zadania.

Nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego

Badany wymiar osobowości w istotnie niższym natężeniu zaznacza się w grupie F, a jednocześnie w istotnie wyższym nasileniu w zbiorowości G w stosunku do zbiorowości E i H. Można więc stwierdzić, że jego poziom warunkuje zarówno niski, jak i wysoki wskaźnik skuteczności kary pozbawienia wolności, ale tylko u recydywistów penitencjarnych.

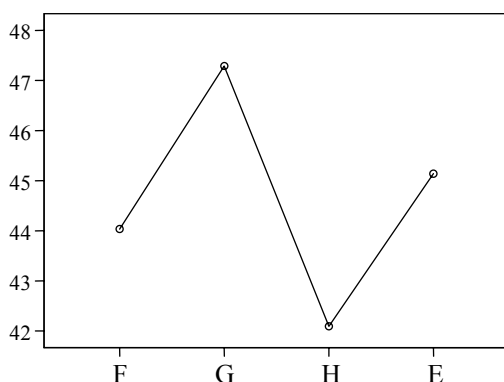
Wykres 60. Nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego w grupach E, F, G, H

Duży potencjał poprawy moralnej u wielokrotnie karanych przestępców jest determinowany przez niskie nasilenie tendencji polegających na tym, aby w sytuacjach trudnych koncentrować się na przeżywanych emocjach negatywnych, stosować myślenie życzeniowe i/lub fantazjować.

Natomiast mały potencjał przystosowawczy u recydywistów penitencjarnych stanowi wynik odwrotnej tendencji – ich działania koncentrują się przede wszystkim na redukowaniu napięcia emocjonalnego, skupieniu na sobie, myśleniu życzeniowym i/lub fantazjowaniu.

Nasilenie unikowego stylu zaradczego

W grupach E, F, G i H badana zmienna kształtuje się na podobnym poziomie, co stanowi przesłankę do wniosku, że nie determinuje ona wskaźników potencjału przystosowawczego, rozpatrywanych w kontekście liczby odbywanych kar izolacyjnych.

Wykres 61. Nasilenie unikowego stylu zaradczego w grupach E, F, G, H

Ogólna tendencja do wystrzegania się myślenia, przeżywania i doświadczania sytuacji trudnych zaznacza się w podobnym nasileniu zarówno u jednostek z wysokim wskaźnikiem skuteczności kar izolacyjnych, jak i z niskim potencjałem przystosowawczym.

3.3.2. Strategie unikowego stylu zaradczego

Analizę nasilenia dwóch strategii składających się na unikowy styl zaradczy w porównywanych populacjach, ilustruje tabela 83.

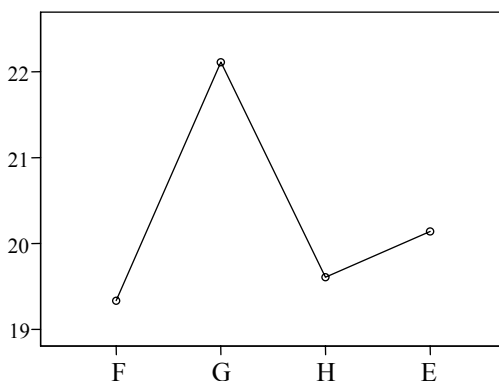
Tabela 83. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla podskal stylu unikowego w Kwestionariuszu Radzenia Sobie ze Stresem CISS N. Endlera i J. Parkera w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	S	p≤	p≤	p≤
Czynności zastępcze	2137,76	,000	2,23	,087	20,14	4,74	19,33	3,82	22,11	6,14	19,61	5,94	-*	-*	-*
Poszukiwanie towarzystwa	2296,30	,000	3,24	,024	16,56	4,91	16,37	4,06	15,58	3,39	13,91	3,00	-	-	,004

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Nasilenie czynności zastępczych

Testowany czynnik w podobnym natężeniu występuje w zbiorowościach E, F, G i H. W związku z tym można stwierdzić, że nie wpływa on na potencjał przystosowawczy ani u osób jednokrotnie skazanych, ani u jednostek wielokrotnie odbywających kary pozbawienia wolności.

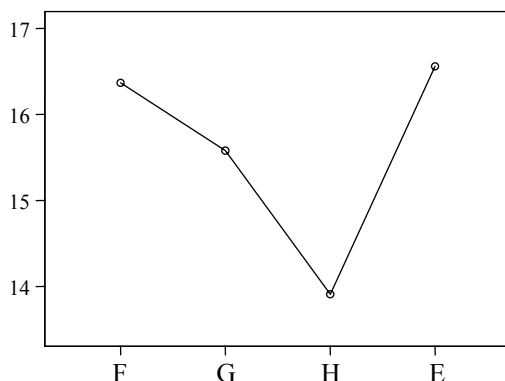
Wykres 62. Nasilenie czynności zastępczych w grupach E, F, G, H

Zarówno przestępcy z wysokim wskaźnikiem skuteczności sankcji izolacyjnych, jak i osoby z niskim potencjałem przystosowawczym – niezależnie od liczby odbywanych kar – na podobnym poziomie angażują się w czynności zastępcze (np. sen, oglądanie telewizji, objadanie się) w sytuacji, gdy przeżywają różnego typu problemy.

Nasilenie poszukiwania towarzystwa

W populacji H badana zmienna kształtuje się na istotnie niższym poziomie w odniesieniu do grup E, F i G. Z tego względu można wnosić, że testowana stra-

tegia zaradcza wpływa jedynie na niski wskaźnik przystosowania u jednokrotnie karanych przestępców.

Wykres 63. Nasilenie poszukiwania towarzystwa w grupach E, F, G, H

Na niewielkie możliwości przystosowawcze osób jednokrotnie karanych wpływa niski poziom strategii zaradczej, polegającej na poszukiwaniu kontaktów z innymi ludźmi w sytuacjach przeżywania różnego typu trudności.

3.3.3. Używanie substancji psychoaktywnych

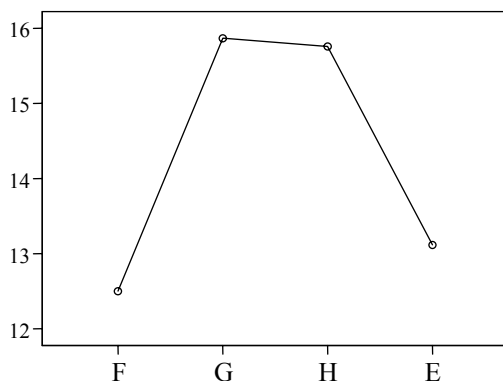
Nasilenie używania substancji psychoaktywnych

W tabeli 84. i na wykresie 64. zostały przedstawione wyniki porównywanych grup dotyczące nasilenia konsumpcji środków psychoaktywnych, które zostało potraktowane jako rodzaj unikowej strategii zaradczej.

Tabela 84. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza MAP J. Marsdena w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej				Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤		
Nasilenie używania substancji psychoaktywnych	938,93	,000	3,51	,017	13,12	4,76	12,50	3,58	15,87	7,71	15,76	4,89	-	,024	,045		

Testowana strategia na istotnie niższym poziomie kształtuje się w populacjach E i F w odniesieniu do zbiorowości G i H. Odkryta prawidłowość świadczy o tym, że natężenie tej zmiennej determinuje wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych, niezależnie od liczby odbywanych kar pozbawienia wolności.

Wykres 64. Nasilenie używania substancji psychoaktywnych w grupach E, F, G, H

Osoby posiadające duży potencjał przystosowawczy – zarówno jednokrotnie, jak i wielokrotnie karane – charakteryzują się niskim nasileniem konsumpcji substancji psychoaktywnych.

Rodzaj używanych środków uzależniających

Częstotliwość używania środków odurzających w grupach E, F, G i H została przedstawiona w tabeli 85.

Tabela 85. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów używanych substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	S	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Alkohol	610,15	,000	6,38	,000	2,21	1,15	2,23	1,38	2,89	1,38	3,36	1,34	-	,016	,000
Heroina	393,84	,000	1,97	,121	1,07	,34	1,00	,00	1,33	1,04	1,30	,85	-*	-*	-*
Metadon	609,84	,000	2,15	,096	1,05	,30	1,00	,00	1,27	,91	1,03	,17	-*	-*	-*
Kokaina	508,47	,000	1,90	,133	1,05	,30	1,07	,36	1,33	,93	1,15	,57	-*	,031*	-*
Amfetamina	322,79	,000	1,55	,204	1,42	,93	1,20	,66	1,47	1,06	1,73	1,15	-*	-*	-*
Ekstazy	306,30	,000	,77	,515	1,26	,85	1,17	,65	1,42	1,03	1,45	1,03	-*	-*	-*
Konopie	272,42	,000	1,79	,152	1,49	1,00	1,27	,83	1,51	1,12	1,91	1,49	-*	-*	-*
Leki uspokajające	355,36	,000	5,34	,002	1,23	,48	1,23	,77	1,96	1,30	1,70	1,13	-	,001	,043
Halucynogeny	466,16	,000	,80	,494	1,21	,74	1,10	,40	1,31	,85	1,12	,41	-*	-*	-*
Inne substancje	497,56	,000	2,35	,075	1,14	,47	1,23	,68	1,38	,94	1,00	,00	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Na wysoki wskaźnik przystosowawczych – niezależnie od liczby odbywanych kar – wpływa niska częstotliwość używania alkoholu i leków uspokajających. Przedstawiony wniosek uzasadnia prawidłowość polegająca na tym, że wymienione czynniki zaznaczają się na istotnie niższym poziomie w grupach E i F w stosun-

ku do zbiorowości G i H. Częstotliwość konsumpcji pozostałych substancji psychoaktywnych w porównywanych populacjach zaznacza się na podobnym poziomie.

3.3.4. Trudności somatyczne i psychiczne współwystępujące z używaniem środków chemicznych

Nasilenie problemów somatycznych i psychicznych, towarzyszących konsumpcji środków uzależniających u przestępców jednokrotnie- i wielokrotnie karanych, zostało ukazane w tabeli 86. i na wykresach 65-66. Natomiast rodzaje doświadczanych problemów w grupach E, F, G i H prezentują tabele 87-88.

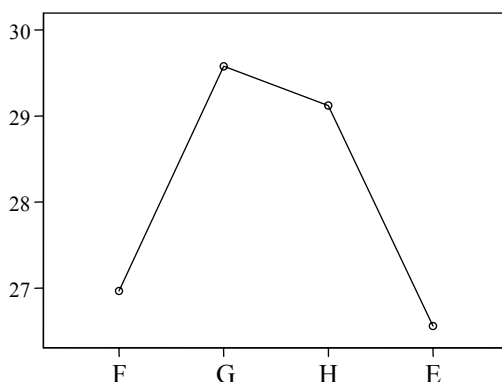
Tabela 86. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza MAP J. Marsdena w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
somatycznych	995,36	,000	,79	,504	26,56	11,786	26,97	10,791	29,58	11,608	29,12	7,717	-*	-*	-*
psychicznych	1157,19	,000	2,00	,117	44,30	17,835	48,27	22,063	51,91	16,266	52,94	13,984	-*	,044*	,035*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Nasilenie trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

W porównywanych zbiorowościach poziom testowanej zmiennej zaznacza się na takim samym poziomie. Układ przedstawionych wyników stanowi przesłankę do wniosku, że natężenie tego czynnika nie wpływa na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności ani u osób jednokrotnie karanych, ani u recydywistów penitencjarnych.

Wykres 65. Trudności somatyczne współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych w grupach E, F, G, H

Niezależnie od wskaźników potencjału przystosowawczego i liczby odbywanych sankcji izolacyjnych, karani przestępcy charakteryzują się podobnym natężeniem doświadczanych problemów somatycznych współwystępujących z konsumpcją środków uzależnionych.

Rodzaj trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Częstotliwość doświadczania określonych zaburzeń somatycznych w zbiorowościach E, F, G i H ilustruje tabela 87.

Tabela 87. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

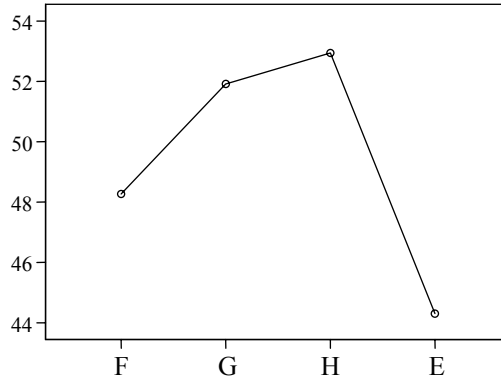
Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Słaby apetyt	735,04	,000	5,09	,002	2,28	1,076	1,87	,819	2,71	1,180	2,76	1,119	—*	—*	—*
Zmęczenie	1151,53	,000	1,45	,232	2,93	1,078	2,70	1,088	2,82	1,029	3,21	,960	—*	—*	—*
Zaburzenia snu	814,77	,000	,45	,720	2,91	1,250	2,80	1,324	2,98	1,252	3,15	1,202	—*	—*	—*
Mdłości	503,18	,000	,69	,557	1,98	1,035	1,93	1,081	2,24	1,317	2,18	,983	—*	—*	—*
Bóle brzucha	573,41	,000	,35	,789	2,26	1,236	2,53	1,196	2,44	1,289	2,36	1,084	—*	—*	—*
Zaburzenia oddechu	93,09	,000	,16	,925	2,33	4,745	1,90	1,062	2,24	1,209	2,24	1,324	—*	—*	—*
Ból klatki piersiowej	415,13	,000	1,10	,351	1,91	1,211	1,90	1,062	2,29	1,375	2,24	1,226	—*	—*	—*
Bóle stawów/kości	620,71	,000	1,59	,195	2,09	1,130	2,60	1,192	2,56	1,271	2,33	1,021	—*	—*	—*
Bóle mięśni	630,15	,000	,81	,488	2,28	1,182	2,43	1,073	2,64	1,334	2,61	1,144	—*	—*	—*
Drętwienie/mrowienie	558,44	,000	,99	,397	1,98	1,123	2,27	1,172	2,38	1,267	2,15	,834	—*	—*	—*
Dreszcze/napady zimna, gorąca	486,87	,000	,66	,579	2,07	1,242	2,37	1,450	2,29	1,272	2,45	1,063	—*	—*	—*
Drgawki/utrata przytomności	378,49	,000	2,13	,099	1,56	1,007	1,67	1,124	1,98	1,196	1,42	,663	—*	—*	—*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Częstotliwość występowania analizowanych zaburzeń somatycznych nie determinuje możliwości przystosowawczych ani u osób jednokrotnie karanych, ani u recydywistów penitencjarnych. Świadczy o tym podobieństwo wyników w grupach wyodrębnionych ze względu na kryteria drugiej kontrolowanej zmiennej i wskaźniki potencjału poprawczego.

Nasilenie trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

W populacjach E, F, G i H istnieje podobne natężenie analizowanego czynnika, co stanowi podstawę do stwierdzenia, że nie determinuje on wskaźników skuteczności kary pozbawienia wolności ani u osób jednokrotnie karanych, ani u jednostek wielokrotnie odbywających sankcje izolacyjne.

Wykres 66. Trudności psychiczne współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych w grupach E, F, G, H

Bez względu na potencjał przystosowawczy i liczbę odbywanych sankcji izolacyjnych osoby karane doświadczają w podobnym stopniu trudności psychicznych współwystępujących z konsumpcją środków uzależniających.

Rodzaj trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Porównanie częstotliwości specyficznych problemów psychicznych, współwystępujących z konsumpcją środków chemicznych przez osoby jednokrotnie i wielokrotnie karane, zawiera tabela 88.

Między częstotliwością występowania określonych problemów o charakterze psychicznym a wskaźnikami skuteczności kary pozbawienia wolności zachodzą dwa rodzaje zależności.

Na mały potencjał przystosowawczy recydywistów penitencjarnych wpływa duża częstotliwość występowania dwóch objawów – niechęci do jakiegokolwiek aktywności oraz samouszkodzeń. Prawidłowość tego typu wynika z istotnie wyższego nasilenia wymienionych zmiennych w zbiorowości G w odniesieniu do E, F i H.

Natomiast niski wskaźnik skuteczności sankcji izolacyjnych u osób jednokrotnie karanych jest uwarunkowany dużą częstotliwością nerwowości – istotnie wyższe wyniki w tym czynniku osiągnęła grupa H w odniesieniu do E, F i G.

Pozostałe kategorie trudności psychicznych towarzyszące używaniu środków uzależniających występują z podobną częstotliwością w populacjach E, F, G i H.

Tabela 88. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p<	F	p<	M	s	M	s	M	s	M	s	p<	p<	p<
Napięcie psych.	713,64	,000	,53	,663	2,56	1,333	2,80	1,270	2,56	1,119	2,82	1,131	-*	-*	-*
Lęk	505,65	,000	1,01	,392	2,14	1,283	2,27	1,311	2,20	1,120	2,61	1,273	-*	-*	-*
Przerażenie	492,20	,000	1,07	,363	2,05	1,214	2,07	1,337	2,40	1,095	2,42	1,275	-*	-*	-*
Nerwowość	716,84	,000	2,81	,042	2,40	1,237	2,73	1,230	2,71	1,290	3,18	1,211	-	-	,007
Paniczny strach	371,30	,000	1,89	,133	1,79	1,059	2,13	1,224	2,47	1,740	2,27	1,232	-*	,021*	-*
Poczucie bezna- dziejności	659,73	,000	,88	,454	2,53	1,162	2,87	1,592	2,98	1,323	2,79	1,219	-*	-*	-*
Poczucie braku własnej wartości	599,70	,000	1,09	,353	2,33	1,229	2,60	1,522	2,67	1,279	2,85	1,149	-*	-*	-*
Brak zainteresowań	635,35	,000	1,29	,279	2,26	1,177	2,50	1,383	2,67	1,261	2,76	1,062	-*	-*	-*
Samotność	734,74	,000	1,19	,316	2,74	1,293	3,00	1,531	3,04	1,331	3,33	1,291	-*	-*	-*
Zaburzenia uwagi	723,46	,000	1,19	,315	2,53	1,182	2,57	1,406	2,73	1,195	3,03	1,132	-*	-*	-*
Niechęć do aktyw- ności	721,79	,000	2,91	,037	2,35	1,131	2,53	1,306	2,91	1,125	2,67	1,190	-	,027	-
Uporczywy smutek	528,44	,000	1,55	,205	2,44	1,140	2,47	1,502	3,02	1,725	2,73	1,098	-*	-*	-*
Płaczliwość	460,65	,000	,91	,436	1,72	1,076	2,10	1,423	2,02	,965	2,03	1,015	-*	-*	-*
Poczucie bycia obserwowanym	457,62	,000	1,50	,218	2,14	1,283	2,00	1,390	2,56	1,324	2,45	1,175	-*	-*	-*
Przekonanie, że ludzie o mnie mówią	673,70	,000	,64	,591	2,35	1,270	2,40	1,221	2,53	1,014	2,70	1,159	-*	-*	-*
Poczucie bycia śledzonym	452,21	,000	2,48	,063	1,79	1,146	1,67	1,028	2,29	1,199	2,27	1,153	-*	,043*	-*
Dziwne dźwięki	351,51	,000	1,16	,326	1,65	1,131	1,80	1,297	2,02	1,270	2,12	1,219	-*	-*	-*
Dziwne wizje	343,89	,000	,62	,605	1,70	1,206	1,73	1,230	2,00	1,314	1,94	,998	-*	-*	-*
Samouszkodzenia	366,39	,000	2,65	,049	1,65	1,173	2,20	1,270	2,24	1,401	1,91	1,182	-	,030	-
Myśli samobójcze	366,80	,000	1,65	,181	1,77	1,306	2,33	1,422	2,13	1,392	2,39	1,345	-*	-*	,049*
Próby samobójcze	319,36	,000	,85	,470	1,42	1,006	1,50	1,009	1,76	1,209	1,67	1,021	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

3.4. Poczucie własnej skuteczności

Wyniki dotyczące nasilenia osiągnięć (tabela 89., wykresy 67-69.) i częstotliwości występowania różnych kategorii sukcesów w trzech perspektywach czasowych (tabele 90-92.) posłużyły do pomiaru poczucia własnej skuteczności w grupach wyodrębnionych ze względu na wskaźniki poprawy moralnej i kryteria powrotności do przestępstwa.

Tabela 89. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

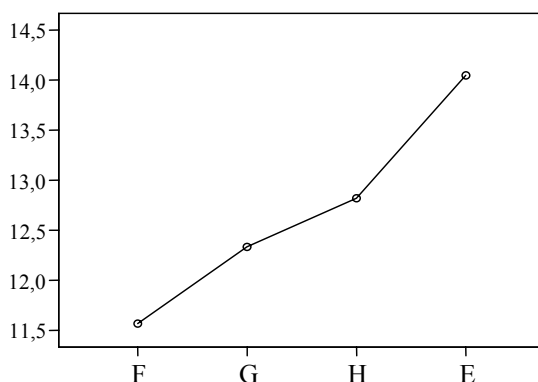
Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p \leq	F	p \leq	M	s	M	s	M	s	M	s	p \leq	p \leq	p \leq
Przeszłość	2032,47	,000	3,50	,017	14,05	2,52	11,57	4,25	12,33	3,48	12,62	3,59	,003	,020	,043
Teraźniejszość	1287,89	,000	2,17	,095	11,95	3,95	12,70	3,96	11,38	3,63	10,30	4,18	-*	-*	-*
Przyszłość	2026,11	,000	1,45	,230	13,84	3,65	13,40	3,86	12,67	2,88	12,33	3,78	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

3.4.1. Miniona perspektywa czasowa

Nasilenie przeszłych sukcesów

Istotnie wyższe wyniki w testowanym czynniku osiągnęła grupa E w stosunku do zbiorowości F, G i H. Przedstawiona zależność sugeruje, że znaczne nasilenie badanej zmiennej wpływa na duży potencjał przystosowawczy, ale tylko u osób jednokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi.

Wykres 67. Spostrzeżenie minionych sukcesów w grupach E, F, G, H

Wysoki wskaźnik przystosowania u jednokrotnie karanych przestępców jest uwarunkowany wysokim poczuciem osobistej skuteczności w realizacji minionych celów, na co wskazuje duże nasilenie sukcesów w przeszłej perspektywie czasowej.

Rodzaj minionych osiągnięć

Porównanie częstotliwości różnych kategorii przeszłych sukcesów w populacjach E, F, G i H zostało ukazane w tabeli 90.

Niskie poczucie własnej skuteczności (mała częstotliwość minionych sukcesów) w sferze rodzinnej determinuje niski wskaźnik poprawy moralnej u wielokrotnych przestępców – istotnie niższy wynik w tym czynniku zaznacza się w grupie G w odniesieniu do zbiorowości E, F i H.

Tabela 90. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów minionych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj minionych sukcesów	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	1376,41	,000	4,64	,004	3,47	,98	3,57	,90	3,29	,99	3,06	1,17	-	-	-
Rodzinne	1146,32	,000	3,90	,010	3,58	1,14	3,30	1,21	3,07	1,18	3,18	1,29	-	,046	-
Zawodowe	814,81	,000	,95	,416	3,40	1,07	3,27	1,23	3,18	1,03	3,00	1,12	-*	-*	-*
Towarzyskie	1366,78	,000	1,33	,268	3,40	,98	3,27	1,20	3,13	,99	3,09	1,07	-*	-*	-*

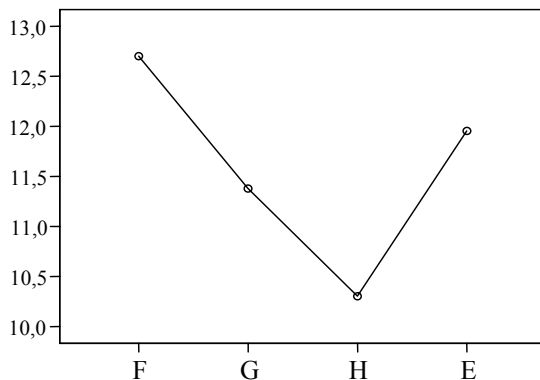
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Poczucie osobistej skuteczności w pozostałych sferach minionego funkcjonowania – osobistej, zawodowej i towarzyskiej – kształtuje się na podobnym poziomie w porównywanych grupach.

3.4.2. Aktualna perspektywa czasowa

Nasilenie terażniejszych sukcesów

W populacjach E, F, G i H nie występują statystycznie istotne różnice w poziomie badanego czynnika. Uzyskana prawidłowość uzasadnia stwierdzenie, że analizowany wymiar osobowości nie wpływa na wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych ani u osób jednokrotnie karanych, ani u recydywistów penitencjarnych.

Wykres 68. Sprostrzeżenie aktualnych sukcesów w grupach E, F, G, H

Karani przestępcy – niezależnie od liczby pobyków w zakładzie karnym i wskaźników poprawy moralnej – na podobnym poziomie doświadczają poczucia własnej skuteczności w realizacji terażniejszych dążeń.

Rodzaj aktualnych osiągnięć

Porównanie grup E, F, G i H pod względem częstotliwości występowania różnych kategorii aktualnych sukcesów zawiera tabela 91.

Tabela 91. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów aktualnych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj aktualnych sukcesów	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	949,98	,000	2,53	,059	3,02	1,225	3,50	1,009	2,87	1,236	2,73	1,232	–*	–*	–*
Rodzinne	734,50	,000	1,12	,342	3,09	1,342	2,97	1,245	2,80	1,217	2,58	1,300	–*	–*	–*
Zawodowe	748,86	,000	,70	,552	2,79	1,125	2,90	1,296	2,78	1,259	2,48	1,176	–*	–*	–*
Towarzyskie	866,15	,000	2,49	,063	3,05	1,154	3,33	1,241	2,93	1,232	2,52	1,253	–*	–*	–*

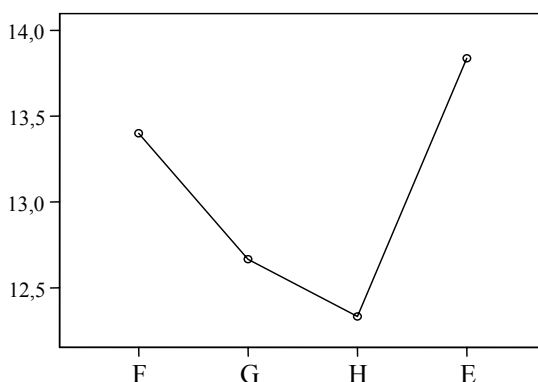
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Zarówno u osób z dużym potencjałem adaptacyjnym, jak i u przestępców z niskim wskaźnikiem przystosowania – niezależnie od liczby odbywanych sankcji izolacyjnych – występuje podobieństwo w zakresie poczucia własnej skuteczności związanej z realizacją aktualnych celów w sferze osobistej, rodzinnej, zawodowej i towarzyskiej. Świadczy o tym brak istotności różnic między grupami E, F, G i H w następujących czynnikach: aktualne sukcesy osobiste, aktualne sukcesy rodzinne, aktualne sukcesy zawodowe i aktualne sukcesy towarzyskie.

3.4.3. Przyszła perspektywa czasowa

Nasilenie przewidywanych sukcesów

Testowany wymiar osobowości kształtuje się na podobnym poziomie w porównywanych populacjach co stanowi przesłankę do wniosku, że badany czynnik nie determinuje poprawy moralnej, rozpatrywanej w aspekcie drugiej kontrolowanej zmiennej.

Wykres 69. Spostrzeżenie przyszłych sukcesów w grupach E, F, G, H

Zarówno przestępcy odznaczający się dużym potencjałem adaptacyjnym, jak i jednostki z małymi możliwościami przystosowawczymi – niezależnie od liczby pobytów w zakładzie karnym – w porównywalnym nasileniu przewidują realizację dążeń w przyszłej perspektywie czasowej.

Rodzaj przewidywanych osiągnięć

Porównanie częstotliwości występowania różnych kategorii przyszłych sukcesów w grupach E, F, G i H ilustruje tabela 92.

Tabela 92. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów przyszłych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj przewidywanych sukcesów	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	1595,56	,000	1,59	,194	3,47	,984	3,57	,898	3,29	,991	3,06	1,171	–*	–*	–*
Rodzinne	1103,46	,000	1,46	,227	3,58	1,139	3,30	1,208	3,07	1,176	3,18	1,286	–*	–*	–*
Zawodowe	1242,71	,000	,84	,474	3,40	1,072	3,27	1,230	3,18	1,029	3,00	1,118	–*	–*	–*
Towarzyskie	1380,31	,000	,69	,562	3,40	,979	3,27	1,202	3,13	,991	3,09	1,071	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach E, F, G, H

Brak istotności różnic między porównywanymi grupami w nasileniu czterech zmiennych – przyszłe sukcesy osobiste, przyszłe sukcesy rodzinne, przyszłe sukcesy zawodowe i przyszłe sukcesy towarzyskie – stanowi przesłankę do stwierdzenia, że poczucie własnej skuteczności w określonych sferach przyszłego funkcjonowania nie wpływa na wskaźniki efektywności kar izolacyjnych, rozpatrywanych w aspekcie powrotności do przestępstwa.

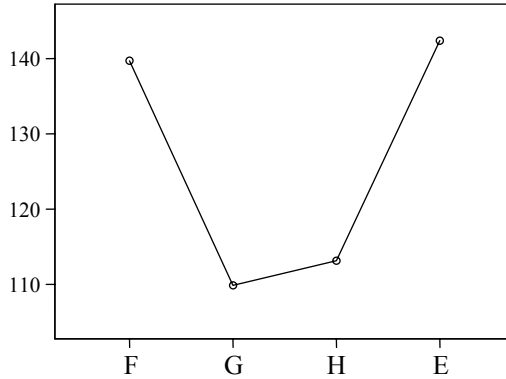
3.5. Poczucie koherencji

W tabelach 93-94. i na wykresie 70. zostały porównane wyniki dotyczące poczucia koherencji i jej elementów u przestępców, którzy zostali wyselekcjonowani ze względu na wskaźniki poprawy moralnej i liczbę odbywanych kar pozbawienia wolności.

Tabela 93. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla wyniku ogólnego w Kwestionariuszu Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	S	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Poczucie koherencji	4619,57	,000	22,60	,000	142,37	25,162	139,70	23,701	109,87	19,805	113,15	21,109	-	,000	,000

W grupach E i F, w odniesieniu do zbiorowości G i H, badany wymiar osobowości kształtuje się na istotnie wyższym poziomie. Uzyskana zależność uzasadnia wniosek, że testowana zmienna wpływa na potencjał poprawy moralnej, niezależnie od liczby odbywanych sankcji izolacyjnych.

Wykres 70. Poczucie koherencji w grupach E, F, G, H

Wysoki wskaźnik przystosowawczy – zarówno u osób jednokrotnie karanych, jak i u recydywistów penitencjarnych – jest uwarunkowany znacznym poziomem poczucia koherencji.

Nasilenie komponentów koherencji

Wyniki porównywanych grup, dotyczące elementów konstytuujących ten wymiar osobowości, ilustruje tabela 94.

Tabela 94. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego w grupach E, F, G, H (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i powrotność do przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy E, F, G, H źródło zmienności zm. zależnej		Grupa E (N=43)		Grupa F (N=30)		Grupa G (N=45)		Grupa H (N=33)		E-F	E-G	E-H
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Zrozumiałość	2287,75	,000	12,51	,000	47,07	12,03	46,60	10,82	35,04	9,79	38,85	9,42	-	,000	,001
Zaradność	4156,31	,000	21,08	,000	50,72	8,48	48,80	8,62	39,04	8,34	39,39	7,96	-	,000	,000
Sensowność	3125,64	,000	16,67	,000	45,65	8,31	44,30	7,94	35,33	8,50	34,91	9,93	-	,000	,000

Niezależnie od liczby odbywanych kar pozbawienia wolności, przestępcy posiadający duży potencjał przystosowawczy (grupy E i F), w stosunku do jednostek odznaczających się niskim wskaźnikiem poprawy moralnej (G i H), uzyskali istotnie wyższe wyniki w zakresie wszystkich komponentów składających się na koherencję – poczucia zrozumiałości, zaradności i sensowności. Prawdliwość tego typu stanowi przesłankę do stwierdzenia, że każdy element poczucia koherencji determinuje poprawę moralną, rozpatrywaną w aspekcie drugiej kontrolowanej zmiennej.

Na duże możliwości adaptacyjne wpływa spostrzeganie napływających bodźców jako uporządkowanych, przewidywalnych i wytłumaczalnych (wysokie poczucie zrozumiałości), świadomość dużej dostępności zasobów pozwalających sprostać zaistniałym trudnościom (wysokie poczucie zaradności) oraz wysoka motywacja do wysiłku i zaangażowania w działania mające na celu sprostanie wymaganiom stawianym przez zewnętrzne okoliczności i standardy wewnętrzne (wysokie poczucie sensowności).

Wnioski dotyczące wpływu wymiarów osobowości kierujących motywacją celową na potencjał poprawczy jednokrotnie karanych przestępców i recydywistów penitencjarnych.

- 1) Wskaźniki poprawy moralnej – niezależnie od liczby odbywanych kar pozbawienia wolności – są uwarunkowane przez następujące zmienne osobowościowe:
 - kryzys wartościowania i jego trzy wymiary – trudności w hierarchizowaniu wartości, poczucie ich zagubienia i przeświadczenie o niezrealizowaniu wewnętrznych standardów (małe nasilenie zmiennej – wysoki wskaźnik poprawy; jej duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - spostrzeganie: a) przeszłych sytuacji trudnych – głównie obciążeń i cierpienia, b) aktualnych problemów – przede wszystkim deprivacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych, c) przyszłych sytuacji problemowych – w głównej mierze deprivacji potrzeb, zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych (małe nasilenie czynnika – wysoki wskaźnik poprawy; jej duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - używanie substancji psychoaktywnych – przede wszystkim alkoholu i leków uspokajających (małe nasilenie zmiennej – wysoki wskaźnik poprawy; jej duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - poczucie koherencji i jego trzy komponenty – poczucie zrozumiałości, zaradności i sensowności (duże nasilenie zmiennych – wysoki wskaźnik poprawy; ich małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy).
- 2) Do predyktorów dużych możliwości przystosowawczych u przestępców jednokrotnie karanych należą:
 - małe nasilenie wymiaru kryzysu w sferze aksjologicznej – dezintegracja wartościowania,
 - niska częstotliwość deprivacji potrzeb w przeszłej perspektywie czasowej,
 - wysokie poczucie własnej sprawczości w minionej perspektywie czasowej.
- 3) Determinantem wysokiego wskaźnika skuteczności kar izolacyjnych u recydywistów penitencjarnych jest niskie nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego.
- 4) Na niskie prawdopodobieństwo poprawy u sprawców jednokrotnie odbywających kary izolacyjne wpływa:
 - duża częstotliwość przewidywanych w przyszłości sytuacji trudnych związanych z cierpieniem,

- małe natężenie zadaniowego stylu zaradczego,
 - niskie nasilenie poszukiwania towarzystwa (unikowej strategii zaradczej),
 - wysoki poziom nerwowości – objawu trudności psychicznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych.
- 5) Na niskie możliwości przystosowawcze recydywistów penitencjarnych znaczący wpływ:
- dużej częstotliwości minionych sytuacji trudnych związanych z zagrożeniami,
 - wysokiego nasilenia emocjonalnego stylu zaradczego,
 - dużej częstotliwości dwóch rodzajów trudności psychicznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych: a) niechęci do jakiegokolwiek aktywności, b) samouszkodzeń,
 - niewielkiej częstotliwości osiągnięcia minionych sukcesów w sferze rodzinnej.

4. PODMIOTOWE PREDYKTORY POTENCJAŁU POPRAWCZEGO U JEDNOKROTNIE KARANYCH PRZESTĘPCÓW I RECYDYWISTÓW PENITENCJARNYCH

Badanie zależności między czynnikami osobowości a potencjałem poprawy moralnej u osób jednokrotnie i wielokrotnie karanych pozwoliło na uzyskanie pięciu kategorii zmiennych podmiotowych, które stanowią predyktory skuteczności kar izolacyjnych – ich rodzaje zostały przedstawione na schematach 7-11. Wśród analizowanych wymiarów osobowości znalazły się również takie, które nie determinują potencjału przystosowawczego, rozpatrywanego w aspekcie powrotności do przestępstwa – czynniki tego typu zostały wymienione na schemacie 12.

Podmiotowe predyktory możliwości poprawczych niezależne od powrotności do przestępstwa

Najsilniejsze determinanty skuteczności kar izolacyjnych zostały zaprezentowane na schemacie 7. Ich siła wynika z warunkowania wysokiego i niskiego wskaźnika potencjału poprawczego – zarówno u jednokrotnie karanych przestępców, jak i u recydywistów penitencjarnych. Czynniki osobowościowe tego rodzaju w podobnym nasileniu zaznaczają się u osób z dużym potencjałem przystosowawczym, niezależnie od liczby odbywanych sankcji izolacyjnych ($E=F$), a jednocześnie ich poziom jest istotnie różny w stosunku do przestępców jednokrotnie i wielokrotnie karanych, którzy odznaczają się małymi możliwościami adaptacyjnymi ($E=F > G, H$ lub $E=F < G, H$).

Schemat 7.

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY
WYSOKIEGO I NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
NIEZALEŻNE OD LICZBY ODBYWANYCH KAR POZBAWIENIA WOLNOŚCI**

<p>OSOBOWOŚCIOWE CECHY WRODZONE</p>	<p>→</p> <p>E=F>G,H (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ekstrawersja • Otwartość na doświadczenie • Ugodowość • Sumienność 		
<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI</p>	<p>→</p> <p>Poczucie wsparcia społecznego</p> <p>E=F>G,H (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wsparcie w minionych sytuacjach trudnych – głównie ojca i księdza <p>→</p> <p>Poczucie oceny społecznej</p> <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 50%; vertical-align: top;"> <p>E=F<G,H (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <p>typu</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Arogancki-wyrachowany” • „Zimny-nieczuły” • „Powściągliwy-introwertywny” </td> <td style="width: 50%; vertical-align: top;"> <p>E=F>G,H (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <p>typu</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Ciepły-zgodny” • „Towarzyski-ekstrawertywny” </td> </tr> </table>	<p>E=F<G,H (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <p>typu</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Arogancki-wyrachowany” • „Zimny-nieczuły” • „Powściągliwy-introwertywny” 	<p>E=F>G,H (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <p>typu</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Ciepły-zgodny” • „Towarzyski-ekstrawertywny”
<p>E=F<G,H (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <p>typu</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Arogancki-wyrachowany” • „Zimny-nieczuły” • „Powściągliwy-introwertywny” 	<p>E=F>G,H (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <p>typu</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Ciepły-zgodny” • „Towarzyski-ekstrawertywny” 		
<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ</p>	<p>→</p> <p>E=F<G,H (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kryzys wartościowania jego trzy wymiary: <ul style="list-style-type: none"> ➢ Trudności w hierarchizowaniu wartości ➢ Poczucie ich zagubienia ➢ Poczucie niezrealizowania standardów wewnętrznych <p>→</p> <p>Spostrzeganie sytuacji trudnych</p> <p>E=F<G,H (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Doświadczenie przeszłych sytuacji trudnych – głównie obciążeń i cierpienia • Przeżywanie aktualnych problemów – przede wszystkim deprivacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych • Przewidywanie przyszłych problemów – głównie deprivacji potrzeb, zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych <p>→</p> <p>Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych</p> <p>E=F<G,H (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Używanie substancji psychoaktywnych – głównie alkoholu i leków uspokajających <p>→</p> <p>E=F>G,H (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poczucie koherencji i jego trzy wymiary: <ul style="list-style-type: none"> ➢ Poczucie zrozumiałości ➢ Zaradności ➢ Sensowności 		

Podmiotowe predyktory dużych możliwości poprawczych u osób jednokrotnie karanych

Wśród podmiotowych determinantów skuteczności kary pozbawienia wolności znajdują się wymiary osobowości, które warunkują jedynie duży potencjał poprawy moralnej u przestępców jednokrotnie karanych sankcjami izolacyjnymi – ich kategorie ilustruje schemat 8. Nasilenie tych zmiennych w wymienionej grupie jest istotnie różne w stosunku do recydywistów penitencjarnych z wysokim wskaźnikiem adaptacyjnym i przestępców z małym potencjałem przystosowawczym, niezależnie od liczby odbywanych kar izolacyjnych ($E > F, G, H$ lub $E < F, G, H$).

Schemat 8.

OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY WYSOKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH U OSÓB JEDNOKROTNIE KARANYCH

<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI</p>	<p>Poczucie wsparcia społecznego → $E > F, G, H$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pomoc partnerki życiowej w aktualnych sytuacjach trudnych
<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ</p>	<p>Kryzys wartościowania → $E < F, G, H$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Dezintegracja wartościowania – wymiar kryzysu
	<p>Spostrzeżenie sytuacji trudnych → $E < F, G, H$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deprywacja minionych potrzeb
	<p>Poczucie własnej skuteczności → $E > F, G, H$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poczucie osobistej skuteczności w minionej perspektywie czasowej

Podmiotowe predyktory dużych możliwości poprawczych u recydywistów penitencjarnych

Zmienną osobowościową, znajdującą się na schemacie 9., potraktowano jako predyktor wysokiego prawdopodobieństwa poprawy u recydywistów penitencjarnych w wyniku tego, że jej istotnie niższe nasilenie zaznaczyło się u osób wielokrotnie karanych z dużym potencjałem adaptacyjnym w stosunku do pozostałych grup, wyodrębnionych ze względu na powrotność do przestępstwa i wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności ($F < E, G, H$).

Schemat 9.

**OSOBOWOŚCIOWY PREDYKTOR
WYSOKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
U OSÓB WIELOKROTNIE KARANYCH**

<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ</p>	→	<p>Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych</p> <p>F < E, G, H (niski poziom warunkuje wysoki potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Emocjonalny styl zaradczy
--	---	---

Podmiotowe predyktory małych możliwości poprawczych u osób jednokrotnie karanych

Na schemacie 10. przedstawiono osobowościowe determinanty niskiego wskaźnika poprawy moralnej u przestępców jednokrotnie karanych. Predyktory tego typu wyróżniono na podstawie:

- ich podobnego poziomu u osób jednokrotnie karanych z dużym potencjałem przystosowawczym oraz u recydywistów penitencjarnych – zarówno z wysokim, jak i z niskim wskaźnikiem adaptacyjności (E=F=G),

Schemat 10.

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY
NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
U OSÓB JEDNOKROTNIE KARANYCH**

<p>OSOBOWOŚCIOWE CECHY WRODZONE</p>	→	<p>H > E=F=G (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Neurotyczność
<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI</p>	→	<p>Poczucie wsparcia społecznego</p> <p>H < E=F=G (małe nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Pomoc ojca w osiągnięciu minionych sukcesów • Wsparcia partnerki życiowej w osiągnięciu aktualnych sukcesów
	→	<p>H < E=F=G (małe nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poczucie oceny społecznej typu „pewny siebie-dominujący”
<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ</p>	→	<p>Spostrzeganie sytuacji trudnych</p> <p>H > E=F=G (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Przewidywane cierpienie w przyszłej perspektywie czasowej
	→	<p>Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych</p> <p>H < E=F=G (małe nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zadaniowy styl zaradczy • Poszukiwanie towarzystwa – unikowa strategia zaradcza <p>H > E=F=G (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nerwowość – objaw trudności psychicznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych

- różnic w ich nasileniu w grupie przestępców jednokrotnie karanych z małymi możliwościami adaptacyjnymi (H) w stosunku do pozostałych populacji, które zostały wyodrębnione ze względu na wskaźniki poprawy moralnej i kryteria drugiej kontrolowanej zmiennej ($H > E = F = G$ lub $H < E = F = G$).

Podmiotowe predyktory małych możliwości poprawczych u recydywistów penitencjarnych

Czynniki osobowości, które wpływają na niskie prawdopodobieństwo poprawy u recydywistów penitencjarnych, zostały wyszczególnione na schemacie 11. Determinanty tego rodzaju stanowią efekt dwóch prawidłowości:

- podobnego nasilenia zmiennej osobowościowej w trzech grupach – u sprawców jednokrotnie i wielokrotnie karanych z wysokim prawdopodobieństwem poprawy oraz u przestępców jednokrotnie karanych z małym potencjałem przystosowawczym ($E = F = H$),
- różnic w poziomie tej zmiennej w grupie recydywistów penitencjarnych z małymi możliwościami przystosowawczymi (grupa G) w stosunku do pozostałych zbiorowości, wyodrębnionych z uwagi na potencjał adaptacyjny i powrotność do przestępstwa ($G > E = F = H$ lub $G < E = F = H$).

Schemat 11.

OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH U OSÓB WIELOKROTNIE KARANYCH

ZMIENNE
OSOBOWOŚCIOWE
ZWIĄZANE
ZE WZMOCNIENIAMI
SPOŁECZNYMI

Poczucie wsparcia społecznego

→ $G < E = F = H$ (małe nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):

- Pomoc rodzeństwa w osiągnięciu przyszłych sukcesów

ZMIENNE
OSOBOWOŚCIOWE
ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ
INTENCJONALNĄ

Spostrzeganie sytuacji trudnych

→ $G > E = F = H$ (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):

- Doświadczanie zagrożeń w minionej perspektywie czasowej

Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych

→ $G > E = F = H$ (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):

- Samouszkodzenia i niechęć do podejmowania jakiegokolwiek aktywności – objawy współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych

Poczucie własnej skuteczności

→ $G < E = F = H$ (małe nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):

- Osiąganie sukcesów rodzinnych w minionej perspektywie czasowej

Czynniki podmiotowe nie determinujące możliwości poprawczych

W porównywanych grupach zaznacza się podobieństwo wyników w zakresie niektórych wymiarów osobowości (E=F=G=H), co stanowi podstawę do wniosku, że tego typu zmienne podmiotowe nie wpływają na potencjał poprawy moralnej ani u przestępców jednokrotnie karanych, ani u recydywistów penitencjarnych. Ich kategorie wyszczególniono na schemacie 12.

Schemat 12.
CZYNNIKI OSOBOWOŚCI NIEWPŁYWAJĄCE NA WSKAŹNIKI SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH U OSÓB JEDNOKROTNIE I WIELOKROTNIE KARANYCH

<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI</p>	<p>Poczucie wsparcia społecznego</p> <p>E=F=G=H (podobne nasilenie):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wsparcia w aktualnych sytuacjach trudnych • Przewidywanej pomocy w przyszłych problemach • Wsparcia w osiągnięciu sukcesów w minionej, aktualnej i przyszłej perspektywie czasowej • Pomocy w sytuacjach trudnych i w realizacji dążeń – od matki, krewnych, kolegów, nauczycieli, innych osób, szkoły, parafii, gminy, innych instytucji
	<p>Poczucie oceny społecznej</p> <p>→ E=F=G=H (podobne nasilenie spostrzegania interpersonalnego typu):</p> <ul style="list-style-type: none"> • „Niezdecydowany-uległy” • „Niezarozumiały-szczery”
<p>ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ</p>	<p>Spostrzeganie sytuacji trudnych</p> <p>→ E=F=G=H (podobne nasilenie):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Minionych, aktualnych i przyszłych konfliktów
	<p>Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych</p> <p>E=F=G=H (podobne nasilenie):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Unikowego stylu zaradczego • Używania heroiny, metadonu, kokainy, amfetaminy, ekstazy, konopi, halucynogenów, innych substancji • Skutków somatycznych towarzyszących konsumpcji środków chemicznych • Skutków psychicznych związanych z konsumpcją środków odurzających
	<p>Poczucie własnej skuteczności</p> <p>→ E=F=G=H (podobne nasilenie):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Poczucia osobistej sprawczości w realizacji aktualnych i przyszłych dążeń • Sukcesów w sferze osobistej, zawodowej i towarzyskiej w minionej, aktualnej i przyszłej perspektywie czasowej • Aktualnych i przyszłych osiągnięć w sferze rodzinnej

ROZDZIAŁ VIII

OSOBOWOŚCIOWE DETERMINANTY SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH A RODZAJ PRZESTĘPSTWA

W rozdziale VIII zostaną przedstawione wyniki badań dotyczące osobowościowych uwarunkowań skuteczności sankcji izolacyjnych z uwzględnieniem rodzaju popełnionego przestępstwa (trzeciej kontrolowanej zmiennej). Wnioski dotyczące wpływu cech wrodzonych, zmiennych związanych z poczuciem wzmocnień społecznych i zmiennych determinujących zachowania intencjonalne na poprawę moralną zostaną wyciągnięte na podstawie porównania wyników sprawców przestępstw nieagresywnych z wysokim potencjałem poprawy moralnej (grupa I) z pozostałymi zbiorowościami wyodrębnionymi ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa i psychologiczne wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności:

- sprawcami przestępstw agresywnych z wysokim potencjałem adaptacyjnym (grupa J),
- sprawcami czynów agresywnych z niskim wskaźnikiem przystosowawczym (K),
- sprawcami przestępstw nieagresywnych z niskimi możliwościami poprawczymi (L).

1. WPŁYW CECH WRODZONYCH

Zależności dotyczące wpływu wrodzonych cech osobowości na skuteczność sankcji izolacyjnych u osób karanych za przestępstwa agresywne i nieagresywne zostały ukazane w tabeli 95. i na wykresach 71-75.

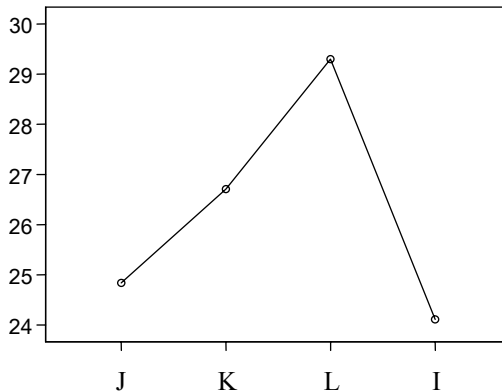
Tabela 95. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Inwentarza Osobowości NEO-FFI P. Costy i R. McCrae w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Skala NEO-FFI	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Neurotyczność	1768,68	,000	3,36	,021	24,11	7,16	24,84	7,72	26,71	8,43	29,30	7,14	-	-	,004
Ekstrawersja	2781,80	,000	6,99	,000	33,56	7,23	31,73	6,63	27,46	7,17	27,68	6,97	-	,000	,000
Otwartość	3695,39	,000	2,29	,080	27,67	5,48	27,54	5,27	25,49	4,65	25,16	5,96	-*	-*	,047*
Ugodowość	4058,50	,000	12,19	,000	31,28	5,86	31,92	5,84	25,59	4,89	26,92	5,72	-	,000	,001
Sumienność	3574,36	,000	9,26	,000	38,22	6,33	38,24	8,21	30,90	6,54	34,19	7,84	-	,000	,019

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Neurotyczność

Grupa L charakteryzuje się istotnie wyższym poziomem tej cechy w stosunku do zbiorowości I, J, K, w których neurotyczność kształtuje się na tym samym poziomie. Układ przedstawionych zależności wskazuje, że u sprawców przestępstw agresywnych analizowana zmienna nie wpływa na potencjał poprawy moralnej. Neurotyczność stanowi natomiast predyktor niskiego prawdopodobieństwa poprawy osób karanych za czyny o charakterze nieagresywnym. W związku z tym można wnioskować, że skuteczność kar izolacyjnych jest współdeterminowana przez neurotyczność i trzecią kontrolowaną zmienną.

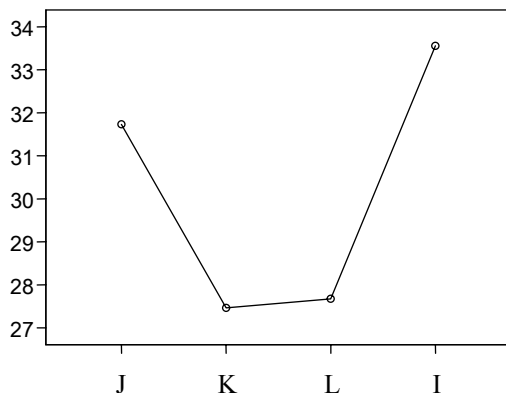
Wykres 71. Nasilenie neurotyczności w grupach I, J, K, L

U sprawców przestępstw nieagresywnych z niskim potencjałem poprawy moralnej (grupa L) w stosunku do pozostałych populacji – sprawców przestępstw nieagresywnych z dużymi możliwościami przystosowawczymi (I), sprawców czynów agresywnych z wysokim prawdopodobieństwem poprawy (J), osób karanych za czyny agresywne z niskim potencjałem przystosowawczym (K) – występuje niższe poczucie bezpieczeństwa oraz mniejsze zdolności w zakresie kontrolowania własnych popędów i zmagania się ze stresem, a jednocześnie większe nasilenie reakcji

lękowych, stanów wrogości i gniewu oraz tendencji do martwienia się, zniechęcenia i/lub załamania się w sytuacjach trudnych.

Ekstrawersja

Grupy I oraz J charakteryzują się istotnie wyższym nasileniem tej zmiennej w stosunku do populacji K i L. Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że cecha ekstrawersji determinuje skuteczność kar izolacyjnych niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa.

Wykres 72. Nasilenie ekstrawersji w grupach I, J, K, L

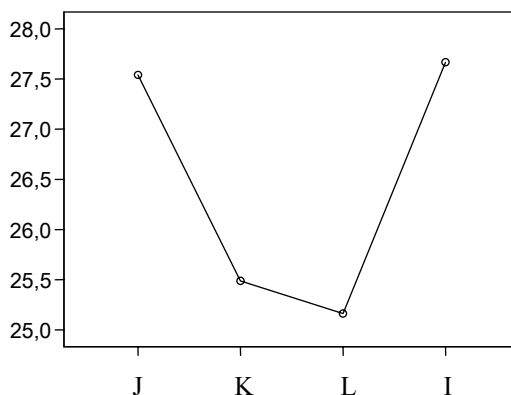
Osoby z wysokim potencjałem poprawy moralnej – niezależnie od rodzaju czynu karalnego (grupy I, J) – w stosunku do jednostek odznaczających się niskim prawdopodobieństwem poprawy, zarówno sprawców przestępstw agresywnych, jak i nieagresywnych, charakteryzują się istotnie wyższym nasileniem cech wynikających z ekstrawersji. Dotyczy to przede wszystkim zapotrzebowania na stymulację, aktywności życiowej, optymizmu, pozytywnego nastroju oraz orientacji interpersonalnej w postaci towarzyskości, serdeczności i większej liczby kontaktów społecznych.

Przestępców odznaczających się niskim prawdopodobieństwem poprawy cechuje natomiast mniejsze nasilenie zapotrzebowania na stymulację, optymizmu i aktywności życiowej, większa rezerwa w kontaktach społecznych oraz mniejsza liczba i intensywność relacji interpersonalnych.

Otwartość na doświadczenie

W porównywanych grupach nasilenie tej cechy kształtuje się na tym samym poziomie.

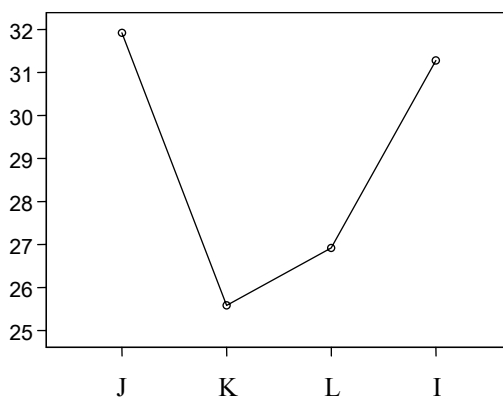
Podobne nasilenie poszukiwania nowych doświadczeń i tolerancji na nieznaną bodźce w populacjach I, J, K, L świadczy o tym, że analizowana cecha nie wpływa na potencjał poprawy moralnej ani u sprawców przestępstw agresywnych, ani u osób karanych za czyny o charakterze nieagresywnym.

Wykres 73. Nasilenie otwartości na doświadczenie w grupach I, J, K, L

Ugodowość

Testowana zmienna zaznacza się w istotnie większym nasileniu w grupach z wysokim potencjałem adaptacyjnym (I, J) w stosunku do tych z niskim prawdopodobieństwem poprawy (K, L). Przedstawiona prawidłowość uzasadnia stwierdzenie, że ugodowość wpływa na skuteczność sankcji izolacyjnych bez względu na rodzaj popełnionego przestępstwa.

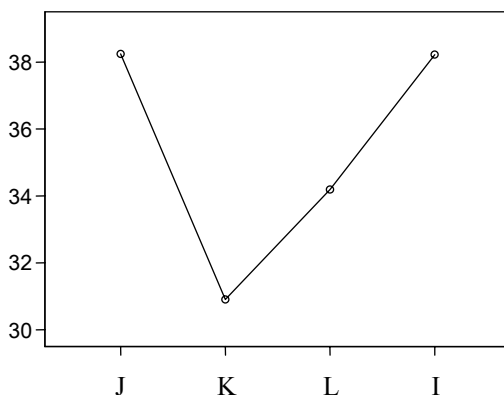
Wykres 74. Nasilenie ugodowości w grupach I, J, K, L

Wyższa jakość relacji interpersonalnych u osób z dużym prawdopodobieństwem poprawy, niezależnie od rodzaju czynu karalnego, wynika z większego nasilenia zaufania do otoczenia, gotowości do współpracy, wrażliwości na sprawy innych, altruizmu oraz większej skłonności do wybaczenia.

Jednostki, które mają trudności w przystosowaniu osobistym – zarówno sprawcy przestępstw agresywnych, jak i nieagresywnych – charakteryzują się istotnie niższym poziomem ugodowości, co warunkuje niższą jakość relacji interpersonalnych w wyniku większego nasilenia podejrzliwości, cynizmu, niechęci do współpracy, skłonności do manipulacji oraz mniejszej gotowości do przebaczenia i pomocy innym.

Sumiennosc

Istotnie wyzsze nasilenie tej zmiennej zaznacza sie w populacjach I, J w stosunku do zbiorowosci K, L. Wyniki porownania wskazuja, ze potencjal poprawy moralnej jest determinowany przez ceche sumiennosci bez wzgledu na kryteria trzeciej kontrolowanej zmiennej.

Wykres 75. Nasilenie sumiennosci w grupach I, J, K, L

U przestepcow z duzym potencjalem poprawy moralnej – zarowno u sprawcow przestepstw agresywnych, jak i czynow nieagresywnych – zaznacza sie wyzszy stopien zorganizowania, zdyscyplinowania, wytrwalosci i motywacji w dazeniu do celow oraz wieksza pracowitosc i rzetelnosc w wypeelnianiu obowiazkow.

Natomiast u osob z niskimi mozliwosciami przystosowawczymi – niezaleznie od rodzaju popeelnionego przestepstwa – wystepuje istotnie nizsza „wola dazenia do osiagniec”, zwiazana z trudnościami w precyzowaniu celow zyciowych, mala skrupulatnoscia w wypeelnianiu obowiazkow, preferencja hedonistycznych wartosci, impulsywnoscia podejmowanych decyzji i spontanicznoscia w dzialaniu.

Wnioski dotyczace wplywu wrodzonych cech osobowosci na potencjal poprawczy sprawcow przestepstw nieagresywnych i osob karanych za czyny agresywne.

- 1) Do predyktorow, ktore wplywaja na wskaźniki skutecznosci kar izolacyjnych bez wzgledu na rodzaj popeelnionego przestepstwa, nalezy:
 - ekstrawersja (wysoki poziom cechy – duzy potencjal przystosowawczy; jej niski poziom – malý potencjal przystosowawczy),
 - ugodowosc (wysoki poziom cechy – duzy potencjal przystosowawczy; jej niski poziom – malý potencjal przystosowawczy),
 - sumiennosc (wysoki poziom cechy – duzy potencjal przystosowawczy; jej niski poziom – malý potencjal przystosowawczy).
- 2) Na niski wskaźnik poprawy u osob karanych za czyny o charakterze nieagresywnym wplywa wysoki poziom neurotycznosc.

2. WPŁYW ZMIENNYCH WYNIKAJĄCYCH ZE WZMOCNIEŃ SPOŁECZNYCH

Prawidłowości dotyczące doświadczania wsparcia w sytuacjach trudnych, pomocy w osiąganiu sukcesów oraz spostrzegania oceny społecznej posłużą do ustalenia wpływu wymiarów osobowości związanych ze wzmocnieniami interpersonalnymi na potencjał poprawy moralnej, rozpatrywanej w kontekście rodzaju popełnionego przestępstwa.

2.1. Poczucie wsparcia społecznego w sytuacjach trudnych

W tabeli 96. i na wykresach 76-78. przedstawiono poziom minionego, aktualnego i przewidywanego wsparcia w sytuacjach problemowych, a w tabelach 97-99. – rodzaje pomiotów wspierających w rozwiązywaniu doświadczanych trudności.

Tabela 96. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

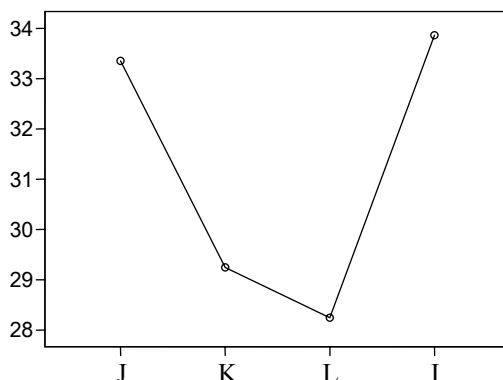
Zmienna zależna Wsparcie w sytuacjach trudnych	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	P≤	p≤	p≤
Przeszłość	1992,34	,000	4,11	,008	33,86	8,99	33,35	9,17	29,24	7,86	28,24	8,30	-	,020	,006
Teraźniejszość	1552,21	,000	1,46	,228	28,50	6,93	28,73	8,75	25,59	8,05	25,92	9,88	-*	-*	-*
Przyszłość	1404,90	,000	,71	,549	28,39	8,83	28,46	8,91	26,12	8,85	26,54	9,27	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

2.1.1. Miniona perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w przeszłych sytuacjach trudnych

Testowany czynnik w istotnie większym nasileniu zaznacza się w grupach I, J w stosunku do zbiorowości K, L. Układ wyników stanowi podstawę do wniosku,

Wykres 76. Poczucie wsparcia społecznego w przeszłych sytuacjach trudnych w grupach I, J, K, L

że analizowana zmienna determinuje potencjał poprawy moralnej osób karanych, niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa.

Przestępcy odznaczający się wysokim potencjałem poprawczym – zarówno sprawcy czynów nieagresywnych, jak i agresywnych – mają poczucie dużego wsparcia społecznego w rozwiązywaniu przeszłych sytuacji trudnych.

Źródła wsparcia w minionych problemach

We wszystkich porównywanych grupach nasilenie doświadczanej pomocy w minionych trudnościach wynika głównie ze spostrzegania wsparcia rodzinnego – do podmiotów najczęściej udzielających pomocy należała matka i partnerka życiowa (narzeczona/małżonka). Ważne źródło troski w pokonywaniu przeszłych problemów stanowiło również środowisko koleżeńskie. Mniejszą rolę w tym względzie odgrywało wsparcie instytucjonalne (por. tabela 97.).

Tabela 97. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w przeszłych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	1065,36	,000	1,88	,136	3,89	1,26	3,95	1,29	3,46	1,48	3,32	1,43	–*	–*	–*
Ojciec	649,49	,000	4,09	,008	2,97	1,46	3,46	1,39	2,56	1,45	2,46	1,19	–*	–*	–*
Rodzzeństwo	848,10	,000	1,87	,137	3,28	1,06	3,32	1,43	2,90	1,39	2,73	1,22	–*	–*	–*
Krewni	634,49	,000	1,16	,329	2,75	1,27	2,43	1,17	2,59	1,38	2,24	1,01	–*	–*	–*
Narzeczona/małżonka	838,83	,000	,80	,498	3,53	1,48	3,51	1,32	3,20	1,45	3,14	1,40	–*	–*	–*
Koledzy	776,12	,000	,96	,415	3,08	1,23	2,70	1,20	2,68	1,35	3,08	1,23	–*	–*	–*
Nauczyciele	587,21	,000	1,06	,368	2,50	1,34	2,38	1,19	2,10	1,04	2,14	1,03	–*	–*	–*
Ksiądz	449,06	,000	3,59	,015	2,31	1,41	2,11	1,20	1,61	,83	1,65	,95	–	,007	,013
Inne osoby	422,80	,000	1,04	,375	2,06	1,24	2,03	1,01	1,83	1,12	1,65	1,14	–*	–*	–*
Szkoła	502,61	,000	1,35	,259	2,17	1,13	2,14	1,23	1,73	,95	1,92	1,04	–*	–*	–*
Parafia	487,79	,000	1,83	,145	1,86	1,02	1,81	1,02	1,46	,74	1,51	,90	–*	–*	–*
Gmina	393,27	,000	,63	,598	1,72	1,11	1,84	1,19	1,56	,87	1,57	,96	–*	–*	–*
Inne instytucje	344,82	,000	1,73	,163	1,75	1,08	1,68	1,18	1,56	1,10	1,24	,68	–*	–*	,037*

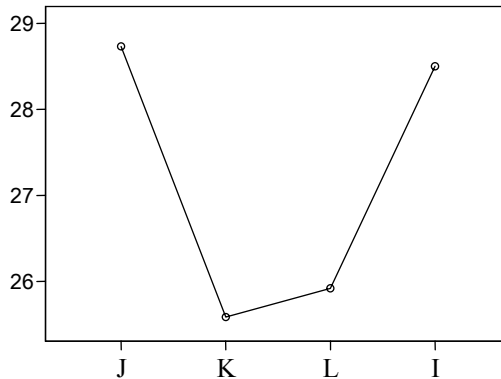
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Analiza wsparcia w aspekcie rodzaju osób i instytucji pomocowych wskazuje na istotnie większą częstotliwość doświadczanej pomocy ze strony księdza w rozwiązywaniu minionych problemów w grupach I, J w stosunku do populacji K, L. W związku z tym można stwierdzić, że ten czynnik warunkuje skuteczność kar izolacyjnych zarówno u sprawców przestępstw agresywnych, jak i u osób karanych za czyny nieagresywne.

2.1.2. Aktualna perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w terażniejszych sytuacjach trudnych

Testowana zmienna zaznacza się na takim samym poziomie w porównywanych grupach, co stanowi przesłankę do stwierdzenia, że badany wymiar osobowości nie stanowi predyktora skuteczności kary pozbawienia wolności, rozpatrywanej w kontekście rodzaju czynu karalnego.

Wykres 77. Poczucie wsparcia społecznego w aktualnych sytuacjach trudnych w grupach I, J, K, L

Niezależnie od wskaźników potencjału poprawczego i kategorii popełnionego przestępstwa osoby karane na podobnym poziomie doświadczają wsparcia w terażniejszych trudnościach.

Źródła wsparcia w aktualnych problemach

Bez względu na grupę, w pokonywaniu aktualnych problemów uwzględniane jest przede wszystkim wsparcie członków rodziny (głównie matki i partnerki życiowej) i środowiska koleżeńskiego. W mniejszym stopniu brana jest pod uwagę pomoc instytucjonalna (por. tabela 98.).

Analiza wsparcia w aktualnym rozwiązywaniu problemów z uwagi na częstotliwość wykorzystywania zasobów pomocowych różnego rodzaju osób i instytucji nie wykazała istotnych różnic w tym zakresie między porównywanymi grupami. W związku z tym żaden z analizowanych czynników nie wpływa na potencjał poprawy moralnej, rozpatrywanej w aspekcie trzeciej kontrolowanej zmiennej.

Tabela 98. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w aktualnych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

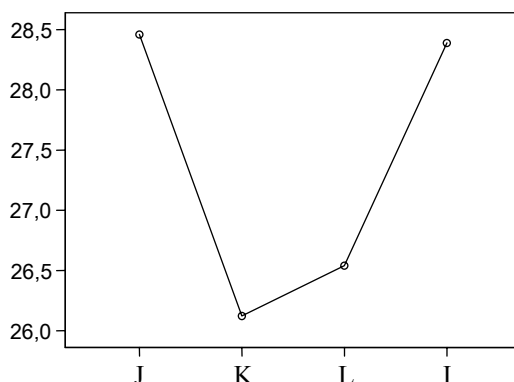
Zmienna zależna	Stała		Grupa I, J, K, L źródło zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	554,38	,000	,817	,49	3,17	1,48	3,24	1,67	2,76	1,61	2,89	1,50	–*	–*	–*
Ojciec	375,38	,000	,729	,54	2,11	1,45	2,49	1,59	2,10	1,30	2,41	1,42	–*	–*	–*
Rodzzeństwo	646,20	,000	2,596	,05	2,81	1,21	3,22	1,49	2,44	1,28	2,54	1,30	–*	–*	–*
Krewni	524,80	,000	,344	,79	2,39	1,34	2,30	1,29	2,24	1,18	2,11	1,02	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	556,85	,000	1,021	,38	3,14	1,50	3,19	1,49	2,76	1,58	2,70	1,56	–*	–*	–*
Koledzy	652,08	,000	1,481	,22	2,81	1,26	2,76	1,30	2,34	1,17	2,38	1,21	–*	–*	–*
Nauczyciele	361,60	,000	,055	,98	1,61	1,02	1,68	1,03	1,63	1,16	1,70	1,05	–*	–*	–*
Ksiądz	366,77	,000	,916	,43	1,97	1,23	2,08	1,26	1,76	1,16	1,68	1,16	–*	–*	–*
Inne osoby	330,22	,000	,562	,64	1,94	1,22	1,95	1,31	1,88	1,33	1,62	1,11	–*	–*	–*
Szkoła	379,32	,000	,171	,92	1,53	,91	1,38	,83	1,46	,95	1,49	,99	–*	–*	–*
Parafia	429,89	,000	1,452	,23	1,69	,98	1,51	,96	1,29	,72	1,41	,83	–*	,046*	–*
Gmina	394,99	,000	,039	,99	1,53	,91	1,46	,84	1,49	,98	1,51	,96	–*	–*	–*
Inne instytucje	346,89	,000	1,002	,39	1,81	1,24	1,49	,84	1,44	1,03	1,49	,96	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

2.1.3. Przyszła perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w przewidywanych sytuacjach trudnych

W grupach I, J, K i L nie występują różnice w poziomie analizowanego czynnika. Uzyskana prawidłowość uzasadnia wnioski, że testowany wymiar osobowości nie warunkuje możliwości adaptacyjnych ani u sprawców czynów nieagresywnych, ani u osób karanych za przestępstwa agresywne.

Wykres 78. Poczucie wsparcia społecznego w przyszłych sytuacjach trudnych w grupach I, J, K, L

Karani przestępcy z wysokim i niskim prawdopodobieństwem poprawy – niezależnie od kategorii popełnionego czynu – w porównywalnym nasileniu przewidują wsparcie społeczne w pokonywaniu przyszłych trudności.

Źródła wsparcia w przewidywanych problemach

W każdej z porównywanych grup partnerka życiowa jest spostrzegana jako najważniejsze źródło wsparcia w rozwiązywaniu przewidywanych sytuacji trudnych. W kategoriach ważnych zasobów pomocowych są również traktowani członkowie rodziny i koledzy. Mniejsze znaczenie w tym względzie posiadają instytucjonalne zasoby pomocowe (por. tabela 99.).

Tabela 99. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w przewidywanych sytuacjach trudnych w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	466,29	,000	,31	,821	2,81	1,49	2,89	1,65	2,59	1,55	2,65	1,49	–*	–*	–*
Ojciec	350,58	,000	,80	,492	2,11	1,39	2,50	1,66	2,22	1,39	2,00	1,31	–*	–*	–*
Rodzeństwo	551,10	,000	,29	,834	2,67	1,17	2,81	1,62	2,51	1,38	2,62	1,320	–*	–*	–*
Krewni	503,41	,000	,30	,833	2,33	1,17	2,14	1,35	2,20	1,19	2,08	1,04	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	793,92	,000	,58	,635	3,47	1,36	3,50	1,40	3,22	1,44	3,14	1,57	–*	–*	–*
Koledzy	636,53	,000	,30	,821	2,64	1,17	2,53	1,32	2,71	1,44	2,46	1,02	–*	–*	–*
Nauczyciele	384,45	,000	,23	,874	1,72	1,11	1,58	,91	1,54	,98	1,59	1,01	–*	–*	–*
Ksiądz	437,73	,000	1,56	,201	1,83	1,13	2,11	1,17	1,59	,84	1,78	1,13	–*	–*	–*
Inne osoby	341,57	,000	1,32	,272	1,89	1,33	1,67	1,07	1,80	1,12	1,41	,93	–*	–*	–*
Szkoła	363,51	,000	1,31	,271	1,64	1,15	1,64	,99	1,27	,71	1,59	1,07	–*	–*	–*
Parafia	377,21	,000	2,19	,091	1,75	1,16	1,69	1,06	1,27	,63	1,78	1,18	–*	,041*	–*
Gmina	386,92	,000	,22	,883	1,75	1,18	1,64	1,05	1,56	,90	1,65	,98	–*	–*	–*
Inne instytucje	327,40	,000	,13	,943	1,78	1,22	1,67	1,09	1,66	1,09	1,78	1,25	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Testowanie przewidywanej pomocy w rozwiązywaniu przyszłych problemów z uwagi na rodzaj podmiotów wspierających nie doprowadziło do uzyskania predyktorów determinujących potencjał poprawy moralnej. Podstawę do przedstawionego wniosku stanowi brak różnic między grupami I, J, K, L w zakresie częstotliwości antycypowanego wsparcia od różnych kategorii osób i instytucji w pokonywaniu przyszłych trudności.

2.2. Doświadczenie wsparcia społecznego w osiągnięciu sukcesów

Spostrzeganie pomocy ze strony innych w realizacji osobistych dążeń w wyodrębnionych grupach zostało ukazane w tabeli 100. i na wykresach 79-81. Nato-

miast częstotliwość wsparcia w realizacji minionych, aktualnych i przyszłych dążeń od różnego rodzaju podmiotów przedstawiono w tabelach 101-103.

Tabela 100. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

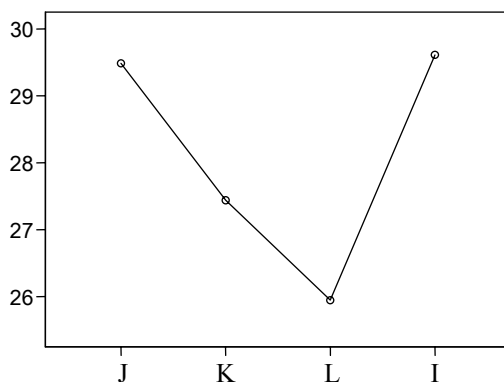
Zmienna zależna Wsparcie w osiągnięciu sukcesów	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Przeszłość	1309,24	,000	1,26	,292	29,61	10,640	29,49	10,192	27,44	8,553	25,95	8,734	–*	–*	–*
Teraźniejszość	1122,44	,000	,91	,439	27,08	8,272	26,41	9,520	24,02	9,663	24,62	9,816	–*	–*	–*
Przyszłość	1287,53	,000	1,82	,146	28,94	9,335	27,86	9,756	24,56	8,494	25,68	9,059	–*	,038*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

2.2.1. Miniona perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiągnięciu przeszłych sukcesów

W populacjach I, J, K i L na tym samym poziomie kształtuje się nasilenie analizowanego wymiaru osobowości, co uzasadnia wniosek, że nie stanowi on predyktora skuteczności kary pozbawienia wolności, rozpatrywanej w kontekście rodzaju popełnionego przestępstwa.

Wykres 79. Poczucie wsparcia społecznego w osiągnięciu minionych sukcesów w grupach I, J, K, L

Zarówno sprawcy czynów agresywnych, jak i nieagresywnych – bez względu na wskaźniki poprawy moralnej – na podobnym poziomie spostrzegają pomoc otoczenia w realizacji minionych celów.

Źródła wsparcia w osiągnięciu przeszłych sukcesów

Poziom doświadczanej pomocy w urzeczywistnianiu minionych dążeń – niezależnie od grupy – stanowił efekt wykorzystywania zasobów rodzinnych (przede wszystkim pomocy ze strony matki i partnerki życiowej) oraz grupy kolegów,

zaś w mniejszym stopniu korzystania z możliwości instytucjonalnych (por. tabela 101.).

Tabela 101. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiągnięciu przeszłych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	676,31	,000	,11	,954	3,28	1,43	3,22	1,63	3,10	1,446	3,14	1,49	–*	–*	–*
Ojciec	553,32	,000	2,34	,075	2,69	1,45	3,19	1,45	2,49	1,451	2,41	1,26	–*	–*	–*
Rodzeństwo	572,49	,000	,55	,650	2,75	1,27	2,76	1,59	2,68	1,368	2,41	1,17	–*	–*	–*
Krewni	505,89	,000	,76	,519	2,33	1,22	2,16	1,36	2,44	1,305	2,05	,97	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	783,25	,000	,77	,511	3,36	1,33	3,03	1,36	3,07	1,385	2,89	1,33	–*	–*	–*
Koledzy	679,01	,000	1,03	,382	2,75	1,32	2,46	1,17	2,51	1,186	2,27	1,02	–*	–*	–*
Nauczyciele	537,62	,000	,84	,473	2,14	1,12	2,05	1,05	1,83	,972	1,84	1,01	–*	–*	–*
Ksiądz	513,55	,000	2,84	,040	1,75	1,00	2,00	1,08	1,44	,673	1,54	,87	–*	–*	–*
Inne osoby	400,25	,000	1,25	,293	1,72	1,14	2,00	1,08	1,66	,965	1,54	1,07	–*	–*	–*
Szkoła	462,63	,000	,83	,478	1,97	1,08	1,95	1,08	1,71	1,055	1,68	,94	–*	–*	–*
Parafia	452,66	,000	,55	,646	1,67	,93	1,62	,86	1,44	,923	1,49	,87	–*	–*	–*
Gmina	488,80	,000	,32	,812	1,56	,94	1,57	,87	1,56	,808	1,41	,76	–*	–*	–*
Inne instytucje	388,33	,000	,85	,467	1,64	1,12	1,49	,84	1,51	,978	1,30	,70	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

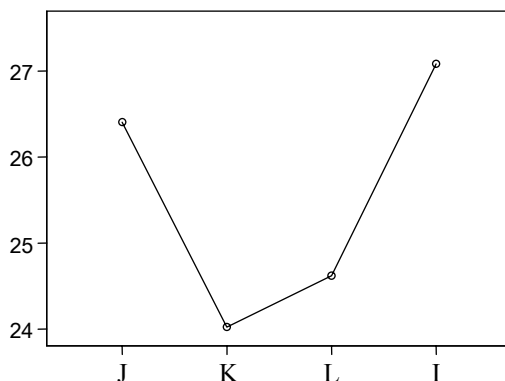
Porównanie grup w aspekcie częstotliwości wykorzystywania wsparcia od różnego rodzaju podmiotów w realizacji minionych sukcesów nie wykazało różnic w tym zakresie. W związku z tym można stwierdzić, że testowane zmienne nie determinują wskaźników skuteczności sankcji izolacyjnych, rozpatrywanych w aspekcie rodzaju popełnionego czynu karalnego.

2.2.2. Aktualna perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiągnięciu teraźniejszych sukcesów

Porównywalne nasilenie testowanego czynnika w populacjach I, J, K i L stanowi przesłankę do konkluzji, że badany wymiar osobowości nie wpływa na poprawę moralną ani sprawców przestępstw o charakterze agresywnym, ani osób karanych za czyny nieagresywne.

Bez względu na możliwości adaptacyjne i rodzaj popełnionego czynu, u osób karanych zaznacza się podobieństwo w zakresie spostrzegania pomocy otoczenia w urzeczywistnianiu aktualnych zamierzeń.

Wykres 80. Poczucie wsparcia społecznego w osiągnięciu aktualnych sukcesów w grupach I, J, K, L

Źródła wsparcia w osiągnięciu teraźniejszych sukcesów

W każdej z porównywanych zbiorowości poczucie wsparcia interpersonalnego w realizacji aktualnych celów wynika przede wszystkim z pomocowych możliwości rodzinnych i koleżeńskich (por. tabela 102.).

Tabela 102. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiągnięciu aktualnych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	431,45	,000	1,03	,380	2,58	1,52	3,00	1,70	2,39	1,515	2,76	1,61	-*	-*	-*
Ojciec	331,60	,000	,63	,598	2,03	1,44	2,46	1,57	2,17	1,515	2,08	1,34	-*	-*	-*
Rodzeństwo	492,65	,000	1,79	,152	2,56	1,23	2,84	1,61	2,12	1,345	2,46	1,30	-*	-*	-*
Krewni	414,49	,000	,25	,860	2,25	1,44	2,30	1,39	2,15	1,370	2,05	1,03	-*	-*	-*
Naręczona/małżonka	540,50	,000	2,77	,044	3,36	1,57	3,11	1,47	2,39	1,515	2,86	1,64	-	,007	-
Koledzy	561,62	,000	2,21	,090	2,81	1,19	2,38	1,42	2,17	1,181	2,16	1,12	-*	,026*	,027*
Nauczyciele	385,23	,000	,28	,838	1,67	1,01	1,51	,90	1,68	1,105	1,54	,96	-*	-*	-*
Ksiądz	350,09	,000	,74	,530	1,75	1,13	1,70	1,08	1,49	1,003	1,46	,99	-*	-*	-*
Inne osoby	357,80	,000	,71	,548	1,89	1,12	1,76	1,16	1,73	1,096	1,51	1,10	-*	-*	-*
Szkoła	377,94	,000	1,14	,335	1,67	1,12	1,27	,61	1,46	,951	1,43	,93	-*	-*	-*
Parafia	433,06	,000	,70	,556	1,58	1,00	1,38	,83	1,32	,722	1,41	,80	-*	-*	-*
Gmina	423,70	,000	,30	,825	1,44	,91	1,30	,62	1,44	,838	1,46	,96	-*	-*	-*
Inne instytucje	335,31	,000	,11	,956	1,50	1,06	1,41	,76	1,51	1,121	1,43	,93	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

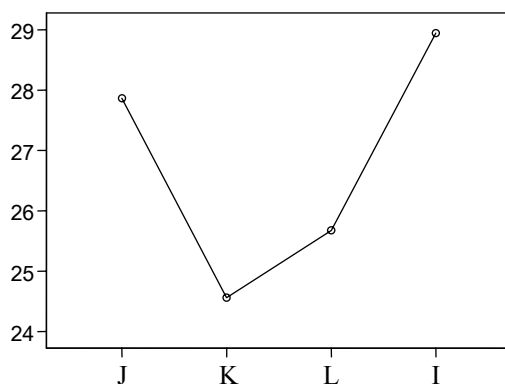
W wyniku przeprowadzonych analiz stwierdzono istotnie niższą częstotliwość wsparcia w osiągnięciu aktualnych dążeń ze strony naręczonej/małżonki w grupie K w stosunku do populacji I, J i L. Układ wyników stanowi podstawę do wniosku, że niska częstotliwość doświadczanej pomocy w osiągnięciu aktualnych sukcesów

determinuje mały potencjał poprawczy u przestępców karanych za czyny agresywne. Ze względu na podobieństwo wyników w pozostałych grupach nie można natomiast wnioskować o wpływie tej zmiennej na wysoki wskaźnik skuteczności kar izolacyjnych.

2.2.3. Przyszła perspektywa czasowa

Poczucie wsparcia w osiągnięciu przyszłych sukcesów

Badany wymiar osobowości występuje na podobnym poziomie w porównywalnych populacjach, co uzasadnia wniosek, że testowana zmienna nie determinuje wskaźników potencjału adaptacyjnego, rozpatrywanego w kontekście rodzaju popełnionego przestępstwa.

Wykres 81. Poczucie wsparcia społecznego w osiągnięciu przyszłych sukcesów w grupach I, J, K, L

U sprawców przestępstw nieagresywnych i osób karanych za czyny nieagresywne – bez względu na prawdopodobieństwo skuteczności sankcji izolacyjnych – występuje podobne natężenie przewidywań dotyczących pomocy w urzeczywistnieniu zamierzonych celów.

Źródła wsparcia w osiągnięciu przyszłych sukcesów

Nasilenie przewidywanej pomocy – niezależnie od grupy – stanowi w głównej mierze rezultat wykorzystywania możliwości wspierających systemu rodzinnego i koleżeńkiego, zaś w mniejszym stopniu zasobów instytucjonalnych (por. tabela 103.).

Tabela 103. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących podmiotów wspierających w osiąganiu przyszłych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Matka	460,52	,000	1,82	,146	2,83	1,46	3,03	1,67	2,34	1,49	2,41	1,42	–*	–*	–*
Ojciec	349,03	,000	,43	,730	2,14	1,40	2,41	1,66	2,12	1,31	2,05	1,35	–*	–*	–*
Rodzeństwo	542,37	,000	2,04	,111	2,83	1,30	2,92	1,60	2,22	1,27	2,54	1,35	–*	–*	–*
Krewni	470,74	,000	,14	,933	2,36	1,22	2,35	1,46	2,22	1,25	2,22	1,23	–*	–*	–*
Naręczona/małżonka	692,31	,000	1,45	,230	3,42	1,44	3,43	1,46	2,85	1,48	3,03	1,55	–*	–*	–*
Koledzy	605,79	,000	,46	,712	2,69	1,26	2,57	1,34	2,54	1,40	2,35	1,01	–*	–*	–*
Nauczyciele	392,67	,000	,67	,574	1,75	1,16	1,59	,96	1,44	,98	1,54	,80	–*	–*	–*
Ksiądz	350,31	,000	,51	,674	1,92	1,20	1,70	,97	1,61	1,32	1,68	,97	–*	–*	–*
Inne osoby	388,58	,000	,54	,655	1,81	1,21	1,59	,93	1,61	1,00	1,51	,90	–*	–*	–*
Szkoła	121,63	,000	1,20	,312	2,14	3,38	1,54	,84	1,37	,94	1,62	1,11	–*	–*	–*
Parafia	465,30	,000	1,33	,265	1,69	1,04	1,59	,83	1,32	,72	1,59	,93	–*	–*	–*
Gmina	397,67	,000	,37	,776	1,67	1,12	1,57	,90	1,44	,90	1,54	,90	–*	–*	–*
Inne instytucje	357,34	,000	,26	,853	1,69	1,14	1,57	,99	1,49	,90	1,59	1,09	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

W grupach I, J, K i L zaznacza się podobieństwo w zakresie częstotliwości wykorzystywania zasobów różnych osób i instytucji, mogących służyć pomocą w realizacji przyszłych sukcesów. Z tego względu żadna z analizowanych zmiennych nie determinuje wskaźników efektywności sankcji izolacyjnych, analizowanych w aspekcie trzeciej kontrolowanej zmiennej.

2.3. Spostrzeganie oceny społecznej

Związki między doświadczeniem oceny ze strony otoczenia a potencjałem poprawy moralnej u sprawców przestępstw agresywnych i nieagresywnych znajdują się w tabeli 104. i na wykresach 82-89.

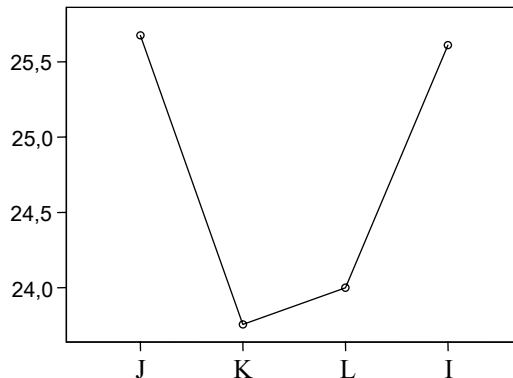
Tabela 104. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla Interpersonalnych Skal Przymiotnikowych IAS-R J. Wigginsa w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Skala IAS-R	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Pewny siebie-dominujący	4716,55	,000	2,04	,111	25,61	4,51	25,68	4,26	23,76	4,64	24,00	4,26	-*	-*	-*
Arogancki-wyrachowany	1770,82	,000	5,47	,001	17,44	4,94	15,78	4,66	20,49	6,34	18,59	4,85	-	,013	-
Zimny-nieczuły	1291,16	,000	18,67	,000	14,58	5,29	12,19	3,44	21,15	6,58	17,68	6,40	-	,000	,020
Powściągliwy-introwertywny	2048,82	,000	11,96	,000	16,61	4,72	15,11	4,05	21,17	5,72	19,43	4,87	-	,000	,015
Niezdecydowany-uległy	2812,57	,000	,48	,700	21,81	3,88	20,81	5,32	20,59	5,31	21,35	4,84	-*	-*	-*
Niezrozumiały-szczery	3588,31	,000	1,04	,375	24,83	4,58	25,30	5,54	23,39	4,58	24,30	5,31	-*	-*	-*
Ciepły-zgodny	3613,41	,000	16,02	,000	30,53	4,71	32,08	5,35	23,63	6,46	27,54	6,41	-	,000	,030
Towarzyski-ekstrawertywny	3807,72	,000	10,36	,000	28,50	5,76	30,05	4,51	23,76	5,72	25,92	5,41	-	,000	,042

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Spostrzeżenie oceny społecznej w kategorii „pewny siebie-dominujący (PA)”

Testowana zmienna zaznacza się w podobnym nasileniu w porównywanych grupach, co stanowi podstawę do stwierdzenia, że nie determinuje ona wskaźników poprawy moralnej ani u sprawców przestępstw agresywnych, ani u przestępców dokonujących aktów o charakterze nieagresywnym.

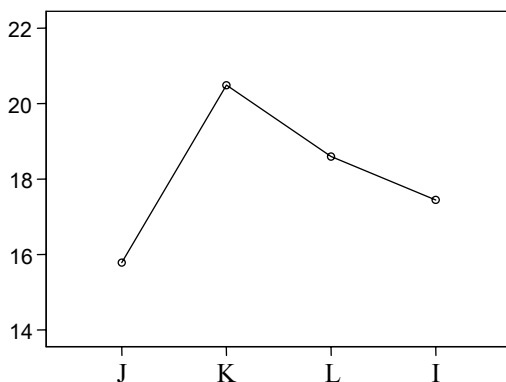

Wykres 82. Spostrzeżenie społeczne typu „pewny siebie-dominujący (PA)” w grupach I, J, K, L

Niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa i potencjału poprawy moralnej, w odbiorze społecznym osób karanych kształtuje się podobieństwo w zakresie przyjmowania inicjatywy w sytuacjach interpersonalnych, kontrolowania innych i stosowania manipulacji wobec partnerów interakcji. Świadczy o tym podobna częstotliwość przypisywania sobie następujących przymiotników oceny otoczenia w porównywanych grupach: stanowczy, dominujący, pewny siebie, apodyktyczny, silny, cierpliwy, niemający obaw, wytrwały.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „arogancki-wyrachowany (BC)”

W grupie K występuje istotnie wyższy poziom testowanej zmiennej w stosunku do zbiorowości I, J, L. Układ wyników świadczy o tym, że wysokie nasilenie badanego czynnika wpływa na niski potencjał poprawy moralnej sprawców przestępstw agresywnych (K). Ze względu na podobne nasilenie tego wymiaru osobowości w grupach I, J, L nie stanowi on wskaźnika świadczącego o dużym potencjale adaptacyjności karanych przestępców, analizowanego w aspekcie rodzaju popełnionego przestępstwa.

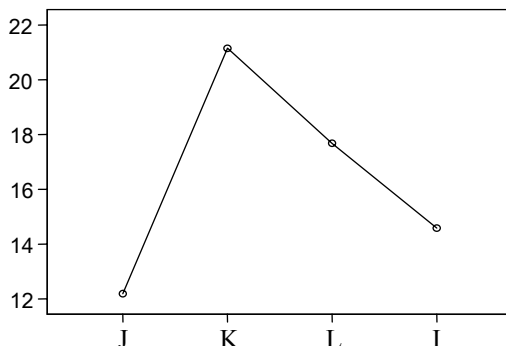

Wykres 83. Spostrzeganie społeczne typu „arogancki-wyrachowany (BC)” w grupach I, J, K, L

Sprawcy przestępstw agresywnych z niskim prawdopodobieństwem poprawy przypisują sobie istotnie częściej „etykiety” społeczne typu: krętacz, sprytny, lubiący się przechwalać, podstępny, interesowny, zakłamany, zarozumiały, przebiegły. Wymienione rodzaje określeń tworzą wzorzec poznawczy oceny interpersonalnej, który polega na przypisywaniu osobie motywacji do poniżania i wykorzystywania ludzi, mściwości, współzawodnictwa i lekceważenia praw przysługujących innym.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „zimny-nieczuły (DE)”

W populacjach I, J w stosunku do zbiorowości G i H występuje istotnie niższy poziom natężenia analizowanego wymiaru osobowości, co stanowi podstawę do wniosku, że determinuje on skuteczność kary pozbawienia wolności niezależnie od charakteru popełnionego czynu karalnego.

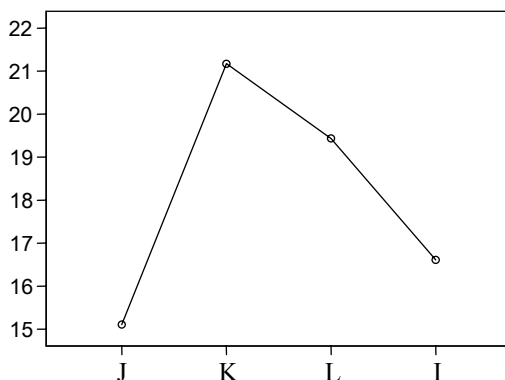

Wykres 84. Spostrzeżenie społeczne typu „zimny-nieczuły (DE)” w grupach I, J, K, L

U osób z wysokim prawdopodobieństwem poprawy w stosunku do jednostek z małym potencjałem przystosowawczym zaznacza się istotnie mniejsza częstotliwość następujących „etykiet” nadawanych przez otoczenie: nieuczuciowy, bezwzględny, bezlitosny, okrutny, niemiłosierny, nieczuły na problemy innych, zimny-nieczuły, obojętny. Niższa częstotliwość przedstawionych określeń warunkuje poczucie oceny interpersonalnej w kategoriach osoby wrażliwej na sprawy innych, zdolnej do współpracy i wybaczenia oraz posiadającej umiejętności do podporządkowania się obowiązującym normom społecznym.

Spostrzeżenie oceny społecznej w kategorii „powściągliwy-introwertywny (FG)”

Niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa, u jednostek z dużą możliwością odmiany moralnej (grupy I, J) w stosunku do osób z małym potencjałem poprawczym (K, L) zaznaczyły się na istotnie niższym poziomie wyniki w analizowanym wymiarze osobowości. Z tego względu badany czynnik należy potraktować jako determinant efektywności kar izolacyjnych zarówno u sprawców przestępstw agresywnych, jak i nieagresywnych.

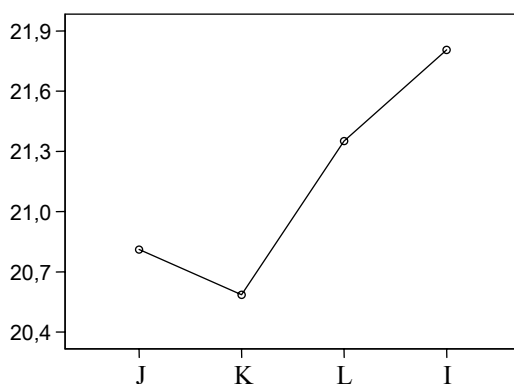

Wykres 85. Spostrzeżenie społeczne typu „powściągliwy-introwertywny (FG)” w grupach I, J, K, L

Na wysoki potencjał poprawy moralnej – niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa – wpływa poczucie oceny społecznej w kategoriach osoby, która tworzy niewielki dystans w kontaktach interpersonalnych i nie jest zażenowana obecnością innych. Przedstawiona prawidłowość stanowi efekt istotnie niższej częstotliwości następujących „etykiet” w samopisie: zamknięty, nietowarzyski, antyspołeczny, apatyczny, nieżyczliwy, aspołeczny, niewesoły, zdystansowany.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „niezdecydowany-uległy (HI)”

Analizowany czynnik osobowości występuje w takim samym nasileniu w porównywanych grupach. Układ wyników świadczy więc o tym, że nie determinuje on potencjału poprawy moralnej, badanej w kontekście rodzaju dokonanego czynu karalnego.

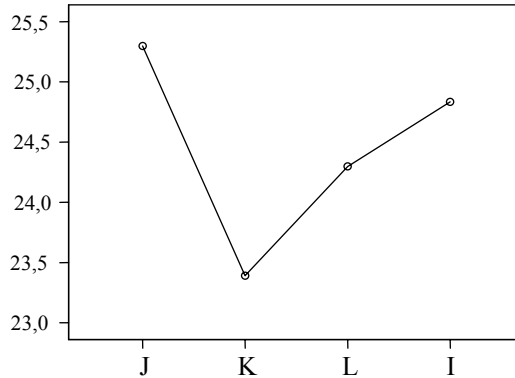
Wykres 86. Spostrzeganie społeczne typu „niezdecydowany-uległy (HI)” w grupach I, J, K, L

U jednostek skazanych – niezależnie od rodzaju popełnionego czynu i wskaźników skuteczności kar izolacyjnych – zaznacza się podobieństwo doświadczenia oceny społecznej odnoszącej się do uległości wobec innych. Przedstawiony wniosek wynika z porównywalnej częstotliwości przypisywania sobie następujących przymiotników odzwierciedlających spostrzeganie przez otoczenie: nienarzucający się, nieśmiały, łagodny, nieagresywny, bojaźliwy, tchórzliwy, wstydlivy, mało stanowczy.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „niezarozumiały-szczery (JK)”

W zbiorowościach I, J, K, L natężenie testowanej zmiennej kształtuje się na takim samym poziomie. Zaistniała prawidłowość uzasadnia stwierdzenie, że badany czynnik nie warunkuje wskaźników przystosowania ani u osób karanych za przestępstwa agresywne, ani u jednostek odbywających sankcje izolacyjne za czyny o charakterze nieagresywnym.

Spostrzeganie społeczne osoby w kategoriach łatwości, naiwności, wyrozumiałości, lęku przed odrzuceniem i uległości wobec drugiego człowieka nie wpływa na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności, analizowanej w aspekcie rodzaju popełnionego przestępstwa. Świadczy o tym zbliżona częstotliwość przypisywania sobie następujących określeń w porównywanych grupach:

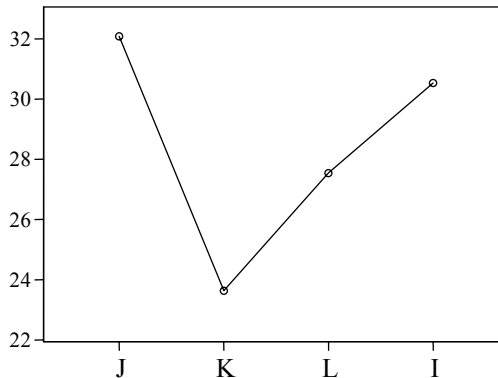

Wykres 87. Spostrzeżenie społeczne typu „niezarozumiały-szczery (JK)” w grupach I, J, K, L

niewymagający, bezinteresowny, bezpośredni-szczery, ufny, nieprzechwalający się, unikający sporów, prostolinijny, niewyrachowany.

Spostrzeżenie oceny społecznej w kategorii „ciepły-zgodny (LM)”

Badana zmienna kształtuje się na istotnie wyższym poziomie u jednostek charakteryzujących się dużymi zdolnościami przystosowawczymi (grupy I, J) w stosunku do osób odznaczających się małymi możliwościami tego typu (K, L). Układ wyników skłania do wniosku, że testowany czynnik determinuje wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa.

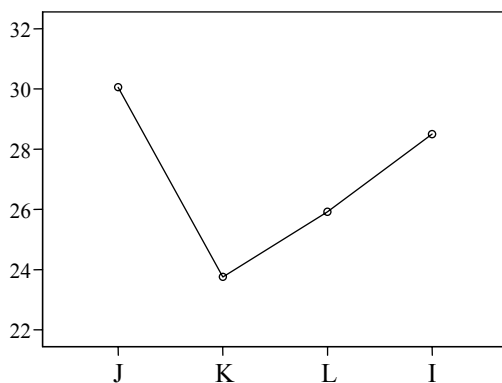

Wykres 88. Spostrzeżenie społeczne typu „ciepły-zgodny (LM)” w grupach I, J, K, L

Na duży potencjał poprawy moralnej – zarówno u sprawców przestępstw agresywnych, jak i nieagresywnych – wpływa wysokie poczucie spostrzegania społecznego w kategoriach osoby okazującej życzliwość i troskę w stosunku do innych. Wymieniony wzorzec poznawczy stanowi efekt istotnie większej częstotliwości samopisu w postaci: uczynny, uprzejmy, miłosierny, wrażliwy, o miękkim sercu, kochający, delikatny, współczujący.

Spostrzeganie oceny społecznej w kategorii „towarzyski-ekstrawertywny (NO)”

U przestępców z dużym potencjałem poprawy moralnej (grupy I, J) w stosunku do jednostek cechujących się małymi zdolnościami przystosowawczymi (K, L) występuje istotnie wyższy poziom analizowanego czynnika. Uzyskane wyniki stanowią przesłankę do stwierdzenia, że testowana zmienna wpływa na wskaźniki efektywności kar izolacyjnych zarówno u sprawców czynów agresywnych, jak i u osób karanych za przestępstwa nieagresywne.

Wykres 89. Spostrzeganie społeczne typu „towarzyski-ekstrawertywny (NO)” w grupach I, J, K, L

Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany poczuciem spostrzegania społecznego w kategoriach osoby odznaczającej się towarzyskością, ożywieniem w kontaktach międzyludzkich, uczuciowością i dużymi możliwościami w zakresie zwracania na siebie uwagi. Doświadczanie tego rodzaju oceny dokonywanej przez otoczenie wynika z istotnie większej częstotliwości przypisywania sobie następujących określeń: pogodny, entuzjastyczny, radosny, otwarty na innych, zuchwały, przyjacielski, towarzyski, życzliwy.

Wnioski dotyczące wpływu wymiarów osobowości wynikających ze wzmocnień społecznych na potencjał poprawczy

- 1) Do czynników osobowościowych, które wpływają na wskaźniki poprawy moralnej – niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa – należą:
 - doświadczanie wsparcia w przeszłych sytuacjach trudnych – przede wszystkim ze strony księdza (duże nasilenie czynnika – wysoki wskaźnik poprawy; jego małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - spostrzeganie oceny społecznej w kategoriach: „zimny-nieczuły (DE)”, „powściągliwy-introwertywny (FG)” (małe nasilenie zmiennych – wysoki wskaźnik poprawy; ich duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - doświadczanie oceny społecznej w kategoriach: „ciepły-zgodny (LM)”, „towarzyski-ekstrawertywny (NO)” (duże nasilenie zmiennych – wysoki wskaźnik poprawy; ich małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy).

- 2) Niski wskaźnik skuteczności kary pozbawienia wolności u sprawców przestępstw agresywnych jest determinowany przez dwie zmienne osobowościowe:
- niskie natężenie wsparcia ze strony partnerki życiowej w osiągnięciu aktualnych sukcesów,
 - wysoki poziom spostrzeganej oceny społecznej w kategorii „arogancki-wyrachowany (BC)”.

3. WPŁYW ZMIENNYCH ZWIĄZANYCH Z MOTYWACJĄ CELOWĄ

W paragrafie 3. zostanie zaprezentowany wpływ wymiarów osobowości związanych z działalnością intencjonalną – kryzysu wartościowania, spostrzegania sytuacji trudnych, kompetencji zaradczych w radzeniu sobie z problemami, doświadczania własnej skuteczności i poczucia koherencji – na potencjał poprawy moralnej u sprawców przestępstw agresywnych i osób karanych za czyny nieagresywne.

3.1. Doświadczanie kryzysu wartościowania

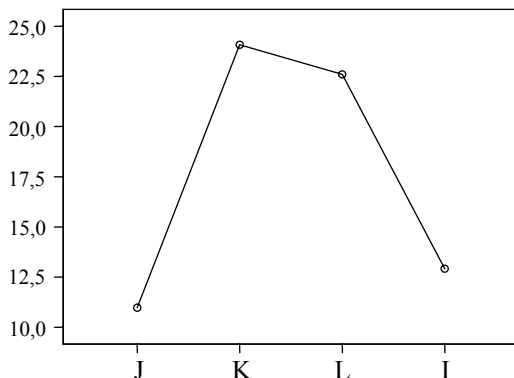
Wyniki dotyczące nasilenia kryzysu w sferze aksjologicznej wartościowania w grupach wyodrębnionych z uwagi na rodzaj popełnionego przestępstwa i wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych ukazuje tabela 105. i wykres 90., zaś natężenie objawów tego kryzysu – tabela 106.

Tabela 105. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla wyniku ogólnego w Kwestionariuszu do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Kryzys wartościowania	583,09	,000	20,93	,000	12,92	8,93	10,97	7,46	24,07	8,07	22,59	11,07	-	,000	,000

Nasilenie kryzysu wartościowania

Istotnie niższy poziom badanej zmiennej zaznacza się w zbiorowościach I, J w stosunku do populacji K, L. Uzyskana prawidłowość uzasadnia stwierdzenie, że wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych są determinowane przez nasilenie testowanego czynnika niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa.

Wykres 90. Kryzys wartościowania w grupach I, J, K, L

Na wysokie prawdopodobieństwo poprawy – zarówno u sprawców czynów agresywnych, jak również u osób karanych za przestępstwa nieagresywne – wpływa niskie nasilenie zaburzeń w sferze odpowiedzialnej za procesy o charakterze aksjologicznym.

Objawy kryzysu wartościowania

Wyniki porównywalnych grup dotyczące rodzajów doświadczanych trudności w orientacji wartościującej zostały zaprezentowane w tabeli 106.

Tabela 106. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Skala KKW	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Trudności w hierarchizowaniu wartości (H)	550,69	,000	14,64	,000	4,39	3,00	4,03	2,95	7,68	2,61	7,24	3,62	-	,000	,000
Zagubienie wartości (Z)	376,06	,000	15,21	,000	3,67	3,24	3,30	3,41	7,46	3,05	6,73	3,69	-	,000	,000
Dezintegracja wartościowania (D)	151,54	,000	10,29	,000	1,94	2,61	1,24	1,77	4,22	3,41	3,97	3,19	-	,001	,003
Niezrealizowanie wartości (R)	369,34	,000	10,22	,000	2,92	2,18	2,43	2,02	4,90	2,40	4,65	2,83	-	,000	,002

Istotnie niższe natężenie każdego z badanych wymiarów kryzysu – trudności w hierarchizowaniu wartości (skala H), poczucia ich zagubienia (Z), dezintegracji wartościowania (D), poczucia niezrealizowania wewnętrznych standardów (R) – występuje u sprawców z wysokim potencjałem poprawy moralnej (grupy I, J) w stosunku do przestępców odznaczających się małymi zdolnościami przystosowawczymi (populacje K, L). Uzyskany układ wyników uzasadnia wnioski, że każdy z wyodrębnionych wymiarów kryzysu wpływa na wskaźniki skuteczności sankcji

izolacyjnych osób karanych, niezależnie od rodzaju popełnionego czynu. U przestępców z wysokim prawdopodobieństwem poprawy moralnej występuje mniejsze nasilenie trudności dotyczących:

- określania podstawowej wartości życiowej i hierarchicznego porządkowania systemu aksjologicznego (skala H),
- poczucia zagubienia, odchodzenia i/lub utraty cenionych ideałów i wzorów życia, które stanowią uzasadnienie dla podejmowanych decyzji i sposobu realizacji wyznaczonych celów oraz przekonania o niewłaściwych celach życiowych (Z),
- małej motywacji do realizowania standardów wewnętrznych w wyniku rozbieżności między wartościami uznawanymi, odczuwanymi i realizowanymi oraz niskiej satysfakcji z osobistego systemu normatywnego (D),
- małej mocy regulacyjnej orientacji wartościującej, co skutkuje poczuciem niezrealizowania uznawanych wartości i niespełniania ważnych zadań życiowych, negatywną oceną własnego postępowania oraz niepokojem (R).

3.2. Spostrzeganie sytuacji trudnych

W tabeli 107. i na wykresach 91-93. ukazano wyniki analizy dotyczącej wpływu poczucia minionych, aktualnych i przewidywanych sytuacji trudnych na skuteczność kary pozbawienia wolności u sprawców przestępstw agresywnych i nieagresywnych. W tabelach 108-110. przedstawiono wpływ rodzaju doświadczanych problemów w trzech perspektywach czasowych na możliwości przystosowawcze grup wyodrębnionych ze względu na kryteria trzeciej kontrolowanej zmiennej.

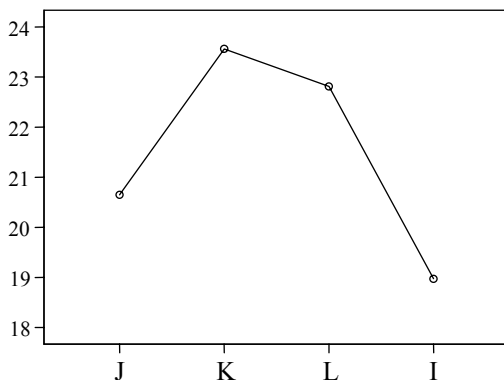
Tabela 107. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L		Grupa I		Grupa J		Grupa K		Grupa L		I-J	I-K	I-L
			źródło zmienności zm. zależnej		N=36		N=37		N=41		N=37				
Spostrzeganie sytuacji trudnych	F	p<	F	p<	M	s	M	s	M	s	M	s	p<	p<	p<
Przeszłość	2108,62	,000	4,99	,003	18,97	5,36	20,65	6,62	23,56	4,38	22,81	6,46	-	,001	,005
Teraźniejszość	1572,16	,000	11,49	,000	15,92	4,90	15,95	5,46	22,20	6,52	20,14	5,85	-	,000	,002
Przyszłość	1781,56	,000	7,60	,000	15,36	5,30	14,78	4,11	19,07	4,76	18,65	5,48	-	,001	,005

3.2.1. Miniona perspektywa czasowa

Spostrzeganie przeszłych sytuacji trudnych

Analizowany wymiar osobowości w istotnie mniejszym natężeniu występuje w grupach I, J w odniesieniu do zbiorowości K, L. Przedstawiona prawidłowość uzasadnia wniosek, że spostrzeganie minionych trudności warunkuje skuteczność kar izolacyjnych niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa.

Wykres 91. Sposrzedzenie przeszlych sytuacji trudnych w grupach I, J, K, L

Zarówno u sprawców czynów agresywnych, jak i nieagresywnych, charakteryzujących się dużymi możliwościami adaptacyjnymi, występuje niskie poczucie doświadczanych trudności w przeszłej perspektywie czasowej.

Rodzaj minionych sytuacji trudnych

Porównanie grup I, J, K i L pod względem kategorii przeszłych problemów ukazuje tabela 108.

Tabela 108. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów sytuacji trudnych w przeszłości w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj minionych sytuacji trudnych	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Deprywacje potrzeb	637,82	,000	4,23	,007	2,14	1,25	2,59	1,48	3,10	1,18	3,03	1,36	–	,002	,005
Obciążenia	987,76	,000	4,87	,003	2,58	1,18	2,73	1,30	3,39	1,11	3,38	1,11	–	,003	,005
Cierpienie	1023,09	,000	4,31	,006	2,50	1,08	2,86	1,29	3,39	1,09	3,16	1,09	–	,001	,014
Konflikty	1209,10	,000	1,69	,173	2,89	1,01	3,08	1,28	3,44	,98	3,24	1,19	–*	,033*	–*
Zagrożenia	1289,08	,000	2,85	,039	2,83	,97	2,97	1,21	3,46	1,03	3,32	1,08	–	,011	–
Frustracje	1663,48	,000	1,66	,181	3,03	,81	3,30	1,10	3,34	,99	3,54	1,04	–*	–*	,029*
Sytuacje nowe	1464,47	,000	1,35	,261	3,00	,93	3,11	,99	3,44	,98	3,14	1,16	–*	–*	–*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Między częstotliwością doświadczania określonych rodzajów sytuacji trudnych a potencjałem poprawczym osób karanych występują dwa rodzaje zależności. Pierwsza z nich dotyczy wpływu minionych problemów wynikających z deprywacji potrzeb, obciążeń i doświadczanego cierpienia na możliwości przystosowawcze skazanych, niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa. U osób z wysokim prawdopodobieństwem poprawy występuje istotnie mniejsza częstotliwość wystę-

powania wymienionych zmiennych (grupy I, J), w stosunku do przestępców posiadających małe możliwości przystosowawcze (K, L).

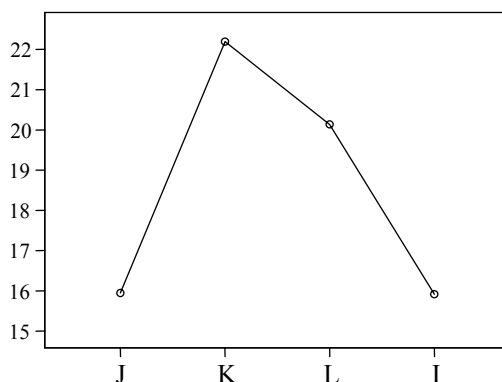
Druga zależność jest związana z determinowaniem niskiego potencjału poprawy moralnej, ale jedynie u sprawców czynów agresywnych. Niskie prawdopodobieństwo poprawy u tych osób zależy od dużej częstotliwości występowania zagrożeń w przeszłej perspektywie czasowej – grupa K w stosunku do zbiorowości I, J i L osiągnęła istotnie wyższe wyniki w zakresie tego czynnika.

Częstotliwość spostrzegania trzech rodzajów sytuacji trudnych w minionej perspektywie czasowej – konfliktów, frustracji i nowości napływających bodźców – nie determinuje skuteczności kar izolacyjnych, która jest rozpatrywana w aspekcie rodzaju popełnionego przestępstwa. Wynika to z podobieństwa wyników porównywanych grup w tych zmiennych.

3.2.2. Aktualna perspektywa czasowa

Spostrzeganie terażniejszych sytuacji trudnych

Grupy I, J w stosunku do zbiorowości K, L odznaczają się istotnie niższym poziomem analizowanej zmiennej, co stanowi podstawę do stwierdzenia, że poczucie nasilenia problemów w terażniejszej perspektywie czasowej determinuje potencjał poprawczy zarówno u sprawców czynów agresywnych, jak i u osób karanych za przestępstwa nieagresywne.

Wykres 92. Spostrzeganie terażniejszych sytuacji trudnych w grupach I, J, K, L

U jednostek odznaczających się dużym potencjałem adaptacyjnym – niezależnie od rodzaju popełnionego czynu – występuje niskie poczucie różnego rodzaju trudności w terażniejszej perspektywie czasowej.

Rodzaj aktualnych sytuacji trudnych

Porównanie kategorii terażniejszych problemów w wyodrębnionych grupach ilustruje tabela 109.

Tabela 109. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów aktualnych sytuacji trudnych w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj aktualnych sytuacji trudnych	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p<	F	p<	M	s	M	s	M	s	M	s	p<	p<	P<
Deprywacje potrzeb	626,51	,000	5,66	,001	2,25	1,20	2,14	1,21	3,12	1,29	2,95	1,41	-	,003	,022
Obciążenia	671,51	,000	3,14	,027	2,06	1,14	2,30	1,18	2,83	1,20	2,43	1,07	-	,003	-
Cierpienie	711,96	,000	5,98	,001	2,03	,81	2,00	1,05	2,88	1,23	2,57	1,19	-	,001	,036
Konflikty	962,43	,000	3,98	,009	2,28	,91	2,54	1,14	3,07	1,06	2,59	1,01	-	,001	-
Zagrożenia	763,03	,000	5,24	,002	2,08	,87	2,22	1,00	2,80	1,21	2,92	1,30	-	,005	,002
Frustracje	1055,04	,000	4,23	,007	2,78	,96	2,57	1,17	3,27	1,18	3,35	1,18	-	-	,032
Sytuacje nowe	962,16	,000	9,74	,000	2,44	,77	2,19	1,02	3,22	1,23	3,32	1,29	-	,003	,001

Przeprowadzone analizy wskazują na trzy rodzaje zależności między częstotliwością aktualnych trudności a potencjałem poprawy moralnej. Pierwsza z nich dotyczy wpływu na wskaźniki skuteczności, niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa. Do predyktorów tego typu należy zaliczyć cztery kategorie doświadczanych problemów w teraźniejszej perspektywie czasowej – deprywacje potrzeb, cierpienie, zagrożenia i nowość napływających bodźców. Przedstawiony wniosek wynika z faktu, że wymienione czynniki zaznaczają się z istotnie mniejszą częstotliwością u osób z wysokimi wskaźnikami skuteczności (grupy I, J) niż u jednostek z niskimi możliwościami przystosowawczymi (K, L).

Druga zależność wskazuje na determinowanie niskiego potencjału poprawczego u sprawców przestępstw agresywnych przez dwie kategorie teraźniejszych sytuacji trudnych – obciążenia i konflikty. U osób karanych za czyny agresywne (grupa K) zaznacza się istotnie większa częstotliwość tych zmiennych w stosunku do populacji I, J i L.

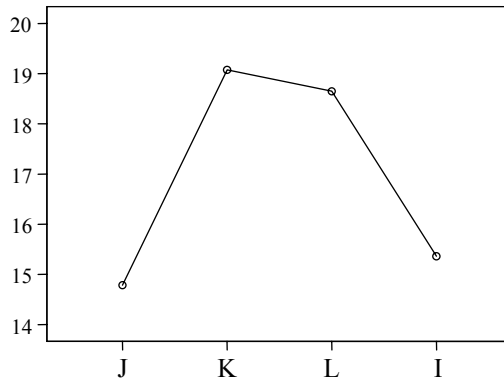
Trzecia prawidłowość jest związana z determinowaniem niskiego potencjału adaptacyjnego, ale u sprawców przestępstw nieagresywnych. Predyktorem tego rodzaju jest duża częstotliwość aktualnych frustracji. Świadczy o tym istotnie wyższe nasilenie tego czynnika w zbiorowości L w stosunku do grup I, J i K.

3.2.3. Przyszła perspektywa czasowa

Spostrzeganie przewidywanych sytuacji trudnych

Badany wymiar osobowości kształtuje się w zbiorowościach I, J na istotnie wyższym poziomie niż w populacjach K, L. Uzyskane wyniki stanowią podstawę do stwierdzenia, że nasilenie przewidywania różnego typu problemów determinuje wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności osób karanych bez względu na rodzaj popełnionego przestępstwa.

Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany niskim nasileniem przewidywania różnorodnych problemów.

Wykres 93. Spozreganie przyszłych sytuacji trudnych w grupach I, J, K, L

Rodzaj przyszłych sytuacji trudnych

Kategorie przewidywanych trudności w przyszłej perspektywie czasowej w grupach I, J, K i L zawiera tabela 110.

Tabela 110. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów przewidywanych sytuacji trudnych w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj przewidywanych sytuacji trudnych	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	S	p≤	p≤	p≤
Deprywacja potrzeb	630,81	,000	5,72	,001	2,00	,89	1,92	,98	2,85	1,22	2,41	1,32	-	,001	-
Obciążenia	877,30	,000	1,16	,325	2,28	1,08	2,32	1,08	2,56	,87	2,65	1,03	-*	-*	-*
Cierpienie	660,55	,000	2,52	,060	2,00	,93	2,00	1,03	2,56	1,10	2,27	1,15	-*	,021*	-*
Konflikty	992,54	,000	1,76	,157	2,36	,90	2,14	,85	2,61	1,00	2,46	,96	-*	-*	-*
Zagrożenia	834,16	,000	3,45	,018	2,11	,92	2,14	,82	2,63	1,16	2,68	1,11	-	,026	,019
Frustracje	1296,63	,000	8,88	,000	2,42	1,02	2,24	,80	3,02	,91	3,16	,96	-	,005	,001
Sytuacje nowe	953,59	,000	8,72	,000	2,19	,89	2,03	,99	2,83	,86	3,03	1,24	-	,006	,001

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Przedstawione wyniki uzasadniają wnioskowanie o dwóch rodzajach wpływu różnych rodzajów przewidywanych sytuacji trudnych na wskaźniki skuteczności kar izolacyjnych. Pierwsza zależność dotyczy determinowania potencjału adaptacyjnego niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa. U osób z wysokim prawdopodobieństwem poprawy zaznacza się istotnie mniejsza częstotliwość trzech kategorii przewidywanych problemów – zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych. Powyższy wniosek stanowi efekt istotnie mniejszego nasilenia wymienionych zmiennych w grupach I, J w odniesieniu do zbiorowości K, L.

Druga zależność jest związana z przewidywaniem niskiego prawdopodobieństwa poprawy u sprawców przestępstw agresywnych, które jest uwarunkowa-

ne dużą częstotliwością depriwacji potrzeb w przyszłej perspektywie czasowej. Przedstawiona prawidłowość wynika z istotnie wyższego nasilenia tego czynnika w populacji K w stosunku do grup I, J i L.

Pozostałe kategorie przewidywanych problemów – obciążeń, cierpienia i konfliktów – nie wpływają na wskaźniki skuteczności kar izolacyjnych. Świadczy o tym podobieństwo wyników porównywanych populacji w zakresie tych zmiennych.

3.3. Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych

Ocena umiejętności rozwiązywania problemów w grupach wyodrębnionych ze względu na potencjał poprawczy i rodzaj popełnionego przestępstwa została przeprowadzona na podstawie analizy:

- stylów radzenia sobie ze stresem (tabela 111., wykresy 94-96.),
- strategii unikowego stylu zaradczego – czynności zastępczych, poszukiwania towarzystwa i używania substancji psychoaktywnych (tabele 112-114., wykresy 97-99.),
- zaburzeń somatycznych i psychicznych współwystępujących z przyjmowaniem środków uzależniających (tabele 115-117., wykresy 100-101.).

3.3.1. Style radzenia sobie ze stresem

W tabeli 111. znajduje się porównanie grup I, J, K i L w aspekcie nasilenia trzech stylów zaradczych – zadaniowego, emocjonalnego i unikowego.

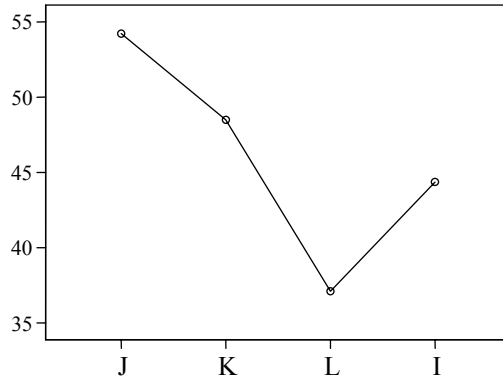
Tabela 111. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Radzenia Sobie ze Stresem CISS N. Endlera i J. Parkera w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Styl zadaniowy	1729,70	,000	10,42	,000	44,36	16,34	54,22	13,54	48,49	11,96	37,11	12,33	,002	-	,024
Styl emocjonalny	4441,07	,000	4,53	,005	46,33	8,45	43,24	9,80	50,39	8,07	46,70	7,98	-	,041	-
Styl unikowy	3789,03	,000	5,52	,001	44,33	10,50	45,03	7,63	48,98	9,24	40,78	8,08	-	,024	-

Nasilenie zadaniowego stylu zaradczego

Poziom testowanej zmiennej zaznacza się na istotnie wyższym poziomie w grupie J, a jednocześnie na istotnie niższym poziomie w zbiorowości L w stosunku do populacji I, K. Układ wyników wskazuje, że natężenie stylu zdaniowego determinuje dwa rodzaje wskaźników efektywności kar izolacyjnych:

- jego wysoki poziom wpływa na duży potencjał poprawy moralnej, ale jedynie u sprawców przestępstw agresywnych,
- jego niski poziom warunkuje mały potencjał przystosowawczy, ale jedynie u sprawców czynów o charakterze nieagresywnym.

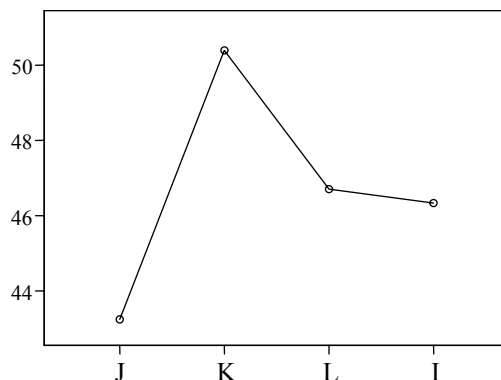
Wykres 94. Nasilenie zadaniowego stylu zaradczego w grupach I, J, K, L

Na duży potencjał poprawy moralnej u osób karanych za czyny agresywne wpływa wysokie nasilenie tendencji do tego, aby w sytuacji problemowej podejmować wysiłki zmierzające do rozwiązania zaistniałych trudności poprzez ich poznawcze przekształcanie, planowanie rozwiązań i/lub próby zmiany zaistniałej sytuacji.

Natomiast niewielkie możliwości przystosowawcze sprawców przestępstw nieagresywnych są uwarunkowane odwrotną tendencją – rzadkim podejmowaniem starań, aby zaistniały problem traktować w kategoriach zadaniowych, planować jego rozwiązanie i/lub podejmować wysiłki w kierunku jego realnego lub mentalnego przekształcenia.

Nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego

W populacji K w stosunku do zbiorowości I, J i L występuje istotnie wyższe natężenie badanego czynnika, co wskazuje na fakt, że jego wysoki poziom determinuje niski wskaźnik skuteczności kar izolacyjnych u przestępców agresywnych.

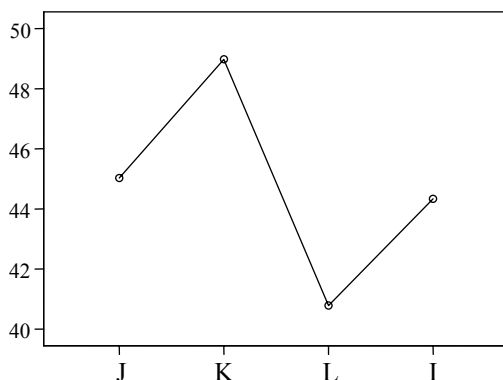

Wykres 95. Nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego w grupach I, J, K, L

Na niewielki potencjał poprawczy osób karanych za czyny agresywne wpływa względnie stała tendencja do tego, aby w sytuacjach stresowych koncentrować się na własnych przeżyciach emocjonalnych oraz stosować myślenie życzeniowe i fantazjowanie, mające na celu zmniejszenie napięcia psychicznego, wywołanego zaistniałym problemem.

Nasilenie unikowego stylu zaradczego

Badana zmienna kształtuje się na istotnie wyższym poziomie w zbiorowości K w odniesieniu do grup I, J i L. Zaobserwowana prawidłowość stanowi podstawę do wniosku, że duże nasilenie analizowanego stylu radzenia sobie z problemami wpływa na niski wskaźnik adaptacyjności u osób karanych za czyny agresywne.

Wykres 96. Nasilenie unikowego stylu zaradczego w grupach I, J, K, L

Przestępcy agresywni z niskim prawdopodobieństwem poprawy moralnej odznaczają się względnie stałą tendencją do tego, aby w sytuacjach trudnych unikać występujących problemów poprzez wystrzeganie się myślenia na ich temat, wzbranianie się przed zaangażowaniem emocjonalnym i niepodejmowanie działań mających na celu rozwiązanie zaistniałych trudności.

3.3.2. Strategie unikowego stylu zaradczego

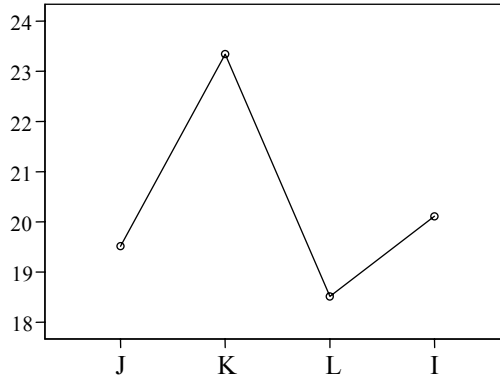
Porównanie grup I, J, K i L w zakresie dwóch strategii unikowego stylu zaradczego – czynności zastępczych i poszukiwania towarzystwa – ilustruje tabela 112.

Tabela 112. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla podskal stylu unikowego w Kwestionariuszu Radzenia Sobie ze Stressem CISS N. Endlera i J. Parkera w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Czynności zastępcze	2401,81	,000	6,64	,000	20,11	5,07	19,51	3,62	23,34	6,57	18,51	4,50	-	,006	-
Poszukiwanie towarzystwa	2531,78	,000	6,84	,000	15,56	4,90	17,38	4,05	16,15	2,99	13,46	3,11	,043	-	,020

Nasilenie czynności zastępczych

Populację K charakteryzuje w stosunku do zbiorowości I, J i L istotnie wyższy poziom tej zmiennej, co uzasadnia stwierdzenie, że jej wysokie natężenie wpływa na niski wskaźnik przystosowawczy u sprawców czynów agresywnych.

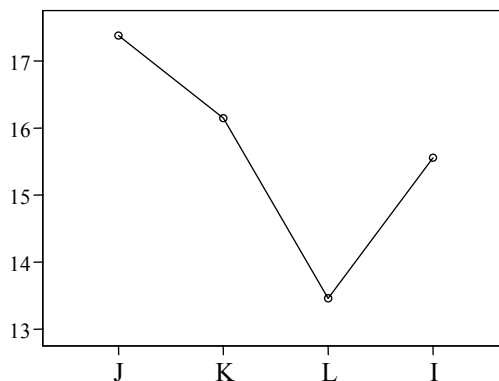
Wykres 97. Nasilenie czynności zastępczych w grupach I, J, K, L

Niskie prawdopodobieństwo poprawy u osób karanych za przestępstwa agresywne jest uwarunkowane w miarę stałą tendencją do tego, aby w sytuacjach doświadczania trudności angażować się w zachowania zastępcze – np. sen, oglądanie telewizji, objadanie się – zamiast podejmować strategie ukierunkowane na rozwiązanie problemu.

Nasilenie poszukiwania towarzystwa

Poziom badanego czynnika kształtuje się na istotnie wyższym poziomie w grupie J i na istotnie niższym poziomie w grupie L w stosunku do zbiorowości I, K. Przedstawiona zależność stanowi podstawę do dwóch wniosków:

- wysokie nasilenie analizowanej zmiennej wpływa na duży potencjał przystosowawczy, ale tylko u sprawców przestępstw agresywnych,

Wykres 98. Nasilenie poszukiwania towarzystwa w grupach I, J, K, L

- małe natężenie testowanej strategii determinuje niewielki potencjał przystosowawczy, ale jedynie u sprawców czynów o charakterze nieagresywnym.

Wysokie prawdopodobieństwo poprawy u osób karanych za czyny agresywne jest uwarunkowane dużym nasileniem strategii mającej na celu poszukiwanie kontaktów z innymi ludźmi w sytuacjach doświadczania trudności.

Natomiast na mały potencjał przystosowawczy przestępców nieagresywnych wpływa odwrotna tendencja – niska częstotliwość zachowań ukierunkowanych na relacje interpersonalne w trakcie przeżywania różnego typu trudności.

3.3.3. Używanie substancji psychoaktywnych

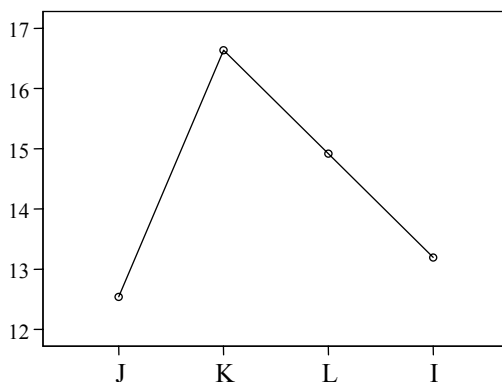
Nasilenie używania substancji psychoaktywnych

Analiza natężenia konsumpcji środków uzależniających – strategii unikowego stylu zaradczego – została ukazana w tabeli 113. i na wykresie 99., natomiast porównanie częstotliwości zażywania różnego rodzaju środków odurzających w porównywanych grupach przedstawiono w tabeli 114.

Tabela 113. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza MAP J. Marsdena w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Nasilenie używania substancji psychoaktywnych	978,19	,000	4,17	,007	13,19	4,22	12,54	4,40	16,63	8,13	14,92	4,34	-	,008	-

W populacji K w stosunku do zbiorowości I, J i L występowanie testowanej strategii kształtuje się na istotnie wyższym poziomie. Uzyskana prawidłowość sta-

Wykres 99. Nasilenie używania substancji psychoaktywnych w grupach I, J, K, L

nowi przesłankę do wniosku, że wysokie natężenie analizowanego czynnika determinuje niski potencjał poprawy moralnej u sprawców karanych za czyny o agresywnym charakterze.

Na niski wskaźnik skuteczności kar izolacyjnych u osób popełniających przestępstwa agresywne wpływa wysoki poziom stosowania strategii unikowej, polegającej na używaniu różnego rodzaju środków uzależniających.

Rodzaj używanych środków uzależniających

Porównanie częstotliwości konsumpcji określonych kategorii substancji psychoaktywnych w grupach I, J, K i L znajduje się w tabeli 114.

Tabela 114. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów używanych substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Alkohol	614,45	,000	6,06	,001	2,42	1,10	2,03	1,34	3,12	1,52	3,05	1,22	-	,020	,040
Heroina	411,48	,000	2,74	,046	1,06	,33	1,03	,16	1,44	1,12	1,19	,74	-	,020	-
Metadon	640,68	,000	2,56	,057	1,06	,33	1,00	,00	1,29	,95	1,03	,16	-*	-*	-*
Kokaina	531,44	,000	2,47	,064	1,11	,46	1,00	,00	1,37	,97	1,14	,54	-*	-*	-*
Amfetamina	326,32	,000	,83	,481	1,33	,83	1,32	,85	1,61	1,09	1,54	1,12	-*	-*	-*
Ekstazy	316,49	,000	1,06	,370	1,22	,76	1,22	,79	1,54	1,14	1,32	,88	-*	-*	-*
Konopie	272,18	,000	,79	,502	1,42	,97	1,38	,89	1,71	1,31	1,65	1,30	-*	-*	-*
Leki uspokajające	366,88	,000	5,07	,002	1,22	,59	1,24	,64	1,93	1,33	1,76	1,12	-	,002	,022
Halucynogeny	484,36	,000	,52	,666	1,11	,40	1,22	,79	1,29	,84	1,16	,50	-*	-*	-*
Inne substancje	507,73	,000	1,37	,253	1,25	,69	1,11	,39	1,34	,94	1,08	,36	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Badanie związków między częstotliwością używania poszczególnych substancji chemicznych a wskaźnikami poprawy moralnej wskazało na istnienie dwóch rodzajów zależności. Pierwsza z nich jest związana z tym, że mała częstotliwość picia alkoholu i zażywania leków uspokajających determinuje wysoki potencjał przystosowawczy, niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa. Prawdopodobnie ta wynika z faktu, że zbiorowości I, J w stosunku do grup K, L uzyskały istotnie niższe wyniki w wymienionych czynnikach.

Natomiast drugi związek polega na tym, że duża częstotliwość używania heroiny wpływa na niski wskaźnik skuteczności kar izolacyjnych u sprawców karanych za czyny agresywne. Świadczą o tym istotnie wyższe wyniki w tym czynniku w populacji K w odniesieniu do I, J i L.

Częstotliwość spożywania pozostałych środków uzależniających kształtuje się na podobnym poziomie w porównywanych grupach.

3.3.4. Trudności somatyczne i psychiczne współwystępujące z używaniem środków chemicznych

W tabeli 115. i na wykresach 100-101. zostało zaprezentowane nasilenie problemów somatycznych i psychicznych współwystępujących z konsumpcją środków uzależniających, zaś w tabelach 116-117. zilustrowano kategorie występujących trudności w grupach wyodrębnionych ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa i wskaźniki skuteczności kar izolacyjnych.

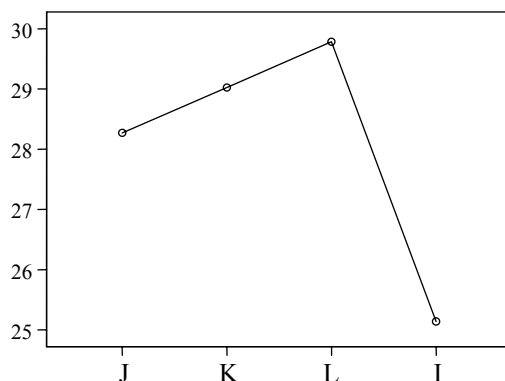
Tabela 115. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza MAP J. Marsdena w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Nasilenie trudności:	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
somatycznych	1033,45	,000	1,33	,268	25,14	10,952	28,27	11,592	29,02	10,148	29,78	10,149	-*	-*	-*
psychicznych	1203,35	,000	3,06	,030	42,06	16,96	49,70	21,48	51,00	14,64	53,84	15,98	-	,026	,004

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Nasilenie trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Między grupami I, J, K, i L nie występują statystycznie istotne różnice w zakresie tego czynnika, co sugeruje, że nie determinuje on wskaźników efektywności kary pozbawienia walności ani u sprawców przestępstw agresywnych, ani u osób karanych za czyny nieagresywne.

Wykres 100. Trudności somatyczne współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych w grupach I, J, K, L

Niezależnie od wskaźników potencjału przystosowawczego i rodzaju popełnionego przestępstwa, u osób karanych zaznacza się podobny poziom odczuwanych dolegliwości somatycznych, które stanowią następstwo zażywania środków uzależniających.

Rodzaj trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Częstotliwość występowania określonych kategorii zaburzeń somatycznych w porównywanych grupach została zaprezentowana w tabeli 116.

Tabela 116. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów trudności somatycznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Słaby apetyt	754,55	,000	4,43	,005	2,03	,878	2,19	1,101	2,80	1,145	2,65	1,160	-	,002	,015
Zmęczenie	1182,07	,000	1,43	,236	2,72	1,059	2,95	1,104	2,80	1,030	3,19	,967	-*	-*	-*
Zaburzenia snu	835,06	,000	,50	,684	2,81	1,283	2,92	1,278	3,15	1,174	2,95	1,290	-*	-*	-*
Mdłości	526,79	,000	1,51	,215	1,75	,806	2,16	1,214	2,22	1,235	2,22	1,134	-*	-*	-*
Bóle brzucha	587,57	,000	,70	,554	2,17	1,028	2,57	1,365	2,44	1,324	2,38	1,063	-*	-*	-*
Zaburzenia oddechu	98,06	,000	,27	,849	2,36	5,150	1,95	1,177	2,07	1,104	2,43	1,385	-*	-*	-*
Ból klatki piersiowej	436,03	,000	2,11	,102	1,67	,956	2,14	1,273	2,20	1,269	2,35	1,358	-*	-*	,018*
Bóle stawów/kości	617,16	,000	,55	,646	2,17	1,028	2,43	1,303	2,44	1,205	2,49	1,146	-*	-*	-*
Bóle mięśni	649,27	,000	1,29	,280	2,17	1,000	2,51	1,239	2,68	1,350	2,57	1,144	-*	-*	-*
Drętwienie/mrowienie	577,48	,000	1,37	,254	1,94	1,094	2,24	1,188	2,12	1,144	2,46	1,043	-*	-*	-*
Dreszcze/napady zimna, gorąca	497,31	,000	1,23	,302	1,94	1,194	2,43	1,425	2,29	1,167	2,43	1,214	-*	-*	-*
Drgawki/utrata przytomności	387,12	,000	1,08	,358	1,42	,937	1,78	1,134	1,80	1,100	1,68	,973	-*	-*	-*

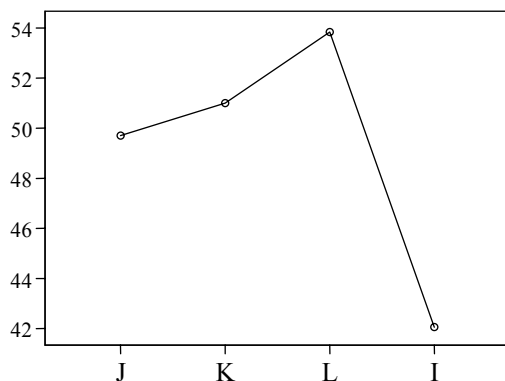
Testowanie związków między występowaniem określonych problemów somatycznych a wskaźnikami skuteczności sankcji izolacyjnych wykazało, że potencjał poprawy moralnej – zarówno u sprawców czynów agresywnych, jak i nieagresywnych – jest uwarunkowany częstotliwością doświadczania objawu polegającego na słabym apetycie. Osoby z wysokim prawdopodobieństwem poprawy rzadko odczuwają dolegliwość tego typu. Przedstawiony wniosek wynika z układu wyników, w których wymieniona zmienna na istotnie niższym poziomie występuje w grupach I, J w stosunku do populacji K, L.

Częstotliwość odczuwania pozostałych zaburzeń somatycznych współwystępujących ze spożywaniem środków psychoaktywnych nie wpływa na potencjał poprawy moralnej, rozpatrywany w kontekście trzeciej kontrolowanej zmiennej.

Nasilenie trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Istotnie niższe nasilenie badanej zmiennej zaznacza się w grupach I, J w stosunku do zbiorowości K, L. Tego rodzaju zależność stanowi przesłankę do stwierdzenia, że natężenie analizowanego czynnika determinuje wskaźniki skuteczności

sankcji izolacyjnych, zarówno u sprawców przestępstw agresywnych, jak i u osób karanych za czyny o charakterze nieagresywnym.

Wykres 101. Trudności psychiczne współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych w grupach I, J, K, L

Osoby odznaczające się dużym potencjałem przystosowawczym – niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa – doświadczają w niskim stopniu różnego typu trudności psychicznych współwystępujących z zażywaniem środków chemicznych.

Rodzaj trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych

Porównanie częstotliwości odczuwania określonych rodzajów problemów w funkcjonowaniu psychicznym w grupach I, J, K i L zostało przedstawione w tabeli 117.

Analiza związków między częstotliwością doświadczanych trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych a wskaźnikami poprawy moralnej pozwala na sformułowanie trzech wniosków.

Pierwszy z nich dotyczy determinowania potencjału przystosowawczego osób karanych, niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa. U jednostek odznaczających się dużą możliwością poprawy zaznacza się mała częstotliwość objawu polegającego na poczuciu bycia śledzonym. Świadczy o tym istotnie niższe nasilenie wymienionej zmiennej w grupach I, J w odniesieniu do K, L.

Drugi wniosek jest związany z determinowaniem wysokiego wskaźnika poprawy moralnej, ale tylko u sprawców przestępstw nieagresywnych. Predyktorem tego rodzaju jest mała częstotliwość odczuwania nerwowości – jego istotnie niższe nasilenie zaznacza się w zbiorowości I w odniesieniu do populacji J, K i L.

Trzecia zależność polega na determinowaniu niskiego potencjału przystosowawczego, ale jedynie u sprawców przestępstw nieagresywnych. Występują dwa predyktory tego typu – niechęć do jakiegokolwiek aktywności oraz odczuwanie uporczywego smutku. Ich istotnie wyższe nasilenie występuje w grupie L w odniesieniu do pozostałych.

Tabela 117. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów trudności psychicznych towarzyszących używaniu substancji psychoaktywnych w Kwestionariuszu MAP J. Marsdena w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p<	F	p<	M	s	M	s	M	s	M	s	p<	p<	p<
Napięcie psych.	738,96	,000	1,89	,134	2,33	1,242	2,97	1,301	2,76	1,200	2,57	1,042	,024*	-*	-*
Lęk	516,09	,000	1,70	,169	1,89	1,116	2,49	1,387	2,37	1,199	2,38	1,210	,040*	-*	-*
Przerażenie	507,40	,000	1,38	,251	1,92	1,105	2,19	1,391	2,41	1,161	2,41	1,189	-*	-*	-*
Nerwowość	722,73	,000	2,76	,044	2,22	1,149	2,84	1,259	2,83	1,395	3,00	1,130	,036	,034	,008
Paniczny strach	379,73	,000	2,12	,100	1,69	1,037	2,16	1,191	2,39	1,759	2,38	1,277	-*	,026*	,033*
Poczucie beznadziejności	679,05	,000	1,08	,359	2,58	1,131	2,76	1,553	2,71	1,327	3,11	1,197	-*	-*	-*
Poczucie braku własnej wartości	613,59	,000	1,51	,213	2,28	1,137	2,59	1,536	2,59	1,204	2,92	1,233	-*	-*	,035*
Brak zainteresowań	649,81	,000	1,65	,181	2,17	1,028	2,54	1,445	2,66	1,153	2,76	1,211	-*	-*	,040*
Samotność	755,35	,000	1,89	,134	2,61	1,128	3,08	1,588	3,00	1,449	3,35	1,136	-*	-*	,020*
Zaburzenia uwagi	752,78	,000	2,23	,087	2,31	1,037	2,78	1,436	2,71	1,167	3,03	1,166	-*	-*	,012*
Niechęć do aktywności	759,16	,000	2,84	,040	2,17	1,028	2,68	1,313	2,68	1,105	2,95	1,201	-	-	,005
Uporczywy smutek	577,54	,000	3,95	,010	2,39	1,202	2,51	1,387	2,49	1,143	3,35	1,703	-	-	,003
Płaczliwość	469,05	,000	1,20	,312	1,72	1,003	2,03	1,424	1,88	1,077	2,19	,845	-*	-*	-*
Poczucie bycia obserwowanym	482,89	,000	2,53	,059	1,81	,980	2,35	1,549	2,54	1,398	2,49	1,096	-*	,014*	,025*
Przekonanie, że ludzie o mnie mówią	694,63	,000	1,14	,333	2,19	1,117	2,54	1,346	2,54	1,002	2,68	1,156	-*	-*	-*
Poczucie bycia śledzonym	471,25	,000	3,57	,016	1,61	,803	1,86	1,316	2,41	1,284	2,14	1,032	-	,002	,050
Dziwne dźwięki	359,11	,000	1,35	,260	1,61	1,128	1,81	1,266	1,98	1,151	2,16	1,344	-*	-*	-*
Dziwne wizje	354,85	,000	,89	,450	1,58	1,079	1,84	1,323	2,00	1,140	1,95	1,246	-*	-*	-*
Samouszkodzenia	361,89	,000	,77	,513	1,83	1,159	1,92	1,320	2,24	1,463	1,95	1,129	-*	-*	-*
Myśli samobójcze	358,94	,000	,82	,483	1,83	1,320	2,16	1,424	2,17	1,377	2,32	1,375	-*	-*	-*
Próby samobójcze	331,27	,000	1,31	,273	1,31	,624	1,59	1,257	1,66	1,087	1,78	1,182	-*	-*	-*

Częstotliwość odczuwania innego rodzaju trudności w funkcjonowaniu psychicznym nie wpływa na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności ani u sprawców przestępstw agresywnych, ani u osób karanych za czyny nieagresywne.

3.4. Poczucie własnej skuteczności

Do pomiaru poczucia własnej skuteczności w grupach wyodrębnionych ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa i potencjał adaptacyjny zostały wykorzystane wyniki w zakresie:

- nasilenia przeszłych, aktualnych i przewidywanych sukcesów (tabela 118., wykresy 102-104.),

- częstotliwości występowania czterech kategorii osiągnięć w minionej, teraźniejszej i przyszłej perspektywie czasowej (tabele 119-121.).

Tabela 118. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

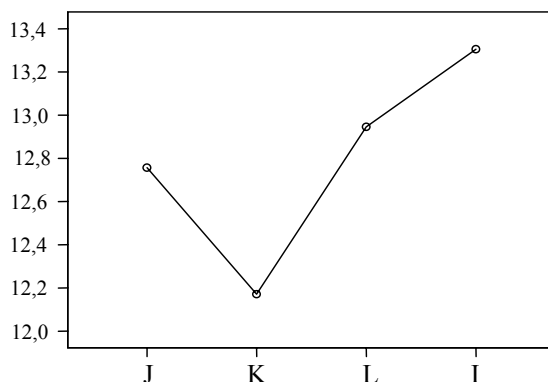
Zmienna zależna Nasilenie sukcesów	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Przeszłość	2009,16	,000	,71	,547	13,31	3,756	12,76	3,328	12,17	3,255	12,95	3,681	-*	-*	-*
Teraźniejszość	1307,83	,000	1,52	,212	12,06	3,312	12,46	4,507	10,90	3,793	10,95	4,027	-*	-*	-*
Przyszłość	2120,28	,000	2,05	,109	13,39	3,358	13,92	4,065	12,02	3,094	13,08	3,419	-*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

3.4.1. Miniona perspektywa czasowa

Nasilenie przeszłych sukcesów

W zbiorowościach I, J, K, L nie zaznaczają się statystycznie istotne różnice w nasileniu testowanego czynnika, co stanowi przesłankę do stwierdzenia, że nie wpływa on na wskaźniki poprawy moralnej, rozpatrywanej w kontekście kryteriów trzeciej kontrolowanej zmiennej.

Wykres 102. Spostrzeżenie minionych sukcesów w grupach I, J, K, L

Zarówno sprawcy przestępstw agresywnych, jak i osoby karane za czyny nie-agresywne – niezależnie od potencjału adaptacyjnego – spostrzegają na podobnym poziomie poczucie własnej skuteczności w przeszłej perspektywie czasowej.

Rodzaj minionych osiągnięć

Tabela 119. zawiera wyniki porównywanych grup odnoszące się do czterech kategorii przeszłych sukcesów.

Tabela 119. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów minionych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj minionych sukcesów	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	1331,37	,000	,53	,661	3,42	1,131	3,15	1,014	3,32	1,248	3,24	1,300	-*	-*	-*
Rodzinne	1156,08	,000	1,70	,170	3,33	1,042	2,80	1,167	3,00	1,106	3,05	1,433	-*	,040*	-*
Zawodowe	854,30	,000	1,57	,198	3,08	1,131	2,68	1,274	3,27	1,283	2,86	1,398	-*	-*	-*
Towarzyskie	1390,32	,000	,18	,909	3,47	1,055	3,54	1,120	3,35	1,160	3,30	1,288	-*	-*	-*

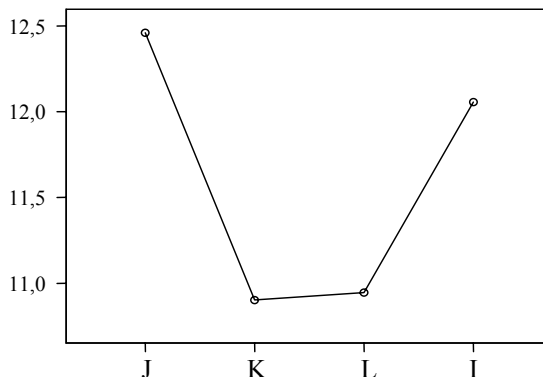
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Między grupami I, J, K i L nie zaznaczają się różnice w częstotliwości minionych osiągnięć w sferze osobistej, rodzinnej, zawodowej i towarzyskiej. W związku z tym można stwierdzić, że poczucie osobistej skuteczności w żadnym z wymienionych wymiarów przeszłego funkcjonowania nie determinuje wskaźników poprawy moralnej u sprawców czynów agresywnych i jednostek karanych za przestępstwa nieagresywne.

3.4.2. Aktualna perspektywa czasowa

Nasilenie terażniejszych sukcesów

Analizowana zmienna kształtuje się na podobnym poziomie w grupach wyodrębnionych ze względu na rodzaj przestępstwa i możliwości przystosowawcze. Zaistniała prawidłowość stanowi podstawę do stwierdzenia, że poczucie własnej skuteczności w aktualnej perspektywie czasowej nie wpływa na wskaźniki poprawy moralnej ani u osób karanych za czyny agresywne, ani u przestępców odbywających sankcje izolacyjne za akty o charakterze nieagresywnym.

Wykres 103. Sposrzeganie aktualnych sukcesów w grupach I, J, K, L

Niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa i możliwości poprawczych, osoby karane charakteryzuje podobieństwo w zakresie poczucia osobistej skutecz-

ności w terażniejszej perspektywie czasowej, mierzonej nasileniem realizowanych dążeń.

Rodzaj aktualnych osiągnięć

Porównanie grup I, J, K i L w zakresie czterech kategorii bieżących sukcesów zostało zaprezentowane w tabeli 120.

Tabela 120. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów aktualnych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj aktualnych sukcesów	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	947,716	,000	1,537	,208	3,19	1,009	3,24	1,300	2,76	1,200	2,86	1,273	—*	—*	—*
Rodzinne	760,502	,000	,958	,414	3,03	1,158	3,05	1,433	2,63	1,240	2,78	1,272	—*	—*	—*
Zawodowe	766,832	,000	,303	,823	2,81	,951	2,86	1,398	2,63	1,240	2,68	1,226	—*	—*	—*
Towarzyskie	880,377	,000	1,980	,120	3,03	1,082	3,30	1,288	2,88	1,327	2,62	1,163	—*	—*	—*

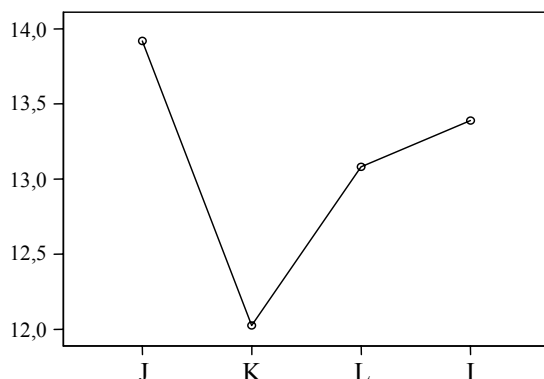
* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Zarówno przestępcy odznaczający się dużym potencjałem poprawy moralnej, jak i osoby z niskimi możliwościami przystosowawczymi z podobną częstotliwością doświadczają sukcesów w wymiarze osobistym, rodzinnym, zawodowym i towarzyskim. W związku z tym poczucie własnej skuteczności w wymienionych sferach aktualnego funkcjonowania nie wpływa na wskaźniki przystosowawcze ani u sprawców czynów agresywnych, ani u osób popełniających przestępstwa nieagresywne.

3.4.3. Przyszła perspektywa czasowa

Nasilenie przewidywanych sukcesów

Badany wymiar osobowości na podobnym poziomie kształtuje się w porównywanych grupach.

Wykres 104. Spostrzeganie przyszłych sukcesów w grupach I, J, K, L

Układ przedstawionych wyników uzasadnia wniosek, że przewidywane poczucie sprawczości nie wpływa na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności, rozpatrywane w aspekcie rodzaju popełnionego przestępstwa.

Rodzaj przewidywanych osiągnięć

Wyniki grup I, J, K i L odnoszące się do czterech kategorii przewidywanych sukcesów zawiera tabela 121.

Tabela 121. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla itemów dotyczących rodzajów przyszłych sukcesów w Kwestionariuszu Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna Rodzaj przewidywanych sukcesów	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Osobiste	1631,51	,000	1,21	,307	3,50	,88	3,51	1,02	3,17	1,10	3,22	1,06	-*	-*	-*
Rodzinne	1146,49	,000	1,64	,181	3,50	1,16	3,43	1,19	2,95	1,22	3,30	1,20	-*	,046*	-*
Zawodowe	1303,29	,000	1,34	,263	3,33	1,01	3,35	1,25	2,93	1,13	3,30	,97	-*	-*	-*
Towarzyskie	1492,39	,000	2,23	,087	3,06	,98	3,62	1,09	2,98	,96	3,27	1,07	,020*	-*	-*

* Brak różnic wynikający z wartości F dla zmiennej zależnej w grupach I, J, K, L

Podobieństwo wyników w porównywanych populacjach w zakresie częstotliwości przyszłych sukcesów osobistych, rodzinnych, zawodowych i towarzyskich – stanowi przesłankę do sformułowania wniosku, że poczucie własnej skuteczności w wymienionych wymiarach przyszłych dążeń nie determinuje wskaźników efektywności kary pozbawienia wolności, rozpatrywanej w kontekście rodzaju popełnionego przestępstwa.

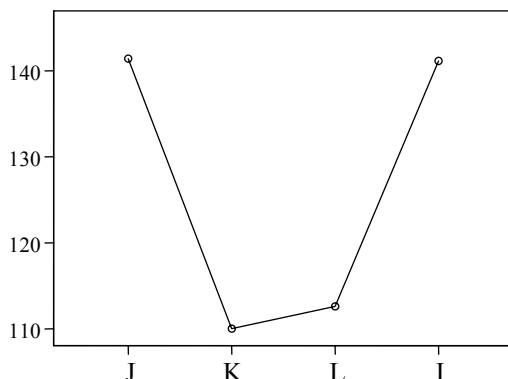
3.5. Poczucie koherencji

Zależności między poczuciem koherencji a potencjałem poprawy moralnej u sprawców przestępstw agresywnych i nieagresywnych zostały ukazane w tabelach 122-123. i na wykresie 105.

Tabela 122. Wyniki analizy wariancji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla wyniku ogólnego w Kwestionariuszu Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupy I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Poczucie koherencji	4734,56	,000	22,40	,000	141,14	23,31	141,42	25,81	110,02	14,66	112,62	25,27	-	,000	,000

Istotnie wyższe wyniki w badanym czynniku osiągnęły populacji I, J w odniesieniu do zbiorowości K, L. Przedstawiona zależność świadczy o tym, że testowany wymiar osobowości determinuje wskaźniki przystosowania osób karanych, niezależnie od rodzaju popełnionego czynu.

Wykres 105. Poczucie koherencji w grupach I, J, K, L

Na duży potencjał poprawy moralnej – zarówno u sprawców czynów agresywnych, jak i osób karanych za przestępstwa nieagresywne – wpływa wysokie poczucie koherencji.

Nasilenie komponentów koherencji

Tabela 123. zawiera porównanie wyników odnoszących się do elementów konstituujących testowaną sferę osobowości w grupach I, J, K i L.

Tabela 123. Wyniki analizy wariacji (ogólnego modelu liniowego GLM) dla skal Kwestionariusza Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonovsky'ego w grupach I, J, K, L (wyodrębnionych ze względu na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa)

Zmienna zależna	Stała		Grupa I, J, K, L źródło zmienności zm. zależnej		Grupa I (N=36)		Grupa J (N=37)		Grupa K (N=41)		Grupa L (N=37)		I-J	I-K	I-L
	F	p≤	F	p≤	M	s	M	s	M	s	M	s	p≤	p≤	p≤
Zrozumiałość	2301,81	,000	11,61	,000	46,17	11,03	47,57	12,00	36,59	9,50	36,73	10,17	-	,000	,000
Zaradność	4293,36	,000	21,16	,000	50,36	7,99	49,51	9,11	38,32	6,65	40,16	9,51	-	,000	,000
Sensowność	3225,51	,000	16,68	,000	44,64	7,99	45,54	8,35	34,63	7,20	35,73	10,84	-	,000	,000

Do predyktorów skuteczności kar izolacyjnych – niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa – należy zaliczyć wszystkie elementy składające się na koherencję, czyli poczucie zrozumiałości, zaradności i sensowności. Świadczy o tym układ wyników, w którym wymienione zmienne zaznaczają się na istotnie wyższym poziomie w grupach I, J w odniesieniu do populacji K, L. Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany spostrzeganiem napływających bodźców jako uporządkowanych, przewidywalnych i wytłumaczalnych (wysokie poczucie

rozumiałości), świadomością dużej dostępności zasobów pozwalających rozwiązać występujące problemy (wysokie poczucie zaradności) oraz angażowaniem się w aktywności służące sprostaniu wymaganiom stawianym przez zewnętrzne okoliczności i standardy wewnętrzne (wysokie poczucie sensowności).

Wnioski dotyczące wpływu wymiarów osobowości kierujących motywacją celową na potencjał poprawczy sprawców przestępstw nieagresywnych i osób karanych za czyny agresywne.

- 1) Do zmiennych osobowościowych, które determinują wskaźniki potencjału przystosowawczego – niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa – należą:
 - kryzys wartościowania i jego cztery wymiary – trudności w hierarchizowaniu wartości, poczucie ich zagubienia, dezintegracja wartościowania, poczucie niezrealizowania wewnętrznych standardów (małe nasilenie zmiennych – wysoki wskaźnik poprawy; ich duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - spostrzeganie: a) przeszłych sytuacji trudnych – głównie deprivacji potrzeb, obciążeń i cierpienia; b) aktualnych problemów – przede wszystkim deprivacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń i nowości napływających bodźców; c) przyszłych trudności – w głównej mierze zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych (małe nasilenie czynnika – wysoki wskaźnik poprawy; jego duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - używanie alkoholu i leków uspokajających (mała częstotliwość – wysoki wskaźnik poprawy; duża częstotliwość – niski wskaźnik poprawy),
 - trudności psychiczne współwystępujące z używaniem substancji psychoaktywnych – przede wszystkim poczucie bycia śledzonym (małe nasilenie czynnika – wysoki wskaźnik poprawy; jego duże nasilenie – niski wskaźnik poprawy),
 - słaby apetyt – dolegliwość somatyczna towarzysząca konsumpcji środków chemicznych (mała częstotliwość – wysoki wskaźnik poprawy; duża częstotliwość – niski wskaźnik poprawy),
 - poczucie koherencji i elementy konstytuujące ten wymiar osobowości – zrozumiałość, zaradność i sensowność (duże nasilenie zmiennej – wysoki wskaźnik poprawy; jej małe nasilenie – niski wskaźnik poprawy).
- 2) Predyktorami dużych możliwości przystosowawczych u sprawców przestępstw nieagresywnych są:
 - średnie i duże nasilenie zadaniowego stylu zaradczego ($J > K = I > L$),
 - średni i wysoki poziom poszukiwania towarzystwa – unikowej strategii zaradczej ($J > K = I > L$),
 - mała częstotliwość odczuwania nerwowości – objawu współwystępującego z używaniem substancji psychoaktywnych.
- 3) Na wysoki potencjał poprawy moralnej u sprawców przestępstw agresywnych wpływa:
 - duże nasilenie zadaniowego stylu zaradczego,

- wysoki poziom unikowej strategii zaradczej – poszukiwanie towarzystwa.
- 4) Wskaźnik niskich możliwości przystosowawczych u sprawców przestępstw nieagresywnych jest uwarunkowany:
 - dużą częstotliwością frustracji w aktualnej perspektywie czasowej,
 - dużym nasileniem dwóch rodzajów trudności psychicznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych: a) niechęcią do podejmowania jakiegokolwiek aktywności, b) odczuwaniem uporczywego smutku.
- 5) Niski potencjał poprawy moralnej u sprawców przestępstw agresywnych jest determinowany przez:
 - dużą częstotliwość: a) doświadczanych zagrożeń w przeszłej perspektywie czasowej, b) aktualnych obciążeń i konfliktów, c) przewidywanej w przyszłości deprywacji potrzeb,
 - wysokie nasilenie emocjonalnego stylu zaradczego,
 - znaczne natężenie unikowych strategii zaradczych: a) czynności zastępczych, b) używanie substancji psychoaktywnych – głównie heroiny.

4. PODMIOTOWE PREDYKTORY POTENCJAŁU POPRAWCZEGO U SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW NIEAGRESYWNICH I OSÓB KARANYCH ZA CZYNY O CHARAKTERZE AGRESYWNYM

Wyniki badań dotyczących wpływu zmiennych osobowościowych na potencjał poprawy moralnej u sprawców przestępstw agresywnych i nieagresywnych stanowią podstawę do wyodrębnienia pięciu kategorii predyktorów skuteczności kary pozbawienia wolności, rozpatrywanej w kontekście trzeciej kontrolowanej zmiennej. Ich rodzaje zostały zaprezentowane na schematach 13-17. Natomiast zmienne osobowościowe, które nie wpływają na możliwości przystosowawcze w grupach wyselekcjonowanych z uwagi na rodzaj czynu karalnego i wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych, ukazano na schemacie 18.

Podmiotowe predyktory możliwości poprawczych niezależne od rodzaju przestępstwa

Na schemacie 13. wymieniono najsilniejsze determinanty potencjału poprawczego. Ich wpływ polega na kształtowaniu poprawy moralnej przestępców bez względu na kryteria trzeciej kontrolowanej zmiennej – rodzaju popełnionego czynu. Osoby karane z dużymi możliwościami adaptacyjnymi – zarówno sprawcy przestępstw agresywnych, jak i nieagresywnych – charakteryzują się podobieństwem wyników w czynnikach determinujących potencjał poprawczy ($I=J$), a jednocześnie różnią się istotnie w tych wymiarach osobowości w stosunku do przestępców agresywnych i nieagresywnych, którzy posiadają małe zdolności przystosowawcze ($I=J>K,L$ lub $I=J<K,L$).

Schemat 13.

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY
WYSOKIEGO I NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
NIEZALEŻNE OD RODZAJU POPEŁNIONEGO PRZESTĘPSTWA**

**OSOBOWOŚCIOWE
CECHY WRODZONE**

I= $J > K, L$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):

- **Ekstrawersja**
- **Ugodowość**
- **Sumienność**

**ZMIENNE
OSOBOWOŚCIOWE
ZWIĄZANE
ZE WZMOCNIENIAMI
SPOŁECZNYMI**

Poczucie wsparcia społecznego

I= $J > K, L$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):

- Wsparcie w minionych sytuacjach trudnych – głównie pomoc księdza

Poczucie spostrzegania społecznego

I= $J < K, L$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):

- typu
- „Zimny-nieczuły”
 - „Powściągliwy-introwertywny”

I= $J > K, L$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):

- typu
- „Ciepły-zgodny”
 - „Towarzyski-ekstrawertywny”

**ZMIENNE
OSOBOWOŚCIOWE
ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ
INTENCJONALNĄ**

I= $J < K, L$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):

• **Kryzys wartościowania i cztery jego wymiary:**

- Trudności w hierarchizowaniu wartości
- Poczucie ich zagubienia
- Dezintegracja wartościowania
- Poczucie niezrealizowania standardów wewnętrznych

Spostrzeganie sytuacji trudnych

I= $J < K, L$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):

- Występowanie minionych trudności – głównie deprivacji potrzeb, obciążeń i cierpienia
- Doświadczenie aktualnych problemów – przede wszystkim deprivacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń i sytuacji nowych
- Przewidywanie przyszłych trudności – w głównej mierze zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych

Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych

I= $J < K, L$ (małe nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):

- Używanie alkoholu i leków uspokajających
- Trudności psychiczne współwystępujące z używaniem środków odurzających, w tym częstotliwość objawu „poczucie bycia śledzonym”
- Słaby apetyt – objaw dolegliwości somatycznych towarzyszących konsumpcji środków uzależniających

I= $J > K, L$ (duże nasilenie warunkuje wysoki potencjał poprawczy):

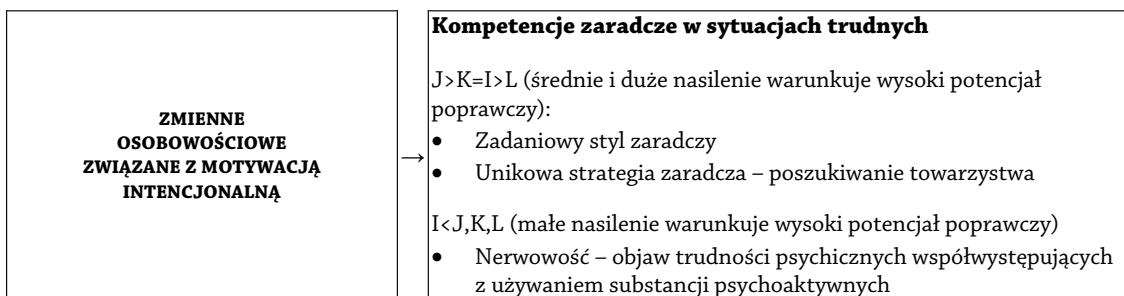
• **Poczucie koherencji i jego trzy wymiary:**

- Poczucie zrozumiałości
- Zaradności
- Sensowności

Podmiotowe predyktory dużych możliwości poprawczych u sprawców przestępstw nieagresywnych

Determinanty wysokiej skuteczności sankcji izolacyjnych, ale tylko u przestępców popełniających czyny nieagresywne, zostały ukazane na schemacie 14. Do ustalenia tego rodzaju predyktorów posłużyły dwie prawidłowości. Pierwsza z nich polegała na wykorzystaniu różnic w zmiennych osobowościowych między sprawcami nieagresywnymi (zbiorowość I) a pozostałymi grupami, które zostały wyodrębnione ze względu na wskaźniki poprawy moralnej i rodzaj popełnionego przestępstwa ($I > J, K, L$ lub $I < J, K, L$). Natomiast druga prawidłowość była związana z różnicami w nasileniu zmiennych osobowościowych w dwóch grupach – sprawców czynów nieagresywnych z dużym i małym potencjałem adaptacyjnym ($I > L$ lub $I < L$).

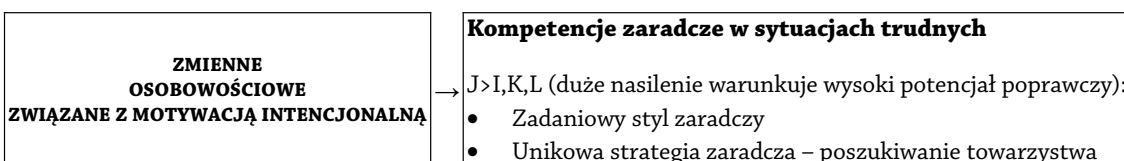
Schemat 14.
OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY WYSOKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH U SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW NIEAGRESYWNICH

Podmiotowe predyktory dużych możliwości poprawczych u sprawców przestępstw agresywnych

Na schemacie 15. wymieniono wymiary osobowości, które wpływają na znaczny potencjał przystosowawczy u sprawców popełniających czyny agresywne. Wniosek o determinowaniu wysokiego wskaźnika skuteczności kary pozbawienia wolności w tej grupie odbywało się na podstawie różnic w zmiennych osobowościowych między sprawcami przestępstw agresywnych z wysokim prawdopodobień-

Schemat 15.
OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY WYSOKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH U SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW AGRESYWNICH

stwem poprawy a pozostałymi grupami, które zostały wyodrębnione z uwagi na rodzaj popełnionego czynu i wskaźniki możliwości adaptacyjnych ($J > I, K, L$).

Podmiotowe predyktory małych możliwości poprawczych u sprawców przestępstw nieagresywnych

Osobowościowe determinanty małego potencjału poprawy moralnej u przestępców karanych za czyny nieagresywne zostały ukazane na schemacie 16. Ich specyfika polega na tym, że w pozostałych grupach, wyodrębnionych ze względu na rodzaj popełnionego przestępstwa i wskaźniki przystosowania, kształtują się one w podobnym natężeniu ($I=J=K$). Natomiast u osób popełniających czyny nieagresywne, które jednocześnie cechują się niskim prawdopodobieństwem poprawy, określone zmienne osobowościowe kształtują się na istotnie wyższym poziomie w stosunku do pozostałych grup ($L > I=J=K$).

Schemat 16.

OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH U SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW NIEAGRESYWNYCH

OSOBOWOŚCIOWE CECHY WRODZONE

$L > I=J=K$ (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):

- **Neurotyczność**

ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ

Spostrzeganie sytuacji trudnych

$L > I=J=K$ (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):

- Doświadczanie aktualnych frustracji

Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych

$L > I=J=K$ (duże nasilenie warunkuje niski potencjał poprawczy):

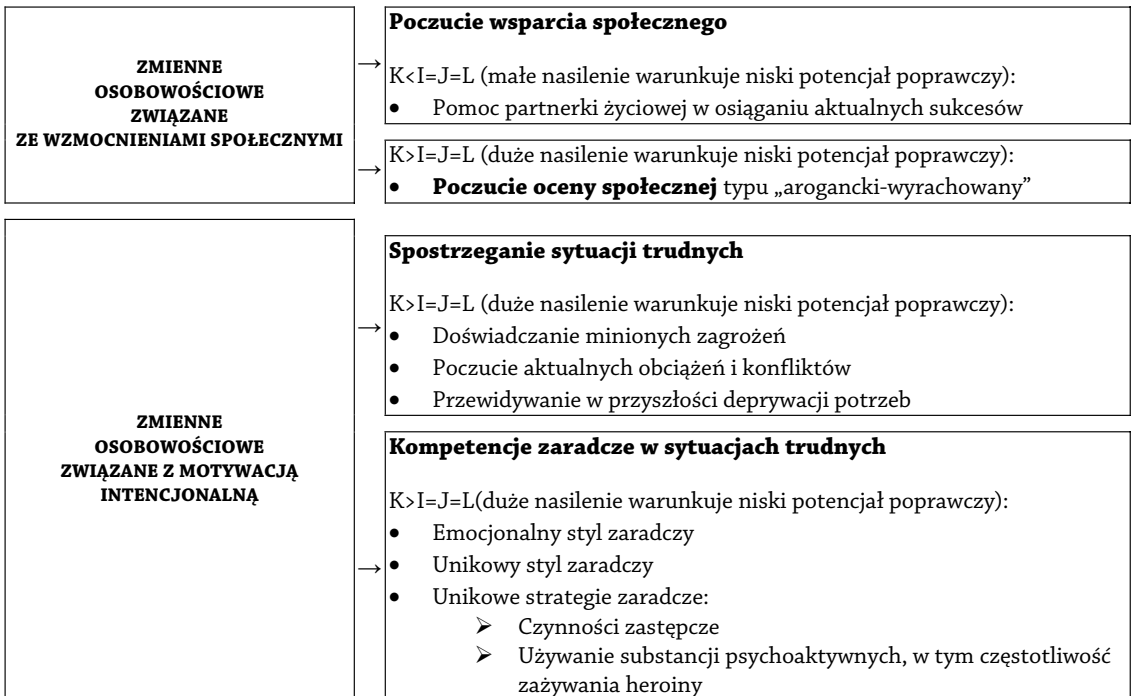
- Niechęć do podejmowania jakiegokolwiek aktywności i odczuwanie uporczywego smutku – objawy trudności psychicznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych

Podmiotowe predyktory małych możliwości poprawczych u sprawców przestępstw agresywnych

Na schemacie 17. znajdują się predyktory niskiego wskaźnika skuteczności kary pozbawienia wolności u przestępców popełniających czyny agresywne. Ich wyodrębnienie bazowało na dwóch przesłankach. Pierwszą z nich było podobieństwo wyników w określonych wymiarach osobowości w trzech grupach – u sprawców przestępstw agresywnych z dużym potencjałem przystosowawczym oraz u przestępców nieagresywnych z wysokim i niskim wskaźnikiem poprawy moralnej ($I=J=L$). Druga przesłanka była związana z różnicami w zakresie tych czynników osobowości między przestępcami agresywnymi z małymi możliwościami przystosowawczymi (zbiorowość K) a pozostałymi grupami, wyodrębnionymi ze względu na wskaźniki potencjału poprawczego i rodzaj popełnionego czynu karalnego ($K>I=J=L$ lub $K<I=J=L$).

Schemat 17.

**OSOBOWOŚCIOWE PREDYKTORY
NISKIEGO WSKAŹNIKA SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH
U SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW AGRESYWNYCH**

Czynniki podmiotowe niedeterminujące możliwości poprawczych

Przeprowadzone analizy wskazały również na istnienie zmiennych osobowościowych, które nie warunkują wskaźników skuteczności kary pozbawienia wolności ani u osób popełniających czyny agresywne, ani u sprawców przestępstw nieagresywnych. Świadczy o tym podobieństwo wyników w określonych wymiarach osobowości w porównywanych grupach ($I=J=K=L$). Tego rodzaju zmienne osobowościowe ilustruje schemat 18.

Schemat 18.

CZYNNIKI OSOBOWOŚCI NIEWPŁYWAJĄCE NA WSKAŹNIKI SKUTECZNOŚCI SANKCJI IZOLACYJNYCH U SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW NIEAGRESYWNYCH I AGRESYWNYCH

OSOBOWOŚCIOWE CECHY WRODZONE	→ $I=J=K=L$ (podobne nasilenie): • Otwartość na doświadczenie
ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE ZE WZMOCNIENIAMI SPOŁECZNYMI	→ Poczucie wsparcia społecznego $I=J=K=L$ (podobne nasilenie): • Wsparcia w aktualnych i przyszłych sytuacjach trudnych • Pomocy w minionym, aktualnym i przyszłym osiągnięciu sukcesów • Wsparcia w sytuacjach trudnych i w osiągnięciu sukcesów od matki, ojca, rodzeństwa, krewnych, kolegów, nauczycieli, innych osób, szkoły, parafii, gminy, innych instytucji
	→ $I=J=K=L$ (podobne nasilenie): • Spostrzegania oceny społecznej typu ➢ „Pewny siebie-dominujący” ➢ „Niezdeterminowany-uległy” ➢ „Niezarozumiały-szczery”
ZMIENNE OSOBOWOŚCIOWE ZWIĄZANE Z MOTYWACJĄ INTENCJONALNĄ	→ Kompetencje zaradcze w sytuacjach trudnych $I=J=K=L$ (podobne nasilenie): • Konsumpcji metadonu, kokainy, amfetaminy, ekstazy, konopi, halucynogenów, innych substancji psychoaktywnych • Trudności somatycznych związanych z używaniem środków chemicznych
	→ Poczucie własnej skuteczności $I=J=K=L$ (podobne nasilenie): • Poczucia osobistej skuteczności w trzech perspektywach czasowych – minionej, aktualnej, przyszłej • Osiągania sukcesów w sferze osobistej, rodzinnej, zawodowej i towarzyskiej w każdej perspektywie czasowej (przeszłej, aktualnej i przyszłej)

ROZDZIAŁ IX

ZNACZENIE OSOBOWOŚCIOWYCH DETERMINANTÓW SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH W POLITYCE KRYMINALNEJ

Zawartość rozdziału składa się z trzech części. W pierwszej z nich zostały zweryfikowane postawione hipotezy badawcze i wyodrębnione osobowościowe predyktory potencjału poprawczego przestępców – zmienne warunkujące duże prawdopodobieństwo skuteczności kary pozbawienia wolności niezależnie od miejsca pobytu, powrotności do przestępstwa i rodzaju popełnionego czynu karalnego. W części drugiej ukazano znaczenie podmiotowych determinantów poprawy moralnej w procesie autoregulacji zachowań. Natomiast ostatnia część została poświęcona użyteczności uzyskanych wyników badań – możliwościom kształtowania podmiotowych determinantów potencjału poprawczego oraz ich znaczenia w polityce kryminalnej.

1. WERYFIKACJA HIPOTEZ BADAWCZYCH

Analiza wpływu czynników osobowościowych na potencjał poprawy moralnej osób odbywających kary pobawienia wolności zostanie przeprowadzona w aspekcie 11 hipotez badawczych – pięć z nich dotyczy cech o charakterze wrodzonym, dwie odnoszą się do zmiennych podmiotowych związanych ze wzmocnieniami społecznymi, a kolejnych pięć obejmuje wymiary osobowości odpowiedzialne za działania o charakterze intencjonalnym. W części empirycznej wskazano na związki między wymienionymi wymiarami osobowości a potencjałem poprawczym karanych przestępców w kontekście trzech kontrolowanych zmiennych – miejsca pobytu osób skazanych, powrotności do przestępstwa i rodzaju popełnionego czynu karalnego. Rozdział VI zawiera prawidłowości dotyczące wskaźników przystosowania u byłych i aktualnych więźniów. W rozdziale VII zaprezentowano osobowościowe determinanty skuteczności sankcji izolacyjnych u przestępców jednokrotnie karanych i recydywistów penitencjarnych. Natomiast wpływ czynników podmiotowych na potencjał poprawczy u sprawców przestępstw nieagresywnych i osób skazanych za czyny o charakterze agresywnym ukazano w rozdziale VIII.

W celu wskazania wymiarów osobowości, które determinują wskaźniki poprawy moralnej karanych przestępców bez względu na kryteria kontrolowanych zmiennych, zostaną porównane wyniki z rozdziałów VI-VIII.

1.1. Wpływ wrodzonych cech osobowości na potencjał poprawy moralnej

Weryfikacja H1: Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany wysokim nasileniem ekstrawersji. Podstawę do weryfikacji pierwszej hipotezy stanowią informacje przedstawione w tabeli 124.

Tabela 124. Wpływ ekstrawersji – osobowościowej cechy wrodzonej – na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu ekstrawersji na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Ekstrawersja	Wysoki	Niski	-	-	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Wysoki poziom ekstrawersji warunkuje duży potencjał przystosowawczy u byłych więźniów (warunki wolnościowe), bez względu na liczbę odbywanych kar izolacyjnych i rodzaj popełnionego przestępstwa. Wpływ tej cechy nie determinuje jednak wskaźników przystosowania u osób, które aktualnie odbywają karę pozbawienia wolności. Przedstawione zależności stanowią podstawę do odrzucenia hipotezy, że duży potencjał adaptacyjny karanych przestępców jest uwarunkowany wysokim nasileniem ekstrawersji.

Weryfikacja H2: Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany wysokim poziomem otwartości na doświadczenie. Dane dotyczące zależności między nasileniem testowanego wymiaru osobowości a wskaźnikami skuteczności sankcji izolacyjnych u osób karanych zawiera tabela 125.

Tabela 125. Wpływ otwartości na doświadczenie – osobowościowej cechy wrodzonej – na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu otwartości na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Otwartość na doświadczenie	Wysoki	Niski	-	-	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	-	-	-	-

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Duże nasilenie otwartości na doświadczenie stanowi predyktor wysokiej skuteczności kary pozbawienia wolności u osób przebywających w warunkach wolnościowych – zarówno u tych, którzy byli jednokrotnie karani, jak i u recydywistów penitencjarnych. Cecha ta nie determinuje natomiast możliwości przystosowawczych, rozpatrywanych w kontekście dwóch kontrolowanych zmiennych – u osób przebywających w zakładzie karnym (kryterium pierwszej kontrolowanej zmiennej), u sprawców przestępstw nieagresywnych (kryterium trzeciej kontrolowanej zmiennej) i u osób karanych za czyny o charakterze nieagresywnym (kryterium trzeciej kontrolowanej zmiennej). Wymieniony układ wyników stanowi przesłankę do odrzucenia hipotezy, że duży potencjał poprawczy osób karanych jest uwarunkowany wysokim poziomem otwartości na doświadczenie.

Weryfikacja H3: Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany znacznym natężeniem ugodowości. Prawidłowości odnoszące się do wpływu ugodowości na wskaźniki możliwości adaptacyjnych zostały zaprezentowane w tabeli 126.

Tabela 126. Wpływ ugodowości – osobowościowej cechy wrodzonej – na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu ugodowości na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Ugodowość	Wysoki	Niski	–	–	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Wysoki poziom ugodowości determinuje znaczny potencjał adaptacyjny osób skazanych bez względu na liczbę odbywanych kar izolacyjnych (drugą kontrolowaną zmienną) i rodzaj popełnionego przestępstwa (trzecią kontrolowaną zmienną). Natomiast miejsce pobytu (pierwsza kontrolowana zmienna) wywiera modyfikacyjny wpływ na determinowanie wskaźników skuteczności sankcji izolacyjnych przez ugodowość. Wysokie nasilenie tej cechy warunkuje duże możliwości przystosowawcze karanych przestępców, ale jedynie w warunkach wolnościowych. Natomiast możliwości adaptacyjne aktualnych więźniów nie są determinowane przez poziom ugodowości. Na tej podstawie odrzucono hipotezę, że duży potencjał przystosowawczy osób karanych jest uwarunkowany znacznym natężeniem ugodowości.

Weryfikacja H4: Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany wysokim poziomem sumienności. W tabeli 127. przedstawiono zależności uzyskane w rozdziałach VI-VIII dotyczące determinowania wskaźników skuteczności sankcji izolacyjnych przez nasilenie sumienności.

Niezależnie od miejsca pobytu (pierwszej kontrolowanej zmiennej), liczby odbywanych kar izolacyjnych (drugiej kontrolowanej zmiennej) i rodzaju popełnionego przestępstwa (trzeciej kontrolowanej zmiennej), na wysoki wskaźnik

Tabela 127. Wpływ sumienności – osobowościowej cechy wrodzonej – na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu sumienności na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Sumiennosc	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

skuteczności kary pozbawienia wolności wpływa duże nasilenie testowanej cechy osobowości. Prawidłowość tego rodzaju stanowi podstawę do pozytywnej weryfikacji hipotezy, że duży potencjał poprawy moralnej karanych przestępców jest uwarunkowany wysokim poziomem sumienności.

Weryfikacja H5: Duży potencjał poprawy moralnej jest uwarunkowany niskim nasileniem neurotyczności. Porównanie wyników odnoszących się do wpływu neurotyczności na możliwości przystosowawcze osób karanych zawiera tabela 128.

Tabela 128. Wpływ neurotyczności – osobowościowej cechy wrodzonej – na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu neurotyczności na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Neurotyczność	Średni/niski	Wysoki	Niski	Średni/wysoki	Niski	Wysoki	-	-	Niski	Wysoki	-	-

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Za odrzuceniem hipotezy, że duży potencjał poprawy moralnej osób karanych jest uwarunkowany niskim nasileniem neurotyczności, przemawiają:

- zależności wyodrębnione w kontekście pierwszej kontrolowanej zmiennej – na wysoki wskaźnik skuteczności sankcji izolacyjnych wpływa niskie nasilenie tej cechy, ale jedynie u osób przebywających w warunkach więzennych, natomiast u byłych więźniów (warunki wolnościowe) wskaźnik ten jest uwarunkowany już średnim poziomem neurotyczności;
- prawidłowości uzyskane w aspekcie drugiej kontrolowanej zmiennej – duże nasilenie neurotyczności wpływa jedynie na małe możliwości przystosowawcze u jednokrotnie karanych przestępców, poziom tej cechy nie warunkuje natomiast ani dużego potencjału przystosowawczego w grupie osób jednokrotnie odbywających karę pozbawienia wolności, ani nie wpływa na wskaźniki przystosowawcze u recydywistów penitencjarnych ($H > E = F = G$);
- związki wyodrębnione z uwagi na kontekst trzeciej kontrolowanej zmiennej – wysokie nasilenie neurotyczności determinuje jedynie niski wskaźnik przystosowania u sprawców przestępstw nieagresywnych; poziom tej

zmiennej nie determinuje natomiast dużego potencjału poprawy moralnej ani u sprawców przestępstw nieagresywnych, ani u osób karanych za czyny agresywne ($L > I = J = K$).

1.2. Wpływ zmiennych osobowościowych wynikających ze wzmocnień społecznych na możliwości poprawcze

Weryfikacja H6: Na znaczną skuteczność kary pozbawienia wolności w istotny sposób wpływa wysokie poczucie wsparcia społecznego. Zależności między potencjałem poprawczym osób karanych a doświadczanym przez nich wsparciem zawiera tabela 129.

Tabela 129. Wpływ czynników osobowościowych związanych z poczuciem wsparcia społecznego na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu wsparcia społecznego na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Poczucie wsparcia w sytuacjach trudnych:												
Przeszłość	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski
Teraźniejszość	-	-	Wysoki	Niski	-	-	-	-	-	-	-	-
Przyszłość	-	-	Wysoki	Niski	-	-	-	-	-	-	-	-
Poczucie wsparcia w osiągnięciu sukcesów:												
Przeszłość	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Teraźniejszość	-	-	Wysoki	Niski	-	-	-	-	-	-	-	-
Przyszłość	-	-	Wysoki	Niski	-	-	-	-	-	-	-	-

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Uzyskane prawidłowości pozwalają na uznanie prawdziwości hipotezy, że na duży potencjał poprawy moralnej osób karanych w istotny sposób wpływa wysokie poczucie wsparcia społecznego w minionych sytuacjach trudnych. Świadczy o tym fakt, że niezależnie od miejsca pobytu, liczby odbywanych sankcji izolacyjnych i rodzaju popełnionego przestępstwa wysoki wskaźnik skuteczności kary pozbawienia wolności jest uwarunkowany dużym nasileniem tego czynnika.

Pozostałe zmienne związane z poczuciem wsparcia społecznego nie determinują możliwości adaptacyjnych osób karanych. Poziom doświadczanej pomocy w aktualnych i przyszłych sytuacjach trudnych oraz w osiągnięciu teraźniejszych i przewidywanych sukcesów wpływa jedynie na potencjał przystosowawczy w warunkach więziennych – niskie nasilenie wymienionych czynników determinuje niskie prawdopodobieństwo poprawy moralnej u aktualnych więźniów ($C < A, B, D$). Wskaźniki możliwości przystosowawczych nie są determinowane przez te zmienne u osób przebywających w warunkach wolnościowych (kryterium pierwszej kontrolowanej zmiennej), u przestępców jednokrotnie karanych i recydywistów peniten-

cyjnych (kryteria drugiej kontrolowanej zmiennej) oraz u sprawców przestępstw nieagresywnych i agresywnych (kryteria trzeciej kontrolowanej zmiennej).

Poczucie wsparcia społecznego w osiąganiu minionych sukcesów nie wpływa na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności karanych przestępców w żadnym z analizowanych aspektów zmiennych kontrolowanych w badaniach.

Potencjał poprawy moralnej nie jest również determinowany przez częstotliwość doświadczanej pomocy od określonej kategorii podmiotów. Przeprowadzone analizy wskazują na różne zależności w zakresie wpływania na wskaźniki przystosowania przez częstotliwość wsparcia określonych podmiotów.

- 1) Prawidłowości uzyskane w kontekście pierwszej kontrolowanej zmiennej – miejsca pobytu:
 - Na wysokie prawdopodobieństwo poprawy – zarówno w warunkach wolnościowych, jak i więziennych – wpływa duża częstotliwość pomocy ojca w minionych sytuacjach trudnych ($A=B>C,D$).
 - Znaczny potencjał adaptacyjny byłych więźniów jest uwarunkowany dużą częstotliwością pomocy księdza w terażniejszych trudnościach i wsparcia innych osób w rozwiązywaniu przyszłych problemów ($A>B,C,D$).
 - Małe możliwości adaptacyjne osób przebywających w warunkach wolnościowych są determinowane dużą częstotliwością pomocy gminy w osiągnięciu aktualnych sukcesów ($D>A=B=C$).
- 2) Prawidłowości wyodrębnione w analizach przeprowadzonych z uwagi na drugą kontrolowaną zmienną – powrotność do przestępstwa:
 - Na wysokie prawdopodobieństwo poprawy – zarówno przestępców jednokrotnie karanych, jak i recydywistów penitencjarnych – wpływa duża częstotliwość pomocy ojca i księdza w minionych sytuacjach trudnych ($E=F>G,H$).
 - Duże możliwości przystosowawcze osób jednokrotnie karanych są determinowane przez wsparcie partnerki życiowej w aktualnych problemach ($E>F,G,H$).
 - Niski wskaźnik adaptacyjny jednokrotnie karanych przestępców jest uwarunkowany małą częstotliwością pomocy ojca w osiąganiu minionych sukcesów i wsparcia partnerki życiowej w realizacji aktualnych dążeń ($H<E=F=G$).
 - Niewielkie możliwości przystosowawcze recydywistów penitencjarnych stanowią wynik małej częstotliwości przewidywanej pomocy rodzeństwa w osiąganiu przyszłych sukcesów ($G<E=F=H$).
- 3) Wyniki uzyskane w aspekcie trzeciej kontrolowanej zmiennej – rodzaju popełnionego przestępstwa:
 - Wysokie prawdopodobieństwo poprawy – zarówno u sprawców przestępstw nieagresywnych, jak i agresywnych – jest związane z dużą częstotliwością pomocy księdza w minionych sytuacjach trudnych ($I=J>K,L$).
 - Na niewielkie możliwości przystosowawcze sprawców przestępstw agresywnych wpływa mała częstotliwość wsparcia ze strony partnerki życiowej w osiąganiu aktualnych sukcesów ($K<I=J=L$).

Podsumowując wymienione zależności, należy stwierdzić, że wpływ doświadczanej pomocy od określonej osoby czy instytucji na potencjał poprawczy osób karanych jest w znaczący sposób modyfikowany przez kontrolowane zmienne – miejsce pobytu, powrotność do przestępstwa i rodzaj popełnionego czynu karalnego.

Weryfikacja H7: Na znaczną skuteczność kary pozbawienia wolności w istotny sposób wpływa niskie poczucie odrzucenia przez otoczenie. W tabeli 130. zostały zawarte prawidłowości stanowiące podstawę weryfikacyjną wymienionej hipotezy.

Tabela 130. Wpływ czynników osobowościowych związanych z poczuciem spostrzegania społecznego na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa Poczucie spostrzegania społecznego typu:	Determinujący wpływ poziomu spostrzegania społecznego na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
„Pewny siebie-dominujący”	-	-	-	-	Wysoki	Niski	-	-	-	-	-	-
„Arogancki-wyrachowany”	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	-	-	Niski	Wysoki
„Zimny-nieczuły”	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
„Powściągliwy-introwertywny”	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
„Niezdeterminowany-uległy”	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
„Niezarozumiały-szczery”	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
„Ciepły-zgodny”	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski
„Towarzyski-ekstrawertywny”	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Przeprowadzone badania wykazały, że bez względu na miejsce pobytu, liczbę odbywanych kar pozbawienia wolności i rodzaj popełnionego przestępstwa prawdopodobieństwo poprawy osób karanych jest determinowane przez spostrzeganie oceny społecznej typu:

- „arogancki-wyrachowany”,
- „powściągliwy-introwertywny”,
- „ciepły-zgodny”,
- „towarzyski-ekstrawertywny”.

Przy tym na duży potencjał przystosowawczy wpływa z jednej strony niskie poczucie oceny społecznej w kategoriach „arogancki-wyrachowany” i „powściągliwy-introwertywny”, a z drugiej – duże natężenie spostrzegania oceny interpersonal-

nej w postaci „ciepły-zgodny” i „towarzyski-ekstrawertywny”. Na podstawie wymienionych zależności została pozytywnie zweryfikowana hipoteza, że na znaczną skuteczność kary pozbawienia wolności w istotny sposób wpływa niskie poczucie odrzucenia przez otoczenie.

Wśród zmiennych osobowościowych związanych z poczuciem spostrzegania społecznego znajdują się również takie, które nie determinują potencjału poprawczego osób karanych. Przemawiają za tym następujące zależności:

- Niewielkie natężenie oceny interpersonalnej typu „arogancki-wyrachowany” wpływa na duży potencjał przystosowawczy bez względu na miejsce pobytu i powrotność do przestępstwa. Modyfikacyjne znaczenie w zakresie determinowania przez ten czynnik wskaźników adaptacyjności posiada trzecia kontrolowana zmienna – wysoki poziom spostrzegania oceny społecznej w kategorii „arogancki-wyrachowany” warunkuje jedynie niskie możliwości adaptacyjne sprawców przestępstw agresywnych ($K > I = J = L$).
- Niskie poczucie spostrzegania społecznego typu „pewny siebie-dominujący” wpływa jedynie na mały potencjał poprawczy u osób jednokrotnie karanych ($H < E = F = G$), nie kształtuje zaś wskaźników przystosowania rozpatrywanych w aspekcie miejsca pobytu i rodzaju popełnionego przestępstwa.
- Dwie kategorie oceny społecznej – „niezdecydowany-uległy”, „niezarozumiały-szczery” – nie wpływają na poprawę moralną osób karanych w żadnym kontekście prowadzonych analiz.

1.3. Wpływ zmiennych osobowościowych związanych z motywacją celową na potencjał adaptacyjny

Weryfikacja H8: Pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od niewielkiego nasilenia kryzysu wartościowania. Związki między zaburzeniami orientacji aksjologicznej a prawdopodobieństwem poprawy moralnej karanych przestępców ilustruje tabela 131.

Za prawdziwością hipotezy, że pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od niewielkiego nasilenia kryzysu wartościowania, przemawiają dwie przesłanki. Pierwsza z nich polega na tym, że niezależnie od miejsca pobytu (pierwszej kontrolowanej zmiennej) i liczby odbywanych kar izolacyjnych (drugiej kontrolowanej zmiennej) oraz rodzaju popełnionego przestępstwa (trzeciej kontrolowanej zmiennej) małe natężenie kryzysu wartościowania determinuje wysokie prawdopodobieństwo poprawy moralnej osób karanych.

Druga przesłanka jest związana z faktem, że bez względu na kontekst prowadzonych analiz duży potencjał adaptacyjny stanowi wynik małego natężenia trzech wymiarów kryzysu wartościowania – trudności w hierarchizowaniu wartości, ich zagubienia i poczucia ich niezrealizowania. Tylko jeden element kryzysu w orientacji aksjologicznej – dezintegracja wartości – nie warunkuje możliwości poprawczych przestępców ze względu na modyfikacyjny wpływ drugiej kontrolowanej zmiennej. Czynnik ten nie wpływa na wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych u recydywistów penitencjarnych.

Tabela 131. Wpływ kryzysu wartościowania na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu kryzysu wartościowania na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Kryzys wartościowania	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
Wymiary kryzysu:												
Trudności z hierarchizowaniem wartości	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
Zagubienie wartości	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
Dezintegracja wartości	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	–	–	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
Poczucie niezrealizowania wartości	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Weryfikacja H9: Pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od niskiej wrażliwości na sytuacje trudne. Znaczenie wymiarów osobowości związanych ze spostrzeganiem minionych, aktualnych i przyszłych sytuacji trudnych w kształtowaniu potencjału przystosowawczego osób karanych zawiera tabela 132.

Tabela 132. Wpływ czynników osobowościowych związanych ze spostrzeganiem sytuacji trudnych na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu wsparcia społecznego na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Spostrzeganie sytuacji trudnych	Średni/niski	Wysoki	Niski	Średni/wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
Przeszłość	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
Terażniejszość	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki
Przyszłość	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Podstawą do pozytywnej weryfikacji testowanej hipotezy jest prawidłowość polegająca na tym, że niezależnie od miejsca pobytu, liczby odbywanych kar izolacyjnych i rodzaju popełnionego przestępstwa, pozytywne efekty sankcji izolacyjnych zależą od niskiego poczucia aktualnych problemów i przewidywanych w przyszłości sytuacji trudnych.

Doświadczania problemów w minionej perspektywie czasowej nie można uznać za predyktor skuteczności sankcji izolacyjnych ze względu na modyfikacyjny wpływ pierwszej kontrolowanej zmiennej ($B < A = C < D$). Średnie nasilenie poczucia minionych trudności wpływa z jednej strony na wysoki wskaźnik przystosowania u byłych więźniów (warunki wolnościowe), a z drugiej – na niskie prawdopodobieństwo poprawy u aktualnych skazanych (warunki więzienne).

Przeprowadzone analizy nie wskazały również na zależności między częstotliwością spostrzegania określonych kategorii sytuacji trudnych a potencjałem przystosowawczym osób karanych. Przedstawiony wniosek odzwierciedlają umieszczone poniżej informacje.

- 1) Prawidłowości wyodrębnione w kontekście pierwszej kontrolowanej zmiennej:
 - Wysoki wskaźnik przystosowania – niezależnie od miejsca pobytu – jest uwarunkowany małą częstotliwością spostrzegania: a) aktualnych zagrożeń, deprivacji potrzeb i cierpienia, b) przyszłych frustracji i sytuacji nowych ($A = B < C, D$).
 - Znaczny potencjał adaptacyjny aktualnych więźniów stanowi efekt małej częstotliwości doświadczania minionych deprivacji potrzeb, cierpienia i sytuacji nowych ($B < A, C, D$).
 - Na duże możliwości przystosowawcze osób przebywających w warunkach wolnościowych wpływa przewidywanie średniej i niskiej częstotliwości cierpienia w minionej perspektywie czasowej ($B < C = A < D$).
 - Małe możliwości poprawcze u byłych więźniów (warunki wolnościowe) są determinowane przez: a) dużą częstotliwość minionych obciążeń i zagrożeń, b) aktualnych obciążeń, c) przyszłych deprivacji potrzeb i zagrożeń ($D > A = B = C$).
 - Niewielki potencjał poprawy moralnej u osób przebywających w warunkach więziennych jest uzależniony od spostrzegania dużej częstotliwości aktualnych frustracji i sytuacji nowych ($C > A = B = D$).
- 2) Zależności uzyskane w analizach przeprowadzanych z uwagi na drugą kontrolowaną zmienną:
 - Na wysoki wskaźnik przystosowania – niezależnie od liczby odbywanych kar pozbawienia wolności – wpływa mała częstotliwość spostrzegania: a) minionych obciążeń i cierpienia, b) aktualnych problemów o charakterze deprivacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń, frustracji, sytuacji nowych, c) przyszłych trudności związanych z deprivacją potrzeb, zagrożeniami, frustracją i sytuacjami nowymi ($E = F < G, H$).
 - Znaczny potencjał poprawy u osób jednokrotnie karanych wynika z małej częstotliwości spostrzegania minionych sytuacji trudnych o charakterze deprivacji potrzeb ($E > F, G, H$).
 - Niski wskaźnik adaptacyjności u jednokrotnie karanych przestępców jest determinowany przez dużą częstotliwość przewidywanego w przyszłości cierpienia ($H < E = F = G$).
 - Na niewielki potencjał poprawy moralnej recydywistów penitencjarnych wpływa duża częstotliwość minionych zagrożeń ($G > E = F = H$).

- 3) Związki wyodrębnione w badaniach przeprowadzonych ze względu na trzecią kontrolowaną zmienną:
- Wysoki wskaźnik poprawy – niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa – jest uwarunkowany małą częstotliwością występowania: a) minionych deprivacji potrzeb, obciążeń i cierpienia, b) aktualnych deprivacji potrzeb, cierpienia, zagrożeń i sytuacji nowych, c) przewidywanych w przyszłości zagrożeń, frustracji i sytuacji nowych ($I=J<K,L$).
 - Na mały potencjał poprawy moralnej u sprawców przestępstw nieagresywnych wpływa duża częstotliwość aktualnych frustracji ($L>I=J=K$).
 - Niewielkie możliwości adaptacyjne u sprawców przestępstw agresywnych są uwarunkowane dużą częstotliwością: a) minionych zagrożeń, b) aktualnych obciążeń i konfliktów, c) przewidywanej w przyszłości deprivacji potrzeb ($K>I=J=L$).

Podsumowując zaistniałe zależności, należy zwrócić uwagę, że wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności są w istotny sposób współdeterminowane przez częstotliwość spostrzegania różnych rodzajów sytuacji trudnych i zmienne kontrolowane w badaniach (miejsce pobytu, powrotność do przestępstwa i rodzaj popełnionego czynu karalnego).

Weryfikacja H10: Pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych. Relacje między czynnikami odpowiedzialnymi za radzenie sobie w sytuacjach trudnych a potencjałem poprawy moralnej przedstawiono w tabelach 133-135. Pierwsza z nich ilustruje prawidłowości dotyczące stylów radzenia sobie ze stresem, w drugiej zaprezentowano wpływ czynności zastępczych i poszukiwania towarzystwa (strategii unikowego stylu zaradczego), a trzecia ukazuje znaczenie używania substancji psychoaktywnych (strategii unikowego stylu zaradczego) oraz trudności somatycznych i psychicznych współwystępujących z tą strategią w zakresie kształtowania możliwości adaptacyjnych u osób karanych.

Tabela 133. Wpływ stylów radzenia sobie ze stresem na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu stylu radzenia sobie ze stresem na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Styl zadaniowy	Wysoki	Niski	–	–	Wysoki	Niski	–	–	Średni/ wysoki	Niski	Wysoki	Średni/ niski
Styl emocjonalny	Niski	Wysoki	–	–	–	–	Niski	Wysoki	–	–	Niski	Wysoki
Styl unikowy	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	Niski	Wysoki

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że żaden z testowanych stylów radzenia sobie ze stresem nie determinuje potencjału poprawy moralnej osób karanych. Świadczą o tym następujące prawidłowości:

- Wysokie nasilenie zadaniowego stylu radzenia sobie ze stresem warunkuje znaczny potencjał poprawy moralnej u osób przebywających w warunkach wolnościowych ($A > B, C, D$), jego niski poziom determinuje niewielkie możliwości przystosowawcze przestępców jednokrotnie karanych ($H < E = F = G$), zaś średnie natężenie – z jednej strony wpływa na wysoki wskaźnik adaptacyjności sprawców przestępstw nieagresywnych, a z drugiej – na niewielki potencjał przystosowawczy jednostek karanych za czyny agresywne ($J > I = K > L$); jednocześnie poziom zadaniowego stylu zaradczego nie determinuje potencjału poprawczego aktualnych więźniów i recydywistów penitencjarnych.
- Niewielkie natężenie emocjonalnego stylu zaradczego warunkuje znaczny potencjał adaptacyjny u byłych więźniów ($A < B, C, D$) i u recydywistów penitencjarnych ($F < E, G, H$), zaś jego znaczne natężenie wpływa głównie na niewielkie możliwości przystosowawcze u sprawców przestępstw agresywnych ($K > I = J = L$); jednocześnie czynnik ten nie warunkuje wskaźników adaptacyjności u osób przebywających w warunkach więziennych, jednokrotnie karanych przestępców i sprawców czynów nieagresywnych.
- Duże nasilenie unikowego stylu radzenia sobie ze stresem warunkuje przede wszystkim niski wskaźnik przystosowania u przestępców agresywnych ($K > I = J = L$), poziom tej zmiennej nie wpływa natomiast na potencjał poprawczy rozpatrywany w aspekcie miejsca pobytu i powrotności do czynu karalnego.

Czynności zastępcze i poszukiwanie towarzystwa – strategie unikowego stylu zaradczego – również nie stanowią determinantów skuteczności kar izolacyjnych.

Przemawiają za tym zależności przedstawione w tabeli 134.

Tabela 134. Wpływ czynności zastępczych i poszukiwania towarzystwa – strategii unikowego stylu zaradczego – na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu unikowych strategii zaradczych na wskaźniki poprawy moralnej												
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego				
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne		
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	
Czynności zastępcze	Średni/niski	Wysoki	–	–	–	–	–	–	–	–	–	Niski	Wysoki
Poszukiwanie towarzystwa	Wysoki	Niski	–	–	Wysoki	Niski	–	–	Średni/wysoki	Niski	Wysoki	Średni/niski	

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Średnie i niskie nasilenie czynności zastępczych warunkuje jedynie znaczny potencjał adaptacyjny jednostek przebywających w warunkach wolnościowych ($B, C < A < D$), wysoki poziom tego czynnika wpływa na niewielkie zdolności przystosowawcze sprawców czynów agresywnych ($K > I = J = L$), zaś w kontekście drugiej

kontrolowanej zmiennej – powrotności do przestępstwa – strategia tego typu nie kształtuje potencjału poprawczego osób karanych.

Wpływ poszukiwania towarzystwa na wskaźniki poprawy moralnej jest również w znacznym stopniu modyfikowany przez kontrolowane zmienne – wysoki poziom tego czynnika warunkuje znaczny potencjał poprawczy u byłych więźniów ($A > B, C, D$) i sprawców przestępstw agresywnych ($J > I = K > L$), jego niskie natężenie determinuje niewielkie możliwości przystosowawcze przestępców jednokrotnie karanych ($H < E = F = G$), natomiast średnie natężenie tego czynnika kształtuje z jednej strony wysoki wskaźnik poprawy u sprawców przestępstw nieagresywnych, a z drugiej – niskie możliwości adaptacyjne u osób karanych za czyny o charakterze agresywnym ($J > I = K > L$).

Za predyktor potencjału poprawczego nie może być również uznana strategia unikowego stylu zaradczego – używanie substancji psychoaktywnych, co ilustrują prawidłowości wyszczególnione w tabeli 135.

Tabela 135. Wpływ strategii unikowego stylu zaradczego – używanie substancji psychoaktywnych oraz zaburzeń somatycznych i psychicznych współwystępujących ze stosowaniem tej strategii na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa Nasilenie:	Determinujący wpływ poziomu używania substancji psychoaktywnych oraz zaburzeń somatycznych i psychicznych współwystępujących z tą strategią zaradczą na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Używania substancji psychoaktywnych	Niski	Wysoki	–	–	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	–	–	Niski	Wysoki
Zaburzeń somatycznych	–	–	Niski	Wysoki	–	–	–	–	–	–	–	–
Zaburzeń psychicznych	–	–	Niski	Wysoki	–	–	–	–	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Podstawę do przedstawionego wniosku stanowią trzy przesłanki:

- Niskie nasilenie używania środków uzależniających wpływa na znaczne możliwości adaptacyjne tylko u byłych więźniów ($A < B, C, D$), niezależnie od liczby odbywanych kar izolacyjnych ($E = F < G, H$).
- Wysoki poziom tej zmiennej determinuje przede wszystkim niski wskaźnik poprawy moralnej u sprawców przestępstw agresywnych ($K > I = J = L$).
- Jednocześnie czynnik ten nie wpływa na wskaźniki przystosowawcze u osób przebywających w zakładach karanych i u sprawców przestępstw nieagresywnych.

Przeprowadzone analizy wskazują także na różnego typu zależności między częstotliwością używania określonych środków uzależniających a prawdopodobieństwem poprawy karanych przestępców.

- 1) Prawidłowości wyodrębnione w kontekście pierwszej kontrolowanej zmiennej:
 - Na wysoki wskaźnik przystosowawczy – niezależnie od miejsca pobytu – wpływa mała częstotliwość zażywania leków uspokajających ($A=B<C,D$).
 - Znaczne możliwości adaptacyjne byłych więźniów (warunki wolnościowe) są związane z niewielką częstotliwością picia alkoholu ($A<B,C,D$) i używania przetworów konopi ($A=C<B,D$).
 - Wysoki wskaźnik przystosowawczy u aktualnych więźniów jest uwarunkowany dużą częstotliwością konsumpcji przetworów konopi ($B=D>A=C$).
 - Niewielki potencjał poprawczy u byłych więźniów współwystępuje ze znaczną częstotliwością używania heroiny i metadonu ($D>A=B=C$) oraz przetworów konopi ($B=D>A=C$).
- 2) Badania przeprowadzone z uwagi na kryteria drugiej kontrolowanej zmiennej wykazały, że znaczne możliwości adaptacyjne – niezależnie od liczby odbywanych kar izolacyjnych – są determinowane przez niewielką częstotliwość konsumpcji alkoholu i leków uspokajających ($E=F<G,H$).
- 3) Zależności uzyskane w kontekście trzeciej kontrolowanej zmiennej:
 - Duży potencjał poprawy moralnej – niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa – jest związany z małą częstotliwością używania alkoholu i leków uspokajających ($I=J<K<L$).
 - Determinantem niewielkich możliwości adaptacyjnych u sprawców przestępstw agresywnych jest znaczna częstotliwość zażywania heroiny ($K>I=J=L$).

Wymienione prawidłowości wskazują, że niezależnie od miejsca pobytu, liczby odbywanych kar izolacyjnych i rodzaju popełnionego przestępstwa, na wysoki wskaźnik skuteczności kary pozbawienia wolności wpływa mała częstotliwość używania leków uspokajających. W pozostałych przypadkach potencjał poprawczy osób karanych jest współdeterminowany przez częstotliwość konsumpcji określonego rodzaju środków uzależniających i zmienne kontrolowane w badaniach.

Nasilenia objawów somatycznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych również nie można traktować jako czynnika determinującego możliwości adaptacyjne osób karanych. Podstawę do tego rodzaju konkluzji stanowi fakt, że niewielkie natężenie tej zmiennej warunkuje jedynie duży potencjał poprawy u osób przebywających w warunkach więziennych. W pozostałych układach wyników, wyznaczonych przez kontrolowane zmienne – warunki wolnościowe, powrotność do przestępstwa, rodzaj czynu karalnego – poziom tego czynnika nie wpływa na wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych.

Badaniu poddano również znaczenie częstotliwości odczuwania określonych zaburzeń somatycznych współwystępujących z konsumpcją środków odurzających w kształtowaniu możliwości przystosowawczych przestępców.

- 1) Analizy przeprowadzone z uwagi na pierwszą kontrolowaną zmienną wykazały jedynie, że znaczny potencjał adaptacyjny aktualnych więźniów jest związany z niewielką częstotliwością odczuwania mdłości, drgawek i/lub utraty przytomności ($B<A,C,D$), natomiast niski wskaźnik poprawy moral-

nej u byłych więźniów jest uwarunkowany częstym odczuwaniem słabego apetytu i bólów brzucha ($D > A = B = C$).

- 2) W kontekście drugiej kontrolowanej zmiennej – powrotności do przestępstwa – nie uzyskano prawidłowości świadczących o wpływie doświadczania określonych zaburzeń somatycznych na wskaźniki skuteczności sankcji izolacyjnych.
- 3) W badaniach uwzględniających kryteria trzeciej kontrolowanej zmiennej stwierdzono, że na duży potencjał przystosowawczy – zarówno u sprawców przestępstw agresywnych, jak i nieagresywnych – wpływa niewielka częstotliwość odczuwania słabego apetytu ($I = J < K, L$).

Uogólniając wymienione prawidłowości, można stwierdzić, że możliwości adaptacyjne osób karanych nie są determinowane przez odczuwanie określonego rodzaju trudności somatycznych współwystępujących z konsumpcją środków uzależniających.

Do determinantów skuteczności sankcji izolacyjnych nie należy również nasilenie objawów psychicznych towarzyszących używaniu środków psychoaktywnych z uwagi na to, że niski poziom tego czynnika wpływa jedynie na wysoki wskaźnik poprawy moralnej u osób przebywających w więzieniu bez względu na rodzaj popełnionego przestępstwa. Zmienna ta nie warunkuje natomiast możliwości adaptacyjnych u byłych skazanych. Ponadto jej poziom nie kształtuje wskaźników przystosowawczych rozpatrywanych w kontekście powrotności do przestępstwa.

W przeprowadzonych analizach uwzględniono również wpływ częstotliwości doświadczania różnego rodzaju trudności psychicznych towarzyszących zażywaniu środków uzależniających na zdolności poprawcze osób karanych.

- 1) Prawidłowości wyodrębnione w kontekście pierwszej kontrolowanej zmiennej wskazały, że znaczne możliwości przystosowawcze u aktualnych więźniów współwystępują z małą częstotliwością czterech objawów: a) poczucia braku własnej wartości, b) słyszenia dziwnych dźwięków, c) dziwnych wizji, d) myśli samobójczych ($B < A, C, D$).
- 2) Analizy przeprowadzone z uwagi na drugą kontrolowaną zmienną doprowadziły do uzyskania następujących zależności:
 - Niski poziom adaptacyjności u sprawców jednokrotnie karanych jest determinowany przez znaczą częstotliwość nerwowości ($H > E = F = G$).
 - Na mały potencjał poprawczy recydywistów penitencjarnych wpływa duża częstotliwość dwóch objawów: a) odczuwania niechęci do podejmowania jakiegokolwiek aktywności, b) samouszkodzeń ($G > E = F = H$).
- 3) W badaniach uwzględniających kryteria trzeciej kontrolowanej zmiennej stwierdzono, że:
 - Znaczne możliwości przystosowawcze – niezależnie od rodzaju popełnionego przestępstwa – współwystępują z niewielką częstotliwością objawu w postaci poczucia bycia śledzonym ($I = J < K, L$).
 - Wysoki wskaźnik skuteczności u sprawców przestępstw nieagresywnych jest determinowany przez rzadkie występowanie nerwowości ($I < J, K, L$).
 - Natomiast na niewielki potencjał poprawczy u osób popełniających czyny nieagresywne wpływa znaczna częstotliwość dwóch objawów: a) niechęci

do podejmowania jakiegokolwiek aktywności, b) odczuwania uporczywego smutku ($L > I = J = K$).

Zaistniałe zależności stanowią podstawę do wniosku, że żadna kategoria testowanych zaburzeń psychicznych, które towarzyszą używaniu substancji psychoaktywnych nie determinuje potencjału poprawy moralnej karanych przestępców z tego względu, że wpływ określonych trudności na możliwości przystosowawcze jest modyfikowany przez zmienne kontrolowane w badaniach.

Podsumowując przesłanki służące do weryfikacji 10. hipotezy, należy wyciągnąć wniosek, że nie stwierdzono prawidłowości świadczących o determinowaniu zdolności poprawczych osób karanych przez style radzenia sobie ze stresem, strategię unikowego stylu zaradczego oraz nasilenie zaburzeń somatycznych i psychicznych współwystępujących z używaniem substancji psychoaktywnych.

Jedynym predyktorem potencjału poprawczego karanych przestępców jest częstotliwość używania leków uspokajających. Niewielkie nasilenie tej zmiennej warunkuje znaczne możliwości adaptacyjne niezależnie od miejsca pobytu, liczby odbywanych kar izolacyjnych i rodzaju popełnionego czynu. Czynniki te są jednak zbyt słabe, aby na jego podstawie pozytywnie zweryfikować hipotezę, że poprawa moralna osób karanych w istotny sposób zależy od kompetencji zaradczych w sytuacjach trudnych.

Weryfikacja H11: Pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od znacznego poczucia własnej skuteczności. W tabeli 136. zostały zawarte wyniki dotyczące związków między poczuciem osobistej skuteczności a potencjałem poprawczym karanych przestępców.

Tabela 136. Wpływ poczucia własnej skuteczności na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu poczucia własnej skuteczności na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Przeszłość	-	-	Wysoki	Niski	-	-	-	-	-	-	-	-
Teraźniejszość	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Przyszłość	-	-	Wysoki	Niski	-	-	-	-	-	-	-	-

WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Wysokie poczucie osobistej skuteczności w minionej i przyszłej perspektywie czasowej warunkuje znaczne możliwości przystosowawcze osób przebywających w więzieniu. Testowane zmienne nie wpływają natomiast na możliwości poprawcze byłych skazanych, niezależnie od liczby odbywanych kar izolacyjnych i rodzaju popełnionego przestępstwa. Doświadczenie zaś własnej skuteczności w aktualnej perspektywie czasowej nie determinuje potencjału poprawczego karanych przestępców w żadnym aspekcie prowadzonych badań.

Dokonane analizy nie pozwoliły również na wskazanie kategorii sukcesów warunkujących wysoki wskaźnik adaptacyjności u osób karanych.

- 1) Studia przeprowadzone z uwagi na pierwszą kontrolowaną zmienną doprowadziły do wniosku, że znaczne możliwości adaptacyjne przestępców przebywających w zakładzie karnym zależą od dużej częstotliwości: a) minionych sukcesów w sferze rodzinnej, b) przewidywanych osiągnięć o charakterze osobistym, rodzinnym i zawodowym (B>A,C,D).
- 2) Zależności wyodrębnione w kontekście drugiej kontrolowanej zmiennej wskazały, że niski wskaźnik adaptacyjności u recydywistów penitencjarnych współwystępuje z niewielką częstotliwością minionych sukcesów w sferze rodzinnej (G<E=F=H).
- 3) W kontekście trzeciej kontrolowanej zmiennej nie uzyskano żadnych prawidłowości dotyczących wpływu określonej kategorii osiągnięć na potencjał poprawczy przestępców.

Przedstawione wyniki stanowią przesłankę do odrzucenia hipotezy, że wysoki wskaźnik efektywności sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależy od znacznego poczucia własnej skuteczności.

Weryfikacja H12: Pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od wysokiego poziomu koherencji. Tabela 137. ilustruje znaczenie poczucia koherencji w kształtowaniu możliwości przystosowawczych u karanych przestępców.

Tabela 137. Wpływ poczucia koherencji na wskaźniki skuteczności kary pozbawienia wolności w kontekście kryteriów zmiennych kontrolowanych w badaniach

Zmienna osobowościowa	Determinujący wpływ poziomu poczucia koherencji na wskaźniki poprawy moralnej											
	Miejsce pobytu				Powrotność do przestępstwa				Rodzaj czynu karalnego			
	Warunki wolnościowe		Warunki więzienne		Jednokrotna kara izolacyjna		Wielokrotne kary izolacyjne		Przestępstwa nieagresywne		Przestępstwa agresywne	
	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP	WWP	NWP
Poczucie koherencji	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski
Wymiary koherencji:												
Poczucie zrozumiałości	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski
Poczucie zaradności	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski
Poczucie sensowności	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski	Wysoki	Niski

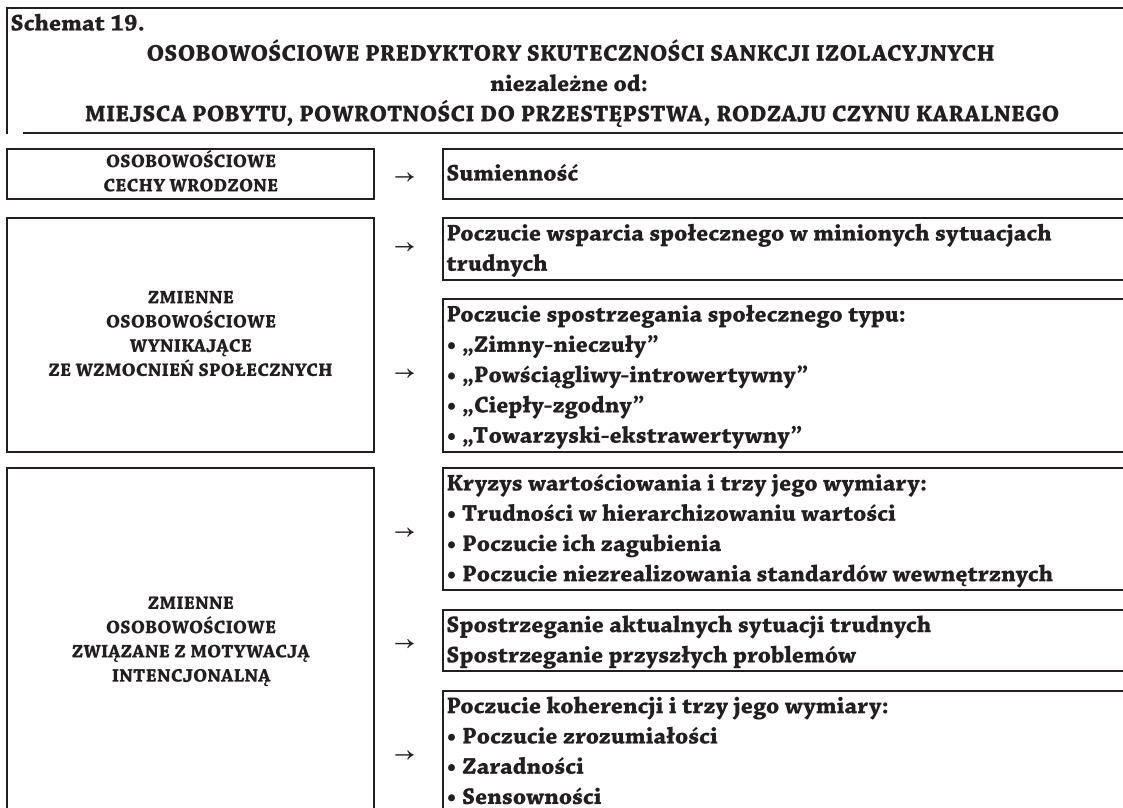
WWP – wysoki wskaźnik poprawy moralnej

NWP – niski wskaźnik poprawy moralnej

Niezależnie od miejsca pobytu, powrotności do przestępstwa i rodzaju popełnionego czynu możliwości adaptacyjne osób karanych są determinowane zarówno przez nasilenie koherencji, jak również przez poziom elementów konstytuujących ten wymiar osobowości – poczucie zrozumiałości, zaradności i sensowności. Zależność tego typu stanowi podstawę do pozytywnej weryfikacji hipotezy, że pozytywne efekty sankcji izolacyjnych w istotny sposób zależą od wysokiego poziomu koherencji.

1.4. Osobowościowe predyktory potencjału poprawczego skazanych

Pozytywna weryfikacja hipotez badawczych stanowi podstawę do wyodrębnienia osobowościowych predyktorów poprawy moralnej u przestępców karanych sankcjami izolacyjnymi. Kategorie podmiotowych determinantów skuteczności kary pozbawienia wolności ilustruje schemat 19.

Determinowanie potencjału poprawy moralnej przez predyktory osobowościowe decyduje o tym, że pozytywne efekty kary pozbawienia wolności zależą od:

- a) znacznego nasilenia sumienności (cechy wrodzonej), która warunkuje wysoki poziom zdyscyplinowania, zorganizowania, pracowitości, motywacji w dążeniu do celów, ambicji i wytrwałości;
- b) wysokiego poczucia wsparcia społecznego w minionych sytuacjach trudnych od różnych osób i instytucji;
- c) niskiego poziomu doświadczenia oceny społecznej w kategorii:
 - „zimny-nieczuły” – związanej z dużą autonomią, nieuleganiem społecznym konwenansom, brakiem wrażliwości na sprawy innych, niskimi kompetencjami w kooperacji i współpracy oraz trudnościami w zakresie wybaczenia;

- „powściągliwy-introwertywny” – polegającej na dużej powściągliwości i dystansie w sytuacjach społecznych, lęku przed kontaktami interpersonalnymi i zażenowaniu w obecności innych;
- d) wysokiego nasilenia spostrzeganej oceny społecznej w kategorii:
- „ciepły-zgodny” – dotyczącej życzliwości i troski o innych oraz dobrego dostosowania do otoczenia społecznego;
 - „towarzyski-ekstrawertywny” – związanej z towarzyskością, ożywieniem w kontaktach społecznych, otwartością na innych oraz z umiejętnością zwrócenia na siebie uwagi;
- e) niewielkiego natężenia kryzysu wartościowania w wyniku:
- dużych zdolności do porządkowania systemu aksjologicznego w hierarchię i określania głównej idei życiowej (wymiar kryzysu – trudności w hierarchizowaniu wartości),
 - przekonania o właściwie wybieranych celach życiowych oraz posiadania cenionych ideałów służących jako uzasadnienie podejmowanych decyzji i stanowiących standardy realizacyjne (wymiar kryzysu – poczucie zagubienia wartości),
 - dużej mocy regulacyjnej orientacji aksjologicznej, co prowadzi do poczucia realizowania uznawanych wartości, spełniania ważnych zadań życiowych i oceny własnego postępowania jako właściwego (wymiar kryzysu – poczucie niezrealizowania wartości);
- f) małego natężenia spostrzeganych sytuacji trudnych – deprywacji potrzeb, obciążeń, cierpień, konfliktów, zagrożeń, frustracji, sytuacji nowych – w teraźniejszej i przyszłej perspektywie czasowej;
- g) wysokiego poczucia koherencji, na które składa się przeświadczenie, że:
- bodźce napływające w ciągu życia ze środowiska zewnętrznego i wewnętrznego mają uporządkowany, przewidywalny i wytłumaczalny charakter (poczucie zrozumiałości),
 - dostępne są zasoby, które pozwolą sprostać wymaganiom stawianym przez te bodźce (poczucie zaradności),
 - wymagania stawiane przez otoczenie i standardy wewnętrzne są wyzwaniem wartym wysiłku i zaangażowania (poczucie sensowności).

2. DYSKUSJA WYNIKÓW BADAŃ

Osobowościowe determinanty skuteczności kary pozbawienia wolności odgrywają ważną rolę w autoregulacji zachowań człowieka, którą można zdefiniować jako zdolność do modyfikowania własnego postępowania dzięki posiadanym standardom wewnętrznym i podejmowaniu aktywności intencjonalnej¹. Proces samo-regulacji ma trzyfazowy charakter – w fazie przewidywania następuje oszacowanie

¹ R. Baumeister, T. Heatherton. *Self-regulation failure: an overview*. „Psychological Inquiry” 1996 t. 7 s. 1; A. Bandura. *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York WH Freeman 1997 s. 24.

możliwości służących osiągnięciu określonego celu, na etapie działania procesy poznawcze są ukierunkowane na optymalizowanie obserwacji, uczenia i wysiłku, natomiast w fazie oceny dochodzi do analizy informacji i zdobytych doświadczeń w celu uzyskania implikacji z zaistniałych zdarzeń. Przedstawiony proces ma cykliczny charakter, a jego podstawowa funkcja polega na tworzeniu różnego rodzaju hipotez w związku z podejmowanymi i/lub przewidywanymi zachowaniami intencjonalnymi².

Wyniki przedstawionych badań wskazują, że w autoregulacji zachowań służących poprawie moralnej przestępców uczestniczą trzy rodzaje zmiennych osobowościowych – cecha o charakterze wrodzonym, zmienne związane ze wzmocnieniami społecznymi i czynniki odpowiedzialne za działania o charakterze intencjonalnym.

Na poprawę moralną osób karanych wpływa wysoki poziom sumienności – cechy wrodzonej, która współtworzy temperamentalny wymiar orientacji zadaniowej. Znaczenie tej zmiennej w kształtowaniu znacznych możliwości adaptacyjnych polega na tym, że warunkuje ona predyspozycje sprzyjające aktywności celowej – ambicje, obowiązkowość, zdyscyplinowanie, zorganizowanie, pracowitość i wytrwałość w dążeniach³. Determinowanie potencjału przystosowawczego przestępców przez nasilenie sumienności potwierdzają również wyniki innych studiów empirycznych, w których stwierdzono, że wysoki poziom tej cechy koreluje ujemnie z popełnianiem czynów karalnych, a dodatkowo – z poprawą funkcjonowania osób uczestniczących w oddziaływaniach psychokorekcyjnych⁴.

Skuteczność sankcji izolacyjnych jest determinowana przez dwa względnie stałe wymiary osobowości wynikające ze wzmocnień społecznych – doświadczanie wsparcia i spostrzeganie oceny interpersonalnej.

Na autoregulację zachowań świadczących o poprawie moralnej przestępców w istotny sposób wpływa wysokie poczucie wsparcia społecznego w minionych sytuacjach trudnych. Determinujące znaczenie tej zmiennej może wynikać z kilku prawidłowości.

Po pierwsze – subiektywna percepcja dużego nasilenia troski ze strony otoczenia może świadczyć o lepszej jakości i trafności otrzymanej pomocy ze względu na korzystną zmianę własnej sytuacji. W związku z tym wsparcie ze strony innych

² A. Bandura. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs Prentice-Hall 1977 s. 56-59; D. Holtgrave, E. Weber. *Dimensions of risk perception for financial and health safety risks*. „Risk Analysis” 1993 t. 13 s. 553-558; B. Zimmerman. *Developing self-fulfilling cycles of academic regulation: an analysis of exemplary instructional models*. W: *Self-regulated Learning: from Teaching to Self-reflective Practice*. Red. D. Schunk, B. Zimmerman. New York Guilford Press 1998 s. 1-19; M. Muraven, R. Baumeister. *Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle?* „Psychological Bulletin” 2000 t. 126 s. 247-259; P. Oleś. *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2005 s. 223.

³ B. Zawadzki, J. Strelau, P. Szczepaniak, M. Śliwińska. *Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae (adaptacja polska)*. Podręcznik. Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 1998 s. 28.

⁴ P. Heaven. *Personality and self-reported delinquency: Analysis of the ‘Big Five’ personality dimensions*. „Personality and Individual Differences” 1996 t. 20 s. 47-54; S. Hart, R. Hare. *Psychopathy and the Big Five: Correlations between observers’ ratings of normal and pathological personality*. „Journal of Personality Disorders” 1994 t. 8 s. 32-40; B. Zawadzki i in. *Inwentarz osobowości* s. 28; L. Pervin, O. John. *Osobowość. Teoria i badania*. Kraków Wyd. UJ 2002 s. 284.

może być traktowane przez przestępców odznaczających się dużymi możliwościami poprawczymi jako strategia zaradcza w sytuacjach trudnych, jej element, zasób lub mediator w dynamice radzenia sobie ze stresem⁵.

Po drugie – czynnikiem warunkującym wysoką skuteczność kar izolacyjnych nie jest aktualna ani przewidywana pomoc w rozwiązywaniu problemów i osiągnięciu sukcesów, ale troska odnosząca się do minionych sytuacji trudnych. Uzyskana prawidłowość świadczy o tym, że w procesach adaptacyjnych człowiek wykorzystuje bilans doświadczeń dotyczący mobilizowania wsparcia społecznego⁶. Wskazuje to również na znaczenie motywacyjnej funkcji pamięci autobiograficznej, dzięki której spostrzegana pomoc w rozwiązywaniu przeszłych problemów stanowi wzorzec reagowania o dużej sile przełożenia na aktualne i przyszłe zachowania w sytuacjach trudnych⁷.

Uzyskana zależność wskazuje ponadto, że pomoc udzielana w przeszłej perspektywie czasowej ma długofalowe znaczenie o charakterze uodparniającym i/lub buforowym. Działanie uodparniające polega na tym, że spostrzegane wsparcie mogło prowadzić nie tylko do łagodzenia stresu, ale również do powiększania indywidualnych zasobów zaradczych w pokonywaniu problemów⁸. Natomiast buforowe znaczenie wyodrębnionego czynnika dotyczy ochrony przed zaburzeniami w wielowymiarowym funkcjonowaniu jednostki, przede wszystkim w sferze psychicznej (duże możliwości adaptacyjne) i społecznej (niskie prawdopodobieństwo popełnienia kolejnego przestępstwa)⁹.

Do drugiego rodzaju zmiennych kognitywnych, wynikających ze wzmocnień społecznych, które warunkują potencjał przystosowawczy osób karanych, należą cztery kategorie spostrzeganej oceny społecznej.

⁵ R. Lazarus. *Paradygmat stresu i radzenia sobie*. „Nowiny Psychologiczne” 1986 3-4 s. 5; K. Kmiecik-Baran. *Skala wsparcia społecznego. Teoria i właściwości psychometryczne*. „Przegląd Psychologiczny” 1995 nr 1-2 s. 204; H. Sęk. *Wprowadzenie do psychologii klinicznej*. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2001 s. 252-253; S. Koole, W. Jager, A. Van den Berg, C. Vlek, W. Hofstee. *On the Social Nature of Personality: Effects of Extraversion, Agreeableness, and Feedback About Collective Resource Use on Cooperation in a Resource Dilemma*. „Society for Personality and Social Psychology” 2001 nr 3 s. 289; H. Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacjach stresu życiowego. O dopasowaniu wsparcia do wydarzeń stresowych*. W: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*. Red. H. Sęk, R. Cieślak. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2004 s. 53; R. Cieślak, A. Elias. *Wsparcie społeczne a osobowość*. W: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* s. 78; H. Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu*. W: *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby*. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 98-99.

⁶ Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 104-105.

⁷ A. Bałandynowicz. *Probacja. Wychowanie do wolności*. Grodzisk Mazowiecki Primus 1996 s. 148; A. Januszewski. *Wartościowanie perspektywy czasu a style reagowania na stres przez młodzież o predyspozycjach do uzależnień*. W: *Profilaktyka uzależnień drogą do wolności człowieka*. Red. C. Cekiera, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2001 s. 139-140; R. Zawadzki. *Nieoznaczoność zachowań i motywacji a subiektywne poczucie czasu*. „Przegląd Psychologiczny” 2004 nr 3 s. 247-248; Pervin, John. *Osobowość* s. 585.

⁸ H. Sęk. *Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki*. W: *Spółeczna psychologia kliniczna*. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 495; R. Carson, J. Butcher s. Mineka. *Psychologia zaburzeń*. T. 1. Gdańsk GWP 2003 s. 205; Cieślak, Eliaz. *Wsparcie społeczne a osobowość* s. 78; Sęk. *Rola wsparcia społecznego* s. 64-66; Kmiecik-Baran. *Skala wsparcia* s. 204;

⁹ T. Gautschi. *History Effects in Social Dilemma Situations*. „Rationality and Society” 2000 nr 2 s. 132-133; Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 101-102; H. Sęk, R. Cieślak. *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*. W: *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie* s. 26-27; Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 101-102.

Na wysokie prawdopodobieństwo poprawy moralnej wpływa z jednej strony niski poziom doświadczania oceny interpersonalnej w kategoriach, odnoszących się do dużej autonomii funkcjonowania, nieulegania obowiązującym normom postępowania, braku wrażliwości na sprawy innych, trudności w podejmowaniu współpracy, problemów z wybaczeniem doznanych przykrości („zimny-nieczuły”), powściągliwości i dystansu w kontaktach międzyludzkich, lęku przed relacjami społecznymi i poczucia zażenowania w obecności innych („powściągliwy-introwertywny”). Natomiast z drugiej strony – znaczne możliwości poprawcze są determinowane przez duże natężenie spostrzegania oceny społecznej, związanej z życzliwością i troską o innych, umiejętnościami dopasowania się do otoczenia („ciepły-zgodny”) oraz towarzyskością, ożywieniem w relacjach międzyludzkich, otwartością na innych i zdolnościami w zakresie autoprezentacji („towarzyski-ekstrawertywny”).

Charakterystyka wymienionych czynników wskazuje, że na autoregulację zachowań służących znacznej poprawie moralnej przestępców wpływa poczucie oceny społecznej cechujące się niewielkim dystansem interpersonalnym, małą liczbą problemów w kontaktach międzyludzkich i niskim poziomem odczuwanej stygmatyzacji¹⁰. Spostrzeganie pozytywnego nastawienia ze strony otoczenia sprawia, że osoby karane mają większe możliwości reintegracyjne w wyniku tego, że nie unikają sytuacji interpersonalnych, w których można spotkać się z naznaczeniem i częściej przyjmują zobowiązania społeczne¹¹.

Szczególną uwagę należy zwrócić na to, że spostrzeganie nastawienia społecznego przez skazanych odznaczających się wysokim potencjałem poprawczym nie sprzyja powstawaniu tożsamości przestępczej. Wynika to z faktu, że świadomość własnej ciągłości, stałości, spójności i samooceny odbywa się przy większej aprobacie społecznej, w wyniku czego osoba nie identyfikuje się tak silnie z antyspołecznymi cechami i zachowaniami. Doświadczanie pozytywnej oceny ze strony otoczenia redukuje więc ryzyko autodefinicji odrzuconego, która prowadzi do identyfikacji z negatywną etykietą społeczną i do postępowania podporządkowanego roli dewianta¹².

¹⁰ K. Ostrowska. *Diagnozowanie psychologiczne nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży*. W: *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii*. Red. K. Ostrowska, E. Milewska. Warszawa ATK 1986 s. 7-8; M. Radochoński. *Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny*. Rzeszów Wyd. WSP 2000 s. 201.

¹¹ Z. Ostrianska, B. Szamota, D. Wójcik. *Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź Ossolineum, Wyd. PAN 1982 s. 37-38; J. Braithwaite. *Crime, shame and reintegration*. Cambridge UK Cambridge University Press 1989 s. 81; C. Miller, A. Myers. *Compensating for prejudice: How heavyweight people (and others) control outcomes despite prejudice*. W: *Prejudice: The Target's Perspective*. Red. J. Swim, C. Stangor. New York Academic Press 1998 s. 191-219; P. Sztompka. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków Znak 2003 s. 412-413; L. Girard, S. Wormith. *The Predictive Validity of the Inventory – Ontario Revision on General and Violent Recidivism among Various Offender Groups*. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 2 s. 166; L. Zhang, S. Zhang. *Reiterative Shaming and Predatory Delinquency*. „Journal of Research Crime and Delinquency” 2004 nr 4 s. 436-437.

¹² T. Szymanowski. *Powrót skazanych do społeczeństwa*. Warszawa PWN 1989 s. 300; W. Poznaniak. *Teorie uczenia się społecznego jako model normalnego i zaburzonego funkcjonowania jednostki oraz grupy*. W: *Społeczna psychologia kliniczna* s. 94-98; J. Crocker, B. Major, C. Steele. *Social stigma*. W: *Handbook of Social Psychology*. T. 2. Red. D. Gilbert s. Fiske, G. Lindzey. Boston McGraw-Hill 1998 s. 504-553; D. Quinn, J. Crocker. *Vulnerability to the affective consequences of the stigma of overweight. Experiencing everyday prejudice and discrimination*. W: *Prejudice: The Target's Perspective* s. 127-148; M.

W procesie autoregulacji, warunkującym poprawę moralną, ważną rolę odgrywają trzy zmienne osobowościowe kierujące aktywnością intencjonalną – kryzys wartościowania, wrażliwość na sytuacje trudne i poczucie koherencji.

Znaczny potencjał poprawcy jest determinowany przez dużą moc regulacyjną sfery aksjologicznej, umiejętności w zakresie hierarchizowania wartości, przeświadczenie o właściwie wybieranych celach osobistych, posiadanie ideałów życiowych i standardów służących osiągnięciu wyznaczonych celów. Wymienione właściwości przyczyniają się do niskiego nasilenia kryzysu wartościowania, a tym samym do właściwego funkcjonowania orientacji aksjologicznej. Analizując wpływ kryzysu wartościowania na możliwości adaptacyjne osób karanych, należy zwrócić uwagę na kilka prawidłowości.

Po pierwsze – zależność tego typu potwierdza fakt, że w autoregulacji zachowań osoby zdrowej psychicznie duże znaczenie odgrywa jej sposób wartościowania, a procesy motywacyjne mogą być trafnie wyjaśniane na podstawie funkcjonowania sfery aksjologicznej¹³. Potwierdzają to wyniki badań kryminologicznych, w których zwraca się uwagę na to, że zaburzenia orientacji wartościującej, szczególnie w postaci niestabilnego systemu aksjologicznego i problemów w rozumowaniu moralnym – stanowi czynnik ryzyka recydywy¹⁴.

Po drugie – u osób posiadających znaczny potencjał przystosowawczy odbywanie kary pozbawienia wolności związane z izolacją społeczną, długotrwałym stresem, negatywnymi emocjami i niemożnością realizowania życiowych celów, nie prowadzi do chronicznego kryzysu wartościowania skutkującego dezintegracją osobowości i trudnościami w funkcjonowaniu społecznym¹⁵.

Po trzecie – wybory dokonywane przez te osoby odznaczają się dużą mocą regulacyjną orientacji aksjologicznej, czyli ukierunkowaniem zachowań na cele stanowiące dla jednostki istotną wartość i usensowieniem działań służących ich realizacji¹⁶.

Argyle. *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2001 s. 221; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski. *Kryminologia*. Gdańsk Arche 2001 s. 132-135; H. Sęk. *Kierunki behawioralne i podejście poznawcze w psychologii klinicznej*. W: *Psychologia kliniczna*. Red. H. Sęk. T. 1. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2006 s. 116-117; Sztompka, jw. s. 412-413.

¹³ N. Feather. *Values and Value Dilemmas in Relation to Judgments Concerning Outcomes of an Industrial Conflict*. „Personality and Social Psychology Bulletin” 2002 nr 4 s. 447.

¹⁴ B. Malak. *Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji)*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 121-122; K. Ostrowska. *Psychologiczne koncepcje wyjaśniania zachowań przestępczych*. W: *Teorie kryminologiczne*. Red. K. Ostrowska, D. Wójcik. Warszawa ATK 1986 s. 180; L. Simourd, D. Andrews. *Correlates of delinquency: A look at gender differences*. „Forum on Corrections Research” 1994 nr 6 s. 26-31.

¹⁵ P. Oleś. *Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu*. Warszawa PTP 1988 s. 4-5; P. Oleś. *Wartościowanie a osobowość*. Lublin RW KUL 1989 s. 169-172.

¹⁶ C. Matuszewicz. *Psychologia wartości*. Warszawa PWN 1975 s. 9; E. Stępień. *System wartości a zachowanie aspołeczne młodzieży przestępczej i nieprzestępczej*. W: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej* s. 287-288; A. Bandura. *Social cognitive theory of moral thought and action*. W: *Handbook of Moral Behavior and Development*. Red. W. Kurtines, J. Gewirtz. T. 1. Hillsdale Erlbaum 1991 s. 45-103; E. Bieliński. *Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca*. Bydgoszcz BTN 1991 s. 5-13; S. Schwartz. *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. „Advances in Experimental Social Psychology” 1992 t. 25 s. 1-66; H. Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk Arche 2003 s. 238; B. Hołyst.

Po czwarte – w wyniku silnego związku sfery wartościującej z samokontrolą poznawczą następuje podporządkowanie obowiązującym normom społecznym, co zmniejsza prawdopodobieństwo powrotności do przestępstwa. Prawdłowo funkcjonujący system wartości powstrzymuje przed zachowaniami przestępczymi w wyniku tego, że naruszenie standardów wewnętrznych prowadzi do obniżenia samooceny i negatywnych emocji. Przedstawiona zależność świadczy o występowaniu kognitywno-afektywnego mechanizmu antycypacji zachowań, który spełnia funkcję oceniającą własne postępowanie w odniesieniu do standardów wewnętrznych¹⁷.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazały, że znaczne możliwości poprawcze są uwarunkowane niewielkim nasileniem dwóch kolejnych zmiennych kognitywnych związanych z motywacją celowościową – spostrzeganiem aktualnych i przyszłych sytuacji trudnych. Jednocześnie potencjał przystosowawczy nie jest kształtowany przez kompetencje dotyczące radzenia sobie z występującymi problemami. Przedstawiona zależność stanowi również podstawę do sformułowania kilku wniosków.

Pierwszy z nich polega na tym, że wysokie prawdopodobieństwo poprawy moralnej zależy od niskiego poziomu aktualnego i przewidywanego napięcia psychicznego w związku z występowaniem sytuacji problemowych.

Drugi wniosek – sformułowany na bazie transakcyjnej koncepcji stresu – dotyczy tego, że możliwości przystosowawcze osób karanych są determinowane w istotnym stopniu przez proces oceny pierwotnej w transakcji stresowej – poznawcze oszacowanie wydarzeń, natomiast nie są one określane przez wtórną ocenę stresową – uruchamianie możliwości zaradczych w kontekście zaistniałej sytuacji i monitorowanie przebiegu zachowań mających na celu redukcję napięcia psychicznego¹⁸.

Wpływ małego natężenia spostrzeganych sytuacji trudnych w aktualnej i przyszłej perspektywie czasowej na autoregulację zachowań, służącą poprawie moralnej, może mieć różny charakter.

Nawiązując do stanowiska, że zachowanie przestępcze stanowi często destrukcyjny sposób radzenia sobie ze stresem, można sformułować wniosek, że niski poziom wymienionych zmiennych nie „wymusza” stosowania strategii redukujących napięcie psychiczne, które jednocześnie noszą znamiona czynów karalnych¹⁹.

Druga prawidłowość dotyczy zróżnicowanych skutków stresu w zależności od jego nasilenia. Z reguły napięcie stresowe zakłóca funkcjonowanie człowieka, ale nie prowadzi do zaburzeń w procesie przystosowania do otaczającej rzeczywisto-

Psychologia kryminalistyczna. LexisNexis 2004 s. 383-385; Bandura. *Self-efficacy* s. 127; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 224-225.

¹⁷ Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 218-223.

¹⁸ I. Heszen-Niejodek. *Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie*. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 470-471; Lazarus. *Paradygmat stresu* s. 18-19.

¹⁹ J. Gierowski. *Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności – problemy diagnostyczne i kompetencyjne*. W: *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej*. Red. J. Gierowski, A. Szymusik. Kraków Collegium Medicum UJ 1996 s. 138; Malak, jw. s. 125.

ści. Jednak po przekroczeniu indywidualnego „progu tolerancji na stres” przeciążenie jest tak silne, że wywołuje reakcje dezadaptacyjne²⁰. Przedstawioną zależność potwierdza fakt, że w sytuacjach kryminogennych najczęściej dochodzi do nakładania się różnego rodzaju problemów osoby wchodzącej w konflikt z prawem karnym²¹. Można zatem stwierdzić, że niskie poczucie aktualnych i przyszłych sytuacji trudnych prowadzi do mniejszego poziomu napięcia, a w konsekwencji do mniejszej liczby reakcji dezadaptacyjnych²².

Po trzecie, ze względu na niski poziom analizowanych czynników u osób z dużym potencjałem poprawczym rzadziej dochodzi do przekształcenia doświadczanego stresu w reakcję kryzysową²³. Zgodnie z transakcyjną koncepcją stresu kryzys rozwija się szczególnie wtedy, gdy dochodzi do sumowania się sytuacji trudnych, a osoba nie potrafi poradzić sobie z narastającym napięciem, co w konsekwencji prowadzi do utraty kontroli nad wydarzeniami i doświadczania ogólnego poczucia „braku mocy”²⁴.

Znaczny potencjał przystosowawczy karanych przestępców jest również determinowany przez wysoki poziom koherencji i jej trzech elementów – poczucia zrozumiałości, zaradności i sensowności.

Uzyskane wyniki stanowią podstawę do sformułowania wniosku, że wysokie prawdopodobieństwo poprawy stanowi wynik zdolności do logicznego kodowania zachodzących zdarzeń, ich ujmowania we właściwą strukturę i kreatywnego przetwarzania. Wymienione właściwości – charakterystyczne dla wysokiego poczucia zrozumiałości – stwarzają możliwość adekwatnego przewidywania skutków zaistniałych zdarzeń i podejmowania właściwych działań w określonych sytuacjach życiowych²⁵.

²⁰ J. Terelak. *Psychologia stresu*. Bydgoszcz Oficyna Wydawnicza „Branta” 2001 s. 228-229.

²¹ H. Stattin, D. Magnusson. *Onset of official delinquency: Its co-occurrence in time with educational, behavioral, and interpersonal problems*. „British Journal of Criminology” 1995 nr 35 s. 417-449; Gierowski, jw. s. 138.

²² Sęk. *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu* s. 88.

²³ R. Paternoster, P. Mazerolle. *General strain theory and delinquency: a replication and extension*. „Crime & Delinquency” 1994 t. 31 s. 235-263; T. Brezina. *Adapting to strain: an examination of delinquent coping responses*. „Criminology” 1996 t. 34 s. 39-60; J. Short. *The level of explanation problem revisited*. „Criminology” 1998 t. 36 s. 3-36; Hołyst. *Psychologia kryminalistyczna* s. 299-306; P. Mazerolle, V. Burton, F. Cullen, G. Payne. *Strain, Anger and Delinquent Adaptations: Specifying General Strain Theory*. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 2 s. 90; M. Gordon. *Regulacyjna funkcja mechanizmów obronnych u sprawców czynów zabronionych*. W: *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 108-109.

²⁴ D. Kubacka-Jasiecka. *Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia ja i poczucia tożsamości*. W: *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby* s. 64.

²⁵ J. Gibbs, G. Potter, A. Goldstein. *The EQUIP program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer-helping approach*. Champaign Research Press 1995; M. McKay, J. Chapman, N. Long. *Causal attributions for criminal offending and sexual arousal: Comparison of child sex offenders with other offenders*. „British Journal of Clinical Psychology” 1996 t. 35 s. 63-75; A. Antonovsky. *Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia*. W: *Psychologia zdrowia*. Red. I. Heszen-Niejodek, H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1997 s. 215; A. Łuszczńska. *Czy poczucie koherencji i style radzenia sobie ze stresem sprzyjają adaptacji w sytuacji doświadczania gwałtu i przemocy fizycznej*. W: *Osobowość a ekstremalny stres*. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 306-313; C. Hollin, D. Browne, E. Palmer. *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka*. Gdańsk GWP 2004 s. 42; J. Mills,

Determinowanie znacznego potencjału poprawczego przez wysoki poziom zaradności stanowi efekt spostrzegania większej liczby strategii mających na celu radzenie sobie z wymaganiami otaczającego świata, ich większej różnorodności oraz elastyczności ich stosowania, co zwiększa możliwości adaptacyjne oraz wywala aktywność i zaradność życiową²⁶.

Na duże możliwości adaptacyjne wpływa także wysoki poziom poczucia sensowności, które z jednej strony mobilizuje do działania w codziennych sytuacjach życiowych, a z drugiej – jest odpowiedzialne za wyznaczanie i realizację długoterminowych celów, decydujących o sensie własnej egzystencji²⁷.

Przedstawione prawidłowości decydują o tym, że poczucie koherencji stanowi czynnik determinujący skuteczność kary pozbawienia wolności zarówno ze względu na wzmacnianie motywacji intencjonalnej, jak również z uwagi na tworzenia zasobów odpornościowych w sytuacjach stresowych. Dzięki wysokiemu nasileniu tej zmiennej osoby karane podejmują różnego rodzaju wyzwania, które charakteryzują się zorganizowaniem, uporządkowaniem oraz elastycznym dostosowaniem do zaistniałych sytuacji, co sprzyja osiągnięciu zamierzonych celów. Duże prawdopodobieństwo sukcesu u tego typu jednostek wynika również z ulepszania, integracji i koordynacji podejmowanych form aktywności, skupiania posiadanych zasobów zaradczych na najważniejszych dążeniach oraz dostosowywania realizowanych celów do wewnętrznych standardów²⁸. Wymienione zależności prowadzą do tego, że wysoki poziom poczucia koherencji wzmacnia motywację intencjonalną.

Duże natężenie tego czynnika wpływa również na zwiększenie odporności w sytuacjach stresowych z tego względu, że prowadzi do rzadszego doświadczania stresu i jego słabszego nasilenia, częstszego kontrolowania występujących problemów, stosowania skuteczniejszych strategii służących redukowaniu napięcia psychicznego oraz lepszemu radzeniu sobie z negatywnymi emocjami w sytuacjach trudnych²⁹. Rola tej zmiennej zaznacza się przede wszystkim w procesie pierwotnej oceny stresowej – osoby z wysokim poczuciem koherencji w większym stopniu oce-

D. Kroner, T. Hemmati. *The Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): The Prediction of General and Violent Recidivism*. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 6 s. 721.

²⁶ A. Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia*. Warszawa Fundacja IPN 1995 s. 133-144.

²⁷ K. Obuchowski. *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa PWN 1989; J. Heckhausen, R. Schulz. *A life-span theory of control*. „Psychological Review” 1995 t. 102 s. 284-304; Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 217-219.

²⁸ P. Baltes, M. Baltes. *Psychological perspectives in successful aging: the model of selective optimization with compensation*. W: *Successful Aging: Perspectives from the Behavioral Sciences*. Red. P. Baltes, M. Baltes. New York Cambridge University Press 1990 s. 1-34; K. Ericsson, A. Lehmann. *Expert and exceptional performance: evidence of maximal adaptation to task constraints*. „Annual Review of Psychology” 1996 t. 47 s. 273-305; A. Freund, P. Baltes. *Selection, optimization, and compensation: an action-theoretical conceptualization of processes of developmental regulation*. W: *Control of Human Behaviour: Mental Processes and Consciousness*. Red. W. Perrig, A. Grob. Mahwah Erlbaum 2000 s. 35-58; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 182-183.

²⁹ C. Sheridan, S. Radmacher. *Psychologia zdrowia. Wyzwanie dla biomedycznego modelu zdrowia*. Warszawa IPZ, PTP 1998 s. 237; J. Strelau, B. Zawadzki, W. Oniszczenko, A. Sobolewski, P. Pawłowski. *Temperament i style radzenia sobie ze stresem jako moderatory zespołu stresu pourazowego w następstwie przeżytej katastrofy*. W: *Osobowość a ekstremalny stres* s. 59-62; Kubacka-Jasiecka, jw. s. 74-75; Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy* s. 133-143; Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 212-213; Sęk. *Wprowadzenie do psychologii* s. 66.

Schemat 20.
ZNACZENIE OSOBOWOŚCIOWYCH PREDYKTORÓW SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYCJNYCH
W AUTOREGULACJI ZACHOWAŃ OSÓB KARANYCH

Rodzaj predyktora potencjału poprawczego	↓	Możliwy wpływ na autoregulację służącą poprawie moralnej	↓
Wysoki poziom sumienności	→	Predyspozycje sprzyjające aktywności celowej: ➤ ambicje, obowiązkowość, zdyscyplinowanie, zorganizowanie, pracowitość i wytrwałość w dążeniach	
Znaczne poczucie wsparcia społecznego w minionych sytuacjach trudnych	→	➤ Rodzaj strategii zaradczej w sytuacjach trudnych, jej element, zasób lub mediator w dynamice radzenia sobie ze stresem ➤ Wzorzec reagowania o dużej sile przełożenia na aktualne i przyszłe zachowania w sytuacjach trudnych ➤ Znaczenie uodparniające – powiększanie indywidualnych zasobów radzenia sobie ze stresem ➤ Rola buforowa – ochrona przed zaburzeniami w wielowymiarowym funkcjonowaniu	
Niskie poczucie oceny społecznej typu: • „Zimny-nieczuły” • „Powściągliwy-introwertywny” Wysokie poczucie spostrzegania społecznego typu: • „ciepły-zgodny” • „towarzyski-ekstrawertywny”	→	➤ Doświadczenie niewielkiego dystansu społecznego, małej liczby problemów interpersonalnych, niskiego poczucia stygmatyzacji ➤ Większe możliwości reintegracyjne – wchodzenie w relacje interpersonalne, przyjmowanie zobowiązań społecznych ➤ Niskie ryzyko antyspołecznej identyfikacji	
Niewielkie nasilenie kryzysu wartościowania • Duża moc regulacyjna sfery aksjologicznej • Umiejętności hierarchizowania wartości • Przeświadczenie o właściwie wybieranych celach • Posiadanie standardów wewnętrznych	→	➤ Spostrzeganie sensowności podejmowanych działań ➤ Znaczna kontrola poznawcza w wyniku kognitywno- afektywnego mechanizmu antycypacji zachowań ➤ Podporządkowanie normom społecznym	
Niskie poczucie aktualnych sytuacji trudnych Niewielki poziom przewidywanych sytuacji trudnych	→	➤ Niski poziom aktualnego i przewidywanego stresu ➤ Wpływ na proces oceny pierwotnej w transakcji stresowej – spostrzeganie mniejszej liczby wydarzeń w kategoriach stresowych ➤ Małe prawdopodobieństwo stosowania antyspołecznych strategii radzenia sobie ze stresem ➤ Niewielka liczba reakcji dezadaptacyjnych ➤ Nieduże ryzyko wystąpienia kryzysu – utraty kontroli nad wydarzeniami i doświadczania bezradności	
Wysokie poczucie koherencji • Zdolność do logicznego kodowania zdarzeń • Spostrzeganie dużej liczby strategii zaradczych i elastyczność ich stosowania • Mobilizacja do codziennych działań • Umiejętności realizacji długoterminowych celów	→	➤ Adekwatne przewidywanie skutków zdarzeń ➤ Podejmowanie właściwych działań ➤ Wyzwalanie aktywności i zaradności życiowej ➤ Zwiększanie poczucia sensu życia ➤ Wzmacnianie motywacji intencjonalnej ➤ Tworzenie zasobów odpornościowych – rzadsze doświadczanie stresu i mniejsze jego nasilenie, kontrolowanie występujących problemów, stosowanie skutecznych strategii radzenia sobie z napięciem psychicznym, skuteczne radzenie sobie z negatywnymi emocjami w sytuacjach trudnych, szybki powrót do prawidłowego funkcjonowania przy doświadczaniu skutków stresu	

nią napływające bodźce jako niestresorodne. A nawet gdy dana sytuacja wywołuje napięcie, to nie prowadzi to do mobilizacji nadzwyczajnych zasobów, ponieważ jednostce wysoce koherentnej towarzyszy przekonanie, że potrafi zachować się w taki sposób, aby osiągnąć pożądaną rezultat³⁰. Odpornościowe działanie koherencji wpływa także na skutki doświadczanego stresu – wysoki poziom tej zmiennej ułatwia człowiekowi powrót do prawidłowego funkcjonowania we wszystkich sferach (biologicznej, psychicznej i społecznej)³¹.

Podsumowanie dyskusji uzyskanych wyników badań z prawidłowościami występującymi w literaturze przedmiotu ilustruje schemat 20. Przedstawiono na nim różnorodne możliwości determinowania procesu autoregulacji zachowań osób karanych przez osobowościowe predyktory potencjału poprawy moralnej.

3. IMPLIKACJE PRAKTYCZNE

Użyteczność wyników, które uzyskano w przeprowadzonych badaniach, polega na możliwości ich praktycznego wykorzystania w dwóch aspektach – kształtowania wymiarów osobowości warunkujących poprawę moralną oraz ich znaczenia w polityce kryminalnej.

3.1. Możliwości kształtowania osobowościowych determinantów poprawy moralnej przestępców

Wyodrębnione w badaniach predyktory skuteczności sankcji izolacyjnych mają dwojaki charakter – jeden z nich jest stałą cechą wrodzoną, natomiast pozostałe determinanty stanowią względnie stałe kognitywne wymiary osobowości, które w różnym stopniu mogą ulegać zmianom pod wpływem oddziaływań poprawczych. Powyższą kategoryzację ilustruje schemat 21.

Z przedstawionego podziału wynika, że oddziaływaniom korekcyjnym podlegają zmienne osobowościowe związane ze wzmacnianiem motywacji intencjonalnej (kryzys wartościowania, poczucie koherencji), doświadczaniem dystansu społecznego (poczucie oceny społecznej), przeżywaniem stresu (spostreżanie sytuacji trudnych) oraz z zasobami odpornościowymi w radzeniu sobie z występującymi problemami (poczucie koherencji, doświadczanie wsparcia społecznego). Uzyskane prawidłowości potwierdzają tezę występującą w literaturze przedmiotu, że dysfunkcjonalne schematy poznawcze prowadzą zarówno do trudności w reali-

³⁰ Antonovsky. *Rozwikłanie tajemnicy* s. 128-131.

³¹ A. Szymanowska. *Więzienie i co dalej*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003 s. 175-180; S. Lipiński. *Poziom koherencji a syndrom agresji u nieletnich przestępców*. W: *Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży*. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 88.

Schemat 21.

**PODATNOŚĆ NA ZMIANY
OSOBOWOŚCIOWYCH DETERMINANTÓW SKUTECZNOŚCI KAR IZOLACYJNYCH**

Predyktory niepodatne na zmiany	Predyktory podatne na zmiany
↓	↓
1. Sumienność – wrodzona cecha stała	1. Poczucie wsparcia społecznego – kognitywny względnie stały wymiar osobowości 2. Poczucie oceny społecznej – kognitywny względnie stały wymiar osobowości 3. Kryzys wartościowania – kognitywny względnie stały wymiar osobowości 4. Spostrzeganie sytuacji trudnych – kognitywny względnie stały wymiar osobowości 5. Poczucie koherencji – kognitywny względnie stały wymiar osobowości

zacji celów, jak również generują stres i rozwój reakcji kryzysowych, co zwiększa prawdopodobieństwo powrotu do przestępstwa³².

Doprowadzenie do korzystnych zmian w osobowościowych determinantach potencjału poprawczego przestępców może być oparte na różnych założeniach teoretycznych³³. Dotychczasowe doświadczenia wskazują jednak, że najbardziej skuteczne w procesie resocjalizacji skazanych są techniki oparte na:

- 1) podejściu poznawczym,
- 2) teoriach społecznego uczenia się.

Ad 1) **Podejście poznawcze.** Oddziaływania korzystające z dorobku terapii poznawczej bazują na założeniu, że sposób spostrzegania siebie i otaczającej rzeczywistości oraz interpretacja doświadczeń życiowych wpływają na przeżywane emocje i podejmowanie określonych zachowań. Z tego względu różnorodne programy resocjalizacyjne powinny być ukierunkowane na doprowadzenie do zmiany konceptualizacji świata, stereotypów myślowych, negatywnych nastawień i preferowanych wartości, a w konsekwencji do redukcji dysfunkcjonalnego postępowania³⁴.

Zmiany w strukturach poznawczych następują według schematu³⁵:

³² Pervin, John. *Osobowość* s. 499-500; Kubacka-Jasiecka, jw. s. 75.

³³ K. Pospiszyl. *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 1998 s. 18-51; Machel. *Więzenie jako instytucja karna* s. 25.

³⁴ A. Bandura. *Principles of behavior modification*. New York Holt, Rinehart&Winston 1969; F. Porporino, E. Fabiano, D. Robinson. *Focusing on successful reintegration: Cognitive skills training for offenders*. Ottawa: Research and Statistics Branch, Correctional Service of Canada 1991 s. 104; J. McGuire. *Cognitive behavioral approaches: An introductory course on theory and research*. Liverpool UK Department of Clinical Psychology, University of Liverpool 1996 s. 42-106; G. Walters. *Short-Term Outcome of Inmates Participating in the Lifestyle Change Program*. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 3 s. 322-337; K. Dodson, N. Khatri. *Cognitive therapy: Looking backward, looking forward*. „Journal of Clinical Psychology” 2000 nr 56 s. 907-923; S. Krotochwil. *Podstawy psychoterapii*. Poznań Wyd. Zysk i S-ka 2003 s. 77-84; P. Van Voorhis, L. Spruance, N. Ritchey S. Jonson-Listwan, R. Seabrook. *The Georgia Cognitive Skills Experiment: A Replication of Reasoning and Rehabilitation*. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 3 s. 285; G. Walters. *Recidivism in Released Lifestyle Change Program Participants*. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 1 s. 55-56; Pospiszyl. *Resocjalizacja* s. 50; Machel. *Więzenie jako instytucja karna* s. 28-30.

³⁵ Krotochwil, jw. s. 79.

- 1) człowiek interpretuje każde napływające zdarzenie zgodnie z racjonalnymi i/lub irracjonalnymi przekonaniem;
- 2) przekonania nie są bezpośrednim skutkiem zaistniałego zdarzenia, lecz efektem tego, w jaki sposób zostało ono przepracowane w myśleniu;
- 3) jeśli jednostka przepracowała zdarzenie w taki sposób, że w efekcie dochodzi do długotrwałych problemów, to należy przekonania przedyskutować i skonfrontować z rzeczywistością;
- 4) dyskusja i konfrontacja stanowi szansę powstania nowych poglądów, które mają bardziej adaptacyjny i racjonalny charakter.

Stosowanie podejścia kognitywnego w oddziaływaniach służących korzystnym zmianom w osobowościowych determinantach poprawy moralnej przestępców jest uzasadnione kilkoma względami. Po pierwsze – w podejściach tego typu uwzględnia się aktywną współpracę między wychowawcą (terapeutą) i wychowankiem (pacjentem) oraz dążenie do samowystarczalności uczestnika prowadzonych oddziaływań. Po drugie – zasadniczym składnikiem każdego programu jest dokładna analiza występujących sposobów myślenia i zachowania, czynników poprzedzających te zaburzenia, a także ich następstw. Po trzecie – celem prowadzonych oddziaływań jest osiągnięcie funkcjonalnych celów, a uczestnictwo w zajęciach sprowadza się do rozwiązywania konkretnych problemów³⁶.

W działaniach służących korygowaniu osobowościowych predyktorów potencjału poprawczego można również wykorzystać dorobek terapii poznawczej w postaci niektórych jej metod. W kontekście rodzaju zmiennych determinujących skuteczność kary pozbawienia wolności należy zwrócić uwagę na następujące techniki, które można wykorzystać w pracy ze skazanymi³⁷:

- zmianę atrybucji – przypisywanie korzystnym zdarzeniom życiowym charakteru ogólności, stałości i osobistego wpływu; w ten sposób dochodzi do pokonywania wyuczonej bezradności i zwiększenia poczucia zaradności;
- uczenie optymizmu – oddziaływania polegają na uświadomieniu jednostce jej mocnych stron oraz wzbudzeniu przekonania, że jest ona w stanie osiągać zamierzone cele i poradzić sobie z różnymi problemami życiowymi;
- autotrening – uczenie osoby, jak poprzez instruowanie siebie można opanować stres i utrzymać kontrolę w sytuacjach trudnych;
- trening „szczepienia przeciwko stresowi” – celowe uczestniczenie w trudnych sytuacjach i ćwiczenie się w ich opanowywaniu po to, by klient potrafił poradzić sobie z problemami, które pojawią się nieoczekiwanie;
- trening rozwiązywania problemów – etapowa analiza sytuacji trudnych: dokładny opis zagadnienia, wymyślanie różnych możliwości pokonania problemu, wartościowanie rozwiązań i wybór najwłaściwszego z nich, praktyczne sprawdzanie wybranego rozwiązania.

Do programów poznawczych zaliczane są również treningi zmiany moralności, które opierają się na założeniu, że sfera etycznych zachowań człowieka stanowi rodzaj zmiennej kognitywnej, będącej skutkiem asymilacji norm i wartości przyjmowanych w procesie socjalizacji. Interioryzacja aksjologicznych zasad postępowania

³⁶ Tamże s. 86.

³⁷ Tamże s. 86-88.

stanowi rodzaj moralności bazowej dla zachowań jednostki. Popełnianie przestępstw jest efektem różnic, jakie zachodzą między przestępcami i nie-przestępcami w moralnej linii bazowej. Terapia kognitywna, służąca rozwojowi moralności, koncentruje się na zmianie konceptualizacji wartości i standardów zachowań skazanych, aby je upodobnić do bazowej moralności nie-przestępców. Uczestnictwo w kognitywnych treningach moralności musi być jednak poprzedzone rzetelną diagnozą penitencjarną, która uwzględnia występowanie problemów psychopatologicznych, w tym również zaburzeń osobowości o charakterze socjopatycznym. Wynika to z faktu niskiej skuteczności tego typu programów w stosunku do więźniów, u których niedorozwój moralny współwystępuje z zaburzeniami w działaniu centralnego układu nerwowego³⁸.

Ad 2) **Podejście bazujące na teoriach społecznego uczenia się.** Wymienione koncepcje zakładają, że ludzie posiadają rozmaite zdolności, by przystosować się do otaczającego świata. Adaptacja i zmiany rozwojowe człowieka są zakorzenione w systemach społecznych, dlatego uczenie nowych zachowań jest najbardziej skuteczne, gdy jest związane z siecią wpływów ze strony innych osób³⁹. Istnieją dwa podstawowe sposoby nabywania nowych kompetencji – w wyniku modelowania społecznego i doświadczania osobistej skuteczności⁴⁰.

Uczenie na skutek modelowania następuje przez obserwowanie jednostek stanowiących wzory postępowania. Zaobserwowane działanie innych tworzy rodzaj reguły (matrycy) dla generatywnego zachowania osoby uczącej się⁴¹. Szybkość tego procesu zależy w dużym stopniu od cech „osób-modeli” – przede wszystkim ich adekwatności, wiarygodności oraz od tego, w jakim stopniu obserwator czuje się do nich podobny⁴².

Drugi sposób uczenia wynika z doświadczania własnej skuteczności w sytuacji ćwiczenia nowych zachowań. Poczucie osobistego wpływu na wynik podejmowanej aktywności reguluje w istotny sposób powstawanie skryptów myślowych związanych z działaniami intencjonalnymi, towarzyszące im emocje (myślenie pesymistyczne lub optymistyczne) oraz procesy motywacyjne (osłabianie lub natężanie wysiłku w kierunku osiągnięcia celów)⁴³.

³⁸ Y. Wolf. *Violations of Out-Group and In-Group Regulations in the Eyes of Ordinary and Protected Prisoners: An Instance of Judgmental Modularity*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2002 nr 2 s. 207-217; W. Martens. *Criminality and Moral Dysfunctions: Neurological, Biochemical, and Genetic Dimensions*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2002 nr 2 s. 174-177.

³⁹ M. Gottfredson, T. Hirschi. *A general theory of crime*. Palo Alto Stanford University Press 1990 s. 97; Bandura. *Social Learning* s. 59-73.

⁴⁰ T. Rosenthal, B. Zimmerman. *Social Learning and Cognition*. New York Academic Press 1978; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 174-181; Pervin, John. *Osobowość* s. 525.

⁴¹ A. Bandura. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs Prentice-Hall 1986 s. 84; Pervin, John. *Osobowość* s. 503-504.

⁴² T. Rosenthal, A. Bandura. *Psychological modeling: Theory and practice*. W: *Handbook of psychotherapy and behavior change*. Red. S. Garfield, A. Bergin. New York Wiley 1978 s. 622.

⁴³ G. Holden. *The relationship of self-efficacy appraisals to subsequent health related outcomes: A meta-analysis*. „Social Work in Health Care” 1991 t. 16 s. 53-93.

Do podstawowych reguł wprowadzania i utrzymywania pożądanych zmian związanych z doświadczaniem własnej skuteczności należy⁴⁴:

- porządkowanie zadań, których osoba ma się nauczyć w sekwencji kolejnych kroków,
- wyjaśnianie ogólnych reguł prowadzonych oddziaływań,
- zapewnianie możliwości doskonalenia i samodzielnego kierowania wyuczonym zachowaniem,
- sprawdzanie nabytych umiejętności: a) w warunkach naturalnych, b) w coraz trudniejszych sytuacjach,
- zapewnianie informacji zwrotnych o jakości funkcjonowania nowych kompetencji.

Za stosowaniem podejścia bazującego na teoriach społecznego uczenia w oddziaływaniach penitencjarnych przemawiają dwa argumenty – wyniki badań potwierdzające wartość wymienionych sposobów uczenia w nabywaniu nowych kompetencji i w zmianach dysfunkcyjnych schematów poznawczych oraz fakt, że większość skazanych wymaga stosowania metod zakładających aktywne uczestnictwo w resocjalizacji i/lub terapii⁴⁵.

Należy jednak zwrócić uwagę, że ważnym ograniczeniem dla stosowania zasad społecznego uczenia w kształtowaniu podmiotowych predyktorów poprawy moralnej przestępców są warunki izolacji więziennej. Proces modelowania korzystnych zmian wymaga odpowiedniego środowiska. Wynika to z prawidłowości polegającej na tym, że osoba aktywnie oddziałuje na otoczenie, a środowisko (zwrotnie) wywiera wpływ na człowieka, stanowiąc jednocześnie rodzaj zasobu potencjalnych wzorców postępowania oraz informacji o ich skuteczności i wartości. Dlatego najbardziej korzystne warunki do uczenia się nowych zachowań występują wtedy, gdy osoba może wzmacniać i uogólnić sens nowych doświadczeń w kontekście procesu samoregulacji⁴⁶. Bardzo ważnym zagadnieniem jest również zainicjowanie adaptacyjnego sprzężenia zwrotnego między zachowaniami a przekonaniem: skuteczne radzenie sobie w sytuacji trudnej wpływa korzystnie na przekonanie o własnej skuteczności, co z kolei prowadzi do zmiany spostrzegania sytuacji, zwiększenia wysiłku i efektywnego postępowania⁴⁷.

Znaczenie przedstawionych prawidłowości potwierdzają dwie okoliczności związane z osobowościowymi determinantami potencjału poprawczego – czynniki decydujące o redukcji etykietowania społecznego oraz warunki przyczyniające się do wzmocnienia poczucia koherencji. W badaniach dotyczących stygmatyzacji stwierdzono, że spadek wzajemnych uprzedzeń zależy od liczby bezpośrednich kontaktów jednostek naznaczających z osobami naznaczonymi, którym towarzy-

⁴⁴ Rosenthal, Bandura, jw. s. 622.

⁴⁵ T. Thornberry, A. Lizotte, M. Krohn, M. Farnworth, S. Jang. *Testing interactional theory: An examination of reciprocal causal relationships among family, school, and delinquency*. „Journal of Criminal Law and Criminology” 1991 nr 82 s. 3-35; J. McGuire. *Reviewing what works: Past, present and future*. W: *What Works: Reducing reoffending*. Red. J. McGuire. New York John Wiley & Sons 1995 s. 3-34; R. Ortmann. *The Effectiveness of Social Therapy in Prison – A Randomized Experiment*. „Crime & Delinquency” 2000 nr 2 s. 215; Pervin, John. *Osobowość* s. 509.

⁴⁶ Bandura. *Self-efficacy* s. 124-126; Oleś. *Wprowadzenie do psychologii* s. 229.

⁴⁷ Oleś, jw. s. 226.

szą pozytywne emocje⁴⁸. W przypadku poczucia koherencji stwierdzono, że czynnik ten stanowi silnie utrwaloną, stabilną dyspozycję, ale jednocześnie nie ma sztywnego charakteru, ponieważ może wzrastać u tych jednostek, które są zainteresowane rozumieniem świata i poszukiwaniem zmian w swoim życiu⁴⁹.

Jako przykłady skutecznych oddziaływań korekcyjnych, które bazują na teoriach społecznego uczenia, mogą służyć:

- zakłady terapii społecznej w Danii i Holandii – program resocjalizacyjny,
- Społeczności Terapeutyczne – program terapeutyczny,
- grupy Anonimowych Alkoholików – program samopomocowy,
- wspólnoty religijne – program duszpasterski.

Zakłady terapii społecznej w Danii i Holandii. Ośrodki tego rodzaju stanowią potwierdzenie możliwości osiągnięcia wysokich wyników w zakresie oddziaływań resocjalizacyjnych – wskaźniki efektywności sięgają nawet 80 %. Cechą charakterystyczną tych zakładów jest mała liczebność – ok. 90 osób oraz przeznaczenie dla recydywistów o zaburzonej osobowości (w tym dla groźnych przestępców), którzy już odbyli karę pozbawienia wolności. Selekcja pensjonariuszy odbywa się na podstawie kryterium podatności na oddziaływania terapeutyczne. Zajęcia odbywają się w małych grupach (8-11 osób). Pomoc polega przede wszystkim na stosowaniu terapii środowiskowej, która polega na udziale pensjonariuszy we wszystkich dziedzinach działalności zakładu, łącznie z zarządzaniem. Każda grupa posiada swojego kierownika i sama dba o realizację własnych potrzeb bytowych. Członkowie zespołu wspólnie rozwiązują problemy i podejmują decyzje dotyczące zarówno spraw grupowych, jak i indywidualnych (np. udzielenie lub odmowa przepustki). Oprócz terapii społecznej pensjonariuszom oferuje się inne formy oddziaływań – terapię właściwą (rozładowywanie napięć, rozwiązywanie problemów osobistych), zajęcia artystyczne, indywidualne kształcenie, częste kontakty z rodziną⁵⁰.

Społeczności Terapeutyczne (ST). Program ten wykorzystuje teorie społecznego uczenia w terapii uzależnień. Do najważniejszych zasad i sposobów oddziaływań ST należą⁵¹:

- Samopomocowa koncepcja zdrowienia i życia zgodnego z normami społecznymi.
- Odrębność egzystowania społeczności terapeutycznej – poddani leczeniu przebywają przez kilka miesięcy w zamkniętym ośrodku, w izolacji od wpływów zewnętrznych, zanim zdobędą przywilej uzyskania przepustek.
- Wspólnotowy charakter – całość zajęć, z wyjątkiem terapii indywidualnej, ma zbiorowy charakter. Celom edukacyjnym i leczniczym służą

⁴⁸ G. Bodenhausen, K. Moreno. *How do I feel about them? The role of affective reactions in intergroup perception*. W: *The Role of Subjective States in Social Cognition and Behavior*. Red. H. Bless, J. Forgas. Philadelphia Psychology Press 2001 s. 283-303.

⁴⁹ Antonovsky. *Poczucie koherencji* s. 224.

⁵⁰ J. Górny. *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*. Warszawa Wyd. WSPS 1996; H. Machel. *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk Arche 2003 s. 42-43.

⁵¹ G. de Leon. *Społeczność terapeutyczna. Teoria, model, metoda*. Warszawa KBPN 2003 s. 406-408.

wspólne posiłki (przygotowanie, podanie i spożywanie), codzienne spotkania i seminaria, prace zespołowe, wspólne spędzanie wolnego czasu, uroczystości i rytuały.

- Modelowanie zachowań przez członków wspólnoty – mieszkańcy zachowujący się zgodnie z oczekiwaniami i wartościami społeczności stanowią rodzaj modeli do naśladowania. Zbiorowość jest rozumiana jako kontekst, w którym zachodzi społeczne uczenie się, którego efektywność wzrasta przy większej ilości pozytywnych modeli i większej integracji uczestników.
- Planowanie dnia – uporządkowany i przewidywalny charakter pobytu w ośrodku służy redukowaniu nudy, porządkowaniu własnego wnętrza, uczeniu gospodarowania czasem, formułowaniu i realizowaniu celów, czyli odpowiedzialności. Dlatego każdy dzień ma sformalizowany program, rozpisany na różne zajęcia, i przebiega według ściśle określonej procedury.
- Terapeutyczna i edukacyjna funkcja pracy – wszyscy członkowie społeczności są odpowiedzialni za sprawne funkcjonowanie ośrodka (sprzątanie, przygotowanie i przebieg zajęć, sporządzanie posiłków, remonty, naprawy, zakupy, bezpieczeństwo). Wykonywane prace pełnią funkcje praktyczne, terapeutyczne (autoanaliza), edukacyjne (nabywanie umiejętności), afiliacyjne (umacnianie wspólnoty) i rozwojowe.
- Podział oddziaływań terapeutycznych na etapy – zdrowienie osoby uzależnionej jest rozłożone na części, zgodnie z założeniem, że zmiana jest procesem rozwojowym. Główny nacisk w każdej fazie terapii jest położony na przyrost wiedzy i umiejętności. W miarę postępów osoba jest przesuwana do kolejnych etapów programu.
- Grupy spotkaniowe – najważniejszą wspólnotą terapeutyczną jest grupa, której podstawowym celem jest uświadomienie uczestnikom konkretnych postaw i zachowań, jakie powinni zmienić.
- Trening świadomości – interwencje terapeutyczne i edukacyjne mają na celu uświadomienie uczestnikom znaczenia interakcji międzyludzkich – skutków własnego zachowania na życie osobiste i sytuację innych oraz wpływu postępowania ludzi na własne reakcje.
- Trening rozwoju emocjonalnego – w działaniach ukierunkowanych na określone cele zwraca się uwagę na rozpoznawanie, właściwe wyrażanie i konstruktywne zarządzanie emocjami.
- Ciągłość opieki – ukończenie leczenia podstawowego stanowi jedynie jeden z etapów procesu zdrowienia. Obowiązkowym składnikiem modelu ST jest pomoc postterapeutyczna w postaci profesjonalnego poradnictwa i grup samopomocy.

Grupy Anonimowych Alkoholików. Należy podkreślić, że zasady społecznych teorii uczenia są wykorzystywane nie tylko w oddziaływaniach profesjonalnych, ale również w funkcjonowaniu wspólnot samopomocowych. Uczestnictwo w tego rodzaju grupach powinno służyć wzmocnieniu osobowościowych predyktorów potencjału poprawczego w wyniku występowania takich elementów, jak⁵²:

⁵² F. Riessman, D. Carroll. *Nowa definicja samopomocy. Polityka i praktyka*. Warszawa PARPA 2000 s. 38-44.

- Przemiana braków i trudności w aktywa – ludzie, którzy pokonali własne problemy, dysponują wiedzą na temat ich istoty i sposobów radzenia sobie z nimi. Jest to podstawa do wspierania osób mających podobne kłopoty.
- Zamienność ról – w grupach samopomocy role dawcy i biorcy są zamienne. Zależnie od okoliczności każdy uczestnik ma okazję radzić innym i samemu korzystać z cudzych wskazówek. Z tego powodu władza w grupie jest równomiernie rozłożona, nie istnieje elita rządząca oraz przetargi między rządzącymi i rządzonymi.
- Wewnętrzna orientacja – uczestnicy ruchu korzystają przede wszystkim z własnych doświadczeń, a tylko w niewielkim stopniu z konwencjonalnej wiedzy pochodzącej z zewnątrz (od profesjonalistów). Orientacja wewnętrzna rozciąga się na logistykę prowadzenia grupy – większość jej członków wyznaje zasadę samowystarczalności i polegania na sobie w zakresie zaspokajania różnego typu potrzeb (np. mieszkaniowych, materialnych).
- Nacisk na aktywność – wyróżnikiem tego typu grup jest nastawienie na działanie, szybkie załatwianie spraw, wysiłek, odpowiedzialność, przedsiębiorczość i rozwiązywanie problemu zamiast przyjmowania roli bezradnej ofiary.
- Stosowanie zasady „pomaganie pomaga” – wspieranie innych przynosi korzyści osobom udzielającym wsparcia poprzez wzrost samooceny i poprawę samopoczucia.

Przykładem grupy samopomocowej, do której można przystąpić w warunkach więziennych i kontynuować uczestnictwo po odzyskaniu wolności, jest ruch Anonimowych Alkoholików. Zespoły AA powstają na terenie zakładów karnych na podstawie porozumienia między członkami wspólnoty a administracją więzienną. Grupę uruchamiają zazwyczaj dwaj sponsorzy. Jednym z nich jest przedstawiciel personelu penitencjarnego (często kapelan, pracownik socjalny lub wychowawca), zaś drugim – członek AA spoza zakładu karnego. Istnieje kilka sposobów tworzenia grup spotkaniowych wśród więźniów – w wyniku dobrowolnej odpowiedzi na ogłoszenie o formowaniu się zespołu, poprzez nieformalne zaproszenie od kapelana lub pracownika więzienia skierowane do osadzonych, poprzez wyznaczenie przez pracownika wybranych osób do uczestnictwa we wspólnotie.

Podstawową formą działania AA w warunkach więziennych są regularne spotkania (mityngi). Część z nich ma charakter zamknięty (przeznaczony wyłącznie dla alkoholików). Ich celem jest tworzenie bezpiecznej atmosfery, by móc spokojnie mówić o swoich problemach. Na mityngach zamkniętych obowiązuje zasada, że każdy mówi tylko za siebie i nikt nie wypowiada się w cudzym imieniu. Każdy jednak może skorzystać z doświadczenia innych osób, by lepiej rozwiązywać własne trudności. W spotkaniach otwartych mogą uczestniczyć wszyscy zainteresowani wspólnotą AA, gdyż są one poświęcone programowi oraz celom i efektom działalności ruchu⁵³. Po wyjściu na wolność członkowie więziennych grup AA powinni nadal angażować się w działalność ruchu. Sponsor grupy w zakładzie karnym może zwrócić się do Biura Służby Krajowej Anonimowych Alkoholików po informacje do-

⁵³ K. Linowski, J. Nowicka. *System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu*. Ostrowiec Świętokrzyski Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju WSBiP 2004 s. 74.

tyczące możliwości skontaktowania się skazanego ze wspólnotą w warunkach wolnościowych. W ten sposób dochodzi do ułatwienia w przejściu z grupy wewnętrznej do wspólnoty na zewnątrz więzienia⁵⁴.

Zasadność motywowania skazanych do uczestnictwa we wspólnocie Anonimowych Alkoholików podczas odbywania kary oraz do kontynuowania tego typu spotkań w warunkach wolnościowych potwierdzają analizy empiryczne. Wyniki ogólnonarodowych badań w USA, przeprowadzonych w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, wskazały, że ok. 6% dorosłych Amerykanów uczestniczyło z powodzeniem w jakimś momencie swojego życia w grupach samopomocowych, które były oparte na programie Dwunastu Kroków Anonimowych Alkoholików.

Stwierdzono również wysoką skuteczność tego ruchu w utrzymywaniu abstynencji osób uzależnionych od alkoholu – trzeźwość zachowywało 67% członków wspólnoty uczestniczących w spotkaniach dłużej niż jeden rok i 85% osób związanych z ruchem dłużej niż dwa lata⁵⁵. Osoby utrzymujące abstynencję alkoholową powyżej 8 lat charakteryzowały się stabilnością środowiska życiowego. Do czynników stabilizujących egzystencję, oprócz prawidłowo funkcjonującego związku z partnerem życiowym i posiadania pracy, należało również zaangażowanie w działania AA⁵⁶. Dodatkowo porównania alkoholików aktywnych w tego rodzaju wspólnocie z osobami utrzymującymi trzeźwość spoza tego kręgu pozwoliły na stwierdzenie, że członkowie AA charakteryzują się mniejszym nasileniem niepokoju, lepszym przystosowaniem społecznym, skuteczniejszymi strategiami zaradczymi w rozwiązywaniu problemów i poczuciem silniejszego wsparcia społecznego⁵⁷.

Analizy porównawcze programu Dwunastu Kroków z innymi formami pomocy dla osób uzależnionych wskazały również na większą długoterminową skuteczność wpływów grupy Anonimowych Alkoholików. Duża efektywność tego programu jest najsilniej związana z regularnym uczestnictwem w spotkaniach, posiadaniem sponsora, zaangażowaniem w działania wspólnoty oraz z oddziaływaniem na takie zmienne podmiotowe, jak pogłębianie religijności, zwiększanie poczucia sensowności własnych działań, wzrost organizacji życia osobistego, modyfikacja struktur poznawczych i modelowanie zachowań⁵⁸.

Wspólnoty religijne. Wzmacnianie osobowościowych predyktorów skuteczności kary pozbawienia wolności jest również związane z aktywnym uczest-

⁵⁴ Fundacja Biuro Służby Krajowej Anonimowych Alkoholików w Polsce. *AA w zakładach karnych*. Ząbki Apostolicum 1996 s. 3-10.

⁵⁵ C. Weisner, T. Greenfield, R. Room. *Trends in the treatment of alcohol problems in the US general population, 1979-1990*. „American Journal of Public Health” 1995 t. 85 s. 55-60; P. Ouimette, J. Finney, K. Gima, R. Moos. *A comparative evaluation of substance abuse treatment. III. Examining mechanisms underlying patient-treatment matching hypotheses for 12-step and cognitive-behavioral treatments for substance abuse*. „Alcoholism: Clinical and Experimental Research” 1999 t. 23 s. 545-551.

⁵⁶ G. Vaillant, S. Hiller-Sturmhofel. *Naturalna historia alkoholizmu*. W: *Alkohol a zdrowie. Picie alkoholu w różnych okresach życia*. Warszawa PARPA 2000 s. 43.

⁵⁷ R. Longabaugh, P. Wirtz, A. Zweben, R. Stout. *Network support for drinking, Alcoholics Anonymous and long-term matching effects*. „Addiction” 1998 t. 93 s. 1313-1333.

⁵⁸ J. Morgenstern, E. Labouvie, B. McCrady, C. Kahler, R. Frey. *Affiliation with Alcoholics Anonymous following treatment: A study of its therapeutic effects and mechanisms of action*. „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 1997 t. 65 s. 768-777.

nictwem w grupach religijnych⁵⁹. Potwierdzają to wyniki metaanalizy 60 badań z lat 1969-1998, w której stwierdzono, że duże znaczenie w zahamowaniu działań przestępczych ma uczestnictwo we wspólnotach kierujących się wartościami płynącymi z wiary⁶⁰. Siła reintegracyjna tego typu grup wynika z dużej możliwości regulowania zachowań członków, ich integrowania z osobami ze społeczności lokalnej oraz dostarczania wielowymiarowego wsparcia⁶¹.

Analiza empiryczna uwarunkowań pozytywnej integracji społecznej wielokrotnych przestępców wskazała, że redukcja recydywy stanowi wynik wzrostu pobożności polegającej na zmianie wewnętrznych standardów wartościowania i dużego nasilenia reintegracyjnego wstydu⁶². Przedstawione zmiany stanowią efekt wzmacniania przez antropologię chrześcijańską naturalnego rozwoju człowieka, nakierowanego na umacnianie godności, wolności, odpowiedzialności i otwartości na drugiego człowieka⁶³. Wynika to z następujących przesłanek⁶⁴:

- religia zaspokaja potrzebę bezpieczeństwa poprzez poczucie „zakorzenienia” w Absolucie i niezmiennym Autorytecie;
- tożsamość wyznaniowa uzasadnia podporządkowanie instynktów sferze wartości;
- treści religijne dostarczają pojęć moralnych, które stanowią układ odniesienia do oceny i porządkowania świata;
- postawa pobożności jest ważnym zasobem w zakresie radzenia sobie z problemami – w sytuacjach trudnych osoba może wykorzystywać motywację religijną do podjęcia działania; dzięki odniesieniom do wartości duchowych może utrzymywać pozytywną samoocenę; a w wyniku posiadania standardów moralnych ma większe możliwości w zakresie pozytywnego ukierunkowania zachowania;
- dojrzałość postawy religijnej współwystępuje z dojrzałą osobowością i konstruktywnymi kontaktami interpersonalnymi.

⁵⁹ S. Burkett. *Perceived Parents' Religiosity, Friends' Drinking, and Hellfire: A Panel Study of Adolescent Drinking*. „Review of Religious Research” 1993 nr 35 s. 136-54.

⁶⁰ B. Colin, W. Bradley. „If You Love Me, Keep My Commandments”: *A Meta-Analysis of the Effect of Religion on Crime*. „Journal of research in Crime and Delinquency” 2001 nr 1 s. 16.

⁶¹ E. Bock, J. Wilbur, B. Leonard. *Moral Messages: The Relative Influence of Denomination on the Religiosity-Alcohol Relationship*. „The Sociological Quarterly” 1987 nr 28 s. 89-103; C. Ellison, L. George. *Religious involvement, social ties, and social support in a southeastern community*. „Journal of the Scientific Study of Religion” 1994 t. 33 s. 46-61; W. Strawbridge, R. Cohen, S. Shema. *Frequent attendance at religious services and mortality over 28 years*. „American Journal of Public Health” 1997 t. 87 s. 957-961; R. Hummer, R. Rogers, C. Nam, C. Ellison. *Religious involvement and US adult mortality*. „Demography” 1999 t. 36 s. 273-285.

⁶² H. Grasmick, R. Bursik, J. Cochran. *Render unto Caesar What Is Caesar's: Religiosity and Taxpayers' Inclinations to Cheat*. „Sociological Quarterly” 1991 nr 32 s. 253; K. Jensen, S. Gibbons. *Shame and Religion as Factors in the Rehabilitation of Serious Offenders*. „Journal of Offender Rehabilitation” 2002 nr 3-4 s. 215-230.

⁶³ S. Steuden. *Wzrastanie psychiczne człowieka*. W: *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*. Red. M. Kalinowski. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 34.

⁶⁴ J. Makselon. *Człowiek jako istota religijna*. W: *Psychologia dla teologów*. Red. J. Makselon. Kraków WN PAT 1995 s. 255-281; M. Kalinowski. *Znaczenie resocjalizacji religijnej w kształtowaniu dojrzałych postaw u skazanych na karę pozbawienia wolności*. W: *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 147-151.

Wymienione prawidłowości świadczą o tym, że treści głoszone przez Kościół prowadzą do spójności elementów poznawczych, emocjonalnych i działaniowych, które są ukierunkowane na dobro indywidualne i wspólne. W konsekwencji tak ukształtowane postawy osób wierzących stają się efektywnym regulatorem zachowań dostosowanych do obowiązujących standardów społecznych⁶⁵.

Drugim ważnym aspektem działań Kościoła w budowaniu prospołecznych zachowań jest oddziaływanie wspólnotowe. Chrześcijaństwo przyjmuje, że człowiek poszukuje spotkania z innymi, ponieważ dąży do swego dopełnienia, które znajduje w środowisku społecznym. Bytowa odrębność osoby ludzkiej nie tylko nie wyklucza komunikacji ze światem zewnętrznym, ale – co więcej – domaga się podjęcia życia społecznego. To właśnie we wspólnocie jednostka ludzka znajduje swe naturalne zwińczenie⁶⁶. Grupy wewnątrz Kościoła powinny odznaczać się udziałem jednej osoby w życiu innej w duchu miłości oraz działaniem wszystkich we wspólnocie i dla niej⁶⁷. Charakter przedstawionego uczestnictwa pokazuje, że w chrześcijańskich grupach religijnych z jednej strony osoba może uzyskać poczucie bezpieczeństwa i przynależności oraz wielowymiarowe wsparcie, a z drugiej – podejmować zachowania zgodne z wartościami i normami obowiązującymi w społeczności religijnej⁶⁸.

3.2. Postulaty wynikające z istnienia podmiotowych predyktorów potencjału poprawczego skazanych

Prawidłowości dotyczące osobowościowych uwarunkowań skuteczności kar izolacyjnych stanowią ważny argument uzasadniający zmiany polityki kryminalnej w Polsce, którą charakteryzuje ubogość i jednostronność. Propozycje dotyczą przeobrażenia reakcji państwa na przestępstwo w kontekście jego wszystkich faz – od momentu zamiaru jego dokonania aż do zakończenia procesu resocjalizacji:

- 1) profilaktyki predeliktualnej,
- 2) stosowania alternatyw sankcji izolacyjnych,
- 3) wykonywania kary pozbawienia wolności,
- 4) pomocy postpenitencjarnej.

Ad 1) **Profilaktyka predeliktualna**. W chwili obecnej nie funkcjonuje system zapobiegania przestępczości, głównie w wyniku braku zapisów ustawowych w tym zakresie. Opracowanie takiego systemu jest uzasadnione wzrostem zachowań czynów karalnych i wyraźną tendencją do obniżania się wieku ich sprawców. Istnieje konieczność, aby osoby zagrożone przestępczością i recydywą uczestniczyły przede wszystkim w programach profilaktycznych redukujących psychospołeczne czynniki

⁶⁵ G. Walters. *Mapping the Criminal Mind: Idiographic Assessment of Criminal Belief Systems*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 1 s. 5-24.

⁶⁶ J. Gocko. *Rozwój społeczny człowieka. W: Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu* s. 39.

⁶⁷ Tamże s. 43.

⁶⁸ B. Benda. *Religion and Violent Offenders in Boot Camp: A Structural Equation Model*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2002 nr 1 s. 91-121.

ryzka kariery dewiacyjnej w środowisku, które sprzyja poczuciu bezpieczeństwa i umożliwia uczenie się konstruktywnych zachowań⁶⁹. Przedstawiony postulat potwierdzają wyniki badań. Analiza długofalowych skutków interwencji edukacyjnej wobec młodzieży zagrożonej przestępczością wskazała, że oddziaływania tego rodzaju w sposób istotny wpływają na zwiększenie szans osiągnięcia indywidualnego sukcesu zgodnie z obowiązującymi normami społecznymi⁷⁰.

Ad 2) **Stosowanie alternatyw sankcji izolacyjnych.** W europejskiej polityce kryminalnej w coraz szerszym zakresie są wykorzystywane środki alternatywne w stosunku do kar izolacyjnych, których istotą jest resocjalizacja sprawcy w warunkach wolnościowych. Natomiast w Polsce działania zorientowane na poprawę przestępcy w ramach dozorowanej wolności mają znikome znaczenie ze względu na niewydolne funkcjonowanie systemu probacyjnego. Osobowościowe predyktory poprawy moralnej przestępców – poczucie interpersonalnego wsparcia, spostrzeganie oceny społecznej, doświadczanie sytuacji trudnych, kryzys wartościowania, poziom koherencji – stanowią przesłanki uzasadniające: a) upowszechnianie sankcji wolnościowych, wykonywanych przez sprawną i profesjonalną służbę kuratorską, b) wprowadzenie intensywnych oddziaływań resocjalizacyjnych i/lub terapeutycznych w ramach stosowania probacji, c) szersze stosowanie mediacji⁷¹.

Ad 3) **Wykonywanie kary pozbawienia wolności.** Profilaktyka postdeliktualna w obecnym kształcie łączy się przede wszystkim ze stosowaniem sankcji izolacyjnych. Dominujące znaczenie kary pozbawienia wolności, przy jednoczesnych zaniedbaniach w zakresie profilaktyki przestępczości i nieskutecznym funkcjonowaniu systemu probacyjnego, potwierdza wniosek, że w Polsce, podobnie jak w innych krajach postkomunistycznych, nie została jeszcze zakończona reforma prawa karnego. Ze względu na brak odpowiednich tradycji, niską aprobatę społeczną oraz niedostatek mechanizmów organizacyjnych umożliwiających skuteczne wdrażanie zmian wciąż utrzymuje się represyjna polityka kryminalna z czasów PRL⁷². Punitywność karania doprowadziła do przeludnienia zakładów penitencjarnych, a w związku z tym do znacznego utrudnienia realizacji poprawczych celów

⁶⁹ A. Leschied, G. Austin, P. Jaffe. *Impact of the Young Offenders Act on recidivism rates of special needs youth: Clinical and policy applications*. „Canadian Journal of Behavioral Science” 1988 nr 3 s. 323-331; L. Sherman. *Defiance, deterrence, and irrelevance: A theory of the criminal sanction*. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993 nr 30 s. 123-135; R. Corrado, I. Cohen, W. Glackman, C. Odgers. *Serious and Violent Young Offenders’ Decisions to Recidivate: An Assessment of Five Sentencing Models*. „Crime & Delinquency” 2003 nr 2 s. 184.

⁷⁰ J. Gunnar-Bernburg, M. Krohn. *Labeling, Life Chances, and Adult Crime: The Direct and Indirect Effects of Official Intervention in Adolescence on Crime in Early Adulthood*. „Criminology” 2003 nr 4 s. 1287-1318.

⁷¹ A. Bałandynowicz. *Probacja – system sprawiedliwego karania – podstawy aksjologiczne*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 51-52; T. Szymanowski. *Kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego wykonawczego w Polsce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 145; T. Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego (podstawowe problemy w świetle danych empirycznych)*. Warszawa Wyd. UW 2004 s. 114.

⁷² B. Stańdo-Kawecka. *Podstawy prawne resocjalizacji*. Kraków Zakamycze 2000 s. 43.

kary pozbawienia wolności. Skutkiem niewydolności resocjalizacyjnej uwięzienia są wysokie wskaźniki powrotności do przestępstwa. To zjawisko z kolei odbija się na zaostrzeniu karaniami recydywistów. W konsekwencji, niejako na zasadzie sprzężenia zwrotnego, następuje eksponowanie represyjności formalnoprawnej reakcji na przestępstwo⁷³.

W światowej polityce kryminalnej zaznacza się intensywny proces reformowania systemów więziennych, mający na celu maksymalne zbliżenie okoliczności wykonywania kar izolacyjnych do warunków wolnościowych, prawne określenie statusu skazanych i redukcja szkodliwych czynników w funkcjonowaniu zakładów karnych⁷⁴. Podmiotowe determinanty poprawy moralnej skazanych przestępców potwierdzają słuszność postulatów występujących w literaturze przedmiotu, dotyczących zmian w stosowaniu kary pozbawienia wolności w Polsce. Po pierwsze – powinno się stosować zasadę *ultima ratio*, czyli orzekać tę sankcję jako środek ostateczny. Po drugie – należy skracać wymiary izolacji. Po trzecie – powinna nastąpić redukcja przeludnienia w zakładach karnych, sprzyjająca procesowi resocjalizacji. Po czwarte – należy zwracać szczególną uwagę na przygotowanie skazanych do zwolnienia w okresie poprzedzającym ten fakt⁷⁵.

Dużą uwagę w dyskusjach na forum międzynarodowym zwraca się na poszukiwania optymalnego modelu więzienia o charakterze „reintegracyjnym”⁷⁶. W inicjatywach tego rodzaju należy podkreślić znaczenie oddziaływań psychologicznych. Podstawowym celem obecności psychologa w „reintegracyjnym” więzieniu, niezależnie od rodzaju wykonywanych zadań, powinno być przygotowanie skazanego do wolności w taki sposób, aby osoba odbywająca karę współuczestniczyła w procesie resocjalizacji i była współodpowiedzialna za własną readaptację społeczną⁷⁷. Warunkiem takiej sytuacji jest „otwarcie” się sprawcy na zabiegi psychokorekcyjne i „wola poprawy”, które wynikają z istoty ludzkiego „ja” i wewnętrznej refleksji moralnej⁷⁸. Specjalistyczne kompetencje stanowią więc ważny argument za tym, aby zmiany systemu więziennictwa uwzględniały w większym stopniu zatrudnianie psychologów zajmujących się diagnozowaniem, resocjalizacją, terapią oraz integrowaniem oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych.

Szczególna rola specjalistów reprezentujących tę dziedzinę nauki polega na doskonaleniu metod diagnozowania i prognozowania kryminologicznego osadzonych⁷⁹. Wyniki badań w tym zakresie powinny stanowić przesłanki do zmian polityki karnania: na etapie ustawodawczym – przy konstruowaniu określonych sankcji,

⁷³ Baładynowicz. *Probacja. Wychowanie do wolności* s. 28.

⁷⁴ B. Hołyst. *Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 106.

⁷⁵ P. Szczepaniak. *Kara pozbawienia wolności a wychowanie*. Kalisz–Warszawa KTPN, UW 2003 s. 45.

⁷⁶ Machel. *Wieżenie jako instytucja karna* s. s. 275-276.

⁷⁷ D. Gajdus, B. Kalinowska. *Aksjologia kary pozbawienia wolności w nauczaniu Jana Pawła II*. W: *Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 124-125.

⁷⁸ J. Świtka. *Wprowadzenie w problematykę karan*. W: *Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji*. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2004 s. 10.

⁷⁹ P. Ainsworth. *Offender Profiling and Crime Analysis*. Portland Willan Publishing 2001.

na etapie sądowym – przy orzekaniu kary konkretnemu sprawcy przestępstwa i na etapie wykonawczym – przy stosowaniu określonych zabiegów resocjalizacyjnych i/lub terapeutycznych⁸⁰. Zaprezentowane w niniejszej pracy wyniki badań uzasadniają dwa postulaty:

- zwiększenie liczby psychologów zajmujących się diagnozowaniem więźniów,
- tworzenie nowoczesnych standardów diagnozowania penitencjarnego.

Zwiększenie liczby psychologów zajmujących się diagnozowaniem więźniów. Najważniejszym problemem do rozwiązania w zakresie diagnostyki penitencjarnej jest zbyt mała liczba specjalistów, którzy zajmują się orzecznictwem psychologiczno-penitencjarnym. Rozszerzenie ich grona jest uzasadnione z trzech powodów.

Pierwszym z nich jest konieczność formułowania diagnozy resocjalizacyjnej dla skazanych odbywających karę w systemie programowanego oddziaływania. W obecnym kształcie indywidualizacja penitencjarna nie wymaga poznania osobowości skazanego, co skutkuje stosowaniem metod oddziaływania, które często nie są dostosowane do jego potrzeb korekcyjnych⁸¹. Wyniki badań wskazują na istniejące od wielu lat problemy w zakresie współpracy między specjalistami sporządzającymi diagnozę penitencjarną a kadrami wychowawczą, która jest odpowiedzialna za proces resocjalizacji skazanych. W okresie istnienia oddziałów obserwacyjno-rozdzielczych naczelnicy zakładów karnych często nie kierowali skazanych na badania osobopoznawcze z tego względu, że nie dostrzegali w nich praktycznych korzyści. Czynnikiem dodatkowo zniechęcającym do badań psychologicznych było słabe wykorzystywanie diagnozy penitencjarnej. Wynikało to z faktu, że większość wychowawców w zakładach karnych nie była przygotowana do prowadzenia działań o charakterze pedagogicznym, a tym bardziej o charakterze psychokorekcyjnym⁸².

Studia empiryczne dotyczące stosowania zaleceń psychologicznych w działaniach penitencjarnych wskazały, że ponad 1/3 z nich nie była realizowana przez wychowawców⁸³. Do obiektywnych warunków utrudniających ich realizację należała zbyt duża liczba skazanych przypadających na jednego wychowawcę, a do czynników subiektywnych – zrutynizowanie działań kadry wychowawczej, nieprawidłowości funkcjonowania służby penitencjarnej (np. to samo zalecenie prawidłowo funkcjonowało w jednym zakładzie karnym, a w innym napotykało duże trudności realizacyjne), nieznajomość wskazań lub ich lekceważenie przez wychowawców. Problemy z realizacją orzeczeń wynikały również z błędów popełnianych przez

⁸⁰ Z. Papierkowski. *Co prawo karne zawdzięcza psychologii?* Lublin TN KUL 1947 s. 8-10; T. Szymanowski, Z. Świda. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy.* Warszawa Wyd. „Librata” 1998 s. 182; Z. Hołda, K. Postulski. *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz.* Gdańsk Arche 2005 s. 350; W. Czajka. *Regulacje prawne wykonywania kary pozbawienia wolności w państwach Europy Zachodniej (główne tendencje).* W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988.* Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 192.

⁸¹ T. Szymanowski. *Oddziaływanie na postawy skazanych na karę pozbawienia wolności.* „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1982 nr 1 s. 21-24.

⁸² J. Górski. *Rozpoznanie osobowości skazanych.* W: *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988* s. 343-345.

⁸³ J. Szymański. *Stopień realizacji psychologicznych zaleceń penitencjarnych w świetle badań ankietowych.* „Przegląd Psychologiczny” 1981 nr 3 s. 573-587.

psychologów-diagnostyków. Pierwszy rodzaj pomyłek polegał na formułowaniu nieprawidłowych diagnoz, a w związku z tym na nietrafnych i nieskutecznych zaleceniach. Natomiast drugi rodzaj błędów prowadzących do zakłóceń we współpracy resocjalizacyjnej dotyczył używania zbyt fachowego i mało zrozumiałego języka orzeczeń psychologiczno-penitencjarnych.

Drugi powód uzasadniający zwiększanie liczby fachowców zajmujących się diagnostyką jest związany z faktem, że prawie połowa zbiorowości więźniów doświadcza różnego typu problemów psychicznych, co uzasadnia konieczność badania osadzonych w kontekście oddziaływań terapeutycznych⁸⁴.

Trzecim argumentem, przemawiającym za zwiększeniem liczby psychologów zajmujących się diagnozowaniem penitencjarnym, jest podjęcie starannie zaprogramowanych badań nad efektami psychospołecznej readaptacji skazanych odbywających karę pozbawienia wolności, szczególnie w systemie programowanego i terapeutycznego oddziaływania⁸⁵. Wyniki tego rodzaju analiz stwarzają bardzo dużą szansę na odejście od represyjnego charakteru systemu penitencjarnego w kierunku modelu resocjalizacyjnego⁸⁶.

Tworzenie nowoczesnych standardów diagnozowania penitencjarnego.

Drugi postulat dotyczy zorganizowania ośrodka naukowo-badawczego, ukierunkowanego na tworzenie nowoczesnych standardów diagnozowania penitencjarnego. Wiele problemów w orzekaniu psychologicznym na potrzeby więziennictwa wynika z faktu, że brakuje jednoznacznych kryteriów podmiotowych mających znaczenie dla trafności i skuteczności oddziaływań wobec skazanych⁸⁷. Taka sytuacja jest wynikiem niedostatecznej liczby psychologicznych teorii wyjaśniających antyspołeczne zachowania⁸⁸. Badania związane z poszukiwaniem tego typu kryteriów są jednak prowadzone na całym świecie. Analiza ich wyników wskazuje na kilka tendencji we współczesnym diagnozowaniu penitencjarnym. Pierwsza z nich polega na tym, że coraz większą uwagę zwraca się na badania osobopoznawcze więźniów, które służą ewaluowaniu oddziaływań penitencjarnych⁸⁹.

Druga prawidłowość wynika z uwzględniania w coraz większym zakresie prawocelów kary pozbawienia wolności w polityce kryminalnej. W związku z tym diagnoza nie koncentruje się na opisie negatywnych właściwości osoby, ale

⁸⁴ Szymanowski. *Polityka karna i penitencjarna* s. 292.

⁸⁵ J. Szałański. *Zadania i rola psychologa więziennego*. W: *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Red. M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2004 s. 222-223.

⁸⁶ Szczepaniak, jw. s. 45-46.

⁸⁷ A. Bałandynowicz. *Nieudane powroty*. Warszawa Wyd. Studio WM 1993 s. 341.

⁸⁸ A. Kempa. *Rola diagnozy psychologicznej w programowaniu resocjalizacji skazanych anomaliami i zespołami uzależnień*. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku* s. 257-258.

⁸⁹ P. Gendreau, C. Goggin, P. Smith. *The forgotten issue in effective correctional treatment: Program implementation*. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 1999 nr 43 s. 180; J. Szałański. *70 lat uczestnictwa psychologów w przeobrażeniach więziennictwa polskiego*. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*. Red. W. Ambrozik, P. Stępiak. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 103; Szałański. *Zadania i rola psychologa więziennego* s. 222-223; Szczepaniak, jw. s. 448-451.

na cechach pozytywnych, które należy wykorzystać w procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej⁹⁰.

Trzeci trend jest związany z tym, że diagnozy penitencjarne coraz częściej opierają się na dynamicznych czynnikach osobowości. Przykładowo – w klasyfikowaniu uczestników do więziennych programów resocjalizacyjnych w Stanach Zjednoczonych są uwzględniane trzy dynamiczne kryteria podmiotowe: 1) ryzyko powrotności do przestępstwa (*the risk principle*), 2) kryminogenne potrzeby (*the needs principle*), 3) kognitywne zdolności (*the responsivity principle*) – styl myślenia, strategie zaradcze, umiejętności społeczne, poziom motywacji, gotowość do uczestnictwa w programie. Udział osadzonego w programie ma na celu doprowadzenie do korekt w zakresie wymienionych zmiennych, a tym samym do zwiększenia prawdopodobieństwa pozytywnej readaptacji społecznej po opuszczeniu zakładu karnego⁹¹.

Czwarta tendencja polega na standaryzacji diagnozy penitencjarnej. W ciągu ostatnich trzydziestu lat na świecie są podejmowane próby konstruowania rzetelnych narzędzi psychologicznych, które mogłyby być wykorzystywane w badaniach osobopoznawczych na potrzeby wymiaru sprawiedliwości – jako pomoc dla sądu przy wymierzaniu sankcji za określone przestępstwo, jako podstawa realizowania zasady indywidualizacji w trakcie wykonywania kary i jako narzędzie pozwalające przewidywać ryzyko recydywy po zakończeniu wykonywania sankcji⁹². Ocenia się, że dla potrzeb penitencjarnych niezbędne jest konstruowanie standaryzowanych narzędzi przede wszystkim w zakresie pomiaru takich zmiennych podmiotowych jak⁹³: 1) wzorce zachowań wynikające z przejawów aspołeczności i antyspołeczności, 2) cechy temperamentalne – agresywność, impulsywność, introwersja, 3) wpływy psychopatologiczne pozwalające określić zaburzenia psychiczne, 4) determinanty zachowań samobójczych, 5) czynniki ryzyka recydywy, 6) wymiary osobowości zwiększające prawdopodobieństwo sukcesu resocjalizacji, 7) uzdolnienia i osiągnięcia, 8) nastawienia i preferencja wartości.

⁹⁰ D. Andrews. *Assessing program elements for risk reduction: The Correctional Program Assessment Inventory*. W: *Research to results: Effective community corrections*. Red. P. Harris. Lanham ACA 1999 s. 151-190; Machel, jw. s. 229-230; Cz. Czapów. *Wychowanie resocjalizacyjne*. Warszawa Państw. Wyd. Nauk. 1978 s. 320-324; A. Lewicki, L. Paryzek, B. Waligóra. *Podstawy psychologii penitencjarnej*. W: *Psychologia kliniczna* s. 448-450; S. Górski. *Metodyka resocjalizacji*. Warszawa Wyd. Zw. Zawod. 1985 s. 121-125.

⁹¹ M. Rice, G. Harris. *Violent recidivism: Assessing predictive validity*. „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 1995 nr 63 s. 737-748; S. Kennedy, R. Serin. *Treatment responsivity: Contributing to effective correctional programming*. „The ICCA Journal on Community Corrections” 1997 nr 7 s. 46-52; C. Dowden, D. Andrews. *What works for female offenders: A meta-analytic review*. „Crime & Delinquency” 1999 nr 45 s. 438-452.

⁹² W. Loza, G. Dhaliwal, D. Kroner, A. Loza-Fanous. *Reliability, Construct, and Concurrent Validities of the Self-Appraisal Questionnaire: A Tool for Assessing Violent and Nonviolent Recidivism*. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 3 s. 357-358.

⁹³ M. Brown. *Redefining the risk concept: Decision context as a factor mediating the relation between risk and program effectiveness*. „Crime and Delinquency” 1996 nr 3 s. 435-455; R. Hoge. *An Expanded Role for Psychological Assessments in Juvenile systems*. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 2 s. 255-259; J. Boothby, C. Clements. *A national survey of correctional psychologists*. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 27 s. 715-731; Światowa Organizacja Zdrowia. *Polskie Towarzystwo Suicydologiczne. Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla funkcjonariuszy Służby Więziennej*. Warszawa-Genewa PTS 2003 s. 21-23; P. Harris, R. Gingerich, T. Whittaker. *The „Effectiveness” of Differential Supervision*. „Crime & Delinquency” 2004 nr 2 s. 239.

Przy tworzeniu nowoczesnych narzędzi do diagnozy penitencjarnej zwraca się również uwagę na to, aby były one zbudowane na bazie określonej teorii kryminologicznej, oraz na to, aby trend zmian poprawczych u sprawcy można było analizować zgodnie z określonym podejściem teoretycznym. Uzasadnieniem takiego sposobu konstruowania metod pomiaru jest fakt, że brak kontekstu teoretycznego ogranicza w znacznym stopniu zarówno interpretację uzyskanych wyników, jak i monitorowanie stosowanej metody pod względem jej trafności i rzetelności⁹⁴.

Podejmowanie wysiłków w celu zwiększenia standaryzacji diagnozy penitencjarnej jest uzasadnione z kilku powodów. Przede wszystkim wykorzystywanie rzetelnych narzędzi, które bazują na określonych założeniach teoretycznych, pozwala uzasadnić postawioną diagnozę i decyzje podejmowane na jej podstawie⁹⁵. Ponadto standaryzowane metody, dostarczające ważnych informacji na temat sprawcy czynu zabronionego, prowadzą do zmniejszenia subiektywizmu w orzekaniu i wykonywaniu sankcji karnych. Dzięki temu w większym stopniu może być realizowana zasada równości wobec prawa w postępowaniu karnym⁹⁶. Ważnym argumentem jest także to, że konstruowanie nowoczesnych metod diagnozy umożliwia wykorzystanie aktualnej wiedzy dotyczącej podmiotowej strony przestępstwa w polityce kryminalnej.

Ad 4) **Pomoc postpenitencjarna.** Pomimo istniejących zapisów ustawowych, do tej pory nie stworzono systemu wsparcia postpenitencjarnego. Aktualnie pomoc osobom opuszczającym zakłady karne ma charakter doraźny i dotyczy niewielkiej grupy. Wynikiem takiej sytuacji jest wysokie ryzyko powrotu do przestępstwa z powodu nawarstwiania się różnorodnych problemów. Podmiotowe predyktory poprawy moralnej przestępców uzasadniają wprowadzenie długofalowej pomocy postpenitencjarnej, a w jej ramach – interwencji kryzysowej. Oddziaływania tego rodzaju powinny służyć: a) zwiększaniu poczucia bezpieczeństwa i osłabianiu lęku byłego więźnia przed otaczającą rzeczywistością, b) zmniejszeniu jego bezradności wobec zaistniałych problemów, c) mobilizowaniu jednostki i jej otoczenia do najkorzystniejszego rozwiązania zaistniałych trudności⁹⁷. Należy podkreślić, że interwencja kryzysowa w działaniach postpenitencjarnych spełnia bardzo ważną rolę resocjalizacyjną. Wynika to z faktu, że jednostki doświadczające kryzysu są szczególnie podatne na zmianę zachowań w wyniku osłabienia mechanizmów obronnych, nieadekwatności stosowanych strategii zaradczych oraz wzrostu podatności

⁹⁴ J. Wormith. *Assessing offender assessment: Contributing to effective correctional treatment*. „The ICCA Journal” (July) 2001 s. 21-22; K. Gnall, G. Zajac. *Assessing for Success in Offender Reentry*. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 94-97.

⁹⁵ B. Hołyst. *Kryminologia*. Warszawa LexisNexis 2004 s. 1397.

⁹⁶ G. Melton, J. Petrila, N. Poythress, C. Slobogin. *Psychological evaluations for the court: A handbook for mental health professionals and lawyers*. New York Guilford 1997; D. Steffensmeier, S. Demuth. *Ethnicity and sentencing outcomes in US federal courts: Who is punished more harshly?* „American Sociological Review” 2000 nr 65 s. 709.

⁹⁷ A. Bałandynowicz. *Probacja. Wychowanie do wolności* s. 144; D. Kubacka-Jasiecka. *Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia ja i poczucia tożsamości*. W: *Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby* s. 80-81.

na wpływy zewnętrzne⁹⁸. Z uwagi na zwiększenie możliwości rozwojowych i podwyższoną otwartość na zmiany kryzys jest porównywany do „katalizatora przemian”, przyspieszającego przyswajanie przez jednostkę efektywnych sposobów zmagania się z występującymi problemami, co w konsekwencji uruchamia proces pozytywnej adaptacji do zaistniałych warunków⁹⁹.

Postulaty wynikające z podmiotowych predyktorów poprawy moralnej przestępców powinny z jednej strony sprzyjać większej skuteczności kary pozbawienia wolności, a z drugiej – przybliżyć polską politykę kryminalną do takiej, która jest realizowana w większości krajów Unii Europejskiej. Ich wprowadzenie jest tym bardziej uzasadnione, że są one zgodne z aktualną regulacją kary pozbawienia wolności w systemie polskiego prawa. Świadczą o tym następujące przesłanki:

Po pierwsze – istniejące przepisy stwarzają szerokie możliwości stosowania sankcji alternatywnych w stosunku do uwięzienia. Izolowanie sprawcy powinno stanowić ostateczność w zakresie formalnej reakcji na przestępstwo. Wniosek ten wypływa zarówno z katalogu kar, w którym pozbawienie wolności zostało wymienione na ostatnim miejscu, jak i z dyrektywy sądowego wymiaru kary polegającej na preferencji sankcji nieizolacyjnych. Cele związane z karaniem przestępców – zaspokajanie społecznego poczucia sprawiedliwości, prewencja ogólna i indywidualna, kompensacja – mogą być realizowane za pomocą kompleksowych środków alternatywnych w stosunku do sankcji izolacyjnej.

Po drugie – wśród celów karania bardzo ważną rolę odgrywa prewencja indywidualna, która jest związana z oddziaływaniem na sprawcę czynu zabronionego. W związku z tym podstawową rolę w orzekaniu i wykonywaniu sankcji odgrywa zasada indywidualizacji. W procesie orzekania realizacja tej zasady polega na dostosowaniu (w granicach ustawy) rodzaju i wymiaru kary do każdego sprawcy, a na etapie wykonawczym – na stwarzaniu warunków sprzyjających indywidualnemu postępowaniu ze skazanym. Takie ujęcie zakłada wprost, że jednostka ukarana za popełnienie przestępstwa nie jest przedmiotem, ale podmiotem oddziaływań wymiaru sprawiedliwości. Podmiotowość osoby przebywającej w więzieniu podkreśla również istnienie statusu skazanego oraz instytucje prawne, które gwarantują jego realność.

Po trzecie – skuteczność wykonywania kary pozbawienia wolności należy rozpatrywać w kontekście jej celów, które polegają na umożliwieniu więźniowi powrotu do społeczeństwa i przeciwdziałaniu recydywie. Osiągnięcie tych efektów wymaga z jednej strony stworzenia określonych warunków w postaci różnych rodzajów i typów zakładów karnych oraz systemów wykonywania izolacji, a z drugiej – dostosowania oddziaływań penitencjarnych do potrzeb i możliwości skazanych. Nieodzownym elementem w zakresie realizacji celów kary pozbawienia wolności jest również współdziałanie między skazanymi a personelem więziennym, szczególnie w przypadku indywidualnych programów oddziaływania.

Po czwarte – prawo karne wykonawcze stwarza możliwości tworzenia nowych rodzajów zakładów karnych, które zwiększałyby skuteczność realizacji sankcji izo-

⁹⁸ W. Badura-Madej. *Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej*. W: *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*. Red. W. Badura-Madej. Katowice Wyd. Nauk. „Śląsk” 1999 s. 30.

⁹⁹ Kubacka-Jasiecka. *Kryzys emocjonalny* s. 65.

lacyjnej w wyniku wprowadzania nowych środków i metod oddziaływania penitencjarnego na skazanych.

Podsumowując zagadnienia dotyczące osobowościowych predyktorów potencjału poprawczego skazanych należy podkreślić, że pomijanie podmiotowej strony przestępstwa może przyczynić się do utrzymania lub wzrostu represyjności polskiej polityki kryminalnej. Prognozę tego rodzaju tłumaczy zarówno tradycja punitywnego karania, jak również procesy zachodzące aktualnie w polskim społeczeństwie. Do czynników zwiększających ryzyko represyjności polityki kryminalnej należy zaliczyć przede wszystkim¹⁰⁰: 1) globalizację, 2) dużą dyferencjację społeczną i powstanie niezależnych klas realizujących własne wartości i cele, 3) deinstytucjonalizację polegającą na osłabieniu znaczenia instytucji społecznych, 4) kryzys w zakresie przejmowania wzorców zachowań społecznych, 4) rozbitcie społecznych mechanizmów kontroli, 5) pluralizm życia zbiorowego (kulturowy) związany z mnogością wzorców zachowań i filozofii życia, 6) strukturalną indywidualizację – na poziomie jednostkowym zjawisko to wiąże się z koncentracją na zaspokajaniu indywidualnych potrzeb i aspiracji, a na płaszczyźnie społecznej jest spostrzegane jako preferowanie wolności jednostki, która wpływa na przemiany i kontrolę społeczną.

¹⁰⁰ J. Mariański. *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością*. Lublin RW KUL 1995 s. 19-35.

SUMMARY

The book “Personality conditioning in the effectiveness of imprisonment” consists of nine chapters. Four of them present theoretical issues concerning isolation sanctions, one shows the methodology of the empirical research in personality determinants of penalty of liberty deprivation, the research results are presented in the following three chapters, and the final one provides a summary of the study.

Chapter 1 demonstrates the legal aspects of isolation sanctions. They are presented against other forms of formal legal reactions to an offence. Moreover, attention is drawn to the aims of liberty deprivation penalty. The author presents the principles and directives of judicial sentencing as well as the character of isolation sanctions with particular regard to sources of penitentiary law, principles and methods of application of liberty deprivation, and duties and rights of convicted persons.

Chapter 2 is devoted to criminal policy. It is suggested here that differences in regulations relating to liberty deprivation in law systems of particular states are due to given political and social conditions as well as dilemmas that arise from the necessity of applying such measures to criminals. Particular regard was paid to the fact that world criminal policy has undergone substantial diversification in the last few decades – most EU countries used penalties whose purpose was to rehabilitate the offenders, while Anglo-Saxon and other post-Communist European states preferred sanctions that were supposed to act as deterrents. Polish criminal policy is highly retributive due to the fact that isolation sanctions have long been treated as the most fundamental kind of formal legal reaction to a crime.

Chapter 3 focuses on the tasks of a psychologist which are to serve the goals of imprisonment. Four groups of tasks that aim at positive readaptation require psychological competences: penitentiary diagnosing, participation in the process of rehabilitation, therapeutic action, and integration of penitentiary and postpenitentiary treatment.

Chapter 4 presents issues relating to the effectiveness of imprisonment, its criteria and multidimensional conditioning. The description of these criteria centres around two issues. Firstly, recidivism is regarded as the main criterion in the assessment of penitentiary measures towards convicted persons, and secondly, the author seeks criteria relating to psychosocial factors that reduce resumption of crime, which could serve as a basis for criminal predictions. The analysis of conditions for penalty effectiveness demonstrates a variety of variables affecting the positive social readaptation of inmates. These are: the

measure of the sentence, operation of the penitentiary system, rehabilitation and therapeutic treatment of the penitentiary system, elements that stabilise and support the social functioning of former prisoners, social status of criminals and their integration with criminal gangs. The considerations of factors that determine the effectiveness of isolation sanctions lay special stress on the subjectivity of offenders and their personality variables, which may evolve due to penitentiary treatment and contribute to moral improvement of the convicts. In the section dealing with subjective factors that affect correction capabilities of prisoners attention is drawn to psychological behaviour mechanisms on three personality levels: inborn dispositions, habits including acquired ways of satisfying needs by social interaction, and intentional activity.

Chapter 5 presents the methodology of the empirical study that aims at providing answers to the three problem questions:

- 1) What is the influence of innate personality variables on the effectiveness of penalty of liberty deprivation?
- 2) What is the influence of personality variables that result from social reinforcement on the effectiveness of isolation sanctions?
- 3) What is the influence of personality variables that guide intentional activity on the effectiveness of offender isolation?

A psychological variable was used to measure effectiveness of penalty, namely the adaptation level of convicts. Given this criterion, it became possible to evaluate the realisation of the goals of isolation sanctions, which are mentioned in Art. 67 par. 1 of Executive Penal Code, reading: "Execution of penalty of liberty deprivation is to evoke in the convicted person a will of cooperation towards the creation of socially desirable attitudes, in particular a sense of responsibility and observance of legal order preventing reversion to crime." For the measurement of psychological index of penalty effectiveness The Rotter Incomplete Sentence Blank was used.

In order to provide answers to the problem questions 12 hypotheses were put forward. Five of them derive from the first question. Substantial potential for moral improvement is conditioned by:

- H1: high level of extraversion,
- H2: high level of openness to experience,
- H3: considerable level of agreeability,
- H4: high level of conscientiousness,
- H5: low level of neuroticism.

The answer to the second question depended on a verification of two hypotheses. In consequence, high effectiveness of penalty of liberty deprivation is heavily influenced by:

- H6: strong sense of social support,
- H7: little sense of social rejection.

The following five hypotheses are due to the presence of the third question. High effectiveness of isolation sanctions is greatly dependent on:

- H8: little sense of value crisis,
- H9: little sense of difficult situations,
- H10: high remedial competences in difficult situations,
- H11: conviction of one's high effectiveness,
- H12: strong sense of one's coherence.

The verification of the proposed hypotheses was conducted by means of an experimental research model that allows the identification of causal connections among variables

that the hypotheses involve. Cause-and-effect relationships were established by analysing the impact of three independent variables (place of detention, potential for reversion to crime, kind of offence) on dependent variables (relationships among the tested personality dimensions and level of adaptation of penalised criminals).

The evaluation of innate personality traits was possible through the use of NEO-FFI Inventory by P. Costa and R. McCrae. For personality dimensions resulting from social reinforcement two methods were used: Social Support Evaluation Questionnaire by I. Niewiadomska and Interpersonal Adjective Scales IAS-R by J. Wiggins. Personality factors related to intentional motivation were studied by means of five questionnaires: Value Crisis Questionnaire by P. Oleś, Questionnaire for Evaluation of Own Life by I. Niewiadomska, Coping Inventory for Stressful Situations (CISS) by N. Endler and J. Parker,

MAP questionnaire by J. Marsden, SOC-29 Questionnaire by A. Antonovsky.

Due to the adopted research model the verification of the hypotheses was based on the results of 8 groups, which were isolated due to their independent variable criteria. Four of them involved 160 men in total, who were serving their sentence:

- Group 1 (N=40): inmates, penitentiary recidivists, perpetrators of aggressive deeds;
- Group 2 (N=40): inmates, penitentiary recidivists, perpetrators of non-aggressive deeds;
- Group 3 (N=40): first-time offenders, who had committed an aggressive crime;
- Group 4 (N=40): first-time offenders, who had committed a non-aggressive crime;

The other four groups included 163 men, who had been at large for at least two years since the completion of their last isolation penalty:

- Group 5 (N=35): former prisoners, recidivists, perpetrators of aggressive deeds;
- Group 6 (N=35): former prisoners, recidivists, perpetrators of non-aggressive deeds;
- Group 7 (N=33): former prisoners, one-time perpetrators, who had committed aggressive deeds;
- Group 8 (N=33): former prisoners, one-time perpetrators, who had committed non-aggressive deeds.

Chapters 6 to 8 present the results of empirical analyses regarding personality conditioning of the effectiveness of liberty deprivation. Moral improvement predictors in former and current prisoners are illustrated in Chapter 6. Determinants of correction potential in one-time perpetrators and recidivists are presented in Chapter 7. Chapter 8 shows the factors that determine adaptive capabilities of perpetrators of non-aggressive deeds as well as those who had committed aggressive crimes.

Chapter 9 is a summary of the considerations relating to personality conditioning in the effectiveness of penalty of liberty deprivation. The chapter consists of three parts. The first one points to personality predictors of effectiveness of isolation sanctions, which determine the potential for moral improvement regardless of the place of detention, number of isolation sanctions served and the kind of committed offence. The research proves that high effectiveness of the penalty depends on:

- substantial level of conscientiousness (inborn quality) that conditions discipline, organisation, diligence, motivation in realisation of goals, ambition and perseverance;
- strong sense of social support in difficult situations of the past;

- low level of experiencing social perception in the categories:
 - “cold-insensitive” – relating to big autonomy, indifference to social conventions, indifference to others, poor competences in cooperation, and difficulty in forgiving;
 - “reserved-introvertive” – relating to high degree of reserve and distance in social interaction, fear of interpersonal contact and embarrassment in the presence of others;
- high level of experiencing social perception in the categories:
 - “warm-agreeable” – relating to kindness and concern for others as well as good adjustment to social context;
 - “sociable-extrovertive” – relating to sociability, having vibrant social life, openness to others and ability to attract attention;
- insignificant level of value crisis is due to:
 - good ability to order the axiological system in a hierarchy and determination of main life goal (the dimension of crisis – difficulty in arranging values in hierarchy),
 - conviction of one’s well chosen life goals and possession of ideals serving as a justification of decisions and lifestyles that constitute realisation standards (dimension of crisis, feeling of value loss),
 - great regulation power of axiological orientation, which leads to the feeling of fulfilment of acknowledged values, fulfilment of important life goals, and evaluation of one’s own conduct as appropriate (crisis dimension – sense of unrealised values);
- low intensity of perceived difficult situations – deprivation of needs, stress, conflicts, threats, frustrations, new situations – at present and in future;
- strong sense of coherence, which includes the conviction that:
 - stimuli received from the environment and from within oneself have an ordered, predictable and explicable character (sense of intelligibility),
 - resources are available that enable one to face up to the challenges posed by these stimuli (sense of resourcefulness),
 - demands of the environment and internal standards are a challenge that is worth an effort and commitment (feeling of sensibility).

The second part of Chapter 9, which constitutes a discussion of the results, shows the significance of subjective determinants of correction potential in the three-phase process of human behaviour autoregulation, while the third part contains a presentation of practical implications resulting from the possibility of shaping those personality dimensions that determine the adaptation potential. It is also demonstrated that the obtained results are important in any discussion dealing of changes in Polish criminal policy.

ŹRÓDŁA PRAWA

- Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 26.11.1987 r. DzU 1995 nr 46 poz. 238.
- Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4.11.1950 r. DzU 1993 nr 61 poz. 284.
- Europejskie Reguły Więzienne. W: Prawa człowieka a policja. Wybór dokumentów Rady Europy i ONZ. Red. A. Rzepliński. Legionowo 1992 s. 120-149.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. DzU 1997 nr 78 poz. 483.
- Konwencja ONZ o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości z 26.11.1968 r. DzU 1970 nr 26 poz. 208.
- Konwencja ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanicznego lub poniżającego traktowania albo karania z 10.12.1984 r. DzU 1989 nr 63 poz. 387.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 19.12.1966 r. DzU 1977 nr 38 poz. 167.
- Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 9.03.1988 r. Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego 1988 poz. 1.
- Reguły Minimalne. „Biblioteczka Przeglądu Więziennictwa” 1959 nr 4.
- Ustawa z 26.07.1939 r. o organizacji więziennictwa. DzU 1939 nr 69 poz. 457.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości i Ministra Obrony Narodowej z 19.11.1983 r. o Centralnym Rejestrze Skazanych. DzU 1983 nr 66 poz. 299.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 12.08.1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności. DzU 1998 nr 111 poz. 699.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 12.08.1998 r. w sprawie regulaminu wykonywania aresztu wojskowego. DzU 1998 nr 111 poz. 703.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 5.11.1998 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z usług religijnych w zakładach karnych. DzU 1998 nr 139 poz. 904.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 14.03.2000 r. w sprawie zasad organizacji i warunków przeprowadzania badań psychologicznych i psychiatrycznych w ośrodkach diagnostycznych. DzU 2000 nr 29 poz. 369.

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.06.2002 r. w sprawie zakresu praw i obowiązków podmiotów sprawujących dozór, zasad i trybu wykonywania dozoru oraz trybu wyznaczania przez stowarzyszenia, organizacje i instytucje przedstawicieli do sprawowania dozoru. DzU 2002 nr 91 poz. 812.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12.06.2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych. DzU 2003 nr 112 poz. 1064.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25.07.2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności. DzU 2003 nr 152 poz. 1493.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 22.04.2005 r. w sprawie Funduszu Pomocy Post-penitencjarnej. DzU 2005 nr 69 poz. 618.
- Ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny. DzU 1969 nr 13 poz. 94.
- Ustawa z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. DzU 1982 nr 35 poz. 228.
- Ustawa z 23.02.1990 r. o zmianie kodeksu karnego i niektórych ustaw. DzU 1990 nr 14 poz. 84.
- Ustawa z 12.11.1990 r. o pomocy społecznej. DzU nr 13 1993 poz. 60.
- Ustawa z 12.07.1995 r. o zmianie kodeksu karnego, kodeksu karnego wykonawczego oraz o podwyższeniu dolnych i górnych granic grzywien i nawiązek w prawie karnym. DzU 1995 nr 95 poz. 475.
- Ustawa z 26.04.1996 r. o Służbie Więziennej. DzU 1996 nr 61 poz. 283.
- Ustawa z 6. 06. 1997 r. Kodeks karny. DzU 1997 nr 88 poz. 840.
- Ustawa z 6.06. 1997 r. Kodeks postępowania karnego. DzU 1997 nr 89 poz. 555.
- Ustawa z 6. 06. 1997 r. Kodeks karny wykonawczy. DzU 1997 nr 90 poz. 557.
- Ustawa z 28.08.1997 r. o zatrudnianiu osób pozbawionych wolności. DzU 1997 nr 123 poz. 777.
- Ustawa z 18.12.1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. DzU 1998 nr 155 poz. 1016.
- Ustawa z 27.07.2001 r. o kuratorach sądowych. DzU 2001 nr 98 poz. 1071.
- Ustawa z 12.03.2004 r. o pomocy społecznej. DzU 2004 nr 64 poz. 593.
- Wyrok SN z 19.11.1973 r., III KR 276/73. Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izby Karnej i Wojskowej 1974 nr 3 poz. 46.
- Wyrok z 27.02.1973 r., V KRN 542/72. Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izby Karnej i Wojskowej 1973 nr 7 poz. 89.
- Wyrok z 1.06.1977 r., I KR 91/77. Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Zbiór Prokuratury Generalnej 1977 nr 10 poz. 74.
- Wyrok SN z 6.06.1978 r., RW 122/78. Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Karnej i Wojskowej 1978 nr 6 poz. 65.
- Wyrok z 9.03.1979 r. III KR 238/78. Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Zbiór Prokuratury Generalnej 1979 nr 8 poz. 102.

BIBLIOGRAFIA

- AGNEW R. Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2001 nr 4 s. 319.
- AINSWORTH P. Offender Profiling and Crime Analysis. Portland Willan Publishing 2001.
- AJZEN I., MADDEN J. Prediction of goal-directed behavior: Attitudes, intentions, and perceived behavioral control. „Journal of Experimental Social Psychology” 1986 t. 22 s. 453-474.
- AJZEN I. The theory of planned behavior. „Organizational Behavior and Human Decision Processes” 1991 t. 50 s. 179-211.
- AKERS R. Rational choice, deterrence, and social learning theory in criminology: The path not taken. „Journal of Criminal Law and Criminology” 1990 t. 81 s. 653-676.
- AKERS R. Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime and Deviance. Boston Northeastern University Press 1998.
- ALARID L., VELMER B., CULLEN F. Gender and Crime among Felony Offenders: Assessing the Generality of Social Control and Differential Association Theories. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2000 nr 2 s. 171-199.
- ALLEN L., MACKENZIE D., HICKMAN L. Effectiveness of Cognitive Behavioral Treatment for Adult Offenders: A Methodological, Quality-based Review. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2001 nr 1 s. 498.
- ALLSOP S., SAUNDERS B. Nawroty i problemy związane z nadużywaniem alkoholu. W: Nawroty w uzależnieniach. Red. M. Gossop. Warszawa PARPA 1997 s. 15-38.
- AMBROZIK W. Resocjalizacja osadzonych w codzienności działania. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępnik. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 73-78.
- AMBROZIK W. Więzy społeczne skazanych i ich rola w procesie resocjalizacji. W: Więziennictwo. Nowe wyzwania. Red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnik. Warszawa-Poznań-Kalisz Wyd. UAM, CZSW, COSSW 2001 s. 511-519.
- AMENDOLA M., OLIVIER R. Współpraca ze służbami społecznymi i szkołami. W: Nowe perspektywy Treningu Zastępowania Agresji. Praktyka, badania naukowe i wdrożenia. Red. A. Goldstain, R. Nensen, B. Daleflod, M. Kalt. Warszawa Instytut „Amity” 2005 s. 105-131.

- ANDREJEW I., ŚWIDA W., WOLTER W. Kodeks karny z komentarzem. Warszawa Wyd. Prawnicze 1973.
- ANDREWS D. Assessing program elements for risk reduction: The Correctional Program Assessment Inventory. W: *Research to results: Effective community corrections*. Red. P. Harris. Lanham ACA 1999 s. 151-190.
- ANDREWS D., BONTA J., HOGE R. Classification for effective rehabilitation: Rediscovering psychology. „*Criminal Justice and Behavior*” 1990 nr 17 s. 19-52.
- ANDREWS D., ZINGER I., HOGE R., BONTA J., GENDREAU P., CULLEN F. Does correctional treatment work? A clinically-relevant and psychologically informed meta-analysis. „*Criminology*” 1990 nr 28 s. 369-404.
- ANGLIN D., HSER Y. Treatment of drug abuse. W: *Crime and justice 13, drugs and crime*. Red. M. Tonry, J. Wilson. Chicago University of Chicago Press 1990 s. 393-460.
- ANTONOVSKY A. Poczucie koherencji jako determinanta zdrowia. W: *Psychologia zdrowia*. I. Red. Heszen-Niejodek, H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1997 s. 206-231.
- ANTONOVSKY A. Rozwikłanie tajemnicy zdrowia. Warszawa Fundacja IPN 1995.
- ANTONOVSKY A. The sense of coherence as a determinant of health. W: *Behavioral Health: A handbook of health enhancement and disease prevention*. Red. J. Matarazzo, S. Weiss, J. Herd, N. Miller. New York Wiley 1984 s.1-15.
- ANTONOWICZ D., ROSS R. Essential components of successful rehabilitation programs for offenders. „*International Journal of Offender Rehabilitation and Comparative Criminology*” 1994 nr 38 s. 97-104.
- ARBOLEDA-FLOREZ J. Mental illness and violence: An epidemiological appraisal of the evidence. „*Canadian Journal of Psychiatry*” 1998 t. 43 s. 989-996.
- ARGYLE M. Psychologia stosunków międzyludzkich. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2001 s. 140-141.
- ARMSTRONG T. The Effect of Moral Recantation Therapy on the Recidivism of Youthful Offenders: A Randomized Experiment. „*Criminal Justice and Behavior*” 2003 nr 6 s. 668-687.
- AROIAN K., NORRIS A. Resilience, stress, and depression among Russian immigrants to Israel. „*Western Journal of Nursing Research*” 2000 t. 22 s. 54-67.
- AUERHAHN K. Selective incapacitation and the problem of prediction. „*Criminology*” 1999 nr 37 s. 703-734.
- BABIKER G., ARNOLD L. Autoagresja. Mowa zranionego ciała. Gdańsk GWP 2003.
- BADURA-MADEJ W. Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej. W: *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*. Red. W. Badura-Madej. Katowice Wyd. Nauk. „Śląsk” 1999 s. 15-30.
- BADŹMIROWSKA-MASŁOWSKA K. Młodociani sprawcy zabójstw w Polsce. Kraków Zakamycze 2000.
- BAFIA J. Podstawowe zasady prawa karnego wykonawczego. „*Państwo i Prawo*” 1968 nr 10 s. 532-546.
- BAKKER L., HUDSON S., WARD T. Reducing Recidivism in Driving While Disqualified: A Treatment Evaluation. „*Criminal Justice and Behavior*” 2000 nr 5 s. 531-560.
- BALLANTINE J. The sociology of education. Upper Saddle River Prentice Hall 2001.
- BALLINGER B., YALOM I. Group therapy in practice. W: *Comprehensive textbook of psychotherapy: Theory and practice*. Red. B. Bongar & L. E. Beutler. New York Oxford University Press 1995 s. 189-204.

- BALTES P., BALTES M. Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. W: *Successful Aging: Perspectives from the Behavioral Sciences*. Red. P. Baltes, M. Baltes. New York Cambridge University Press 1990 s. 1-34.
- BALTES P. On the incomplete architecture of human ontogeny: Selection, optimization and compensation as foundation of developmental theory. „*American Psychologist*” 1997 t. 52 s. 366-380.
- BAŁANDYNOWICZ A. *Ludzie bez szans. Studium adaptacji społecznej recydywistów*. Warszawa Wyd. UW 1991.
- BAŁANDYNOWICZ A. Model pracy służb społecznych w zapobieganiu przestępczości – doświadczenia skandynawskie. W: *Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej*. Red. W. Ambrozik, P. Stępnia. Poznań–Warszawa–Kalisz UAM, CZSW, COSW 2004 s. 59-71.
- BAŁANDYNOWICZ A. *Nieudane powroty*. Warszawa Wyd. Studio WM 1993.
- BAŁANDYNOWICZ A. Probacja – system sprawiedliwego karania – podstawy aksjologiczne. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 48-68.
- BAŁANDYNOWICZ A. *Probacja. Wychowanie do wolności*. Grodzisk Mazowiecki Primus 1996.
- BAŁANDYNOWICZ A. System probacji szansą na profesjonalny model kurateli sądowej. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 101-113.
- BAŁANDYNOWICZ A. Zawodowa kuratela sądowa centralnym organem systemu środków probacyjnych. W: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 207-209.
- BANASZAK B. *Prawa jednostki i systemy ich ochrony*. Wrocław „Kolonial Limited” 1995.
- BANBURY S. Coercive Sexual Behaviour in British Prisons as Reported by Adult Ex-Prisoners. „*Howard Journal of Criminal Justice*” 2004 nr 2 s. 113-130.
- BANDURA A. Human agency in social cognitive theory. „*American Psychologist*” 1989 t. 44 s. 1175-1184.
- BANDURA A. Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. „*Educational Psychologist*” 1993 t. 28 s. 117-148.
- BANDURA A. *Principles of behavior modification*. New York Holt, Rinehart & Winston 1969.
- BANDURA A. Self-efficacy mechanism in human agency. „*American Psychologist*” 1982 t. 37 s. 122-147.
- BANDURA A. Self-efficacy. Toward a unifying theory of behavioral change. „*Psychological Review*” 1977 t. 84 s. 191-215.
- BANDURA A. Self-efficacy mechanism in psychological activation and health-promoting behavior. W: *Neurobiology of learning, emotion and affect*. Red. J. Madden. New York Raven Press 1991 s. 229-270.
- BANDURA A. *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York Freeman 1997.
- BANDURA A. Social cognitive theory of moral thought and action. W: *Handbook of Moral Behavior and Development*. Hillsdale. T. 1. Red. W. Kurtines, J. Gewirtz. Hillsdale Erlbaum 1991 s. 45-103.
- BANDURA A. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs Prentice-Hall 1986.
- BANDURA A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs Prentice-Hall 1977.

- BANDURA A., SCHUNK D. Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation. „Journal of Personality and Social Psychology” 1981 t. 41 s. 586-598.
- BARAK G. Integrating criminologies. Boston Allyn & Bacon 1998.
- BARBALET J. Moral indignation, class inequality and justice: An exploration and revision of Ranulf. „Theoretical Criminology” 2002 nr 3 s. 279-297.
- BARBALET J. The Jamesian theory of action. „The Sociological Review” 1997 t. 45 s. 102-121.
- BARGH J., CHARTRAND T. The unbearable automaticity of being. „American Psychologist” 1999 t. 54 s. 462-479.
- BARON S. Self-Control, Social Consequences, and Criminal Behavior: Street Youth and the General Theory of Crime. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2003 nr 4 s. 403-425.
- BARTKOWICZ Z. Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych. Lublin Wyd. UMCS 1996.
- BARTUSCH D., LYNAM D., MOFFITT T., SILVA P. Is Age Important? Testing a General versus a Developmental Theory of Antisocial Behavior. „Criminology” 1997 nr 1 s. 13-48.
- BASSUK S., GLASS T., BERKMAN L. Social disengagement and incident cognitive decline in community-dwelling elderly persons. „Annals of Internal Medicine” 1999 t. 131 s. 165-173.
- BATAWIA S. Młodociani i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych. „Archiwum Kryminologii” 1965 t. 3 s. 9-95.
- BATAWIA S., STRZEMBOSZ A. Nieletni sprawcy kradzieży w praktyce sądowej. „Państwo i Prawo” 1964 z. 4 s. 128-149.
- BATIUK M., LAHM K., MCKEEVER M., WILCOX N., WILCOX P. Disentangling the effects of correctional education: Are current policies misguided? An event history analysis. „Criminal Justice” 2005 nr 1 s. 55-74.
- BAUMAN Z. Social issues of law and order. „British Journal of Criminology” 2000 nr 2 s. 205-21.
- BAUMEISTER R., HEATHERTON T. F. Self-regulation failure: an overview. „Psychological Inquiry” 1996 t. 7 s. 1-15.
- BAUMEISTER R., SMART L., BODEN J. Relation of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem. „Psychological Review” 1996 nr 1 s. 5-33.
- BAZEMORE G. Young people, trouble, and crime: Restorative justice as a normative theory of informal social control and social support. „Youth & Society” 2001 nr 33 s. 199-226.
- BECK U. Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2004.
- BECKER H. Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance. New York Oxford University Press 1963.
- BECKETT K. Making crime pay: Law and order in contemporary American politics. New York Oxford University Press 1997.
- BELENKO S., FAGAN J., DUMANOVSKY T. The effects of legal sanctions on recidivism in special drug courts. „Justice System Journal” 1994 nr 17 s. 53-81.
- BENDA B. Gender Differences in Life-Course Theory of Recidivism: A Survival Analysis. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 3 s. 325-342.

- BENDA B. Predictors of Recidivism Factors That Discriminate Between Recidivists, Parole Violators, and Nonrecidivists in a 3-Year Follow-Up of Boot Camp Graduates. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2001 nr 6 s. 711-729.
- BENDA B. Religion and Violent Offenders in Boot Camp: A Structural Equation Model. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2002 nr 1 s. 91-121.
- BENDA B., CORWYN R., TOOMBS N. Recidivism among Adolescent Serious Offenders: Prediction of Entry Into the Correctional System for Adults. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 5 s. 588-613.
- BENDA B., TOOMBS N., PEACOCK M. Discriminators of Types of Recidivism Among Boot Camp Graduates in a 5-Year Follow-Up Study. „Journal of Criminal Justice” 2003 nr 6 s. 539-551.
- BERECOCHEA J., GIBBS J. Inmate classification: A correctional program that works? „Evaluation Review” 1991 nr 3 s. 333-342.
- BERKMAN L., GLASS T. Social integration, social networks, social support and health. W: Social Epidemiology. Red. L. Berkman, I. Kawachi. New York Oxford University Press 2000 s. 137-173.
- BIELICKI E. Młodociani przestępcy, ich wartości i orientacja wartościująca. Bydgoszcz BTN 1991.
- BIGGAM F., POWER K. A Comparison of the Problemsolving Abilities and Psychological Distress of Suicidal, Bullied, and Protected Prisoners. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 2 s. 196-216.
- BINCZYCKA-ANHOLCER M. Przemoc w zakładach karnych. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 290-296.
- BIRMINGHAM L. The mental health of prisoners. „Advances in Psychiatric Treatment” 2003 nr 9 s. 191-199.
- BISKUPSKA A. Wolontariat w zakładzie karnym. „Zamojskie Studia i Materiały”. Pedagogika 2005 nr 1 s. 238-241.
- BLACK M., FORBEY J., BEN-PORATH Y., GRAHAM J., McNULTY J., ANDERSON S., BURLEW K. Using Minnesota Multiphasic Personality Inventory-2 (MMPI-2) to Detect Psychological Distress and Dysfunction in a State Correctional Setting. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 6 s. 734-751.
- BLACKBURN R. The Psychology of Criminal Conduct. Chichester UK Wiley 1993 s. 191-196.
- BLATIER B. Control and Self-Esteem, Locus of Control, Causal Attributions, and Self-Esteem: A Comparison Between Prisoners. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 1 s. 97-110.
- BLOK A. Honour and Violence. Cambridge Polity Press 2001.
- BLUMSTEIN A., WALLMAN J. The crime drop in America. Cambridge UK Cambridge University Press 2000.
- BLĄCHUT J., GABERZE A., KRAJEWSKI K. Kryminologia. Gdańsk Arche 2001.
- BOCK E., WILBUR J., LEONARD B. Moral Messages: The Relative Influence of Denomination on the Religiosity-Alcohol Relationship. „The Sociological Quarterly” 1987 nr 28 s. 89-103.
- BODENHAUSEN G., MORENO K. How do I feel about them? The role of affective reactions in intergroup perception. W: The Role of Subjective States in Social Cognition and Behavior. Red. H. Bless, J. Forgas. Philadelphia Psychology Press 2001 s. 283-303.

- BOGUNIA L., GODYŁA R. Oczekiwania skazanych w zakresie pomocy od społeczeństwa. W: Więziennictwo – nowe wyzwania. Red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnik. Warszawa-Poznań-Kalisz Wyd. UAM, CZSW, COSSW 2001 s. 520-526.
- BONTA J. Offender Risk Assessment. Guidelines for Selection and Use. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 4 s. 355-379.
- BONTA J., LAW M., HANSON R. The prediction of criminal and violent recidivism among mentally disordered offenders. „Psychological Bulletin” 1998 nr 123 s. 123-142.
- BONTA J., WALLACE-CAPRETTA S., ROONEY J. A Quasi-Experimental Evaluation of an Intensive Rehabilitation. Supervision Program. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 3 s. 312-329.
- BOONE H. An examination of recidivism and other outcome measures: A review of the literature. „Perspectives” 1994 nr 18 s. 12-18.
- BOOTHBY J., CLEMENTS C. A national survey of correctional psychologists. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 27 s. 715-731.
- BOOTHBY J., DURHAM T. Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 1 s. 107-124.
- BORECKA-BIERNAT D. Zachowanie agresywne i nieśmiałe młodzieży w sytuacji ekspozycji społecznej. Wrocław Wyd. UWr 1998.
- BOUFFARD J., LAYTON M., HICKMAN L. Effectiveness of Vocational Education and Employment Programs for Adult Offenders: A Methodology-Based Analysis of the Literature. „Journal of Offender Rehabilitation” 2000 nr 1-2 s. 1.
- BOYUM D., & KLEIMAN M. Substance-abuse policy from a crime-control perspective. W: Crime: Public policies for crime control. Red. J. Wilson, J. Petersilia. Oakland Institute for Contemporary Studies 2002 s. 331-382.
- BÖDDEKER I., STEMMLER G. (2000). Who responds how and when to anger? The assessment of actual anger behavior styles and their relation to personality. „Cognition and Emotion” 2000 t. 14 s. 737-762.
- BRADLEY W., CASPI A., MOFFITT T., PATERNOSTER R. Does the Perceived Risk of Punishment Deter Criminally Prone Individuals? Rational Choice, Self-Control, and Crime. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2004 nr 2 s. 180-213.
- BRAITHWAITE J. Crime, shame and reintegration. Cambridge UK Cambridge University Press 1989.
- BRAITHWAITE J. Shame and modernity. „British Journal of Criminology” 1993 nr 33 s. 1-18.
- BRAITHWAITE J., BRAITHWAITE V. Shame, Shame Management and Regulation. W: Shame Management through Reintegration. Red. E. Ahmed, N. Harris, J. Braithwaite and V. Braithwaite. Victoria Cambridge University Press 2001 s. 3-69.
- BRAMSKA M. Realizacja prawa skazanego do kształcenia. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2000 nr 42 s. 27-38.
- BRAMSKA M., KUREK A., SCHMIDT D. System programowanego oddziaływania w warunkach zakładu karnego typu zamkniętego. „Biuletyn RPO”. Materiały, stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa 2000 nr 42 s. 81-125.
- BRANDTSTÄDTER J. Action perspectives on human development. W: Handbook of Child Psychology: Theoretical Models of Human Development. T. 1. Red. W. Damon, R. Lerner. New York Wiley 1998 s. 807-863.
- BRANDTSTÄDTER J., RENNER G. Tenacious goal pursuit and flexible goal adjustment: explication and age-related analysis of assimilative and accommodative strategies of coping. „Psychology and Aging” 1990 t. 5 s. 58-67.

- BRANDSTÄDTER J., WENTURA D., ROTHERMUND K. Intentional self-development through adulthood and later life: Tenacious pursuit and flexible adjustment of goals. W: *Action and Self-development*. Red. J. Brandtstädter, R. Lerner. Thousand Oaks Sage 1999 s. 373-400.
- BRAUN S. Leczenie alkoholików. Rozwojowy model powrotu do zdrowia. Warszawa Instytut Psychiatrii i Neurologii 1992.
- BRENNAN P., MOOS R. Wzorce picia u schyłku życia. W: *Alkohol a zdrowie. Picie alkoholu w różnych okresach życia*. Warszawa PARPA 2000 s. 141-161.
- BREWSTER M. An evaluation of the Chester County (PA) Drug Court Program. „*Journal of Drug Issues*” 2001 nr 1 s. 177-206.
- BREZINA T. Adapting to strain: an examination of delinquent coping responses. „*Criminology*” 1996 t. 34 s. 39-60.
- BRODSKY S. Judging the Progress of Psychology in Corrections – The Verdict Is Not Good1. „*International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*” 2000 nr 2 s. 141-145.
- BROWN S. Cost-effective correctional treatment. „*Forum on Corrections Research*” 2000 nr 2 s. 58-60.
- BROWN K. Making Inmate Re-Entry Safe and Successful: Using the Report of the Reentry Policy Council. „*Corrections Today*” 2005 nr 2 s. 98-100.
- BROWN M. Redefining the risk concept.: Decision context as a factor mediating the relation between risk and program effectiveness. „*Crime and Delinquency*” 1996 nr 3 s. 435-455.
- BROWN M., BETO D. Effective Correctional Leadership for the 21st Century. „*Corrections Management Quarterly*” 1999 nr 1 s. 47-51.
- BROWN V., MONTOYA I., DAYTON-SHOTTS C., CARROLL-CURTIS T., RILEY M. Trends of Criminal Activity and Substance Use in a Sample of Welfare Recipients. „*Crime & Delinquency*” 2004 nr 1 s. 6-23.
- BRUNSTEIN J., SCHULTHEISS O., GRÄSSMANN R. Personal goals and emotional well-being: The moderating role of motive dispositions. „*Journal of Personality and Social Psychology*” 1998 t. 75 s. 494-508.
- BUCHAŁA K. Dyrektywy sądowego wymiaru kary. Warszawa Wyd. Prawnicze 1964.
- BUCHAŁA K., CŹWIĄKAŁSKI Z., SZEWCZYK M., ZOLL A. Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna. Warszawa Wyd. Prawnicze 1994.
- BUCHAŁA K., ZOLL A. Kodeks karny. Część ogólna. Kraków Zakamycze 1998.
- BUCHAŁA K., ZOLL A. Polskie prawo karne. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1995.
- BULZAK A. Kurator sądowy dla dorosłych. Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne. W: *Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży*. Red. B. Urban. Mysłówice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 297-310.
- BURDON W., MESSINA N., PRENDERGAST M. California Treatment Expansion Initiative: Aftercare Participation, Recidivism, and Predictors of Outcomes. „*Prison Journal*” 2004 nr 1 s. 61-80.
- BURKETT S. Perceived Parents' Religiosity, Friends' Drinking, and Hellfire: A Panel Study of Adolescent Drinking. „*Review of Religious Research*” 1993 nr 35 s. 136-54.
- BURSIK R., GRASMICK H. Neighborhoods and crime: The dimensions of effective community control. New York Lexington 1993.
- BUSS D. Evolutionary foundations of personality. W: *Handbook of personality psychology*. Red. R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs. London Academic Press 1997 s. 317-344.

- CALHOUN G., GLASER B., STEFURAK T., BRADSHAW C. Preliminary Validation of the Narcissistic Personality Inventory-Juvenile Offender. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 5 s. 564-580.
- CAMARA W., NATHAN J., PUENTE A. Psychological test usage: Implications in professional psychology. „Professional Psychology: Research & Practice” 2000 nr 31 s. 141-154.
- CAMP S., GAES G. Criminogenic Effects of the Prison Environment on Inmate Behavior: Some Experimental Evidence. „Crime & Delinquency” 2005 nr 3 s. 425-442.
- CAPLOW T., SIMON J. Understanding Prison Policy and Population Trends. W: Prisons. Red. M. Tonry, J. Petersilia. Chicago University of Chicago Press 1999 s. 63-120.
- CAREY M. Cog probation. „American Probation and Parole Association Perspectives” 1997 nr 21 s. 27-42.
- CARSON R., BUTCHER J., MINEKA S. Psychologia zaburzeń. T. 1. Gdańsk GWP 2003.
- CARSTENSEN L., ISAACOWITZ D., CHARLES S. Taking time seriously: A theory of socioemotional selectivity. „American Psychologist” 1999 t. 54 s. 165-181.
- CASPI A. The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. „Journal of Personality and Social Psychology” 2000 t. 78 s. 158-172.
- CASPI A., MOFFITT T., SILVA P., STOUTHAMER-LOEBER M., KRUEGER R., SCHMUTTE P. Are some people crime-prone? Replications of the personality-crime relationship across countries, genders, races, and methods. „Criminology” 1994 t. 32 s. 163-195.
- CEKIERA C. Psychoprofilaktyka uzależnień oraz terapia i resocjalizacja osób uzależnionych. Metody – programy – modele – ośrodki – zakłady – wspólnoty. Lublin TN KUL 1993.
- CERVONE D., SHODA Y. The Coherence of Personality. New York Guilford Press 1999.
- CHAIKEN J., CHAIKEN M., RHODES W. Predicting violent behavior and classifying violent offenders. W: Understanding and preventing violence. Red. A. Reiss, J. Roth. Washington National Academy Press 1993 s. 217-295.
- CHMIELEWSKA H. Psychologiczne aspekty izolacji. W: Zagadnienia penitencjarne. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak. Kalisz COSSW 2004 s. 165-221.
- CHMURA A. Resocjalizacja narkomanów oraz osób zagrożonych HIV/AIDS w polskim modelu penitencjarnym. W: Narkomania – HIV/AIDS, zagrożenia społeczne, profilaktyka, terapia, resocjalizacja. Red. S. Kawula, H. Machel. Gdańsk Wyd. Połczek 1993 s. 56-59.
- CHWASZCZ J. Osobowościowe wyznaczniki funkcjonowania bezdomnych – karanych i niekaranych. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 117-137.
- CHWASZCZ J. Wielowymiarowe skutki bezdomności byłych skazanych wezwaniem dla oddziaływań resocjalizacyjnych. W: Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 241-258.
- CIEŚLAK M. O węzłowych pojęciach związanych z sensem kary. „Nowe Prawo” 1969 nr 2 s. 195-218.
- CIEŚLAK M. Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia. Warszawa Wydawnictwa Prawnicze PWN 1995.
- CIEŚLAK M. Zasada humanizmu, jako naczelną dyrektywa w sferze prawa karnego. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego – Prawo” 1985 nr 13 s. 73-75.
- CIEŚLAK R., ELIASZ A. Wsparcie społeczne a osobowość. W: Wsparcie społeczne, stres i zdrowie. Red. H. Sęk, R. Cieślak. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2004 s. 68-90.
- CIOSEK M. Izolacja więzienna. Gdańsk Wyd. UG 1993.

- CIOSEK M. Izolacja więzienna a doświadczanie czasu. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1983 nr 11 s. 50-60.
- CIOSEK M. Psychologia sądowa i penitencjarna. Warszawa PWN 2001.
- CIOSEK M., KMIECIK K. Psychologia kliniczna. Wprowadzenie do psychologii sądowo-penitencjarniej. Gdańsk Wyd. UG 1987.
- CLARKE R. Introduction. W: *Situational Crime Prevention. Successful Case Studies*. Red. R. Clarke. New York Harrow & Heston 1992 s. 3-36.
- CLARKE R., CORNISH D. Modeling Offenders' Decisions: A Framework for Research and Policy. „An Annual Review of Research” (Chicago The University of Chicago Press) 1985 t. 6 s. 147-185.
- CLEAR T., HARDYMAN P., STOUT B., LUCKEN K., DAMMER H. The Value of Religion in Prison. An Inmate Perspective. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2000 nr 1 s. 53-74.
- CLEAR T., ROSE D., RYDER J. Incarceration and the Community: The Problem of Removing and Returning Offenders. „Crime & Delinquency” 2001 nr 3 s. 335-351.
- CLEMENTS C. Offender classification: Two decades of progress. „Criminal Justice and Behavior” 1996 nr 23 s. 121-143.
- CLONINGER C. A systematic model for clinical description and classification of personality variants. „Archives of General Psychiatry” 1987 t. 44 s. 573-588.
- CHILES J., CLEVE E. VON, JEMELKA R., TRUPIN E. Substance abuse and psychiatric disorders in prison inmates. „Hospital and Community Psychiatry” 1990 nr 41 s. 1132-1134.
- COLEMAN J. Foundations of Social Theory. Harvard Cambridge University Press 1990.
- COLIN B., BRADLEY W. „If You Love Me, Keep My Commandments”: A Meta-Analysis of the Effect of Religion on Crime. „Journal of research in Crime and Delinquency” 2001 nr 1 s. 3-21.
- COOK P., LAUB J. The unprecedented epidemic in youth violence. „Crime and Justice” 1998 t. 24 s. 27-39.
- CORNISH D., CLARKE R. Introduction. W: *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. Red. D. Cornish, R. Clarke. New York Springer-Verlag 1986 s. 1-16.
- CORRADO R., ODGERS C., COHEN I. The incarceration of female young offenders: Protection for whom? „Canadian Journal of Criminology” 2000 nr 42 s. 189-207.
- CORRADO R., COHEN I., GLACKMAN W., ODGERS C. Serious and Violent Young Offenders' Decisions to Recidivate: An Assessment of Five Sentencing Models. „Crime & Delinquency” 2003 nr 2 s. 179-200.
- COTTLE C., LEE R., HEILBRUN K. The Prediction of Criminal Recidivism in Juveniles: A Meta-Analysis. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 3 s. 367-394.
- COX S. An Assessment of an Alternative Education program for At-Risk Delinquent Youth. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1999 nr 3 s. 323-336.
- CROCKER J., MAJOR B., STEELE C. Social stigma. W: *Handbook of Social Psychology*. T. 2. Red. D. Gilbert, S. Fiske, G. Lindzey. Boston McGraw-Hill 1998 s. 504-553.
- CULLEN F., GENDREAU P. From nothing works to what works: Changing professional ideology in the 21st century. „Prison Journal” 2001 t. 27 s. 313-338.
- CULLEN F., GENDREAU P., JARJOURA G., WRIGHT J. Crime and the bell curve: Lessons from intelligent criminology. „Crime & Delinquency” 1997 nr 43 s. 387-411.
- CZABAŁA Cz., SĘK H. Pomoc psychologiczna. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 605-621.

- CZAJKA W. Regulacje prawne wykonywania kary pozbawienia wolności w państwach Europy Zachodniej (główne tendencje). W: Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 181-203.
- CZAPÓW Cz. Wychowanie resocjalizacyjne. Warszawa Państw. Wyd. Nauk. 1978.
- CZAPÓW Cz., JEDLEWSKI S. Pedagogika resocjalizacyjna. Warszawa PWN 1971.
- DALY K. Restorative Justice: The Real Story. „Punishment and Society” 2002 nr 1 s. 55-79.
- DASZKIEWICZ W. Naprawienie szkody w prawie karnym. Wyd. Prawnicze 1972.
- DĄBROWSKI K. Co to jest zdrowie psychiczne? W: Zdrowie psychiczne. Red. K. Dąbrowski. Warszawa PWN 1979 s. 7-35.
- DEAR G., THOMSON D., HILLS A. Self-harm in prison: manipulators can also be suicide attempters. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 2 s. 160-175.
- DIENER E., SUH E., LUCAS R., SMITH H. 1999. Subjective well-being: Three decades of progress. „Psychological Bulletin” 1999 t. 125 s. 276-302.
- DOBLE J. Attitudes to Punishment in the US-Punitive and Liberal Opinions. W: Changing Public Attitudes to Punishment. Red. J. Roberts, M. Hough. Cullompton Willan 2002 s. 148-162.
- DOBZENIECKI J. Resocjalizacja więźniów środkami i metodami kultury fizycznej. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź-Warszawa-Kalisz COSSW 1998 s. 491-498.
- DOBSON K., KHATRI N. Cognitive therapy: Looking backward, looking forward. „Journal of Clinical Psychology” 2000 nr 56 s. 907-923.
- DODSON K., KHATRI N. Cognitive therapy: Looking backward, looking forward. „Journal of Clinical Psychology” 2000 nr 56 s. 907-923.
- DOUGLAS M. Risk and blame: Essays in cultural theory. London Routledge 1992.
- DOW E., JONES C., MOTT J. An Empirical Modeling Approach to Recidivism Classification. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 2 s. 223-247.
- DOWDEN C., ANDREW D. Effective Correctional Treatment and Violent Reoffending: A Meta-analysis. „Canadian Journal of Criminology” 2000 nr 4 s. 449-476.
- DOWDEN C., ANDREWS D. The Importance of Staff Practice in Delivering Effective Correctional Treatment: A Meta-Analytic Review of Core Correctional Practice. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2004 nr 2 s. 203-214.
- DOWDEN C., ANDREWS D. What works for female offenders: A meta-analytic review. „Crime & Delinquency” 1999 nr 45 s. 438-452.
- DOWDEN C., ANTONOWICZ D., ANDREWS D. Effectiveness of Relapse Prevention with Offenders: A Meta-Analysis. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2003 nr 5 s. 516-528.
- DOYAL L., GOUGH I. A Theory of Human Need. London Macmillan 1991 s. 59-60.
- DUBIEL K. Osoby uzależnione od narkotyków w systemie penitencjarnym. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 173-187.
- DUFFY D., EN-IHAN S., KENNEDY H. Screening prisoners for mental disorders. „Psychiatric Bulletin” 2003 nr 27 s. 241-242.
- DUGUID S., HAWKEY C., PAWSON R. Using recidivism to evaluate effectiveness in prison education programs. „Journal of Correctional Education” 1996 nr 47 s. 74-85.
- DUNFORD F., ELLIOTT D. Identifying career offenders using self-reported data. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1984 nr 21 s. 57-86.

- DU TOIT L., DUCKITT J. Psychological characteristics of over- and under controlled violent offenders. „The Journal of Psychology” 1990 t. 124 s. 125-141.
- DYNIA P., SUNG H. The Safety and Effectiveness of Diverting Felony Drug Offenders to Residential Treatment as Measured by Recidivism. „Criminal Justice Policy Review” 2000 nr 4 s. 299-311.
- DZIEDZIC K., KIEJNICK G. Subkultura więzienna w świetle procesu naznaczania społecznego. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1998 nr 18 s. 79-87.
- DZIĘCIOŁ B. Rola pracownika socjalnego w zakładzie karnym typu zamkniętego. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępiak. Poznań–Warszawa–Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 369-376.
- ECKENSBERGER L. Activity or Action: Two different roads towards an integration of culture into psychology? „Culture & Psychology” 1995 t. 1 s. 67-80.
- EDWARDS A., CURTIS S., SHERRARD J. Survey of risk behavior and HIV prevalence in an English prison. „International Journal of STD & AIDS” 1999 nr 10 s. 464-466.
- EISENBERG N., FABES R., SHEPARD S., MURPHY B., JONES S., GUTHRIE I. Contemporaneous and longitudinal prediction of children’s sympathy from dispositional regulation and emotionality. „Developmental Psychology” 1998 t. 34 s. 910-924.
- EITZEN S., BACA-ZINN M. In conflict and order: Understanding society. Boston Allyn & Bacon 2001.
- ELLIOT A., FALER J., MCGREGOR H., CAMPBELL K., SEDIKIDES C., HARACKIEWICZ J. Competence Valuation as a Strategic Intrinsic Motivation Process. „Personality and Social Psychology Bulletin” 2000 nr 7 s. 780-794.
- ELLIOTT D., HAGEN J., MCCORD J. Youth violence: Children at risk. Congressional Seminar. Washington ASA 1997.
- ELLISON C., GEORGE L. Religious involvement, social ties, and social support in a southeastern community. „Journal of the Scientific Study of Religion” 1994 t. 33 s. 46-61.
- EMMONS R. Striving and feeling: Personal goals and subjective well-being. W: The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior. Red. P. Gollwitzer, J. Bargh. New York Guilford Press 1996 s. 313-337.
- ENDLER N., PARKER J. Assessment of multidimensional coping: Task, emotion and avoidance strategies. „Psychological Assessment” 1994 t. 6 s. 50-60.
- ERICSSON K., LEHMANN A. C. Expert and exceptional performance: evidence of maximal adaptation to task constraints. „Annual Review of Psychology” 1996 t. 47 s. 273-305.
- ETZIONI A. The Moral Dimension: Toward a New Economics. New York Free Press 1988.
- EYESTONE L., HOWELL R. An epidemiological study of attention-deficit hyperactivity disorder and major depression in a male prison population. „Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law” 1994 nr 22 s. 181-193.
- EYSENCK H. Personality and crime: Where do we stand? „Psychology, Crime and Law” 1996 nr 2 s. 143-152.
- EYSENCK H. Podpatrywanie umysłu. Gdańsk GWP 1996.
- FAGAN J. Do criminal sanctions deter drug crimes? W: Drugs and crime: Evaluating public policy initiatives. Red. D. MacKenzie & C. Uchida. Thousand Oaks Sage 1994 s. 89-131.
- FARRINGTON D. Developmental Criminology and Risk-Focussed Crime Prevention. W: The Oxford Handbook of Criminology. Red. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner. Oxford University Press 2002 s. 657-701.
- FAZEL S., DANESH J. Mental disorders in prisoners (letter). „Lancet” 2002 nr 360 s. 573.

- FAZEL S., DANESH J. Serious mental disorder in 23 000 prisoners: a systematic review of 62 surveys. „Lancet” 2002 nr 359 s. 545-550.
- FEATHER N. Values and Value Dilemmas in Relation to Judgments Concerning Outcomes of an Industrial Conflict. „Personality and Social Psychology Bulletin” 2002 nr 4 s. 446-459.
- FEELEY M., SIMON J. Actuarial Justice: The Emerging New Criminal Law. W: The Futures of Criminology. Red. D. Nelken. London Sage Publications 1994 s. 173-201.
- FEELEY M., SIMON J. The New Penology: Notes on the Emerging of Corrections and Its Implications. „Criminology” 1992 nr 4 s. 449-475.
- FELD B. Abolish the juvenile court: Youthfulness, criminal responsibility, and sentencing policy. „Journal of Criminal Law and Criminology” 1997 nr 1 s. 68-136.
- FELD B. Bad kids: Race and the transformation of the juvenile court. New York Oxford University Press 1999.
- FELD B. Juvenile (in)justice and the criminal court alternative. „Crime & Delinquency” 1993 nr 39 s. 403-424.
- FELDMAN-BARRETT L., SWIM J. Appraisals of prejudice and discrimination. W: Prejudice: The Target's Perspective. Red. J. Swim, C. Stangor. San Diego Academic Press 1998 s. 11-36.
- FERGUSON G., TKANE Y. Analiza statystyczna w psychologii i pedagogice. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1997.
- FITZPATRICK M. The Tyranny of Health. London Routledge 2001.
- FLEISHER M. Beggars and thieves: Lives of urban street criminals. Madison University of Wisconsin Press 1995.
- FORTH A., MAILLOUX D. Psychopathy in youth: What do we know? W: The clinical and forensic assessment of psychopathy. Red. C. Gacono. Mahwah Lawrence Erlbaum 2000 s. 25-54.
- FÖRSTERLING F. Atrybucje. Podstawowe teorie, badania i zastosowanie. Gdańsk GWP 2005.
- FRANCUZ P., MACKIEWICZ R. Liczby nie wiedzą skąd pochodzą. Przewodnik po metodologii i statystyce – nie tylko dla psychologów. Lublin Wyd. KUL 2005.
- FRANKEN R. Psychologia motywacji. Gdańsk GWP 2005.
- FRĄCZEK A. Agresja interpersonalna: opis i analiza z perspektywy psychologii społecznej. W: Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne. Red. Ł. Jurasz-Dudzik. Warszawa Wyd. Sic! 2002 s. 43-55.
- FREIBERG A. Affective versus effective justice. Instrumentalism and emotionalism in criminal justice. „Punishment & Society” 2001 nr 2 s. 265-278.
- FRENCH M., SALOME H., KRUPSKI A., MCKAY J., DONOVAN D., MCLELLAN A. Benefit-cost analysis of residential and outpatient addiction treatment in the state of Washington. „Evaluation Review” 2000 nr 24 s. 609-634.
- FRETZ R. Step Down Programs: The Missing Link in Successful Inmate Reentry. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 102-107.
- FREUND A., BALTES P. Selection, optimization, and compensation: an action-theoretical conceptualization of processes of developmental regulation. W: Control of Human Behavior: Mental Processes and Consciousness. Red. W. Perrig, A. Grob. Mahwah Erlbaum 2000 s. 35-58.
- FRIENDSHIP C., BLUD L., ERIKSON M., TRAVERS R. Evaluation of Cognitive Behavioural Treatment for Prisoners. London Great Britain Home Office Research Development and Statistics Directorate 2002.

- FUNDACJA BIURO SŁUŻBY KRAJOWEJ ANONIMOWYCH ALKOHOOLIKÓW W POLSCE. AA w zakładach karnych. Ząbki Apostolicum 1996 s. 3-10.
- GABERLE A. Patologia społeczna. Warszawa Wyd. Prawnicze 1993.
- GADD D. Evidence-led policy or policy-led evidence? Cognitive behavioral programmes for men who are violent towards women. „Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 173-197.
- GAJDUS D., GRONOWSKA B. Europejskie Standardy Traktowania Więźniów. Toruń Wyd. Organizator 1998.
- GAJDUS D., KALINOWSKA B. Aksjologia kary pozbawienia wolności w nauczaniu Jana Pawła II. W: Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 123-137.
- GARCIA C. Realistic Expectations: Constructing a Mission-Based Evaluation Model for Community Corrections Programs. „Criminal Justice Policy Review” 2004 nr 3 s. 251-269.
- GARDOCKI L. Prawo karne. Warszawa C. H. Beck 2005.
- GARLAND D. The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society Oxford Oxford University Press 2001.
- GARLAND D. The culture of high crime societies: Some preconditions of „law and order” policies. „British Journal of Criminology” 2000 nr 40 s. 347-75.
- GACPARSKI P. Psychologiczne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom. Warszawa Wyd. Instytutu Psychologii PAN 2003.
- GAUTSCHI T. History Effects in Social Dilemma Situations. „Rationality and Society” 2000 nr 2 s. 131-162.
- GE W., DONNELLAN B., WENK E., The Development of Persistent Criminal Offending in Males. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 6 s. 731-755.
- GEIGER B., FISCHER M. Naming Oneself Criminal: Gender Difference in Offenders’ Identity Negotiation. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 2 s. 194-209.
- GENDREAU P. The principles of effective intervention with offenders. W: Choosing correctional options that work: Defining the demand and evaluating the supply. Red. A. Harland. Thousand Oaks Sage 1996 s. 117-130.
- GENDREAU P., CULLEN F., BONTA J. Intensive rehabilitation supervision: The next generation in community corrections. „Federal Probation” 1994 nr 58 s. 72-78.
- GENDREAU P., GOGGIN C. Principles of effective intervention. W: Correctional counseling and rehabilitation. Red. P. Van Voorhis, D. Lester, M. Braswell. Cincinnati Anderson 1997 s. 273-274.
- GENDREAU P., GOGGIN C. Principles of effective programming with offenders. „Forum on Corrections Research” 1996 nr 8 s. 38-40.
- GENDREAU P., GOGGIN C., FULTON B. Intensive supervision in probation and parole settings. W: Handbook of offender assessment and treatment. Red. C. Hollin. Chichester UK Wiley 2000 s. 195-204.
- GENDREAU P., GOGGIN C., SMITH P. The forgotten issue in effective correctional treatment: Program implementation. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 1999 nr 43 s. 180-187.
- GENDREAU P., LITTLE T., GOGGIN C. A meta-analysis of the predictors of adult recidivism: What works! „Criminology” 1996 nr 34 s. 401-433.
- GERBER J., FRITSCH E. Adult academic and vocational correctional education programs: A review of recent research. „Journal of Offender Rehabilitation” 1995 nr 22 s. 199-242.

- GEULEN D., HURRELMANN K. Handbuch der Socialisationsforschung. Weinheim Beltz 1980.
- GIBBONS D. Talking about Crime and Criminals: Problems and Issues in Theory Development in Criminology. Englewood Cliffs Prentice Hall 1994.
- GIBBS J., POTTER G., GOLDSTEIN A. The EQUIP program: Teaching youth to think and act responsibly through a peer-helping approach. Champaign Research Press 1995.
- GIEROWSKI J. Niektóre biopsychiczne determinanty agresywnego zachowania przestępczego. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1979 nr 9 s. 153-171.
- GIEROWSKI J. Psychologiczne wyznaczniki przestępczości. W: Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 710-729.
- GIEROWSKI J. Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności – problemy diagnostyczne i kompetencyjne. W: Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej. Red. J. Gierowski, A. Szymusik. Kraków Collegium Medicum UJ 1996 s. 127-152.
- GILLESPIE W. A Multilevel Model of Drug Abuse Inside Prison. „The Prison Journal” 2005 nr 2 s. 223-246.
- GIRARD L., WORMITH S. The Predictive Validity of the Inventory – Ontario Revision on General and Violent Recidivism among Various Offender Groups. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 2 s. 150-181.
- GLASER B., CALHOUN G., PETROCELLI J. Personality Characteristics of Male Juvenile Offenders by Adjudicated Offenses as Indicated by the MMPI. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 2 s. 183-201.
- GLISZCZYŃSKA X. Poczucie sprawstwa. W: Człowiek jako podmiot życia społecznego. Red. X. Gliszczyńska. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1983 s. 133-166.
- GNALL K., ZAJAC G. Assessing for Success in Offender Reentry. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 94-97.
- GOCKO J. Rozwój społeczny człowieka. W: Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu. Red. M. Kalinowski. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 39-53.
- GOFFMAN E. On the characteristics of total institutions. W: The prison. Studies in institutional organization and change. Red. D. Cressey. New York Guilford Press 1961 s. 68-106.
- GOLLWITZER P. Action phases and mind-sets. W: Handbook of Motivation and Cognition: Foundations of Social Behavior. T. 2. Red. E. Higgins, R. Sorrentino. New York Guilford Press 1990 s. 53-92.
- GOLLWITZER P., BARGH J. The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Action. New York Guilford Press 1996.
- GORDON M. Psychologiczno-psychiatryczne przesłanki resocjalizacji sprawców przestępstw przeciwko osobom bliskim. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź-Warszawa-Kalisz COSSW 1998 s. 429-437.
- GORDON M. Regulacyjna funkcja mechanizmów obronnych u sprawców czynów zabronionych. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 103-116.
- GORDON M. Sprawcy przestępstw seksualnych. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1998 nr 20-21 s. 70-82.
- GORMAN K. Cognitive Behaviourism and the Holy Grail. „Probation Journal” 2001 nr 1 s. 3-9.

- GORSKI T., MILLER M. Jak wytrwać w trzeźwości. Poradnik zapobiegania nawrotom choroby. Warszawa IPN 1991.
- GOSTYŃSKI Z. Karnopravny obowiązek naprawienia szkody. Katowice Wyd. UŚ 1984.
- GOTTFREDSON M., HIRSCHI T. A General Theory of Crime. Stanford Stanford University Press 1990.
- GÓRNIAK J., MACHNICKI J. Pierwsze kroki w analizie danych. SPSS PL for Windows. Kraków SPSS Polska 2000.
- GÓRNY J. Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki. Warszawa Wyd. WSPS 1996.
- GÓRSKI J. Rozpoznanie osobowości skazanych. W: Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 335-353.
- GÓRSKI S. Metodyka resocjalizacji. Warszawa Wyd. Zw. Zawod. 1985.
- GÓRSKI S. Rozwój badań osobopoznawczych. W: Rozwój penitencjarystyki w PRL. Red. P. Wierzbicki. Warszawa Wyd. Prawnicze 1988 s. 121-135.
- GRACE V. The Marketing of Empowerment and the Construction of the Health Consumer: A Critique of Health Promotion. „International Journal of Health Services” 1991 nr 2 s. 329-343.
- GRAFFAM J., SHINKFIELD A., LAVELLE B., MCPHERSON W. Variables Affecting Successful Reintegration as Perceived by Offenders and Professional. „Journal of Offender Rehabilitation” 2004 nr 2 s. 147-171.
- GRANFIELD R., EBY C., BREWSTER T. An examination of the Denver drug court: The impact of a treatment-oriented drug-offender system. „Law & Policy” 1998 nr 2 s. 183-202.
- GRANT P., BROWN R. From ethnocentrism to collective protest. „Social Psychology Quarterly” 1995 t. 58 s. 195-212.
- GRASMICK H., BURSİK R., COCHRAN J. Render unto Caesar What Is Caesar's: Religiosity and Taxpayers' Inclinations to Cheat. „Sociological Quarterly” 1991 nr 32 s. 251-266.
- GRAY-LITTLE B., HAFDAHL A. Factors influencing racial comparisons of self-esteem: A quantitative review. „Psychological Bulletin” 2000 t. 126 s. 26-54.
- GUNNAR-BERNBURG J., KROHN M. Labeling, Life Chances, and Adult Crime: The Direct and Indirect Effects of Official Intervention in Adolescence on Crime in Early Adulthood. „Criminology” 2003 nr 4 s. 1287-1318.
- GURYCKA A. Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna. Warszawa PWN 1979.
- HAAN W., VOS J. A crying shame: The over-rationalized conception of man in the rational choice perspective. „Theoretical Criminology” 2003 nr 1 s. 29-54.
- HACKER W. Occupational psychology between basic and applied orientation – some methodological issues. „Le Travail Humain” 1993 t. 56 s. 157-169.
- HAGAN J., DINOVTZER R. Collateral consequences of imprisonment for children, communities, and prisoners. W: Prisons. Red. M. Tonry, J. Petersilia. Chicago University of Chicago Press 1999 s. 121-162.
- HALL A., WELLMAN B. Social networks and social support. W: Social Support and Health. Red. S. Cohen, S. Syme. Orlando Academic Press 1985 s. 23-41.
- HALLSWORTH S. The case for a postmodern penalty. „Theoretical Criminology” 2002 nr 2 s. 145-163.
- HANNAH-MOFFAT K. Criminogenic needs and the transformative risk subject. Hybridizations of risk/need in penalty. „Punishment & Society” 2005 nr 1 s. 29-51.

- HANSER R. Inmate Suicide in Prisons: An Analysis of Legal Liability. „The Prison Journal” 2002 nr 4 s. 459-477.
- HARER M. Recidivism among federal prisoners released in 1987. „Journal of Correctional Education” 1995 nr 3 s. 98-128.
- HARR D. A plea from behind bars: Take a chance on education. „Social Policy” 1999 nr 30 s. 50.
- HARRIS N. Shaming and Shame: Regulating Drink-Driving. W: Shame Management through Reintegration. Red. E. Ahmed, N. Harris, J. Braithwaite and V. Braithwaite. Victoria: Cambridge University Press 2001 s. 73-207.
- HARRIS P., GINGERICH R., WHITTAKER T. The „Effectiveness” of Differential Supervision. „Crime & Delinquency” 2004 nr 2 235-271.
- HARRIS P., KELLER K. Ex-Offenders Need Not Apply. The Criminal Background Check in Hiring Decisions. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2005 nr 1 s. 6-30.
- HART S., HARE R. Psychopathy and the Big Five: Correlations between observers’ ratings of normal and pathological personality. „Journal of Personality Disorders” 1994 t. 8 s. 32-40.
- HATFIELD B., RYAN T., PICKERING L., BURROUGHS H., CROFTS R. The mental health of residents of approved premises in the Greater Manchester probation area: A cohort study. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 101-115.
- HAYES L. Prison suicide: An overview and guide to prevention. Washington Department of Justice, National Institute of Corrections 1995 s. 27-32.
- HEAVEN P. Personality and self-reported delinquency: Analysis of the ‘Big Five’ personality dimensions. „Personality and Individual Differences” 1996 t. 20 s. 47-54.
- HECKHAUSEN J. Developmental Regulation in Adulthood: Age Normative and Sociostructural Constraints as Adaptive Challenges. New York Cambridge University Press 1999.
- HECKHAUSEN J. Evolutionary perspectives on human motivation. „American Behavioral Scientist” 2000 t. 43 s. 1015-1029.
- HECKHAUSEN J., SCHULZ R. A life-span theory of control. „Psychological Review” 1995 t. 102 s. 284-304.
- HEPBURN J. Recidivism Among Drug Offenders Following Exposure to Treatment. „Criminal Justice Policy Review” 2005 nr 2 s. 237-259.
- HERMAN S., WASSERMAN C. A Role for Victims in Offender Reentry. „Crime & Delinquency” 2001 nr 3 s. 428-445.
- HERRMAN H., MCGORRY P., MILLS J., SINGH B. Hidden severe psychiatric morbidity in sentenced prisoners: An Australian study. „American Journal of Psychiatry” 1991 nr 148 s. 236-239.
- HERSHORN M., ROSENBAUM A. Over- vs. undercontrolled hostility: Application of the construct to the classification of maritally violent men. „Violence and Victims” 1991 t. 6 s. 151-158.
- HESZEN-NIEJODEK I. Styl radzenia sobie ze stresem: fakty i kontrowersje. „Czasopismo Psychologiczne” 1997 nr 1 s. 7-22.
- HESZEN-NIEJODEK I. Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. W: Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej. T. 3. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 466-492.
- HILLER M., KNIGHT K., BROOME K., SIMPSON D. Legal pressure and treatment retention in a national sample of long-term residential programs. „Criminal Justice and Behavior” 1998 nr 25 s. 463-481.

- HILLER M., KNIGHT K., LEUKEFELD C., SIMPSON D. Motivation as a Predictor of Therapeutic Engagement in Mandated Residential Substance Abuse Treatment. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 1 s. 56-75.
- HIRSCH A. VON, BOTTOMS A., BURNEY E., WIKSTROM P. Criminal Deterrence and Sentence Severity: An Analysis of Recent Research. Oxford UK Hart Publishing 1999.
- HIRSCHI T., GOTTFREDSON M. In defense of self-control. „Theoretical Criminology” 2000 nr 1 s. 55-69.
- HOBFOLL S. Stres, kultura i społeczność. Gdańsk GWP 2006.
- HOGUE R. An Expanded Role for Psychological Assessments in Juvenile systems. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 2 s. 251-266.
- HOLDEN G. The relationship of self-efficacy appraisals to subsequent health related outcomes: A meta-analysis. „Social Work in Health Care” 1991 t. 16 s. 53-93.
- HOLLIN C. The meaning and implications of programme integrity. W: What works: Effective Methods to Reduce Reoffending. Red. J. McGuire. Chicester John Wiley 1995 s. 195-208.
- HOLLIN C. Trening Zastępowania Agresji: kontekst poznawczo-behawioralny. W: Nowe perspektywy Treningu Zastępowania Agresji. Praktyka, badania naukowe i wdrożenia. Red. A. Goldstain, R. Nansen, B. Daleflod, M. Kalt. Warszawa Instytut „Amity” 2005 s. 3-20.
- HOLLIN C., BROWNE D., PALMER E. Przystępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka. Gdańsk GWP 2004.
- HOLTGRAVE D., WEBER E. Dimensions of risk perception for financial and health safety risks. „Risk Analysis” 1993 t. 13 s. 553-558.
- HOŁDA Z. Niemiecka ustawa penitencjarna (wprowadzenie). W: Zachodnie ustawy penitencjarne. Teksty ustaw z komentarzami. Kalisz COSSW 1994 s. 143-144.
- HOŁDA Z. Prawo karne wykonawcze. Kraków Zakamycze 1999.
- HOŁDA J., HOŁDA Z. Prawo karne wykonawcze. Kraków Zakamycze 2004.
- HOŁDA Z., POSTULSKI K. Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Gdańsk Arche 2005.
- HOŁYST B. Bariery resocjalizacji penalnej. W: Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce. Red. B. Hołyst. Warszawa Wyd. Prawnicze 1984 s. 31-56.
- HOŁYST B. Główne kierunki badań we współczesnej penitencjarystyce. W: Problemy więzienia u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 69-118.
- HOŁYST B. Kara pozbawienia wolności w teorii i praktyce (wybrane zagadnienia). W: Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 137-180.
- HOŁYST B. Kryminologia. Warszawa LexisNexis 2004.
- HOŁYST B. Przystępczość w Polsce w latach 1989-2002 – prognoza do 2008 roku. Warszawa WSM 2003.
- HOŁYST B. Psychologia kryminalistyczna. Warszawa LexisNexis 2004.
- HOŁYST B. Suicydologia. Warszawa LexisNexis 2002.
- HOŁYST B. System wartości a zdrowie psychiczne. Warszawa UW 1990.
- HOŁYST B. Wiktymologia. Warszawa LexisNexis 2006.
- HOŁYST B. Wstęp do wydania polskiego. W: Światowa Organizacja Zdrowia. Polskie Towarzystwo Suicydologiczne. Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla funkcjonariuszy Służby Więziennej. Warszawa-Genewa PTS 2003 s. 7-13.

- HOPE T. Community crime prevention in Britain: A strategic overview. „Criminal Justice” 2001 nr 4 s. 421-439.
- HORNOWSKA E. Kwestionariusz MAP (*Maudsley Addiction Profile*) i jego wykorzystanie w obszarze uzależnień. „Serwis Informacyjny Narkomania” 2006 nr 2 s. 9-17.
- HOUGH M. Modernization, scientific rationalism and the Crime Reduction Programmer. „Criminal Justice” 2004 nr 3 s. 239-253.
- HOUSE J., ROBBINS C., METZNER H. The association of social relationships and activities with mortality: Prospective evidence from the Tecumseh Community Health Study. „American Journal of Epidemiology” 1982 t. 116 s. 123-140.
- HUMMER R., ROGERS R., NAM C., ELLISON C. Religious involvement and US adult mortality. „Demography” 1999 t. 36 s. 273-285;
- HUR Y., BOUCHARD J. The genetic correlation between impulsivity and sensation seeking traits. „Behavior Genetics” 1997 t. 27 s. 455-463.
- INCIARDI J., LOCKWOOD D., QUINLAN J. Drug use in prison: Patterns, processes, and implications for treatment. „The Journal of Drug Issues” 1993 nr 23 s. 119-129.
- INCIARDI J., MARTIN S., BUTZIN C. Five-Year Outcomes of Therapeutic Community Treatment of Drug-Involved Offenders. After Release From Prison. „Crime & Delinquency” 2004 nr 1 s. 88-107.
- INMAN M., BARON R. The influence of prototypes on perceptions of prejudice. „Journal of Personality and Social Psychology” 1996 t. 70 s. 727-739.
- IRELAND J. Psychological health and bullying behavior among adolescent prisoners: a study of young and juvenile offenders. „Journal of Adolescent Health” 2005 nr 3 s. 236-243.
- IZZO R., ROSS R. Meta-analysis of rehabilitation programs for juvenile delinquents. „Criminal Justice and Behavior” 1990 nr 17 s. 134-142.
- JACKSON J., DE KEIJSER J., MICHON J. A critical look at research on alternatives to custody. „Federal Probation” 1995 nr 59 s. 43-51.
- JAMESON L., SUREN A., KNAPP J. A competency analysis of law enforcement training and its linkage to recreation as intervention in youth crime prevention. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 3 s. 215-226.
- JANISZEWSKA-TALAGO E. Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności. Warszawa Wyd. Prawnicze 1980.
- JANUSZEWSKI A. Wartościowanie perspektywy czasu a style reagowania na stres przez młodzież o predyspozycjach do uzależnień. W: Profilaktyka uzależnień drogą do wolności człowieka. Red. C. Cekiera, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2001 s. 139-163.
- JAROSZ M. Samobójstwa. Warszawa PWN 1997.
- JASUDOWICZ T. Administracja wobec praw człowieka. Toruń Wyd. Dom Organizatora 1996.
- JASICKI M., KOZUB J. Obraz samego siebie u przestępców w wieku 17-20 lat. „Problemy Pracowzorności” 1971 nr 9 s. 40-57.
- JASIŃSKI J. Obraz polityki karnej lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych (1980-1991). „Archiwum Kryminologii” 1993 t. 19 s. 27-105.
- JASIŃSKI J. Powrót do przestępstwa i recydywa osób dorosłych w latach 1963-1973. W: Wybrane zagadnienia z patologii społecznej. Statystyka Polski nr 48. Warszawa GUS 1975 s. 74-81.
- JASIŃSKI J. Problem przeludnienia zakładów karnych. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997 nr 15 s. 16-23.

- JAWOROWSKA A., MATCZAK A. Test Niedokończonych Zdań Rottera (RISP). Podręcznik. Warszawa PTP 1998.
- JELONKIEWICZ I., KOSIŃSKA-DEC K. Poczucie koherencji a style radzenia sobie ze stresem: empiryczna analiza kierunku zależności. „Przegląd Psychologiczny” 2001 nr 3 s. 337-347.
- JENSEN K., GIBBONS S. Shame and Religion as Factors in the Rehabilitation of Serious Offenders. „Journal of Offender Rehabilitation” 2002 nr 3-4 s. 215-230.
- JESSOR R. Successful adolescent development among youth in high-risk settings. „American Psychologist” 1993 t. 48 s. 117-126.
- JĘDRZEJAK K. Konflikty w izolacji więziennej. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 339-351.
- JĘDRZEJAK K. System penitencjarny. W: Zagadnienia penitencjarne. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak. Kalisz COSSW 2004 s. 7-10.
- JOHNSON B. Religious Programs and Recidivism among Former Inmates in Prison Fellowship Programs: A Long-Term Follow-Up Study. „Justice Quarterly” 2004 nr 2 s. 329-354.
- JOHNSON B., LARSON D. The Inner Change Freedom Initiative: A preliminary evaluation of a faith-based prison program. Philadelphia University of Pennsylvania Center for Research on Religion and Urban Civil Society 2003.
- JOHNSON B., LARSON D., PITTS T. Religious programming, institutional adjustment and recidivism among former inmates in prison fellowship programs. „Justice Quarterly” 1997 nr 14 s. 145-166.
- JOHNSON V. Od jutra nie piję. Praktyczne uwagi na temat leczenia uzależnienia od alkoholu. Warszawa IPZiT 1992.
- JONES P. The risk of recidivism: Evaluating the public safety implications of a community corrections program. „Journal of Crime and Justice” 1991 nr 19 s. 49-66.
- KALINOWSKI M. Znaczenie resocjalizacji religijnej w kształtowaniu dojrzałych postaw u skazanych na karę pozbawienia wolności. W: Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 147-158.
- KALINOWSKI M. Etos pracy w resocjalizacji skazanych. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 163-172.
- KALISZ T. Cele wykonywania kary pozbawienia wolności. W: Nowa kodyfikacja prawa karnego. T. 4. Red. L. Bogunia. Wrocław Wyd. UW r 2000 s. 217-229.
- KALISZ T. Pracodawcy pozawięzienni a zatrudnianie skazanych. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępnik. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 427-439.
- KALITOWSKI M., SIENKIEWICZ Z., TYSZKIEWICZ L., WĄSEK A. Kodeks karny. Komentarz. T. 2. Gdańsk Arche 2000.
- KAMIŃSKI J., MILEWSKI S. Resocjalizacja skazanych. Poradnik dla kuratorów sądowych. Warszawa Wyd. Prawnicze 1974.
- KANE R. Social control in the metropolis: A community-level examination of the minority group-threat hypothesis. „Justice Quarterly” 2003 nr 2 s. 265-295.
- KARCZEWSKI T. Kuratela sądowa w kontekście oczekiwań recydywistów penitencjarnych i możliwości kuratorów. W: Więziennictwo – nowe wyzwania. Red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnik. Warszawa-Poznań-Kalisz Wyd. UAM, CZSW, COSSW 2001 s. 311-319.

- KAROLCZAK-BIERNACKA B. Percepcja przyczyn przestępczości i wizje środków zapobiegawczych. W: *Przemoc w życiu codziennym*. Red. B. Hołyst. Warszawa Agencja Wyd. CB 1997 s. 21-37.
- KARP D., BAZEMORE G., CHESIRE J. The Role and Attitudes of Restorative Board Members: A Case Study of Volunteers in Community Justice. „*Crime & Delinquency*” 2004 nr 4 s. 487-515.
- KARP D., WALTHER L. Community reparative boards in Vermont. W: *Restorative community justice: Repairing harm and transforming communities*. Red. G. Bazemore & M. Schiff. Cincinnati Anderson 2001 s. 199-218.
- KASSER T., RYAN R. M. Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. „*Personality and Social Psychology Bulletin*” 1996 t. 22 s. 280-287.
- KATZ D., KAHN R. *Społeczna psychologia organizacji*. Warszawa Wyd. PWN 1979.
- KATZ J. *Seductions of Crime. Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. New York Basic Books 1988.
- KAUKIAINEN A., BJORKVIST K., LAGERSPETZ K., OSTERMAN K., SALMIVALLI C., ROTHBERG S., AHLBOM A. The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression. „*Aggressive Behavior*” 1999 t. 25 s. 81-89.
- KAZEMIAN L., LE BLANC M. Exploring Patterns of Perpetration of Crime Across the Life Course Offense and Offender-Based Viewpoints. „*Journal of Contemporary Criminal Justice*” 2004 nr 4 s. 393-415.
- KELLY C., KELLY J. Who gets involved in collective action? „*Human Relations*” 1994 t. 47 s. 63-88.
- KEMPA A. Rola diagnozy psychologicznej w programowaniu resocjalizacji skazanych anomaliami i zespołami uzależnień. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Red. B. Hołyst, S. Redo. Warszawa CZSW i COSSW 1996 s. 253-264.
- KEMPINEN C., KURLYCHEK M. An Outcome Evaluation of Pennsylvania's Boot Camp: Does Rehabilitative Programming Within a Disciplinary Setting Reduce Recidivism? „*Crime & Delinquency*” 2003 nr 4 s. 581-602.
- KENNEDY S., SERIN R. Treatment responsiveness: Contributing to effective correctional programming. „*The ICCA Journal on Community Corrections*” 1997 nr 7 s. 46-52.
- KERLEY K., COPES H. The Effects of Criminal Justice Contact on Employment Stability for White-Collar and Street-Level Offenders. „*International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*” 2004 nr 1 s. 65-84.
- KERLEY K., MATTHEWS T., SCHULZ J. Participation in Operation Starting Line, Experience of Negative Emotions and Incidence of Negative Behavior. „*International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*” 2005 nr 4 s. 410-426.
- KIRKPATRICK L., SHAVER P. Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion. „*Journal for the Scientific Study of Religion*” 1990 nr 29 s. 315-334.
- KIRYLUK M. Przygotowanie skazanego do życia po zwolnieniu (w trybie art. 164 i 165 k.k.w.). „*Biuletyn RPO. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa*” 2000 nr 42 s. 361-383.
- KJELSBURG E. Gender and Disorder Specific Criminal Career Profiles in Former Adolescent Psychiatric In-Patients. „*Journal of Youth and Adolescence*” 2004 nr 3 s. 261-269.

- KLANDERMANS B., OEGEMA D. Potentials, networks, motivations, and barriers: Steps toward participation in social movements. „American Sociological Review” 1987 t. 52 s. 519-531.
- KLINGENBERG B., LANG S., FREIDENFELT J., ALM P. Wskaźniki ryzyka i sytuacje stresowe powiązane psychospołecznymi zaburzeniami o charakterze rozhamowania. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 83-99.
- KMIECIK-BARAN K. Skala wsparcia społecznego. Teoria i właściwości psychometryczne. „Przegląd Psychologiczny” 1995 nr 1-2 s. 201-214.
- KOCZYŃSKA J. Temperamentalny czynnik ryzyka wypalenia zawodowego na przykładzie pracowników służby więziennej. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 317-342.
- KODEKS KARNY. KOMENTARZ. Red. O. Górniok. Warszawa LexisNexis 2004.
- KOLARCZYK T. Skazani nadużywający alkoholu i uzależnieni. W: Rozwój penitencjarystyki w PRL. Red. P. Wierzbicki. Warszawa Wyd. Prawnicze 1988 s. 21-49.
- KOLARCZYK T. Terapeutyczny system wykonywania kary pozbawienia wolności. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1995 nr 10 s. 35-43.
- KOŁAKOWSKA H. Nietelni recydywiści. „Archiwum Kryminologii” 1960 t. 1 s. 55-122.
- KOŁAKOWSKA-PRZEŁOMIEC H. Zapobieganie przestępczości. Studium kryminologiczne. Wrocław-Warszawa Ossolineum 1984.
- KOOLE S., JAGER W., BERG A. VAN DEN, VLEK C., HOFSTEE W. On the Social Nature of Personality: Effects of Extraversion, Agreeableness, and Feedback about Collective Resource Use on Cooperation in a Resource Dilemma. „Society for Personality and Social Psychology” 2001 nr 3 s. 289-301.
- KORECKI J. Efektywność kary długoterminowego pozbawienia wolności. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Warszawa Wyd. CZSW i COSSW 1996 s. 400-410.
- KORECKI J. Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce. Warszawa Wyd. Prawnicze 1988.
- KOSEWSKI M. Agresywni przestępcy. Warszawa Wiedza Powszechna 1977.
- KOSIŃSKA-DEC K., JELONKIEWICZ I. Poczucie koherencji a style radzenia sobie. „Psychologia Wychowawcza” 1997 nr 3 s. 217-225.
- KOSIŃSKA-DEC K., JELONKIEWICZ I. Poczucie koherencji a style radzenia sobie – zmiany w czasie. W: Radzenie sobie i pomoc innym w zdrowiu i w chorobie. Red. L. Szewczyk. Lublin AM 1997 s. 39-43.
- KOSMOL P. otrzeba etycznej refleksji nad sądowym wymierzaniem kary. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź-Warszawa-Kalisz COSSW 1998 s. 49-58.
- KOSTRZEWSKI J. Upośledzenie umysłowe. W: Encyklopedia psychologii. Red. W. Szewczuk. Warszawa Fundacja Innowacja 1998 s. 941-944.
- KOŚCIUCH J. Hierarchie wartości w nerwicach i psychopatii oraz ich zmiany pod wpływem psychoterapii. Warszawa ATK 1984.
- KOVANDZIC T., MARVELL T., VIERAITIS L., MOODY C. When Prisoners Get Out: The Impact of Prison Releases on Homicide Rates, 1975-1999. „Criminal Justice Policy Review” 2004 nr 2 s. 212-228.
- KOZIELECKI J. Transgresja i kultura. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2002.
- KRAJEWSKI K. Przestępczość i polityka karna w Polsce w latach dziewięćdziesiątych. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2003 t. 1 s. 207-219.
- KROTOCHWIL S. Podstawy psychoterapii. Poznań Wyd. Zysk i S-ka 2003.

- KRIENERT J., FLEISHER M. Economic rehabilitation: A reassessment of the link between employment and crime. „Corrections Management Quarterly” 2001 nr 4 s. 53-63.
- KROESE G. Commercial robbers and decision making. „Dutch Penal Law and Policy” 1994 nr 10 s. 1-7.
- KRUEGER R., SCHMUTTE P., CASPI A., MOFFITT T., CAMPBELL K., SILVA P. Personality traits are linked to crime among men and women: Evidence from a birth cohort. „Journal of Abnormal Psychology” 1994 t. 103 s. 328-338.
- KRUH I., FRICK P., CLEMENTS C. Historical and Personality Correlates to the Violence Patterns of Juveniles Tried as Adults. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 1 s. 69-96.
- KRUK M. Pożądane kierunki pomocy postpenitencjarnej. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stepniak. Poznań–Warszawa–Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 441-445.
- KRUKOWSKI A. Niektóre problemy teoretyczne polityki penitencjarnej. „Przegląd Penitencjarny” 1968 nr 1 s. 33-48.
- KRUKOWSKI A. Wybrane zagadnienia nauki polityki kryminalnej Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1977.
- KUBACKA-JASIECKA D. Interwencja kryzysowa. W: Psychologia kliniczna. T. 2. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2006 s. 244-272.
- KUBACKA-JASIECKA D. Kryzys emocjonalny i interwencja kryzysowa – spojrzenie z perspektywy zagrożenia ja i poczucia tożsamości. W: Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 57-85.
- KUBE E. Przystępczość młodocianych z użyciem przemocy. Możliwości i szanse jej zapobiegania. W: Przemoc w życiu codziennym. Red. B. Hołyst. Warszawa Agencja Wyd. CB 1997 s. 162-184.
- KUPPENS P., MECHELEN I. VAN, MEULDERS M. Every Cloud Has a Silver Lining: Interpersonal and Individual Differences Determinants of Anger-Related Behaviors. „Personality and Social Psychology Bulletin” 2004 nr 12 s. 1550-1564.
- LANDRINE H., RICHARDSON J., KLONDOFF E., FLAY B. Cultural diversity in the predictors of adolescent cigarette smoking: the relative influence of peers. „Journal of Behavioral Medicine” 1994 t. 17 s. 331-336.
- LANGWORTHY R., LATESSA E. Treatment of chronic drunk drivers: A four-year follow up of the Turning Point Project. „Journal of Criminal Justice” 1996 nr 24 s. 273-281.
- LASOŚIK Z. Praktyki religijne więźniów. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993.
- LATESSA E., TRAVIS L., HOLSING A., TURNER M., HARTMAN J. Evaluation of Ohio’s community-based correctional facilities. Cincinnati University of Cincinnati 1997.
- LAUB J. The life course of criminology in the United States: The American Society of Criminology 2003 Presidential Address. „Criminology” 2004 nr 42 s. 1-26.
- LAUB J., NAGIN D., SAMPSON R. Good marriages and trajectories of change in criminal offending. „American Sociological Review” 1998 t. 63 s. 225-238.
- LAURITSEN J., SAMPSON R., LAUB J. The link between offending and victimization among adolescents. „Criminology” 1991 t. 29 s. 265-292.
- LAWSON D. Relapse prevention: The state of the art. „Journal of Interpersonal Violence” 1999 t. 14 s. 285-302.
- LAZARUS R. Paradygmat stresu i radzenia sobie. „Nowiny Psychologiczne” 1986 nr 3-4 s. 2-39.

- LE BLANC M., KASPY N. Trajectories of Delinquency and Problem Behavior: Comparison of Social and Personal Control Characteristics of Adjudicated Boys on Synchronous and Nonsynchronous Paths. „Journal of Quantitative Criminology” 1998 nr 2 s. 181-214.
- LECLAIR D., GUARINO-GHEZZI S. Prison Reintegration Programs: An Evaluation. „Corrections Management Quarterly” 1997 nr 1 s. 65-74.
- LELENTAL S. Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Warszawa C. H. Beck 2001.
- LELENTAL S. Postępowanie z recydywistami w systemie penitencjarnym II Rzeczypospolitej (lata 1918-1939). W: Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 81-103.
- LELENTAL S. Warunkowe przedterminowe zwolnienie wielokrotnych recydywistów w świetle badań praktyki sądowej. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1977 t. 7 s. 255-292.
- LELENTAL S. Wykład z prawa karnego wykonawczego z elementami polityki kryminalnej. Łódź Wyd. UŁ1996.
- LELENTAL S. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w zakładach karnych dla recydywistów. Warszawa-Łódź Wyd. Nauk. PWN 1992.
- LEON G. DE. Społeczność terapeutyczna. Teoria, model, metoda. Warszawa KBPN 2003.
- LEON G. DE. The therapeutic community: Theory, model, and method. New York Springer 2000.
- LERNELL L. Podstawowe zagadnienia penologii. Warszawa Wyd. Prawnicze 1977.
- LERNELL L. Podstawy nauki polityki kryminalnej. Warszawa Wyd. PWN 1967.
- LERNELL L. Poprawcza funkcja kary pozbawienia wolności. „Zdrowie Psychiczne” 1970 nr 3-4 s. 23-36.
- LESCHIED A., AUSTIN G., JAFFE P. Impact of the Young Offenders Act on recidivism rates of special needs youth: Clinical and policy applications. „Canadian Journal of Behavioral Science” 1988 nr 3 s. 323-331.
- LEŚNIAK E. Modele ośrodków interwencji kryzysowej. W: Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Red. W. Badura-Madej. Katowice Wyd. Nauk. „Śląsk” 1999 s. 73-81.
- LEŚNIAK M. Adaptacja społeczna osób opuszczających zakłady karne. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź-Warszawa-Kalisz COSSW 1998 s. 499-503.
- LEWICKA M. Afektywne i deskryptywne mechanizmy spostrzegania innych ludzi. W: Psychologia spostrzegania społecznego. Red. M. Lewicka, J. Trzebiński. Warszawa Książka i Wiedza 1985 s. 19-79.
- LEWICKI A., PARYZEK L., WALIGÓRA B. Podstawy psychologii penitencjarnej. W: Psychologia kliniczna. Red. A. Lewicki. Warszawa PWN 1974 s. 405-451.
- LIBBLING A. Vulnerability and prison suicide. „British Journal of Criminology” 1995 t. 35 s. 173-187.
- LINHORST D., KNIGHT K., JOHNSTON S., TRICKEY M. Situational Influence on the Implementation of a Prison-Based Therapeutic Community. „The Prison Journal” 2001 nr 4 s. 436-453.
- LINOWSKI K. Możliwości duszpasterskiego oddziaływania wobec osób odbywających karę pozbawienia wolności. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2001 nr 31 s. 85-93.
- LINOWSKI K., NOWICKA J. System terapeutyczny dla więźniów uzależnionych od alkoholu. Ostrowiec Świętokrzyski Stowarzyszenie na rzecz Rozwoju WSBiP 2004.

- LIPIŃSKI S. Poziom koherencji a syndrom agresji u nieletnich przestępców. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży. Red. B. Urban. Mysłówice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 85-94.
- LIPKOWSKI O. Resocjalizacja. Warszawa WSiP 1988.
- LIPSEY M. The effect of treatment on juvenile delinquents. Results from metaanalysis. W: Psychology and law. Red. F. Lösel, D. Bender, T. Bliesner. Berlin de Gruyter 1992 s. 131-143.
- LIPSEY M., CHAPMAN G., LANDENBERGER N. Cognitive-Behavioral Programs for Offenders. „The Annals of the American Academy of Political and Social Science” 2001 t. 578 s. 144-157.
- LISTWAN S., SUNDT J., HOLSINGER A., LATESSA E. The Effect of Drug Court Programming on Recidivism: The Cincinnati Experience. „Crime & Delinquency” 2003 nr 3 s. 389-411.
- LITTLE G., ROBINSON K., BURNETTE K. Cognitive behavioral treatment of felony drug offenders: A five-year recidivism report. „Psychological Reports” 1993 nr 73 s. 1089-1090.
- LOEBER R., FARRINGTON D., WASCHBUSCH D. Serious and violent juvenile offenders. W: Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Red. R. Loeber, D. Farrington. Thousand Oaks Sage Publications 1998 s. 13-39.
- LOGAN C. Criminal justice performance measures for prisons. In Performance measures for the criminal justice system. Washington US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics 1993 s. 19-59.
- LONGABAUGH R., WIRTZ P., ZWEBEN A., STOUT R. Network support for drinking, Alcoholics Anonymous and long-term matching effects. „Addiction” 1998 t. 93 s. 1313-1333.
- LOOK A., BREWSTER D., SHARP S. Educational Programs and Recidivism in Oklahoma. „The Prison Journal” 2002 nr 3 s. 314-334.
- LOVELL D., ALLEN D., JOHNSON C., JEMELKA R. Evaluating the effectiveness of residential treatment for prisoners with mental illness. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 28 s. 83-104.
- LOZA W., DHALIWAL G., KRONER D., LOZA-FANOUS A. Reliability, Construct, and Concurrent Validities of the Self-Appraisal Questionnaire: A Tool for Assessing Violent and Nonviolent Recidivism. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 3 s. 356-374.
- LÖSEL F. Rehabilitation of the Offender. 2002, <http://www.sciencedirect.com>
- LUTZE F. The influence of a shock incarceration program on inmate adjustment and attitudinal change. „Journal of Criminal Justice” 2001 nr 3 s. 255-267.
- LUTZE F., BRODY D. The eighth amendment and boot camp prison: mental abuse as cruel and unusual punishment. „Crime and Delinquency” 1998 nr 2 s. 242-255.
- LURIGIO A., ROLLINS A., FALLON J. Effects of Serious Mental Illness on Offender Reentry. „Federal Probation” 2004 nr 2 s. 45-52.
- LYNAM D., MOFFITT T. Delinquency and impulsivity and IQ: A reply to Block. „Journal of Abnormal Psychology” 1995 t. 104 s. 399-401.
- LYNCH J., SABOL W. Prisoner re-entry in perspective. „Crime Policy Report” 2001 nr 3 s. 1-26.
- ŁABUĆ-KRYSKA I. Diagnoza w wychowaniu resocjalizacyjnym. „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Socjologiczne” 1991 nr 7 s. 8-16.
- ŁUSZCZYŃSKA A. Czy poczucie koherencji i style radzenia sobie ze stresem sprzyjają adaptacji w sytuacji doświadczenia gwałtu i przemocy fizycznej. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 299-316.

- ŁUSZCZYŃSKA-CIEŚLAK A., GAŚIOROWSKA E. Akty przemocy popełniane przez sprawców nadużywających alkoholu. „Czasopismo Psychologiczne” 2000 nr 1-2 s. 123-134.
- MACHEL H. Agresja i przemoc wśród więźniów młodocianych w opiniach byłych funkcjonariuszy Służby Więziennej. W: *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*. Red. J. Papież, A. Płukis. Toruń Wyd. A. Marszałek 1998 s. 464-473.
- MACHEL H. Instytucja przepustki – nadzieje i niebezpieczeństwa. W: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 297-303.
- MACHEL H. Personel więzienny jako kategoria zawodowa i jako przedmiot zainteresowań badawczych. W: *Ludzie, instytucje, idee*. Red. J. Iwanek. Katowice Wyd. UŚ 1997 s. 150-163.
- MACHEL H. Personel więzienny w świetle Europejskich Reguł Więziennych. W: *Młodzież a współczesne dewiacje i patologie społeczne*. Red. S. Kawula, H. Machel. Toruń Wyd. A. Marszałek 1994 s. 118-132.
- MACHEL H. Propozycja modelu ośrodka pracy skazanych dla młodocianych i dorosłych nierecydywistów (koncepcja, organizacja, wdrożenie i ocena). „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1983 nr 16 s. 102-124.
- MACHEL H. Przepustka a problemy seksualne skazanych. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1986 nr 9-10 s. 95-106.
- MACHEL H. Resocjalizacyjne znaczenie zatrudnienia skazanych. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1985 nr 16 s. 175-199.
- MACHEL H. Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna. Gdańsk Arche 2003.
- MACHEL H. Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej. Gdańsk Wyd. UG 1994.
- MACKENZIE D. Boot Camp Prisons: Components, Evaluations, and Empirical Issues. „Federal Probation” 1990 nr 54 s. 44-52.
- MACKENZIE D., BRAME R., MCDOWALL D., SOURYAL C. Boot camp prisons and recidivism in eight states. „Criminology” 1995 nr 33 s. 327-357.
- MACKENZIE D., BROWNING K., SKROBAN S., SMITH D. The Impact of Probation on the Criminal Activities of Offenders. „Journal of research in Crime and Delinquency” 1999 nr 4 s. 423-453.
- MACKENZIE D., SHAW J. Inmate adjustment and change during shock incarceration: the impact of correctional boot camp programs. „Justice Quarterly” 1990 nr 1 s. 125-150.
- MACKENZIE D., SOURYAL C. Inmates’ attitude change during incarceration: a comparison of boot camp with traditional prison. „Justice Quarterly” 1995 nr 2 s. 324-353.
- MADEN T. The mental health of prisoners. „Advances in Psychiatric Treatment” 2003 t. 9 s. 191-201.
- MAGINNIS R. Faith-based prison programs cut costs and recidivism. Insight. Washington Family Research Council 1996.
- MAIR G. Credible Accreditation? „Probation Journal” 2000 nr 4 s. 268-271.
- MAJCHERCZYK A. Programy resocjalizacji skazanych – głos w dyskusji o stanie i perspektywach więziennictwa. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2006 nr 52-53 s. 15-49.
- MAJCHRZYK Z. Nieletni, młodociani, dorośli zabiójcy i mordercy. Warszawa IPN 2004.
- MAKAREWICZ J. Kodeks karny z komentarzem. Lwów Wyd. Zakładu Narodowego Ossolińskich 1938.
- MAKAREWICZ J. Prawo karne ogólne. Kraków Księgarnia Leona Frommiera 1914.
- MAKKAI T., BRAITHWAITE J. Reintegrative shaming and compliance with regulatory standards. „Criminology” 1994 nr 32 s. 361-383.

- MAKOWSKA H. Radzenie sobie ze stresem w grupie leczących się alkoholików. „Przegląd Psychologiczny” 1998 nr 3-4 s. 103-109.
- MAKSELON J. Człowiek jako istota religijna. W: Psychologia dla teologów. Red. J. Makselon. Kraków WN PAT 1995 s. 255-281.
- MALAK B. Zjawiska i mechanizmy socjalizacyjne a formowanie agresji interpersonalnej (zarys koncepcji). W: Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 99-137.
- MALEC J. Czynniki warunkujące kształtowanie się właściwych postaw moralnych więźniów w Polsce. W: Więziennictwo. Nowe wyzwania. Red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępniaik. Warszawa-Poznań-Kalisz Wyd. UAM, CZSW i COSSW 2001 s. 412-428.
- MALEC J. Opinie skazanych związane z powrotnością do przestępstwa osób zwalnianych z zakładów karnych. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 216-224.
- MAŁY ROCZNIK STATYSTYCZNY POLSKI. Warszawa GUS 2005.
- MAREK A. Rola amerykańskiej probacji i jej efektywność. „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1978 t. 89 s. 62-87.
- MAREK A. Rola kary pozbawienia wolności na tle tendencji w polityce kryminalnej. W: Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918-1988. Red. A. Marek. Warszawa Wyd. Prawnicze 1990 s. 225-246.
- MAREK A. Prawo karne. Warszawa C. H. Beck 2003.
- MAREK A. Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki. Warszawa C. H. Beck 1997.
- MARIAŃSKI J. Młodzież między tradycją i ponowoczesnością. Lublin RW KUL 1995.
- MARINISSEN J. The Problem with Prisons. W: The Prison Experience. Red. M. Camhi. Tokyo University Press 1989 s. 241-263.
- MARION N. Effectiveness of Community based Correctional Programs: A Case Study. „The Prison Journal” 2002 nr 4 s. 478-497.
- MARSDEN J., GOSSOP G., STEWART D., FARRELL M., LEHMANN P., EDWARDS C., STRANG J. The Maudsley Addiction Profile (MAP): A brief instrument for assessing treatment outcome. „Addiction” 1998 nr 12 s. 1857-1867.
- MARSZAŁ K. Przedawnienie w prawie karnym. Warszawa PWN 1972.
- MARTENS W. Criminality and Moral Dysfunctions: Neurological, Biochemical, and Genetic Dimensions. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2002 nr 2 s. 170-182.
- MARTIN R., WATSON D., WAN C. A three-factor model of trait anger: Dimensions of affect, behavior, and cognition. „Journal of Personality” 2000 t. 68 s. 869-897.
- MARTINSON R. What works? Questions and answers about prison reform. „The Public Interest” 1974 nr 35 s. 22-54.
- MARUNA S. Desistance From Crime and Explanatory Style. A New Direction in the Psychology of Reform. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2004 nr 2 s. 184-200.
- MARUNA S. Making Good. Washington APA Press 2001.
- MASON A., WINDLE M. Delinquency Risk as a Function of Number of Early Onset Problem Behaviors. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2001 nr 4 s. 436-448.
- MATCZAK A., JAWOROWSKA A. Test Niedokończonych Zdań Rottera RISP. Aneks do podręcznika. Normalizacja dla osób dorosłych. Warszawa PTP 2003.
- MATTHEWS R. The myth of punitiveness. „Theoretical Criminology” 2005 nr 2 s. 175-201.

- MATTHEWS T., BOONE H., FOGG V. Alternative outcome measures: The concept. „Perspectives” 1994 nr 18 s. 11-12.
- MATUSEWICZ C. Psychologia wartości. Warszawa PWN 1975.
- MATUSEWICZ C. Uznawane wartości a przestępczość nieletnich. Przegląd teorii i zagadnień. „Przegląd Psychologiczny” 1977 nr 4 s. 707-742.
- MAUER M. The causes and consequences of prison growth in the United States. „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 9-20.
- MAXFIELD M., BAUMER T. Pretrial home detention with electronic monitoring. „Evaluation Review” 1992 nr 3 s. 315-332.
- MAY D., WOOD P., MOONEY J., MINOR K. Predicting Offender-Generated Exchange Rates: Implications for a Theory of Sentence Severity. „Crime & Delinquency” 2005 nr 3 s. 373-399.
- MAZEROLLE P., BURTON V., CULLEN F., PAYNE G. Strain, Anger and Delinquent Adaptations: Specifying General Strain Theory. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 2 s. 89-101.
- MAZUR J. Powrót do środowiska rodzinnego sprawcy przemocy domowej – nadzieja na poprawę czy dalsza przemoc. W: Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin wyd. KUL 2004 s. 265-289.
- MĄDRZYCKI T. Osobowość a plany życiowe. „Przegląd Psychologiczny” 1996 nr 3-4 s. 7-28.
- MĄDRZYCKI T. Osobowość jako system tworzący i realizujący plany. Gdańsk GWP 1996.
- MCADAMS D. What we know the person? „Journal of Personality” 1995 t. 63 s. 365-369.
- MCARA L. Modelling penal transformation. „Punishment & Society” 2002 nr 3 s. 277-302.
- MCCRAE R., COSTA P. Osobowość dorosłego człowieka. Kraków Wyd. WAM 2005.
- MCCRAE R., COSTA P. Personality trait structure as a human universal. „American Psychologist” 1997 t. 52 s. 509-516.
- MCCRAE R., COSTA J., DE LIMA M., SIMOES A., OSTENDORF F., ANGLEITNER A., MARUSIC I., BRATKO D., CAPRARA G., BARBARANELLI C., CHAE J., PIEDMONT R. Age differences in personality across the adult life-span. „Developmental Psychology” 1999 t. 35 s. 466-477.
- MCCRAE R., OSTENDORF F., ANGLEITNER A., HREBICKOVA M., AVIA M., SANZ J., SANCHEZ-BERNARDOS M., KUSDIL M., WOODFIELD R., SAUNDERS P., SMITH P. Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. „Journal of Personality and Social Psychology” 2000 t. 78 s. 173-186.
- MCDANIEL C., DAVIS D., NEFF S. Charitable Choice and Prison Ministries: Constitutional and Institutional Challenges to Rehabilitating the American Penal System. „Criminal Justice Policy Review” 2005 nr 2 s. 164-189.
- MCGUIRE J. Cognitive behavioral approaches: An introductory course on theory and research. Liverpool UK Department of Clinical Psychology, University of Liverpool 1996 s. 42-106.
- MCGUIRE J. Defining correctional programs. „Forum on Corrections Research” 2000 nr 2 s. 5-9.
- MCGUIRE J., HATCHER R. Offense-Focused Problem Solving: Preliminary Evaluation of a Cognitive Skills Program. „Criminal Justice and Behavior” 2001 nr 5 s. 564-587.
- MCGUIRE J. Reviewing what works: Past, present and future. W: What Works: Reducing reoffending. Red. J. McGuire. New York John Wiley & Sons 1995 s. 3-34.
- MCKAY S. Research findings related to the potential of recreation in delinquency prevention. „Trends” 1993 t. 30 s. 27-30.

- MCKAY M., CHAPMAN J., LONG N. Causal attributions for criminal offending and sexual arousal: Comparison of child sex offenders with other offenders. „British Journal of Clinical Psychology” 1996 t. 35 s. 63-75.
- MCRROBERTS O. Religion, Reform, Community: Examining the Idea of Church-based Prisoner Reentry. Washington The Urban Institute 2002.
- MELER S. Prawo więźniów do wolności religijnej. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003 nr 38-38 s. 59-67.
- MELLIBRUDA J. Psychologiczna problematyka uzależnień od alkoholu i narkotyków. W: Psychologia. T. 3: Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2000 s. 691-710.
- MELTON G., PETRILA J., POYTHRESS N., SLOBOGIN C. Psychological evaluations for the court: A handbook for mental health professionals and lawyers. New York Guilford 1997.
- MERLO A. The research agenda: Dynamic models of crime and punishment. „Economic Dynamics Newsletter” 2001 nr 2 s. 1-3.
- METZNER J. Commentary: The Role of Mental Health in the Inmate Disciplinary Process. „The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law” 2002 nr 4 s. 497-499.
- MICHEL M. Profilaktyka w środowisku lokalnym. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 284-296.
- MIETHE T., LU H., REESE E. Reintegrative Shaming and Recidivism Risks in Drug Court: Explanations for Some Unexpected Findings. „Crime & Delinquency” 2000 nr 4 s. 522-541.
- MILEWSKA E. Diagnoza psychologiczna w procesie karnym. W: Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Red. K. Ostrowska, E. Milewska. Warszawa ATK 1986 s. 146-242.
- MILLER C., MYERS A. Compensating for prejudice: How heavyweight people (and others) control outcomes despite prejudice. W: Prejudice: The Target's Perspective. Red. J. Swim, C. Stangor. New York Academic Press 1998 s. 191-219.
- MILLER D. Reinventing American Protestantism. Berkeley University of California Press 1996.
- MILLON T., DAVIS R., MILLON C., ESCOVAR L., MEAGHER S. Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie. Warszawa IPZ, PTP 2005.
- MILLS J., KRONER D., HEMMATI T. The Measures of Criminal Attitudes and Associates (MCAA): The Prediction of General and Violent Recidivism. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 6 s. 717-733.
- MINKLER M. Challenges for Health Promotion in the 1990s: Social Iniquities, Empowerment, Negative Consequences and the Common Good. „American Journal of Health Promotion” 1994 nr 6 s. 403-413.
- MOFFITT T. Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Perspective. „Psychological Review” 1993 t. 100 s. 674-701.
- MORAWSKI J. Przestępczość o charakterze chuligańskim młodocianych. Warszawa Wyd. Prawnicze 1974.
- MORGAN R. Privileging Public Attitudes to Sentencing. W: Changing Public Attitudes to Punishment. Red. J. Roberts, M. Hough. Cullompton Willan 2002 s. 215-228.
- MORGAN R., WINTEROWD C. Interpersonal Process-Oriented Group Psychotherapy With Offender Populations. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2002 nr 4 s. 466-482.
- MORGENSTERN J., LABOUVIE E., MCCRADY B., KAHLER C., FREY R. Affiliation with Alcoholics Anonymous following treatment: A study of its therapeutic effects and mechanisms of action. „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 1997 t. 65 s. 768-777.

- MURAVEN M., BAUMEISTER R. Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? „Psychological Bulletin” 2000 t. 126 s. 247-259.
- MURPHY J. Christianity and criminal punishment. „Punishment & Society” 2003 nr 3 s. 261-277.
- MUSKAŁA M. Więź społeczna recydywistów penitencjarnych odbywających karę pozbawienia wolności. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępniaik. Poznań–Warszawa–Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 357-369.
- MUSZYŃSKA J. Efektywność kary ograniczenia wolności mierzona powrotnością do przestępstwa. „Zeszyty Naukowe IBPS” 1974 nr 1 s. 68-81.
- MYERS L. Meeting Correctional Offenders Needs: An Ethical Response to Cultural Differences. „The Prison Journal” 2000 nr 2 s. 184-209.
- NAGIN D., PATERNOSTER R. Enduring Individual Differences and Rational Choice Theories of Crime. „Law & Society Review” 1993 nr 27 s. 467-496.
- NAJDA M. Wiedza moralna jako wiedza o świecie społecznym. „Przegląd Psychologiczny” 1988 nr 2 s. 441-466.
- NAMOWICZ-CHRZANOWSKA H. Przewidywanie zachowania przestępczego młodzieży w świetle badań psychologicznych. W: Prognozowanie kryminologiczne. Red. A. Krukowski. Warszawa Wyd. Prawnicze 1975 s. 162-174.
- NATIONAL ASSOCIATION OF PROBATION OFFICERS. Accredited Programmes Policy. London NAPO 2002.
- NAWÓJ A. Problemy resocjalizacji systemu programowanego oddziaływania. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępniaik. Poznań–Warszawa–Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 341-356.
- NAWÓJ A. System programowanego oddziaływania w teorii i w praktyce. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 121-140.
- NAWROCKI A. Rola i zadania psychologów w wykonywaniu kary. W: Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna. Red. M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2004 s. 225-234.
- NIEWIADOMSKA I. Opinie skazanych dotyczące kary pozbawieni wolności jako wskaźnik adaptacji do warunków izolacji więziennej. W: Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna. Red. M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2004 s. 317-329.
- NIEWIADOMSKA I., WAŁEJSZA A. Preferencja stylu życia jako sposobu realizacji wartości u recydywistów penitencjarnych. W: Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 159-173.
- NIKOŁAJEW J. Kuratela więzienna szansą na naprawę sprawcy. W: Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin wyd. KUL 2004 s. 255-263.
- NOSAL C. Neuropsychologia kodowania temporalnego i poczucia czasu. „Przegląd Psychologiczny” 2004 nr 2 s. 175-190.
- NOSAL C., BALCAR B. Czas w umyśle stratega: perspektywa temporalna a wskaźniki zachowań strategicznych. „Zasopismo Psychologiczne” 1999 nr 1 s. 55-68.
- NOWACKI Z. Zachowanie się osadzonych w warunkach izolacji a oddziaływania penitencjarne. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2003 nr 40-41 s. 68-83.
- NOWAK B. Cele, funkcje i zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania. W: Zagadnienia penitencjarne. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak. Kalisz COSSW 2004 s. 55-59.

- NOWAK B. Metody resocjalizacji. W: Zagadnienia penitencjarne. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak. Kalisz COSSW 2004 s. 119-123.
- NOWAK P. Analiza poczucia sensu życia u osadzonych w zakładach karnych. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 409-417.
- OBUCHOWSKI K. Psychologia dążeń ludzkich. Warszawa PWN 1989.
- O'CONNOR T., PERREYCLEAR M. Prison Religion in Action and Its Influence on Offender Rehabilitation. „Journal of Offender Rehabilitation” 2002 nr 3-4 s. 11-33.
- OETTINGEN G. Expectancy effects on behavior depend on self-regulatory thought. „Social Cognition” 2000 t. 18 s. 101-129.
- OHME R. O redukcji napięcia emocjonalnego wywołanego porażką. Fenomen „towarzyszy niedoli”. „Przegląd Psychologiczny” 1993 nr 3 s. 293-303.
- OLEŚ P. Kontrowersje wokół „Wielkiej Piątki”. „Czasopismo Psychologiczne” 2000 nr 1-2 s. 7-18.
- OLEŚ P. Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu. Podręcznik. Warszawa PTP 1988.
- OLEŚ P. Wartościowanie a osobowość. Lublin RW KUL 1989.
- OLEŚ P. Wprowadzenie do psychologii osobowości. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2005.
- O'MALLEY P. Volatile and Contradictory Punishment. „Theoretical Criminology” 1999 nr 2 s. 175-196.
- OPAWSKA E. Diagnostyka i programowanie resocjalizacji narkomanów oraz osób zagrożonych HIV/AIDS w warunkach aresztu śledczego. W: Narkomania – HIV/AIDS, zagrożenia społeczne, profilaktyka, terapia, resocjalizacja. Red. S. Kawula, H. Machel. Gdańsk Wyd. Połczek 1993 s. 98-105.
- OPAWSKA E., CZAJKOWSKI G. Metody oddziaływań wobec narkomanów. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Warszawa Wyd. CZSW i COSSW 1996 s. 486-491.
- ORTMANN R. The Effectiveness of Social Therapy in Prison – A Randomized Experiment. „Crime & Delinquency” 2000 nr 2 s. 214-232.
- OSLER M. Shock Incarceration: Hard Realities and Real Possibilities. „Federal Probation” 1990 nr 55 s. 34-42.
- OSSOWSKI S. Z zagadnień psychologii społecznej. Warszawa PWN 1967.
- OSTRIHANSKA Z. Wielokrotni recydywiści o wczesnym i późnym początku karalności. „Archiwum Kryminologii” 1969 t. 23-24 s. 215-222.
- OSTRIHANSKA Z. Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych. „Archiwum Kryminologii” 1976 t. 7 s. 75-87.
- OSTRIHANSKA Z., GRECZUSZKIN A. Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego. Lublin Norbertinum 2000.
- OSTRIHANSKA Z., SZAMOTA B., WÓJCIK D. Młodociani sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź Ossolineum 1982.
- OSTROWSKA K. Diagnozowanie psychologiczne nieprzystosowania społecznego dzieci i młodzieży. W: Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Red. K. Ostrowska, E. Milewska. Warszawa ATK 1986 s. 6-143.

- OSTROWSKA K. Problemy socjalizacji młodocianych więźniów sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1977 t. 7 s. 243-253.
- OSTROWSKA K. Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych. Analiza kryminologiczna. Warszawa PWN 1981.
- OSTROWSKA K. Psychologiczne koncepcje wyjaśniania zachowań przestępczych. W: Teorie kryminologiczne. Red. K. Ostrowska, D. Wójcik. Warszawa ATK 1986 s. 133-280.
- OUMET M. Explaining the American and Canadian crime „drop” in the 1990s. „Canadian Journal of Criminology” 2002 nr 44 s. 33-50.
- OUMETTE P., FINNEY J., GIMA K., MOOS R. A comparative evaluation of substance abuse treatment. III. Examining mechanisms underlying patient – treatment matching hypotheses for 12-step and cognitive-behavioral treatments for substance abuse. „Alcoholism: Clinical and Experimental Research” 1999 t. 23 s. 545-551.
- PALERMO G. The Future of Criminology and the Law in the Light of New Research. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 1999 nr 3 s. 259-261.
- PAPIERKOWSKI Z. Chuligaństwo. „Roczniki Nauk Społecznych” 1958 z. 2 s. 173-182.
- PAPIERKOWSKI Z. Co prawo karne zawdzięcza psychologii? Lublin TN KUL 1947.
- PAPIERKOWSKI Z. Osobowość przestępcy. „Roczniki Filozoficzne” 1963 nr 4 s. 61-80.
- PAPIERKOWSKI Z. Psychologia w sądownictwie. „Zeszyty Naukowe KUL” 1963 z. 2 s. 3-24.
- PAPIERKOWSKI Z. Socjologiczne i filozoficzne oblicze kary. TN KUL 1947.
- PARAŃSKI J. Autoagresja jako osobliwa postać agresji w placówkach zamkniętych. „Biuletyn Resocjalizacyjny” 2004 nr 1 s. 19-25.
- PARENT D., BARNETT L. The Transition From Prison to Community Initiative. „Federal Probation” 2004 nr 2 s. 25-30.
- PARKER J., ENDLER N. Coping with coping assessment: A critical review. „European Journal of Personality” 1992 t. 6 s. 321-344.
- PATERNOSTER R. Decisions to participate in and desist from four types of common delinquency: Deterrence and the rational choice perspective. „Law & Society Review” 1989 nr 23 s. 7-40.
- PATERNOSTER R. The deterrent effect of the perceived certainty and severity of punishment: A review of the evidence and issues. „Justice Quarterly” 1987 nr 4 s. 173-217.
- PATERNOSTER R., MAZEROLLE P. General strain theory and delinquency: a replication and extension. „Crime & Delinquency” 1994 t. 31 s. 235-263.
- PASTWA-WOJCIECHOWSKA B. Diagnoza i funkcjonowanie „psychopatów” w warunkach izolacji więziennej. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 423-428.
- PAWELA S. Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Białystok Oficyna Wydawnicza „Iustitia” 1994.
- PAWELA S. Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz. Warszawa Wyd. ZPP 1999.
- PAWELA S. O czynnikach prognostycznych przy warunkowym zwolnieniu. „Nowe Prawo” 1983 nr 9-10 s. 45-59.
- PAWELA S. Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu. Kraków Zakamycze 2003.
- PAWELA S. Resocjalizacja recydywistów w systemie nadzoru ochronnego. Warszawa Wyd. Prawnicze 1977.

- PAWŁOWSKA R. Założone a rzeczywiste funkcje kurateli sądowej. W: Więziennictwo – nowe wyzwania. Red. B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępnik. Warszawa–Poznań–Kalisz Wyd. UAM, CZSW, COSSW 2001 s. 582-591.
- PEARSON F., LIPTON D., CLELAND C., YEE D. The Effects of Behavioral/Cognitive-Behavioral Programs on Recidivism. „Crime & Delinquency” 2002 nr 3 s. 476-496.
- PEERSMAN G. The „Targets” of Health Promotion. W: Critical Issues in Social Research. Red. S. Hood, B. Mayall, S. Oliver. Milton Keynes Open University Press 1999 s. 124-138.
- PEŁKA-SŁUGOCKA M. Środki postpenalne a przystosowanie społeczne. Warszawa Wyd. Prawnicze 1979.
- PEREZ A., LEIFMAN S., ESTRADA A. Reversing the Criminalization of Mental Illness. „Crime & Delinquency” 2003 nr 1 s. 62-78.
- PERVIN L. Psychologia osobowości. Gdańsk GWP 2002.
- PERVIN L., JOHN O. Osobowość. Teoria i badania. Kraków Wyd. UJ 2002.
- PETERS R., HAAS A., MURRIN M. Predictors of retention and arrest in drug courts. „National Drug Court Institute Review” 1999 nr 1 s. 33-60.
- PETERSILIA J. Hard Time: Ex-Offenders Returning Home After Prison. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 66-71.
- PETERSILIA J. Measuring the performance of community corrections. In Performance measures for the criminal justice system. Washington US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics 1993 s. 61-84.
- PETERSILIA J. Prisoner Reentry: Public Safety and Reintegration Challenges. „The Prison Journal” 2001 nr 3 s. 360-375.
- PETERSILIA J., TURNER S. Intensive probation and parole. W: Crime and justice: An annual review of research. Red. Michael Tonry. Chicago University of Chicago Press 1993 s. 281-335.
- PIEKUT-BRODZKA D. O bezdomnych i bezdomności. Warszawa CHAT 2000.
- PIQUERO A. Assessing the relationships between gender, chronicity, seriousness, and offense skewness in criminal offending. „Journal of Criminal Justice Volume” 2000 nr 2 s. 103-115.
- PIQUERO A., BRAME R., LYNAM D. Studying Criminal Career Length through Early Adulthood among Serious Offenders. „Crime & Delinquency” 2004 nr 3 s. 412-435.
- PIQUERO A., POGARSKY G. Deterrence beyond Stafford and Warr’s reconceptualization of deterrence: personal and vicarious experiences, impulsivity and offending behavior. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2002 nr 2 s. 153-186.
- PŁYWACZEWSKI E., SZCZYGIEŁ G. Aktualne tendencje przestępczości a reforma systemu penitencjarnego. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 119-133.
- PODGÓRECKI A. Patologia życia społecznego. Warszawa PWN 1969.
- POMIANOWSKI R. Niektóre implikacje teorii wyuczonej bezradności dla pracy penitencjarnej – o potrzebie profesjonalizacji wykonywania kary pozbawienia wolności. „Przegląd Więziennictwa Polaskiego” 1997 nr 15 s. 27-31.
- POPIELSKI K. Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia. Lublin RW KUL 1993.
- POPRAWA R. Zarys psychologicznej koncepcji używania alkoholu jako sposobu radzenia sobie ze stresem. „Przegląd Psychologiczny” 1998 nr 3-4 s. 61-69.

- POROWSKI M. Karanie a resocjalizacja. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1985 t. 16 s. 138-151.
- POSPISZYL K. Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 1998.
- POSPISZYL K. Psychopatia. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2000.
- POZNANIAK W. Psychologia sądowa – wybrane zagadnienia. W: Psychologia kliniczna. T. 2. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2006 s. 287-312.
- POZNANIAK W. Teorie uczenia się społecznego jako model normalnego i zaburzonego funkcjonowania jednostki oraz grupy. W: Społeczna psychologia kliniczna. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 70-98.
- POZNANIAK W. Ustosunkowanie wobec sankcji za niektóre przestępstwa wśród przestępców i nieprzestępców. W: Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 313-327.
- PRATT J. Towards the „Decivilising” of Punishment. „Social and Legal Studies” 1998 nr 4 s. 487-515.
- PRENDERGAST M., HALL E., WEXLER H., MELNICK G., CAO Y. Amity Prison-Based Therapeutic Community: 5-Year Outcomes. „Prison Journal” 2004 nr 1 s. 36-60.
- PRZYBYŁEK M., SŁAWIK M., GIEROWSKI J. Sprawcy zabójstw w Polsce: nowa próba analizy typologicznej z zastosowaniem *Facet Theory*. „Przegląd Psychologiczny” 2001 nr 3 s. 319-336.
- PSTRĄG D., REJMAN J. Oczekiwania skazanych wobec wychowawców więziennych. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambroziak, P. Stępiak. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 377-388.
- PUSZKA M. Oddziaływanie na skazanych przez kulturę a realizacja celów wykonywania kary pozbawienia wolności. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 203-213.
- PUSZKA M. Problemy resocjalizacji a warunkowe przedterminowe zwolnienie. W: Rola wartości moralnych w procesie socjalizacji i resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 202-227.
- PYSZORA N., TELFER J. Implementation of the Care Programme Approach in prison. „Psychiatric Bulletin” 2003 t. 27 s. 173-176.
- PYTKA L. Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne. Warszawa Wyd. ASP 2002.
- PYTKA L. Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne. Warszawa Wyd. WSPS 1991.
- PYTKA L. Resocjalizacja – anachronizm, utopia czy nowe wyzwanie socjopedagogiczne? W: Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka. Red. B. Urban. Kraków Wyd. UJ 2001 s. 219-231.
- QUIGLEY L., MARLATT G. Picie alkoholu wśród ludzi dorosłych w młodym wieku. W: Alkohol a zdrowie. Picie alkoholu w różnych okresach życia. Warszawa PARPA 2000 s. 112-127.
- QUINN D., CROCKER J. Vulnerability to the affective consequences of the stigma of overweight. Experiencing everyday prejudice and discrimination. W: Prejudice: The Target's Perspective. Red. J. Swim, C. Stangor. San Diego Academic Press 1998 s. 127-148.
- QUINSEY V., HARRIS G., RICE M., CORMIER C. Violent offenders: Appraising and managing risk. Washington APA 1998.

- RADOCHOŃSKI M. Osobowość antyspołeczna. Geneza, rozwój i obraz kliniczny. Rzeszów Wyd. WSP 2000.
- RADOCHOŃSKI M. Wybrane determinanty ciągłości zaburzeń antyspołecznych. W: Problemy współczesnej patologii społecznej. Red. B. Urban. Kraków Wyd. UJ 1998 s. 25-55.
- RAPORTY STATYSTYCZNE KOMENDY GŁÓWNEJ POLICJI Z LAT 2003-2005. www.kgp.gov.pl
- RASKIN WHITE H., TICE P., LOEBER R., STOUTHAMER-LOEBER M. Illegal acts committed under the influence of alcohol and drugs. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2002 nr 2 s. 131-152.
- RAUSTE VON WRIGHT M., VON WRIGHT J. Obraz własnej osoby a spostrzeżenie ludzi. „Przeгляд Psychologiczny” 1985 nr 3 s. 687-699.
- RAYNOR P. Evidence-based probation and its critics. „Probation Journal” 2003 nr 4 s. 334-345.
- RAYNOR P., KYNCH J., ROBERTS C., MERRINGTON M. Risk and Need Assessment in Probation Services: An Evaluation. „Home Office Research” 2000 nr 211 s. 49-62.
- REBER A., REBER E. Słownik psychologii. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2000.
- REHM L. Self-management and cognitive processes in depression. W: Cognitive Processes in Depression. Red. L. Alloy. New York Guilford Press 1988 s. 143-176.
- REID J., PATTERSON G. Early prevention and intervention with conduct problems: a social interactional model for the integration of research and practice. W: Interventions for Achievements and Behavior Problems. Red. G. Stoner, M. Shinn, H. Walker. Silver Spring National Association of School Psychologists 1991 s. 715-739.
- RESEARCH & REPORTS. COMMUNITY SENTENCES – CONVINCING THE PUBLIC. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2003 nr 2 s. 159-169.
- RESEARCH & REPORTS. PUBLIC AND SENTENCER ATTITUDES TO PROBATION. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2003 nr 4 s. 331-333.
- REVISED CODE OF WASHINGTON 9.94A. Persistent Offender Accountability Act. Initiative Measure. No. 593. Olympia Washington State Statute Law Committee.
- REYKOWSKI J. O czterech poziomach regulacji zachowań agresywnych u człowieka. W: Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne. Red. Ł. Jurasz-Dudzik. Warszawa Wyd. Sic! 2002 s. 276-283.
- REX S., BOTTOMS A. Evaluating the evaluators: Researching the accreditation of offender programmes. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2003 nr 4 s. 359-368.
- RICE M., HARRIS G. Violent recidivism: Assessing predictive validity. „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 1995 nr 63 s. 737-748.
- RIESSMAN F., CARROLL D. Nowa definicja samopomocy. Polityka i praktyka. Warszawa PARPA 2000.
- ROBERTS B., DEL VECCHIO W. The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. „Psychological Bulletin” t. 2000 nr 126 s. 3-25.
- ROBERTSON J. Jailers’ liability for custodial suicide after Farmer v. Brennan. „Mental Health Update” 1996 nr 3 s. 1-5.
- RODRIGUEZ N. The Impact of „Strikes” in Sentencing Decisions: Punishment for Only Some Habitual Offenders. „Criminal Justice Policy Review” 2003 nr 1 s. 106-127.
- ROOK K. Social relationships as a source of companionship: Implications for older adults’ psychological well being. W: Social Support: An Interactional View. Red. B. Sarason, T. Sarason, G. Pierce. New York Wiley 1990 s. 221-250.

- ROSENHAN D., SELIGMAN M. Psychopatologia. T. 1. Warszawa PTP 1994.
- ROSENTHAL T., BANDURA A. Psychological modeling: Theory and practice. W: Handbook of psychotherapy and behavior change. Red. S. Garfield, A. Bergin. New York Wiley 1978 s. 621-658.
- ROSENTHAL T., ZIMMERMAN B. Social Learning and Cognition. New York Academic Press 1978.
- ROY S. Five years of electronic monitoring of adults and juveniles in Lake County, Indiana: A comparative study on factors related to failure. „Journal of Crime and Justice” 1997 nr 1 s. 141-160.
- RÓŻAŃSKI K. Oddziaływanie resocjalizacyjne na alkoholików w warunkach zakładu karne-go. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 458-463.
- RUDELLE R. Social disruption, state priorities, and minority threat. A cross-national study of imprisonment. „Punishment & Society” 2005 nr 1 s.7-28.
- RUDNIK M. Społeczna efektywność kary pozbawienia wolności. W: Socjotechnika. Red. A. Podgórecki. Warszawa Książka i Wiedza 1970 s. 43-68.
- RUMGAY J. Drug treatment and offender rehabilitation: Reflections on evidence, effectiveness and exclusion. „The Journal of Community and Criminal Justice” 2003 nr 12 s. 41-51.
- RZEPIŃSKA I. Recydywiści w okresie nadzoru ochronnego. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź Ossolineum 1985.
- SAMPSON R., LAUB J. Crime and Deviance over the Life Course: The Salience of Adult Social Bonds. „American Sociological Review” 1990 nr 55 s. 609-627.
- SAMPSON R., LAUB J. Crime in the making: Pathways and Turning Points Through Life. Cambridge Harvard University Press 1993.
- SAMPSON R., RAUDENBUSCH S. Systematic Social Observation of Public Spaces: A New Look at Disorder in Urban Neighbourhoods. „American Journal of Sociology” 1999 nr 3 s. 603-651.
- SAPIA-DREWNIAK E. Współczesne tendencje oświatowe a ich realizacja w warunkach izolacji. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1994 nr 8 s. 65-79.
- SCHEFF T. Rationality and Emotion. Hommage to Norbert Elias. W: Rational Choice Theory. Advocacy and Critique. Key Issues in Sociological Theory. T. 7. Red. J. Coleman, T. Fararo. Newbury Park Sage 1992 s. 101-117.
- SCHIEIER L., BOTVIN G., GRIFFIN K., DIAZ T. Dynamic growth models of self-esteem and adolescent alcohol use. „The Journal of Early Adolescence” 2000 t. 20 s. 178-209.
- SCHIFTER D., AJZEN I. Intention, perceived control, and weight loss. An application of the theory of planned behavior. „Journal of Personality and Social Psychology” 1985 t. 49 s. 843-851.
- SCHNEIDER A. Deterrence and juvenile crime: Results from a national policy experiment. New York Springer-Verlag 1990.
- SCHOENHOLTZ-READ J. Wybór interwencji grupowej. W: Podstawy psychoterapii grupowej. Red. H. Bernard, R. MacKenzie. Gdańsk GWP 2003 s. 158-189.
- SCHUCK A. American Crime Prevention: Trends and New Frontiers. „Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice” 2005 nr 2 s. 447-462.
- SCHWARTZ S. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. „Advances in Experimental Social Psychology” 1992 t. 25 s. 1-66.

- SCHWARZER R. Poczucie własnej skuteczności w podejmowaniu i kontynuacji zachowań zdrowotnych. Dotychczasowe podejścia teoretyczne i nowy model. W: I. Heszen-Niejodek, H. Sęk. Psychologia zdrowia. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1997 s. 175-205.
- SELIGMANN M., WALKER E., ROSENHAN D. Psychopatologia. Poznań Wyd. Zysk i S-ka 2003.
- SERIN R., PRESTON D. Programming for violent offenders. „Forum on Corrections Research” 2000 nr 2 s. 45-48.
- SĘK H. Kierunki behawioralne i podejście poznawcze w psychologii klinicznej. W: Psychologia kliniczna. T. 1. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2006 s. 105-118.
- SĘK H. Orientacja patogenetyczna i salutogenetyczna w psychologii klinicznej. W: Psychologia kliniczna. Red. H. Sęk. T. 1. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2006 s. 39-54.
- SĘK H. Rola wsparcia społecznego w sytuacjach stresu życiowego. O dopasowaniu wsparcia do wydarzeń stresowych. W: Wsparcie społeczne, stres i zdrowie. Red. H. Sęk, R. Cieślak. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2004 s. 49-67.
- SĘK H. Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysu. W: Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 87-107.
- SĘK H. Wprowadzenie do psychologii klinicznej. Warszawa Wyd. Nauk. „Scholar” 2001.
- SĘK H. Wybrane zagadnienia z psychoprofilaktyki. W: Społeczna psychologia kliniczna. Red. H. Sęk. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993 s. 472-503.
- SĘK H., CIEŚLAK R. Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne. W: Wsparcie społeczne, stres i zdrowie. Red. H. Sęk, R. Cieślak. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2004 s. 11-28.
- SHAW J., SCOTT W. Influence of parent discipline style on delinquent behavior: The mediating role of control orientation. „Australian Journal of Psychology” 1991 nr 2 s. 61-67.
- SHERIDAN C., RADMACHER S. Psychologia zdrowia. Wyzwanie dla biomedycznego modelu zdrowia. Warszawa IPZ, PTP 1998.
- SHERMAN L. Defiance, deterrence, and irrelevance: A theory of the criminal sanction. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993 nr 30 s. 123-135.
- SHERMAN L. The Use and Usefulness of Criminology, 1751-2005: Enlightened Justice and Its Failures. „The Annals of the American Academy. AAPSS” 2005 nr 115 s. 116-135.
- SHERMAN L., STRANG H. Verdicts or inventions? Interpreting results from randomized controlled experiments in criminology. „American Behavioral Scientist” 2004 nr 47 s. 575-607.
- SHORT J. The level of explanation problem revisited. „Criminology” 1998 t. 36 s. 3-36.
- SHOVER N., THOMPSON C. Age, Differential Expectations and Crime Desistance. „Criminology” 1992 nr 1 s. 89-104.
- SIA T., DANSEREAU D., CZUCHRY M. Treatment readiness training and probationers’ evaluation of substance abuse treatment in a criminal justice setting. „Journal of Substance Abuse Treatment” 2000 nr 19 s. 459-467.
- SIEK S. Walka ze stresem. Warszawa ATK 1989.
- SIEMASZKO A. Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1993.
- SIEMASZKO A. Przestępczość wielokrotnych recydywistów i stosowana wobec nich polityka karna. „Archiwum Kryminologii” 1983 t. 10 s. 23-48.
- SIEMASZKO A., GRUSZCZYŃSKA B., MARCZEWSKI M. Atlas przestępczości w Polsce. T. 2. Warszawa Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Oficyna Naukowa 1999.

- SIEROŚLAWSKI J., ŚWIĄTKIEWICZ G. Współczesny kontekst zagrożeń i jego rozpoznawanie na poziomie lokalnym. W: Profilaktyka w środowisku lokalnym. Red. G. Świątkiewicz. Warszawa KBPN 2002 s. 11-18.
- SIKORA J. Problemy resocjalizacji w świetle badań psychologicznych. Warszawa Wyd. Prawnicze 1978.
- SILECKA E. System programowanego oddziaływania jako nowa forma pracy wychowawczej ze skazanymi. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stepniak. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 329-339.
- SILVER E., CHOW-MARTIN L. Assessing Recidivism Risk a Multiple Models Approach to Assessing Recidivism Risk. Implications for Judicial Decision Making. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 5 s. 538-568.
- SILVER E., MILLER L. L. A cautionary note on the use of actuarial tools for social control. „Crime & Delinquency” 2002 nr 48 s. 138-161.
- SILVER E., SMITH W., BANKS S. Constructing actuarial devices for predicting recidivism: A comparison of methods. „Criminal Justice and Behavior” 2000 nr 6 s. 733-764.
- SIM J. The future of prison health care: a critical analysis. „Critical Social Policy” 2002 nr 2 s. 300-323.
- SIMON B., LOEWY M., STURMER S., WEVER U., FREYTEY P., HABIG C., KEMPMEIER C., SPAHLINGER P. Collective identification and social movement participation. „Journal of Personality and Social Psychology” 1998 t. 74 s. 646-658.
- SIMOURD L., ANDREWS D. Correlates of delinquency: A look at gender differences. „Forum on Corrections Research” 1994 nr 6 s. 26-31.
- SIMOURD D., OLVER M. The Future of Criminal Attitudes Research and Practice. „Criminal Justice and Behavior” 2002 nr 4 s. 427-446.
- SKARŻYŃSKA K. Postawy interpersonalne a karanie i nagradzanie. W: Studia nad postawami interpersonalnymi. Red. S. Mika. Wrocław UWr 1976 s. 15-78.
- SKINNER E. A guide to constructs of control. „Journal of Personality and Social Psychology” 1996 t. 71 s. 549-570.
- SKRZYPACZAK J. Typ religijności więźniów ich postawy moralne i poczucie winy. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1997 nr 16-17 s. 68-81.
- SKUPIŃSKA-MÓWIEŃSKA J. Wychowanie przez sztukę jako metoda oddziaływań resocjalizacyjnych. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź-Warszawa-Kalisz COSSW 1998 s. 480-484.
- SŁUGOCKI L., PEŁKA-SŁUGOCKA M. Powrót do przestępstwa skazanych na samoistną karę grzywny. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1981 t. 12 s. 7-21.
- SMITH P. A religious technology of the self .Rationality and religion in the rise of the modern penitentiary. „Punishment & Society” 2004 nr 2 s. 195-220.
- SOLARZ A. Zagadnienia przestępczości zawodowej w Polsce. Warszawa Wyd. Prawnicze 1967.
- SPARKS R. Degrees of estrangement: The cultural theory of risk and comparative penology. „Theoretical Criminology” 2001 nr 2 s. 159-176.
- SPENCER M., JONES-WALKER C. Juvenile Offenders Interventions and Services Offered to Former Juvenile Offenders Reentering Their Communities: An Analysis of Program Effectiveness. „Youth Violence and Juvenile Justice” 2004 nr 1 s. 88-97.
- SPOHN C., HOLLERAN D. The imprisonment penalty paid by young unemployed Black and Hispanic male offenders. „Criminology” 2000 nr 38 s. 281-306.

- SPOHN C., PIPER R., MARTIN T., FRENZEL E. Drug courts and recidivism: The results of an evaluation using two comparison groups and multiple indicators of recidivism. „Journal of Drug Issues” 2001 nr 1 s. 149-176.
- STAFFORD M., WARR M. A reconceptualization of general and specific deterrence. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1993 t. 30 s. 123-135.
- STANIK J. Związki psychologii z prawem. „Przegląd Psychologiczny” 1985 nr 4 s. 973-1001.
- STANKIEWICZ L. Zrozumieć bezdomność. Olsztyn Wyd. UWM 2002.
- STANZ R., TEWKSBURY R. Predictors of success and recidivism a home incarceration program. „The Prison Journal” 2000 nr 3 s. 326-344.
- STAŃDO-KAWECKA B. Podstawy prawne resocjalizacji. Kraków Zakamycze 2000.
- STARK R., BAINBRIDGE S. Religion, Deviance and Social Control. New York Routledge 1997.
- STATTIN H., MAGNUSSON D. Onset of official delinquency: Its co-occurrence in time with educational, behavioral, and interpersonal problems. „British Journal of Criminology” 1995 nr 3 s. 417-449.
- STEADMAN H., SILVER E., MONAHAN J., APPELBAUM, P., ROBBINS P., MULVEY E. A classification tree approach to the development of actuarial violence risk assessment tools. „Law and Human Behavior” 2000 nr 24 s. 83-100.
- STEELE C., ARONSON J. Stereotype threat and the intellectual test performance of African-Americans. „Journal of Personality and Social Psychology” 1995 t. 69 s. 797-811.
- STEFFENSMEIER D., DEMUTH S. Ethnicity and sentencing outcomes in US federal courts: Who is punished more harshly? „American Sociological Review” 2000 nr 65 s. 705-729.
- STEPULAK M. Tajemnica zawodowa psychologa. Lublin RW KUL 2001.
- STEUDEN S. Dynamika zmian osobowości u osób z rozpoznaną schizofrenią. Lublin RW KUL 1997.
- STEUDEN S. Wzrastanie psychiczne człowieka. W: Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu. Red. M. Kalinowski. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 21-37.
- STEUDEN S., JAWOROWSKA K. Egzystencjalny wymiar doświadczania izolacji więziennej przez osoby skazane na karę pozbawienia wolności. W: Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna. Red. M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2004 s. 291-315.
- STEUDEN S., WRZESIŃSKA-CZAPLA A. Obraz siebie i obraz ofiary u sprawców zabójstw dokonanych ze szczególnym okrucieństwem. W: Wybrane zagadnienia z psychologii klinicznej i osobowości. Problemy człowieka chorego. Red. S. Steuden, M. Ledwoch. Lublin TN KUL 2005 s. 155-182.
- STĘPIEŃ E. System wartości a zachowanie społeczne młodzieży przestępczej i nieprzestępczej. W: Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej. Red. A. Frączek. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1986 s. 287-311.
- STĘPNIAK P. Kryzys resocjalizacji penitencjarnej a praca socjalna. „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2004 nr 44-45 s. 23-34.
- STĘPNIAK P. Praca i pracownicy socjalni w przeciwdziałaniu przestępczości. Propozycje modelowe. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępnia. Poznań-Warszawa-Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 49-57.
- STĘPNIAK S. Funkcjonowanie kurateli sądowej. Poznań Wyd. UAM 1992.
- STODOLSKA L. Typologia jednostek penitencjarnych i klasyfikacja skazanych. W: Zagadnienia penitencjarne. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak. Kalisz COSSW 2004 s. 61-76.
- STODOLSKA L. Warunkowe przedterminowe zwolnienie, przerwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności. W: Zagadnienia penitencjarne. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak,

- T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak. Kalisz COSSW 2004 s. 155-164.
- STOKKOM B. VAN. Moral emotions in restorative justice conferences: Managing shame, designing empathy. „Theoretical Criminology” 2002 nr 3 s. 339-360.
- STONER J., WANKER C. Kierowanie. Warszawa PWN 1994.
- STRAWBRIDGE W., COHEN R., SHEMA S. Frequent attendance at religious services and mortality over 28 years. „American Journal of Public Health” 1997 t. 87 s. 957-961.
- STRELAU J. Psychologia temperamentu. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 2001.
- STRELAU J. Temperament, osobowość, działanie. Warszawa PWN 1985.
- STRELAU J. Temperament risk factor: The contribution of temperament to the consequences of the state of stress. W: Extreme stress and communities: impact and intervention. Red. S. Hobfoll, M. de Vries. Kluwer Academic Press 1995 s. 63-81.
- STRELAU J., JAWOROWSKA A., WRZEŚNIEWSKI K., SZCZEPANIAK P. Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych CISS. Podręcznik. Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 2005.
- STRELAU J., ZAWADZKI B., ONISZCZENKOW., SOBOLEWSKI A., PAWŁOWSKI P. Temperament i style radzenia sobie ze stresem jako moderatory zespołu stresu pourazowego w następstwie przeżytej katastrofy. W: Osobowość a ekstremalny stres. Red. J. Strelau. Gdańsk GWP 2004 s. 48-64.
- STRETESKY P., UNNITHAN P. Criminal Justice Versus Education: An Analysis of the Priorities of Local Policy Makers. „Criminal Justice Policy Review” nr 3 2002 s. 199-218.
- STRAWBRIDGE W., COHEN R., SHEMA S. Frequent attendance at religious services and mortality over 28 years. „American Journal of Public Health” 1997 t. 87 s. 957-961.
- STEWART L., MILLSON W. Offender Motivation for Treatment as a Responsivity Factor. „Forum on Corrections Research” 1995 nr 3 s. 5-7.
- SUNDT J., CULLEN F. Correctional Ideology of Prison Chaplains: A National Survey. „Journal of Criminal Justice” 2002 nr 5 s. 369-385.
- SUNDT J., DAMMER H., CULLEN F. Role of the Prison Chaplain in Rehabilitation. „Journal of Offender Rehabilitation” 2002 nr 3-4 s. 59-86.
- SUTTON J. The political economy of imprisonment among affluent western democracies, 1960-1990. „American Sociological Review” 2004 nr 2 s. 170-89.
- SWANN R., JAMES P. The effect of the prison environment upon inmate drug taking behavior. „The Howard Journal of Criminal Justice” 1998 t. 37 s. 252-265.
- SWETS J., DAWES R. & MONAHAN J. Psychological science can improve diagnostic decisions. „Psychological Science in the Public Interest” 2000 nr 1 s. 1-26.
- SWIM J., COHEN L., HYERS L. Experiencing everyday prejudice and discrimination. W: Prejudice: The Target's Perspective. Red. J. Swim, C. Stangor. San Diego Academic Press 1998 s. 38-61.
- SZAŁAŃSKI J. Mechanizmy psychologiczne wykołejenia przestępczego i resocjalizacji w świetle wyników dotychczasowych badań krajowych. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 73-100.
- SZAŁAŃSKI J. Poczucie sensu życia u mężczyzn skazanych osadzonych w zakładach karnych i poddanych probacji. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 159-162.
- SZAŁAŃSKI J. Resocjalizacja w zakładzie poprawczym. Warszawa WSiP 1978.

- SZAŁAŃSKI J. 70 lat uczestnictwa psychologów w przeobrażeniach więziennictwa polskiego. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępniaak. Poznań–Warszawa–Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 95-105.
- SZAŁAŃSKI J. Wybrane korelaty osobowościowe uczestnictwa w podkulturze więziennej. W: problemy współczesnej patologii społecznej. Red. B. Urban. Kraków Wyd. UJ 1998 s. 57-70.
- SZAŁAŃSKI J. Zadania i rola psychologa więziennego. W: Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna. Red. M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2004 s. 211-224.
- SZAŁAŃSKI J., MICHAŁSKI J. Wskaźniki syndromu agresji u przestępców osadzonych w zakładach karnych i poddanych probacji. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 163-169.
- SZAŁAŃSKI J., WĄTŁA-BECHAJ D. Wskaźniki syndromu agresji u osadzonych za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu oraz mieniu. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 400-408.
- SZAMOTA B. O koncepcji tzw. „uniemożliwiania” w amerykańskiej doktrynie kryminologicznej. „Państwo i Prawo” 1990 nr 4 s. 82-96.
- SZAMOTA B. Prewencja ogólna w świetle badań empirycznych. „Państwo i Prawo” 1986 nr 5 s. 48-64.
- SZAMOTA B. Teoria ekonomiczna przestępczości (Analiza krytyczna modelu wyboru zachowania przestępnego). „Państwo i Prawo” 1992 nr 1 s. 37-48.
- SZCZEPANIAK P. Aktualne problemy współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej. W: Służba więzienna wobec problemów resocjalizacji penitencjarnej. Red. W. Ambrozik, P. Stępniaak. Poznań–Warszawa–Kalisz UAM, CZSW, COSSW 2004 s. 415-425.
- SZCZEPANIAK P. Efektywność oddziaływań penitencjarnych. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 368-399.
- SZCZEPANIAK P. Kara pozbawienia wolności a wychowanie. Kalisz–Warszawa KTPN, UW 2003.
- SZCZEPANIAK P., STRELAU J., WRZEŚNIEWSKI K. Diagnoza stylów radzenia sobie ze stresem za pomocą polskiej wersji kwestionariusza CISS Endlera i Parkera. „Przegląd Psychologiczny” 1996 nr 1 s. 187-210.
- SZCZĘSNY W. Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003.
- SZCZYGIEL G. Przygotowanie skazanych do opuszczenia zakładu karnego (na przykładzie białostockiego modelu kurateli sądowej). „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2001 nr 31 s. 318-325.
- SZCZYGIEL G. Połączona readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Białystok Wyd. „Temida 2” 2002.
- SZELHAUS S. Analiza przestępczości wielokrotnych recydywistów. „Archiwum Kryminologii” 1969 t. 4 s. 11-58.
- SZELHAUS S. Kwestia skuteczności długoterminowych kar pozbawienia wolności. „Państwo i Prawo” 1968 nr 11 s. 759-600.
- SZELHAUS S. Młodociani recydywiści. Społeczne czynniki procesu wykołejenia. Warszawa PWN 1969.
- SZELHAUS S. Przestępczość 100 młodocianych recydywistów w okresie od 18. roku życia do ukończenia 25-28 lat. „Archiwum Kryminologii” 1965 t. 3 s. 97-112.

- SZELHAUS S. Znaczenie nadużywania alkoholu i alkoholizmu w genezie przestępczości. W: Zagadnienia nieprzystosowania społecznego przestępczości w Polsce. Red. J. Jasiński. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk Ossolineum 1978 s. 243-268.
- SZOSTAK J. Psychologia sądowa. Podstawowe zagadnienia. Warszawa WSHiP 2002.
- SZTOMPKA P. Socjologia. Analiza społeczeństwa. Kraków Znak 2003.
- SZYMANOWSKA A. Więzienie i co dalej. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003.
- SZYMANOWSKA A. Więźniowie i funkcjonariusze wobec norm obyczajowych i prawnych. Warszawa Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”, CZSW 1998.
- SZYMANOWSKI T. Kryminologiczne podstawy reformowania prawa karnego wykonawczego w Polsce. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 134-146.
- SZYMANOWSKI T. Oddziaływanie na postawy skazanych na karę pozbawienia wolności. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1982 nr 1 s. 20-38.
- SZYMANOWSKI T. Orzecznictwo w sprawach karnych w Polsce w świetle statystyki sądowej za rok 1997 oraz lata 1999-2001. „Państwo i Prawo” 2002 t. 10 s. 35-57.
- SZYMANOWSKI T. Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego (podstawowe problemy w świetle danych empirycznych). Warszawa Wyd. UW 2004.
- SZYMANOWSKI T. Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności. Warszawa Wyd. Prawnicze 1976.
- SZYMANOWSKI T. Powrót skazanych do społeczeństwa. Warszawa Wyd. Prawnicze 1989.
- SZYMANOWSKI T. Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce. Warszawa Oficyna Naukowa 1996.
- SZYMANOWSKI T. Recydywa jako kryterium efektywności środków karnych w badaniach polskich. „Państwo i Prawo” 1973 nr 4 s. 56-68.
- SZYMANOWSKI T. Wykonywanie kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania we Francji. W: Zachodnie ustawy penitencjarne. Teksty ustaw z komentarzami. Kalisz COSW 1994 s. 13-19.
- SZYMANOWSKI T., GÓRSKI J. Wykonywanie kary pozbawienia wolności w świetle wyników badań. Warszawa Wyd. Prawnicze 1982.
- SZYMANOWSKI T., ŚWIDA Z. Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe. Akty wykonawcze. Warszawa Wyd. „Librata” 1998.
- SZYMAŃSKI J. Stopień realizacji psychologicznych zaleceń penitencjarnych w świetle badań ankietowych. „Przegląd Psychologiczny” 1981 nr 3 s. 573-587.
- SZYMCZAK E. Podkultura przestępcza. W: Zagadnienia penitencjarne. Red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak. Kalisz COSSW 2004 s. 141-154.
- SZYMUSIK A., TELESIŃSKI S. Aktualny obraz zespołów reaktywnych. „Postępy Psychiatrii i Neurologii” 1996 nr 6 s. 9-16.
- ŚLIWOWSKI J. Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne. Warszawa Wyd. Prawnicze 1981.
- ŚLIWOWSKI J. Kryminologia a kara pozbawienia wolności. „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1981 t. 12 s. 245-256.
- ŚLIWOWSKI J. Prawo i polityka penitencjarna. Warszawa PWN 1982.
- ŚLIWOWSKI J. Sądowy nadzór penitencjarny. Warszawa Wyd. Prawnicze 1965.
- ŚPIEWAK J. Kurator sądowy w postępowaniu karnym wykonawczym. Poradnik dla sprawujących dozory. Warszawa Wyd. Prawnicze 1999.

- ŚWIATOWA ORGANIZACJA ZDROWIA. POLSKIE TOWARZYSTWO SUICYDOLOGICZNE. Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla funkcjonariuszy Służby Więziennej. Warszawa-Genewa PTS 2003.
- ŚWIDA W. Kryminologia. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1977.
- ŚWIDA W. Prawo karne. Część ogólna. Warszawa Wyd. Nauk. PWN 1970.
- ŚWIDA H., ŚWIDA W. Młodociani przestępcy w więzieniu. Warszawa Książka i Wiedza 1972.
- ŚWIĘTOCHOWSKA U. Systemowe rozwiązania w zakresie zapobiegania i ograniczania patologii społecznej. Gdańsk Wyd. UG 1995.
- ŚWITKA J. Typ kryminalny na tle dynamizmu przestępczości. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 11-31.
- ŚWITKA J. Wprowadzenie w problematykę karania. W: Autorytet i godność służb penitencjarnych a skuteczność metod resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin wyd. KUL 2004 s. 9-21.
- TANNER J., DAVIES S., O'GRADY B. Whatever happened to yesterday's rebels? Longitudinal effects of youth delinquency on education and employment. „Social Problems” 1999 t. 46 s. 250-274.
- TANGNEY J., PRICE P., WAGNER C., FLETCHER C., GRAMZOW R. Shamed into Anger? The Relation of Shame and Guilt to Anger and Self-Reported Aggression. W: Emotions in Social Psychology: Essential Readings. Red. W. Gerrod Parrott. Philadelphia Psychology Press 2001 s. 285-294.
- TAYLOR P., GUNN J. Homicides by people with severe mental illness: myth and reality. „British Journal of Psychiatry” 1999 nr 174 s. 9-14.
- TERELAK J. Psychologia stresu. Bydgoszcz Oficyna Wydawnicza „Branta” 2001.
- THORNBERRY T. Introduction: Some Advantages of Developmental and Life-Course Perspectives for the Study of Crime and Delinquency. W: Developmental Theories of Crime and Delinquency. Red. T. Thornberry. London Transaction Press 1997 s. 1-10.
- THORNBERRY T., LIZOTTE A., KROHN M., FARNWORTH M., JANG S. Testing interactional theory: An examination of reciprocal causal relationships among family, school, and delinquency. „Journal of Criminal Law and Criminology” 1991 nr 82 s. 3-35.
- TOCH H. Mosaic of despair: Human breakdowns in prison. Washington APA 1992.
- TOLAN P., GORMAN-SMITH D. Development of serious and violent offending careers. W: Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Red. R. Loeber, D. Farrington. Thousand Oaks Sage Publications 1998 s. 68-85.
- TOMASZEWSKI T. Ślady i wzorce. Warszawa WSiP 1984.
- TOMASZEWSKI T. Wstęp do psychologii. Warszawa PWN 1963.
- TONRY M. Rethinking unthinkable punishment policies in America. „UCLA Law Review” 1999 nr 6 s. 1751-1791.
- TONRY M. Sentencing matters. New York Oxford University Press 1996.
- TONRY M. Unthought thoughts. The influence of changing sensibilities on penal policies. „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 167-181.
- TONRY M. Why are US incarceration rates so high? „Overcrowded Times” 1999 nr 3 s. 8-15.
- TONRY M., PETERSILIA J. American prisons at the beginning of the twenty-first century. W: Prisons. Red. M. Tonry & J. Petersilia. Chicago University of Chicago Press 1999 s. 1-16.

- TRACY A., SMITH, L., STEURER S. Standing up for education: New CEA study seeks to definitively show correlation between education and reduced recidivism. „Corrections Today” 1998 nr 60 s. 144-147.
- TRAVIS J., SOLOMON A., WAUL M. From Prison to Home: The Dimensions and Consequences of Prisoner Reentry. Washington The Urban Institute 2001.
- TREMBLAY R. Self-Control, Accidents, and Crime Marianne Junger. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 4 s. 485-501.
- TRICKETT A., OSBORN D., SEYMOUR J., PEASE K. What is Different about High Crime Areas? „British Journal of Criminology” 1992 nr 32 s. 81-89.
- TURNER J. Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie. Poznań Wyd. Zysk i S-ka 1998.
- TYBERSKI K. Więźniowie – wsparcie duchowe. W: Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu. Red. M. Kalinowski. Lublin Wyd. KUL 2005 s. 233-245.
- TYLER T., BOECKMANN R. Three strikes and you are out, but why? The psychology of public support for punishing rule breakers. „Law and Society Review” 1997 nr 31 s. 237-265.
- TYSZKIEWICZ L. Badania osobopoznawcze w prawie karnym. Warszawa Wyd. Prawnicze 1975.
- TYSZKIEWICZ L. Kryminogeneza w ujęciu kryminologii humanistycznej. Katowice Wyd. UŚ 1997.
- TYSZKIEWICZ L. KRYMINOLOGIA (ZARYS SYSTEMU). KATOWICE UŚ 1983.
- TYSZKIEWICZ L. Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży. Warszawa Wyd. Prawnicze 1992.
- TYSZKIEWICZ L. Zakład karny w relacjach i opiniach recydywistów. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Kalisz CZSW 1996 s. 225-240.
- UBAH C. Critical Examination of Empirical Studies of Offender Rehabilitation-Correctional Education: Lessons for the 21st Century. „Journal of Correctional Education” 2002 nr 1 s. 13-19.
- URBAN B. Teoretyczne wyznaczniki systemu profilaktyki społecznej w środowisku lokalnym. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 214-227.
- URBAN B. W poszukiwaniu alternatywnego systemu resocjalizacji. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 181-187.
- URBAN B. Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży. Kraków Wyd. UJ 2000.
- URBAN B. Zachowania dewiacyjne młodzieży. Kraków Wyd. UJ 1997.
- URBAN B. Zachowania dewiacyjne młodzieży. Kraków Wyd. UJ 2000.
- URBAN B. Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych. Kraków Wyd. UJ 2005.
- URBAŃSKA I. Diagnoza psychologiczno-penitencjarna. W: Wprowadzenie do metodyki pracy penitencjarnej. Red. S. Benedyczak, K. Jędrzejak, B. Nowak, P. Szczepaniak, I. Urbańska. Kalisz Wyd. COSSW 1994 s. 166-170.
- USSEM B., LIDEKA R., MORRISON-PIEHL A. Popular support for the prison build-up. „Punishment & Society” 2003 nr 1 s. 5-32.
- UZASADNIENIE RZĄDOWEGO PROJEKTU KODEKSU KARNEGO. Warszawa Wyd. Prawnicze 1997.
- VAILLANT G., HILLER-STURMHOFEL S. Naturalna historia alkoholizmu. W: Alkohol a zdrowie. Picie alkoholu w różnych okresach życia. Warszawa: PARPA 2000 s. 25-50.

- VIGORITA M. Prior Offense Type and the Probability of Incarceration. The Importance of Current Offense Type and Sentencing Jurisdiction. „Journal of Contemporary Criminal Justice” 2001 nr 2 s. 167-193.
- VINING J. Corporate crime and the religious sensibility. „Punishment & Society” 2003 nr 3 s. 313-325.
- VITARO F., BRENDGEN M., TREMBLAY R. Influence of deviant friends on delinquency: Searching for moderator variables. „Journal of Abnormal Child Psychology” 2000 nr 28 s. 313-325.
- VITO G., TEWKSBURY R. The impact of treatment: The Jefferson County (Kentucky) Drug Court Program. „Federal Probation” 1998 nr 62 s. 46-51.
- VOORHIS P. VAN, SPRUANCE L., RITCHEY N., JONSON-LISTWAN S., SEABROOK R. The Georgia Cognitive Skills Experiment: A Replication of Reasoning and Rehabilitation. „Criminal Justice and Behavior” 2004 nr 3 s. 282-305.
- WALCZAK S. Prawo penitencjarne. Zarys systemu. Warszawa PWN 1972.
- WALSH J., HOLT D. Jail diversion for people with psychiatric disabilities: The sheriffs perspective. „Psychiatric Rehabilitation Journal” 1999 nr 2 s. 153-160.
- WALTERS G. A meta-analysis of the gene-crime relationship. „Criminology” 1992 nr 30 s. 595-613.
- WALTERS G. Criminal Lifestyle. Thousand Oaks Sage Publications 1990.
- WALTERS G. Mapping the Criminal Mind: Idiographic Assessment of Criminal Belief Systems. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2005 nr 1 s. 5-24.
- WALTERS G. Recidivism in Released Lifestyle Change Program Participants. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 1 s. 50-65.
- WALTERS G. Short-Term Outcome of Inmates Participating in the Lifestyle Change Program. „Criminal Justice and Behavior” 1999 nr 3 s. 322-337.
- WALTERS G., WHITE T. Crime, Popular Mythology, and Personal Responsibility. „Federal Probation” 1988 nr 1 s. 18-26.
- WALTZ J., ADDIS M., KOERNER K., JACOBSEN N. Testing the integrity of a psychotherapy protocol: Assessment of adherence and competence. „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 1993 nr 61 s. 620-630.
- WANG E., OWENS R., LONG S., DIAMOND P., SMITH J. Program for the Aggressive Mentally Ill Offender. Effectiveness of Rehabilitation With Persistently Violent Male Prisoners. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000 nr 4 s. 505-514.
- WARDHAUGH J., WILDING P. Towards an Explanation of the Corruption of Care. „Critical Social Policy” 1993 t. 37 s. 4-31.
- WASILEWSKA A. Kurator penitencjarny w zawodowo-społecznym modelu kurateli sądowej. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 188-195.
- WAWRZYŃIAK L. Resocjalizacja w warunkach zakładu karnego. W: Profilaktyka społeczna a resocjalizacja młodzieży. Red. B. Urban. Mysłowice Wyd. Górnośląskiej WSP 2004 s. 156-171.
- WĄSIK J. Efektywność środków karnych stosowanych w Polsce mierzona powrotnością do przestępstwa. „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1972 nr 4 s. 72-85.
- WĄSIK J. Kara krótkoterminowego pozbawienia wolności w Polsce. Wrocław Ossolineum 1981.

- WĄSIK J. Powrotność do działań przestępczych po orzeczeniu z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. „Przegląd Penitencjarny” 1970 nr 1 s. 51-63.
- WEINER B. An attributional theory of achievement motivation and emotion. „Psychological Review” 1985 t. 92 s. 548-573.
- WEINER B., PERRY R., MAGNUSSON J. An attributional analysis of reactions to stigmas. „Journal of Personality and Social Psychology” 1988 nr 5 s. 738-748.
- WEISNER C., GREENFIELD T., ROOM R. Trends in the treatment of alcohol problems in the US general population, 1979-1990. „American Journal of Public Health” 1995 t. 85 s. 55-60.
- WELLS-PARKER E., BANGERT-DROWNS R., WILLIAMS M. The past is prologue: Determining directions for research on DUI remediation from meta-analysis. „Addiction” 1995 nr 90 s. 1595-1601.
- WHITE A., HEILBRUN K. The classification of over controlled hostility: Comparison of two diagnostic methods. „Criminal Behavior and Mental Health” 1995 nr 5 s. 106-123.
- WHITE J., MOFFITT T., CASPI A., BARTUSCH D., NEEDLES D., STOUTHAMER-LOEBBER M. Measuring impulsivity and examining its relationship to delinquency. „Journal of Abnormal Psychology” 1994 nr 103 s. 192-205.
- WHITEHEAD J., LAB S. A meta-analysis of juvenile correctional treatment. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1989 nr 26 s. 276-295.
- WHITMAN J. Harsh Justice: Criminal Punishment and the Widening Divide Between America and Europe. Oxford University Press 2003.
- WIATROWSKI M. „Three Strikes and You’re Out”: Rethinking the Police and Crimkme Control Mandate. W: Three Strikes and You’re Out. Vengeance as Public Policy. Red. D. Shichor, D. Sechrest. London Thousand Oaks 1996 s. 117-134.
- WIELEC M. Resocjalizacyjne znaczenie przepisów kodeksu postępowania karnego dla sprawy przestępstwa. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 142-151.
- WIGGINS J. Interpersonalne Skale Przymiotnikowe IAS-R (Interpersonal Adjective Scales). Lublin Katedra Różnic Indywidualnych KUL 2000 (mps).
- WILKINSON J. Evaluating Evidence for the Effectiveness of the Reasoning and Rehabilitation Programme. „Howard Journal of Criminal Justice” 2005 nr 1 s. 70-85.
- WILKINSON R. Engaging Communities: An Essential Ingredient to Offender Reentry. „Corrections Today” 2005 nr 2 s. 86-89.
- WILLIAMS D., WILLIAM B. Quality of Life Promotion: The Foundation of Offender Rehabilitation? „Forum on Corrections Research” 2002 nr 2 s. 43-45.
- WILLIAMS J. Criminal Justice Policy Innovation in the States. „Criminal Justice Policy Review” 2003 nr 3 s. 401-422.
- WILLIAMS S. Perceived self-efficacy and phobic disability. W: Self-efficacy: Thought Control of Action. Red. R. Schwarzer. Washington Hemisphere 1992 s. 149-176.
- WILSON D., BOUFFARD L., MACKENZIE D. A Quantitative Review of Structured, Group-Oriented Cognitive-Behavioral Programs of Offenders. „Criminal Justice and Behavior” 2005 nr 2 s. 172-204.
- WILSON D., GALLAGHER C., MACKENZIE D. Meta-Analysis of Corrections-Based Education, Vocation, and Work Programs for Adult Offenders. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2000 nr 4 s. 347-368.
- WINFREE L., MAYS G., CROWLEY J., PEAT B. Drug history and prisonization: Toward understanding variations in inmate institutional adaptations. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 1994 nr 38 s. 281-295.

- WŁODARCZYK D., WRZEŚNIEWSKI K. Poczucie koherencji a postawa wobec choroby i subiektywna percepcja ograniczeń związanych z przebytym zawałem serca. W: Psychologiczny wymiar zdrowia, kryzysu i choroby. Red. D. Kubacka-Jasiecka, T. Ostrowski. Kraków Wyd. UJ 2005 s. 153-172.
- WOJCIESZAK B. Reintegracja społeczna sprawców przestępstw jako zadanie służb socjalnych w profilaktyce recydywy. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. Red. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 504-508.
- WOJTYŁA K. Osoba i czyn. Kraków PTT 1969.
- WOLF Y. Violations of Out-Group and In-Group Regulations in the Eyes of Ordinary and Protected Prisoners: An Instance of Judgmental Modularity. „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2002 nr 2 s. 206-219.
- WOLSKA A. Mechanizm agresji zabójców. „Czasopismo Psychologiczne” 1997 nr 3 s. 195-200.
- WOŁOWICZ M. Charakterystyka młodocianych i młodych więźniów byłych wychowanków zakładów poprawczych. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Warszawa CZSW i COSSW 1996 s. 207-215.
- WOŁOWICZ M. Etyczne i metodologiczne dylematy badań penitencjarnych. W: Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana. J. Szałański. Łódź–Warszawa–Kalisz COSSW 1998 s. 140.
- WOOD P., MAY D. Race differences in perceptions of sanction severity: A comparison of prison with alternatives. „Justice Quarterly” 2003 nr 20 s. 605-631.
- WORMITH J. Assessing offender assessment: Contributing to effective correctional treatment. „The ICCA Journal” (July) 2001 s. 12-23.
- WOŹNICA B. W stronę psychoterapii, czyli o orientacji oddziaływań penitencjarnych. W: Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji. Red. J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska. Lublin TN KUL 2005 s. 227-242.
- WÓJCIK D. Biopsychiczne uwarunkowania nieprzystosowania społecznego i przestępczości. W: Teorie kryminologiczne. Red. K. Ostrowska, D. Wójcik. Warszawa ATK 1986 s. 15-130.
- WRIGHT B., CASPI A., MOFFITT T., PATERNOSTER R. Does the perceived risk of punishment deter? Rational choice, self-control and crime. „Journal of Research in Crime and Delinquency” 2004 nr 2 s. 180-213.
- WRIGHT J., CULLEN F., MILLER J. Family social capital and delinquent involvement. „Journal of Criminal Justice” 2001 nr 1 s. 1-9.
- WRIGHT R. Brehm’s theory of motivation as a model of effort and cardiovascular response. W: The Psychology of Action: Linking Cognition and Motivation to Behavior. Red. P. Gollwitzer, J. Bargh. New York Guilford Press 1996 s. 424-453.
- WROSCH C., HECKHAUSEN J. Control processes before and after passing a developmental deadline: Activation and deactivation of intimate relationship goals. „Journal of Personality and Social Psychology” 1999 t. 77 s. 415-427.
- YALOM I. The theory and practice of group psychotherapy. New York Basic Books 1995.
- YALOM I., LESZCZ M. Psychoterapia grupowa. Teoria i praktyka. Kraków Wyd. UJ 2006.
- YU J. Punishment and Alcohol Problems Recidivism Among Drinking-Driving Offenders. „Journal of Criminal Justice” 2000 nr 4 s. 261-270.
- ZAGÓRSKI J. Formy współdziałania ze społeczeństwem w polskiej praktyce penitencjarnej. W: Problemy więziennictwa u progu XXI wieku. Red. B. Hołyst, S. Redo. Warszawa Wyd. CZSW i COSSW 1996 s. 517-523.

- ZAGÓRSKI J. Wykonywanie kary dożywotniego pozbawienia wolności. „Biuletyn RPO”. Materiały. Stan i węzłowe problemy polskiego więziennictwa 2000 nr 42 s. 155-202.
- ZALESKI Z. Atrybucyjna analiza kontynuacji i rezygnacji z celów zawodowych. „Przegląd Psychologiczny” 1987 nr 4 s. 969-977.
- ZALESKI Z. Od zawiści do zemsty. Społeczna psychologia kłopotliwych emocji. Warszawa Wyd. Akadem. „Żak” 2003.
- ZALESKI Z. Spostrzeganie przyczyn przyszłych sukcesów i niepowodzeń w realizacji celów osobistych. Ujęcie atrybucyjne. „Przegląd Psychologiczny” 1988 nr 3 s. 827-845.
- ZALEŚKIEWICZ T. Przyjemność czy konieczność? Psychologia spostrzegania i podejmowania ryzyka. Gdańsk GWP 2005.
- ZAWADZKI B., STRELAU J., SZCZEPANIAK P., ŚLIWIŃSKA M. Inwentarz osobowości NEO-FFI Costy i McCrae (adaptacja polska). Podręcznik. Warszawa Pracownia Testów Psychologicznych PTP 1998.
- ZAWADZKI R. Nieoznaczoność zachowań i motywacji a subiektywne poczucie czasu. „Przegląd Psychologiczny” 2004 nr 3 s. 243-256.
- ZHANG L., WELTE J., WIECZOREK W. Deviant lifestyle and crime victimization. „Journal of Criminal Justice” 2001 nr 2 s. 133-143.
- ZHANG L., ZHANG S. Reiterative Shaming and Predatory Delinquency. „Journal of Research Crime and Delinquency” 2004 nr 4 s. 433-453.
- ZELI A., DODGE K., LOCHMAN J., LAIRD R. The distinction between beliefs legitimizing aggression and deviant processing of social cues: Testing measurement validity and the hypothesis that biased processing mediates the effects of beliefs on aggression. „Journal of Personality and Social Psychology” 1999 t. 77 s. 150-166.
- ZIEMBIŃSKI S. Klasyfikacja skazanych. Warszawa Wyd. Prawnicze 1973.
- ZIMBARDO P., RUCH F. Psychologia i życie. Warszawa PWN 1994.
- ZIMMERMAN B. Developing self-fulfilling cycles of academic regulation: an analysis of exemplary instructional models. W: Self-regulated Learning: from Teaching to Self-reflective Practice. Red. D. Schunk, B. Zimmerman. New York Guilford Press 1998 s. 1-19.
- ZIMRING F. Imprisonment rates and the new politics of criminal punishment. „Punishment & Society” 2001 nr 1 s. 161-166.
- ZIOMEK-MICHALAK K. System wartości osadzonych w świetle badań pilotażowych. „Zamojskie Studia i Materiały. Pedagogika” 2005 nr 1 s. 84-91.
- ZUCKERMAN M. Sensation seeking and impulsivity: A Marriage of traits made in biology? W: The Impulsive Client: Theory, Research, and Treatment. Red. W. McCown, J. Johnson, M. Shure. Washington APA 1993 s. 71-91.
- ZWOLIŃSKI M. Kontrowersje dotyczące struktury czynnikowej Kwestionariusza Orientacji Życiowej (skali SOC) A. Antonovsky’ego. „Przegląd Psychologiczny” 2000 nr 3 s. 291-308.
- ZWOLIŃSKI M. Systemowe zasoby rodziny a poczucie koherencji u dorosłego dziecka. „Przegląd Psychologiczny” 2000 nr 2 s. 139-156.
- ŻABCZYŃSKA E. Przestępczość u dzieci a późniejsze dostosowanie społeczne. „Szkoła Specjalna” 1979 nr 1 s. 12-23.

CONTENTS

Abbreviations	13
Introduction	15

Chapter 1

PENALTY OF DEPRIVATION OF LIBERTY IN POLISH PENAL SYSTEM

1. Current system of sanctions	24
1.1. Penalties	24
1.2. Punitive measures	28
1.3. Probation measures	34
1.4. Cautionary measures	39
1.5. Measures used against juvenile offenders	41
1.6. Abandonment of punishment for the offender	42
1.7. Cessation and limitation of penal reaction	44
2. Theories and purposes of punishment	46
2.1. Theories of punishment	46
2.2. Purposes of punishment in Polish Penal Law	50
2.3. Purposes of isolation sanctions	55
3. Judicia of sentencing	57
3.1. Principles of sentencing	58
3.2. General directives	59
3.3. Particular directives	62
3.4. Mitigation of statutory penalty	65
3.5. Sharpening of statutory penalty	66
4. Execution of penalty of liberty deprivation	67
4.1. Penitentiary law	68
4.2. Principles of executing isolation sanctions	73
4.3. Modes of executing imprisonment	78
4.3.1. Kinds of penal institutions	79
4.3.2. Types of penal institutions	82
4.3.3. Systems of executing isolation measures	85
4.4. Status of the convicted person	88
4.5. Postponement and interruption of the execution of isolation	91

Chapter 2 CRIMINAL POLICY

1.	Crime in Poland	93
	1.1. Origins	93
	1.2. Dynamics of crime.	95
	1.3. Criminological forecasts	96
2.	Crime prevention	97
	2.1. Indications for preventive measures	99
	2.2. Current state and character of postulated pre-delinquency prevention	100
3.	Execution of isolation penalties	104
	3.1. Crime policy focused on criminal rehabilitation in Western Europe	106
	3.2. Retributive criminal policy in USA.	107
	3.3. Repressiveness of Polish criminal policy	113
	3.3.1. Use of isolation sanctions under the penal codification of 1969	113
	3.3.2. Changes in crime policy in 1989-1997	114
	3.3.3. Foundations of penal codification of 1997	115
	3.3.4. Application of isolation sanctions on the basis of penal codification of 1997.	117
4.	Postpenitentiary assistance	123
	4.1. Support for former prisoners in Western Europe	123
	4.2. Proposed systemic solutions in USA	124
	4.3. Postpenitentiary support in Poland.	127
	4.3.1. Regulations by law.	128
	4.3.2. Provision of assistance	130
	4.3.3. Proposed changes	132
5.	Alternatives to deprivation of liberty	133
	5.1. Practice in Western Europe.	134
	5.2. Application of indirect sanctions in USA	136
	5.3. Adjudication of liberty restricting measures	140
	5.3.1. Dynamics of alternative sanction application	140
	5.3.2. Factors influencing low preference for liberty restricting measures	142
	5.3.3. Postulated changes	145

Chapter 3 ROLE OF PSYCHOLOGIST IN THE PENITENTIARY SYSTEM

1.	Penitentiary diagnostics	149
	1.1. Role of classification of convicts in application of penitentiary treatment.	149
	1.2. Psychological penitentiary diagnosing	151
	1.3. State of Polish penitentiary diagnostics	156
2.	Rehabilitative treatment	159
	2.1. Polish current model of penitentiary rehabilitation	160
	2.1.1. Rehabilitative system	160
	2.1.2. Principles of correctional treatment	162
	2.2. Rehabilitative measures	163
	2.2.1. Work	164
	2.2.2. Education.	166
	2.2.3. Cultural, educational and sports activities	169
	2.2.4. Maintaining contacts with family and outside world	170
	2.2.5. Rewards and disciplinary punishments.	172
	2.2.6. New means and methods of influencing convicts	173
	2.2.7. Pastoral activity	174

2.3.	Justification of psychological influences in penitentiary rehabilitation	176
2.3.1.	Personalisation of correctional schemes	176
2.3.2.	Psychical consequences of isolation	178
2.3.3.	Social consequences of isolation	182
2.4.	Role of psychologist in rehabilitation of convicted persons	185
2.4.1.	Kind of treatment	185
2.4.2.	Methods of psychological work	189
2.5.	State of Polish penitentiary rehabilitation	191
3.	Therapeutic treatment	194
3.1.	Mental health disorders in populations of convicts	194
3.2.	Current model of penitentiary therapy in Poland	198
3.3.	Role of psychologist in penitentiary therapy	199
3.3.1.	Standards of therapeutic treatment	199
3.3.2.	Actions aiming at reduction of “social inertia defect”	202
3.3.3.	Actions aiming at reduction of “anti-social activity defect”	206
3.3.4.	Correctional actions towards addicted inmates	212
3.4.	State of Polish penitentiary therapy system	217
4.	Integration of penitentiary and postpenitentiary treatment	220
4.1.	Factors justifying postpenitentiary support	221
4.1.1.	Readaptation problems of former prisoners	221
4.1.2.	Criminal lifestyle	223
4.2.	Role of psychologist in coordination of penitentiary and postpenitentiary treatment	223
4.2.1.	Acting as penitentiary probation officer	225
4.2.2.	Participation in postpenitentiary crisis intervention	227
4.2.3.	Establishment of social systems of support	229
4.3.	Coordination of penitentiary and postpenitentiary activities in Poland	231

Chapter 4

POSITIVE EFFECTS OF DEPRIVATION OF LIBERTY

1.	Effectiveness of isolation sanctions	233
1.1.	Reversion to crime	234
1.2.	Criteria of social adjustment	239
1.3.	Justification for psychological indexes of punishment effectiveness	241
2.	Effectiveness of isolation and non-isolation sanctions compared	245
3.	Institutional conditioning of effectiveness of imprisonment	249
3.1.	Measure of penalty	250
3.1.1.	Length of isolation	250
3.1.2.	Sense of injustice in convicted persons	252
3.2.	Operation of penitentiary system	253
3.2.1.	Prisonisation	253
3.2.2.	Problems of prison staff	254
3.3.	Penitentiary treatment	256
3.3.1.	Effectiveness of rehabilitation	256
3.3.2.	Effectiveness of therapy	259
3.3.3.	Importance of direct preparation for liberty	260
3.3.4.	Effectiveness of correctional methods	261
3.3.5.	Causes of low effectiveness of penitentiary treatment	264
4.	Social conditioning of effectiveness of isolating offenders	267
4.1.	Social bonds	267
4.1.1.	Factors that stabilise life of former prisoners	267
4.1.2.	Support schemes for former prisoners	269

4.2.	Social stigmatising.	273
4.2.1.	Stigmatising as a reaction of society towards crime.	273
4.2.2.	Social status of an offender.	276
4.3.	Integration with criminal gangs	278
4.3.1.	Common goal motivation	279
4.3.2.	Involvement resulting from sense of injustice.	280
5.	Subjective factors influencing effectiveness of isolation sanctions.	282
5.1.	Main trends of research.	282
5.2.	Innate personality traits	284
5.2.1.	Temperament	284
5.2.2.	Personality dimensions of Big Five model	287
5.3.	Personality variables resulting from social reinforcement	291
5.3.1.	Sense of social support	293
5.3.2.	Sense of social exclusion	295
5.4.	Personality dimensions connected with intentional activity.	298
5.4.1.	Intentionality of criminal behaviours.	298
5.4.2.	Orientation on appraisal	302
5.4.3.	Orientation on situation	305
5.4.4.	Remedial competences in difficult situations	308
5.4.5.	Sense of one's effectiveness	312
5.4.6.	Sense of coherence	318
5.4.7.	Temporal orientation	322

Chapter 5

ISSUES OF THE RESEARCH IN PERSONALITY DETERMINANTS OF EFFECTIVENESS OF IMPRISONMENT

1.	Foundations	328
2.	Strategy of research.	330
2.1.	Controlled variables	331
2.2.	Uncontrolled variables	332
3.	Profile of subjects	335
3.1.	Selection of group	335
3.2.	Description of subjects based on controlled variable criteria	336
3.3.	Socio-demographic profile of subjects	338
4.	Description of psychological test methods used in research.	341
4.1.	The Rotter Incomplete Sentence Blank (RISB).	342
4.2.	Neo Five-Factor Inventory (NEO-FFI) by P. Costa and R. McCrae.	343
4.3.	Social Support Evaluation Questionnaire by I. Niewiadomska	344
4.4.	Interpersonal Adjective Scales IAS-RJ by J. Wiggins	345
4.5.	Value Crisis Questionnaire by P. Oleś	346
4.6.	Questionnaire for Evaluation of Own Life by I. Niewiadomska	347
4.7.	Coping Inventory for Stressful Situations CISS by N. Endler and J. Parker	349
4.8.	MAP questionnaire by J. Marsden.	350
4.9.	SOC-29 questionnaire by A. Antonovsky	351
5.	Statistical processing of the results	352
5.1.	Cross tables.	352
5.2.	One-factor ANOVA analysis of variance	352
6.	Groups that take into account improvement potential and controlled variable criteria	353
6.1.	Division of subjects due to high and low potential for moral improvement	353
6.2.	Isolation of groups due to improvement potential and place of detention.	355

- 6.3. Isolation of groups due to potential for improvement and reversion to crime . . . 355
 6.4. Groups selected due to potential for improvement and type of offence 356

Chapter 6

PERSONALITY DETERMINANTS IN EFFECTIVENESS OF ISOLATION PENALTY VERSUS PLACE OF DETENTION

1. **Impact of innate qualities** 359
 2. **Impact of variables resulting from social reinforcement** 363
 2.1. Sense of social support in difficult situations 364
 2.1.1. Past perspective 364
 2.1.2. Current perspective 366
 2.1.3. Future perspective. 367
 2.2. Experience of social support in achievement of success 369
 2.2.1. Past perspective 369
 2.2.2. Current perspective 370
 2.2.3. Future perspective. 372
 2.3. Perception of social appraisal 374
 3. **Influence of variables related to goal motivation** 380
 3.1. Experience of value crisis. 380
 3.2. Perception of difficult situations. 382
 3.2.1. Past perspective 383
 3.2.2. Current perspective 384
 3.2.3. Future perspective. 386
 3.3. Remedial competences in difficult situations 387
 3.3.1. Stress coping styles 388
 3.3.2. Avoidance style strategies 390
 3.3.3. Use of psychoactive substances 391
 3.3.4. Psychic and somatic difficulties co-occurring with use
 of chemical substances 393
 3.4. Sense of one's effectiveness 396
 3.4.1. Past perspective 397
 3.4.2. Current perspective 398
 3.4.3. Future perspective. 399
 3.5. Sense of coherence 400
 4. **Subjective predictors of improvement potential in former and current prisoners.** . . . 403

Chapter 7

PERSONALITY DETERMINANTS IN EFFECTIVENESS OF ISOLATION PENALTY VERSUS REVERSION TO CRIME

1. **Impact of innate qualities** 409
 2. **Impact of variables resulting from social reinforcement** 414
 2.1. Sense of social support in difficult situations 414
 2.1.1. Past perspective 414
 2.1.2. Current perspective 416
 2.1.3. Future perspective. 417
 2.2. Experience of social support in achievement of success 418
 2.2.1. Past perspective 419
 2.2.2. Current perspective 420
 2.2.3. Future perspective. 422
 2.3. Perception of social appraisal 423
 3. **Influence of variables related to goal motivation** 429

3.1.	Experience of value crisis	430
3.2.	Perception of difficult situations.	432
3.2.1.	Past perspective	432
3.2.2.	Current perspective	434
3.2.3.	Future perspective.	435
3.3.	Remedial competences in difficult situations	436
3.3.1.	Stress coping styles	436
3.3.2.	Avoidance style strategies	439
3.3.3.	Use of psychoactive substances	440
3.3.4.	Psychic and somatic difficulties co-occurring with use of chemical substances	442
3.4.	Sense of one's effectiveness	445
3.4.1.	Past perspective	446
3.4.2.	Current perspective	447
3.4.3.	Future perspective.	448
3.5.	Sense of coherence	449
4.	Subjective predictors of improvement potential in criminals punished once and recidivists	452

Chapter 8

PERSONALITY DETERMINANTS IN EFFECTIVENESS OF ISOLATION PENALTY VERSUS TYPE OF OFFENCE

1.	Impact of innate qualities	459
2.	Impact of variables resulting from social reinforcement.	464
2.1.	Sense of social support in difficult situations	464
2.1.1.	Past perspective	464
2.1.2.	Current perspective	466
2.1.3.	Future perspective.	467
2.2.	Experience of social support in achievement of success	468
2.2.1.	Past perspective	469
2.2.2.	Current perspective	470
2.2.3.	Future perspective.	472
2.3.	Perception of social appraisal	473
3.	Influence of variables related to goal motivation	480
3.1.	Experience of value crisis	480
3.2.	Perception of difficult situations.	482
3.2.1.	Past perspective	482
3.2.2.	Current perspective	484
3.2.3.	Future perspective.	485
3.3.	Remedial competences in difficult situations	487
3.3.1.	Stress coping styles	487
3.3.2.	Avoidance style strategies	489
3.3.3.	Use of psychoactive substances	491
3.3.4.	Psychic and somatic difficulties co-occurring with use of chemical substances	493
3.4.	Sense of one's effectiveness	496
3.4.1.	Past perspective	497
3.4.2.	Current perspective	498
3.4.3.	Future perspective.	499
3.5.	Sense of coherence	500
4.	Subjective predictors of improvement potential in perpetrators of non-aggressive offences and those who committed aggressive deeds.	503

Chapter 9**THE SIGNIFICANCE OF PERSONALITY DETERMINANTS IN EFFECTIVENESS
OF ISOLATION PENALTY IN CRIMINAL POLICY**

1. Verification of research hypotheses	509
1.1. Impact of innate personality traits on potential for moral improvement	510
1.2. Impact of personality variables resulting from social reinforcement on correction capabilities	513
1.3. Impact of personality variables related to goal motivation on adaptation potential	516
1.4. Personality predictors of cognitive potential in convicted persons	526
2. Discussion of results	527
3. Practical implications	536
3.1. Possibilities of shaping personality determinants of moral improvement in criminals	536
3.2. Postulates resulting from the existence of subjective predictors of correction potential in convicted persons	546
Summary	555
Legal source materials	559
References	561

